ADIGECE

-ÇERKEZCE-

ANLAMAK
&
DÜŞÜNMEK

SESLERİN ORTAYA ÇIKIŞINDAN SÖZCÜKLERE
DİLİN OLUŞUM SÜRECİ

BER HİKMET

KUBAN YAYINLARI

ADIGECE -ÇERKEZCE- ANLAMAK & DÜŞÜNMEK

Kuban Matbaası ve Yayınları: 1
Birinci baskı, Ankara, 2006
ISBN: 9944-5976-0-0

Kapak Dizaynı : Zeynep ALKAN
Dizgi - Mizanpaj: Ber Hikmet

Baskı: Kuban Matbaası
İvedik Organize Sanayi Matbaacılar Sit. 558. Sok. No: 20
ANKARA
Tel: 0 312 395 20 70 Faks: 0 312 395 37 23
www.kubanmatbaa.com

İÇİNDEKİLER

KONU BAŞLIKLARI	**SAYFA NO**
GİRİŞ	7
BİRİNCİ BÖLÜM **ADIGECE OKUMA YAZMA**	55
BİRİNCİ KISIM ADIGECE KİRİL ALFABESİNE GENEL BAKIŞ	57
Genel	57
Adıgece (Khabardey Şivesinde) Mevcut Kiril Alfabesi	59
Genel Olarak Seslerin Telaffuzu Üzerine	61
Adıgece Sesler ile Ses Anlamsallık Açısından Düzenlenmiş Adıgece Kiril Alfabesi	64
İKİNCİ KISIM ADIGECE KİRİL ALFABESİNDE OKUMA YAZMA	67
Ünlü Seslerin Telaffuzları ile Okuma Yazma Alıştırmaları	67
Ünsüz Seslerin Telaffuzları ile Okuma Yazma Alıştırmaları	72
Adıgece Alfabede Türkçe Okuma Yazma Alıştırmaları	90
İKİNCİ BÖLÜM **ADIGECE SESLERİ, ARALARINDAKİ İLİŞKİLER VE SES ANLAMSAL TEMELLERİ**	93
BİRİNCİ KISIM ÜNLÜ SESLER VE ARALARINDAKİ İLİŞKİLER, SES ANLAMLARI İLE DİLSEL İŞLEVLERİ	95
Genel	95
Temel Ünlü Sesler ve Doğuşu: «ы, э, и, у»	97
Temel Ünlü Seslerin Kısıtlanmasıyla Ortaya Çıkan Ünlü Sesler: « Iы, Iэ, Iи, Iу»	104
Diğer Ünlü Sesler ve Ortaya Çıkışı: «а, й, е, Iе, -я-, о»	107
Ünlü Seslerin Oluşturduğu Geometrik Sistemin Anlamı ile Dildeki İşleyişleri Üzerine	114
İKİNCİ KISIM ÜNSÜZ SESLER VE ANLAMSAL TEMELLERİ	126
Genel	126
«с, цI, ц, з, дз» Grubu	140
«гъ, гъу, гь-дж, г, гу» Grubu	142
«д, т, тI» Grubu	145
«ж, жь» Grubu	146
«щ, щI, ш» Grubu	146
«к-ч, ку, кI, кIу» Grubu	148
«къ, къу» Grubu	149
«кхъ, кхъу» Grubu	150
«хъ, хъу» Grubu	151
«х, ху» Grubu	151

«хь» Sesi	152
«лъ, л, лI» Grubu	152
«п, пI, б» Grubu	153
«ф, фI, в» Grubu	155
«м, н» Grubu	157
«р» Sesi	159
ÜÇÜNCÜ KISIM SES ANLAMSAL BİLEŞKELER: BİLEŞİK ÜNSÜZ SESLER	159
Genel	159
“д, т, тI” Ses Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Sesler	165
“щ, щI, ш” Ses Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Sesler	168
“лъ, л, лI” Ses Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Sesler	170
“п, пI, б” Ses Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Sesler	170
“ф, фI, в” Ses Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Sesler	182
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **SES ANLAMDAN SES GRUBU (SÖZCÜK) ANLAMINA DİLİN İŞLEYİŞ SÜRECİ**	183
GENEL: Seslerin Bir Araya Gelmesi ile Sözcük Oluşumu ve Mimarisi Üzerine	185
BİRİNCİ KISIM ÜNLÜ SESLERDEN SÖZCÜKLERE	211
«ы, Iы» ve «э, Iэ, а» Seslerinden Sözcüklere	211
«и, Iи, й, е (иэ; эи), Iе, -я-» Seslerinden Sözcüklere	220
«у, Iу, о» Seslerinden Sözcüklere	236
İKİNCİ KISIM ÜNSÜZ SESLER TEMELİNDE SÖZCÜKLERİN OLUŞUMU	243
«с, цI, ц, з, дз» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	243
«гъ, гъу, гь-дж, г, гу» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	257
«д, т, тI» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	268
«ж, жь» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	275
«щ, щI, ш» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	282
«к-ч, ку, кI, кIу» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	295
«къ, къу» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	303
«кхъ, кхъу» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	307
«хъ, хъу» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	308
«х, ху» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	311
«хь» Sesi Temelinde Oluşan Sözcükler	317
«лъ, л, лI» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	321
«п, пI, б» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	327
«ф, фI, в» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	331
«м, н» Sesleri Temelinde Oluşan Sözcükler	339
«р» Sesinin Sözcük Oluşumundaki İşlevi	347
ÜÇÜNCÜ KISIM BİLEŞİK SESLER TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER	349

«д, т, тI» Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Seslerden Sözcüklere	349
«щ, щI, ш» Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Seslerden Sözcüklere	355
«лъ, л, лI» Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Seslerden Sözcüklere	359
«п, пI, б» Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Seslerden Sözcüklere	359
«ф, фI, в» Grubu Temelinde Oluşan Bileşik Seslerden Sözcüklere	391
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **BU ÇALIŞMA ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER**	393
BİRİNCİ KISIM SÖZCÜKLER VE DİLSEL OLUŞUM SÜRECİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	395
Ses Anlamsal Dil Üzerine -ve Kök Kelime Dili-	395
Dilsel İşleyiş Süreci ve Sözcüklerin Oluşumundaki Anlamsal Tabakalar	406
Ses Anlamsal Dilde Karşıt İşleyişler ile Adıgeceye Giren Yabancı Sözcüklerin Dildeki İşleyişi	417
Ses Anlamsal Dilde İfade ve Sözcük Yitimi ile Kaybolan Sesler Üzerine	423
Kök Kelime Dillerinde Ses Anlamsal Kökler: Türkçe Üzerinde Ses Anlamsal Bir İrdeleme	426
İKİNCİ KISIM SES ANLAMLAR İLE DİLDEKİ İŞLEYİŞLERİ SÜRECİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	434
Ses Anlamsal Bir Dil Sürecinde Oluşan Ses Anlamsal Tabakalar	434
Adıgece Ses Anlamların Ortaya Koyduğu Ontolojik Anlamlar Üzerine	443
ÜÇÜNCÜ KISIM YAZI FORMU VE KAVRAMI, İNSANIN YAZMA ETKİNLİĞİ SÜRECİ ÜZERİNE	454

GİRİŞ

«Mehlika Sultan'a aşık yedi genç gece şehrin kapısından çıktı»(*). Arkalarında kapı bırakılıp da kent leyle dalınca yedi genç gönül ufkuna açılıp Kaf Dağı yoluna çıktı. Unutup da kenti terk edince güncel kafesi arındı ki yedi gönül kutsanıp donandı. Gönüllerini yakan aşka kapılıp yedi genç düşünce yola, kalplerinin derinlikleri ile hakikatin kalbine dalıp Kaf Dağına koyuldu.

Ardından dedi tüm şehir, "Kaf Dağı yolunda yedi başlı ejderha; böyle bir yolculuk nafile, dönmedi aramıza nitekim giden hiçbir kafile".

Kaf Dağı yolculuğu yaşam ve varoluşun köklerine giden bir yolculuktur. Bu zorlu yola koyulmak da gönül işidir ve gönlün tüm kıskaçlarından kurtulup arınmasını gerektirir. Böylelikle ancak kutsanarak donanıp yola hazır hale gelir ki yolcu, aşkın yoluna koyulur. Kaf Dağı aşkın bir hedeftir. Bu yola girenlerin tümünün Kaf Dağına ulaşabilmesi de söz konusu değildir; ona ulaşanlar aşkınlığa ulaşmıştır ki, artık geri de dönmezler güncel kafesimize.

Nitekim, gönül yolculuğuna kutsanarak başlayıp, Kaf Dağına koyulan yedi aşık gencin akibetine ilişkin olunan tek rivayet de, "memnunlar ki yerlerinden, dönmediler aşk seferlerinden"dir.

Aşkın olgular Kaf Dağındadır ki, tüm güzel ve yüce umutların talih kuşu Zümrüdüanka da oradadır. Uçabilenlerin Sultanı Anka en yüksek tepede mekan tutar Kaf Dağında. Tüm kanatlılar ve kuşlar ona öykünür; ondan gelir yükseklere uçabilme ve kuşbakışı. Baykuşun zekası ondan gelir; ona öykünür yüksekleri tutan kartal; tavus kuşu güzelliğine süslenir onun; bülbül ona şakır gece gündüz...

Bilgelik ve ölümsüzlük timsali Anka kuşu uçuverince yuvasından, her şey yoluna girer; hastalıklar diner ve tazelenip yenilenir bedenler; onun göklerdeki bir süzülüşüyle başlar her yeni bir dönem. Geniş kanatlarını açıp da gölgesi yalayınca yeryüzünü, bu alacakaranlık başında uçmaya başlar Minerva'nın baykuşu; ve karanlığa gömülürken bir çağ, umutların şafağı sökerek başlar yeni bir dönem.

Rivayet olunur ki, Lokman hekim ölümsüzlüğe de çare ilaçlarını Kaf Dağından devşirdiği bitkilerden yapmıştır. Ne var ki, Tanrının rızası yoktur ölümsüzleşmesine ölümlülerin; bir darbede elinden düşürür ilgili bilgiyi hekimin.

Yaşadığımız tarihi ve coğrafi çevrendeki kültürler bakımından Kaf Dağı bilinmezlik ve derinliğin, ulaşılmazlık ve yüceliğin, hakikatin ve köklerin simgesel bir ifadesi olarak kullanılagelmiştir. Kaf Dağı, Hindistan'dan Mısır'a ve Yunan'a kadar olan mitolojilerde ölümsüzlük yöresi olarak ve altından süt ırmakları akan ya da altında süt denizi bulunan bir yöre olarak betimlenir. Bu mitolojilerdeki simgeselin okunmasında, söz konusu yer "yaşam kaynağı" niteliğine sahip olan bir yerdir; "varoluş"un en değerli hazinesine sahip olan ve bu bakımdan her şeyin "temel kökler"ine ulaşılabileceği bir yöredir. Nitekim, bu mitolojilerde "ölümsüzlük ve bilgelik" arayışı, hep Kaf Dağına çıkan bir yoldur.

Kafkas mitolojisinde geçen "Nartlar'ın altın elma ağacı" diğer mitolojilerdeki ölümsüzlük ve bilgelik arayışına konu olan hedeftir. Bu ağacın yabancılar tarafından çalınma girişimi hep olagelmektedir ki, bunu korumaya ilişkin Nart eposları da mevcuttur.

Herakles'in amansız yolculuğu olan "ölümsüzlük ve bilgelik" arayışı da Kaf Dağına bir yolculuktur ve bu yolculuğun açıkça hedefi Nartların konu edilen altın elma ağacıdır. Tanrılarının icazeti ve nasihatiyle yola koyulan Herakles, hedefine ulaşmak konusunda başarılı olamamıştır ki, ölümsüzler arasındaki yerini alamamıştır.

Kaf Dağına yolculuk, zorlu bir yolculuktur; nitekim, yaşam ve varoluşun köklerine giden yolda olmak kolay bir yolculuk olmasa gerektir. Bu yolculuğa ilişkin olarak yukarıda konu ettiğimiz şiir ve söylenceler yanında, Mısır Ölüler Kitabı'nın da Kaf Dağına giden yol haritasının şifre ve gizleri üzerine olduğu rivayet edilir. Lakin, Kaf Dağına yolculuk için şifre ve giz ne gerektir? Üstelik, kim ki bir hakikat yolunu açık etmez ve onu şifreler, ol ki, lanetlidir. Ancak, Mısır Ölüler Kitabı'nın kendisine ulaşmak bile, rivayet olunur ki, lanetlidir.

Oysa, Kaf Dağına giden yol gönül yoludur, kalbin derinliklerine giden yoldur. Nitekim, girişteki ifadelerimizin esinlendiği Yahya Kemal'in "Mehlika Sultan (*)"ına aşık yedi genci de gecenin karanlığına dalarak gönül yoluyla koyulur Kaf Dağına.

Bilgiye ve kendini bilmeye ilişkin olan, yaşam ve varoluş köklerinin araştırılmasına giden böyle bir yolculuk yaşamın ve varoluşun onaylanmasını ve sevilmesini gerektirir; yaşam ve varolmanın gönülden bir aşkla duyulmasıyla mümkündür. Aşkın ve Tanrısal bir yolculuktur bu; Tanrının onayı da, kendisini anlamanın yolu olan yaşam ve varoluşun olumlanması ve onaylanmasını öngerektirir. Bu koşullar altında ancak yolcu kutsanmış olarak yoluna koyulabilir.

Kaf Dağına yolculuğa ilişkin rivayet, yukarıda verdiğimiz örneklerle sınırlı değildir; nitekim, Odysseyus'un yolu da Kaf Dağına düşer. Girdiği Troya savaşından hoşnutsuzlukla ayrılan Odysseyus, savaş dönüşünde alıp başını gitmek, karanlık ve bilinmezlikleri keşfe dalmak ister. Yelken açtığı denizler Poseidon'un öfkesiyle onu karanlık ve azgın dalgalarıyla boğuşturur; sonunda Kaf Dağına doğru sürüklenir. Ancak, bir bakıma kaderin sürüklediği bu yolculuğa Odysseyus'un tam hazır olduğu ifade edilemez; nitekim, böyle bir yolculuk özgürlük yoluculuğudur ve saf bir gönül işidir. Nice savaşlardan başarıyla kurtulmuş olan Odysseyus, bu keşif yolculuğunda -kendisine verilen öğütlere uyarak- duyduklarını anlamak ve iyice işitebilmek için kulaklarını dört açmasına karşın, Kaf Dağına yaklaşmasından itibaren işitme yeteneği giderek azalarak duyduklarını ayırdetmek ve anlamak konusunda yetersiz kalır.

Bilinen bir rivayete göre, günün birinde isimsiz bir Yunanlı Kaf Dağına ulaşır. Burada ifade etmek gerekir ki, bu yol isim ve ün yolu da değildir; aksine ve bizzat ünvandan ve isimden arınarak gönül konup koyulabilinir ancak Kaf Dağı yoluna. Attike'den gelen bu gönül yolcusu Kaf Dağında bir Adıge'ye rastlar. Attikeli ziyaretçinin karşılaştığı kişi Hatioğullarından biridir -bir Хьэтыкъуей'dir-. Burada biriyle karşılaşmasına çok şaşıran Attikeli, kendisi gibi nicelerinin ulaşmaya çalıştığı bu yerde yaşamakta olan bu adama yaşını ve kim olduğunu, buraya nereden ve nasıl geldiğini sorar. Bu soru karşısında Kafkaslı, evrenin ve dünyanın oluş süreci ile aşamalarını, kendisinin bu oluş sürecindeki şahadetini, dağ ve ırmaklar ile deniz ve ovaların oluşumuna ve bitkilerin ortaya çıkışına eşlik

ederek yaşayan ve yaşlanan kendisinin bu sürecin her bir aşamasındaki yaşının ne kadar olduğunu belirterek sözlerini sürdürür. Kafkaslı "ben Сосрыкъуэ'yım, Сосрыкъуэ'dan doğdum ve benden Сосрыкъуэ doğar" diyerek bitirir sözlerini.

İşte elinizdeki kitap, Kaf Dağına ulaşanların duydukları üzerinedir; Kaf Dağında karşılaşılan adamın mantığı ve dili üzerinedir, onun anlattıkları ile ifadelerinin anlaşılmasına ilişkindir.

***

Kaf Dağına ilişkin yukarıdaki temaların, köklerini insanlık geçmişinde ve insan oluş sürecinde bulan temalar olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Yukarıda Kaf Dağına ilişkin ifade örnekleri genellikle tarih öncesi ve mitolojik dönemlere ilişkindir ve o dönemlerden beridir Kaf Dağı ifade ettiğimiz gibi insanlık köklerine ilişkin bir arşiv yöresidir. Kaf Dağına bir kaynak olarak yönelinmesi olgusu tarih döneminde giderek azalan bir süreç izler. Ancak, Kaf Dağı yolculuğu ifade ettiğimiz niteliği bakımından günümüzde de sanatın konusu olabilmektedir. Saf sanat ve saf düşünce ile böyle bir niteliğe sahip olan felsefe yaşam ve varoluşun derinlerine inebilen zihinsel insan etkinlikleridir. Bu nedenle onların Kaf Dağına her zaman yolları düşer.

Bununla birlikte, tarih olarak adlandırılan yaşadığımız dönem boyunca insanın varoluşla içiçeliğini kopardığı bir süreç yaşadığını ifade etmek mümkündür. Bu köklerden kopma süreci nedeniyledir ki, bu süreç öncesindeki insan etkinlikleri hakkında tarih insanının yeterince ve doğru bilgisi olmadığını ifade etmek uygun düşer. İnsanın varoluşsal kökleri ile yaratılışına ilişkin ya da varlık ile oluşuna ilişkin dilsel anlatılar geleneğini mitolojik olarak adlandıran tarih döneminin insan bilimi bu insan arşivlerini anlamak, değerlendirmek ve yorumlamak konusunda yetersizdir.

Tarih olarak adlandırılmış olan bu sürecin yerleşik ve göçebe yaşam tarzlarına pazarın katılmasıyla işlerlik kazanmış olan bir süreç olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Bununla birlikte, tarihsel sürecin en önemli niteliği pazarın eksenliğindeki işleyişidir.

İnsanın toplayıcılık (щыпын) ile avcılık (щэкIуэн) dönemlerinden başlayan ve herhangi bir şeyin kendinde alımlılığı (щэн) mirasının işletilmesi ve tedavüle sokulması sonucunda ortaya çıktığını ifade edebileceğimiz pazar, şeylerin takas edildiği ve giderekten alınıp satılmasına (щэн, щэхуэн) ilişkin olan bir pazar değer biriminin –paranın- ortaya çıktığı yerdir. Pazar, tedavül bakımından cazibe görmesi ölçüsünde ürünlerin pazar değerinin oluştuğu bir alandır; burada herhangi bir şeyin varoluşuna ve üretilişine ilişkin bir kendinde değer söz konusu değildir. Pazarın eksen haline gelmesi üzerinde işleyerek günümüze ulaşmış olan tarihsel süreç, her şeyin köklerinden kopup kendinde varlıksal değerini kaybetmesiyle sürüklenmesi süreci olmuştur.

Dillerin de pazara sürülen mallar ölçüsünde yer aldığı ve bu bakımdan da her dilin karışabildiği bir alan olan pazar, sentetik dillerin oluşumu ile dillerin kaynaşarak köklerinden kopup dönüşümünü mümkün kılan bir ilişkiler ortamıdır. Pazar, dillerin köklerinden koparak köksüz ve cansız işleyiş kazanmasına neden

olan ve bu bakımdan da pazarcının ve herkesin kolaylıkla kullanıp işletebileceği bir yapıya dönüşerek para değerine uyum göstermesine yol açan bir sentetik sistemdir.

Herşeyin kendi köklerinden koparak yer bulduğu pazar, herşeyin yerinden yurdundan edildiği ve –burada Gilles Deleuze'nin Türkçeleştirilmiş ifadelerini kullanmak uygun düşerse- "yersizyurtsuzlaşma"ya yer olduğu bir arenadır. Esasen, Yunanlı filozofun geometrik çizimlerini bozan savaşçı örneğinde simgesel ifadesinin izlenebileceği gibi, göçebe yaşam tarzı ve savaşçılığı her durumda yerleşiğin geometrik sistemine tehdit olmuştur. Ancak, pazar sisteminin egemen hale gelmesinde, yerleşiğin işinin daha da zorlaşmasından söz edilebilir; nitekim, artık göçebe yalın ve tek tehdit değildir. Bu ifadeyle birlikte, göçebe sayı sisteminin yer aldığı pazar, geometrik ve kendinde değerin yerine saymaca ve temsilin geçtiği bir yerdir. Pazarın bu şekilde bir eksen haline gelmesi süreci, her şeyin geometrisini kaybetmesi ve köklerinden sökülerek yersizyurtsuzlaşmasının itici gücü olarak işlev görür. Tarihsel dönem boyunca kendisini gösteren süreç böyle bir süreçtir.

Tarih süreci, pazarın etkisiyle dillere köklerinden kopma sürecini getirdiği gibi, kutsal yazının da kökünden koparak pazar ilişkilerine dahil olduğu bir süreçtir. Bu süreçte, yazı Tanrısal güç ve hikmetin anlaşılması ve kaydedilmesi olan anlamlı bir sistem olmaktan çıkarak, tamamen anlamsız bir temsil sistemi haline dönüşmüştür. Böyle bir sürece örnek olmak bakımından, temelde bulunan ideogram anlayışındaki yazının çeşitlenerek ve dönüşerek Sümer'de çivi yazısının ortaya çıkması ile sonra da Mısır'da demotik yazının ortaya çıkışı iyi birer örnektir.

Tarih denen dönemin başlangıcı olarak alınan yazı tarzı, tarihe özgü bir kayıt sistemidir ki, kozmik oluşa uyumlu varolan insanın köklerinden kopması ölçüsünde kendisini gösteren yabancılaşma ve değişimler bakımından ortaya çıkan ve varoluşsal hafıza kaybının bir ikamesi olarak kendisini gösteren bir icat niteliğindedir. Bu yazı tarzı, o sürece kadar gelmiş olan bir Tanrısal yazı sisteminin dönüşümüyle ortaya çıkmış olmalıdır. Bu değişimle ortaya çıkan yeni yazının önemli bir niteliği, kolaylıkla para dolaşımına hizmet edebilmektir. İşte bu niteliğe sahip olan bir yazı konseptidir tarih döneminin başlangıcı olarak varsayılan. Bu noktada, yazının kendisi artık bir kutsal ya da varlıksal değere sahip değildir; yazının burada, paranın pazardaki tedavül değerine benzer olan ve onu destekleyen bir işlerlik ve kullanılabilirlik değeri söz konusudur.

Kökten kopmanın yarattığı yersizyurtsuzlaştırma, yerleşiklikte kendisini gösteren geometrilerin bozulmasıdır. Bu geometride herşeyin komşuluk ilişkisinde birbirini destekler tarzdaki kozmik varoluşunun, tarih sürecinde, her şeyin iç içe geçerek birbirine tecavüz ile çatışmanın ve savaşların oluşmasıyla bozulmaya yüz tuttuğu ifade edilebilir. Tarih denen dönemin başlaması ve seyri böyle bir süreçtir; tarih dendikte bugüne kadar anlaşılan şeyin savaşların anlatımı olması bundan olsa gerektir. Varlık ve varoluş ile kozmik ve topokozmik döngüye ilişkin anlatılar olan mitolojinin içine tarih döneminde savaş rüzgarlarının nüfuz etmesiyle dönüşerek günümüze ulaştığını ifade etmek mümkündür. Ne var ki, bugüne kadar tarih denen sürecin savaşlar tarihi olmasına karşın, yakın dönemlerde tarih bilimi kapsamına

savaş dışı insan etkinliklerinin de dahil olmakta olduğuna nihayet tanık olmaya başladık artık.

Diğer taraftan, tarih denen dönemin tarihi pazarın etkisinin artan bir biçimde kendisini gösterdiği bir süreçtir ki, tarih boyu süren savaşların tarihinin artan bir şekilde pazar ekseninde döndüğünü görmek zor değildir. Ancak, pazarın bir asgari çabayla artı değer hedefleyen bir olgu olduğu ve bu nedenle de bir haksız kazanç alanı olduğu insanın hep duyumsadığı bir olgu olmalıdır ki, savaşların pazar ekseninde döndüğü ve savaş nedeninin bir pazar sorunu olduğu hep üzeri örtülen bir olgu olagelmiştir. Aynı zamanda, bu örtü altında pazar sisteminin, göçebe mirası "savaş makinesi"ni savaşkan kahramanlığı öne sürerek kendi eksenliğini idame bakımından kullandığı açıktır.

Pazar kurnazlıktır. Tarih sürecinin eksenine yerleşerek her şeyin kendi düzleminde çevrimini sağlamış olan pazar, her şeyin kurnazlıkla kaydırılmasını sağlamak suretiyle, sürecin kendi eksenindeki bu yüzeysel işleyişte hızlanmasını sağlamıştır. Bu süreçle, tarihin sonuna doğru savaş makinesini de içeren iktidarın tekelinde bulundurduğu ve pazarın işleyiş hızını kesen soyluluk kavramının pazar çevriminin mümkün alanındaki dil birliğine ait olduğunu işaret ederek milliyetçiliği icat etmiştir. Bu temelde, iktidar ve soyluluğun peşine yığınları özgürlük ve eşitlik adına sürükleyen pazarcı iktidarı tuşa getirerek mutlak egemenliğini kurmuş ve soyluluğun da üzerine oturmuştur.

Pazar, bir yersizyurtsuzlaşma alanı olarak, bu amaca hizmet etmesi ölçüsünde savaşı körükleyen bir özelliğe sahip olmakla birlikte, aynı zamanda bir uzlaşıyı da mümkün kılan bir alandır. Savaşların temel eksenliğini tarih sürecinde artan bir şekilde sürdürmüş olmasına karşın, pazar uzlaşmayı da zorunlu kılmıştır. Pazar hep çıkara dayalı ve yüzeysel bir varoluş ile ilişkiyi sürekli dayatan bir tarzdır; pazar ekseninde çatışma da barış da bu nitelikte ve ardışık olarak sürer hep. Böyle bir sürecin ardışık olarak sürdüğü pazar eksenliği, düşünce ve derinliğin bastırılarak ikincil konuma itilmesi sürecidir. Pazar, insan derinlikleri ve geçmişi ile bu temel üzerine inşa olan kültürlerin üzerinin örtülmesi ve bastırılması üzerinden işler ve bu köklerden kopma işlevi görür hep.

Tarih denen zaman süreci, göçebenin fizik gücü ile pazarın para gücünün birleşmesinde her şeyin geometrisinin bozulduğu ve kökünden koparıldığı bir yersizyurtsuzlaştırma sürecidir. Bu sürecin devamı olarak günümüzde iktidar hale gelmiş olan pazar bir yeniden yerliyurtlulaşma aşaması sürecindedir. Pazar eksenindeki bu yeniden yerleşik hale gelme sürecinin genelde insanlığın tümünü kapsayan bir varoluş biçimi olarak kendisini göstermesi söz konusudur. Bu durumda, bunun bir medeniyet olarak ifade edilmesi uygun düşse de, bunun pek uygar bir medeniyet olduğunu söylemekte zorlanmak gerekir. Şüphe yok ki, tarih dönemi bir şeyin kendinde ve varoluşuna ilişkin gerçek değeri bakımından olumlandığı ve onaylandığı bir uygarlık değildir. Bu bakımdan da, Tanrısal olanın, varlığın ve varoluşun, canlının ve insanın kendinde değerini bulabileceği bir uygarlık değildir. Bu, varolanın ve insanın kendi varlık değerinde değil de, bunlara ilişkin saymaca ve simgesel olanın işlem gördüğü ve tedavülde olduğu tümüyle bir

temsil uygarlığıdır. Bu, pazarın değerleri belirlediği bir uygarlıktır, bir para uygarlığıdır.

Esasen, uygarlık denmek gerekirse, tarih döneminin bir pazar eksenli yaşamın giderek zorunluluğunu göstermesi süreci olarak, eğer gerçekleşebilirse, tam da pazarın iktidar haline geldiği günümüzde ancak bir uygarlık niteliğine bürünmekte olduğu ifade edilebilir. Nitekim, tarih sürecinin devamında tarihin eksenliğini sürdürmüş olan pazarın sonunda tümüyle iktidara oturmasıyla, günümüzde parayı küresel dolaşımda insan için vazgeçilmez kılmış olup, kendisini –pazarı- dünyanın her yerinde egemen kılarak hukuk sisteminin temeli haline getirmiştir. Pazarı dünyaya egemen kılıp, dünyayı bir pazar haline dönüştürerek, bunun da hukuki kılınmasıyla, denebilir ki, pazar eksenli tarihi süreç uygarlık niteliği kazanmış ve hedefine ulaşmıştır. Ancak, bu uygarlık bir temsil ve simgeler sistemdir, varolanı varlığında değerlendiren bir sistem değildir; bu bir uygarlıksa eğer, bir pazar ve para uygarlığıdır, bu bir paramedeniyettir, *parasivilizasyon*dur.

Günümüzde pazar tarzının egemenliğinde kurulmuş olan bu sistem, yerleştiği ve "yerliyurtlu" hale geldiği ölçüde dahi, kendi oluşumu ve varoluşu nedeniyle halen köklerin kaybına ilişkin olarak işler. Diğer taraftan bir uygarlık olmak bakımından da, köklere ilişkin araştırmaları da sürdürmektedir ki, köklerin araştırılmasına ilişkin bu bilimsel disiplinleri "köksap" devşirmeye ilişkin olarak yürütülen bir "göçebe bilimi" olarak değerlendirmek uygun düşer. Kökünden sökülüp dağıtılarak yersizyurtsuzlaştırılmış olmanın geriye kalan izleri olan köksapların devşirilmesi ve değerlendirilmesine ilişkin olan bu bilimsel disiplinlerin işleyişinde kök ile sapın -ya da sap ile samanın- karıştırılması hep kaçınılmazdır; bilimsel sonuçlarının da böyle bir nitelikte işlevsel olacağına ilişkin tecrübeler az değildir.

**

Tarih sürecinde yerleşik kültürler olarak kendisini gösteren merkezler, genelde kozmik varoluşa uyumlu eski uygarlık yaşam bölgeleridir ve tarihsel dönem ile bu döneme gelinen süreçte kozmik köklerinden koparılarak yeniden biçimlendirilmiş merkezlerdir. Tarihsel sürecin yerleşiklik kavrayışı bu merkezler ekseninde şekillenirken, eski uygarlığa ilişkin kozmik varoluş biçimleri ile bilimlerinin kalıntıları da tarihin kendi seyrinde yeniden biçimlendirilmiş olup, tarihsel yapılanma sürecine ilişkin etik ve bilimsel yapıların ortaya çıkmasına temellik teşkil etmiş olmalıdır. Bu ifadelerden olarak, tarihsel süreç bakımından kendisini gösteren yerleşikliğin "yerindenyurdundan" edilmiş olan eski uygarlık üzerindeki "yerliyurtlulaşması" olarak ifade edilmesi uygun düşer.

Esasen, yeryüzü bakımından tam bir yerleşiklik kavramı kozmik oluşa uyumlu bir yaşam ve varoluş biçimi olmalıdır ki, böyle bir olgunun tarih öncesi uygarlığın yerleşiklik hali olduğu ifade edilebilir. Onun etiği ve bilimi de bu niteliklere sahiptir. Bu temeldeki bir yerleşikliğin terki esasen temel bir yersizyurtsuzlaşmadır.

Kozmik oluşa uyumlu bir varoluş sürdürmesi, insanın bir mikrokozmoz olarak ortaya çıktığı bütüne uyumlu birlikteliğidir. Böyle bir varoluş, insanda en büyük tamlık ve tamamlanmışlık duygusu oluşturan bir yaşam tarzıdır kuşkusuz.

İnsana tamamlanmışlık duygusu yaratan aidiyet duygusunun en yüksek biçimi böyle bir varoluşla mümkündür. Aidiyet duygusu en temelde insanın bir mikrokozmoz olarak genel kozmik sistemle ilişkisinden geliyor olmalıdır. Varoluşu bakımından insanın kozmik bütüne aidiyeti, aidiyet duygusunun en temelidir kuşkusuz; ve bu duygu buradan geliyor olsa gerektir. Bu temel köklerden gelmek bakımından da, aidiyet, insan bakımından temel varoluşsal bir ihtiyaç niteliğindedir.

Aidiyet duygusu, insanın kendisinin tamamlanmışlık ve güvende hissetmesine yol açan bir duygudur. Aidiyet duygusunun böyle bir etkiyi en iyi biçimde sağlayabilmesi de, insanın gerçekten ait olduğu bir bütünde kapsanmasıyla mümkündür. İnsanın aidiyet duygusu, kendisinin bir varolan olarak daha üst bir bütüne aidiyet ilişkisi içinde bulunması halinde ve bu aidiyet sistemleri ilişkisinin de en temelde kozmik oluşa uygun bir aidiyete ilişkin olması halinde en güvenilir ortamındadır. Böyle bir olgu, ayın dünyaya ve dünyanın güneşe ve güneşin de içinde bulunduğu yıldız sistemine uyum içinde varolmasına benzer bir olgudur.

Bu ifadelere uygun bir biçimde, insanın aidiyet duygusu, kendisinin ortaya çıktığı topluma ve çevreye uyumlu olması ve bütünleşmesiyle tatmin bulur. Bununla birlikte, bu uyum kozmik oluş süreci altındadır ki, aidiyet duygusunun en üst ve aşkın tatmini evrensel değerlerledir; evrensel değerlerle bütünleşmek, aidiyet duygusunun en üst tatmini olarak tezahür eder. İnsanın çevresine ve toplumuna uyumu bir yana, evrensel değerle bütünleşmesi ve kozmik olgulara ilişkin niteliklere sahip olan etkinliklerde bulunması ile bu yolda ürünler ortaya koyması insana en üst aidiyet duygusu verir. Bu üst aidiyet olgusu, insanın bizzat bulunduğu toplum ve çevreyi aşan bir aidiyet sistemini garanti etmiş olmak bakımından olsa gerektir. Aidiyet sisteminde üst bir aidiyeti garanti etmiş olmak güvenlik bölgesinin genişletilmiş olması anlamına gelir. Bu nedenledir ki, bilme etkinliği ve sanatsal etkinliklerin doğrudan evrensel değerlere ve kozmik oluşa uyum gösteren ve onlarla bütünleşen etkinlikler olması bakımından, insan yaşamında aidiyet duygusunun en üst tatmin araçları işlevi sürdürdüğü ve insanın güvenlik bölgesini genişlettiği ifade edilebilir.

İnsanın kozmik oluşla uyumlu olması ve bu yolda etkinlikte bulunması, aynı zamanda, aidiyet duygusu bakımından en temelde kendi varoluşuyla bütünleşmesidir ki, kendiyle barışık olmasıdır bu ve en önemli tamamlanma ve güven duygusunun ifadesidir. Böyle bir olgu ancak, insanın kendisini gerçekleştirmesinin de en iyi koşulunu ifade eder. İşte eski uygarlıkların varoluşu böyledir.

Böyle bir varoluş biçiminin giderek belirsizleşmesiyle, aidiyet duygusunun temel referansını yitiren insanının tarihsel süreçte kozmik olguya uyumlu bir aidiyet ilişkisini idame ettirdiği ifade edilemez. Bununla birlikte, insanın, kendisinin icat etmiş olduğu değerlere kapılarak ters aidiyet ilişkileri ile sistemleri yaratmış olduğunu da ifade etmek yanlış olmaz. Günümüzde, kozmik ve evrensel değerlerle ve insan varoluşuyla bir ilgisi bulunmayan ve insanların süreç içinde yarattıkları sanal olgulara aidiyet duygusunu tatmin bakımından yönelinmesine ilişkin örnekler az değildir.

İnsanın toplumsallaşmasının önemli bir etken faktörüdür aidiyet duygusu. Doğal olarak başlangıçta ya da nihayetinde, bir toplumsallaşmanın en temelde kozmik oluş sistemine uygun olarak bir merkezi çevren karakterine sahip olduğu ifade edilebilir. Doğal olarak insanlar toplam değerleri bakımından bir medyan çevresinde toplumsal çevrim içinde olurlar. Bir toplumsallaşma bakımından, burada kullandığımız medyan niteliğinin o toplumda bulunan tekil bir insana ilişkin niteleme olması da mümkündür. Böyle bir doğal toplumsallaşmanın sağlıklı bir toplumsal sistem olduğunu da ifade etmek mümkündür ki, toplum değerleri bakımından böyle bir ölçüt kişinin merkezi medyan niteliği çevrenindeki toplumsal çevrimin kozmik sisteme de uyumlu bir varoluş biçimi olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Kuşkusuz eski uygarlık olarak nitelediğimiz toplumsal çevrimin böyle bir sistem olduğunu ifade etmek mümkündür.

Eski uygarlıklara ilişkin olarak ifade ettiğimiz toplumsal sistem, merkezi çevrim niteliğine sahip olmakla, bir geometrik sistemdir ve toplumun her bir üyesi doldurduğu geometri bakımından vardır; toplumun her bir üyesi toplumsallık bakımından tam katılımcıdır. Böyle bir sistem, her bir toplumsal birimin ve genel olarak toplumun tümünün toplumsal ölçütlere –medyana- sahip olduğu bir sistemdir.

Böyle bir toplumsal sistemin insanların karizmatik niteliğinin gelişmesini sağlayan bir sistem olduğu da ifade edilebilir. Günümüzde kendisini gösteren toplumsal kanaat önderlerinin de benzeri bir karizmatik yapının günümüzün toplumsal yapısındaki tezahürü olduğu ifade edilebilir. Günümüzün böyle bir toplumsal fenomenin eski uygarlık toplumlarının yapısal niteliğine ilişkin bir izlek olduğu ifade edilebilir.

Eski uygarlık yerleşik sistemi olarak ifade ettiğimiz toplumsal yapı, kozmik oluşa uyumludur ve insanlar arasındaki ilişkiler ile aralarındaki hukuk toplumun bu doğal çevrimi bakımından topluma aittir. Böyle bir toplum yerleşik olduğu geometri ve değerler bakımından doğası gereği defansif bir toplumdur da.

Bu sistemin en genelde ve temelde kozmik yapıya uygun olmasında, bir toplumsal üye bakımından tüm aidiyet sistemi birbiriyle uyumludur; aidiyet sistemleri geometrik olarak ya da doğal ve kozmik olarak bir hiyerarşi içindedirler. Böyle bir toplumsal sistemde, ölçüt niteliğinde bulunan ve merkezi önder olarak ifade edebileceğimiz kişi tüm topluma aittir; ama tersine, toplum ona ait değildir.

Günümüze gelinen süreç boyunca Adıge toplumsal çevriminin de yukarıdaki ifadelerle dile getirilen bir toplumsal sisteme uygun olduğunu ifade etmek yerindedir. Bu ifadeden olarak, toplum genelinin ve her toplumsal birimin varoluşunda ve eriminde bir merkezi ölçüt kişinin (пщы) erilliği çevreninde bütünlüğünü sürdürdüğü bir toplumsal sisteme sahip olmuştur. Bununla birlikte, dişilliğin temelliğinin dilsel işleyişte kendisini göstermesine uygun olarak da, ifade ettiğimiz merkezi toplumsal çevrim bakımından bir dişil odaklılık da (гуащэ) hep söz konusu olmuş ve ifade bulmuştur.

İfade ettiğimiz şekilde doğal ve kendiliğinden işleyen, tam katılımcı nitelikte olan bu toplumsal sistem eski uygarlık sistemidir. Bu eski uygarlıklarla aynı dönemde olmakla birlikte, böyle bir toplum yapısına uymayan ve tersi olan

toplumsal sistemlerin de varlığı söz konusu olabilirse de, bunlar konu ettiğimiz uygarlığa ait değildir.

Ancak, kozmik sisteme uyumlu bir yapıya sahip olduğunu ya da bu yapıyı süreç içinde kazandığını ifade ettiğimiz bu merkezi çevrimli toplumsal sistem bir geometride yerleşiktir. Bu yerleşikliğin terki ile yola koyulması halinde, bu toplumsal sistemin bir göçerlikte yetersiz kalacağı ve değişeceği de açıktır. Böyle bir sürece girmesi halinde, toplumun merkezi yapısını kaybederek, önde gidene tabi olan ve denetim altında olan bir toplumsal organizasyonun gerekeceği ifade edilebilir. Böyle bir olgunun kroniği olarak ifade edilebilir göçebe toplumunun yaşam biçimi.

Bununla birlikte, toplumun yerinden edilmesiyle de yerleşik toplumların süreç içinde göçer duruma girebildiği ifade edilebilir ki, tarihsel süreç buna ilişkin az örneğe sahip değildir. Bu bakımdan ve insanın doğal ihtiyacı olan toplumsallaşma güdüsü bakımından, tarih sürecinde bir toplumsal yapının devamının dışarıdan dayatma ve güçle sağlanabilmesine ilişkin teknikler gelişmiştir.

Yerleşik olmayan ve sürekli denetim altında bir organizasyona sahip olan böyle bir toplumsal yapının doğal olarak da defansif bir yapısı olamaz. Bu toplum yoldadır ve sürekli olarak da bir yerlere erme sürecindedir, bu doğası gereğince de erildir; bu toplum, ofansif nitelikli bir toplumdur. Bu toplumsal sistemin doğal olarak günümüzün askeri sisteminin temeline ilişkin bir toplumsal yapılanma olduğunu ifade etmek de mümkündür.

Bu toplumun çevrimi bir güç inayetindedir ve bu güç de önde ve başta olup buyruk veren kişidedir. Toplumun çevrimi ona bağlıdır; toplum ona aittir, o topluma değil. O, toplumun sahibidir, çobanıdır. Böyle bir toplumsal sistemde hukuk önderin buyruklarındadır, hukukun topluma aidiyeti söz konusu değildir. Böyle bir toplumsal sistemde, yerleşik toplum sistemindeki bireylerin kendi geometrilerindeki varlıkları bakımından doğal olarak gerçekleşen tam katılımcılığından söz etmek yanlıştır. Böyle bir toplum kültüründe ve dilinde aidiyet ya da sahiplik ifadelerinin kurulması da bu doğrultulardadır.

Böyle bir toplumsal sistemin günümüzde ve günümüze gelinen süreçte yaygın ve egemen bir biçimde sürdürülen bir toplumsal sistem olduğunu da ifade etmek yanlış olmaz. Günümüzde artık tarihsel sürece ilişkin olan bir toplumsallaşma anlayışının yavaş yavaş yerleşik hale gelmesinde, katılımcılığa doğru bir temayül görüldüğü de ifade edilebilir.

Bu toplumsal yapı irdelemelerinden sonra, aidiyet duygusu ve sistemine ilişkin birkaç ifade daha kullanmak uygun düşer. Bir aidiyet sistemi, bir şeyin, kendisinden itibaren ortaya çıkmış olduğu bütüne aidiyetine ilişkindir, tersi değil. Dünya güneşe aittir, güneş dünyaya değil; bir insan çıktığı topluma aittir, tersi değil; bir toplumun yarattığı değer o topluma aittir, tersine, toplum kendi yarattığı değere ait değildir. Oysa, tarihsel süreç bunlara uygun olmayan aidiyet ilişkileri yaratmış olup, günümüz bunların örnekleriyle doludur. Bu ifadeden olarak, tarihsel süreçte dil ve kültürlerin de aidiyet ilişkisi karışmıştır; toplumlar bir bireye –

yöneticiye- ait hale gelmiş olup, dilsel ifade de bu doğrultuda şekillenmiştir. Oysa, eski uygarlıkların dil ve kültüründe aidiyet sistemi kozmik sisteme uygundur.

Bu çalışmada yeri geldiğince izlenebileceği gibi, Adıgecenin aidiyet ilişkisini, ifade ettiğimiz doğal ve kozmik aidiyet sistemine uygun bir biçimde dilsel kurguda ortaya koyduğunu da ifade etmek uygun düşer.

Günümüzün insanı, belki de kendisini ve çağını seçmek ve doğrulamak güdüsüyledir ki, geçmişi ilkel ve gelişmemiş olarak ifade etme temayülündedir. Oysa, insan oluş süreci ile ilk orijinallikler geçmiştedir. Yukarıda ifade ettiğimiz eski uygarlıklar gibi bir geçmiş özellikle hakikatler arşividir. Geleceği görebilmenin en güvenilir bilgisi geçmiştedir ve özellikle konu ettiğimiz nitelikli bir geçmiştedir. Böyle bir geçmiş, varoluşun köklerine ilişkindir; eski uygarlık dediğimiz varoluş biçimi, insan bakımından ilk ve temel deneyimler arşividir, insan mantığı ile dil ve kültür temelinin atıldığı bir dönemdir; burası gerçeklikler arşividir.

Ayrıca, her şey ortaya çıkışına ilişkin olarak gerçektir. Bir şeyin kendi gerçekliğine ve kendi hakikatine ilişkin bağı, o şeyin çıkış noktasıyla olan *in genere* ilişkisidir. Bir şeyin orijinalliği ve doğruluğu (пэж), onun ilk (пэ) ortaya çıkışına ilişkin *generatik* (ж) bağı olarak ifade edilebilir.

Tarih dönemi öncesi bir uygarlığın, insan oluş sürecinde ortaya çıkan bir kültürel uygarlık olduğunu ve bu uzun süreç boyunca oluşan kültürde de günümüzün en temel ve varoluşsal sorunlarının doğaya ve kozmik oluşa uyumlu olan çözümlerinin bulunduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Böyle bir dönem, kozmik oluşun bir gereği olarak ortaya çıkan insan oluş sürecinin ve dil ile kültlerin ortaya çıkışına ilişkin deneyimlerin yaşandığı, her alanda gerçekle birebir karşılaşıldığı, her deneyime ilişkin ilk orijinalliklerin bulunduğu bir uygarlık dönemiydi kuşkusuz.

Uzun deneyimler ve ilk oluşlar sürecini kozmik oluş sürecinde doğrudan doğal olarak yaşamış olan insanın söz konusu olduğu bu eski uygarlık, kozmik oluşa uygun bir mantık ve dil ile varoluş tarzı ve kültürün söz konusu olduğu bir uygarlıktır. Bu uygarlık insanının varoluş biçimi ile dil ve mantığı kozmiktir; dolayısıyla da, günümüzde "a priori" dediğimiz bir bilme ortamında şekillenmiştir.

İnsan oluş sürecine ilişkin böyle bir geçmiş, insan oluş sürecinin derin arşividir; günümüz bakımından derinliktir. Günümüzde insanın sahip olduğu a priori bilgi bu geçmiş dönemde insanda içselleşmiş bir bilgi biçimi olmalıdır.

Günümüzün derin zihinsel etkinliklerinde bu döneme ilişkin deneyimlerin yaşanması da olasıdır. Bu insani geçmiş derinliklerin, sanatçıların derin sanatsal algıları ile bunlara ilişkin yaratıları olarak sanatlarında, metafizik zihinsel etkinliklerde ve yaşanan metafizik seanslarda izlerinin bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Aynı şekilde, bu insani derin geçmiş deneyimlerin özellikle konu ettiğimiz etkinliklerde bulunanların rüyalarında ve insan saflığında tezahür eden derin rüyalarda kendisini gösterebilmesi olasıdır.

Bununla birlikte, kendisinden koparak günümüze gelinen süreç boyunca, kozmik varoluşa uyumlu eski uygarlıktan taşınan bilgi ve olguların mitolojiler ile dinsel söylem ve olgularında bize simgesel nitelikli gelen arşivler olarak

bulunabileceğini de söylemek mümkündür. Muhtelif kültürlerin mitolojilerinde yer almasının da gösterebildiği gibi, Kaf Dağı adında simgeleşen olgu da böyle bir arşivin işaret edilmesine ilişkindir şüphesiz.

Evrendeki varoluşu ve kozmik pozisyonu bakımından, insanın kozmik ve doğal varoluşundan kopabilmesi mümkündür; insan, varoluşu bakımından böyle bir olanağa sahiptir ki, -cennetten kovulması gibi- süreç içinde bu kozmik uyumlu uygarlık varoluş tarzından koparak kendisini bir tür bilinmeze doğru sürüklemiş olmalıdır.

*

Köklerinden kopma sürecinin yaşanması tarih sürecini hazırlayan bir olgudur ve bu olgu tarih sürecinde bir eksene oturmuştur. Bu süreç, varlık ve kozmik varoluşa uyumlu yaşayan ve bu doğrultudaki bilime sahip olan insan kültünün köklerinden kopma sürecidir. Tarih döneminde uygarlık merkezleri olarak bilinen bölgelerin, ifade ettiğimiz bu eski uygarlıkların tarih tarafından soğrulması ve kendi eksenliğinde yeniden şekillenmesiyle ortaya çıktığını ve tarihte de böylece yer aldığını ifade etmek mümkündür.

Mezopotamya böyle bir bölge olmuştur ve kozmik varoluşa ilişkin eski bilimlerinin sona ermesinin en etkin faktörü olan pazar ve paranın ortaya çıktığı, tarihin başlamasına ilişkin olan simgesel yazı sisteminin de ilk ürünlerinin ortaya çıkıp yaygınlaştığı bölgedir. Kozmik varoluşa ilişkin yaşam biçiminin çevrildiği Eski Babil'in köklerinden kopma sürecine ve tarihsel sürece ilk katılan merkezlerden olduğu ifade edilebilir. Tanrı'nın dilleri burada birbirine karıştırdığı ifade edilir ki, bu olgu, burasının bir pazar niteliğine bürünmüş olmasına ilişkin bir olgu olmalıdır.

Diğer taraftan, Osiris kültü üzerine oturmuş olan Mısır bu kültün köklerinden kopma sürecinin yaşanarak üzerine inşa olduğu bir tarihsel merkez olarak ifade edilebilir. Öyle anlaşılmaktadır ki, köklerinden kopma süreci ile tarihsel yapıya uyum süreci boyunca kozmik oluşa ilişkin olan bu eski varoluş ve bilim sistemi hep üzeri kapatılarak, gizlenerek ve kodlanarak yeniden inşa olmuştur. Bu temel kültüre ilişkin bilme olgusu gizlenerek belki –başlamış olan köklerden koparma süreci nedeniyle- belli ellere geçmemesi garanti altına alınan, kodlanarak ilgililer dışında genel olarak ulaşılmaz hale gelen bir süreç izlemiştir. Bu süreçte ortaya çıkmış olan ve ihtişamıyla bildiğimiz Mısır, konu ettiğimiz kozmik varoluş ve köklere ilişkin sadelik üzerinde yuvarlanarak ve süslenerek öyle inşa olmuştur ki, skarabe böceğinin yuvarladığı şeyin menşeine ve çekirdeğine ilişkin bir fikir yürütebilmek artık neredeyse mümkünsüz hale gelmiştir.

Anadolu yerleşiminde Kaf Dağı kültünün bir uzantısı olan Hatiler de tarih öncesi bir toplumdur ve varoluşları bakımından tarihte yer almaları da müteredditbir olgu olarak karşımıza çıkar. Esasen, savaşıp hiçbir yeri yerle bir etmemiş olmalıdır ki, adının tarih sayfalarında yer alması da uymaz. Onun adının tarihsel olarak bilinmesinin nedeni, bir tarihsel toplumun ortaya çıkmasına temel kaynak teşkil etmiş olması bakımındandır. Başka bir ifadeyle, ülkesine gelen göçebe toplumlarıyla kaynaşarak kozmik varoluşunu terk ettiği ölçüde kazandığı tarihsellikle adı anılır olabilmiştir tarihte. Bu ifadeden olarak, topraklarına gelen

talancı göçebe toplulukların yerleşerek tarihsel bir organize güç haline gelmesine vesile olmuştur Hatiler.

Göçebe toplumların getirmiş olduğu gütme ve yönetme tohumları atılmıştır Hati topraklarına ki, burada gerçekleşen sentez ile olgun ve yerleşik bir tarihsel özne niteliğine sahip olan bir tarihsel toplum çıkmıştır tarih sahnesine. Bu topraklara gelmiş olan talancı göçebe toplumların yerleşik hale gelmesi sürecinin Hatilerin хабзэ sistemi temelinde gerçekleştiği, başka bir ifadeyle, Hatilerin "kozmik varoluşa uygun olan toplumsal ilişkileri ve hukuk sistemi ile Tanrısal olgu ve ritüelin çevrimi"nde gerçekleştiği anlaşılmaktadır tarihten. Atılmış olan yönetim ve iktidar tohumlarının yerleşik bir kültür ortamında süreç içinde yeşermesi ve olgunlaşmasıyla ortaya çıkan tarihsel toplumun varlığını sürdürmesinin geç dönemlerine kadar Hati kültürü de izlerini sürdürmüştür.

Bu ifadeden olarak, döneme ilişkin olan hukuk kayıtlarının Hati хабзэ sistemi temelinde şekillenmiş olduğunu izlemek mümkündür. Bu hukuk metinlerinin diğer toplumların hukuk kayıtlarından farkı dikkat çekicidir. Bu hukuk sisteminin temelinde yazılı yasalar ile baştan belirlenmiş kuralların ve insanların uyacakları buyrukların olmadığı açıktır. Hati kültürü temelli Hitit hukuk metinleri, yürütülen mahkemede jürinin bağımsız olarak almış olduğu içtihat nitelikli kararlardır. Hati hukuk sisteminin de Adıge хабзэ sistemi gibi yazılı olmadığı ve topluma aidiyet anlamındaki (хеӏ) bir hukuk sistemi olduğu açıktır. Bu hukuk sistemi, insanların uyacakları kural ve yasaların baştan belirlenmesi ile yazılı ve sabit hale getirilmeleri suretiyle yaşamın canlıcı işleyişinin ve insan özgürlüğünün kısıtlanmasında suçun bizzat üretilmesinin tohumlarının atılması niteliğine sahip değildir.

Anadolu yerleşiminde tarih öncesi ve kozmik oluşa uygun bir yaşam biçimine sahip olan bu Kafkas kökenli toplumun bir kesimi dönüşerek melez bir tarihsel toplum haline gelmiştir. Tarihsel dönemde uzun bir süre varlığını sürdürmeye devam etmiş olmasına karşın, uygun olduğu üzere Hati toplumunun adı tarih öncesine gömülüdür. Onun adının tarihte belli-belirsiz anılmasının temelinde, tarih döneminde de varlığını sürdürmüş olmasına karşın, bir tarihsel toplum niteliğine bürünmemiş olmasına ilişkin ikircikli durum yatar. Hati toplumunun varoluşuna ilişkin bilgilerde olduğu gibi, nasıl ortadan kaybolduğuna ilişkin bilgiler de tarihin ilgisini çekecek tarzda bilgiler olmamakla birlikte, Hati topraklarında ortaya çıkmış olan bu yeni ya da tarihsel toplum Hititler olarak bilinir ve günümüzün Avrupalılarının atası sayılır.

Eski uygarlıkların varoluş tarzları tarih tarafından anlaşılmasa da veya görmezden de gelinse, eski uygarlığa mensup yöreler arasında olagelen irtibat köklerinden kopma süreci boyunca ve tarihsel süreçte de devam etmiştir. Bu ifadeden olarak, eski ya da ezoterik bilgi mirasının birbirine aktarımı ilgili bölge kültlerinin tam olarak tükenmelerine kadar tarih sürecinde de devam etmiştir. Nitekim, Hati konusu tarihsel bakımdan alacakaranlık bir olgu olsa da, varlığını sürdürmesi sürecinde diğer eski uygarlıklarla ilişkisi bulunuyor olmalıydı ki, onun kültürel mirası üzerinde oluşmuş olan Hititlerin Mısır ile ilişkileri bilinir. Yunan

düşünürlerinin Mısır'da verilen ezoterik bilimlerle ilişkileri bilinir. Aynı nitelikte Mısır ile Hindistan ilişkisi de bilinir.

Hatiler bir yana, bu ilişkilerde Kaf Dağının yeri de tam bilinmez ya da gizleme ve kodlama sisteminin gelişerek tarihsel konsepte uyum sürecindeki ilişkilerde Kaf Dağı yoktur. Kaf Dağı kültünün yapısal niteliği dikkate alınarak daha uygun bir ifade kullanmak gerekirse, konu olan ilişkilerin tarihsel sürece uygun olarak bir gizlilik niteliği kazanması ölçüsünde, denebilir ki, bu ilişkilerde Kaf Dağı yoktur.

Açıkça ifade edilebilir ki, Kaf Dağı kültü açık bir mantık ve ilişkiler kültüdür; esasen, kozmik bir niteliğin söz konusu olduğu yerde gizliliğin ve saklının yeri de yoktur. Kaf Dağı kültü, her varoluş tarzı ve geometrinin mahremiyeti konusuna ilişkin titizliğine karşın, gizil ya da gizliliğe bürünmemiştir; gizli değildir ve gizli ilişkiler kurmamıştır. Ancak, daha önceki ifadelerimiz hatırlanırsa, konu olan kültürlerle Kaf Dağı kültü ilişkilenmektedir ki, bu ilişkinin köklerinin tarihsel sürecin dışına uzandığı kolaylıkla ifade edilebilir. Konu ettiğimiz bu merkezlerin Kaf Dağı ile eski uygarlık zemininde bir ilişkisi söz konusudur. Bu temelde de, konu edilen merkezlerin eski uygarlığa ilişkin varoluş köklerinden kopması ile bu varoluşa ilişkin bilme tarzlarının gizlenerek kodlanması ve saklı hale getirilmesi suretiyle tarih konsepsiyonuna uyum sağlama sürecine girmeleri ölçüsünde Kaf Dağı kültünden de ilişkilerinin kopma sürecini yaşamış oldukları ifade edilebilir.

Bir uygarlık ve düşünce sistemi, yeni uygarlığa uyum süreci yaşaması ölçüsünde bu yeni uygarlık tarafından anlaşılır hale gelmektedir ki, yukarıda ifade ettiğimiz merkezler tarih uygarlığı bakımından tarihsel süreç boyunca yeniden şekillendiği ölçüde anlaşılır hale gelebilmiştir. Oysa, tarihsel süreçte yer bulmuş olan bu merkezlerle eski uygarlık zemininde ilişkili de olsa, Kaf Dağı kültünün günümüze gelinen süreç boyunca tarihsel yapı ve anlayışa uyumlu hale gelerek dönüştüğünü ifade etmek kolay değildir. Bununla birlikte, tarih uygarlığının ifade ettiğimiz diğer eski uygarlık merkezleri çevreninde şekillenmiş olmasına karşın, Kaf Dağı kültünden dolaylı olarak haberdar olan ve dolaylı payını almış olan tarih uygarlığının bizzat Kaf Dağı kültünün kendisini doğrudan anladığını ya da hazmettiğini ifade etmek zordur.

Kaf Dağı kültünden tarihsel kültür ve toplumlar ortaya çıkmış olsa da, eski uygarlığa ilişkin olarak özdeki varlığını koruyan Kaf Dağı kültü nüvesi varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Mısır örneğinde ifade ettiğimiz gibi, kültün kendisinin tümüyle köklerinden koparak dönüşümüne ilişkin bir süreç izlemediği anlaşılmaktadır Kafkas kültürünün. Bununla birlikte de, Mısır'da kozmik varoluşa uyumlu bir yaşam ve varolmanın geri çekilmesi adına kozmik bilimlerin kodlanarak korunması ve ilgililere aktarılmasıyla kısıtlanmasına benzer bir tutum benimsemediği anlaşılmaktadır Kaf Dağının. Kaf Dağı kültü ve bilimi bir kodlama ve gizlemeye tabi olmamıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, Kaf Dağlının kendisiyle doğmuş olan ve kendi dil ve ilişkiler mantığında korunduğu açık olan kozmik bilimi, kendisinin bir uygarlık olarak geri çekilmesine paralel şekilde çekildiği kendi kaynağında -Kaf Dağında- korumaya devam etmiştir.

*

Tarih sürecinin köklerinden kopardığı bir başka bölge de Eski Yunan'dır şüphesiz. Günümüzün felsefesinin başlangıcı olarak ifade edebileceğimiz Platon Eski Yunanlılardan bahsetmektedir ve öyle anlaşılıyor ki, Platon döneminden çok eskilere giden bir ifadedir "Eski Yunan" deyimi. Bu metinde kullandığımız "Eski Yunan" deyiminin de tarih öncesine ilişkin bir ifade olduğunu belirtmek gerekir.

Tarih dönemi boyunca tarihsel ilişkiler ile savaş ve istilalar Yunan yerleşiminde gözlenebilir. Ancak, uzun süre Attike bölgesi bu istilalardan uzak kalmış olan bir bölge niteliğini taşır. Bu olgunun, Attike toplumunun yerleşik yapısal niteliği nedeniyle savaş ve işgalden uzak durmasıyla da ilişkili olduğu ifade edilebilir. Öyle anlaşılıyor ki, bu bölgenin yaşam biçimi tarihsel süreç bakımından henüz sakıncasız bir yaşam biçimidir ve tarihsel süreçte oluşan varolma biçimine bir tehdit oluşturmaması ölçüsünde varlığını uzun süre korumuş olmalıdır. Ancak, yeni bir tarihsel aşamada bölge artık işgale uğrar; toplumların birbirine harmanlandığı imparatorluklar dönemiyle Attike'nin eski yaşam tarzı tükenerek bu toplum da tarihe kavuşur, tarihsel sürece katılır. Böylelikle de Eski Yunan yaşam ve varoluş tarzının, onun bir uzantısı olan Attike'de ya da Atina'da tamamen son bulduğu ifade edilebilir.

Attike yaşam tarzının niteliği ile sona ermesine ilişkin bir olgu olmak bakımından, Sokrates'in Atina'yı işgale gelen Sparta Kralı ile diyalogu aydınlatıcıdır. Tarih sürecinde kurulmuş olan yönetim sistemlerinin temsili ve üstten inmeci yapısına karşın, Atina'nın o gün halen korumakta olduğu eski uygarlığa ilişkin toplumsal varoluş sistemi bu diyalogda açık hale gelir. Sokrates'in ifadelerinden anlaşılan odur ki, o gün Atina toplumunun sahip olduğu yönetişim sistemi günümüzde yeni telaffuz edilmeye başlanmış olan "doğrudan demokrasi" anlayışına uygun bir sistemdir.

Günümüze gelen Yunan düşüncesi daha çok Platon kökenlidir ya da Platon düşüncesi tarih dönemine uyum göstermiş ve bu mecrada şekillenmiş olan Eski Yunan düşüncesinin bir versiyonudur. Tarihsel sürece bu uyum bakımından olsa gerektir ki, aydınlanma döneminde tekrar ortaya çıkarak günümüze intikal eden felsefe de genel niteliği bakımından Platon izi taşır ve bir şekilde Platoniktir. Eski Yunan düşüncesi üzerine daha çok Platon aracılığıyla bilgi sahibiyizdir. Ondan önceki düşünceler bir şekilde tabula-rasadır; ancak, bunlar Platon düşüncesinin oluşumuna kaynaklık teşkil eder. Felsefenin Platon'da aldığı son format günümüze kadar intikal eden yapısıdır.

Eski Yunanlılardan kalan söz ve ifadelerin tekrarlanması ve yorumlanmasıyla gününe ve tarihsel mantığa uyum göstererek şekillenme süreci yaşayan etkinliklerin "felsefe" denen zihinsel etkinlik ve disiplinin oluşmasına yol açtığı ifade edilebilir. Felsefenin logosa uyumlu olması ilkesinin işaret edilmesine neden olan olgunun arka planında, konu olan dönem boyunca Yunanlılarda yapılmakta olan felsefe etkinliğinin Eski Yunanlılardan kalan söz ve ifadelere uyumlu olarak sürdürülmesine ilişkin geleneksel bir uygulama olduğu da ifade edilebilir. Böyle bir izin sürdürülmesi ancak konu olan ifade ve sözlerin mantığını anlamak ve ondan ayrılmamak garantisi taşıyabilir. Bununla birlikte, günümüzde

de birçok dilde “dil, konuşma, söz, sözcük” gibi dilsel ifadeler ile “mantık, akıl, us” gibi kavramların aynı sözcüklerde ifade bulması söz konusudur ki, böyle bir olgunun, kozmik varoluşa uyumlu olarak yaşayan ve mantık ile dili de bu doğrultuda yapılanmış olan eski uygarlık dillerinden miras olduğu açıktır.

Felsefenin bu geleneği terk etmiş olması sonucunda logostan bağımsız düşünmeye meyleden tezahürlerinin olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Bu süreçle de, yürütülmekte olan felsefe etkinliğinde yeni kavramlar icat edilerek bunlar ekseninde yol alınmıştır. Bu da, felsefenin, doğuşuna ilişkin olan sözlerin kozmik mantığı ile başlangıcına ilişkin olan anlaşılır olma ve diyalog niteliğini yitirmesine yol açmıştır.

Tarihsel süreçte ortaya çıkan bilimlerin doğmasına kaynak olarak felsefe gösterilir. Tarihsel dönemde ortaya çıkan bilimlerin nihai amacı olması gereken bir niteliğe sahip olan bir etkinliğin daha başlangıçta ortaya çıktığında felsefenin etkinlik alanı olması ilginçtir. Felsefe denen bir zihinsel etkinliğin sorunun en derininden başlaması, varlık ve varoluşa ilişkin bir zihinsel etkinlik olarak başlamış olması ilginçtir. Ancak bu olgu, tarihsel bakış açısından ilginç olsa da, felsefe denen etkinliğin başlamasının temelinde eski varoluş biçimi ve bilimlerinin yatması bakımından ilginç değildir. Nitekim, felsefenin başlamasına ilişkin kaynak, niteliği üzerine bazı ifadeleri kullandığımız bir eski uygarlıktır; o uygarlığa mensup olduğu anlaşılan Eski Yunandır.

Felsefenin daha başlangıcında Yunan düşünürlerinin ifadeleri varlığa, varoluşa ve varolana ilişkin ifadelerdir ve bu ifadeler doğrultusunda da yaşam ve oluşa ilişkin bilimsel görüş ve zihinsel etkinliklerdir. Diğer taraftan, kozmik oluşa uygun varolma sistemi olarak ifade ettiğimiz eski uygarlık -doğası gereği- varlık ve varoluşa ilişkin davranış ve düşünce yapısı ile bilimlerini bünyesinde taşır.

Böyle bir olgu, konu ettiğimiz eski uygarlıkların varoluşundan gelir. “Eski Yunan” deyimi böyle bir varoluş tarzına ilişkin olmalıdır ki, onun geri çekilmesi sürecinde geride bıraktığı izler, tarihsel süreçte bir süre daha onların varoluş tarzları ve ifadeleri olarak işlerliğini sürdürmüş olmalıdır. İşte bu varoluş tarzları ile ifade ve sözleri kullanmak ya da üzerine konuşmak -doğası gereği- varolan ve varoluş ile varlık üzerine konuşmaktır. Bu şekilde yapılan etkinlikler de doğaldır ki, “varlıkçı” ya da “varlığı iyi görme ya da sevme” etkinlikleri olarak ifade edilebilir. Bu süreç giderekten varlıkçı (sofist) ve varlığı iyi gören ya da seven (filozof) kişilerin ortaya çıkmasına kaynaklık teşkil etmiştir.

Öyle anlaşılmaktadır ki, kozmik varoluşa uygun olan bir kendiliğinden yaşamın sürdürülmesi sürecinden kalan ifade ve sözler, konu olan yaşam biçiminin bitiminden bir zaman sonrasında farkına varılmak suretiyle bir bilme etkinliği olarak yeniden tezahür etmiş ve yeni kuşaklarda değer kazanmıştır. “Felsefe” denilen zihinsel etkinliklerin kapanan Eski Yunan dönemine ilişkin logos üzerine kendisini göstermesinde, felsefenin kapanmakta olan bir dönem üzerine başlayan bir etkinlik olduğuna ilişkin saptama da kendisini gösterir: Athena’nın baykuşu akşamın alacakaranlığında uçmaya başlar.

Öyle anlaşılıyor ki, felsefe etkinliğinin Eski Yunanlıların varoluş biçimleri ile dilsel ifadeleri üzerine kendilerinden sonrakiler tarafından yapılan zihinsel

etkinlikler olmasına karşın, kendi varoluş biçimleri ve dilsel ifadeleri Eski Yunanlılar bakımından özel bir etkinlik değildi. Kendi varoluş biçimlerini doğal olarak sürdürmek ve aynı doğallıkla ortaya çıkan dilsel ifade ve sözleri kullanmak dışında, onlar üzerine özel bir etkinlik yürütmek ve ayrıca böyle bir adlandırma (felsefe) doğal olarak yoktu onlarda; onların kendinde yaşam tarzları ve dillerini konuşmaları doğası gereği böyle bir etkiye sahipti yalnızca. Onların kendinde varoluş tarz ve konuşmalarının daha sonraları yeniden okunmasıdır "felsefe" denen etkinliğin ortaya çıkması.

Kozmik oluş sistemine uyumlu bir varoluş biçimine ilişkin olarak yürütülen felsefe etkinlikleri, daha sonraki tarihsel süreçte kozmik bağlantının kaybolduğu etik felsefenin esin kaynağıdır; ayrıca, yaşam tarzı ve inançlara da kaynaklık işlevi görmüştür. Bununla birlikte, eski uygarlık dilinin kozmik oluşa ilişkin olan ifadeler üzerine yürütülen felsefe etkinliğinin bilgikuramsal niteliğinin de tarihsel süreçte bilimlerin temeli olduğu ifade edilebilir.

Matematik ve mantık gibi a priori bilimlerin ortaya çıkmasına kaynaklık teşkil eden olgunun da, felsefenin bu bilgikuramsal niteliği olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, daha felsefe etkinliği sürecine gerek olmayacak şekilde, eski uygarlık dillerinde doğrudan ve açıkça matematik ve mantık bilimleriyle karşılaşılabileceğini de ifade etmek gerekir ki, elinizdeki çalışmanın konu edindiği dil üzerinde böyle bir olgunun izlenmesinin mümkün olduğunu da burada belirtmek uygun düşer.

Başlangıçta varoluş tarzı ve yaşam biçimi ile dilsel ifadelerin her ikisi de aynı mantıksal işleyişlerdir, bir bütün ifade eder. Nitekim, felsefenin kaynağı olarak ifade ettiğimiz eski uygarlıkta insanın varoluş tarzı zaten kozmik oluşa uyumludur ki, yaşam tarzı ile dil birbiriyle uyumlu ve bir bütünsel mantıktır. Bu ifadelere uygun olarak da, felsefenin sonraki seyrinde ortaya çıkmış olan dünya görüşü felsefesi niteliği yoktur Yunan felsefesinde ve ne de Eski Yunan yaşam tarzında doğası gereği böyle bir şey söz konusu olamaz.

Kozmik oluşa uygun bir varoluş sisteminde insanın varoluş tarzı ile bilimi bir bütündür; burada etik ve bilgi kozmik oluşa uygun ve bir bütündür. Bununla birlikte, yaşanmış olan bir dinsel yapılanma sürecinden sonrasına rastlaması bakımından, köklerini Yunan düşüncesine dayandırmış da olsalar, özellikle Rönesans çağından itibaren kendisini göstermiş olan idealizm ve materyalizm ayrımı da eski uygarlık kalıntısı düşünce biçimlerinin bütünsel yansıması olamaz. Nitekim, kozmik oluşa uyumlu varolan eski uygarlık zihniyeti -doğası gereği- varoluşu ve dolayısıyla da varlığı bütünsel olarak kavrama pozisyonundadır. Felsefe varolanda varlığı iyi görmek ya da sevmek olan bir etkinliktir ve varlığın da birlik ve bütünlüğü söz konusudur. Bu nedenle olsa gerektir ki, günümüze gelen hem idealist hem de materyalist felsefelerden herhangi biri bir bütünsel düşünce ortaya koymaya kalktığı anda -elde olmaksızın- bir diğerine dönüşür ya da zorunlu olarak bir diğeri ile bütünleşmek durumundadır.

Felsefenin ortaya çıkarak günümüze kadar izlediği süreç bakımından, sorunlarını yeterince geliştirdiği veya açığa çıkarma yolunda önemli adımlar attığı söylenemez. Felsefe, ortaya çıkışına ilişkin olan sorunlar üzerindeki etkinlikte

önemli adımlar atmak bir yana, ortaya çıkışına ilişkin temelinden ve başat sorunlarından uzaklaşma temayülü içerisinde olmuştur. Bu da, felsefenin ortaya çıkışına ilişkin olan bir yaşam ve varoluş tarzından uzaklaşılan bir sürecin –tarihsel sürecin- yaşanmasından olsa gerektir. Öyle ki, köklerinden kopuş sürecinin işleyişine felsefe de uyum göstermiş ve parçalı hale gelmiştir. Bu ifadeden olarak, felsefe ortaya çıkışına ilişkin olan sorunsalı genişleterek ve yaygınlaştırarak insanı kendi varoluşu ile köklerini ve kozmik olguyu kavramaya ve onunla uyumlu varolmaya yakın kılabilme yolunda yeterince ürün verememiş ve başarı gösterememiştir. Aksine, denebilir ki, günümüze gelinen süreçte insanın elinde felsefe "dünya ev işleri"ne kalkışarak ve ideolojik kılıflara girerek bizzat yaşamın kıskaca alınması işlevi görmüştür. Tam da burada bir deyimini tırnak içinde kullandığımız Nietzsche'nin konuya ilişkin görüşünü almak uygun düşer: Sokrates'i son filozof sayan, Descartes'a karşı Spinoza'ya dikkat çeken, Kant'ı kötü kavramlar mucidi gören, Hegel'i ve sonrasındaki sosyalist düşünürleri köle ahlakçılığı ile insanı fakirleştirmekle suçlayan ve kendisi bir antikrist olup ruhen de eski Yunanlı olan Nietzsche, "bir düşüncenin yaşamı onaylaması ve yüceltmesi halinde doğru, aksi halde de yanlış" olduğunu ifade ederek, Platon ve sonrasındaki felsefenin tümüyle yanlış güzergahta olduğunu işaret eder.

*

Yaşamın olumlanması ve onaylanması ile yüceltilmesi önemli bir olgudur ve eski uygarlık insanının varoluş tarzını işaret eder. Yaşam kozmik oluşun bir devamı olarak ortaya çıkar ve ona uyumlu bir güzergah izleyerek gelişir. Günümüzün bilimi elbette ki, yukarıda işaret edildiği gibi eski uygarlık anlayışından ortaya çıkmıştır ve kısmen de eski uygarlık işleyişini bünyesinde barındıran bir etkinliktir. Ancak, köklerinden kopma sürecinin işleyişinin bir gereği olsa gerektir ki, her bakımdan varoluşa ve yaşama dost bir tarza sahip olduğunu ifade etmek güçtür. Nitekim, insan etkinlikleri ile dünya ev işlerini kolaylaştırma işlevine sahip olmakla birlikte, canlılık işleyişinin bizzat kendisini giderekten kıstırdığını ve sıkıştırdığını ifade etmek yanlış olmaz.

Tarihsel mantığın kendi niteliği bakımından, bilimler insanın elinde köklerinden kopma ve kozmik bütünlüğü dikkate almama eğilimindedir ve insan varoluşu ile canlılığı sıkıştıran bir teknolojinin mimarisine hizmet etmektedir. Tarihsel uygarlığın ortaya çıkış ve işleyişine uygun olarak, her şey standart ve homojen hale getirilmekte ve kolaylıkla denetim altına alınmaktadır ki, canlılığın özgür gelişim ortamı kısıtlanmaktadır.

Oysa, kozmik ve canlıcı işleyiş generatik (in genere) ve genetik işleyiştir ki, varolan ve kılgılanan her şey senkronik ve diyakronik olarak generatik ve genetik ilişki içindedir. Bu temelde olmak üzere, canlılığın gelişimi çeşitliliktir ve çeşitlenmedir; canlı genetik işleyiş farklılaşma işleyişidir ve bu işleyiş de bizzat genetik olgunlaşma ve farklılığı öngörür; aynı genetik ağaçta birbirinden farklı hale gelen unsurların birlikteliği ancak genetik olgunluktaki bir gelişimi mümkün kılar. Olgunlaşan ve birbirinden farklı hali bulunan, genetik akrabalık ilişkisi bulunmayan genetik birliktelikler ancak canlılığın devamı bakımından temellik teşkil ederek yaşamın sürmesi ve açılımı ile bir üst işleyişin doğmasını mümkün

kılar. Aksi halde, canlılık giderekten kendi doğasını yitirme sürecine girerek çöküşe sürüklenir; uygun yaşam ortamının doğmasına kadar canlılık geri çekilir.

Tarihsel sürecin günümüzdeki aşamasında, canlılık işleyişinin bu sıkıştırılması sürecinde canlıların doğal özelliklerinin giderek çekilme eğilimine girdiğini ifade etmek abartı değildir. Nitekim, geldiğimiz noktada eski uygarlık uygulamalarının terkedilmiş olması sonucunda açıkça akraba evliliklerinin yaygın hale geldiği toplumlar çoğunlukta olmakla birlikte, sürdürülmekte olan ilişkiler bakımından da genel olarak genetik akrabalığın ayırt edilmesi ve izlenebilmesi olanağı ortadan kalkmaktadır.

Bununla birlikte, pazarcı açgözlülüğünün girdiği tarıma teknolojinin katılmasıyla üretilen ürünlerin genetik sağlığından söz etmenin güçlüğü bir yana, bu bölgelerde canlılığın geri çekilmesi çevredeki doğal yaşama kadar nüfuz etmiştir. Sonuçları tahmin edilmez icatlar arkası gelmez biçimde uygulanmaktadır doğa üzerinde. Doğa kokusu ve güzelliği giderekten bizi ve çevremizi terk etmektedir. Kırsal bölgelerde uygulanan tarımsal ilaçlarla sağlanmış olan hasıla, -bu yüzden nesli tükenmesi bir yana- ibibik kuşunun güzelliği ile ötüşüne ve peşinden koşuşturan bir çocuğun sevincine denk olamazdı.

Günümüzde doğa tadı ve kokusu geri çekilme temayülündedir hep. Yapay tatlandırıcılar karşısında bal tadı ile kokusunu tanımak ve almak zor hale gelmiştir günümüzde. Çam artık kokmaz olmuştur, gül gösterişine karşın gül gibi kokmuyor artık; hıyar metalik kokuyor günümüzde insan gibi geceden antibiyotik ve hormonlanarak gün yüzü görmeden istenen standartlara ve ölçülere ulaşıp çıkıyor pazara.

Kozmik süreç temel ve genel bir süreçtir; bu bakımdan da, ondan kopuk işleyiş ve kılgıları birer hata olarak süreç içinde elimine etmekte ve düzeltmektedir. Ancak, yaşanan süreçte insanın ortaya koyduğu düşünce ve ürünlerin kozmik oluş ve canlıcı işleyişe uyumsuz olması ile generatik aktarımı ve tekrarlanması nedeniyledir ki, bir kozmik düzeltme sürecinin sonuca ermesi mümkünsüz hale gelmektedir. Bu suretle de canlılığın sağlığı giderekten bozulmaktadır.

Canlılıkla ilgili genetik hataların sürekli tekrarı her kuşakta artan bir birikime yol açmaktadır ki, canlıcı işleyiş sıkıştırılmakta ve giderekten artan biçimde varoluştan çekilme eğilimi göstermektedir. Gelecek kuşaklara aktarılan hatanın sürekli artmasının sonucunda canlılığın giderekten daha fazla acı çekmesi söz konusudur. Aktarılan hatayla kabaran faturayı ödeyemez hale gelecek olan bir gelecek kuşak canı en fazla ve en son acıyan kuşak olma tehdidi altındadır.

Böyle bir süreçte, insanın zihinsel varoluşunun biyolojik varoluşundan farklı olmayacağı da açıktır. Biyolojik varoluşumuz ile zihinsel varoluşumuz birbirinden ayrı ve ilgisiz varoluşlar değildir. Zihinsel ve etik etkinliklerimiz canlılığımızın bir gereği ve devamı niteliğinde ortaya çıkan canlıcı mantığı taşıyan etkinliklerdir. Bu etkinliklerin canlı varoluşumuza bağlı olması ve onun bir devamı niteliği taşıması yanında, bizim bir canlı olarak tarzımızı ve fizyolojimizi bugünden etkilemesi bir yana, bu yolda gelecek kuşaklara da etken olabilecek olgulardır. Canlıcı sağlığımızın etik ve zihinsel sağlığımızı belirlemesi kadar, bu etkinliklerin de biyolojik sağlığımızı belirlediği açıktır. Zihinsel etkinliklerimizin oluşturduğu

kronik, en temelden biyolojik ve fizyolojik oluşumuza etken bir faktör olarak işlev görür.

Yaşanan bir kopukluk sürecinde oluşan insan davranışları ve etiği ile düşünceleri kozmik varoluşa uymayan ürünler olarak ortaya çıkabilmekte ve kozmik olguya uymayan kronikler oluşturmaktadır. Canlıcı bir işleyişe sahip olan insanın etik ve düşünsel etkinlikleri de varoluş sürecinde ortaya çıkan kılgılardır ve doğal olarak generatik bir aktarım süreci yaşar. Bu ifadeden olarak, kozmik oluşa uymayan düşünce ve etik kroniklerinin generatik aktarımı ile sürekli olarak birikimi, canlıcı yapımızın oluş sürecine etken faktörler olarak katılırken, giderekten kozmik oluşa uygun olan etik ve bilimsel kalıntıların da çekilmesine ve yerlerinin doldurulmasına yol açar. Bu aktarımla oluşan birikim gelecekteki kuşakların zihinsel etkinliği bakımından referans ve altyapı niteliğine sahiptir ki, bu altyapı temelinde ortaya çıkacak düşünce ve ürünlerin kozmik oluşa uyumsuz faturalar olarak kabaracağı açıktır. Bu olgunun, Nietzsche'nin "dedelerin yalanları torunları için hakikat olup çıkar" sözünde işaret edilen olguya uygun olduğu da ifade edilebilir.

Kozmik generatik süreç, kozmik oluşa uyumlu yaşayan eski uygarlıkların yaşam tarzları bakımından genetik sağlığın garanti altında olduğu bir süreçtir. Bu yaşam tarzının terk edilmesi genetik aktarımın da sağlığının bozulmasına yol açmıştır ki, giderekten yaygınlaşmış olan akrabalık evlilikleri bu olgunun en son ve somut uygulaması olarak gelişmiştir. Günümüzün dillerinde genetik akrabalık evliliklerinin uygunsuzluğunu ifade eden izler mevcuttur ki, "yedi göbek yabancı" ya da "geçmişi belli olmak" deyimleri buna ilişkin örnekler arasındadır. Günümüzde, akraba evliliği olmasa dahi, akrabalığın genetik nitelikteki izlenmesinden kopulması süreci dolayısıyla yaşanan genel karmaşa bakımından, yeni kuşaklara ilişkin bir genetik sağlık garantisi yoktur. Çünkü, akraba evliliği yapan toplumların çoğalmış olmasının sonucunda yedi göbek yabancının dahi uygun bir genetik partner olabilmesine ilişkin garantisi sakatlanmıştır. -Elbette, bu sakatlanma, genetik akrabalık sistemini bir gelenek olarak sürdüren toplumlar dahilinde gerçekleşecek olan genetik partnerler açısından söz konusu değildir-.

Eski uygarlıklar, genetik nitelikli aktarımı genetik sağlığı garanti altında tutmak bakımından izlemekte ve olumsuz kılgı ve genetiğinin elimine edilmesi sürecini dikkate almaktaydı. Eski geleneklerden izlenen olgu odur ki, biyolojik genetik sağlığı garanti altına almakla yetinmeyen eski uygarlıklar, aynı nedenlerle genetik partner seçiminde, düşünsel ya da eylemsel olumsuzlukların söz konusu olduğu aile ve akrabalıkları da hesaba katmakta ve izlemekteydi.

Böyle bir geleneğin izlenmesi her açıdan genetik bakımdan sağlıklı ve gelişmiş nesillerin ortaya çıkmasını sağlar ki, işte böyle bir işleyişi izleyen bir toplum sağlıklı bir soy ağacına sahiptir. Böyle bir olgunun eski uygarlıkların yaşam biçimi olmasında, onun aktarımına ilişkin bir hafızadır soyluluk kavramı altında yatan olgu. Soyluluk kavramı altında yatan olgu, insan canlılığının genetik olarak sağlığının garanti altında bulunduğu bir anlayıştır. Böyle bir uygulamayla eski uygarlıklar soy ağacının sağlığını garanti altına alırlardı ki, böylelikle de doğal olarak bir soyluluk söz konusuydu.

Bu eski uygarlık anlayışının terk edilmesine karşın, bir soyluluk kavramının hafızalarda bulunmasında ve aktarılmasında, giderekten, tarihsel mantığa uygun bir biçimde, çevresindekileri yenerek onları tahakküm altına alan bir göçebe savaşkan ya da pazarda palazlanarak bir zenginlik gücüne ulaşan pazarcının yükselen itibarına atfedilir hale gelebilmiş olmalıdır soyluluk. Böylelikle, insanın genetik sağlığının garanti altında olmasına ilişkin bir eski uygarlık uygulaması pazarın çevrimine uygun bir biçimde soyluluk adı altında bir markaya dönüşerek gaspedilir ya da satın alınabilir hale gelir.

Günümüzün genetik biliminin eski varoluş tarzına uygun yaşam önermesi noktasına gelmesi, başka bir ifadeyle, insanların konu olan bilimselliğe erişerek davranış değişikliğine uğraması ve insan varoluşunun bu doğrultuda yeniden biçimlenmesi yakın gelecekte gerçekleşecek bir olgu olarak gözükmemektedir. Bununla birlikte, genetik sağlığın insanların evliliğinde garanti altına alınması da yetmemektedir günümüzde; nitekim, insanın yaşaması ve beslenmesine ilişkin olan her alan genetik olarak hızla sağlıksız hale gelme sürecindedir.

İfade ettiğimiz bu sürecin neresinde olduğumuz ayrı konu ama, düşüncelerimizin de kozmik varoluşa uygun olduğunu ifade etmek güçtür; bu durumda, genetik sağlığa ilişkin üretim yapmamız baştan olanaksız hale gelme noktasındadır. Günümüzde düşünmemize ilişkin temelimizin ve araçlarının kozmik oluş sistemine tamamen uygun olduğunu ifade etmek güçtür.

Kozmik varoluş mirası olan düşüncelerin bütünsel ve doğru anlaşılmamış olması nedeniyle, günümüzün geometrisi de kozmik geometriye uymamaktadır. Bunun sonucunda kozmik oluşa uygun bir formun söz konusu olduğu her tür eğri ile dairesel ve küresel hesaplar hatalıdır. Bu hata geniş boyutlu uzamsal hesaplarda bizi yanıltmakta ve bu hesaplarla bir yere varamayacağımız anlaşılmaktadır.

Aynı matematiği a priori doğru kabul ederken, düşüncemizin temeldeki eksikliği ile kozmik varoluşu kavrama konusundaki yetersizliğimiz ortadadır. En başta a priori olarak kabul ettiğimiz bilimlerin durumu böyleyken, kozmik köklerinden kopuk olarak varolan insanın kendi eylem ve yaratılarına ilişkin olarak ortaya çıkan insan bilimlerinin bilimsellik niteliğinin daha başından bilme olgusundan uzak karakteri ortadadır. Bununla kalmayıp, bu bilimler insanı bizzat köklerinden ve doğasından uzaklaştırarak yapay hale getirme işlevine de sahiptir.

Bu durum, varoluşu bakımından hiçle temas halinde olan insanın bilme etkinliğininin (цIыхун) hiçlemeye meyletmesine ilişkin bir olgu olarak ifade edilebilir. Varoluşu bakımından böyle bir olgunun başına gelmesi olası olan insanın ifade ettiğimiz şekildeki hiçlemesi, onun kozmik oluşa uygun varoluş köklerinden kopmuş olmasının sonucudur kuşkusuz. Bunun sonucu olsa gerektir ki, çağımızda bilgi ve bilmek olgusu ile insanın varolana ilişkin bilgisi hep şüpheli konumdadır.

-Ancak belirtmek gerekir ki, köklerden koparılmış ve bilinmez boşluğa atılmış bir varoluş sürdürdüğümüz çağımızda, tam da bu nedenlerle kaçınılmaz olarak şüphe alanı olan bilim ve çağımız bakımından deneylenebilir olan bilgi alanı yine de en güvenli bölge niteliğindedir. Tarihsel sürecin ortaya çıkardığı korkunç aktörlerin kendisini çıkarlarına uygun olarak kullanmalarına karşın, şu boşluğa

atılmışlığımızda çevremizi ve kozmik olguyu bilmek yolunda kendi el yordamıyla ilerleyerek yanılgıları da aza indirmeye çalışan bilimin bu saf ve temiz tutumu, bu koşullar altında en güvenilir tutumdur-.

*

Bilgiye ilişkin olarak, kesin bilginin mümkün olmadığı üzerinde yoğunlaşan felsefe tartışmalarında Hume'ın ifade ettiği "bir şeyi bilmek, yarın güneşin doğacağını bilmektir" sözünde, bilgi olarak ifade edilebilecek bir olgu varsa, bunun kesin ve güvenilir bir bilgi olması gereği ifade bulur. Böyle bir bilginin de inanca özdeş nitelik taşıdığı açıktır. Hume'ın ifadesinden de anlaşılacağı gibi, a priori bilgidir kesin olan bilgi ve gerçek bilgi a priori nitelikte olandır.

Hume'ın bilmenin niteliğine ilişkin olarak verdiği örnek, bilgi ile inanç arasındaki ilişkiyi gündemimize sokar. Kuşkusuz ki, kozmik bir varoluşa sahip olan insan bakımından bilgi, inanç değerindedir ve kutsalın da temelinde yatan olgudur. Kozmik bir bilgi aynı zamanda insanın inancıdır, çünkü o değişmez ve güvenilirdir; kutsaldır da, çünkü insanın varoluşunu kapsayan ve aşan bir niteliğe sahiptir.

Günümüzde a priori bilgi dediğimiz bilgi elbette tabi olduğumuz kozmik işleyişe ilişkin bilgidir. Fakat, bunların da eski uygarlıktan kalmış olan bilme biçimlerinin günümüz versiyonları olduğu ifade edilebilir. Kozmik oluşa uyumlu varoluş ile düşünmenin eksik olduğu günümüzde, a priori olarak doğruluk atfettiğimiz bilginin ne derece kesin olduğu bir yana, günümüzün a priori bilgi alanı dışında kalan bilimlerinin bu a priori bilgilere uyumluluğunu ve entegrasyonunu ifade etmek de zordur.

Güneşin doğması olgusu kadar güncel ve görsel olmamak bakımından konu etmediğimiz ya da farkına varmadığımız nice a priori bilgi vardır ki, bunlar kozmik oluşa uygun olarak varoluş sürdürmüş olan insan mantığı ile dil ve kültürlerinde yer bulur. Köklerden kopuş sürecinde bilişsel niteliği kaybolsa da, eski uygarlık kaynaklı kimi bilgilerin olduğu gibi sonraki zamanlara intikal edebileceğini de dikkatten uzak tutmamalıdır. Bu ifadelerden olarak, güneşin doğması kadar açık olmamak bakımından aktarım sürecinde bilişselliği kaybolabilecek nitelikteki kimi bilgilerin günümüze intikal etmiş olması mümkündür. Kuşkusuz, bu bilgilerin kimileri kültürlerde ve kimileri de özellikle dinlerde bilişselliği kaybolmuş olarak korunmakta olmalıdır.

Ancak, köklerden kopukluk sürecinde oluşan bilme etkinliğinin niteliği nedeniyle genel bir olgu olarak bilgi şüphe alanıdır ki, kozmik köklerden intikal eden bilgi varsa bile, bunun doğrulanması da mümkün değildir ve bilişsel olarak şüphelidir. Bu nedenlerle de, günümüze intikal etmiş olsa da, kozmik nitelikli inançsal bilgilerin ne orijinalliğine ilişkin bir bilgi söz konusu olabilmektedir, ne de bilişsel olarak doğrulanamamak bakımından bilgi nitelikleri söz konusudur. Bunların günümüzün bilimsel araştırmalarında doğrulanması ya da keşfedilmesi beklenmelidir ancak.

Ancak, bunların günümüzde insanın kutsallık algısında ve dinsel inançlarında korunmuş olabileceğini de ifade etmek gerekir. Eski uygarlık

insanının varoluş ve varlığı kavrama tarzı ve dolayısıyla da Tanrısal güçleri ve Tanrıyı kavrama biçiminin köklerden kopukluk sürecinde muhtelif niteliklerde dönüşerek aktarılması sürecinin dinin oluşumuna ilişkin bir süreç olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bu noktada, kozmik varoluşa uygun bir kavrayışla Tanrısal güçler ifade eden formların insan bakımından değer olmasına ilişkin aktarımın sonucunda, fakat, konu olan formlara ilişkin bilişselliğin insan zihninde kaybolmasıyla, bu formların giderek Tanrı olarak algılanmasının yolu açılmış ve putların alacakaranlık çağı da böyle yaşanmış olmalıdır. Ayrıca, çok Tanrılı olarak algılanan dönem de böyle bir sürece ilişkin olmalıdır ki, Tanrısal güçlere ilişkin kavrayış ve ifadeler, bu bilişselliğin kaybıyla başlıbaşına Tanrı olarak algılanmış olmalıdır. Kuşkusuz, ne çok Tanrı kavramı ve ne de Tanrının simgesel olarak algılanması eski uygarlık ürünü değil, ondan kopuş sürecinin ürünleri olan algılama ve görme biçimleridir.

Kozmik varoluşa uygun yaşayan eski uygarlık yaşam biçiminin genetik süreçte biyolojik ve zihinsel yanlışlar ile hataların oluşmamasına uygun bir yaşam biçimi olduğu yukarıda ifade edilmiştir. Eski uygarlıklar doğal olarak bunların bilgisine sahiptiler. Bu yaşam biçiminin çevrildiği bir seçme sistemine ilişkin olarak sonraki kuşaklara aktarılan bilgiler, kozmik oluşa uygun bir yaşamdan kopulması sürecinde giderekten bilişselliği kaybolmuş hafıza kayıtları olarak, günümüzde kültürel geleneklerde taşınabildiği gibi, dinsel nitelikli bilgi ve uygulamalarda da kendisini gösterebileceği ifade edilmiştir.

Daha önceki irdelemelerimizde, etik ve dinin eski uygarlığa ilişkin olan kozmik oluşa uyumlu insan varoluş biçiminin aktarımı ile dönüşümünden doğduğu ve beslendiğini ifade etmiştik. Bu ifadeden olarak, kopuş sürecinde din, kozmik uyumlu bir varoluşun sürdürülmesine ilişkin bir ikame sistemi olarak oluşmuş olmalıdır ki, Tanrının anlaşılması ve Tanrıya ulaşılması da kozmik oluşa uyumun sağlanabilmesiyle mümkündür. Bu durumuyla da din, Tanrısal ve kozmik oluşa uyumun sağlanması ile dengenin korunması misyonu üstlenir. Eski uygarlık insanının varoluş biçimine bir ikame sistem olarak, dinin, kozmik dengeyi gözeten ve genetik aktarım sürecini dikkate alarak bu yolda olumsuz insan etkinliklerini azaltmaya yönelik bir anlayış ve faaliyet içinde olması gerekir. Dinin bu işlevi ile misyonunu yerine getirmesi de günah sistemiyle olmalıdır. Dinsel günah sisteminin, eski uygarlık yaşam biçimine ilişkin bir hafızanın aktarımı sonucunda ortaya çıktığı da ifade edilebilir. Bu ifadeden olarak, eski uygarlıkta kozmik varoluşa uyumlu olmamak bakımından yapılmaması gereken şeylere ilişkin hafıza kayıtlarının sonraki dönemlere intikal etmesiyle -bilişselliği kaybolmuş bilgiler olarak- dinsel günah sistemindeki yasaklamalar arasında yer alabileceği ifade edilebilir.

Ancak, dinin üstlendiği misyona ilişkin bilginin bilişselliği kaybolmuş olması nedeniyle olsa gerektir ki, dinin günah sisteminin tarihsel süreçte daha çok yaşamın kıstırılması işlevinde kendisini gösterdiğini de ifade etmek gerekir. Günah sisteminin işleyişinin olumlu işlevleri olarak kozmik varoluşa uymayan birçok olgunun –insan ve canlılara şefkatli davranmama, haksızlık yapma, olumsuz

düşünceler besleme, kin besleme vs. gibi- yasaklanması yanında, günümüzün üç büyük dininden hiçbirinin akraba evliliğini günah olarak adlandırmaması ve yasaklamamış olması da ilginçtir!

Oysa, genetik olgunluk ve sağlık temelinde canlılığın sürdürülmesi ile insan bakımından sağlıklı gelecek kuşakların oluşması yaşamın kutsanmasıdır ve yaşam kutsallığının garanti altında tutulmasıdır. Bu olgu, kozmik dengeye ilişkin olmak bakımından kutsal bir görev gibi durmaktadır.

Kozmik oluşa uygun bir varoluşun garantiye alınması ile kozmik oluşun gerçekleşmesine neden olan Tanrısallığın unutulmamasının garantörü ve hatırlanması ile ulaşılmasının aracı niteliği bulunması gereken dinin tarihsel süreçte edindiği tutumun tarihsel mantık ve işleyiş ile tarihsel kurum ve aktörlerden farklı bir tutum olduğunu söylemek zordur.

Dinin bir tarihsel baş aktör olarak ortaya çıkıp, insanın ve yaşamın kendisini yönetmeye kalkışarak teokratik yönetimleri geliştirdiği olmuştur. Oysa, dinin varlık sebebi olan Tanrısal olana yakın olmak ile Tanrının unutulmaması ve anlaşılması kozmik sisteme uygun olan varoluş ile bilgi biçiminde mümkündür ki, burada canlıcı dengeyi bozacak bir aykırılık oluşmayacağı gibi, insanlar üzerinde tahakküm kuracak bir yönetme ve denetim kavramı da oluşmaz. Yönetim kavramı eski uygarlık varoluşuna uyan bir kavram değildir ve oradan gelen bir olgu değildir, tamamen tarihsel bir olgudur. Yönetim olgusu, insanın kozmik sisteme uyumsuz hale gelmesi ölçüsünde tarihsel süreçte icat etmiş olduğu bir ikame sistemi olarak ifade edilebilir. Din ise, yönetmeye talip olduğu ölçüde, kozmik sisteme uyumu değil, buna uyumsuzluğun derinleşmesine hizmet eder. Yönetme talebine kalkıştığı ölçüde din, kozmik ve ilahi değil de tarihsel bir tercih içinde yer almaktadır; dinin bu yolda kullanılması, onun ilahi ve kozmik niteliğini gölgelemektir, karartmaktır.

Eski uygarlık mirası üzerinde şekillenmiş olan dinin, giderekten, tarihsel mantığa uygun olduğunu gösterme çabaları söz konusudur. Dinin, doğasına aykırı olması gereken pazarın terimleriyle kendisini ifade etmesine girişilmekte olup, dünya ev işlerine ilişkin yararcılığı ile rasyonel olduğuna ilişkin beyanlar din adına yapılabilmektedir. Günümüzde dinin çoğunlukla tarihsel olarak varlığının ve meşruiyetinin kanıtlanması peşine düşülmektedir.

*

Yukarıda değinilmiş konular doğrultusunda, felsefe ve dinin eski uygarlıkların varoluş tarzı ve bilme etkinliklerinden koparak günümüze intikal etmiş versiyonları olduğunu ifade etmek mümkündür. Felsefe ile ondan ortaya çıkmış olan bilimler ile dinin insan toplumları bakımından yerleşik hale gelme araçları olduğunu da ifade etmek gerekir. Felsefe ve dinin eski uygarlığın yerleşik kültürünün mirası üzerindeki etkinliklerle ortaya çıkmış olmaları, onların aynı zamanda yerleşik bir kültürün oluşma araçları olmasıyla da örtüşür.

Felsefe denen olgu kozmik oluşa uygun varoluş sürdüren eski uygarlıktan intikal etmiş olan söz ve ifadelerden doğmuştur. Bilimlerin de kaynağı kabul edilen felsefe varlık üzerine bir bilme etkinliğidir ve günümüzde bilimin kumpasına gelmeyen alanların aydınlatılması olarak işlev görür. Kozmik oluşa uyumlu olarak

varolan eski uygarlık anlayışında doğal olarak bilgi inanç değerindedir ve kutsallık niteliğindedir. Aynı zamanda, böyle bir varoluş tarzında doğrudan Tanrısal nitelikli güçlerin bilgisi ile Tanrının kavranması mümkündür. Kozmik oluşa uygun olan bu varoluş tarzının günümüzde etik ve dinin kaynağı olduğu da ifade edilebilir.

Tarih dönemine gelinen sürecin kozmik oluşa uygun varoluş tarzının köklerinden kopuş süreci ve tarihin de bu sürecin hızlanması dönemi olması yanında, konu ettiğimiz eski uygarlık kalıntılarının bu süreç boyunca aktarımı da söz konusu olabilmiştir. Ancak, günümüze intikal eden olguların eski uygarlık insanı bakımından birbirinden farklı alanlar değil de birbiriyle ilişkili ve bir bütün olmasına karşın, tarihsel süreçte birbirinden koparak ve dağılarak farklı ve çoğunlukla da birbirine karşıt olgular haline geldiği anlaşılmaktadır.

Her durumda, varlığın görüye çıktığı ve var olmanın sürekliliği olan varoluş, bir varolan olan insanın davranışları ile zihinsel etkinliğinin de temelidir. Ancak, varoluşu bakımından insan bu varoluş sistemine uymayacak eylemler ile zihinsel etkinliklerde bulunabilme pozisyonundadır. Bu itibarladır ki, süreç içinde kozmik oluşa uyumlu bir varoluş sürdürmekten giderek kopmuş ve günümüze ulaşmıştır. Bu kopuş süreci boyunca, kozmik oluşa uymayan insan eylemleri ile zihinsel etkinlikleri giderek birikmektedir ki, bu olgunun kozmik oluş sürecinin kendisine bir zararı olacağı da düşünülemez ya da bilinemez. Ne var ki, bu hata birikiminin öncelikle insanın kendisinin sonra da canlılığın varoluşuna zararlı hale geleceği ve kozmik oluşa uymayan bir yapılanma nedeniyle de giderekten varoluşlarının çekilmesine yol açabileceği anlaşılır bir olgudur.

Varolanların temeli olmak bakımından kozmik varoluşun sürekliliği varolanların da varoluşunu mümkün kılar. Bir süreklilik ve sürekli aktarım kozmik varoluşun sürekliliğinden gelir. İnsanın bu varoluş biçiminden kopmasına karşın, koptuğu bölgenin izlerinin değişim ve dönüşümlerle aktarımını yaşaması da bundan gelir. Bu aktarımdır ki, günümüzde bilimlerin kendisinden doğduğu felsefe eski uygarlık varoluş biçimleri ile sözlerinden ortaya çıkmıştır. Yine aynı şekilde, eski uygarlık varoluş biçiminin kozmik oluşla pozitif ilişkisi sonraki kuşaklara aktarılmış olup, etik ve dinsel olgularda korunmaktadır. Benzeri şekilde, başlangıçta ortaya çıkış nedeni ile kavranma biçiminden koparak bir kayıt sistemine dönüşen yazı da başlangıçtaki konseptinden kopmuş olsa da, bir aktarım işlevi edinmek suretiyle sürekliliği ikame sistemi olarak varlığını sürdürmektedir.

Bir kozmik sürekliliğin gereği olarak, bir kopuş sürecinde dönüşerek aktarılmış olan bu yapıların kozmik varoluşa uygun bir yaşam sürdüren eski uygarlık varoluş biçimi ile zihinsel faaliyetlerinin birer ikame sistemi olarak devreye girdiğini ifade etmek yanlış olmaz. Nitekim, kozmik varoluşa uygun bir yaşam biçimi ile zihinsel etkinlikten kopulması süreci, yerini giderekten felsefeye bırakırken, kopukluğun tamamen gerçekleşmek üzere olduğu ifade edilebilecek bir zamanda felsefeden de daha yetkin ikame sistemlerinin –bilimlerin- devreye girmesi gerçekleşmiştir. Bir kopukluk ve boşluğa düşülmüşlük koşullarında, kendi başına ve faaliyet alanında kalması koşuluyla bilimlerin saf faaliyetlerinden daha güveniliri de olamazdı. Ancak, bilimlerin kendi saf etkinlikleriyle baş başa kalabildiğini söylemek de kolay değildir günümüzde.

Kozmik oluş sistemine uygun olan bir canlıcı genetik aktarım sistemi devredeyken, kozmik oluşa uyumlu eski uygarlıkların yaşam biçiminden kopulması sürecinin sonunda, genetik biliminin de bir ikame sistemi olarak geliştiğini ifade etmek mümkündür. Ancak, bunun insan elinde ne kadar saf bilim olarak işleyebileceği ve ikame işlevini yerine getirebileceği de tartışılır bir olgudur.

Kozmik oluşa uyumlu bir varoluş biçiminden kopulmuş olmasında, sürekliliğin bir gereği olarak ikame sistemleri devreye girip, bir sürekliliği idame işlevini sürdürmekle birlikte, bizzat bu kopuşu derinleştirmek gibi işlevler gösterdiği de ifade edilebilir. Felsefe ve bilimler yanında dinsel sistem de benzeri bir ikame sistemidir ki, Tanrısal ile kozmik sistemden kopulması sürecinde Tanrısal ve kozmik sistemin devrede tutulmasını sağlamak bakımından işlev göstermekte, ancak, tam da bu kopukluk süreci bakımından temel işlevinden de koparak, ikamesi olduğu sistemden kopulmasını derinleştirebilme temayülünde de olabilmektedir.

Bu ikame sistemlerinin, işlerlikte bulunduğu kopukluk ortamı dolayısıyla, kopuşun derinleşmesi yönünde de işlevsel olmaları nedeniyle, ikamesi oldukları eski uygarlık uygulamalarının saf pozitiflik etkisine henüz sahip oldukları ifade edilemez. Böyle bir olgunluğa erişmek bir süreç işidir ki, konu olan olgunluğa erişmek bakımından özellikle bilimlerden beklenti az değildir. Ancak, bilimlerin önlerinde kendi saf sürecinde kalarak alacakları uzun bir yolun söz konusu olduğunu da ifade etmek gerekir.

Kozmik varoluşa uygun bir uygarlıktan bu kopuş ile kopuş sürecindeki ikame sistemlerinin ifade ettiğimiz durumuna karşın, kimi eski uygarlık varoluş ve zihinsel yapılarının pek değişmeden ya da öz niteliğini kaybetmeden aktarılma süreci yaşayabilmiş olması da olasıdır. Eski uygarlık kalıntısı kimi toplumsal yapı ve varoluş biçimlerinin pek değişmeden günümüze kadar gelmiş olması mümkündür. Bu ifadelerden olarak, konu olan uygarlığa ait dil ve mantığın günümüze intikal etmiş olması mümkündür ki, üzerinde çalıştığımız dilin böyle bir niteliği olduğunu ifade etmek yerindedir. Nitekim, dilin oluşum arşivine sesten itibaren sahip olan bu dil, ifade ve sözcüklerinin ortaya koyduğu felsefenin orijinal niteliğinden dilin ses anlamsal işleyişinde izlenebilen geometrinin kozmik niteliğine kadar, bilimlerin ilgisini çekmesi gereken işleyiş ve yapısal niteliklere sahip olan bir dildir. Bu dilde mevcut sözcük anlamlarını kavramak ve ifade etmek felsefe yapmaktır ki, felsefe yapmak için yeni kavramların icat edilmesini gerektirmez. Bununla birlikte, bünyesinde derin ve uzak geçmişlere ilişkin olabilecek nitelikteki antropolojik arşivlere sahip bir dildir.

Bu ifadelerden olarak, Adıgecede seslerin anlamsal yapıları ile aralarındaki ilişkilerin ve sesten itibaren oluşan dilsel ifade ve sözcüklerin kozmik bir geometriyi kolaylıkla ortaya koyması yanında, felsefe denilen disipline konu olan düşüncelerin doğrudan sözcük ve dilsel ifadelerde kendisini gösterdiğini açıkça izlemek mümkündür.

Bu noktaya kadar ifade ettiğimiz irdelemelerin bu dile ilişkin olarak yürütülen çalışmalardan kaynaklandığını da ifade etmek gerekir.

**

Tarih sürecinin yerindenyurdundan ederek yok oluş sürecine soktuğunu ifade edebileceğimiz bir eski uygarlık da, konumuz olan da Kaf Dağı kültüdür kuşkusuz.

Attike'nin eski bir uygarlığın devamı niteliğine sahip olarak kendisini tarihsel süreçten uzun süre korumuş olmasına ilişkin bir sürecin benzerinin Kafkas yerleşiminde de izlenmesi mümkündür.

Kafkas yerleşimi, imparatorlukların her bölgeyi kendilerine katma eğilimine karşın, uzun süre imparatorluklarla çevrelenmiş olarak kalan tek bölge niteliğinde olmuştur. Şüphesiz bu olgu, imparatorluklar bakımından bir tehdit niteliği göstermeyen eski uygarlık yaşam biçiminden ve bu doğrultuda kendinden kaynaklı nedenlerle savaş ortamına sürüklenmemesinden gelir. Bununla birlikte, kültürünün bir gereği olarak, komşularıyla ve imparatorluklarla kurduğu iyi ilişkiler ile misafir anlayışından da kaynaklı olan bir olgu olarak, isteyen imparatorluğun bölgelerinde kale inşası ile temsilci ve asker bulundurma isteğinin karşılanmasıyla da ilişkilidir. Ancak, pazar ekseninde olagelen tarihsel süreçte pazarın tek egemen olgu olarak kendisini göstermesi noktasında, dünyanın her köşesinin tarihsel aktörler tarafından kapışılma ve paylaşılma sürecinde Kafkas yerleşimi de kanlı bir şekilde işgal edilmiştir.

Öyle anlaşılmaktadır ki, tarihsel süreç boyunca Kafkas kültürü hep geri çekilme süreci yaşamış olup, bu sürecin günümüze yakın zamanlarında, ortaya çıkmış olduğu bölgeye çekilerek bir tür tecrit edilmiş biçimde kendi varlığını sürdürmüştür. Bu süreç boyunca Kafkas toplumları doğal olarak komşularıyla ilişki içinde olmuştur. Bu ilişki, Kafkas toplumlarının kendi yapılarının ve dillerinin ifade ettiğimiz köklerinden kopması ve dönüşümünü getirmemiştir.

Ancak, giderek güçlenen tarihsel varoluş tarzının yaygınlaşmasının sonucunda, Kafkas kültürünün tam bir kuşatma altına girmesiyle, son zamanlarında giderekten bazı toplumsal kurumların dışarıyla bir benzeşme sürecine girdiği ve yeni toplumsal kurumların ortaya çıktığı ifade edilebilir. Böyle bir yapılanmanın yaşanması öncelikle güney kanattadır. Bu ifadeden olarak, Kafkas yerleşiminde öncelikle güneyde yaşayan Abaza toplumunun dışarıdaki yönetim anlayışı ve yönetim kavramından haberdar olduğunu ve benzeri ilişkilere girdiğini ifade etmek gerekir. Bunu izleyen ilişki doğudan ve kuzey kanattan gelir.

Bu dönemde, ifade ettiğimiz bölgelerde dışarıdaki yönetsel anlayışa uyum süreci yaşanmıştır. Bu yapılanma doğrultusunda ilgili bölgelerde çevredeki toplumların örgütlenmesine uygun olarak "yönetim"ler ortaya çıkmış; bunun bir gereği olarak da, bir sınıf olarak savunma gücü oluşturulmuştur.

Bu yeni yapılanmanın dışarıdan farklı ve kendine özgü niteliğini de belirtmek gerekir; ancak, bunun Kafkasya'nın kendisini korumasına yeterli olmadığı da ortaya çıkmıştır. Bu yeni yapılanma, toplumun kendisini savunma sistemi olmak bakımından Adıge kültürünün korunması ve geliştirilmesinde işlevler üstlenmiş olup, Adıge kültürünün buradan itibaren daha gösterişli bir nitelik kazanmış olması da söz konusudur. Ancak, toplumun kendi yapısına ve ardındaki uzun bir varoluş sürecine dışarıdaki yapının bir sentezi olarak eklemlenen bu yapılanmanın toplum genelinde kolay hazmedildiği de ifade

edilemez. Bununla birlikte, bu yapılanmanın toplumun varoluş sürecinde oluşmuş olan genel anlayışını ve yapısını değiştirdiğini ya da çokça etkilediğini ifade edebilmek de mümkün değildir.

Böyle bir yapılanmanın, bölgenin işgali süreci ile kendi mekanından atılarak dış dünyaya dağıtılması sürecinde toplumun kendisini koruması işlevini sürdürdüğünü de ifade etmek gerekir. İfade ettiğimiz bu yeni süreçlerde, bu yapılanmanın aynı zamanda, ilgili bölgelerdeki toplumların dışarıyı anlama ve uyum mekanizması ile kendilerini dışarıya karşı koruma refleksinin gelişmesine yol açtığını da ifade etmek mümkündür. Bu ifadeden olarak, toplumun yerinden edilmesini izleyen süreçte, dışarıdan eklemlenmenin yaşandığı yöre insanlarının kendi toplumsal varoluşlarını sürdürme konusunda daha yeterlilik gösterdikleri söylenebilir.

Dışarıyla temas durumunda bulunan ve kendi yapısına dışarıdan eklemlenme sürecini yaşadığını ifade ettiğimiz kanat bölgelerdeki toplum kesimleri yanında, iç bölgelerde yaşayan toplum kesimlerinin bu süreçte dışarıya karşı bu uyumu yaşamadığı ve genel olarak orijinalliğini daha fazla idame ettirdiği ifade edilebilir. Bununla birlikte, kanatlarda gerçekleşen bu yeni yapılanma ve dışarıya uyum sisteminin toplumsal önderler maharetiyle gelmiş olmasının da etkisiyle olsa gerektir ki, iç bölgedeki kimi topluluklar toplumsal önderlerini tasfiye etmişlerdir. Böylelikle de bu kesimler, eski Adıge yaşam biçimine özgü toplumsal merkezi çevrimini ortadan kaldırma temayülünde olmuşlardır ki, bu da toplumsal olarak varlığını sürdürme avantajını zayıflatmıştır. Toplumsal yapıyı idame ile savunma refleksini zayıflatan bu olguyla birlikte, ifade ettiğimiz yapılanmayı yaşamamak nedeniyle de, bu kesimlerin dışarıdaki yapıya karşı savunma donanımlarının da gelişmediği ifade edilebilir.

Diğer taraftan, dışarıdaki sisteme uyum göstermemekle birlikte, dışarıdan içeri doğru nüfuz etmeye başlayan etkenlerin de sonucundadır ki, henüz kendi bölgesindeyken, Kafkas dilleri içinden en saf bir ana dal ortadan kalkma sürecine girmiştir. Şiveleri oluşmamış ve dolayısıyla da kendisinden bile dışarılanmamış saflıkta bulunan tek blok gövde halindeki Ubıhça, Kafkas dil ve kültürünün başına gelenler karşısında kendisini feshetme sürecine girmiştir.

*

İfade ettiğimiz süreçte Kafkasya özgün yolculuğunu bağımsız olarak sürdürme olanağını kaybetmiştir. Ancak, Kaf Dağı kendine özgülüğüyle varolmuş ve yaşam ile varoluşun köklerinin kavrandığı bir yöre olmuştur hep. Gerek yaşam biçimi ve gerekse dil ve mantığının bu şekilde şekillendiğini ifade etmek yanlış olmaz.

Kafkasya genel olarak insanların refah seviyesinin yüksek olduğu, insanın kendine özen gösterdiği bir yöre olmuştur. Yerleşikliğinin tamamen bozulmasına kadar insanları arasında bir eşitsizliğin gözlenmediği, üzerinde çalıştığımız dil bakımından zenginlik-fakirlik ile pazara ilişkin sözcüklerin ve günümüz anlamında yönetim kavramının bulunmadığı bir kültür yöresidir Kafkasya. Bu kültür, bireysel varoluşun temel olduğu ve insan ilişkilerinde diplomatik nitelikli bir nezaketin söz konusu olduğu, özgürlük kavramının da kendini adam etme ve gerçekleştirme

anlayışında ifade bulduğu özgün bir yaşam mantığı ve üslubuna sahiptir. Orijinal mantığı ile dili ve töresi böyledir.

İnsanının el becerisi ve yaratıcılığının yüksek olduğu, toplumsal ilişkilerin sinerjik bir yaratıcılığı mümkün kılacak bir mantık doğrultusunda şekillendiği, kendine özgü ve sağlıklı yaşam mekanları ile sosyal yaşamın ölüme kadar ilgi çekici bir düzen içerisinde çevrildiği bir kültürün söz konusu olduğu Kafkasya, kültür ve uygarlık denince günümüzde akla gelen büyük ve görkemli mimari yapılara sahip olan bir yöre olmamıştır. Üç büyük dinin yayılma alanı olmuş olan bir bölge niteliğinde olsa da, birçok ülkede kilise kültürüyle gelen yüksek yapı inşaatlarına ilişkin kalıntılar yoktur bu yörede. Kafkas kültürü kendi merkezi yerleşiminde idari ya da dini yönetsel nitelikli bildik büyük mimari yapılar ortaya koymamıştır. Bölgenin genelde deprem kuşağının –taş kuşağının- dışında kalmasının da etkisi olsa gerektir bu olguya. Buna mukabil, Kafkas yerleşiminde çok sayıda bulunan ve taş mimarinin ilk örnekleri olarak değerlendirilen dolmenlerin bölgedeki tek genel taş mimari kalıntılar olduğu ifade edilebilir.

Her bir bireye kendi varoluşunda ve kişiliğinde itibarın söz konusu olduğu Kafkas kültüründe, kişilerin abartılması ya da aşağılanmasına da rastlanmaz; günümüze gelinen süreç bakımından hiçbir alanda adı anılan yüce gerçek kişilikler ile anıtı ya da heykeli dikilmiş olan önderler yoktur. Ülkesini savunmak bakımından olağanüstü bir gayret ve kahramanlık göstermiş olmasına ve güçlü toplumsal hafızasına karşın, toplumun genelinde yüceltilen ve olağanüstülük atfedilen bir savaş kahramanı adına rastlamak neredeyse mümkün değildir.

Ayrıca, Kafkas kültüründe savaşkan kahramanlığın önde gelen bir değer olmadığı kendi toplumsal yaşam ve değerleri ile ilişkilerinde de izlenebilir. Kavgacı ve savaşkan becerilerin bir değer ve yetenek olarak alınmadığı, günümüzde de toplumun sakin ve sağduyulu yaşamının her alanında açıkça görülebilir.

Öyle anlaşılıyor ki, Kaf Dağı kozmik mantık doğrultusunda bir yaşam biçimi ve mantığına ilişkin mimari anlayışa sahiptir ki, bireyi abartmak veya aşağılamak gibi bir anlayışa sahip olmamasına uygun bir tarzda, büyüklüğü ve görkemiyle insanı cezbeden ya da ürküten ve aynı zamanda kendine tutsak eden bildik mimari yapılara yönelmemiş olmalıdır. O, kozmik mantık doğrultusunda oluşmuş olan bir dil ile aynı doğrultuda oluşmuş olan ilişkiler mantığına sahiptir; tüm bunları bünyesinde bulunduran "insan"dır Kaf Dağı mimarisi.

Köklerin yeşerdiği ve en iyi korunduğu Kaf Dağının efsanelere konu olan bir yer olması ve gönüllü bilgelik yolcularının uğrak yeri olarak insanlık hafızasında yer etmiş olması, orada oluşmuş olan işte bu kozmik mantık olmalıdır. Tarih sürecinde kendisini gösteren pazar eksenli varolma biçiminde ortaya çıkan değerler nedeniyle artık Kaf Dağının bu özelliklerine ilişkin odak hali giderekten belirsizleşmiş, görmez olunmuştur.

Tarih süreci giderekten Kaf Dağına gönül yolcusu ve ziyaretçilerin yerine kök sökücü pazarcıların yol tutması süreci olmuştur. Bu gelenler ne Anka kuşunu bilir, ne bilgelik ve ölümsüzlük peşindedirler; altın elmayı da kendi pazarlarında değerlendirilebilir olan bir şey olarak algılar. Bunlar, pazar için köklerin

sökülmesini ve yersizyurtsuzlaştırarak satışa sunmasını bilir. Tarihin sonuna doğru Kaf Dağına bu gelenler, pazara yaramadığı ölçüde bilgiyi de kökünden yok edicidir. Bu kök sökücüler bilgiyi öldürmeye yaradığı ölçüde değer bilir; nitekim, ölümsüzlüğün öldürmekle mümkün olduğuna inanan öldürme tutkunu ölümlülerdir.

Tarih denen bu uygarlığın başlangıcından itibaren bir köksüzleştirme süreci yaşanmaktadır ki, bu süreç boyunca köklerin korunması ve gelişimi anlayışı geri çekilme temayülünde olmuştur hep. Konu ettiğimiz uygarlığın en palazlandığı ve pazarcının iktidar yolunun açıldığı dönem dünyanın fizik olarak her noktasının bir pazar zihniyetiyle paylaşıldığı bir zamandır. Tam da bu zaman, artık, köklerin korunmasında kendi kalbine kadar çekilmiş olan Kaf Dağı kökleri için de yersizyurtsuzlaşmanın zamanıdır ki, Kaf Dağı ve sakinleri köklerinden sökülerek dağıtılmış olup, köksap olarak varolma sürecine sokulmuştur.

*

Başlamış olan bu süreç, kendini bilmenin ve hakikat arayışının gönül yolcularının hedefi Kaf Dağının kalbine işleyen bir yaradır. Umutların talih kuşu Zümrüdüanka yaralıdır kalbinden ve açmaz olur o güzel dev kanatlarını. Her derde deva ve ölümsüzlük sırrı taşıyan Kaf Dağı bitkileri ile Nartların altın elma ağacı ürün vermez olur. Sonrasız zamanda donakalır efsaneler Kaf Dağında. Suskundur Сосрыкъуэ.

Kozmik oluşla ortaya çıkmış ve kozmik oluşa denk bir "хабзэ" yaşayan Kaf Dağı sakinlerine bundan böyle yaşamlarını sürdürmesinde uyacakları "kural"lar ve "yasak"lar gelmeye başlar.

Her bireyin kozmik oluşa uygun olan kendi geometrisinde kendini gerçekleştirmesi olan özgürlük anlayışına bu süreçte "yönetim" gelir. İnsan yaşamında bireyin örnek ve ölçüt olmak temelindeki toplumsallaşması, "yönetici" direktiflerine tabi olmakla şekillenme sürecine girecektir artık.

Bundan böyle, insanlar kendi geometrisinde varolmak bakımından eşit değildir ve kendileri karar veremezler yaşamlarına. Zenginlik ve fakirlik kavramları gelir Kaf Dağına; yaşamın güdülmesi, korunması ve bağışlanması ile alınabilmesi gelir. Yaşamın kısıtlanmasıyla tutsaklık gelir ki, sadece bundan kurtulmak olup çıkar özgürlük.

İndüvidüel bir bireysellik ile toplumsal duruş niteliğinde ifade bulan kişiliğin haklı saygınlığında, her bireyin ağır başlılığında itibar gördüğü bir toplumsal yaşamın geri çekilmesiyle, dik başlı başına buyruk kalan bireyin düştüğü boşlukta baş gösteren itibar açlığından kişi artık etrafına bakıp kendisini beğenerek kurtulabilir ancak.

Toplumsal yapı ve mantığının geri çekilmesi süreci yanında, kozmik oluşla ortaya çıkmış olan Kafkas dillerinin yanına yeni dillerin de gelmesi süreci yaşanır. Ve kendisine ikame olarak gösterilen bu dillerin pazar zihniyetli yayılmacı tutumu karşısında giderek çekilir Kafkas dilleri.

Kozmik oluş sürecinde oluşmuş ve antropolojik arşiv niteliği bulunan Kafkas dilleri, toplumsal varoluş sürecinin her bir aşamasına ilişkin olan arşivdir ki, onun geri çekilmesinde nankörleşmeye başlar hafıza. Bunun ikamesi olarak

gelen tarih bilimi tarafından, -ki, kendisi toplumsal kıyım çetelesi-, bilimsel olarak yetersiz bulunur Kafkaslı: “eskimiş köklerinden kopmakla tarihe erecek, tarih anlayışına boyun eğerek elinden geldiğince tarihini yükseltecek”.

Kozmik oluşla ortaya çıkan, evrenin ve dünyanın oluşumuna müşahit, dağlar ile nehir ve ovaların oluşum sürecini yaşamış ve bitkilerin ortaya çıkmasıyla yol almış olan Kaf Dağlı yaratılışa denk ve Yaratanla dost iken, girmiş olduğu süreçle bundan uzaklaşması ölçüsünde arayı doldurmak üzere en son da tarihsel sürece uyumlu hale gelmiş olan dinler gelir başına.

Tüm bunlar, yerindenyurdundan edilme sürecinin getirdiği yeni varoluş tarzlarının ifadesidir ki, kozmik oluşa uygunluğun garanti altında tutulması ve yaşamın olumlanarak beslenmesi olan Kaf Dağlı varoluşunun geri çekilmesindeki ikame sistemleridir. Bu ikame sistemleri, insanın kozmik oluşa uygun varolması ile düşünebilmesini garanti altına alan Kaf Dağı mantığı ve dilinin (бзэ) geri çekilmesine ilişkin olarak işlev görür. Bu ikame sistemleri, insan ilişkileri ve toplumsal yaşamın sağlıklı sürdürülmesi ile yaşamın ve varoluşun açılımı ve gelişimini garantiye alan Kaf Dağı “хабзэ”sinin geri çekilmesi olarak işlev görür. Buradan itibaren, insanın varoluşu ile geleceğinin garanti altına alınmasına ilişkin genetik seçim sisteminin giderekten yaralanmasının yolu açılır. Bu ifadeden olarak, geleceğin genetik sağlığını garantiye alan yedi kademeli akrabalık sistemi geleneği belirsizleşmeye başlar ve giderekten geri çekilme sürecine girer: Artık kapıdadır Oedipus.

***

Her alanda ifade ettiğimiz süreç başlamış ve devam etmekte olan bir süreçtir ki, koparılıp dağıtılmış olan kökler günümüzde henüz köksap niteliğine de dönüşmemiştir. Bugün henüz kökler canlılığını ve tazeliğini korumaktadır; halen canlılığını muhafaza etmektedirler ki, bugün bu köklerin uygun yaklaşımlarla yeniden yeşerebilmelerinin en son mümkün zamanı gibi durur.

Elinizdeki çalışmanın bu nitelikli yaklaşım girişimlerinden biri olduğu da ifade edilebilir; nitekim, bu çalışma dilin canlıcı niteliği temelinde gerçekleşen bir çalışmadır ve dilin köklerinden itibaren oluşumunu dikkate alan bir dilsel genealoji niteliği taşımaktadır. Bu çalışmanın niteliği, ses anlamların dil boyunca anlamsal sürekliliği ile her bir sesin anlamsal temeline ilişkin olarak bir sözcükte generatik bulunuşuna ilişkin olmasıdır. Böylelikle de bu çalışma, dil ağacının işleyişini temelinden itibaren ortaya koyma girişimi olup, dilin canlılığının korumasına ilişkin olan bir çalışmadır.

Kafkasya bugün birçok dil, lehçe ve şivenin konuşulduğu ve köklerinin korunduğu bir bölgedir. Bu dillerin birçoğu otoktondur ve Kafkasya’da yeşererek gelişmiştir. Burada yeşerip gelişmiş olan diller elbette akrabalık ilişkileri olan dillerdir. Bu diller ses anlamsal dillerdir ki, ortaya çıkışının ve dil oluşunun işleyiş mantığına halen sahip olup, dilin dişil doğası gereğince de çoğalarak çeşitlenme niteliğindedir. Bir kökten gelerek çoğalan ve giderekten şive, lehçe ve dil niteliğiyle ayrışan bu dilsel işleyiş, dilin doğuşundan itibaren ses anlamsal niteliğini koruması ölçüsünde, bir şivesinin bilinmesi halinde diğerlerinin de anlaşılmasının kolaylıkla mümkün olabileceği niteliktedir. Bu özelliğidir ki, söz

konusu toplumların bugüne kadarki ilişkileri birbirinin dilini kolaylıkla anlama ve konuşabilmenin mümkün alanında sürdürülmüştür.

Bununla birlikte, öyle anlaşılıyor ki Kafkasya, bölgeye sonradan gelmiş olan dil ve kültürlerin de koruma altına girdiği bir bölge niteliğindedir. Bu da, bölgenin ifade etmeye çalıştığımız gibi insani oluş süreci arşivine canlı olarak sahip olmasından kaynaklı olsa gerektir: Canlıcı bir işleyişin gereği olarak ortaya çıkan kendi dil ve kültürel çoğalma ile çeşitlenişin doğal sonucunda kendisini gösteren kültürel toleransın oluşturduğu atmosfer, farklılığın ve köklerin korunmasının nedeni ve garantörü olsa gerektir.

Konuşma dilinin sesten itibaren oluşumu ile bir dil olarak ortaya çıkışından itibaren işleyişini sürdürmek gibi bir özelliği bulunan Kafkas dilleri, diline ilişkin olan bu mantığın egemen olduğu bir yaşam alanıdır. İnsana ilişkin olan konuşma dilinin köklerinin korunmasının oluşturduğu mantık, diğer kültürel olgularda da söz konusudur ki, böyle bir atmosferin oluşturduğu bir insani geleneğin söz konusu olduğu bu bölge, doğal olarak da insani köklerin korunduğu bir yöre olmuştur.

Bölgede oluşmuş olan bu atmosfer, dışarıdan gelmiş olan kültürlerin bu varoluşa uyması ölçüsünde dillerine ilişkin köklerin korunması bakımından uygun bir ortam sunmaktadır. Bu durumda da, Kafkasya'ya dışarıdan gelmiş olsa da, diller burada köklerini koruma olanağına kavuşmaktadır, asimilasyona uğramaya değil.

Bu ifadeleri de destekler bir olgudur ki, Kafkas kültürü toplumların birbirini asimilasyona dayanan bir ilişki değil, aksine, köklerin ve farklılıkların korunmasını teşvik eden bir anlayıştır. Burada egemen olan kültürel anlayış, pozitif ayrımcı bir anlayıştır ki, her toplumun kendi özelliklerinde varolmasının bir tür garanti altında olmasını sağlayan bir tarza sahiptir.

Buradaki bu kültürel anlayış, bir eski uygarlık anlayışının da devamı olmak bakımından, denebilir ki, dünyada bugün egemen hale gelmiş olan genel anlayışın karşıtıdır. Bunun nedenini, özelinde Kafkas dil ve kültürünün yapısal niteliklerinde ve dilin oluşumuna ilişkin yapısını sürdüren iç dokusunda aramak gerekir.

*

Bu kitapta konu ettiğimiz dil bir Kafkas dilidir ve ses anlamsal bir dildir; bugün dünyada egemen olmuş olan anlayış ise, kök kelime dil anlayışıdır. Ses anlamsal bir dil, seslerin ortaya çıkışından itibaren kurulma süreci arşivine sahip olan bir dil yapısı ve anlayışıdır; oysa, kök kelime dil yapısı ve anlayışı, seslerin anlamsız ilanında dilin oluşum sürecine ilişkin bir arşiv kaybını bünyesinde taşıyan bir dil yapısı ve anlayışıdır. Ses anlamsal bir anlayışta bir canlıcı işleyiş söz konusudur; kök kelime anlayışı cansız ve simgesel göstergeler sistemi olan bir dilsel anlayıştır. Canlıdan ortaya çıkan bir konuşma sisteminin canlı mantığında bir canlıcı niteliğe sahip olması söz konusu iken, böyle bir işleyiş sistemini devre dışı bırakan kök kelime anlayışının aynı zamanda bir canlıcı dostu olduğu da ifade edilemez.

Kök kelime kavramının karşıtı olan bir kavramdır ses anlamsallık kavramı. Kök kelime konsepti, seslerin anlamsız olmasına ve bu anlamsız seslerin bir araya gelmesinde bir kök kelimenin ortaya çıkmasına ilişkindir ki, bundan itibaren de, bu kök kelimenin önek ve sonek almasıyla sözcük ve dilsel ifadeler ortaya çıkmaktadır. Bu ifadeden olarak da, kök kelime konseptine göre kimi diller önekli kimileri de sonekli dillerdir. Ses anlamsallık kavramı, kısaca, kök kelime kavramının ortaya koyduğu seslerin anlamsızlığının tersi bir anlayıştır. Bu da yukarıda ifade ettiğimiz canlıcı bir niteliğe ve yaklaşıma ilişkinlik taşır; Adıgece de kök kelime kavramında ifade bulabilecek bir dil değildir, ses anlamsal bir dildir. Esasen, bu kitabın kendisi bu eksende işlenmiş olan bir çalışmadır ve çalışma boyunca bu olgunun daha iyi anlaşılabileceği ifade edilebilir.

Bununla birlikte, ses anlamsallık kavramında seslerin belirli kriterleri söz konusudur ki, burada konunun temeline ilişkin bir açıklama olmak bakımından, ses anlamsal dildeki seslere ilişkin kriterlere kısaca değinmek uygun düşer.

Bir sesin, bir anlamı net olarak ifade ederek dil boyunca işleyişe sahip olmasında, konu olan ses bir *ses anlam* olarak ifade edilebilir. Bu durumda da konu olan ses aynı zamanda daha başlangıçta ve doğrudan bir dilsel ifade ve sözcüktür. Ancak, bir sesin net bir anlam ifade etmemesine karşın, dilsel işleyişteki kullanımında düzenli olarak belirli bir anlam kurma niteliğine sahip olması söz konusu ise, bu sesi bir *ses anlamsal* olarak ifade etmek uygun düşer. Bu ses, doğaldır ki, doğrudan ve daha başlangıçta bir dilsel ifade ve sözcük değildir; ancak, dilde işleyişe geçmesiyle ve dilin işleyiş sürecinde gerçekleşen bir kurgu ve kronikle bir sözcük olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Bunların dışında, bir ses ne bir ses anlam ve ne de bir ses anlamsal niteliğe sahip olmamakla birlikte, dilsel işleyişte ve işleyiş süreci boyunca düzenli olarak belirli işlevler yerine getiriyorsa, bu sesi de *işlevsel* olarak ifade etmek uygun düşer. Anlaşılır bir olgudur ki, böyle bir ses ne başlangıçta ve ne de dilsel işleyiş boyunca herhangi bir şekilde bir anlamlı dilsel ifade ve sözcük niteliğine bürünmez; o, hep işlevsel kalır ve bu işlevi dilin işleyişi bakımından önemli bir hizmet sunar.

Dikkat edilirse, seslere ilişkin bu ses anlamsal sınıflandırma bir yana, bu ifadelerde özellikle seslerin anlamsal veya işlevsel niteliklerinin dilsel işleyiş boyunca "belirli ve düzenli işleyişi" önemlidir. Dil boyunca, seslerinin böyle bir düzeninin söz konusu olduğu diller, seslerin anlamsız olarak ifade bulduğu kök kelime dilleri değildir ve kök kelime kavramı kumpasına gelmeyen dillerdir. Adıgecedeki seslerin bu belirli ve düzenli işleyişleri söz konusudur ve bu kriterlere uygun olan sesler de çoğunlukla anlamlı ve anlamsal niteliktedir; bu ifadelerden olarak da, Adıgecenin bir ses anlamsal dil olduğuna ilişkin ifade uygun düşer.

Bu ifadelerden olarak, ses anlamsal bir dilin işleyişi seslerin dil boyunca düzenli anlamsal işleyişleri temelinde gerçekleşir. Seslerinin bu kriterlerde düzenli işleyişlerinin söz konusu olmadığı dillerin ses anlamsal dil olarak ifade edilmesi söz konusu olamaz. Ne var ki, her konuşma dili seslerden oluşur ve başlangıçta da, seslerin bir dilde doğal bulunuşu ve işlevleri bu temelde olmalıdır. Kök kelime olarak ifade edilen dillerde ses anlamsallığın süreç içinde kaybolmuş olmasını ifade etmek yanlış olmaz; her konuşma dilinin temelinde ve geçmişinde ses anlamsallık

yatar. Bu ifadeden olarak da, her bir dilde ses anlamsal işleyişler az çok bulunmalıdır. O halde, kök kelime olarak nitelenen diller de, -dil boyunca belirli ve düzenli işleyişleri söz konusu olmasa da- yer yer ses anlamsal işleyişinden söz edilebilecek olan dilsel işleyiş bölge ve bloklarına sahiptir. Aslında, kök kelime konseptinin ifade ettiği gibi tam anlamsız seslerden oluşmuş olan bir dilin söz konusu olması düşünülemez. Elinizdeki çalışmanın bir ses anlamsal argüman olmasında, ses anlamsal işleyiş açısından bilinen dillere ilişkin irdelemelerin yapılabilmesi de mümkündür; ki, kitabın değerlendirme bölümünde de Türkçe üzerinde kısa bir ses anlamsal kuşbakışı gezinmektedir.

Her ne kadar tam bir kök kelime dilinden söz edilmesinin uygun olmaması konu edilse de, kök kelime konsepti, kökünden kopmuş ve ses anlamsallığını yitirmiş olan dillere ilişkindir ve böyle dillerin incelenmesiyle kısıtlıdır; kökünden ve ses anlamsallığından kopmamışlıkla bir işleyişi bulunan diller için geçerli ve yeterli bakış açısı ortaya koyamaz. Bununla birlikte, dillerin ses anlamsal işleyişlerini köklerinden koparma işlevi görür.

Kök kelime olarak ifade edilebilecek olan diller bir şekilde ve kısıtlı olarak ses anlamsal işleyiş bölge ve bloklarına ya da irregüler ses anlamsal işleyişlere sahiptir ki, temelde konuşma diline ilişkin bir ses anlamsallığı işaret ederler. Bu anlamda da, kökünden kopup dağılmış olan bir şey ait olduğu bütünün yapısına ve temeline ilişkin olan bir köksap olarak ifade edilebilirse, kök kelime olarak adandırılan dilsel ifade dil bölgesindeki köksaplar olarak değerlendirilebilir.

*

Günümüzde Kafkasya “Diller Dağı” ya da “Dillerin Babil Kulesi” gibi ifadelerle betimlenir. Kafkasya’nın çok dil, lehçe ve şivenin bir arada yaşayabildiği bir bölge olmasının altında yatan şeyin bölgede yaygın olan anlayış olduğunu ifade etmiştik. Bölgede dil köklerinin korunmasının en etken faktörü Kafkas dilinin kendi dilsel dokusundan gelen bir anlayış olmalıdır.

Ancak, bölgede dillerin çokluğuna ilişkin olarak dışarıdan yapılan kimi yorumlar, bunu bölgenin dağlık yapısına bağlama temayülündedir. Bu değerlendirmelere göre, dağların geçilemez vadiler oluşturması diller ve toplumlar arasındaki ilişkiyi engellemekte olup, şive ve dillerin kaynaşarak daha genel bir dile dönüşümünü engellemektedir.

Bu değerlendirmelerin, Kafkas dillerinin yapısını dikkate almadığı gibi, daha başlangıçta asimilasyonun zorunluluğu anlayışı temelinde bir yaklaşım olduğu açıktır. Ayrıca, bu değerlendirmenin Kafkas yerleşiminin dünü ve bugününe ilişkin somut bilgilere de dayanmadığı ifade edilebilir. Kafkas toplumlarının yerleşiklik kültürü ile yerleşim yeri tercihleri bir yana, günümüzdeki Kafkasya yerleşiminde dahi yerleşim bölgelerinin ilişkisi, örneğin bir Anadolu yerleşimine göre çok daha kolaydır ve doğal engellere angaje değildir. Bununla birlikte, Kafkas toplumlarının özgün yaşam tarzı, toplumsallıktan uzak bir dağlı yaşam tarzı değildir; toplumlar arasındaki ilişkiler de aynı toplumsallığın bir gereği olarak yoğun ve sosyaldir.

Kafkasya tarihsel ve kültürel yerleşim coğrafyasını dikkate aldığımızda, konu ettiğimiz genel değerlendirmelerin dikkatinden kaçan ve bakışı bakımından da önem arzetmeyen ve fakat bilinmesi gereken hususlar vardır.

Öncelikle, Kafkas yaşam tarzında genel kültürel anlayış bakımından dağlar gerektiğinde savunma maksatlı olarak sığınılan ve tehdidin ortadan kalkmasıyla da inilen mekanlardır. Sosyal olan Kafkas kültürü bakımından sürekli yaşanacak mekanlar değildir dağlar; sosyal yaşam ve ilişkinin sürdürümü bakımından olumlu ortam değildir.

Dağlı bir yaşam tarzı genelde otokton Kafkas kültüründe alışılmış bir tarz değildir. Nitekim, Adıgecede insana özgü olan "kim (хэт)"lik insanın toplumdaki (хэ) duruşu (т) olarak ifade bulur. Böyle bir kültürde toplumsal mantık ve dilden kopukluğun söz konusu olmaması ölçüsünde, toplumsal yaşamdan uzak bir yaşayış tarzının benimsenmesi kolay olmasa gerektir. Aynı zamanda, dağlı bir yaşam sürdüren toplumlar da Adıge dilinde özel olarak isimlendirilir (къущхьэ). Bununla birlikte, Adıge toplumu kendisini ovalı ya da ovada oturan (губгъуэрыс) olarak da nitelemez; nitekim, ovalı deyimine yüklenen anlam göçebe yaşam tarzına sahip olmaktır. Bu ifadelerden de görüldüğü gibi, bir toplumun yaşam tarzını yaşadığı mekanlar bakımından ortaya koyan Adıgeler kendilerini platoda oturan (тафэ тес) bir toplum olarak niteler.

Tüm bunlara karşın, kuzeyin dümdüz step ve ovalarında yaşayan toplumlar bakımından dağlar unutulmayacak arazilerdir ve Kafkas dağları özellikle bunlar bakımından "belirli bölge"dir. Bu nedenle, onlar için ve özellikle de hedef olarak seçtikleri zamandan itibaren Kafkasya "Dağlar"dır ve o bölgede oturanlar da "Dağlılar"dır. Ancak, ne dağlı tarzının ne de ovalı yayılmacılığının Kafkas kültürel olgusunu yansıtmadığı açıktır.

Bununla birlikte, tarih süreci boyunca ovalı yayılmacıların gözlerinin takıldığı bir hedef olmuştur Kafkas dağları. Son olarak da, tarihin ifade ettiğimiz zamanında ovalı yayılmacılar, kendilerine karşı bir engel olarak gördükleri Kaf Dağını yerle bir ederek bölgede oturanları tam da dağlılara çevirmek suretiyle Kaf Dağı efsanesini insanlığın zaten körelmiş olan hafızasından tamamen söküp atmaya girişmişlerdir.

Gerek Kafkasların çok dilli yapısı üzerine ve gerekse bir Kafkas dili üzerine dışarıdan yapılan genel değerlendirmeler, Kafkas toplumlarının tarihsel yaşam tarzlarını ve kültürleri ile dillerinin kendine özgülüğünü anlamış olarak yapılmış olan değerlendirmeler değildir. Bu değerlendirmeler, dil ve kültürlerin birbirini asimile ettiği ve kendi köklerinden koparak kaynaşmasına yol açtığı bir geleneğin bakış açısına ilişkindir. Günümüzde ve tarihi süreçte oluşmuş olan bu genel anlayış, Kafkas dil ve kültürlerinin anlayışından uzaktır. Ne var ki, Kafkas dil ve kültürlerine ilişkin olarak dışarıdan yapılan bu değerlendirmeler genel bir dünyasal değerlendirme niteliği kazanmış olup, günümüzde Kafkas dil ve kültürlerine ilişkin iç değerlendirme kriterlerini de oluşturma noktasına gelmiştir. Bu, Kafkas dil ve kültürlerinin nasıl bir asimilasyon ve yok olma tehdidi altında olduklarını ortaya koyan önemli bir olgudur ki, köklerinin kaybına yönelik bilimsel bakış iş başındadır.

Nitekim, bugün gelinen noktada Kafkas dilleri mevcut kurumları tarafından kök kelime konsepti altında işleme tabi tutulmakta ve işleyişe sokulmaktadır ki, kök kaybı bilimsel olarak kendi insanının ellerinde iş başındadır. Günümüzde dil ve kültürün özgün araştırılması ve değerlendirilmesinden çok, bu dil ve kültürlere uymayan bilimsel şablonlar altında dışarıdan yapılan değerlendirmeler rağbet görmekte ve bunlara bilimsel doğru ve genel geçerli kriteri atfedilmektedir. Daha dün, kendi köklerine ilişkin araştırmaya çıkan köksap devşiricilerinin tesadüfen rastladıkları Kafkas dili ve kültürüne ilişkin tespit ve değerlendirmeleri gurbete düşmüş Kaf Dağlı tarafından garip bir şekilde önemli ve nihai değerlendirmeler olarak algılanmıştır.

**

Varoluşa ve insan oluş sürecine ilişkin temel bilgi arşivlerine sahip olduğu ifade edilebilecek olan Kafkas kültürünün canlı ve canlıcı arşivi dildir kuşkusuz.

Bu kitap, Kafkas bahçesindeki dillerden birinin bir dalı –şivesi- üzerinedir. Bu dal Adıgece gövdesine bağlıdır. Bu gövde, ağacın kökten gelen ana gövdesinin çatallaştığı yerde diğerleriyle birleşir; burada üçlü çatal olarak ana gövdeye birleşen gövdelerinden –ana dallarından- biridir Adıgece. Bu üçlü çatal ağaç Kafkas bahçesinde bulunan ve insanlığın konuşma dili ağacının oluşumuna tanıklığını sürdürerek yaşayan bir ulu ağaçtır. Bu dil ağacının üçlü çatal gövdesi –üç ana dalı- şunlardır: Adıgece, Abazaca ve Ubıhça.

Bu dil ağacının bu üç ana dalı birbirine lehçe niteliğindedir. Bugün bunların aynı kökten gelen başlıbaşına birer dil olduğu da ifade edilebilir.

Ubıhça bu dil ağacının tek blok gövdeli bir ana dalıdır. Günümüzde Ubıhça yeşermeyi ve insanlara bilgi yemişinden tattırmayı kesmiştir. Dil ağacının diğer bir ana dalı olan Abazaca üç tali dala –şiveye- ayrılır. Adıgece bu dil ağacının bir ana dalı olarak yedi tali dala –şiveye- ayrılır.

Bir ana dil gövdesinin bu üçlü çatallanmasında, bu üçlü çatalın birbirinden sayıca farklı dallarının olduğunu ifade ettik ki, bu dalların –şivelerin- her birindeki ses sayıları da farklıdır. Bu ifadeden olarak, en fazla şivenin bulunduğu lehçe ya da dilin her bir şivesinde bulunan ses sayısı, şive sayısı az olan diğer bir lehçe ya da dildeki şivelerde bulunan ses sayısından azdır. Adıgece, Abazaca ve Ubıhça lehçelerinin her birindeki toplam ses sayıları aynıdır; tek ana dal olarak kalmış olan Ubıhçadaki ses sayısı Adıgece ve Abazaca şivelerindeki toplam ses sayısına eşittir. Bununla birlikte, üç dala ayrılmış olan Abazacanın her bir şivesindeki ses sayısı, yedi dala ayrılmış bulunan Adıgecenin her bir dalında –şivelerinde- bulunan ses sayısından fazladır.

Seslere ilişkin bu yapısına uygun olarak da, denebilir ki, ses sayısı fazla olan bir lehçe ya da şive ses sayısı daha az olan lehçe ya da şiveyi kolaylıkla anlayabilmektedir. Bu bir olgudur ve Ubıhça bilen birinin Abazaca veya Adıgece şivelerini kolaylıkla anlayıp konuşabildiği ve fakat tersinin zor olduğu ifade edilir. Bu dillerin aynı kökten gelen ses anlamsal diller olmasında, bir şivedeki ses sayısının fazlalığı, onun daha fazla ses anlamsal kapasiteye sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak, bunu yalnızca doğal ve genel bir ifade olarak kabul etmek gerekir; zira, aynı kökten gelen bir ses anlamsal dil de olsa, bir dilin oluşumu ve

gelişimi ile ifade kapasitesi sadece ses sayısına ilişkin olarak kalamaz. Nitekim, bir canlıcı işleyişe sahip olan dilin beslenme koşullarına bağlı olarak, diğerlerinden daha fazla gelişen ve gürleşen dallar –şive ya da lehçeler- söz konusu olabilir.

Dil canlıcı bir işleyişe sahiptir ve bu doğası gereğince de, canlı mantığı ve gelişimine uygun işleyişe sahiptir. Bu ifadeden olarak, bir dil çoğalma ve dallar oluşturma temayülündedir; mevcut dalların da çatallanması ve yeni dalların ortaya çıkması söz konusudur. Bu çalışmanın konusu olan şive dahi günümüzde halen birçok yeni şivenin ortaya çıkmasının mümkün olduğu bir daldır. Bu ifadeden olarak, bu çalışma süresince bu Adıgece dalı (Khabardeyce) üzerinde açmaya hazır yeni gözler ile filizlenmelerin izleri dikkatli gözlerden kaçmaz.

Bir temel kökten ortaya çıkarak temel gövde ve dallardan oluşan bu dil ağacının, dilin oluşuna tanık olan ve bugün de bu oluş sürecine uygun olan bir dilsel işleyişe sahip olduğunu ifade etmek uygun düşer. Dilin oluşumunun temeli seslerdir ki, bu dil ağacı ses anlamsaldır; işleyişinin temel elemanları seslerdir ve seslerin kendileri de başlıbaşına dilin birer anlamlı elemanı durumundadır. Ses anlamsal bir işleyiş söz konusu olsa dahi, dilin canlıcı işleyişi bakımından dilsel ifade ve sözcüklerin oluşumu seslerin farklı argümantasyonları ya da kombinasyonlarını mümkün kılmaktadır. Ses anlamsal bir dil canlıcı işleyişte gelişmekte olup, tıpkı bir ağacın genel gelişiminde dalların farklı yapılaşmalarının söz konusu olabilmesi gibi, dilde de ses anlamsal temelde farklı açılımlar ve yapılanmalar söz konusudur. Bu ifadeden olarak, yukarıdaki şive ve lehçelerin birbirini anlaması ses anlamsal temelde oluşan ifade farklarını bilmeleriyle mümkündür. Bunu ifade ederken, Adıgece şivelerinin birbirini anlaması bugün de bir çalışmayı gerektirmeyecek kadar kolaydır ve kulak alışkanlığı yeterlidir. Ancak, Abazaca ile Adıgece şivelerinin birbirini anlaması -özellikle birbirinden uzaklaşmış olan dallar için- biraz daha çaba harcamayı gerektirir.

*

Yeri gelmişken bu ifadelere ilişkin örnek vermek uygun düşer.

Dilin canlıcı açılımında ses anlamların kullanım yerleri değişebilmekte olup, herhangi bir olgu farklı ses anlamlar temelinde dilsel olarak ifade bulabilmektedir. Böyle bir olgu, ses anlamsal temelde şive ve lehçelerin oluşumuna neden olmaktadır. Buna bir örnek olması için, bir sözcüğün Adıgece şivelerindeki işleyişini ele alarak, bu noktada Abazacanın durumuna da değinmek uygun düşer. Aşağıda böyle bir sözcük örneği izlenmektedir:

-“КIуэн” sözcüğü Adıgece şivelerinde ortak bir sözcüktür ve “yürümek, gitmek” anlamına gelir. Bu sözcüğün kendisi de elbette ses anlamsal bir kurguda ortaya çıkmaktadır ki, “uyumlu olarak sürme ya da ötelenme” gibi bir anlam ifade ettiği söylenebilir. Bu sözcüğün fiil çekimlerinde şiveler bakımından farklar ortaya çıkmaktadır ki, bu farklar ses anlamsal temelde aynı olgunun farklı ifadeleri olarak kendisini göstermektedir.

-Böyle bir olgu, elbette ki, kök kelime konsepti açısından “kök aynı, ekler farklı” olarak değerlendirilip, konu olan şivelerin en azından lehçe niteliğinde birbirinden uzak olduğu ifade edilecektir. Oysa, konu olan ekler ses anlamsal temelde aynı olguyu farklı açılardan ifade etmektedir.

-Örnekleri vermek gerekirse, “кIуэн” fiilinin geçmiş zaman çekim ifadesi “Khabardeycede “кIуащ”, Besleneycede “кIуакIэ”, Şapsığ ve Abzehçede “кIуагъ”dır. Bu ifadeler soneklerin farklı olduğu ifadeler olsa da, sonek olan bu seslerin anlamları “gitme” olgusunun geçmiş zaman olarak ifadesini farklı açılardan ortaya koymaktadırlar: Khabardeycede “var (щ) kılındı”, Besleneycede “nihayet buldu ya da ortaya çıktı (кIэ)”, Şapsığ ve Abzehçede “eylendi (гъ)” anlamına gelen ifadelerdir.
-Bununla birlikte, ifadelerde ortak olan sesin “a” olduğuна dikkat etmek gerekir ki, bu “gitme” eyleminin geçmiş zaman halini ifade eder. Aslında, yukarıdaki soneklerin (щ, кIэ, гъ) ortaya koyduğu tam net ifade öncesinde eylemin geçmişte kaldığını “a” ortaya koymaktadır ki, her şivede “gitti” anlamı “кIуа” olarak da ifade edilebilmektedir.
-Burada ifade ettiğimiz gibi, “a” sesinin geçmiş zaman hali anlamı Abazaca için de yukarıdaki örneklerde olduğu gibi kullanılmaktadır.
-Ses anlamsal kullanımda birçok yakınlık ve aynılık ile sözcük bakımından birçok ortaklığın bulunduğu bu iki dilde “gitme, yürüme” sözcüğü birbirinden farklı ses anlamsal işleyiş temelinde oluşan bir sözcük olarak karşımıza çıkar. Adıgece ile Abazaca arasında “yürüme, gitme” anlamı farklı ses anlamlar temelinde ifade edilebilmekte olup, her iki dilin gelişiminde kendi ses anlamsal argümantasyonuna ilişkin bir ifade olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, burada iki dil arasında kendisini gösteren farklılığın kendi ses anlamsal işleyişleri temelinde bulunan bir “anlamsal paydadaki birliktelik” olarak ifade edilmesi uygundur. Oysa, bu olgu kök kelime temelli yaklaşımda “sözcük köklerinin farklılığı” olarak yorumlanıp işin içinden çıkılacak bir olgudur.
-Adıgece şivelerde “кIуэн” fiilinin geçmiş zaman çekimlerinde kullanılan sonekler farklı sesler olmakla birlikte, bir geçmiş zaman çekimi olan “gitti” anlamını bir olgu olarak aynı netlikte ifade edebildikleri açıktır. Abazacada geçmiş zaman çekimli bir ifade “a”yı izleyen ve Adıgece olarak da “beslenim, yer” anlamında ifade edilebilecek olan bir sonekle (пI) gerçekleştir. Bu durumda da, Abazacanın geçmiş zaman çekimini “geçmişte (a) yerini buldu (пI)” şeklinde ortaya koyduğu ifade edilebilir.

**

Bu dillerin birbirinin lehçesi durumuna gelmesi uzun bir sürecin eseriyse de, bugün ayrı birer dil olarak değerlendirilmesi bu toplumların tarihsel süreçteki ilişkilerinin giderek kopmasına paralel olarak gerçekleşmiştir. Tarih süreci boyunca toplumlar, konumuz olan toplumları kendi konseptleri çerçevesinde kavramaları ölçüsünde muhtelif adlar altında anmışlardır. Kafkas yerleşiminde uzun süre bu toplumların, komşuları tarafından ilişkide bulunulan lehçeyle aynı isimler altında anıldığı bir zaman da olmuştur. Bu ifadeden olarak, güney komşuları tarafından bu toplumların genel olarak Abhaz adıyla anıldığı da bilinir. Bu toplumların dilsel farklılıklarına ilişkin olarak farklı isimler altında adlandırılmaya başlanması 11. yy. sonrasına rastlar. Yakın zamanlarda da genel olarak Kafkas bölgesinin ortak kültürel yapısı temelinde bölgedeki insanlar Çerkes, bölge de Çerkesya adıyla anılmıştır.

Dil açısından konu ettiğimiz üç lehçe ya da dile mensup olan bu toplumların günümüze gelinen süreçte kendilerini genel olarak Adıge adı altında nitelemekte oldukları bilinir. Adıge sözcüğünün bu toplumların köklerine ilişkin ortak bir niteleme olduğu ifade edilir. Ancak, bugün birbiriyle lehçe ya da aynı kökten gelen dil niteliğinde olan her bir ana grubun yaşadığı koşullara paralel olarak, bu ortak adlandırmanın giderekten terk edilme sürecine girdiğini de belirtmek gerekir.

Sürgün sonrasında, Kafkasya'da küçük yerel yönetimler altında varoluşlarını sürdüren Kafkas toplumlarının varlıklarını sürdürmek konusunda sürgün edilenlere göre daha avantajlı olduğu ifade edilebilir. Bu ifadeden olarak, köklerinden gelen yapılarını daha iyi koruma avantajındadırlar. Yaşadıkları süreç ile sisteme karşın, kendi anlayışlarına kısmen uygun yerleşimler ile yaşam mekanlarına sahiptirler; dışarıdakilere göre geleneklerinin sürdürülmesi konusunda daha uygun koşullara sahiptirler. En temeldeki geleneksel yaşam ve ilişkilerini korumak bakımından, denebilir ki, henüz Oedipus onlara çok uzaktadır.

Bununla birlikte, dil ve kültürlerini araştırma ve geliştirme koşulları kısıtlıdır ki, bilimin saf ve bağımsız işleyişinde ne kültürün ve ne de dilin nasibini aldığını ifade etmek mümkün değildir. Aksine, dil ve kültürün doğal ve normal koşullar altında sürdürülmesi temayülüne karşın, insan bilimlerinin bağımlılığı ile evrensel ve genel nitelikteki algılanması ve bu yolda işlevsel olması bakımından, dil ve kültüre ilişkin bilimsel araştırmaların bizzat dil ve kültürün kendine yabancılaşarak tarihsel konsepte uygun bir niteliğe doğru temayül göstermesi süreci bilimsel olarak yürütülmektedir.

Bu ifadeden olarak, toplumun kendisini araştırma girişimlerinin kısıtlı olması bir yana, savaşçı ve istilacı bir toplum olmamış olmasına karşın, kendisini bir tarihsel toplum olarak kurgulamaya girişen tarih araştırmalarının konusu, -klasik tarih biliminin doğası gereği- savaşlar ve savaşkanların anlatımı ve yüceltilmesine yöneliktir. Bu ifadeye uygun bir biçimde de, genelde, toplumun tarihi -konu olan tarih bilimi bakımından-, savaşların başlaması ve toplumun kendisini savunmak maksadıyla örgütlenme olarak dışarıya benzeşme sürecinin başlangıcını temel hareket noktası almaktadır.

Bugün doğal olarak ve normal koşullar altında yaşanan dil ve kültürün dünden kalan mirasın da kısıtlı bir versiyonu olduğu açıktır. Ancak, çağımızın işleyişi ile bu dil ve kültürlerin bugünkü durumu bakımından, korunarak ve gelişerek yarına uygun bir miras oluşturma şansının yüksek olduğunu söylemek yanıltıcıdır.

Yaşanılan zaman geçmişin bir mirasıdır ve bugün dünün mirası üzerinde yaşanır; dünde kurulmuş olanın algısı temelinde yaşanır bugün. Bugününe ilişkin olarak kullandığımız kısa ifadeler kapsamında, bugün Kafkas insanının kendisine ilişkin algının temelinde, dünde yaşanmış olup bugüne kalmış olduğunu ifade ettiğimiz miras vardır. Bu ifadeden olarak da, onun, algısı temelinde bu gününü yaşadığı dün, bu giriş boyunca Kaf Dağı ve kültürü üzerine kullandığımız ifadelere göre çok daha yakındır ve köksaplara dönüşüm sürecine dahildir.

Bu ifadeler bugünün durumunu daha da çarpıcı hale getirmektedir ki, Kafkas dil ve kültürü yaşam ve varoluş köklerinden kopma noktasına gelmiştir günümüzde. İfade ettiğimiz gibi, köklerinden sökülüp köksap sürecine girmiş olduğu bir zaman günümüz bakımından dahi dündür ve yaşanılıp pekiştirilmektedir bizzat günümüzün Kafkaslısı tarafından. Bugünün iyi değerlendirilmesi ancak böyle bir kültürel ve dilsel köklerin işleyişine ve canlanmasına yol açabilir günümüzde. Böyle bir şey için, günümüzün algısı temelinde yaşadığı dünü geçmek gerekir. Başka bir ifadeyle, günümüze kadar intikal etmiş olan dil ve kültürün arkeolojisini iyi yapmak gerekir.

İnsanlığın birçok bakımdan canlı arşivi olan bu kültür ve dilin araştırılması ve aydınlığa çıkarılması bir yana, onun yaşam ortamının iyileştirilmesi bir insanlık görevi olarak durmaktadır. Bu, öncelikle ona mensup olanların sorumluluğundadır. Ancak, dünün algısında ve bugünün pratiğinde varlığını sürdürmekte olan Kafkaslının geneli bakımından kaybetmekte olduğu değerlerin tam olarak bilincinde olduğunu ifade etmek de yanıltıcıdır. Bu ifadeden olarak, Kafkas kültürü ve dilinin geçmişi ve gerçek değeri ile bugünkü durumu dikkate alındığında, kendisini dışarıya tanıtmaktan çok, kendi insanı tarafından tanınmaya ve yeniden keşfedilmeye ihtiyacı bulunduğunu ifade etmek gerekir.

Bugün bu dil ve kültürün kendine özgülüğü temelinde araştırılması, yarında yaşamasının temelinin atılabileceği son mümkün zaman gibidir. Bu dillerin halen günümüzde yaşamakta olduğu süreç, gelişimine değil de geri çekilmesine ve kendi yapılarında varoluşunun kaybolmasına ilişkin olan bir süreçtir.

*

Konu olan dillerin birbiriyle olan yapısal ilişkileri ile birbirini anlamanın mümkünlüğü yukarıda konu etmiş olduğumuz “кIуэн” sözcüğü örneğinde kendisini gösterdiği gibidir ve bu ses anlamsal yaklaşım anlaşılır ve işletilebilir bir olgudur. Ancak, konu ettiğimiz dillerin bugün incelenmesi ve eğitimi kök kelime temelli yaklaşımlar altındadır. Bu nedenle de, ses anlamsal temelleri görmezlikten gelinmekte ve giderekten de ses anlamlar belirsizleşmeye terk edilmektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere, mevcut dilbilimsel yaklaşımların Kafkas dillerine ya da ses anlamsal dillere uygun yöntemler getirmediği açıktır; aksine, bu dillerin yapısını bilimsel olarak bozmaya yönelik olarak işlediği kolaylıkla ifade edilebilir.

Oysa, halen bu dilleri konuşan insanların kendileri bir dili doğal olarak ses anlamsal temelde anlamakta ve değerlendirmektedirler. Bu ifadeden olarak, yabancı dillerden bu dillere girmiş olan sözcüklerin günümüzde de anavatanda ses anlamsal temelde algılanmakta ve bu doğrultuda da anlamlandırılmakta olduğu kolaylıkla izlenebilir. Bununla birlikte, dile giren yabancı sözcük ve ifadelerin Adıgece ifade ve sözcüklerden kolaylıkla ayırdedilebilmesi mümkündür.

Adıgecenin kendine özgü bir ses yapısı ile seslerin bir araya gelmesine ilişkin kombinasyonu vardır; seslerin bir araya gelmesinde, sözcükler ses anlamsal temelde ve dilin kendine özgü işleyişinde oluşan ses kombinasyonuyla ortaya çıkar. Bu bakımdan, herhangi bir sözcüğün bu dilden olduğunu anlamak uzun sürmez. Ancak, bu dilin ses anlamsal işleyişinin ortaya konmamış olması

nedeniyle, dile girmiş olan yabancı sözcüklerin bu dilden olmadığına ilişkin doğal algı ve kanaat giderekten belirsizleşme sürecine de girmektedir.

-Burada, bir ses anlamsal dil olmak bakımından, bu dili konuşanların sözcük anlamını kavramak doğrultusunda bir ses anlamsal analize girmelerinin bildik bir olgu olduğunu belirtmek gerekir. Ancak, seslerin birleşerek bir sözcük oluşturma konusundaki mantığının bilinmemesi halinde, böyle bir ses analitik yaklaşımın da her zaman doğru sonuçlar vermeyeceği açıktır-.

Konu etmekte olduğumuz diller bugün kaybolma tehdidi altına girmiş ya da girmekte olan dillerdir. Bu dillerin kendi anavatanı dışındaki varlığı ile konuşulması bugün neredeyse tükenme noktasındadır.

Ancak, bu dillerin tehdit altına girmiş olması, dilin yaşamasına ilişkin uygun ortamların mevcut olmaması ve bunun sonucunda da konu olan dillerin giderekten unutulma sürecine girmesine ilişkin bir olguyla sınırlı değildir yalnızca. Bu tehdit, söz konusu dillerin kendi dilbilimlerinin ortaya çıkmamış olması ile kök kelime temelli dilbilimler altında işleme tabi tutulmasından da gelir. Bu son cümle, elbette öncelikle ve günümüz bakımından, bu dillerin –kısıtlı da olsa- okunup yazıldığı dilin anavatanına ilişkin bir husustur.

*

Bu ifadelerden olarak, dilin kendi dilbiliminin yapılmamış olması ile kök kelime anlayışı altında işleme tabi tutulmasının getirdiği olumsuz sonuçlardan bazı örneklere değinmek yerinde olur.

Öncelikle, ülkesinde bir ikinci dil niteliği ile konuşulan bu diller, yaşamın çevriminde kullanılması zorunlu olan diller değildir. Bir pazar kültüründe yaşanılmasına karşın, bu dillerin konuşulması para etmemektedir. Bu bakımdan da, pazarın egemenliği sürecindeki normal koşullar altında hep bir geri çekilme sürecini yaşamaktadırlar. Genel dilbilimsel yaklaşım da dahil olmak üzere bir çok nedenle, bu diller kendilerine tanınan ikinci dillik alanını da doldurmakta zorlanmaktadır.

Dilin sürekli geri çekilmesi ile konuşanlarının azalmasının da gösterdiği gibi, bu dillerin öğrenilmesine ilişkin bir talep oluşmamaktadır. Bu nedenle de, bu dilleri bilmeyenlerin öğrenmesine yönelik olarak yeterli bir çalışma halen gerçekleştirilmemiştir. Dilin okuma yazmasına ilişkindir mevcut programlar ve yüksek okul bakımından da mevcut filoloji seviyesindedir araştırmaların kapsamı. Bunun dışında, araştırma enstitüleri de bilinen yöntemler doğrultusunda yürütür faaliyetlerini. Bu ifadeden olarak, genel dilbilim ve gramerin bilimselliği şüphe götürmez olarak algılanmakta olmalıdır ki, kendi dilinin özgün hususları, konu olan bilimselliğe yönlendirilerek geliştirilir; böylece dilin bilimsel olması sağlanmaktadır adeta (!).

Mevcut dilbilimsel anlayış dile ilişkin olarak öyle bir mantıksal atmosfer sunmaktadır ki, bu atmosfer, dışındaki yapılar bakımından da kendisini bir mutlak doğru gibi göstermektedir. Bu ifade, özellikle mevcut dilbilimsel yöntemlerin üstten gelmeci bir bilimsel şablon niteliği olmak bakımındandır. Oysa, her dilin kendi yapısında değerlendirilerek kendisine özgü biliminin geliştirilmesi gerekir. Kaldı ki, burada konu olan diller ses anlamsal dillerdir, kök kelime dilleri değil.

Daha başlangıçta, dilin yazılı hale gelmesi olgusunun tek şive eksenli olarak geliştirilmiş olması diğer şivelerin geri çekilmesi ile giderek kaybolmasına neden olmuştur. Yazı ve dilbilimin günümüzde devletin yapısal ve ideolojik tercihleri doğrultusunda değerlendirilmesi nedeniyle bu şiveler kaybolma sürecine sokulmuşlardır. Böyle bir olgu, genelinde dil ağacının ve temel gövdelerinin yaşamsal zarar görmesine yol açan bir olgudur. Oysa, dilin genel yapısı ve işleyişi ile bunun bir parçası olan dil oluşum sürecinin ortaya çıkarılması, dilin tüm şivelerinin dikkate alınması ve incelenmesiyle mümkündür.

Dilin yazılması ile dile ilişkin dilbilimsel çalışmalar, daha başlangıçta kök kelime dil anlayışı doğrultusunda başlamış olup, ses anlamsal bir dilin kimi şiveleri devre dışı bırakılarak kaybolma sürecine sokulmuştur. Oysa, bu dillerin ses anlamsal temelde incelenmeleri halinde, tüm şivelerin yazılabilmesi ve konuşulabilmesi için yapılması gereken çalışmaların tek şiveye ilişkin olarak yürütülen çalışmalardan farklı ve daha zor bir iş olmadığı anlaşılacak bir husustur; yapılması gereken de budur.

Ne yazık ki, egemen olan kök kelime anlayışının dile ilişkin değerlendirme atmosferini oluşturmuş olması nedeniyle, ses anlamsal bir dil bakımından tüm şivelerin konuşulabilirliğinin pazarın çevrimi bakımından da bir olumsuzluk oluşturmadığını söylemek ve böyle bir öneride bulunmak, daha başlangıçta olumsuz değerlendirmeye tabidir; çünkü mevcut ve verili dilbilimsel atmosferin mantığına aykırıdır. Kaldı ki, konu olan dillerin konuşulduğu ortamların tabi olduğu koşullar bakımından, bu dillerin pazarın çevriminde kullanılma koşulları da kısıtlı ya da yoktur. Bunun koşullarının sağlanması gereği bir yana, kendisine uygun olmayan hazır dilbilimsel şablona tabi tutulması, konu olan dillerin köklerinden koparılması işlevi dışında bir yarar(!) getirmemektedir.

Kaybolma sürecine sokulan şiveler yanında, yazı ve alfabenin geliştirilmesi sürecinin sonucunda, -bir ses anlamsal dilde her bir sesin önemini kavramak mümkün olmasına karşın-, kimi sesler de yazıya dökülmeden kaybolmaya bırakılmıştır teknik olarak.

Başlangıca ilişkin bu yanlışların da kaynağı olan kök kelime dilbilimi nedeniyle, bu diller hakkındaki araştırmalar yanlış kulvarda yürütülmekte olup, dilin kendisine uygun ve yeterli araştırma da yapılamamaktadır. Nitekim, araştırma enstitüleri ve üniversitesi bulunmasına karşın, dili bilmeyenlerin öğrenmesine yönelik yeterli bir program olmamakla birlikte, dilin anlaşılması ve işleyişinde önemli bir konu olan fiillerin işleyişine ilişkin de yeterli bir çalışma mevcut değildir.

Dilbilimsel araştırmalar Hint-Avrupa dilbilimine uymak gibi bir güzergaha sokulmuş olup, mevcut gramer anlayışı doğrultusunda cümle kendi yapısından çıkarılarak devrik hale dönüştürülmüştür Adıgecede. Gerek eğitimi ve gerekse resmi kullanımı bu doğrultudadır ki, konu olan dilin bu şekilde iki başlı bir cümle anlayışındaki seyri, insanı bakımından kendi dilinde düşünmenin mümkünlüğünü sekteye uğratacak etkisi olabilecek bir olgudur. Böylelikle, düşünmek ve dilsel bir ifade ortaya koymak cümlenin ikircikli ve müteredditortamına sürüklenmiştir.

Oysa, dilin kendisinde fark edilmemesi mümkün olmayan bir açıklıkla ortadadır ki, cümle yapısı sözcük kurgusunu izleyen bir doğal yapıya sahiptir. Nitekim, ses anlamsal bir işleyişe sahip olan bu dil, ses anlamların sözcük niteliğine sahip olması doğrultusundaki bir doğal oluş sürecini izlemektedir ki, sözcükleri de birer cümle hükmündedir.

Bununla birlikte, tabi tutulduğu dilbilimsel çalışmaların kendi dil yapısına uygun olmaması nedeniyle, sözcük yapılarının geometrisi de giderekten bozulmakta olup, mevcut dilsel ifade ve sözcükler kendi doğal düzeninde telaffuz edilmeme sürecine girmektedir. Bu ifadeden olarak, kök kelime dillerinde bulunan kurallar dile ithal edilmekte ve dilde bu işleyişlere ilişkin durumlar yaratılmakta, icat edilmektedir: Sözcük yapısı ve dilin güzergahı -dile uymasa da- bilimsel bir kulvara sokulmaktadır ki, böylece mevcut dilbilimsel şablonlara pek uymayan bu dil –sözüm ona- bilimselleştirilmekte olup, adeta bu dil olması gereken biçimine kavuşturulmaktadır (!); dilbilimsel bir formda yeniden şekillendirilmektedir dil.

Oysa, dilin doğal işleyişi ve yapısı halen ortadadır bugün. Ancak, ifade ettiğimiz bilimsel sürecin devam etmesi halinde, dilin doğal yapısı giderekten tartışmalı hale gelme tehlikesi altına girmektedir. Dilin kendisine uygun olmayan yaklaşımlar, -uysa da uymasa da- genel gramerden kurallar ithal etme temayülündedir ve mevcut dilbilimsel formata uygun icatlar ortaya koyarak dili çığırından çıkma sürecine doğru itmektedir.

Burada genel gramerden ithal edilmiş ya da ondan esinlenilerek icat edilmiş bir olgu olarak "vurgu"yu konu etmek uygun düşer.

Adıgecede her ses sözcükte bulunduğu değerdedir ve ifadenin kurulmasındaki ses değişimleri anlamsal değişimlerdir. Bu ifadeden olarak, her ses konuşma dilinde duyulduğu gibi yazılmalı ve yazıldığı gibi de okunmalıdır; bir sözcük anlamının ortaya çıkması duyulan ses anlamsal değerlerledir. Bu nedenle de, bu dilde kimi seslerin vurgulu ya da vurgusuz telaffuzu gibi bir olgu söz konusu değildir. Oysa, günümüzde vurgunun icadı ve kullanılması dilde bir yapısal bozulmayı getirmekte olup, bunun örnekleri dilin anavatanındaki tezahürler olarak az değildir.

Buna ilişkin olan bir örnek aşağıdaki gibidir:

-Khabardeyce'de "Абэзэхэ" sözcüğü bir Adıge boyuna verilen isimdir ve anlamı "Abaza bölgesine doğru -iniş- yöresinde oturan" anlamındadır. Konu olan sözcüğün doğal telaffuzunun böyle olmasına karşın, adeta sadece gramerde bulunan bir "vurgu" kavramını kullanmak maksadına hizmet edecek şekilde bir mantık olmalıdır ki, bu sözcüğün aslının bilimsel olarak böyle olmadığını tespit eden dilbilimcilerin bir başarısı(!) olarak, bu sözcük "Абазэхэ" şeklinde yazılmaya başlanmıştır. Ama, bu son sözcük "Abazalar" anlamına gelmiştir ve böyle de kullanılır.

-Dilbilimsel çalışmaların ifade ettiğimiz güzergahı bakımından Adıgecede sözcük kurgusunun eksik ve yanlış tespiti nedeniyle, dile gerekli olmayan bir vurgu kuralı yerleştirilmektedir. Bu bilimsel kural gereğince de bundan böyle, şimdiye kadar olduğu gibi yazıp okuduğumuz ve anlamını da ayırt ettiğimiz "Абэзэхэ" sözcüğü "Абазэхэ" olarak yazılıp "Абэзэхэ" olarak okunmalıdır (!).

Şüphesiz ki, bu yanlışlar dilin ses anlamsal bir dil olduğuna ilişkin bir tespitin bilimsel geçerliliği bulunmaması ve -sözüm ona- dilin bilimsel olarak incelenmesi ve keşfedilmesi girişimlerinin sonucunda ortaya çıkan hususlardır. Ancak, bunlar dilin kendi iç dokusuna yöneliktir ve süreç içinde dilin iç dokusunun bozulmasını getirir.

Bunun yanında, bir ikinci dil olmasının getirdiği bir olgu olarak, birinci konumda olan dile benzeyebilme süreci normal ve bilimsel olarak yürütülürken, bunun sonucu ve etkisiyle de dil sözcük ithaliyle, deyim ve ifade ithaliyle kendi yapısı ve estetinden giderek uzaklaşmaktadır. Böylelikle de, kozmik oluşa uygun olarak ortaya çıkmış ve sesten itibaren bir değerlendirme argümanına sahip olan bir düşünce sistemi kökünden kopma sürecini yaşamakta olup, birçok anlamsal detayın ihmal edildiği bir yöne doğru asimile olma sürecindedir.

Bunun yanında, ses anlamsal bir dilde seslerin değerlerinin önemli olmasına karşın, ortak bir alfabenin kullanılmasının da sonucudur ki, kimi Adıgece seslerin telaffuzu da Rusça telaffuza doğru meyletmeye başlamıştır. Bunun örneği, halen anavatanda “л, х, ху, ж, жь” seslerinin telaffuz biçimleridir.

Şüphesiz ki, Adıgece seslerin bu değişimine neden olan şey, Kiril temelli olan Adıgece alfabesinin Rusça alfabesinden ayrı düşünülmemesi ve işlem görmemesine ilişkin bir ikircikli tutumdan gelir. Adıgece alfabenin dizaynı ve kullanımı kendine özgü seslerin de yer aldığı bir Rusça alfabesi anlayışı ve algısı altındadır; yazımda özellikle yabancı sözcükler Rusça alfabesi temelinde yazılmaktadır. Bu ifadeden olarak, alfabeye yaklaşım ile dizaynı ve kullanımı nedeniyle, mevcut alfabe Adıgeceye özelleşmeyi tamamlamamıştır; toplum genel anlayışında kendi alfabesi olarak içselleşme sürecini tamamlamamıştır.

Bir simgesel yazı sistemi olan alfabenin bir dile özelleşmesi ve o dil için yerleşik hale gelmesinin bir süreç gerektirdiği de açıktır. Bu ifadeden olarak, Kiril alfabesinin Rusçaya özelleşmiş olarak ortaya çıkmış olması yanında, Adıgecenin bu alfabeden geliştirilmiş olan bir alfabede yazılı hale gelmesinin de Rusçanın birinci dil olması koşullarında gerçekleşmesi nedeniyle, Adıgece alfabenin dile özelleşmesi ve yerleşik hale gelmesi daha uzun bir süreç alabilmektedir.

Bu ifade ettiğimiz nedenlerle, yukarıda verdiğimiz sesler alfabenin kullanımı koşullarında Rusça karşılıklarına doğru asimile olabilmektedirler. Burada bir örnek vermek gerekirse, alfabenin ortaya çıkmasına yaşıt olmasına karşın Khabardey başkenti olan “Nalçık” adı yazımda Rusça versiyonuyla yazılmaktadır: “Налчыкъ” şeklinde değil de “Нальчик” olarak. Bu son yazıldığı şekilde de okunmaya özen gösterilmekte olup, Rusçadaki kalın ve kaba “*l*” sesi inceltilerek okunmaktadır. Böylelikle, bu sözcük doğru telaffuzunda Rusça olarak yazılmakta ve okunmaktadır: Kalın ve kaba bir Rusça “л (*l*)” ile değil de ince bir Rusça “ль (*l*)” ile. Rusçada kaba bir telaffuza sahip olan “л” sesinin burada bir inceltme işaretiyle (ь) yazılmakta ve okunmakta olması, aynı alfabe olarak algılanan ve içselleştirilmemiş olan Adıgece alfabesindeki “л” harfinin ve dolayısıyla da Adıgecedeki “*l*” seslerinin Rusçadaki “л” sesi gibi telaffuzuna meyletmesine neden olmaktadır. Rusçanın birincil bir dil olmasının doğrudan etkisi nedeniyle zaten doğrudan Adıgece “*l*” sesinin Rusçaya temayülü söz konusu olabilirken, bu

temayül, özellikle alfabenin dile özelleşmemiş ve içselleştirilmemiş olması nedeniyle bu sesin asimilasyonuyla tamamlanmaktadır.

Bunun yanında, Adıgece alfabesinin özelleşmemiş ve içselleştirilememiş olması nedeniyledir ki, dile giren yabancı sözcükler Rusça yazımı esas alınarak yazılmaktadır. Bu ifadeden olarak, dile girmesinin Rusçaya bağlı olmamasına karşın "Elbruz" sözcüğü de Rusça anlayışında yazılmaktadır: Эльбрус. Oysa, bu sözcüğün Adıgeceye girmiş olduğu biçimiyle telaffuzu da böyle olmadığı gibi, Adıgecede "э" sesinin sözcük başında yer alması da söz konusu değildir. Alfabenin dile özelleşmemişliğinden dolayı, dilin bu yapısal özelliği de ihlal edilmektedir.

Bu duruma karşın, Adıgece gibi bir ses anlamsal dilin mevcut yazı konsepti kapsamında bir ortak alfabesinin bulunması önemlidir ve tek alfabenin ortaklığını korumak gerekir. Bununla birlikte, özellikle mevcut Khabardey alfabesinde harflerin seçiminin kısmen ses anlamsallığı dikkate alarak oluşmuş olması göz ardı edilecek bir olumlu olgu değildir; bu alfabe, dilin ses anlamsal niteliğinin işleyişini seslerin ilişkileri bakımından harflerde izleyebilmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu durumda, tam bir ses anlamsal yaklaşımla, konu olan alfabe, dilde bulunan birim sesler temelinde yeniden düzenlenerek dizayn edilmelidir ki, bu işlem alfabedeki bir değişimi de öngörmemektedir. Mevcut alfabenin ifade edilen tarzdaki bir dizaynı ve düzenlenmesi, alfabenin Adıgeceye özelleşmesini de mümkün kılacak ve içselleşmesini kolaylaştıracak bir olgudur. Elinizdeki çalışmanın sözünü ettiğimiz böyle bir niteliği de mevcuttur.

Yukarıda ifade edilmiş olumsuz hususlar Khabardeyce üzerine yalnızca birkaç örnek olarak sınırlı tutulmuştur. Bunlara diğer Adıgece şivelerine ilişkin yaşanan olumsuz örnekler de katılabilir. Bununla birlikte, ses sayısı daha fazla olan Abazacaya ilişkin olumsuz örneklerin daha da fazla olma olasılığı yüksektir.

Bu ifadeden olarak ve en son Adıgece alfabenin kullanılmasına ilişkin örnekleri vermiş olmamız bakımından, Abazaca üzerine benzer nitelikte bir örneği getirmek yerindedir. Abazacaya dışarıdan bir bakışla hemen dikkat çeken bir olgu olarak, Abazacada çoğunlukla sözcülerin başında bulunan "a" sesinin burada konu edilmesi uygun düşer:

-Bu sesin (a) her sözcük başında bulunmadığı da bilinen bir olgudur.

-Ancak, mevcut kök kelime konsepti bakımından sözcük başında bulunan bu sesin (a) bir "artikl" olduğuna ilişkin saptama bir marka etkisinde kullanıma sokularak, Abhazya'da bu ses (a) her sözcük başına getirilir olmuştur.

-Öyle ki, yalnız Abazaca sözcükler değil, yabancı kökenli olarak dile girmiş olan sözcüklerin başına da "a" sesi bir artikl olarak getirilmek suretiyle –sözüm ona- konu olan sözcük dilin stiline katılmaktadır (örneğin; fabrika → afabrika) (!).

-Oysa, bir ses anlamsal yaklaşım açısından, konu olan ses (a) bir ses anlamdır ve başında bulunduğu sözcüğün niteliğine ilişkin bir anlam ortaya koymaktadır; örneğin, o sözcüğün bir geçmiş ve uzak zamanlardan geldiğine ilişkin bir anlam katmakta olması olasıdır.

-Bu ifadeden olarak, çoğunlukla sözcüklerin başına gelen bu ses, artikl işlevinde değerlendirilebilecek olan bir işlevi yerine getiriyor da olsa, bir ses anlamsal dilde

anlamlı bir birim sestir. Yapılan uygulamayla, sözcük başına gelen “a” sesinin bir ses anlamsal dilde bir anlam ifade ettiği göz ardı edilerek, bu sesin dilsel işleyişteki işlevi ve anlamı önce gölgelenmiş olup, konu olan ses anlamın karanlığa gömülmesinin yolu açılmıştır.
-Böylelikle de, “a” sesine ilişkin ses anlamsal bir tespit olanağı ortadan kaldırılmakta olup, genelde de dilin ses anlamsal işleyişini kaybetmesinin temelleri atılmaktadır.

Bu son örneğin -daha çok- dile uygun bir dilbilimin ortaya çıkmamasına ilişkin olduğu açıktır. Yazı ve alfabe üzerine değindiğimiz hususların dilbilimsel yaklaşımlarla ilişkisi de ortadadır. Bu ifadeden olarak, günümüzün dilbilimsel yaklaşımlarının simgesel yazı sistemi ile aynı genel konsept altında bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Tarihsel yazının simgesel bir gösterge sistemi olması olgusu ile dilde seslerin anlamsız olmasına ilişkin dilbilimsel yaklaşımın aynı anlayış olduğu -ya da örtüşen bir anlayış olduğu- kolaylıkla ifade edilebilir. Günümüzün dilbilimsel yaklaşımının dilin temel elemanları olan sesleri anlamsız kıldığı ve dilin canlıcı işleyişini dikkate almayan bir yaklaşım olduğu açıktır ki, bir simgeler sistemi olan yazının -değişmezlik karakteri bakımından- giderekten dilin temeline yerleşmesi sürecinin yaşanması da bu koşullar altında normaldir. Dilbilimsel yaklaşımların kök kelime konsepti altında işlem görmesi nedeniyle, dile göreli bir konuma sahip olması gereken günümüz yazı tarzının dilden daha temel bir olgu olarak kendisini göstermeye başlaması ve dilin temeline yerleşme sürecinde olması normal bir olgu haline gelmektedir. Başlangıçta, yazının almış olduğu işlev ile olagelen seyri bakımından ve bunun sonucunda oluşan tarihsel yazı konsepti bakımından, alfabenin dile göre geliştirilmesine karşın, günümüzde alfabenin giderekten dilin temeline yerleşmesi söz konusudur. Böylelikle de dil, yazılı olduğu simge sistemine tabi kılınmaktadır. Günümüzde dil, kendi iç dokusunda gelişme ve değişme olanağını giderek yitirmekte olup, dil yalnızca yazıldığı gibi okunma ve öğrenilme sürecine girmektedir. Bu da, dilbilimsel yaklaşıma uygun bir biçimde, sözcüklerin birer simge ve markaya dönüşmesi sürecini hızlandırmaktadır. Böyle bir olgunun tüm diller bakımından bir talihsizlik olduğunu ifade etmek yanlış değildir; ancak, böyle bir olgu ses anlamsal diller için büyük bir temel kaybıdır. Elinizdeki çalışmanın alfabe ve yazı olgusunu da irdeleyen yanları mevcuttur.

***

Elinizdeki çalışma, seslerin ortaya çıkışı ile dilsel ifade ve anlamlar olarak kendilerini göstermesinden itibaren başlayıp, seslerin bir araya gelerek yeni bir ifade ve dilsel anlam ortaya koymasını kapsayan dilsel işleyiş bölgesine ilişkin bir çalışmadır. Bu çalışma, Khabardeycenin konuya ilişkin bir incelenmesi niteliğindedir.

Esasen elinizdeki çalışma, daha önce Khabardeyce olarak kaleme alınmış olan ve bir şekilde dilin kendi ifşaatı niteliği bulunan “Адыгэбзэ (Макъыбзэ) - Adıgece (Ses dili)-” adlı çalışmanın temel alındığı ve değerlendirildiği bir çalışmadır. Bu ifadeden olarak, konu olan çalışmada kendisini gösteren hususların

yeniden irdelenmesi ve düzenlenmesi üzerine inşa olan elinizdeki çalışma, bu dilin öğrenilmesine ilişkin bir sürece hazırlık niteliği de taşıyan bir çalışmadır.

Bu çalışmanın kapsamı, konu olan şivede bulunan ses ve sözcüklerle sınırlıdır. O halde, sözcüklerin ortaya çıkmasından sonraki dilsel işleyiş de bir çalışma konusu olarak önümüzde durmaktadır. Bu ifadeden olarak, fiillerin ve işleyişlerinin incelenmesi ile cümlenin incelenmesi bu çalışmayı izleyen bir başka çalışma olarak önümüzde durmaktadır.

Seslerin dilde anlamsal birimler olarak değerlendirilmesine ilişkin olan elinizdeki çalışma, öncelikle Adıgecenin diğer şivelerinin araştırılmasına örnek bir modelin ortaya çıkmasını sağlayan bir çalışma niteliğindedir. Bununla birlikte, bu çalışmanın aynı zamanda, ses anlamsal işleyişini kaybetmemiş diller için ve özellikle bu durumdaki diğer Kafkas dilleri için bir argüman ve modelin ortaya çıkmasına ilişkin bir çalışma niteliğinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

Mevcut dilbilimsel disiplinlerin yaklaşımının kök kelime kavramı çerçevesinde şekillenmiş olması bakımından, seslerin dilde temel birim elemanlar veya anlamsal birimler olarak varlığı kabul edilmez. Böyle bir değerlendirme tüm dilleri aynı şablon altında ele almakta olup, ses anlamsal ya da yarı ses anlamsal olan dillerin yeterince değerlendirilmesine de uygun değildir. Dahası, ses anlamsal işleyişlerin giderek kaybolmasına hizmet etmektedir. Bu bakımdan, kök kelime dili olarak ifade edilse de, işleyişinde ses anlamsallığın bulunabileceği bir dilin değerlendirilmesi ya da ses anlamsal işleyiş bloklarının ortaya çıkarılabilmesi bakımından da, elinizdeki çalışma bir değerlendirme argümanı ortaya koyabilecek niteliği bulunan bir çalışmadır.

Dile ses anlamsal yaklaşım, seslerden kurulu olan konuşma dilinin sesten itibaren başlayan bir oluş süreci yaşamış olduğuna ilişkin bir yaklaşımdır. Böyle bir geçmişinin bulunduğu açık olan konuşma dillerinin ses anlamsal köklerinden kopması ölçüsünde de, köksap kavramının dildeki tezahürünün kök kelime olgusu olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte, kök kelime kavramı temelinde işleyen bir dilbilim, dillerin ses anlamsal temellerinin kaybolmasına veya dillerin ses anlamsal köklerden kopmasına yönelik olarak işlev görmektedir. Böyle bir olgunun en büyük zararı elbette ki, ses anlamsal dilleredir. Ancak, kök kelime kavramı ve bu temelde işleyen bir dilbilim, kök kelime dillerinde bulunan kısmen ses anlamsal işleyiş bölge ve bloklarının da göz ardı edilmesini sağlar ki, giderekten bu arşivin belirsizleşmesi ve kaybolması işlevindedir. Elinizdeki çalışmanın bir ses anlamsal yaklaşım ile bir ses anlamsal dil üzerinde gerçekleştirilen çalışma niteliği bulunması bakımından, kök kelime dillerinde halen mevcut bulunan ses anlamsal köklerin aydınlatılmasında da bir referans ve argüman niteliği bulunduğunu ifade etmek gerekir.

Ses anlamsal bir inceleme, kök kelime eksenli olarak oluşmuş olan ve yoluna devam eden bir genel dilbilimsel güzergahın tersini de konu eden ve izlenmesini mümkün kılan bir anlayıştır. Genel dilbilim güzergahı, insanın konuşma dilinin bir anlatım cümlesinde ortaya konan düşünceyi temel alması noktasında, cümleyle ilişkili ve -çoğunlukla da- sınırlı olarak sürdürülen bir

güzergahtır; böylelikle de tüm diller bakımından kapsayıcı olan bir genel işlevselliği hedefler. Bu güzergah cümlenin kuruluşu olarak sözcükten cümleyedir ki, bu çerçevede sözcük de kök kelime temelli ve önek ile soneklerle çalışabilme niteliğinde olan dilsel birimler olarak konu edilir. Oysa, ses anlamsal inceleme, sözcüklerin oluştuğu seslere ya da -konu kök kelime dili ise- kök kelimeyi oluşturan seslere girmek bakımından, sözcük ve kök kelimelerin seslerden itibaren oluşum süreci ile seslerin temel birimler olarak incelenmesine götüren bir güzergah sunar.

Bu çalışma, sözcüklerdeki seslerin anlamsal ögeler olarak incelenmesiyle seslerin birim olarak değerlendirilmesine ilişkin bir çalışmadır. Tüm dillerin seslerden oluşması gerçeğinde ve dil oluşum sürecinin seslerden itibaren başlamış olmasının önkoşulluğunda, ses anlamsal bir yaklaşım, genel dilbilimin tersi bir güzergah sunsa da, tüm dillerin kökenine ve oluşum sürecine ilişkin bir çalışma olmak bakımından, tüm diller için kök kelimenin ötesine ve oluşum sürecine girmek açısından bir genel argüman niteliğine sahiptir. Böyle olmakla, ses anlamsal yaklaşım dillerin temeline ve ortak olan köklerine yönelik bir araştırma etkinliği olmak bakımından, dillerin ortak geçmişi ile ortak kökenliği yanında, akrabalık ilişkileri ile bunun gerçekleştiği dönemleri de açığa çıkarabilecek olan bir etkinliktir.

*

Bu noktaya kadar izlediğimiz “giriş” bölümünden sonrasında bu kitap dört bölümden oluşur.

Konuyu izleyebilmek ve okuma yazmayı da öğrenebilmeye hizmet etmek bakımından birinci bölüm Kiril alfabesinde Adıgece okuma yazma argümanı olarak oluşturulmuştur. Bu bölüm, mevcut Kiril alfabesi ile onun ses anlamsal temelde değerlendirilerek düzenlenmesiyle yürütülen okuma yazma öğrenme dokümanıdır. Mevcut Adıgece Kiril alfabenin düzenlenmesi ve değerlendirilmesinin yanında, bu bölümün Adıgece seslerine ilişkin ilk yaklaşımların bulunduğu bir bölüm olduğunu ifade etmek gerekir. Bu bölüm, Türkçe bilenler için hazırlanmış olup, buna ilişkin anlatım ve örnekler sunmaktadır. Konunun izlenmesindeki bakış açısı Adıgece Kiril alfabesinin düzenlenmiş hali olmakla birlikte, bu bölümün işlenme biçiminin, konu olan alfabenin Türkçe bakımından içselleştirilmesine yönelik bir girişim niteliği bulunduğu ifade edilebilir.

İkinci bölüm, daha önceden yapılmış olan sözcük analizlerine dayalı olarak ortaya çıkan ses anlamların irdelenmesidir.

Üçüncü bölüm ise, ses anlamsal temelde sözcük oluşumuna ya da sözcüklerin ses anlamsal temelde değerlendirilerek gruplanmasına dayanan bir çalışmadır. Bu çalışmada esas, ses anlamlar temelinde ortaya çıkan sözcüklerin oluşum süreci ve mantığının kavranmasıdır.

Dördüncü bölüm, yapılmış olan bu çalışmanın kimi açılardan kısaca değerlendirilmesine ilişkindir. Bu ifadeden olarak, ses anlamsal bir dilin genel yapısal özelliği ile ses anlamsal işleyişin dışında kalan dilsel işleyişler de irdelenme kapsamına girer. Bununla birlikte, ses anlamsal bakış açısından genel olarak bir

dilin neliğine ilişkin değerlendirmeler ile özellikle kök kelime dilinin ses anlamsal dil bakış açısından yerine ilişkin değerlendirmeler kendisini gösterir. Bu değerlendirmeler, değiniler ve kısa karşılaştırmalarla sınırlıdır ve daha geniş değerlendirmelerin kapısını aralar.

İçeriğine ilişkin bu ifadeler doğrultusunda bu kitap Adıgece ve ses anlamsal bir dil ile bu temelde kendisini açık eden bakış açılarına ilişkin bir argümandır. Bu ifadeden olarak, Adıgeceye ilişkin genel bilgi ve değerlendirme bakımından kendisini sunan bir çalışmadır ki, konu ile ilgili çalışmalar yürütecek olanlar için bir kaynak doküman niteliğindedir. Bununla birlikte, sadece dille sınırlı kalmayıp, dil yapısı ile uyumlu bir yapı sergileyen konu olan toplumun genel kültür ve mantığını anlamak bakımından da bu çalışma bir kaynak niteliğindedir.

Adıgecenin bir ses anlamsal dil olması, dil oluş sürecine ilişkin işleyiş arşivine halen sahip olması anlamına da gelir. Bu nedenle de, bu çalışmada kendisini gösterebilecek olan düşünceler ile araştırılması gereken konulara ilişkin ipuçları az değildir. Bu çalışma, gerek dil ve gerekse antropolojik açıdan önemli bilgi ve izlerle karşılaşılabilecek olan bir çalışmadır. Bu cümleden olarak da, eski diller ile ezoterik nitelikli düşünce biçimlerinin anlaşılabilmesi ve çözümlenebilmesi bakımından Adıgecenin önemli bir arşiv olduğu da ifade edilebilir.

Bu çalışma dil öğretme konumunda olanlar için dilin doğru zemininde öğrenilmesini sağlamak açısından önemli bir kaynak niteliğindedir. Bununla birlikte, dili öğrenmeye çalışan yetişkinlere de en geniş kapsamda genel bir altyapı sunacak nitelikte bir çalışmadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADIGECE OKUMA YAZMA

BİRİNCİ KISIM
ADIGECE KİRİL ALFABESİNE GENEL BAKIŞ

GENEL

Konuşma dilinin yazı haline getirilmesi için kullanılan araç günümüzde alfabe olarak adlandırılır.

Konuşma dilinin yazılı hale getirilmesinin başlamasından itibaren geçen süreç de günümüzde "tarih" olarak adlandırılır. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere, çağımızın içinde bulunduğu bir dönem olan tarihin yazı ile başladığı ifade edilir. Bu sürecin, sözcük bütününü kapsayan bir yazı anlayışı ile başladığı ve bunu hece yazı anlayışının izlediği ifade edilebilir ki, hece alfabesinden de ses birimlerinin yazılı şekli olan harf alfabesinin doğduğu tespit edilebilir. Günümüze ulaşan yazı konsepti bu harf alfabesidir.

Günümüzde ve bulunduğumuz geniş coğrafyayla birlikte tüm dünyada yaygın olarak kullanılan alfabeler büyük çoğunlukla ses birimlerinin yazılı hale getirilmesi esasına dayanır ve temeli milattan önce dokuz yüzlü yıllara tarihlenen Fenike alfabesidir.

Ortadoğu kökenli ve bir harf yazısı olarak ortaya çıkan Fenike yazısının batıya yayılmasıyla, milattan önce sekizinci yüzyıla tarihlenen zamanda Yunan alfabesi ortaya çıkmıştır. Milattan önceki birinci yüzyılda Yunan alfabesi temelli olarak Latin alfabesi de geliştirilmiştir. Günümüzün Latin kökenli alfabeleri bu temele dayanır.

Bugünkü Rusça alfabenin temeli milattan sonra dokuzuncu yüzyılda Yunanlı rahip Cyrilius tarafından geliştirilmiş olan alfabedir; kendi adıyla (Kiril) anılan bu alfabenin de temeli açıktır ki Fenike kökenli Yunan alfabesidir. Günümüzde Adıgece de Rusça Kiril alfabesinden geliştirilmiş olan bir alfabe kullanmaktadır.

*

Bir dilin yazılı hale getirilmesi maksadıyla geliştirilen alfabe söz konusu dilin ses birimlerini esas alır. Bu itibarla da, her bir dil için geliştirilmiş olan alfabe o dildeki ses birimlerine ilişkin olarak okunacak harflerden oluşur: Bir dilin alfabesinde bulunan ve harf adını verdiğimiz işaretler söz konusu dildeki sesleri esas alarak okunacak şekilde sembolik olarak baştan kabul edilmişlerdir. Dillerdeki ses birimleri çoğunlukla ortak da olsa, her bir dilin kendisine özgü sesleri ve onların telaffuz şekilleri vardır. Bu cümleden olarak da, bir dile özgü olarak geliştirilmiş olan alfabedeki harflerin okunması o dile özgüdür; harflerin okunması o dile özelleştirilmiştir. Bu nedenle de, bir dile özgü harflerin okunma şekli diğer bir dildeki sesleri ve telaffuzunu tümüyle karşılamaz.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, bir dile ilişkin olarak geliştirilmiş olan alfabe o dilin seslerini temel alır. Bir alfabede yazmak ve okumak, alfabedeki harfleri o dildeki söz konusu sesler değerlerinde sembolik olarak işleten bir faaliyettir. Dolayısıyla, günümüzde okuma yazma bilmek harflerin sembolik işleyişine alışmak durumudur. Okuma yazma bilen bir kimse,

okuma yazma alışkanlığı olarak ifade edilen bu sembolik işleyişin sonucu olarak, bir harfe atfedilmiş olan bir sesin sözcüklerdeki farklı nüanslarını aynı değerde algılamaktadır. Böylece de, belirli bir alfabeye alışmış olan bir kişi, alıştığı harflerin farklı nüanslarda okunmasını gerektiren ya da alıştığı okuma şekline göre bir sesi farklı harflerle ifade eden bir alfabe karşısında bocalar. Bununla birlikte, farklı dillere ilişkin alfabeler dilin özellikleri ile o dile ilişkin alfabenin oluş süreci nedeniyle farklı düzenlenmiştir.

Bu durumda, bir dili bir alfabe aracılığıyla yazabilen bir kişi için diğer bir alfabeyi öğrenmenin ve kullanabilmenin en etkin yolu söz konusu alfabeyi kendi alıştığı seslerin –yani, bildiği dilin- okunup yazılmasına ilişkin olarak kullanmaktır. Bu, alıştığı ve içselleştirdiği okuma yazma argümanına söz konusu alfabeyi de katmaktır. O halde, Adıgece Kiril alfabesi ile Türkçe sözcükleri yazarak izlenecek bir yol, Türkçe okuru için bu alfabe ve harfleri öğrenmenin uygun bir yöntemi gibi gözükmektedir.

Ne var ki, bir dildeki seslerin kendine özgülüğü söz konusudur ve Türkçedeki bazı sesleri karşılayabilenleri olsa da, Adıgece seslerin kendine özgü telaffuzları vardır. Ayrıca, Adıgecenin bir ses dili olması nedeniyledir ki, seslerin telaffuzunu temel alan bir alfabe sistemi söz konusudur. Bu nedenle de, Türkçe sözcüklerinde farklı nüanslara sahip olduğu halde tek bir harfle karşılanabilen bir sesin farklı nüansları Adıgece bakımından farklı anlamsal değerlere sahiptir ki, alfabesindeki tek bir harfle karşılanamayabilir. Dolayısıyla, Türkçedeki bir harfin ifade ettiği bir sesin sözcük içerisindeki farklı nüanslarını Adıgece alfabede farklı harflerle yazmak gereği söz konusudur. Örneğin, Türkçede "*a*" harfiyle yazılmış olan bir ses, sözcük içerisindeki ses uyumundan kaynaklı olarak farklı nüans değerleri taşıyabilmektedir ki, oluşan bu nüans değeri farklılıklarındaki seslerin yazılması Adıgece alfabede farklı harflerin kullanılmasını gerektirir: Türkçe ses uyumu sisteminden kaynaklı olarak "*a*" harfinin telaffuzunda yerine göre oluşan ses nüanslarının Adıgece alfabede karşılıkları "a, ɜ, Iɜ, Ia" şekillerinde olabilmektedir.

Çoğunlukla dillerin alfabelerindeki harfler genellikle bir sesin farklı nüans ve değerlerini kapsayacak şekilde okunmaya olanak verir. Bu husus kök kelime dilleri için bir sakınca oluşturmaz ve bir kök kelime dili olan Türkçenin alfabesinde bulunan harflerin işlevi de aynı şekildedir. Bu dillerde bir harfin sözcük içerisinde farklı nüanslarda okunması "vurgu" ve "ses uyumu" terimleri ile karşılanan dilbilgisel bir kurala bağlanır. Ancak, Adıgecenin bir ses dili olmasından ve sesler ile ses nüanslarının anlam farklılıklarına yol açmasından kaynaklanan bir zorunluluk olsa gerektir ki, Adıgece alfabesi vurgu terimine yer bırakmaksızın ses nüanslarını yansıtacak şekilde farklı sesleri temsil eden harflerin oluşumuna yer verir.

Söz konusu alfabe, Adıgecenin ses anlamsal bir dil olmasının doğal sonucunda oluşmuş olan bir alfabedir. Bu ifade, alfabenin oluşturulma sürecinde Adıgecenin bir ses anlamsal dil olarak belirlendiği anlamına gelmez; ancak, Adıgecenin kendisini mümkün olduğunca duyurabildiği ve alfabesini oluşturanlara kaçınılmaz ve doğal olarak ses anlamsal temelini dayatabildiği

anlamına gelir ki, işitilebildiği ve mevcut Kiril alfabesinin de olanakları ölçüsünde Khabardey alfabesinin kısmen ses anlamsal temeli gözeten bir alfabe olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Adıgecenin ses anlamsal bir dil olduğunun tespit edilmemiş olması nedeniyledir ki, dildeki tüm sesleri ya da bir şivedeki seslerin tümü değerlendirilmemiş olup, her bir ses bir ses birimi olarak alfabede temsil edilmemiştir. Bu cümleden olarak, bazı ses birimlerinin harf olarak türetilmesi kesme (I) işaretinin kullanılmasına bırakılmıştır (Ы, Э, И, Е). Bununla birlikte, ortaya çıkan harflerle yazılabilmesi mümkün iken ve böyle olmasının ses anlamsal bir dilin alfabesinin oluşturulması anlayışına uygun olmasına karşın, kimi seslemlerin (*ya*) yazımı mevcut Kiril alfabesinin olanakları kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir (я).

Açıktır ki, konumuz olan alfabe Adıgece için geliştirilmiş olup, harflerine atfedilen ses ve telaffuz şekilleri de Türkçedeki seslerin tümünü ve ses telaffuz şekillerini karşılamayacaktır. Bununla birlikte ve yukarıda ifade etmeye çalıştığımız ölçülerde, bu bölümde, Adıgecedeki seslerle aynı ve yakın olan seslerin bulunduğu Türkçe sözcükler örnek olarak verilerek Adıgecedeki harflerin okunuşlarının öğrenilmesine çalışılacaktır.

İki dil arasındaki fark, daha başlangıçta, ses birimlerinin sesleminde başlar: Genellikle dillerde ses birimleri "*e*" ünlü ses bitimli olarak seslemlidirler (*be, ce, de*…); Adıgecede ise, ses birimleri "*ı*" ünlü ses bitimli olarak vardır (*bı, cı, dı*…).

Bu karşılaştırmalı süreçte Türkçe okuru için Adıgece alfabenin öğrenilmesi ile birlikte Adıgece sesler de tanıtılacak, telaffuz şekil ve teknik mümkünlükleri açıklanacaktır.

ADIGECE (KHABARDEY ŞİVESİNDE) MEVCUT KİRİL ALFABESİ

Aşağıdaki çizelgede Khabardey alfabesinde bulunan harflerin "Normal" ve "*Latin*" daktilo harf karakterinde yazılmış şekilleri ile bu harflerin temsil ettiği Adıgece ses niteliklerinin kısaca açıklamaları ve Türkçe karşılıkları yer almaktadır.

Ancak, Türkçe alfabesinde yer alan ses birimlerin "*e*" bitimli olmasına karşın Adıgece ses birimlerinin "*ı*" bitimli olarak telaffuz edildiğini hatırlatmak gerekir. Bununla birlikte, Kiril alfabesindeki harflerin "el yazısı" şekli Latin karakterdeki daktilo yazımının benzeridir; ancak, kimi harflerin yazımı farklılaşmaktadır; örneğin, aşağıdaki "д: *ɔ*" harfinin "küçük harf el yazımı" Latin alfabesindeki "*g*" harfinin el yazımı ile aynıdır.

ÇİZELGE: 1

NORMAL KARAKTER	*LATİN* KARAKTER	*TÜRKÇE ALFABEDEKİ KARŞILIKLARI* VE AÇIKLAMALAR
А, а	*А, а*	Doğal olarak verilen nefese eşlik ederek çıkan "*a*"; uzun "*A*".
Э, э	Э, э	Doğal olarak verilen nefese eşlik ederek çıkan *A* ve *E* arası bir ses.
Б, б	*Б, б*	*B, b.*
В, в	*В, в*	*V, v.*
Г, г	*Г, г*	*G* ile *Ğ* arası bir ses.
Гу, гу	*Гу, гу*	*Gu, gu.*
Гъ, гъ	*Гъ, гъ*	*Ğ, ğ.*
Гъу, гъу	*Гъу, гъу*	*Ğu, ğu.*
Д, д	*Д, д*	*D, d.*
Дж, дж	*Дж, дж*	*C, c.*
Дз, дз	*Дз, дз*	*D* ile *z* arası bir ses (*dz*): *Dz, dz.*
Е, е	*Е, е*	Tek başına ve sözcük başında "*ye*"; kimi yerde sözcük içinde ve sonunda da "*ye*"; sözcük içinde genelde "*ey*" okunur.
Ё, ё	*Ё, ё*	*Ö, ö.* –Bu ses Adıgecede yoktur-.
Ж, ж	*Ж, ж*	*J, j.*
Жь, жь	*Жь, жь*	Yayvan ya da peltek *"J".*
З, з	*З, з*	*Z, z.*
И, и	*И, и*	Doğal olarak verilen nefese eşlik ederek çıkan "*i*"; *"yı"* okunur.
Й, й	*Й, й*	*"Yı"* sesinin (и) "*ı*" sız okunuşudur; ince kısa ve keskin "*i*".
К, к	*К, к*	*K, k* (ince sesli).
Ку, ку	*Ку, ку*	*Ku, ku.*
КI, кI	*КI, кI*	Kesmeli "*k*" sesidir: *K', k'.*
КIу, кIу	*КIу, кIу*	*K'u, k'u.*
Къ, къ	*Къ, къ*	Boğazsıl "*k*" sesidir (*kh; gh*); bazı Türkçe ağızlardaki kalın ve kaba "*k*" sesi.
Къу, къу	*Къу, къу*	Boğazsıl "*k*"nin "*u*" bitimli seslemi (*khu; ghu*).
Кхъ, кхъ	*Кхъ, кхъ*	Gırtlaksıl ve boğazsıl "*k*" sesi (*kğh*).
Кхъу, кхъу	*Кхъу, кхъу*	Gırtlaksıl ve boğazsıl "*k*"nin "*u*" bitimli seslemi (*kğhu*).
Л, л	*Л, л*	*L, l.*
Лъ, лъ	*Лъ, лъ*	Peltek "*L*".
ЛI, лI	*ЛI, лI*	Kesmeli "*l*" veya kesmeli peltek "*l*": *L'.*
М, м	*М, м*	*M, m.*
Н, н	*Н, н*	*N, n.*
О, о	*О, о*	Doğal olarak verilen nefese eşlik ederek çıkan

		“*o*”; uzun “*-O-*”.
П, п	*П, п*	*P, p.*
ПІ, пІ	*ПІ, пІ*	Kesmeli “*p*” : *P’.*
Р, р	*Р, р*	*R, r.*
С, с	*С, с*	*S, s.*
Т, т	*Т, т*	*T, t.*
ТІ, тІ	*ТІ, тІ*	Kesmeli “*t”: T’.*
У, у	*У, у*	Doğal olarak verilen nefese eşlik ederek çıkan “*u*”; uzun “*U*”.
Ф, ф	*Ф, ф*	*F, f.*
ФІ, фІ	*ФІ, фІ*	Kesmeli *“f”: F’.*
Х, х	*Х, х*	“*H*” sesine yakın ve deniz uğultusuna benzer bir ses.
Ху, ху	*Ху, ху*	Yukarıda ifade edilen “х” sesinin “*u*” bitimli seslemi.
Хь, хь	*Хь, хь*	“*H*” sesinin şeddeli hali; üzerine bastırılmış veya boğazsıl “*h*”.
Хъ, хъ	*Хъ, хъ*	Hırlamalı bir “*h*” sesi; “*h*” ile “*ğ*” arası bir ses.
Хъу, хъу	*Хъу, хъу*	Yukarıdaki hırlamalı “*h*” sesinin (хъ) “*u*” bitimli seslemi.
Ц, ц	*Ц, ц*	“*S*” sesine benzer ve “*ts*” sesleri arasında çıkarılabilecek bir ses.
ЦІ, цІ	*ЦІ, цІ*	“*Ts*” okumasında çıkarılabilecek sesin (ц) kesmeli türevi *(ts’).*
Ч, ч	*Ч, ч*	*Ç, ç.*
Ш, ш	*Ш, ш*	*Ş, ş.*
Щ, щ	*Щ, щ*	Yayvan ve peltek “*ş*” olarak ifade edilebilecek olan bir ses.
ЩІ, щІ	*ЩІ, щІ*	Yayvan ve peltek “*ş*”nin kesmeli türevi.
Ы, ы	*Ы, ы*	Doğal olarak verilen nefesin ortaya çıkardığı “*ı*” sesi.
Ъ, ъ	*Ъ, ъ*	Sertleştirme işareti (sonuna geldiği harfi sertleştiren “artikl”)
Ь, ь	*Ь, ь*	Yumuşatma işareti (sonuna geldiği harfi yumuşatan “artikl”)
Ю, ю	*Ю, ю*	*Ü, ü.* -Bu ses Adıgecede yoktur-.
Я, я	*Я, я*	*Ya, ya.*
І, І	*І, І*	Kesme işareti (kesmeli şekilde okuma sağlayan “artikl”)
Іу, Іу	*Іу, Іу*	Nispeten kısa ve kesmeli bir “*u*” : *U’.*

GENEL OLARAK SESLERİN TELAFFUZU ÜZERİNE

Konuşma dili seslerden oluşur; konuşmadaki sesleri önce duyar, sonra anlarız. Duyma işi bir ayırdetme işlemidir, analiz işlemidir; konuşmada

ayırdettiğimiz seslerin işlev ve anlamını kavrama işleminde de bir sentez işi söz konusudur. Bu ifadelerden anlaşılan odur ki, konuşma dili başta ve başlangıçta bir analiz işidir. Duyma ve dolayısıyla analiz olanağına sahip olmamız konuşabilme potansiyelimizi oluşturur ve geliştirir. Konuşma işlemi, ifade ettiğimiz gibi bir analiz işlemini temele alan ve üzerine inşa olan bir sentez işidir. Şu halde, bir dili anlamak o dilin seslerini ayırdetmek ve işaret edilen anlamı kavramaktan geçer; bu temelden beslenen konuşma yeteneği ise, bu sesleri doğru olarak kullanabilme yeteneğidir ki, bu, söz konusu dile ilişkin olarak gelişmiş olan bir dilsel bilinci gerektirir. Bu bilinç, söz konusu dilin analizi ile anlaşılmasını ve bir sentez işlemiyle de konuşulabilmesini sağlar.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Adıgecede bulunan seslerin sayısı genelde dillere göre fazladır. Bu sesler ana dilin öğrenimi sürecinde kendiliğinden çıkarılabilen sesler olarak Adıgece konuşan insanın dilsel ses hafızasında yer tutar. Esasen, bu sesler herhangi bir insanın da çıkartabileceği seslerdir. Ne var ki, konuşulan dile ilişkin ses hafızasında bulunmayan sesler olması halinde telaffuzunda zorlanılan seslerdir. O halde, konuşulan dilde bulunmayan seslerin telaffuzu ve dilsel olarak kullanılması sürecine daha yakından bakmak gerekir.

Bir alfabe, sesleri temel alarak düzenlenen sembolik görsel işaretler sistemidir. Konuşma dili ise seslerden oluşur ve onun öğrenilmesinde seslerin ayırdedilmesi ile telaffuzu esastır. Bir konuşma dilinin öğrenilmesi ile seslerinin doğru olarak telaffuzu için dinleme ve işitme, böylece de seslerin ayırdedilmesi önemlidir. Bu bakımdan, dilin öğrenilmesinde konuşma ortamı önde gelen bir gereklilik olarak durmaktadır. Bununla birlikte, seslerin telaffuzu ile yazımı konusunda burada verilecek olan açıklamalar, kendi kendine öğrenme ile dilin öğreticileri için yararlı bilgiler içerecektir.

*

Sürekli çıkarılan ve dilsel olarak kullanılan seslerle ilgili ses donanımı gelişirken, insanın ses kapasitesinde bulunsa da, dilinde bulunmadığından dolayı çıkarılmayan ve kullanılmayan, ama seslendirilmeleri mümkün olan seslere ilişkin ses donanımları zayıflar. Bunun sonucunda da, giderekten zayıflamış olan bu ses donanımlarının ürünü olabilecek sesler kişinin seslendiremediği sesler haline dönüşür. Bir dili konuşan insan o dildeki sesleri çıkartabilme yeteneği ile çevrili ve kısıtlı hale gelir; kişinin ses telaffuz yeteneği kendi dilinden dolayı hafızaya alınan seslerle kısıtlı hale gelir.

Bu şekilde oluşan ses hafızası başka seslerin çıkarılmasının kısıtlanması işlevi görür. Dil temelli olarak hafızaya alınmış olan sesler dil bakımından bir ses bilinci oluşturur ve bu seslerin dışındakiler dile ilişkin ses bilinci dışına itilirler. Dilsel olarak kullanılan sesler dilsel ses hafızasına alınmış seslerdir ve dil bilinci bu argümanı kullanarak işler. Bu şekilde, konuşulan dile ilişkin olarak oluşmuş olan bilinç başka dillerin öğrenilmesi ve seslerinin doğru olarak telaffuzu için bir engel olarak iş başındadır.

Doğal olarak çıkartılabilen seslerin tekrarı, ilgili seslerin üretiminde rol alan ses organlarını geliştirir ve şekillendirir ki, seslerin çıkartılması süreciyle oluşan bu iz ilgili sesin hafızaya alınması olarak değerlendirilebilir. Hafızaya

alınan sesler çerçevesinde gelişmiş olan bu ses donanımlarının bütünsel olarak dilsel işlerlik kazanmasıdır o dile ilişkin ses bilinci dediğimiz şey. Bu, bir tür, hafızaya alınan seslerin oluşturduğu bir bütünsel yapıdır ki, bu bütünsel yapı, seslerin ilgili dildeki kullanımında oluşmuş olan düzenidir. Bu düzenin işlemesi olarak ses bilinci, ses donanımlarının dil bilincinden gelen komutlara göre çalışmasının sağlanmasıdır ki, dil bilinci dediğimiz şey de süreç içerisinde ses bilincinin oluşturduğu bir üst işleyiştir.

Başka bir ifadeyle, ses bilinci dediğimiz şey, seslerin doğal kullanımı sürecinde işleyen doğal seçme işlemiyle gelişmiş olan ve sonuçta da bir kullanım argümanı niteliği kazanmış olan şeydir. İfade ettiğimiz süreçle oluşan bir dilsel hafızada yer alan seslerin dilsel olarak koordineli çalışma alışkanlığıdır dilsel ses bilinci. Ve bu bilinç, ilgili dildeki seslerin koordinasyonu ile denetimini sağlayan şey olur: Hafızada mahfuz seslerdir telaffuz olabilen sesler; ve bu işlemi döndüren ve denetleyen şey, bizzat bunun sonucunda oluşmuş olan dilsel ses bilincidir.

O halde, bir başka dildeki seslerin çıkartılabilmesi kendi dilsel ses hafızasının ilgası ile ses bilincinin bu hafıza üzerindeki denetiminin gevşetilmesinden geçer. Adıgece gibi çok sese sahip olan bir dilin öğrenilmesi süreci, bilinen bir dilin ses hafızası ile onu denetiminde tutarak başka seslerin çıkartılmasını engelleyen dilsel ses bilincinin aşılmasını gerektirir. Seslerin çıkartılmasına çalışma süreci, bu ifadelerin de işaret ettiği gibi, bilinen dildeki ses disiplininin dışına çıkmayı gerektirecektir. Bu ifadelerden olarak, bilinen dildeki bir sesin farklı bir nüansına sahip olan ses değerini verebilme çalışması ya da bilinen dildeki bir sesle komşuluk ilişkisinde olan seslerin çıkartılması çalışması bilinen seslerden hareketle ve onlar üzerinde oynanarak yapılmalıdır. Bu oyunda, istenen sesin çıkartılmasına engel olacak olan şeyin ses bilinci olduğu unutulmamalıdır.

Benzerlik veya nüans değeri ilişkisi içinde bulunan sesler benzer ses donanım ve düzeninin ürünüdür. Buna karşın, dilsel olarak kullanılan bir ses, dilsel ses hafızasında bulunduğundan dolayı, onunla bir nüansla ayrılan veya ses komşuluk ilişkisi içerisinde bulunan bir sesin çıkarılmasına engel teşkil edecek şekilde işlev görür. Örneğin, "*t*" sesi ile nüans değeri ilişkisi bulunan «*t'*» sesi aynı ses donanımıyla benzer ses düzeninin ürünüdürler; ancak, "*t*" sesinin Türkçe dilsel ses hafızasında bulunmasından dolayı «*t'*» sesinin de "*t*" olarak telaffuzu eğilimi söz konusudur. Bu eğilimin, dilsel ses hafızasında bulunan bir sesin dilsel ses bilinci tarafından dayatılmasının sonucu olduğu ifade edilebilir. Böylelikle, dilsel ses hafızasında bulunan bir ses (*örneğin t*), kendisine yakın olan seslerin telaffuz mümkünlüğünü ifade etse de, aynı ses (*t*) dilsel ses bilinci maharetiyle, kendisine yakın olan bir sesin (*örneğin t'*) ortaya çıkmasına bir engel olarak işlev görmektedir. Ancak, konu ettiğimiz sesin *(t')* çıkartılabilmesinin yolu, yine de, ona yakın olan ve dilsel ses hafızasında bulunan bir sestir *(t)* ki, bu ses üzerinde oynanmak suretiyle ses hafızasının dışına taşarak, ses hafızası tolere edilerek ve genişlemesi sağlanarak, bir sesin *(t')* telaffuzu ve giderekten de ses hafızasına alınması mümkün hale gelir. Söz konusu dilin öğrenimi sürecinde konu edilen sesin dilsel ses hafızasına alınması sağlanır; giderekten, dil öğreniminin bir

aşamasında, ilgili dilin dilsel ses bilincinin oluşumu ile de o sesin dilsel olarak kullanımı gelişir.

*

Genelde dillerin ses sayıları Adıgece'ye göre düşük olduğundan, söz konusu oyun ve çalışmalara Adıgece için ihtiyaç vardır. O halde, alfabenin kullanılması ile seslerin fonetik olarak tanıtılacağı bu çalışma kesiminde yukarıdaki ifade ve tavsiyelere kulak vermek gerekir.

Ancak, yukarıda ifade edilen hususlar dil öğrenim süresince devam eden bir süreçtir. Bu kesimde, Adıgece alfabenin öğrenilmesi ile onun Türkçe sözcük yazımı amacıyla kullanılması yanında, seslerin tanıtılması ve seslendirilebilmeleri üzerinde durulacaktır. Seslerin telaffuzu üzerine yapılacak olan çalışma, bilinen dilin ses hafızasının dışına çıkılması ile yeni seslerin çıkartılabilmesine ilişkin bir çalışmadır. Bu çalışmada, bilinen seslerden hareketle onun farklı nüanslarındaki sesleri ile ses komşuluğundaki yeni seslerin telaffuzu üzerinde durulacaktır. Bu çalışmalarla, konuşulan dilin ses denetiminin gevşetilmesi ile mevcut dilin ses hafızası dışına çıkılabilmesinin yolları irdelenecektir.

Telaffuz edilmeye başlanan seslerin hafızada sürekliliğinin sağlanması ile dilsel olarak kullanılması ve bunun sonucunda Adıgecenin dilsel ses hafızası ve dilsel ses bilincinin oluşumu, müteakip çalışma kesimlerinde Adıgece öğrenimi sürecinde aşamalı olarak gerçekleşecek hususlardır.

ADIGECE SESLER İLE SES ANLAMSALLIK AÇISINDAN DÜZENLENMİŞ ADIGECE KİRİL ALFABESİ

Adıgece bir ses dilidir. Adıgecenin işleyişinin temeli ses birimlerine dayanır; sesler anlam oluşumunda temel öğelerdir; seslerin kendileri de başlıbaşına anlam oluştururlar. Adıgecedeki ses birimlerinin çoğunluğu dilde anlamlı ögeler olarak vardır ve başlıbaşına bir sözcüktür. Adıgece ses anlamsal bir dildir.

Adıgecedeki seslerin fonetik benzerlik ve komşulukları aynı zamanda onların anlamsal yakınlıklarını ifade eder. Bu bakımdan, alfabesinin seslerin fonetik komşulukları temelli olarak düzenlenmesi, aynı zamanda ses anlamsal bir düzenleme de olacaktır. Böylelikle de alfabe düzenlemesi anlamlı hale gelmiş olacaktır ki, bu yaklaşım dilin incelenmesi ile öğrenilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu ifadelerden hareketle ve Adıgecenin ses anlamsal incelenmesi sonucunda alfabesindeki harflerin sıralanmasının aşağıdaki şekilde olmasının uygun olduğu değerlendirilmiştir. Seslerin fonetik ve anlamsal komşuluğuna dayanan bir inceleme onların gruplamasını da beraberinde getirmiş olup, seslerin incelenmesi ile dilin öğrenilmesinde bu ses gruplarının temel alınmasının yararlı olacağı değerlendirilmiştir.

Öngörülen bu alfabe düzenlenmesi ses anlamsal bir incelemenin sonucudur; aynı düzenleme, seslerin fonetik komşuluğuna da dayanır. Aşağıda verilen şekilde seslerin gruplandırılması ve ilişkilendirilmesinin temelinde bu ses

anlamsallık ve fonetik yaklaşım mevcuttur. Bunun sonucunda da, bu kesimde her bir sesin telaffuzunun incelenmesi ile ilişkilerinin ortaya konması sırasında görülecek olan sesler arasındaki fonetik ilişkide anlamsal bir arka plan mevcuttur. Bu anlamsal arka plan, Adıgece sözcüklerin oluşum sürecinin incelenmesinde bir temel olarak kendini gösterecektir ki, bu, müteakip kesimde izlenebilecek olan bir konudur.

Aşağıda verilen alfabe düzenlemesinde Khabardey alfabesinde yer almamakla birlikte yerel ağızlarında telaffuz edilen ve Türkçede "g" olarak gösterilen ses Adıgey alfabesinde yer aldığı şekliyle (гъ) irdelenmek üzere aşağıdaki ses gruplarına dahil edilmiştir. Aynı zamanda, bu alfabe düzenlemesi Adıgece sesleri temel almaktadır ki, Adıgecede bulunmamakla birlikte Khabardey alfabesinde (ÇİZELGE:1) yer alan "ю" ve "ё" harfleriyle gösterilen sesleri kapsamına almamıştır.

Seslerin temel alındığı aşağıdaki alfabe düzenlemesi "ÇİZELGE:1"de verilen "sertleştirme, yumuşatma, kesme" işaretlerine de yer vermemekte olup, bu işaretlerin kullanılmasıyla gösterilebilen seslerin de dahil olduğu harfleri içermektedir. Bu cümleden olarak, birinci çizelgede doğrudan bir harf olarak gösterilmemiş olup, aşağıdaki alfabe düzenlemesinde yer alan harfler şunlardır ki, bunlar Adıgece'de bulunan seslerdir: «Ыı, Іэ, Ии, Іе».

Burada yapılan iş, mevcut alfabe kullanılarak Adıgecede bulunan mevcut seslerin ses birimi olarak tanımlanmasıdır. Bu, alfabede bir değişiklik yapmak değildir; ancak, ses anlamsal bir dildeki ses birimlerinin tanınması ve tanımlanması gereğinin bir sonucudur. Ayrıca, bir alfabedeki değişikliğin geçerliliğini onaylayacak ve işletecek ilgililer vardır ve bunun dışında yapılan değişikliklerin bir anlamı da olamaz; zorunlu olmadıkça da mevcut alfabede bir değişiklik yapmamak gereği vardır. Bu ifadeden olarak, bir ses dili olması temelinde Adıgecedeki bir "*ya*" seslemine ayrı bir harf (я) atfetmek gerekmemesine karşın, alfabede bulunmasından dolayı aşağıdaki düzenlemeye tire içinde göstererek (-я-) dahil edilmesinin uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Temele ses anlamsallığı aldığı halde Adıgece seslerini kapsamayı hedefleyen bir alfabe düzenlemesi doğaldır ki Adıgece sesleri dışındakileri içermeyecektir. Bu cümleden olarak, mevcut Khabardey alfabesinde gerçekleştirilen bir düzenleme bu şivedeki sesleri temel alarak gerçekleştirilen bir düzenlemedir (ÇİZELGE:2).

*

Bu düzenleme halen Khabardey şivesinde bulunan ses birimlerini temel alan bir alfabe düzenlemesidir. Bu bakımdan, bu şivede dilsel olarak işlevsel ve anlamsal olan sesleri temel alır ki, bu şivedeki halen mevcut olan ses birimlerinin bir dökümü olarak, şivedeki ses birimlerinin de sayısını verir. Bu anlamda, alfabe düzenlemesi olarak verdiğimiz çizelge şivede bulunan birim sesleri kapsamaktadır ki, ünlü ve ünsüz ses sayısı da açık durumdadır.

Genelde bu dillerdeki ses sayısı konusunda yanılgılı tespitler söz konusudur ve bunun nedeni de dilin bir ses dili olarak ele alınmamasıdır. Dilin incelenmesi ve işlevsel ve anlamsal birimler olarak dilde bulunan ses birimlerinin

temel alınmaması ve tespit edilmemesi ile mevcut alfabedeki harflerin temel alınması nedenleriyledir ki, dildeki ses birimleri ile ve ünlü ve ünsüz ses birimleri ve sayıları konusunda yanıltıcı ve farklı tespitler söz konusudur.

Esasen, mevcut alfabenin başlangıçta ses anlamsal temelden hareketle ortaya çıkmamış olmasından dolayı, dilde bulunan ve bir ses birimi niteliğiyle dilde işlerlik gösteren kimi sesler dışta bırakılırken, kimi sesler de Kiril alfabesindeki işaretler aracılığıyla diğer seslerden türetilebilmesi ölçüsünde alfabe listesinin dışında tutulmuştur. Bu nedenlerle de dilde ve bir şivesinde bulunan ünlü ve ünsüz ses sayıları konusunda yanıltıcı tespitler ve rakamlar verilebilmektedir.

Ünlü ve ünsüz ses ayrımı, seslerin bir ses birimi olarak ortaya çıkışlarına ilişkin bir ayrımdır. Esasen, ünlü sesler nefesin doğal olarak verilmesinde seslenme özelliği olan seslerden başlayarak, böyle seslemlenebilen ünlü seslerin kısıtlanmasından ya da bileşiminden ortaya çıkan seslerin de aynı gruba katılımıyla çoğalırlar. Ünlü seslerin bu şekilde ortaya çıkmasında oluşan ortak özellik başlıbaşına seslemlenebilme niteliğidir. Bu ifadeden olarak, başlıbaşına bir ses birimi olarak ortaya çıkmayan ve bir ses birimi olarak ortaya çıkabilmek için de nefesin verilmesine eşlik ederek seslemlenen bir ünlüyü bitimine alan sesler ünsüz seslerdir.

O halde, bir ses birimi olarak ortaya çıkabilmek için, nefesin verilmesine eşlik ederek seslem niteliği bulunan bir ünlüyü gereksinen sesler ünsüz seslerdir. Bu ifadeden olarak da, bir ses olarak ortaya çıkmak için bir başka sese ihtiyaç duymayan sesler ünlü ses olarak ifade edilebilir.

ÇİZELGE: 2

ÜNLÜ (ÖTÜMLÜ) SESLER:
«Ы, Іы»; «Э, Іэ, А»; «И, Ии, Й, Е (иэ; эи), Іе, -Я-»; «У, Іу, О»
ÜNSÜZ (ÖTÜMSÜZ) SESLER:
«С, Ц, Ці, З, ДЗ»; «ГЪ, ГЪУ, ГЬ-ДЖ, Г, ГУ»; «Д, Т, Тl»; «Ж, ЖЬ»; «Щ, Щі, Ш»; «К-Ч, КУ, КІ, КІУ»; «КЪ, КЪУ»; «КХЪ, КХЪУ»; «ХЪ, ХЪУ»; «Х, ХУ»; «ХЬ»; «ЛЪ, Л, Лі»; «П, Пі, Б»; «Ф, Фі, В»; «М, Н»; «Р».

Ünlü seslerin kendiliğinden bir ses birimi olarak ortaya çıkabilmeleri, onların genelde ünsüz seslerin sesleminde işlev görmesini de sağlar ki, bunlar nefesin doğal olarak verilmesine eşlik ederek ortaya çıkan ünlülerdir. Ancak, ünsüzlerin sesleminde işlev görmese de, ünlü seslerden doğan sesler de ünlü

seslerdir. “ÇİZELGE:2”deki ünlü ses ve ünsüz ses ayrımı bu açıklamalara ilişkindir.

Çizelgede bulunan harfler halen kullanım olanağı olan ses birimlerini kapsamakta olan harfler olup, halen dilde işlevsel ve anlamsal olarak bulunan ses birimleri komşuluk ilişkisinde gruplandırılarak verilmiştir.

İKİNCİ KISIM
ADIGECE KİRİL ALFABESİNDE OKUMA YAZMA

ÜNLÜ SESLERİN TELAFFUZLARI İLE OKUMA YAZMA ALIŞTIRMALARI

Ünlü dediğimiz sesler, esasen, ses kümesini kateden ve arşınlayan elemanlardır; onlar ses kümesinin geometrisini oluşturan elemanlardır; ses kümesinin iskeletidirler. Onlar ses kümesinin vazgeçilmez elemanlarıdır ki, aslında ses denen olgunun kendisidirler. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, ünlü sesler kendiliğinden duyulabilen seslerdir; onlar ünsüzler gibi duyulmak için başka bir sese –ünlüye- ihtiyaç duymayan seslerdir.

Sesleri gruplamamızdan da anlaşılabileceği gibi, temel ünlü sesler “ы, э, и, у” sesleridir; bu seslerden her biri yukarıda gösterdiğimiz ünlü ses gruplarında mevcuttur ve bulunduğu ses grubunu doğuran seslerdir. Bu seslerin yukarıda yazdığımız sıraya göre ve ardışık olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir (ы, э, и, у); bu durumda da, “ы” sesinin bir asgari ünlü ses olarak ilk ses olduğu ve diğer ünlü seslerin bunu izleyerek oluştuğu ifade edilebilir. Bu temel sesler nefesin verilmesinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan ve derinden gelerek oluşan seslerdir; bu nitelikleriyle de, başta “ы” sesi olmak üzere, ünsüzlerin bitiminde yer alarak onların seslemini mümkün kılan seslerdir.

Yine, bu şekilde nefesin doğal olarak verilmesiyle oluşan ve yukarıdaki dört temel sesin her birinin türevi olarak ortaya çıkan ünlü sesler de ünsüz seslerin seslemi görevini yerine getirirler. Nefesin doğal olarak verilmesine eşlik ederek ortaya çıkan bu ünlü sesler ünsüz seslerin ses olarak ortaya çıkmasına ve sözcükler ile konuşma dilinin oluşmasına temel katkı sağlarlar. Adıgecede bulunan bu ünlü sesler şunlardır: «ы; э, а; и, е (“эи” olarak); у, о».

Bu ünlü seslerin ünsüzlerin ses olarak duyulur olmasına aracı olmasına şu şekilde örnekler verilebilir: «mı: мы; me: мэ; ma: ма; mi: ми; mey: мей; mert: мерт; mu: му; moda: мода».

Dikkat edilirse, bir ünsüzün sesleminde işlev gören sesler arasında “е” harfiyle yazılmış olan “иэ” seslemini dahil etmedik. Nitekim, “е (иэ)” seslemi her yerde olduğu gibi “иэ” olarak telaffuz edilmekle kendi işlevini görür; böyle olunca da bir ünsüzün seslemi işlevini yerine getirmez.

Aynı şekilde, “иа” olarak ortaya çıkan seslem bu alfabede “я” olarak yazılmıştır ki, böyle bir seslemin işlevini yerine getirmesi de onun her yerde olduğu gibi seslemiyle mümkündür. Bu durumda da “я (иа)” seslemi de bir ünsüzün sesleminde işlev görmez.

Bununla birlikte, “и” sesi ünsüzlerin sesleminde işlev görürken, onun bir versiyonu ve “ы”sız seslemi olan “й” sesi bir tür yarım “и” sesi olmak bakımından ünsüzlerin sesleminde işlev göremez. Bu ses (й) gerektiğinde “и”nın işlevini çabucak yerine getirebilen bir ses olarak bu şivede bu harfle yazılmış olarak mevcuttur ki, böyle bir yarım sesin seslemi de ünlülerle ardışık gelmesinde mümkündür.

İfade ettiğimiz temel ünlü seslerin türevi olarak ortaya çıksalar da, nefesin doğal olarak verilişiyle oluşmayıp, bu nefesin başlangıçtan kısıtlanmasıyla oluşan ünlü sesler de vardır ki, bunlar ünsüz seslerin seslemi işlevini yerine getirmezler; nitekim, onlar her yerde kendi vurgu ve değerlerinde oldukları gibi seslendirilirler ve okunurlar. Başka bir sesin seslemine aracı ve yardımcı olmayan bu ünlü sesler şunlardır: Iы, Iэ, Iи, Iy. Bu ünlü sesler, kendilerinin türemiş olduğu seslerin (ы, э, и, у) nefesin doğal olarak verilmesine eşlik ederek ortaya çıkmalarının baştan kesilerek ve kısıtlanarak telaffuzu ile oluşan seslerdir. Bu işlem, boğazın girişinde gerçekleştirilen daraltma sonucunda meydana gelir ki, genelde diğer dillerdeki ünlü seslerin ses birimi olarak ortaya çıkmaları bu oluşumun aynıdır (*ı, e, a, i, u…*).

“ÇİZELGE:1”de verilen Adıgece Kiril alfabesindeki “ю” ve “ë” harflerine atfedilen sesler Adıgece sesler içinde bulunmamaktadır; “ю” harfi Türkçedeki “*ü*” harfini, “ë” harfi de Türkçedeki “*ö*” harfini karşılar. Bu ünlü seslerin Adıgecede bulunmaması nedeniyle Adıgece seslerine ilişkin olarak düzenlediğimiz alfabede gösterilmemiş olmasına karşın, yeri geldiğinde bu harfleri Kiril alfabesiyle vereceğimiz Türkçe yazım örneklerinde kullanacağız.

«Ы, Iы»

“**Ы**” sesi nefes borusundan çıkan soluğun gücüyle doğal olarak oluşan en temel ve minimum ünlü sestir. Diğer ünlü seslerin ortaya çıkmasının temelinde bu ses yatar; ünlü seslerin öncülü ve orijinidir; diğer ünlü sesler bu sesten itibaren gerçekleşen bir değişim süreciyle ortaya çıkmıştır. Temel ünlü ses olmak bakımından, seslerin asgari seslemi bu ses aracılığıyla gerçekleşir; Adıgecede tüm seslerin bu ses aracılığıyla bir ses birimi olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu sesin işlevi, seslerin ses birimleri ve orijinal olarak seslemini sağlamaktır. Bu ses Adıgecede tek başına bir anlam oluşturmaz ve sözcük başında yer almaz. Nefesin doğal verilişiyle ortaya çıkan minimum ünlü bir sestir ki, bu bakımından da, ünsüz seslerin ses olarak ortaya çıkmalarının baş rolündeki ünlü sestir. Bu işleviyle de sözcük içinde ve ünsüz ses sonunda Türkçedeki “*ı*” sesi gibi görev yapar.

Örnekler:

«Mısır: Мысыр. Sızı: Сызы. Kız: Кыз».

“Ы” sesinin nefes vermeye eşlik etmesi kısıtlanarak ve dipten kesilip derinden gelmesi yok edilerek seslendirilmesi ile oluşan ses “**Iы**” ile yazılmıştır. “Ы” sesi doğal olarak verilen nefes gücüyle ve nefesin geldiği derinlikten başlayıp oluşur; “Iы” sesi ise, derinden gelen nefesin kesilmesiyle boğaz bölgesinden başlayarak oluşturulan bir sestir. “Iы” sesi dilde -her durumda- olduğu gibi seslendirilir ki, bu durumda da bir ünsüzün seslemi için aracı olamaz. Bu sesin

başlıbaşına seslemi Türkçedeki “*ı*” sesidir. Türkçe sözcük başında bulunan “*ı*” sesleri Adıgece ses değeri olarak “Ыы” değerinde okunur.
Örnekler:
«Ilık: Ыылык. Işık: Ыышык. Ilıca: Ыылыджа. Isır: Ыысыр».

«Э, Іэ, А»

“**Э**” sesi de “ы” gibi doğal olarak verilen nefesin gücü ile oluşan bir sestir. Ancak, burada nefesin daha güçlenmesi söz konusudur ki, “ы” sesinin genliğinin artırılması ve ses açısının genişlemesi sonucunda oluşan bir sestir “э”. “Э” sesi de, -“ы” sesinden sonra-, bir ünsüzün sesleminde temel sestir ve o da “ы” gibi bir ünsüzü izleyen elemandır; dilsel işleyişte tek başına bulunmaz ve bir anlam ifade etmez; sözcük başında da yer almaz.

Adıgecede ses birimlerinin genelde “ы” bitimli olarak varolduğunu ifade etmiştik; ancak, bu gruptaki sesler “э”nin ifade ettiğimiz oluşum şeklinden dolayı -doğaldır ki- fonetik olarak “*ı*” bitimli olarak seslenmezler.

Türkçedeki “*a*” sesinin daha düşük genlikte ve nefes vermeye eşlik ederek telaffuzu “э” sesini verir. Türkçedeki “*e*” sesinin genliği daha fazla ve kısa telaffuzu ile nefesin verilmesine eşlik ederek seslemli halinin de “э” sesi olduğu ifade edilebilir. Türkçe alfabesindeki ünsüzlerin okunmasında (*b, c, d, f, g…*) duyulan ünlü ses bitiminin de “э” sesi olduğu söylenebilir. Yine, Türkçede bir ünsüzü izleyen kimi “*e*” harfleri “э” gibi okunur; bunula birlikte, Türkçedeki kimi “*a*” harfleri de “э” sesine yakın okunur. Bu ifadelere ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.
Örnekler:
«Kes: Кэс. Keskin: Кэскин. Melek: Мэлэк. Felek: Фэлэк. Memleket: Мэмлэкэт. Seyrek: Сейрэк. Selamet: Селамэт».

“Э” sesinin derinden ve nefese eşlik ederek seslemi baştan kesilir ve kısıtlanırsa, bu “**Іэ**” sesini verir. Tek başına iken bu ses Türkçedeki “*a*” sesinin kısa ve düşük genlikli hali olarak seslendirilir. Ancak, her durumda ses değeri aynı kalır; bu nedenle de ünsüzlerin seslenmesine katılmaz; bir ünsüzün sonunda da olsa, ses karışımı ve kaybına uğramaz, olduğu değerde telaffuz edilmek durumunda olduğundan dolayı ünsüzün seslemi görevini üstlenmez. Türkçede sözcük başında bulunan birçok “*a*” sesinin ses değeri “Іэ” sesi olarak değerlendirilebilir.
Örnekler:
«An: Іэн. Az: Іэз. Aç: Іэч. Acı: Іэджы. Acaip: ІэджаИип. Acayip: Іэджаип. Cemaat: ДжэмаІэт. Faal: ФаІэл».

Türkçedeki “*vurgulu a*” sesinin Adıgece yazımdaki karşılığı “Іа”dır ki, bu “Іэ”nın türevi olan bir sestir. Nefesin doğal verilişiyle değil de, “Іэ” gibi, nefesin kısıtlanmasıyla oluşan bir sestir ki, her zaman kendi değerinde telaffuzunu gerektirir; bu durumda da, bir ünsüzün seslemi işlevini görmez. Günümüz Türkçesinde bulunan birçok “*vurgulu a*” sesinin değeri Adıgece alfabede “Іа” olarak yazılabilir; sözcük başındaki birçok “*a*” sesinin değeri de “Іа” sesidir.
Örnekler:

«Asa: Iaca. Alim: Iалим. Ait: IaИит. Adi: Iади. Adil: Iадил. Amir: Iамир. Suadiye: CyIадие. Saadet: CэIадэт. Muadil: MyIадил».

Adıgecede bulunan ve “**a**” harfi ile gösterilen ses de derinden gelen nefes ile oluşan, genlik ve ses açısı olarak Türkçedeki “*a*”dan daha büyük olan bir sestir. Bu ses de, bir kısıtlanma olmaksızın nefesin verilmesine eşlik ederek ortaya çıktığından dolayı da ünsüzlerin sonuna gelerek onların seslemi işlevini görür. “A” sesi “э” sesinin devamında ortaya çıkan bir türevidir; “э” sesinin genlik ve açısının artırılması ile ortaya çıkan ve daha güçlü olan bir sestir “a”. Adıgecedeki bu ses (a), Türkçede bulunan kimi sözcüklerdeki “*uzatılmış a*” sesini telaffuz olarak karşılayabilecek bir sestir.

Örnekler:

«Hüda: Хьюда. Hacet: Хьаджэт. Hadi: Хьади. Haşim: Хьашим. Dava: Дава. Dahi: Дахьи. Şamil: Шамил. Cazip: Джазип. Ceza: Джэза. Mesela: Мэсэла».

«И, Iи, Й, Е, Я, Iе»

“**И**” sesi de nefes vermeye eşlik ederek oluşan bir sestir; ancak, dilin müdahalesiyle “э, а” seslerine göre farklı yöne doğru yönelerek oluşan bir sestir; onun “э”ya dik olarak oluştuğu ifade edilebilir. Tek başına “и” sesi Türkçede “*yı*” seslemidir. “И” sesi de, nefesin kısıtlamasız olarak verilmesine eşlik ederek ortaya çıktığından dolayı, ünsüzlerin seslemi görevini yerine getirebilecek olan bir sestir; bu niteliğiyle de, Adıgece bir sözcük içinde Türkçedeki “*i*” sesi gibi işlev görür.

Örnekler:

«Bir: Бир. Silindir: Силиндир. Geri: Гэри. Beri: Бэри. Bari: Бари. Bu gelen kimin yari: Бу гелен кимин яри. Sanayi: Сэнаии».

“И” sesinin kısıtlanması “**Iи**” ile gösterilen sestir ki, “*ı*” bitimli olarak duyulmaz. Tek başına okunuşu Türkçedeki “*i*” sesinin aynıdır ve fakat her zaman aynı değerde çıkarılan bir sestir ki, ünsüzlerin seslemi görevini sağlamaz. Türkçede sözcük başında bulunan “*i*” sesleri Adıgecenin bu değerdeki telaffuzudur.

Örnekler:

«İstek: Иистэк. İlgi: Иилги. İsim: Иисим. Ne için: Не Iичин. Niçin: ничин. Vaiz: ВаИиз. Nail: НаИил. Zail: ЗаИил. Fail: ФаИил. Şiir: ШиИир».

“**Й**” ile gösterilen ses “и” sesinin “ы”sız seslemidir ki, o “и” sesinin bir şeklidir, farklı bir ses değil. “И” sesinin sonundaki “ы”nın düşmesi ile meydana gelmesi nedeniyle bir “и efekti” olarak değerlendirilebilir; bir bakıma da “yarım и”dir. “И” efekti olmak bakımından da ünsüzlerin sesleminin söz konusu olmadığı yerlerde kendisini gösterir “й”; bu ifadeden olarak, ünlüler aracılığıyla seslemlenebilir ki, ünlülerle ardışık bulunur. Türkçede ve kimi alfabelerdeki “*y*” sesinin sözcüklerdeki değerinin birçoğunu karşılar.

Örnekler:

-«Şey: Шей. Boy: Бой. Soy: Сой. Yol: Йол. Yoğurt: Йогъурт. Leyla: Лейла. İslami: Ислямий. Mevlevi: Мевлэвий»

-«Türkiye: Тюркие. Turkey: Туркей. Turkay: Туркай. Turquie: Тюркий».

"**E**" harfi ile gösterilen ses "иэ" seslerinin bağlaşık okunuşudur ki, bu, Türkçede "ye" olarak yazılabilir. Bu harfle yazılan ses başlıbaşına ve sözcük başında her zaman aynı değerde ve "иэ" seslerinin bileşiği ya da kaynaşımı olarak okunur. Bir ses dili olan Adıgecede bu ses (e: иэ) bir anlam ifade eder ki, bu anlam genellikle başlıbaşına ve sözcük başında kendisini gösterir. Ancak, aynı anlamın sözcük içinde ve sonunda da kendisini göstermesi söz konusu olabilir ki, bu durumda "e" olarak yazılmış olan harf "иэ: *ye*" olarak okunmalıdır; buna ilişkin Adıgece sözcük örnekleri vardır. Bununla birlikte, genellikle sözcük içinde "e" ile yazılmış olan seslerin "эи" seslerinin bileşimi ya da kaynaşımı olduğunu belirtmek gerekir ki, bu seslerin duyulması "*ey*" şeklindedir. Kısası, her iki bileşik ya da kaynaşık ses (иэ; эи) "e" harfiyle yazılmıştır. "Й" sesinin "yarım и" ve "и efekti" olması nedeniyle, yukarıdaki "e" seslemleri (*ye, ey*) aynı zamanda "йэ" ve "эй" olarak da değerlendirilebilir ve okunabilir. "E" harfiyle gösterilen "эи" seslemi ünsüzlerin sesleminde işlev görür; ancak, aynı harfle (e) gösterilmiş olan "иэ" seslemi olduğu gibi telaffuz edildiğinde bir ünsüzün sesleminde işlev görmez.

Örnekler:

-«Yemek: Емек. Gitmeye yeltendi: Гитмэе елтенди. Yeter: Етэр. Niye: Ние»

-«Ne: Не. Ney: Ней. Neyi: Неи. Seyir: Сеир. Sevgi: Севгьи. Selam: Селам».

"**Я**" harfi Türkçe "*ya*" seslerini kapsayan bir harftir; yukarıdaki "e (иэ)" sesleminin bir türevidir ki, oradaki "иэ" sesleri burada "иа" olmuştur. Bu seslem de (я) olduğu gibi seslemlenmesi halinde –ki, öyle olmalıdır- bir ünsüzün seslemi işlevini yerine getirmez.

Ör*nekler*:

«Gitme ya: Гьитмэ я. Yani: Яни. Yan: Ян. Yar: Яр. Yasin: Ясин. Yasemin: Ясемин. Yakışıklı: Якышыклы».

"E" harfiyle ifade edilen sesin kısıtlanması "**Ie**" ile gösterilen sestir ki, bu ses başlıbaşına Türkçe'deki "*e*" ile aynı değerde telaffuz edilebilen bir sestir. Fakat, kısıtlamalı bir ses olarak, ses değeri her durumda aynı kalır; nefesin doğal olarak verilmesinin kısıtlanmasıyla oluşmuş olan bir ünlü ses olması nedeniyle de Adıgecede bir ünsüzün seslemi işlevi görmez.

Örnekler:

«Efendi: Iефенди. Esmer: Iесмэр. Esir: Iесир. Evet: Iевет. Elbette: Iелбэттэ. Teesür: ТэIессюр. Müteessir: МютэIессир».

«У, Iу, О»

"**У**" sesi de derinden gelen nefesin kısıtlamasız ve doğal olarak verilmesiyle oluşan bir sestir; İngilizcedeki "*w*" sesi gibi seslendirilir. Kimi Türkçe yerel ağızlarda "*v*" sesinin "*w*" sesi gibi ve dolayısıyla da Adıgecedeki "у" sesi gibi telaffuz edildiği bilinir. Adıgece "у" sesi Türkçede sözcük içinde bulunan "*u*" sesleri gibi işlev görür, ama daha uzatılmış olarak telaffuz edilen bir sestir. Bununla birlikte, Türkçe sözcüklerinin başındaki "*u*" sesi bu ses (у) değerini vermez; bu nedenle, sözcük başında duyulması ile ilgili örneklerini İngilizceden gösterebiliriz. Ancak, Türkçe sözcük içinde ve sonunda yer alan "*u*" seslerinin

Adıgece alfabedeki “y” ile karşılanması mümkündür ki, şağıdaki örnekler bu şekildedir.
Örnekler:
«Wail: Уайл. War: Уар. Bulut: Булут. Tutumlu: Тутумлу. Buluntu: булунту».

Bu sesin (y) kısıtlanması “**Iy**” ile yazılan sesi verir ki, bu da tek başına iken Türkçedeki “*u*” sesinin daha kısa seslendirilmesidir; ancak, her zaman aynı ses değerinde kalır ki, bu durumda ünsüz seslemi için işlev görmez. Türkçe sözcük başlarındaki “*u*” sesleri Adıgece ses olarak “Iy” değerindedir.
Örnekler:
«Uç: Iуч. Uçurtma: Iучуртма. Uzun: Iузун. Uyanık: Iуянык̆ъ. Şuur: ШуIур. Suudi: СуIуди. Udi: Iууди».

“**O**” sesi de derinden gelen nefesle seslendirilir ki, uzun soluklu bir ses olup, Yunan alfabesindeki “*omega (Ω)*” ile aynı değerde olan bir sestir.
Örnekler:
«Soy: Сой. Solmaz: Солмаз. Solar: Солар. Solunum: Солунум».

“O” sesinin nefesin doğal olarak verilmesi ile ortaya çıkmasının önü kesilerek seslendirilmesi “Io” olarak yazılabilir ki, bu şekildeki bir ses, üzerinde çalıştığımız Adıgece şivede oluşmamıştır. Bu ses Türkçedeki “*o*” sesinin aynı olarak telaffuz edilir; Türkçede sözcük başına gelen “*o*” seslerini Adıgece alfabe ile yazmak gerekirse “Io” harfini kullanmak uygun düşer.
Örnekler:
«Osman: Iосман. Olur: Iолур. Olay: Iолай. Omuz: Iомуз».

ÜNSÜZ SESLERİN TELAFFUZLARI İLE OKUMA YAZMA ALIŞTIRMALARI

Ünsüz sesler, ses denen olgunun farklılık ve çeşitliliğini oluşturan ve muhtelif tını niteliklerine sahip olan seslerdir. İnsanın içinden ses denen bir şeyin ortaya çıkması sürecinde ses organlarının nefesin dışarı çıkış şeklini belirleyerek sesi biçimlendirmeleri sonucunda meydana gelen ses nitelikleridir ünsüzler. Onlar seslerin modüle edilmesiyle nitelik kazanarak ortaya çıkan seslerdir.

Ünsüzler ses olarak ortaya çıkmak için ünlü seslere ihtiyaç duyan seslerdir. Ünsüzlerin oluşumunun ve ses birimi olarak seslenmelerinin temelinde nefesin verilmesi sürecinde kolaylıkla ortaya çıkabilen sesler olan ünlüler vardır. Ünsüzlerin birim ses olarak duyulmasına neden olan şey, nefesin verilmesinin sonucunda ortaya çıkan ünlü seslerin onların sonuna gelmeleri, adeta onları ses kümesine taşımalarıdır. Ünsüzler bir “ses birimi” olarak, bir ünlü ses bitimli şekilde duyulabilir.

Adıgecede bir ünsüzün bir ses birimi olarak duyulmasına aracılık eden ünlü ses, asgari koşullarda ve minimum seviyede oluşan ünlü bir sestir. Böyle olmakla da, Adıgece, ünsüz seslerin duyulmasında da en temelden başlar ve ses değerlerini göz ardı etmez; dilde seslerin kullanılmasında ekonomikliği esas alır. Ünsüz seslerin bir ses birimi olarak ortaya çıkmasına aracılık eden bu temel ünlü ses “ы” sesidir ki, en düşük seviyeli ve nefesin doğal olarak verilmesi dışında bir

güç harcamasını gerektirmeksizin ortaya çıkabilen bir sestir o. Adıgece bir sesin ses birimi olarak ortaya çıkmasını sağlayan bu sestir ve tüm ünsüz sesler bir ses birimi olarak ve orijinal değerlerinde "ы" ses bitimli olarak vardırlar.

Adıgecenin bir ses dili olarak kalmasının da sonucu olsa gerektir ki, günümüzde de dildeki ses sayısı çoktur. Türkçedeki ünsüzlerin birçoğu Adıgece ünsüz sesler kapsamındadır.

Bu çalışma kesiminde seslerin telaffuzu ve yazılması çalışması yürütülmektedir ki, söz konusu seslerin Kiril alfabesinde yazımının öğrenilmesi amacıyla Türkçe sözcüklerin Kiril harfleriyle yazım örnekleri kullanılacaktır. Ne var ki, Adıgecede bulunan ünsüz seslerin birçoğu Türkçede ve diğer dillerde mevcut değildir. Bu durumda, Türkçede bulunmayan Adıgece sesler için Türkçe yazım örnekleri veremeyeceğimiz açıktır. Ancak burada, bu ünsüz seslerin telaffuzuna uygun olan Türkçe yerel ağızlar hatırlatılacak; Türkçe ağızlarda da bulunmayan seslerin telaffuzunda, Türkçe konuşma esnasında doğal vurgu ve ses uyumuyla meydana gelen ses benzerlikleri örneklenerek, telaffuz mümkünlükleri ifade edilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte, söz konusu ettiğimiz seslerin bulunduğu kimi diller de anılarak örnekler verilmeye çalışılacaktır. Bu sırada, ilgili sesin bir ses grubunda bulunması halindeki yazımı ile okunması örnekleri verilecektir.

Seslerin tanıtılması ve yazım çalışmalarıyla ilgili olarak ifade ettiğimiz hususlar yanında, söz konusu seslerin fonetik özellikleri ile telaffuz şekil ve teknikleri açıklanacak; bir sesin çıkartılması için yapılması gereken egzersiz teknikleri üzerinde durulacaktır.

*

Adıgece Kiril alfabesindeki kimi harflerin Türkçe alfabede doğrudan karşılıkarı vardır ki, bunları kullanarak Türkçe sözcük örneklerini vereceğiz. Bu harfler ve Türkçe karşılıkları şöyledir:

«с (*s*), з (*z*), гъ (*ğ*), гь (*g*), дж (c), д (*d*), т (*t*), ж (*j*), к (*k*), ч (*ç*), л (*l*), п (*p*), б (*b*), ф (*f*), в (*v*), м (*m*), н (*n*), р (*r*)».

Ancak, Adıgecedeki seslerden birçoğunun Türkçede bulunmamasından dolayı, bu seslerin yazımıyla ilgili harfleri Türkçe sözcüklerinin yazımı amacıyla kullanamayacağız. Söz konusu harfler şunlardır:

«ц, цI, дз, г, гъу, гу, тI, жь, щ, щI, ку, кI, кIу, къ, къу, кхъ, кхъу, хъ, хъу, х, ху, хь, лъ, лI, пI, фI».

Bu grupta yer alıyor da olsa, Türkçe alfabedeki harflerle yazılması mümkün olanlarını Türkçe sözcük örneklerinde kullanacağız:

«гъу (*ğu*), гу (*gu*), ку (*ku*)».

Adıgecedeki seslerin telaffuzu ile Türkçedeki benzeri seslerin telaffuzu arasında genelde bir nüans değeri farklılığı vardır. Türkçe sözcükleri Kiril alfabesinde yazarken bu nüansı dikkate alarak mümkün olan en yakın ses değerini veren harfi kullanmaya özen gösteriyoruz. Ancak, aralarında dikkate değer bir nüans değeri farklılığı da olsa, Türkçede bulunmayan sesler içerisinde gösterdiğimiz "хь" harfini "*h*"nin karşılığı olarak kullanacağız.

Yukarıda Türkçede bulunmayan sesler olarak verdiğimiz Adıgece sesler içerisinde telaffuz bakımından Türkçe okuruna en zor gelen sesler kesmeli (I) işaretle yazılmış olanlarıdır ki, söz konusu sesler şunlardır:
«цI, тI, щI, кI, кIу, лI, пI, фI».

Bu seslerin yazımındaki benzerlikten de anlaşılacağı üzere, telaffuzlarında dikkat edilmesi gereken ortak özellikler vardır: Bu sesler, kesme işaretinin (I) sonunda bulunduğu harfin imlediği sesin kesmeli ve bastırılarak telaffuzu ile çıkartılabilecek olan seslerdir. Bu kesmeli sesler, kesmeli şekildeki türevi olduğu ünsüz sese takılıp kalmakla çıkartılabilecek seslerdir. Bu şekildeki kesmeli bir sesin telaffuzunda, onun bir tür türevi olduğu ses üzerinde durmak gerekir ki, telaffuzunda zorlanmadığımız bu sesin bir ses birimi olarak oluşumuna dikkat edilirse, telaffuzuna çalıştığımız kesmeli (I) sesi ile aynı ses donanımında oluştuğunu fark ederiz. Bu kesmeli ses, normal olarak çıkartabildiğimiz sesten daha güçlü ve keskin bir sestir. Kesmeli ses, normal olan sesin oluşumunda rol alan ses donanımının genellikle sıkılması sonucunda oluşan bir sestir; bu tür bir ses sıkıştırılmış havanın basınçlı bir biçimde dışarı verilmesinin neden olduğu bir patlama ile ortaya çıkan bir sestir.

Oluşumu bu şekilde ifade edilen bu kesmeli seslerin seslendirilmesi için çeşitli teknik mümkünlükler vardır ve denenmelidir. Öncelikle de, türevi olduğu sesle ilişkisinden hareketle ve o ses üzerinde oynanarak seslendirilmeye çalışılmalıdır.

Seslerin incelenmesi sırasında gösterileceği gibi, iki aynı ünsüz sesin ardışık olarak geldiği (örnek: ha<u>tt</u>a) Türkçe sözcüklerinin telaffuzunda doğal olarak ve bir tür vurgu niteliğiyle kendisini duyuracak olan sestir konu ettiğimiz kesmeli (I) sesler. Söz konusu seslerde (*tt*) adeta takılı kalınarak yapılan telaffuzunda çıkartılabilecek seslerdir kesmeli hali olan ses (тI: t’). Bu ardışık iki aynı ünsüz sesin okunmasında, o ünsüze saplanıp kalma etkisi ile çıkarılabilecek seslerdir kesmeli haldeki sesin çıkartılması ki, bu ardışık seslerin (tt) ikincisinin sesleminde kendisini doğal bir vurgu değerinde gösteren bir sestir o (t’: тI). Harf ve seslerin incelenmesi sırasında vereceğimiz örneklerde bu ikinci sesin (<u>tt</u>) telaffuzuna dikkat edilirse, işte, aranan ses burada kendisini duyurabilecektir.

Yapılması gereken şey, telaffuzuna çalıştığımız sesin öncelikle duyulması ve farkına varılmasıdır; sonra, somut ve net olarak telaffuzuna çalışılmasıdır. Bir ses tek başına ve bir ses birimi olarak seslendirilmeye çalışılmalıdır ki, böylece söz konusu ses için hafızada yer açılabilir ve bilinçli olarak çıkartılarak kullanılması sürecinin başlaması sağlanabilir. Unutulmamalıdır ki, ses hafızasında muhafaza altına giren seslerdir telaffuz edilebilen sesler; ki, bunu da sesi kullanma bilincinin gelişimi süreci izlemektedir.

«С, Ц, ЦI, З, Дз»

“**С**” harfi ile gösterilen sesin Türkçe alfabedeki karşılığı “s” harfidir.
Örnekler:
«Sami: Сами. Seslenmek: Сеслэнмэк. Asker: Iэскэр. Uslan: Iуслан. Temas: Темас. Hassas: Хьэссас».

"**Ц**" harfinin temsil ettiği ses Türkçede yoktur; dolayısı ile bu harfin karşılığı olacak bir harf de Türkçe alfabesinde mevcut değildir. "Ц" sesi "с (*s)*" sesinin önünde hafif bir kesme olacak şekilde ve üzerine basılarak telaffuz edilmesi ile çıkartılabilecek bir sestir. "*Sı*" seslemi alt ön dişlerin arasından süzülerek verilen nefesin seslendirdiği, bir ıslık niteliğinde ve sürekli çıkarılabilen bir sestir ve dişsildir. Buna, dilin de hafifçe desteği olması halinde "ц" ile yazılan sesin çıkarılması mümkün olur ki, bu ses dilsil ve dişsildir. "*S* (c)" sesi sürekli çıkarılabilen bir sestir ki, dilin ifade ettiğimiz şekildeki müdahale ve baskısıyla bu sesin sürekli ve rahat çıkarılmasını zorlaştırması ve engellemesi durumunda çıkan sestir "ц" sesi. Başka bir ifade ile, sürekliliğin bu engellenmesi girişimi "ц" sesinin tek bir birim ses olarak çıkartılmasıyla sonuçlanır.

Türkçe alfabe kullanılarak bu ses "*ts*" olarak yazılabilir ki, yazdığımız bu iki sesin birleşik ve kaynaşmış olarak bir çırpıda okunuşu halinde "ц" sesi çıkarılabilir. Almanca ve Rusça dahil, kimi kuzey dillerinde de bulunan bir sestir "ц" harfi ile ifade edilen ses: Almancada "hiç" anlamına gelen "nichts" sözcüğü bu sesin bulunduğu sözcüğe bir örnektir; ayrıca, Türkçede "çar" olarak ifade edilmekte olan sözcük Rusça aslında "цар" olarak söylenir ki, bu sözcük Türkçe alfabe ile "tsar" şeklinde yazılabilir ve bu da "ц" sesinin bulunduğu bir başka örnektir.

Türkçe alfabede "*ts*" olarak yazdığımız bu sesi (ц) "*ts*" seslerinin bir arada bulunduğu Türkçe sözcükleri üzerinde çalışarak telaffuz etmeye çalışabiliriz. Bu okuma, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, "*ts*" seslerini bir arada ve bir çırpıda seslendirmeye çalışarak yapılmalı ve adeta bu iki ses kaynaştırılarak telaffuz edilmelidir. Bu telaffuzda, "*t*" ve "*s*" seslerinin hiçbirinin kendi değerinde bir ses olarak ortaya çıkmamasına özen gösterilmeli ve her iki sesin arasındaki bir sesin ortaya çıkmasına çalışılmalıdır.

Bu cümleden olarak, aşağıdaki örneklerin ifade ettiği anlama bakılmaksızın, "ц" sesinin telaffuzunu verecek şekilde okumaya çalışalım:

-«Yatsı, tatsı, atsı, hatsı, otsu, Ohimatsu».

-Aşağıda Adıgece alfabeyle yazılmış olan ses gruplarını da "ц" ses değerini vererek okuyalım:

«Цы, цэ, цей, цыцэ, цацэ, цуцэ, иц, сиц; уиц; Іуцэ».

"Ц" harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«Цы: Kıl, tüy. Цыху: Sarışın beyaz tüylü ya da saçlı. Цей: Kıldan yapılma aba kumaş. Цакуэ: Yamçı».

"**ЦІ**" harfi ile yazılan ses, anlaşılacağı üzere, "ц" sesinin bir benzeridir; önüne kesme (І) işareti gelerek yazıldığı şekilde, "ц" sesini ezercesine ve üzerine keskince basılmak suretiyle çıkarılan bir sestir. Bu sesin çıkartılması için "ц" sesini telaffuz ederken gereken hava basıncından daha fazlası gereklidir; bu basınçlı havanın meydana gelmesi için, küçük dilden itibaren boğaz bölgesi sıkıştırılıp, dilin üst dişe yakın damak bölgesine baskı yapması sağlanır; böylece de havanın dışarı verilmesi bir patlama şeklinde gerçekleşerek "цІ" sesinin ortaya çıkması sağlanır.

Yukarıda “ц” sesinin çıkarılmasında ifade ettiğimiz gibi, “с (*s*)” sesinin kolaylıkla ve süreklilik arzederek çıkması sürecinin dilin müdahalesi ile zorlaştırılması durumundan bir adım ötesi, bunun engellenmesi ve mümkünsüz hale getirilmesidir ki, bu “цI” sesini verir. Burada dilin tam müdahalesi ile “с (*s*)” sesinin çıkması tam engellenir ve basınçlı havanın bir çırpıda dışarı atılmasıyla bir patlama şeklinde “цI” sesi ortaya çıkar. Kısaca tekrarlarsak, “с (*s*)”nin sürekliliğinin zorlaştırılması “ц”, mümkünsüz hale getirilmesi “цI” sesini ortaya çıkarır.

Türkçe alfabede “ц” sesini yazdığımız şekli kullanarak “цI” sesini de «*ts’*» olarak gösterebiliriz. Yalnız “ц” sesi olmayıp, bu ses grubu içerisinde bulunan her bir sesin (с, з, дз) kesme ile bastırılarak telaffuzu “цI” sesine benzer sesleri verir. O halde, bu ses grubundaki seslerin kesilmesi ve bastırılması ile yapılacak egzersizler “цI” sesini çıkartabilme çalışmaları arasındadır.

Egzersiz ile ilgili ifadeleri de değerlendirerek, aşağıda Adıge alfabesiyle yazılmış olan ses gruplarındaki “цI” sesini doğru olarak telaffuz etmeye çalışalım:
«ЦIы, цIэ, цIи, цIу, ицI, ицIэ, ицIа, ицIи, ицIу».

“ЦI” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:
«ЦIыху: İnsan. ЦIыхун: Bilmek, tanımak. ЦIэ: İsim; Bit. ЦIыкIу: Küçük».

“**З**” ile ifade edilen ses Türkçe’deki “*z*” sesine denk düşer.
Örnekler:
«Zaten: Затэн. Zor: Зор. Azamet: Iэзамэт. Az: Iэз. Naz: Наз. Biraz: Бираз».

“**Дз**” ile yazılan ses Türkçe alfabe ile “*dz*” olarak karşılanır. “З” sesi “с (*s*)” sesinin daha güçlü ve keskin halidir ve dişsil bir sestir; “с(*s*)” ve “з (*z*)” sesleri süreklilik göstererek çıkartılabilen seslerdir ki, “дз” sesi “з” sesi ile bir benzerlik taşısa da, onun gibi süreklilik göstererek seslem haline gelebilen bir ses değil, bir hamlede ve bir defade tek ses birimi olarak çıkartılan bir sestir. “С(*s*)” ve “з (*z*)” seslerine göre “дз” sesi dilin de desteğinin girmesi ile daha sertleşen bir sestir ki, dilsil ve dişsil bir ses olarak tek hamlede seslem haline gelir.

“Дз” sesi “д (*d*)” ve “з (*z*)” seslerinin birleşik ve kaynaşmış hali olarak ifade edilebilecek bir sestir; bu sesin konumunun “з” ve “д” sesi arasında olduğu ifade edilebilir ve “з” sesinden “д” sesine giden yolda seslendirilebilen bir ses olduğu düşünülebilir.

Yukarıda “с (*s*)” sesi ile “ц” sesi arasındaki ilişki “з (*z*)” ile “дз” sesi arasında da söz konusudur. O halde, bu sesi (дз) telaffuz ederken, yukarıda “*ts*” seslerinden hareketle “ц” sesinin telaffuzu çalışmasında olduğu gibi, bu iki sesin arasında bir ses çıkarmaya çalışmalı ve “д” ile “з” seslerinin herhangi birinin ses değerini tam olarak vermemeye özen göstermeliyiz.

Aşağıdaki Türkçe ses grupları ile sonrasındaki Adıgece alfabeyle yazılmış olan ses gruplarında “дз” sesini doğru telaffuz etmeye çalışalım:
-«Karadziç, Dzidzerya; Adz, badz, klodz, udz, idz, dzar».
-«Дзы, дзэ, дза, дзи, дзу, идз, удз, Iудз, зыдз, задз, дзыдзу, дзасэ».

“Дз” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«Дзын: Atmak. Дзэ: Diş; Ordu. Бадзэ: Sinek. Бжьыдзэ: Pire».

«Гъ, Гъу, Гь-Дж, Г, Гу»

"**Гъ**" harfi Türkçe alfabedeki "ğ" harfini karşılar.

Örnekler:

«Ağ: Iэгъ. Ağla: Iэгъла. Yağmur: Ягъмур. Sağmal: Сагъмал. Dağ: Дагъ. Çağ: Чагъ».

"**Гъу**" olarak yazılan ses Türkçede "*ğu*" seslemidir. Adıgecede kimi ünsüz sesler "y" bitimlidirler; buradaki ses de bunun bir örneğidir. Türkçe sözcüklerde oluşan ses uyumuna bağlı olarak kimi yerde "*ğ*" sesinin "*ğu*" olarak duyulması mümkündür. Ancak, Türkçenin ses anlamsal bir dil olmamasının da etkisiyledir ki, ortaya çıkan bu ses nüansının ayrıca yansıtılması gerekmez ve "*ğ*" harfi ile karşılanır. Bir ses anlamsal dil olan Adıgecede söz konusu ses nüans ya da efektinin yazılmasına gerek vardır. Bu durumda da, ses uyumundan kaynaklanan nedenlerle de olsa bir sözcük bitiminde "*ğu*" ses efekti olarak da duyulan ses Adıgece alfabede "гъу" sesi olarak algılanıp yazılmalıdır.

Adıgece alfabede, ifade ettiğimiz ses uyumundan kaynaklanarak bitimde duyulan "*ğu*" ses efektinin de yazılması gereği vardır ki, aşağıdaki örneklerde bu durum görülmektedir. Ancak, ses uyumundan kaynaklanan böyle bir ses efekti "ğu" bitimli bir Türkçe sözcükte söz konusu ise, bunun Adıgece alfabede yazılması için, sondaki "*u*" sesinin tam duyulması durumunu da ifade etmek bakımından doğal olarak bir "y" harfinin "гъу" harfi bitimine gelmesi ihtiyacı doğar. Aşağıda bu durumda yazılan sözcükler görülmektedir.

Örnekler:

-«Soğur: Согъур. Oğul: Iогъул. Oğuz: Iогъуз. Uğur: Iугъур».

-«Çoğu: Чогъуу. Doğu: Догъуу. Buğu: Бугъуу».

Bu sözcüklerin okunmasında "гъу" sesi kendi değerinde telaffuz edilir. Ancak, üzerinde çalıştığımız şivede "гъу" gibi "y" bitimli seslerin sözcük sonuna gelmesi durumunda kendisinden önce gelen seslem yardımıyla duyulabilmesi nedeniyle olsa gerektir ki, tam telaffuz edilmez. Bu durumda, söz konusu ses yarım duyulur. Sonundaki "ы" bitimiyle değil de bir "гъу efekti" olarak duyulur. Başka bir ifade kullanırsak, Adıgecede sözcük sonunda çınlaması duyulan ses nüansı da dikkate alınmakta olup, "гъу efekti" olarak işitilen ses için de "гъу" harfi kullanılmaktadır. Esasen duyulan bu ses, anlamsal olarak bir "гъу" sesidir de.

Burada ifade edilen şey, Türkçe ses uyumu nedeniyle "ğ" sesinin "ğu" sesi efektinde duyulmasına benzer bir durumdur ki, bir "*ğu*" seslemi olarak duyulan bu ses efektlerinin Adıgece alfabede yazılması "гъу" harfiyle mümkündür.

Bu nedenlerle, aşağıdaki sözcüklerin Türkçe yazılışları ile Adıgece alfabesinde yazılışları farklılık göstermektedir ki, sözcüklerin bitiminde duyulan ses efektinin bir "*ğu*" ses değeri taşımasından dolayı, Adıgece alfabede yazılışları "гъу" harfiyle mümkün olmaktadır.

Örnekler:

«Doğ: Догъу. Boğ: Богъу. Oğ: Iогъу».

Adıgecenin bir ses dili olması nedeniyledir ki, seslerin nüansı gözardı edilememektedir; çünkü, bu ses nüansı bir anlamsal değerdir: İfade etmekte olduğumuz "гъу" sesi bir anlamsal temelden ortaya çıkmış olan bir sestir, onun efekti olarak duyulan ses de aynı anlamsallığa sahiptir. Bu nedenle de, duyulan sesleri Adıgece alfabesinde yazmak gerektiğinde, bu, Türkçe yazımı ile farklılık göstermektedir. Aşağıdaki örnekler, Türkçe sözcüklerinde ses uyumundan kaynaklı olarak "*ğ*" sesinin "*ğu*" şeklinde duyulması nedeniyle Adıgece alfabede "гъу" harfinin kullanılmasıyla yazılmış örneklerdir.

Örnekler:

«Doğu: Догъуу. Doğru: Догъуру. Buğra: Бугъура. Oğlu: Iогъулу. Tuğla: Тугъула. Buğday: Бугъудай. Muğla: Мугъула».

"**Гь-Дж**" harflerinin ifade ettikleri sesler farklı olsa da, bugün aynılaşmış anlamda kullanılan ve farklı şivelerde birbirinin ikamesi olan seslerdir. Çalışmakta olduğumuz şive içerisindeki farklı yöre ve ağızlar her iki sesten birini kullanabilmektedirler. Bu nedenle de, her iki sesin yazım örnekleri verilecektir. Ancak, Khabardey alfabesinde bu iki sesten "дж (*c*)" sesi temel alınarak yazılı hale getirilmiş olup, bu alfabede "гь" harfi mevcut değildir. Adıgey alfabesinde "гь" harfi mevcuttur ve Türkçedeki keskin veya ince bir "*g*" sesi değerinde okunur. Bu çalışmanın Khabardey alfabesini temel alması bakımından, Adıgece ile ilgili çalışma ve sözcüklerinin yazımı da temelde Khabardey alfabesindeki harflerin kullanılmasıyla yürütülecektir. Her iki sesin (дж, гь) telaffuz şekli Türkçe alfabesinde bulunan karşılıkları (*c, g*) gibidir.

Örnekler:

-«Gel: Гьэл. Git: Гьит. Gezmek: Гьезмэк. Ege: Iегьэ. Cengaver: Дженгьавэр».

-«Cengiz: Джэнгьиз. Ceviz: Джэвиз. Gece: Гьэджэ. Gelecek: Гьэлэджэк. Yolcu: Йолджу. Hancı: Хьэнджы».

"**Г**" harfinin ifade ettiği ses "гь (*g*)" ile "гъ (*ğ*)" arasında bir sestir. Ağız içinde "гь" sesi ile aynı bölgede oluşsa da, "гь"nin oluşumunda dil ortasına yapılan baskının ortadan kalkmasıyla meydana gelen bir sestir "г" sesi. Bu yumuşama "*yumuşak g*"ye kadar varmamış "гъ (*ğ*)" sesi de doğmamıştır. "Г" sesi nefesin daha rahat verilmesiyle ortaya çıkan bir sestir ve sürekli seslem olanağına da sahip bir sestir. Bu ses (г) dilin orta bölgesinde oluşurken, "гъ (*ğ*)" sesi dilin arka bölgesi ile gırtlakta oluşan bir sestir. "Гь" sesi keskin bir "*g*"dir ve dilin ön bölgesinin müdahalesiyle doğar; oysa "г" sesi, yumuşamış ve "*ğ*" sesine doğru bir eğilim gösteren bir sestir; ama, "г" sesi "*ğ*" sesi gibi boğaz bölgesinde değil de, dilin orta bölgesinin titreşimiyle doğar.

"Г" sesi Türkçe alfabesinde bulunan bir ses değildir. Ancak, Türkçede "*g*" ve "*ğ*"nin sözcüklerdeki seslem farklılıklarında duyulabilen bir sestir. Örneğin, "gaz" dediğimizde duyduğumuz "*g*" sesinin keskinliği kaybolmaktadır ve ifade ettiğimiz "г" sesine doğru bir eğilim göstermektedir. Türkçedeki "öğe, eğe, eğer, meğer; siğil" sözcüklerindeki "*ğ*"nin telaffuzu "*y*"ye tam kaymaz ise, "г"ye benzer bir ses ortaya çıkar.

"Adıge" sözcüğünde de "г" sesi bulunur (Адыгэ); kimi ağızlarda bu sözcükteki ses "*g*" olarak telaffuz edilse de, Khabardey şivesindeki telaffuzu "*g*" gibi keskin değil de, genelde bir "г" sesidir.

Aşağıdaki ses gruplarında bulunan "*g*" ve "*ğ*" harflerini ifade ettiğimiz şekildeki "г" sesi olarak okumaya çalışalım; ardından, Adıge alfabesinde yazılmış olan ses gruplarını okuyalım:

-«Adıge, gaz, cağız, ağır, öğe, eğe, siğil».

-«Адыгэ, гыз, гэз, дэгыз, бэг, бгы».

"Г" harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«Гын: Barut; Baharat. Жыг: Ağaç. Бэгын: Şişmek. Лъагэ: Yüksek».

"**Гу**" harfi ile yazılan ses "гъ" sesinin "у" bitimli olarak seslemidir. Türkçe alfabede bu tür seslerin yazımı yoktur; ancak, bu ses değeri muhtelif sözcüklerde ses uyumu sonucunda oluşur; bu nedenle de okur için telaffuz sorunu yoktur. Ancak, "у" bitimli harfler sözcük başında ve içinde tam ses değerinde telaffuz ediliyorsa da, sözcük sonundaki "у" sesi genellikle yarım olarak seslendirilir; sözcük sonundaki "у" sesi "ы" bitimli olarak seslendirilmez, sesin tamamı değil de ses efekti verilir.

Aşağıda, "*g*"yi bir "*u*" sesinin izlediği ve dolayısı ile "*gu*" sesinin bulunduğu ve tam duyulduğu Türkçe sözcüklerinden örnekler verilmektedir; ardından, Türkçe ses uyumu nedeniyle ifade ettiğimiz gibi sözcük sonunda "*u efekti*" veren seslemlerin Adıge alfabesinde yazımı gösterilmektedir.

Örnekler:

-«Erguvan: Иергуван. Gut: Гут. Gurur: Гурур».

-«Bug: Бугу. Cug: Джугу. Bulug: Булугу. Fug: Фугу».

"Гу" harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«Гу: Kalp. Иэгу: Avuç içi. Гуанэ: Budak. Джэгу: Oyun. Дэгу: Sağır».

«Д, Т, ТІ»

"**Д**" harfinin karşılığı Türkçe alfabesindeki "*d*" harfidir.

Örnekler:

«Davut: Давут. Dede: Дэдэ. Deyiş: Деиш. Dur: Дур. Dil: Дил. Dış: Дыш».

Kiril alfabesindeki "**Т**" harfinin de karşılığı "*t*" harfidir.

«Tanrı: Танры. Tat: Тат. Tut: Тут. Mithat: Митхьэт».

"**ТІ**" harfiyle gösterilen ses "т" harfi sonuna kesme gelecek şekilde yazılmıştır ki, "д" ve "т" seslerinin her birinin kesmeli olarak ve bastırılarak telaffuz edilmesinden doğar.

"*D*" sesinden "*t*" sesine gidilen sürecin devamında ortaya çıkan bir ses olarak ifade edilebilir "тІ" ile işaret edilen ses; o bir şeddeli "*t*" sesidir, birlikte ve üzerine basılarak telaffuz edilen "*tt*" sesidir. Türkçede bulunmayan bir sestir ve Türkçe alfabede «*t'*» olarak yazılabilir. Günümüzde bir çok dildeki sözcüklerde "*tt*" ya da "*th*" olarak yazılan seslerin aslının çoğunlukla "тІ" sesi olduğu ifade

edilebilir; bugün, o dillerde giderek yazıldığı şekilde okunmaya dönüşmüş olmalıdır.

"T" sesi dilin üst ön dişlere temas etmesinin ardından havanın dışarı verilmesi ile oluşan bir sestir. Bu şekilde seslendirilen "т" sesinin sıkıştırılmış ve patlamalı olarak duyulması "тI" sesidir. Bunun gerçekleşmesi için, küçük dilden başlayarak boğaz bölgesi sıkılıp geniz yolu da kapatılarak, havanın ağız bölgesinde sıkıştırılmasıyla birlikte dil üzerinde baskı gerçekleştirilir; bu koşullar altında, ön üst dişlerin üzerini baskılayan dilin bu baskısını aralaması sonucunda basınçlı hava dışarı atılarak patlatılması "тI" sesi ortaya çıkar.

Bu sesin çıkartılabilmesine yönelik çalışma "*t*" sesinin kesilerek bastırılması egzersizleriyle yürütülebilir. Örneğin, bir sözcük sonundaki "*t*"yi keserek ve üzerine basarak telaffuz etmek; birden fazla "*t*" sesini birbiri üzerine bindirerek seslendirilmeye çalışmak bu sesi çıkarma egzersizlerinden olabilir. Dikkat etmek gerekir ki, burada ses çokluğundan ziyade seslerin ezilmesi ya da katlanarak bir yeni ses niteliğinin oluşturulmasıdır konu olan. Bununla birlikte, birçok "*t*"yi bir anda ve sıkıştırılmış olarak seslendirmeye çalışmak ya da "*t*"leri şeddeli bir şekilde seslendirmek yapılacak egzersizlerdendir.

Bir çocuğa uzakların işaret edilmesinde kullanılan "atta" ifadesinde duyulan sese dikkat edilirse, bu, söz konusu ettiğimiz sestir; özellikle ikinci "*t*"nin aldığı ses niteliği konu ettiğimiz sestir. Benzer şekilde, "*tt*"lerin ardışık olarak bulunduğu sözcüklerdeki telaffuzda yakalanabilecek bir sestir "тI" sesi ki, benzer sözcükler üzerinde çalışmak ve telaffuza dikkat etmek gerekir:
«Hatti, gitti, hatta, katta; kattı; Almanca olarak "bitte"».

Bu sözcüklerde "*tt*"den çıkmamacasına seslendirilmesiyle konu edilen sesin (тI) daha net duyulması ve çıkarılması sağlanabilir. Bu sözcüklerin özellikle ikinci "*t*"lerinde algılanan bu ses, bir alıştırma süreci sonunda tek başına seslendirilmeye çalışılmalı; bu alıştırmalarla da ses hafızamıza yerleştirilmelidir. Yukarıda verdiğimiz örneklerden ikinci seslerdir söz konusu ettiğimiz kesmeli (I) ses değerinin doğal olarak duyulduğu yer ki, bu örnekte duyulan «*t'*» sesini dikkate alarak Adıgece alfabede yazmak gerekirse şu şekilde yazmak gerekirdi:
«Hatti: ХьэттИи. Gitti: ГьиттИи. Hatta: ХьэттIа. Bitte: БиттIэ».

Burada, çalışmada başarı sağlamaya engel teşkil eden hususlar ile bu engellerin aşılması ve hedeflenmesi gereken hususlara ilişkin olarak daha önce kullandığımız ifadelerin hatırlatılmasında yarar vardır:

«Bu egzersizlerde mevcut ses hafızasını aşmak ve genişletmek suretiyle, bu hafızayı zorunlu ve uyulması gereken bir küme olarak bize dayatan dilsel ses bilincinden kurtulabilmek hedefimiz olmalıdır. Çalışma sürecinde bu bilincimizin zayıfladığı anlarda, yani farkına varmadığımız anlarda, üzerinde çalışmakta olduğumuz sesi istenen değerde seslendirebildiğimiz tespit edilebilir. Bir başkasının gözlemiyle tesbit edilebilecek olan bu doğru telaffuz, mevcut ses bilinci dışında gerçekleşmektedir ki, bilinçsizcedir; bu işlemin tekrarı, ilgili ses donanımında iz bırakmasına yol açar ve söz konusu ses giderekten telaffuzu yapılabilecek olan sesler arasına katılır. Bu egzersizin devamıyla, söz konusu ses süreç içinde hafızaya alınabilecek; dilsel olarak kullanılmaya başlanmasını takip

eden süreçte de ses bilincine dahil olacaktır. Bu sürecin devamı sonucunda, üzerinde çalıştığımız ses artık bize aittir».

Aşağıda Adıgece alfabede verilmiş olan ses gruplarını “тI” ses değerini vererek okuyunuz:

«TIы, тIэ, тIатIэ, IутIэ, натIэ, нетIэ, нытIэ, ятIэ, хъутIэ, тIыхъу, тIу».

“TI” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«TIэкIу: Az. НетIэ: Demin. TIy: İki. TIыгур: Kambur. TIысын: Oturmak».

«Ж, Жь»

“**Ж**” harfinin karşılığı Türkçe alfabede bulunan “*j*” harfidir.

Örnekler:

«Jale: Жале. Jel: Жэл. İmaj: Iимаж. Mesaj: Мecаж. Masaj: Мэсаж».

“**Жь**” sesi “ж” sesinin keskinliği kaybolmuş bir hali veya peltek haldeki bir benzeridir; “ж” sesine göre, frekansı daha düşük olan, daha yayvan ve yavaş tempolu bir sestir “жь”. Türkçede “жь” sesi yoktur.

“Ж” sesi dil ucu ile damağın ön üst çeperleri maharetiyle çıkarılan bir sestir; “жь” sesinin çıkması için, dilin orta ilerisi ile damağın daha geri bölgeleri işin içine girer. “*J*” sesinin keskinliğinin törpülenip yayvan hale geldiği şeklindeki telaffuzu ya da bir tür peltek taklidi yaparak “*j*”nin telaffuzu “жь” sesinin çıkarılması çalışmaları içindedir. Bu ses, alt ön dişleri olmayan kişilerin “*z*” sesini telaffuz biçimine uyan bir sestir; o halde bu taklidi yaparak da seslendirilebilir.

“Жь” sesinin çıkartılması “ж”nin seslendirilmesinden yararlanarak sağlanabilir; “ж”nin seslendirilmesinden geçilerek “жь”nin seslendirilmesine varılabilir: “Ж” sesinin çıkarılmasında dil ucu devrededir ki, iki yanından sıkıştırılarak sivri bir hal alan dil ucunun titreşimiyle ortaya çıkan ses “ж” sesidir; “ж”nin seslendirilmesi, dil ucunun sıkılması bırakıldığı haliyle yapılacak olursa, bu sıkma işi dilin ortasına doğru kayar ki, böylelikle titreşimin dilin orta bölümünde gerçekleşmesiyle ortaya çıkan sestir “жь” sesi.

“Жь”nin ifade ettiğimiz şekildeki seslendirilmesinden sonra aşağıdaki ses gruplarını okuyunuz:

«Жьы, жьэ, жьа, Iэжь, Iэжьэ, жыжьэ, жьажьэ, ижь, ежь, ежьэ, яжь, яжьэ, ужь».

“Жь” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«Жьы: Erken; Eski. ЛIыжь: Yaşlı adam. Мажьэ: Tarak. Лэжьэн: Çalışmak. Жьэ: Ağız».

«Щ, ЩI, Ш»

Bu ses grubunda bulunan “**ш**” harfinin Türkçe alfabedeki karşılığı “*ş*” harfidir. “*Ş*” sesinin bulunduğu Türkçe sözcüklerinin Adıgece alfabede yazılış örnekleri aşağıda verilmiştir.

Örnekler:

«Şubat: Шубат. Şeker: Шэкэр. Giriş: Гьириш».

“**Щ**” ile “ш” sesi arasında da “жь” ile “ж” arasındaki ilişki benzeri bir ses ilişkisi vardır. “Щ” sesi “ш” sesinin bir tür peltek ve yayvan halidir. Türkçe sesler arasında “щ” sesi mevcut değildir. Bu ses Yunanca’da da bulunan bir sestir ve Türkçe ile diğer birçok dilde örneğin “Soros” olarak yazılıp telaffuz edilen sözcüğün Yunanca aslına uygun olarak okunuşu Kiril alfabesinde yazılırsa “Щорощ” şeklinde olur.

Ön alt dişleri dökülmüş olan birinin “*ş*” sesini ya da “s” sesini telaffuzunda duyulabilecek olan sestir “щ” sesi. O halde, bu seslerin bulunduğu sözcükleri ön dişsiz biri gibi söyleme taklidi yaparak “щ” sesini telaffuz edebiliriz. “Щ” sesi de “c (s)” sesi gibi sürekli çıkarılabilecek olan bir sestir. Bu ses (щ) “ш *(ş)*” sesinin çıkartılması sırasında seslendirme işinin bastırılması ile duyulabilecek olan bir sestir; bu baskılama dilin orta bölgesinin işin içine girmesine yol açar ve bu durumda duyulacak olan sestir “щ” sesi. Başka bir ifade kullanırsak, “ш *(ş)*” sesinin seslendirilmesinde hissedilen dil ucunun devreden çıkarılması ve bunun yerine dilin orta bölgesinin hissedilmeye başlanması ile duyulabilecek olan bir sestir “щ” sesi. “Ш *(ş)*”nin seslendirilmesinde dil ucu titreşimdedir ki, bu titreşim bastırıldığı halde halen “ш *(ş)*” sesi çıkartılmaya uğraşılırsa, titreşim dilin orta bölgesine kayar ki, bu durumda çıkartılabilecek olan ses “щ” sesidir. Bu ilişki, yukarıda ifade ettiğimiz “ж” ve “жь” seslerinin ilişkisine benzer.

O halde, telaffuzunda ifade ettiğimiz yöntemleri kullanarak seslendirmeye çalıştığımız “щ” sesini aşağıdaki ses gruplarında doğru olarak okumaya çalışalım:
«Щы, щыс, щыт, щыщ, щэ, ща, щи, ищ, ища, гуэщ, гуащэ, Іущ, Іэщ, Іэщэ».

“Щ” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:
«Щы: Üç. Щырыщ: Üçer. Щытын: Ayakta durmak. Щыгъын: Giysi».

“Щ” sesinin kesmeli hali de “**щI**” harfi ile ifade edilir ki, bu ses de Türkçe sesler arasında yoktur. “Щ” sesini çıkarabilmiş olmamız halinde, bu sesin kesmeli ve bastırılarak telaffuzu “щI” sesini verir. Burada da, kesmeli seslerin telaffuzundaki hareket tarzına benzer şekilde, “щ” seslendirilirken ağız içinde hava basıncının artırılması ile dil ucunun damağın ön bölgesine temas ederek titreşimi gerçekleştirilirse “щ” sesi yerine “щI” sesinin çıkartılabileceği bilinmelidir.

Bu sesin (щI) telaffuzunda “щ” sesinin yanısıra “ш” sesi de üzerinde çalışılacak bir sestir. “Ш” sesinin Türkçede bulunmasından dolayı (*ş*) telaffuz sorunu yoktur; dolayısıyla, bu sesin kesmeli ve bastırılarak telaffuzuna çalışmak bizi “щI” sesine yakın bir sesin telaffuzuna götürür. Bu yapılırken, “щ” sesini telaffuz için söylemiş olduğumuz gibi, dilin orta bölgesinin devreye girmesine çalışmakla da “щI” sesini doğru telaffuz etmeye başlayabiliriz.

O halde, bu sesin çıkarılması çalışmaları burada ifade ettiğimiz hususlarla birlikte, kesmeli seslerin telaffuzu için daha önce ifade ettiğimiz yöntemlerle sağlanabilir ve geliştirilebilir. “ЩI” sesini aşağıdaki ses gruplarında doğru olarak okumaya çalışınız.

«ЩIы, щIыдэ, щIыта, щIэ, щIэс, щIэсэ, шIэтIэ, ищI, ищIэ, ущI, щIыIу, щIэIуэ».

“ЩI” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:
«ЩIы: Yer. ЩIын: Yapmak. ЩIэн: Yapadurmak; Bilmek. ЩIэ: Yeni. ЩIагъ: Alt. ЩIагъ-щIыIу: Alt-üst».

«К-Ч, Ку, КI, КIу»

Çalıştığımız şivede “**к, ч**” seslerinin her ikisi de mevcuttur ve alfabeye her iki harf girmiştir. Bu harflerin karşılığı Türkçe alfabesinde de mevcuttur (К: *K*; Ч: *Ç*). Khabardey şivesinde bu seslerin her iksinin de farklı ağızlarda aynı anlamda kullanılması söz konusudur. Ancak, bu ağızlardan “ч” sesinin kullanılması temel alınarak yazımda tercih edilmiştir ki, bunun sonucunda da bugün Khabardey bölgesinde “ч” şeklindeki bir telaffuz tarzı yaygınlaşmıştır.

Khabardey alfabesinde her iki sesin de harf olarak mevcut olmasıyla birlikte, bu ses grubunda bulunan diğer seslerin de yazım ve telaffuz bakımından “к” ile ilişkili olması nedeniyle sesler üzerine çalışmamızda ve ilgili Adıge sözcükleri yazarken “к” sesini esas alacağız ve yazımda bu harfi tercih edeceğiz.

Bu alfabede geçen “к” ince bir sestir ve Adıgecede bu harfin bulunduğu her yerde aynı ses değerinde okunur. Oysa, Türkçe alfabesinde bulunan “*k*” harfinin okunması ve dildeki kullanımı birbirinden farklı “*k*” ses değerlerini kapsar; bu ses bulunduğu sözcükte ses uyumundan dolayı Türkçede farklı nüanslarda telaffuz edilir (*ke, ka, ko*). Adıgecede ise, bu sesin değeri her yerde “*ke*” sesleminde işitilen ince bir “*k*” sesidir ki, şağıdaki örnekler “*k*” harfinin Adıgecedeki değerinde okunan Türkçe sözcüklerdir. “Ч” harfi Türkçedeki “*ç*” harfinin tüm değerlerini karşılar.
Örnekler:
-«Kemal: Кэмал. Kemik: Кэмик. Kekeme: Кэкэмэ. Gelmek: Гьэлмэк. Ekmek: Iекмэк».
-«Çek: Чэк. Taç: Тач. Keçi: Кэчи. Çengel: Чэнгьэл. Çerçi: Черчи. Çoban: Чобан».

“**Ку**” harfi ile yazılan ses -anlaşılacağı üzere- “к” sesinin “у” bitimli halidir. Türkçe sözcüklerinde “*k*” ve “*u*”nun ardışık gelmesi halinde Kiril alfabesi kullanarak yazımında Adıgece alfabede bulunan “ку” harfini kullanmak uygun düşer. Ayrıca, Türkçe ses uyumundan kaynaklan nedenlerle, bulunduğu yere göre “*k*” sesi Türkçe sözcüklerinde “ку” ses efekti taşır ki, bu duyulan sesi Adıgece alfabesiyle yazmak gerektiğinde “ку” harfini kullanmak gerekir. Aşağıda, hem bu ses uyumundan kaynaklanarak sözcük sonundaki “*k*” harfinin “ку” sesleminde duyulması ile ilgili örnekler, hem de sözcük içinde “*k*” ile “*u*” harflerinin ardışık gelmesi sonucunda “ку” harfinin kullanımı için uygun örnekler görülmektedir.
Örnekler:
-«Ok: Iоку. Kok: Коку. Çok: Чоку. Uyruk: Iуйруку. Bozuk: Бозуку. Kozok: Козоку».

-«Oku: Іокуу. Okut: Іокут. Okul: Іокул. Koku: Кокуу. Çoklu: Чокулу. Uyku: Іуйкуу. Kuzu: Кузу. Kumru: Кумру. Козлу. Ukrayna: Іукурайна».

“**КІ**” sesi “к” sesinin kesilmesi ve üzerine basılarak bir itme ile çıkarılan bir sestir; dolayısıyla “к” sesinden daha ince, tiz ve keskin bir sestir “кІ”. Khabardey alfabesinde yazılma şekli böyle (кІ) olmakla birlikte, kabul edilen şive itibarıyla okunuşu “чІ” şeklindedir. Ancak, söz konusu sesin aynı şivede “*k*” sesinin bir türevi olarak telaffuzu da vardır ki, burada yazım şekline de uyması bakımından “*ç*” değil de “*k*” sesine yakın olarak telaffuzu ve okunmasını öneririz.

“*K*”nin türevi olan bu ses (кІ) değeri Türkçede yoktur; ancak, alfabede «*k’*» olarak yazılabilir. Yukarıda ifade ettiğimiz “*ç*” benzeri telaffuzu ise, «*ç’*» olarak yazılabilir.

“K” sesini çıkarmakta iken hıçkırığı tutan birindeki telaffuzunun “кІ” sesine benzer olduğu ifade edilebilir. Bu sesin telaffuzu için bu taklidin yapılması da denenebilir. Ayrıca, ardışık gelen iki “*k*” sesinden çıkmamacasına ve sıkıştırıp bastırarak bir “*k*” telaffuzu, ifade ettiğimiz “кІ” sesini verebilir. Türkçede ince bir “*k*” olarak telaffuz edilen iki ardışık “*kk*” harfinin okunmasında ikincisinde doğal olarak duyulan ses “кІ”ye benzer bir sestir. Bu okumada, ikinci “*k*” sesinden çıkmamacasına ve bastırarak telaffuzuna çalışılırsa “кІ” sesi doğru olarak telaffuz edilebilir. Aşağıdakileri ifade ettiğimiz şekilde okumaya çalışınız:
-«Sikke, Mekke, dükkan».
-Bu sözcükleri, okunmasını istediğimiz şekilde Kiril alfabesinde yazmak gerekirse şöyle yazılmalıdır:
«СиккІэ, МэккІэ, дюккІан».

Adıgecedeki “к” sesinin ince bir “*k*” sesi olduğunu ifade etmiştik. Bu şekildeki ince bir “*k*” sesinin ortaya çıkması sürecinde, eğer, boğazın sıkılması ve geniz yolunun kapatılmasıyla sıkıştırılan havayla dil üzerinde oluşturulan baskı, seslendirilmekte olan “*k*” sesini yoğunlaştırıp sıkıştırarak bir patlamayla dışarı atılmasına neden olursa, ortaya çıkan sestir “кІ” sesi.

Yukarıdaki şekillerde telaffuz edilebilecek olan “кІ” sesini aşağıdaki ses gruplarında doğru olarak okumaya çalışınız:
«КІы, кІыщ, кІэ, кІадэ, кІагуэ, кІыгу, гуэкІ, гуэкІэ, дзакІэ, текІ, икІ, укІ, ІукІ».

“КІ” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:
«КІыр: Güçlü çıkan bitki. КІыхь: Uzun. КІагуэ: Kısa. КІэн: Aşık kemiği. КІэ: Kuyruk, arka».

“**КІу**” sesi de “кІ” sesinin önüne “у” gelerek oluşan bir sestir; “кІ” sesinin doğumuna benzer şekilde seslendirilebilecek olan bir sestir. “КІу” sesi Türkçe harf ve işaretlerle «*k’u*» olarak gösterilebilir.

“КІу” sesinin telaffuzunu yukarıda ifade edilen şekilde sağladıktan sonra aşağıdaki ses gruplarında doğru olarak okumaya çalışalım:
«КІуэ, кІуакІуэ, екІу, емыкІу, зэкІу, текІуэ, макІуэ, щакІуэ, шакІуэ».

“КІу” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«ЕкIун: Yakışmak. КъекIу: Yakışıklı. КIуэн: Yürümek; Gitmek. КъэкIуэн: Gelmek. КIуэтэн: Ötelenmek».

«Къ, Къу»

"**Къ**" sesi, Türkçedeki kalın bir "*k*" sesinin gırtlarksıl şekildeki telaffuzudur. Türkçe yazımda esas alınan İstanbul şivesinde "*k*" sesinin bu şekildeki (къ) bir telaffuzu yoktur; ancak, iç ve doğu Anadolu şivelerinde -Türkçedeki ses uyumuna da bağlı olarak- "*k*" sesinin çoğu sözcükteki telaffuzu Adıgecedeki "къ" sesinin aynıdır.

Bu ses boğaz girişinde ve küçük dilin baskısı ile seslendirilen bir "*k*" sesi türüdür. Bu ifade dikkate alınarak, "Vakkas, Dakka, Akka, Hakkı" gibi sözcüklerdeki iki "*k*" sesinin kalın ya da kaba telaffuzunu temel alarak, sonrasına geçmemecesine takılarak kalınması şeklindeki telaffuzu "къ" sesini verir. Bu sesi Türkçe alfabede "*kh*" -ya da "gh"- olarak ifade edebiliriz..

"**Къу**" sesi de "къ" sesinin "y" bitimli olarak telaffuzu ile çıkarılan bir sestir.

Bu sesler (къ, къу) doğu şivesi taklidi ile seslendirilebilecek olan seslerdir ve Türkçe şivelerde duymaya alışık olduğumuz seslerdir. Bu sesler, ifade ettiğimiz şekildeki konuşmaların taklidi yapılarak kolaylıkla çıkarılabilir ki, "къ" sesi için önerdiğimiz "*kh*" şeklindeki yazımını esas alırsak, "къу" sesi için de "*khu*" harflerini kullanarak Türkçe örnekler yazabiliriz:

-«Kharğa: Къаргъэ. Khonya: Къоня. Vakh vakh: Вакъ вакъ. Khap: Къап. Khaz: Къаз».

-«Khurbağa: Къурбэгъэ. Khurban: Къурбан. Bokh: Бокъу».

Aşağıda Kiril alfabesiyle yazılmış olan ses gruplarını da "къ" ve "къу" harflerini ifade ettiğimiz şekilde seslendirmeye çalışarak okuyalım:

-«Къы, къэ, вакъэ, дакъэ, къыгуэкI, къакIуэ, аракъэ, уэракъэ, дыкъын, къакъэ».

-«Къу, къуэ, ныкъуэ, щыкъу, екъу, кIыкъу, дыкъуакъуэ, бжьакъуэ, закъуэ».

"Къ, къу" harflerinin temsil ettiği seslerin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

-«КъэкIуэн: Gelmek. Къэсын: Yetişmek. Вакъэ: Ayakkabı. Дакъэ: Kütük».

-«Къу: Kulp. Къуэ: Oğul. Къутэн: Kırmak. Дыкъуакъуэ: Çatal. Дыркъуэ: Darp izi».

«Кхъ, Кхъу»

"**Кхъ**" sesi "къ" sesine benzer bir sestir; "къ" sesi küçük dilin baskısıyla seslendirilirken, küçük dilin bu baskısının azalması ve işin içine gırtlaklı bir hırlama sesinin katılması "кхъ" sesini verir. Bu sesin boğaz ve ağız içinin temizlenmesi sırasında çıkarılan seslerin bir benzeri olduğu ifade edilebilir.

Bu ses de Türkçede olmayan bir sestir ve "*kh*" sesinden daha az olmakla birlikte kimi Türkçe şivelerde duyulabilen bir sestir. Yazılı dildeki okunuşu değil de, kabaca ve hırlamalı telaffuzu halinde "akıl, aksi, aksam" sözcüklerindeki "*k*" sesinin "къ" olarak telaffuz edilebilmesi ile birlikte "кхъ" şeklinde de telaffuz

edilebilmektedir ki, bu şekildeki bir telaffuz doğu insanı için yabancı değildir. Bu sesi Türkçe alfabede yazmak -bir bakıma- «*ḳğh*» şeklinde ifade edilebilir.

"**Кхъу**" sesi de "кхъ" sesinin "у" bitimli şeklidir. Bu iki ses (кхъ, кхъу), boğaza kaçan bir cismi çıkartmaya çalışırken çıkardığımız seslere benzer sesler arasındadır.

Türkçe yazım diline göre gırtlaksı olan, kaba ve hırlamalı telaffuz edilmesi halinde "akut" sözcüğündeki "ku" sesleminde duyulabilecek olan bir sestir "кхъу".

Aşağıda Kiril alfabesinde yazılmış olan ses gruplarını "кхъ" ve "кхъу" seslerini ifade ettiğimiz şekilde telaffuz etmeye çalışarak okuyalım:

-«КхъыIэ, кхъэ, кхъэжь, кхъафэ».

-«Кхъужь, кхъулэ, кхъухь, кхъуэ, дэкъуэ, укхъуэ».

"Кхъ, кхъу" harflerinin temsil ettiği seslerin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

-«КхъыIэ: Lütfen. Кхъэ: Mezar. КхъапIэ: Kepek; Mezar yeri».

-«Кхъужь: Armut. Кхъуэ: Domuz. Кхъухь: Gemi. Кхъузанэ: Elek».

«Хъ, Хъу»

Yukarıda gördüğümüz "кхъ" sesinden "*k*" sesinin oluşum etkisini çıkardığımızda ortaya çıkan sesin "**хъ**" sesi olduğu ifade edilebilir. Bu ses dilin arka ve orta bölgesinde oluşarak ağız içini dolduran tam bir hırlama sesidir. Türkçe yazılı dilinde bulunmamakla birlikte, içten ve derinden bir "ah!" çekilmesinde duyulabilecek olan bir sestir ki, buradaki örnekte "*h*" olarak yazılmış olan ses aslında telaffuz olarak "хъ" şeklinde duyulur. Türkçe alfabede bu sesin «*ğh*» şeklinde ifadesi uygun düşer.

"**Хъу**" sesi de bu sesin "у" bitimli seslemidir. Bu ses de haliyle Türkçede yoktur; ancak, yukarıdaki örneğe benzer şekilde, içten ve keyifle bir "oh!" çekerken bir hırlama şeklinde duyulan ve "h" harfiyle yazılmış olan ses aslında tam olarak bir "хъу" sesidir.

Bu seslerin bulunduğu Türkçe sözcükler yoktur ve dolayısıyla burada sözcük örnekleri verilemeyecektir. Ancak, yukarıda doğal olarak telaffuzu ile ilgili örnekler dışında da bu sesler yazılı olmasa da yerel ağızlarda duyulabilen seslerdir. Örneğin, aşağıdaki Türkçe sözcüklerin kimi yerel ağızlardaki telaffuzunu yazmak gerekirse Adıgece alfabe kullanmak uygun düşerdi ve şöyle yazmak gerekirdi:

-«Çakal (çağhal): Чахъал. Çakmak (çağhmağh): Чахъмахъ».

-«Oku (oğhu): Iохъуу. çok (çoğh): Чохъу. Tok (toğh): Тохъу».

Aşağıdaki örnekleri "хъ" ve "хъу" seslerini ifade ettiğimiz şekilde telaffuz ederek okuyunuz:

-«Хъы, хъыдан, хъыджэбз, нэхъ, нэхъей, нэхъыкIэ, нэхъыжь, нэхъапэ».

-«Хъу, хъуж, хъуэн, хъуэхъуэн, хъуахъуэ, дэхъу, шыпхъу, Iэхъуэ, шыхъуэ».

"Хъ, хъу" harflerinin temsil ettiği seslerin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

-«Хъыджэбз: Kız. Пхъэ: Odun. НэхъыфI: Daya iyi. Нэхъапэ: Daha önce. Нэхъыжь: Daha yaşlı, büyük».
-«Хъу: Erkek. ЦIыхухъу: Erkek insan. Хъун: Olmak. ЗэхъуэкIын: Değişmek. ЩхъуантIэ: Mavi».

«Х, Ху»

"**Х**" ve "Ху" sesleri bir deniz uğultusunu andıran seslerdir; çalmaya çalışıp da çıkarılamayan ıslık sesi yerine duyduğumuz sesler "х, ху" seslerine benzer çoğunlukla. Ellerimizi ısıtmaya çalışıp da oğuşturarak üflerken çıkardığımız sesler "х, ху" sesleridir.

"Х" sesi Rusça ve Yunancada da mevcut olup, aynı harfle (*х*) gösterilen bir sestir. Rusça ile Yunanca sözcüklerindeki "х" sesinin karşılığı olarak Türkçe ve başka birçok dilde "*h*" sesi kullanılmaktadır.

"**Ху**" sesinin "х"nin sonunda kendini gösteren bir "у" bitimi olduğu da açıktır. Yukarıda ifade ettiğimiz seslendirilme örneklerinden başka, bir yorgunluk ya da bezginlik belirtisi olarak derin bir nefes vermede duyulan ses da çoğunlukla bir "ху" sesidir.

Bu seslerin Türkçede bulunmamasından dolayı burada Türkçe sözcük örnekleri veremiyoruz. Aşağıda Adıgece alfabesinde verili olan ses gruplarındaki ilgili sesleri açıklamalarımıza uygun olarak doğru telaffuzuyla okumaya çalışınız.
-«Хы, хэ, хэт, хэс, хэщ, хасэ, хамэ, хадэ, дахэ, дэх, пхъэх, хъуххэн, Убых».
-«Ху, хужь, хужын, хуэкIуэ, ухуакIуэ, махуэ, хуэмыху, дэху, пэху, Iуэху».

"Х, ху" harflerinin temsil ettiği seslerin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:
-«Хы: Deniz; Altı (6). ХыфIэдзэн: Rastgele atmak, fırlatmak. Пхэн: Bağlamak. Тхэн: Yazmak. ТхыцIэ: Sırt».
-«Хун: Sürmek. Хужь: Beyaz. Нэху: Aydınlık. ХузэфIэкIын: Üstesinden gelebilmek, başarabilmek. Хуэпэн: Giydirmek».

«Хь»

Bu ses Türkçede bulunan "*h*" sesinin şeddeli telaffuzudur; "*h*" sesinin üzerine basarak telaffuz etmek, başka bir ifadeyle, hırlamalı bir "h" sesi "хь" sesini verir. Bu ses bir ağır yük taşıyan kimsenin ıhlama sesidir. Bu ses Türkçe sözcük örneklerinde "*h*" yerine kullanılacaktır. Okumada "*h*" sesine bastırılarak okunması suretiyle "хь" sesinin doğru telaffuzuna çalışılması önerilir.
Örnekler:
«Hasan: Хьэсан. Hati: Хьэти. Günah: Гьюнахь. Hıyar: Хьыяр. Ahali: Iэхьали».

"Хь" harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:
«Хьын: Taşımak; Götürmek. Къэхьын: Getirmek. Хьэ: Köpek. ЩIыхь: İtibar».

«Л, Лъ, ЛI»

“**Л**” harfi Türkçedeki “*L*” harfini karşılar; ancak, Adıgecede bu ses daha yumuşak bir telaffuza sahiptir. Aşağıda Adıgece telaffuzuna uyan Türkçe örnekleri seçilmiştir.

Örnekler:

«Elem: Иелэм. Selin: Селин. Yel: Ел. Elli: Иелли».

“Л” sesinin tam anlamıyla peltek telaffuzu “**лъ**” sesini verir. “*L*”nin böyle bir telaffuzunu ifade eden bir harf yoktur Türkçe alfabesinde; dolayasıyla, bu ses için Türkçe sözcük örnekleri verilemeyecektir. Bu sesin yazımı “*lh*” şeklinde olabilir; ancak, telaffuzu bakımından “*tl*” seslerinin kaynaşık seslemini esas almak daha uygun düşer.

Bu ses “*L*” sesinin peltek taklidi yaparak telaffuzu ile çıkartılabilecek bir sestir. “Peltek” sözcüğünde de görüldüğü üzere sözcüklerde birbirini izleyen “*lt*” ve özellikle de “*tl*” seslerini birbirine kaynaştırarak ya da “*l*” sesinin peltek olarak okunmasıyla “лъ”nin telaffuzu kolaylıkla mümkündür. Bu ses üzerine yapılacak egzersizler için aşağıdaki sözcükleri ifade edildiği tarzda okuyunuz:

«Peltek, elti, alt, altı, altın; atlet, atlı, itli».

Aşağıda Adıgece Kiril alfabesinde verilmiş olan ses gruplarını “лъ” ses değerini vererek okuyunuz:

«Лъы, лъэ, лъаIуэ, лъакъуэ, лъэдий, лъей, хьэлъэ, хэлъ, Iулъ, гуэлъ, кулъ».

“Лъ” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«Лъы: Kan. Лъэ: Doku, organ. Хьэлъэ: Ağır, yüklü. Лъакъуэ: Ayak. Лъашэ: Topal. ЛъапIэ: Pahalı».

“**ЛI**” sesi “л” sesinin kesmeli şekilde ve üzerine bastırılmasıyla çıkartılabilecek bir sestir. Bu sesin çıkarılmasında “лъ” sesi daha yardımcı olacaktır; bu sesin (лъ) de kesmeli olarak üzerine bastırılmasıyla seslendirilebilecek olan bir sestir “лI” sesi. Bu ses (лI), “лъ” gibi sadece peltekçe çıkartılabilecek bir ses değildir; ancak, kendisine yakın olan bu seslerin üzerinde daha önceki kesmeli seslerin telaffuzu yöntemleriyle çalışmakla çıkartılabilmesi mümkündür.

Türkçe alfabe ile bu ses «*L'*» olarak yazılabilir. Türkçede karşılığı bulunmayan “лI” sesi için Türkçe sözcük örnekleri veremiyoruz; ancak, ifade ettiğimiz şekillerde doğru telaffuzunu yaparak aşağıdaki ses gruplarını okuyunuz:

«ЛIы, лIыкIуэ, плIы, пIлэ, лIэн, лIакъуэ, IэплIэ, хуэлIэн, егулI, мэзылI».

“ЛI” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

«ЛIы: Adam. ЛIыжь: Yaşlı adam. ЛIыхъужь: Kahraman. ЛIэн: Ölmek».

«П, ПI, Б»

Bu gruptaki sesler dudaksıl seslerdir. “**П**” sesinin Türkçe karşılığı “*p*” sesidir.

Örnekler:

«Pas: Пас. Pis: Пис. Siper: Сипэр. Sap: Сап. Hep: Хьеп. Hap: Хьэп».

“**Б**” sesinin Türkçe karşılığı da “*b*” sesidir.

Örnekler:
«Ben: Бэн. Bebek: Бэбэк. Bal: Бал. Borç: Борч. Bil: Бил».

“**ПІ**” sesi “п”nin kesmeli ve bastırılarak telaffuzudur. Bu ses, aynı zamanda “б” sesinin de kesmeli ve bastırılmış olarak telaffuzudur. Türkçe alfabe ile bu sesi «*p'*» olarak yazabiliriz ki, o bir şeddeli “*p*” sesi olarak ifade edilebilir.

Bu seslerin seslendirilmesi süreci dudakların kapalı durumu ile başlar ve açılması ile sona erer: Kapalı dudakların ardında dışarı çıkacak şekilde hazır bekleyen havanın aralanmış dudaklardan birden çıkmasıyla birlikte birer dudaksıl ses olarak ortaya çıkarlar. Ancak, seslendirilecek olan bir “пІ” sesi ise, dudakların bu kapalı konumundaki teması ve dışarı çıkacak şekilde bekleyen havanın yarattığı basınç diğerlerinin seslendirilme hazırlığından farklıdır. Burada (пІ), dudaklar iyice sıkılır ve dışarı atılacak olan hava basıncı içeriden dudaklara doğru yoğunlaşır; ardından, sıkılmış olan dudakların açılmasıyla birlikte, bir anda basınçlı havanın patlamalı olarak dışarı verilmesi gerçekleşir ve “пІ” sesinin ortaya çıkması sağlanır.

“*P*” sesini katlayarak ve bastırarak telaffuz ettiğimizde «*p'*» sesini çıkartabiliriz. Bir “züppe” sözcüğünde duyulan ikinci sesin «*p'*» olduğu ifade edilebilir ki, ikinci “*p*” sesinin üzerine bastırmakla bir “пІ” sesi çıkartılabilir. Bu sözcüğü bastırarak bir hamlede ve kısaca telaffuz edersek “пІ” sesini tam olarak çıkartabiliriz. Benzer şekilde, “hippi, hoppa” sözcüklerinde de kolayca duyulabilen ses “пІ” sesidir. Bu sesin alıştırması, benzeri sözcüklerin telaffuzu ile geliştirilerek hafızaya alınabilir; giderek de “пІ” sesi başlıbaşına telaffuz edilebilir.

Yukarıda verdiğimiz örnek sözcüklerdeki birleşik seslerin (*pp*) doğal olarak telaffuzunda kendisini gösteren “пІ” sesinin dikkate alınarak Adıgece alfabede yazılması şu şekildedir:
«Züppe: ЗюппІэ. Cüppe: ДжюппІэ. Hippi: ХьиппІи. Hoppa: ХьоппІа».
Aşağıdaki ses gruplarını “пІ” sesinin doğru telaffuzu ile okuyunuz:
«ППын, пІэ, пІэнкІын, пІэжьажьэ, жьапІэ, пІалъэ, лъапІэ, хъупІэ».

“ПІ” harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:
«ППытІын: Ezmek. ППэ: Yatak. ППалъэ: Mühlet, karşılık. ППэнкІын: Yatağından çıkarak patlamak (örneğin, mısır patlatmak için kullanılır)».

«Ф, ФІ, В»

Bu gruptaki sesler dudaksıl ve dişsildir. “**Ф**” sesinin Türkçe karşılığı “*f*” sesidir.
Örnekler:
«Fikir: Фикир. Fehmi: Фэхьми. Ferik: Фэрик. Faruk: Фаруку. Ufuk: Іуфуку. Ufak: Іуфак. Af: Іэф».

“**ФІ**” sesi “ф” sesinin kesmeli ve bastırılarak telaffuzudur. Türkçede bulunmayan bu sesi «*f'*» olarak yazabiliriz. “*F*” sesi doğası gereği sürtünmesi bir sestir; bu niteliğin kaybolmasını sağlayacak şekilde *“f”* sesinin katlanarak ve bastırılarak, şeddeli bir şekildeki telaffuzu Türkçede «*f'*» olarak yazdığımız “фІ”

sesini verir. Birden fazla *"f"* sesini birden telaffuz etmeye çalışırken, son *"f"* sesine takılarak kalmak; başka bir deyişle, ötesine geçmeksizin birden bir frenle son *"f"*nin telaffuzuna takılı kalmak gibi ifadeler "фI" sesinin çıkartılabilmesi için uygun ifadeler olabilir.

"Ф" sesi, üst ön dişlerin alt dudağı baskılaması esnasında aradan sürtünmeli olarak çıkan havanın çıkardığı bir sestir. Bu hareketin uygulanması sırasında, ağız içinde oluşturularak dışarı atılacak havanın basıncı artırılırken, dişlerin baskısının artırılması sırasında aradan dışarı çıkan havanın patlamalı olarak duyulmasıdır "фI" sesinin ortaya çıkması. Türkçede bulunmadığından dolayı sözcük örnekleri verilemiyecektir; ancak, bu sesi doğru telaffuzuna çalışarak Adıgece alfabede yazılmış olan aşağıdaki ses gruplarını okuyalım:
«ФIы, фIырыфI, фIэ, фIэрафIэ, фIанэ, фIамыщI, фIэщ, фIэщI, IэфI, цIыхуфI».

"ФI" harfinin temsil ettiği sesin dili bilenler için tanınması bakımından, bulunduğu Adıgece sözcüklerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:
«ФIы: İyi. УэфI: İyi hava. МэхуэфI: İyi gün. ГуфIэн: Sevinmek. ФIэнэн: Takılmak. ЗэфIэкIын: Hallolmak; Birbirinden ayrılmak, kurtulmak».

"**В**" sesinin de "ф" sesi gibi sürtünmeli olduğu ifade edilebilir; ancak, bu sürtünme "ф" kadar yumuşak değil, daha serttir ve adeta sürtündüğü yüzeyi tahriş ederek, alt-üst edercesine bir etki bırakarak oluşan bir sestir. Bu harf ile gösterilen ses Türkçedeki "*v*" harfi ile gösterilen sesin aynıdır.
Örnekler:
«Veli: Вэли. Vali: Вали. Avare: Iэварэ. Av: Iэв. Ev: Iев».

«М, Н»

Bu guptaki sesler genizsil seslerdir; bununla birlikte, Adıgece telaffuzları asgari genizsillik taşır. "**М**" harfi Türkçedeki "*m*" harfinin aynıdır; "**Н**" harfi de Türkçedeki "*n*" harfine karşılık gelir.
Örnekler:
-«Manzara: Манзэрэ. Mehmet: Мэхьмэт. Tamam: Тэмам».
-«Nuh: Нухь. Nazan: Назан. Hazan: Хьэзан. Ninni: Нинни. Nene: Нэнэ».

«**Р**»

Bu ses gürültülü ve her durumda kendini duyurabilen bir sestir. Türkçedeki karşılığı "*r*" sesidir.
Örnekler:
«Ordu: Iорду. İrade: Ирадэ. Dar: Дар. Zar: Зар. Sor: Сор. Seramik: Серамик».

ADIGECE ALFABEDE TÜRKÇE YAZMA VE OKUMA ALIŞTIRMASI

Aşağıdaki Türkçe metni Kiril alfabesi ile yazınız; Kiril alfabesinde yazılmış olan Türkçe metni de Türkçe alfabeye çeviriniz. Benzeri alıştırmaları yaparak Adıgece alfabesini içselleştiriniz.

Adıgece bir ses dilidir ve sesler dilin işleyişinde temel elemanlardır. Seslerin fonetik nitelikleri, onların anlamsal niteliklerini de oluşturan özellikleridir. Seslerin fonetik ilişkileri onların anlamsal ilişkilerini de belirler. Ses komşulukları aynı zamanda anlamsal komşuluklardır.

Ünlü sesler ses geometrisini belirler, arşınlarlar. Bu bakımdan da, bu seslerin dilsel işlevleri geometriktir; bu seslerin ilişkileri bir geometrik koordinat sistemini ortaya koyarlar. Bu ifadelerden de anlaşılabileceği gibi, ünlü seslerin ortaya çıkmalarının bir sıra düzeni vardır ki, müteakip çalışma kesiminde temel ünlü seslerin doğuşu ile muhtelif şekillerde yeni ünlü seslerin ses kümesine katılmaları izlenebilecektir.

Адыгэджэдэ булунан юнсюз сеслер, нэфэсин догъал Іоларак верилмэси Іилэ сеслемленэн бир юнлю сес битиминдэ сеслем Іоларак Іортая чыкар. Бу Іитибарла да, юнсюз сеслер, кендилеринин сеслемини сагълаян юнлю сеслерин къылгыладыгъы геометридэ фэІалиеттэдир. Бурадаки фэІалиет бир Іишлэмдир ки, бу фэлсэфик бир Іиштир. Юнсюз сеслер сес донанымлары Іэраджылыгъы Іилэ фарклылашан нителиктеки сеслердир. Бу нитэликлэр Іонларын Іишлэв вэ потансиел Іэнламларыдыр ки, бу Іэнламлар Іонларын дилсэл Іоларак Іортая койдукулары Іэнламлардыр. Юнсюзлерин фэлсэфик Іэнламлар Іичэрмэсинин нэдэни будур. Іонларын сессел комшулукулары Іэйны заманда Іэнламсал вэ фэлсэфик якынлыкларыдыр. МютеІакип кэсимдэ юнсюз сеслерин Іинджэлэнмэси бу догъурултуда Іоладжактыр.

İKİNCİ BÖLÜM

ADIGECE SESLERİ, ARALARINDAKİ İLİŞKİLER VE SES ANLAMSAL TEMELLERİ

BİRİNCİ KISIM
ÜNLÜ SESLER VE ARALARINDAKİ İLİŞKİLER, SES ANLAMLARI İLE DİLSEL İŞLEVLERİ

GENEL

Önceki konuların işlenmesi sırasında seslerin ünlü ve ünsüz olarak ayrımında da ifade ettiğimiz gibi, ünlü sesler ses birimi olarak kendiliğinden ortaya çıkabilen seslerdir. Onlar ses kümesinin temel elemanlarıdırlar ve ses kümesinin iskeletini oluştururlar. Onlar ses geometrisini kılgılayan elemanlardır. Ünlü sesler, bir bakıma, ses kümesinin kendisini oluşturan seslerdir ve ses denen olgunun kendisidirler.

Adıgecedeki ünlü ses birimleri "ÇİZELGE:2"de verildiği gibidir:
«Ы, Іы»; «Э, Іэ, А»; «И, Іи, Й, Е, Іе, -Я-»; «У, Іу, О».

Yukarıda verilen ses grupları oluş ilişkisi bakımından da birbirini izleyen gruplardır. Gurpta bulunan ilk sesler temel ünlü seslerdir (ы, э, и, у) ki, bu temel seslerin oluş ilişkisinin yazdığımız sırayı izlediği ifade edilebilir. İfade ettiğimiz bu sesler gruplarındaki ilk seslerdir ki, aynı zamanda, gruptaki diğer sesleri doğuran seslerdir.

Temel ünlüler dediğimiz bu sesler, yukarıda telaffuzu ile ilgili açıklamalarda da ifade edildiği gibi, doğal olarak verilen nefese eşlik ederek ortaya çıkan seslerdir. Bu şekilde, nefesin doğal olarak verilişiyle ortaya çıkan sesler olmaları nedeniyle de, doğal olarak, bir ünsüz sesin seslemi görevini yerine getirirler. Bu üstlendikleri rol, onların doğal olarak seslem niteliklerinden kaynaklanır ki, ünlü seslerin bu doğal seslem nitelikleri Adıgecede kaybolmamış olarak bulunurlar. Bu seslerin temelliğinde ve bunlardan doğmuş olup yukarıdaki ses gruplarında gösterilmiş olan "a, o, e" sesleri de, ortaya çıkış ve seslem nitelikleri bakımından ünsüzlerin seslemi görevini yerine getirebilen seslerdir (а → ээ; о → эу; е → иэ / эй).

Konunun işlenmesi sırasında yeri geldiğinde Türkçe alfabe ile Adıgece Kiril alfabesindeki harflerin kullanılması gerekmektedir ki, hangi alfabe harfinin kullanıldığının ayırdedilmesi bakımından -önceki bölümde de kullanıldığı şekilde- Adıgece Kiril harfleri normal karakterde yazılırken Türkçe harfleri de *Latin* karakterde yazılacaktır.

*

Ses anlamlar temelde ve öncelikle insanın canlılığının gereği olarak ortaya çıkan ifadelerdir. Ünlü sesler insanın kolaylıkla çıkarabildiği seslerdir; ses denen olgunun kendisini daha iyi ifade eden ünlülerin Adıgecedeki anlamına ilişkin olarak aşağıda gireceğimiz irdeleme öncesinde, ünlü seslerin insanın bir refleksiyle kolaylıkla ortaya çıkabildiğini ifade etmek gerekir. Bu bakımdan da, ünlü sesler canlı ya da insanın akut nitelik taşıyan sesleri olduğunu da ifade etmek ugun düşer.

Bu kolay ve çabucak ortaya çıkabilmeleri nedeniyle de, insana ilişkin temel doğal refleksif ifadelerdir; kolaylıkla bir şeyler ifade edebilecek şekilde dilsel işleyişte doğal anlamlar olarak bulunabilirler. Nitekim, Adıgece telaffuz şekline uygun şekilde seslemlenen çoğu ünlü sesin başlıbaşına "anlama ve tespit, refleks ve eylem, soru ve cevap" niteliği ve kipinde doğal olarak kullanılan sesler olduğu ifade edilebilir.

Aşağıda, dilsel anlamlarına ilişkin genel ipuçlarını da verdiğimiz Adıgece ünlü seslerin doğal olarak insanın ifade ettiğimiz doğal tepkisel nitelik taşıyan anlamlara ilişkin olarak kullanılması örnekleri verilmiştir:

-Bilinmeyen bir şey karşısında doğal bir tepki olarak ortaya çıkan bir "soru, anlama, onaylama" doğal olarak "ы" sesinde ifade bulabilmektedir:
«ЫI? ЫЫ? ЫI! ЫЫ!».

-Bir şeyin olumsuz karşılanması ve reddi de doğal olarak "Ыы" sesinde ifade bulur:
«Ыы; Ыыы; ЫыI; ЫыIы; ЫыIыы».

-"ЫI" sesinin ifade ettiği doğal tepkisel anlamlar (soru, anlama, onaylama) biraz daha belirgin ve yüksek sesli bir tepki olarak "э" sesinde de ifade bulur:
«Ээ? Э; ээ!».

-Beklenmedik bir anda ortaya çıkan veya kaybolan bir anlık şeyler doğal tepkisel bir anlamda bir şaşırma kipinde "Iэ" sesinde ifade bulur:
«Iэ!».

-Bir şeyin uzak ya da ulaşılamaz olması, ortaya çıkmış ve olup bitmiş bir şey ile bu niteliğiyle de anlaşılmış olan bir şey ile bu pozisyonlara ilişkin soru kipi de doğal olarak "a" sesinde ifade bulabilir:
«A; aa; a?; aa?».

-Soru kipi yanında anlama ve onaya ilişkin doğal tepkisel anlamlar ifade eden yukarıdaki örneklere göre, "и" sesi kendine özgülük taşır ve spesifik bir doğal anlama ilişkinlikle sınırlıdır ki, o yalnızca soru kipinde ifade ortaya koyar. Bu sesin incelenmesi sırasında ortaya çıkacak olan anlamı, bu sesin burada neden yalnızca bir soru kipi niteliğiyle doğal bir ifade olduğunun anlaşılmasını sağlar: Bu ses bir kılgı ve kılgı mekansalı ifade eder ki, bir cevabın ve dolayısıyla anlaşılır olan bir şeyin ortaya çıkmasına yataklık eden şeyin bir soru olması bu sesin doğal kullanımına uygun düşer; bir cevabın kılgılanım mekanı bir sorudur; bir cevabı bir soru kipi gündeme getirebilir. Bir soru cevabın yatağıdır, mekanıdır; soru, belirli bir anlamı ve cevabı kapsayıcıdır, gizlice kuşatıcıdır; soru tarafından kuşatılan ve kapsanan anlam, gizlice soruda içerilmekte olan anlam sorunun ilişkili olduğu cevaptır; soru, bir cevabın ortaya çıkmasını, dolayısıyla da belirli bir anlamın ortaya çıkmasını ya da bir anlamın belirlenmesini mümkün kılan şeydir; bir anlamın ortaya çıkmasının ve kılgılanmasının mümkünlüğünü sunan bir ifadedir soru. "И" sesinin bu doğal kullanımının, onun dilsel işleyişteki kullanımında kendisini gösteren bir şeyin kılgılanma alanını ve mekanını ifade etmesiyle örtüşen bir olgu olduğu açıktır:
«И?».

-Bir açılınım ifade eden "у" sesi de uzayıp giden ve açınlanan bir şeye ilişkin olarak doğal tepkisel bir kullanıma sahiptir:

«У! Уу!».
-Bir güç ve büyüklük ile bizi saran bir gösterişli duygu karşısında doğal tepkisel seslem olarak çıkardığımız bir sestir “o” sesi:
«О! Оо!».

Ünlü seslerin doğal olarak seslemlerinde ortaya çıkan bu doğal anlamların onların dilsel işleyişte ifade ettiği işlev ve anlamlara da uygun olduğunu ifade edebiliriz. Tüm ünlü sesleri de kapsamayan bu doğal anlamlardan sonra, aşağıda ünlü seslerin ortaya çıkışı ve ilişkileri ile çoğalmaları irdelenecektir.

TEMEL ÜNLÜ SESLER VE DOĞUŞU: «Ы, Э, И, У».

Ы:

Temel ünlü seslerden ilki olan “ы” sesi doğal nefes vermeye eşlik ederek duyulabilen bir sestir ki, ses olarak ortaya çıkmak için ilave bir çaba gerektirmez. Bu nedenle de, bir ünlü ses olarak o, minimum ünlü sestir; en ekonomik olarak ortaya çıkabilen bir ünlü sestir. Bu temelliğinden dolayı, o ünlü ses nüvesi olarak dilsel işleyişte yer alır. Bu cümleden olarak da, her bir sesin ortaya çıkmasına “ы” sesi neden olur; her bir sesin ses birimi olarak ortaya çıkmasının temelinde “ы” sesi vardır. Bu ses başlıbaşına bir anlam ifade etmez ve dolayısıyla sözcük başında da bulunmaz.

Bu temel ses (ы), diğer ünlü seslerin de doğuşuna temellik teşkil eden bir sestir. O dilsel olarak bir ünlü ses nüvesidir ki, kendisinden itibaren diğer ünlü seslerin ortaya çıkışına temellik işlevi görür; diğer ünlü sesler “ы” sesinin değişimiyle ortaya çıkmaya başlarlar. Diğer taraftan da, bir sesin dilsel ses kümesinde yer almasıyla bir ses birimi olarak dilsel işleyişe dahil olması, en ekonomik ünlü ses olan “ы” sesiyle gerçekleşir ki, bu, bir sesin orijinal değerinde (ses birimi) olmasının koşuludur. Bu bakımdan, “ы” sesi ünsüzlerin bir ses olarak sesleminin başat sesidir ki, onların bir ses birimi olarak ortaya çıkmaları “ы” ile mümkün olur.

Ünsüzlerin seslemini yerine getiren diğer ünlüler, bitimlisi oldukları sesin seslemini yaparken onları orijinal durumlarından çıkarıp kendi kılgıladıkları sessel geometride işletirler; onlar, bitimlisi oldukları seslerin “ы” sesi gibi orijinal ses birimi olarak seslemini sağlamazlar, aksine, bunun dışına çıkararak seslemini sağlarlar. Ünsüzlerin seslemi işlevlerini ifade etmekte olduğumuz bu diğer ünlü seslerin ortaya çıkmasının temelinde yatan da “ы” sesidir ki, o bir ünlü ses nüvesi olarak ünsüzlerin sesleminde başat bir sestir.

Kısaca tekrar ifade etmek gerekir ki, bu ses (ы) temel ve en ekonomik ünlü ses olması nedeniyle ünlü seslerin nüvesidir; o, bir ünsüzün bitiminde yer almakla, onun bir ses olarak en saf ve temel, en orijinal şekilde seslemini mümkün kılmaktadır ki, bir ünsüz sesin –orijinal- bir ses birimi olarak ses kümesinde yer almasını sağlamaktadır.

Э:

Bunu (ы) izleyen ünlü “э” sesidir ki, bu sesin ortaya çıkışı “ы” sesinin seslemi için gereken, nefes şiddeti ile ağız açıklığının artırılmasından başka bir

şey değildir. Görüldüğü gibi, “э” sesi “ы” sesiyle doğrudan bağlantılıdır ve onun bir devamıdır ki, “э” sesinin -seslemi işleminde- bitiminde doğal olarak “ы” sesi duyulmaz. Yukarıda “ы” sesinin temelliğinden dolayı, onun her sesin sesleminde işitilebileceğini ifade etmiştik ki, “э” sesinin bu doğrudan ilişkisi nedeniyle burada duyulmaz. “Э” sesi “ы”nin bir devamı ve gelişmiş hali olarak ortaya çıkmıştır ki, bu sesin (э) farklı biçimlenmeleri olarak ortaya çıkan sesler de (Iэ, a) “ы” bitimli olarak seslemli değildirler.

“ЫI” sesinin temel ve ilk ünlü ses olması ile birlikte, kendisinden doğrudan gelişerek doğan sesin “э“ sesi olduğunu ifade ettik. Mevcut minimun ünlü sesin (ы) gücünün artması ve ses açısının genişlemesiyle meydana gelen bu ilk hareket ve ses doğumu (э) Adıgecede bir hareket ve ötelenmenin, dahası, fonksiyonel zamanın ifadesi olarak işlev görür. “Э” bitimli olarak ortaya çıkan her bir seslemi bir hareket ve ötelenmeyi, fonksiyonel zamansal işleyişi ifade eder. Bir sesin bir ses birimi olarak orijinal hali “ы” sesi iken, onun fonksiyonel zamanlılığı ile hareket hali ve ötelenmesi “э” bitimli seslemidir. Aynı zamanda, “э” bitimli bir seslemin “ы” seslemli hale dönüşümü de, fonksiyonel zamansallık ile hareket ve ötelenmenin durmasını, orjinale dönüşünü ifade eder. Adıgece sözcüklerin oluşumunda “ы” ve “э” seslerinin işlevleri bu ifadelerdeki şekildedir.

Bu işlevlerine uygun olarak, Adıgecede “ы” ve “э” sesleri her durumda bir sesin bitimi olarak vardırlar. Bu sesler (ы, э) başlıbaşına bir anlam ifade etmezler, dilsel işleyişte tek başına bulunmazlar. Bu sesler yalnız başına bir anlam kurabilen sesler değildirler ki, kendilerinden itibaren başlayan bir anlam da oluşmaz; dolayısıyla da, sözcük başında bulunmazlar.

“ЫI” sesindeki bir güç artımıyla doğan “э” sesi, ses nüvesinde gerçekleşen bir ilk hareketin ve genişlemenin ifadesidir ki, kozmik olarak ortaya çıkan zamana uyan bir doğuşa ve işleyişe sahiptir; dilsel olarak temelde fonksiyonel bir zaman işlevindedir.

“ЫI” sesinin genişlemesinden ortaya çıkan “э” sesi, genel bir fonksiyonel zamansal olmakla birlikte bir zaman oku işlevindedir ki, sonuna geldiği bir sesin nitelik ve olanakları ölçüsünde, onun mümkün olan hareket ve ötelenimini sağlar. Bu cümleden olarak, sonuna geldiği sesin olanakları ölçüsünde, ona bir zaman oku işlevinde fonksiyonel hareket sağlayan “э” sesinin hareket alanı ve olanağı küresel ve fonksiyoneldir.

Fonksiyonel ve küresel hareket niteliği olan “э” sesinin bir ses birimi olarak dilsel işlevi zaman okunun kozmik işlevindedir: “э”nın birim işlevi zaman oku işlevidir. Zaman okunun kozmik olarak fonksiyonel genişlemesinde kılgılanan şeyle özdeşleştirilecek şekilde, “э” sesi “ы”nın genişlemesiyle ortaya çıkarak ses kümesinde yer almış olan bir sestir ve işlevi fonksiyonel harekettir, zamandır.

И:

Zaman okunun sürmesi ya da zamanın genişlemesinin küresel, senkronik ve singüler (tekil) bir genişleme olduğu ifade edilebilirse, bu, evrende olan her bir şeyin her bir zaman biriminde sürekli kılgılanımıdır. Benzer şekilde, “ы” sesinden doğarak bir ses birimi olarak dilsel işleyişte hareket ve ötelenimin fonksiyonel

ifadesi olmakla fonksiyonel zaman işlevi sürdüren “э” da kendisinin işleyişine bağlı olarak bir başka sesin ses kümesinde yer almasını sağlayan bir sestir. Onun ortaya çıkardığı ses zamanın evrende kılgıladıkları anlamı ortaya koyar. Bu ses “э” sesine dik olarak ortaya çıktığı ifade edilebilecek olan “и” sesidir.

Zaman okunun bulunduğu noktada kılgıladığı şeyin bir uzamsal boyut olduğu ifade edilebilir ki, sürekli olarak zaman oklarının varolması ve kılgılamasıyla bu boyut sürekli kılgılanır. Zamanın kılgıladığı şeyin bu şekildeki süreklililiği bir kılgılama alanıdır da; ki, bu bir kılgılama alanı olarak uzamdır, mekandır. Zaman oku işlevinde olarak ifade ettiğimiz “э” sesini izleyen “и” sesi mekansal bir işleve sahiptir. Her şeyin görülme alanıdır o ki, önüne ve sonuna geldiği her sesin anlamını gösteren bir sestir. Fonksiyonel zaman işlevinde olan “э” sesinin başlıbaşına bir dilsel anlamı yoktur; ancak, fonksiyonel zamanın her adımında ulaştığı noktada ona dik olarak kılgılanan şeyi ifade eden “и” sesi bir anlamdır ve her tür anlamın gösterilmesini de sağlar. Mekan varolanların kılgılanım alanıdır ve onların görülmesinin tek mümkün alanıdır. Her varolan bir mekandadır ve kendisi bir mekandır; kendinde görülen bakımından bir mekandır ve kendisinin görülebilmesinin mümkünlüğü olarak bir mekandır. İşte bu mümkünlüğü dilsel olarak “и” sesi sağlar.

Zamanın (э) kılgısı (и) bir mekansaldır ki, bunun sürekliliğinde kılgılanan şey bir mekandır. Her varolanın görülebilmesinin mümkün alanı bir mekandır; aynı zamanda, varolanın kendisi bir mekandır. Varolanlar olarak mekansal olan bizler, mekanın kılgılanmasını sağlayan fonksiyonel zamanı doğrudan kavrayamayız; ancak, onu mekansal aracılığıyla kavrayabiliriz. Biz varolanların kendisini kavrama noktası olan “şimdiki zaman”, bizler tarafından, zaman okunun kendisinin ulaştığı noktadaki kılgısı olan bir mekansal olarak ya da bu mekansal aracılığıyla algılanır ki, biz varolanlar tarafından bu zaman noktası (şimdi) kılgılanan bir mekansal olarak ifade edilebilir. Bu ifade, Adıgecedeki “иджы (şimdi)” sözcüğünde açık hale gelen bir olgudur.

Bu ses de (и) nefesin doğal olarak verilmesinin sonucunda ortaya çıkan bir sestir ki, “э” sesini kesen ve dik olan bir seslem niteliğine sahiptir. Bu doğal seslemi nedeniyle, “и” sesi de ünsüzlerin seslemi işlevini yerine getirir. Ancak, “и” sesi tek başına bir anlam ifade edebilen bir sestir ki, başlıbaşına bir sözcük olarak dilde bulunur. Bu bakımdan da, bir sesin başına da gelebilir ve kendisinden itibaren başlayan bir anlam da kurulabilir ki, sözcük başında da yer alabilir.

“И” sesinin dilsel işleyişteki işlevleri ifade edildiği gibidir ve bu ses tek başına da bulunan ve herhangi bir şeyi mekansal olarak kasteden bir anlam ifade eden bir sestir. Bu şekildeki tek başına sesleminde “и”nin ifade ettiği anlam aynı zamanda “8” sayısının da ifadesidir. Bu sayı (8), sayma işleminde oluşan bir bloktan ya da bütünden (yediden) çıkarak yeni bir kılgısal durumu ifade eder.

Bu sesin zamansal (э) bitimli seslenimi (иэ) yönelim ifade eden bir işleve sahip olur ki, bu, absissel durumun ordinat doğrultusundaki ötelenimi temelinde ortaya çıkan bir işlevdir. Absisi ifade eden “и” sesinin olduğu gibi fiillenimi absissel bir artım ve büyümeyi ifade eder ki, bu temelde ortaya çıkan “ин” sözcüğü “büyük” anlamına gelir.

Bir ilk hareketi izleyen ve onun kılgısı olarak doğan “и” sesi, açıktır ki, “э” sesinin kılgısıdır ve ona göreli olarak ortaya çıkmıştır. -Tıpkı mekanın zamanın kılgısı ve zamana göreliği gibi-. Ancak, “э” sesinin kendisi “ы” sesinin genişlemesi ve değişiminin sonucudur; “ы” sesinin kendisi ise, bir sabitlik ve değişmezliği, bir orjinal durumu ifade eder. Seslemsel niteliklerinin de gösterdiği gibi, “и” sesinde bir “ы” seslem niteliği vardır ki, bu seslemsel yakınlık dilsel işleyişte bir işlevsel ve anlamsal yakınlık anlamına da gelmelidir. “Э”ya göreli ve dik olarak ortaya çıkan “и” sesi “э”ya göreli bir kılgı olarak bir duraktır da. “Э”nın genişlemesi bir nüveden (ы) itibarendir ki, “э”nın kılgısında kendisini gösteren bir nitelik taşınmış olmalıdır bu nüve niteliğinde; ve “и” sesindeki “ы” niteliğine benzer seslemsel özellik bu olsa gerektir.

“И”nin bu doğuşunda ve onun “э”ya göreliğindeki ortaya çıkmasında kozmik olguya uyan bir ilişkinin olması konusunda daha fazla ifadeler ortaya konabilir. Esasen, dilin işleyişinde ve sözcüklerin ortaya çıkmasında benzeri ilişki ve ifadeler sıkça karşımıza çıkacaktır. “Э-и” ilişkisini kozmik oluş süreci bakımından “zaman-mekan” ilişkisine benzetmekle birlikte, bu ilişki bir elektromanyetik sinyalin seyrine de benzetilebilir. Bir elektrik akımı bir manyetik gücü kılgılar ki, bu, elektrik akım yönüne dik olan bir güçtür; elektrik akımına göreli olarak doğan ve ona dik olarak ortaya çıkan manyetik güçle birlikte elektrik akımı, bir bütünsel sinyal olarak varolurlar ve bu elektromanyetik sinyaldir.

У:

Ses kümesinin temel elemanları ve ses geometrisini kılgılayan elemanlar olarak ifade ettiğimiz ünlü seslerin kendilerinden doğduğu temel ünlü seslerden şu ana kadar “ы, э, и” seslerinin doğuşunu irdeledik. “Ы” sesi ünlü seslerin temeli ve nüvesidir ki, onun şişmesi “э” sesini ortaya çıkarmıştır. Bu ilk doğum başka doğumların da başlangıcıdır ki, ardından “и” sesi ortaya çıkmıştır. Bu, ünlü seslerin doğumu olarak iki doğumdur ve bu sesler bir ilişki içindedirler; “э” sesi ile ona göreli ve dik olarak ortaya çıkan “и” arasında bir ilişki vardır ki, bu ilişki zaman-mekan ilişkisine benzer ve bir süreklilik ile sürekli kılgı ilişkisidir. Bu ilişki, “э”ya göreli bir “и” kılgısı ilişkisidir: zamana göreli bir mekansal boyut kılgısı ilişkisidir. Buradan açıktır ki, “$y = f(t)$” benzeri bir ilişki doğar. Bu matematiksel terimlerde kullanılan harfler Greko-Latin kökenlidir; bunların yerine, kolaylıkla bu matematiksel ifadeyi kullanmamıza yol açan Adıgece seslerini yerleştirebiliriz ki, bu durumda yukarıdaki ifadelerin matematiksel gösterimini sunmuş oluruz: “и = f(э)”.

Burada, genel matematiksel gösterimdeki “y” harfinin ve simgelediği sesin karşılığının Adıgecedeki “и” sesi ve harfi olduğu da açıktır ki, bunun bu aşamadaki yorumunu okuyucuya bırakarak geçiyoruz.

Ancak, “э” ve “и” seslerinin bu ilişkisinde ortaya çıkan ve kendisini matematiksel olarak göstermiş olan “f(э)” kavramı bu iki ses dışında bir üçüncü şeydir. Bu, zamana göreliğinde kılgılanan şeydir ki, bu kılgılanım da “и”ye eşit olmaktadır; başka bir ifadeyle, bu kılgılanım her zaman bir “и” durumunu ortaya koymaktadır. Bu “şey”, zamanın değişiminde meydana gelen kılgıdır ki, zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanımdır ve bu hep “и”nin kılgılanımı olarak devam

etmektedir. Bu sürekli kılgılanımın kendisi bir açılınım olan fonksiyondur. “Э” ve “и” ilişkisinde ortaya çıkan bu açılım, birbirine dik olan bu iki sesin arasını dolduran bir ses olmalıdır dilsel olarak ki, bu ses Adıgecedeki “у” sesidir. “У” sesi her türlü açılımı ifade eden bir ses olarak vardır Adıgecede. O halde, yukarıda “э” ve “и” seslerinin matematiksel ilişkisinde ortaya çıkan *f*(э) fonksiyonu dilsel olarak “у” sesinin işlevini ifade eder.

“У” sesi geniş bir ses aralığına sahip olan ve bir geniş bölgeyi içererek seslem haline gelen bir sestir. O, birbirine dik nitelikteki ilişkisi olan “э” ve “и” seslerinin işaret ettikleri bölgeyi tek başına kapsayan bir sestir. Bu niteliğiyle de, ses kümesinde küresel ya da eğri geometrik karakterdeki bir açılınıma sahip olan sestir.

“У” sesi de nefesin doğal verilişiyle seslem haline gelen bir sestir ki, bu niteliğiyle de ünsüzlerin seslemi işlevini yerine getirebilir. Onun bulunduğu her yerde bir açılım vardır ki, başlıbaşına da bir anlam ifade edebilen bir sestir; o bir ünsüzün başına da gelebilir ve kendisinden itibaren de anlam kurma işlevinde de bulunabilir; bu durumda, sözcük başında da yer alabilir.

Bu ifadelerden olarak, “у” sesinin tek başına ifade ettiği anlam açılımdır ki, fiil durumundaki ifadesi de (ун) “açılmak, -gelişmek-” ya da “göksel hareket” anlamına gelir. Açılım olmanın bir hareket ifade etmesi ve gerisinde de bir şeylerin kalıyor olması durumunda ortaya çıkan ifade “ужьын” olup, “açılınmak” anlamında çevrilebilir. Böyle bir eylemsel olgunun bir alan kaplaması niteliği “ужьыгъуэ” sözcüğünde ifade bulur ki, bu da “açılınım” olarak ifade edilebilirse, açılınımsal olan eylem de “ужьыгъуэн” fiilinde ifade bulur. “У” sesinin zamansal (э) alması durumunda “уэ” seslemi ortaya çıkar; bu, dilsel anlatıcı (ben) olan birinci tekil şahsın (сэ) açılımında (у) bulunan bir fonksiyonel (э) ifade eder ki, bu (уэ) sözcük, “sen” anlamına gelir. Aynı sözcüğün (уэ) açılımsal bir varolanı ifade edebilmesi bakımından, aynı zamanda “gök” anlamına gelir ki, bu seslemin fiil durumundaki ifadesi (уэн) “hamle yapmak, savurmak, vurmak” ve “patlamak” gibi açılımsal ve dağılımsal anlamlara gelir.

Bu ifadelerle, temel ünlü seslerin doğuşu ile birbiri arasındaki ilişkiler irdelenmiş oldu ki, onların birer ünlü ses birimi olarak Adıgecedeki işlev ve anlamları da bu irdelemeye uymaktadır.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere de, bu temel ünlü seslerin ses geometrisinde kılgılamış oldukları geometrik işlev bir matematiksel koordinat sistemi mantığına uymaktadır. Mevcut zamansal koordinat sistemdeki matematiksel terimlerin yerine kolaylıkla Adıgecede bulunan “э, и, у” seslerini kullanabiliriz. “Э” zamandır ve temel değişkendir, ordinattır; “и” ise, “э”ya göreli olarak kılgılanandır, absistir; aralarındaki bu ikili ilişkide kendisini gösteren fonksiyon olarak meydana gelen ses “у”dır.

*

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, “э”nın bir genişleme niteliğiyle doğduğu açıktır; onun dilsel işlevinin zaman okunun senkronik ve singüler nitelikteki yayılımına uygun olduğunu ifade etmiştik ki, bu niteliğiyle her adımında kendisine dik olan bir “и” sesini ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda, “э”ye

göreliğinde ve ona dik olarak ortaya çıkan “и” de senkronik ve singüler olarak kılgılanır ve bir küresel geometride kendisini gösterir. Bunların arasındaki fonksiyon olan “y” sesi de haliyle küresel ve eğriseldir, küresel bir koordinat sisteminin ürünü bir fonsiyondur. Böyle bir geometrik koordinat sisteminin kesitini alarak gösterecek olursak, bir ikili koordinat sistemi ortaya çıkar ki, bu bildiğimiz Öglid koordinat sistemine benzer. Ancak, Öglid sistemi olarak bilinen koordinat sisteminin düzlemsel olmasına karşın, Adıgece seslerinin ortaya koydukları sistem küresel veya eğri bir geometridir ki, bu da kozmik geometrik sisteme uyan bir sistemdir. Biz Öglid sistemini gösterelim ve ifade ettiğimiz Adıgece seslerin bu sistemdeki karşılıklarını da yazalım: “ÇİZELGE:3”.

Bu çizelgedeki koordinat sisteminde orijin noktası “ы” olarak verilmiştir ki, bu sesle ilgili olarak yukarıdaki ifadelerimiz hatırlanırsa, bunun uygun bir gösterim olduğu anlaşılacaktır. Ancak, genel matematiksel gösterimin de (*o*) Adıgece için de uygun olacağını ifade etmek yerinde olur, bunu da çizelgede göstermek yerindedir. Nitekim, orjinin “*o*” ile gösteriminin Adıgece ses anlamsallık açısından da uygun olduğu -yeri geldiğinde- okuyucu tarafından da görülecektir. Ancak burada kısa bir açıklama yapmak gerekirse, şimdiden şunlar ifade edilebilir: «Esasen, zamanın sürekliliği ile onun sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanan şeyin birlikte kesitini almak, başka bir ifadeyle, bir tek zaman oku ile kılgısının kesitini ortaya koymak bir zaman koordinat sistemini ortaya koymaktır. Bunun ikili boyut olarak gösterimi bir ikili koordinat sistemidir. Zamanın (э) açılım (y) noktası bir şimdiki zamandır ki, bu “эy: o” olarak Adıgecedeki şimdiki zaman kipidir. Bu ifadeden olarak, şimdiki zaman noktasının bir başlangıç ya da kılgı noktası olarak belirtilmesi temelinde koordinat sistemi orijininin “o” harfiyle gösterilmesi Adıgece için de uygundur».

*

Zamanın (э) kılgısıyla, ona dik ve göreli olarak ortaya çıkan “и”nin sürekli kılgılanımında süreklilik gösteren bir “и” söz konusudur ki, bu mekan kavramı olarak ifade ettğimiz şeydir. Mekan, varolanların görüde olduğu bir alan olarak vardır ki, burada (и) -varolanların mekansallığında- ayrıca bir koordinat sistemi kendisini açık eder: Varolanların varolma alanı. Varolanların varolma alanı olarak ya da varolanların görü alanı olarak bir mekansal ya da uzamsal koordinat sistemi kavramı kendisini gösterir. Varolanların zamana göreliğindeki kılgılanımları zamanın değişkenliği ve sürekliliğinde bir kılgılama alanı da olmalarından kaynaklanan nedenle, kılgılanmış olan varlıkların sürekli kılgılanmakla varoluşlarını sürdürdükleri, bu şekilde de -kendilerinin ve başka varlıkların kılgılanımlarını farkedebilme yetenekleri olması halinde- kendi ve başka varolanları farketme alanı olarak, varolanların bir ortak sistemi söz konusudur ki, bu sistem mekan kavramı olarak bir mekansal koordinat sistemidir.

Zamansal koordinat sisteminde zamanın bir adımı ya da birim kılgısı bir varolma boyutudur ya da tek mekansal boyuttur; zamanın değişkenliği ve sürekliliğinde sürekli olan kılgı, varolan ya da mekan dediğimiz şeydir. Zamanın bir işlevi olarak ve onun sürekliliğinde kılgılanarak ortaya çıkan şey “varolan” dediğimiz şeydir ki, kozmik bir zamansal kılgıda ortaya çıkan bir genel ya da

makro varolan özel ya da mikro varolanların kılgılandığı alandır ve “mekan” dediğimiz şeydir. Burada, herbir varolanın bulunduğu bir kapsayıcı ve genel varolan söz konusudur ki, burada, varolanların kendine özgü bir varolma sistemi ortaya çıkmaktadır; varolanların kapsandığı bir mekansal koordinat sistemi kendisini açık etmektedir. Bu koordinat sistemi -her zaman ve temelde zamana göreli de olsa-, başlıbaşına bir sistemdir. Her varolan zamanın değişkenliğinde sürekli olarak böyle kılgılanmakta olup, aynı zamanda bir mekandır.

Zamanın sürekliliğinde ve küreselliğinde sürekli ve küresel olarak gerçekleşen kılgı da küresel bir alanı ifade eder ki, bunun bir kesitini ikili bir sistem olarak göstermek de küresel ya da eğri bir geometrik gösterimdir. Ancak, biz düzlemsel olan Öglid geometrisinin uzamsal (mekansal) vesiyonunu gösterelim ve buradaki geometrik gösterim karşılıkları olan Adıgece seslerini yerleştirelim: “ÇİZELGE:4”.

Mekanın zamandan bağımsız olmasının düşünülemeyeceğini ifade etmiş durumdayız ki, mekansal bir sistemin temelinde -her zaman- onun sürekli varolmasının garantörü olan bir zamansal boyut gizil olarak vardır.

Bir önceki çizelge (ÇİZELGE:3) terimlerini kullanırsak “$y = f(t)$”dir ki, buradaki değişken bir zamansal (t) değişkendir. Bu fonksiyon değişkeninin bir mekansal boyut olması halinde mekansal bir fonksiyon ortaya çıkar ya da fonksiyon mekanda kalır ki, bu durumda sistem tamamen mekansal bir koordinat sistemi niteliği kazanır. Peki, bir değişken olarak bu mekansal boyut dünyadaki bizler için nedir? -Varolan biri olarak ve varolanlar bölgesinde bulunanlar olarak bir mekandayız ve yaşadığımız en büyük çevre olarak mekanımız bu dünyadır; dünya üzeri ya da yüzeyi için somut ve fizik olarak ordinat niteliğini de deniz seviyesi taşımaktadır ki, burası dünyadaki varolanlar bakımından bir mekansal değişmez olarak varolanların ölçümüne olanak sağlayan bir referanstır.

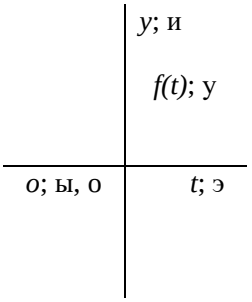
Matematiksel terim olarak uzamsal ya da mekansal koordinat sisteminde ordinat için kullanılan harf “x” harfidir ve bu Greko-Latin bir gösterimdir; bu harf (x) Latince versiyonuyla “ks”, Yunanca versiyonuyla da Adıgecedeki gibi “х” olarak okunur; bu işaretin Yunancadaki matematiksel gösterimden geldiği de bilinir. Ancak, Adıgecede “хы” seslemi “deniz” anlamına gelir. Burada da yorumdan uzak kalmayı tercih ediyoruz; ne var ki, “хы” sesinin yukarıda verilen anlamıyla birlikte, Adıgece dilsel işleyişteki işlevinin ve ortaya koyduğu anlamların yukarıdaki ordinatsal işlevlere uygun olduğunu da belirtmek gerekir.

Burada şunları ilave etmek gerekir: «Fonksiyonel zamanın (э) sürekliliğinde kılgılanan ve ona göreli olarak ortaya çıkarak varolanların sürekli kılgılanım alanı olan mekan (и), varolanların varolmalarının görü alanı ve ölçümüne olanak sağlayan bir koordinat sistemi olarak karşımıza çıkmıştır. Mekansal bir koordinat sisteminin ve sistemindeki varolanların dünyasal ordinatı deniz seviyesidir ki, bu matematiksel olarak “x” ile gösterilir. Bunun Adıgecede “deniz” anlamındaki bir sözcük olduğunu da ifade etmiştik. Bu ordinatın referanslığında bir varolanın büyüklüğü de absiste kılgılanmaktadır ki, bu da matematiksel gösterimde “y” olarak ifade edilmiştir. Matematiksel sistemde absisi göstermede kullanılmış olan bu ses ve işaretin Adıgecedeki karşılığının “и”

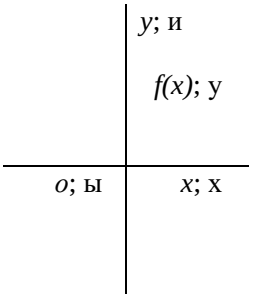
olduğunu da ifade etmiştik. Adıgecede bu sesin (и) kendi doğrultusundaki eylemi "ин" olarak ifade edilir ki, bu "büyük" anlamına gelir. Bu, matematiksel sistemimiz bakımından absis doğrultusunda bir artmayı ifade eder ve absisteki bu artma sistemdeki fonksiyonun büyümesi anlamına gelmektedir: Dünyasal bir mekandaki koordinat sisteminde varolanların büyüklüğünü deniz (x) seviyesinin ordinatlığında ve ona dik olan absisdeki bir artmayla ölçebilir ve ortaya koyabiliriz ki, bu işlem bir varolanın büyüklüğünü verir».

O halde, zamansal koordinat sisteminde zamanın (э: *t*) her bir adımında kılgılanan şey bir mekansal (и: *y*) boyuttur ve zamanın değişkenliğinde ve sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanan şey varolandır ki, her bir varolan bu süreklilikte kılgılanmakta olup, kılgı alanı da mekan dediğimiz genel varolan ya da varolma alanıdır. Bu kılgıyla ortaya çıkan mekansal koordinat sisteminde, mekansal referansın -ya da ordinatın- değişkenliğinde bir mekansal büyüklük -ya da bir varolanın büyüklüğü- ölçüye gelir. İrdelemiş olduğumuz temel seslerin ortaya koydukları işlevler ile aralarındaki ilişkilerde kendisini gösteren mantık bir küresel geometrik sistemdir ki, bu seslerin Adıgecedeki işleyişleri her iki koordinat sisteminde de işlevsel olacak dilsel anlamlar ifade etmektedir.

ÇİZELGE: 3

ÇİZELGE: 4

TEMEL ÜNLÜ SESLERİN KISITLANMASIYLA ORTAYA ÇIKAN ÜNLÜ SESLER: «ЫЫ, ЫЭ, ЫИ, ЫУ».

Yukarıda, dilsel işlevleriyle ortaya koydukları anlamların kozmik bir oluşa ve küresel bir geometriye uygun bir ilişki içinde bulunan Adıgece temel ünlü sesler kısaca incelenmiştir. Bu seslerin, içinde bulundukları ses gruplarını da doğuran sesler olduğunu da ifade etmiştik ki, temel ünlüler olarak tanımlamamızın altında bu gerçek vardır. Bu seslerin nefesin kısıtlamasız ve doğal olarak verilişine eşlik ederek ortaya çıktıklarını da ifade etmiştik ki, bu niteliklerinden dolayıdır ünsüzlerin sesleminde doğal olarak işlev görmelerinin nedeni de. Bu seslerin

kısıtlanmalı seslemlerinin de doğal olarak ünsüzlerin seslemi işlevi görmeyeceği de açıktır.

Temel ünlü seslerin matematiksel işlevlerini ve bir geometrik koordinat sistemi ortaya koyduklarını yukarıda gördük. Bunların kısıtlamalı olarak seslemlerinin de, matematiksel terimlerle ifade edileceği düşünülebilir ki, öyledir. Temel ünlü seslerin nefesin kısıtlamasız ve doğal olarak verilmesiyle seslendirilmeleri kısıtlanarak, nefesin baştan kesilmek suretiyle seslendirilmeleri matematiksel olarak bu seslerin limitasyonu anlamına gelir. Bu durumda da, temel ünlü sesler olarak tanımladığımız seslerin limitasyonu, onların ifade ettiğimiz matematiksel işlevlerinin de limitasyonu anlamına gelir. Temel ünlü seslerin kısıtlamalı olarak seslemleri olan ünlü sesler (Iы, Iэ, Iи, Iy), bu temel ünlülerin (ы, э, и, y) işlev ve anlamlarının limit durumunu ortaya koyan işlev ve anlamlara sahiptirler.

Iы:

Doğal ünlü ses nüvesi olarak ifade ettiğimiz "ы" sesi, minimum ve en ekonomik bir sestir ki, bunun kısıtlanması ancak doğal ünlü ses nüvesi niteliğini ortadan kaldırır. Bu sesin minimum ve temel bir durumu, dolayısıyla da orijinal bir durumu ifade etmesi bakımından, kısıtlanması bu temelliğin ve orijinalliğin ortadan kaldırılması anlamına gelir ki, bu, olumlu yönde bir değişim ve adım değildir. Dahası, bu durum bir değişim değil, bir iptal anlamına gelir. "Iы" sesinin dilsel işleyişteki işlevi de bu yöndedir; o, kimi Adıgece ağızlarda görülebilen ve yalnızca bir olumsuzluk eki anlamında kullanılan bir sestir. Bunun dışında, genelde Adıgecede ve günümüzün yazılı hale gelmiş olan şivelerinde bu ses dilsel olarak kullanılmamaktadır. Yazımda "Iы" olarak gördüklerimiz sessel değişimlerle ortaya çıkanlardır ki, yeri geldiğinde dilsel işleyişteki oluşumu anlaşılacaktır.

Iэ:

"Э" sesinin bir hareket halini ve ötelenimi ifade ettiğini, daha da ötesi, bu sesin bir zaman oku kavramına tekabül eden bir işleve sahip olduğunu ve genel olarak fonksiyonel zamansal olduğunu ifade etmiştik ki, bu sesin kısıtlamalı seslemi ya da limitasyonu (Iэ) bir zaman aralığını verir. Bir zaman aralığı fonksiyonel zamandan arınmış değildir; fonksiyonel zamanın kendisinde işlediği bir zaman parçasıdır. "Iэ" sesinin Adıgecedeki işleyişi bu ifadelere uymaktadır ve her türlü bir zaman parçası, kısa bir an ya da çok uzun bir zaman, kısası, fonksiyonel zamanın ürünü olan ve içinde fonksiyonel zamanın çalıştığı ve dolayısıyla onun tarafından sonu getirilebilecek olan herhangi bir ölçülebilir ve kavranabilir bir zaman parçasıdır "Iэ".

Bu zaman dilimi fonksiyonel bir zaman parçası olup fonksiyonel zamanın içinde işlemekte olduğu bir zaman dilimidir ki, söz konusu zaman diliminin geçmesi halindeki ifadesi "Ia" olur. Bir geçmiş zaman diliminin dilsel ifadesi "Ia"dır.

Iи:

"Э"nın kılgıladığı, ona göreli ve dik olarak ortaya çıkan "и", bir mekansal boyuttur ki, onun zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanması bir mekan

kavramını ve mekansal koordinat sistemini vermektedir. Mekan, varolanın görünür olduğu bir sistemdir ki, bunun kısıtlanması herhangi bir varolanın görü sisteminin kısıtlanması anlamına gelir. Burada artık varolanın kılgılandığı ve sürekliliğini garanti eden bir durum söz konusu değildir; zamana göreliğindeki bir kılgılama bu göreliği ve sürekliliği kaybetmiş olup, ortaya çıkmış olduğu durumuyla sabit kalmıştır. “И” sesinin bir gösteren ve işaret eden ses olması gerçeğinde, onun kısıtlanması bu olanağını ortadan kaldıran bir işlemdir. Bu kısıtlama, varolanın görüldüğü mekanın ve buradaki varolanın kendisinin işaret edilmesinin ortadan kaldırılmasıdır ki, böyle kısıtlamalı bir gösterim girişimi varolanı değil de, varolanın ait olduğu ve bir varolan olarak ilişkide bulunduğu mekansalı işaret edebilir. Bu durumda, varolan henüz görüde değildir ve bir varolan da değildir; olma olasılığındadır ki, ancak bir “ne”lik taşır. “Иı” “и”nin bir tür mutlak halindeki ifadesidir ki, “и”nin “э”ya (zamana) göreliğinde sürekli kılgılanımı olamayan durumudur; “Иı” sabit bir “и”dir. Mekansal bir mutlak boyutun zamana göreli kılgılanması ve kendi dışında birşeyi göstermesi düşünülemez; bu bakımdan da, varolanın muhtemel aidiyeti noktasındaki neliğini ifade etmek bakımından dile gelen bir sestir “Иı”. Bu dile gelmede muhtemel varolan, “Иı” odaklı olarak dile getirilerek, söz konusu varolanın neliği işaret edilir. Böyledir “Иı”nin dildeki tek kullanımı ve bu da sadece “Иıс” sözcüğü olarak kendisini gösterir. Yazımda karşımıza çıkacak olan “Иı” harfleri ifade ettiğimiz bu anlamlara ilişkin değil, sessel değişimlerle ortaya çıkanlardır ki, yeri geldiğinde bunlar açıklık kazanacaktır. Örneğin: «Иıхын (Иэ-и-хы-н): Elinden almak. ЗэИıщИащ (зэ-Иэ-и-щИ-а-щ): -Elle- karıştırdı».

Иу:

“Э” ve “и”nin ilişkisindeki bir fonksiyon olarak ortaya çıkan “у” sesinin kısıtlanması “Иу” sesini verir ki, bir fonksiyonun belirsiz limitinin alınmasında karşımıza çıkan durumu ifade eden bir işlemdir bu. Bir bütünsel fonksiyonun herhangi bir bölümünün limitasyonuna benzeyen bu işlemin dilsel işleyişi, bir açılım anlamına gelen “у” sesinin limitasyonu olarak “Иу” sesinin işlevinin ifadesidir ki, о (Иу) bir açılımın ya da bir bütünün (у) ucunu -ya da bir kenar ucu- ifade eder. “Иу”nun dildeki işleyişi budur ve her durumda bir bütünün giriş çıkış bölümünü, herhangi bir kenar bölgesini veya herhangi bir ucunu gösteren bir sestir.

*

ÇİZELGE: 5

И	Ы	Э	И	У
Ы	Иы			
Э		Иэ		
И			Иı	
У				Иу

Temel ünlü seslerin limitasyonları ile ortaya çıkan ünlü sesler "ÇİZELGE:5"de gösterilmiştir.

DİĞER ÜNLÜ SESLER VE ORTAYA ÇIKIŞI: «А; Й, Е, ІЕ, –Я-; О».

"ÇİZELGE:5"te gösterilen sesler şu ana kadar kısaca incelediğimiz seslerdir. Bir ses dili olarak, süreç içerisindeki işleyişinde yeni ünlü seslere ihtiyaç duyması nedeniyledir ki, Adıgece mevcut ünlülerinden yeni seslerin ortaya çıkması eğilimini göstermiş olmalıdır. Mevcut seslerden yeni seslerin oluşumunu bize yukarıda ünlü seslerin ilişkisi göstermektedir.

Yukarıdaki çizelgede gösterilmiş olan sesler, üzerinde çalışmakta olduğumuz Khabardey şivesinin işleyişinde halen bulunan seslerdir. Bu seslerin ortaya çıkardığı ve burada konu edeceğimiz sesler de halen Khabardey şivesindeki seslerdir. Bu cümleden olarak, Adıgecenin diğer şivelerinde bunların dışında ünlü seslerin bulunduğunu da ifade etmek yerinde olur.

"Ы" sesi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bir ünlü ses nüvesidir ve bir sesin orijinal seslemini sağlayan minimun sestir. Ünlü seslerin temeli ve çıkışı olarak işlev görmüş olan bu sesin dilsel işleyişte ünlü sesler arasındaki konumu, bir önceki cümledeki ifadelerin gösterdiği konumdur. "Э" sesinin ortaya çıkmasının ardından ortaya çıkan yeni ünlü seslerin doğumu ve dilsel olarak işlerlik kazanmasıyla, "ы" sesi mevcut ünlüler arasında kendisine uygun olan konumuna yerleşmiş olarak dilsel işleyişte varlığını sürdürür. Artık bellidir ki, bu ses minimum bir sestir; bu durumda da kendisinden çıkan ses ancak bu niteliğe uygundur ki bu da yukarıda gördüğümüz "Іы" sesidir. Bundan başkaca bir yeni sesin "ы"nın kendisinden doğumu, onun dilsel olarak bulunduğu yer bakımından mümkün görünmemektedir.

A:

"Э" sesi zamansallığı ifade eden bir sestir ki, bir zaman kesimi kavramı bu temel ünlü sesten doğmuştur (Іэ). "Э" sesinin ifade ettiği zaman bir fonksiyonel zamandır ki, fonksiyonel bir hareket ve işleyiş ya da bir ötelenimin fonksiyonel olarak varlığını dilsel işleyişte ifade eden bir sestir. Bu ifadeler bir senkronikliği ve singüler olarak meydana gelen genel bir fonksiyonelliği ortaya koymaktadır. Ne var ki, bunların dışında kalan ve genel bir fonksiyonel dışılıktaki bir zamansallığı ifade etmez. Ayrıca, bir gözlemci ve anlatıcının öznel durumu bakımından fonksiyonel olanların ifadesinde de geçerli bir anlam vermeye uygun da olsa, bu ses bunun dışında olan ve söz konusu gözlemci ve anlatıcıdan uzakta bulunan bir durumu zamansal ve mekansal olarak ifade bakımından geçersizdir. O halde, "э" sesi bir başka sese daha gebedir ki, bu ses "а" sesidir.

"А" sesi, "э" sesine göre ses açıklığı ve şiddeti fazla olan bir sestir ki, adeta bu sesin en az ikiye katlanmışı ya da bir miktar toplamı olarak ifade edilebilir. Bu ses de (а) nefesin doğal verilişine eşlik ederek seslemlenen doğal çıkışlı bir sestir; bu niteliğiyle de ünsüzlerin sesleminde işlev görür. Ünsüzlerin sonuna gelmekle, onların anlamlarını fonksiyonel olmayan şekilde ortaya koyar; o anlamların halen ya da henüz işlerliği olmama halini gösterir.

Bu ses, bir fonksiyonel zamansal olmamakla ve katlanmış bir “э” olmakla, işlerlikte olmayan bir zamansaldır; fonksiyonel olarak işlemeyen bir zamansaldır; gelecek olan ya da geçmiş olan bir zamandır. Çoğunlukla zamanın geçmiş durumu söz konusudur ki, bu, zamansalın katlanması ifadesine de uygun düşer ve bizden uzak olup da fonksiyonel olmayan zaman en çok geçmiş zamandır. Bu şekilde, içinde bulunulmayan bir zamanı dilsel olarak ifade etmek hep “a” sesine düşen bir görevdir.

Bu ifadeler fonksiyonel olmayan zamansallığa ilişkindir ve bu bakımdan bir zamansal uzaklığı ifade ederler. Ancak fonksiyonel zamanın göreliğinde kılgılanan şeyin bir mekan olduğu ve mekansal mesafelerin de bir zamansal mesafe olduğu unutulmamalıdır. Mekan zamanın göreliğindedir. O halde, “a” sesi zamansal ve mekansal olarak her tür fonksiyonel olmayan bir durumun ifadesidir. Bu durumda da, genel bir fonksiyonel zamanda ya da şimdide bulunmayan geçmiş veya henüz gelmemiş uzak zamanları ifade edebilen “a”, aynı zamanda, her varolan bakımından genel olarak fonksiyonel olmayan bir mekansal ile, öznel olarak bir varolanın kendisinin içinde bulunduğu ve fonksiyonel olarak ulaşabildiği bir mekanın dışında kalan mekansallıkları da dilsel olarak ifade edebilen bir sestir. Böyledir “a” sesinin işlevi ve o fonksiyonel olmayan her tür zamansal ve mekansalı ifade eder.

O halde “a”, her tür fonksiyonel olmayan zaman ve mekanı ifade eden bir sestir. “A”, zamansal olarak kozmik bir geçmiş ve henüz gelmemiş olandır ki, bu bakımdan, evrensel olarak ve de her tür öznellik açısından henüz ya da artık içinde bulunulmayan zamandır. Zamanın göreliğinde olan mekan bakımından da bu durum aynıdır ki, bir mekandan söz etmek –temelinde- bir zamandan söz etmektir de. “A” bir zamansal kavramdır, mekansal değil.

Zamanın senkronik ve singüler seyrinde, açıktır ki, kozmik olarak bir fonksiyonel zaman söz konusudur. Böyle bir durumda, kozmik olarak bir şimdi vardır ve mekan dediğimiz şey burada kılgılanandır. Ancak, bu evrensel şimdideki evrensel mekanın bir noktasında bulunan bir gözlemci açısından, kendisinin içinde bulunduğu mekan parçası dışındakiler kendisinin ulaşamadığı mekanlar olarak “a” ile ifade edilir. Bu noktada, bir evrensel şimdi ve onun kılgıladığı bir evrensel mekan söz konusu da olsa, bunları meydana getiren zaman oklarının (э) tümü gözlemciye ulaşmamaktadır ki, gözlemcinin kendisine ulaşan zaman okları (э) bakımından kılgılanan bir mekanı vardır; bu durumda da, gözlemci kendisine ulaşan zaman okları (э) dışındakileri “a” olarak tanımlar. Gözlemci, eğer kendisine ulaşan zaman oklarını (э) görebilseydi, kendisi dışında bir zaman oku yoğunluğu (эээ...) görürdü ki, işte, gözlemci açısından bu zaman oku yoğunluğu da “a” olarak ifade edilmektedir.

Й:

Bu ses, “и” sesinin bir biçimidir ve onun “ы”sız seslemidir. Üzerinde çalıştığımız şivede, bir sözcüğün bitimlisi olan bir sesin önceki ses nedeniyle sesleminin mümkün olması halinde, sonundaki “ы” sesi ortaya çıkmaz; bir sesin bir önceki ses aracılığıyla sesleminin mümkün olması halinde, bir sözcük bitimindeki sesin sonundaki “ы” telaffuz edilmez. İşte bu dilsel işleyişin ürünü

olarak ortaya çıkan bir sestir “й”. Onun işlevi, “и” sesinden farklı değildir; fakat, sözcük sonunda bulunması bakımından tam telaffuz edilmeyen bir “и” sesi olarak, “и” sesinden daha keskindir (“ы”sız olması bakımından), dolayısıyla da absisselliği daha hızlıdır. Ayrıca, bu seslem ünlü sesler sonuna gelir ki, ünlülerin bir geometrik işleve sahip olduğunu ifade etmiştik; bu nedenle ve bu durumlarda, adeta, absissel bir işlemin gerekli olması halinde “и”nin işlevini yerine getirmesi bakımından, onun (и) yerine kullanılabilen ve onun bir efekti olan bir seslemdir “й”. Bir geometrik işlev gören ünlü seslerin sonuna “и” yerine “й” gelmekle, sadece “tanjant”taki bir artımı gerçekleştirmekte ve böylelikle de “и”nin işlevi yerine gelebilmektedir. Bu sesin (й) dildeki kullanımında en çok da “э, и, е” seslerinin sonuna geldiğini de eklemek gerekir ki, bu durum, bu sesler (э, и, е) ile “й” sesinin ifade ettiğimiz işlevlerine uymaktadır.

E:

Bu ses, başlıbaşına bir seslem olarak “иэ” seslerinin birleşik halidir; bu iki sesin birleşik seslemi “е” harfiyle yazılmıştır. “E” ile gösterdiğimiz seslem, “и” sesinin sesleminde duyulan “ы”nın yerine “э” almış olarak seslemidir. “E” sesini meydana getiren seslerin (иэ) çizmiş olduğu geometriyi ve koordinat sistemindeki yerlerini yukarıda görmüştük. O halde, matematiksel olarak bu “иэ” sesinin ifadesi, absis çıkışlı olan ve ordinat doğrultusunda giden bir fonksiyondur; ya da, absissel olanın ordinatsal çalışımasıdır. Bu durumuyla “e (иэ)” sesi, bir yönelimin ve ifade ettiğimiz doğrultudaki bir hareketin ifadesidir ki, dilsel olarak da bu şekilde işler.

“E” sesi, “и” sesinin “э” istikametindeki hareketini ifade eden ya da “и”nin fonksiyonel ötelenimini ifade eden bir bileşik sestir ki, “и”den doğan ve onun bir işlevi olan bir sestir. Bu durumda da, “и” ile ilgili ifadelerimiz hatırlanırsa, “e” başlıbaşına bir anlam ifade edebilecek olan bir seslemdir ki, bu durumuyla “e” sesi yalnız başına bir anlam kurar; bir ses ve sözcüğün başına gelmekle, önüne geldiği sözcüğün anlamını yönelim çerçevesinde biçimlendirir. Bu ses, yönelim anlamıyla bir sözcüğün sonunda da yer alabilir ve sonuna geldiği sözcüğün anlamını gidebileceği yere yönelterek biteviye gitmesini sağlayabilir. Nitekim, bu sesin (e) ortaya çıkmasındaki kurgu (иэ) bir koordinat sistemindeki eksensel hareketlerin ifadesidir ki, buradan çıkacak anlamlar sözcüklerin ortaya çıkmasıyla ilgili çalışmalarda kendisini gösterecektir.

“E (иэ)” sesinin dilsel işleyişte başlıbaşına bulunabildiğini, seslerin başına ve sonuna da gelebildiğini ifade etmiş durumdayız ki, “и”nin “э” bitimlisi olarak seslemi olması bakımından, “e” sesi nefesin verilmesine eşlik ederek çıkan doğal seslemsel nitelik taşıyan bir sestir. Ancak, bu ses “и” ve “э” seslerinin bileşimi olan bir sestir ve ifade ettiğimiz işlev ve anlamını dilsel işleyişte yerine getirmesi her yerde aynı şekilde telaffuz edilmekle mümkündür. Bu durumda da ünsüzün sesleminde işlev görmez.

Yukarıda ifade ettiğimiz şekilde ortaya çıkan bir seslem olup “e” harfiyle gösterilmiş olan “иэ” seslerinden başka, özellikle üzerinde çalıştığımız şivede, sözcük içerisinde ardışık olarak bulunan “э” ve “и” seslerinin liyezon olarak tanımlanabilecek bir durumun sonucunda bileşik (эи) seslemi hali “e” harfiyle

yazılmıştır. Sözcükler içerisinde ardışık olarak bulunan “э” ve “и” sesleri, anlamsal olarak ayrı ayrı telaffuzunu gerektirmeyen durumlarda kaynaşarak telaffuz edilebilmektedirler ki, burada seslem haline gelen “эи” de alfabede “e” harfiyle yazılı hale getirilmiştir.

Bu seslerin bileşimi, sözcük içerisinde bulunmakta olan ve ünsüzlerin seslemini yerine getiren “э” sesinin ardından bir “и” sesinin gelmesiyle oluşmuştur. Bu şekildeki bir ses kaynaşmasının ortaya çıkardığı ve “e” olarak yazılı hale getirilmiş olan bu seslem (эи) sözcük içerisinde ortaya çıkmıştır ki, ünsüzlerin sesleminde işlev gören bir sestir.

O halde, yukarıda gördüğümüz ve “e” harfiyle yazılmış olan “иэ” seslemi ünsüzlerin sesleminde görev almaz ve o ortaya çıktığı seslemsel anlamda her zaman olduğu gibi telaffuz edilerek dilsel işleyişte varlığını sürdürür. Ancak, kendisi zaten sözcük içinde ünsüzlerin seslemindeki iki sesin liyezonuyla bir seslem olarak ortaya çıkan ve “e” olarak yazılan “эи” seslemi ünsüzlerin seslemi görevinde yazılı hale getirilen bir “e”dir.

“Иэ” sesleri -oluşum bakımından- başlıbaşına anlam kurabilecek bir seslem ortaya koyar; ancak, aynı şeyin “эи” sesleminde gerçekleşmesi beklenemez. Nitekim, “э” sesi tek başına bulunmaz ve bir sesin başına da gelemez; bu bakımdan da, “эи” seslemi başlıbaşına bir anlam ifade edemez. Bu seslemin ortaya çıkışı tamamen fonetik bir olaydır ki, çoğunlukla diğer Adıgece şivelerde bu olaya rastlanmaz. Ancak, ortaya çıkmış olmasından itibarendir ki, bu şivedeki bu seslem (эи), dilsel işleyişte bir işlevsel olarak, yeni anlam ve ifadelerin ortaya çıkmasında kendisini göstermektedir.

Bu seslemdeki seslerin işlevlerine dikkat edilir ise, sözcük içerisinde birbirini izlemesiyle oluşan bu seslemin de işlevi anlaşılır hale gelir. Fonksiyonel zamanı ifade eden “э” bir sesin sonunda bulunabilir ki, bu durumda o sesin anlamını öteler, zamansal kılar; bu haldeyken, “и” sesinin onu izlemesi durumunda bir absissel işlev ortaya çıkar ki, fonksiyonda ani bir artış ya da mevcut varolanın yükseltilerek gösterilmesi işlemi gerçekleşir. İşte bu işlemleri yerine getiren bir seslem olarak sözcük içerisinde işlev görür “эи” seslemi. Bir varolanın, olduğu şekilde ve kendi halindeki yatay seyrinde, birden gösterilir kılınmasını sağlayan bir seslem olarak “эи” seslemi, o varolanı ifade eden sözcük sonunda kendisini gösterir ki, bu da genelde bir ilave “й” sesini gerektirir: “хуей”.

Ie:

“E (иэ)” sesleminin doğal olarak nefesin verilmesine eşlik ederek seslemi söz konusudur ki, bu haliyle “и”nin ötelenimini (э) sağlamakla, söz konusu sistemdeki bir varolanla ilişkili hale gelmeyi ifade eder. Bu şekildeki bir işlev, onun seslemsel özelliğidir ki, bu seslemin kısıtlanması bu yönelim ve ilişkiyi sağlamayacak olan bir gelişmeye yol açar. Nitekim, bu seslemin kısıtlanması veya kısıtlamalı seslemi bir başka ses ve anlamın ortaya çıkmasına yol açar. Dilin işleyişindeki işlevini ifade ettiğimiz “e (иэ)” seslemi başlıbaşına bir tek ses hükmünde olduğu halde kısıtlamalı olarak telaffuz edilecek olursa, ifade ettiğimiz işlevi kısıtlanarak bir başka anlamsal temel kurabilecek yeni bir ses ortaya çıkarır ki, bu ses “Ie” sesidir.

Bu ses, kısıtlamalı olmak bakımından da ünsüzlerin sesleminde işlev görmeyecektir. Kısıtlaması olduğu sesin (e: иэ) anlamsal işlevinin kısıtlanması ve durması anlamlarında kendisini gösterecek olan bir sestir "Ie" sesi.

"E (иэ)" sesinin işlevini görmüştük ve onun bir yönelim olduğunu ifade etmiştik. Bir yönelim, yönelinen bir ses ya da sözcüğü (ya da varolan) ifade eder ki, burada bir ilişki söz konusudur. Bu yönelim ya da ilişkiyi ifade eden ses "e (иэ)" sesidir ki, bunun kısıtlanması, söz konusu ilişkinin kısıtlanması anlamına gelir. Bu şekilde de, yönelimsiz ve ilişkisiz bir durumu ifade eden bir ses ortaya çıkar ki, dilsel işleyişte "Ie" sesinin böyle bir niteliği vardır. "Ie" sesi, ilişkisiz ve yönelimsiz bir temel kurguyla ortaya çıkmış olmakla, varolanlarla ve oluşla uyumlu olmayan ve onlarla olumlu bir ilişki içerisinde bulunmayan, onların pozitif oluş sürecine ilişkisiz ya da uyumsuz kalan bir anlam ifade eder.

"E (иэ)" sesleminin çizmiş olduğu geometriyi yukarıda ifade etmiş durumdayız ki, bu sesin kısıtlanmasıyla ortaya çıkan "Ie" sesi bu geometrik işlevi yerine getirmeyen bir işleve sahiptir; bunun bir işlev değil de, bir işlevsizlik olacağı da açıktır. Kısası, "Ie" sesi geometrik sistemdeki yönelim ve ilişkiyi tıkayan ve işlevsiz bırakma eğiliminde olan bir ses anlam olarak karşımıza çıkar.

"Ie" sesi "e"nin, yani "иэ"nin kısıtlanmasıdır ki, şu şekilde de ifade edilebilir ve yazılabilir: Iиэ. Görüldüğü üzere, "Ie" sesi aynı zamanda "Иы" sesiyle "э"nın birleşiminden de doğmaktadır. Bu durumda ("Iиэ") mutlak ve varolanı göstermeyen bir absisselin (Иы) ordinat (э) doğrultusundaki ötelenimi ortaya çıkmaktadır. Bu durumda da, varolanların görüde olduğu bir sistem varolanlarla ilişkisinin olmadığı şekilde bir işleyişe dönüşmekte ve varolanların görüde olduğu sistemin kökü kazınmaktadır. "Ie" sesinin her iki doğumunda da ortaya çıkan anlam olumlu değil, olumsuzdur.

-Я-:

Bu harfle gösterdiğimiz seslem "иа" seslemidir. Bu seslem, "и" ya da "иэ" sesleminin bir çoğulu olarak orataya çıkmıştır ki, "Iэ" sesinden "Ia"nın ortaya çıkması durumundan farklı değildir. Burada "и"nin bir versiyonu olan "й" sesinin de aynı şekildeki bir seslem haline geleceği açıktır ki, "йа" da "я" olarak yazılabilir. Zaten, "и" sesinin "а"yla birleşmesi de "и" sesinden "ы" bitiminin düşmesiyle gerçekleşir ki, bu da "й"dır; "я (иа)"da bulunan ilk ses "й" olarak duyulur.

"И" sesinin doğal ve nefesin verilmesine eşlik ederek seslemine uygun olarak bir seslem haline gelir "я (иа)" seslemi de. Ancak, bu seslem de "e (иэ)" seslemi gibidir ve bir ünsüzün seslemi işlevini yerine getirmez; her yerde olduğu gibi telaffuz edilir.

Bu şekilde (я) yazdığımız seslem "e (иэ)"nin ve "и"nin bir çoğulu olan ifadedir. Çoğul bir "и", zaman oklarının (э) çoğulluğundaki bir kılgı ya da mekanın ifadesidir ki, kılgısal ya da mekansal ifadeye konu olanın bir çoğul kılgısını ya da mekansal durumunu ifade eder: «ипэ → япэ; и пэ → я пэ». Bir yönelim veya ilişkinin (e: иэ) çoğulu, kılgı ve mekan çokluğunu ve temelinde de zaman oklarının çoğulluğunu ifade eder: «ещI → ящI». Bu Adıgece örneklerden ilkinde, bir "и" çoğulu olarak ortaya çıkan ve "я" harfiyle gösterdiğimiz sesler

“иа” iken, ikinci örnekte aynı harfle yazdığımız sesler “ea”dır ki, “e”deki seslerin “иэ” olduğunu biliyoruz ve bu seslemin çoğulunda “a”nın kendisini göstermesiyle sesler “иэа” olur, bu da toplam olarak “иа”dır; nitekim “a” “э”nın bir çoğuludur.

Bir gözlemci kendisine ulaşan zaman okları kapsamındadır ve bu zaman oklarınca oluşturulan mekandadır. Gözlemci, bulunduğu fonksiyonel alanının dışında bulunan bir kılgıyı ya da tekil varolanın bulunduğu bir mekansalı “и” ve burada gözlemlediği tekil bir yönelim ya da ilişkili durumu “иэ” olarak ifade ediyorsa, -ki, bu ifadede konu olan bir üçüncü tekildir-, bu ifadenin bir çoğulu çoğul (a) varolanın bulunduğu (иа) ya da mekanlar biliği (иа) ile bunların (a) yönelimi (иэа: иа) anlamını kurar. Bu ifadeden olarak, “я (иа)” seslemi gözlemci ve anlatıcının ilişkili olmadığı bir uzaklıktaki çoğul bir mekansal ile buradakilerin yönelimsel ya da ilişkili olarak kılgılarını ifade eden bir seslem olarak dilsel işleyişte yer alır.

-Burada “и” ve “e (иэ)”nin çoğulunun “я (иа)” olduğu açıktır. Ancak, alfabede “e (иэ)” ile aynı şekilde yazılmış olan “e (эи)”in çoğulu yalnız başına “a” ile, ifadeye göre de “аи, ай” olarak gerçekleştirilir; nitekim, “э”nın çoğulu “a”dır-.

O:

Bu ses, yukarıda “e” harfiyle gösterilmiş seslemlerin ikincisi olan “эи” sesleminin bir anlamsal işlevle dilsel işleyişte yer almasına benzer şekilde ortaya çıkmıştır. Sözcükler içerisinde ardışık olarak gelen “э” ve “y” seslerinin tek tek telaffuzunu gerektirmeyen durumların dışındaki süratli telaffuzlarında ortaya çıkmış olan bir “эy” seslemidir “o” sesi. Bir örnek vermek gerekirse: «“СэукIуэ” olan bir sözcüğün hızlı telaffuzu “сокIуэ” olur».

Ortaya çıkmasında benzerlik gördüğümüz “e (эи)” seslemi gibi, “o” sesi de en çok üzerinde çalıştığımız şivede bulunmaktadır ki, bu seslerin bu şivenin oluşum sürecinde ortaya çıktığı ifade edilebilir.

“O” bir hızlı telaffuzda karışarak duyulan iki sesin ortaya çıkardığı bir yeni sestir ki, halen dilsel işleyişteki varlığını söz konusu seslerin ardışıklığında ortaya çıkan anlamı ifade ederek sürdürmektedir. Bu cümleden olarak, “o” sesi sözcük içerisinde bir “э” bitiminin ardından gelen bir “y” sesinin bir arada ortaya koydukları geometrik anlama sahip olan bir sestir ki, bir fonksiyonel zamanın (э) açılım (y) durumunu ya da noktasını ifade eder. Fonksiyonel açılım durumu ve noktası fonksiyonel olarak zamanın açılımıdır ki, burası bir “şimdi” durumu ya da anıdır. Dilsel işleyişte “o” sesinin işlevi şimdiki andır, şimdiki zamandır. “O” şimdiki zamanı gösteren bir işleve sahiptir. “O (эy)” sesi “e (эи)” sesine benzer şekilde bir liyezonla ortaya çıkmış olup, dilsel işleyişte işlevsel olarak -şimdiki zaman kipi göstereni olarak- bulunur.

“Şimdi”, varolanın zaman ve mekanda kılgılanma noktası olarak, varolanın hep varolduğu ve varoladurduğu yerdir. O, fonksiyonel zamanın hep fonksiyon olarak ya da fonksiyonel olarak kaldığı zamandır ki, bir zamansal açılım noktasıdır. Bir zaman açılımı ya da zamanın fonksiyonelliği, varolan bakımından bir “эy”dır ki, bu seslerin bir araya gelmesindeki bir hızlı okumada ortaya çıkan “o” sesi dilsel işleyişte bir “şimdi zaman” kipini gösteren bir ses olarak işlev görür. Ancak, burada kendisini gösteren “o” bir şimdiki zaman kipi

gösterenidir yalnızca, “o” şimdiki zamanı ifade eden bir anlam taşımaz; daha önce ifade ettiğimiz gibi, kendisi bir mekansal olan varolan bakımından “şimdi” bir mekansal kılgıdır (иджы).

Bu ifadelerden olarak, “şimdi” her zaman bir oluş ve doğum yeridir ki, bir açılımı (у) bünyesinde taşıyan zamansal (э) kılgı noktasıdır, bir fonksiyonun doğum noktasıdır. Ses anlamsal temelde, bir işlevsel ses olan “о” sesi de “ы” sesine benzer bir orijin işlevine sahiptir; ne var ki, “ы” sesi daha temel bir orijin durumunu ifade ederken, “о” sesi “şimdi”nin orijinliğini ifade eder. Bu cümleden olarak, “о” harfi de “ы” harfi gibi, koordinat sistemlerini gösterdiğimiz çizelgelerde sıfır (0) noktasını ve orijin yerini gösteren bir harf olarak da kullanılabilir. Burada da, Adıgecedeki “о” sesinin mevcut koordinat sistemindeki “orijin (*о*)” ile aynı anlamı ifade edebildiği açıktır.

“О” sesi de, kendisini doğuran sesler gibi, nefesin verilmesine eşlik ederek ve doğal olarak seslem haline gelen bir sestir. “О” sesi ortaya çıkış koşul ve yerinde bir işleve sahip olarak dilsel işleyişteki varlığını sürdürmekte olup, sözcük içinde şimdiki zaman imi olarak vardır. Sözcük içerisinde yer alması dışında, başlıbaşına bir anlam kurmaz ve tek başına bulunmaz; bu durumda da, kendisinden itibaren bir anлам kurmayacağından dolayı da, sözcük başında da yer almaz.

Bir sözcüğün hızlı okunması ve telaffuzunda ardışık gelen “эу” sesinin “о” sesini ortaya çıkardığını ifade etmiş durumdayız ki, bu sesin Yunancadaki “omega” sesi gibi seslemlendiğini de daha önceki bölümde ifade etmiştik. Benzer şekildeki bir hızlı okuma ve telaffuzun “Iуэ” seslerinin de telaffuzunu değiştireceğini ifade etmek gerekir ki, bu sesi “Io” olarak yazmak mümkündür. Bu ses Türkçedeki “*о*” sesinin telaffuzuna uygun düşer ki, bu ses de Yunancada “omikro” olarak geçer. İfade ettiğimiz bu ses günümüzdeki Adıgeyce yazımda kullanılan bir sestir.

Bununla birlikte, Adıgey alfabesinin yazımında “о” sesiyle aynı değerde kabul edilmiş olup, burada “Io” olarak gösterdiğimiz harfin temsil ettiği ses dilin oluş süreci gereğince ortaya çıkmış olan bir ses değildir. İfade ettiğimiz ses (Io), Adıgecenin genelinde ve üzerinde çalıştığımız şivede ortaya çıkmamış olup, üzerinde çalıştığımız şivede yerinde bir şekilde “Io”ya atfedilen verdiğimiz örnek (Iуэ) olduğu gibi ve ses değerlerinde telaffuz edilir ve yazılır.

*

Görüldüğü üzere, ortaya çıkan bu yeni sesler “ÇİZELGE:5”te ortaya çıkan seslerin de dilsel işleyişteki mevcudiyetinde, temel seslerin ortaya çıkardığı yeni sesler olarak dilsel işleyişteki yerlerini almaktadırlar. Bu yeni seslerin doğuşu, “е” harfinin ifade ettiğimiz iki farklı seslemiyle birlikte, bu şivede bulunmayan sesini de (Io) içerecek şekilde “ÇİZELGE:6”da verilmiştir.

Bileşik seslerin oluşumunda ilk ses tam olarak telaffuz olunmadan ikinci sesle birleşir. Bu ifadeden olarak ilk ses tam kendi değerinde değil de efektif değerindedir. Bu ifade aşağıda “е (иэ)” bileşiminde izlenebilir ki, bu bileşimde ilk sesin (и) tam değerdeki seslemindeki “ы” düşerek й müteakip sesle (э) birleşim gerçekleşir.

Ayrıca, aşağıdaki çizelgede ortaya çıkan “е (иэ)”nın çoğulu (иэа) olmakla birlikte, “и”nın de çoğulunu (иа) ifade eden bir işleve sahip olup, başlıbaşına bir ses olarak yazılmış olan “я” harfi de yer almamaktadır. Yeri geldiğinde “я” harfi ve içerdiği seslerin işlevi de irdelenecektir.

ÇİZELGE: 6

	Ы	ІЫ	Э	ІЭ	И	ІИ	У	ІУ
Ы								
ІЫ								
Э			А		Е		О	
ІЭ								
И			Е			Й		
ІИ			ІЕ					
У								
ІУ			ІО					

ÜNLÜ SESLERİN OLUŞTURDUĞU GEOMETRİK SİSTEMİN ANLAMI İLE DİLDEKİ İŞLEYİŞLERİ ÜZERİNE…

Böylelikle, üzerinde çalıştığımız ünlü seslerin ortaya çıkışı ile ilişkileri ve dilsel işleyişte ifade ettikleri geometrik anlamsal temeller ifade edilmiştir. Bu ünlü sesler üzerinde yaptığımız irdelemeler göstermektedir ki, onların ortaya koydukları geometrik işlev ve anlamlar bir eğri ya da küresel geometriyi işaret etmektedirler. Ses geometrisi doğal ve kozmik geometri gibi bir küresel ve eğri geometridir, düzlemsel değil.

Bu geometri, fonksiyonel zamanın açılımının ya da zaman okunun izlediği bir güzergahın ortaya koyduğu geometri gibidir. Adıgecenin ünlü sesleri üzerindeki irdelemeler kozmik geometrinin ya da doğal ve evrensel geometrilerin oluşumuna uymakta olup, bu geometrilerin irdelenmesine yöneltmektedir insanı.

Salt bir merkezi açılımsalın dışında herhangi bir başka nokta ve merkezden çekimin söz konusu olmadığı koşullar altında zaman okunun açılımında düzgün bir küresel geometri kılgılanır. Zamanın sürekliliği bir sürekli kılgı anlamına gelir ki, kozmik evrende bu sürekli kılgıyla oluşmaktadır alt evrenler ve gezegen dediğimiz varolanlar. Bunların da birer geometri ortaya koydukları düşünülürse, bu geometride ortaya çıkanların ya da bu geometri etkisinde kalanların da doğal olarak tabi oldukları bu geometriye uygun matematikseller oldukları ifade edilebilir. Bu somut ve yoğun mekanlarda zaman okunun ilerleyişi de bu geometriye uyar; başka bir ifade kullanırsak, zaman okunun kozmik ve küresel açılımı bu yoğun mekanların çekimi etkisiyle eğilir ve

bu mekanların geometrisine uyarak ilerler. Kozmik temelde merkezi bir açılım söz konusuysa, buradan bir düzgün yayılımla bir küresel geometri çizen zamansal açılıma karşın, evrendeki bu yerel bölgelerin geometrisinin etkisiyle, zaman okunun buradalardaki çekime uygun olan bir eğri güzergahı söz konusudur.

Bu gerçeklerin irdelemesine götüren Adıgece ünlü seslerin ilişkileri tabi olduğu geometriye uyan dilsel anlamlar ifade ederler. Karşımıza çıkan farklı geometrilerin alanında Adıgece ünlü sesler doğal olarak zamanın fonksiyonelliğine ve zaman okunun güzergahına tabi olan geometrik temelde ifadeler ortaya koyar. Yukarıda irdelenmiş olan ünlü seslerin geometrisinin genel ve ideal olarak bir kozmik küresel geometriye uygun olduğu ifade edilebilir; ancak, dünyasal bir geometrideki olayların dilsel ifadeleri de doğal olarak bulunulan geometriye uyan fonksiyonel zamanın temelliğindeki işleyişlerdedir. Zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanan varolanlar olarak, görünürlük ve de gözlem alanlarımız mekansaldır ki, tabi olduğumuz mekansal geometriye ilişkin olan ve burada geçerli olabilecek olan ifadeler, tabi olduğumuz bu geometriye uyan matematiksel ve dilsel ifadelerdir. Ancak, böyle bir kozmik evren ve oluş tasarımı Adıgecenin işleyişinde bize verilen kavrama tarzlarıdır ki, günümüzün genel bilimsel verilerine uyan ve fakat onları kozmik temelde düzelten bir tanımlama ortaya koymaktadır Adıgece.

Her halükarda ve temelde, bir olay, zamanın sürekliliğine ve zaman okunun seyir güzergahına bağlı olarak, dolayısıyla mekansal olarak ifade edilebilmektedir ki, ünlü seslerin ifade ettikleri ilişkileri bir küresel geometride göz önüne getirmek için aşağıdaki "ÇİZELGE:7*a*; 7*b*" bir örnek olarak verilmiştir.

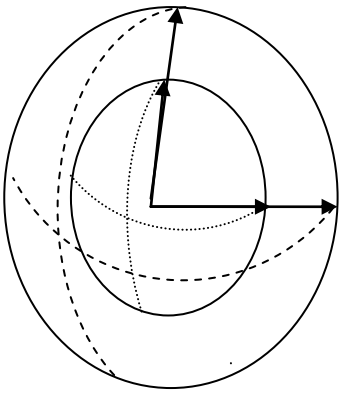
İlk çizelge (7*a*) "ы"dan "э"nın ortaya çıkmasında yer yana doğru kendisini gösteren ötelenim ya da bir küresel açılım temsil edilmektedir. Böyle bir küresel açılımın iki ardışık adımında ortaya çıkan iç içe iki küre yüzeyi zaman okunun ulaştığı noktada ona dik olarak kılgılanan küre yüzeyleri olarak gösterilmiştir. İlk çizelgede (7*a*) bu ardışık küresel kılgı, birbirine dik olarak gösterilmiş olan iki birim zaman oku istikametinde ve okun ulaştığı noktada kesişen dikey eksenlerin gösterilmesiyle temsil edilmiş olup, bir tek zaman okunun ya da "э"nın ötelenimindeki ardışık iki adımda (э1; э2) ortaya çıkan küresel kılgı (и1-и1′; и2-и2′) müteakip çizelgede (7*b*) gösterilmiştir.

Ünlü seslerin yukarıdaki incelenmesinde, onların oluş süreci ve aralarındaki ilişkiler ifade edilmiş durumdadır. Bu ifadelerin çizelge aracılığıyla bir küresel geometride gösterilmesi hedeflenmiştir.

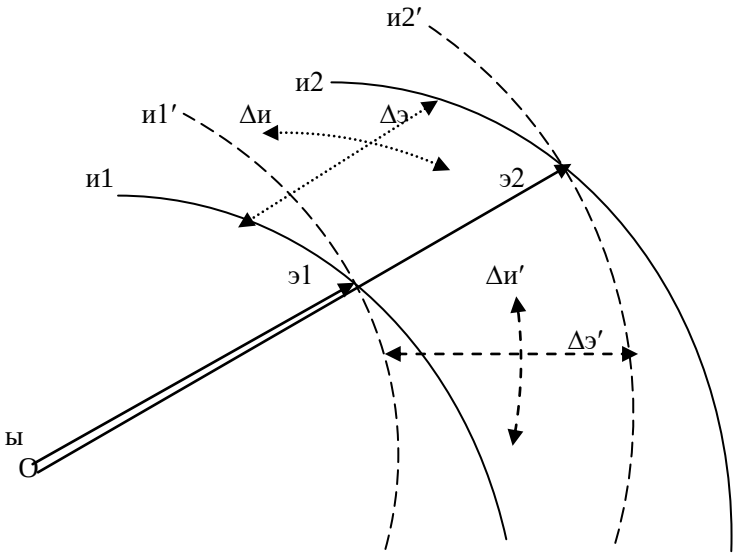
Adıgecedeki temel ünlü seslerin oluş süreci ile ilişkilerini gösteren bu çizelgenin karmaşıklaşmasını önlemek bakımından, ünlü seslerin gösterilmesi "ы" sesinden başlayarak ve ondan itibaren "э" sesinin oluşumu ile, "э"nın ortaya çıkmasını izleyerek ve buna dik olarak oluşan "и" sesinin gösterilmesiyle sınırlanmıştır. Bu ifadeden olarak, çizelgede temel ünlü seslerin geometrik gösterimleri yer almakta olup, diğer ünlü seslerin irdelenmesi yeri geldiğince yapılacaktır.

Bu çizelgenin küresel olması nedeniyle, “zamansal koordinat sistemi” ile “mekansal koordinat sistemi”ni üç boyutlu olarak ifade edeceği görülmektedir. “ÇİZELGE:3” ve ÇİZELGE:4”te verilen iki boyutlu zamansal ve mekansal koordinat sistemleri de buradan çıkar. Ancak, burada verilen çizelge çerçevesinde söz konusu sistemlerin eğri eksenli sistemler olacağı açıktır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, kozmik ve doğal olan koordinat sistemine uyan sistemlerdir.

ŞEKİL: 7*a*

ÇİZELGE: 7*b*

Burada verilen küresel geometrik çizelge çerçevesinde Adıgece ünlü seslerinin dilsel işleyişteki anlamsal temellerine tekabül eden matematiksel anlam ve değerleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

Çizelge, zaman okunun her bir adımını ve buradaki kılgıyı göstermektedir ki, "э1" noktasında birbirine dik olarak ortaya çıkan mekansal eksenler "и1, и1′" ile gösterilmiştir. Bu eğriler birbirine dik mekansal eksenleri ifade etmekte olup, zamanın bir adımında ona dik olarak ortaya çıkan kılgılar ya da mekansal boyutlardır. Zamanın (э) fonksiyonelliğinde ve zaman okunun her bir adımında (э1) ona dik olarak kılgılanan mekansal (и1, и1′), zaman okuna dik olarak ortaya çıkan ve birbirine de dik olan eğri eksenlerdir. Bir küresel ve eğri mekansal geometri bakımından bu dikliğin 90 dereceyi ifade ettiği söylenemez. Zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanan "и" absissel eksen olarak ortaya çıkar ki, burada birbirine dik olarak gösterilmiş olan eksenler (и1, и1′) zamanın bir adımında (э1) kılgılanan mekansal boyutlardır (mekansal bir yüz). Bu durumuyla, ortaya çıkan koordinat sistemi zamanın bir adımında kılgılanan mekansal boyutu gösteren bir anlık sistemdir ki, zamanın sürekliliğine bağlı olarak mekansal boyutun sürekli kılgılanmasında bir ardsüremli (diakronik) mekansal boyutun daha ortaya çıkması söz konusu olur. Bu durumuyla da, ifade ettiğimiz sistem, zaman ekseninin ordinatlığındaki üç boyutlu mekansal eksenlerden oluşan bir dört boyutlu sistemdir. Mekanın bir derinlik olgusunu ve kapsam alanını ifade etmesinin temelinde yatan şey, zamanın sürekliliğindeki bu ardsüremli kılgıdır ki, böyle oluşan mekansal boyut nedeniyle mekanda (mekansal koordinat sisteminde) atılan her adım "zaman" olarak ölçüye gelir.

Zamanın sürekliliğinde (э1, э2…) ve "и"nin sürekli kılgılanımında (и1, и1′; и2, и2′…) ortaya çıkan üç boyutlu mekan, zamanın sürekliliğine göreli olarak varolan bir koordinat sistemidir. Mekan varolanın varolma alanı ya da onun görüde bulunması alanıdır ki, varolanın üç boyutlu olarak görüde olduğu alandır. Bu alan, zamanın göreliğinde ve fakat başlıbaşına üç boyutlu bir koordinat sistemidir. Temelinde gizil bir zaman boyutunun bulunduğu açık olmakla birlikte, onun hesaba katılmamasında karşımıza çıkan sistem, başlıbaşına ve somut olarak bir mekansal sistemdir; üç boyutlu bir mekansal sistemdir.

Zamanın sürekliliğinde zaman oklarının senkronik olarak bulunduğu yer, zamanın singüler olarak ulaştığı yerdir ki, bu singüler durumun ifadesidir zamanın bir adımında kılgılandığını ifade ettiğimiz mekansal boyut. Zamanın böyle bir adımı ya da anıdır şimdi dediğimiz şey. Zamanın sürekliliğinde, bu durumun bir süreklilği olarak ortaya çıkan şey bir mekansal ardışıklık ya da mekansal süreklilik boyutunu getirir ki, bu boyutla birlikte her bir adımdaki senkronik boyutlar bir üç boyutlu kılgı olarak mekan dediğimiz şeydir. Bu da şimdinin sürekliliğidir. Görüldüğü üzere, mekanın zamansallığı çok açıktır ve iki ayrı koordinat sistemi olarak ifade ettiğimiz bu sistemler birbirine çakışık sistemlerdir. Bu nedenledir ki, bir "şimdi", mekanın kılgısı (иджы) olarak ifade bulurken, bir mekansal uzaklık da doğrudan zamansal bir ses anlamda (a) ifade bulur.

Yukarıdaki çizelge, ifade ettiğimiz şekildeki zamansal ve mekansal koordinat sistemlerinin tasavvuruna olanak sağlar. Zamanın merkezi bir noktadan

düzenli olarak bir yayılımı söz konusuysa, bu her iki sistem total olarak düzgün bir küre formuna sahip olan sistemlerdir. Ancak, bu küre içerisinde oluşan muhtelif çekim alanlarından ya da kendine özgü geometrik bölgelerden dolayı zaman okunun bu çekim ya da geometrilere uyumlu bir güzergah çizmesi söz konusuysa, o halde buralarda zamana göreli olarak kılgılanan mekanlar da bulundukları geniş mekana, -başka bir ifadeyle- geometri ve çekimlere tabi olurlar.

İşte böyle bir durumun örneğidir dünyamız; burada yukarıdaki ifadeler doğrultusunda ortaya çıkan kendine özgü bir geometri ya da detayında geometrilerden söz edilebilir. Zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanan mekanın dünya geometrisindeki üç boyutundan ikisi deniz (хы) seviyesi temelindeki eksenler olarak karşımıza çıkar. Mekansal koordinat sisteminin iki ekseni deniz seviyesini bir yüzey olarak gösteren eksenlerdir. Bir varolanın boyutlarının ifade edildiği "uzunluk" ve "genişlik" ifadeleri dünya geneli bakımından deniz seviyesi temelinde karşımıza çıkan bu iki eksene ilişkin olan dilsel ifadelerdir. Bunlara dik olan diğer eksen de "yükseklik" olarak ifade ettiğimiz şeye ilişkin olan eksendir. Bu ifadelerden olarak, zamanın sürekliliğinde kılgılanan mekansal sistemin dünyaya özelliğindeki tezahürü iki eksenin deniz seviyesi temelinde oluştuğu ve diğerinin de bir yükseklik ifade ettiği bir kooardinat sistemi olarak ortaya çıktığı açıktır. Bu üç boyutlu sistemin fizik gerçekliğe uygunluğu yanında, bir ikili koordinat sistemi olarak ifade edilmesi de söz konusu olsa da, mekansal koordinat sistemi terimlerinin de aynı ifadeleri ortaya koyan temel terimler olduğu ifade edilebilir. O halde, "x-koordinat sistemi" ifadesi iki ve de üç boyutlu mekansal koordinat sisteminin her ikisi için de geçerli ve yeterli olacak bir ifadedir.

Yeryüzünde deniz seviyesinin koordinat sistemi ordinatı olması işlevine uygun olan bir ses anlamdır Adıgecedeki "x" sesi; onun dilsel işlevi de, bir ordinat temelindeki durum ve işleyişlerin ifadesidir. Deniz seviyesinde ve birbirine dik olarak uzanan eksenlerin ortaya koydukları yüzeye dik olan eksen, yüksekliği gösteren bir eksendir ki, sistemde "*y* (и)" olarak gösterilmektedir. Bu eksen doğrultusundaki bir eylemin ya da artımın ifadesi olan Adıgece sözcük "ин" sözcüğüdür ve dikeysel olan bir "büyük" anlamını ifade eder.

Tüm bir oluşun ve buradaki geometrilerin temelde küresel ve eğri geometriler olduğuna ilişkin Adıgece sözcük "хъурей"dir ki, "yuvarlak" anlamına gelen bu sözcük "olanı (хъу) göstererek (р) ona ait durumda olmayı (ей)" ifade eden bir sözcüktür.

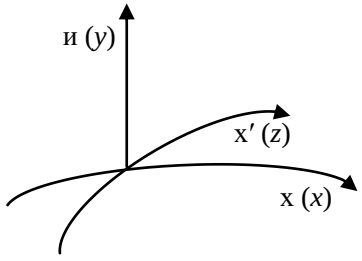
Yukarıdaki sistemlerin temelde iki eksenli koordinat sistem ve terimleriyle bir farklılığı olmadığı görülmektedir ki, terim ve ifadelerimizin karmaşıklaşmaması için iki eksenli sistemde kalmak uygun olur. Bu ifadeden hareketle, bir koordinat sisteminde gerçekleşen fonksiyon ya da açılım Adıgece dilsel işleyişte "y" ses anlamı tarafından karşılanabilmektedir. Bir zamansal koordinat sistemindeki fonksiyon günümüzün matematiksel terimleriyle "*f(t)*" olarak gösterilir ki, yukarıdaki sistemde bu "*f*(э)"dır. Bir mekansal koordinat sisteminde matematiksel terimlerle "*f(x)*" olarak gösterilen fonksiyon, deniz

seviyesinin temel alındığı bir dünyasal koordinat sistemi bakımından Adıgecede "*f*(x)" olarak ifade edilebilir. Gerek zamansal ve gerekse her tür mekansal sistemler bakımından ortaya çıkan bir fonksiyon ve açılım Adıgecede "y" ses anlamında ifade bulur.

Tekrar belirtmek gerekir ki, bu sistemlerin ortaya çıkışı zamanın açılımı ve değişkenliği temelinde gerçekleşir; mekansal bir sistemin ortaya çıkışına neden olan ve de onun sistemsel değişkeni olan şey zamandır. Bir mekansal koordinat sisteminin temelinde gizil olarak bir zamansallık işler durumdadır ki, mekansal koordinat sistemindeki ifadelerde her zaman bir zamansallık kendisini gösterir. Dilsel işleyişteki mekansal ifadelerde zamansal olguların kendisini göstermesinin nedeni budur.

Günümüzün matematik biliminde üçlü mekansal koordinat sisteminin eksenleri "*y, x, z*" işaretleriyle gösterilmektedir ve bilindiği gibi bu sistem düzlemsel bir sistemdir. Oysa, Adıgece'nin ses anlamsal işleyişinde ortaya çıkan sistem eğri bir sistemdir ve bunun kozmik sisteme uygun bir sistem olduğu da yukarıdaki ifadelerden açıktır. Zamanın sürekliliğinde kılgılanan varolan ve varolana ilişkin kapsam ifade eden mekan da kozmik oluşun gereği olarak eğrisel ya da küresel sistemler olarak karşımıza çıkar. Bu ifadeden olarak ve zamanın (э) sürekliliğindeki her bir kılgının "и" olarak ifade bulmasında, mekansal sistemin her bir ekseni de –zamana bağlı kılgısallar olmak bakımından- aslında "и" olarak ifade edilebilir: «и, и′, и″». Ancak, bir somut varolan ve varolma mekanı özelinde tanımlamalar söz konusu olabilmektedir ki, böyle bir somut ve tanımlı mekan özelinde mekansal sistem eksenleri ifade edilebilir: Bir dünyasal sistem bakımından deniz seviyesinin ordinat işlevi görmesinde, deniz seviyesi yüzeyi birbiriyle kesişen ve birbirine dik olan iki eksen tarafından gösterilebilir ve bu eksenler genişlik ve uzunluk kavramlarını karşılayabilir. Bu eksenlerden biri sistem ordinatı olarak tespit edilebilir. Bu iki eksenin kesişim noktasında kesişen ve bunlara dik olan bir eksen de yükseklik ifade eden üçüncü eksendir. Bu durumda, dünya geneli bakımından iki deniz seviyesi ekseni ile bir yükseklik ekseni söz konusudur ki, Adıgece seslerini temel alırsak bu eksenleri "и, х, х′" olarak göstermek mümkündür. "ÇİZELGE: 8"de böyle bir şeklin çizimi söz konusudur.

ÇİZELGE: 8

*

Dünyanın bir kozmik yapı olmasında ve bizim için de bu dünyanın içinde bulunduğumuz bir geometri ve kozmik işleyiş mekanı olmasında, bu verili mekan biz küçük varolanlar bakımından a priori temeldir. Bize a priori temel olan bu dünya mekan, zamanın kılgısıyla ortaya çıkan genel mekan ve bütünsel varolana ilişkin a priori veriler içerir. Zamanın kılgısı ve sürekliliğiyle ortaya çıkan ve varolan mekan kavramı ile mekansal sistem için de zaman kavramı ve zamansal koordinat sistemi bir a priori olgu ve bilgidir. Biz insanlar, varolanlar ve mekansallar olarak tüm bu a priori hiyerarşisinden haberdar olan ve bu bilgiye en iyi sahip olan varolanlar olmalıyız. Kısacası bizler, zaman-mekan kavramına ve mekanın zamansal temeline ilişkin bilgiye a priori olarak sahibiz.

Varolan ve onun kapsadığı alan olarak mekan, zamanın bir kılgısıdır ve mekansal koordinat sistemindeki her olgu ve eylem zamanın bir işlevidir ki, mekanda gerçekleşen her hareket ve attığımız her adım ile alınan her mesafe a priori biçimde zamansal bir işlev olarak fatura edilir. Bu bakımdan, mekansal koordinat sistemindeki her işlem ve eylem zamansallık olarak ifade bulabilir.

Zamansal koordinat sistemi bakımından bir kılgı hep "и"dir ve dilsel işleyişte de böyle ifade bulur. Dünyasal koordinat sisteminde "и" bir şeyi ifade ederken, eylenmesi olarak artımı da dilsel olarak bir büyüklüğü (ин) ifade eder. Biz varolanlar mekansallarız ve biz dünyalıların özelinde de genel mekanımız bu dünyadır. Bu nedenle, eylemlerimiz dünya mekansal koordinat sistemi temelinde işler ve işlem görür.

Bu ifadelerden olarak, bir mekansal koordinat sistemindeki bir fonksiyonun "*f(x) = y* (и)" eşitliğini sağlamasına uygun olarak, "и" sesi dilin işleyişinde bir varolan ve mekansalın bizzat gösterilmesi olarak işlev görür.

Aynı şekilde, bir yönelim ifade eden "е (иэ)" sesi de bir mekansal koordinat sistemindeki ötelenmedir ki, bu seslemdeki (е) "и" sesi bir varolanı ya da bir şeyi imler ve onun ötelenimi (э) gerçekleşir bu "е" bileşik sesleminde. Burada bir mekansal sistemde gerçekleşen bir olgu ile burada bir şeyin ötelenimi söz konusudur ki, bunun bir doğrusal fonksiyon olduğu da anlaşılmaktadır ("*y = x*" gibi). Burada, imlenmiş olan bir şeyin bir başka şeye doğru yönelmesi söz konusudur.

Sözcük içerisinde oluşan "е (эи)" seslemindeki "э" bir ses ve sözcüğün ötelenimini ifade eder ki, bu ötelenimin önündeki bir şeye ilişkin olması da "и" sesinin imleminde gerçekleşir. Böylece, "э" bitimli bir anlamın özellikle ya da bizzat müteakip bir anlama yönelik olarak kılgılanımı ya da ilişkilenmesi "и" sesinin işlevinde gerçekleşir. Bu işlem de mekansal bir koordinat sisteminde kavranan bir eylemdir ve bir ötelenimin (э) bir absissellik (и) kazanması olan bu fonksiyon (эи) "*y = x2*"ye yaklaşan bir fonksiyondur. Ama, bir sözcüğün (örneğin, "хуей" sözcüğünde) sonuna gelen bir "ей (эий)" sonekinde kılgılanan fonksiyon asgari "*y = x2*" gibi bir ifadedir, bu denkleme eşit ve aşan bir fonksiyondur.

Tüm bu ifadelere konu olan "и" ses anlamının bir tekil varolan ve mekansal ifade etmesi söz konusudur ki, kendisini fonksiyonel bir zamanda konumlandırmış olmakla şimdiki zaman kipliğinde eyleyen dilsel anlatıcı

bakımından (birinci tekil şahıs) nesnel bir olgudur. Bu bakımdan da, “и” sesinin ifade ve işaret ettiği şeyler üçüncü tekil şahıs kipliği niteliğindeki eylem ve olgulardır. “И”nin ifade ve işaret ettiği eylem ve olguların çoğul şahıslar tarafından eylenmesi ya da çoğul şeyler olması durumunda bu ifadeler dönüşür:
«И → я (иа); е (иэ) → я (иаэ); е (эи) → а, ай (Bir uzaklık ya da çoğul şahısın ifadesinin yeterli olması halinde yalnızca “а”; bir uzaklık ve çoğullukla birlikte, konu olan şeyin de bizzat belirtilmesi halinde “ай”)».

Bir ses ya da sözcüğün içinde kendisini gösteren ve iki sesin kaynaşımından ortaya çıkmış olan “е (эи, эй)”nin ordinat ve absisselliği içeren bir işleve sahip olmasında bir eğri çizdiği ($f(x) \leq y\ (=x2)$) açıktır ki, soneklem olmasındaki “ей (эий)” hali daha da absissel ($f(x) \geq y\ (=x2)$) karakter kazanmasında soneklemi olduğu anlama ilişkin bir aidiyet ifade etmesi söz konusudur:
«Хуей, дей, хьей».

Bu bileşik sesleri oluşturan seslerin (эи, эй) ardarda gelmesinde ve fakat ayrı ayrı telaffuzu halinde, ortaya çıkan geometrik işlev de ötelenmekte (э) olan bir şeyin dikeylik (и) kazanmasıdır. Bu durumda, “э” soneklemli olan bir ifade ve anlam (örneğin, кIуэ) “и”de kılgılanmakta olup, Türkçedeki “de, dahi” anlamları ortaya çıkar,
«КIуэи къэкIуэж: git de geri gel».

Burada olay tam vurgulanmaktadır; ama, “и”nin efekti olduğunu ifade ettiğimiz “й”nin absissel etki oluşturacağı açıktır ki, “э” ile gerçekleştirilmiş olan yatay ötelenme nitelikli geometride tanjantın artımı “й” ile gerçekleştirilerek “и” etkisi sağlanır. Bu durumda da, ifade şöyle olur:
«КIуэй къэкIуэж: gidiver de geri gel».

Bir sözcüğün sonunda “и” sesi bulunması halinde söz konusu sözcük anlamı gösterilerek Türkçedeki “de, dahi” işlevlerinin ortaya çıktığını ifade ettik. “De, dahi” anlamları değil de, söz konusu anlamın dikey ya da absissel nitelikli yeni bir anlam kazanması, söz konusu anlamın “и”de kılgısının süreklilik kazanmasıyla gerçekleştirilebilir ki, bu durum, soneklemin iki “и” hali (ии) ile gerçekleşir. Böyle bir olayın fiil olması halindeki ifade örnekleri aşağıdadır ki, sonekin absissel doğrultudaki bir büyüme (ин) olarak kendisini gösterdiğini de görmek mümkündür:
«ТIиин: Uç vermek, sivrilmek. ПIиин: Durduğu yerden sivrilmek, kendini açıkça belli etmek. КIиин: Tiz bir şekilde çığlık atmak. Фиин: Islık çalmak».

Bu fiillerin çekim kazanmaları halinde ise, sondaki “и”nin efektif olarak duyulması yeterlidir, sadece bir “и” efekti (й) olması yeterlidir ki, böyle olması hali, ortaya çıkmış olan absissel geometrinin tanjantının artırılması ile yukarı hareketin keskinliğinin sağlanmasıdır:
«МэтIий: Sivriliyor, uç veriyor. МэпIий: Bulunduğu yerden göze batıyor, sivriliyor. МэкIий: Çığlık atıyor. Мэфий: Islık çalıyor».

Yukarıdaki çizelgede (ÇİZELGE:7), zamanın artımı (Δэ) ve ona göreli olarak kılgı ya da mekansal boyut artımı “Δи” olarak gösterilmiştir. Bu artmaların bir aralık olarak ifadesinin mümkünlüğünde, “Δэ” dilsel olarak “Iэ”dir. Burada

“э1-э2” arasındaki bir kısa zaman aralığını ya da “an”ını ifade etmekle birlikte, “Iэ” sesi her tür belirli ya da kavranabilen zaman aralığını ifade eden bir ses anlamsal olarak dilsel işleyişte bulunan bir sestir ki, her tür zamansal artımın söz konusu olmasında ya da zamanın kendisinin olmasında belli ya da belirsiz bir zaman aralığı ve diliminden söz etmek mümkündür ki, bu “Iэ” olarak ifade bulur. Bir fonksiyonel zaman söz konusuysa, bir zaman artımı da söz konusudur ve her türden bir zamansal artımın söz konusu olmasında “Iэ” vardır ki, onun her türden bir zaman artım toplamını ifade eden bir zaman dilimi olması bakımından “∑ Δэ” gösterimi de kullanılabilir. Bir “varolma” olgusu varolanın varolma zamanına bağlı olarak kısa ya da uzun olabilir; ancak, her halükarda “щыIэ” sözcüğü temelinde ifade bulur.

Zamanın artımına tekabül ederek kılgılanan “Δи” bir mekansal boyut artımını ifade eder ki, dilsel işleyişte bu “й” olarak ifade edilebilir. “Й” bir “и” efekti olarak dilsel işleyişte bulunmaktadır ki, bir koordinat sisteminde tanjantın artmasını sağlayan bir efektif işleve sahip olan “й” sesi “и” yönündeki bir artımı gerçekleştirir ve ifade eder. “И”nin tam telaffuzunun gerekli olmadığı bir durum olarak ünlülerin sonunda “и” yerine kullanılabilen ve onun efektini vererek dilsel işleyişte onun işlevini gören bir sestir “й” sesi.

Zamanın (э) ve onun kılgısı (и) ya da mekanın ilişkisinde ortaya çıkan üçüncü olgu bir açılımdır ki, dilsel işleyişte bu “y” ses anlamında ifade bulur. Gerek zamanın ve zamansal koordinat sisteminde yer bulacak bir şeyin açılınım olması, gerek zamanın sürekliliğindeki bir kılgı ve mekansal bir açılınım ile mekansal koordinat sisteminde işlenebilecek olan herhangi bir şey bir açılınım olarak ifade edilebilir. Dilsel işleyişte “y” sesinin kullanım alanı buradan da anlaşılacağı üzere geniştir, kozmiktir. O (y), bir zamansal açılım ve süreklik ile onda kılgılanan şeyin yüzeysel ya da derinlik niteliğindeki açılımı ifade eder. Yukarıdaki çizelgenin kendisi de olmak üzere, –gerek zamansal koordinat sisteminde ve gerekse mekansal koordinat sisteminde- onun herhangi bir bölgesi ve açılımı ile bir bölge ve aralığın bir açılınım olarak tanımlanması halinde, bu, “y” ses anlamında ifade bulur.

Bir açılınım tanımlamasında, bundaki bir artış ya da bir açılınım uç ve kenar durumunu “Iy” ses anlamı ifade eder. “Э” ile “и” arasındaki ilişkiden doğan “y” sesinin bu durumuna uygun olarak, “Iy” sesi de yukarıdaki “Δэ” ve “Δи” arasında oluşan bir ilişkiyi ifade eder ki, “Iy” işlevi de açılınımdaki bir artım olarak “Δy” şeklinde ifade edilebilir. Buradaki ifadenin ansal ve birim bir açılınım ya da açılım artımı olmasında, “Iy” sesi ilgili olduğu “y”nun anlamına göre tanım aralığı değişen bir açılınım artımı ile açılınım kenar ya da ucunu ifade eder. Bir açılım (y) bütününe ilişkin olmak koşuluyla “Iy”nın tanım aralığı, birim açılım ya da açılım artım ve farkını ifade eden “Δy” ile her türden açılım artımı toplamını ifade eden “∑ Δy” arasındaki herhangi bir bölge olabilir. Böyle bir geniş aralıkta işlevsel olan her türden fonksiyon ve açılım artımı ile kenar ya da uç bölge “Iy” ses anlamında ifade bulur.

Zamanın açılınımında biz varolanların bulunduğu yer her zaman zamanın fonksiyonel olan “şimdi” noktasıdır ki, burası zamanın açılınım ve kılgı

noktasıdır. “Şimdi”nin bir kılgı noktası olması “иджы”de ifade bulur. Biz varolanlar mekansallarız ve zamanı da mekansal temelden algılarız; zamanın kendisini ise, dilsel işleyişte bir kiplik olarak kurabiliriz ki, bu, fonksiyonel olarak varolduğumuzu ve ama dilsel anlatıcı durumunda bulunduğumuzu da ifade eder. Biz varolan müşahitler, fonksiyonel olarak hep içinde bulunduğumuz ve hızla geçtiğini de algıladığımız şimdiki zamanı dilsel işleyişte fonksiyonel bir kiplik olarak kurabiliriz ki, zamanın bu kılgı noktasını zaman-açılınımsal nokta olarak, ses anlamsallıkta “zaman açılınım” ifadesini hızlı ve güçlü telaffuz ederek şimdiki zaman kipliğini kurar ve işletiriz: Şimdiki zaman kipi zamansal (э) açılım (у) anlamına gelen “эу” seslerinin bir anda ve hızla telaffuzuyla kaynaşması ve bileşmesinden oluşmuş olan “о” ses işlevinde ifade bulur. Bu şivede bulunan şimdiki zaman kipi bu ifadelerde açık hale gelir.

Şimdiki zamanın bir şeyin kılgı noktası olması nedeniyle “orijin” anlamına geldiği ifade edilebilir ki, bir koordinat sistemindeki orijin noktasının “*o*” ile gösterilmesi Adıgece için de uygundur. Bu ifadeden olarak, “ÇİZELGE:7”de “э” ve “и”nın herhangi bir kesişim noktası bir “о” noktası olarak ifade edilebilir ki, çizelgede “ы” sesiyle gösterdiğimiz nokta, bir başlangıç ve kılgı noktası olmak bakımından aynı zamanda “о” olarak da gösterilebilir. Aynı gösterimin ÇİZELGE: 3”te de yer aldığını ifade etmek gerekir.

“ЫI” sesinin ünlü ses nüvesi niteliği taşıması ile ünlü seslerin kendisinden itibaren oluşması nedeniyle, minimum ve orijinal bir ünlü ses olduğunu ifade etmiştik. Ünlü seslerin bir geometri ortaya koymaları temelinde de, “ы” sesini bu geometrinin temel orijini olduğunu da ifade etmiştik. Dilsel işleyişte, her bir sesin orijinal anlamında ifade bulması ve bir ses birimi olarak ses kümesinde yerini alması “ы” sesiyle mümkündür ki, bu sesin kendisini gösterdiği bir dilsel işleyiş orijinal duruma ya da temele inme anlamını kurar; bu, bir anlamın olduğu gibi tespit olma halidir. Bunun örnekleri “ы-э” seslerinin ilişkisinde görülür.

Esasen, bir ses ve sözcük anlamının olduğu gibi kendisini göstermesi “ы” bitimli olmasıyla mümkündür ki, bir ses ya da sözcük bitimi “э” olması halinde söz konusu anlam yoldadır, ötelenmektedir, işler durumdadır ve değişim sürecindedir. Bu ifadelerden olarak denebilir ki, bir ses ve sözcük ya “ы” bitimlidir ya da “э” bitimlidir. Bir sözcük anlamı ya olduğu gibi –orijinal anlamdadır- durma eylemindedir (“ы” bitimli hal) ya da ötelenmekte ve fonksiyonel haldedir (“э” bitimli hal).

Bu ifadelere ilave etmek gerekirse, öncelikle, bir sözcüğün ünsüz bitimli olması “ы” bitimli olması anlamına gelir; çünkü, söz konusu sesin seslemi önceki seslerden dolayı mümkün hale gelmişse, ayrıca “ы” bitimi alması gerekmez. Ayrıca, “э” sesini izleyerek ortaya çıkmış olan “и” sesi “э”ya göreli bir “kılgı”dır ve başlıbaşına bir anlam da ifade eder; bunu izleyerek ve “э-и” ilişkisinden ortaya çıkan “у” sesi de aynı şekilde bir kılgısal bütün ya da açılım ifade eder ki, bu seslerin (и, у) her ikisi de “ы” bitimlidir. Diğer seslerin bu temel seslerden oluştuğunu da daha önce göstermiştik.

Böylece de, ses ve sözcüklerin ortaya koydukları anlamlar ya “ы” bitimli olarak tespit olmuş şekilde kalmakta ya da “э” bitimli olarak işler halde bulunmaktadır.

Seslerin ortaya çıkması ve ilişkileriyle ilgili olarak daha önceki irdelemelerimiz hatırlanırsa, bu ifadelerin yerindeliği anlaşılır. Bu noktada şunu da eklemek gerekir: Bir ses ya da sözcüğün ortaya koyduğu anlamın kendisinin hareketli ya da işlek olması da dikkate alınarak, bir anlamın tespit edilmiş olması, söz konusu ses veya sözcüğün “ы” bitimli olması halidir ki, sözcüğün “э” bitimli olması söz konusu anlamın işler halde bulunması ve fonksiyonel olması halidir. Bunun dışında, -bir fiilin çekimli olması hali dışında- bir genel sözcük fonksiyonel olmayan “a” bitimli de olmaz.

Yukarıda verilmiş olup zamansal ve mekansal geometrik koordinat sistemlerini ifade eden çizelge, Adıgece ünlü sesleri ile ilişkilerinde ortaya çıkan bir sistemdir. Bu ifadeden olarak, Adıgecenin işleyişinde sözcük ve ifadelerin oluşumunda kendisini gösteren ünlü seslerin işlevleri -genel ya da öznel alanda- böyle bir geometride işlerlik gösterirler. Dilsel işleyişte ve sözcüklerin oluşumunda kendisini gösteren ünlü seslerin işlevlerini böyle değerlendirmek ve anlamak gerekir. Bu ifadeyi açmak gerekirse şunlar söylenebilir:

«Bir sözcük genel bir ifade olmak bakımından herkes için geçerli olan bir ifade ortaya koyar; böyle bir sözcükte bulunan ünlü seslerin işlevi yukarıdaki küresel geometride gösterilen ünlü seslerin işlevleridir. Bu anlamda, ilişkilerini yukarıda incelediğimiz gibi, bir ünlü sesin ortaya koyduğu geomektrik işlev gerek zamansal ve gerekse mekansal koordinat sisteminde geçerli olacak geometrik anlamlar ifade eder ki, ünlü seslerin bu işlevi onun bulunduğu sözcük anlamının analizinde araştırılabilir ve tespit edilebilir. Başka bir ifadeyle, bir genel sözcüğün ifade ettiği anlamın yukarıdaki geometri ve/veya geometrilerde kapsadığı alan, bu sözcükte bulunan ünlü sesler tarafından geometrik olarak ortaya konmuştur. Bu anlamda, bir genel sözcüğün geometrisi, genel varolanlar bakımından ve özelinde bu dünya odaklı olup tüm insanlar bakımından geçerli olan bir genel zaman ve mekan kavramında ifade bulan bir geometridir. Ancak, bir fiil çekimsel ifade, dilin anlatıcısı olan birinci tekil şahıs merkezli bir ifade olup, birinci tekil şahsın bulunduğu zaman ve mekana göreli olarak kurulmuş olan öznel bir ifadedir ki, böyle bir ifadede bulunan ünlü seslerin ortaya koyduğu geometri birinci şahsın bulunduğu fonksiyonel zaman ve mekan odaklı bir geometridir».

*

Yukarıda ortaya çıkan geometrik sistemlerin küresel veya eğri geometriler olduğu açıktır ki, gerçek ya da doğal geometriler böyle olmalıdır. Günümüzde kullandığımız geometri Öglid geometrisidir, düzlem geometridir.

Düzlem geometrinin doğal olgulara ve eğri ile küresel formlara ilişkin olan hesaplarda bir yanlışı bünyesinde barındırdığı Arşimed’den bu yana algılanan bir olgudur. Bu nedenledir ki, uygun bir geometrinin ortaya çıkmasına ilişkin çalışmalar da sürdürülmüştür. Bu çalışmaların küresel ve genel bir eğri geometri olması doğrultusunda sürdürüldüğü ifade edilebilir ki, bu yolda günümüze kadar yapılan çalışmalar içinde en yetkin geometrik sistemin Rieman tarafından ortaya

konduğunu ifade etmek uygun düşer. Einstein'ın da bu geometrik sistem üzerinde çalıştığı ve bilinen hesaplarını geliştirdiği ifade edilir.

Esasen, kozmik olarak bir küresel geometri söz konusu olsa da yerçekimsel niteliği bulunan kütleler kendi çekim merkezleri çevreninde birer geometrik sistem oluştururlar. Bu geometrik sistemler de her bölgesinde aynı ve homojen değildir; bu nedenle de, bu genel geometrik sistemin genel kapsamında kalsa da, her bir noktası kendine özgü geometrik hesapları gerektirir. Bu ifadelerden olarak, genel olarak bir tek kozmik ve evrensel geometriden söz edilebilse de, evrenin her bir bölgesinde etkin olan güçler bakımından geometrilerden söz etmek uygun düşer.

Düzlem geometri eğri ve küresel formlara ilişkin hesapları onları üçgene dönüştürerek sürdürmektedir. Böyle olmakla da, düzlem ile eğri arasında kapatılamaz olan geometrik temel farka ilişkin bir fatura kendisini göstermektedir. Bu fatura "pi" sayısıdır. Bu sayı, düzlem geometri ile küresel geometri arasındaki faturadır.

Bununla birlikte, "pi" sayısı belirli ve tamamlanmış bir sayı değildir, hesabı kapatılmış bir sayı değildir. Bu sayının hesaplanması çalışmaları da Yunan döneminden beridir sürmektedir ve yakın zamanlarda bilgisayarların sağlamış olduğu kolaylıklarla yürütülmektedir. Ancak, hesap sonu hiçbir zaman kapatılamamaktadır. Çünkü, düzlem geometri ile küresel geometri arasında sonuçlandırılamaz bir hesap söz konusudur ve bu hesap "üç" sayısının sabit halinin küsuratı olarak sürer. Bu sayının temelde bir "üç" sayısı olması da elinizdeki çalışma bakımından anlamlıdır. Bu ifadeden olarak da, konu olan hesabın kapanamaz olmasının nedeni sanal ile gerçek arasındaki ilişkisizlik olsa gerektir.

"Pi" sayısının kapanamaz hesabı üzerine yorumların da, genelinde konu olan kapatılamaz hesap kadar ucu açık yorumlar olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Bu yorumlarda hesaplamanın düzlem geometride yapılan bir eğri ya da küresel forma ilişkin olarak ortaya çıktığı adeta unutulmaktadır. Adeta, mevcut geometrik sistem doğal sisteme uygun olarak algılanmaktadır.

Bu yorumlarda sıkça rastlanan bir ifade "pi" sayısının aşkın bir sayı olduğu yolundadır. Öyle anlaşılmaktadır ki, burada aşkın ile saçma kavramı birbirine karıştırılmaktadır. Aşkın olan şeyin ulaşılamaz olma niteliği yanında, ulaşılabilirliğine ilişkin algısı ile kavranabilirlik niteliği hep söz konusudur; bu ifadeden olarak da, aşkın olan şeyin bir tutarlı iç dokusu söz konudur. Bu bakımdan da, aşkın olanın en önemli niteliği saçma olmamaktır; aşkın olan saçma olarak nitelenemez olandır.

Oysa, "pi" sayısının hesabının kapatılamaz olmasında kendisini gösteren olgu, bu hesap sürecinde karşımıza çıkan sayıların birbiriyle ilişkisizliğidir. "Pi" sayısının küsuratında gördüğümüz şey, hesap boyunca hiçbir bölgesinin bir diğer bölge ile ilişki içinde olmamasıdır. "Pi" sayısı dediğimiz sayısal dizide, hiçbir rakamsal ardışıklığın sayı dizisinin hiçbir bölgesinde tekrar edilmesi söz konusu değildir. Böylelikle "pi" sayısının hesaplanmasında, bizim hesabımızdan kaçan ve konu olan hesaba gelmez olan bir olgu söz konusudur. Bu, sanal zeminde

gerçeklerin hesap edilememesine ilişkin bir sonuçtur. Böyle bir sonuç, sanal zeminde gerçeğe ilişkin bir formun hesaplanmasında sonuçlanamaz bir sayı yığını olarak karşımıza çıkar. Bu sayı dizisi sonu gelmez ve ilişkisiz sayılar yığınıdır, bir saçma dizidir; ama asla aşkın bir sayı değildir.

Bir hesaplamanın hesabın yürütüleceği geometriye uyumlu olması halinde böyle bir faturanın ortaya çıkmayacağı düşünülmelidir. Gerçeğe ilişkin bir hesaplamanın ait bulunduğu gerçek geometride yapılması halinde, hesaplamanın saçma yanının olmayacağı ifade edilebilir. Aksi halde, uygun olmayan geometrilerde yapılan hesap sonuçsuz kalmaya mahkümdür; temel alınan geometri ile uyumlu olmayan bir geometrik formun hesabında bir kapanmaz fatura hep karşımıza çıkar. Bu ifadeden olarak, düzlem geometride gerçekleştirilen her tür küre ve eğri hesabı "pi" sayısını ortaya çıkaran ve kesin sonuçtan yoksun hesaplar olarak karşımıza çıkar; düzlem geometride bu hesaplar "pi" sayısının bulunduğu sonuçlanamaz ve kapatılamaz hesaplardır.

İKİNCİ KISIM
ÜNSÜZ SESLER VE ANLAMSAL TEMELLERİ

GENEL

Ünlü seslerin ses geometrisini kurmaları ve geometrik işlev ve anlamlara sahip olmaları yanında, ünsüz seslerin daha çok felsefik anlamlar ifade ettiklerini söylemek yerinde olur. Ünlü seslerin bir ses olarak daha kolay ortaya çıkabilmelerine ve bu nitelikleri bakımından da seslendiren canlıya ilişkin olarak akut anlamsal nitelikler taşımalarına karşın, ünsüz seslerin oluşumaları ve ortaya çıkmaları genelde kronik bir olgu ve süreç olarak ifade edilebilir.

Ünlü seslerin ortaya çıkması ve çoğalması "ы" sesinden başlayan bir süreçtir ki, bu ses minimal bir ünlü olmak bakımından bir sesin orijinal seslemini mümkün kılan bir sestir ve dilde bulunan seslerin bu ses temelinde ve aracılığında bir ses birimi olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu sesin nefes vermeye eşlik ederek ortaya çıkan bir ses olduğunu ifade etmiştik. Ancak, nefesin doğal olarak verilmesi ağızın açık olmasını gerektirmez; bu durumda da, "ы" sesinin ortaya çıkması için ağızın açılması bir zorunlukuk değildir. Bu sesin ağızın kapalı konumunda ve nefesin burundan verilmesinde de seslemlenebilen bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür.

Ağız ve dudağın kapalı olması halindeki nefesin verilmesiyle de "ы" sesi seslemlenebilir ki, bu durumda nefesin verilmesi burundan gerçekleşmektedir ve böylece ortaya çıkan bu ünlü ses de genizsil bir nitelik taşır. Bu sesleminde "ы" sesi bir genizsil nitelik taşır ki, burada aynı zamanda bir ünsüz ses de kendisini göstermektedir. Genizsil bir canlının nefes vermesine eşlik ederek ortaya çıkan doğal ve minimal nitelikli bir ünsüz olan "м" sesinin ilk halinin buradaki seslem olduğu ifade edilebilir. O halde, ünlü seslerin ilki olan "ы" sesinin ortaya çıkmasının söz konusu olduğu böyle bir durumda, onunla birlikte bulunan bir ünsüzün de kendisini gösterdiğini ifade edebiliriz ki, bu "м" sesidir. Bu

ifadelerden olarak, “м” sesinin ilk ünsüz olduğunu ifade etmek mümkündür ki, o insansının daha başlangıçta genizil niteliğinden itibaren seslemlenebilen bir ünsüz olarak vardır.

Ünlü ve ünsüz seslerin buradan itibaren ayrıştığı ifade edilebilir ki, “ы” sesinden diğer ünlülerin ortaya çıkmasına ilişkin irdeleme ünlü seslere ilişkin kısımda yapılmıştır.

İfade ettiğimiz gibi, “ы” sesiyle birlikte ortaya çıkma olanağına sahip olan “м” sesi bir genizsil ünsüz ses olarak, dilsel işleyişte “ы” sesinin ve ondan ortaya çıkarak ünsüzlerin sesleminde işlev gören ünlülerin sesleminden öncesinde ve sonrasında seslemlenebilen bir sestir “м” sesi. Ünsüzlerin sesleminde işlev gören ünlülerin seslemi için daha en başındaki hazırlık durumunda ve ağızın henüz açılmamış halinde nefesin verilmeye başlamasında kendisini gösterebilen bir sestir “м” sesi. Bununla birlikte, genelde tüm ünlülerin seslemi sonunda halen nefesin verilmesi sürmekteyken ağızın ya da dudağın kapatılması halinde ortaya çıkan ünsüz ses de “м” sesidir.

“M” sesinin bir ünsüz olarak ortaya çıkmasındaki bu başatlığı, onun dilsel işleyişteki işlevine ve ses anlamına ilişkin bir temeldir; dilsel işleyişte, bu ortaya çıkışına uygun bir işleve sahiptir. Aynı zamanda ve öncelikle, “м” sesinin ortaya çıkması esnasında birlikte bulunduğunu ifade ettiğimiz “ы” sesinin doğal olarak “anlama ve tespit, soru ve cevap” gibi anlamları ortaya koyabildiğini daha önce görmüştük ki, bu ünlü sesle birlikte seslemlenme durumunda ortaya çıktığını ifade ettiğimiz “м” sesinin de benzer nitelikteki doğal anlamları ifade ettiğini söylemek uygun düşer. Birçok ünlü sesin ifade ettiğimiz şekildeki bu doğal seslemsel kullanımında kurdukları anlamların onların dilsel işleyişteki işlev ve anlamlarıyla uyumlu olduğu ifade edilmişti ki, aynı şekilde “м” sesinin doğal sesleminde ortaya koyduğu anlamların da dilsel işleyişteki işlev ve anlamlarıyla uyumlu olduğunu ifade etmek gerekir: Dilsel işleyişte, bir onay ve red, bir şeyin işaret edilmesi, bir şeyin tespit edilmesi ile gösterilmesi, bir şeyin sunulması ve kabulü gibi işlevler “м” sesinin dilsel işlevindeki anlamsal nitelikleri arasındadır.

Ünsüz seslerin ilki olarak değerlendirilebilecek olan “м” sesini izleyen ünsüz “н” sesidir ve bu da -“м” sesi kadar olmasa bile- genizsil bir sestir. “H” sesi dilsel işleyişte bir eylemin uvertürü ve finale hali olarak işlev görür ki, bu işlevinin “м” sesinin doğal olarak ortaya koyduğu anlamlardan itibaren kendisini gösteren bir eylemin başlama ve bitim durumuyla örtüştüğünü söylemek uygun düşer.

Burada, ünlü seslerin nüvesi olan ve diğer ünlülerin kendisinin değişimiyle ortaya çıktığını ifade edebileceğimiz “ы” sesinin ortaya çıkması noktasında ünsüz sesleminin de “м” niteliğinde mümkün hale geldiğini ifade etmek yerindedir. Ancak, ünlü seslerin seslemsel nitelikleri ile ortaya çıkış ve değişim göstermeleri süreci daha anlaşılır ve birbiriyle ardışıklıkla ilişkili bir süreç olmasına karşın, aynı şeyin ünsüzler için açığa çıkarılmasının kolay olmadığını ifade etmek gerekir. Ünsüzlerin geneli bakımından, ortaya çıkış ve çoğalmalarının anlaşılır ve ilişkilenir bir süreç olduğunu açığa çıkarmak kolay değildir.

Burada, ünsüzlerin birbiriyle ilişkili olmadığı ve ortaya çıkmalarının birbiriyle ilişkililikle gerçekleşmediğini söylemiyoruz. Nitekim, oluşturduğumuz ünsüz ses grupları ses birimi olarak birbiriyle fonetik komşuluk ilişkisi içindedir ve birbirini izleyerek ortaya çıkan seslerdir; bu bakımdan da dilsel işleyişte kılgıladıkları anlamlar da komşuluk ilişkisindedirler. Diğer taraftan, bir ses grubunda bulunan bir ses biriminin başka bir ses gubunda bulunan bir başka ses ve seslerle de benzeri ilişkileri vardır ki, böyle bir durumda da tüm ünsüz sesler de fonetik ilişki içerisindeki bir süreci izlerler. Ancak, bu süreç ünlü sesler arasındaki ilişki ile oluşum sürecinin kolaylıkla izlenmesinden daha karmaşıktır; ünsüzlerin oluş sürecinin açığa çıkarılması ve bu oluş sürecinin ardışıklık ilişkisini tespit etmek kolay değildir.

Ünsüz seslerin bir çoğunun ortaya çıkması sürecinin daha uzun ve ses çıkarmaya etkenlerin çoğaldığı bir sürece ilişkin olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim, ses çıkarabilme niteliğini keşfeden canlıda oluşan ses hafızası ile kullanımına ilişkin bilincin -yeni seslerin ortaya çıkmasında canlının kendi fizyolojisinin olanakları ölçüsünde- iş başında olduğunu ifade etmek mümkündür: Canlının bir şekilde bilinçli olarak ses donanımı aracılığıyla yeni ünsüz sesleri çıkartma eğilimine girdiği ve bu süreçle de ünsüz seslerin çoğaldığı ifade edilebilir.

Buradan da, ünsüz seslerin neden felsefik anlamlar içerdiği anlaşılır: Ünsüz sesler genellikle böyle bir iç organizasyonla süreç içerisinde ortaya çıkan kronik seslerdir ki, oluşumlarına ilişkin organizasyonun kendisi temelde bir kronik ve olgunlaşma süreci olup, bunun sonucunda da ünsüzlerin ortaya çıkışları daha başlangıçta felsefik nitelikler gösterir.

Bu ifadelerden olarak, daha başlangıçta ünlü seslerin ortaya çıkabilmesinin temelinde yatan nedenler dahil olmak üzere, ünlü seslerin ortaya koydukları geometri temelinde gerçekleşen tüm olgular ünsüz ses anlamlarında ifade bulur: Varlık ve hiçliğin ifadesi, varoluş ve varolanın ortaya çıkışı ve kazandığı nitelikler, varolanlar arasındaki ilişkiler ve varolanlara ilişkin her tür eylem ve durum, genelinden özeline ya da en büyüğünden en küçüğüne kadar her tür eylem ve olguya ilişkin tanı ve tanımlama ünsüz seslerin dilsel işleyişte ortaya koydukları anlamlardır.

*

Zamanın her adımı bir kılgıdır ki, bu kılgının zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanması varolma alanını ve varolanlar dediğimiz şeyi ifade eder. Bu, aynı zamanda mekan dediğimiz şeyin de ortaya çıkışıdır. Böyle bir kılgı varlığın zaman tarafından gerçekleştirilen görünümüdür; varlığın zaman aralıcılığıyla gerçekleştirilen varolma ortamı ve bu ortamdaki tezahürüdür; bu ortam mekan olarak adlandırılırsa, burası varlığın görüye çıktığı alandır ve kendisi varlığın görüye çıkması olarak ortaya çıkmıştır.

Varlığın görüye çıkışına ilişkin alanın varolma alanı ya da varoluş olarak ifade edilmesi mümkünse, burada görüye çıkanın da varolan olarak adlandırılması söz konusu olabilir ki, her varolanın da varlığından söz edilmesi mümkün hale gelir.

Bu geldiğimiz noktadan itibaren ifade etmek gerekirse, zamanın her adımında ortaya çıkan kılgı varolma ve varolandır; zamanın sürekliliğindeki sürekli kılgı da varolmanın ve varolanların sürekliliği olarak varoluştur.

Fonksiyonel zamanın (ɘ) kılgısı olarak ortaya çıkan şey "и" sesinde ifade bulmaktadır ki, o, varolanın ortaya çıkışı ve varolma alanının doğuşunu ifade eder; bir varolma alanının mekansal olarak ifade edilmesinde, zamana bağlı olarak sürekli kılgılanımında bir mekansal koordinat sistemi kendisini gösterir. Bu, varolanların varolma sistemidir; varolanlar veya mekansallar bakımından bir varolma sistemidir.

Burası biz varolanlar bakımından kendimizin ve diğer varolanların kavrandığı ve ifade edildiği bir sistemdir; burası, kendisinden itibaren de varlığın algılandığı ya da kavranılmasının da mümkün olduğu sistemdir. Bu bakımdan da, burası varolan ve varlığa ilişkin ifadelerin dilsel alanda kendisini gösterdiği ses anlamlar alanıdır. Burası varolanların araştırılması ve varlığın kavranması faaliyeti olarak felsefik kavramlar alanıdır ki, felsefik nitelikli olduğunu ifade ettiğimiz ünsüz seslerin ortaya koydukları ifade ve anlamlar, ortaya çıkmış olan bu varolma alanı ve varolanlara ilişkin anlamlar olarak kendisini gösterir.

Biz varolanlar ve mekansallar varolma ve varolanlar ortamındayız, öncelikle bunlarla ilişki içerisindeyiz ve anlamaya ilişkin etkinliğimiz de öncelikle bunlara yöneliktir ve buradadır. Bu bakımdan, ünsüz sesler öncelikle canlının kendisi ile diğer varolanlar çevreni ve cereyan eden olayların anlaşılmasına ilişkin olan tanılar ve tanımlamalar olarak kendisini gösteren ve bunların dilsel ifadesi olan seslerdir.

O halde, ünlü seslerin ortaya koydukları koordinat sistemlerinden mekansal koordinat sistemindeki olayların tanısı ve tanımlanması ünsüz seslerin ortaya koyacağı anlamlardır. İnsan burada düşünür ve eyler; mekansal bir sistem olan varolma sistemi ile varolana ilişkin ifadeler felsefe dediğimiz şeyin de konusu olan olaylardır ki, buradan varlığa ilişkin düşünceler gelişebilmektedir. Burası insanın düşünme alanıdır ki, ünsüz seslerin bu anlamları ortaya koyması daha başlangıçta insanın içkin organizasyonundan itibaren oluşan ve ortaya çıkan kronikler olarak ifade bulur.

Bu ifadeler kozmik oluşa uygun olarak geometrik anlamlar ifade eden ünlü seslerin varoluşa ilişkin anlamlar ortaya koymadığı anlamına gelmemektedir. Ortaya çıkan geometride ünlü seslerin geometrik işlevlerinin aynı zamanda varolana ilişkin bir anlam ortaya koyduğunu daha önce ifade etmiş durumdayız ki, bu açıdan ünlü seslerin de aynı zamanda felsefik anlamlar içerdiğini belirtmek uygun düşer. Ancak, bu geometride gerçekleşen ve insanın bir mekansal ve düşünen varolan olarak her tür eylem ve olguyu ifade etmek bakımından daha çok ünsüz seslerin kendisini gösterdiği açıktır.

Bu durumda "ÇİZELGE:7"de ortaya çıkan mekansal koordinat sistemi bakımından ünsüz seslerin ortaya koydukları ifade ve anlamlar irdelenebilir. Böylece ünlü seslerin ortaya koyduğu geometrik anlamlar ile ünsüz sesler aralarındaki ilişkiler varolmaya ilişkin olarak irdelenebilir. Böylece de, ünsüz seslerin ortaya çıkmasında temel olan ve dilsel işleyişte kendisini gösteren

kronikler olarak, insanın kendisi ve çevresine ilişkin algılaması ve düşüncesi genel olarak ortaya konmuş olur.

*

Ünlü seslerin dilsel işleyişte yukarıda ifade ettiğimiz geometrik anlamları ortaya koyduğunu biliyoruz. Öyle ki, bir ünlü ses genel olarak ve özne özelinde bulunulan zaman ve mekansal koordinat sisteminde konumumuzu belirleyen anlamlar ortaya koyar. Ünlü seslerin ortaya koyduğu ve kozmik geometriye uyumlu olan geometriden hareket ederek ünsüz seslerin niteliği ve anlamlarına ilişkin bir irdeleme sürecine girmek gerekirse, böyle bir geometrinin ortaya çıkması ve varlığını devam ettirmesi ile üzerinde ortaya çıkan ve cereyan eden olguları konu etmek gerekir. Öncelikle, her şey zamanın sürekliliğinde kılgılanmakta olup, zamanın sürekliliğinde de idame olmaktadır. Zamanın her bir adımında bir kılgı söz konusudur ki, böyle bir kılgı ifadesinden başlayan bir ifadeler süreci ünsüz seslerin ifade kapasitesi içerisindedir.

Fonksiyonel zamanın kendisi başlıbaşına bir ifade olarak bulunmaz dilde; o, bir sesin sonuna gelir ve konu olan anlamın ötelenimini veya zamansallığını ifade eder. Bu niteliğine uygun olarak da, fonksiyonel zaman başlıbaşına algılanmaz ve salt bir zaman koordinat sistemi de söz konusu değildir. Zamansal koordinat sisteminin absis ekseni fonksiyonel zamanın ordinatlığında kılgılanan mekansaldır. Ancak, zamanın sürekliliği her bir varolanın kılgılanımı ve varoluşunun idamesi ile dönüşümünü sağlayan şeydir ki, varoluşun kendisi de böyle idame olmaktadır.

Tüm bu süreçler ve zamanın kendisinin de açılımı küresel bir geometride gerçekleşir; en azından üç boyuta sahiptir. Varolan her şey varolmak bakımından en azından üç boyutu bulmak durumundadır. Zamanın seyri bakımından daha başlangıçta bir üçlü koordinat sistemi söz konusudur. Zamanın sürekliliğinde kılgılanan her varolan da zamanın bu üç boyutunda kılgılanan üç boyutlu mekansal sistemdedir. Zamanın sürekliliğinde sürekli kılgı söz konusudur ki, mekansal sistem sürekli kılgılanmaktadır. Bu sistem kendinde sürekli kılgılanırken, her kılgı da yeni bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan her bir kılgı sürekli kılgılanmakta ve tekrarlanmakta olup, bu olgu belirli bir zaman dilimini (Iə) kapsamaktadır ki, bu, konu olan kılgının varolma hali ve varoluş zamanıdır.

Varolanlar mekansaldır ve zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanan mekansal sistemde ortaya çıkan olgulardır. Bu durumda varolanlar mekanda kılgılanırlar ve varolmak bakımından da mekansaldırlar. Mekanın kendisi de bir varolandır; varolanların ortaya çıktığı varolma alanıdır; bu alanda ortaya çıkan varolanlar mekanın zamana bağlı olması gibi mekana ve zamana bağımlıdırlar. Mekanda varolmaya gelen varolanlar mekana ve zamana bağımlıdırlar; bu bağımlılık temelinde gerçekleşen bir koordinat sisteminde varolurlar.

Zamanın her adımında kılgılandığını ifade ettiğimiz mekansal hem varoluş alanının ifadesidir hem de varoluş alanındaki her varolandır. Zamanın açılımına bağlı olarak ortaya çıkan mekansal koordinat sistemi üç eksenli sistemlerdir. Zamanın kılgısının mekansalı ortaya koymasında, mekansal

koordinat sistemi üçlü bir ögeye sahiptir ki, zaman da bu ögeler bütününün varolmasının dördüncü boyutu olarak, konu olan şeyin varolmasını mümkün kılar. Her şeyin üç boyutlu ya da ögeli olmasında, bir üçlü ilişki varolmanın temel bir ilişkisi olarak durur.

Bir üçlü koordinat sistemi zamanın açılımında mekansal sistem olarak ortaya çıkarken, bu geometrinin ortaya çıkışının temelindeki ilk olgu üçtür. Geometrik olarak bir koordinat sisteminin ortaya çıkardığı ilk form da üçgendir; her koordinat sistemi bakımından bu böyledir: İkili koordinat sistemi bakımından düzlem üçgen, üçlü koordinat sisteminde hacimsel üçgendir.

Zamanın sürekliliğinde her şeyin sürekli kılgılanması söz konsudur ki, bir geometrik sistemin ilk formu olan üçgen de sürekli kılgılanım kazanır. Zamanın her bir adımında ortaya çıkan her şey zamanın sürekliliğinde sürekli kılgı halindedir; ortaya çıkmış olan bir kılgı kendi yuvarında sürekli bir kılgı halindedir. Bu ifadeden olarak, geometrik form olarak ortaya çıkan üçgen de kendi yuvarında sürekli kılgı halindedir ki, bu sürekli kılgı olgusunun kendisi haliyle yuvarlaktır, küreseldir, dairevidir.

Başka bir ifadeyle, bir geometrik form olarak ortaya çıkmış olan üçgenin zamanın sürekliliğinde kendi yuvarında kılgılanması kozmik oluş formu olarak küresel kılgılanımdır. Diğer taraftan, üçgenin kendi yuvarında kılgılanımı kendisinin katlanması anlamına gelir ki, bunun ilk adımında ortaya çıkan geometrik form da dörtgendir.

Oluş, geometrik olarak üçgen formun önkoşulluğunda kendisini göstermeye başlamakta olup, bunun kendi yuvarındaki sürekli kılgılanımı ilk adım olarak dörtgeni ortaya koymaktadır. Bu şekildeki oluş sürecinin kendisinin geometrik formu da yuvarlaktır, küre ya da dairedir. Oluşun bu sürekliliği ve aşkınlığı geometrik form bakımından küre ya da daire formundadır ve bu aşkın geometrik form diğer formların üçgenden itibaren aşılması sürecinin kendisi doğrultusunda gerçekleşmesinin de nedenidir. Oluş bakımından üçgenden daireye geometrik formlar söz konsudur ki, bu süreç, küre ya da dairenin aşkın formu altında gerçekleşir. Bu sürecin ilk adımı dörtgendir ki, o, üçgenin ilk kılgılanımı ve katlanmasıdır; geometrik olarak bu işlem dört bir yandaki üçgen oluşumu anlamına gelir; aynı dairesel formla ilişki bakımından, bir dörtgende asgari iki üçgen içerilir. Buradan itibaren daireye kadar olan geometrik formlar süreci her birinde üçgen formun içerildiği bir süreçtir. Bu süreçte ortaya çıkan her bir geometrik formda üçgen formlar içerilirken, bunun bir oluş süreci olması gerçeğinde de, oluşun geometrisi olan küre ya da daire bu süreçte ortaya çıkan her bir geometrik form bakımından aşkın bir formdur.

Bu ifadelerde karşımıza çıkan üçgen, dörtgen ve daire formları da geometri dediğimiz şeyin ve geometri kavramının ortaya çıkmasını sağlayan üç temel ögedir. Her varolan üçlü ögeyi bulmakla varoluşa gelir ki, geometri olgusu ve kavramının da varoluşa gelmiş olması bu üç temel unsurladır, bu üç geometrik formladır.

Varlığın görüye çıkması ve varoluşun mümkün olmasına ilişkin üçlü unsurun sürekli kılgılanması oluş sürecidir. Oluş süreci olan bu kılgılanım süreci

kesintisiz ve bitimsizdir. Bu ifadeden olarak, varlığın görüye çıkışına ilişkin temel formun bir üçgen olmasında, onun sürekli kılgılanımı olan oluş da geometrik form olarak küre –ve daire- formunu ifade eder. Oluş sürecinin kesintisizliği ve sürekliliği küre –daire- formunu verir; oluşun formu küreseldir. Varlığın görüye çıkışının temel formu olan üçgenin ifade ettiğimiz sürekli kılgısı ve katlanması oluşun formu altında gerçekleşir. Üçgenden küre ya da daireye sonsuz bir süreç söz konusudur; bu sürecin her bir adımında üçgenin kapsandığı ve onun katlanmasıyla oluşan sonsuz geometrik form bulunur. Küre ya da daire formu üçgen ve onun katlanmasında ortaya çıkan geometrik formlar bakımından aşkın bir geometrik formdur. Bir daire üçgenlerin sonsuz sayıdaki katlanımıdır, kılgılanımıdır.

Bu bakımdan da, oluşun ve bulunulan geometrinin kozmik ve doğal formunu temel almayan düzlemsel koordinat sisteminin küre ve eğrilere ilişkin olarak yürüttüğü üçgenlere dönüştürme operasyonu eksik bir hesap olarak kalmak durumundadır. Bu hesabın sonuca ermesi sonsuzdadır ki, sonuç almaya ilişkin her matematiksel işlemde bir "pi" sayısı kendisini bir fatura olarak ortaya koyar. "Pi" sayısının tam sayı kısmının "3" olması da anlamlıdır. Bu tam sayı kısmının varlığın mümkün hale gelmesinin sayısı olması, kozmik ve varoluş geometrisiyle sanal bir geometri arasındaki hesap olduğu ifade edilebilir ki, bu tam sayıyı izleyen sayısal küsurat da sanal ile gerçek arasında kurulan ilişkilendirmenin saçmalığına ilişkin olmalıdır.

İfade ettiğimiz geometrik formlar (üçgen, dörtgen, daire) geometrinin bir kavram olarak varolmasını da mümkün kılmaktadır. Geometri kavramının bu üç boyutu, her geometrik formun mümkün olmasına ilişkin temel ögedir; her geometrik form bu formlara ilişkindir ya da bu formlar temelinde varolur. Varolanın zamanın bir kılgısı olması ve zamanın sürekliliğinde de sürekli kılgılanması, zaman ve mekansal koordinat sisteminin bir açılımıyla söz konusu olmaktadır ki, bu oluş süreci bakımından her varolan mekansaldır. Bu sürecin bir geometrik açılım süreci olması bakımından, her varolanın da bir geometrik formu vardır. O halde, tüm varolanların kılgılanımları geometrik olarak konu ettiğimiz formlar çerçevesindedir.

Kütlesinden söz ettiğimiz bir varolan, bir mekansal koordinat sisteminde yer alan ve konu ettiğimiz geometrik formlar temelindeki geometri kavramında tanımlanan bir varolandır. Ancak, zamanın sürekliliğindeki sürekli kılgı varoluşun mümkün alanıdır ki, bir kütleden söz etmesek de her varolan mekansaldır. Mekansal olmakla, temelinde de zamansal olan her varolanın varoluşunda başka boyutlardan da söz edilebilse, her varolanın mekansal bir boyutu hep vardır. Zamanın mekansal sistemin gizil boyutu olması gibi, kütleye sahip olmasa ve bir mekan kaplamasa da her varolan bir mekansal boyuta sahiptir. Bu ifadeden olarak da, böyle varolanlar için de geometrik formlar boyutu söz konusudur.

Zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanan mekan dediğimiz boşluk ve dolayısıyla da geometrik formlar zamanın açılımı olarak ortaya çıkan varolanlardır. Bu açılınımda bir kütle olarak ortaya çıkmasa da, zamanın açılımı nedeniyle mekansal sistemde açılınımsal olarak varolanlar vardır. Bir teknik ifade

olarak “sinyal” dediğimiz olgular dahil olmak üzere, varoluş bakımından mümkün hale gelen her şey -kavramlarımız dahil- mekansal nitelik ve boyutu bulunan varolanlardır.

Bu ifade, açıktır ki, insanın zihinsel etkinliği olan düşünceyi de kapsar; düşünce de mekansal niteliklere ve boyuta sahiptir. Düşüncelerin de konu ettiğimiz geometrik formlara sahip efektleri vardır; düşünce boyutu dediğimiz şey de geometrik efektleri bulunan bir boyuttur. Oluşu ve iç dokusu ile bir bütün olarak varolmasında düşüncenin de geometrik efektleri söz konusudur. Fizik bir varolan olmasa da, zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanan mekansal olmak bakımından, düşüncenin ortaya çıkmasına ilişkin varolma boyutu da en temelde zamana bağıl olmakla birlikte, aynı şekilde mekansal boyuta da bağıldır. Düşüncenin ortaya çıkmasına ve varolmasına ilişkin üç temel boyut da gizil olarak mekansal niteliklere sahiptir. Düşüncenin efektif niteliği, en temelde mekansal niteliği ifade eder; düşüncenin oluşumunda temelde geometrik formlar efekti vardır. Her bir düşünce temel geometrik formlar temelinde efektif niteliktedir; üçgen, dörtgen ve dairesel ile bu üç temelde mümkün hale gelen geometrik formlar efektine sahiptir her bir düşünce de.

Konuya daha açıklık kazandırmak bakımından sinyal konusuna dönersek, her tür sinyalin bir geometrik formundan söz etmek uygun düşer. Bir sinyal de her varolan gibi üç unsurdan oluşur. Bunlardan biri, sinyalin birim zamandaki kılgılanımı olan frekanstır; bir diğeri, sinyalin şiddetidir; diğeri de, sinyalin niteliği ya da geometrik formudur.

Burada, sinyalin bir varolan olmak bakımından üçlü ögeden oluştuğu ortadadır. Bir sinyalin bir varolan olarak varolmasına ilişkin gücü de şiddetinde ya da genliğinde ifade bulur ki, konu olan üçlü sistem bakımından bu absis eksenidir. Bununla birlikte, her varolanın mekansal olduğuna ilişkin ifadelerimiz doğrultusunda, burada konu olan varolanın (sinyalin) bir geometrik forma sahip olduğu da bellidir ki, bu sinyal karakteri dediğimiz şeydir. Bir varolanın mekansal olması bakımından, sinyal dediğimiz varolanın üç boyutundan biri tam da mekansal boyutudur; sinyal dediğimiz varolana ilişkin üçlü koordinat sisteminin bir ekseni, sinyalin geometrik formunun geldiği eksenidir. Ancak, sinyal dediğimiz bu varolanın varolmasına ilişkin üçüncü boyutu frekans dediğimiz olgudur ki, bu da sinyalin zamansal niteliğe sahip olarak kendisini gösteren bir boyutu ya da eksenidir.

Tekrar hatırlatmak gerekirse, mekansal koordinat sisteminin temelinde gizil olarak zamansal olması gibi, mekansal sistemde kılgılanan her varolan da mekana bağımlıdır. Bu ifadeden olarak, bir kütlesi bulunan bir varolan bir kapsam alanına sahip olmak bakımından doğrudan mekana bağlı bir geometrik formdur; onun üç boyutu da mekansaldan oluşur. Bununla birlikte, bir kapsam alanına sahip olmayıp da, varoluşuna ilişkin boyutlarının sadece ve doğrudan mekansal sistemin üç boyutunun söz konusu olmadığı bir varolan, kozmik sistemin açılımının ve dolayısıyla da geometrisinin bir kılgısı olan bir sinyal olarak varolsa bile, varolmasına ilişkin üç boyutu arasında mekansal ve zamansal sistemlere doğrudan bağıl boyutları ya da eksenleri söz konusudur.

Bu ifadelerden sonra, yukarıda konu edilmiş ve fakat yeterince açıklanmamış olan frekans olgusunu açmak gerekir. Kozmik açılımın bir gereği olarak ortaya çıkmış olan geometrinin kendinde veya kendi yuvarında sürekli kılgılanım halinde olduğunu ve bunun da kozmik açılımın bir gereği olduğunu biliyoruz. Bu olgunun da, geometrik kavramın mümkün hale geldiği üçgen, dörtgen ve daire formlarının ve diğerlerinin kendi yuvarındaki sürekli kılgılanımı olduğunu biliyoruz. Bu formların kılgılanımları aynı zamanda mekanın kılgılanımıdır ki, varolanların bu formlara sahip olduğunu da biliyoruz. Bununla birlikte, her şeyin kendi yuvarında kılgılanmasına ilişkin kozmik oluşun küreselliği iş başındadır ki, varolma boyutlarının küresel olarak ya da sonsuzca kılgılanımı mümkün hale gelir. Bu ifadeden olarak, her şeyin kendi yuvarında gerçekleşen sürekli kılgısının birim zamana ilişkin olarak ortaya çıkan kombinasyonlarının da varoluşa ilişkin başka bir boyut ortaya koyabileceği açıktır. İşte bu olgu frekans dediğimiz şeydir. Frekans, birim zamana düşen kılgı olmak bakımından, örneğin bir geometrik formun kendi yuvarındaki kılgılanımı sürecinde birim zamana ilişkin kılgı miktarını ifade eder. Zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kendi yuvarında kılgılanan bir geometrik formun belirli zamana ilişkin kılgısı bir varoluş biçimi iken, aynı zamana ilişkin farklı bir kılgı argümanı bir başka varoluş biçimini ifade eder. Bu ifadelere bir örnek olmak bakımından, bir üçgen formun zamandaki bir kılgı argümanı ya da sayısı bir ince insan sesi olarak varoluş biçimi kazanırken, aynı üçgen formunun zamandaki daha sık kılgı miktarı da bir sarı ışık ışını ya da sarı renk olan varoluş biçimidir.

Burada kılgılandığını ifade ettiğimiz geometrik formun sinyalin bir geometrik boyutu -dolayısıyla da- bir mekansal sistem boyutu olduğu açıktır ki, bunu yukarıda ifade ettik. Bir mekansal olgunun zamana bağıllığı da açıktır ki, sinyal için konu olan mekansal boyutun zamana göreli kılgılanması da söz konusudur ve bu sinyalin frekans dediğimiz boyutunu oluşturur. Zaman ve mekansal olan bu iki boyut temelinden sonra bir varolan olarak sinyalin bir genliği olmalı ve fark edilmelidir ki, bu da sinyalin üçüncü boyutudur. Böylelikle de, konu olan üçlü ögeyi bulan sinyal bir varolan olarak ortaya çıkmaktadır; bir sinyal olarak varoluş kazanmaktadır.

Bu irdelemeler, konu olan varolanın bir sinyal olmasında, onun bir koordinat sistemi üzerine yürütülen irdelemelerde ortaya çıkan ifadelerdir. Bununla birlikte, konu ettiğimiz sinyalin ve her bir boyutunun zaman ve mekana bağıl olarak varolduğu da açıktır. Tüm varolanlar –kavramsal ve düşünsel dahil- bu şekilde irdelemeye gelebilecek şekildedir ve varoluşları en temelde zamansal ve mekansal sistemlere bağıllığındadır; her bir boyutu bu temelde mümkün hale gelir.

Ses ve renklerin farklı varoluş biçimleri olmaları yanında, insani duyum temelinde aynı etkilere sahip olan sesler ile renkler vardır. Bunun nedeni de, ses ve renklere ilişkin varoluş boyutlarından biri olan geometrik form boyutundan gelir. Kimi renkler ile kimi sesler aynı geometrik formun zamanın kılgılanımına ilişkin farklı kombinasyonlarıdır ki, onların farklı frekanslara sahip olması farklı varolanlar olmasını getirirken, kılgılanımlarına ilişkin geometrik formların aynı

olması birbirinin efektini vermelerinin de nedenidir. Bu olgular sanatsal uygulamalarda karşımıza çıkan olgulardır. Farklı varoluş biçimleri olsa da, bir üçgen formun kılgıları olmak bakımından, ince insan sesi bir sarı rengin etkisine sahiptir; bir dörtgen formun kılgıları olmak bakımından, bir orta ton insan sesi bir kırmızı etkisine sahiptir; bir dairesel ya da sinüzoidal formun kılgısı olmak bakımından, bir bas ses bir mavi etkisine sahiptir.

Burada konu ettiğimiz olgular genel olarak sinyal diye ifade ettiğimiz olgulara ilişkin olmakla birlikte, aynı olgular kütleye sahip varolanlar bakımından da söz konusudur. Nitekim, sinyalden söz ederken ışık yanında renklerden söz ettik ki, renk bir kütleye sahip olan varolanın iç dinamiğinin gereği olarak ortaya çıkan yüzeysel özelliği temelinde ifade bulan bir olgudur; renk bir şeyin niteliğidir. Bunun gibi, yukarıda ifade edilmiş olan olgu, kozmik geometrik kılgının bir kroniği olan bir olgudur ve kütlesinden söz edilebilecek olan her varolan bakımından da bir iç dinamiktir. Bu iç dinamik bakımından da varolan şeyler birbirinden farklılık gösterirler; örneğin, her maddenin kendine özgü rengi, ısısı ya da yayımlamakta olduğu bir sinyali söz konusu olabilir. Burada da ifade bulduğu gibi, konu olan sinyaller herhangi düzenli bir dalgalanmadan ses sinyaline, oradan radyo ve radar sinyallerine uzanan, infrared (ısı) sinyalleri ile ışık dediğimiz sinyalleri ve kozmik sinyalleri kapsayan olgulardır. Kütleye sahip olan varolanlar da konu etmiş olduğumuz süreçle oluşmuş olmak bakımından bu sinyallere sahip varolanlardır. Yalnızca sinyale sahip olmakla kalmamakta olmalıdır; nitekim, her varolanın zamanın sürekliliğindeki sürekli kılgıyla mümkün hale geldiğini ifade etmiş durumdayız ki, zamanın bu sürekliliğinin kombinasyonları da küresel olarak varolanlara ilişkin oluş boyutudur da. Varolanlar, varolmak bakımından doğrudan mekansal olabilmekle birlikte, mekansal temelde ortaya çıkan varolanlar da söz konusudur. Ayrıca, doğrudan mekansal olan varolanlar da zamanın sürekliliğine ilişkin kılgılanım kombinasyonlarına da sahiptir ki, her bir varolanın varoluşu bakımından bir frekansı da söz konusudur. Frekansından söz ettiğimiz sinyal dediğimiz şey aynı zamanda enerjidir ki, madde ile enerji arasındaki ilişki ve dönüşüm mümkünlüğü de günümüzde bilinen bir olgudur.

Tüm bu hususların dilsel olarak ifade edilebilmesi, zamansal ve mekansal durum ve konum ifade eden ünlü seslerin işlevlerinde ortaya çıkmaz. Bu olgular ünlü seslerin ifade ettiğimiz işlev ve anlamlarından farklı niteliklere sahiptir. Zamanın sürekliliğinde kılgılanan mekan varolanlar bölgesidir ki, varolanların bu geometrideki konumları dışında, burada gerçekleşen kılgı ve başka olgular ünsüz ses anlamlarında ifade bulur. İfade ettiğimiz bu kılgılar ve varoluş biçimleri kozmik geometrinin açılımı ile ortaya çıkan ve geniş ifade olanağını gerektiren bir alandır.

Ünlü seslerde konu edilmiş olan kozmik geometrinin sürekliliğinde ortaya çıkan varoluşa ilişkin olgular temelinde burada ünlü seslerden ünsüz seslere bir geçiş gerçekleştirilmiştir.

*

Aşağıda verilmiş olan ünsüz ses anlamlar daha çok felsefik anlamlı olan ve yukarıdaki ifadelerle birlikte konu ettiğimiz "ÇİZELGE:7" bakımından bir anlam ortaya koyan ünsüз seslerin irdelenmesiyle sınırlanmıştır. İrdelediğimiz her bir sesin de genelde bir ses grubunda yer aldığını ifade etmek gerekir ki, bu grupta bulunup da burada ifade edilmeyen ünsüz sesler de burada irdelediğimiz sese ilişkin anlamlar ifade eder. Aşağıdaki sıralama, ünsüz ses grubu düzenlememize ilişkin sırayı da izlemektedir:

*Öncelikle, evrenin ve zamanın ortaya çıkması bir ilk patlamayla gerçekleşmişse, bu olay bir iç ısınma ve yanmanın sonucu olmak gerekir ki, bu olay dahil olmak üzere, buradan itibaren başlayan oluşun ve varolmanın her adımında kendisini gösteren ve varoluşun sürekliliğini sağlayan olgu "c" ses anlamında ifade bulur. Çizelgedeki sistemin işleyişinin ve bu sistem dahilindeki her bir şeyin mümkün olmasının temelinde "c" sesinin işlevselliği vardır; her varlıksal fonksiyonun ortaya çıkmasının ve açılım kazanabilmesinin temelinde "c" vardır. Varolmanın ve onun sürekliliğinin kendisinin inayetinde oluştuğunu ifade edebileceğimiz "c" sesinin kendisi ise bir varolan olarak ifade edilemez. O varolanın varlığının mümkün olmasının temelinde yatan bir olaydır, varolmanın temeline ilişkin bir olgudur. Bu bakımdan, onu (c) ontolojik olarak varolanlar ile varolma ve varoluşa dahil edilebilecek bir kategori olarak değil de, bunların dışındaki bir kategori olarak saymak uygun düşer.

*Varolan her şeyin çizelgede gösterilen ve bir kozmik bütünlükte ifade bulması söz konusuysa, varolma bütünü bir ve tek olarak ifade edilebilir ki, bu "з" ses anlamında ifade bulur. Her şeyin kendi olmak bakımından bir tekliği, birliği ve bütünlüğü söz konusudur; ama, temelinde de her şey bir varolan olarak varlığın tezahürüdür ve böylece varolanların ve varolmanın temelinde bulunan varlık bir teklik olarak ifade bulur ki, tüm bunların teklik tanısını veren ses anlam "з" sesidir. Varolma alanının ve her bir varolanın kendindeki bütünlüğünde ve bunun temelinde yatan varlığın tekliğinde, varlık olmayan ile varolan haline gelmeyen şeyin "hiç" olarak ifade edilmesi uygun düşerse, bu "цI" ses anlamında ifade bulur. "Hiç" dediğimiz "c"nın işlemediği, dolayısıyla da varolmayandır; varolma niteliği bulunmayan olmak bakımından da varlık olmayandır.

*Çizelgenin sürekli bir oluş ve eylem halindeki bir olgu olmasında, bu eyleme olgusu "гъэ" ses anlamında ifade bulur. Eylemenin kendisinden ortaya çıktığı ve eylemenin durması halinde de kendisini gösteren şey "гъ" ses anlamında ifade bulur. Eyleme (гъэ) temelinin (гъ) açılımsalı (y) olarak ifade edilebilecek olan şey, kendisinden bir varolanının nüksedeceği alan olarak "гъу" sesinde ifade bulur. Bu ses anlam, kozmik açılınımla gerçekleşen kılgı ve eylemenin kendi yuvarında gerçekleştiğine ilişkin bir olguyu ifade edebilen bir ses anlamdır; her şey kendi yuvarında eylenir, kılgılanır. Bunun zamansal olması hali varolanın varolma alanıdır ya da yuvasıdır (гъуэ); burası söz konusu varolanın kendisinin oluşturduğu ve yuvalanmış olduğu mekanıdır. Bir varolanın kendi yuvarında kılgılanarak ortaya çıkması gibi, varolmasının ortadan kalkması olgusu da yine ortaya çıkış temeline geri dönmesi olarak "гъу" sesinde ifade bulur. Bir varolanın kendi mekansallığını ve varolma halini yitirmesi de "гъу" ses anlamında

ifade bulur. Bu ifadelerde ortaya çıkan olgu “idea” olarak alınabilirse, “гъу” sesinin ifade ettiği şey budur. Çizelgede küresel olarak gösterilmeye çalışılmış olan mekansal koordinat sistemi bir varolma sistemi olarak ifade edilebilirse, böyle bir bütünün kendisi bir varolma alanı ya da varolma yuvası olup, “гъуэ” olarak ifade edilebilir. Bir varolma alanı ve varolan olarak, böyle bir şeyin kendisinden itibaren ortaya çıkmasına ilişkin olan şey –boşluk- ile konu edilen bu varolmanın zamansallığını yitirmesi durumunda da ineceği temel, bu somut varolma yuvası ve alanının içini doldurduğu ideal boşluk “гъу” sesinde ifade bulur.

*Çizelgede konu ettiğimiz mekansal sistem temelde zamanın bir kılgısıdır ve burada ortaya çıkan her varolanın kendisi bir kılgıdır ki, her tür kılgı “гь-дж” ses anlamında ifade bulur. Bu mekansal sistemin kendisi bir kılgıdır ve zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanmakta olandır; bununla birlikte, üzerindeki her varolanın sürekli kılgılandığı bir kılgılama alanıdır ki, böyle bir sürekli kılgısal olan şey ya da bir sürekli kılgı alanı bir kılgısal (гь-дж) açılımda (у) ifade bulur. Bu ifadenin ortaya koyduğu şeyler “гу” ses anlamında tanımlanır: Her varolan ve varoluşa ilişkin her bir fonksiyon, sürekli kılgı halinde olmak bakımından “гу” ses anlamında ifade bulabilmektedir.

*Çizelgenin bir mekansal sistem olmasında ve varolma bölgesini ifade etmesinde, burası varolanların içinde bulunduğu bir şeydir ki, içinde bulunulan böyle bir şey ya da bir kapsam alanı “д” ses anlamında ifade bulur. Varolanların kendisi bir kapsam alanıdır ve her bir varolanın içinde bulunduğu şey bir varolma bölgesidir ki, bunların dışına taşmak, her bir bütünsel şey bakımından kendi kümesini taşmak olgusu olarak, söz konusu kümeyi ya da varolanı aşkın olandır; böyle bir şey “т” ses anlamında ifade bulur. Bir varolanı ya da varolma bütününü aşkın olan ve varolma alanı dışını işaret eden bir olgu olmak bakımından, böyle bir olgu varolanlar kategorisi dışını işaret etmekte olup, burada varolma kapsamına girmeyen farklı bir kategori -ya da farklı bir varlıksal kategori- söz konusudur ki, bu varolma alanı aşkın olan bir kategori olarak ifade edilebilir. Varolanın bir kapsama sahip olması ya da bir kütle olması durumunda, onu aşkın olanın tersine, içine işleyen ve bu bütünün parçalanmasına ya da “bir” ve bütün halini yitirmesine neden olacak şekildeki bir işleyiş de “тI” ses anlamında ifade bulur. “Т” sesinin aşkın bir güç ifade etmesi yanında, bu sesin (тl) içkin bir güç ifade ettiğini söylemek uygun düşer. Zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanım halinde olduğunu ifade ettiğimiz varolanlar bu ses anlamın içkin gücüyle kendinde olarak dönüşür; zamanın her bir adımında ötelenir, çoğalarak varolma hali süreklilik gösterir. Zamanın bir işlevi olarak ve de varolma durumunun gereği olarak, söz konusu varolanın uygun bir durumunda içkin olarak ortaya çıkan ya da ona nüfuz eden bir etkiyle gerçekleşen bu kılgı söz konusu varolanın çoğalmasını mümkün kılmaktadır. Böylelikle de, mevcut varolma halinden ya da varolandan başka bir varolma hali ya da varolan ortaya çıkmak suretiyle, varolmanın sürekli kılgılanımı olarak çoğalma ile varolmanın sürdürümü mümkün olabilmektedir.

*Çizelgedeki mekansal sistem zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanan bir sistemdir. Bir sürekli ve kesintisiz kılgı olmak bakımından, en son

kılgı ile en baştaki kılgı -ve tabii tüm kılgılar- bir kesintisizlik ilişkisindedir. Dahası, böyle bir sürekli kılgıda kılgılanan bir şey varsa, o en başından itibaren taşınan bir şeye ilişkindir; bu işleyiş en baştaki şeyin genetik işleyişidir. En son adımdaki kılgı ile en baştaki kılgının genetik bir bağlantısı söz konusudur ve bu süreki işleyiş ve varoluş bir şeyin genealojisidir aslında. İşte böyle bir sürekli akış durumu ile bu akışın her bir adımının ilişkililiği "ж" ses anlamında ifade bulur. Böyle bir sürekli işleyiş, bulunulan yer ve zamandaki –bir şimdideki- olgunun çıkış noktasına bağlanmasını mümkün kılar. Bir şimdinin dışındaki süreklilik ile sürekli çalışır ve işler halde olmayı da "жь" ses anlamı ortaya koymaktadır.

*"C" sesi işlevinde ve zamanın sürekliliğindeki kılgılanımın temelinde yatan şey varlıktır ki, bu "щ" ses anlamında ifade bulur. Bu ses varolanı varlığından ifade edebilen bir ses anlam olarak dilsel işleyişte bulunan bir ses olup, varolanın varlığına ve varoluşuna ilişkin her bir durumu ifade edebilen bir ses anlamdır. Varlığın görüye çıkması varolan olarak ifade edilebilir; her varolan sürekli kılgılanım halinde olmak bakımından bir varolma alanıdır, mekandır ya da yerdir. Varlığın görüye çıkması olarak ifade edilen varolanın bir varolma alanında yer almasıyla birlikte, kendisi de bir kılgılanma alanı olarak bir varolma alanıdır. Varlığın görüye çıktığı varolma hali, biz varolanlar açısından varlığın somut halidir; ama, bu somut hal varlığın tekliği ve birliği kavramı temelinde ortaya çıkan bir tezahür olarak, varlığın belirli bir limitasyonudur. Bu ifadelere uygun olarak, "щ" sesinin kısıtı ile kesmeli ve bastırılarak telaffuzunda ortaya çıkan "щI" sesi bir varolanı ve varolanın bir alan ya da "yer" olması anlamını ifade eder.

*Çizelgede ortaya çıkan sistem bir kapsam alanı ifade eder ki, bir kapsam alanından ya da bir çoğulun içinden bahsetmek gerekirse, böyle bir ifadeye "ку" sesi uygun düşer. Ortaya çıkmanın ve kılgılanımın süregitmesinde, bir şeyden bir başka şeyin ortaya çıkması "кI" sesinde ifade bulur. Böyle bir olgu zamanın sürekliliğindeki sürekli bir değişim olgusuysa, ortaya çıkmış olan bir şeyin kendisine de zamanın (э) getireceği şey onun son (кIэ) bulmasıdır. Her şeyin birbiriyle ilişkisinde biribirinden ortaya çıkarak süregiden bu değişimin bir uyum düzeni olduğu açıktır; her varolan varolma alanına uyumlu olarak ortaya çıkar ve diğer varolanlarla uyumluluğunda varlığını sürdürür ki, böyle bir uyum ve paralellik "кIу" ses anlamında ifade bulur.

*Çizelgenin her bir noktası ya da zamanın her bir adımında kılgılanan senkronik küre yüzeyi bir kılgı olarak zamanın her bir adımındaki mekansal peyda olma olayıdır. Bir peyda olma ifadesi, birdenbirelikle ve ortaya çıkış noktasının konu edilmesi noktasındaki bir ifadedir ve "къ" ses anlamsalı böyle bir işleve sahiptir. Çizelgedeki "э1"den dolayı ortaya çıkan "и1"in kılgılanımı noktasındaki bir ifade "къ" ses anlamına uygundur. Örneği tam da mekansal olarak seçersek, "и1"i izleyerek kılgılanan "и2"nin ifade edilmesi, onun bu ortaya çıkması noktası hesaba katılarak tanılanması "къ" ses anlamsalında ifade bulur. Başka bir ifadeyle, "и2"nin ortaya çıkması daha "и1"den itibaren başlatılarak ifade edilirse ve "и1+" durumundan itibaren ya da "Δи" durumunun hesaba katılmasıyla ifade edilmek istenirse, bu, "къ" sesinin işleviyle mümkündür. Bir şimdiki zamanda kılgılanma halinin ya da bir orjinden ortaya çıkış halinin hesaba katılması noktası

“къ” ses anlamsalında ifade bulur. Böyle bir peyda olma olgusu ya da ortaya çıkma durumu “къ” ses anlamında ifade bulurken, onun açılımsalı (у) olan “къу” sesi, ortaya çıkan şeyin ortaya çıkış noktasında ve ortaya çıktığı bütüne bağlı olması halindeki açılınımıdır: Bir fonksiyona bağlı olarak ortaya çıkan bir artımın söz konusu fonksiyonun bir parçası olması hali olarak tanımlanmasıdır.

*Çizelgedeki olayı bir kozmik açılım modeline benzetiyoruz ki, bir kozmik açılımın bir tözden itibaren ortaya çıkan bir açılım olduğunu da ifade ediyoruz. Bir töz ve temel olma durumunu ifade eden ve kendisinden itibaren bir şeylerin oluşmasına temellik teşkil eden ses anlam “хъ” sesidir. Bir şeyden itibaren oluşan şey de bir olma ya da oluş ifade eder ki, ifade ettiğimiz şu temelsel ya da tözel olgunun (хъ) açılınımı da (у) “хъу” ses anlamında tanımlanır; bu bir olma halidir, bir pozitiflik ve erilliktir.

*Bir mekansal koordinat sisteminin ordinatının dünya özelinde “х” sesinde ifade bulduğunu söylemiştik ki, bunu konu ettiğimiz çizelge bakımından genelleştirirsek, “и1” çizgisinin ya da “и1-и1″” yüzeyinin referans olması hali “х” olarak ifade edilebilir. Bu ifade ettiğimiz çizginin ya da yüzeyin açılımı (у) ve müteakip aşamaların (и2-и2′) ortaya çıkması bu mekansal sistemin sürmesi olarak “ху” ses anlamında ifade bulur.

*Bir varolan bir kütle olabilir, bir varolma alanı bir mekan ya da bir mekansal boşluk ile bir organizasyon olarak ortaya çıkabilir; tüm bu ifadeler “лъэ” ses anlamının tanımlamasında ifade bulur. Bu, bir varolanın ya da varolan bir fonksiyonun kapsam alanını ifade eder. Böyle bir olgunun temeli “лъ” ses anlamında ifade bulmakta olup, “лъэ” bunun ötelenimli ya da zamansal (э) halidir.

*Çizelgedeki bir “и1-и1″” yüzeyine ilişik olan ve fakat bu yüzeye dahil olmayan bir nokta “п” ses anlamsalında tanılanır. Bu nokta “и1” bakımından bir “и1+” durumunda ya da “Δи” durumundadır. Başka bir ifadeyle, böyle bir tanı bir fonksiyona teğet noktasıdır ki, bunun bir zamansallık (э) kazanması fonksiyona dahil olması ve fonksiyonun belirli bir ön ya da uç kısmını ifade etmesi hali olarak “пэ”dır. Böyle bir teğetsellikte bir varolanla ya da bir fonksiyonla tümüyle temassal olarak ilişki içinde bulunmak, o varolanın ya da fonksiyonun tümüyle kapsanması ve beslenmesinin mümkünlüğüdür ki, bu, “пI” ses anlamında ifade bulur. Böyle bir kapsamanın kapsanan şeyin yuvası ya da yatağı işlevi de göreceği açıktır ki, bu da “пIэ” ses anlamında tanımlanır. Çizelgedeki açılım, her bir şeyin birbirinden doğduğu ve bir öncesinin sonrakine yataklık ettiği, bir öncesinin sonrakini beslediği, böylelikle de bir sonraki aşamanın ortaya çıkmasının mümkün olduğu bir süreç olarak da ifade edilebilir. Bu şekildeki bir ilişkilikle ortaya çıkan bir açılım “б” ses anlamsalında tanılanır. Bir fonksiyonun bir şeye göre açılımı ile bir fonksiyonun kendi içindeki ilişkililikle açılımı bu ses anlamda ifade bulur.

*Bir varolanın açılınım olanağını sağlayan şey onun iç dinamiğidir ki, varolanın varolmasını sürdüren böyle bir güç onun gelişim yeteneğidir de. Varolanın iç dinamiği onun açılımına ya da çöküşüne neden olabilen bir olgudur. Bir iç dinamiğin dışa yansıması da söz konusudur ki, bu, zamanla söz konusu varolanın nitelik ve görünümünü de belirleyen şeydir. Bu anlamda, bir varolanın

niteliği ve görünümü ya da çizelgenin geldiği bir aşama ve kazandığı bir “nitelik” ve görüye çıktığı bir “yüzey” olan “и1-и1′” yüzeyi de “фэ” ses anlamında ifade bulur. Zamanın sürekliliğinde veya varolanın açılınım gücü doğrultusunda gerçekleşen kılgı varolanın bir nitelik kazanması süreci olup, böyle bir süreçle ortaya çıkan ve varolanın varolma hali olan her şey varolma bakımından bir pozitiflik olarak “фI” ses anlamında ifade bulur.

Tüm ünsüz seslere de değinmediğimiz bu genel ifadelerden sonra, fonetik ve anlamsal niteliklerine göre sınıflandırılmış olan ünsüz sesler dilsel anlamları bakımından genel olarak incelenmek üzere aşağıda gruplar halinde verilmiştir. Ünsüz seslerin sözcüklerde bulunuşu ile dilsel işleyişteki işlevleri müteakip bölümde daha detaylı olarak ortaya konacaktır.

«С, Ц, ЦI, З, ДЗ» GRUBU

С:

“С” sesi kesintisiz seslem niteliğine sahip bir sestir ki, birim ses olarak dilsel işleyişteki işlevinin de buna uygun olduğu ifade edilebilir. Bu ses (c) Türkçedeki “*s*” sesini karşılar. O, varlığın görüye gelmesi ve varolanların ortaya çıkışı ile varlıklarını sürdürmelerine ilişkin olan temel bir ses anlamsal işleve sahip olarak dilsel işleyişte bulunan bir sestir. Bu cümleden olarak, bir süreklilikte işlevsel olan bir sestir ki, dilsel işleyişte hem çalışkan ve hem de geniş bir anlamsal yelpazede işlerlik gösteren bir sestir.

Bu ses, her tür oluşun temeli olan bir işleve sahip bir sestir ki, kendisi bir varolan niteliğinde olmayan ve fakat bir varolan niteliğinde ortaya çıkan herşeyin oluş gerekçesini oluşturan bir ses anlamsallığa sahiptir. “С” sesi her türlü temasın, teğet olmanın, dokunmanın, toplaşmanın, bir şeye ulaşma durumunun ifadesini veren bir sestir. Bu ifadelerin ortaya koyduğu durumun en aşırı biçimde gerçekleşmesi olan tam temasın ya da mutlak temasın bir yanma olduğu ifade edilebilirse, işte “c” sesi, en küçük bir temastan mutlak temas olan yanma noktasına kadarki yelpazede gerçekleşen her tür teması ifade eden bir sestir.

Bir ilk patlamanın da, içkin bir yanmanın sonucu olarak gerçekleşeceği ifade edilebilirse, “c” sesinin oradan itibaren işlev sürdürdüğü söylenebilir. Zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanan bir “şimdi”nin zamanın sürekliliğinde yanan bir enejiyle mümkün olduğu ifade edilebilirse, varolanın ortaya çıkması ile varoluşunu sürdürmesine neden olan her tür yanmanın “c” sesinin anlamsal işlevleri arasında olduğu ifade edilebilir. Bir varolanın varlığının sürmesinden başlayarak, düşünebilme özelliğini kazanmış olan bir varolanın da düşünmesi dahil, gerçekleşen her türden bir iç olay ile bir varolanın dışsal olarak gerçekleştirdiği her tür açılım ve ilişkide gerçekleşen her tür temas ve yanma olayı “c” ses anlamsalının işlevidirler.

“С” ses anlamsalı yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı gibi, kendisi başlıbaşına bir varolan niteliğine sahip değildir; ama varolanın oluşu ile varoluşunun sürdürmesinin temelini ve gerekçesini oluşturan bir işleve sahip olan

bir ses anlamsaldır. Bu durumuyla da, “с” sesi başlıbaşına dilsel olarak bir anlam ifade etmez; o bir ses anlamsal olarak dilsel işleyişte varlığını sürdürür. Ancak, “с” sesinin ifade ettiğimiz işleyişindeki fiil durumu “сын”dır ki, bu sözcüğün bir anlamı yukarıdaki ifadelerimize uygun bir şekilde “yanmak” anlamındadır. Bununla birlikte, aynı Adıgece sözcük “anıt” anlamına gelir ki, anıtı olduğu şeyin efektini veren ve ona anlamsal olarak ulaşabilmeyi ifade eden bir sözcüktür bu. Görüldüğü üzere, “с” sesinin dilsel işlevi, doğrudan bir yanma olayı ile bir anıt ya da simgenin simgelediği şeyle temasıyla anlamsal ilişkisine kadar, her tür temas olayını ifade eden bir anlamsal marja sahip olan bir sestir.

Her oluşun bir temas ve yanmayla mümkün olduğu ifade edilebilirse, tüm bu olgunun içinde bulunan ve tüm bu olup bitenle temas halinde olan ya da bir müşahit ve gözlemci durumunda bulunan bir varolan sürekli olarak bir “с” durumundadır ki, bu şekilde sürekli ya da fonksiyonel olarak “с” durumunda olmanın veya “с” durumlarıyla doğrudan temas halinde olmanın dilsel işleyişteki ifadesinin birinci tekil şahıs olacağı açıktır (сэ).

ЦІ:

Bu sesin “с” sesinin telaffuzunun olanaksız kılınmasıyla ortaya çıkan bir ses olduğunu ifade etmiştik ki, dilsel işleyişte “цІ” ses anlamsalı bu ifade ettiğimiz seslemine uygun olarak vardır.

“С”nın yukarıdaki ifadelerde açık hale gelen temas ya da yanma durumunun gerçekleşmediği noktadır “цІ” ki, bu da oluş sürecine girmeyen şey olarak ifade edilebilir. Oluşa dahil olmayan ve kılgılanmayan şey, zamanın da dışında olandır ki, bu bir “hiç” olarak ifade edilen şeydir. “ЦІ” sesi dilsel işleyişte “hiç” anlamsalı olarak vardır. Bu anlamsallık temelinde, “цІ” sesi dilsel olarak “hiçlik” ve “yokluk” temeline yönelik ve ilişkin işleyişleri ortaya koyar; o, sözcükler içerisinde bu anlamsallıkta mevcuttur.

Varolanlara özgü olan şeydir adlandırılan ya da “anlam” atfedilen şey; bu durumdan dolayıdır ki, Adıgecede “hiç” anlamsalı olarak dilsel işleyişte bulunan “цІ” sesi başlıbaşına bir anlam ifade eden ses değildir. Ancak, hiçlik ve yokluk anlamsalına ilişkin ifadeleri karşılayacak şekilde “цІ” sesi dilsel işleyişte vardır ki, “цІ” ses anlamsalının kullanıldığı sözcükler bu ifadeye uygundur.

Bu sesin dilsel işleyişteki kullanımı bu ifadeler doğrultusundadır. Daha da önemlisi, bilmek etkinliği ile bilen bir canlı olan insanın da bu ses temelinde ifade bulmasıdır. “Bilen” olarak ifade bulan insan “цІыху” iken, bilmek etkinliği bu sözcüğün fiil formudur (цІыхун).

Ц:

Bu ses de “цІ” sesine benzer bir sestir; ancak, onun gibi “с” sesinin seslemini olanaksız kılan bir ses değil de, onun zorlaştırılmasında kendisini gösteren ve bu şekilde de telaffuz edilebilen bir sestir.

İfade ettiğimiz seslem niteliğine uygun bir anlam kurduğu da söylenebilir ki, bir varolan niteliğinin değiştiği ya da ortadan kalktığı bir durumu ifade eden bir anlama sahip olarak vardır dilsel işleyişte. Bu ifadeden olarak, “ц” sesinin Adıgecede kurduğu tek anlam, bir canlıdan çıkarak bir cansız niteliğine sahip

olmuş olan “kıl” ya da “tüy”ün ifadesi olmasıdır. Kılsal ya da tüysel ifadeler dilsel işleyişte “ц” ses anlamı temelinde kurulur.

З:

Bu ses de “c” sesine benzer bir sestir ve fakat ondan daha sert bir sesleme sahiptir ki, bu niteliğiyle kendisini duyurabilen bir sestir. Bu ses Türkçedeki “*z*” sesini karşılar. Bir süreklilikle çıkarılabilen bir sestir ve dilsel işleyişte kurduğu anlamın da bu niteliğine uygun olduğu ifade edilebilir.

Bu ses dilsel işleyişte “bir” anlamına gelir ki, birsel ya da bircil, birleşme ya da kavuşma, rastlaşma ya da karşılaşma gibi birbiriyle ilgililik taşıyan durumların ifade edilmesi ya da kendi kendinelik taşıyan eylemler “з” sesinin dilsel işleyişteki işlevleri arasındadır.

ДЗ:

Bu ses “д” sesiyle “з” sesi arasında bir seslem niteliğine sahip olan bir sestir ki, dilsel işleyişte anlamsal olarak bu seslerle ilişkili durumları ifade ettiği söylenebilir. Bu sesin, kolay ve süreklilik gösteren niteliğiyle “з” sesinin sesleminin zorlaştırılmasında ortaya çıkan bir ses olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, “д” sesi gibi sert ya da sıkılık niteliğini de taşıyan bir şekilde bir fonetiğe sahiptir “дз” sesi.

Bu sesin dilsel işleyişteki anlamsal işlevlerinin seslemsel niteliklerine uygun olduğu ifade edilebilir. Bu cümleden olarak, “дз” sesinin dilsel işleyişteki işlevinin bir şeyin olduğu gibi bir bütün olarak atımını ifade edebilmesinden başlayıp, her türden atımı ve bu imge temelindeki oluş ve eylemlerin ifadelerini mümkün kıldığı söylenebilir. İfade ettiğimiz bu anlamların, “з” sesinin ifade ettiği bütün ve “bir” anlamları ile “д” sesinin göreceğimiz anlamındaki sertlik ya da sıkılık ve birlik ya da bütünlük anlamlarını kapsayan anlamsal niteliklere sahip olduğunu belirtmek gerekir.

«ГЪ, ГЪУ, ГЬ-ДЖ, Г, ГУ» GRUBU

ГЪ:

Bu ses Türkçedeki “*ğ*” sesiyle aynı olan bir sestir ve içten gelen bir boğazsıl sestir. Bu sesin dilsel işleyişte her tür “eyleme” anlamına ilişkin durumların kendisinden doğduğu ifade edilebilir ki, o bir içkin eylem ya da eyleme potansiyelidir. Bir “eyleme” durumunun bitimi ya da başlangıcını ifade eden anlamdadır “гъ” ses anlamı; bunun bir fiil durumu olan “гъын” sözcüğü “ağlamak”tır. Bu sözcüğün de ifade ettiği gibi, böyle bir eyleme içsel bir eylemedir; ağlamak eylemi bir varolanın açılımsal ve olumlu bir eylemi değildir; o fonksiyonel eyleme alanında gerçekleşen bir eyleme değildir; o içkin ve sessiz bir eylemedir ki, “гъ” sesinin doğrudan ifade ettiği şey bir eyleme potansiyeli olarak bir eyleme alanı dışıdır; bir tür, eylemenin durması ya da başlangıç durumudur.

Bir “eyleme” bir eyleme alanında cereyan eden bir eylemdir ki, bu fonksiyonel bir durumdur; ve üzerinde çalıştığımız bu sesin (гъ) zamansalı olan “гъэ” seslemidir bir “eyleme” durumunu ortaya koyabilecek olan şey; ki,

“yaptırtmak, ettirtmek” gibi eylemler bu seslem (гъэ) gücünde meydana gelebilen eylemlerdir.

ГЪУ:

Bu ses yukarıdaki sesin (гъ) açılımsal (у) durumundaki seslemidir (гъу). “Гъ” sesinin bir eyleme durumunun temeli olması, eylemenin başlangıcı ya da bitimi olarak ifade edilebilmesine olanak sağlamaktadır ki, böyle bir durumun açılımsallığını ifade eden bir sestir “гъу” sesi. “Гъ” sesinin kendisi bir eylem temeli olarak, eylemin başlama ve bitim noktasını ifade eden bir ses anlamdır ki, bunun bir açılımı olarak ifade ettiğimiz “гъу” sesi bir fiziksel açılımı ifade edecek şekilde anlaşılmaması gereken bir anlamdır.

Bu ifadelerden olarak, “гъу” sesi de “гъ” sesi gibi içkin bir eylemeyi temel alan bir anlamsal ifade eder; o, ifade ettiğimiz böyle bir durumun mümkün alanındaki (гъ) bir açılımdır (у). Başka bir ifade kullanırsak, bir eylemenin mümkün alanındaki bir açılım durumunu ifade eden “гъу” sesi, eylemede bulunabilme durumunda olan bir varolanın içkin bütünsel durumunu ifade eder. Bu anlamda, “гъу” sesi varolanın bütünsel olarak içinde bulunduğu, varolanın potansiyel gücünü ifade eden veya eyleme potansiyelinin ifadesi olan bir ses anlamsaldır.

Bu ifadeden olarak, “гъу” sesinin zamansallık kazanması olan “гъуэ” seslemi varolandan ortaya çıkan ve varolanın yuvalandığı bir mekansalı ifade eder. Bu sözcük (гъуэ) en somut olarak “yuva” demektir ki, yuvasını ya da yerini ve zamanını bulma olarak ifade edilebilecek olan “uygunluk” anlamları dilsel işleyişte “гъуэ”nın kullanımına ilişkin işleyişlerdir.

Bir varolanın mekansal olarak yuvalanmasıyla ilgili ifadelerin ortaya konması, onun kendi sınır çizgilerine ilişkin eylemlerin ifadesi, varolanın açılınımsal potansiyelinde etüd ya da temaşa edilmesi gibi anlamlar “гъу” sesinin dilsel olarak fiil durumlarındaki kullanımlarında kendisini gösteren ifadelerdir. Bu sesin başlıbaşına fiil durumundaki ifadesi “гъун”dır ki, bu “kurumak” anlamına gelen bir sözcüktür.

“Гъу” sesinin ifade ettiğimiz anlamından sonra, onun zamansal (э) almasında ortaya çıkan “гъуэ” seslemi bir varolanın yuvası olan bir varolandır ki, bunun kılgılandığı temel olan “гъу” bu varolama temeli olarak ifade edilebilir. “Гъуэ”nın bir varolanın yuvası olmasında, “гъу” ses anlamı da varolanın yuvasının –dolayısıyla varolanın kendisinin- ortaya çıkacağı temeldir, yuvardır. “Гъу” bir varolan yuvarıdır ki, zamansal almasında kılgılanan şey bir varolan yuvasıdır. Bir varolanın kılgılandığı yuvar, o varolanın ideası olarak ifade edilebilirse, bu ses anlam (гъу) idea denilen şeyin kendisinden doğduğu varoluşsal bir anlamdır. İdea kavramının kendisi, dilsel işleyişte bulunan böyle bir varoluşsal anlamdan ve temel mantıksal olgudan doğmuş olmalıdır.

ГЬ-ДЖ:

Okuma yazma ile seslerin telaffuzunda ifade ettiğimiz gibi, bu iki ses, üzerinde çalıştığımız şivenin muhtelif ağızlarında birbirinin ikamesi olarak bulunan seslerdir. Esasen, herhangi bir şivedeki kalıntıların da gösterdiği gibi, ses anlamsal olarak temelde birbirine yakın ve farklı anlamları ifade eden seslerdir.

Ancak, günümüzde bu iki sesin aynı anlamsallığı ifade edecek şekilde dilsel işleyişte yer almış olduğu ifade edilmelidir. Bu seslerden "дж" sesi Khabardey alfabesinde yazılı hale gelmiş olan bir sestir ki, bu nedenle biz de bu sesi temel alarak konuyu işleyeceğiz. Ancak, bu ses grubundaki seslerin seslem özelliklerini daha fazla taşıyan bir ses olması yanında, "гу" sesinin de doğmasının temelinde yatan "гъ" sesinin irdelenmesi gereği söz konusudur ki, burada "дж" sesinin anlamsal temeline ilişkin irdelemelerin "гъ" sesini de kapsadığını ifade etmek uygun olur. Bu seslerden "дж" sesi Türkçedeki "*c*" sesi, "гъ" ise "*g*" sesidir.

Bu sesler bir kılgıyı ifade eden anlama sahip seslerdir. Örneğin, daha önce görmüş olduğumuz gibi, "şimdi" anlamına gelen "иджы" sözcüğü "и" kılgısı (джы) olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sesin –ya da seslerin- dilsel işleyişteki kullanımı kılgı ya da kılgılama, etüd etme, hatmetme, okuma, seslenme ya da çağırma anlamlarında kendisini gösterir. Bu ifadelerden olarak "дж" sesinin fiil şekli olan "джын" sözcüğü "kılmak, etüd etmek, hatmetmek", onun zamansal işleyişteki fiil durumu olan "джэн" sözcüğü de "kıladurmak, etüd ediyor olmak" ve de "çağırmak" anlamına gelir.

ГУ:

Bu ses "гъ" sesinin bir açılımı olarak doğmuştur ki, "гь-дж" sesinin anlamı olan kılgının açılımsallığını ifade eder. Bu ifadeden olarak, bir kılgısal açılım sürekli bir kılgı anlamına gelir ki, böyle sürekli bir kılgı durumunda olan şeydir "гу". Aynı zamanda, bir kılgısal açılım sürekli kılgılanan bir şeyi ya da bir kılgı alanını da ifade eder ki, "гу" sesi bu anlamı da verecek şekilde dilsel işleyişte bulunur. Bu anlamsal temellere ilişkin olan olguların dilsel ifadelerini ortaya koyan bir sestir "гу" sesi. Herşeyin sürekli olarak bir kılgı durumunda olduğunu ifade ettiğimize göre, bu sesin ifade ettiği anlamların bir dilsel işleyişte az olmayacağı açıktır. Bir sürekli kılgı ve kılgısal alanı ifade eden "гу" sesi her türlü kılgısal alanın ifadesi olarak dilsel işleyişte muhtelif anlamları ifade edecek şekilde bulunur ki, böyle bir özelliğe sahip bir organ olan "kalp" de bu ses anlamda ifade bulur.

Г:

Bu ses "гъ" ile "гь" arasındaki bir fonetik niteliğine sahiptir ve "гъ (*ğ*)" gibi ne fazla yumuşak ne de "гь (*g*)" sesi gibi keskin olan bir ses değildir. Bu ses, "гь" sesi gibi her sesleminde bir ses birimi olarak ortaya çıkan bir ses değil, "гъ" sesi gibi seslemi süreklilik gösteren bir sestir. Bu fonetik komşuluk ilişkilerine uygun bir ses anlamsallığa sahip olan bir ses olduğu ifade edilebilir "г" sesinin. Bu cümleden olarak, onun dilsel işleyişteki anlamının güçlü ve bir basınç yaratacak şekilde ortaya çıkan bir durumu veya kılgıyı ifade eden bir ses anlamına sahip olduğu söylenebilir. Bir şişkinlik ve şişme durumu bu ses anlamda ifade bulur.

Dilsel işleyişte bu ses tek başına bir anlam ifade etmese de, fiil şeklindeki yazımı (гын) toz haline getirilmiş olan ve muhtelif maksatlarda etkin olma özelliği nedeniyle kullanılan malzemelere (öğütülmüş olarak kekik, tarçın, nane vs.) verilen genel adıldır. Benzer şekilde "barut" da "гын" olarak adlandırılır.

«Д, Т, ТI» GRUBU

Д:

Bu ses Türkçedeki "*d*" sesidir. Fonetik olarak yukarıda ifade ettiğimiz "дз" sesine yakın olan bir sestir; bu durumda da, dilsel işleyişte bir anlamsal komşuluk ilişkisi taşıyacağı ifade edilebilir. "Дз" sesinin bütünselliği muhafaza eden ve sertlik gösteren eylem ve atım anlamlarını kurması yanında, "д" sesi "bütünlük ve sertlik" ile "güç", "birlik, bir aradalık, birliktelik, içindelik" ile giderekten de "ara, boşluk, bilinmezlik" anlamları kurarak dilsel işleyişte yer alan bir sestir. İfade çeşitliği ortaya koyabilecek bir niteliğe sahip olan bu temelden başlayarak, dilsel işleyişte geniş bir işlevsellik kazanan bu ses, ifade çeşitliliğinin anlamsal çoğulluk ortaya koyabilmesinin sonucunda da anlamsal yelpazesi geniş olan bir sestir.

Başlıbaşına "д" sesi bir sözcük niteliği kazanmamış da olsa, dilsel işlerliği güçlü olan bir sestir ki, fiil olarak ifadesi (дын) içinde bulunulan bir şeyi "dikmek" ile "dikiş" anlamına gelir ve bu temelde dikiş ile ilgili anlamlar ortaya çıkar. Zamansal (э) almasındaki ifadesi (дэ), içinde bulunulan bir grup olarak "biz" anlamına gelir; aynı sözcük "ceviz" ve bunun gibi sert kabukluları ifade eden anlamlar kurar.

Т:

Bu ses "д" sesinden daha yumuşak olarak telaffuz olan bir sestir ve Türkçedeki "*t*" sesidir. "Д" sesinin "birlik, bütünlük, sertlik, güç" gibi ifadeler kurması yanında, bunun yumuşak hali olan "т" sesi bir bütünün kendisinden çıkma ya da verme durumunu, bir tür aşma durumu ile dikey bir duruşu ve hareketi ifade eden anlamlar kurar. Bir bütünü aşma durumunu gerçekleştiren bir gücün ifadesi olarak, bir güç temelinde ortaya çıkan durumların ifadesinde de kendisini gösterir.

Başlıbaşına bir sözcük niteliği kazanmamış da olsa, dilsel işleyişteki yeri az değildir. Fiil durumunda (тын) "vermek, adamak" anlamlarını ifade eder.

ТI:

Bu sesin telaffuzu yukarıdaki her iki sesten hareketle yapılabilecek olan bir sestir ki, bu fonetik benzerlik anlamsal benzerliği de ifade edecek şekilde dilsel işleyişte yer tutar. "Д"nin ortaya koyduğu anlamların dışsal nitelikler olduğu ifade edilebilir ki, bu niteliklerin söz konusu bütünün içsel eylemine dönüşmesi ya da içkin olarak işlemesi durumlarını ifade edebilecek anlamları oluşturur "тI" sesi. Başka bir açıdan da, "т" sesindeki aşma ve bir bütünden çıkış ifade eden eylemin aksine, eylemin söz konusu bütünün içinde cereyan etmesi noktasında kendisini gösteren ses anlamdır "тI" sesi.

Bu ifadelerden hareketle, "т" sesinin bir aşkın gücü ifade etmesine karşın, "тI" sesi bir varolanın içine nüfuz eden güçtür ya da bir varolanda ortaya çıkan bir içkin güçtür. Başka bir ifadeyle, "тI" sesinin bir içkin olayı yaratan ve bir bütünün içsel olarak bölünmesini ve dolayısıyla çoğalmasını ifade eden bir ses anlam olduğu söylenebilir. Bir çoğalmanın gerekçesi olan "тI" sesinin bir erillik niteliği taşıdığı da ifade edilebilir.

«Ж, ЖЬ» GRUBU

Bu gruptaki sesler, süreklilik gösteren seslemsel niteliklerine uygun anlamlara sahiptirler ve bu temelde dilsel işleyişte işlek ve çalışkan seslerdir. Bu sesler süreklilik ve hareket ifade eden anlamlar ortaya koyar.

Ж:

Türkçedeki "*j*" harfine atfedilen sesi karşılayan bu ses yüksek frekanslı bir sestir ki, yüksek hızda ve keskin işleyişler ile birdenbire oluşları ifade eden bir anlama sahiptir. Bu ifadeden olarak, bir hızlı ya da ani değişim ve bağlantı olayını, bir değişimin orijinine bağlantılanmasını ya da bir değişim sürecinde orjinden başlayarak kaybolmaksızın hep varolan bir kesintisizlik niteliğindeki süreklilik ile generatik işleyiş niteliğinde anlamlar kurabilen bir sestir. Bu durumda, bir şeyin genetiğiyle ilişkisini ifade edebilecek olan bir ses anlamsaldır ki, dillerde "*gen*" ya da "*jen*" olarak adlandırılabilecek olgunun bu ses anlam işlevinde olduğu ifade edilebilir.

"Ж" sesinin fiil şekline bürünmesinde (жын) hemen kendisini gösteren anlam "donmak"tır; bir zamansal (э) alması durumundaki fiil şekli (жэн) ise "koşmak, akmak"tır.

ЖЬ:

"Ж" sesi kadar keskin olmayan ve fakat onun yayvan telaffuzu olan "жь" sesi de hareket ifade eden bir ses anlamdır. Bu hareket, "ж" sesindeki gibi birdenbire ortaya çıkan ya da oluşan ve kesintisizce işleyerek sürekli fonksiyonel kalan ve bir yüksek hız ifade eden anlamda değil de, şimdide olmamakla birlikte sürekliliği ifade eden bir harekettir. Bu cümleden olarak, "жь" sesi durmaksızın işleyen faaliyetleri, hep bir çalışır durumda olmayı, şimdiki zamanda ve bir sabit mekanda bulunmaksızın ve dur durak bilmeksizin süren hareketli durumları ifade eden bir sestir.

Bu ifadelerin de gösterdiği gibi, tek başına "жьы" seslemi, doğrudan doğruya şimdiki zaman ve mekanda bulunmamayı işaret eder ki, o bir "geçkin" ya da "yaşlı" anlamını ifade eder; aynı zamanda, kastedilen bir zamanda olmamak bakımından "erken" bir zamanın ifadesidir. Bu sesin fiil formunda (жьын) ortaya koyduğu ifade "geçkin olmak, yaşlı olmak" ile "erken olmak" anlamları yanında "taramak" anlamına gelir. "Жь" sesinin zamansal (э) almasıyla hareketli duruma sahip olan bir şey ifade edilebilir ki, bu "ağız"dır. Bunun fiil durumundaki (жьэн) ifadesi de geçeduran anlamıyla birlikte "pişmek, kızarmak" anlamlarını ortaya koyar.

«Щ, ЩІ, Ш» GRUBU

Щ:

Bu ses "c" sesine fonetik yakınlığı olan bir sestir ki, onun daha düşük frekanslı ve hışırtılı hali olarak telaffuzu olduğu ifade edilebilir; bu sesin seslemi de "c" sesine benzer şekilde süreklilik gösterir. Bu yakınlıktan da anlaşılacağı

gibi, “щ” sesi de “c” ses anlamsalı gibi süreklilik gösteren bir anlama sahiptir. Bununla birlikte, “щ” ses anlamının ortaya koyduğu olguların “c” ses anlamsalı sürekliliğinde ortaya çıktığı ve bu süreklilikte de varolduğu ifade edilebilir. “C” anlamında ortaya çıkan ve onun sürekli işleyişinde sürekli olarak oluş içinde bulunan şeydir “щ” sesinin ortaya koyduğu anlam ve bu varlığa ilişkin bir kavramdır. Bu temelde ortaya çıkan “varolan”, zamanın bir kılgısı olarak varolmaktadır ki, varolmanın sürekliliği de yine “c”nın sürekliliğiyle mümkün olmaktadır.

Bu ses başlıbaşına (щы) bir anlam da ifade eder ki, bu “üç” sayısıdır. Bir sözcük başında ya da içerisinde bulunan “щ” sesi, “varlık ve varolma, zaman ve mekan, yer ve uygunluk, olması gereken durum vs.“ gibi anlamlar ortaya koyar. Zamansal (э) alması durumunda da, bu ifadelerin “ötelenimi ve yer değiştirmesi ya da değişimi”yle ilgili olarak meydana gelebilecek anlamlar kurulur. “Щ” sesi bir sözcüğün sonunda bulunuyorsa, o iş tamamlanmış ve meydana gelmiş olan bir iştir ki, bu durum Türkçedeki “dir” ekinde ifade edilen işlevi de kapsar.

ЩI:

Bu ses “щ” sesinin kesmeli telaffuzudur ki, onun ses marjının kısıtlanması ve katlanmasıyla ortaya çıkan bir ses olduğu ifade edilebilir. Bu durumuyla da, “щI” sesi bir süreklilikle çıkarılabilecek ses değil, bir birim ses olarak ortaya konabilecek olan bir sestir. Bu fonetik ilişkiye benzer bir anlamsal ilişki olduğu ifade edilebilir “щ” ile “щI” sesleri arasında. Bir varlık durumunu ve oradan itibaren oluşan varolana ve onun temeline ilişkin anlamları dilsel işleyişte ifade eden “щ” sesiyle ilişkilendirdiğimiz “щI” ses anlamı bir varolan niteliği taşımaktadır ve varolanın somut durumu ile bir varolma zeminini ifade eden bir ses anlamdır.

“ЩIы” seslemi “yer, zemin, mekan” anlamına gelir ki, bunun fiil formuna girmesi (щIын) “yapmak”tır. “ЩI” sesinin zamansal bitimli seslemi “щIэ”dir ki, bu doğrudan “yeni” anlamına gelir; bunun fiil formundaki ifadesi (щIэн) “yapar durumda olmak ya da yapadurmak” ve de “bilgi, bilmek” anlamlarını verir. “ЩI” sesinin bir yer ve yerellik ifade etmesi temelinde kendisini gösteren eylem “yapmak (щIын)” fiilidir ki, bu bir kılgısal olgudur; böyle bir kılgısal bilgidir zamanla oluşan bilginin (щIэн) niteliği de. Ve bir kılgısal bilginin niteliği bakımından, insan yaptığını bilir ve bildiği şeyi yapabilir ancak.

Ш:

Bu ses Türkçedeki “ş” sesini karşılar. Bu ses de “щ” sesi gibi süreklilik gösteren bir şekilde çıkarılabilecek bir sestir ki, dilsel işleyişte kurmuş olduğu anlamlar da bu süreklilik niteliğine uygun düşer. Ayrıca, “ш” sesinin “щ” sesine fonetik olarak benzer olması, onunla benzer anlamsal ilişki içinde bulunduğunu da göstermektedir.

Bu cümleden olarak, varlık ve varolan ile ilgili anlamları ifade eden “щ” ses anlamı yanın da, “ш” sesi bir varolanda oluşan ve ortaya çıkan şeyleri ifade eden bir ses anlamsallık taşımaktadır. Bu anlamda, varolan olarak bir bitkide oluşarak ortaya çıkan sıvı ya da özsuyu “ш” ses anlamında ifade bulur. Benzer şekilde, bir doğurgan canlının özsuyu ya da yavrusu da “ш” ses anlamsında ifade

bulur. Bir bitkinin özsuyu ya da bir hayvanın sütü “шэ”dır; bir yavru genel olarak “шыр”dır.

Bu temelde ortaya çıkan fiiller de “ш” ses anlamı temelinde ifade bulur. Bu kendiliğinden oluşan ürün ve çıktılar bir süreklilik durumunu ve doğal bir sürmeyi ifade ederler. Sürmek ya da sürüp gitmek ve bu anlamda götürmek ile ilgili anlamlar “ш” ses anlamında kurulur ki, bir götürme eylemine özelleşmiş olan at (bir götürgeç anlamında) “шы (шэ-ы: шы)” olarak adlandırılır.

«К-Ч, КУ, КІ, КІУ» GRUBU

К-Ч:

Bu iki ses farklı ağız ve şivelerde bugün aynı anlamda kullanılan seslerdir. Üzerinde çalıştığımız şivede bu seslerden kullanılanı “ч” sesidir. Ancak, “к” sesi de alfabede mevcuttur ve bu gruptaki sesler ile bir sonraki gruptaki seslerin telaffuzu ile yazılışları “к” sesine “ч” sesinden yakındır. Bu durum da dahil olmak üzere, “к” sesinin halen bu şivenin ağızlarında bulunmasını da temel alarak, bu çalışmada “ч” yerine “к” harf ve sesini kullanmayı uygun bulduk. Burada konu edilen “к” sesi Türkçedeki ince bir “*k*” sesidir; “ч” sesi ise “*ç*” sesinin Türkçedeki değerini verir.

Genelde de dillerde birbirinin ikamesi olarak bulunan bu iki ses keskin niteliğe sahip olarak duyulan seslerdir; bir süreklilikle seslemleri söz konusu değildir ve bir hamlede bir ses birimi olarak ortaya çıkan seslerdir.

Bu seslerin, temelde “küt” ya da bir “çat” sesleminde ifade edilen durumların anlamsalı olduğu söylenebilir ki, Adıgecede de bu temeldeki anlamları ifade eden sesler olarak bulunur. Bu ifadeden olarak, bir koparma ve çatlama eylemi bu ses anlamda ifade bulur. Bu anlamda da, dalından koparılmış olan bir “çubuk” Adıgecede “кы” olarak adlandırılır; “çatlamak” anlamını veren sözcük de “кэн”dır.

КУ:

“Кы” sesleminde ifade bulan anlam bir çubuktur ki, bu bir iç olgusunun ihmal edilebileceği ince bir nesneyi ifade eder. Bir iç olayının olmadığı varsayımındaki böyle bir durumun dilsel işleyişteki anlamsalı olan sesin (к) açılımsal bir ses bitimi (у) almasında kendisini gösteren “ку” sesi bir “iç” olgusunun ifadesidir. Bu ses bir “iç, çekirdek, ara ya da orta bölge, merkez” anlamlarının ifadesi olarak dilsel işleyişte yer tutar.

КІ:

Bu ses “к” sesinin kesmeli bir telaffuzunda karşımıza çıkan bir sestir. “Кы” sesleminin bir bitki ya da ağacın ince bir dalını ifade eden bir ad olduğunu söylemiştik ki, “кІ” sesinde kendisini gösteren anlam da genellikle bitkinin ortaya çıkışına ve büyümesine yoğunlaşmış ve buna ilişkin olarak özelleşmiştir. Bir bitki toprağın çatlamasıyla ince bir aralıktan yüzeye çıkma niteliğine sahiptir ki, işte buradan itibaren başlayan bir sürgünün büyümesiyle ilgili anlamlar “кІ” sesinde ifade bulur.

“КIын” fiilinin bitkinin büyümesi eylemini ifade etmesinde, bu, zamanın seyrinde süreklilik niteliği bulunan bir olgudur; ne var ki, zamanın bir işlevi olarak devam eden bu olgu, yine zamanın bir işlevi olarak nihayet bulur. Bu ifadeden olarak, “кI” sesinin zamansalı (э) olan “кIэ” “son, nihayet, bitim, kuyruk” anlamlarına gelen bir sözcüktür. “КI” sesi bu anlamsal temelinden itibaren, benzeri anlamları da ortaya koyacak şekilde Adıgecede geniş bir anlamsal marjda işlerlik kazanmış olan bir sestir.

КIy:

Bu ses, “кI” sesinin “y” bitimli olarak telaffuzuyla ortaya çıkan bir sestir. “КI” sesi, bir bitme ya da sürgün durumundan itibaren dilsel işleyişte yer almış olan bir ses anlamdır. Bu anlamdaki bir sesin “y” alması durumundaki seslemi, ifade ettiği anlamın açılımsalını verir. “КI” ses anlamında kendisini gösteren olgu, bir şeyin kendinde süreğen olmasına ilişkin olan tekil nitelikli bir olgudur. Bir tekil olgu ifade eden bu sesin (кI) açılımı (y) birden fazla süreğen olguya ilişkin bir anlam ortaya koyabilir ki, tekil süreğenler arasındaki bu ilişki süreğenlik bakımından bir uyum potansiyelinde “кIy” sesinde ifade bulabilir. Bir doğal ve zamansal tekil süreğenliğin açılımsallıkla işleyişi bir çoğul süreğenliğin ifadesi olabilir ki, böyle bir çoğul süreğenlik süreğenler arasında bir uyum potansiyelini gerektirir. Bu potansiyel olgu “кIy” sesinde ifade bulabilir; bu ses, bir uyum potansiyelinin ve bir paralellik durumunun ifadesidir.

Bir uyum en az iki şey arasındaki bir ilişkidir ki, “кIy” sesi başlıbaşına bir anlam ifade etmez, o bir uyum potansiyeli içeren bir ses anlamsaldır ve doğrudan fiillenimi bir sözcük olarak bir fiil ortaya koymaz. Bunun gerçekleşmesi için bir ilişkiye ihtiyaç vardır. İşte bu anlamda, bir yönelme (е) koşulunda bir ifade ortaya koymaya başlar (екIy) ki, bunun fiil durumu (екIун) “yakışmak”tır. “КIy” sesinin bir zamansal (э) alması durumunda, kendisinde varolan uyum potansiyeli bir paralellikte harekete geçer; bu uyumluluğu gerektiren bir işleyiş olarak iki bacağın paralel ve uyumlu hareketinin ifadesi olarak fiillenir ve “кIуэн” sözcüğü ortaya çıkar ki, bu sözcüğün anlamı “yürümek, gitmek”tir.

«КЪ, КЪУ» GRUBU

КЪ:

Bu ses Türkçedeki “*k*” sesinin boğazsıl telaffuzudur. Bir anda ve bir ses birimi olarak seslemi söz konusudur, süreklilikle seslemlenebilen bir ses değildir. Bu ses bir temel ortaya çıkışın, bir durum ya da varlığın doğumunun ifadesi olabilen ses anlamsaldır. Bir varolanın varoluşunun başlangıcını ya da ortaya çıkışını ifade eder; ancak, bir varolanın faaliyetlerine ilişkin bir anlam ortaya koymaz. Bu durumda da, herhangi bir varolanın adılı olmaz ya da varolanın herhangi bir eylemini ifade eden bir fiil ortaya koymaz. O, temel bir ortaya çıkış durumunu ifade eder, ortaya çıkanın ifadesini ve eylemini değil; bu işlevine uygun olarak da, bir durumun ortadan kayboluşunu da ifade edebilir. Dilsel işleyişte, bir ortaya çıkıştaki pozitif işlevi ile ortadan kaybolma anlamındaki olumsuz işlevi yerine getirebilen bir ses anlamsal olarak bulunur.

КЪУ:

Varolanın durumuna ilişkin olmayan ve fakat onun ortaya çıkış noktasına ilişkin olan bir ses anlamsalın (къ) açılımsallığıdır (у) “къу” sesi. Bu durumda, ortaya çıkan şeyin çıktığı şeye bağlantısı ya da bağımlılığını ifade eden bir anlam kurulabilir. Bu ifadeden olarak “къу” sesi doğrudan bir bütüne ilişik “kulp” anlamına gelir; bir bütüne ilişik olan bir tutamak ya da bir kenar bu ses anlamda ifade bulur. Bununla kalmaz, oluşum ve bağlantılılığı bu örneğe benzer durumda olan her tür ortaya çıkışı bağlılığında ifade eder. Buna bir örnek de, dünyanın içinden çıkarak ona bağlı olan birer çıkıntı ve kulp gibi duran dağların ifade edilmesidir ki, o da “къу”dır. Çıktığı bütünden bağımsızlaşan ve kendi başına bir zamansallık kazanan varolanlar da “къу” sesinin zamansalında (э) ifade bulur ki, annesinden bağımsızlaşarak kendi başına bir yaşamı olan bir çocuğun ifadesi bir bağlantıyı da belirtmek bakımından “къуэ”dır. İki dağ (къу) arasındaki vadi de bir “къуэ” olarak ifade edilebilir.

«КХЪ, КХЪУ» GRUBU

Bu seslerin Adıgece işleyişinde giderek kaybolmaya yüz tutmuş olan sesler olduğu ifade edilir ki, üzerinde çalıştığımız şivede de bu seslerin bulunduğu sözcükler günümüzde artık fazla değildir. Bu nedenle de dilsel işleyişteki anlamlarının tam olarak ortaya konmasında da güçlükler olduğu ifade edilebilir.

КХЪ:

Bu sesin yazılışından anlaşılacağı üzere fonetik olarak “къ” sesine yakın olduğu ifade edilebilir; bununla birlikte aşağıda göreceğimiz “хъ” sesine benzer bir sestir. Bu ifadelerden olarak, “кхъ” sesi “къ” ve “хъ” seslerinin bir birleşimi olan bir sestir. Dilsel işleyişte ortaya koyduğu anlamların bu fonetik yapısına uygun olduğu da ifade edilebilir. Fonetik özelliğinin ve bileşikleri olduğu seslerin anlamsallıkları temelinde, “кхъ” sesinin, “къ”nın ifade ettiği bir çıkış ya da doğuş noktasına –dolayısıyla da yok oluş noktasına- ilişkin olan ve bu durumlara temellik teşkil edecek şekilde bir “хъ” niteliği taşıyan anlamsallığa sahip olduğu ifade edilibilir. “Кхъ” başlıbaşına bir anlam ifade etmez, ama onun zamansal (э) alması durumunda ortaya çıkan “кхъэ” sözcüğü “mezar” anlamına gelir.

КХЪУ:

Bu ses “кхъ” sesinin “у” bitimlisidir ki, dilsel işleyişte “къх” sesinin açılımsal ifadesini ortaya koyabilir. İnsanın kendi biyolojik gelişimine yararlı temel besin ya da yiyecekleri ifade etmek bakımından bu ses anlamsalı kullandığı düşünülebilir. Ancak, bu seslerin bulunduğu sözcük sayılarının az olması nedeniyle tam bir tesbite ya da güçlü bir kanaate varmak zordur. Kendisinin başlıbaşına seslemi bir anlam ifade etmese de “кхъуэ” sözcüğü “domuz” demektir.

«ХЪ, ХЪУ» GRUBU

ХЪ:

Bu ses ağız içinin temizlenmesi ve silinip süpürülmesine benzer şekilde çıkarılan bir sestir ki, bu fonetik niteliğine benzer bir temelsel işleve sahip olan bir anlama sahiptir. Dilsel işleyişte bu sesin bir temellik işlevinde olduğu ve "töz" anlamını ifade ettiği açıkça izlenebilir. "Хъы" seslemi başlıbaşına Adıgecede "ağ" anlamındadır; ve dilsel işleyişte, ifade ettiğimiz temellik ve tözlük anlamlarında işlev görür.

Bu temelsel ve tözsel anlam, kozmik ortaya çıkış temeline ilişkin ifadelerden başlayarak, her tür oluşun temelini ifade eden anlamlar kurar ki, bir oluşun temeli olarak oluşun kendisinden itibarenliğini anlaşılır kılar. Bir hiçlikle (цI) birlikteki temeli (хъ) ifade eden bir sözcük olarak bulunur "цIырхъ" sözcüğü Adıgecede; ve bu sözcük, bir ilk patlama tasarımı doğru bir tasarım ise, ilk patlamanın kendisinden başladığı, hiçlikle birlikteki bir tözselliğin ifadesidir. Konu edilen sözcüğün hiçlikle birlikte bulunan bir töz ifade etmesi bakımından, bu sözcüğün, bildiğimiz gibi bir oluş sürecinin yaşanmadığı ifade edilen "karadelik" için de uygun bir ifade olacağı söylenebilir.

ХЪУ:

"Хъ" sesinin "у" bitimlisi olan bu ses, bir tözden (хъ) açılım (у) ifade eden bir anlama sahip olur. Böyle bir durum, bir "oluş" ve "olma" durumunun ifadesidir ki, "хъу" sesi başlıbaşına bir sözcük olarak ve dilsel işleyişte "ol, olma, olum, olumlu, erim, erme, eril, erkek, pozitif" anlamlarını ifade eder. Bu sesin fiil şeklindeki ifadesi "хъун"dır ki, "olmak, olur" anlamlarına gelir.

Bu sesin (хъу) zamansal (э) alması durumunda, yukarıdaki ifadelerde dile gelmiş olan olumlu anlamların zamanla süregitmesi ifade edilebilir. Bununla birlikte, olmuş olanın zamanla değişiminin ifadesi de aynı kurguda kendisini gösterir: Olmuş olan şey (хъу) zamanla (э) değişir; başka bir ifadeyle, olmuş olan bir şeye zamanın (э) getireceği şey onun değişimi ve olduğu durumdan çıkması olarak bozulmasıdır. Olduğu durumuyla olumlu (хъу) olan bir şeye ya da olacağı en olumlu duruma girmiş olan bir şeye zamanın getireceği şey onun bozulması ve olumsuzlanması olabilir ki, "хъуэ" ve "хъуэн" bu anlamları ifade eder.

«Х, ХУ» GRUBU

Х:

Bu ses bir deniz uğultusuna benzer bir sestir ve bir süreklilikte çıkarılabilen bir sestir. "Хы" olarak başlıbaşına seslemi "deniz" anlamına gelen bir sözcüktür. Süreklilik gösteren seslemine de uygun olarak denizin de adı olan bu ses, dilsel işleyişte adeta bir koordinat sisteminde ordinat eksenine düşme anlamlarının ifadesini kurar. Bu anlamdaki deniz seviyesinin temelliğinden itibaren, her tür düşme ve inme anlamlarını kapsayan "aşağı doğru" eylemlerin dilsel ifadesinde kendisini gösteren bir ses anlamdır.

Bu sesin zamansal alması durumunda ortaya çıkan “хэ” sesleminin dilsel işleyişteki işlevi bir çoğul durumun ifadesidir. Bir deniz seviyesinde ve bir yatayda gerçekleşme durumlarını ifade eden bir ses anlamın (х) zamansalı (э), bu şekildeki bir durumun kendi temelindeki niteliği değişmeksizin ya da biryapımsal niteliği bozulmaksızın aynı seviye ve durumda kalarak ötelenimi anlamını ifade edebilir ki, bu, senkronik bir yelpazedeki eylem ya da zamansallığın ifadesidir. Bu durumuyla ortaya çıkan “хэ” seslemi her tür çoğulluğu ve çokluğu ifade edebilen bir anlam kurarak dilsel işleyişte işlev görür.

ХУ:

“Х” sesiyle ilgili olarak ifade ettiğimiz gibi, sürekli çıkarılabilme niteliğine de sahip olan bu ses, “х” sesinin “у” bitimli seslemidir. Bu ifadeden olarak, “х” sesinin homojen nitelikteki bir sürekliliğinin açılımsalı (у) olan “ху” sesi de homojen ve düzenli bir sürmeyi ifade eder. Dilsel işleyişte bu ses, her tür sürme ve sürekliliği ifade eden anlamlar kurar. “Ху” sesinin bir fiil olarak ifadesi olan “хун” sözcüğü “sürmek” anlamına gelir.

«ХЬ» SESİ

Bu ses bir yük taşımakta olup zorlanan kişinin çıkardığı sestir. Nefesin zorlanarak çıkarılmasına neden olan bir iş ve yorgunluk durumunda çıkarılan bu sesin dilsel işleyişteki anlamının da bu fonetik nitelemelere uygun olduğu ifade edilebilir. Bu ifadeden olarak, bu sesin fiil şeklindeki ifadesi olan “хьын” sözcüğü “taşımak, götürmek” anlamına gelir. Bu temel anlamdan itibaren de, sürmekte olan bir iş ve durumun ifadesinde kendisini göstererek dilsel işleyişte işlevini sürdüren bir sestir “хь” sesi.

Bu ses anlamın zamansal ifadesi, bu işi (хьын) yapan durumunda olan bir varlığı da ifade edebilir ki, “хьэ” sözcüğünün Adıgece “insan, insansı, ilkel ve gelişmemiş insan, eski insan, ata ve kutsal insan, kutsal kişi” anlamlarını ifade eder şekildeki kullanımları temel anlamdan itibaren dildeki kullanım süreci dilsel arşivin açıkça sunduğu bilgilerdir. “Хьэ” muhtemeldir ki, şimdiki insanın (цIыху) kendisini “bilen” olarak tanımlaması öncesine ilişkin olarak kendisine verdiği bir isimdi. Muhtemeldir ki, bunun kendi işlev ve özelliğini ortaya koyan bir adlandırma olması yanında, bir genel yapıyı (örneğin bir genizsilliği de) ifade eden bir adıldı. Bu ifadelerden olarak, “хьэ” adılının “homo habilis”i ya da sonraki bir dönemdeki insansı olarak “homo erektus”u ifade edebilen bir adlandırma olması güçlü bir olasılık olarak durmaktadır.

«ЛЪ, Л, ЛI» GRUBU

Л:

Bu ses Türkçedeki “*l*” sesidir. Dilsel işleyişte bir şeyin üzerindeki yumuşak ve düz kaygan tabaka bu ses anlamda ifade bulur. Bir varolanın üzerini saran tabaka bu ses anlamda ifade bulur. “Лы” seslemi başlıbaşına “et” anlamındadır. Bu sesin zamansal alması halinde de, bu tabaka üzerindeki eylemler

ifade bulur. Bu ifadelerden olarak, “kaygan zemindeki eylemler ile bir hat boyu sürme, gevşeklik, boyama, devam etme vs” gibi anlamlar bu ses anlam temelinde kurulur.

ЛЪ:

Bu ses peltek bir “л” sesidir ve seslemi de “л” sesine benzer olsa da, kayganlık ve işleklik özelliği daha azdır. Bu fonetik benzerlik anlamsal benzerliklerin de temelini kurar. Bu ifadeden olarak, bir kaygan nitelik taşıyan eti ya da doku ve organı meydana getiren ve onların derininde bir işleve sahip olan şey kan dokusudur ve Adıgece “kan” doğrudan bu ses anlamda (лъы) ifade bulur. Kanın işlevi, dokuyu beslemek ve bir organizmanın yaşamını idame ettirmek olarak ifade edilebilirse ve kanın kendisinin doku yapıcı olduğu bilinirse, “лъы” sözcüğünün zamansalının “лъэ” olmakla, onun ne ifade edeceği bilinebilir: “Лъэ” sözcüğü “doku, organ, organizma vs” anlamlarına gelen bir sözcüktür. Bu ifadelerden olarak, “лъ” sesi doku ve organ ile her tür organizasyonun kendisinden doğduğu bir potansiyelin ifadesidir.

ЛІ:

Yukarıdaki seslerin sıkıştırmalı ve kesmeli telaffuzu olan bu ses, anlamsal olarak yukarıdaki seslerle ilişkilidir. Bu ifadeden olarak, “лІ” sesinin bünyesel ya da organizmasal bir anlam ifade edebilmesi bu cümleye uygun düşer. Böyledir ve “лІ” sesi tamamlanmış ve olgunlaşmış bir organizma ifade eder; başlıbaşına “adam” anlamına gelir. Bu ifade (лІы) günümüze gelinen süreçte bir olgun erkek insan anlamında kronik hal almışsa da, “лІ” sesinin cinsiyet ayrımı söz konusu olmaksızın bedensel gelişimini tamamlamış ve olgunlaşmış olan bir bünyeyi ifade ettiği söylenebilir ki, bu nedenle de, böyle bir insanı -bir ortanca yaş kuşağındaki insanı- ifade ediyor olduğu söylenebilir. Böyle kendine yeterli ve olgun bir insanın kendi varoluşunda ve özgürlüğü yolunda da, zamanın kendisine getireceği şey ölümdür; ölüm ve ölmek fiili (лІэн) böyle bir olguya (лІы) uygunluk temelinde ve bu sesin zamansalında (э) kendisini gösteren bir ifadedir.

«П, ПІ, Б» GRUBU

Bu sesler dudaksıl seslerdir ve bulundukları sözcüklerdeki seslemlerinde ses uyumu nedeniyle birbirinin telaffuzuna kayar; böylelikle ses uyumundan kaynaklanan farklılaşmalarında birbirinin ikamesi oluverirler. Dilsel işleyişteki işlevleri de böyledir ve birbiriyle ayırdedilmesi zor olacak şekilde ses anlamsal yakınlık ve ilişkiye sahiptirler.

П:

Bu ses Türkçedeki “*p*” sesini karşılayan bir sestir. Dudaksıl olan bu sesin dilsel işleyişte başlıbaşına bir anlamı yoktur ve bir sözcük niteliğine sahip olmaz. Bu sesin dilsel işleyişteki ses anlamsalı bir varolan kapsamında işlerlik kazanmamakta olup, belirli bir varolanın kapsamı dışında ya da bir tanım aralığı dışında olan ve fakat bu tanım aralığıyla ilişkisi bulunan bir anlamsaldır. Bu cümleden olarak, bir şeyin kapsamında olmayan ve fakat bu şeyin bitim ya da başlangıç, herhangi bir dış kenar noktasındaki bir ilişkili durumu ifade eden bir

ses anlamsaldır “п”. Söz konusu edilmekte olup, bu bakımdan da tanımlı olan bir şeyle ilişkili ve dış temas durumunu ifade eden bir ses anlamsaldır “п” sesi. Böyle bir durumu ifade etmesi bakımından, verili olan bir tanım aralığının dışında ve temasında kalanı ifade eden “п” sesi başlıbaşına bir sözcük kurmaz. Ancak, zamansal (э) alması durumunda söz konusu edilen bir şeyin kenarını veya ucunu bir varolan anlamında ifade eden bir sözcük ortaya koyar. Bu ifadeden olarak da, “пэ” seslemi başlıbaşına da sözcüktür ve “uç, kenar, burun” anlamlarını ifade eder.

ПІ:

Bu ses “п” sesinin sıkıştırmalı ve kesmeli tarzdaki telaffuzu olan bir sestir ki, “п” sesinin yukarıda ifade ettiğimiz anlamsalıyla ilişkili durumları ifade eden anlamlar kurar. Bu cümleden olarak, bir varolan ve bir tanım aralığı dışındaki bir noktayı söz konusu tanımlı bölgeyle ilişkisi bakımından ifade eden bir anlamsala sahip “п” sesinin bastırılması ve güçlendirilmesinde ortaya çıkabilecek olan anlamları kurabilecek bir sestir “пІ” sesi. O halde, “пІ” sesi “п” sesinde konu edilen tanımlı bölgeyi ya da varolanı çevreleme ya da kuşatma etkisinde bir anlamsal kurabilir ki, bir şeyin böyle çevrelenmesi ve kapsanması o şeyin beslenmesinden ezilmesine kadar anlamların ortaya konmasını sağlar. “ПІ” sesinin ortaya koyduğu bu anlamsal temelde, onun eyleminde öncelikli olarak ortaya çıkacak olan anlam bir besleme anlamıdır ki, “пІын” fiili “beslemek” anlamına gelir. Fiil şekli bu anlama gelirken, bir “besleme yeri ve yuvası ya da yatağı” da “пІ” sesinin zamansal (э) almasında kendisini gösterir (пІэ).

Б:

Bu sesin de dudaksıl olduğu açıktır ki, bunun da sıkıştırılarak ve kesilerek telaffuzu “пІ” sesini verir. Yukarıda ifade edilen durumlarla ilişkili ve onların bir devamı niteliğindeki anlamların ifadesi olacak şekilde dilsel işleyişte yerini alır.

Bir varolanın dış kenarında kalan ve bu varolanla ilişkililiği ifade eden durumlardan (п) başlayarak, bu noktasal ilişkiyi söz konusu varolanın tüm çeperiyle ilişkili duruma getirerek (пІ) varolanın çevrelenmesi ve kapsanması sağlanmıştır ki, yatağa (пІэ) alınarak kapsanmış ve kuşatılmış olan bu varolanın bu durumdaki tanımlanması kalmıştır. Bu durumdaki bir varolanın kapsanma ve beslenme açısından ifade edilebilmesi de “б” ses anlamsalında kendisini gösterir. Böyle çevrelenmiş olan ve beslenen bir varolan, beslenmesi eylemi doğrultusunda kendisini gösteren bir tanımlamayla ifade edilir ki, “б” sesinin fiil şekli olan “бын” sözcüğü beslenen anlamında bir “bebe”dir, “yavru”dur ve bu aidiyet temelindeki ifadeyle “çocuk”tur. Burada dikkat edilmesi gereken konu, “б” sesinin fiil şeklinin bir “yavru” ifade etmesidir ki, o, kapsanmışlıktaki bir ilişkide beslenen bir şey olarak ifade edilmektedir.

Böyle bir ilişkili durum ve beslenim anlamsalı ortaya koyan “б” sesinin zamansal (э) alması, bu anlamsalın ötelenmesi olarak bir çokluğun ifadesi olur (бэ).

“Б” sesinin ifade ettiği anlamsal yukarıdaki ifadelerden de görülmektedir ki, bir ilgililikte beslenme ya da ilişkili bir açılım ortaya koyan bir sestir. Bu cümleden olarak, “б” sesi “ilişkili bir açılımsal”lık ifade eden bir ses anlamsaldır.

Bu ses anlamsal ifade, bir varolanın kendinde varoluş nitelikleri bakımından kendiliğinden bir açılımını ifade eden “y” ses anlamı dışında kalan bir ifadedir. Fakat, burada bir açılımsallık anlam ortaklığı söz konusudur ki, “y” ses anlamsalında olduğu şekilde bir açılınım durumunun bütünüyle ortaya konması değil de, bir ilişkili durumdaki açılımsallık ya da ilgili bir açılımsallık ifade eden bir ses anlamsaldır “б” sesi.

“У” sesinin başlıbaşına bir anlam ortaya koyması onun kendinde bir açılım niteliğinden gelir. “У” sesi bir varolanın açılımı ve erimini ifade eder ve bir eril sestir. Oysa, “б” sesi ilgili bir açılım ifade ederken, kendinde bir anlam değil de bir ilişkililikle ortaya çıkan anlamlar kurar ve bir dişil açılımsal niteliğe sahiptir. Bu bakımdan da, “y” sesi eril bir anlam iken, “б” sesi dişil bir anlamsaldır.

Bir varolanın ve öznenin doğal ve kendi özelliğinden kaynaklı olarak ortaya çıkan bir açılım eyleminin dışında, öznenin bir ilişkililiğinde ortaya çıkan ve başlıbaşına bir iş olarak kendisini gösteren eylemlerin ifadesi “б” ses anlamsalında mümkündür. Bir açılımsal nitelik “y” sesinin anlamsal olanaklarına dahil olsa da, buradaki açılımsal olan şey “y” sesinin anlamsal erilliği dışındaki işleyişlerin ifadesidir; bu ifadeden olarak da, “б” sesi bir ilgili açılımsal ifade eden dişil bir ses olarak karşımıza çıkar.

«Ф, ФІ, В» GRUBU

Yukarıdaki grupta olduğu gibi, bu sesler de dilsel işleyişlerde ses uyumundan gelen nedenlerle birbiri yerine telaffuz olabilen ve bu anlamda da birbirinin ikamesi olabilen seslerdir. Bu ifadeden olarak da, bu seslerin Adıgecenin işleyişinde ortaya koydukları anlamlar da birbirine yakın ve ilişkili anlamlardır.

Ф:

Bu ses Türkçedeki “*f*” sesidir. Dişlerin baskısındaki dudaklardan sürtünmeli bir şekilde ortaya çıkan bu sesin dilsel işleyişte ortaya koyduğu anlamların da sürtünmeli ve güç kullanımıyla ilgili anlamlar olduğu ifade edilebilir. Bu ses bir varolanın olanakları ölçüsünde ortaya çıkardığı bir güç durumunu ifade eden bir anlam kurar. Böyle bir olgunun daha somut izlenmesi de öncelikle bir canlı varlıkta mümkündür ki, “ф” sesi daha çok canlı ve insanla ilgili eylemlerde kendisini gösteren bir ses anlam olarak dilsel işleyişte yer alır.

Mevcut olan bir iç dinamik ve güçle ortaya çıkan ya da varolanın kendi dinamiği ile canlılığının ortaya çıkarabildiği bir yapabilirlik ve yeterlilik ile onun niteliğinin ifadesinde kendisini gösteren bir sestir “ф” sesi. Bu ifadeden olarak, bir varolanın doğal iç dinamiği ve gücünün sonucu olarak ya da canlılığın gereği olarak ortaya çıkan bir görünümü ve nitelik bu ses anlamda ifade bulur. Bu sesin zamansal (э) ifadesinde ortaya çıkan seslem olan “фэ” somut olarak bir “deri” ya da “kılıf” anlamına gelmekle birlikte, niteliksel ifadeler olarak da dilsel anlamlar kurar. Bir deri ya da kılıf, varolanın yüzeyi ve görünümü olarak da ifade edilebilir ki, varolana ilişkin olan ya da görünen bir niteliğin de ifadesidir “фэ”. “Фэ”

seslemi derisel olgu ve eylemler ile sürtünmeli hareketlerin de dilsel işleyişteki ifadelerinde kendisini gösteren seslemdir.

Bir canlının söz konusu olmasında, konu olan iç dinamiğin her zaman olumlu bir niteliğe bürünmemesi de mümkündür. Bir canlıcı işleyişteki iç dinamik ve güç, her zaman konu olan canlının açılımını doğrultusunda işlemeyebilir. Bir canlının açılımı ve gelişimi iç dinamiğinden gelmekle birlikte, onun çöküşü de bu iç dinamikten gelebilir. Olumlu nitelik ve açılım, canlının gelişimi ile olumlu nitelik kazanmasıdır; ancak, bir iç dinamik her zaman olumlu bir niteliğe sahip olmayabilir. Böyle bir niteliğin ortaya çıkmaması, söz konusu canlının bir açılım göstermemesi ve bir nitelik kazanmamasıdır ki, bu, işleyen bir canlıcı güçteki mümkünlüklerin ortaya çıkmaması anlamındaki bir canlı durumunun ifadesi olabilir. Canlıcı bir olumlu işleyiş ve açılımın söz konusu olmadığı böyle bir durum "ф" ses anlamsalının olduğu şekildeki fiillenimi olarak "фын" sözcüğünde ifade bulur. İfadelerimiz kapsamında bu sözcük (фын) canlıcı işleyişte pozitif mümkünlüklerin ortaya çıkmaması ve açılım oluşmaması durumudur; bu anlamında da bir bozulmayı ifade eder. Canlıcı bir fizyonomide bu bozulma "çürümek" anlamına gelir ki, Adıgecedeki anlamı da budur. Bir canlının mümkünlüklerinin ortaya çıkmaması ve açılım kazanmamasında, bunu oluşturması gereken gücün (ф) olduğu gibi fiillenimi bir olumsuzluk eyleminin ifadesi olarak bozulma ve çürümedir.

"Ф" ses anlamı bir varolanın iç dinamiği ya da canlının canlıcılığının gereğidir ki, bir varolana ya da canlıya bağlı bir olgudur. Bu ifadeden olarak, bir varolan ifade eden sözcüğün sonuna "ф" sesi gelmekle ve bunun bir fiil olmasında, konu olan varolanın eyleyebileceği şey ifade bulur. Bu cümleden olarak, "ф" sesinin bir sözcüğün fiili olarak kendisini göstermesinde, o sözcük anlamı temelinde kurulan bir olabilirlik ya da yapabilirlik anlamını ortaya çıkar: "хъуфын (olabilmek)".

ФI:

Bu ses "ф" sesinin çıkarılmasının bastırılması ve zorlaştırılması, dolayısıyla da güçlendirilmesinde oraya çıkan bir sestir. Bu seslemine uygun olarak da dilsel işleyişte anlamlar ortaya koyabilen bir ses olduğu ifade edilebilir "фI" sesinin.

Bir varolanın ya da canlı varlığın gereği olan iç dinamiğin sonucunda ortaya çıkan mümkünlüklerin (ф) bir niteliğe (фэ) bürünmesi, söz konusu varolan ve canlının yapabilirliği ve kapasitesi (...фын) sonekleminde ifade bulur ki, bunlar konu olan varolana ilişkin pozitiflikler olarak ifade edilebilir. İşte böyle bir olgu olarak ortaya çıkan şey ile böyle bir pozitifliği mümkün kılan şeyin kendisi de "фI" ses anlamında ifade bulur.

Bu ses anlam, ortaya çıkabilen ve tamamlanmış olan bir pozitiflik ya da olumluluğun ifadesidir. Ортаya çıkan her tür pozitiflik ve olumsallıkla birlikte, onun ortaya çıkmasını sağlayan varolan da olumsal anlamda "фI" sesinde ifadeye uygun düşer. "ФIы" olarak başlıbaşına seslem "iyi" anlamına gelir ve bu temelde her tür pozitifliğin ifadesi olarak dilsel işleyişte anlamlar kurar.

В:

Bu ses Türkçedeki “*v*” sesidir. Bu ses de “ф” sesinin bir türevidir ki, bunun telaffuzunda dudakların daha fazla titreşimi söz konusudur. Bu sert bir “ф” seslemidir ki, “ф” sesinin dilsel işleyişteki anlamlarından daha fazla bir şey ifade edebilecek bir anlamsal olmalıdır “в” sesi.

Bu ifadeden olarak, bir mümkünlük ve olabilirlik ile nitelik ortaya koyan “ф” sesinin ortaya koyduğu bu olumlulukların dışına taşan anlamlar kurabilir “в” sesi. Bu anlamda da, söz konusu olumlu niteliklerin tersyüz olması ve karışması “в” ses anlamında ifade bulur. Bu anlamda, her tür tersyüz etme ve karıştırma olgu ve eylemi ile benzeri bir olgu olarak ifade edilebilecek olan kayanma olayı “в” sesinin dilsel işleyişteki işlevleri arasındadır. Zamansal alması da bu olayların sürmesindeki ifadeleri ortaya koyar ki, fiil olarak “вын, вэн” sözcükleri “kaynamak, kaynayadurmak, altüst etmek, toprağı sürmek” gibi anlamlara sahiptir.

«M, H» GRUBU

M:

Bu ses Türkçedeki “*m*” sesidir. Bu ses genizsil bir sestir ve Adıgecedeki telaffuzu asgari genizsil nitelik taşımaktadır bugün. Genizsil bir ses olmakla birlikte, doğal olarak ifade mümkünlüğü ile Adıgecedeki anlamsal işleyişinin de gösterdiği olgu, bu sesin insan ya da insansıda ilk seslemlenen ve bir ifade bakımından ilk kullanılan bir ses olduğunu söylemek mümkündür. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, çoğunlukla dillerde ve Adıgecede sık kullanılan ve muhtelif anlamlar kuran bir sestir.

Bu sesin Adıgecede bulunuşunda kurulan anlamlar ile benzerleri, onun doğasından gelen bir olgu olarak -kısmen de olsa- her dilde mevcuttur. Bu anlamda, hangi dili konuşuyor olursa olsun, bir insanın duymuş olduğu “мы, мэ” seslerinin seslemsel niteliklerine göre, “olumlama, olumsuzlama, soru, şaşkınlık ve sevinç” gibi anlamlarda anlaşılacağını ifade etmek yanlış olmaz.

Bu sesin başlıbaşına ve zamansal alması durumunda birden fazla anlam ifade eden birer sözcük olarak ortaya çıkacağını söylemek yukarıdaki ifadelerle uyumludur ve Adıgecedeki bu mümkünlük “м” sesinin bu dildeki doğallığının korunarak işlediğini de gösteren bir ifade olabilir. Bu cümleden olarak, “мыр, мор, мыбы, мис, мес, мэ” gibi seslemler bir şeyin muhtelif şekillerde işaret edilmesidir; “мэ” seslemi bir algılama olarak “koku” ve bir tespit ya da işaret etme ile dolayısıyla da bir verme kipliğindeki “al, işte!” anlamını kurabilen bir seslemdir.

Bir şeyin olumlanması ve bunun tersi olarak da bir olumsuzlama “м”nin gücü ve olanakları içindedir. O bir gücü ifade eden ve güçlü ifade olanağına sahip olan bir sestir. Bir olayın kendinde işlerliği veya kendiliğinden ortaya çıkışı, bir doğal olayın seyri, bir üçüncü şahsın kendiliğinden olan durumu ve eylemlerinin ifadesi “м” sesinin olanakları arasındadır.

Bu sesin başında bulunduğu bir ses veya sözcük bu sesin ifade ettiğimiz kendiliğinden işleyiş özelliği bakımından, kendiliğinden işleyen anlamlar ifade

etmeye başlar. Bu sesten itibaren kurulan anlamlar kendiliğinden işleyiş olanağı kazanırlar. Bu ifadeler doğrultusunda ortaya çıkmış olan bazı sözcükler şunlardır: «Мэз (orman), мазэ (ay), мажьэ (tarak), мэш (ekin), мэкъу (ot)...»

Önüne geldiği ses ve sözcüğü güçlendirip kendiliğinden işletirken, sonuna geldiği ses ve sözcük anlamını işaret ederek tümüyle ve içten işleyişinde anlaşılmasını mümkün kılan bir sestir "м" sesi.

H:

Bu ses Türkçedeki "*n*" sesidir. Bu ses de "м" sesi gibi genizsil bir sestir ve onun gibi eski bir ses olduğu ifade edilebilir. Aralarındaki fonetik benzerlik ve yakınlık bir anlamsal yakınlığın da ifadesidir. Bu benzerlik, doğuşları ve bir ses olarak ortaya çıkışlarındaki yakınlıktan kaynaklanır ki, "м" sesini izleyerek ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz "н" sesinin "м"nin ortaya koyduğu ilk tespite bir cevap niteliği taşıyan bir eylemselliği ifade eden bir ses olduğunu söylemek yanlış olmaz: Tespit olunan bir duruma ilk reaksiyon olduğu ya da bir tespitin ardından onun anlamlandırılamasına bir ilk adım olduğu ifade edilebilir.

Her tür olayın tespit ve ifadesinde bir içsel ses anlam olarak kendisini gösteren "м" sesinden sonra, bu tespitin gereği olan bir ilk eylem ve cevap niteliğinde "н" sesinin seslemlendirildiğini söylemek uygun düşer. Bu ses tespit edilmiş olan olaya ilk reaksiyon ve üzerine ilk gitme hareketi anlamsalındadır. Burada, "м" sesinde kendisini gösteren tespitin sonuçlandırılması ya da finale erdirilmesini sağlayarak ve de arkasından gelecek olan reaksiyon ya da cevabın kendisi olarak, söz konusu canlının olaya göstereceği duruşun ifadesidir ki, bu temel anlamda da müteakip süreçteki ilk eylem ve anlamlandırmanın ya da adlandırmaların finaliyle başlangıcını ifade edecek şekilde bir anlamsallık kazanır "н" sesi.

Adıgecedeki işleyişi de bu doğrultudadır ve "н" sesi dilsel olarak bir başlangıç ve bir final olgusunu ifade edecek şekilde işler. "М" sesinde tespit olunan olgunun bitiminden sonra başlayan ilk eylem "н"dir ki, dilsel işleyişte bir bitim olarak finale ve bir yeni başlangıç olarak da bir uvertür işlevi görür. Bir "н" sesiyle başlayan sözcüğün anlamı bir başlangıçtan itibaren işleyen bir ifade ortaya koyar (Ныджэ: Kılgının –yerin- başlangıcı anlamında "kıyı"). Bununla birlikte, "н" sesiyle biten bir sözcük finale ermektedir ki, bu özelliğinden dolayı mastar görevini yerine getirerek fiil kuruluşunda sonda yer alan bir ses olarak işlev görür (Хъун: Olmak. Дын: -Dikiş- dikmek).

Bir sözcük içinde yer alması durumunda "н" sesinin işlevi değişmez; başlangıç ve bitim rolü dışında olaya bir müdahalede bulunmaz: Başına geldiği ses veya sözcüğün anlamının doğuş ve başlangıçla işlediğini ifade etmek dışında ona bir ilave anlam katmaz; benzer şekilde, sonuna geldiği ses veya sözcüğün anlamını olduğu gibi korur ve finale eder. Bir sözcük içerisinde bulunması durumunda, kendisinden önceki anlam finale ermiş olup, arkasından gelen anlam bir anlam bitiminin ardından ve ona ilişkin olarak bir başlangıçla kurulur (Къуаншэ: Eğri. ІункІыбзэ: Anahtar; kilit).

"Н" sesi başlıbaşına bir anlam ifade etmez ve bir sözcük niteliğinde değildir; ancak, bir başlangıç anlamsalı ile bir final rolü ortaya koyar. Bir ses veya

sözcüğün başında yer alması halinde, o anlamların başlangıcını ifade eden "н" sesinin zamansal bitimli seslemi olan "нэ" bir temel başlangıç anlamı ifade eden bir sözcüktür ki, "kaynak, göz" anlamına gelir. Bir insanın kendi kaynağı (нэ) olan ve ortaya çıkmasını sağlayan kendi annesidir ki, anne bir canlının ortaya çıktığı öncelidir (a); bu, Adıgecede "анэ" sözcüğüdür.

Bu son örnekleriyle birlikte "н" sesinin yukarıda da ifade ettiğimiz özellikleri bakımından, onun bir dişil ses olduğunu ifade etmek gerekir.

«Р» SESİ

Bu ses Türkçedeki "*r*" sesidir. Bu sesin gürültülü ve testere dişli bir sinyal karakterine sahip olduğu ifade edilebilir ki, bu nitelikte de süreklilik gösterecek şekilde çıkarılabilen bir sestir. Bu özelliklerinden dolayı da duyulma ve anlaşılma olanağı yüksek bir sestir. Nerede bulunursa bulunsun duyulması kolay olan bir sestir ve dikkat çeker.

Bu özellikleri nedeniyle olsa gerektir ki, Adıgecede bir anlamı işaret etmek ve adeta anlaşılmasını empoze etmek işlevi yerine getiren bir sestir. Bu ses başlıbaşına bir anlam ifade etmez ve bu bakımdan da bir sözcüğün başında bulunmaz. O bir ses ya da sözcüğün sonunda yer alır ki, sonuna geldiği ses ve sözcüğün anlamını pekiştirir, dikkatle bakılmasını sağlar. Sonuna geldiği sözcüğü olduğu gibi kabul edilmesini dikte eder (Ар: О. КIуэр: Giden, yürüyen; gidici, yürüyüşçü. Жэр: Koşan; Akan; Koşucu; Akıcı). Bir sözcüğün içinde yer alıyor olsa da, aynı işlevi yerine getirir ve kendisinden önceki ses grubunun anlamını empoze ederek ve pekiştirerek, bu şekilde vurgulanmış olan anlamın kendisinden sonra gelen ses grubuna bağlantılanmasını sağlar (Уэрсэр: Senlibenli. Армырмэ: Öyle veya böyle. Іуэрвэр: Geveze. ІурыІуатэ: Söylenenlerin tekrarı ile söylenegelen anlamında "söylence").

ÜÇÜNCÜ KISIM
SES ANLAMSAL BİLEŞKELER: BİLEŞİK SESLER

GENEL

Adıgecedeki ünlü seslerin ortaya çıkması ve çoğalması sürecinde de izlendiği gibi, bir ses anlamsal dil seslerin ve dolayısıyla da ses anlamsal birimlerin çoğalması temayülündedir. Bu ifadeden olarak, ortaya çıkmış olan ünlü ses birimlerinin birleşmesi ve kaynaşık olarak telaffuzunda yeni ünlü seslerin (е: "иэ, эи"; о: "эу") ortaya çıkış süreci işlenmiştir. Ünlü seslerin birleşmesi yapısal nitelikleri bakımından kaynaşık olarak telaffuzuna imkan verir ki, ünlü ses birleşimleri bir ses birimi niteliğinde algılanabilir. Bir ses birleşmesi olgusunun ünlüler arasında gerçekleşmesi yanında, "у" ünlü sesinin kimi ünsüz seslerin sonuna gelmesinde kimi birleşik seslerin ortaya çıktığı (гу, ку, кIу) ve böylece de ünsüz ile bir ünlü birleşiminin de gerçekleştiği yukarıda irdelenmiştir. Seslerin bu çoğalma süreci, ünsüz seslerin de birleşerek yeni bir bileşik anlamın ortaya

çıkmasına yol açmaktadır ki, burada bu konu irdelenecek ve ortaya çıkan bileşik ses anlamlar incelenecektir.

Yukarıda dilsel işleyişteki anlamsal temellerini irdelediğimiz ünsüzlerin bitiminde bir ünlünün yer almaması durumuyla telaffuzları söz konusudur ki, bu durumun ortaya çıkış örnekleri dilsel işleyişte az değildir. Bir ünsüzün bir ses birimi olarak ortaya çıkması, bitiminde kendisini gösteren bir ünlü ses aracılığıyla olur ki, bir ünsüzün orijinal anlamının "ы" ünlü ses bitiminde kendisini gösterdiğini de ifade etmiştik. Ancak, her durumda bir ünsüzün başlıbaşına kendi anlam veya anlamsalının dilsel işleyişte ortaya çıkması, onun sonuna gelen ünlü sesin çizmiş olduğu geometride kılgılanmasıyla mümkün olmaktadır. Yukarıda ünsüzlerin irdelenmesinde de temel alınan şey, bir ünsüzün bu durumdaki dilsel işleyişine ilişkindir.

Ünsüzlerin birleşerek bir bileşik ünsüz ortaya koymaları, birleşen seslerin ilkinin başlıbaşına seslemi gerçekleşmeden müteakip ünsüzle kaynaşmasıyla mümkün hale gelir (пы + лъы → плъы). Bu durumda ilk ünsüzün başlıbaşına seleminin mümkün olduğu "ы" bitimi düşer. Ünlü seslerin birleşerek yeni bir ünlü ortaya koymaları da aynı şekilde ilk ünlü sesin başlıbaşına bir ses olarak ortaya çıkmamasıyla ve önündeki "ы" sesinin düşmesiyle gerçekleşir. Örneğin, "и" sesiyle "э" seslerinin birleşmesi "и"nın "ы" bitimli olarak seslemlenmemesi olgusuyladır ki, bu durumda "и" sesinin kendisi değil de onun efekti olduğunu ifade ettiğimiz "й"ye dönüşmesi söz konusudur.

Ne var ki, dilsel işleyişte ünsüzlerin kendileri, aralarında ünlü sesler bulunmaksızın bir arada ya da ardışık olarak telaffuz edilebilirler. Bu durumda da, her bir ünsüzün kendi başına anlamı değil de, bir araya gelerek birleşik telaffuz edilen ünsüzlerin birleşik anlamları söz konusu olur. Bu, her dilsel işleyişte örneği az görülmeyen bir olgu olsa da, bir ses dili olan Adıgece için irdelenmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkar. Nitekim, bu durumda ortaya çıkan anlam, ardışık ve birleşik olarak telaffuz edilen ünsüzlerin her birinin anlam veya anlamsalından farklıdır ki, bir "bileşik anlam" olarak ifade edilebilir. Bunların örneği az olmasa da, kimi bileşik ünsüzler başlıbaşına bir ses niteliğine dönüşmüş olarak dilsel işleyişte kendisini göstermektedir.

Konuşma dilindeki bir ses biriminin "ses atomu" olarak tanımlanması uygun düşerse, seslerin birleşerek oluşturdukları "bileşik sesler"in durumu, ifade ettiğimiz şekilde ortaya koydukları yeni bir bileşik anlam bakımından bir "ses molekülü" olarak değerlendirilebilir. Doğadaki her atomun birleşerek bileşik iki atom ya da bir molekül oluşturmalarının mümkün olmaması gibi, her iki sesin de birleşerek bir bileşik ses ortaya koymaları söz konusu olmaz. Seslerin birleşerek bileşik ses oluşturabilmeleri, öncelikle, birleşecek olan seslerin fonetik yapı bakımından bileşik ya da kaynaşık olarak sesleminin mümkün olmasını gerektirir; bununla birlikte ve buna bağlı olarak da, seslerin anlamsal bakımdan bütünleşebilmeleri yeni bir bütün anlam oluşturabilmelerini gerektirir. Bileşik seslerin mümkün olmalarının temelinde birleşen sesler arasındaki böyle bir uygunluk vardır. Yalnız iki sesin birleşerek iki sesli bir bileşik ses oluşturmaları yanında, bu bileşik sesler de yeni bir ünsüz sesle birleşerek üçlü bir bileşik ses

oluşturabilmeleri de mümkün olmaktadır ki, bu olay az da olsa gerçekleşebilmekte olup, bileşik seslerin sözcük oluşumuna ilişkin çalışma bölümünde bunun örnekleri de verilecektir.

Bir ses dilinin işleyişinde seslerin çoğalma eğilimi ve böylelikle de dilsel anlam ve anlamsal temellerin oluşumu anlaşılır bir olgudur ki, daha önce görmüş olduğumuz ünlü ses birleşimleri ile kimi ünsüzlerin sonuna "y" sesinin gelmesinde ortaya çıkan ses birleşimlerinin dilsel işleyişte yer almaları da aynı eğilim temelinde kendisini göstermiş olan olgulardır. Ancak, dilsel işleyişte başlıbaşına bir bileşik birim ses gibi işlerlik kazanmış olan bileşik seslerle birlikte, tam da bu kronik duruma henüz gelmemiş olan birleşimlerin de dilsel işleyişin gereği olarak ortaya çıkmaları söz konusudur ki, bir dilin canlıcı işleyişi ile kozmik ve doğal olana uyumlu seyrine ilişkin bir durumdur bu. Bir ses dili seslerin çoğalması eğilimi göstermekte olmalıdır ki, burada konu edeceğimiz bileşik sesler kronik hale gelmiş olan ses bileşimleridir. Ancak, bu kronik hale gelmiş olan bileşik seslerin oluşum sürecine ilişkin olan ve henüz bu bileşim süreci noktasında bulunan ses bileşikleri vardır ki, bunlar tam olarak kronik hale gelmemiş bileşik sesler olup, dilde başlıbaşına anlam ya da anlamsal işleyişe kavuşmamış olan ses bileşimleridir.

Bu ifadeden olarak, burada üzerinde duracağımız ve örneklerini vereceğimiz bileşik sesler, üzerinde çalıştığımız Khabardey şivesinde gerçekleşen bileşik seslerdir. Bu şivede yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bileşme yolunda olan ve fakat henüz birleşmemiş olan sesler olmakla birlikte, konu ettiğimiz bu seslerin başka şivelerde bileşik ses olarak bulunduğunu da ifade etmek gerekir. Bunların dışında da birleşmeleri mümkün olan seslerin ortaya koyduğu bileşik sesler başka şivelerde mevcuttur ki, üzerinde çalıştığımız şive bakımından bu örnekleri bu çalışmanın dışında tutuyoruz.

*

Anlaşıldığı üzere, ardışık gelen ve ses bileşimi oluşturan her iki ses bir bileşik ses değildir; bileşik ses olarak ifade ettiğimiz seslerin fonetik olarak birbiriyle kaynaşarak telaffuz olabilmeleri yanında, böyle bir seslemde kronik hal almalarını ve yeni bir anlam veya anlamsal oluşturabilmelerini gerektirir ki, bu anlam ve anlamsallık temelinde dilsel işleyişte işlev kazanabilmiş olmalıdır ve muhtelif sözcüklerin oluşumunda kendisini gösterebilmelidir. Bu bir süreçtir ve bu şekilde genel olarak kronik olmamış olan ses bileşimleri de sürecin gereği ve örneği olarak dilsel işleyişte bulunmaktadır ki, bunlara değinilmesi konu ettiğimiz dilsel oluş sürecinin anlaşılması bakımından da uygun düşer. O halde, bu şivede gerçekleşen ve dilsel işleyişte genel olarak kronik hal almış olup, başlıbaşına anlam ve anlamsal işleyiş kazanmış olan ve muhtelif sözcük oluşumunda yer alan bileşik sesler dışında kalan ses bileşimlerine ilişkin örneklere burada değinmek uygundur.

Şüphesiz ki, burada ifade ettiğimiz ünsüz ses bileşimleri sözcüklerin oluşumunda herhangi bir şekilde yanyana gelmiş olan ünsüzler değildir. Örneğin, kendisi bir ünsüz ses olup, başına geldiği ses ve sözcük anlamı için bir uvertür işlevi gören, sonuna geldiği ses ve sözcük anlamı için de bir finale işlevi gören

“н” sesinin bitiminde bir ünsüzün kendisini göstermesi durumu değildir (Örneğin: ГъэнщIын. IункIыбзэ).

Burada konu ettiğimiz ses bileşimleri, gerçekten de, bileşen seslerin anlam veya anlamsal temelindeki bileşimlerdir ki, yeni bir anlam ya da anlamsal olarak dilsel işleyişte bulunan ses bileşimleridir. Ancak bu bileşim, kronik bir hal alma yolunda olsa da, tam olarak kronik hale gelmemiş olup, anlam ya da anlamsal oluş sürecindeki bileşik seslerdir; dilde henüz başlıbaşına bir anlam ya da anlamsal işleyiş kazanmamış olan ses bileşimleridir. Aşağıdaki örnekler bu ifadeye uygun olan ve ses bileşim sürecinin oluşumuna ilişkin örneklerdir.

Ст: Bir yanma ve temas ile varlığın sürekliliğinine ilişkin bir işleyişi mümkün kılan ve varolanın öncelliğini oluşturan “с” sesinin bir aşma ve duruş ifade eden “т” sesiyle bileşiminden ortaya çıkan bu bileşik ses, anlaşılacağı üzere, bu seslerin anlam bileşiminden ortaya çıkan bir yeni anlamı ortaya koymaktadır. Bu ifadeden olarak, bu seslerin ardışık gelmesinde kurulan bir soru olan “сыт”ın belirsiz cevabı “с” efektindeki “т”dır:
«Мыст: Şey».

Aynı seslerin bileşimini içeren ve Adıgecede bulunan aşağıdaki sözcüklerin kurgusundan hareketle Adıgece olmadığı ifade edilebilir:
«ПIастэ: Pasta. Лэныстэ: Makas. Мастэ: İğne».

Схъ: Bu ses bileşimi de “с” sonuna “хъ” sesi gelmekle oluşmuş olup, “сыхъэн: hassaslaşmak, yarılmak, yaralanmak (ellerin soğuktan yarılması)” sözcüğünde ifade bulan bir anlama sahiptir:
«TIасхъэ: Hassas, kırılgan».

СкI: Yanma olgusu ifade eden “с” sesinin bir çıkma ya da bitim anlamı ifade eden “кIы-э, кIэ” sesiyle bileşiminde ortaya çıkan bileşik anlamın bulunduğu sözcük örnekleri aşağıdadır:
«МаскIэ: Alev, yanan şeyin –ateşin- kıvılcımı. ХъуаскIэ: Meydana gelen her tür “kıvılcım”».

ШкIэ: Bir ürün ya da çıktı anlamı ifade eden “ш” sesinin bitim anlamına gelen “кIэ” ile bileşiminin bulunduğu sözcük örnekleri aşağıdadır:
«ШкIэ: Buzağı. ШкIэщ: Buzağı ahırı. ШкIахъуэ: Buzağı çobanı. ШкIэплъ: Bir bitki türü».

ШкIу: Bir ürün ya da özsu anlamı ifade eden “ш, шэ” sesinin uymak ya da paralellik anlamsalı olan “кIу” sesiyle bileşmesi aşağıdaki sözcüklerde mevcuttur:

«ШкIумпI: İçi geçmiş, çürümüş, sıvılaşmış olan öz, çekirdek, yumurta. ШкIуртIым: Palamut».

Лъхъэ: Bu ses bileşimi bir kan (лъы) ya da organ (лъэ) anlamının temel ve töz ifade eden “хъ” sesiyle bileşiminden ortaya çıkar:
«Малъхъэ: Enişte».

Лъхьэ: Bir organizma ve organ ifade eden “лъэ” sesinin götürme ya da taşıma anlamına gelen “хьы” sesiyle bileşmesiyle ortaya çıkan bu bileşik ses bir şeyin bir şeye temas ederek yerleştirilmesine ilişkin bir anlam ifade eder ki,

aşağıdaki örneklerde ses bileşimi şöyle gerçekleşir: “Лъэ-ы-хьы-э”. Bu şekildeki ses bileşimi örnekleri az değildir:
«Пылъхьэн: Ucuna asmak. Илъхьэн: İçine koymak. Иулъхьэн: Önüne koymak. Дэлъхьэн: Arasına koymak. ФIэлъхьэн: Takmak. ЩIэлъхьэн: Altına koymak».

Плъ: Bu ses aşağıda vereceğimiz bileşik ses örneklerindendir; ancak, vereceğimiz bileşik ses anlamı dışında bu iki sesin sözcük içinde bir araya gelmesiyle oluşmuş olan bir ses birleşimi söz konusudur ki, bu ses birleşimin bulunduğu sözcük aşağıda verilmiştir:
«НэIэплъэщI: Havlu. Bu ses birleşmesi “нэIэпэлъэщI (göz –çevreni- ve el silme)” ya da daha açıkça “напэ (yüz)”, “Iэпэ (el –ucu-)”, “лъэщI (sil)” ifadelerinin birleşerek oluşturdukları bir sözcük olmalıdır. Aynı anlamın bir ikinci şahıs kipinde ifade edilmesi de aynı zamanda mümkündür: “нэ (göz) - Iэ (el)” ya da “напэ (yüz) - Iэпэ (el)” “плъэщI (sileceğin)” şey. Her durumdaki okumanın geçerliliği söz konusudur ki, her iki durumu da karşılayan bir bileşik sözcükte kendisini gösteren bir ses birleşimidir buradaki “плъ”».

Бджы: İlgili açılınımsal olan “б” sesinin kılgısal anlam ifade eden “джы” ile bileşiminde ortaya çıkan aşağıdaki sözcük de tek örnek olmak bakımından Adıgece olması garantisi bulunmayan bir sözcüktür. Bu sözcüğün değişik ağızlarda iki şekilde söylenişi söz konusu olup, her iki şekil de aşağıda verilmiştir. Aşağıdaki sözcüklerin Adıgece olma garantisi bulunmamakla birlikte, her iki söyleniş tarzının ses anlamsal okunmasında konu olan şeye ilişkin anlamlı ifadeler ortaya çıkar:
«Iэбдж: Elin (Iэ) ilişkisinde (б) müşahade edilen ya da kılgılanan (дж) şey anlamında “cam”. Абдж: Geçen zamana (а) ilişkin olarak (б) kılgılanan (дж) şey anlamında “cam”».

*

Dilsel işleyişteki ses bileşimleri vermiş olduğumuz örneklerle sınırlı olmayıp, bu örnekler ses bileşmeleri ve bileşik seslerin ortaya çıkış sürecinde bulunan örneklerdir. Bununla birlikte, aşağıda göreceğimiz bileşik seslerin de dilsel işleyişte başka ünsüz seslerle bileşiminden ortaya çıkan üçlü ses bileşimleri de mevcuttur ki, bunun örnekleri müteakip kısımda bileşik sesler temelinde ortaya çıkan sözcük örnekleri verilirken işlenecektir.

Yukarıda görülen örneklerden farklı işlevler ifade etmese de, başlıbaşına anlam ya da anlamsal olarak dilsel işleyişte bulunan ses bileşimlerini bileşik ses olarak adlandırmak uygun düşer ki, aşağıda bunlara ilişkin örnekler ele alınacaktır.

Burada konu edeceğimiz ünsüz ses bileşimleri dilsel işleyişte kendisini bir birim ses niteliğinde göstermiş olan ve başlıbaşına bir ses hükmünde dilsel işlerlik kazanmış olan bileşik seslerdir. Konu edeceğimiz bu bileşik seslerin her biri, -oluşum niteliği nedeniyle-, kimi bileşik sesler belirli bir anlam kurarken, kimi bileşik seslerin henüz başlıbaşına bir anlam ifade etmediği ve dilsel işleyişte bir ses anlamsal olarak bulunduğunu da ifade etmek gerekir. Bu durum, dilin oluş sürecinin ve ifade ettiğimiz canlıcı işleyişinin bir örneği olarak, birim ses niteliği kazanmış olan bileşik seslerin de bir oluş sürecini katederek ortaya çıktıklarının

ifadesidir. Bu bileşik seslerin dilsel işleyişte kurdukları anlamlar da bu oluşum yapılarına uygundur. Burada, ortaya koydukları işlev ve ifadeye ilişkin nedenlerle de olsa, kimi ünsüz seslerin de anlam kurmadıklarını ve dilse işleyişte anlamsal olarak bulunduklarını hatırlamak uygun düşer.

Konu edilen bu bileşik sesler "ÇİZELGE:9"da verilmiştir.

ÇİZELGE: 9

Bitim ↓	Т	ТІ	Щ	Ш	Лъ	П	ПІ	Б	Ф
С						Пс	ПцІ		
ЦІ									
З								Бз	
Дз								Бдз	
Дж									
Гъ								Бгъ	
Гъу								Бгъу	
Г								Бг	
Т			Щт						Фт
Ж								Бж	
Жь								Бжь	
Щ						Пщ			
ЩІ						Пш	ПщІ		
Ш									
КІ		ТкІ					ПкІ		
КІу		ТкІу							
Къ							Пкъ		
Хъ	Тхъ		Щхъ			Пхъ			
Хъу	Тхъу		Щхъу			Пхъу			
Х	Тх			Шх		Пх			
Ху	Тху			Шху	Лъху				
Хь	Тхьэ		Щхьэ						
Лъ						Плъ			
Л								Бл	
ЛІ							ПлІ		

Adıgecenin işleyişi bakımından, yukarıda ortaya çıkan bileşik ünsüz seslerin ilki başat bir roldedir ki, konu edilen bileşik sesin ortaya koyduğu anlam veya anlamsal bu ilk sesin kendisinden itibaren oluşur. Bu cümleden olarak ve yine Adıgecenin işleyişi bakımından, ikinci ses fiileme işlevindedir ki, bitimi olduğu sesin anlamsal işleyiş bölgesini ifade eder. Bu şekildeki bir bileşim, bileşikleri olduğu seslerin başlıbaşına anlamları tarafından oluşturulmuş olan bir yeni anlam ya da anlamsaldır ki, bu yeni anlam, bileşikleri olduğu seslerin anlam ya da anlamsallıklarından farklıdır.

Bileşik seslere ilişkin olarak verilen çizelgede “тхьэ” ve “щхьэ” bileşik seslerinin diğerlerinin aksine “э” bitimli olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun nedeni, söz konusu bileşik seslerin mevcut “хьэ” sözcüğü işleyişinde ortaya çıkmış olmasıdır ki, birer sözcük olarak dilsel işleyişte mevcuttur. Bu sözcükler dilsel işleyişte her zaman “хьэ”nın işleyişindeki fonksiyonellikle (э) vardır, değişiклik göstermezler, her zaman olduğu gibi telaffuz edilirler.

Adıgece, seslerin telaffuz ya da duyulması temelinde işleyen bir dildir. Bu ifadeden olarak, yukarıdaki bileşik sesler halen mevcut olan yazılışları temel alınarak yazılmışsa da, konu edilen bileşik ses, bileşiğinde bulunan ilk sesin telaffuz niteliğine uygun olan hanede gösterilmiştir. Örneğin, “плI” bileşik sesinin yazımında birinci ses “п” olarak yazılmaktaysa da, baştaki sesin telaffuzu “пI” şeklindedir ki, çizelgede “плI” bileşik sesi “пI” ses hanesinde gösterilmiştir. Ünsüz seslerin irdelenmesinde, zaten söz konusu seslerin (п, пI) ses uyumundan kaynaklanan nedenlerle birbiri yerine geçebildikleri ifade edilmişti ki, telaffuzu değişen bu seslerin aralarındaki anlamsal yakınlık temel bir anlam kayması oluşturmamaktadır. Nitekim, telaffuz değişiminin nedeni olan müteakip ses ya da bitimli olan sesin anlamından da bu durum açıkça izlenebilir.

O halde, çizelgede ortaya çıkan bileşik seslerin anlamsal oluşumları ile dilsel işleyişteki işlevlerini inceleyebiliriz.

“Д, Т, ТI” SES GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER

“Т” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER: «Тхъ, Тхъу, Тх, Тху, Тхьэ»

Тхъ:

“Т” sesinin bir aşkın güç ifade ettiği ve kendisinden itibaren gerçekleşen bir oluşun temelinde bir güç olduğunu ifade eden bir ses anlamsal olduğu daha önce söylenmiştir. Adıgecedeki seslerin kendi orijinal değerinde bir birim ses olarak ortaya çıkışlarının “ы” bitimli seslemleriyle mümkün olduğunu da ifade etmiştik ki, dilsel işleyişte bu şekilde “ы” bitimli olarak duyulmayan bir sesin, söz konusu birim sesin bir efekti olduğunu ifade etmiştik. Bu cümleden olarak, “тхъы” bileşik sesinde “ты” sesinin tam telaffuz edilmemekle (т) yer alması kendi orijinal ve bütünsel anlamı yerine bir anlamsal efektini ifade edeceği açıktır. Bu durumda “тхъы” bileşik sesi “т” anlamsal efektini izleyerek “хъы” sesinde eylem bulan bir bileşik sestir. Burada, ardında ya da temelinde bir güç efekti (т) olduğu halde, bir temel ve tözsel işleyiş (хъы) söz konusudur. Bu durumda, “тхъы” bileşik sesinin ifade ettiği anlam, bir gücün (т) inayetinde kılgılanan tözsel ve temel (хъы) bir anlamdır.

Bu bileşik sesin başlıbaşına sesleminde (тхъы) doğrudan bir anlam kurulmasa da, böyle bir anlamsalın eyleme dönüşmesinin ifadesi olan “тхъын” fiili “çizmek” anlamında bir sözcüktür. “Çizmek” fiilinin bir gücün göstergesi olduğu ifade edilebilir ki, bu eylem, bir gücün sonucunda gerçekleşen ve bir varolanın içine nüfüz edecek şekildeki bir temele yönelik olarak işleyen bir

eylemdir. “Тхъы” sesinin zamansal almasıyla ortaya çıkan fiil “тхъэн”dır ki, bu “keyif sürmek” olarak, bir varolanın kendi gücünde ve fonksiyonelliğinde kendisinin temelliğine ilişkin bir anlam ifade eder. Bir varolanın varoluşunun en temelde yaşanması anlamında, bir varolanın en temel hedefinde yaşanılmasıdır keyif sürmek.

Тхъу:

Bir önceki bileşik seste ifade ettiğimiz şekildeki “т” efektinin bir “olma” anlamını ifade eden “хъу” sesiyle işletilmesinde ortaya çıkan “тхъу” bileşik sesinin bir güç temelindeki oluş ifade edeceği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, bu bileşik ses bir güçlü olma durumunu ya da gücün kendisini sağlayabilen bir şeyi ifade edebilir.

“Тхъу” sesi başlıbaşına “yağ” anlamına gelir. Bununla birlikte, bu bileşik sesin fiil olarak ifadesi olan “тхъун” sözcüğü güçlü bir eylem olarak “silmek, süpürmek” ya da “kürümek” anlamını ortaya koyar. Bunun zamansal (э) olarak ifadesi “sürüyedurmak” anlamına da gelebilen “тхъуэн” sözcüğüdür ki, güçlü görünümün zamanla (э) değişimi ve kaybolması anlamında, örneğin bir saç için “kırlaşmak, ağarmak” anlamına gelir.

Тх:

“Т” ses efektinin aşağı inme ya da düşme eylemseli ifade eden bir “хы” sesiyle fiilleniminde ortaya çıkan “тхы” bileşik sesi, bir güç temelinde ortaya çıkan yatay ya da izdüşümsel bir olguyu ifade eder.

Bu bileşik sesin fiil formundaki ifadesi olan “тхын” günümüz anlamında “yazmak” fiilidir. Yazı ve yazma olgusunun yukarıda ifade ettiğimiz anlamlara uyan bir durumu ifade ettiği söylenebilir; günümüzdeki yazı ve yazma olgusunun temelinde daha doğal ve öncel olgular söz konusudur. Bu sesin zamansal alması durumundaki mastar hali, “yazma durumunda olmak” ya da “yazadurmak” anlamlarına gelen “тхэн” sözcüğüdür.

Тху:

“Т” sesinin “ху” bitimli olarak sesleminde ortaya çıkan “тху” bileşik sesi bir güç inayetindeki sürme anlamını ortaya koyar. Bu bileşik ses başlıbaşına “5” sayısını ifade eder ki, olgun bir yapı ifade eden “плIы (4)” sayısını izlemekte olan bir sayıdır; bu durumda da, bir olgun sayı ifade eden dört sayısından itibaren gerçekleşen sayma olgusunun böyle bir güç (т) temelinde sürmesi (ху) mümkün olmalıdır.

Тхьэ:

“Т” ses efektinin insan ya da insansı anlamına gelen “хьэ” sesleminde ve sözcüğünde işlerlik kazanması, insanın ardındaki bir gücü ifade edebilir. Başka bir okumayla, ortaya çıkan bu yeni sözcük, insanın kendisi inayetinde varolduğu bir gücü ifade eder. Bu sözcük (тхьэ) insana (хьэ) ilişkin olan ya da onun tarafından tanınma niteliğine sahip olan bir güçlü anlamı ifade edebilir ki, bu anlamda kurulan “Тхьэ” sözcüğü “Tanrı” anlamındadır.

“Т” sesinin bir varolanı aşması anlamına sahip olduğunu ifade etmiştik ki, bu sesi izleyerek oluşan bir sözcüğün böyle bir güç temelinde oluşan bir anlama sahip olduğu yukarıdaki bileşik seslerden de anlaşılmaktadır. Ancak, burada “т”

sesini izleyen seslemin (хьэ) bir insanı ifade etmesi, insanı aşan bir gücü ifade eden bir anlamın ortaya çıkmasıdır ki, dilsel yapıda "Tanrı" böyle ifade bulmaktadır. Aynı zamanda, söz konusu sözcüğün (тхьэ) bitiminde insanı (хьэ) ifade eden bir seslemin bulunması insan ile Tanrı arasında kurulacak olan ilişkilerin ortaya konmasındaki yorumların temelliğini oluşturacak niteliktedir. Bu bileşik sesteki insan ya da insansıyı ifade eden seslemin günümüzün insanını ifade eden sözcükten farklı ve önceli olması ve büyük olasılıkla da "homo sapiyen" öncesine ait bir adlandırma (хьэ) olması, Tanrı kavramının ne kadar eski bir kavram olduğunu ve günümüz insanından çok önceli tarafından da bilindiğini ifade etmesi bakımından önemlidir.

"TI" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER: «ТкI, ТкIу»

ТкI:

Bu bileşik sesin başındaki sesin "т" ile yazılmasına karşın, onun duyulması "тI" sesi gibidir ki, bu nedenle buradaki bileşik sesin "тI" sesi temelinde oluştuğu ifade edilebilir. Bir bütünün parçalanması etkisi gösterecek şekilde nüfuz edici olan ve böylece de bir çoğalma etkisi oluşturan bir ses anlama sahip olan "тIы" ses efektinin (тI) kendiliğinden çıkma ve sürme anlamlarını ifade eden "кIы"yle birleşimi "ткIы (тIкIы)" bileşik sesini ortaya koyar. Derine işleyen ve bir parçalama etkisinin sonucunda doğal olarak kendiliğinden ortaya çıkan şeylere ilişkin bir anlam ifade edeceği anlaşılan bu bileşik ses (ткIы) başlıbaşına bir sözcük oluşturmaz. Böyle bir etkiye sahip olan bir şey kendi başına zararsız gibidir de, etkisini göstermesi şişeden çıkmasıyla anlaşılır, dilsel işleyişte anlam kurmasıyla etkisi anlaşılır. Bu anlamın dilsel olarak kurulması söz konusu bileşik sesin işaret edilmesi ya da etkisinin sergilenmesiyle mümkün hale gelir. Böyle bir ses anlamsalın gösterilmesi veya kılgılanması, sonuna "и" sesinin gelmesiyle dilsel olarak gerçekleşir ki, "ткIы" bileşik sesinin ifade ettiği anlamsalın durduğu şişeden çıkmasının sonuçlarını ifade edilecek olan bir anlama gelen bir sözcük ortaya çıkar: "ТкIий" sözcüğü bir sirke veya asidik etki ifade eden bir sözcüktür ve genel olarak "keskin, sert" anlamlarına gelir. Ancak, bu keskinlik ve sertlik, bu bileşik sesi oluşturan seslerin birlikte kurdukları bir anlam bakımından tahriş edici bir etki gösterir ki, dokunduğu yerde alerjik etki yaparak abse ve yara çıkmasına yol açar. Yine bu ses anlamsalın sonuna "бжь" gelmesi durumunda kurulan "ткIыбжь" sözcüğü "keskin acı, ekşimiş acı" anlamlarını ifade eder ki, biraz öncekine benzer şekilde bir alerjik sonuçtur bu ve yakıcı bir nitelik taşır.

ТкIу:

Bu bileşik sözcüğün ortaya koyacağı anlam, kendisini oluşturan seslerin anlamları bakımından, bir derine işleme ve parçalama etkisinde (тI) gerçekleşen ve doğal bir uyumluluk (кIу) ile gitme anlamı kurar. Nitekim, "ткIу" bileşik sesinin ifade ettiği anlam, bir nüfuz etme ve parçalama etkisinin işlemesinde kendisini gösteren bir doğal geçiştir ki, böyle bir olgu, bir katı halin parçalanmaya gitmesi olarak bir erime olgusudur. Bir bütün niteliği oluşturan katı haldeki bir

şeyin içine nüfuz ederek ya da katı haldeki bu şeyin kendi içkin gücü (тI) etkisiyle ortaya çıkan bir uygun gidişat "ткIу" bileşik ses anlamında ifade bulur. "ТкIу" bileşik ses anlamı katı bir halden sıvı hale geçişi ifade eder ki, bunun fiil formundaki ifadesi olan "ткIун" sözcüğü söz konusu anlamsalın eylenmesi olarak "erimek"tir.

"Щ, ЩI, Ш" SES GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER

"Щ" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER: «Щт, Щхъ, Щхъу, Щхьэ»

Щт:

Bir varlık ifadesi olarak ortaya çıkan ve varolanın temeline ilişkin ifadeleri ortaya koyarak bu temelde de dilde geniş bir anlam kurma niteliğindeki "щ" ses efektinin bir aşma gücünü ifade eden "ты" ses bitimiyle sesleniminde ortaya çıkan bileşik ses "щты" sesidir. Burada, bir varolma efektinin bir aşma ve güç eyleminde işletilmesi söz konusudur.

Buradan da anlaşılacağı gibi, bir varolanın durumuna ve temeline ilişkin olan bir anlamın (щ) bir aşma eyleminde (ты) kendisini göstermesi varolanın durumuna ilişkin bir değişimin ifadesi olabilir ki, söz konusu ettiğimiz bileşik ses böyle bir anlam ortaya koymaktadır. Bir varolana (щ) ilişkin olan bu değişimin söz konusu varolana göre bir üst hal (т) olduğu da açıktır.

Bu bileşik seste ifade bulan değişim bir üst hale dönüşüm niteliği taşıyan bir değişimdir ki, "щт" bileşik sesinin fiil şekli olan "щтын" sözcüğü de "donmak" anlamına gelir. Burada, bir varolanın bir doğal halinin (sıvı) değişerek bir üst hale (katı) dönüşmesi söz konusudur. Böyle bir durum ve hal değişimi, söz konusu bileşik sesleri oluşturan seslerin anlamsal etkileri nedeniyle, birdenbire oluşan bir eylemdir.

Böyle bir harekete geçmede kendisini gösteren hal değişikliği, söz konusu bileşik sesin bir ötelenim ya da zamansal alması durumunda da ortaya çıkar ki, "щтэн" fiilinde ifade edilen anlam "ürkmek" olduğu gibi, bir şeyi bulunduğu yerden –yukarı (т)- "kapmak" anlamına da gelir.

Щхъ:

Bu bileşik sesi varlık ve varolanla ilgili durumları ifade eden "щ" ses efektiyle bir tözsel ve temel durumu ifade eden "хъы" sesinden oluşan bir sestir. Bu durumda da, ortaya çıkması beklenen anlam, bir varlıksal durumun temelsel ya da alt bir işleyiş ifade etmesi gibi bir anlamdır. Başlıbaşına "шхъы" bileşik sesi bu ifadelerin anlamsalıdır ve dilsel işleyişte bu ifadeler doğrultusunda anlamlar ortaya koyar. Bu ifadeden olarak, bu anlamın baştan gösterilmesi ya da kılgı alanının (и) belirlenmesini izleyen "щхъ" bileşik sesinin bulunduğu "ищхъэрэ" sözcüğü bir şeyin "aşağısı" anlamına gelen bir sözcüktür. Eğmek, düşmek, düşürmek gibi anlamlar ifade edebileceği açık olan "гъэщхъын" sözcüğü "başını eğmek, boyun eğmek" ve günümüzdeki şeklinde "başla selamlamak" anlamlarının

kurulmasına temel teşkil eder. Kaşları çatılmış gözleri inmiş bir moral bozukluğunu "нэщхъ" sözcüğü ifade eder.

Щхъу:

"Щ" ses efektinin olmak, eril ve pozitif anlamlarındaki "хъу" sesiyle bileşiminde ortaya çıkan "щхъу", bir varolanın oluş ve durumuna ilişkin bir değişimi ifade eden anlam kurar. Bu anlamda, bu bileşik sesin zamansallığında kendisini gösteren "щхъуэ" sözcüğü bir varlıksal durum değişimini ifade etmektedir. Bu değişimi olumsuz yönde gerçekleştirebilecek olan "büyü, zehir" anlamları "щхъухь" sözcüğünde, bir değişimi olumlu yönde gerçekleştirecek olan "ilaç" da "хущхъуэ" sözcüğünde ifade bulur. Bu (щхъуэ) ve bu anlam temelindeki çoğalma ve ötelenmeyi ifade eden "щхъуантIэ" sözcüğü de bir değişim ve derinlik niteliği bulunan "mavi" rengi ifade eden bir sözcüktür.

Щхьэ:

"Щ" ses efektinin insanı ifade eden "хьэ" sözcüğüyle birleşmesinde ortaya çıkan bileşik ses anlamın varlıksal ve insansal bir anlam ifade edeceği açıktır. Bu ortaya çıkan bileşik seste varlıksallığın (щ) insanda (хьэ) hareket bulması söz konusudur. Böyledir "щхьэ" sözcüğünün oluşumu ve "baş" anlamına gelen bu sözcüğün kurgusunda kendisini gösteren etimolojik temelin insanın kendi başını adlandırmasından doğmuş olması doğaldır.

Burada "щ" sesinin başta olması, insan (хьэ) bakımından varlıksallığa atfedilen bir başatlığın göstergesidir. Bununla birlikte, varlıksal anlamın (щ) insanın kendisini (хьэ) ifade ettiği seslemle fiilenimi sonucunda ortaya çıkan bu ifade (щхьэ) insana varlıksal bir yük ve sorumluluk da getirmektedir. İnsan bu varlığın sorumluluğu altındadır ki, bu varlıksal nitelik insanın da ait olduğu tüm bir varolanlar katı ve onun oluşum ve temeline ilişkin bir sorumluluktur. Bu sözcük kurgusu, insanın, kendisinin üstünde taşıdığı en değerli organı olan "щхьэ"nın gereğini yapacağının da ifadesidir.

Bu sorumluluğun kendini gösterdiği zamanın insanlık tarihi bakımından çok eski bir geçmişe sahip olduğu açıktır. Ayrıca, bu sözcüğün "Тхьэ" sözcüğünün oluşum zaman ve mantığına uygun olarak ortaya çıktığı da açıktır. "Хьэ" sözcüğünün dilsel işleyişteki serüveni dikkate alındığında, bu sözcüğün de (щхьэ) homo sapiyen öncesine ait olan bir dilsel işleyiş temelinde kurulmuş olduğu açıktır.

O, insan için bir referans ve merkezdir, merkezi referanstır; başlıbaşına bir bütün ifade eder ve bir bütünün yerine geçer. Her tür başlangıç ve nedensellik, her şeyin başı ve üst ya da yukarısı anlamları buradan itibaren kendisini gösteren anlamlar olarak dilsel işleyişte "щхьэ" sözcüğü temelinde kurulur.

"Ш" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER: «Шх, Шху»

Шх:

“Ш” sesinin bir varolanda meydana gelerek bir ürün olarak ortaya çıkmayı ifade ettiğini söylemiştik ki, bunun efektinin bir temele inme eylemini ifade eden “х” sesiyle işletilmesinden meydana gelen bir bileşik ses olan “шхы” seslemi, bir ürünün inmesi ile temelini bulması anlamlarını verebilir. Ortaya çıkan bu anlamın fiil şekli olan “шхын” sözcüğü “yemek”, zamansal alması durumunda da “yiyedurmak” anлamına gelir. Göğün (уэ) bir ürünü (ш) olarak ortaya çıkan ve yere inen (х) “yağmur” da “уэшх”dir.

Шху:

“Ш” ses efektinin bir sürme ya da devam etme sürekliliğini ifade eden “ху” sesiyle bileşiminden “шху” bileşik sesi ortaya çıkar. Bu bileşik ses bir ürünün (ш) devamında ve sürekliliğinde (ху) onun mayalanmasıyla ortaya çıkan bir ürün olarak “yoğurt” anlamını da ifade eder. Bu sesin zamansal (э) alması durumunda ortaya çıkan “шхуэ” seslemi bir şeyden ortaya çıkan ürünün (ш) çıktığı şeye katılmasını (хуэ) ifade eden bir anlam ortaya koyar ki, burada söz konusu olan şeyin büyüyeceği açıktır. Bu anlamda, “шхуэ” seslemi bir sözcüğün başına gelmesi halinde gerek götürmeye ilişkin bir anlam kurulur, gerekse de kabaca büyüklüğü ifade eden bir anlam kurulabilir (Шхуэл: Kaba et; Meme kaba eti). Aynı bileşik sesin bir ses ya da sözcük sonuna gelmesi halinde ise, konu olan anlamının “büyüklüğü” ya da “oldukça büyüklüğü” ifade bulabilir (Инышхуэ: Büyükçe. ЛІышхуэ: Koca adam).

“ЛЪ, Л, ЛІ” GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER

“Лъ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SES: «Лъху»

Лъху:

“Лъ” sesi bir organizasyon ya da doku ve organ olma potansiyeli ifade eden bir ses anlamdır. Böyle bir sesin zamansal almasında, potansiyeli olduğu şeyler ortaya çıkar, kurulur; organize, doku, organ ifade bulur. Bu ifadelere uygun bir şekilde, bu sesin başlıbaşına seslemi doğrudan kan anlamına gelir ki, kendisi de temel bir canlı dokusu olup, doku ve organları (лъэ) zamanla (э) kendisinden oluşturandır. Bu anlamda kan ya da doku anlamsal efektinin (лъ) “ху” sesiyle bileşiminde ortaya çıkan “лъху” seslemi kansal ya da dokusal bir sürüm anlamına gelebilir. Bu seslemin fiil formundaki ifadesi olan “лъхун, къэлъхун” sözcükleri “doğurmak” anlamına gelir. Bunun zamansalı olan “лъхуэн” filli doğurma eyleminde bulunmak, doğum yapmaktır.

«П, ПІ, Б» SES GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER

“П” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER: «Пс, Пщ, Пш, Пхъ, Пхъу, Пх, Плъ»

Пс:

Bir varolana dahil olmayan ve fakat onun dışında olsa da onunla dışsal bir noktada temas halinde bulunma durumunu ifade eden “п” ses efektinin “с” ses bitimiyle sesleminde “псы” bileşik sesi ortaya çıkar. “С” sesinin varlık ve varolanın oluşumuyla ilgili olan bir ses anlam olduğunu ve varlığın sürdürümü ve değişiminde bir sürekli nedensellik olarak kendisini gösterdiğini ifade etmiştik. Böyle bir işleve sahip olan “с” sesinin, bir varolan dışında ve onunla noktasal bir ilişkide olmayı ifade eden “п” sesini fiillemesinde ortaya çıkan bu bileşik sesin, bir dışsal temasın sürekliliğini ve ilişkili olduğu varolanın çevrelenmesi ve beslenmesi anlamını ortaya koyacağı ifade edilebilir.

Bu şekilde ortaya çıkan “псы” seslemi başlıbaşına “su” anlamına gelir ki, her zaman bir varolanla dış temasta olabilmek ve onunla ilişkisinde onun varoluşunu beslemek ve değiştirmek niteliklerine sahiptir.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, “псы” sözcüğünü oluşturan seslerin birlikte kurdukları anlam, “псы”nın varoluşsal işleve sahip bir varolan olduğunu ifade eder. Burada “псы”da kendisini gösteren anlam, dış temassal ilişkide (п) işleyen ve varlığın oluşumuna nedensellik teşkil eden (с) bir durumun ifadesi olmaktadır ki, bu, yeni bir varoluş biçimini ortaya çıkaracak bir niteliğin ifadesidir. O halde, “псы” ses anlamında kendisini gösteren bir potansiyel söz konusudur ki, bu, bir yeni varoluş biçiminin ya da yeni bir varlık kategorisinin ortaya çıkmasına neden olabilecek bir potansiyeldir. Bu potansiyel ya da tözün zamanın işleyişinde kılgılanmasında “can” ortaya çıkmaktadır ki, bu olguya uygun olarak “псэ” sözcüğünde ifade bulur.

Dış temassal efektte (п) varolanın sürdürülmesinin mümkünlük temelinin (сы) birlikteliği (псы) varoluşa ilişkin bir aşamanın ortaya çıkmasının temelidir. Bu temel ve töz (псы) zamanla (э) canlı varoluşu (псэ) ortaya çıkarır. “Псы” sözcüğünün zamansal (э) ifadesi olan “псэ”, bir yeni varoluş biçimi ve de yeni bir varlık kategorisi olarak önümüze gelmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan “псэ”nin oluş temeli “псы”dır ki, aynı zamanda о, canlılığın (псэугъуэ) sürdürülmesinde temel ögedir.

Пщ:

“П” sesi bir varolana dahil olmamakla birlikte, onunla bir noktasal ilişkiyi ifade eden bir ses anlamsal olarak, varlığa ilişkin temel bir anlam ifade eden ve her tür varolana ilişkin ve varoluşsal durumların ifadesinde kendisini gösteren “щ” sesiyle birlikte sesleminde “пщы” bileşik sesi ortaya çıkmaktadır. Bir varlığa ilişkin olan ve varolanın bütünüyle her tür durumunu ifade edebilen “щ” sesinin varolanın dışında ve varolanla temassal ilişkisinde kendisini gösteren “п” sesini fiillemesinde ortaya çıkan anlamın (пщы) söz konusu varolanla doğrudan ilişkili bir anlam ortaya koyacağı açıktır.

Bu anlamda, ortaya çıkan bileşik ses anlamın bir varolanın varoluşuna ilişkin olan bir dış temassal işlem olacağı değerlendirilebilir. Nitekim, bu bileşik sesin fiil formunda ortaya çıkan “пщын” sözcüğü en temelde felsefik ve ontolojik bir kurgu olarak doğrudan “ölçmek” anlamına gelir. Fiil formuna girmemiş haliyle bu bileşik ses (пщы) “ölç, ölçü, ölçme, ölçüt, ölçek” anlamlarına gelir.

Bununla birlikte, bir varolanla dış temassallığı ifade eden bu bileşik sesin fillenmesinde (пщын) ortaya çıkan eylemin bir varolanla fiziksel olarak dış temas niteliği taşıyacağı da ifade edilebilir ki, böyle bir eylem bir "sürünme" eylemi de olabilir. Aynı sözcük, bir şeyin dış temassal durumuna ilişkin olmak bakımından "şişmek" anlamının da ifadesi olabilir. Dilsel işleyişte, bu bileşik sesin kullanımı bu temelde işler. Bu anlamlarda, "пщ" bileşik sesinin zamansal "э" almasındaki fiillenimi halinde, konu olan bu eylemlerin yapılıyor olması ya da yapıladurması ifade bulur (Пщэн: Sürünedurmak. Ипщэн: -Bir şeyin içine- sürünerek girmek; -Bir şeyin içine- üflemek. Епщэн: -Bir şeye- üflemek).

Bir varolana dış temassallık ifade eden "пщ" bileşik sesinin zamansal "э" almasında, belirli bir varolanla dış temassal ilişkide bulunan bir varolan şey ifade edilmiş olur ki, baş ve gövde açısından bu şekildeki bir ifade boyun bölgesidir (пщэ). Boynun gövde bakımından üstte kalmasında da, "ипщэ" sözcüğü bir şeyin üst tarafını ifade eder.

"Пщ" bileşik sesinin kendisi ölçme işleminin mümkün olmasındaki bir temel olmak bakımından, başlıbaşına sesleminde "ölçü, ölçüt, ölçek" anlamlarını ortaya koymaktadır ki, toplumsal yaşam tarzı bakımından bir ölçüt olabilecek şekildeki bir örnek kişi de "пщы" sözcüğünde ifade bulur. Adıge toplumsal yaşamında, her bir toplumsal birimin çevrimi, böyle bir merkezi ölçüt çevreninde gerçekleşir.

Пш:

Bir varolanın dışında ve onunla temassal ilişkisindeki bir durumun ifadesini veren "п" ses efektinin bir varolandan çıkan ürünü ifade eden "шы" sesiyle birlikte seslenimi "пшы" bileşik sesini ortaya çıkarır. Bileşeni olan seslerin de ifade edebileceği gibi, varolanların dışsal temasında ortaya çıkan bir ürünün nitelenmesi olarak ifade bulur "пшы" sesi.

Bu sesleminde doğrudan bir ifade ortaya koymayan ve bir sözcük niteliği kazanmayan bu sesin zamansal (э) almasındaki seslemi "пшэ"dir ve "bulut" anlamına gelir. Gökyüzündeki nemin bir dışsal etkiyle görünür hale gelmesidir bulut.

"Пш" bileşik sesi böyle dışsal temas ve etkilerle ortaya çıkan bir olgu ve eylemi ifade eder ki, dilsel işleyişte benzeri durumlar olarak değerlendirilebilecek olan anlamlar ortaya koyar. Bu cümleden olarak, ses veren bir müzik aleti de "пшынэ" olarak adlandırılır; bir ödeme eylemini "пшыным" fiili ifade eder.

Пхъ:

"П" gibi bir dışsal temas ilişkisi ifade eden ses efektinin temel ve tözsel anlamları kuran "хъы" sesiyle birleşmelerinde ortaya çıkan bileşik ses "пхъы"dır ki, bir temassal olgunun temel ve tözel bir tarzdaki ifadesidir. Başlıbaşına bu bileşik ses serpilen ya da atılan şu bildiğimiz "ağ" anlamına gelir.

Bu seslerin bileşiminde ortaya çıkan anlamın bir şeye ilişkin temassal temel ifade etmesi söz konusudur ki, "ağ" anlamı da böyle bir kurguya ilişkindir. Bu anlam temelinde, bir şeyin serpilmesi ya da dağıtılması anlamına gelen "пхъын" fiili bir arada bulunan şeylerin dağıtılması olarak, bir aradalık ya da

bütünlük niteliğinin dağıtılması suretiyle konu olan şeylerin önceline indirgenmesi ve tözel hale getirilmesi eylemini ifade eder.

Bir temel ve tözel nitelik, kendisinden bir şeylerin çıkması noktasında değerlendirilebilecek bir anlam da ifade edebilir. Nitekim, "пхъ" bileşik sesinin zamansalı olan "пхъэ" sözcüğü "odun" anlamındadır ve bir tözellikle varolan anlamında bir ham maddeyi ifade eden bu şey (пхъэ), kendisinden çıkarılabilecek ürünleri işaret etmektedir. Bu seslemin (пхъэ), kendisinden itibaren kurulabilecek şeyleri işaret eden bir anlamı ortaya koyması bakımından, bir sözcüğün sonuna gelmesi (onu fiillemesi) durumunda, söz konusu sözcüğün ifade ettiği anlamın mümkünlüğü ile uygunluğu anlamları ortaya çıkar (щIапхъэ: yapılabilir olan, yapılması mümkün olan ya da uygun olan).

Пхъу:

Bir varolanla dış temassal bir durumu ifade eden "п" ses efektinin olma anlamını ifade eden "хъу" sesiyle birlikte sesleminde ortaya çıkan ses "пхъу" bileşik sesidir. Bu bileşik sesin bir "olma" eyleminde işlemesinde karşımıza çıkan anlamın bir "önsel oluş" ifade edebileceği söylenebilir. Bir "evlat" olarak "kız çocuk" bu seslemin (пхъу) başlıbaşına kullanılmasında ifade bulur. Kız evlat için kullanılan bu ifade, dişilliğin bir temel olarak erilliğin bir önceli olduğu anlayışına sahip olan Adıgece için uygun bir ifadedir.

"Пхъу" sözcüğünün ortaya koyduğu anlam bir "önsel olma" durumunun ifadesidir. Bu bileşik sesin önsel olma anlamı ifade etmesi temelinde, onun zamansal (э) alması durumu öne doğru oluş ya da eylem anlamı ortaya koyar ki, böyle bir seslemin (пхъуэ) fiil şekli olan "пхъуэн" sözcüğü öne yapılan bir hamle ya da hareketi ifade eder. Bu anlamda, öne doğru yapılan bir –el- hareketi ya da hamlesi "пхъуэн" sözcüğünde ifade bulur; bu hareketin yönelik bulunduğu hedefe ulaşması ve eylemin tamamlanmasında bir "kapma" işi gerçekleşir ki, bu da "пхъуэтэн" sözcüğünde ifade bulur. "Пхъантэ" sözcüğü, kapma eyleminin kendisine değgin olduğunu ifade eder şekilde kurulmuş olan bir sözcüktür ki, içinde bize gerekli olan şeylerin bulunduğu ve kapıp kapıdan dışarı çıkarken yanımızda götürmekte olduğumuz "çanta, bavul, valiz" anlamlarına gelen bir sözcüktür.

Пх:

"П" sesi bir varolanın dışında ve onunla temassal ilişkili bir durumu ifade eden bir ses anlamsaldır ki, bunun ordinat ekseni yönündeki bir inme eylemini ifade eden bir ses anlamla işletilmesi anlamına gelen "хы" sesiyle bitimli olarak sesleminde ortaya çıkan bileşik ses "пхы" sesidir. Bu durumda, bir temassal ilişkide temele alma durumu, bir şeyin üzerinin kapatılması ve görünür olmasının ortadan kaldırılması ile saklanması veya örtülmesi anlamı doğar. Bu cümleden olarak, bu bileşik sesin fiil formundaki ifadesi olan "пхьын, пхэн" sözcükleri bir şeyin dışsal içeriminde saklanması veya örtülmesi olarak "bağlamak" anlamına gelir.

Bir temassal ilişkide bir şeyin içerilmesinde ortaya çıkan bağlama ya da kuşatma anlamını veren bu bileşik sözcüğün sonuna "р" sesi gelmesi halinde, bileşik sesin ifade ettiği anlam işaret edilerek bize adeta empoze edilmesi işlemi

gerçekleşir ki, bu şekilde oluşan “пхыр” sözcüğü bağlanmış olan bir şeydir, “bağ”dır. Bu ifade, bir araya getirilmiş olan bir ekin demetinin bir bağ oluşturmasında özelleşmiş bir ifadedir.

Sözünü ettiğimiз bağlama anlamı, insanın kendi önünü kapatmak anlamında da kullanılmış olan bir ifadedir ki, “bağlanan şey”in dilsel işleyişteki ifadesi “пхэ” sözcüğünü ortaya çıkarır. Bağlanan şey anlamını veren bu Adıgece sözcük “kıç, arka” anlamında bir adıldır. Kıç ve arka bölge, yönelik olunan ve ön olarak ifade edilen istikametin aksi yönünde kalır, ön bölgenin tersidir. Bu temelden olarak, dilsel işleyişte, ön bölgeye ilişkin olmayan ya da önsel bir doğrultunun aksine yapılan eylem ve olgular ile olması gereken doğrultu ve niteliklerde bulunmayan şeyler bir terslik olmak bakımından “ters (пхэ) durum ve işleyiş (дж)” olarak “пхэндж” sözcüğünde ifade bulur.

Плъ:

Bir varolanın dışsal temas durumunu ifade eden “п” ses efektinin potansiyel bir organizasyon ile kan ve dokusal bir anlam ifade eden “лъ” sesiyle oluşturduğu bileşik ses “плъы” sesidir. Bu durumda, ortaya çıkacak anlamın bir çepersel ya da önsel organize bir olgu ile kan ve dokuya ilişkin olan bir dinamik ifade edebileceği söylenebilir.

Bu bileşik sesin fiil formundaki ifadesi olan “плъын” sözcüğü de “ısınmak, kızarmak, hareketlenmek, hazır hale gelmek” anlamlarına gelen bir fiildir. Bu ifadelerin içkin olarak gerçekleşen bir organizasyon ile kan ya da doku ve organizmaya ilişkin ifadeler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu anlamda, bu bileşik ses bir iç dinamik ile canlıcılığı ya da canlıcı bir eylemselliği ifade eden bir ses anlamdır. Herhangi bir varolan bir iç dinamiğe sahiptir; özellikle de canlı organizmalar böyle bir olanağa sahiptir. Bir varolanın ya da özelinde bir canlının yaşamını sürdürmesi temelindeki bir iç dinamiktir “плъын” fiilinde ifade bulan doğal ve zorunlu eylem. Bir varolan ve özellikle de bir canlı bu anlamda hep bir iç dinamiğe sahiptir ki, hep “плъын” halindedir. Bu fiil her tür içkin işleyiş ile dışsallaşan eylemin ifadesidir; canlının kan ya da özsuyundaki dinamiğin artımını ifade eder. Bir canlının kendi içinde gerçekleşen kan ve dokusal dinamikler yanında, kendisinin beslenmesi için gereken avına karşı -dışsal olarak- hazır olmasından, kendisinin bir av olmasını ön almak bakımından dış tehdite karşı hazır olmasına kadar tüm faaliyetleri “плъын” sözcüğünde ifade bulur. Bu anlamda da, hep hazırdır ve bir iç dinamiği ayakta tutarak varlığını sürdürmektedir bir canlı ki, bu dinamik süreklilik, ona gerekli olan organların ortaya çıkması ve gelişiminin de sürecini ifade eder.

Bu bileşik seste (плъ) ifade bulan iç dinamiğin sürdürülmesi (э) ya da iç dinamiğin dışa yansıması ile bu etkinliğin dışa yansıyarak ötelenmesi dilsel olarak “плъэн” sözcüğünde ifade bulur. Bir canlının iç işleyişinin sürekliliği yanında, bir şeye yönelik olarak dikkat kesilmiş olması anlamında hazır olma durumunu ifade eden bir sözcüktür bu. Bu anlamlarla birlikte, en uzaklara hazır olma olanağını sağlayan bir organın işlevini ifade edecek şekilde özelleşmiş bir anlama da sahiptir “плъэн” sözcüğü ki, “bakmak” anlamına gelen bir sözcüktür o.

Buradan da anlaşılacağı gibi, bakmak anlamına gelen bu sözcük (плъэн) bir şeye hazır olmak ve dikkat kesilmek anlamı temelinde ortaya çıkmış olan bir ifadedir. Bir canlının iç dinamiğinin gereği olarak ortaya çıkan bir dikkat kesilme olgusu, salt göze değgin değildir; her tür organa ve organizmanın bütününe ilişkin olabilecek bir olgudur. Ancak, gözün bir organ olarak etkinliğinin gelişmesinde böyle bir ifade ve sözcük (плъэн) artık göze ilişkin olarak kronikleşir ve göze özelleşmişlikte ifade bulur.

Her tür organizmanın veya organın iç dinamiğinden gelen bir olgu sonucunda hazır olmasını ifade eden bu sözcük anlamının göze özelleşmiş olarak kullanılması Türkçede "bakmak" anlamına gelir. Bakmak gözün doğal işlevidir ve gözün açık ve sağlam olmasında kendisini gösteren bir eylemdir ki, bunun sonucunda ortaya çıkan "görmek" bakma eyleminin sonucunda ortaya konan bir iştir.

Bir iç dinamik ve canlıcı eylem olan "плъын" sözcüğünde ifade bulan durum, her tür varolanı kapsayan bir olgudur. Nitekim, her varolan varlığını sürdürmek bakımından bir iç dinamiğe sahiptir ve sürekli bir iç hareket içindedir. Bir varolanın varlığını sürdürmesi için en küçük parçacıklarından itibaren bir iç hareketi zorunludur. Bu anlamda da "плъын" sözcüğü her varolana ilişkin bir anlam ifade edecek şekilde dilsel işlerlik kazanmıştır. Herhangi bir varolanın iç dinamik ve hareketi sonucunda ortaya çıkan bir görsel niteliği söz konusudur; bu nitelik, varolanın iç dinamiğinin (плъ) yüzeye (фэ) vuran niteliği olarak "плъыфэ" sözcüğünde ifade bulur. Bu sözcük, renk ve sıfat anlamına gelen bir ifadedir.

Bu bileşik ses anlamın (плъ) ifade ettiği iç dinamiğin dışarı yansıması sonucunda her varolana ilişkin bir nitelik söz konusudur ki, bu nitelik dışarıdan renk ya da biçim ile tarz olarak ifade edilmektedir. Bir varolanın iç dinamiğinde dışarı yansımanın en somut hali, konu olan şeyin kızarması olmalıdır ki, en kronik iç dinamik dilsel ifade olarak "плъыжь" sözcüğünde ifade bulur ve bu "kırmızı" anlamına gelir.

"ПI" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER: «ПцI, ПщI, ПкI, Пкъ, ПлI»

Bu bileşik seslerin yazılmasında kullanılan harf "п" olsa da, onların sesleminde duyulan ilk ses "пI" efektini vermektedir. Bu nedenle yazılma şeklini aynı bırakmakla birlikte, bu bileşik sesleri "пI" sesi temelinde oluşan bileşik sesler olarak değerlendiriyoruz.

ПцI:

Bir varolanla dış temas ilişkisinde olmayı ifade eden "п" sesinin kesmeli ve bastırılarak telaffuzu olan "пI" sesi, ilişkili olduğu varolanın beslenmesini veren bir anlam ortaya koymaktadır. Böyle bir sesin bir hiçlik anlamını ifade eden "цIы" ses bitimi olarak sesleminde ortaya çıkan bileşik sesin duyulması "пIцI" şeklinde yazılabilir. Bu anlamda, bir beslenim (пI) altında kendisini gösteren şey bir hiçtir (цIы); başka bir ifadeyle, beslenim efektinin hiçle işletilmesi bu bileşik

sesin ortaya çıkmasına ilişkin ses anlamsal kurgusudur. Bu kurguyla ortaya çıkan bileşik sesin bir gerçeklik ifade etmeyeceği açıktır. Nitekim, "пцIы" olarak yazılan bu bileşik ses Adıgecede "yalan" anlamına gelen bir sözcüktür.

"ЦI" ses anlamının bir hiç ifade etmesi yanında, dilsel işleyişte hiçe varan ve yokluk anlamlarını ifade edebilen anlamlar ortaya koyduğunu da ifade etmiştik. Bir varolanın küçülmesi ve somut halinden çıkarak erimesi gibi ifadelerin de "цI" sesinin ifade mümkünlükleri içinde olduğunu ifade etmiştik ki, "пцI" bileşik sesinin zamansal almasında da benzeri olgular karşımıza çıkar. Bu anlamda "пцIэ" sözcüğü, "пцI"nın ötelenmesi (э) olarak yalanın sürdürümü anlamı yanında, aynı zamanda "bozulma, cıvıklaşma, sıvılaşma" gibi anlamlara da gelir ki, bir maddenin katı halden bir alt hal olan sıvı hale dönüşümü ifadesinde kendisini gösterir. Bu temelde "цIынэ" sözcüğünün "ıslak, cıvık, nemli" gibi anlamlar ifade etmekte olup, "ху" adı verilen tahılın ezilmesi (пIы) ve cıvıklaştırılmasıyla (цIынэ) yapılan hamur da "хупцIынэ" sözcüğünde ifade bulur. Etimolojisini buradan anladığımız "hamur" sözcüğü bugün her tür hamuru ifade eden bir sözcüktür.

Bir varolanın olması gerektiği gibi olmamasının onun kendi varoluşu bakımından bir olumsuzluk ve hiçleme ifade etmesi dilsel işleyişte "цIы" sesinin kurduğu anlamlar arasındadır. Buna benzer anlamların beslenmesi ve sürdürümünü ifade edebilecek olan bir bileşik ses anlamdır "пцIы" seslemi. Bu anlamda, bir insanın giyimli olmasının onun bir varolma tarzı haline gelmesinde, çıplaklık bu durumumun dışında olmak olarak bir olumlu ifade değildir; bu anlamda, "пцIанэ" sözcüğü "çıplak" anlamına gelir ve insanın olması gereken bir durumu ve görüntüsü değildir.

"ПцIы" bileşik sesinin başlıbaşına "yalan" anlamına geldiğini ifade etmiştik ki, bu sesin, kaynak veya göz gibi anlamları veren "нэ" sesinin sonuna gelmesi halinde ortaya çıkan "нэпцI" sözcüğü de yalan anlamından farklı değildir ve "sahte" anlamına gelir.

ПщI:

Dış temassal olarak ilişkili olduğu varolanın beslenmesi anlamsalı olan "пI" ses efektinin bir yeri ifade eden ve yapmak anlamının kendisinden doğduğu "щIы" sesiyle birlikte sesleminde "пIщIы" bileşik sesi doğar. Bu bileşik sesin yazımı "пщI" şeklindedir.

Bu sesin başlıbaşına sesleminde "10" rakamı ifade bulur ki, bu sözcüğün "yapma eyleminin içerilmesi"ni ifade edebileceği gibi, "yaptığın şey" anlamına gelen bir sözcük olduğu da ifade edilebilir.

Bu bileşik sesin fiil formundaki ifadesi olan "пщIын" sözcüğü bir şeylerin bir araya getirilmesi olarak "devşirmek, toplamak" anlamı yanında, bir bitkinin beslenmesi (пI) için yapılan (щIын) bir eylemin de ifadesidir ve bu anlamda "çapalamak"tır; "пщIэн" sözcüğü de çapalamanın bir sürekliliğini verir.

"ПщIэ" seslemi bir yer veya yapma durumunu kapsayan ya da bunların yuva bulması olarak ifade edilebilecek olan bir ses anlamsal kurgudur ki, yaptığı şeyler ve kapsadığı yer bakımından bir nüfuza sahiplik bu seslemde ifade bulur; bu "itibar" anlamına gelir.

ПкI:

Bir varolanın beslenmesi ile yatağı olma durumunu ifade eden “пI” sesinin çıkma anlamını veren “кIы” sesiyle birlikte oluşturdukları bileşik ses “пIкIы” seslemidir ki, bu seslemin yazımı “пкI” şeklindedir. Bu bileşik sesin fiil şeklindeki ifadesi olan “пкIын” sözcüğü bir şeyin bir ucunun yatağından ya da zemininden çıkarak dikilmesini ve bu anlamda da kısmen bir sıçrama ya da fırlama durumunu ifade eder. Örneğin, aracın arkası yerde kalacak şekilde önünün kalkarak dikilmesi olayı “пкIын” sözcüğünde ifade edilen bir durumdur. Bu bileşik sesin zamansal almasında bir şeyin zemin değiştirmesi şeklindeki bir sıçrama anlamı ortaya çıkar ki, “пкIэн” sözcüğü “sıçramak, fırlamak, zıplamak” anlamlarına gelir.

Пкъ:

Bir beslemeyi mümkün kılan ve bu anlamda bir yataklığı ifade eden “пI” sesinin bir doğma ve ortaya çıkma noktasını ya da bir peyda olma durumunu ifade eden “къы” sesiyle birlikte sesleminde ortaya çıkan bileşik ses “пIкъы” seslemidir ki, bu bileşik sesin yazılma biçimi “пкъы” şeklindedir.

Bu bileşik ses anlam, bir şeyin kendisinde beslenerek (пI) ve kendisinden doğacağı (къ) bir bütünlüğün ifadesidir; aynı zamanda, bir şeyin böyle ortaya çıkmasına ilişkin bir ses anlamsal kurgudur. Bu anlamda, bir bütün olarak somut bir gövdeyi ifade eder ki, “пкъы” doğrudan “vücut, gövde” anlamına gelen bir sözcüktür. Bir vücut bölümlerden oluşur; vücudun bölümlerinin organlar olarak genel adlandırılması “Iэпкълъэпкъ” sözcüğünde ifade bulur. Bu sözcük “gövde kol ve bacaklar” deyimine uyan bir anlam ortaya koyarsa da, her tür organı ifade eden bir genel adıldır. Örneğin, bir “Iэпкълъэпкъ” olan “çene” ağız çevrenini oluşturan bir “пкъы”dır ki, özelinde bu bölge ya da organ “жьэпкъ” olarak adlandırılır.

“Пкъ” bileşik sesi dilsel işleyişte bu tür ifadelerin ortaya çıkması bakımından yaygın bir işlerliğe sahiptir. Bir vücudu ya da gövdeyi ifade ederken, kendisine dahil olan organların yatağı olmak ve onların çıktıkları bir bütün olmak ifadeleri temelinde bir anlam ifade eden “пкъы” sözcüğü bir canlı bireyin de kendisinden çıktığı bir “aile”yi, “familya”yı ya da “soy”u da ifade edebilen anlamlar kurar ki, “лъэпкъ” bu anlamları ifade eden bir sözcüktür.

“Пкъы” sözcüğü bu somut anlamlar yanında, dilsel işlerlikte soyut anlamların da ifadesinde kendisini gösterir. Bu anlamda, olumlu ve doğru şeylerin kendisinde beslenerek ortaya çıktığını ifade edebileceğimiz “hakikat” sözcüğünün karşılığı “щыпкъэ” sözcüğüdür. “Щыпкъэ” sözcüğü varlıksal bir temel veya nitelikte (щ) beslenen (пI) ve ortaya çıkmış olan (къэ) şeylerin ifadesidir. “Щыпкъэ” kişi doğru özlü ve sözlü, hakiki bir adamdır.

ПлI:

Bir besleme işlevinde bir yataklık niteliği ifade eden “пI” sesinin olgunluk ifade eden “лI” sesiyle birlikte seslemlerinde “пIлI” bileşik sesi ortaya çıkar ki, bunun yazılma şekli “плI” şeklindedir. Bu bileşik sesin oraya koyacağı anlamın olgunluk yatağı ya da olgunluğun beslenmesi gibi anlamlar olacağı ifade edilebilir.

Bu bileşik ses doğrudan bir sözcük olarak karşımıza çıkar ve “плIы” sözcüğü “4” rakamının ifadesidir. Buradan da, dört sayısının olgun bir sayı olduğunu ifade edebiliriz. Bu bileşik sesin zamansalı olan “плIэ” “dört kez” anlamına gelir. Aynı sözcük omuz ve sırt bölgelerini de ifade edebilmektedir ki, “плIэIу” sözcüğü bunun üst kısmının (Iу) ifadesidir.

“Б” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER: «Бз, Бдз, Бгъ, Бгъу, Бг, Бж, Бжь, Бл»

Бз:

“Б” sesinin bir ilgili açılımı ifade ettiğini söylemiştik ki, onun sonuna gelen “зы” sesiyle birlikte sesleminde ortaya çıkan “бзы” bileşik sesi, söz konusu ilgili açılımsallığın kendinde işleyişini ifade eden bir anlam kurar. Başka bir ifadeyle, ortaya çıkan bu bileşik ses “ilişkili bir açılımın kendinde” olmasını ifade eden bir anlam taşır ki, bir açılımın kendinde mümkün hale geldiğinin ifadesidir.

Bu bileşik ses, ifade ettiği anlamı doğrudan ortaya koyan bir sözcük olarak karşımız çıkar ki, bu “dişi” anlamında bir sözcüktür. Öyle ki, “dişi”, kendinde açılımsal bir ilişkinlik durumunun ifadesidir. Bir açılımın olması halinde, bunun ilişkilendiği mümkünlüğü ifade eden bir anlam taşır dişil olan; doğal ve kozmolojik olarak da her şey bir açılınım ve hareket halindedir. O halde, bu açılımın kendisinden itibaren mümkün olmasını ifade eden temel şeydir dişilliktir; ve tüm oluş ve açılım, kendilerinin temelinde yatan şeyle (dişi ile) ilişkili olması ölçüsünde mümkündür. Dişil olanın kendisi bir töz ve temel olarak süreklilik gösterendir; ve bu süreklilik, kendisiyle ilişkisinde ortaya çıkan her tür açılınım ve oluş tarafından garanti altına alınan şeydir. Dişillik, kendisinden doğan oluş tarafından taşınandır, kaybolmayan ve eksilmeyen şeydir; o bir temel ve bütünlüktür, bir çoğulluktur, bir tözdür ve eksilmeyendir. Bir “oluş” süreci “dişil” olan “temel”den doğar ve dişil temele ilişkin olan bir mümkünlüktür.

Töz anlamı ifade eden “хъ” sesinin açılımında ortaya çıkan oluş “хъу” ses anlamında ifade bulur ki, bu eril bir anlam ifade eder. Bu durumda, “хъ” ses anlamın bir tözellik ifade etmesinde, kendisinden bir oluşun (хъу) ortaya çıkabilmesi için, söz konusu tözün dişil olması gerekir. Bir oluş ve açılım (хъу) aynı zamanda dişilliğin sürmesi olarak da ifade edilebilir ki, “убзыхун (düzenli bir şekilde sürmek; netleşmek)” sözcüğü bunu ifade eder. Oluşun her bir durağı ya da anı da bir dişil dilimdir: Dişilliğin (бзы) eylenmesinde (гъэ) ortaya çıkan “бзыгъэ” sözcüğü oluşun bir durağı ve dilimidir. Dilim (бзыгъэ) sözcüğünde ifade bulan anlam, belirlilik ve kararlılık niteliklerinde duran şey olarak bir dişildir. Oluşun (хъу) ve dişilin sürme durumu (убзыхун) olan açılımın durması, bir varolanın varoluş tarzını ya da aktivitesini bitirmesi anlamına gelir ki, bu, dişil hale dönüş olarak, töze ve temele dönüştür; dişilin eylenmesi ya da dişile yerleşme ifade eden “бзыщIын” sözcüğü bu anlama gelen bir sözcüktür.

Dişil olan şey, kendisinden itibaren ortaya çıkacak olan oluş ya da açılınımın temeli ve tözü olan şeydir. Bir şeyin bir şey için uygun ve hazır hale getirilmesi ya da planlanması, bir şeyin temelinin hazırlanması olarak dişil bir

eylemdir ve “бзын” sözcüğünde ifade bulur. Bu sözcük ve onun zamansal ifadesi olan “бзэн” sözcükleri ifade ettiğimiz anlamlarda dilsel işleyişte mevcuttur. Bu sözcükler, planlama ve biçme anlamları ifade eder; bir kumaşın elbise için biçilmesinde anlam bulmuş fiillerdir.

Dişilliğin bu temelselliğinde ve oluşun kendiyle ilişkili olarak ortaya çıkması gerçeğinde, zamandaki işleyişinin ifadesi, dişilliğin kendi işleyişini ve ötelenimini ifade eder. Bu durumda, bir şeyin ilgili açılınımsallığın sürdürümü ortaya çıkar ki, dişil olanın böyle bir zamansallığı olarak ortaya çıkan “бзэ” sözcüğüdür ve o, dişilin zamansal işleyişidir; dişilliğin zamansal seyirdir. Böyle bir işleyiş, bir şeyin temel kaybının söz konusu olmadığı haldeki işleyişini ifade eder; bir şeyin kendi varlığını sürdürüşü olan ifadedir. Bir şeyin bu durumdaki işleyişini ortaya koyan bu ifade, bir temel işleyişi ve işleyiş temelini ortaya koyar ki, bu “mantık”tır.

Bir varolanın işleyiş ilişkisini ifade eden böyle bir mantık, insanın kendi niteliğinin bir ürünü olarak ortaya çıkan seslerin işleyişinde kendisini en somut olarak göstermiştir. İnsana özgü olan konuşma yeteneği, bu şekildeki bir mantığın tezahürünün en somut örneği olarak kendisini gösterir: Ses çıkarma yeteneğinin sonucunda, bu seslerin doğal olarak insanın kendi canlıcı mantığının işleyişindeki kullanımı, ortaya konuşma mantığını çıkarmıştır; bir canlıcı mantık kendisini seslerin çıkarılması ve kullanılmasında göstermiştir. Böylelikle ortaya çıkan bir konuşma dilinin (псэлъэбзэ) kendisi başlıbaşına bir mantık (бзэ) olarak adlandırılabilir. İnsanın canlıcı mantığının işleyişi, canından nüksederek ortaya çıkan seslerin işleyiş ve ilişkisinde kendisini gösterir ki, bu doğrultuda kurulan konuşma dili insan mantığının en somut hali olarak ortaya çıkar; buradan itibaren de, mantık konuşma diliyle özdeşleştirilebilir.

Бдз:

Bir açılımın ilişkililiğini ifade eden “б” ses efektinin bir bütünsel yer değiştirme ve atma anlamını veren “дзы” sesiyle ortaya koydukları bileşik ses “бдзы” seslemidir.

Bu bileşik ses, ilgililikle açılım gösteren bir atım olarak ifade edilebilecek bir anlam ortaya koyar. Bu cümleden olarak, başlıbaşına “бдзы” sözcüğü bir oyma ya da yarma işleminde kullanılan vida cinsi aletlere verilen genel isimdir. Böyle bir eylemde bulunmak da “бдзын” fiilinde ifade bulur. Bir vida şeklinde olup, bir şeyin (kalas, odun vs.) yarılması ya da açılması için onun arasına konan bu aletlere vurmak için kullanılan çekiç cinsi de “бдзумэ” olarak adlandırılır.

“бдзы” sözcüğü, ifade ettiğimiz işlerde kullanılan sivri atımlı ya da uçlu şeylerin adlandırılmasında kendisini gösterir ki, bu özelliğinin ötelenimi veya sürdürümü onun zamansal (э) almasında kendisini gösterir. “Бдзы” sözcüğünün zamansal almasıyla toprak sürmeyi (вэ) izlemesinde ortaya çıkan sözcük (вабдзэ) “saban”ı ya da onun toprağı sürmek için kullanılan metal bölümünü ifade eder.

Bu bileşik sesin (бдз) bir ötelenimi ya da zamansal (э) kazanması, ifade ettiği böyle bir atımı kendi üzerinde taşıyan bir şeyin de adlandırılmasına olanak sağlar. Böyle ortaya çıkan “бдзэ” sözcüğü, sağlam dikenleri olan “mersin balığı”na verilen bir isimdir. Öyle anlaşılıyor ki, Adıgece “balık” cinsini mersin

balığından olma olarak ifade etmekte ve mersin balıkgilleri olarak isimlendirmektedir: “Бдзэжьей (бдзэ-жьей)”.

Бгъ:

“Б” sesi bir ilgililikteki açılımı ifade eden bir sestir ki, bu ses efektinin açılımın ya da eylemin durması ile eyleme potansiyeli anlamına gelen “гъы” sesiyle birlikte sesleminde “бгъы” bileşik sesini ortaya koyar. Böyle bir bileşik sesin ilgili açılımsal mümkünlüğe sahip olan bir şeyin bu özelliğinin durması ya da eylemden çekilmesi anlamını vereceği değerlendirilebilir.

İlgili açılınım ifade eden “б” sesinin dişil bir ses olduğunu da ifade etmiştik ki, bu özelliğinin durması ya da eylemselliğini kaybetmesi anlamını verebilecek olan “бгъ” sesleminin zamansal (э) alması durumunda ortaya çıkan “бгъэ (бгъы-э)” sözcüğü bir dişinin kısırlığını ya da kısır olma durumunu ifade eden bir sözcüktür.

Aynı anlamsal kurgu, bir dişinin kısırlığı dışında, ilişkide olunan bir kimseye açılınmama durumunun da ifadesini mümkün kılar ki, “бгъэн” fiili bir gücenim durumunun ifadesi olup, birine yönelik olarak “gücenmek” eylemi “ебгъэн” sözcüğünde ifade bulur.

Bir ilgili açılım ifade eden “б” sesinin “eyleme” anlamını ifade eden “гъэ” sesiyle birlikte sesleminde ortaya çıkan “бгъэ” sözcüğü, ilgili açılınımsallık eyleyen bir anlamı ortaya koyar. Bu anlamda ortaya çıkan bu sözcük, bir eylemin durması olarak bir ötelenim ifade eden “бгъэ” gibi telaffuz edilebilen bir sözcük olmakla birlikte, anlam olarak onun tam tersini ifade eden bir sözcüktür. Bu şekilde bir ilgili açılım ve eyleme anlamlarının birleşiminde ortaya çıkan “бгъэ” sözcüğü başlıbaşına “göğüs, böğür” anlamına gelir. Bu sözcük, dilsel işleyişte ses anlamına uygun olan eylemlerin ifadesinde kendisini gösterir; örneğin, öne yapılan hamlelerin ifadesinde (бгъэрыкIуэн: öne hamle yapmak, saldırmak, taarruz etmek) kendisini gösterir. Aynı sözcük (бгъэ) “kartal”ın adlandırılmasında da kendisini gösterir.

Бгъу:

Bu bileşik ses bir ilgili açılımı ifade eden “б” ses efektinin bir varolanın yuvasının kendisinden türediği “гъу” sesiyle birlikte sesleminden ortaya çıkar. Bununla birlikte, bu bileşik sesin “бгъ” bileşik sesinin açılımı (у) olarak ortaya çıkan bir bileşik ses olduğu da ifade edilebilir. Her iki durumda da ortaya çıkan anlamın pek değişmeyeceği ifade edilebilir: Bir ilgili açılımsalın (б) bir varolanın yuvarı ya da yatağı temelindeki (гъу) işlerliğinde ya da bir ilgili açılımsalın (б) eyleminin durması (гъ) noktasındaki bir ifadenin bir açılım (у) kazanmasında ortaya çıkan bir bileşik sestir “бгъу” sesi. Bu sesin başlıbaşına sesleminde “9” sayısı ifade edilir.

Bu bileşik sesin zamansal (э) almasında da, onu oluşturan seslerin anlamları kendisini gösterir ki, bu şekilde ortaya çıkan “бгъуэ” sözcüğü “geniş” anlamına gelir. Böylece, bir varolanın kapsam alanı ya da yuvasına (гъуэ) ilişkin bir açılım (б) ifade edilmektedir. Herhangi bir varolanın genişliğinin az olmasında kendisini gösteren ifade “бгъузэ” sözcüğüyle karşılanır ve bu “dar” anlamına gelen bir sözcüktür.

“Бгъу” bileşik sesinin fiilleniminde ortaya çıkan “бгъун” sözcüğü “sermek” anlamını ifade edecek olan bir eylemin ifadesidir ve bir şeyi sermek “убгъун”, bir şey üzerine sermek “теубгъуэн” fiilleri aynı temelde ifade bulur.

Бг:

Bir ilişkili açılımsal olan “б” ses efektinin bir kılgının aşırılaşması anlamı ifade eden “гы” sesiyle oluşturdukları bileşik ses “бгы” sesidir. Bu ses başlı başına “sırt” anlamına gelir ki, bir canlının sırtı ya da bir dağ sırtı bu bileşik ses tarafından ifade edilen anlamlardır. Böylece, bir kabartı oluşturan bir anlam ifade eden bu bileşik sesin zamansal almasında, kızgın bir yüreğin kabarmasında ifade bulabilecek olan öfkeli sözler ya da intizar olarak ifade edilebilecek olan kızgın sözler de “бгэн” fiilinde ifade bulur.

Бж:

İlgili açılımsallık ifade edebilen “б” ses efektinin hızlı işleyişleri ifade eden “жы” sesiyle birlikte seslemi “бжы” bileşik sesini verir. Bu bileşik ses, anlaşılacağı üzere, bir ilişkililik temelinde hızlı işleyişlerin ifadesi olabilir ki, bu bileşik sesin fiil şekli olan “бжын” sözcüğü “saymak” anlamına gelir. Saymak, ilişkili olduğu varolanın üzerinden hızlı bir şekilde kayan ve ona ilişmeyen ya da onun değişimine değgin olmayan ve fakat o varolanı imlediği varsayımına ilişkin olan bir eylemdir. Bunun zamansal almasında da durum değişmez, “sayadurmak” anlamında bir fiil ortaya çıkar (бжэн). Söz konusu bileşik sesin zamansal almasında ortaya çıkan “бжэ” sözcüğü “kapı” anlamına gelir ki, bir yuva ya da bir evin giriş ve çıkış olanağını veren kapı, o yuva ya da evin bütünselliği içindeki bir boşluğu ifade etmek bakımından, o yere dahil edilmekle bir “varsayılan”dır; bu ifade, bileşin sesin ortaya koyduğu anlamıyla örtüşür.

Бжь:

Bir açılımsal ilişkiyi ifade eden “б” sesinin durmaksızın bir hareketliliği ifade eden “жьы” sesiyle birleşmesinde ortaya çıkan bileşik ses “бжьы”dır. İlgili bir açılımsal niteliğin durmaksızın hareketini ifade eden “бжьы” bileşik sesi başlıbaşına “boyunduruk” anlamına da gelmiştir. Bu bileşik sesin fiil formundaki ifadesi söz konusu hareketli durumun nüfuz edebilirliğini ortaya koyar ki, böyle nüfuz edici ve yakıcı olan bir şeyin adıdır “бжьын” ve “soğan” anlamına gelir. Bu nüfuz edici niteliğin bir şeyde etkisini göstermesi yakıcı bir etki olup, “ибжьэн” fiilinde ifade bulur.

Bu bileşik ses de kendisini oluşturan sesler gibi, dilsel işleyişte işlek olan bir sestir; muhtelif anlamlarda sözcük ve ifade şekillerinin ortaya çıkmasını sağlar. Zamansal alması durumunda ortaya çıkan “бжьэ” sözcüğü muhtelif anlamlara gelen bir sözcüktür: “bal arısı”, “boynuz” ve dolayısıyla “kadeh”.

Бл:

“Б” sesi ilişkili bir açılım ifade eder ki, bu sesin bir şeyin tamamlanmışlığında üzerini örten bir tabakayı ifade eden “лы” sesi bitimi olarak sesleminde ortaya çıkan bileşik ses “блы” sesidir. Bu ses başlıbaşına bir sayı da ifade etmekte olup, böyle bir tamamlanmışlık etkisine sahip olan bu sayı yedidir (7). Bu bileşik ses, bir ilgili açılınım temelinde ete kemiğe bürünmüşlük ve tamamlanmışlık anlamı ortaya koyar. Bu bileşik sesin kendisi bir açılımsal

tamamlanmışlık ifadesi olup, onun fiillenimi bu açılımsal bütünün bir blok olarak ortaya konmasıdır ki, “блын” sözcüğü “duvar” anlamına gelir.

Bu bileşik sesin zamansal almasındaki anlam, bu tamamlanmışlığın ötelenimi ve sürdürümüdür. Bu anlamda, “блэн” fiili bu açılımsal olgunun sürdürülmesi ve her yanı kaplaması anlamını verir. Bu fiil “ışımak” ya da “aydınlatmak” anlamına gelir. Alttan gelen jenerasyon “щIэблэ”dır; bir şeye başlamak “къэублэн”dır. Başlıbaşına “блэ” seslemi, ifade ettiğimiz anlamsal özelliklere sahip olan bir canlı varlık olan “yılan”ın adıdır. Böyle bir uzunluk niteliği olan kol “Iэблэ”dır.

«Ф, ФI, В» SES GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLER

“Ф” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SES: «Фт»

Фт:

Bir canlıcı gücü ifade eden ve üzerinde bir kılıf ve deri oluşumunu sağlayan bir anlama sahip “ф” ses efektinin bir varolanın kendisinden ötelenerek çıkma ve aşmayı ifade eden “ты” sesi bitimli olarak sesleminde “фты” bileşik sesi ortaya çıkar. Kendisini oluşturan ses anlamlarının bileşkesi bir anlama sahip olması beklenen bu sesin başlıbaşına sesleminde, temelinde bir güç ve derisel olan bir şeyin ötelenimi olarak ve olduğu durumdan çıkarak büyümesi özelliğine sahip olan bir organı da ifade edebilir ki, genel olarak cinsel organ böyle adlandırılır.

Bununla birlikte, böyle bir güç ve ötelenim ya da çıkma niteliği ifadade eden eylemlerin de oluşumunu sağlayan bir bileşik sestir ki, altında bulunduğu bir şeyden fırlamak anlamında “щIэфтын”, içinde bulunduğu bir şeyin ya da grubun içinden fırlamak anlamında “хэфтын” eylemleri bu bileşik sesin fiilleniminde ortaya çıkan sözcüklerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SES ANLAMDAN SES GRUBU (SÖZCÜK) ANLAMINA DİLİN İŞLEYİŞ SÜRECİ

GENEL:
SESLERİN BİR ARAYA GELMESİ İLE SÖZCÜK OLUŞUMU VE MİMARİSİ ÜZERİNE

Bir dil seslerden oluşur ve sesler kendisini seslendiren canlıyla bağlantısında doğal olarak canlıya ilişkin olan ve onun canlılığının bir gereği olan bir anlam ortaya koyar. Bu anlamsal argümanın korunması temelindeki bir işleyişe sahip olan bir dil ses anlamsal bir dil olarak ifade edilebilir. Ses anlamsal argümanın işlerliğine sahip olmayan ve seslerin anlamsız kabul edildiği bir dil de "kök kelime" dili olarak ifade edilmektedir.

Kök kelime dilinde, seslerin anlamsızlığında bir araya gelerek ses grupları oluşturması ve bu ses gruplarının da dilin işleyişinde temel birimler olarak kendisini göstermesi söz konusudur ki, böyle ses grupları "kök kelime" olarak ifade edilmektedir. Bu kök sözcüklerin önek ve sonek almalarıyla da dilin işleyişi mümkün hale gelmekte olup, dilsel anlamlar ifade eden ve "sözcük" denen ses grupları burada kendisini göstermektedir.

Bir ses anlamsal işleyişte ise, seslerin kendileri dilin işleyişinde temel birimlerdir ve anlamlı olmaları bakımından birer kök sözcük ya da sözcüktürler. Bunların bir araya gelmesinde de, elbette ki, dilsel işleyişte yeni anlamlar ortaya çıkabilmekte ve bu ses gruplarından oluşmuş olan yeni sözcükler kurulmaktadır.

Kök kelime dilleri konseptinde ortaya çıkmış olan "sözcük" kavramına ses anlamsal bir dilde karşılık aramak gerekirse, bu, dilin işleyişinde hem seslerin bizzat kendileri olabilmektedir, hem de seslerin kendi anlamsal temellerinde bir araya gelerek oluşturdukları dilsel ifadeler olan ses grupları olabilmektedir. Bir ses dilinde seslerin bir araya gelmesiyle oluşan dilsel ifadelerin bir sözcük niteliği bulunması kadar, bir ses anlamın ya da başlıbaşına bir sesin de bir sözcük niteliği bulunabilmektedir. Nitekim, "dilsel anlamlı ifade birimi" olarak anlayabileceğimiz "sözcük" kavramını Adıgecede karşılayabilecek olan "псалъэ" sözcüğünü "söz, konuşma" olarak çevirebiliriz ki, bu sözcüğün ortaya koyduğu kavram bakımından bir konuşma biriminin anlamlı dilsel ifade olması koşulunda bir ses ya da ses grubu veya sözcük grubu olması, durumu değiştirmez.

Ancak, bir ses anlamsal dilde seslerin başlıbaşına bir dilsel ifade olması yanında, seslerin bir araya gelerek yeni dilsel ifadeler oluşturmaları ses anlamsal bir dilsel işleyişin bir aşamasıdır ki, bunun dilsel bir mimari olmak bakımından incelenmesi gerekir. Nitekim, seslerin bir araya gelmesi dilsel işleyiş bakımından bir uyum mekanizmasını gerektirmelidir; daha da genelleştirirsek, seslerin bir araya gelişine ilişkin olan bir dilsel sistem söz konusu olmalıdır ve bunun konu edilmesi gerekir. İşte burada bunlara ilişkin esaslara değinilecektir.

Adıgecede sözcük mimarisine ilişkin buradaki çalışma, seslerin bir araya gelmesinde ortaya yeni bir anlam koymalarına ilişkin esasları konu edinir. Seslerin bir araya gelerek bir sözcüğün oluşması, ses anlam temelinde ve seslerin anlamsal temelde uyumluluk ve tamamlayıcılık nitelikleriyle mümkündür. Bu

ifadeden olarak, Adıgece sözcük mimari yapısı ses anlamların bilinmesi ve izlenmesinde kolaylıkla anlaşılabilecek bir hususdur.

Genel anlamda Adıgece sözcük mimarisi, esasen bu çalışma boyunca konu edilen hususlar ile tespitlerin tümünü kapsayan bir hususdur. Bununla birlikte, burada seslerin bir araya gelmesindeki kurgusal niteliklere değinilecektir. Bu anlamda da, sözcük mimarisine ilişkin olan buradaki çalışma, ikinci bölümde seslerin anlamları ile ortaya koydukları geometrik sistem anlayışı temele yerleştirilmiş olduğu halde anlaşılmak gerekir.

Aşağıda değinilen olgular, müteakip konunun işlenmesi sırasında karşımıza çkan sözcüklerin niteliklerini tanımak ve anlamsal kurgularını izlemek bakımından yararlı örneklemeler sunar. Aşağıda değinilen hususlar, Adıgece sözcük ve ifade olşum mantığına ilişkin bir alıştırma adımıdır. Konuyu izlemek ve dilsel ifadelerin oluşum mantığını kavramak bakımından ayırt edici birkaç hususun altını çizmektedir.

*

Ses gruplarının (sözcük) oluşumu ile sayılarına ilişkin bir fikir…

Bir ses dilinde sesler dilin birim elemanları olup, anlam ve anlamsallardır ki, genellikle de birer sözcük hükmündedirler. Bu durumda da, bir araya gelerek oluşturdukları ses grupları da seslerin temel anlamında ortaya çıkan anlamlı ifadelerdir ki, bir ses dilinde sözcükler genel olarak seslerin çaprazlanmasıyla oluşturulabilecek olan ses gruplarıdır.

Bu ifadeden olarak, ses anlamsal bir dilde ses birimlerinin bir matris çizelgesinde birbiriyle çaprazlanmasında iki sesli bir kelime ortaya çıkar; bunların tekrar ses birimlerine çaprazlamasından üç, onların çaprazlamasından dört vb. şeklinde giden bir sözcük oluşumu söz konusu olur. Böylece ikili, üçlü, dörtlü vb. ses kombinasyonları sözcük oluşumunun aritmetiğini verir.

Ancak, böyle bir sözcük çokluğuna ulaşmak için yaşamın her alanında dilin işler halde olmasına ve yeni anlamların doğuşuna ilişkin zorunluluklara ihtiyaç vardır ki, günümüzde Adıgecenin ancak ikinci bir dil olarak yaşaması noktasında, bu şekildeki sözcük oluşumu bir yana, mevcut ses ve sözcükler kaybolma sürecini yaşamaktadır.

Adıgece seslerin tümünün aşağıda verilen çizelgedeki şekilde yazılması ve çaprazlanmasıyla ortaya çıkan iki elemanlı ses gruplarının iki sesli bir sözcük olabilmesi söz konusudur. Seslerin incelenmesinde ifade ettiğimiz esaslar doğrultusunda her sesin anlam, anlamsal ve işlevsel durumuna uygun olarak, ardışık gelen iki sesin bir sözcük oluşturma potansiyeli söz konusudur. Ancak, bu ikili ses gruplarının tümü henüz sözcük değildir; nitekim, sözcük olarak ortaya çıkabilmesi yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ihtiyacı gerektirir, ortaya çıkması gereken bir anlama ihtiyaç duyar.

Bununla birlikte, aşağıdaki çizelgeden de izlenebileceği gibi, başlıbaşına bir sözcük niteliği kazanmış olan ve bu bakımdan da bir anlam ifade eden ikili ses grupları yanında, tam anlam kazanmamış da olsa, anlamsal nitelikte olup kullanımı halinde söz konusu anlamsalın bir kronik oluşturması ve bir sözcük olarak ortaya çıkmasını bekleyen ses grupları vardır. Kimi ses grupları bir anlam

ya da anlamsal nitelik kazanmaya uzaktır; çünkü, söz konusu iki sesin böyle adışık gelmesinde bir anlam ortaya çıkabilmesi mümkün değildir. Bu da, konu olan seslerin anlam ve işlevlerinin niteliğine ilişkin bir olgudur. Ancak, ifade ettiğimiz bu örneklerin anlamlı ya da anlamsal olan ses gruplarına göre sayı bakımından az olduğunu da ifade etmek gerekir.

Yukarıdaki ifadelerin de açık ettiği şekilde, sözcük oluşum mantığında ses anlamsal temel vardır. Bu temel olgu sözcük oluşumunu da belirleyen mantıktır. Bu ifadeye uygun bir şekilde, aşağıdaki çizelgede ortaya çıkan iki ses elemanlı sözcüklerin de seslere ilişkin olarak ifade ettiğimiz anlam ve anlamsal niteliklerde kendisini gösterdiği izlenebilir; -anlam dediğimizde bu bir sözcüktür, anlamsal da bir sözcüklem anlamına gelir. Ve doğaldır ki, bir araya gelen seslerin anlam ya da anlamsal nitelikli olması yanında, kimi seslere ilişkin olarak ifade ettiğimiz işlevsel kavramı sözcük ve dilsel ifadeler bakımından bir kriter olamaz. "Sözcük" dediğimiz kavramın kendisi bir "anlam"a sahip olmaktır ki, bir araya gelen ikili ses grubunun bir anlam ya da anlamsal ifade ortaya koymamaları halinde, bu, doğrudan, konu olan ikili ses grubunun anlamsız olması anlamına gelir.

Tüm bu hususlar, seslerin ikili kombinasyonuyla ortaya çıkan ifadelere ilişkin bir örnek alan çizelgesi niteliği bulunan aşağıdaki çizelgeden izlenebilir: "ÇİZELGE:10".

Çizelgede ortaya çıkan anlamlı ya da anlamsal nitelikli ses gruplarının mevcut seslerle yeniden çaprazlanmasıyla üç, müteakiben da dört vb. şekilde daha fazla seslerden oluşan sözcüklerin oluşumu da mümkündür. Bununla birlikte, ortaya çıkan bu sözcüklerin de bir araya gelerek birleşik sözcük oluşturabilmeleri de söz konusudur. Tüm bunları bir arada gösterebilecek çizelgelerin hazırlanması mümkündür ve sözcük oluşumunun çizelgelenmesi bakımından yararlıdır. Ancak, "ÇİZELGE:10" iki sesin bir araya gelerek oluşturdukları sözcük ve sözcüklem ile bir araya gelse de bir anlam oluşturmayan ikili ses gruplarına ilişkin bir örnek alan çalışmasıyla sınırlıdır.

*

Çizelge üzerine: Ses gruplarının (sözcük) anlamsal değer yelpazesi üzerine bir fikir…

Örnek olmak bakımından, bir grup ses seçilerek bunların çaprazlanmasında ortaya çıkan ikili ses grupları "ÇİZELGE:10"da verilmiştir. Bu çizelgenin ve ortaya çıkan ikili ses kombinasyonlarının değerlendirilmesi üzerine burada birkaç not düşmek gerekirse şunlar ifade edilebilir:

-Daha önceki bölümde seslerin anlam ve anlamsalları irdelenmiştir ki, bu bilgiler temelinde konu olan çizelgede ortaya çıkan ikili ses gruplarının anlamlarına ilişkin tahminlerde bulunulabilir. Böyle bir alıştırma yararlıdır ve okuyucuya önerilir.

-Sözük kurgusunda ifade edileceği gibi, sözcük sonunda bulunan "ə" sesinden bir önceki "ə" sesinin "a"ya dönüşümü söz konusudur. Normal yazılışının da bir ifade olması yanında, "ə"nın "a"ya dönüşümüyle oluşan bir ifadenin de dikkate

alınması ve yazılması nedeniyle, çizelgede çaprazlanan seslerin ikili kombinasyonundan fazla ifade örneği ortaya çıkmıştır.

ÇİZELGE: 10

	Щ,э	ЩI,э	Ш,э	К,э	Ку,э	КI,э	*Къ,э*	Къу,э
Х,э	Хыщ Хыщэ Хэщ Хэщэ Хащэ Щых Щыхэ *Щэх* Щэхэ Щахэ	ХыщI ХыщIэ ХэщI ХэщIэ ХащIэ *ЩIых* ЩIыхэ ЩIэх ЩIэхэ ЩIахэ	*Шых* Шыхэ Шэх Шэхэ Шахэ *Хыш* Хышэ Хэш Хэшэ Хашэ	*Хык* *Хыкэ* Хэк Хэкэ Хакэ *Кых* Кыхэ *Кэх* Кэхэ Кахэ	Хыку Хыкуэ Хэку Хэкуэ Хакуэ *Кух* Кухэ *Куэх* Куэхэ Куахэ	КыкI КыкIэ КэкI КэкIэ КакIэ *КIых* КIыхэ КIэх КIэхэ КIахэ	**Хыкъ** Хыкъэ **Хэкъ** Хэкъэ Хакъэ *Къых* Къыхэ *Къэх* Къэхэ Къахэ	Хыкъу Хыкъуэ Хэкъу Хэкъуэ Хакъуэ Къух Къуэх Къухэ Къуэхэ Къуахэ
Ху,э	Хущ Хущэ Хуэщ Хуэщэ Хуащэ Щыху Щыхуэ Щэху Щэхуэ Щахуэ	ХущI ХущIэ ХуэщI ХуэщIэ ХуащIэ ЩIыху ЩIыхуэ ЩIэху ЩIэхуэ ЩIахуэ	*Хуш* Хушэ Хуэш Хуэшэ Хуашэ Шыху Шыхуэ Шэху Шэхуэ Шахуэ	*Хук* *Хукэ* Хуэк Хуэкэ Хуакэ Кыху Кыхуэ Кэху Кэхуэ Кахуэ	Хуку Хукуэ Хуэку Хуэкуэ Хуакуэ Куху Кухуэ Куэху Куэхуэ Куахуэ	ХукI ХукIэ ХуэкI ХуэкIэ ХуакIэ КIыху КIыхуэ КIэху КIэхуэ КIахуэ	**Хукъ** Хукъэ **Хуэкъ** Хуэкъэ Хуакъэ *Къыху* *Къыхуэ* Къэху Къэхуэ Къахуэ	Хукъу Хукъуэ Хуэкъу Хуэкъуэ Хуакъуэ Къуху Къухуэ Къуэху Къуэхуэ Къуахуэ
Хь,э	Хьыщ Хыщэ Хьэщ Хьэщэ Хьащэ Щыхь Щыхьэ Щэхь Щэхьэ Щахьэ	ХьыщI ХьыщIэ ХьэщI ХьэщIэ ХьащIэ ЩIыхь ЩIыхьэ ЩIэхь ЩIэхьэ ЩIахьэ	*Хьыш* *Хьышэ* *Хьэш* Хьэшэ Хьашэ Шыхь Шыхьэ Шэхь Шэхьэ Шахьэ	*Хьык* *Хьыкэ* *Хьэк* Хьэкэ Хьакэ Кыхь Кыхьэ Кэхь Кэхьэ Кахьэ	*Хьыку* *Хьыкуэ* Хьэку Хьэкуэ Хьакуэ Кухь Кухьэ Куэхь Куэхьэ Куахьэ	*ХьыкI* ХьыкIэ ХьэкI ХьэкIэ ХьакIэ КIыхь КIыхьэ КIэхь КIэхьэ КIахьэ	**Хьыкъ** Хьыкъэ **Хьэкъ** Хьэкъэ Хьакъэ *Къыхь* *Къыхьэ* Къэхь *Къэхьэ* Къахьэ	*Хьыкъу* Хьыкъуэ Хьэкъу Хьэкъуэ Хьакъуэ Къухь Къухьэ Къуэхь Къуэхьэ Къуахьэ
Лъ,э	Лъыщ Лъыщэ Лъэщ Лъэщэ Лъащэ Щылъ Щылъэ Щэлъ Щэлъэ	ЛъыщI ЛъыщIэ ЛъэщI ЛъэщIэ ЛъащIэ ЩIылъ ЩIылъэ ЩIэлъ ЩIэлъэ	Лъыш Лъышэ Лъэш Лъэшэ Лъашэ Шылъ Шылъэ Шэлъ Шэлъэ	*Лъык* *Лъыкэ* Лъэк Лъэкэ Лъакэ Кылъ Кылъэ Кэлъ Кэлъэ	Лъыку Лъыкуэ Лъэку Лъэкуэ Лъакуэ Кулъ Кулъэ Куэлъ Куэлъэ	*ЛъыкI* ЛъыкIэ ЛъэкI ЛъэкIэ ЛъакIэ КIылъ КIылъэ КIэлъ КIэлъэ	**Лъыкъ** Лъыкъэ **Лъэкъ** Лъэкъэ Лъакъэ *Къылъ* *Къылъэ* Къэлъ Къэлъэ	Лъыкъу Лъыкъуэ Лъэкъу Лъэкъуэ Лъакъуэ Къулъ Къулъэ Къуэлъ Къуэлъэ

	Щалъэ	ЩIалъэ	Шалъэ	Калъэ	Куалъэ	КIалъэ	Къалъэ	Къуалъэ
Л,э	Лыщ Лыщэ Лэщ Лэщэ Лащэ Щыл Щылэ Щэл Щэлэ Щалэ	ЛыщI ЛыщIэ ЛэщI ЛэщIэ ЛащIэ ЩIыл ЩIылэ ЩIэл ЩIэлэ ЩIалэ	Лыш Лышэ *Лэш* Лэшэ Лашэ Шыл Шылэ Шэл *Шэлэ* *Шалэ*	*Лык* *Лыкэ* *Лэк* *Лэкэ* *Лакэ* *Кыл* *Кылэ* *Кэл* *Кэлэ* *Калэ*	Лыку Лыкуэ Лэку Лэкуэ Лакуэ Кул Кулэ Куэл Куэлэ Куалэ	*ЛыкI* ЛыкIэ *ЛэкI* ЛэкIэ ЛакIэ *КIыл* *КIылэ* КIэл КIэлэ КIалэ	**Лыкъ** Лыкъэ **Лэкъ** Лэкъэ Лакъэ *Къыл* *Къылэ* Къэл Къэлэ Къалэ	Лыкъу Лыкъуэ Лэкъу Лэкъуэ Лакъуэ Къул Къулэ Къуэл Къуэлэ Къуалэ
ЛI,э	ЛIыщ ЛIыщэ ЛIэщ ЛIэщэ ЛIащэ ЩылI ЩылIэ ЩэлI ЩэлIэ ЩалIэ	ЛIыщI ЛIыщIэ ЛIэщI ЛIэщIэ ЛIащIэ ЩIылI ЩIылIэ ЩIэлI ЩIэлIэ ЩIалIэ	ЛIыш ЛIышэ ЛIэш ЛIэшэ ЛIашэ ШылI ШылIэ ШэлI ШэлIэ ШалIэ	ЛIык ЛIыкэ *ЛIэк* *ЛIэкэ* *ЛIакэ* КылI КылIэ *КэлI* КэлIэ *КалIэ*	ЛIыку ЛIыкуэ ЛIэку ЛIэкуэ ЛIакуэ КулI КулIэ КуэлI КуэлIэ КуалIэ	ЛIыкI ЛIыкIэ *ЛIэкI* ЛIэкIэ ЛIакIэ КIылI КIылIэ КIэлI КIэлIэ КIалIэ	**ЛIыкъ** ЛIыкъэ **ЛIэкъ** ЛIэкъэ ЛIакъэ *КъылI* *КъылIэ* КъэлI КъэлIэ КъалIэ	ЛIыкъу ЛIыкъуэ ЛIэкъу ЛIэкъуэ ЛIакъуэ КъулI КъулIэ КъуэлI КъуэлIэ КъуалIэ
П,э	Пыщ Пыщэ Пэщ Пэщэ Пащэ Щып Щыпэ *Щэп* Щэпэ Щапэ	ПыщI ПыщIэ ПэщI ПэщIэ ПащIэ *ЩIып* ЩIыпэ *ЩIэп* ЩIэпэ ЩIапэ	Пыш Пышэ Пэш Пэшэ Пашэ *Шып* Шыпэ *Шэп* Шэпэ Шапэ	Пык Пыкэ *Пэк* *Пэкэ* Пакэ *Кып* Кыпэ *Кэп* Кэпэ Капэ	Пыку Пыкуэ Пэку Пэкуэ Пакуэ *Куп* Купэ *Куэп* Куэпэ Куапэ	ПыкI ПыкIэ ПэкI ПэкIэ ПакIэ *КIып* КIыпэ *КIэп* КIэпэ КIапэ	**Пыкъ** Пыкъэ **Пэкъ** Пэкъэ Пакъэ *Къып* Къыпэ *Къэп* Къэпэ Къапэ	Пыкъу Пыкъуэ Пэкъу Пэкъуэ Пакъуэ *Къуп* Къупэ *Къуэп* Къуэпэ Къуапэ
ПI,э	ПIыщ ПIыщэ ПIэщ ПIэщэ ПIащэ ЩыпI ЩыпIэ ЩэпI ЩэпIэ ЩапIэ	ПIыщI ПIыщIэ ПIэщI ПIэщIэ ПIащIэ ЩIыпI ЩIыпIэ ЩIэпI ЩIэпIэ ЩIапIэ	*ПIыш* *ПIышэ* *ПIэш* ПIэшэ ПIашэ ШыпI ШыпIэ *ШэпI* ШэпIэ ШапIэ	*ПIык* *ПIыкэ* *ПIэк* *ПIэкэ* *ПIакэ* КыпI КыпIэ КэпI КэпIэ КапIэ	ПIыку ПIыкуэ ПIэку ПIэкуэ ПIакуэ КупI КупIэ КуэпI КуэпIэ КуапIэ	*ПIыкI* ПIыкIэ ПIэкI ПIэкIэ ПIакIэ КIыпI КIыпIэ КIэпI КIэпIэ КIапIэ	**ПIыкъ** ПIыкъэ **ПIэкъ** ПIэкъэ ПIакъэ *КъыпI* КъыпIэ КъэпI КъэпIэ КъапIэ	ПIыкъу ПIыкъуэ ПIэкъу ПIэкъуэ ПIакъуэ КъупI КъупIэ КъуэпI КъуэпIэ КъуапIэ

-Ardışık gelen her sesin bir dilsel ifade olmayacağını söylemiş durumdayız ki, yukarıdaki çizelgede "**koyu**" olarak gösterilmiş olan ses grupları böyledir. Daha önceki bölümde "къ" sesinin incelenmesi sırasında ifade ettiğimiz anlamsal niteliği bakımından, -çizelgede görüldüğü şekilde- bir sesin sonuna gelmesi

halinde bir anlam (sözcük) ya da anlamsal (sözcüklem) kurmamaktadır, dilsel işleyişte bir işlev ortaya koymamaktadır.
-Diğer ses gruplarının değerlendirilmesinde kimi ses grupları vardır ki, bunlar kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ve somut olarak dilsel işleyişte sıklıkla karşılaşılabilen genel bir sözcük niteliğindedirler. Bununla birlikte, kimi ses grupları da fiil kökü ya da çekimli fiil niteliğindedir ki, bunların da anlamlı ifadeler olduğu kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıktır. Her iki durumda olan ses grupları çizelgede çoğunluktadır. Ancak, dilsel işleyişte sürekli karşılaşılmayan ve bu bakımdan da somut sözcükler olarak değerlendirmek konusunda çekinceye düştüğümüz ses grupları da vardır ki, bunların birer sözcük ve anlam olduğunu ya da sözcüklem ve anlamsal olduğunu ayırdetmek o kadar kolay değildir. Bunlar içinde dilsel kullanımı yaygın olmasa da, bir genel sözcük ya da fiil kökü ve çekimli fiil niteliği bulunan ifadeleri de -yani somut bir anlamı oluşmuş olanlarını- diğer iki kategoriyle aynı şekilde değerlendirdik. Bu durumda da, çizelgedeki ses gruplarının çoğu bu değerlendirmeye girmektedir ki, bu sınıflandırma kapsamında olan ses gruplarını "normal" yazı karakteriyle yazılı olarak bıraktık.
-İfade ettiğimiz bu değerlendirmede, somut olarak bir anlam ve sözcük niteliği taşımayan ve fakat bir anlamsal ve sözcüklem niteliği bulunan ses gruplarını "*latin*" karakterle gösterdik. Ancak belirtmek gerekir ki, bunlar kullanımları yaygınlaşmamış olan ifadelerdir ve kullanılmaları halinde somut bir anlam ve sözcük niteliği kazanabilecek nitelikteki ses gruplarıdır.
-Çizelgeye dikkat edilirse, *latin* karakteriyle yazılmış olan ses gruplarının genelde belirli satır ve/veya sütunlarda yığılma gösterdiği farkedilir. Bunun nedeni de, dilin işleyişinde bazı seslerin ardışık gelme eğiliminin az olmasıdır.
-Adıgecede seslerin kendileri anlam ve anlamsaldır ki, çizelgede çaprazlanmak üzere seçilmiş olan seslerden somut dilsel anlam ortaya koymayan ve anlamsal olan sesler de *latin* karakterle gösterilmiş, somut bir anlam ifade edenler normal karakterde bırakılmıştır.
-Belirtmek gerekir ki, somut bir anlamı olan ve bir sözcük olarak ortaya çıkmış olan ses gruplarının çoğunlukla birden fazla anlamı mevcuttur. Bu, bir sesin mevcut temel anlamının dilsel işleyişteki pratikte çoğalması nedeniyledir. Bu şekilde, seslerin dilsel işleyişte edindikleri anlam çoğalması, çoğu sesin bir anlam bandına sahip olmasına yol açar. Dilsel işleyişte bir tür geri besleme sistemi işlemektedir ki, anlamı çoğalmış ya da genişlemiş olan bir ses, bir başka sesle bir arada bulunması halinde, herhangi bir spesifik anlamında kurgulanmış olması ve de okunması mümkündür; bir sözcüğün birden fazla anlam ifade edebilmesi bundandır.
-Her durumda, yukarıdaki örnek çizelgede ortaya çıkan ses gruplarından çoğunun anlamlı ifadeler olduğu ve bir sözcük niteliği taşıdığı açıktır. Bununla birlikte, iki sesli bir sözcüğün ifade ettiğimiz gibi çoğunlukla ve en azından iki anlam kurabilmesi de dilde kurulabilen bir anlam çoğulluğunun ifadesidir. Yukarıdaki şekilde ortaya çıkan sözcüklerin sayıca çokluğu açıktır; ancak, dilsel olarak ortaya çıkan ifade ve kurulan anlam bu sayıyı hayli geçebilmektedir.

*

Canlı organizmadan çıkan ses, konu olan canlının canlılık işleyiş mantığının taşıyıcısıdır. Canlı içinde gerçekleşen bir içkin olayın ortaya konması olan bir ses, konu olan organizasyon ya da anlamın eylenmesi noktasında bir eylemsel birimdir…

Bir canlı organizmadan ortaya çıkan sesler, konu olan canlı organizmada gerçekleşen bir organizasyonun ürünüdür ki, daha başlangıçta canlının içkin organizasyonu olan bir anlam ortaya koyar. Bu içkin organizasyon sonucunda ve onun bir ürünü olarak ortaya çıkan ses, konu olan içkin organizasyon kapsamında söz konusu canlının bir mantıksal niteliği olan bir ses varlıktır. Bu şekilde ortaya çıkan ses söz konusu canlının canlılığının bir devamıdır. Canlının devamı ve onun canlılığının mantıksal işleyişi olarak ortaya çıkan ses, bu doğrultuda varolma sürecine girer ki, bu süreçle onun canlı tarafından sürekli kullanımında oluşan kronik, dil dediğimiz sürecin başlaması ve giderekten gelişmesinin önünün açılmasıdır.

Bir sesin, canlı organizmasında bir içkin olayın tezahürü olarak ortaya çıkması noktasında, söz konusu sesin canlı bakımından bir içkin anlamı olduğu açıktır. Bu sesin tam da ortaya çıkması noktası, bu içkin organizasyon ya da iç tepkinin ortaya konmasıdır ki, bu noktanın, konu olan canlının içkin organizasyonda oluşan anlamın eylenme hali olduğu ifade edilebilir.

Konu olan içkin organizasyon iç ya da dış etkenler ve nedenlerle oluşur ki, bir nedensellik taşıyan bu organizasyon bir anlam ifade eder. Bu süreçle oluşarak ortaya çıkan bir ses de bu anlamı taşımakta olup, konu olan sesin ortaya çıkarak bir ses varlık olarak kendisini göstermesi noktası, konu olan anlamın eylenme noktasıdır.

Canlının iç tepkisi ya da içkin organizasyonunun bir ses olarak açığa çıktığı nokta, konu olan organizasyonun ya da anlamın canlı tarafından eylenme noktasında ortaya konmuştur. Bu itibarla da, her bir ses ortaya çıkışında eylemsel bir niteliktedir. Bir sesin ortaya çıkması kendi anlamının eylenmesine ilişkin bir sahnedir. Her sesin ifade ettiğimiz tarzda bir anlamı olmasında, onun birim ses olarak seslemi, bu anlamın eylemsel niteliğindedir. Bu ifadeden olarak, her bir birim ses bir eylem ve yaptırım niteliği taşır; anlamının eylenmesi bakımından bir emir kipidir.

Bu bakımdan da, her birim ses, ortaya koyduğu anlamın gerçekleşmesine ilişkin bir fiil formuna geçmeye hazırdır. Her bir birim ses, sonuna finale anlamsalı olan "ʜ" sesi gelmekle bir fiil mastarı niteliği kazanır. Bu durumla ilgili aşağıda açıklamalar verilmiştir:

*"Ses anlam" ya da anlamlı olan ses birimlerinin doğrudan fiil formuna girmesinde hem ses biriminin kendisi olmak hem de anlamının eylenmesi olgusu gerçekleşir:

-Ortaya çıkan fiil öncelikle konu olan sesin fonetik olarak eylenmesidir. Bir şeyin kendi olması anlamının bir eylem olmasında, fiil formuna sokulmuş olan ses birimi kendinde eylenme olgusundadır. Burada sesin fonetik olarak kendisi eylenmektedir; bir ses varlığın bir varolan olarak kendisinin eylenmesi ya da var

olduğunun ortaya konması söz konusudur. Bir örnek vermek gerekirse, “с” sesinin bir ses olarak kendisinin varlığı “сын” fiilinde eylenir; bu fiil “с sesinin kendisi olmak” anlamındadır.
-Aynı işlemin bir diğer yönü de sesin ortaya çıkışına ilişkin anlamın eylenmesidir ki, bir ses birimi doğrudan fiil formuna girmekle sesin anlamı eylenmektedir. Bu şekildeki fiilin yazımı da doğal olarak yukarıdakiyle aynıdır (örnek: сын). Ancak bu fiilin anlamı aynı zamanda “с” sesinin ortaya koyduğu anlamın eylenmesidir ki, aldığımız örnek (с) bakımından bu fiil (сын) doğrudan “yanmak”tır.

*“Ses anlamsal” ya da anlamsal olan ses birimleri doğrudan fiil formunda yazılmakla, ancak sesin bir ses olarak varlığı ya da eylenmesi anlamı ortaya çıkar:
-Tüm seslerin ifade ettiğimiz şekilde fiil formuna gelmesi söz konusudur ki, bu şekilde ortaya çıkan fiil en azından konu olan sesin kendisi olmak anlamındadır. Bununla birlikte, aynı fiil, birim ses olarak anlamı olan sesler için anlamının eylenmesi olarak da okunurken (örneğin: сын), anlamsal olduğunu ifade ettiğimiz seslerin (örneğin: къ, п) bu şekildeki fiillenimi yalnızca o sesin kendisi olmak anlamına sahip olan bir fiil olarak okunabilir (örneğin: къын).
-Nitekim, ses anlamsallar sözcük içerisindeki fonksiyonelliğinde bir anlam kazanırlar (örneğin: дыкъын). Bunun nedeni de gerek sesler üzerine irdelemede ve gerekse müteakip konular içinde irdelenip anlaşılır.

*Anlamsallar yanında ünlü seslerden bir anlamı bulunmayan ve fakat dilsel işleyişte fonksiyonel olan, bu bakımdan da başlıbaşına bulunmayan ve sözcük başına gelmeyen seslerin (ы, э, й, о) doğrudan fiilleniminde de kendisi olmak dışında bir anlam ortaya koymazlar. Aynı zamanda bu seslerin sözcük başına gelmemesi bakımından da fiil formunda yazılmaları da pek uygun düşmez.

*

Seslerin bir araya gelmesinde (sözcük oluşumunda) aralarında doğal olarak bir hiyerarşi oluşur; bu hiyerarşi her bir sesin gruptaki işlevini belirler; gruptaki her bir sesin anlam ve işlevi sözcük anlamının oluşumunda temel etkenlerdir…

Seslerin niteliğini verdiğimiz ikinci bölümde ifade edildiği şekilde, sözcük başına gelme niteliğine sahip olmayan işlevsel sesler (örneğin: ы, э, р) dışındaki tüm seslerin sözcük başına gelmesi mümkündür. Bununla birlikte, her sesin sözcük sonuna gelebilmesi mümkündür; ancak, burada yine seslere ilişkin ve sözcük oluşumundaki işlevlerine ilişkin olarak ifade ettiğimiz esaslar söz konusudur.

Böyle ortaya çıkan bir sözcükte ilk ses başattır; sözcük anlamının kendisinden itibaren kurulduğu ses anlamdır. Son ses de sözcüğün ulaşmış olduğu anlamsal duraktır ki, bu durumdan dolayı son ses final olarak sözcük anlamının ulaştığı nokta olmak bakımından, sözcüğün fiili niteliğindedir.

Ses anlamlsal bir dilsel işleyişte, seslerin bir araya gelmesiyle oluşan sözcük kurgusu, seslerin telaffuz sırasına göre oluşan bir dilsel ifadedir ki, seslerin ardışıklığında ortaya çıkan böyle bir süreçte, bir ses, sözcükte bulunduğu yer bakımından, sözcükteki diğer seslerle bir hiyerarşik ilişki içindedir. Bu ilişki, kurulan sözcük anlamının toplam değeri bakımından etken bir alt değerdir.

Sözcük oluşumunda sesler arasındaki hiyerarşi seslerin bir araya gelişi sırasında ortaya çıkan bir ilişkidir. Seslerin aralarında oluşan bu hiyerarşi, seslerin telaffuz sırasına göre ortaya çıkan ve bir ses grubu olan sözcüğün oluşumuna ilişkin olan bir hiyerarşidir.

Bu hiyerarşide, anlaşılır şeydir ki, ilk ses başattır ve kendisi inayetinde ve kendisinden itibaren sözcük anlamının oluştuğu ses değerindedir. Sözcükteki son ses de finaldir; anlamın nerede sona erdiğine ve durduğuna ya da yuvalandığına ilişkin bir işlev ortaya koyar; sözcük anlamına ilişkin eylem noktasıdır, sözcüğün fiil kısmıdır. Bir ses grubunda başta ve sonda bulunmayan, kendisinden önce ve sonra ses ya da seslerin bulunmasının söz konusu olduğu bir ses, kendi ses anlamı temelinde kendisinden önceki ses anlama bağıl olarak bir anlam oluşturur ve oluşturduğu bu anlam kendisinden sonraki sesin anlamının da kendisine göreli olarak oluşumunda rol oynar.

Bir sesin başlıbaşına ortaya koyduğu anlam ya da dilsel işleyişte kazandığı anlam, bir ses grubunun bir araya gelmesinde ortaya çıkan sözcüğün oluşumunda kendisini gösteren anlamıdır da. Bunu belirleyen şey ise, sözcüğün oluşum süreci ve söz konusu sesin dilsel işleyişte kılgılamış olduğu anlamlar ile onun sözcükte bulunan diğer sesler arasındaki yeridir.

Aşağıda verilmiş olan sözcük örneklerinde başta, arada ve sonda olma durumuna göre seslerin sözcük anlamının oluşumundaki işlevleri ile kıldıkları anlamlar irdelenmektedir:

ФІыщІэ:

ФІы	-	щІэ
ilk ses		son ses
-başlangıç ses		-bitim ses
-başat anlam		-fiil işlev

Bu örnekte ilk ses “фІы: iyi”dir; ikinci ses “щІэ (щІы-э): yapar olma, yapma durumunda olma” anlamına gelir ki, bu iki seslemin ardışık gelmelerinde kurulan “фІыщІэ” sözcüğünün Türkçe açıklaması “iyi (фІы) –şey- yapma (щІы) durumunda olma (э)”dır ve bu anlamda “iyilik”tir.

ІункІыбзэ:

Іун	- кІы	- бзэ
ilk ses	2. ses	son ses

Bu sözcüğün ifade ettiği anlamı, elemanlarının anlamları temelinde analiz ederek ortaya koyalım:

-Bu sözcüğün başlangıcı olan ilk eleman bir açılınımın (y) limitasyonu veya uç kısmı anlamını ve bir şeye giriş çıkış bölgesini ifade eden “Іу” sesinin fiil formudur (Іун). İfade ettiğimiz anlamıyla “Іу” sesi, fiil formunda olması halinde bir “seslenme eylemi” anlamı yanında, bir şeyin “uç ya da kenarı olma eylemi”nin, “girip çıkma eylemi”nin ya da “açıp kapama eylemi”nin mümkün olmasını ortaya koyar: “Іун”. Örnek olarak incelemeye aldığımız “ІункІыбзэ” sözcük kurgusunda “Іун” sesleminin ortaya koyduğu ifade bir seslenme ya da ötme eylemi değil de, onu izleyen anlamlardır: “uç ya da kenar olma ve böylece de giriş-çıkışı ve açma-kapamayı mümkün kılma eylemi”.
-İfade ettiğimiz bu anlam temelinde başlayan bir kurguya uygun olarak da, “Іун” başat elemanını izleyen “кІы” sözcük anlamı -o halde- ifade ettiğimiz “giriş-çıkış” ya da “açma-kapama” anlamına ilişkin olmak noktasında biçimlenir. Bu ifadeden olarak, “кІы” ses anlamı marjında işlevsel hale gelen anlamı Türkçede “sap ya da kuyruk” şeklinde ifade edilebilir ki, buradaki kurguda bu anlam girip çıkmaya ilişkin olan bir şey olmak durumundadır. Bununla birlikte ve aynı zamanda, “кІы” sesinin kurduğu anlam kendisinden önceki “Іун” eyleminin halledilmiş olması ya da meydana gelmiş olması ve sonuç bulmuş olması durumuna ilişkin bir anlamdır da. O halde, “кІы” sesinin bu sözcükteki işlevi, ifade ettiğimiz her iki anlamında da yerine gelmektedir ve işler durumdadır. Bu sesin bu sözcükteki işlevi, kendi anlamı marjında bulunan ve izlediği seslem (Іун) inayetinde işlerlik kazanabilen bir anlamdır ki, “кІы” sesinin buradaki anlamını ifade ettiğimiz her iki şekilde de okumak mümkündür ve iki şekildeki anlam da sözcük anlamının oluşumuna dahildir. Bu durumda da, bu sözcük kurgusunda “кІы” sesinin genel anlamı, ifade ettiğimiz iki spesifik anlamın bileşimidir ki, “Іун eyleminin mümkün olması ve netice bulması ile buna yarayan bir kuyruklu şey” anlamıdır.
-Sözcük kurgusunda görülen üçüncü ve son eleman “бзэ” seslemidir ki, bunun bir dil ya da mantık ifade ettiğini biliyoruz. Bu seslem, konu ettiğimiz sözcüğün bitimi olan bir seslemdir ki, sözcük anlamının eylemini oluşturan bir elemandır, sözcüğün fiil kısmıdır. O halde, kendisinden önceki seslerin anlamlarına ilişkin olarak ortaya koyduğumuz ifadeler doğrultusunda oluşan anlamsal kurgu bu son seste finale erecektir; sözcüğün anlamı bu ses anlam temelinde yatağını bulacak ve eylenmek olanağına kavuşacaktır. Bu ifadeden olarak, bu sözcüğün fiili niteliğindeki “бзэ” seslemi kendisinden önce kurulmuş olan anlamın işler olmasını ve çalışmasını ifade eder.
-Bu durumda da, “ІункІыбзэ” sözcüğünün bütünsel olarak ortaya koyduğu anlam, “giriş-çıkış eylemine (Іун) ilişkin olan ve açma-kapama eylemini gerçekleştiren ya da sonuçlandıran -ve kuyruklu da olabilen bir şeyin- (кІы) işleyiş mantığıdır (бзэ)” şeklinde ifade edilebilir. Bu ifadeyle ortaya konan şey, bir giriş-çıkış ya da açma-kapama eylemini mümkün kılan ve sonuçlandıran bir mantık ya da dildir; başka bir okumayla da, bir kuyruklu şeyin açma-kapama ya da giriş-çıkış yapmaya yarayan bir işleve –mantığa- sahip olduğudur. Bu bir “anahtar” ve/veya “kilit”tir.

*

Sözcük fiili işlevinde bulunan son sesin fonksiyonel ötelenim ifade eden "э" sesi olması halinde, sözcükte bundan bir önceki "э" sesi "a"ya dönüşür; böylece de, genel bir ifadede sadece son sesin eylemsel nitelik taşıması sağlanarak, sözcük fiil işlevinin uygun elde bulunması garanti altına alınmış olur…

Sözcük oluşumunda seslerin bir araya gelmesiyle aralarında ortaya çıkan hiyerarşi ve bu hiyerarşik ilişki sonucunda da seslerin oluşturdukarı yeni bir anlam ya da bir anlam bütünü bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır ki, bu oluşuma ilişkin örnekler yukarıda verilmiştir. Sözcüklerin ortaya çıkması ve anlam kurgusunda "ы-э" ilişkisinin önemi önceki bölümden da anlaşılmakta olup, bu bölümde de yeri geldiğinde konu edilecektir. Burada bir sözcüğün sonunda "э" sesinin bulunması halinde ve konu olan sözcük içerisinde de aynı sesin (э) bulunması halinde ortaya çıkan durumlar irdelenecektir.

Bir genel ifade olan sözcüğün içerisinde ve sonunda "э" sesi bulunuyorsa, sözük sonundaki "э" sesinden bir önceki "э" sesi "a"ya dönüşür. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, bir sözcüğün son sesi o sözcüğün eylemselidir ve fiili niteliğindedir. Biliyoruz ki, "э" sesi fonksiyonel zamansal ve ötelenim ifade eden bir sestir ve bu bakımdan da doğası gereği bir eylem ya da fiil işlevindedir. Bu durumda, sözcük sonundaki sesin söz konusu sözcüğün fiil işlevinde olması noktasında ve "э" sesinin de doğal olarak fonksiyonel olması nedeniyle, bir sözcük sonundaki "э" sesinin tek fonksiyonel olma durumunun garantiye alınması için -konu edilen sözcük içerisinde- sondaki "э" sesinin öncesinde bulunan "э" seslerinin fonksiyonelliğini yitirmesi (a) gerekir. Bu işlem için sözcük sonundaki "э" sesinden bir önceki "э" sesinin "a"ya dönüşümü yeterli olur ki, böylelikle "a"ya dönüşmüş olan "э"nın öncesindeki "э" seslerinin eylemsel işlevleri de kendilerinden sonraki "a" tarafından kesilmiş olur. Böylelikle de, doğal olarak fonksiyonel olan sondaki "э" sesi sözcüğün tek işlevseli olarak ve fiil olma durumunu elinde bulunduran tek ses olarak kalır.

Bu olay aşağıda örneklerle gösterilmiştir:

<u>Псалъэ:</u>

Псэ - лъэ

<u>-ilk ses</u> <u>-son ses</u>

Bu sözcüğün ses anlam analizini ve sözcük kurgusundaki seslerin hiyerarşisini irdelersek şunları ifade edebiliriz:

-"Псалъэ" sözcüğü "псэ" ve "лъэ" seslerinden oluşur. Bu sesler başlıbaşına birer anlamdır ve birer sözcüktür. Bu ses ya da sözcükler bir araya gelerek "псалъэ" sözcüğünü oluşturmakta ve bir yeni anlam ortaya koymaktadırlar. Ortaya koydukları bu anlam artık ne "псэ" ne de "лъэ" seslemlerinin anlamı değildir; bu seslemlerin anlamını da içererek oluşan ve onların her birinin anlamının dışında kalan bir anlamdır.

-Bu iki sesin birleşiminde ortaya çıkan sözcüğün son sesi -sözcük fiili- “лъэ”dir ve bu fonksiyonel bir ötelenim ya da zamansal (э) bitimli bir sestir; bunun öncesinde bulunan “псэ” sesi de “э” bitimlidir. Bu durumda, bu iki seslemin birleşerek bir genel sözcük oluşturmaları için “э” bitimli olan bir önceki “псэ” sesinin bu fonksiyonelliğinin düşmesi gereklidir ki, sözcüğün sonundaki ses (э) tek fonksiyonel olarak kalsın ve oluşan sözcüğün fiil işlevini yerine getiriyor olsun. Başka bir ifade kullanırsak, bir sözcük ya da anlam bütününün tek bir eylemsel niteliği ve işleyiş istikameti olmalıdır ki, bu da final olan seste kendisini göstermelidir. Bir fonksiyonel zamansal bitimli olan “лъэ” sesinin sözcük sonunda fiil niteliğini tek başına koruması için kendisinden önceki “псэ” sesinin “пса” olması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde de, ortaya çıkan sözcük bir bütün olarak bir tek işlerlik istikametine sahip olabilmekte ve bir bütün olarak bir anlamın belirli bir eylemselliği oluşmaktadır.
-Böylelikle ortaya çıkan “псалъэ” sözcüğü “söz, sözcük” anlamına gelir. Bu sözcükte ilk seslem “псэ”dir ve kurulan sözcüğün başat anlamını ifade eder; sözcük kurgusu onu (псэ) geçmişte bırakarak (пса) “лъэ” bitimli olarak oluşur ki, bu son ses sözcüğün durağı ya da eylenme halidir, fiil işlevindedir. Başka bir ifadeyle, sözcük anlamının eylenmesi için sözcük fiil kısmı olan sondaki “э”dan bir önceki “э” sesi “a”ya dönüştürülerek sözcük eylem kısmının dışında tutulmakta olup, sadece sondaki “э” sesinin tek başına fonksiyonelliği garanti altına alınmaktadır. Bu durumda, cana (псэ) bağlı olarak ortaya çıkan bu ifade (псалъэ) canı (псэ) dışarıda bırakarak (a) ortaya çıkmış olan (пса) bir organize şey (лъэ) olarak bir varolandır, bir anlamdır.
-Bu ifadelerden olarak, sözcükte bulunan seslerin ifade ettiğimiz şekilde bir araya gelmelerindeki ilişkide ortaya çıkan ses anlamsal kurgu temelinde kendisini gösteren “псалъэ” sözcüğünün anlamı “candan (псэ) nüksederek oluşmuş olan (пса) organize (лъэ) şey” olarak ifade edilebilir.

İfade ettiğimiz bu yapılanma bir sözcüğün fiil mastarına dönüşümünde geçerli değildir; nitekim, bir mastar hal, fiilin tüm seslerinin işlevsel nitelikte ve çalışmaya hazır halde bulunmasını sağlayan bir yapılanmadır…

Adıgecede her sözcük fiil formuna girebilir; nitekim, herşeyin en azından kendi olmak gibi bir eylemi söz konusudur. Bir sözcüğün mastar fiil hali alması, sözcük sonuna “н” sesinin gelmesiyle gerçekleşir. Bu durumda, sözcük anlamını oluşturan sesler o sözcük anlamının fiil olarak eylenebilmesini sağlayacak olan fonksiyonel değerlerine dönüşürler. Söz konusu sözcüğün bir fiil formuna girmesi halinde, sözcükteki sesler kendi fonksiyonel anlamlarına dönüşürler ki, böylece sesler olduğu değerde işlemeye ve eylenmeye hazırdırlar:
«Псэлъэн: Konuşmak».

Mastar halinin kalkarak bir fiilin çekime tabi tutulması, seslerin ifade edilen eyleme uygun olarak kurgulanmasında kendisini gösteren ifadeler ortaya koyar…

Verilmiş olan bu fiil mastarının (псэлъэн) fiil çekimi yukarıda söylediğimiz nedenlerle bir ifade bütünü olarak ortaya çıkmak bakımından, seslerin mastar haldeki değerinden bir ifade kurgusuna dönüşümüyle gerçekleşir.

Şimdiki zaman fonksiyonel bir zamandır ki, genel dilsel ifadeler fonksiyonel bir kurgu olarak şimdiki zaman çekimi yapısında da gözlenir. Bu ifadeden olarak, “псэлъэн” fiilinin şimdiki zaman çekimleri, özne belirteci ile şimdiki zaman

belirtecini izleyen “псалъэ” ifadesiyle kurgulanır. Aşağıda bu fiilin şimdiki zaman çekimine ilişkin ifade örnekleri verilmiştir:
«Сопсалъэ: Konuşuyorum. Уопсалэ: Konuşuyorsun. Мэпсалъэ: Konuşuyor».

Eylenme zamanları fiil çekimi ifade kurgusunda ses düzenini belirler…

Şimdiki zaman çekimi doğal olarak fonksiyonel bir kipliktir. Oysa, geçmiş ya da gelecek fiil çekim kipleri fonksiyon dışıdır. Bu bakımdan, çekime tabi olan fiilin eylenip olmuş bitmiş hali geçmiş zamana ilişkin bir çekim olurken, fiilin mastar hali bilfiil eylenme durumu bulunmayan ve fakat geniş zamanlı eylenme durumu ya da potansiyel eylenme hali ile henüз eylenme durumunda olmayan ya da eylenecek olan zamanların ifadesinde söz konusudur. Bu zamanlara ilişkin fiil çekimlerindeki ifade kurgusunda seslerin durumu da bunlara uygun olarak kendisini gösterir:

-Bir mastar fiil ses anlamsal temelde kurgulanmış olan eylem potansiyeli durumudur. Bu durumun varlığında (щ) işaret edilmesi, bir geniş zaman kipinin de ifadesidir. Aşağıda özne belirteçlerini mastar haldeki “псэлъэн” fiilinin izlemesinde ve “щ” sesinin sona gelmesinde ortaya çıkan geniş zaman ifadelerine ilişkin örnekler verilmiştir:
«Сыпсэлъэнщ: Konuşurum. Упсэлъэнщ: Konuşursun. Псэлъэнщ: Konuşur».

-Geçmiş zaman geçmiş olan bir şimdiki zamandır, işlenmiş ve olup bitmiştir. Bu durumda fiil, geçmiş bir şimdide eylenmiş olmak bakımından mastar halde değildir artık. Geçmiş zaman imi olan “a” sesinin sona gelmesi sondaki “э”nın “a”ya dönüşümü anlamına da gelir:
«Сыпсэлъащ: Konuştum. Упсэлъащ: Konuştun. Псэлъащ: Konuştu».

-Oysa, gelecek zaman, paketi açılmamış olan bir eylemseldir ve açılımsal (y) temelde eylenecek ve mümkün hale gelebilecektir ki, bu anlamdaki kurgu aşağıda verilmiştir:
«Сыпсэлъэнущ: Konuşacağım. Упсэлъэнущ: Konuşacaksın. Псэлъэнущ: Konuşacak».

Bir sözcükte seslerin değişen değeri ifade kurgusundaki bir değer değişimi olup, bu bir anlamsal değer değişimidir…

Bir sözcüğün ön ve/veya sonuna ses alması halinde yeni bir ifade kurgusu ortaya çıkar; bu durumda, sözcük içindeki seslerin değerleri bu yeni katılım ve kurguya uygun olarak değişir. Bu ifadeden olarak, “псалъэ” sözcüğü ve “псэлъэн” fiili temelinde ortaya çıkan ifade örneklerine bakalım; böylece de, alınan ön ve son eklere göre konu olan sözcük içerisinde “э” sesinin değişimlerine dikkat edelim ve ortaya çıkan ifadeler ile nedenlerini irdeleyelim.

*Aşağıdaki ifade örnekleri konu edilen fiilin çekim örnekleridir ve yukarıda verdiğimiz örnek ve açıklamalara uygun olarak, ses değişimleri de ortaya çıkan ifadenin kurgusuyla uyumludur:

-«Сыпсалъэмэ: Konuşursam. Упсалъэмэ: Konuşursan. Псалъэмэ: Konuşursa».

-«Сыпсэлъамэ: Konuştuysam. Упсэлъамэ: Konuştuysan. Псэлъамэ: Konuştuysa».

-«Сыпсэлъэнумэ: Konuşacaksam. Упсэлъэнумэ: Konuşacaksam. Псэлъэнумэ: Konuşacaksa».

*“Псалъэ” sözcüğünün “söz, -konuşma-, sözcük” ifade etmesi temelinde ortaya çıkan aşağıdaki ifadelerde sözcük sonundaki “э” sesinin korunması ve değişimi söz konusu olur:

-Alınan sonekleme karşın sözcük yapısında bir değişiklik oluşmayan ve dolayısıyla da anlamının korunması temelinde ortaya çıkan ifadelere örnek aşağıda verilmiştir. Aşağıda “псалъэ” sözcüğünün sonek almasıyla ortaya çıkan yeni ifade, sözcük anlamının aynı kalmasından itibaren alınan sonekle gerçekleşir; nitekim, ortaya çıkан ifade, “псалъэ” anlamının olduğu gibi kullanılmasıyla ortaya çıkan bir ifadedir:

«ПсалъэкIэ: Sözle, konuşmayla».

-Aynı soneki almasına karşın, sözcükteki seslerin değişimiyle ortaya çıkan yeni bir ifade söz konusu olabilmektedir ki, aşağıda bunun bir örneği verilmiştir. Aşağıda ortaya çıkan ifade, sözün (псалъэ) bir genel ifade olarak kalmasından çıkıp, tüm seslerinin olması gerektiği gibi fonksiyonel hale dönüşmesini gerektirmiştir. Bu değişimle de “söz” anlamına gelen “псалъэ” sözcüğü eylemsel bir forma girerek “konuşma eylemi” niteliğine dönüşerek (псэлъэ...) aldığı sonekle yeni bir sözcük anlamı ortaya çıkmıştır; aldığı sonekle konuşma eyleminin sona ermesiyle (кIэ) konuşmaya ilişkin bir tarz ifade bulmuştur:

«ПсэлъэкIэ: Konuşma tarzı; Söz bitimi».

*Bu son örneğe benzer olan başka kurgular da söz konusudur. Birleşik bir isim ile bir isim ve sıfat tamlamasının bir bütünsel anlam ifade etmesi anlaşılır bir olgudur; böyle ortaya çıkan yeni bir ifade kurgusunda birinci öge olan sözcük kendisinden sonraki sözcükle bir anlamsal bütün oluşturur. Birleşik sözük ya da sözcük tamlamasının bir bütün olarak işlem görmesi sırasında ortaya çıkan ifade ve sözcük kurgusunda, sözcük sonundaki “э” sesine bağlı olan ses değişimleri daha önce ifade ettiğimiz hususlar çerçevesinde ortaya çıkabilir. Bu durumda sondaki sözcük kurgusu değişmez, onun öncesindeki sözcükteki “э” seslerinin düzeni değişir. Aşağıda bunlara ilişkin örnekler vardır:

-«Псэлъэрей: Konuşkan. ПсэлъэфI: İyi söz. Псэлъафэ: Sözcüklem; söz olabilir olan; söylenebilir olan şey».

-Bir sözcüğün sonuna onun niteliğini ifade eden bir sıfat sözcük gelmekle gerçekleşen sözcük tamlamasında ortaya çıkan bütünsel anlam da aynı kurguya tabidir:

«Псэлъэ IэфI: Tatlı söz. Псэлъэ дахэ: Güzel söz».

İfadelerin oluşumunda “ы-э” *dönüşümleri önemli eyelmsel farklar ortaya koyar…*

*“Псалъэ” sözcüğünün oluşumunda, sonda “э” sesinin bulunması nedeniyledir ki, bir önceki “э” sesinin “a”ya dönüşümü söz konusudur. Eğer, sözcük “ы” sesi bitimli olsaydı –yani “лъ” şeklinde bitseydi-, sözcük içinde “э → a” dönüşümü olmazdı. “Псалъэ” sözcüğünün sonundaki “э” sesinin düşmesi -yani “ы”ya dönüşmesi- durumunda ortaya çıkan ifadede ses değişimi de gerçekleşir: “Псэлъ”. Bu sözcük “псалъэ” sözcüğünün ötelenimsiz (э) hali olup, onun anlamının tespit edilmiş halini ifade eder; o, tespit edilmiş ve belirlenmiş olan bir “псалъэ”dır. Bu durumda ortaya çıkan ifade bir genel sözcük değildir; aynı

zamanda, akan bir konuşma eylemi imleyen bir ifade de değildir. Bu seslem de (псэлъ) başlıbaşına "псалъэ" gibi bir emir kipidir. Ancak, "псалъэ" sözcüğü "konuş" anlamına gelirken, "псэлъ" seslemi "-kastedilen bir şeyi- söyle" anlamındadır. Kastedilen bir şeyin söylenmesine ilişkin olmakla da, kastedilen bir şeyin konuşulması ya da bir şeyin üzerine konuşulması ona yönelimle gerçekleşmelidir. Kastedilen bir şeyin söz konusu olmasında, konuşmanın buradan başlaması (къ) ve sürmesi (э) gerekir. Bu ifadelerden olarak kısaca, "псэлъэн" fiilinin sonunda bulunan sesin (э) ifade ettiğimiz şekildeki değişiminden (э → ы) ve konu ettiğimiz şekilde de bir önek (къэ) almasından ortaya çıkan türevi olan "къэпсэлъын" fiilinin çekim örnekleri aşağıda verilmiştir:

«Къэпсэлъ: -Belirli bir şeyi ya da bir şey- konuş. Къыбопсэлъ: -Kastedilen bir şeyi- konuşuyorsun. Къепсэлъ: -Kastedilen bir şeyi- konuşuyor».

*

Yukarıdaki ifadelerde konu olan "ы-э" ve "э-а" dönüşümlerine ilişkin esaslar yanında, her durumda ve sonuçta, sözcük anlamının oluşumu sözcükteki ses değerlerine bağlıdır; sözcük anlamı ses anlam temelinde kurgulanır…

"А" sesi "э" sesinin bir türevidir; onun fonksiyon dışı kalmış halidir. Bu nedenle nerede "а" görürsek, bir "э" durumu olup bitmiştir ya da halen uzakta bulunan ve bu bakımdan da çoğul olan bir "э" söz konusudur. Ayrıca, doğal olarak bir ses ya "ы" ya da "э" bitimli olarak seslemlenir; biri orijinal durumu, diğeri de ötelenim ve fonksiyonel olma halini ifade eder. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, sözcük ya da bileşik sözcük ile ifadelerin oluşumu esnasındaki seslerin değişimi keyfi değildir ve değişim bir anlam değişimini ortaya koyar. Esasen, bir sözcük ya da bileşik sözcük ve sözcük tamlamaları ifade ettiğimiz seslerin değişiminde mümkün hale gelmekte olup, ifadeler bu temelde kurulabilmekte ve değişebilmektedir. Bu durumda da, bir sözcükte bulunan bir ses bulunduğu şekilde anlam ifade eder; bir "э" sesi her durumda fonksiyonel bir ötelenimdir, bir "а" sesiyse ses anlamında ifade ettiğimiz şekilde geçmiş, uzak, çoğul vs. ifade eder.

Ancak, dilsel işleyişte ortaya çıkan ifadeler bakımından, bir sözcüğün sonunda "э" olmasa da sözcük içinde "а" sesine rastlanabilmektedir ki, böyle bir olgu sözcük anlamının kurgusuna ilişkindir. Burada bu şekilde ortaya çıkan örnekler irdelenecektir:

*"Лъагъун (görmek)" sözcüğü böyle bir örnektir ve "лъэ" ile "гъу" seslemlerinin bir araya gelmesiyle kurulan bir fiildir (н). Burada son sesin "э" bitimli olmamasına karşın, sözük içerisinde bulunan "лъэ" sesleminin "лъа" olarak kendisini gösterdiğini görüyoruz. Bunun nedeni sözcük anlamında açıktır: Görme işi, kendisini görme eylemine sunabilecek olan organize herhangi bir şeyin (лъэ) bir mesafeden ya da uzaktan (а) "sanal ya da ideal olarak kılgılanmasıdır (гъу-н)" ya da "yuvarının (гъу) eylenmesidir (н)". Bu ifadeler temelinde ortaya çıkan sözcük "лъагъун" sözcüğüdür.

*Bu kurguya uygun olarak ortaya çıkan başka ifade örnekleri de söz konusudur ki, bunun bir örneği de "гъын (ağlamak)" sözcüğüne ilişkindir:
"Гъын" sözcüğü bir bakıma "гъэ (eyleme)"nın durması halidir ki, "гъэ-ы-н: гъын" olarak kurgulanan bir sözcüktür. Ağlamak, yaşamın sürmesinde eylemenin (гъэ) bir kesinti halidir ki, bu kesintinin bitiminde eyleme (гъэ) olgusu tekrar iş başındadır. "Ağlamak" eylenen yaşamın bir kesinti durmudur ki, yaşamın kendisi bu kesintiyi de barındıran bir genel eylem halidir. Bu durumda da, yaşamın genel eylemesindeki bir kesinti hali olan "ağlamak" eylemini ifade eden "гъын" sözcüğü aslında bir gizli "э" bitimli olarak kurgulanmıştır: Eyleme (гъэ) olgusunun bir kesinti anında eyleme fonksiyonunun (э) yitimi anlamında bir sözcük kurgusuna sahiptir "гъын" sözcüğü.
-Bu fiilin çekimleri de "э" bitimli sözcüklerin aynı fiil grubunda bulunan fiillerinin çekimlerine benzer –fakat, tabii ki sonda "э" bulunmaz-:
«Магъ: Ağlıyor».
-Ayrıca, "ağlatmak" anlamına gelen "гъагъын" sözcüğü de ifade ettiğimiz temelde ortaya çıkar ki, sondaki "э → ы" dönüşümüyle oluşmuş olan "гъын" sözcüğünün baş tarafına gelen "гъэ" seslemi -sonda farzedilen ya da gizlice varlığını sürdüren "гъэ" nedeniyle- "гъа"ya dönüşmüştür.

*Aşağıda bu örneklere benzer kurguya sahip olan başka örnekler verilmiştir:
-Bir yer "щIы" olarak tanımlanmıştır ki, yerin altına ilişkin bir ifade de "ы → э" dönüşümüyle "щIэ" sesleminde kendisini gösterebilir. Nitekim, burada aşağıya doğru da olsa bir ötelenimsel (э) eylem söz konusudur. Yer yüzünün yaşamın –eylemenin- sürdürüldüğü bir alan olması gerçeğinde, bunun altının bir eyleme (гъэ) alanı olması "гъэ-ы: гъ" sesleminde ifade bulmaktadır:
«ЩIагъ (щIэ-гъэ-ы): Alt».
-Bilinen ve yaşamın çevrildiği bir eyleme alanının altının bir eyleme (гъэ) alanı olmasında olduğu gibi, tanımlanmış ya da kastedilen bir eyleme alanının dışında bir eyleme alanının söz konusu olması halinde de, eylemenin bir tür kesintili ya da saklı (гъэ-ы) halinde ifade bulur. Bu ifadelerin bir örneği aşağıda verilmiştir:
«ЩIыбагъ: Dışarı; kastedilen eyleme alanı dışı; arka bölge».

*Bu kurguların benzeri olan başka örnekler de vardır ki, bunlar sözcük bitiminde "э" sesi bulunması yanında bulunmaması durumunda da ifade edilebilen sözcüklerdir. Böyle sözcüklerde sonda "э" sesinin bulunması halinde –anlaşılacağı üzere- olayın fonksiyonelliği ortadadır; oysa "э" sesinin sonda bulunmaması hali, bir eyleme (гъэ) durumu ile ortaya çıkmış olsa da halen fonksiyonel olmamasını ya da eyleme halinin kesilmişliğini (гъэ-ы: гъ) ifade eder. Her iki şekilde de sonuç itibariyle ortaya çıkmış olan ve aynı anlama gelen bir eylem söz konusudur. Aşağıda eyleme halinin fonksiyonel olarak ifade edilebildiği sözcük kurgusundan eyleme halinin kesilmişliğindeki ifadenin ortaya çıkışı gösterilmiştir:
«ЩIагъэ → ЩIагъ: Yapılmış, üretilmiş şey. IэщIагъэ → IэщIагъ: El yapımı, elden çıkmış. Iэзагъэ → Iэзагъ: Ustalık».

*Bu ifadelere benzer şekilde kurgulanan ve “э-ы” dönüşümüyle oluşan sözcükler de vardır. Bir sözcüğün “э” bitimli olmasında, sözcük anlamının ilişkili bulunduğu şeye bizzat ilişmesi hali de “э”nın “ы”ya dönüşümünde ifade bulabilmektedir. Aşağıda bunun bir örneği verilmiş olup, konu edilmiş olan böyle bir olgunun eyleme (гъэ) sonekleminde kendisini göstermesinde de eyleme işi söz konusu şeye ilişkinlikte “э → ы” dönüşümünde “гъэ-ы: гъ” olarak ifade bulur:
«Іыгъын (Іэ-ы-гъэ-ы-н): Elde bulundurmak, tutmak».

*

Bir ses veya ses grubu bir dilsel ifade olarak bir sözcüktür ki, önüne ve/veya sonuna başka sesler gelmesi halinde yeni ifade ve sözcükler ortaya çıkar…

Genelde seslerin anlam olmasının söz konusu olduğu Adıgecede “kök kelime” kavramı ve bu temeldeki dil işleyişine ilişkin olarak ortaya çıkan “önek” ve “sonek” kavramları gereksiz terim ve tanımlamalardır. Nitekim, bir ses genellikle başlıbaşına bir sözcüktür; bu temelde de anlamsal uygunluk ve tamamlayıcılık nitelikleri ölçüsünde sesler dilsel işleyişte bir araya gelerek yeni anlamlar oluştururlar ki, böylece ortaya çıkan ses grupları da “sözcük” olarak tanımlanmıştır.

Esasen, bu tanımlamada ifade bulan “sözcük” kavramı kök kelime konseptine özgü bir kavramdır ya da kök kelime konsepti doğrultusunda ortaya çıkan sözcük tanımıdır ki, kök kelime konseptine göre sözcük “anlamsız olan seslerin bir araya gelerek anlamlı bir ifade ortaya koymaları” olarak tanımlanmıştır. Oysa, seslerin bir anlam ifade etmesi durumunda, sözcük kavramının ortaya çıkması seslerin bir araya gelmesini beklemez; bu bakımdan, ses anlamsal bir dilde anlamlı sesler de doğrudan birer sözcüktür. Nitekim, insanın canından (псэ) nüksederek ortaya çıkan organize (лъэ) bir şeydir “псалъэ (söz, sözcük)” ki, bunun bir anlamı olmaması düşünülemez. Burada bir anlamın ortaya çıkması için bir ses grubu ön koşul olamaz; insanın canlılığının devamı olarak ortaya çıkan ve bir organize olarak adlandırılan seslemsel olan şey tek bir ses de olabilir, bir ses grubu da.

Seslerin tek başlarına bir anlam ifade edebilmeleri bakımından birer sözcük niteliğine sahip olmaları yanında, böyle seslerin önüne ya da sonuna bir sesin gelmesi ve bir ses grubunun oluşmasında da yeni anlamların ortaya çıkması söz konusudur. Aynı şekilde ve müteakip bir adım olarak, seslerin bir araya gelerek oluşturdukları ses gruplarının bir anlam kurması ve bir sözcük olmaları gerçeğinde, bu sözcüklerin önüne ve sonuna da yeni bir ses alması söz konusudur.

Esasen, Adıgecenin ifade ettiğimiz yapısı bakımından, seslerin bir araya gelmesi ve bir arada bulunan seslerin de (sözük) başına ve sonuna yeni sesler gelmesi yaygın ve kolay bir dilsel işleyiştir. Bu işlem, ifade ettiğimiz şekilde ardışık gelecek seslerin seslemsel ve anlamsal uygunluk ve tamamlayıcılık kriterlerine bağlıdır.

Bir sözcüğün ya da bir sesin önüne ve sonuna bir sesin kolaylıkla gelmesi ve bunun ifade ettiğimiz kriterlere uygunluk ölçüsünde gerçekleşebilmesi bu dilin ses anlamsal yapısının bir gereğidir. Nitekim, Adıgecede ses ya da sözcüklerin bu

şekilde önüne ve sonuna gelen seslerin işlevleri ve varlık sebepleri ile kök kelime dillerinin işleyişinde kendisini gösteren önek ve sonek işlevleri birbirinden farklıdır. Adıgecede böyle ortaya çıkan bir dilsel işleyişi önek ve sonek olarak adlandırmak mümkün olabilir; ne var ki, gereksiz bir işlemdir ve ses anlamsal bir dilin kendi işleyişi bakımından kafa karıştırıcı bir tanımlama ve kavramdır. Böyle bir adlandırma ses dilinin kendi işleyişi ve dilbilimine ilişkin olarak oluşturacağı kendi değerlendirme biçimini gölgeler. Bununla birlikte, Adıgecenin işleyişinin bir gereği olarak ortaya çıkan ve bir ses ya da sözcüğün önüne ve sonuna gelen seslerin işlevleri kök kelime dillerindeki önek ve sonek işlevlerini de haliyle kapsar.

Seslerin bir araya gelmesi halinde aralarında doğal olarak oluşan hiyerarşide olduğu gibi, mevcut bir sözcüğün "ön"üne ve "son"una gelen seslerin o sözcük bakımından işlevleri de "başatlık" ile "fiil" işlevleridir…

Adıgecede öne ve sona gelen sesler, yukarıda bir sözcüğün (ses grubunun) başındaki ve sonundaki seslerin irdelenmesindeki gibidir: «Önde bulunan ses ya da seslem başattır ve söz konusu ses grubunun (sözcüğün) anlamının başladığı yerdir, sözcük anlamı buradan itibaren kurulmaya başlar. Son ses finaldir ki, sözcük anlamının ulaştığı noktayı ifade eder ve bu bakımdan da son ses sözcüğün eylem kısmıdır, fiil işlevindedir».

Başka bir ifadeyle: Öne gelen ses o sözcük anlamına ön koşuldur; sona gelen ses o sözcük anlamına eylemseldir…

Bu ifadelerden olarak, belirli bir anlam ifade eden bir sözcüğün önüne ve sonuna bir ek ses ya da ses grubu gelmesi durumunda, konu olan sözcük anlamının değişim göstermesiyle oluşan yeni durumu şu şekilde ifade edebiliriz:

-«Bir sözcüğün başına bir ek gelirse, bu sözcük anlamı buradan itibaren başlayarak kurgulanır ki, ortaya çıkan yeni ses grubunun anlamı bu temelde kurulan yeni bir anlamdır. Başka bir ifadeyle, söz konusu sözcük anlamı, öne gelmiş olan bu ses anlam tarafından koşullanmıştır. Bu durumda da, konu olan sözcük anlamı, önüne gelen sesin anlamı koşulundaki bir anlam kazanır; bu koşulda eylenme niteliği kazanmış olan sözcük, artık, bu öneklem koşulunda eylenen yeni bir anlam ifade eder».

-«Böyle bir sözcüğün sonuna bir ek gelmesi halinde ise, söz konusu sözcük anlamı, sonuna gelen ses anlam tarafından işletilmeye başlar; sona gelen ses ya da seslem konu olan sözcük anlamının finali, durağı, gittiği yer ve fiili işlevini görür».

Bunlara ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

КIуэн (Yürümek, gitmek):

*Bu sözcüğün başına uygun bir sesin gelmesi halinde, söz konusu ses anlamdan itibaren işleyen bir yürüme-gitme anlamı ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle, yürüme ve gitme anlamı, sözcüğün başına gelen ses anlam koşulunda eylenir. Bu şekilde ortaya çıkan örneklerinden biri aşağıda irdelenmiş olup, diğer örnekler müteakiben sıralanmıştır:

-«КъэкIуэн: Ortaya çıkarak (къ) yolda (э) olmayı ifade eden "къэ" sesinin "кIуэн" sözcüğünün başına gelmesi durumunda, "кIуэн" eylemi ortaya çıkmış

(къ) ve ötelenen (э) bir haldedir: “къэ-кIуэн”. Başka bir ifadeyle, burada, ortaya çıkarak ötelenim hali (къэ) koşulunda eyenen bir “кIуэн” eylemi söz konusudur. Her iki ifadede ortaya çıkan eylem, dilsel anlatıcıya ya da onun verdiği bir referansa doğru gerçekleşir. Böylece ortaya çıkan sözcük “gelmek” anlamına gelir.

-«ГъэкIуэн. Göndermek, gitmesini sağlamak. КъэгъэкIуэн: Gelmesini sağlamak. КIэлъыкIуэн: Peşinden gitmek. ДэкIуэн: Birlikte gitmek; -Varmak-. ХуэкIуэн: Bir şeye doğru gitmek; Biri için gitmek».

*Aynı sözcüğün (кIуэн) sonuna gelen ses ya da seslemlerle ortaya çıkan yeni sözcük örnekleri aşağıda verilmiş olup, aşağıda bunlardan biri irdelenmiştir:

«КIуэтэн: “КIуэ” sözcüğü “yürü, git” anlamına gelmekte olup, mastar halini yitirmiş ve işlemeye hazır bir duruma gelmiştir ki, böyle bir yeteneğe (yürümeye) sahip olan bir varolanın kendinde ve kendiliğinde yapabileceği bir eylemdir. Bu sözcüğün sonuna dışarı taşma ve bir şeyin ötesine geçme anlamı ifade eden “т” sesi gelmekle ve bunun da bir “э” bitimli olması halinde, yürüme eylemi bu soneklem olan seslem tarafından fiillenir. Sonuçta, yürüme eylemi niteliği taşımakla birlikte, yürüme durumu ya da olgusunun ötesindeki (т) bir ötelenme (э) olgusu ortaya çıkar; yürüme anlamının ötesine geçen bir yeni anlam ortaya çıkar ki, bu sözcüğün anlamı “ötelenmek, ileri gitmek, ileriye kaymak”tır».

«КIуэжын: Geri gitmek, geldiği yere dönmek. КIуэфын: Gidebilmek. КIуэдын: Bilinmez (д) bir yere gitmek anlamında “kaybolmak”».

*Adıgece bir sözcük öne sesler aldığı gibi, sona da alır. Burada, -kök kelime terimlerini kullanırsak- hem önekli hem de sonekli olarak yeni anlamlar ortaya çıkar ki, aşağıda “кIуэн” sözcüğüne ilişkin örnekler verilmiştir:

«ГъэкIуэсэн: Kaçırmak. КъакIухьын: Gezmek. КъэкIухьэкIуэ: Gezinti».

Bu örneklerde “кIуэ” ifadesinin “э-ы: ы” dönüşümüyle “кIу”ye dönüşümünün daha önce işlenmiş olan bir husus olduğunu hatırlamak gerekir.

*Benzer şekilde türeyebilen ifade ve sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:

Псэлъэн (Konuşmak):

-«Зэпсэлъэн: Birbiriyle konuşmak. Хэпсэлъэн: İçine -karışarak- konuşmak. Жьэрыпсалъэ: Konuşma dili».

-«ПсэлъэкIэ: Konuşma tarzı. ПсэлъэкIей: Fena halde konuşma. Псэлъэжь: Eski söz, ata sözü. Псэлъалъэ: Sözlük. ПсэлъакIуэ: Konuşkan».

-«Хэпсэлъыхьын: İçine –karışarak- konuşadurmak. КъыщIэпсэлъыкIын: Bir şeyin altından ya da içinden –dışarı doğru- konuşmak».

*

Seslerin bir araya gelmesiyle kurulan sözcük genelde tek bir anlamda kronik oluştursa da, aslında birden fazla anlamsal kombinasyona sahiptir; nitekim, her bir ses de dilsel işleyiş sürecinde anlamsal çoğulluğa sahip olabilmektedir…

Adıgecenin ses anlamsal bir dil olması bakımından, bir ses anlamın dilin işleyişinde anlamsal açılımı ve çeşitlenmesi ile yeni anlamsal özellikleri doğurması söz konusudur. Bu, ses anlamın kullanılmasındaki çeşitlenme ve çoğalmadır. Temel anlam kaybının söz konusu olmadığı böyle bir sürecin, dilsel

işleyişteki ses anlamın sürekliliği ve işlekliği anlamında, konu olan sesin generatik işleyişi olarak ifade edilmesi yanlış olmaz. Yeni bir şeyin ifade edilmesindeki uygunluğu ölçüsünde bir ses anlamın kullanılması, ses anlamın dilsel işleyişteki yeni bir pratiğidir, deneyimidir. Bu, bir ses anlamın yeni bir olguda kendisini işletir durumda olması halidir. Bu durumda da, söz konusu olguya ve ortaya çıkan yeni anlama ilişkin olarak ses anlamın genetik işlerliği ve anlamsal sürdürümü söz konusu olur. Bu deneyim ve kazanılan işlerlik, kendine özgü bir anlam alanının açılması ve konu olan ses anlamın burada süreğen olmasını sağlar. Bu anlam alanı, müteakiben doğacak olan yeni anlamlara temellik ya da öncüllük teşkil eder. Dilin işleyişi bir canlıcı işleyiş niteliği taşır ki, ses anlamların bu dildeki sürekliliği ve işlerliği yeni ifade olanaklarını geliştirir, doğurur.

Bu ifadelerin örnekleri sözcüklerin ortaya çıkışına ilişkin kısımda görülecektir. Konu edilen kısımda, ses anlam temelinde ortaya çıkan sözcüklerin anlamsal olarak gruplandırılması, ses anlamın ifade ettiğimiz şekildeki açılınımına ve gelişimine ilişkindir.

Seslerin bir arada bulunmasında bir ses bulunduğu yere göre kendi temel anlamına ilişkin olan bir spesifikasyon ortaya koyar, temel anlamın bir özel kısıtında işlek haldedir. Başka bir ifadeyle, sözcük kurgusunun ilgili bulunduğu olguya ilişkin olarak seslerin sözcük içerisinde bulundukları yer ile üstlendikleri işlev bakımından sözcükte kılgıladıkları ve ortaya koydukları anlam kendi temel anlamının bir spesifikasyonu olabilmektedir. Bir sözcükteki ses kendi temel anlamının spesifik bir yanıyla vardır. Konu edilen sözcüğün anlamına özelleşmek bakımından, belirli ve kısıtlı bir anlam ifade eden sesler, aynı zamanda, konu olan bu sözcükte kendi temel anlam bütününde de okunabilirler.

İşte böyle bir süreçte, bir sesin temel anlamı ile dilsel işleyişteki deneyiminin yol açtığı anlam çoğalması, o sözcüğün anlamını da çoğaltabilir. Bu anlamda, bir sözcüğün genellikle birden fazla anlamı ya da okunma mümkünlüğü vardır. Bir sözcüğün bu şekildeki mümkün anlamlarının bir kısmı kronik oluşturmamış ve dolayısıyla kullanımda bulunmayan ya da alışılmış olmayan ifadeler de olsa, genellikle ifade ve kullanım mümkünlüğü bulunanlarının hayli fazla olduğu söylenebilir.

Bu ifadelerin örneği olmak bakımından, verilen bir sözcüğe ilişkin muhtelif okumalar aşağıdadır:

Псалъэ (Söz, sözcük):

-Organize (лъэ) halde işlerlik kazanmış olan can (псэ).

-İçinde can bulunan; can taşıyan; canlık: Can (псэ) - lık (лъэ).

-Candan (псэ) nüksederek oluşmuş olan (пса) organize şey (лъэ). Bu, "söz, sözcük" anlamını veren en uygun ifade olmalıdır.

-"Doku, organ, organizma, kütle" (лъэ) haline gelmiş can (псэ).

-Kurulmuş veya bir şeye yönelik olarak ayarlanmış, bir hedefe kurgulanmış ya da kilitlenmiş (пса) şey (лъэ).

Bu ifadelerin tümü "псалъэ" sözcüğünün ses anlam temelinde ve seslerin bir araya gelmesiyle oluşturdukları kurgunun okunmasında kendisini gösteren ifade olanaklarıdır. "Псалъэ" sözcüğünü bugün genel olarak "söz, sözcük"

anlamında anlar ve kullanırız; çünkü, bu sözcüğün kullanımı dilsel işleyişte bu anlama yoğunlaşmıştır, bu sözüğün dilsel kullanımı bu anlamda daha yoğun bir kronik oluşturmuştur.

"Псалъэ" sözcüğünün okunması bakımından, yukarıda verilen ifadelerin tümünün "söz, sözcük" anlamına gelen bir olguyu da ortaya koyabildikleri ifade edilebilir. Bu ifadelerden "söz, sözcük" anlamına en yakın olanının üçüncü ifade olduğunu söylemek yanlış olmaz; diğer kimi ifadelerin de benzeri bir anlam ortaya koydukları da görülmektedir. Bununla birlikte, yukarıda verilen ifadelerden sonuncusunu "söz, sözcük" anlamına en uzak ifade olarak değerlendirmek mümkündür. Bu son okumanın dilsel kullanımda kendi kroniğini oluşturması halinde kolaylıkla başka bir anlamda kullanılma mümkünlüğü olan bir okuma olduğu ifade edilebilir. Ancak, "псалъэ" sözcüğünün dildeki kullanımının yaygın olması nedeniyle, son okumaya ilişkin bir kroniğin aynı sözcük üzerinden oluşması zorlaşır.

*

Bir sözcüğün ses anlamsal olarak en temel okunması sözcük anlamına ilişkin oluş ve varlıksal ifade ortaya koyan okumadır. Dilsel işleyişte seslerin anlamsal çeşitlenmesi nedeniyle bir sözcüğün farklı okumaları mümkündür. Bu nedenle bir sözcüğün temel anlamından itibaren oluş ve varlıksallıktan uzaklaşan okumaları söz konusu olabilmektedir. Bir sözcüğün bu şekilde farklı okumalarının söz konusu olabilmesi, sözcük bazında şivelerin ortaya çıkmasını mümkün kılar…

Birden fazla sesin bir araya gelmesinde ortaya çıkan bir sözcük, kendisini oluşturan seslerin anlamları temelinde ortaya çıkan bir kurgudur. Seslerin temel anlamı korunmakla birlikte, dilsel işleyiş sürecinde bu temel anlamın anlamsal spesifikasyonları oluşur. Bu oluşumun nedeni, hem konu olan ses anlamın niteliğidir, hem de bir sözcük oluşumu sırasında içinde bulunduğu ses grubundaki işlevidir. Bu sözcükteki işlevi kronik hale gelmekle, söz konusu olan sesin temel anlamı yanında onun bir spesifik anlamı da dilin işleyiş sürecine katılır. Böylelikle de, bir sesin temel anlamı dışında ve fakat buna ilişkinlikte ortaya çıkan anlamsal spesifikasyonları vardır. Ki, bir sözcük kendisini oluşturan her bir sesin temel anlamıyla birlikte, o seslerin dilsel kullanımda oluşmuş olan anlamsal spesifikasyonları temelinde de okunabilme olanağındadır. İşte, yukarıda "псалъэ" sözcüğünün farklı okuma mümkünlükleri böyle bir olgunun sonucudur.

Bir sözcüğü oluşturan ses anlamlar ile sözcük kurgusundaki işlevleri bakımından, o sözcük muhtelif anlamlara ve okumalara açık olabilmektedir. Böyle bir okuma, gerçekten farklı bir oluş ve varlıksal nitelik de olabilmektedir ki, bir ses grubu olan bir sözcük, ortaya çıkan okumalar bakımınan oluş ve valıksal nitelikte birden fazla anlama sahip olabilmektedir.

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz ve okuma şeklini ortaya koyduğumuz "псалъэ" sözcüğüne dönersek, bu okuma şekillerinden hangisinin bu sözcük anlamının oluş ve varlığına ilişkinlik gösteren en iyi okuma biçimi olduğunu belirttik (üçüncü ifade). Buradan itibaren de, bu "sözcük" anlamının oluş ve varlığına ilişkin bu temel anlamdan sonra diğer okumalar sıralanabilirler. Bu

sıralamada kendisini gösteren en son okuma, "sözcük" anlamının oluş ve varlığına en uzak olan ifade olur. Yukarıdaki örnek üzerine yapılan okumada, "söz, sözcük" anlamının oluş ve varlıksal niteliğini ortaya koymak bakımından en uzak ifade son okuma biçimidir ki, bu aynı zamanda başka bir anlam da ifade edebilecek olan bir okumadır; yeter ki, dilsel kullanımda bu okuma biçimi bir kronik oluşturabilsin.

Bir sözcüğün bu şekildeki farklı okunma mümkünlüğünün bulunması ile bu okumanın sözcük anlamının oluş ve varlıksal niteliğine ilişkinlik bakımından en temelden itibaren uzaklaşan okumalarının mümkünlüğü, konu olan sözcüğe bir anlamsal alan oluşturmaktadır. Bu alan sözcüğün anlamsal kapsam alandır, bir sözcük böyle bir anlamsal geometridedir. Bu geometrinin en merkezi bölgesi temel ses anlamlar kapsamındaki okuma bölgesidir ki, bir sözcüğün en temel anlamında okunması bu oluş ve varlıksal bölgeye ilişkin okumadır. Diğer okumalar bu merkezi bölgenin dışa yayılan ve oluş ile varlıksal anlamın daha gevşek haldeki okunmasıdır.

Sözcük anlamının bizzat kendisinin birden fazla ve merkezden dışa yayılan bir anlamsal marjı söz konusudur ki, bu anlamsal marja dahil kimi okumaların dilsel işleyişte kronikler oluşturmasında, mevcut temel anlamla birlikte başka kimi olgulara ilişkin anlamlar da oluşabilmektedir.

Bir sözcüğün muhtelif okumalarının söz konusu olmasında ve bir anlamsal marja sahip olmasında, bu anlamsal marj içinde bulunan herhangi bir spesifik anlamın da konu olan sözcük kullanımında kronik oluşturması durumunda, o sözcük iki anlamlı bir sözcüktür ki, bu durumda sözcüğün var olan anlamsal geometrisi ikiye katlanmış olarak alınabilir.

Burada, bir sözcüğün farklı okumalarının söz konusu olmasında, bir sözcük anlamının bir alan tanımlamasına sahip olduğunu ve bu alanda muhtelif okumalarının söz konusu olabildiğini görüyoruz. Bu anlamda da, bir sözcüğün okunması sözcük anlamının oluş ve varlığına ilişkinlik bakımından bir yorumlama işidir de. Farklı okuma mümkünlükleri bir sözcüğün okunmasına ilişkin yorum olanağını doğuran bir olgudur. Ancak bu yorum, ses anlamlar temelinde ve dilin canlıcı işleyişindeki sözcük oluşum mimarisi kapsamında kaldığı sürece doğru bir yorumdur.

Bununla birlikte, sözcük anlamının oluş ve varlıksallığında ortaya konması olan en temel okuma ile buradan itibaren bu temel okumadan uzaklaşan okuma mümkünlükleri bir sözcük için bir alan yaratmaktadır ki, bu alan o sözcüğün anlamına ilişkin varyasyonların da kaynağıdır. Bu anlamsal varyasyonların farklı farklı kronikleri bir sözcüğün birden fazla anlamının oluşum kaynağı olmakla birlikte, aynı zamanda bir dilin şive ve lehçelerinin ortaya çıkmasına ilişkin bir olgudur. Ses anlamsal bir işleyişte kendisini gösteren ve bir ses grubu ya da sözcüğün farklı okunmasında ortaya çıkan böyle bir dilsel işleyiş olanağı dilin doğurganlığının sonucu olan bir olgudur.

**

Ses anlamlar temelinde sözcüklerin oluşumuna ilişkin müteakip çalışma üzerine…

Ses anlam temelindeki bir dilsel işleyiş ses gruplarını oluşturarak yoluna devam eder ve bu süreçte ortaya çıkan yapılar yukarıda verdiğimiz açıklama ve örnekler doğrultusundadır. Dilsel işleyişin herhangi bir yerindeki işleyiş mantığını bir önceki işleyişlerden ayırmak ve dilsel işleyişin bir bölgesinde kendisine özgü ve ayrık olan başlıbaşına bir işleyiş ve kural gözlemlemek neredeyse imkansızdır. Adıgecenin işleyişinde düzensiz ve başlıbaşına kurallar yoktur. Bu dilin işleyişinde kurallardan söz etmek de yerinde değildir. Nitekim, bu dilin işleyişi canlıcı bir işleyişi temel alan ses anlamsal bir işleyiştir. Bu ifadelerden olarak, her bir dilsel işleyiş bölgesinin kendi yerini dolduran bir işleyiş mantığını da teslim etmek gerekir. Ortaya çıkan her bir dilsel kurgu kendine özgü bir yapıdır ve dilin genel mantığının bir devamı da olsa, bu sürecin kendine özgü bir mantıksal aşamasıdır, canlıcı mantıksal yapıdır.

Dilin işleyişi bir süreklilik ve kesintisizlik niteliği taşır ve bir bölgedeki işleyiş kendisinden önceki bir işleyiş mantığının devamı ve sonucudur. Böyle bir olgunun yukarıdaki örneklerde de görülmesi mümkündür. Dilsel işleyişin her adımı ve gelinen her aşama bir kesintisizlik sürecini izler ve her aşamanın kendine özgülüğü temelde yatan ses anlamın genetik işleyişinin bir sonucudur.

Seslerin dilsel işleyişteki bu genealojik işleyişi her bir ses bakımından bir ses ağacının ortaya çıkmasını sağlar. Her bir sesin dilsel işleyişteki genealojisini ortaya koymak mümkündür. Seslerin ve aralarındaki ilişkilerin önceki bölümde açıklandığı şekilde doğal ve kozmik işleyişe uyumlu olmasında da, dil oluş ve gelişim süreci kozmik açılıma, kozmik geometriye uyan bir yapıdır ve varlık ile varoluşa ilişkin önemli bir arşiv sunar.

Seslerin dilsel işleyişteki genealojisini ya da ses anlamsal işleyiş ağacını ortaya koymanın başlıbaşına bir çalışma olacağını ifade etmek yerinde olur. Ancak, sesler temelinde sözcüklerin ortaya çıkışına ilişkin müteakip çalışma, bir sesin bulunduğu sözcüklerin o ses açısından incelendiği bir çalışmadır ve dilin işleyişinde bir sese ilişkin böyle bir ağacın ortaya konmasında aydınlatıcı bir argüman niteliğindedir. Nitekim, bir sesin sözcüklerde bulunuşunun incelendiği bu çalışma, sözcüklerin anlamsal temelde gruplandırılmasını sağlayan ve bu bakımdan da bir sesin temel anlamından itibaren dilsel işleyişte kılgıladığı anlamsal spesifikasyonları ortaya koyan bir çalışmadır. Bir sesin sözcüklerde bulunuşunda, söz konusu sesin ortaya koyduğu anlama göre sözcüklerin gruplandırıldığını ifade etmek gerekir ki, bu grupların da konu olan sesin dilsel işleyişteki anlamsal seyri bakımından genellikle aşamalar süreci niteliği sunduğunu ifade etmek yerindedir.

Temel anlamdan itibaren dilsel işleyişte ortaya çıkan bir anlamsal işleyiş ve süreç söz konusudur ki, her bir aşama temel anlama ilişkinlik taşır. Bir sesin anlamsal spesifikasyonunun söz konusu olduğu bir sözcük aynı zamanda söz konusu sesin temel anlamında da doğrudan okumaya açıktır. Ayrıca, bir sesin sözcüklerdeki anlamsal spesifikasyonuna ilişkin olarak ortaya çıkan gruplar diğer gruplardaki anlamsal spesifikasyona göre de okunabilmektedir. Bir sözcüğün bu şekilde bir sesin temel anlamı ile anlamsal spesifikasyonları açısından

okunabilmesi, bir sözcüğün bir tek ses açısından dahi birden fazla anlam ifade edebileceğini gösterir.

Müteakip kısımdaki incelemede bir sözcüğün birden fazla anlamı olması halinde, farklı her anlam da konu olan sözcük karşılığı olarak büyük harfle yazılmıştır.

Önceki bölümde incelemiş olduğumuz ses anlamların ortaya konması, burada ifade ettiğimiz şekilde sözcüklerin analizlerine dayanan bir çalışmanın ürünüdür. Konu ettiğimiz aşağıdaki çalışma, ses anlam temelinde sözcüklerin oluşumuna ilişkin olan ve ses anlamın dilsel işleyişteki sürecinin anlaşılmasına hizmet eden bir argüman niteliği olan bir çalışmadır.

Yukarıda verdiğimiz sözcük yapısı ve mimarisiyle ilgili çalışmada da görüldüğü üzere, Adıgece, dilsel oluşumu bakımından kesintisizlik ve süreklilik niteliğine sahip olan bir işleyişe sahiptir. Ses anlamsal seyrin hiçbir aşaması dilin bütünselliğinden kopuk ve salt kendi başına değildir; dilsel bütünden kopuk bir işleyiş ve yapıya sahip değildir. Bu bakımdan da, gerek seslerin ortaya çıkışı ve aralarındaki ilişkiler, gerekse -yukarıda görüldüğü gibi- sözcüklerin ortaya çıkışı ve yapısal farklılıklar oluşturmaları kesintisizlik niteliğini taşır ve süreklilik niteliğindeki bir oluş sürecinin ürünüdür. Bunların incelenmeleri de böyle bir dilsel oluş sürecini ve bir yapıdan diğerine gerçekleşen dönüşüm aşamalarının kesintisizlik niteliğinin izlenmesini mümkün kılar; bu süreç birbiriyle geçişli olan ve yapısal ve anlamsal dönüşümün izlendiği kesintisiz bir süreçtir.

İfade ettiğimiz bu süreç, Adıgecenin ses anlamsal sürecidir ki, ses anlamsal sürecin gevşemesi ve bitimi ile ses anlamsal işleyiş sınırını da ortaya koyan bir dildir Adıgece. Bu bakımdan da, dil oluş sürecinin anlaşılmasını sağlayan önemli bir argümandır.

Bu yapısı bakımından Adıgecenin incelenmesi titizlik gerektiren ve fakat o ölçüde de zevkli bir uğraştır. Mevcut dilbilimsel disiplinlerle Adıgece'ye yaklaşmak ve işleyişini tespit etmek zordur; böyle yürütülecek olan bir çalışma ne kadar titiz olursa olsun, bu dilin tamamen anlaşılmasını ve işleyişinin ortaya çıkmasını sağlaması neredeyse mümkünsüzdür. Adıgece mevcut kök kelime şablonlarına gelmez; onu anlamak, mevcut dilbilimsel disiplinlerden çok doğa ve canlı mantığına ilişkin disiplinlerin, matematik ve fizik bilimlerinin ve kozmolojik disiplinlerin işi gibi durmaktadır. Bu bilimlere de katacakları vardır Adıgecenin; ancak, en çok da Adıgecenin katkısı olacak olan bilimsel disiplinler mantık, felsefe ve ontoloji, antropoloji ve tüm insan bilimleridir.

*

Adıgecenin temel ögeleri sesler olup, bunların bir araya gelmesinde ortaya çıkan sözcüklerdeki seslerin bir anlam ortaya koymalarındaki ilişki, dilin işleyişinde müteakip bir aşama olan cümlenin de işleyiş mantığının temelidir. Sözcüklerin bir araya gelmesinde ortaya çıkan bir anlatım ve ifade bütünü olan cümle içerisinde sözcüklerin işlevleri ve aralarındaki ilişkiler, sözcük oluşumunda seslerin aralarındaki ilişki ve işlevlerin aynıdır. Bu husus cümlelerle ilgili çalışmada karşımıza çıkacaktır.

Müteakip kısımda sözcüklerin oluşumu ses anlamlar temelinde irdelenecektir. Bu anlamda, seslerin dilsel işleyiş sürecinde bir araya gelerek oluşturdukları ve sözcük olarak adlandırılmış olan ses grupları irdelenecektir. Seslerin bir araya gelerek oluşturdukları ifade bütünleri seslerin temel anlamlarında ve sözcüğün ilişkili olduğu alana ilişkin olarak anlamlar ifade ederler ki, bu şekilde ortaya çıkan sözcükler anlamsal temelde gruplandırılarak verilmektedir. Seslerin içinde bulunduğu sözcüğe ilişkin olarak anlamsal spesifikasyonları dikkate alınarak sözcükler gruplanmakta olup, bir sesin temel anlamından itibaren dilsel işleyişte ortaya koyduğu anlamsal aşamaların da izlenmesi söz konusudur.

Burada, Adıgece sözcüklerin Türkçe karşılıklarının verilmesinden çok, ses anlamın dilsel işleyişteki seyri ve buradan da ses anlamın muhtelif alanlardaki kullanımının gösterilmesi söz konusudur. Böylece, ses anlamın daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Bunu sağlamak için de, ses anlamsal kurgusu açıklanarak sözcüğün Türkçe anlamı verilmektedir. Ses anlamsal kurguyu anlamak bakımından da, ses anlam kimi yerde birebir ifadelerle, kimi yerde de Türkçe anlatım diliyle ortaya konmaktadır. Her durumda ses anlamın anlaşılması hedeflenmektedir ki, kullanılan ifadelerle birlikte açıklanmaya çalışılan anlamsal olgunun ortaya çıkış ve kuruluşunun bir olay ve olgu olarak izlenmesi ve kavranması okuyucuya önerilen bir tutumdur.

Bu doğrultuda, sözcüklere ilişkin olarak yürütülen çalışmada her sözcük de ses anlamsal temelde sonuna kadar açıklanmamış olup, ses anlamsallığın anlaşılması bakımından yeri geldiğinde yeterli açıklamalarla sınırlı tutulmuştur. Bu süreçte kimi sözcüklerin kurgusu ile anlamının konu olan ses anlamsal işleyiş doğrultusunda okuyucu tarafından irdelenmesi ve anlaşılması bakımından yalnızca Türkçe karşılığı verilerek bırakılmıştır.

Okuyucunun sözcük anlamını öğrenmekle birlikte, daha çok, ses anlamı iyi anlamaya çalışmasını ve ses anlamın dilsel süreçteki seyrini izlemesini öneririz. Sözcüklerin ilgili ses açısından anlamsal olarak gruplandırılması konunun işlenişinde izlenen bir yoldur ki, böylece, ses anlamların dilsel işleyiş sürecinde oluşturdukları anlamsal çoğalması ve çeşitlenmesi ile ses anlam marjının oluşması süreci de mümkün olduğunca aşamalı olarak gösterilmiş olmaktadır.

Adıgecenin ifade ettiğimiz şekilde ses anlamlar temelinde kurulmuş olması bakımından, bir sözcüğün bir ses bloku olarak yalnız bir anlam ifade edecek şekilde okunması söz konusu değildir. Ses anlamların canlıcı bir mantıkla işleyişinde ortaya çıkan dilsel ifade ve sözcükler bir gösteren niteliğindeki sesler yığını ya da bloku değildir; Adıgecedeki sözcükler birer marka değerinde değilidir.

Dilin ses anlamlar temelindeki mimarisi ve işleyişi bakımından, dilsel işleyiş ve anlamların ortaya çıkması kök kelime dillerinden farklıdır ve aynı zamanda daha geniş olanaklar sunan bir niteliğe sahiptir. Bu nedenlerle de, Adıgece sözcüklerin kök kelime dillerindeki sözcükleri tam karşılayacak şekildeki bir sözlük ortaya koymak hem zordur ve hem de eksik çeviri ve yanlış anlamlara

zorunlu olarak gebedir. Böyle bir girişimin yanılgıları kaçınılmaz olarak bünyesinde taşıması bakımından da, dil üzerine yapılacak çalışmalarda önceliği olan bir iş değildir; önceliği olmayan –bunun da ötesinde gereksiz- bir uğraştır. Ayrıca, Adıgece sözcükler içerisinde kök kelime dillerine birebir (mot-a-mot) çevirinin mümkün olduğu sözcük sayısı hayli kısıtlıdır, sayıca azdır. Bununla birlikte, böyle bir sözlük, Adıgecenin yapısı bakımından yeterince ve doğru bilgi vermekten uzak kalır.

Kendi dilinde yazılacak olan bir sözlüğün de kök kelime mantığına göre yazılması ve dizaynı da zor ve gereksizdir. Ses anlamların ortaya çıkarılması ve ses anlamsal bir dilbilimin açık hale gelmesine ilişkin ihtiyaç bir yana, mevcut haliyle de konuşanları tarafından Adıgece ifade ve sözcükler ses anlamsal temelde algılamakta ve anlamlandırmaktadır. Herhangi bir dilsel ifade ve sözcük, ilk duyuluşunda dahi konuşanı tarafından ses anlamsal temelde kolaylıkla anlamlandırılmakta ve anlaşılabilmektedir. Bu şekilde olmayan çok az sayıda ifade ve sözcüğe rastlanabilir ki, bu çalışmada da örnekleri ve nedenleri izlenebilir. Bu ifadelerden olarak, Adıgece kendi içinde de haliyle sözlüğe yer bırakmayacak bir dildir, sözlüksüz bir dildir.

Bu ifadelerin de işaret ettiği gibi, mevcut ses anlamsal işleyişi bakımından, Adıgeceyi ana dili olarak bilen bir insanın, dildeki herhangi bir sözcüğü daha önce duymuş olmasa da anlaması ve anlamlandırması mümkündür. Bu olgu, matematik temelini iyi almış olan birinin daha önce bizzat karşılaşmasa da kolaylıkla matematiksel çözümler geliştirebilmesine ilişkin bir olgu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, matematik bilen birine ilişkin olarak az bilmek ya da çok bilmek gibi bir olgunun pek yerinde bir tanı olmaması gibi, denebilir ki, temelden bilinmesi ya da ses anlamsal temelden öğrenilmesi halinde, Adıgece konuşan biri için Adıgecenin az bilinmesine ya da çok bilinmesine ilişkin bir tanımlama da yerinde bir ifade değildir. Ancak, Adıgecenin iyi konuşulması, yerinde ifadelerle konuşulması vs gibi ifadeler yerinde olabilir.

Bu son ifade de dahil olmak üzere, Adıgece üzerine yapılacak çalışmalar, öncelikle, onun ses anlamsal işleyişini açığa çıkarmaya ve bu temelde de dilbiliminin yapılmasını mümkün hale getirmeye yönelik olmalıdır. Bu çalışma bu ifadeler doğrultusunda kendisini gösteren bir girişimdir.

*

Bu çalışmanın izlenmesinde, önceki bölümde verilmiş olan ses anlamlar ile yukarıda ifade ettiğimiz sözcük mimarisi ve bir sözcüğün muhtelif anlamlar ortaya koyabilmesine ilişkin hususlar okuyucu tarafından dikkate alınmalıdır. Ses anlamın anlaşılması esastır ki, bu ana hedefe zarar vermemesi ölçüsünde, yeri geldiğinde bir sözcüğün muhtelif anlamları da verilmektedir.

Bu çalışma, ses anlamlar temelinde seslerin bir araya gelerek dilsel ifadeler oluşturmaları ve bu bazda da sözcük dediğimiz anlamsal olgunun ortaya çıkış sürecini okuyucunun dikkatine sunmaya çalışan bir çalışmadır. Bu bakımdan da, sözcükler ses anlam açısından irdelenmekte olup, incelenen bir ses bakımından o sesin bulunduğu sözcükler konu edilmektedir. Bu durumda da, bir sesin incelenmesinde konu edilen bir sözcüğün diğer bir sesin incelenmesinde de

karşımıza çıkabilmesi söz konsu olabilmektedir ki, böylece, sözcükte bulunan her bir ses açısından konu olan sözcük anlaşılmaya ve okunmaya sunulmaktadır.

Bu çalışma sürecinde, seslerin ve sözcüklerin ortaya koydukları felsefik ya da bilimsel gerçeklere de -işlenen konu kapsamında sınırlı kalınmak koşuluyla- yeri geldiğince yer verilmektedir. Karşımıza çıkan ifadelerin ortaya koydukları bilimsel veya felsefik tespitlerin değerlendirilmesi okuyucuya kalır. Bu çalışmanın temel amacı, dilin işleyişinde ortaya çıkan böylesi gerçekleri ortaya koymak da değildir. Bu çalışma, başka disiplinlere konu olacak olan kavram ve ifadelerden çok, her bir ses anlam açısından sözcüklerin irdelenmesi ve anlamsal olarak gruplandırılmasına ilişkindir. Adıgecenin işleyişinde ses anlam temelinden itibaren ortaya çıkan ifadeler ile sözcüklerin oluşumunu anlamaktır öncelikli konu ve hedef; ancak, yeri geldiğinde bir sözcüğün anlamına daha yakından bakarak konuyu genişlettiğimiz olabilmektedir. Bununla birlikte, bu niteliklere sahip olan açıklamaları anlamak bir yana, değinmediğimiz ve dikkate almadığımız veya görmediğimiz böyle nitelikli tespitler konusunda okuyucunun dikkatli olmasını da öneririz.

BİRİNCİ KISIM
ÜNLÜ SESLERDEN SÖZCÜKLERE

«Ы, Іы» VE «Э, Іэ, А» SESLERİNDEN SÖZCÜKLERE

«Ы, Э» SESLERİNİN SÖZCÜK OLUŞUMUNDAKİ YERİ:

Bir ses biriminin seslemi Adıgecede “ы” ses bitimiyle mümkündür ki, minimum bir ünlü olan “ы” ses bitimli olarak ortaya çıkan bu seslem söz konusu sesin orijinal değerindeki seslemini vermektedir.

Genel olarak, Adıgecedeki tüm sesler “ы” ses bitimli olarak telaffuz edilirler. Ancak, “ы” sesini izleyerek ortaya çıkan ilk ünlü ses olması nedeniyle “э” sesi -doğaldır ki-, “ы” bitimli olarak seslemlenmez. Bununla birlikte ve aynı nedenle, “э” sesinden ortaya çıkan ya da “э” temelli olan “а (ээ), о (эу), е (эй-эи), е (иэ)” seslerinin seslemi de “ы” bitimli olmazlar. Bunların dışında, zaten “ы” bitimli olarak seslem özelliğinde olmayan “й, Ии” sesleri de “ы” bitimli olmayan seslerdir. Bunların dışındaki tüm ses birimleri Adıgecede “ы” bitimli olarak seslem haline gelirler.

“Ы” ses bitimli olarak ortaya çıkan bir anlam, “э” bitimi kazanması halinde yoldadır. Bu yolda olmak, genel olarak bir zamansallığın ifadesidir ki, bir ötelenme, hareketli bir durum “э” bitiminde kendisini gösterir. Bu cümleden olarak, tüm sesler “э” bitimi alırlar ve ifade ettiğimiz durumlar ortaya çıkar. Örnek vermek gerekirse, şunlar ifade edilebilir:

*Bir mekansalı ifade eden “и” sesinin zamansal (э) almasında ortaya çıkan “е (иэ)” mekandaki bir harekettir, dilsel olarak “yönelim” ifade eder.

*Bir açılınımın kenar veya ucunu ifade etmekle, bir ağız anlamına da gelebilen “Іу”nın bu noktadaki işlevi “ötmek” ya da “konuşmak” olabilir ki, bunlar “Іу”nun hareketinde (э) ortaya çıkan bir eylem olarak ifade edilir (Іуэн).

*Sürekli bir yanma ya da temas (с) durumunda olan şey “сэ (ben)”dir; bu aynı zamanda, yakıcı bir keskinliğe sahip olan “bıçak” anlamını da verir.

*“Гу” sesinin bir kılgı anlanını ya da kılgısal bir bölgeyi ifade etmesi noktasında, ona yönelik olarak yapılan hareket ve eylemler (гу+, гу-) dilsel olarak “гуэ” sesleminde ifade bulur.

*Bir yapma eyleminde (щIын) zamanla (э) ulaşılan bir bilgidir kılgısal bilgi (щIэн).

*Bir “кIын” eyleminde büyüyen bitkiye zamanın (э) getireceği şey büyümesinin nihayet (кIэ) bulmasıdır.

*Olmuş olan şey (хъу) zamanla (э) değişir (хъуэ).

*Kan (лъы) zamanla (э) doku (лъэ) yapar.

*Bir olgun adama (лIы) zamanın (э) getireceği nihai eylem ölümdür (лIэн).

“Э” bitiminde ortaya çıkan bu anlamların oldukları yerde sabitlenmeleri veya eyleme konu olan şey noktasında ve açısından ifade bulmaları “э” bitimli olan bu sözcüklerin sonuna “ы” sesinin gelmesiyle mümkündür. Zamansal ya da ötelenimle (э) kazanılmış olan anlamın olduğu yerde sabitlenmesi “ы” sesinin sağlayacağı bir olanaktır. “Э” sesinin sağlamış oluğu anlamın olduğu gibi korunması ve durması, “э” bitimli olan söz konusu sözcüğün sonuna “ы” gelmekle mümkündür. Bir sözcüğün sonuna gelen “э” o sözcüğe zamansal ve hareketsel anlam kazandırmakta iken, sona gelen “ы” söz konusu anlamın olduğu yerde kalmasını ve hareketsizliğini sağlamaktadır.

Burada ifade edilmiş olan şey, matematiksel olarak bir fonksiyonun değişkeninin bir sabit değer kazanması olarak ifade edilebilir. Bir “э” bitimli sözcüğün “ы” alması durumunda ortaya çıkan şey, bir fonksiyonun değişkeninin bir sabit değer almasıdır ki, bu durumda fonksiyon değişmezdir, sabit ve hareketsizdir. Değişkeni sabit değer kazanmış olup, bu değerlerde limit durumda olan bir fonksiyon artık bir sabitedir ve fonksiyonel değişkenin mümkün bir değerindedir; o, söz konusu fonksiyonun somut ve bir obje niteliğinde ortaya çıkmış değeridir. Bu durumda da, söz konusu fonksiyonun niteliğindedir ve söz konusu fonksiyonun mümkün değerinin bir ifadesidir; o fonksiyonu veren bir potansiyelidir, bir potansiyel fonksiyondur. Onun olduğu gibi eylenmesi ya da fonksiyonel hale getirilmesi kendisinin olduğu gibi ele alınmasını gerektirir. O, kendisinden itibaren bir fonksiyonelliğe dahil edilebilir ki, bu, kendisine temas noktasında gerçekleşecek olan bir eylemdir; bir fonksiyonun belirli limitinin kendisinden itibaren bir fonksiyonda yer alması, kendisinden itibarenliği, kendisine eğilinmeyi ve varsayılmayı gerektirir. Bir fonksiyonun böyle bir sabit değerde ortaya konmuş olması noktasında, onun olduğu şekilde kullanılması ya da eylenmesi, bir dış operasyonu gerektirir.

Bir sesin orijinal durumunun “ы” bitimli olarak ortaya çıkmasında da görüleceği gibi, bu sesin bir ses anlam sonunda bulunması söz konusu anlamı sabit ve hareketsiz kılar, olduğu yerde tutar. “Ы” sesinin birim seslerin ortaya çıkmasındaki işlevi de bu özelliğinden kaynaklanır ve bunun dışında dilsel işleyişte de bu işleviyle bulunur ki, onun bitimlisi olduğu her sözcükte bir statik

durum ve hareketsizlik söz konusudur; o, sonuna geldiği sesin anlamını sabit kılar. “Ы” ses bitimli olan bir sözcüğün anlamı, “ы”nın niteliğinden kaynaklı olarak bir sabitlenim ve hareketsizleşmeyi ifade eder. Böyle bir durumda da, söz konusu sözcüğün anlamı tespit edilmiş olarak durur. Bu şekildeki bir fiil, objesine bizzat yönelinerek yapılmayı gerektiren bir fiildir; “ы” ile sabitlenmiş olan şey, bizzat ona eğilerek eylenmeyi gerektirir.

Bu ifadelerin dilsel işleyişteki yeri ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

*“Ы” sesi bir sesin olduğu gibi seslemini sağlar ve onun orijinal durumunu ifade eder ki, bir sesin bu durumundan çıkmasının ilk adımı “э” bitimli olarak seslemidir. Böyle bir durumda ortaya çıkan anlam bir sesin anlamının zamansalı ya da ötelenimidir ki, bu durumuyla bir anlam kurmuş olan bir seslemin sonuna yeniden “ы” gelmekle, o anlam ötelenmez olur ve olduğu yerde sabit kalır. Bu durumda, limite edilmiş ve sabit hale gelmiş olan sözcük anlamı, objesinde saklı tutulan bir fonksiyonelliği ya da anlamı ifade eder ki, bu durumdaki bir sözcük söz konusu eylemi kendisinde barındıran bir şeyin ifadesidir.

*Burada konu ettiğimiz “objesinde saklı hale gelen” ya da “bir eyleme özelleşmiş olan” sözcüklerine ilişkin örnekler vermek gerekirse, şunlar uygundur:
-Шэн (götürmek)” eylemini kendisinde bulunduran ya da bu eyleme özelleşmiş olmayı ifade eden sözcük “шы”dır ki, “шэ-ы” olarak ortaya çıkmış olan bu sözcük ortaya çıktığı şekilde bir anlam ifade eder: Bu şekilde ortaya çıkan “шы” sözcüğü bir götürme eylemini kendisinde bulundurmayı ifade eder ki, bu, bir tür “götürgeç” olarak “at” anlamına gelir.
-Benzer şekilde, “вэн (çift sürmek)” eylemini kendisinde bulunduran ya da ona özelleştirilmiş olan “öküz” de “вы” sözcüğünde ifade bulur ve adlandırılır.

*Benzeri şekilde ortaya çıkan sözcük bir fiilse eğer, bu fiil objesinde saklı tutulan bir eylemsel nitelik taşımaktadır ki, eylenmek için kendisine yönelik bir hamleyi gerektir. Başka bir ifadeyle, söz konusu fiili eyleyecek olan öznenin bizzat kendisinin fiil objesiyle doğrudan temasını gerektiren bir fiildir bu. O halde, bu fiil kendiliğinden eylenebilen ya da olagelip olagiden anlamında bir eylem değil, kendisine yönelinerek işlenmeyi gerektiren bir eylem niteliğindeki bir fiildir. Bu fiil, bir öznenin kendi varoluşu ya da canlıcı niteliğiyle ortaya çıkan bir eylem değil, bizzat öznenin kendi gayretiyle ortaya koyduğu bir dışsal eylemdir, bir iştir. Aşağıda “э” bitimli olup, bir eylemin kendiliğinden eylenmesini ya da yapadurmak anlamını veren fiiller verilmiştir ki, bunları izleyen ve aynı anlam ile olayın “ы” bitimli olarak ifadesi olan fiiller de -ifade ettiğimiz gibi- iş niteliği taşıyan fiiller olarak karşımıza çıkar. -Bu iki şekilde ortaya çıkan fiillerin çekim şekilleri de haliyle farklılaşır ki, bunlar fiiller ile ilgili bölümde incelenecektir-:
«Шхэн: Yiyedurmak olarak “yemek”. Шхын: Bir şeyi “yemek”; yenecek şey (yiyecek). Тхэн: Yazadurmak olarak “yazmak”. Тхын: Bizzat bir şeyi “yazmak”. Джэн: Okuyadurmak; Seslenmek, çağırmak. Джын: Bizzat bir şeyi okumak; Hatmetmek, etüd etmek; Kılmak».

*Benzer şekilde, “ы” sesinin bir eylemsizliği ya da bir statik durumu ifade etmesi temelinde, konu olan şeyin bulunduğu noktayı ifade ederek eylenen fiiller de “ы” bitimli fiiller olabilir. Bu anlamda, bir şeyi bulunduğu noktadan

itibaren eylemek fiilleri de “ы” bitimli olarak kendisini gösteren fiillerdir. Bunun aksine olarak, bir şeyi söz konusu noktaya doğru ötelemek “э” bitimli fiillerde ifade bulur:
«Хэшын: Bir şeyi içinde bulunduğu bir çoğuldan (хэ) “çıkarmak”. Хэшэн: Bir şeyi bir çoğula (хэ) “sokmak, götürmek”. Іушын: Bir uç ya da kenar (Іу) bölgeden “çıkarmak”. Іушэн: Bir “Іу”ye götürmek. ГуэкІын: Bir “гу” bölgesinden itibaren ötelenmek (э), “ayrılmak”. ГуэкІэн: Bir “гу” bölgesine (э) dahil olmak, “katılmak”. Гуэхун: Bir “гу” alanından “kopmak, düşmek”. Гуэхуэн: Bir “гу” alanına dahil olmak, “sığmak”».

*“Э” ses bitimli olan sözcüklerin sonuna “ы” sesinin gelmesi halinde kendisini gösteren durumların benzeri “Іэ” sesi için de geçerlidir. “Іэ” sesi bir zaman dilimini ya da elde olmayı ifade eder ki, kendisi de başlıbaşına “el” anlamına gelir. Bu durumda, “elde olan”ın bizzat elin kendisinin işaret edilmesi olarak ifadesi, “Іэ” sesinin bitiminde “ы” sesinin kendisini göstermesiyle gerçekleşir. Örneğin, “Іэхъэ” sözcüğü ele geçen ya da düşen bir payı ifade eder; bunun bizzat eldeki pay haline gelmiş olması “Іэ”nın “ы” bitimli sesleminde gerçekleşir ki, bu durumdaki seslem “Іэ-ы: Іы” olur ve sözcük “Іыхъэ”dır.

*Böyle bir durumun daha somutu, elde tutulan bir şeyin ifadesidir ki, “Іыгъын” sözcüğü bizzat elde avuçta tutmak anlamına gelir. Bu sözcük “bizzat elde bulunma”nın (Іэ-ы: Іы) “bizzat kendisinin eylenmesi” ya da “bizzat o noktada eylenmesi” (гъэ-ы: гъы) anlamında ifade bulur ki, bu ifadeler birliğinin birlikte ve açılmış yazımı şöyledir: “Іэ-ы-гъэ-ы-н”.

*“Ы” sesinin “Іэ” sonuna gelmesinde ortaya çıkan bu seslem örneklerine benzer şekilde, fiillerin sonundaki “Іэ” sesinin sonuna “ы” gelmesi halinde ortaya çıkan seslem ve anlam değişimleri de “belirli bir zaman (Іэ)” ya da “elde olma (Іэ)” durumunun bizzat kendisinin gösterilmesindeki eylem ve olguları ifade eder:
«ЖыІэн (söylemek) → жыІын (жы-Іэ-ы-н). ЩыІэн (olmak, varolmak, bulunmak) → щыІын (щы-Іэ-ы-н). ШыІэн (katlanmak, çekmek) → шыІын (шы-Іэ-ы-н)».

“ІЫ” SESİNİN DİLDEKİ YERİ:

Bu ses “ы” sesinin kısıtlanmasıdır ki, minimum bir ünlü ses olan ve seslerin bir birim ses olarak ortaya çıkması ile orijinal durumlarındaki seslemini mümkün kılan “ы” sesinin kısıtlanması durumunda ortaya çıkan bir sesin pozitif bir durumu ifade edemeyeceği açıktır. Bu cümleden ve doğal olarak, “Іы” sesi olumsuz bir anlam ifade eden bir sestir ve Adıgecenin kimi ağızlarında olumsuzlama rolünde kendisini gösterir. Üzerinde çalıştığımız şivede bir fiilin olumsuzlanması olarak kendisini gösteren “къ” bitimi yerine kullanılabilen bir sestir “Іы” sesi:
«КІуэкъым (gitmiyor) → кІуэІым. Хъукъым (olmuyor) → хъуІым. Хъуакъым (olmadı) → хъуаІым».

“ІЭ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir zamansal ve ötelenim ifade eden “э” sesi fonksiyonel bir işleve sahip olan bir sestir. Bu sesin kısıtlanımında ortaya çıkan “Iэ” sesi “э”nın bir kısıtı ya da limitasyonu olarak, onun (э) fonksiyonelliğinin de içinde işler durumda bulunduğu bir zaman dilimini, orada varolmayı ve mevcudiyeti, mevcut olan olarak elde bulunma durumunu ifade eder.

Bu ifadelerden olarak, onun dilsel işleyişteki öncelikli işlevi fonksiyonel olan bir zaman dilimini ifade etmektir. Bu anlamda, “Iэ”nın bir zaman dilimindeki durumu olarak “varolmak” anlamı “щыIэн” sözcüğünde ifade bulur. Bir mekansalın (и) bir zaman dilimindeki (Iэ) işleyişinde (н) ortaya çıkan anlam (иIэн), bu mekan ve zaman diliminde bulunan bir ait olma durumunu ifade eder. “ИIэн” sözcüğünün ortaya koyduğu anlam, aynı zamanda, bir şeye sahip olmak olarak bir şeyin elde bulunması –bulundurmak- anlamına gelir. Bu sözcük (иIэн) bir aidiyet ifade etmekle, bir varolanın sahip olduğu ya da bir varolana ait olan bir niteliği ifade eden bir sözcüktür ki, bir fiil olarak bu ifade “boyamak” anlamına da gelir. Aynı sözcük, boyayan şeyin belirgin (р) hale gelmesinde ifade bulur ve “ириIэн” sözcüğü ortaya çıkar.

Şu halde, bu ses bir zaman dilimi ile elde olan ve elsel olan anlamlar marjına sahip bir sestir ki, bu anlamsal yelpazenin dilsel işleyiş sürecinde oluşmuş olduğu ifade edilebilir. Bu anlamsal yelpazenin oluşumunda bir kopukluk olmadığı ifade edilebilir: Bir temel anlamla ilişkisinde ortaya çıkması mümkün olan yeni bir anlamın temel anlam üzerinde inşa olması süreci, “Iэ”nın bulunduğu sözcüklerin anlamsal karşılaştırılmasında kendisini göstermektedir.

Bu anlam oluş sürecinin bir canlılık mantığının dilsel işleyişindeki bir süreç olduğu ifade edilebilir ki, anlamların bir kopukluk olmaksızın birbirini izleyerek doğdukları söylenebilir. Bu süreçten olarak, kimi sözcüklerde “Iэ”nın ortaya koyduğu anlamın iç içe geçmişliği söz konusudur. Bir sesin (Iэ) anlam bakımından böyle kesintisiz bir süreç izlemesi nedeniyledir ki, söz konusu sesin sözcükteki anlamına göre sözcükleri ayrı gruplar olarak uygun kategorize etmek çoğunlukla mümkün değildir. Sözcüklerdeki bir ses anlamın böyle birbirinden kopuk kategoriler olarak değerlendirilmesi bir süreç düşüncesini kesintiye uğratabileceğinden dolayı, tam doğru bir iş de değildir. Ancak, tam olmasa da, seslerin sözcüklerde bulunuş anlamlarına göre sözcülerin gruplandırılması, ses anlam marjı ile seslerin dilsel işleyişte ortaya koyduğu anlamsal aşamaların izlenmesini de mümkün kılar ki, bu yarar nedeniyle, sözcükler ses anlamsal temelde gruplanarak verilecektir. Aşağıdaki örnekler “Iэ”nın temelden itibaren dilsel işleyişte kurduğu anlam sürecini yansıtmak amacıyla kategorize edilebilecek anlamsal aşamaların izlenmesine olanak verebilecek şekilde gruplandırılmıştır.

*Bir varolan öncelikle varolma potansiyelinde olmalıdır ki, bu da, bir varoluş tözüne sahip olmayı gerektirir. Böyle “bir tözün” “zamanda eylenmesi” halidir “varolan” olarak ifade ettiğimiz şey. Varolmanın temel koşulu olan “tözü” “varolanın varlığı” olarak ifade edersek, Adıgecede bu “щ” sesinde ifade bulan şeydir ki, onun bir zaman dilimi (Iэ) için zamansal işleyişidir varolmak:
«ЩыIэн: Varolmak, bulunmak. ИIэн: Sahip olmak; Boyamak».

*Belli bir zaman (Iэ) için iyi (фIы) olan şey “IэфI” olarak ifade edilebilir ki, bu “tatlı” anlmına gelir. Müteakip sözcüklerin de buna benzer nitelikte oluştuğu değerlendirilebilir:
«Iэсэ: Ele avuca uygun, eğitilmiş, alışmış anlamında “uysal”. ЩIыIэ: Yerin egemen olması ya da varlığını hissettirmesi anlamında “soğuk”. ПсыIэ: Suyun egemen olması anlamında “ıslak, nemli”. ЖыIэн: Söylemek. ЖеIэн: -Birine- söylemek. ИIэ!: Haydi!».

*Bir şeyin (ör: щIы) belirli bir zaman dilimindeki (Iэ) işleyişinin ifadesi olan bu örneklere (щIыIэ) benzer örneklerdendir şu örnek de: Bir vurma (у, ун, уэн) darbesi (уэгъуэ) izinin kalmasını (Iэ) “уIэн” sözcüğü ifade eder; bir yara izinin kalmış olması aynı zamanda o yaraya sahip olmaktır da. Böylece de, bir “zaman dilimi” için “varolan” şey anlamından “sahip olunan” ya da “elde bulunan” şey anlamı inşa olmaya başlar. Aşağıdaki örnekler bu ifadeye uygun örneklerdir:
«УIэгъэ: Yaralı. ГуIэн: Acılanmak. ГуIэгъуэ: Acı. ШыIэн: Çekmek, katlanmak. ГушыIэ: Şaka. ХэIэн: Hicap ya da ızdırap duymak, dokunmak»

*Son örnek olan “хэIэн” sözcüğü, aynı zamanda, bir çoğul şeye daldırmak ya da el atmak suretiyle zorlamak ve çektirmek anlamına da gelir ki, buradaki “Iэ” sesinin “el” anlamına geldiği ve bir daldırma işinin de öncelikle elin bir eylemi olduğu açıktır. Bu elsel eylemin temelliğinde ortaya çıkarak, süreç içinde genel bir daldırma ya da el atma eylemi “хэIэн” sözcüğünün kullanımına uygun hale gelir. Aşağıdaki sözcükler de bu değerde olan örneklerdir:
«ХэIэн: El atmak, daldırmak. EIэн: İttirmek (anlamsal temelin el gücü olduğu açık). КъеIэн: -Gözlemciye ya da referansa doğru- ittirmek. HeIэн: -Gözlemciden ya da referanstan itibaren- ittirmek. ЗэдеIэн: Birlikte ittirmek. Iэтын: Kaldırmak (elle kaldırmak temelli olduğu açık)».

*“Iэ”nın “el” olması anlamı giderek somutlaşmaktadır ki, ele “ilişkin bir açılım” elin uzanması olarak “Iэбэн” sözcüğünde ifade bulur. Aşağıdaki örnekler elleme ve elsel anlamlar ifade eden sözcüklerdir:
«Iэбэн: Elini uzatmak. ХэIэбэн: Elini daldırmak. EIэбын: Bir şeye dokunmak. ЩIэIэбэн: Elini alta daldırmak, atmak. Iэрылъхьэн: Eline takmak, geçirmek. Iэлъэ: Eldiven. Iэрылъын: Elinde takılı olmak. Iэлъын: Yüzük. Iэрыхын: Elinden çıkarmak, almak. Iэрыхун: Elinden düşmek. Iэрыхуэн: Eline sığmak».

*Bu elsel eylemlere benzer şekilde ortaya çıkan sözcükler az değildir. Örneğin, elin dönmesi ya da odaklanması anlamında bir el ustalığı ya da el kıvraklığı gösteren eylem “Iэзэн”dır ki, bunun bir şeye yönelik (e) olarak eylenmesi olan “eIэзэн” fiili “ustalık göstermek” olarak bir şeyi “onarmak, tedavi etmek” anlamlarına gelir. Benzeri örneklerdir:
«Iэзэ: Usta. “Iэзагъ” ve “Iэзагъэ”: Ustalık».

*“ИIэн” sözcüğünün sahip olmak anlamını vermesinde ve sahip olunan şeyin elde bulunan ya da ele geçen şey olması temelinde yeni ifade biçimleri ve anlamlar ortaya çıkar ki, aşağıdaki örnekler böyle sözcüklerdir:

«Iэрыхьэн: Eline geçmek. Iэхьэ ve Iыхьэ (Iэ-ы-хьэ): Pay. Iэщэ: Araç gereç, silah. Iэмэпсымэ: Araç gereç. Iэжьэ: Kızak. Iэщ: Malvarlığı –taşınmazlar- (çoğunlukla evcil hayvan malvarlığı olarak kullanılır). Iэхъуэ: Çoban».

*Elsel eylemlerle birlikte bir organ olarak "el"in kendisini göstermeye başladığı açıktır ki, "el yapımı" da "IэщIагъ" ve "IэщIагъэ" sözcüklerinde ifade bulur. El ve kol organlarıyla ilgili sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:
«Iэ: El. Iэгу: Avuç içi. Iэпэ: El ucu. Iэхъуамбэ, Iэпхъуамбэ: Parmak. Iэбжьанэ: El tırnağı. Iэблэ: Kol. IэфракIэ: Dirsek. IэплIэ: Kucak. IэщтIым: Yumruk».

*"Iэ" sesinin bir zaman diliminden elde olan anlamına uzanmasında ortaya çıkan anlamlar bizi bir organ olarak "el"e kadar getirmiştir ki, yukarıdaki örnekler bu oluş süreci ile sözcüğün ses anlam temelindeki kuruluşuna ilişkin örneklerdir. Bu örnekler "Iэ" sesinin ortaya koyabileceği tüm örnekleri de içermez. Ancak, "Iэ" sesinin "bir zaman dilimi" ya da bir "an"ı ifade etmesinde bir zamansal olma ya da varolma anlamı kurulur ki, aşağıdaki örnekler de ortaya çıkar. Örneğin, bir "хъуIэ" sözcüğünü oluşturan sesler "хъу" ve "Iэ" sesleridir ki, olan (хъу) bir şeyin ortaya çıkmasını (Iэ) ya da ortada varolmasını ifade edebileceği açıktır. Bu sözcüğün soru vurgusuyla ifadesi, olan (хъу) bir şeyin olup (Iэ) olmadığına ilişkin bir soru niteliği kazanır. Buna benzer şekilde ve daha belirli hale gelmiş olan soru örnekleri şunlardır:
«ХъуIэрэ?: Birşeyler oluyor mu?; olan bir şey var mı?. ЩыIэIэ?: Herhangi birşey var mı?. ЩыIаIэ?: Herhangi bir şey var mıydı?. КIуаIэ?: Bir giden oldu mu?. КъэкIуаIэ?: Gelmiş olan biri var mı?»

*Ancak, "Iы sesinin "къ" yerine olumsuz eki olarak kullanıldığı ağızda "къэ" sesinin yerine de "Iэ" sesinin kullanılması söz konusudur ki, bu ağızlarda anlamsal olarak farklı da olsa, yukarıdaki örneklere benzer telaffuzlar ortaya çıkar. Yukarıdaki sözcükler bu ağızda kullanılan şu sözcüklerle karıştırılmamalıdır; ki, bu şivedeki söyleniş ile konu ettiğimiz ağızdaki söyleyiş örnekleri aşağıda verilmiştir:
«КIуакъэ → КIуаIэ?: Gitmedi mi?. КъэкIуакъэ → КъэкIуаIэ?: Gelmedi mi?».

"A" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"A" sesi "э" sesinin bir türevidir ve "э"nın fonksiyonel olmasında, "a" fonksiyonel olmayan bir zaman -ve mekansalı- ifade eden bir sestir. "A" sesi fonksiyonel olmayan bir zamanı ifade etmekle, bir geçmiş ile henüz gelmemiş olmakla da bir uzak gelecek zamanı ifade edebilen bir sestir. Mekanın zamanın bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmasında ve zamana göreli olması gerçeğinde, fonksiyonel olmayan ve uzak olan bir mekan ve bir mesafe "a" sesinin ifade edebileceği durumlardır. Bu ifadelerden olarak, dilsel işleyişte "a" sesi fonksiyonel olmayan her tür zaman ve mekanın ifadesinde kendisini gösteren bir sestir ki, dilsel işleyişte fonksiyonel olmayan zaman ve mekanın genel ifadesi ya da dilsel işleyişte bir anlatıcı olan birinci tekil şahsın fonksiyonelliğinde olmayan ve ona göreli olan zamansal ve mekansal uzaklıklar "a" ses anlamında ifade bulur.

*Yukarıda ifade ettiğimiz gibi genel bir fonksiyon dışılığın ifadesi olarak "a" sesinin dilsel işleyişteki yeri genel bir anlam ifade edecek şekilde yapılanmış

olan sözcüklerde fonksiyonel olmayan zaman ya da -mekansal- durumundadır. Bir sözcük yalnız dilsel anlatıcı olan birinci tekil şahıs için değil, her şahıs için geçerli olan bir ifade ortaya koyar ki, geneldir. Bu bakımdan, bir sözcüğün yapılanmasında ya da mimarisinde fonksiyonel dışı kalan "э" sesleri "a"ya dönüşmüş olarak bulunur. Buna bir örnek vermek gerekirse, "псалъэ" bir sözcük olarak genel bir ifade ortaya koyar; sonunda bulunan ses bir sözcüğün fiil kısmı işlevindedir ki, bunun "э" olması halinde –ki, "э"nın kendisi fonksiyonel zamansaldır- fiil kısmının fonksiyonel olan bu sesin belirginleşmesi ve sözcüğün fiil kısmının dışındakilerin fonksiyon dışı kalması için, sondaki "э" sesinden bir önceki "э" sesinin "a"ya dönüşmüş olması gereği kendisini göstermektedir. Bu nedenle, bu sözcüğü (псалъэ) oluşturan seslerin "псэ" ve "лъэ" olmasına karşın, bir araya gelerek bir genel ve bütün anlam ortaya koymaları durumunda, sondaki sesin fiil işlevini görmesi için fonksiyonel "э" aynı kalırken, bir önceki seslemdeki (псэ) "э" sesi "a"ya dönüşerek fonksiyonellik fiil kısmında bırakılmaktadır. Buna benzer örneklerdir, "махуэ" sözcüğünü oluşturan "мэ" ve "хуэ" seslemlerinin bir araya gelmesindeki ilişki; aynı şekildedir, "мафIэ"deki "мэ" ve "фIэ" seslemlerinin bir araya gelmeleri de.

*Ancak, bir sözcüğün anlamının kendisi bir uzaklıkla ilgili durumun eylenmesi olabilir ki, bu durumdan da kaynaklı olarak yukarıdaki örneklerin dışında da "a" sesi bir sözcüğün içinde kendisini gösterir. Buna bir örnek, uzaktaki bir şeyin görülmesi eyleminin gerçekleşmesidir ki, "лъагъун" sözcüğünde bulunan "a" sesinin işlevi uzakta bulunan bir "лъэ"yi ifade eder. Benzer bir örnektir "ağlatmak" anlamına gelen "гъагъын" fiilindeki "a" sesinin de işlevi.

*"A" sesi fonksiyonel olmayan zaman ve mekanın bir genel geçerlilik durumunu ifade etmektedir ki, başlıbaşına da böyle bir anlam ortaya koyar. Başlıbaşına bir anlam ifade etmekle de bir sözcüğün başında da yer alır. Bu şekilde ortaya çıkan sözcükler de yukarıdaki örneklerde olduğu gibi genel bir anlam ifade ederler. Bir geçmişte bulunan şey ya da bir şeyin geçmişini genel bakımından geçerli olarak ifade eden sözcükler "a" sesinin sözcük başında bulunmasıyla kurulan genel anlamlar ortaya koyar:
«Анэ: Anne. Адэ: Baba».

*Bunlar herkes için genel olan ifadelerdir ki, özelde -birinci tekil şahıs bakımından- uzakların gösterilmesi buradaki bir sözcükle aynıdır:
«Адэ: Uzaklık niteleyen zamir. Аддэ: Çok uzaklık zamiri».

*O halde, genel durumlar dışında da, gözlemci ve anlatıcı olan birinci tekil şahsın kendi fonksiyonelliği kapsamında olmayan zaman ve mekan "a" sesinin işlevinde ifade bulmaktadır. Bu anlamda, uzak olan bir zaman ve mekanın işaret edilmesinde ya da oradaki birisinin ifade edilmesinde "a" sesi iş görür:
«А махуэ: O gün. А махуэр: -Bizzat (р)- o gün. А махуэм: -Kastedilen (м)- o gün. А Iуэхур: -Bizzat- o iş. А Iуэхум: -Kastedilen- o iş. А лIым: -Kastedilen- o adam».

*"A"nın bir uzaklığı ifade etmesinde, bizzat "a"nın kendisinin "р" ile gösterilmesinde ortaya çıkan "ар" sözcüğü bir üçüncü tekil şahsı ifade eder.

Bunun çoğulunu “ахэр” sözcüğü ifade eder ve üçüncü çoğul şahıstır. Böylelikle, bir uzaklığın (a) bizzat (p) gösterilmesinde ve tespit edilmesinde ifade bulan üçüncü şahıs, bizzat kendisi olarak gösterilmiş durumdadır. Bu durumda da, öznenin bizzat kendi özelliği ve kendi kendine olarak eylenen öznel eylemlerin ifadesinde üçüncü şahsın bizzat kendisini gösteren bu ifadelerin (ap, ахэр) söz konusu öznel fiilin öznesi olarak kullanılması uygun düşer:
«Ар мэбауэ: O nefes alıyor, soluklanıyor. Ахэр макIуэ: Onlar gidiyor».

*Bir şahsın kendi özelliği olmayan ve öznel bir eylem niteliği dışında olan bir eylem, bir dışsal iş niteliği taşımaktadır ki, böyle eylemlerin ortaya konmasında bir “ilişkili açılınım” söz konusudur; bu durumda “б” sesi kendisini gösterir. Böyle bir “iş”in eylenmesindeki üçüncü şahıs özneleri yaptıkları işle ilişkili bir durumda ifade bulurlar:
«Абы ещI: O yapıyor. Абыхэм (ахэм) ящI: Onlar yapıyor».

*Birinci tekil şahıs anlatıcıdır ki, o, şimdiki zaman dışına düşmüş olan geçmiş zamanı da “a” sesi işlevinde ifade eder:
«КIуащ: Gitti. КъэкIуат: Geldiydi. Хъуащ: Oldu. Ващ: Kaynadı; Çift sürdü. Ара?: O mu?, öyle mi?. Аращ: O, odur, öyledir. КIуа?: Gitti mi?».

*“Iэ” sesinin de geçmiş zamandaki ifadesi “a” ile mümkündür ki, o zaman “Iэ” sesi “Ia” haline gelir:
«ЩыIащ: Vardı, var idi. ИриIащ: Boyadı. ИраIащ: Boyadılар».

*“A” sesi fonksiyonel olmayan bir zamansaldır; bununla birlikte, mekanın da zamanın bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmasının sonucu olarak mekansalın temelinde ve sürekliliğinde bir zamansalın ve zamansal sürekliliğin bulunmasında, “a” sesi fonksiyonel olmayan zamansallar kadar fonksiyonel olmayan mekansalları da ifade edebilir. Bu ifadede içerilen anlamla ilgili örneklerin bir çoğu yukarıda verilmiş olan örneklerdir. Bununla birlikte, bir tekil mekansal ifade eden “и” sesinin çoğul hale gelmesinde “a” sesi kendisini gösterebilmektedir ki, aşağıda buna ilişkin örneklere de yer verilmiştir. Ancak, burada özellikle bir yönelim ifade eden “e” sesine ilişkin örnekler üzerinde durulacaktır. Yönelimin “e (иэ)” olmasında bunun çoğulu “иа”dır ki, “я” sesinde bununla ilgili örnekler verilecektir. Oysa, sözcük içerisinde kalan “e (эи)” sesleminin kurduğu tekil yönelim anlamı, yönelenlerin çoğul olması halinde “a” sesinin işlevinde ifade bulur; bununla birlikte, yönelinen şeyin bizzat gösterilmesine (и) ilişkin örnekler de aşağıda verilmiştir:
«КъекIухь: Geziyor → КъакIухь: Geziyorlar. КъайкIухь: -Bizzat bir yeri (й)- geziyorlar. Мыбдежыр къайкIухь: -Bizzat- burayı geziyorlar. КъикIухьащ: Gezdi → КъакIухьащ: Gezdiler. КъайкIухьащ: -Bizzat bir yeri (й)- gezdiler. КъекIуащ: Yakıştı, uydu → КъайкIуащ: -Onlara (a) o şey (й)- yakıştı. КъырешалIэ: -Bir şeyi bir şeye- yaklaştırıyor → КъырашалIэ: -Bir şeyi bir şeye- yaklaştırıyorlar. КъырайшалIэ: -Bir şeyi bizzat bir şey (й)’e- yaklaştırıyorlar. Къырет: Veriyor; Versin! → Къарет: Veriyorlar; Versinler!. Къайрет: -Bizzat kastedilen şeyi (й)- veriyorlar; -Bizzat o şeyi (й)- versinler; -Bizzat o şeyi (й) onlara- versin, versinler».

«И, Й, ИИ, Е, ІЕ, Я» SESLERİNDEN SÖZCÜKLERE

“И” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“И” sesi “э” sesini izleyerek oluşan bir sestir; “э”nin zamansal olmasında, ona bağlı olarak kılgılanan ve ona göreliğinde ortaya çıkan bir sestir “и” sesi. “Э”nın zamansal olması bakımdan, zamanın bir işlevi ve göreliğinde ortaya çıkan mekansal işleve sahip olan bir sestir “и” sesi.

Zamanın kılgısı olan varolan ve onun görüde olduğu mekan, zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanır. Zamanın kılgısı ve onun sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanan şeydir varolan; ki, biz varolanlar bakımından, herhangi bir varolan da görümüzde olandır; kendimizin bir varolan olmasında varolanlar kavrayabildiğimiz ve kavramımızda olan şeydır. Bir görü ve fizik alanını mekan olarak kavramamız bakımından, mekan herbir varolanın görü alanıdır. Bu ifadeden olarak, varolanların görülmesinde işlev gören bir anlama sahiptir “и” sesi ki, o, varolanların işaret edilmesi ile görü alanı olan mekanı ifade eden bir sestir. Bu anlamda da, “и” sesi dilsel işleyişte sürekli olarak birşeyleri gösteren bir işleve sahiptir.

Ünlü seslerin bir geometri ortaya koymalarında “и” sesi bir absis işlevi görür. Bu da, “и”nın dilsel işleyişteki işlevine uygun olan bir durumdur. Matematiksel olarak bir fonksiyonun kılgısını ifade eden bu durum, “и” sesinin dilsel olarak başlıbaşına bir anlam ifade edebileceğinin de göstergesidir. Bu anlamda, “и”den itibaren bir anlam oluşabilir ki, sözcük başında yer alabilir. Bir ses ya da sözcüğün başında bulunması halinde, o sözcüğün anlamının bir mekanda cereyan ettiğini anlamak gerekir.

Başlıbaşına bir anlama sahip olan ve bir mekansalı ifade eden “и” sesinin bir ses ya da sözcüğün başına gelmesi halinde, söz konusu ses ya da sözcüğün anlamı “и”den itibaren kurulur ki, bir mekansalda kurulan anlam ortaya çıkar. Bu durumda, genellikle o “mekanda, mekandan, mekana” gibi ilişkili bir ifade ortaya çıkar. Ancak, “и”nın bir ses ya da sözcüğün önüne gelmesi durumunda ortaya çıkacak olan anlamlar Türkçedeki bu anlamlarla sınırlı değildir ki, bir mekansal anlamın ifadesinde “и” sesi kendisinden sonra gelecek olan sözcüğün ilişkili olduğu şeyi ifade eder. Bu durumda, Türkçedeki “*i*” hali ve “nin” gibi isim tamamlamaları da ortaya çıkar. Bunlarla birlikte ve aynı zamanda, bir ses dilinde bir ses ya da ses grubunun farklı anlamları ifade edebileceği de açıktır ki, aynı ses grubu ya da sözcükte kendisini gösteren farklı anlamlar aşağıdaki örneklerle işlenecektir.

Ünsüz seslerin bir ses olarak ortaya çıkmasını sağlayan ünlüler gibi “и” sesi de her sesin sonuna gelir. Kendisi bir mekansal ifade eden bu ses (и) sonuna geldiği ses ya da sözcük anlamını mekansal olarak gösterir ki, kendileri kılgılanmış ve bir anlam olarak ortaya çıkmış olan sözcüklerin böylece bir mekansal işleyiş kazanmaları, onların tekrar işaret edilmeleri ya da kılgılanmalarıdır. Bu durumda, Türkçedeki “de” eki ya da “dahi” anlamlarını oluşturur.

Bu sesin (и) sözcük başında, kendi başına ve sözcük sonunda yer alması durumlarında ortaya çıkan sözcüklerdeki işlevi aşağıdaki adımlarda verilmiştir.

*“И” sesi zamanın kılgısı olarak bir mekansaldır ki, zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanma alanıdır. Bu bakımdan, sürekli olarak kılgılanan bir “şimdi” “и” kılgılanımı olarak ifade bulur: “Иджы”. “И”nin bir absis olması bakımından, “и”nin eylenmesi ya da fiil olarak ifadesi bir büyümenin ifadesidir ki, “ин” “büyük” anlamına gelir.

*Mekanın bir varolanın görü alanı olması bakımından, bir mekanda bulunanlar mekansal olan “и” tarafından gösterilirler. Başka bir ifadeyle, bir şey “и”den itibaren görüdedir, onun gösterimindeki bir mekandadır. Aşağıda verilen sözcükler bir mekanda bulunan ya da kılgılanan şeyin ifadesidirler. Bu şekildeki bir anlam niteliği, “и”nın başına geldiği ses ya da sözcüğün anlamına bağlıdır ki, aşağıdaki sözcüklerin anlamını -genelde- “bir şeyin içinde” olarak anlamak gerekir:

«Илъын (и-лъэ-ы-н): Yatmak; Öfkelenip dikilmek (kendinden -mekandan- taşmak anlamındadır). Исын: Oturmak. Итын: Durmak (ayakta). Инэн: Kalmak. Изын: Dolu olmak. Из: Dolu».

*“И”nın bir mekanı göstermesinde, “bir mekandan itibaren oluşan eylemler” ya da “bir mekandan çıkma” anlamları, bir sözcüğün önüne “и”nın gelmesiyle kılgılanır. Aşağıdaki sözcüklerin anlamı “и”nın önüne geldiği ses ya da sözcüklerin fiillemesine (“и”yi izleyen sözcüğe) bağlı olarak ortaya çıkar. Aşağıda verilen örneklerin Türkçe açıklamalarını başında “bir şeyin içinden” ifadesini koyarak anlamak gerekir:

«ИкIын: Çıkmak. Ихун: Çıkarmak, kovmak; Düşmek. Ишын: Çekerek çıkarmak. Ижын: Akmak; Koşarak çıkmak. Идзын: Atmak».

*“И”nın bir mekanı ifade etmesinde, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bir mekandan çıkma eyleminin tersi olan “bir mekana girme, dahil olma” anlamı da fiilleyen sese bağlı (“и”yi izleyen sözcüğe bağlı) olarak kurulur. Aşağıdaki sözcük anlamlarını da “bir şeyin içine” ifadesiyle başlatarak anlamak gerekir:

«ИкIэн: Dökmek; -içinde- bitmek (bitki için). Ихуэн: Düşmek; Sığmak. Ишэн: Çekerek ya da kılavuzluk ederek “sokmak”. Ижэн: Koşarak girmek; Akmak. Идзэн: Atmak. Илъэн: Atlamak. Исэн: Saplamak. Иуэн: Dolmak; Darbe indirmek, hamle yapmak, vurmak. ИтIысхьэн: Oturmak. Икуэн: Sokuşturmak».

*Yukarıda son üç grupta verdiğimiz örnekler bir sözcüğün “и” öneki olmasında ortaya çıkan ifadelerdir; bu ifadelerin de yeni önekler alması durumu, söz konusu ifadelerin bu yeni koşullarda (bir fiilin önek alması, onun eylenme koşulunu verir) eylenmesi anlamını ortaya koyar. Aşağıda kullanılan öneklemlerin bir şeyin başlaması ya da doğması anlamlarına gelen öneklemler olduğuna ve bu seslerin başlıbaşına bir anlam ifade etmediklerine dikkat etmek gerekir. Bu durumda, yukarıda verilen örneklerdeki anlamlar önek olan ses anlamsal koşulunda eylenir:

«Къилъын (къы-и-лъэ-ы-н): İçinden atlamak; Öfkelenip diklenmek. Къилъэн (къэ-и-лъэ-н): -Gözlemciye ya da referansa doğru- içine atlamak. НикIын:

Anlatıcının ya da referansın bulunduğu yerden itibaren başlayan (ны) bir eylem olarak “çıkmak”. НикIэн: Referanstan itibaren -ya da doğru- “içine dökmek”».

*“И”nın bir mekansalı ifade etmesinde ve her varolan şeyin bir mekansal olması gerçeğinde, bir varolanın bizzat kendisi ifade edilmese de, onun kastedilmesi “и”nın işlevi arasında olabilir ki, kastedilen bir şeyin eylenmesi de “и” sesinden itibaren kurulan fiiller olarak ortaya çıkar. O halde, aşağıdaki fiilleri “и”nın “bir şey” ya da “kastedilen şeyin” ifade etmesi temelinde anlamak gerekir.

«Ифын: İçmek. Ирикъун: Yetmek, yeterli olmak (yeterli olacak olanın -и- ifadesinde örtük olarak kendisine yetecek olan da -и- ifade bulur). Ирилэн: Boyama aracının kendisi kastedilerek (и) bir şey (и) “boyamak”».

*“И”nin bir şeyi kastetmesi ve göstermesi, kastedilen şeye göre bir konum veya yön ifade etmek olanağını da verir. Bu anlamda, bir şeyin ön ya da arkası, alt ya da üstü “и”nın işaret etmesi temelinde ortaya çıkabilecek olan ifadelerdir. Burada “и”nın önek olarak kendisini göstermesinde, kendisinden sonraki sözcük anlamının kılgılandığı yeri ya da yönü ifade ettiği açıktır. Bir önceki örneklerde kendisini göstermiş olan bu anlam niteliği burada daha açık hale gelmiş olup, “и”nın ortaya koyduğu bu anлам niteliğinin Türkçedeki “*i* hali”ni de karşıladığı ifade edilebilir:

-«Ипэ: Ön, önce, öncelikli. Ипэм щыгъуэ: Önceki zaman-durum, önceden, öncekinde, daha önce, daha öncekinde. ИкIэ: Arka, nihayet. ИкIэм икIэжым: Sonun sonunda, nihayetinde, en sonunda. Ику: İç, arası. Игу: Kalbi, Merkezi. Ищхьэ: Üstü, baş tarafı. ИщхьэкIэ тетыр: Yukarıda duran, yukarıdaki, üstteki. Ипщэ: Üst taraf; Boynu. Ипщэм дыкIуэжмэ: Başa tekar gidersek, başa dönersek. Ипхэ: Arkası, kıçı. Ибгъу: Yan tarafı. Ифэ: Rengi. Хым ифэр щхъуантIэщ: Denizin rengi mavidir».

-Benzer şekilde, “müteakip” ya da “sonra” anlamına gelen “тIанэ” sözcüğünün önüne “и”nın gelmesi halinde, söz konusu anlamın ilişkili olduğu şey gösterilerek “sonraki” ya da “müteakip” olan şey ifade edilebilir:

«ИтIанэ: Sonra, sonrasında».

*Yukarıdaki ifadeler bir belirtme zarfı niteliği taşıyan sözcüklerdir ki, belirtilen taraf “и”nin işaret ettiği şeye göreliğinde ifade bulmaktadır. Belirtilen taraf “и”nin ilişki kurduğu şeydir ki, “и”siz olarak kalan sözcük söz konusu şeyin bir parçasının ismidir de (пэ: burun; кIэ: kuyruk, son; щхьэ: baş; пхэ: kıç). Bu parçaları bir şeye aidiyetinde ifade etmek de “и”nın ifade mümkünlüğündedir. Nitekim, bir şeyin ait olduğu daha geniş mekanın ifadesi de “и”nın işlevleri arasındadır. Bu ifade biçimlerini bir önceki ifadelerden ayırdetmek için “и” harfi kendisini izleyen sözcükten ayrılarak yazılmıştır:

«И пэ: Burnu. И пэр: Burnu (“р” ile anlam pekiştirilmekte ve bizzat belirli bir burun gösterilmektedir). И кIэ, и кIэр: Kuyruğu, arkası. И гур: Kalbi. И щхьэр: Başı. И пщэр: Boynu. И пхэр: Kıçı, kalçası. И фэр: Derisi, yüzeyi».

*Burada ortaya çıkan ifadeler Türkçedeki “*i* hali”ni kapsayan ifadelerdir; ancak, bu ifadeler ait olduğu şeyi işaret etse de, burada ait olunan bütünün kendisi ifade edilmemektedir. Bir parçanın ait olduğu bütün ile birlikte ifade edilmesi bir isim tamamlaması oluşturur. Yukarıdaki ifadenin baş tarafına söz konusu parçanın

ait olduğu bütünün ismi gelmesi halinde oluşan isim tamamlaması Türkçede “nin” ekiyle oluşan bir isim tamamlamasıdır. Bu ifadelerin örnekleri aşağıda verilmiştir:
«ЛІым и пэр: Adamın burnu. Шым и кІэр: Atın kuyruğu. Дэм и кур: Cevizin içi. Сэ си гур: Benim kalbim. Шым и щхьэр: Atın başı. Абы и пщэр: Onun boynu. Гум и пхэр: Arabanın kıçı. Шым и пхэр: Atın kalçası. Хьэм и фэр: Köpeğin derisi».

*Mekan, zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kendiliğinden olan şeydir ki, kendiliğinden ve bir üçüncü şahıs niteliğinde oluşan şeyler de doğal olarak “и” sesinin ifade mümkünlüğü içindedir. Yukarıdaki son iki grup örneklere dikkat edilirse, salt “и” halinde bunların ilkin belirttikleri ya da kastettikleri şey kendiliğinden olan bir şeydir ya da bir üçüncü şahıstır. Bunun gibi ve bununla birlikte, daha önceki kimi örnekleri de içerecek şekilde, “и”nın önüne geldiği ses ve sözcük anlamları üçüncü şahıs kipinde oluşan ifadeler ortaya koyarlar. Aşağıda verilen örnekler daha önce verilmiş olan örneklerdir ve üçüncü şahıs kipinde okunması halindeki ifadelerin Türkçe karşılıkları “onun” ile başlayacak şekilde anlaşılmalıdır:
«Илъын: İçinde yatması. Исын: Oturması; Yanması. Итын: İçinde durması; Vermesi. Ивэн: Sürmesi; İçinde kaynaması. Ихуэн: Sığması. Ижын: İçinden koşarak çıkması; Akması. Идзын: Atması. Ишэн: Götürmesi. Ижэн: İçine koşarak girmesi; Bizzat -bir mesafe- koşması».

*Bu ifadeler, zamana göreliğinde kendiliğinden olan şeylerin “и” temelinde ifade bulmasından itibaren kurulmuş olan ifadelerdir. Zamana göreliğinde kendiliğinden olan şeylerin bir üçüncü şahıs kipinde gerçekleşmesinin bir sonraki adımı, “и”nın üçüncü şahıs eylem kipi göstereni olarak dilsel işlev kazanmasıdır. Ancak, bu üçüncü şahıs eylem kipinin niteliği, üçüncü şahsın bir ilişkili durumunu ifade etmesinde kendisini göstermesidir; bu, bir üçüncü şahsın kendi niteliği olarak ortaya çıkan eylemsel bir nitelik değildir, bir iş niteliğindedir. Nitekim, “и” bir mekansal ifade eder ki, dilsel işleyişte ifade edilmiş olan bir şeyin ilişkili olduğu bir başka şeyi imleyecek şekilde dilsel işlev görür, onunla ilişkililiği ifade eder. Bir üçüncü şahsın ilişkili olduğu şekilde eylenen veya eylenmiş olduğu belli olan bir iş niteliğindeki fiiller “и” öneklemiyle üçüncü şahıs eylem kipi olarak ifade bulur. Aşağıdaki ifadeler, üçüncü şahıs eylem kipi olarak gerçekleşen eylemlerin ifadeleri olarak, “и” sesinin eylem başına gelmesiyle ortaya çıkar:
-«ИІэщ: -Onun- var. ИІащ: -Onun- vardı. ИщІащ: -O- yaptı; -O- bildi. Абы ищІащ: O yaptı; O bildi. Абы иухуэнущ: O kuracak. Абы итат: O verdiydi, adadıydı. Абы иритынущ: O –ona ve/veya onu- verecek. Ирихунщ: -O- kovar.».
-Bu ifadelerin kimilerinin mastar haldeki fiili şimdiki zaman kipi “e” ile başlar ki, bunun da, “yöneliklik” ifade ettiği ve “иэ” seslerini içerdiği açıktır. Bu ifadeden olarak da şimdiki zaman kipinde de bir yönelim ve ilişkili bir durumdaki eylemler olduğu, bir iş niteliği taşıyan fiiller olduğu açıktır. –Bu konu, “и”nın işlevleri kapsamında ve “e” ile ilişkisi nedeniyle burada yeri gelmişken işlenmekte olup, fiiller ile ilgili bölümde konuyla ilgili olarak daha geniş şekilde ele alınarak işlenecektir-:

«Абы иреху: О –onu ve/veya oradan- kovuyor. Абы ирет: О –onu ve/veya ona- veriyor. Абы ет: О veriyor, adıyor. Абы еухуэ: О kuruyor. Абы ещI: О yapıyor».

*“И” sesi başlıbaşına da bir anlam ifade eder ki, bu durumunda ortaya çıkan anlam bir sayıdır ve “8”dir. Burada ortaya çıkan anlamın “7”yi izlemesiyle ilişkisi vardır ki, yedinin bir blok bütün ifade etmesinde, oradan çıkma (и) ve yeni bir kılgı (и) anlamında kendisini gösteren sayıdır sekiz (8).

*“И” sesinin bir ses ya da sözcüğün sonuna gelmesi halinde, söz konusu anlamın yeniden gösterilmesi ve kılgılanımı gerçekleşir ki, bu durumdaki ifadeler Türkçedeki “de” eki ile “dahi” anlamlarını kapsar:

-Örneğin, önceki örneklerden olan ve bir “sonu” gösteren “икIэ” sözcüğünü izleyen “и” sesi söz konusu “sonu” ifadesinin ilişkili olduğu bir şeyin yeniden gösterilmesini sağlarken, oradan itibaren bir yeni ifadenin kurulmasına aracılık ederek “hem de” anlamını ortaya çıkartmaktadır ki, bu “икIэ-ы-и” olarak oluşup “икIи” sözcüğü olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı anlam “икI (çık)” sözcüğünün sonuna “и” gelmekle kurulabilir ve “çık da” ya da “geç de” gibi ifadeler kurulur.

-Benzer şekilde, “итIанэ” sözcüğünün de sonuna “и” gelmekle ortaya çıkan “итIани” ya da “итIанэй” ifadesi “sonra da” ya da “sonrasında da” anlamını verir.

-Bu örneklere benzer şekilde şu ifadeler de mümkündür:

«Ипи (ипэ-и): Önü de. Икуи: İçi de. Ифи (ифэ-и): Rengi de. И щхьи (и щхьэ-и): Başı da. И пщи (и пщэ-и): Boynu da».

-Bu örneklere benzer şekilde, “и”nın sona gelmesinde kurulan anlamlar aşağıda verilmiştir. Aşağıdaki örnekler “р” bitimli ifadeleri de göstermektedir ki, bir sözcüğün sonuna “р” gelmekle, sonuna geldiği sözcüğün anlamı özellikle ya da bizzat gösterilmektedir; bu şekilde gösterilmiş olan bir anlamın ardından gelen “и” sesinin kurduğu “de” ya da “dahi” anlamları daha açık hale gelmiş olan bir şeyleri ifade eder:

«Ари: О da. Мыри: Bu da. Дэри: Ceviz de; Biz de. Уэри: Hava da; Gök de; Sen de. Сэри: Ben de. Ипэри: Önceki de, önü de. И пэри: Burnu da. Ищхьэри: Üstü de, baş tarafı da. И щхьэри: Başı da. ТIури: İkisi de. Зыри: Biri de; Hiç, hiçbiri. ЗырикI: Hiç, hiçbiri. Зи мыхъуми: Hiç olmazsa. Зи, зий: Hiç».

*“И”nın sonuna geldiği bir anlamın kendisi gösterilmekte olup, söz konusu anlamın yeniden kılgılanması nedeniyledir ki, “de” ve “dahi” anlamları kurulabilmektedir. Ancak, bu şekilde ortaya çıkan bir anlamın sonuna tekrar bir “и” gelmesi durumunda, bu üstüste kılgılanan bir anlam söz konusu olmaktadır ki, bu şekildeki bir durum başlıbaşına yeni bir ifadeyi ortaya çıkarabilmektedir. Aşağıdaki örnekler “ии”nın bir ses ya da sözcüğün sonuna gelmesinde kurulan yeni anlamları ifade eden sözcüklerdir:

«Биин: Dargın –düşman- olmak. Диин: Donmak. Шиин: Uzatmak. Фиин: Islık çalmak. КIуриин: Düşmek, yıkılmak. ТIиин: Uç verip uzanmak. Улъиин: Paslanmak».

*Bu sürecin izlenmesinde “е (эи)” sesini izleyen “и”nin de benzeri bir kurgu olduğu anlaşılır. Sözcük içinde “е” harfinin genelde “эи” seslerinin bileşimi olan sesleri kapsadığını ifade etmiştik ki, sözcük bitiminde bu sesin sonuna “и”

sesinin gelmesinde de doğal olarak bir “ии” durumu ortaya çıkar; aşağıda böyle örnekler verilmiştir. –Bu konuya “е” sesinde değinilecektir-.:
«Хуеин: İstemek. Лъеин: Fırlamak. ДэкIеин: Alttan veya içeriden yukarı dağru uzanıp sürmek-büyümek (bitki için). Бзеин: Yalamak. Ебзеин: Bir şey yalamak. Еин: Sahip olmak. Зеин: Sahibi olmak, birine ait olmak».

“Й” SESİNİN SÖZCÜKLERDE BULUNUŞU:

Bu sesin “ы”sız olan “и” sesi olduğunu ifade etmiştik ki, bir “и” efekti olan sestir. Bu durumda da, “й”nin “и”den farklı bir anlamı yoktur ve ses uyumu ile seslerin ötümündeki ekonomiklikte ortaya çıkan “и” efektidir “й”. Üzerinde çalıştığımız şivede, özellikle vurgulanmak gereken bir durum olmadıkça ve seslerin fonetik olarak ortaya çıkabilmeleri halinde, sözcük sonundaki ünlü sesler “ы” bitimsiz olarak seslemlenirler. Bu ifadelerden olarak, “й”nin duyulduğu yer hemen her zaman bir sözcüğün sonudur. Aşağıda verilmiş olan fiillerin mastar halinden çıkmış ifadeler olarak ortaya konmasında, sondaki “и” sesinin “й”ye dönüşmesi söz konusudur:
«Бий: Dargın, düşman. Мэдий: Donuyor. Абы ший: O uzatıyor. Мэфий: Ötüyor. КIурий!: Düş, yuvarlan!. Мэулъий: Paslanıyor. Хуейщ: İstiyor, arzuluyor. Мэлъей: Sıçrıyor. Мэбзей: Yalıyor. Ебзей!: -Onu- yala!; Yalıyor. Абы ейщ: Onun, onundur. Мыр хэт зейр?: Bu kimin?».

*“Й” sesi ifade ettiğimiz gibi sona gelir ve -bir “и” efekti olarak- “и”nın işlevini yerine getirir. Ünlü seslerin bir geometri ortaya koymalarında “и” olmaksızın onun işlevini yerine getiren “й” sesinin bir ünlü sesten sonra kendisini göstermesi “и”nın anlamını kurmak bakımından yeterli olmaktadır. Bir ünlü sesten sonra kendisini gösteren “й” sesinin işlevi de sonuna geldiği anlam ve geometriyi “и” işlevinde yerine getirmektir ki, bir anlamın yeniden kılgılanımı olarak Türkçede “de” ve “dahi” anlamları ortaya çıkar:
«Пкъый щхьэй иIэкъым: Gövdesi de başı da yok. Iуэхуй дэлъи щыIэкъым: İş de ortada olan bir şey de yok (Türkçesi: iş güç yok)». -Ancak, konunun bizzat vurgulanması ve anlamın pekiştirilmesi gerektiğinde “и” sesi olduğu gibi kendisini gösterebilir (пкъыи щхьэи)-.

*Bu ifadelerden olarak, “й” sesi bir sözcüğün sonuna gelen bir sestir ve işlevi de “и” sesinin efektini vermek ve anlamını kurmaktır. “И” sesinin kendisinin tümüyle gerekli olmadığı ve işlevinin “й” sesiyle kurulabildiği yer de bir geometriyi kılgılayan ünlü seslerin sonudur. Ancak, yazımda “икIын” fiilinin şimdiki zaman üçüncü tekil şahıs çekimi “еокI” olmak gerekirken “йокI” olarak yazılmaktadır ki, “е”nın “иэ” seslerini içerdiğini biliyoruz; bu durumdaki telaffuzda duyulan sesin “й” olduğu da açıktır.

“Е” SESLEMİ (ИЭ; ЭИ) TEMELİNDE KURULAN SÖZCÜKLER:

Bu sesin başlıbaşına telaffuzunun ve sözcük başında bulunması halinin “иэ” seslerinden oluşan bir seslem olduğunu biliyoruz ki, bu durumuyla da “и”nın bir zamansalı ya da ötelenimi (э) olan bir ifade ortaya koyar. Bu durumda, bir absis olan “и”nın bir ötelenimidir (э) konu olan olay; ki, dilsel işleyişte bu,

başlıbaşına bir yönelim ve de bir şeye yönelimi ortaya koyabilecek olan bir ifadedir. Bu cümleden olarak, “е (иэ)” sesinin sözcük başında bulunması, sözcük sonunda da olsa “иэ” olarak seslemi durumu ile bir sözcük anlamına ilişkin olmaması durumundaki başlıbaşınalığında “е (иэ)” sesleminin ortaya koyduğu anlamlar aşağıda irdelenecektir. Ardından, aynı harfle (е) yazılmış olmakla birlikte “эи” olarak telaffuz olan seslemin bulunduğu sözcükler ortaya konacaktır.

*“Е (иэ)”nın bir yönelim ifade etmesinde, başına geldiği sözcük anlamının yönelinerek eylenmesi ifadesi ortaya çıkar. Bir örnek vermek gerekirse, “yalamak” anlamına gelen “бзеин” fiilinin bir şeye yönelik olarak eylenmesi “ебзеин” sözcüğünde ifade bulur. Aşağıdaki örnekler benzeri ifadelerdir ki, başına geldiği sözcüğün anlamının “bir şeye yönelik” olarak eylendiğini ifade eder:

«Ебэныn: Güreşmek. Еджэн: Okumak; Çağırmak. Елъэн: Atlamak. Еуэн: Vurmak. Епэмын: Koklamak. Етын: Vermek. ЕфIын: Barışık olmak. ЕфIыжын: Barışmak. Ехъуэхъуэн: İyi dileklerde bulunmak, güzelleme yapmak. Ефыгъуэн: Kıskanmak. Ехъуэпсэн: İmrenmek. Ехын: İnmek. ЕIунщIын: İteklemek. ЕIэбэн: Dokunmak. ЕIэбын: Dokunmak (bizzat). ЕIубын: Yudumlamak. Ефэн: İçmek».

*Yukarıdaki ifadeler mevcut bir fiil anlamının yönelinerek eylenmesini ifade eden fiillerdir; dolayısıyla bu fiiller yönelim koşulu altında gerçekleşen fiiller olarak ortaya çıkarlar. Bunun dışında, “е”nin öne gelmesinde ya da “е”yi izleyen bir ses anlamın kendisini göstermesinde yeni bir sözcük ve anlam da ortaya çıkabilmektedir ki, bu sözcüklerin anlamı da yönelinerek eylenen niteliktedirler. Bir örnek vermek gerekirse, “el” anlamına gelen “Iэ” sesinin yönelinme (е) anlamından itibaren fiilenimi olan “еIэн” sözcüğü elsel bir zorlama olarak “itmek, çekmek” anlamlarına gelir. Başka bir örnek vermek gerekirse, bir şeyin kenarı ya da bir köşesi olarak bir tutamak olan “kulp” anlamına gelen “къу” sözcüğünün başına yönelim anlamını ifade eden “е” gelmekle kurulan sözcük, bir şeyin kulpundan ya da bir kenarından tutarak yönelinen bir eylemin ifadesi olan bir fiil ortaya koyar ki, ifade edildiği şekildeki bir zorlama olarak “çekmek” anlamına gelen “екъун” fiili ortaya çıkar. Aşağıda benzeri örnekler verilmiştir.

-«Ебэн: Eğilmek. Ежьэн: Beklemek; Eyleme başlamak. Ешэжьэн: Sürüklemek, gezdirmeye başlamak. ЕкIун: Yakışmak, uymak. ЕкIуэн: Uyumun ortadan kalkması olarak “dokunmak”. ЕкIын: Uymama anlamında dokunmak. ЕIэн: Çekmek, ittirmek. Екъун: Çekmek. Есэн: Alışmak; Yüzmek. ЕтIэн: Kazmak. ЕхьэлIэн: Yanaştırmak. Ешын: Yorulmak. Еин: Sahip olmak».

-Yukarıdaki fiillerle birlikte, “е”nın başa gelmesiyle ortaya çıkan sözcükler de kendini gösterir ki, bazı örnekleri şunlardır:

«ЕкIу: Yakışıklı, uyumlu. ЕIуящIэ: Yaramaz, eli ayağı durmaz. Ебз: Gübre, zibil».

-Yukarıdaki fiilerin öneklem almasıyla yeni fiiller de ortaya çıkar ki, bunlar yukarıdaki fiillerin öneklem koşullarında eylenmesini ifade eden fiillerdir. Ancak, böyle bir durumda “е (иэ)” olduğu gibi telaffuz olmaz ve “е (эи)”e dönüşür. – Burada yeri gelmişken değinilmekle birlikte, bununla ilgili husus bu başlık altında sonda işlenecektir-:

«Небэн: Gözlemci ya da referanstan uzaklaşan tarafa eğilmek. Къебэн: Gözlemci ya da referansa doğru eğilmek. НетIэн: Gözlemci ya da referanstan itibaren kazmak. КъетIэн: Gözlemci ya da referansa doğru kazmak. Хуежьэн: Biri için "beklemek" ya da "harekete geçmek". Хуеин: İstemek, arzulamak...».

*"E (иэ)" başlıbaşına bir anlam da ifade eden bir seslemdir. Geometrik olarak bir absisin (и) ötelenimini (э) ifade eden bu seslemin (е) dilsel işleyişteki işlevi bir yönelim ifade etmektedir ki, bu durumda dilsel olarak işlemek bakımından yönelinecek bir anlamı gerektirdiği ifade edilebilir. Bu cümleden olarak, "e"nın tek başına iki sözcük ya da cümle arasında kendisini göstermesi durumunda, kendisinden önceki sözcük ya da cümle ile kendisinden sonraki sözcük ya da cümleyi ilişkilendirir, birini diğerine yönelterek aralarında bir seçenek olanağını ortaya koyar. Bir önceki ifadeyi kendinden sonraki ifadeye yönelterek aralarında bir ilişki ortaya koyar. Bu işlev Türkçedeki "veya" ve "ya, ya da" anlamlarındaki bir işlevdir:
«Ар е мыр: O veya bu. Апхуэдэу е мыпхуэдэу: Öyle ya da böyle. Аращ е мыращ: Odur ya da budur».

*Verilen bu örnekler "e (иэ)"nın bir seçenek sunması olarak iki sözcük ya da cümle arasında yer alması ve onları ilişkilendirmesi işlevidir. Bu, dilsel olarak olumlu bir işlevdir; ancak, "e (иэ)"nın salt kendi başına kullanılması ve başka bir ifadeyle ilişkilenmemesi durumunda ortaya çıkacak olan anlam olumlu değildir. Nitekim bu durumda, "e (иэ)"nın geometrik anlamının dilsel olarak pozitif bir işlev ortaya koymayacağı açıktır ki, bu, dilsel olarak olumsuz bir ifade ortaya koyar. "E"nın bu şekilde kendi başına kullanımı ve herhangi bir dilsel ifadeyle ilişki içinde bulunmaması hakkında matematiksel olarak şu ifade kullanılabilir: Absisin kendi başına ötelenimi ve bir fonksiyona ilişkin olmaması, fonksiyon bakımından bir olumlama değil, olumsuzluktur; varolan bir fonksiyonun temeline ilişkin bir tehdittir. Bu ifade, dilsel olarak, "e (иэ)"nın tek başına kullanılmasında olumsuz bir anlam ifade ettiğini gösterir. Örnekler aşağıda verilmiştir:
-Başlıbaşına "e (иэ)" Adıgecede olumsuz anlama gelir ve "kötü" anlamında bir ifade imler; bununla birlikte, onun bizzat kendisinin gösterilmesi olarak "ep" ve bir şeye ilişkin olumsuzlama olarak "ем" sözcükleri tam da "kötü" anlamını ifade ederler:
«Ер уи пэм ихьэ: "Burnuna kötü -ya da kötülükler- dolsun" anlamında bir intizar. Ем ухуэкIуэ: "Kötü –duruma- düşesin ya da gidesin" anlamında bir intizar».
-Bu anlamda, Adıge mitolojisinde olumsuz karakter "Емынэ"dir. Kozmik sürece uygun bir işleyişte her şeyin pozitiflik niteliği taşıması söz konusudur ki, bu sürece uygun olarak ortaya çıkan her şey bir temel ve kaynak (нэ) olarak olumludur; böyle olmayana (мынэ) yönelik (е) bir olgu da olumsuzdur. Bu anlamda, temel olumsuz nitelik taşıyan şeyler ile ölümcül hastalıkar da bu sözcükle ifade edilir. Temel olumsuzluk taşıyan şeyler, "емынэ"nın işleyişine (жь) ait (ей) olan anlamında genel olarak "olumsuzgiller" nitelemesinde "емынэжьей"dir.

*Bir sözcük sonuna gelmesi halinde "e (иэ)"nın olduğu gibi telaffuzu da söz konusu olabilmektedir. Sona gelen bir sesin söz konusu sözcük anlamını

fiilleyen bir işleve sahip olması nedeniyle, “e” sesi bir sözcüğün sonuna gelirse, “e”den önceki sözcük anlamını gidebileceği yere kadar yönelterek götüren bir işlev ortaya koyar. Bir sözcük anlamının bu sınırsızca yöneliş ve işleyişi, kendisinden sonraki herhangi bir anlama ilişkin olmaksızın bu şekilde işlerlik kazanması dilsel olarak bir olumluluk sayılamaz. Böyle bir işleyiş, “e”nın sonuna gelmiş olduğu anlamın sınırsız bir fiillenimini ifade eder ki, bu olumsuz bir işleyiştir. Bu işleyiş, “e” sesinin kendi başınalığındaki olumsuzluğunun bir anlamın sınırsız işleyişindeki tezahürüdür. Varlığın ve varolan herşeyin olumlu olarak ifade bulduğu ve olumlandığı bu dilde, herhangi bir işleyişin sınırsızlığı ile diğer varolanlarla “ilişkililik taşımayan” işleyişleri “olumsuzluk”tur. Aşağıdaki örnekler “e”nın sona gelmesinde olumsuz anlamlar olarak ortaya çıkan sözcüklerdir:

-«Yae: Fena hava, soğuk hava. Мэзае: Fena hava koşullarına sahip ay (şubat)».

-Doğrudan olumsuz olarak ifade bulmasa da, herhangi bir şeyin bitimsiz nitelikte sürdürülmesi “e (иэ)” sonekleminde ifade bulur:

«Ae: Olageldiği gibi devam etme, öyle, evet. Ефиен: -Birine yönelik olarak- ıslık çalıp durmak. Ебиен: Küskünlüğü sürdürmek, küsedurmak. ЕкИиен: Bağırıp durmak».

*

“E (иэ)” ile başlamakla birlikte, bir öneklem alması durumunda ortaya çıkan ve yukarıda örnekleri verilmiş olan fiillerin (къежьэн, нежьэн, хуеин...) telaffuzuna dikkat edilirse, bunlardaki “e” harfinin “иэ” değil de “эи” olarak seslem oldukları farkedilir. Bu şekilde farklı seslemler olsa da, sözcük içindeki “эи” seslerinin de aynı harfle (e) yazılmış olduğunu ifade etmiştik. Bu seslemin başlıbaşına bir anlam ifade etmesi düşünülemez; nitekim, “э” sesi dilsel işleyişte başlıbaşına bulunmaz ve de bir sesin başına da gelmez. Sözcük içerisinde yukarıdaki şekilde bir telaffuz değişikliğiyle ortaya çıkan “эи” sesleminin dilsel işlevi de “иэ”den farklılık gösterir.

“Эи” seslemi, bir sözcüğün “э” bitimli olmasının ardından “и” sesinin kendisini göstermesinde ortaya çıkan bir seslemdir. Bu durumda da, zamansal ya da ötelenim (э) durumunda olan bir anlamın (sözcüğün) absissel (и) işleyiş kazanması olarak bir matematiksel işleyiş kendisini gösterir. Böyle bir işleyişin -“и” sesinde gördüğümüz gibi- Türkçede “de” ya da “dahi” anlamlarının ötesine geçerek başlıbaşına bir anlam kazanması tekrar bir “и” işlemine tabi olmasıyla mümkündür (хуей → хуэий).

Böyle bir işleve sahip bir geometrik işlemin bir fonksiyonun sonunda bulunması, söz konusu fonksiyonun absissel bir artım kazanmasını ifade eder ki, dilsel işleyişte böyle bir işlev yukarı doğru bir hareketi ya da bir şeyin aidiyetini gösteren ifadeler ortaya koyar. Burada olayın merkezinde olan olgu “и”nın absissel bir işleve sahip olmasıdır ki, ona yönelik (e) olarak ortaya çıkan bir işlem ya da eylemin “еин (иэин)” olarak “ait olmak” anlamını ortaya çıkardığı da açıktır.

Bu ifadelerden olarak, “эи” sesleminin kendisini bir sonek olarak göstermesinde başlıbaşına bir anlamın ortaya çıkması, sonuna yine absis efekti (й)

almasıyla mümkün olmaktadır ki, bu durumdaki sonek olan seslemin tümünü açılmış olarak yazarsak ortaya çıkan soneklem “эий” olarak kendini göstermektedir (хуей → хуэий). Böyle bir dilsel işlev için şunları ifade etmek mümkündür:

«Öncelikle “e (иэ)” sesleminin bir yönelim ifade ettiğini belirtmiştik ki, bir absisselin (и) ötelenimini (э) ifade etmesi bakımından, “иэ” sesinin dilsel işlevinin matematiksel olarak “*y = x*” gibi bir doğrusal ifade ettiği söylenebilir. Oysa, bir soneklem olarak seslemlenen “эий”nin –görsel olarak da izlenebileceği gibi- matematiksel olarak en azından “*y = x2*” gibi bir işleme tekabül ettiği ifade edilebilir. Böyle bir fonksiyon haliyle doğrusal değildir ve dilsel olarak da bir yönelim işleminden ötesini ifade eder. Bu fonksiyon birdenbire absissel bir artım kazanan bir fonksiyondur ki, dilsel işleyişte buna tekabül eden seslemin (эий) bir sözcük sonuna gelmesi halinde, söz konusu sözcük anlamının yukarı doğru (и) eylemini ve kılgılanımını (и) ifade eden bir yeni anlam ortaya çıkar. Yukarı doğru bir hareketin absissellik (*y*:и) ifade etmesi ve bir fonksiyonun (*f(x)*) kendisinin de ifadesinin absise eşitliği (*y = f(x)*), dilsel olarak, “и” doğrultusundaki kılgılanım ile kılgı olarak ortaya çıkan anlamların bir eşitlenim ilişkisinde ya da bir aidiyet ilişkisi içinde olduğunu ifade eder».

Bu ifadeler temelinde, “эий” sesleminin soneklemi olduğu ses veya sözcük -anlamına bağlı olarak- “durduğu yerden kıpırdama” ile “yukarıya hareket” durumundan “ait olma” ile “sahip olma” olarak ifade edilebilecek olan anlamlara kadarki bir oluş sürecinde ortaya çıkan bir anlam marjında yer alan sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:

*Bu kurguda, “эий” sesleminin soneklemi olduğu ses veya sözcük anlamının yukarı doğru bir hareketin altyapısını hazırlayan bir nitelik taşıması halinde, yukarıya aidiyet anlamı ifade edecek şekilde bir yeni anlam kurulduğu söylenebilir; sözcük anlamından dolayı olay yukarıda kılgılanmakta olup, ortaya çıkan aidiyet yukarıya ilişkin olur. Bir şeyin yukarı hareketini ve yukarıda kılgılanması ile yukarıya aidiyetine ilişkinlik ifade eden örnekler aşağıdadır:

-«ДэкIеин: Yukarı doğru sürgün vermek (bitki). Дэдзеин: Yukarı atmak. Дэхуеин: Yukarı sürmek. Дэвеин: Yukarı dağru çift sürmek. Дэпщеин: Tırmanmak. Дэплъеин: Yukarı bakmak. Дэлъеин: Yukarı sıçramak. Лъеин: Sıçramak. TIеин: Uç vermek, çıkıklık oluşturmak».

-Bu ifadelere benzer şekilde, ayağa (лъэ) giyilerek yukarı doğru (и) çıkan bir “tozluk” da “лъей” olarak adlandırılır. Konu olan ayak kısmının da dikeyliği yanında, bu sözcüğün aynı zamanda “ayağa ait” olmayı da ifade ettiğini söylemek gerekir.

-Bir temel ve tözel durumu ve bu anlamda da hareketsizliği ve yerinde durmayı ifade edebilen “хъ” sesinin absissel bir işleme tabi olması “kıpırdama” anlamlarını ortaya koyar:

«Хъеин: Kıpırdamak. Гъэхъеин: Kıpırdatmak. Зыгъэхъей!: Kıpırda!».

*Kıpırdamak ile yukarı doğru hareket etmek arasında bir anlam olan “eğmek” eylemi de “ей (эий)” soneklemiyle kurulmaktadır. Altı kıpırdatmak ya da eğmek de dikeye ilişkin olan bir eylemdir:

«ЩIеин: Yana çevirmek, -bir kovayı- yana doğru eğmek. ГъэщIеин: -Bir kovayı- yana doğru eğdirmek».

*Bu ifadelere benzer şekilde, bir dil ya da ağız hareketi de ifade bulur:
«Бзеин: Yalamak. Iуеин: Öter gibi ses çıkarmak. Къэкъеин: Genirmek».

*Bir şeyden ortaya çıkan ya da bir şeyden örülen yeni bir şeyin de "ей (эий)" soneklemiyle ifade bulabileceği açıktır. Bu ifadeden olarak, bir malzemeden yapılan şey söz konusu malzeme adının sonuna "эий" soneklemi almakla ortaya çıkan bir sözcükle ifade edilebilir. Bu ifadeler doğrudan bir aidiyet ilişkisinin de ifadeleridir:
«Цей: Kıldan yapılmış olan bir kaba kumaş, aba. Кей: Çubuklardan yapıldığı anlaşılan "fıçı"».

*Böylelikle "эий" soneki bir aidiyet ilişkisi ortaya koyabilmektedir ki, bu durumda ortaya çıkan yeni sözcük "эий" sonekleminden önceki sözcüğün ifade ettiği şeyin ait olduğu şeyi ifade edebilmektedir. Bunun tersinin de kurulması mümkündür ki, soneklemde ifade bulan eylem ve hareketin doğduğu şey soneklemsiz sözcük anlamıdır. Bu ifadeden olarak, "эий" soneklemiyle ortaya çıkan yeni şey, soneklemsiz sözcüğün ifade ettiği şeyin bir eyleminin sonucunda ya da onun bir kıpısı olarak ortaya çıkan şeydir. Yukarıdaki her iki bakış açısının dikkate alınması durumunda, soneklemli sözcük ile soneklemsiz sözcük arasında tavuk-yumurta ilişkisine benzer bir ilişki bulunduğunu ifade etmek gerekir ki, her durumda da bu ilişki bir aidiyet ilişkisidir. Bu ifadeler doğrultusunda, aşağıdaki sözcüklerin oluşum mantığı ile ifade edebildikleri anlam ortaya çıkabilmektedir. Bir ağaç ile meyvesi arasında tavuk-yumurta ilişkisi vardır ve insan bakımından meyvesi önceldir ki, ağaç meyve temelli olarak ifade bulur. Bununla birlikte, öncel olanın çekirdek olduğu ve ondan ortaya çıkan şeyin ona ait bulunması gerektiğini ifade etmek gerekir ki, Adıgece aidiyet mantığının işleyiş temeli de budur; nitekim, bu olgu bir geometrik koordinat sisteminde ifade edilebilen bir matematiksel olgudur. Aynı zamanda, çekirdekten ortaya çıkan şeyin de bir çekirdek üreteceği de açıktır. Her durumda, yumurta-tavuk ilişkisinde en temel olgu ve varoluşsal aidiyetin tavuğun yumurtaya ait olduğu ifade edilebilir. Adıgece ifadeler de temel anlamlar bakımından böyledir:
-«Дей: Ceviz ağacı (дэ: ceviz). Мей: Elma ağacı. МыIэрысей: Kültür elma ağacı. Къужьей: Armut ağacı. КъужьIэрысей: Armut ağacı (kültür)».
-Bu sözcüklerin oluşumuna benzer şekilde ortaya çıkan "жыгей" sözcüğü "meşe ağacı" için kullanılan isimdir ki, bu sözcüğün ağaç cinsiyle bir aidiyet ilişkisi ifade eden bir sözcük olduğu açıktır. Denebilir ki, bu isimlendirme, ağaç cinsinin meşeden türemesine ilişkin bir isimlendirmedir.
-Başka açıdan, bir ağaç, özelliklerine ilişkin olarak ve insanın işine yarayışlılığı açısından ifade edilmektedir. Burada, insanın konu ağaca ilişkin olarak tespit ettiği olgular ile bir ağacın insanın belirli bir işine ilişkin olması, aidiyet ilişkisinde adlandırılmasının temelini oluşturur: Konu olan ağacın tespit edilmiş olan "bu" niteliği ile "şu" belirli işe aidiyet ilişkisinde ifade edilmesi söz konusudur:

«Уэздыгъей: Enerji-aydınlatma gereci, “çam”. Псей: Bir cins çam. Бжей: Kapılık anlamında “çınar ağacı”. КIей: Saplık anlamında “dişbudak ağacı”».

*Sürekli olarak bir eylem içinde bulunan şey, o eyleme ilişkin olarak bir anlam kazanan şeydir ki, aynı zamanda bu eyleme sahiplik kazanan şeydir. Aidiyet ilişkisinin bu şekilde ortaya çıkması örnekleri az değildir. Aşağıda, bir sözcüğün “р” ile bizzat işaret edilerek gösterilmesi gerçekleşmekte olup, “эий” soneklemiyle de söz konusu olan sözcüğün aidiyet ilişkisi kurularak ortaya çıkan yeni sözcüğün anlamı, işaret edilen şeye (…р) en çok sahip (ей) olanı ifade etmektedir:

«Псэлъэрей: Konuşkan. Къэвэрей: Geveze, çok saçmalayan. КIуэрей: Çok yürüyen».

*Verilmiş olan bu örnekler “э” bitimli olan ya da “э” bitimli hale gelen sözcüklerin yönelimsel olarak “и”de kılgılanımlarıdır ki, “эий” sonekleminin ortaya çıkışı bu ifadelerde kendisini gösterir. Buradan da, bir kıpırdama ve yukarı doğru hareket yanında aidiyet anlamlarının ortaya çıkmasına ilişkin örnekler yukarıda verilmiştir. “И”nın bir absissel işlev ifade etmesinde, salt ona yönelinmenin bir aidiyet ifade edeceği de açıktır ki, böyle bir ifade yönelimsellikle (е) gösterilen “и” olarak ortaya çıkar ki, böylece ortaya çıkan “ей” sözcüğü başlıbaşına “ait” anlamını ifade eder. Bununla ilgili olarak ortaya çıkan fiiller şunlardır:

«Еин: Sahip olmak. Зеин: Birine ait olmak».

*Aidiyet başlıbaşına bu şekilde dilsel ifade bulmaktadır ki, bundan önce verilen örneklerin de aynı ses anlamsal matematikle kurulduğu açıktır. Başlıbaşına ya da bir sözcüğün soneklemi olarak bir aidiyetin ortaya çıkması bu şekillerde olmaktadır ki, bu seslerin temelinde kurularak ortaya çıkan aidiyet ifade eden sözcük anlamları az değildir:

-Toplumsal ilişkilerde toplumun kendisinin yaratmış olduğu hukuk sistemi de toplumun kendisine ait bir şey olarak adlandırılır ki, bu adlandırmanın yukarıdan inmeci bir anlayışı kapsamadığı dikkat çekicidir. Nitekim, hukuk sistemi toplumun oluş ve ilişkiler sürecinin ürünü olarak oluşmuş olup, o topluma aittir:

«Хей: “Adalet, hukuk”, Адıгецеде toplum (хэ) tarafından oluşturulan ve topluma ait (ей) olan şey anlamındadır. ЦIыху хей: Adil kişi. ХеящIэ: Adaletin gerçekleştirilmesi ya da yapılması anlamında olup, günümüzde “mahkeme” etmek için kullanılır. Хеижьэ: Adaletin çalıştırılması ve kovuşturulması anlamında olup, günümüzde “avukat” için kullanılır».

-«Хуеин: Sahip olmayı (ей) gütmek – sürmek – izlemek (ху) anlamında “istemek, arzulamak”. Жеин: “Uyumak” geceye (жэщ) ait (ей) olan şeydir».

-Bir dışkı, onu üreten ve dışarı atana aittir. Bu ifadeden olarak, insan dışkısı tam da insana aidiyetinde ifade bulur:

«Хьей: İnsan dışkısı: Хьэм (insana) ей (ait)».

-Diğer dışkılar bir kaynamanın (вэ) sonucunda oluştuğunu ifade eden sözcüklerdir (вей) ki, kaynamayı gerçekleştiren şeyin bir organizma olduğu açıktır ve ait olduğu canlı ifade edilerek dışkı adlandırılır:

«Хьэвей: Köpek dışkısı. Шывей: At dışkısı. МэлкIэвей: Koyun dışkısı. Джэдвей: Tavuk dışkısı. Вэнвей: Genel bir "gübre" olarak genel "hayvan dışkısı"».

-Aşağıdaki sözcükler de "ей (эий)"in soneklemi olduğu şeyden ortaya çıkan ve ona ait olan şeyler olarak kurulan sözcüklerdir:

«Кхъуей: "Кхъу"nın bir ürünü anlamında "peynir". Гъеин: Bir şeye ağlamaktır ki, ağlamanın aidiyetiyetinde ortaya çıkan bir yakarışı ifade eder. Жьэжьей: Böbrek. Джэджьей: Civciv. Дей: Ceviz ağacı. Дэжьей: Cevizgiller ya da cevizsi küçük şeyler anlamında olup, örneğin "fındık" böyle de adlandırılır. Бдзэжьей: "Бдзэ" giller (жьей) anlamında "balık". Жьгъей: Her hangi bir şeyin parçaları ya da bir bütüne ait parçacıklar».

*Bir işleyen anlamdan türeyen ya da onunla ilişkisinde ortaya çıkan şey "ей (эий)" sonekleminde ifade bulurken, bunun her zaman bir olumlu anlam ifade edebileceği değerlendirilemez. Nitekim, bu ortaya çıkan yeni şey bir "fazlalık" ya da "gereksizlik" de oluşturur:

«Лей: Fazlalık, gereksiz şey. Хьэулей: Avare ya da boşta gezer anlamında olup, insan (хьэ) için kullanıldığı açıktır. IуейщIей: Yaramaz, gereksiz şeyler söyleyip yapan kişi için kullanılan ifade. КъуейщIей: Gereksiz şeylere burnunu sokan ve gereksiz şeyler yapan kişi için kullanılan ifade».

*Bu dilin işleyişinde görüldüğü üzere, bir şeyi gereğinden çok yapmak ve konu olan şeyle ya da olması gerekenle ilişkiyi koparmak olumlu bir şey olarak algılanmaz; giderekten de böyle bir şey bir olumsuzluk ifade eder; böyle birşey gereksizdir ve giderekten de kötüdür, çirkindir. Yukarıdaki örneklerle aynı şekilde ve sonek olarak yazılmış olup, benzer şekilde telaffuz ediliyor olsa da, aşağıdaki sözcüklerin sonekleminin "Iе" olduğu açıktır:

«Iей: Kötü, çirkin. ФIей: Kirli. Ней нейуэ плъэн: Kötü gözle bakmak, kötü kötü bakmak. ВэкIей: Haddinden fazla çift sürmek ya da kaynamak. ПсэлъэкIей: Haddinden fazla konuşmak, gereğinden fazla konuşmak, fazlasıyla konuşmak».

*Öyle anlaşılmaktadır ki, matematiksel temelde kurulan Adıgece aidiyet (ей) sistemi özün kendisinden ortaya çıkan ürüne ve teferruatına, çoğulun tekile, temelin ve değişmezliğin yüzeye ve değişerek geçici olana sahip olmasını ifade eden bir sistemdir. Bu ifadeden olarak da, temel olarak Adıgece aidiyet sisteminde yaprak ve dallar gövde ve köke, bir şey çıktığı şeye, tekil çoğula ve tek kişi topluma, varlık varolana ait olarak ifade bulmaz. Tersine, bir dal çıktığı ana gövde ve köklere ait olarak, varolan şey temeldeki varlığa ait olarak, birey topluma ait olarak ifade olunur. Bu olgu, Adıge toplumsal sistemine de uygun bir sistemdir ki, toplumsal işleyişe ilişkin ifadelerin Adıge aidiyet sistemine uygun olarak ortaya çıktığı izlenebilir. Bununla birlikte, kendisini korumak bakımından dışarıdan aldığı sistemi kendisine uydurarak bir sentez gerçekleştirmesinden sonra dilinde de bu yeni yapılanmasına uygun ifadelerin ortaya çıktığı izlenir ki, konu edeceğimiz bu ifade tarzlarının Adıgece aidiyet sisteminin tersi olduğu ifade edilebilir. Bu olgunun da, yalnızca Khabardey toplumunda gerçekleştiğini ve dilsel olarak da konu ettiğimiz ifadelerin bu şivede tezahür ettiğini de belirtmek gerekir. Bu ifadelerden olarak, kendisini korumak bakımından dışarıdan alınan ve

bir tür askeri yapılanma sistemi olarak ifade edilebilecek olan sistemde, bir sahiplik ile yönetim ve yöneticilik söz konusudur ki, böyle bir olgu o zamana kadarki Adıge sisteminin tersidir. Alınan ve sentezi gerçekleştirilen bu sisteme uygun yeni kavramların oluşmasında da Adıge aidiyet sisteminin tersi işleyişlerine sahip olan yeni sözcükler de ortaya çıkmıştır. Bu ifadeleri karşılayan kimi sözcük örnekleri aşağıdadır:

-«Къэбэрдей. Беслэней. Джылахъстэней».

-Bu ifade ve anlamlarına karşın, bir aidiyet ifade eden aşağıdaki sözcüklerin ortaya çıkışları arasında önemli zaman farkları olmakla birlikte, -yukarıdaki Adıgece isim örneklerinin tersine- aşağıdaki sözcüklerin kurgusu tam da Adıge aidiyet sistemine uygundur:

«Хьэтыкъуей. Жаней. Адыгей».

-Bu şekilde genel bir şive veya lehçe grubu toplumunun isimlendirilmesi yanında, daha küçük toplumsal birimlere ilişkin adlandırmaları da konu etmek gerekir. Burada köylerin aidiyet ifadesi temelinde kurulmasını konu edeceğiz. Öncelikle, bir köy sadece bir geniş aileden oluşan bir yerleşim yeri olabilir ki, bu durumda o köy o aileye aidiyeti temelinde ifade edilir ve isimlendirilir. Bu isimlendirme aşağıdaki ilk iki şekilde de tezahür edebilir -ve aralarında da bir nüans söz konusudur-. Bununla birlikte, başka ailelerin de gelip yerleşmesiyle, bu köyün genişlemesi söz konsu olabilir ki, bu durumda, eski adıyla anılmaya devam edebilir ya da köyün eskiden beri sahibi olagelen aileye aidiyetle "ей" soneklemli olarak anılabilir. Bu sürecin doğal bir süreç olması gibi, bir merkezi örnek ve ölçüt sistemi olan Adıge toplumsal sisteminin çevriminde töre ve sosyal yaşam bakımından kendisini gösteren bir örnek ve ölçüt nitelikli kişi ve/veya ailenin bu niteliğiyle tradisyonel hale gelmesi halinde, konu olan köyün bu aile adıyla aidiyet kurgusunda anılmaya başlanması söz konusu olabilir. Tüm bu olgularda dikkat çekici bir başka hususun da, insan yerleşimlerinin insana ilişkin ifade bulmasıdır ki, bir yerleşim birimi bir aile adına aidiyetiyle ifade bulur; aksine, o yerleşim yerine ilişkin bir iş ya da çevresel nitelik insan yerleşiminin adlandırılmasında kendisini gösteren bir olgu değildir. Bu olgularla ortaya çıkan köy isimlerine ilişkin örnekler aşağıdadır:

«Сасыкъ хьэблэ. Маргъущей. ЩIэжыкъуей».

*

Bu noktaya kadar işlediğimiz ve örneklerini verdiğimiz sözcüklerin temelde bir absissel işlemle oluştuğu açıktır ki, dilsel işleyiş kendisini geometrik mantığa uygun olarak göstermektedir. "Ait olmak" ya da "sahip olmak" anlamlarının Adıgecedeki kurgusu bu işleyiş temelinde kurulmaktadır. Ancak, aynı işleyişin günümüzdeki dillerde de -kimi yerde- varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir. Nitekim, bir ülkeyi ifade eden sözcüklerin kurulmasında, o ülkenin, üzerinde yaşayan topluma aidiyeti temelinde ifade edilmesi, söz konusu dillerden ziyade Adıgecenin ifade tarzına uygundur. Bu cümleden olarak, muhtelif dillerden örnekleri içeren aşağıdaki ifade tarzları, söz konusu dillerin "aidiyet" ya da "sahiplik" anlamlarındaki sözcükleriyle ilgisiz iken, aynı ifade tarzlarının Adıgecedeki "aidiyet" sözcüğünün kurgusuna uyduğu açıktır. Bu ifadeden olarak,

yerleşim yerleri ya da ülke isimlerine ilişkin Adıgece bazı örneklerin ardından muhtelif dillerde "Türkiye" sözcüğünün ifade tarzı verilmiştir:
-«Адыгей, Къэбэрдей, Хьэтыкъуей, ЩІэжыкъуей, Къунашей. Урысей».
-«Türkiye (Тюркие), Turquie (Тюркий), Türkay (Тюкай), Turkey (Туркей), Турцие. Тыркуей».

"IE" SESİ TEMELİNDE KURULAN SÖZCÜKLER:

Bu sesin (Ie) "e (иэ)" sesleminin başlıbaşınalığındaki mutlak hal olduğunu ifade etmiştik; aynı sesin (Ie) aynı zamanda "и"nın mutlak hali olan "Ии"nin bir ötelenimi (э) ya da işleyişi olarak da ortaya çıkan bir ses olduğunu ifade etmiştik. Bu ifadelerden olarak, "Ie" sesinin varolanlarla ilişki içinde bulunmayan ya da onlarla ilişki kopukluğunu ifade eden bir işleve sahip olması bakımından, dilsel işleyişte bir olumsuzluk işlevine sahip olduğu da açıktır. Onun (Ie) başlıbaşına bulunması ya da "й" soneklemiyle kılgılanımı olarak ortaya çıkan "Iей" sözcüğü "kötü, çirkin" anlamına gelir.

Bir soneklem olarak kendisini göstermesi durumundaki telaffuz "ей" seslemine benzer şekilde bir seslemin ortaya çıkmasına neden olur ki, aşağıda bu şekilde yazılmış olan sözcüklerin "Ie" sesiyle kurulmuş olan sözcükler olduğu açıktır:
«Iей: Kötü, çirkin. ФIей (фIы Iей): Kirli. Ней (нэ Iей) нейуэ плъэн: Kötü kötü bakmak. ПсэлъэкIей (псэлъэкIэ Iей): Gereğinden çok konuşmak; Kötü konuşma tarzı».

"Я" SESLEMİNİN (ИА) BULUNDUĞU SÖZCÜKLER:

Bu harf "и" sesiyle "а"nın ardışık gelmesi halindeki yazımıdır. Bu durumda da, bu seslerin ayrı ayrı okunmasını gerektirmeyen durumların "и"nın bir çoğulu olduğu açıktır. "И"nın bir kılgı ve mekansal ifade etmesinde, böyle yalın ve tek başına "и"nin kullanılmasında ortaya çıkan anlamın tekilliği ve tikelliği söz konusudur. Bu anlamda da, çoğul ve çoklu kılgı ve mekansalların ifadesinde kendisini gösteren seslem "я (иа)" seslemidir. Yukarıda "и" sesinin işlenmesinde görmüş olduğumuz gibi, kendiliğinden olan ya da üçüncü tekil şahsın ilişkililiği olarak "и" temelinde eylenen eylemlerin çoklu olarak eylenmesi ya da üçüncü çoğul şahıs tarafından eylenmesi durumunda, "и" yerine "я" sesleminin kendisini göstereceği açıktır. Aynı şekilde, "e (иэ)" seslemi de "и"nın bir ötelenimi olan bir ifade şeklidir ki, bunun çoğul olarak ifade edilmesinde de "я" seslemi kendisini gösterir. O halde, yukarıda "и", "e (иэ)" ve hatta "Ie" seslerinin işlenmesi sırasında kendilerini tekil mekansal ve üçüncü tekil şahıs eylemlerinde göstermeleriyle ilgili örnekleri çoğullaştırmak suretiyle "я" sesleminin kullanım örnekleri verebiliriz:

*Bir şeyin bir tarafını işaret eden tekil ifadeleri izleyecek şekilde çoğul ifade örnekleri aşağıda verilmiştir:
«Ищхьэ → Ящхьэ: Başları, üst tarafları. Ипэ → Япэ: Başları, önceleri. ИкIэ → ЯкIэ: Sonları. Ику → Яку: Ortaları. Ифэ → Яфэ: Renkleri».

*Bir bütünün bir parçası olan bir şeyin tekil ifadesini izleyen çoğul ifadeler aşağıda verilmiştir:
«И щхьэ → Я щхьэ: Başları. И пэ → Я пэ: Burunları. И кIэ → Я кIэ: Kuyrukları. И фэ → Я фэ: Derileri. И адэ → Я адэ: Babaları».

*Üçüncü tekil şahıs eylemlerine ilişkin örneklerden üçüncü çoğul şahıs eylemlerinin oluşum örnekleri aşağıda verilmiştir:
«ИщIащ → ЯщIащ: -Onlar- yaptılar. ИIэщ → ЯIэщ: -Onların- var. ИIащ → ЯIащ: -Onların- vardı. Иухащ → Яухащ: Bitirdiler. Иухынущ → Яухынущ: Bitirecekler. Иухуащ → Яухуащ: Kurdular. Иухуэнут → Яухуэнут: Kuracaklardı».

*Bu verilmiş olan son örnekler şimdiki zaman kipi dışındaki örneklerdir ("яIэщ" dışında); geçmiş, gelecek ve dili geçmiş zaman örnekleridir. Şimdiki zaman kılgı ve mekansalın kurulma zamanıdır, zamanın kılgıladığı ve açılımsal olduğu noktadır; şimdiki zaman fonksiyonel ve kendinde olan bir zamandır; herşey şimdiki zamanda doğal ve kendiliğinden olarak vardır. Varolanın kendindeliğine ilişkin olan eylemler de şimdide doğal olarak sürdürülen eylemlerdir ki, bu eylemlerin şimdiki zaman kipindeki eylenmesi ile varolan bakımından dışsal olan bir eylemin ya da bir işin şimdiki zamanda eylenmesine ilişkin ifadeler de farklılaşabilir. Varolanın kendindeliği olan ve varolmasının bir niteliği olan eylemler dışında bulunan ve şimdiki zamanda eylenen bir dışsal eylem ya da bir iş, -kendiliğinden eylenen bir eylem değil de-, söz konusu şeye yönelmeyi gerektiren bir eylem niteliği taşır. Şimdiki zaman, mekanın ortaya çıkış anıdır ki, böyle bir eylem, yönelinerek eylenecek olan bir eylemi gerektirir. Şimdiki zamanın dışında kalan zamanlarda iş nitelikli bir şey ya da dışsal olan bir şey öznenin dışında ve onun yönelimiyle ifadeyi gerektirmeyecek şekilde ortada bulunan bir şeydir ki, onların doğrudan doğruya bir mekansal olarak ifadesi yeterlidir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, şimdiki zamandaki bir mekansal ifade ya da iş nitelikli bir eylem, özne tarafından yönelinerek yapılmayı gerektiren bir ifadeyi gerektirir ki, anlatıcı olan birinci şahıs bakımından nesnel bir konumda bulunan üçüncü şahıs öznesinin şimdiki zaman kipleri mekansal bir yönelimsellik (e) olarak ifade edilmektedir. Bu ifadeler doğrultusundaki örnekler aşağıda verilmiştir ki, üçüncü tekil şahıs ifadelerini üçüncü çoğul şahıs ifadeleri izlemektedir. Bizim buradaki konumuz çoğul ifadeler olduğuna göre, tekil yönelim ifade eden "e (иэ)"nın çoğulunu yazacak olursak, ortaya "иаэ" çıkar ki, bunun da toplam olarak "я (иа)" olacağı açıktır; nitekim, "а" sesi çoğul olan "э"nın ifadesidir ve "аэ"nın toplamı da "а"dır:
«ЕщI → ЯщI: Yapıyorlar. Еухыр → Яухыр: Bitiriyorlar. Еухуэ → Яухуэ: Kuruyorlar. Абы ейщ → Абыхэм яйщ: Onların, onlara ait».

*"И" sesinin bir kılgı ve mekansal ifade etmesinde, onun çoğulu olan "я"nın dilsel kullanımı yukarıdaki örneklerle sınırlı değildir:
-"TIы" sesi çoğalmayı mümkün kılan bir gücü ifade eden bir anlama sahiptir ki, bundan ортaya çıkan "итIэн, етIэн, хэтIэн" fiilleri "kazmak, saplamak, dikmek" anlamlarına gelen sözcüklerdir; bunların mümkün olduğu en uygun doğal şey

“topraktır” ki, toprak çoğaltmanın mümkün alanı olarak bir çoğul ifadeyle ortaya çıkan bir sözcüktür:
«ЯтIэ: Toprak».
-Bu oluş mantığına benzer şekilde, “yanmak ya da geçmek” anlamına gelen “жьэн” fiilinden türeyen ve “yakılmış, geçmiş olan” anlamında atıklara verilen isim çoğul bir ifade temelinde ortaya çıkar:
«Яжьэ: Kül».

*“И” ve “a”nın ardışık gelmesi yalnız çoğul bir mekansalın ifadesi olarak kalmaz; “a”nın bir çoğul zaman ve mekansalı ifade etmesi yanında, bir uzaklığı ve dolayısıyla da zamansal olarak bir geçmişi ifade edebildiğini biliyoruz. O halde, “и” ya da “й” bitimli bir ifadenin geçmiş zaman kipinde “a”nın kendisini göstermesi durumundaki “иа” ya da “йа” sesleminin ortaya çıkmasının telaffuzu “я” harfi kullanılarak yazılır. Aşağıdaки örnekler bunlara ilişkindir:
-«Ейщ (onun) → Еящ (“ей”in geçmiş zaman kipi “е<u>йа</u>щ”dır ki, “йа” burada “я” olarak yazılır): Onundu».
-Buradaki üçüncü tekil şahsın çoğul olması halinde “e”nın çoğulu söz konusudur ve açık yazılışı “иаэ” olur ki, onun da toplam olarak “я” ile yazılabildiği ifade edilmişti. Bu şekilde ortaya çıkan “яйщ (onlarındır)” ifadesinin geçmiş zaman kipinin yazılımı da aşağıda verilmiştir:
«Яящ (иа-иа-щ): Onlarındı, onlara aitti».
-Bu örneklere benzer şekildedir şunlar da:
«Хуейщ (istiyor) → хуеящ (хуе<u>йа</u>щ): İstedi. МэIуей (ötüyor) → Iуеящ (Iуе-<u>йа</u>-щ): Öttü».

«У, IУ, О» SESLERİNDEN SÖZCÜKLERE

“У” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Seslerin incelenmesi sırasında ifade ettiğimiz gibi, “y” sesi “açılım” ifade eden eril bir sestir. Zamanın sürekliliğindeki kılgılanımın ortaya çıkardığı açılımdır “y” ses anlamı ki, bu anlamda, senkronik ve diyakronik olarak ortaya çıkan her tür açılınımın ifade bulduğu bir ses anlamdır. Bu anlamda, zamanın ve mekanın sürekliliğindeki her varolan bir açılınımsal olarak vardır ki, bu açılınımsallığın matematiksel olarak ifade bulduğu bir fonksiyonun bizzat kendisine tekabül eden bir ses anlam olarak dilsel işleyişte yerini bulan bir sestir “y” sesi. Bu anlamda da “y” sesi “her tür kozmik, göksel, her tür açılımsallık” ifade eden anlam marjına sahip olarak dilsel işleyişte bulunur. Dilsel işleyişte “y” sesinin ortaya koyduğu bu anlamsal nitelikler ile bu temelde oluşan sözcükler aşağıda aşamalandırılarak verilmektedir.

*“У” sesi başlıbaşına bir anlam da ifade eder ki, sözcüklerin başında da yer alır. “У”nın sözcük başında bulunması durumunda, yukarıda ifade ettiğimiz anlam marjına dahil olan bir anlam temelinden itibaren kurulan sözcükler ortaya çıkar.

-Bir açılım anlamı “göksel” ifadeler ortaya koyar ki, “у”nın kendisi de doğrudan “gök, hava” anlamına gelir. “У” sesinin bu anlamda bulunduğu sözcükler aşağıda verilmiştir:
«У: Hava, gök. Уэ: Hava, gök. Уэгу: Gök, gökyüzü. Уафэ: Gökyüzü. УэфI: İyi hava. Уае: Kötü hava. Уэм: Durgun hava. Уэлбанэ: Yağışlı ve fırtınalı hava. Уэшх: Yağmur. Уэс: Kar. Уэ: Dolu».
-Bu göksel ve havaya ilişkin anlamlar yanında, “у” sesinin temelde bir açılınım anlamına gelmesi, bir öznenin havaya doğru ya da herhangi bir şeye doğru yaptığı hamlenin de “у” temelinde ifade bulmasına yol açar ki, aşağıdaki örnekler bunlardandır:
«Уэн: Vurmak. УкIын: Dövmek, dayaktan geçirmek. Удын: Dayak. УIэн: Yaralamak. УIэгъэ: Yara. Уэщ: Vurma aleti, vurmalık anlamında “balta”. Уадэ: Vurma aleti, “çekiç”».
-Bir açılınım anlamı olan “у” sesinin önüne geldiği sözcük anlamı açılınımsal anlam kazanır, açılımsal olarak eylenir:
«Увын: -Ayakları üzerinde- durmak. УщIын: -Avuç, çanta vs.- açmak. Убгъун: -Bir sergi ya da örtü- sermek. Убэн: -Üzerine çıkılarak- ezmek, tepelemek. УтхыпщIын: Çırpmak, çırpalamak. Укъэбзын: Soymak, temizlemek. Убзыхун: Açık hale getirmek, netleştirmek».
-Bu örnekler açılınımsal olarak ortaya çıkan anlamlardır ki, bir şeyin açılınımsallığını kaybetmesi ya da açılımsal olmaktan çıkması veya düşmesi gibi anlamlar da “у”den itibaren oluşan sözcüklerde ifade bulur:
«УкIытэн: Utanmak. Укхъуэн: -Yapılmış olan bir şeyi, örneğin bir giysiyi- bozmak. Улъиин: Paslanmak. Ухын: Bitirmek. УбзыщIын: Kapatmak, örtbas etmek, gizlemek».
-Aşağıdaki sözcüklerin “у” sesinin tam da açılınım ifade etmesinde ortaya çıkmış sözcükler olduğu ifade edilebilir:
«Унэ: Ev. Унагъуэ: Aile. Унафэ: Tavsiye, bildirim, karar. Усэ: Şiir. Усэн: Şiir bestelemek. Удж: Dans, oyun. Уджын: Dans etmek, oynamak. Ухуэн: Kurmak, inşa etmek. Ужьын: Açılımlanmak, gelişmek».

*“У” sesinin bir açılınım olmasında, dilsel anlatıcı olan birinci tekil şahsın ilk ve birebir muhatabı olan şahıs, kendisinin açınlandığı şahıs olarak, kendisi tarafından “açılınım olan” anlamında isimlendirilebilir; bu anlamda, ikinci tekil şahıs “у”nın zamansalı (э) olarak birinci tekil şahsın fonksiyonellik alanındaki şahıstır:
«Уэ: Sen».

*“У”nın bir “açılınım” olması temel anlamındaki bir başka açık örnek, “enerji” anlamına gelen bir sözcüğünün “у” temelinde kurulmasında kendisini gösterir. Enerji anlamına gelen “уэз” sözcüğü “açılınımsalın (у) zamansallık (э) ya da eylemsellik kazanmış olarak kendiliği (з)” şeklinde ifade edilebilecek olan bir sözcüktür. Aşağıdaki sözcükler bu temelde kurulan sözcüklerdir:
«Уэз: Enerji. Уз (bu isimlendirme, ötlenimselliği ya da eylemselliği kaybolmuş enerjiyi, bu durumda da, kendisini doğuran bedene vurmasını açıkça ifade

edebilmektedir): Ağrı. Узын: Ağrımak. Уэздыгъэ (“уэз дыгъэ” olarak analizi, “enerji güneşi” anlamına gelir): Çam, lamba, aydınlatma araçları».

-Enerji anlamına gelen “уэз” sözcüğü temelinde oluşan sözcükler bunlarla sınırlı değildir. Nitekim, bu anlam temelinde kurulan isimlere sahip olan Nart kahramanları mevcuttur ki, bu isimlerin anlamlarına dikkat edilirse, onların Adıge mitolojisinde “yaratılış” ve “oluş”a ilişkin isimler olduğu açıktır. Burada konuyla ilgili olan iki Nart kahramanın isimleri aşağıda verilmiştir. İlgi çekici olan şey, yaratılış ve oluşa ilişkin bir öykü ve bir eposun ötesinde, mitoloji kahraman isimlerinin bizzat bir yaratılış ve oluş cümlesi olarak ortaya çıkmasıdır:

«Уэзырмэс (уэзыр мэс: enerji yanıyor): Bir Nart kahramanı. Уэзырмэдж (уэзыр мэдж: enerji kılgılıyor): Bir Nart kahramanı».

*Başlıbaşına bir anlama sahip olması nedeniyle sözcük başında bulunabilen “у” sesinden itibaren kurulan anlamlar ve ortaya çıkan sözcük örnekleri yukarıda verilmiştir. “У” sesinin bir sözcük ya da sesin sonuna gelmesinde de, sonuna gelmiş olduğu ses ya da sözcüğün “у”nın ifade ettiğimiz anlamlarında işlemesi söz konusudur. “У” sesinin açılım işlevi, sonuna geldiği kimi ünsüzlerle birlikte ve bileşik olarak sesleminin gerçekleşmesiyle seslerin çoğalmasını da sağlar. Böylece de, mevcut bir ses anlamın açılımsallığını ifade eden yeni bir sesin ortaya çıkması gerçekleşir:

«Гу, ку, кхъу, хъу...».

*“У” sesinin açılınım işlevi dilsel işleyişe büyük katkı sağlar; yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi yeni seslerin oluşumu yanında yeni sözcüklerin de oluşumu “у” sesinin soneklem olmasında ortaya çıkan olanaklardır. Bununla birlikte, sözcük ve cümlelerin uzatılması ve birbirine bağlantılandırılmasını sağlayan “у” sesi genel olarak dilin işleyişinde önemli işlev görür. Aşağıdaki örnekler “у” sesinin sona gelmesiyle ortaya çıkan anlam ve dilsel işlev gruplarına ilişkin örneklerdir.

-Bir açılınım bir canlının yaşamasının da ifadesidir ki, bu olayın kendisi de bir kozmik olaydır. Aynı zamanda, canlının aldığı havanın da “у” ses anlamında ifade bulduğunu yukarıda görmüştük ki, nefes almanın kendisi de bir açılınımdır:

«Бэуэн: Nefes almak, nefeslenmek».

-“У” sesinin başa gelmesinde ortaya çıkan “vurma” ya da “hamle” anlamı muhtelif koşullarda gerçekleştirilebilir ki, bu durumda “уэн” sözcüğünün başına önekler gelir. Öneklemli olarak ortaya çıkan ve “уэн” fiilinin temelliğinde oluşan ifade şekillerini ve ortaya çıkan yeni sözcükleri de burada örneklemek uygun düşer:

«Теуэн: Bir şeyin üzerine vurmak; Baskın yapmak. Теун: Teselli bulmak, avunmak. Хэуэн: İçine vurmak; Batmak. Зэуэн: Döğüşmek, kavga etmek. Заузэ: Döğüş, kavga. Къэуэн: -Gözlemci ya da referansa doğru- vurmak, hamle yapmak; Yıkılmak; Patlamak. Къеуэн: -Gözlemci bakış açısından- bir şeye vurmak. Неуэн: -Gözlemci ya da referanstan itibaren- vurmak, hamle yapmak. Гуауэ: Kalbe ya da içe dokunan, dokunaklı, acı. Егуэуэн: Dokunmak, yaramamak».

-Yapılan bir işin yayılması da “у” sesinin bir sözcük sonuna gelmesinde ve dolayısıyla sözcük anlamının fiillenmesiyle mümkün hale gelir:

«Гуэун, Гуоун: Bağırmak. Егуэун: Çağırmak. Тегуэуэн: Üzerine bağırmak. Жьауэ: Gölge. Іууэн: Uğramak, uğrak vermek».
-Bu ifadeler temelinde ve “y”nın bir eril ses olması gerçeğinde, erişkin bir erkek genç de “y”nın açılınımsallık niteliğinde ifade bulur:
«Щауэ: Genç delikanlı erkek; Damat».

*Bir ses ya da sözcük anlamının açılınımı söz konusu sözcük anlamının olduğu gibi işletilmesi ile anlamın uzatılması ya da tekrarlanmasıdır ki, bu anlam sözcüğün açılınım fiilinde ifade edilmesiyle mümkün olabilir. Aşağıdaki örnekleri bu anlamda değerlendirebiliriz:
-«Ауэ: Öyle, öyle olduğu şekilde; olageldiği (a) gibi açınlanan (y) şey (э); Ama, fakat. Ауэ къызэрыкІуэу: Öyle olduğu gibi, olageldiği şekilde, sıradan, alelade. КІуащ ауэ, къэкІуэжакъым: Gitti ama, geri gelmedi. Арауэ жаІэр: Öyle -ya da o- olduğunu söylüyorlar. Зыуэ: Bir olarak; Birlikte; Tümüyle. Зэуэ: Birden; Tümüyle. Моуэ: Böyle. Ку: İç. Куу: Derin. Кууэ: Derin olarak, derince. ФІыуэ: İyice. Хьэуэ (“хьэ” olarak): Hayır».
-Bu örneklerin bir şeyin “olageldiğini” ya da “olagittiğini” ve “olarak” ifadesini ortaya koyarak oluşan ifadeler olduğu açıktır. Bir ses ya da sözcüğün sonuna “y” sesinin gelmesinde ortaya çıkan anlamın söz konusu sözcük anlamını “olarak, olup, gibi, şeklinde” eklemleriyle işletebildiği açıktır. Böyle bir olanak dilsel işleyiş bakımından büyük avantajlar sağlar ve dilsel işleyişte sıkça karşımıza çıkar:
«КІуэуэ: Gidip; giderek; gitmek suretiyle. КІуэжу: Tekrak giderek, gidip, gidip de. КъакІуэу: Gelerek; gelip. КъэкІуэжу: Tekrar gidip; dönerekten.»

*“У”nın bir açılınım olmasında ya da varolan herşeyin bir açılınımsal olmasında, gidilen ya da gelmekte olan zamanın kendisi de varolanların bir açılımı olarak ifade edilebilir; bu ifadeden olarak da, zamanın bizzat kendisinin herşeye getireceği şey de bir açılınım olarak ifade edilebilir. Bu durumda “y” sesi gelecek zaman kipinin ifadesi olarak karşımıza çıkar:
«КІуэну?: Gelecek mi?. КІуэнущ: Gelecektir. Хъунут: Olacaktı. Хъунущ: Olacak. Хъуну жыпІэрэ: Olacak mı dersin».

“ІУ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Іу” sesinin “y”nın bir kısıtı ya da limitasyonu olduğunu ifade etmiştik. Bu anlamda da, bir açılınımın bir ucu ya da kenar bölgesi “Іу” ses anlamında ifade bulur. Bir şeyin matematiksel olarak bir fonksiyon ifade etmesinde, bu fonksiyonun bir kenar kısmını ifade eden limit durumu “Іу” sesinin dilsel işleyişteki anlamıyla örtüşür. Söz konusu edilen bu bölge, ait olduğu fonksiyonun bir kısmını teşkil eder ki, böyle tanımlanan bölgeler, bütünsel fonksiyonun kenar bölgeleridir. Bu bölgeler, dilsel olarak ifade edilen bir bütünün kenar ve uç bölgeleri ile söz konusu bütüne giriş ve çıkış bölgelerine tekabül eder ve “Іу” ses anlamında ifade bulur.

*Bir fonksiyon bütünündeki artım onun açılımının gerçekleştiği bir ucunda gerçekleşen artımdır. Benzer şekilde, mevcut bulunan bir şeye yapılan bir ilave de, söz konusu şeyin bir ötelenimidir. Başka bir ifadeyle, bir açılınımsal

bütünün bir ucunun öteleniminin sağlanması ve bu ucun açılınımsallığının sürdürümü, söz konusu açılınımsal bütüne katkı sağlamaktır. Bu anlamda, her bir iş, ilişkili olduğu bir açılınım bütününe katkı olarak o açılınım bütününün bir kısmında bir hareket ve ötelenimin gerçekleştirilmesidir ki, bu da genel açılınımın sürdürümüdür:
-«Іуэху: İş».
-Benzer şekilde, bir "Іу"nın öteleniminin (э) fiil formuna girmesi de bir iştir:
«Іуэн: Öğütmek, döven sürmek. Іуэтын: Öfelemek, masaj yapmak».

*Her şeyin bir açılınım olmasında, söz konusu açılınımın bir kenar bölgesidir "Іу", ki burası, söz konusu açılınımın artım bölgesi olarak hareketli olan bölgedir. Bu anlamda, bir canlının ağız bölgesi "Іу" ses anlamında ifade bulur. Bu bölge, söz konusu bütünün giriş çıkış bölgesidir de. Bu anlamda da, herhangi bir şeyin giriş çıkışının gerçekleştiği yer de "Іу" ses anlamında ifade bulur. Bir bütüne dahil olan şeyin onun bir kenar bölgesinde gerçekleşen katkı olması noktasında, bir şeyin böyle bir kenar ve giriş çıkış bölgesinde eylenen eylemler de "Іу" ses anlamında ifade bulur. Bu genel anlamlara ilişkin olarak "Іу" sesinin ortaya çıkardığı sözcük ve ifade biçimleri aşağıda gruplandırılmıştır:
-Bir bölgenin giriş çıkışına ilişkin olan şey anlamında ve böyle durumlara ilişkin olarak ortaya çıkan eylemlerin ifadelerinde kendisini gösteren "Іу" ses anlam örnekleri aşağıdadır. Aşağıdaki fiillerin Türkçe açıklamalarını söz konusu edilen şeyle uygunluğu ölçüsünde "i, e, de, den" hallerinde eylenen "kenar, ön, ağız, uç, kıyı" bölgelerine ilişkin eylemler olarak anlamak gerekir:
«Іу: Ağız, uç, kenar. Іуфэ: Кıуı. Хы Іуфэ: Deniz kıyısı. Бжэм Іутын: Kapı önünde durmak. БжэІупэм Іусын: Kapı önünde oturmak. Хьэр бжэм Іулъщ: Köpek kapı önünde yatıyor. Іушын: Önünden çekmek, çıkarmak, götürmek. Ар мыбы Іуш!: Onu buradan çek!. Іушэн: Yanaştırmak. Іухун: Kovmak. Іухуэн: Sığmak. Іухын: Açmak; Önünden çekmek. Ар мыбы Іух!: Onu buradah çek!. Іунэн: Kalmak, takılı kalmak, içinde takılı kalmak. Ар мыбдейм Іудз!: Onu buradan at! БжэІупэм Іудзэ: Kapı önüne at!. ІупІэн: Kapatmak. Щхьэгъубжэр ІупІэн: Pencereyi kapatmak. Псыр ІущІэн: Suyun önünü tıkamak, kapamak. ІукІын: Önünden çekilmek. БжэІупэм жыг ІугъэкІэн: Kapı önünde ağaç bitirmek, dikerek yetiştirmek. ІукІуэтын: Çekilmek. Іугуэн: Önüne tıkamak, kapamak. Іубэн: Kapatmak, tıkamak, önüne yığmak. ТеІубэн: Üsünü kapatmak (örneğin, bir tencereyi)».
-Buna benzer sözcük ve ifadelerin önek almasında ortaya çıkan eylemler, önek olan ses anlam koşulunda eylenen sözcük ve eylemleri ifade eden yeni sözcüklerin ortaya çıkmasına yol açar:
«ХэІун, ХэІуэн: Bir şeyin içine sokmak, daldırmak. ФІэІун, ФІэІуэн: Bir şeye asmak, takmak. ПыІуэн: Bir şeyin ucuna takmak. ЩІэІуэн: Bir şeyin altına sokmak. ЕІунщІын: Bir şeyi iteklemek. ДэІун, ДэІуэн: Bir şeyin içine ya da arasına sokmak. ИІун, ИІуэн: Bir şeye sokmak; bir şeye geçirmek (ipliği iğneden geçirmek gibi)».

*Açılınımın olumlu olmasında ve her olumlu şeyin bir açılınım olarak algılanmasında, bir şeyin olması gerekenden çıkması olarak bir bozulma da “Iy” ses anlamı temelinde ifade edilebilir:
«ФIэIун, фIэIуэн: Olması gerekenden ya da iyi (фIы, фIэ) durumdan çıkış (Iy) anlamında, bir yiyecek için “bozulma, ekşime”».

*“Iy”nın bir şeyin ucu ya da kenarı olmasında, bir şeyin giriş çıkışa ilişkin olması ile önleme olgu ve eylemleri de ifade bulur:
-Bir uç olma niteliğiyle tanımlanan bir çivi ya da vida da “Iy” ses anlamında ifade bulur:
«Iунэ: Vida, çivi. ПхъэIунэ: Ağaç vida ya da çivi (пхъэ: ağaç). ГъущIунэ: Demir çivi (гъущI: demir)».
-Bir önek koşulunda ve “Iy” eyleminde ortaya çıkan sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:
«ЩIыIу: Düğme. МэIу: Kalkan».
-Bir yuvanın bacasından çıkan şey de bu ses anlamda ifade bulur:
«Iугъуэ: Duman».

*“Iy”nın bir giriş çıkış bölgesi ve bir açılınım bütününün ağız bölgesi olmasıyla birlikte, hareketli bölge olması niteliği, ağız ve buna ilişkin sözcüklerin ortaya çıkmasında işlev görür:
-«Iy: Ağız. Iупэ: Dudak. Iушэ: Yamuk ağızlı, sakat. Iуэн: Ötmek, söylemek, konuşmak. Iуэтэн, Iуэтэжын: Anlatmak. IуэрыIуатэ: Söylence. Iущ: Tutarlı söz söyleyen anlamında “akıllı”. IупщI: Girilebilir ya da algılanabilir anlamında “açık, anlaşılır, net”. HaIуэ: Gözle görülür şekilde “açık, anlaşılır, net”».
-Bu şekilde ortaya çıkan sözcüklerin başına öneklemlerin gelmesi durumunda, söz konusu önek koşulunda eylenen eylemleri ifade eden sözcükler ortaya çıkar:
«КъэIун, КъэIуэн: Bir şeyi başlayıp “ötmek, söylemek, konuşmak”. КъэIуэтэн: Anlatmak. ЖьэрэIурэ: Geveze. ДэIуэн: Birlikte konuşmak anlamında “dinlemek”. ЕдэIун: -Birini ya da bir şeyi- dinlemek. УдэIун: Avunmak, susmak».
-Sessizce ve alttan alta bir ses çıkarma da ağızdan ya da içten çıkan sesler olarak ötümler ya da birşeyler mırıldanmalardır ki, “Iy” temelinde ifade bulur:
«ЩэIун, ЩэIуэн: İnlemek, hırıltı ve mırıldanma sesleri çıkarmak».
-Konuşma nitelikli sözcük örneklerindendir şunlar da:
«Iуэн: Ötmek, söylemek, konuşmak; Beyan etmek; İtiraf etmek; Yemin etmek. Тхьэ Iуэн: Tanrı adını anmak olarak “yemin etmek”. ЛъэIун, ЛъэIуэн: Yalvarmak, yakarmak. Тхьэм елъэIун: Tanrıya yalvarmak, Tanrıya ibadet etmek, dua etmek. ТхьэлъэIу: Dua, ibadet».
-Ötme ya da konuşma anlamları yanında, adı anılır olmanın ya da adı çıkmış olmanın da “Iy” ses anlamı temelinde ifadesi mümkün olur ki, aşağıdaki örnekler bunlara ilişkindir:
«Зи цIэр Iуа: Adı çıkmış, duyulmuş. ЦIэрыIуэ: Ünlü. Абы хуэIуа: Ona ilişkin; ona değin».

*Yukarıdaki “цIэрыIуэ” sözcüğü “ünlü” anlamına gelir ki, söz konusu edilen bir adın (цIэ) genelde bilinebilirliğinden daha fazla bilinebildiğini ifade

eder; bu bakımdan da, “adı ünlenmiş olma” anlamına gelir. Bu anlamın ortaya çıkması da sözcük sonundaki “Iуэ” seslemiyle mümkün olmaktadır ki, zaten bu seslem bir ötümü ya da ünlemeyi ifade eder. Bununla birlikte ve buna benzer şekilde, “Iy”nın bir açılımın kenar bölgesini ifade etmesinde, aynı “Iуэ” seslemi bir ağız ya da kenar bölgede (Iy) gerçekleşen bir ötelenimin (э) de ifadesidir ki, bunun sonucunda da gerçekleşen olay, söz konusu bölgeye ilişkin olan bütünün ötelenimidir ya da açılınım kazanmasıdır. Bu anlamda da, herhangi bir şeyin sonuna gelen “Iуэ” eklemi, söz konusu olan şeyin olması gerekenden fazla ya da büyük olduğunu ifade eden anlamlar ortaya koyar:
«ИныIуэ: Büyükçe. ЗэвыIуэ: Haddinden fazla dar. ФIыIуэ: Pek iyi. ХъуIуэ: İyice olan».

“O” SESİNİN (ЭУ) DİLSEL İŞLEYİŞTEKİ YERİ:

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, “o” sesi bir arada bulunan “эу” seslerinden her birinin ayrı telaffuzunun gerekmediği durumlardaki hızlı okunmasında ortaya çıkan bir bileşik sestir. Bir fonksiyonel zamansalın (э) açılımını (y) ifade edecek şekildeki ardışık “эу” seslerinin birleşik okunmasında kendisini gösteren “o” sesi, söz konusu seslerin ortaya koydukları anlama uygun olan bir seslemdir de. Bu ifadelerden olarak, fonksiyonel zamanın açılınımsal hali de fonksiyonel olan bir zamandır ki, bir şimdiki zamandır; buna uygun olarak da, şimdiki zamanı imleyen bir ses olarak karşımıza çıkar “o” sesi. Şimdiki zamanın hep varolması, zamansal açılınım olarak bir sürekliliğin ifadesidir ki, şimdiki zaman bir sürekli kılgılama olarak hep fonksiyonel kalandır ve bu da bir gücün ifadesidir. O halde, bir şimdiki zamanın kılgılanımında kendisini gösteren bir gücün ifadesi olarak ortaya çıkar “o” sesi; ki, bu sesin kendisinin de güçlü bir ses olduğu yadsınamaz. “O” sesinin oluşumu ile kullanım yerlerine ilişkin ifadelerden de anlaşılacağı gibi, başlıbaşına anlamı olan bir ses değildir; bu bakımdan da, “o” sesi bir ses ya da sözcüğün başında bulunmaz.

*Birinci tekil şahısın şimdiki zaman eylemlerinin ve onunla ilişki içindeki özneler olmak bakımından fonksiyonel olan öznelerin kendi fonksiyonellikleriyle eyledikleri eylemlerin şimdiki zaman imi “o”dur:
«СокIуэ: Gidiyorum. УокIуэ: Gidiyorsun. ДокIуэ: Gidiyoruz. ФокIуэ: Gidiyorsunuz».

*Şimdiki zaman sürekli ve fonksiyonel olandır ki, varolanın kılgılandığı ve hep olduğu bir zaman olmak bakımından, böyle olguyu bir kiplikte ifade eden ses de bir gücün ifadesi olmalıdır. Bir süreklilik gösteren ve bu süreklilikte de fonksiyonelliğe sahip olan olgular da “o” imi temelinde ifade bulur. Bu anlamda, toplumsal olguların sürdürümünde merkezi bir konum edinenlerin bu işlevlerinin tradisyonel (tradisyonel: üç kuşağı aşkın bir zamandan beri süren gelenek) olarak sürdürülmesi durumunda, böyle bir işlevin sürdürüldüğü aile isimleri dilsel işleyiş temelinde “o” iminde ifade bulan aile isimlerine dönüşürler. Konu ettiğimiz işlevler, bir yerleşim yerinin ya da genel olarak bir toplumun prensliği olabilir ya da bir bilim ve inancın idamesindeki işlev olabilir:
-«Къэнокъуэ. Елтэрокъуэ. Бгъэжьнокъуэ».

-Bu örnekler bir toplumun (örneğin, Khabardey) ya da bir köyün (Елтарыкъуей) merkezi tradisyonel sosyal önderliğini yapan soyad örnekleridir. Bu şekilde sosyal nitelikli olmasa da, toplum bakımından bilimsel ya da inançsal nitelikteki tradisyonelliğe sahip olmuş olan aile soyadları da "o" iminde ifade bulur. Bu tip tradisyonel soyadların kurgusu da yukarıdaki sözcük kurguları gibidir:
«ТхьэгущIокъуэ. ТхьэщIокъуэ. ТхьэмлIокъуэ. Тхьэмокъуэ. Тхьэлыджокъуэ. Тхьэмадокъуэ. Тхьэстокъуэ».

*"O" sesinin dilsel kullanım örnekleri temelde yukarıdaki örneklere ilişkindir ve bu ses tüm Adıge şivelerinde de oluşmuş bir ses değildir. Ne var ki, bu iki sesin (эу) yanyana gelmesi halinde doğal olarak "o" şeklinde telaffuzu söz konusu olabilmekte olup, böylece de telaffuz yerleşmeye başlayabilmektedir; bununla birlikte, kimi sözcük anlamlarının belirsizleşme eğilimi göstermesi ya da kaybolmaya yüz tutması, sözü edilen sözcüklerde ardışık gelen "эу" seslerinin birbirine kaynaşık olarak telaffuzuna yol açabilmektedir. Aşağıda bu değişimlere ilişkin örnekler verilmiştir:
«ФIэ ухъус апщий → ФIэухъус апщий → ФIэхъус апщий → ФIохъус апший: İyi dilekler dileme, selamlama. Фэу →Фо, фоу: Bal. Бэун, Ебэун → Боун, Ебоун: Örmek. Бэу → Бо: Ahır. Кэу → Ко: Çit. ЛIэу → ЛIо: Ne».

İKİNCİ KISIM
ÜNSÜZ SESLER TEMELİNDE SÖZCÜKLERİN OLUŞUMU

«С, ЦI, Ц, З, ДЗ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

"C" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"C" sesi varoluşun sürmesine ilişkin olan bir temel ses anlamdır; dilsel işleyişte de işlek bir ses olup, birbirinden farklı olarak algılanabilecek olan muhtelif anlamların ortaya çıkmasını sağlayabilen bir ses anlamdır. "C" sesi, yanma olgusundan her tür temassal ilişkiye kadar geniş bir anlam kurabilme olanağına sahip olan bir sestir. "C" sesi fiil formuna girmekle "yanmak" anlamına gelen "сын" fiili ortaya çıkar; aynı sözcük bir şeyin anıtı anlamına da gelir ki, bir yanma olayından simge olgusuna kadar geniş bir anlam yelpazesinde dilsel işleyişte yer alan bir ses anlamsaldır.

Bir yanma olayı varoluşun ve yaşamın temeline ilişkin bir olgudur ki, varlığın temeline ve oluşun mümkünlüğüne ilişkin bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır "c" sesinin temel işlevi. Bu cümleden olarak, bir ilk patlama olgusunun da iç ısınma ve yanmayla oluştuğu, onu izleyen tüm bir varolma sürecinin yanma ve temassal ilişkiler olduğu ifade edilebilir...

Adıgecedeki "c" sesinin işleyişinin bu ifadelerle örtüştüğü söylenebilir. Zamanın başlangıcıyla onun sürekliliğinde sürekli olarak kendisini gösteren bir işleyiştir "c" ses anlamının dilsel işleyişteki varlığının bize gösterdiği olgu. Bu anlamda, zamanın kılgısı olan varolan ve mekanın zamanın sürekliliğinde

varlığını sürdürmesi, “c” sesinin ifade ettiği dilsel anlamlar olarak kendisini gösterir.

“C” sesinin dilsel işleyişteki işlevi, yanma ve yakıcı olan her şeyin ifadesini, her tür temas ile bir araya gelmeyi, ulaşma ve erişmeyi, bir şeyin oluşuna ilişkin olan her tür temel ve birincil işlemi, varolanın ve canlının varlığını sürdürmesindeki her tür aktivitesinin temeline ilişkin olabilecek geniş marja sahip bir işlevdir.

Bu şekildeki geniş bir anlam marjına sahip olan “c” sesinin bulunduğu sözcüklerin anlamsal gruplandırılması da geniş bir anlam öbeklenimi ortaya çıkarır ki, her bir grupta kendisini gösteren anlamı “c”nın temel anlamını izleyerek anlamak gereği vardır. Nitekim, Türkçe anlamları bakımından farklılık gösteren olguların, oluş bakımından ve Adıgecedeki dilsel işleyiş bakımından “c” ses anlamı temelinde meydana geldiğini anlamak gerekir. Aşağıdaki örnekler, “c” sesinin dilsel işleyişte kurmuş olduğu anlamların gruplandırılması olarak, yanma olgusundan başlayan ve simge olgusuna kadar uzanan bir seyir izler.

*Bu sesin en somut ve temel anlamının ısınma ve yanma olgusu olduğu ifade edilebilir:

«Сын: Yanmak. Гъэсын: Yakmak. Сырыху, Сэху: Yanık beyaz. Сырымэ: Yanık, yanık kokusu».

*Yanma olgusunun, varlığın başlangıcı ve temeli ile oluşun sürdürülmesine ilişkin temel bir olgu olduğu ifade edilebilir ki, Nart mitolojisindeki bazı epik kahraman isimlerinin de enerjinin yanmasına ilişkin ifadeler olduğunu daha önce “y” sesinde görmüştük. Burada, sadece yanmaya (c) ilişkin olan Nart kahramanlarından örneklere bakalım ve bu isimlerin anlamlarını ifade edelim:

«Уэзырмэс: Enerji yanıyor. Ис: Yanan, yanar. Имыс: Yanmayan, yanmaz».

*Bu isimleri izleyen bir başka Nart kahramanı da mitolojinin baş kahramanı olan “Сосрыкъуэ”dır ki, bu isim de “c” sesinin bulunduğu bir isimdir ve yanmaya ilişkindir.

-“Сосрыкъуэ” sözcüğü «“coc”dan olan, “coc”tan doğan, “coc”un oğlu», «“coc” oluştan ortaya çıkan, “coc” durumundan doğan» ve «“coc” olarak varolan» ifadelerini kapsayan bir anлама sahiptir.

-Burada “coc”un dilsel bir anlamı olmadığını ifade etmek gerekir; ancak, Adıgece bir deyimde bu ifadeye rastlarız: «Сосыр и гум илъщ: İçinde, kalbinde “coc” var. Сосыр и гум илъу лIэжащ: İçinde “coc” olduğu halde öldü». Bu deyimde ifade edilen “coc”, bir kişinin içini yakan ve bir çaresi de olmayan, söz konusu kişinin bir çıkış yolu bulamadığı ve bulmasını da beklemediği, açık da edilemeyen, çaresizce yanması devam etmekle birlikte başkasınca da bilinmez şekilde taşınan bir paylaşılamaz sızıyı ifade için kullanılır. Bu seslemin ifade ettiği şey “öfke, sızı, ahd, uhde, vs” sözcük anlamlarına benzese de, bu ifadeler gibi tanımlanabilme ve açık edilebilme niteliğinde olan bir olgu ifade etmez “coc”. Açığa çıkarılamama onun özelliğidir; bu nedenle de paylaşılmayandır ve bu bakımından da ifade edilemeyendir. Bu nedenlerle de, “coc” dilsel işleyişte bir sözcük haline gelmeyendir ki, adlandırılamayandır.

-“Сосрыкъуэ” bir isimdir, adlandırılmış olandır ve dilsel olarak paylaşılandır; fakat, “сос” bir dilsel anlama sahip değildir; çünkü dilsel işleyişte bir “sözcük anlam”a kavuşmamıştır. O (сос), yaşanan ve varoluşta da içerilen ve fakat açık hale gelmeyen olmak bakımından adlandırılamayandır ki, “сос”un dilsel bir anlamı yoktur. “Сос” sürekli yanma halindekidir; yakanın ve yananın kendisi olan ve sürekli olarak, her zaman, tüm şimdilerin oluş sürecinde yanma durumunda olandır: «С (yakan) О (şimdiki zaman kipi) С (yanan)». Bu olay, enerji ve enerji sahibinin kendisinde cereyan eden bir olay da olsa, dışarılmayan ve açık olmayan, paylaşılamayandır ki, ifade edilemeyen ve bir dilsel işlerlik kazanamayan, bir sözcük olmayandır. Nitekim, bu olgu olduğu şekliyle herhangi bir şimdide olmayandır ki, henüz bir varolan olmamış olandır ve bu bakımdan da dilsel olarak adlandırılamayan ve bir sözcük niteliği bulunmayandır. О (сос), birbirini izleyen şimdiler arasında olandır ki, şimdiden ortaya çıkıp müteakip şimdiye uzanan bölgededir; o bir şimdiden ayrılmış olup, henüz bir şimdide olmayandır; ve ama, о ve onun bu içkin yanışı müteakip şimdiyi kılgılayacak olan ve şimdide kılgılanacak olanı hazırlayandır. İşte “сосрыкъуэ” sözcüğü, böyle bir olguyu (сос) bünyesinde taşıyarak ortaya çıkan ve varoluşunu sürdüren bir olguya ilişkin anlam ifade eden bir sözcüktür.

-Bu süreçte karşımıza çıkan ve anlayışımıza kendisini sunan şey “varlık” olmalıdır; varlığın sürdürümü olan şey varolandır ve adlandırılabilendir. Bu bilinebilir ve paylaşılabilir olarak ortaya çıkan ve varolan olarak ifade ettiğimiz şeyin kendisi de “сос” özelliğine sahip olandır ki, böylece bir sürekli oluş garanti altındadır; ve böyle adlandırılır “Сосрыкъуэ”. Bu ifadeler sürecinde ortaya çıkan olgunun varlık ve oluş süreci olduğu ifade edilebilir. “Сос” bir üçlü olgu olarak varlığın ortaya çıkışını ifade etmelidir ki, bunun sürekliliği mitolojinin baş kahramanı olan “Сосрыкъуэ”de ifade bulmakta olup, bu isim bir kozmik oluş sürecinin ifadesi olmalıdır. Varolan dediğimiz şey bir şimdide kılgılanırken, müteakip şimdiye kadarki süreç “сос”dur ki, şimdide bir varolan ve varoluş söz konusudur, ama arada değil. Ama şimdinin bu süreci izlemesi bakımından, şimdideki varolanın ortaya çıkmasının temeli bu aradadır (сос). Varlığın zamana bağımlı olmaması ve zaman dışı karakteri burada izlenebilir. Varlık zamansal süreçte görüye çıkarak varoluşa gelmekle ancak bir varolan ve anlam ortaya çıkabilir ki, bu, adlandırılabilendir; ama, görüye çıkmayan ve varolmaya gelmeyen varlık adlandırılamaz olan olarak kalır.

-Ama, “varlık”ın varlığı, varolan ve varoluşun ifadesi olan “Сосрыкъуэ”de açık halde bulunmaktadır. Bir oluş sürecini ve varolanın kendisinden doğduğu varlığın sürekliliğini açık eden ve ilk varolanı ifade eden bu isimden de anlaşıldığı gibi, varolanın ve varoluşun adlandırılamaz bir yanı hep vardır: Varolanın ortaya çıkışının kaynağı ile varolmanın sürekliliğini sağlayan ve oluşu mümkün kılan “сос” bir adlandırılamaz olarak kapsanmak suretiyle varoluş dediğimiz şey yoldadır ki, böyle bir ifade olan “Сосрыкъуэ” böylece varolmanın ve de varlığın sürdürümünün ifadesidir.

-O halde, buraya kadar olan ifadelerle birlikte Nart kahraman isimleriyle şunlar ifade edilebilir:

«Başlangıçta ve hep yanan (Ис) şey ve yanmayan (Имыс) şey vardır. Enerji yanmaktadır (Уэзырмэс) ki, bu yanma içkin bir şekilde "her şimdide hem yakma ve hem de yanma" olarak cereyan etmektedir (coc). Enerjinin kılgılanımı (Уэзырмэдж), bu şekildeki bir içkin yanmayla (coc) gerçekleşir ki, buradan çıkan şeydir "Сосрыкъуэ"».

-Oluş sürecini ifade ettiğimiz ve şimdiden müteakip şimdinin oluşunu hazırlayıp, şimdinin kılgı olmasında her şeyin kılgılanımını sağlayan ve kılgılanan şeyde de içkin olarak gerçekleşen "coc", şimdinin aşılması ve de şimdideki kılgının müteakip şimdinin oluşumu için bozulmasında işlev görmektedir ki, süreklilik sağlayan bu süreç varolanda içerilen ve sürekli oluş ile varoluşun gerçekleştirilmesini sağlayarak varlığın sürekliliğini mümkün kılan bir dinamiktir. Bu dinamik, varolanda içerilen içkin bir yanmadır ki, termal bir dinamiktir; bu olgu (coc) termodinamiktir. Çağdaş bilimin ifade ettiği ve oluşun sürdürümüne ilişkin olan "termodinamik yasası" şüphe yok ki, ifade ettiğimiz bu adlandırılamayan olguda (coc) kapsanmaktadır. Ve termodinamik yasası, her mevcut şeyin bozularak yeniden şekillenmesi ve yapı kazanmasını sağlayan yasadır ki, şimdiden müteakip şimdinin oluşundan varolanın her an mevcut yapısından çıkarak yeni bir yapıya dönüşmesine, mevcut düşünce sisteminin bozulması ile müteakip bir düşüncenin düzen tutmasına kadar, varoluş sürecindeki her olgunun sürekli değişimini ve varlığın sürekliliğini garanti altında tutan bir süreklilik yasasıdır.

*Varlığın ortaya çıkışı "c" temelindedir ki, ortaya çıkan varlık ile onun varoluşun sürdürümü de "c" temelinde gerçekleşir. O halde, yukarıdaki ifadelerin de ortaya koyduğu gibi, "Сосрыкъуэ" varlığın sürekliliğinin ifadesi ve varolmanın ilk örneğidir. Varlık ve varoluş "c" temelinde tüm şimdilerde hep süregitmektedir ki, herşey bir "Сосрыкъуэ"dır. Her şeyin "c" temelinde oluşu ve sürdürümünde, varolanlar bakımından, her şeyin bir "c" temelinde işleyen zamansal (э) olduğu ifade edilebilir ki, dilsel olarak bunun ifadesi "сэ" olur. O halde "сэ", "c"nın bir zamansalıdır ki, varolan herşey bir "сэ"dir. Böyle bir şey, bir varolan olarak, olup biten her şeyin müşahidi olan şeydir de. Böyle bir şeyin dilsel olarak işlevi, olup biten her şeyin kendisinden öğrenebileceğimiz şeyin kendisi olmaktır. Bir varolan olarak, her olup bitene şahit olan bir varolan, dilsel işleyişte her olup bitenin anlatıcısı olan bir öznedir ki, bir dilsel anlatıcı birinci tekil şahıstır:

-«Сэ: Ben».

-Bedenin doğuş merkezi merkezcil ben olarak tanımlanmakta olmalıdır:

«Сэмэгу: Sol».

*Herşey "c" temelinde olmaktadır ki, kendi özel oluşunda ortaya konmadıkça ve ifade edilmedikçe, herşeyin bu temel ve temada ifade bulması mümkündür. Aşağıdaki sözcükler bu ifadeler temelinde değerlendirilebilecek olan örneklerdir:

«Сыт?: Ne?. Сыту?: Ne olarak, Niçin?. Мыст: Şey. Nart сымэ: Nart gil».

*"C" bir yanma olarak bir ilişkide gerçekleşir. Her ilişki ve temas bir yanma ya da yakmadır da. Bu ilişki ve yanma olgusu, kendinde ya da dışsal

olabilir. Nitekim, yukarıdaki örneklerde bir enerjinin yanması kendinde ilişkisinde gerçekleşmektedir ki, yanan ve yakan, enerjinin kendisidir. Bir ilişki ve temasın mümkünlüğünde olan şey bir yanma ve yakmadır. Bir yanma ve yakma işlevindeki her varolanın "cэ" olarak ifadesi mümkünkündür ki, keskin bir teması mümkün kılan bir şeyin dilsel ifadede "cэ" olarak adlandırılması uygun düşer. Bu bakımdan, ince ve keskin bir teması gerçekleştiren ve keskin kenar veya uca sahip olan şeyler de "cэ" olarak ifade edilebilir:
«Сэ: Bıçak, çakı. Сэшхуэ: Kılıç. Дзасэ: Şiş. Сыдж: Örs».

*Bir yakıcılık keskinlik bir bıçak ya da şiş niteliğinde olmayı gerektirmez ve şart koşmaz. Herhangi bir madde de yakıcı etki sağlayabilir ki, aşağıdaki örnekler, biber ya da sirke gibi şeylerin "c" ses anlam temelindeki yakıcı nitelikleri ifade eder:
«Сыр: Yakıcı. Iэсыр, Шыпсыранэ: Isırgan otu».

*"C" ses anlamı bir yanmayı ifade eden dilsel işleyişler ortaya koyar ki, bu aynı zamanda bir teması ifade eder. Nitekim, bir temasta gerçekleşen olay bir şekilde yanmadır ya da yanma dediğimiz şey bir temasla mümkün hale gelmektedir. Yanma ya da temas, farklı sözcükler ve ifadeler olmakla birlikte, işleyişlerine ilişkin olay aynıdır. Bu temel olay "c" ses anlamında ifade bulur ki, aşağıdaki sözcükler bir temas ve erişebilmenin ifadeleridir:
«Сысын: Sallanmak. Нэсын: Ulaşmak, erişmek. НэIэсын: -Elle, elsel olarak- ulaşmak, erişmek. Нэгъэсын: Ulaştırmak, eriştirmek, yetiştirmek. ЛъэIэсын: Yetişmek, erişmek. Къэсын: Yetişmek, erişmiş olmak anlamında gelmiş olmak».

*Bir temassal ilişki durumunu ya da bu duruma erişmeyi ifade eden örnekler de aşağıdadır:
-«Зэхуэсын: Toplanmak, toplaşmak. Зэхэсын: Bir arada oturmak».
-Benzeri sözcükler olmakla aynı şekildeki bir aradalığı ve toplaşma ile bir fizik temassallığı da anlamında kapsayan aşağıdaki sözcükler "c" ses anlamın bir ortak yanma ve zihinsel temasın gerçekleşmesi ile çoğul tarafından gerçekleştirilen sinerjik bir yaratım etkinliğini ve ortamını ifade ettiği açıktır:
«Зэхэсэн: Bir çözüm üretmek amacıyla birbiriyle danışmak, tartışmak; bir olayı tartışarak çözüm üretmek amacıyla yapılan ortak zihinsel etkinlik –bu tartışma ve ortak etkinlik bir sinerji oluşturma niteliği taşır-. Хасэ: Konu olan etkinliğin yapıldığı toplantı ve yer anlamında "parlamento, simpozyum, dernek"».

*Bir temassal olarak ifade bulan aşağıdaki örnekler, bir şeyin yerleşmesini ya da oturmasını, bulunduğu yer ya da çoğula ilişkin olarak ortaya koyan ifadelerdir:
«Хэсын: Bir çoğul arasında oturmak. ТIысын: Oturmak. Щысын: Oturuyor olmak. Дэсын: Arasında oturmak. Гуэсын: Kenar ya da kıyısında oturmak. ГуэтIысхьэн: Kıyısına oturmak. ХэтIысхьэн: İçine oturmak. Iусын: Kenar ya da ucunda oturmak. Исын: İçinde oturmak. Тесын: Bir şeyin üstünde oturmak. ФIэсын: Bir uca yerleşmiş olarak oturmak. Къуэсын: Bir şeyin arkasında oturmak. ЩIэсын: Bir şeyin altında ya da içinde oturmak».

*Bu şekilde bir oturma, bir temassal ifadedir ki, "c" ses anlam temelinde ifade bulan temassal bir şeyin de aynı zamanda bir yanma niteliğinde olduğu

bilinmektedir. Bu anlamda da, böyle ifadelerin aynı zamanda kılgılanmakta olma sürecinin de ifadesi olduğu açıktır. Aşağıdaki sözcüklerin, yukarıdaki "oturma" anlamından "kılgılanma"ya ilişkin anlamlara bir geçiş niteliği taşıyabilen örnekler olduğu ifade edilebilir:
«ЩIасэ: Sevgili, odalık. TIacэ: Erkek çocuk için büyüklerinin kullandığı sevgi ifadesi. Гъусэ: Birlikte ya da beraber olunan; Dost, arkadaş. Нысэ: Gelin».

*Bir şeyin bir temassal ilişkiye sokulması "c" ses anlamında ifade bulurken, bunun ötelenimi ya da zamansalı söz konusu şeyin bir ürün vermesinin de temeline ilişkin bir ifade ortaya koyar. Aşağıdaki örnekler, bir üstte verdiğimiz örneklere benzer olan örneklerdir:
«Исэн: Saplamak. Гуэсэн: Kenarına saplamak. Дэсэн: Arasına saplamak. Пысэн: Ucuna saplamak; Asmak. ФIэсэн: Asmak, takmak. Хэсэн: Saplamak, dikmek, ekmek. Iэрысэ: Elle dikilmiş olan, yetiştirimiş olan, kültür ürünü (bitki). КъужьIэрысэ: Kültür armudu. Гъасэ: Ekin».

*Bir şeyin ürün verme sürecine girmesi, onun "сэн" eylemine bırakılmasıdır ki, yukarıdaki ifadeler bu anlamda ortaya çıkan sözcüklerdir. İnsanın içine atılan ya da saplanan şeyler de aynı doğrultuda ifade bulur:
«Гусэн: İçe atmak, küsmek. Зыгъэгусэн: Küsmek».

*Bir şeyin eriştiği ya da ederi olan da bir açılınım temelinde ifade edilebilir ki, söz konusu açılım ona vurulan bir bir fiyat olarak ifade bulur:
«Уасэ: Fiyat, ederi».

*Bir şeyin saplanması ya da ekilmesinin ifadesi "c" anlamında kendisini göstermektedir. Bunun yalnız bitkisel olgulara ilişkin olarak kalmadığı yukarıdaki örneklerden açıktır. Nitekim, "c" ses anlamı her varolana ilişkin bir temassal ve yanma durumunu ifade edebilmektedir. Bu anlamda da, insanın sanatsal ve düşünsel eylemlerinin ifadesinde de "c" ses anlamı kendisini göstermektedir:
«Усэн, усын: Şiir bestelemek (şiirlemek). Усэ: Şiir. УсакIуэ: Şair. Гупщысэ: Düşünce. Гупщысэн: Düşünmek. ГупщысакIуэ: Düşünür».

*Bir temasın ifadesini ortaya koyan "c" sesi, tensel temasa ilişkin sözcüklerin de ortaya çıkmasında işlev görür:
«Лъэс: Yaya. Лъэсу кIуэн: Yaya yürümek. Лъэсэн, Лъэсын: Tahılı el veya ayak yardımıyla sudan geçirip yıkamak».

*Bir tensel teması ifade eden bu örnekler yanında, her şeyi kendi temassal ilişkisinde silip süpürerek sürdüren bir bütünsel zaman döngüsü olan "yıl" da "c" ses anlamında ifade bulur ki, bu işlem bir mekansalda kılgılanır:
«Илъэс: Yıl».

*Bir zamansal seyrin "c" ses anlam temelinde ifade bulmasında, zamanın da kılgılanım temeli olması bakımından, kılgılanmış ve kılgılanma durumundaki zamansal ifadeler de "сэ" bitimli sözcükler olarak kendisini gösterir:
«Пасэ: Erken bir zaman (kılgılanım öncesi). КIасэ: Geç (kılgılanım sonrası). Дыгъуасэ: Dün. TIэурысэ: Eski (iki kez kullanılmış)».

*"C" sesinin temas ve yanma ifade etmesinde, bir bütünün parçalanmışlığında ortaya çıkan parçacıklar ya da bir bütün oluşturacak şekilde birbiriyle temas içinde bulunan şeyler de ifade edilebilmektedir:

-«Самэ: Saman yığını. Сабэ: Toz. Уэс: Kar».
-«Уэс къесын: Kar yağmak. Уэс къос: Kar yağıyor. Къесын: -Kar- yağmak. Къос: -Kar- yağıyor».

*Daha önceki örneklere dönersek, bir erişme ya da ulaşma ile temassal ilişki ifade eden “с” ses anlamı bir şeyin gösterilmesinde de kurulan ifadeler ortaya koyar:
«Абы нэс: Oraya kadar. Мес: Yönelimsel bir ifade olarak, genel bir uzaklıktaki şeyin işaret edilmesi durumundaki “işte”. Мис: Yakın mekan için “işte”».

*Bir şeyle temassal ve yanma ifade eden “с” ses anlamı, bir ilişkililik durumunu ifade eden bir ses anlamdır ki, bir şeyle ilişkililik bir alışma durumudur da. Şu halde, alışma durumu bir temassal ilişki olarak, alışma durumunda olan şeyle alışılan şey arasındaki bir “с” işlemidir ki, bu aynı zamanda eğitim dediğimiz şeyin de ifadesidir. Bir öznenin kendi işi olarak “alışmak” fiili, öznenin alışacağı şeye ilişkin olan “с”ye yönelimini (е) gerektirir; söz konusu nesneye ilişkin olan “с”ya uyum göstermesini gerektirir; nitekim, öznenin bir işidir bu ve öznenin alışmak durumunda olduğu şeye yönelik bir iş niteliği taşır. “Alıştırmak” ise alıştırılan üzerinde “сэн” olgusunun eylenmesi işidir:
«Гъэсэн: Alıştırmak, eğitmek. Есэн: Alışmak. Іэсэ: Alışmış, uysal. Мыгъасэ: Alıştırılmamış, eğitilmemiş. Мысэ: Alışmamış, eğitimsiz. Мыгъэса гъэсэнкІэ Іэзэщ (Bir Adıge atasözü): Eğitilmemiş –kişi- eğitmek konusunda ustadır».

*Varlık ve varoluşun temeline ilişkin olan bir ses anlamdır “с” sesi. Bu anlamda, varlığın ve bir varolanın ortaya çıkması, bir varolanın herhangi bir niteliğinin kılgılanması “с” temelinde mümkün hale gelir. Bu bakımdan, bir şeyin öncesi “с”dır ki, onun kaybolması da, mevcudiyet kazanan şeyin kendisinden kılgılandığı “с”ye geri dönüştür. Başka bir ifadeyle, varlığın bir görünümü olan bir varolanın varoluşunun ortadan kalkması, onun ortaya çıkmasının temeli olan varlığa geri dönüşüdür ki, bu yoculuk da “с” inayetinde gerçekleşir. Bir şeyin oluşumunda olduğu gibi, olan bir şeyin sağlıklı şeklinin bozulması ve hassaslaşması, hastalanması ya da varoluşunun kaybı da “с” ses anlamında ifade bulabilir:
«Сыхъэн: Cildin hassaslaşması ve bozularak yarılması. ТІасхъэ: Hassas, kırılgan. Сымаджэ: Hasta. Сэхъун: Hassaslaşma sürecinde olmak, tükeniş sürecinde olmak, inişe geçmek. Сэхъуджэн: Hassas hale gelmek ya da hassasiyet göstermek, kaygı ve endişe içinde olmak ya da bulantı ve irkilme karışımı bir duygu içinde olmak. СэкІын: İğdiş etmek, hadım etmek (“сэ” durumundan çıkarmak). Сэхын: Kaybolmak, tükenmiş olmak (“сэ” olanağını kaybetmek ya da “с”ye inmek). Сэхыжын: -Geriye ya da temele dönüş niteliğindeki bir ifade olarak- tükenmek, kaybolmak».

*Aşağıda verilen örnekler de “с” ses anlamın dilsel işleyişteki yeri bakımından bu son örneklerin devamı niteliğindedir. Bununla birlikte, “kuz” anlamından itibaren ortaya çıkan “kuzey” sözcük anlamına ilişkin olgu ile bunun tersi olan “güney” sözcük anlamına ilişkin olgu dikkate alındığında, bunların güneşin durumuna ilişkin ifadeler olmasına karşın, günümüzün dillerinde anlamları boşaltılarak birer marka olarak kullanıldığı izlenebilir. Bu ifadenin bir

örneği olmak bakımından, “kuzey” ve “güney” sözcüklerinin ortaya koydukları anlama karşın, dünyanın bir kuzey bir de güney yarım küreye sahip olduğuna ilişkin ifadelerin sözcük anlamlarından kopukluğu ve anlamdan yoksunluğu ilgi çekicidir:
«Сыхъуэн: Kuzey tarafta oluşan izlerin (kuz) oluşması. Сыхъуэ: Kuz. Сыхъуэрэх: Kuzey. -Дыгъэрэпс: Güney-».

*Şu ana kadar ifade ettiğimiz ve başka dillerdeki anlamlar bakımından çeşitlilik ve farklılıklar gösteren ifadeler “c” sesinin temel anlamından itibaren dilsel işleyişte kurulan sözcüklerden örneklerdir. Anlamsal olarak gruplanmış olan ve dilsel işleyişte “c” ses anlamı temelinde kurulan bu sözcüklerin bir ilişki ve temastaki bir kılgının temeline ilişkin ifadeler olduğu açıktır. Bu ilişkililiğin en uç noktası, geldiğimiz bu noktada “c”nın bir “anıt”ın ifadesinde kullanılması olsa gerektir ki, bir varolana “ilişkin”liğin bizzat kendisinin -soyut olarak- “c” temelindeki eylenmesini ifade edecek şekilde kurulmasıdır. Burada, simgesel işleyişin de “c” ses anlamında ifade edilmesi söz konusudur ki, bir simgenin simgelediği gerçek bir şeyle “etkisel ve anlamsal (ya da ruhani)” olarak temeldeki ilişkililiklerini ifade etmesi bakımından önemlidir. Simge ile simgelenen şey arasında temelsel olan bir ilişki vardır; burada ortaya çıkan simge kavramının, günümüzde simgenin ilişkisizliğinde ve başlıbaşınalığındaki işleyişle ilgisi yoktur ve simgenin böyle bir olanağı yukarıdaki ifadelerde söz konusu değildir. Bu anlamda da, günümüzdeki simge ve temsil işleyişinin, bir şeye gerçek dışı ve temelsiz bağlantılanmasında işletilen bir olgu olduğu ifade edilebilir ki, varlık ve varoluşa ilişkin bir işleyiş niteliği taşımayan bu işleyiş mantığının da kozmik ve doğaya uyumlu olma garantisi yoktur:
«Сын: Anıt, heykel, simge».

“ЦI” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bu ses daha önce de ifade ettiğimiz gibi “hiç” anlamsalı olarak dilsel işleyişte bulunan bir sestir. Bunun ortaya çıkışının “hayır” anlamındaki bir “цIыI” seslemi olduğu ifade edilebilir. Bu ses “hiç” anlamından “küçültme, olumsuzlama, saçmalama” anlamlarına varan bir yelpazeyi kapsayacak şekilde dilsel işleyişte yer almaktadır. Bir “hiç” durumunun bir varolan olmaması nedeniyledir ki, “цI” sesinin yalnız ve başlıbaşına bir anlamı da yoktur. Ancak, bir şeyin hiçsel ve yokluk temelinden itibaren ifade edilmesi olarak sözcük başında da yer alan bir sestir “цI” sesi. Aşağıdaki adımlar bu sesin dilsel işleyişteki yerini ve anlamsal öbeklenimlerini verecek şekilde sözcüklerin gruplandırılmasıdır.

*Bir şeyin tam da bir hiç olarak varolduğunu ifade eden bir sözcük vardır ki, bu sözcük kurgusu tam da “hiç ve töz”ün bir aradalığını ifade eden bir sözcüktür. Bu cümleden olarak, bir ilk patlama söz konusuysa, bu patlama öncesinde ve varoluşun başlamasından önceki durumun bu sözcükte ifade bulduğunu söylemek uygun düşer. Bununla birlikte, aşağıda verdiğimiz sözcüğün ses anlamsal temelde ortaya koyduğu anlam bakımından günümüzde “kara delik” olgusunun da aynı sözcükte ifade edilebilmesi uygun düşer:
«ЦIырхъ: Yok denecek kadar az olanı ifade etmek için kullanılan bir sözcük».

*“ЦI” sesi bir şeyin küçüklüğünü, küçülmesini ve bir boşluğu ifade edebilen bir anlamsaldır:
«ЦIыкIу: Küçük. КуцI: İç, çekirdek. КIуэцI: İç».

*Böyle bir iç duruma ilişkin eylemler de bu son sözcük temelinde ifade bulur:
«КIуэцIылъын: İçinde olmak, içinde yatmak. КIуэцIытIысхьэн: İçine oturmak. КъыкIуэцIынэн: İçinde kalmak. КIуэцIырыкIын: İçinden geçmek. КIуэцIырыхун: İçinden düşmek. КIуэцIырыплъын: İçinden –arasından- bakmak. КIуэцIынэн: İçinde kalmak. КъыкIуэцIынэн: -Bir şeyin- içinde kalmak. ЗэкIуэцIынэн: Kabız olmak».

*Bir şeyin yapı ve halini kaybetmesi ile bir üst halden alt hale geçmek olarak bir katı halin kaybolması olan sıvılaşma ya da cıvıklaşma da “цIы” ses anlamsalında kurulan ifadeler olarak ortaya çıkar:
«ЦIынэ: Cıvık, ıslak. УцIынын: Islanmak. ГъэуцIынэн: Islatmak, ıslamak».

*Bir şeyin küçülmesi ya da bir alt hale geçmesi olgusunun “цI” ses anlamsalında ifade bulmasına benzer şekilde, bir şeyin geçmesi ya da bozulması da genelde bir hal kaybı olarak bir olumsuzluktur ki, “цI” ses anlamsalında ifade bulabilir:
«ЛыцIын: Pişirilmekte olan bir etin islenmesi, yanması, geçmesi».

*Bir dışkının organizmadan atılması eylemi, bir atığın bir bütünden atılması eylemi olması bakımından bir olumsuzlama eylemidir ki, “цI” ses anlamsalında ifade bulur:
«КъэцIын: Sıçmak».

*Bu şekilde bir dışkı olmasa da, bir yumurtanın vücuttan atılması olayı da “цIын” eylemi olarak ifade edilir:
«КIэцIын: Yumurtlamak».

*Yine gözden dışarılanan çapak da aynı ses anlamsalda ifade bulur. Bununla birlikte, gözü düşmek gibi bir imrenme durumu da aynı ses anlamsalda ifade bulur:
«Нэцlакlэ: Çapak. Нэцlэн: Gözü düşercesine imrenmek».

*Bir dışkı olayı olmasa da, olumsuz ve berbat şeylerin dile dökülmesi de “цI” ses anlamında ifade bulur:
«ЦIапIэ: Olumsuz bir şey ya da kişi için kullanılan bir ifade; “berbat”. УцIэпIын: Berbat etmek, batırmak. ЗыуцIэпIыжын: Kendini harabetmek, kirletmek».

*İnsanın olumsuz olarak karşıladığı küçük canlı organizmalar da “цI” ses anlamsalında ifade bulur:
«ПIацIэ: Böcek. ХьэпIацIэ: Böcek, ısırma veya sokma niteliğindeki zararlı böcek. ЦIэ: Bit».

*“ЦI” sesinin olumsuz anlam kurmasının temeli onun “hiç” anlamına sahip olmasıdır ki, hiç konuşmamak ya da hiçbir şey söylememiş olmakla aynı kapıya çıkan olumsuz ve boş konuşmak da bu ses anlamsalda ifade bulur:
«ЦIутI: Hiçbir şey söylememe durumu. ЦIутI жумыIэ!: Hiçbir şey söyleme!, konuşma! ЦIэцIэн: Gevelemek, boş şeyler söylemek. ЕцIэцIэн: Birine geveleyerek kızgınlık gidermek».

*“ЦI” sesinin bir küçülme ya da olumsuz anlam kurması, bir şeyin üzerinde hiçbir şey bulunmama durumunu da ifade edebilir ki, bu bir satıh olabilir ve böyle bir satıhta gerçekleştirilen kimi eylemler de aynı ses anlamda ifade bulabilir:
«ЦIафтэ: Bomboş, dümdüz, kaygan. ЦIэлэн: Düz bir satha bir şey sürmek, boyamak. ТецIэлэн: Üzerine sürmek, boyamak. ЦIэнтхъуэн: Kaymak. ТецIэфтын: Üzerinden kayıvermek, kaçıvermek. ЩIэцIэфтын: İçinden – altından kaçıvermek. ХэцIэфтын: İçinden kaçıvermek. ЦIывын: Fırlayıvermek; sığırların delicesine kaçışması. ЦIыв: Sığırların kaçışmasına neden olan bir tür iri yaban arısı».

*“ЦI” sesi, bir şeyin yoktan varolmuşcasına ifade edilmesinde ya da bir şeyin yokmuşcasına dilsel işleyişte ifade edilmesinde de kendisini gösterir:
«ЦIуун: Parıldamak. ФIыцIэ: Siyah. ЦIэ: Hiç niteliğinde görülen ve yok sayılan bir varolan olarak “bit”; İsim».

*Yukarıda vermiş olduğumuz “цIэ” sözcüğün “isim” anlamını konu etmek uygun düşer. “ЦI”nın bir zamansalıdır bu sözcük; bu durumda da, insanın taktığı “isim” bir hiçlik niteliği taşıyan şey olarak varolandır. Bunun temelde bir “özel isim” olduğunu ve buradan itibaren genelde isimlerin ifadesinde kullanıma girdiğini de belirtmek gerekir. Bir özel ismin söz konusu varolanla bir illiyeti bulunmamaktadır; o, takılan bir varolana ilişmemektedir. Böyle bir şey, insanın konuşma yeteneğinin bir ürünüdür; ancak, bir sözcük olmakla birlikte, diğer sözcüklerden farklılık gösteren bir niteliğe sahiptir “isim” dediğimiz ve temelde de özel isimden gelir bu sözcükler. Dilsel işleyişte ortaya çıkan ifadeler ilişkili olduğu şeyi tanımlar ve bu tanımlama o şeyin ses anlamsal olarak ortaya konmasıdır; ancak isimler, bir varolana ilgisiz olarak takılan sözcüklerdir ki, takılan varolanı tamımlamaz ve onları bir ifade olarak ortaya koymazlar. Dilsel işleyişin en son ortaya çıkardığı sözcük niteliğinde olsa gerektir isimler. Dilsel işleyiş temelinde ve onun bir devamı olarak, böyle bir şeyin (ismin takıldığı şeyle ilişkisizliği) mümkünlüğünü bulmak ve icadetmek dilin simgesel işleyişidir ve de simgesel işleyişini mümkün kılar. İşte, isimler dilin bu simgesel işleyiş mümkünlüğünde ortaya çıkar. Bir isim, takıldığı şeye ilişmeyen bir şey olarak, varolanın dışında, varolmayandan haberdar olmayı gerektirir ve getirir. İsim dediğimiz şeyin ortaya çıkabilmesi, bir varolanın dıştan tanımlanmasını ve onun varolmadığı bölgelerden bilinmesi olanağını gerektirir ve getirir. Bu bakımdan ve bu noktadan itibaren de, isim dediğimiz şeyin canlıcı dilsel işleyişten simgesele giden yolda ortaya çıkmış olduğunu ifade etmek mümkündür ki, bu süreçten sonrası atfolma veya temsiliyettir. Dilsel işleyişte ismin ortaya çıkmasına temellik teşkil eden “bilme” olgusunun niteliği kılgısal bir bilme değil de, bir şeyin dışarıdan temaşa edilmesi ve sınır çizgileriyle ortaya konması niteliğindeki bir bilmektir. Böyle bir bilmek, varolanı varolmadığı noktalar bakımından bilmektir. Bu, en temelde varlığın dışından bilmek eylemidir ki, yokluktan bilmektir. Bir varolanın varlığın dışına çıkması ya da varlık dışını bilmesi düşünülemez. Ancak, varolanların en son ve en üstünde ortaya çıkan bir varolan olmak bakımından, insanın varlık dışı olarak hiçlikle temasının söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bu

temas, insana diğer varolan ve canlılardan faklı bir durum sağlar ki, onun konuşabilen bir canlı olmasında gelişen zihinsel yapısı, söz konusu bu durumundan kaynaklanarak isim takmasını da geliştirir. Bu ifadelerden olarak, insanın hiçlikle temas halinde bir varolan olduğunu ve böyle bir durumun ona her varolanı varoluşu dışından bilme ya da tanıma avantajı sağladığını söyleyebiliriz. Bir varolanın dış çizgisini izlemek, varolanı sınır çizgilerinden ortaya koymak ya da olmadığı noktalardan açığa çıkarmaktır ki, bu eylemin yokluk ve hiçlikle teması sürdürmek olduğu ifade edilebilir. İnsanın kendisi, bir varolan olarak varolanların en dış ve üstünde olmak bakımından, varolmayanla ya da hiçlikle temas halindedir. Bu noktada, insanın kendisi ile eylem ve ifadelerinin hiçleşme olasılığı da hep vardır. Hiçlikle temas halinde olan insan, hiçi sürmekle, kendisi bir varolan olarak varlığı kavrama olanağına sahip olandır; bu durumundan olarak da, tüm varolanları dışından veya yokluk bölgelerinden ortaya koymak olanağındadır. Bu nitelikleriyle, insanın kendisini "hiç süren" olarak tanımlaması mümkündür ki, Adıgecenin insan tanımlaması böyledir. Dahası, yukarıdaki ifadeler insanın bir "existansiyel" varlık olduğunu da kapsayan ifadelerdir. Ne var ki, "insan" üzerine konuşmak, kısaca geçiştirilebilecek bir olay değil, çok geniş ve çok boyutlu bir olaydır. Ancak, Adıgecenin "hiç süren" olan "insan" tanımı "bilen" anlamını ifade etmektedir ki, bunun "homo sapien"i fazlasıyla kapsayan bir ifade olduğu açıktır; ve "hiç sürmek" bir "bilmek" olarak, "insan" sözcüğünün "fiil formu"ndaki ifadesidir:
«ЦIыху: İnsan. ЦIыхун: Bilmek».

"Ц" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"ЦI" sesi en temelde "hiç" anlamsalıdır ki, oradan itibaren, bir varolanın dışı ve bitimine ilişkin anlamların kurulmasında işlev gören bir ses anlamsal olarak dilsel işleyişte mevcuttur. Buna benzer bir ses olan "ц" sesi de bir canlının organizmasının ürünü olarak ortaya çıkan ve cansız bir nitelik taşıyan "kıl, tüy" anlamına gelen bir sestir. Bu sesin bulunduğu sözcükler, ya "kıl, tüy" ve bunlara ilişkin sözcüklerdir ya da tüysel niteliği bakımından verilen isimlerdir:
«Цы: Kıl, tüy. Цей: Kıldan kumaş. Цакуэ: Aba, yamçı. Щхьэц: Saç. Бацэ: Yapağı. Бжьэхуц: Pamuk. Цыху: Beyaz tüylü. Пхъэц: Badem çağla. Хьэцыбанэ: Kuşburnu».

Bir organizmadan çıkan "kıl, tüy" miktarı genellikle çoktur ve sayılamayacak kadardır. Bu nedenle olsa gerektir ki, kıl ve tüy insan için bir bereket simgesidir; mitolojik ve folklorik olarak bu anlamda kullanılır. O bir bereket ve özellikle de doğurganlık simgesidir. Bir doğurganlık simgesi olması bakımından da, dişil bir anlam taşır ve "цы" sesi Adıgecede dişil bir sestir. İnsan isimlerini cinsiyetine uygun olarak eril ve dişil olan seslerden seçen eski Adıgeler için, dişil olan "цы" sesi de kız çocuklarına takılması uygun olan isimlerin türetilebildiği bir sestir. "Ц" sesinin bulunduğu kız isimlerinden birkaç örnek şöyledir:
«Быцэ. Быцу. Цыцэ. Цацэ. Цацу. Цуцэ. Цыкуэ. Быцунэ. Бабыцэ. Куцэ. Куацэ. Хьэцунэ. Хьэцуцэ...».

“З” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Bir” anlamına gelen bu ses (з) hem bir sayıdır ve hem de “kendi kendine, birebir, birbiriyle, birlikte” yapılan eylemlerin ifadesinde işlev gören bir ses anlamdır. Her şey nihayetinde “bir” şeydir ki, “зы” her şeyin yerine geçebilen ve ifadesi olabilen bir şeydir ya da bir sayıdır. Her bir şeyin başlıbaşına olmasında, herhangi bir şey kendi başına olmak bakımından saymaca olmayandır; aynı zamanda, bir şeyin ondan itibarenliği bakımından da, “bir” olan şey sayının da başlangıcıdır. O, sayının da başlangıcıdır, sayılabilen şey “bir”den başlar; aynı zamanda, kendi dışında bir şeyin olmaması durumu bakımından, sayılmayan şeydir de. Bu bakımlardan, dilsel işleyişte geniş olarak kullanılan bir sestir “з” sesi. Aşağıda, bu sesin dilsel kullanımındaki işlevleri gruplanarak verilmiştir.

*“Bir” sayısı saymanın başlangıcıdır ve her şeyin “bir” olmasında, “зы” sayısı başat bir anlam ifade eder. Sayılan şey bir varolandır ki, gerçek bir şeyin varoluş bakımından sayıya göre önceliği vardır; bu bakımdan, Adıgecede sayı, sayılan şeyi ifade eden sözcükten sonra gelir; sayı, ilişkin bulunduğu sayılan şeyi ifade eden sözcüğe sonek olur. Bununla birlikte, her şeyin “bir” olması gibi bir önceliği olan “зы” sayısı, sayılan şeyden önceliğe sahip olan bir sayıdır. Bu bakımdan, “зы” sayısı sayılan şeyi ifade eden sözcükten önce telaffuz edilen bir sayı olma özelliğindedir:

«Зы: Bir. Зы цIыху: Bir insan, bir kişi. ЦIыхуитI: İki insan, iki kişi. ЦIыхуищ: Üç insan, üç kişi. Зы гуэр: Bir şey. Зыгуэр: Birşey. Зы гуэрэ, Зыгуэрэ: Bir şey, birşey, biri, birileri».

*“Bir” başat olan şeydir. Her şeyin “зы” olması gerçeğinde, zamansal alması durumunda da bir şey değişmez; bu durumda ortaya çıkan şeyin “bir olarak” ifade edilmesi uygun düşer:

«Зэ: Bir olarak; bir kez; dur. Зэ увыIэ!: Bir dur!; dur bir kez, dur biraz. Зэ щхьэ: Bir kez; bir defa; bir defaya mahsus. ЗэкIкIэ: Hepsi, tümü, tümüyle. Зэй: Bir defa da. Зэи: Bir de, bir kez de».

*“Bir” temel bir sayıdır ve sayının da temel başlangıcıdır. Sayım “зы”den başlayan bir eylemdir ki, varolmayan şey de sayılmaz; bu durumda, varolmayan olarak sayılmayan şey de “зы”ye göre ifade edilir:

«Зи: Bir de; bir dahi; hiç. Зи мыхъуми: Hiç olmazsa. Зий: Hiç, hiç de. ЗикI: Hiç. Зыри: Hiç; sıfır. ЗырикI: Hiç, hiçbir şey. Зэй, зэи: Bir defa dahi; hiçbir şekilde; asla. УкIуакъым зэй: Hiç –bir defa dahi- gitmedin».

*Bir şey başka herhangi bir şeyle ilintilidir ki, bu ilinti de “зы” de ifade bulur:

«ЗыIисыр сыт?: Neye ilişkindir? Сыт зи щIысыр?: Neye ilişkindir; ne işe yarar?».

*Bu işleve benzer şekilde, kendi kendine eylenen eylemlerin “зы” ses anlamından itibaren kurulması örnekleri aşağıdadır:

«Зытын: Kendini vermek, kendini adamak. Зетын: Kendini bir şeye vermek. Зылэн: Kendini boyamak. Зилэн: Kendini boyamak, boyanmak. ЗыщIын: Kendi kendine –yapmak-, havalara girmek. ЗищIын: Havalara girmek. ЗищIэн: Kendini

bilmek. ЗищIэжын: Kendini bilmek; -yeniden- kendi farkına varmak. ЗекIуэн: Gezintiye çıkmak, yürüyüş yapmak, seyahat etmek. ЗекIуэ: Gezinti, seyahat. ЗэхъуэкIын: Değişmek. Зэгъэн: Uyumlu davranmak, uslu durmak».

*Bu gibi eylemlerin "bizzat kendi" anlamındaki ifade örnekleri de şöyledir:

«Зыритын: Teslim olmak; kendini vermek. ЗыриIэн: Kendini boyamak. ЗыриIун: Kendini –örneğin, bir deliğe- sokmak. ЗырищIэжын: Kendi kendine yapmak; bir şeyin kendi başına gelmesine yolaçmak. ЗыригъэкIун: Kendini bir şeye uydurmak».

*Bir eylemin birine ya da bir şeye yönelik veye ilişkin olarak eylenmesi "з" ses anlamında ifade edilebilir:

«Зешэн: Bir şeyi gezdirmek, dolaştırmak. Зехьэн: Bir şeyi çekip çevirmek; örneğin, evi elden geçirmek, temizlemek».

*Bir eylemin bizzat ya da özellikle bir özneye ilişkin olması da "з" temelinde ifade bulabilir:

«Зыхьын: Götürecek olan. ЗыпIын: Besleyecek olan. Зылэн: Kendini boyayacak olan. ЗыщIэн: Bilen biri, bilecek olan. Зыхун: Sürecek olan. ЗыгъэкIуэн: Gönderecek olan».

*Bir çoğulun söz konusu olduğu durumlarda, birbiriyle ilişkili olan eylemler "з" temelinde ifade edilir:

«Зэгъ: Yararlı. Зэгъын: Yaramak. Езэгъын: Biriyle geçinmek; Birine uymak, yaramak. Зэзэгъын: Birbiriyle iyi geçinmek. Зэмзэгъын: Birbiriyle geçinememek. Зэгъэн: Rahat durmak, uslu durmak. Зэхуэдэн: Birbiri gibi olmak. Зэхуэгъэдэн: Birbiri gibi ele almak; birbirine benzer olarak değerlendirmek. Зэщхьын: Birbirine benzemek. Зэщыхьэн: Karşı karşıya gelmek, dalaşmak, çatışmak. ЗэщхьэщыкIын: Birbirinden farklılaşmak. Зэхъуэжын: Birbiriyle değiştirmek: Kendi kendine değişmek. Зэщытхъун: Birbirini öğmek. Зэхъуэхъуэн: Birbirine iltifat ve iyilik dileklerinde bulunmak. Зэхъуэнын: Biribine kötü sözler söylemek; küfürleşmek. Зэуэн: Döğüşmek. Зэзэуэн: Birbiriyle döğüşmek, kavga etmek. Зэбэнын: Birbiriyle güreşmek. ЗэфIыжын: Birbiriyle barışmak. Зэбиин: Birbirine dargın olmak, düşmanlaşmak. Зэпсэлъэн: Birbiriyle konuşmak. ЗэдэкIуэн: Birlikte yürümek, gitmek. ЗэдэщIын: Birbirini kollamak, desteklemek. Зэгъусэн: Birbiriyle olmak, birlikte olmak; Birbiriyle dost olmak. Зэдэгъусэн: Birbiriyle birlikte olmak, birlikte hareket etmek. Зэдэпсэун: Birlikte yaşamak. Зэхуаку: İki şey arası, ara. Зэныбжь: Birbiriyle aynı yaşta, yaşıt. Зэныбжьэгъу: Birbiriyle yaşıt, dost, arkadaş. ЗэкIун: Birbiriyle uyumlu olmak. ЗэкIу: Birbiriyle uyumlu, yakışan».

*Kendi kendine gerçekleşen, birbiriyle ilişkili olarak gerçekleşen, birlikte gerçekleşen eylemler de bu ses anlamda ifade bulabilmekte olup, bu temelde de muhtelif sözcükler ortaya çıkarırlar ki, aşağıdakiler bunlardan örneklerdir:

«Зэгъ: Yararlı, hazmı kolay olan. Зауэ: Döğüş, kavga. Заxуэ: Düz, düzgün, doğru. ЗанщIэ: Doğrudan, dosdoğru, direkt. ЗащIэ: Birbiryle aynı olan; tümüyle aynı; bir yapımlı, homojen. Задэ: Dik. Залэ: Bir ölçü, bir birim; az bir şey, bir miktar. Зэв: Dar. Зэз: Safra kesesi».

*“З” sesinin sözcük başında bulunmasında, yukarıda gördüğümüz gibi, bir şeyin kendi kendine ya da birbiriyle birlikte gerçekleşmesi ve eylemde olması ifadeleri ortaya çıkar. Bir sözcüğün sonunda bulunan “з” sesi ise, bir şeyin “bir olması” ya da “bir noktada eylenmesi”, “odaklanması”, “rastlaşması”, “homojen kılınması” gibi anlamlar ortaya koyar:

-«Iэзэн: Eli yatkın olmak, eli dönmek, ustalık göstermek. EIэзэн: Bir şeyin tedavisi ya da tamirine koyulmak; bir şeye yönelik olarak tedavi ya da tamirle uğraşmak. Iэзэ: Usta».

-«Зын: Bir olmak; Süzmek, elemek, temizlemek; homojenize etmek. Шэзын: -Süt- süzmek. Шэрэз: Süzgeç. Кхъузанэ: Elek. Егъэзын: Bir şeye zorlamak, odaklamak. Плъызын: Bakışın odaklanması anlamında “gözün dalması”. Си нэр мэплъыз: Gözüm dalıyor. Нэбгъуз: Yan göz, göz ucu. Къузын: Sıkmak КIэзызын: Titremek. Гызын: Sızılanmak; acıdan sesler çıkarmak».

-«Уэз: Enerji. Уз: Ağrı. Узын: Ağrımak».

-«Хуэзэн: Rastlamak. Хуэгъэзэн: Rastlaştırmak. Зыхуэгъэзэн: Kendini biriyle rastlaştırmak, kendisinin biriyle karşılaşmasına yol açmak. Зэхуэзэн: Birbiriyle karşılaşmak, rastlaşmak. Зэхуэгъэзэн: Birbiriyle rastlaştırmak».

-«Изын: Bir şeyin içinin dolu olması. Из: Dolu. ЩIэзын: Altının ya da içerisinin dolu olması. Iузын: Önünün dolu olması. Iуз: -Önü, ağzı- dolu».

-«Зырыз, зэрыз: Birer. Яз (я зы; я зыр): Biri, içlerinden biri. Язхэз: İçlerinden herhangi biri. Зыр: Biri, birisi. Езыр: Kendi, kendisi. Езырыххэ: Tıpkı kendisi; kendisinin aynısı».

-«Мазэ: “Kendi kendine dönen” anlamında “ay”. Мэз: Bir olan, homojen olan çoğul anlamlarında “orman”. Нэз: Kenar. Бгъузэ: Dar. Жэз: Bronz. Фыз: Kadın, karı».

“ДЗ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Дз” sesinin bir şeyin olduğu gibi atılması anlamına gelen bir ses anlam olduğunu ifade etmiştik. Bu sesin “д” ile “з” sesleri arasında bir ses olduğu ifade edilebilir ki, ifade ettiğimiz anlamının bir bütünlük ve sağlamlık ile bir sertlik niteliğine sahip olduğu da açıktır. Bu ses anlam temelinde ortaya çıkan sözcüklerden örnekler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Aşağıdaki örnekler “дз” sesi temelinde ortaya çıkan fiil örnekleridir:

«Дзын: Atmak. Къэдзын: -Belirli bir yerden bir yere ya da gözlemciye doğru- atmak. Хуэдзын: Birine ya da biri için atmak. Идзын: Bir şeyin içinden atmak. Идзэн: Bir şeyin içine atmak. ЩIэдзын: Bir alt durumundan atmak. ЩIэдзэн: Bir şeyin altına atmak. Дэдзын: Bir şeyin iç ya da arasından atmak. Дэдзэн: Bir şeyin iç ya da arasına atmak. Iудзын: Bir şeyin önünden atmak. Iудзэн: Bir şeyin önüne atmak. Зэрыдзэн: Düğümlemek; birbirine kenetlemek».

*Aşağıdaki sözcükler bir atım niteliğiyle ortaya çıkan ya da bir atım niteliğinde ifade edilebilecek olan örneklerdir:

«Быдз: Meme. Удз: Ot. Гуэдз: Tahıl tanesi. Хьэдзэ: Arpa –tahıl- tanesi; en küçük şey anlamında. Дзасэ: Şiş».

*Aşağıdaki sözcükler de aynı şekilde ortaya çıkan sözcükler olmakla birlikte, bu ses anlam temelinde ortaya çıkış nedeninin pek açık olduğu ifade edilemez. Ancak, "dişlemek" ifade eden "дзэкъэн" sözcüğü "ısırmak" anlamına gelir ki, aşağıda verilen isimlerin bu anlam çerçevesinde ısırgan böcekleri ifade ettiği ilgi çekicidir:

«Бадзэ: Sinek. Бжьыдзэ: Pire. Хьэдзыгъуанэ: Yaban arısı. Дзыгъуэ: Fare».

*Ancak, vücudun bir atımı olarak ortaya çıkan ve sert yapıya sahip olan "diş" de, bir sağlamlık ve sertlik ile saldırgan niteliğe sahip olan "ordu" da "дз" sesi temelinde ifade edilen sözcüklerdir:

«Дзэ: Diş. Дзагуэ: Dişlek; keskin olmayan. Дзэкъэн: Dişlemek, ısırmak. Дзэ: Ordu, asker topluluğu».

*Atım ve atma eylemlerinin ifadesinde kendisini gösteren "дз" sesi, bir söz ya da laf atma eyleminde de kendisini gösterir; bu atılan söz aynı zamanda bir uyak da olabilir. Bir laf atma eyleminde muhatap alınan kişinin bir güvenirliğe sahip olması da söz konusudur:

«Псалъэ хуэдзын: Laf atmak, taşlamak. Дзыгъуэ, едзыгъуэ: Uyak, koşma, dörtlük, kesim. Дзыхь: Güven. Дзыхь хуэщIын: Güven duymak».

«ГЪ, ГЪУ, ГЬ-ДЖ, Г, ГУ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

"ГЪ" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Гъ" sesi anlamsal olarak eyleme potansiyelidir ve doğrudan fiillenimi "ağlamak" anlamına gelir. Bu sesin zamansal (э) almasında kendisini gösteren "гъэ" seslemi "eyleme" ifade eden bir seslemdir. Bir eyleme durumunun durması da "гъэ-ы"da ifade bulur ki, bu da "ağlama" eylemini verir; bu durumda "ağlamak" sözcüğü "eyleme"nin durması anlamına gelir. Ağlama ve eyleme birbirinin tersi olan anlamlar olarak ifade bulur ki, birinin durmasında diğeri iş başındadır; "гъэ"nın iş başında olmasında "гъ" söz konusu değildir.

Bir sözcük sonunda "гъэ" iş başında da olsa, fonksiyonel alanda bulunmuyorsa ya da kılgılanan sözcüğün anlamı objesine ilişmiş olarak eylenme niteliğindeyse, bu durum "гъэ-ы" olarak ifade edilebilir ki, bunun da telaffuzu "гъ"dır. Bir sözcüğün sonekleminde ortaya çıkan bu değişime karşın, dilsel kurguda bu değişim yine orijinal hal ve anlamında değerlendirilir. Bu ifadeye örneklerinden biri "гъагъын" sözcüğünün kurgusunda görülür.

"Гъэ"nın bir "eyleme" olmasına karşın, fonksiyonel bir eylem alanı dışında gerçekleşmesi halinde "гъ" olarak ifade bulmasına bir örnek şudur: «ЩIагъ (щIагъэ-ы): Alt (temelde "toprak altı" anlamına gelir ki, burası "гъэ"nın fonksiyonellik alanı dışındadır –Adıge topokozmolojisi-)».

Herhangi bir şeyin bir iş niteliğiyle eylenmesi "гъэ" önekleminde ifade bulur. "Гъэ" sesinin "eyleme" anlamına gelmesi dilsel işleyişte geniş bir kullanım olanağını ortaya koyar.

Aşağıda "гъ, гъэ" ses anlamları temelinde ortaya çıkan sözcükler gruplandırılmıştır.

*Aşağıdaki sözcükler “ağlama” anlamı temelindeki örneklerdir:
«Гъын: Ağlamak. Гъагъын: Ağlatmak. Гъынанэн: Ağlayıp sızlanmak; ağlar gibi yapmak (sahte gözyaşları dökmek). Гъыпэн: Tamamen ağlamak. Гъыщэн: Çokça ağlamak. Гъеин: Bir şey için sızılanmak, bir şeyin derdinden ağlar durumda olmak; ağıt yakmak, ağlamak. Гъуэгын (гъы-у-э-гы-н): Ağlamak; içten ve kendiliğinden gelerek başlayan ve sürdürülen ağlama».

*Her şey bir eylem durumundadır ki, bu “eyleme” durumunun kesintiye uğramasıdır “ağlamak”. En büyük eyleyen güç “güneş”tir ve güneşin bir döngüsü ile bu döngüdeki eylemi “yıl”dır. Aşağıdaki sözcükler bu temelde oluşan örneklerdir:
«Гъэ: Yıl. Гъэгъэн: Çiçeklenmek. Удз гъагъэ: Otçul çiçek. Мэгъэ: Bu yıl; kendi kendine (мэ) eylemekte (гъэ) olup içinde bulunulan yıl. Нэгъабэ: Geçen yıl. ИтIэнэгъэ: Gelecek yıl. Дыгъэ (ды-гъэ: “гъэ” fiiliyatındaki birlik güç): Güneş. ГъащIэ (гъэ-щIэ: “гъэ” kılma - yapma): Ömür. ГъэщIэн: Ömür sürmek; yaşamak. Гъатхэ (гъэ-тхэ: “гъэ”nın yazma –kılma- durumu): İlkbahar. Гъэмахуэ (гъэ-махуэ: “гъэ”nın günü-sürümü): Yaz. Гъаблэ (гъы-а-блэ): Kuraklık, kıtlık».

*Her şeyin bir “eyleme” durumunda olmasında, “гъэ” sesleminin sonuna “р” gelmek suretiyle, “eyleme” anlamı bizzat gösterilerek “denetim altındaki eylem” ya da birine ait “eylemin denetim altında” olması ifade edilmektedir:
«Гъэр: Tutsak, esir, rehin».

*“Гъэ” seslemi “eyleme” anlamındadır ki, bir fiilin başına gelmesi halinde, söz konusu fiili “yaptırmak” anlamını veren fiillerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu şekilde de, “гъэ” seslemi tüm Adıgece fiillerin başına gelebilmekte ve mevcut fiillerin ikiye katlanmasına yol açabilmektedir:
«ГъэкIуэн: Yürütmek, göndermek. Гъэсын: Yakmak. Гъэсэн: Alıştırmak. Гъасэ: Ekin. ГъэфIэн: İyi bakmak; gönendirmek. Гъэпсэлъэн: Konuşturmak. Гъэпсэун: Yaşatmak. ГъэлIэн: Öldürmek, ölümüne yol açmak. Гъэжэн: Koşturmak, sürmek. Гъэжьэн: Pişirmek. Гъэвэн: Kaynatmak. Гъавэ: Bulgur. ГъэIун: Öttürmek, ses çıkartmak. ГъэщIэгъуэн: Hayret etmek».

*Bir şeyi eyletmek anlamı dışında, “гъэ”yı izleyen ses ve sözcükler “eyleme” niteliği taşıyan yeni anlamların ve sözcüklerin de ortaya çıkmasını sağlar:
«Гъэхъун: Bir evcil hayvanı yaymak; Oldurmak. ГъэныщкIун: Çiğnemek. ГъэпщкIун: Saklamak. ФIэгъэжын: Bir canlıyı kesmek. ЗыгъэнщIын: Doymak (kendini doyurmak)».

*“Гъэ”nın “eyleme” anlamına gelmesinde, “kendini (зы)” “eyleme (гъэ)” olarak kendini zaptetmek anlamı “uslu durmak” olurken; “bir şeyin bir şeyi (зы) eyleme (гъэ)” niteliğine sahip olması da, söz konusu şeye “yararlı” olmak olarak ifade bulur. Aşağıda verilen örneklerden, sondaki “гъэ” seslemlerinin “гъ”ye dönüşme nedeni, söz konusu sözcüğün ifade ettiği şeyin objesine ilişerek ya da birleşerek gerçekleşmesidir:
«Зэгъэн: Uslu durmak, rahat durmak. Езэгъын (е-зэ-гъэ-ы-н): Biriyle uyuşmak; bir şeyin yaraması, iyi gelmesi. Зэзэгъын (зэ-зэ-гъэ-ы-н): Birbiriyle iyi geçinmek. Зэгъ (зэ-гъэ-ы): Yararlı».

*Bu örneklerde olduğu gibi, sondaki “гъэ”nın “гъ”ya dönüştüğü başka örnekler aşağıda verilmiştir. Her iki şekilde de ifade edilebilen sözcüklerin “гъ” soneklemli ifade tarzı, söz konusu anlamın objesine ilişerek ifade edilme şeklidir. Ancak, yukarıda ifade ettiğimiz nedenlerle aşağıdaki ilk örneğin başka ifade şekli yoktur:
«ЩIагъ (щIа-гъэ-ы): Alt. IэщIагъэ → IэщIагъ: El yapımı. Iувагъэ → Iувагъ: Kalınlık. Зэвыгъэ → Зэвагъ: Darlık. Iущагъэ → Iущагъ: Akıllılık».

*Bu son üç örnekte olduğu gibi, “гъэ”nin bir ses ya da sözcüğün sonuna gelmesinde ortaya çıkan ifadeler Türkçedeki “lık” sonekiyle ifade edilebilir:
«ФIыгъэ (фIагъ): İyilik. Iеигъэ (Iеягъ): Kötülük. Бэвыгъэ (бэвагъ): Bereket, bolluk. ЛIыгъэ: Adamlık, erkeklik, yüreklilik, cesaret. ЦIыхугъэ: İnsanlık. Адыгъагъэ: Adıgelik».

*Bir eyleme ifade eden “гъэ”nın soneklem olmasında ortaya çıkan sözcük anlamının objesine ilişmesi ya da temasta olmasıyla eylenmesi giysi ve giyinme için de söz konusudur ki, aşağıdaki sözcükler bu anlamda “гъэ” ve “гъэ-ы: гъ” durumuna ilişkin örneklerdendir:
«ШытIэгъэн: Giymek. Щыгъын (щы-гъэ-ы-н): Giysi. Щыгъагъын (щыгъа-гъэ-ы-н): Bir giysiyi giymiş olma halinde bulunmak, halen giyinmiş olma durumunu muhafaza ediyor olmak».

*Elde bulundurmak da bir elsel (Iэ) eylemedir (гъэ) ve elle temassal bir ilişkide cereyan eder. Bu durumda da yukarıdaki örneklere benzer şekilde “гъэ-ы: гъ” olur:
«Iыгъын (Iэ-ы-гъэ-ы-н): Elde bulundurmak, tutmak. Iыгъагъын: Tutturmak»

*“Гъэ”nın soneki olduğu sözcüğün anlamı “eyleme”ye geçer ki, aşağıdaki örnekler böyledir:
«Гугъэ (гу-гъэ): Kalbin “гъэ” durumu anlamında “niyet” ve “umut”. УIэгъэ (уIэ-гъэ): Yaralamanın eylediği şey ya da yaralamanın “гъэ” durumu anlamında “yara”. Дагъэ (дэ-гъэ): Bilinmez şekilde “гъэ” olan, “гъэ” olarak işleyen şey, “гъэ” fiiliyatında olan güç anlamlarında “yağ”».

“ГЪУ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Гъу” sesinin, eylemenin durması anlamını ifade eden bir ses anlamsal olan “гъ”nın bir açılınımsalı (у) olarak ortaya çıktığı açıktır. Her bir varolan şeyin bir eylemsel olmasında, söz konusu eylemin durmasını ifade eden “гъ” ses anlamsalının aynı zamanda eylemenin temelinde yatan ve temelliğini ifade eden bir anlamsal olduğu da söylenebilir ki, yukarıda gördüğümüz dilsel işleyişler de aynı doğrultudadır. Her şeyin bir eyleme durumunda olmasında, eylemsel olan herhangi bir şeyin temelliğini ifade eden “гъ”nın açılınımsalı (у) olan “гъу”, eylem olarak ortaya çıkan her şeyin temeline ilişkin açılınımsal bir ses anlamsaldır. Bu ses başlıbaşına bir anlam olarak dilsel işleyişte yer almaz; nitekim, her bir varolanın sınırlarının kendisinden nüksedeceği bir anlamsaldır ki, kendi başına henüz bir varolan değildir. Bunun zamansal (э) kazanmasında ortaya çıkan “гъуэ” seslemi bir varolandır ki, anlamlıdır ve bir sözcüktür. Bu sözcük (гъуэ) her bir varolanın dış çizgilerini ifade eden bir varolan olarak ortaya çıkan

bir “yuva” ya da “varolanın kendi yatağı” anlamındadır. Aşağıda verilen sözcük grupları bu anlamlar temelinde oluşan sözcük örneklerdendir.

*Her varolanın yatağı ve yuvasının kendisinden ortaya çıktığını ifade ettiğimiz “гъу” sesinin fiil formundaki ifadesi, söz konusu varolanın yuvarına geri dönüşünü ve kurumasını ifade eder. Aşağıdaki örnekler, kurumak ve kurumaya ilişkin sözcüklerdir:

«Гъун: Kurumak. Гъэгъун: Kurutmak. Гъур: Kuru. Гъущэ: Pek kuru. Гъэгъущын: Islaklığını giderme anlamında kurutmak, kurulamak. Игъухьын: Bir şeyin içinde kuruyadurmak. Хьэгъу: Fosil. Хьэгъу тIатIэ: Yumuşak fosil (taş)».

*Kurumak salt bildiğimiz anlamda bitkilerin kurumasına ya da ıslak bir şeyin kurumasına ilişkin olarak kalmaz. Nitekim “гъу” ses anlamsalı, herhangi bir yuva ya da yatağın kendisinden çıktığı bir temeldir ki, bir şeyin kendi yuvasında ya da yatağında gerçekleşen ve kütlesine ilişkin olan doğal ve kimyasal işlemlerin de ifadesinde kendisini gösterebilen bir ses anlamsaldır. Bu cümleden olarak, yer altında doğal olarak kimyasal ve kütlesel değişimler gösteren madenlere ilişkin olguların ifadesinde kendisini gösterir “гъу” ses anlamsalı:

«ГъукIэн: Madencilik, demircilik işleri yapmak. ГъукIэ: Madenci, demirci. ГъущI: Demir. Гъуаплъэ: Bakır. Гъуху: Kalay. Шыгъу: Tuz».

*Bir şeyin sınırları olan yuva ve yatak “гъу” ses anlamsalından ortaya çıkarak bir varolan haline gelir ki, bir şeyin kendi sınırlarının temeline ilişkin böyle bir şeyin işaret edilmesi söz konusu varolanın sınırlarının kavranmasıdır da. Bu anlamda, bir şeyin yatağına ve kenarlarına ilişkin ifadeler “гъу” ses anlamsalı temelinde kendisini gösterir:

«Гъум: Kalın. Гъунэ: Kenar. Гъунапкъэ: Sınır. Гъунэгъу: Yakın, komşu. Гъусэ: Arkadaş. Гъубжэ: Orak».

*Bir şeyin yatağı ya da yuvası o şeyin sınır çizgilerine ilişkindir ki, bir şeyin dışından itibaren tahriş edilmesi ya da kemirilmesi de “гъу” ses anlamsalı temelinde ifade bulur:

«Гъун: Dıştan itibaren tahriş eymek, yemek, kemirmek. Егъун: Bir şeye yönelik olarak tahriş, yeme, kemirme eyleminin gerçekleşmesi. ГъущIэн: Kemirme, yeme, tahriş etme eyleminde bulunmak».

*Bir şeyin sınırları onunla birlikte varolandır; sınırlarının fizik olarak olmaması ya da zamansal olmaması “гъу” ses anlamının ifade ettiği durumdur. Bu ifade, bir ideal durumun ifadesi olarak anlaşılabilir ki, bir şeyin yuva ve yatağının değiştirilmeden kılgılanması bu temelde ifade bulur. Bu anlamda, bir şeyin uzaktan görülmesi olayı da “гъу” temelinde ifade edilir ki, aşağıda verilen örneğimizdeki “лъэ (organizma, kütle)” sesleminin “лъа” olmasına neden olan da, onun uzaktaki (a) bir şey (лъэ) olmasıdır:

«Лъагъун: Görmek».

*Bir şeyi görmek anlamının oluşumuna benzer şekilde, bir şeyin görüntüsünü oluşturan ya da yansıtan şeylerin işlevleri de “гъу” ses anlamsalı temelinde ifade bulur:

«Гъуджэ, гъунджэ: Ayna».

*Bir şey bir yuva ya da yatağa sahiptir ki, bir varlığın zamansallıktaki mevcudiyeti böyle mümkün olmaktadır. Durum böyle iken, henüz vücuda gelmemiş ya da gerçekleşmemiş, dolayısıyla da şimdiki zamanda kılgılanmamış olan bir şey, "гъу" anlamsalının kılgılanmasının mümkünlüğünde bilinebilirdi. Henüз varolmayan bir şey ideal olarak bilinebiliyorsa, olacak olan şeyler önceden bilinebiliyorsa, bunların ifadeleri de "гъу" ses anlamsalı temelinde ifade bulur ki, benzeri durumlara ilişkin örnekler olarak aşağıdaki sözcükler Adıgecede mevcuttur:

«Мэгъу ("гъу" olan, olabilen): Bilici, müneccim. Тхьэгурмагъуэ ("Тхьэ-гурмагъуэ" ifadesi "Tanrının kalbinin yuva bulması" anlamına gelir ki, bunun ifade ettiği kişi "Tanrının aklından geçeni bilen" kişidir): Bilici, müneccim. Гъубж ("гъу" sayıcısı): Eski Adıge bilimi ya da inancında bir bilici ya da dini kişi».

*Henüz olmamış bir şeyi bilmek, olacak olanın kılgılanacağı "гъу"nın açık hale gelmesidir ki, yukarıdaki sözcükler bu şekilde anlaşılmalıdır. Günümüzün bilimi açısından bunlar anlaşılır şeyler değildir. Ancak, söz konusu yeteneklere sahip olanların başkalarının kalbinden geçen şeyleri de bilebilme özelliklerine sahip olabildikleri de yadsınamaz. Bir kişinin içinden geçeni bilmek bir yana, bir kişiden bahsetmek de söz konusu kişiyi "гъу" ses anlamsalında konu etmek olmalıdır ki, Adıgecenin ifadesi de böyledir. Bir kişi ya da şeyin fizik olarak bulunmadığı zaman ve mekanda anılması olayının da bir "гъу" işlemi olacağı açıktır. Bir şeyin bulunmadığı yerde sanal ya da ideal olarak bulunması olgusu olarak ifade edilebilecek olan bu olayın fizik bir gerçekleşmeyi ifade etmediği açıktır. Ancak, bir şeyi olması gerektiği gibi yapmak ideal bir şeydir ki, bu zor olan şeydir; böyle zor bir şey, bir şeyin doğduğu ya da ortaya çıktığı temele ilişkin olan bir eylemdir ki, bunun ifadesinin "гъу" ses anlamsalında kendisini göstermesi şaşırtıcı olmaz. Nitekim, kendi yeteneklerini aşan ve de kendi dışında ve uzağında olan bir şeyin gerçeklik temelinde ortaya konması ideal olarak eylenen bir faaliyettir. Bununla birlikte, bir şeyi mükemmel ve ideal şekilde yapmak, o şeyin ortaya çıkmasının temeline ilişkin bir eylem olarak "гъу" eylemidir ki, zor olan bu olsa gerektir. Böyle bir şeyi ortaya koymak olağanüstü itina gösterilmeyi de gerektirir:

-«И гугъу щIын: -Birinden ya da bir şeyden- bahsetmek. Абы и гугъу ящI: Ondan bahsediyorlar».

-«Гугъу: Zor. Іуэху гугъу: Zor iş. Егугъун: İtina (özen) göstermek. ТIэкIу егугъу: Biraz titizlen, biraz özen göster».

*Bir şeylerin doğumuna ya da temeline ilişkin aynılıkları ya da birliktelikleri de "гъу" ses anlamsalında ifade bulur:

«ЦIэджэгъу: Adaş; aynı adı taşıyan. Ныбжьэгъу: Yaştaş; aynı yaşta olan. ДэщIыгъун: Birine eşlik etmek, biriyle birlikte hareket etmek. ЗэдэщIыгъун: Birlikte olmak; birlikte hareket etmek. Уэндэгъу: Ağır».

*Bir şeyin ortaya çıkması "гъу" temelindedir ki, onun kaybolması da bu ses anlamsalda ifade bulur:

«Дыгъун: Bilinmez (ды) bir şekilde “гъу” eylemek (н) anlamında “çalmak, hırsızlamak”. Дыгъуэн: Hırsızlamak, çalmak. Къэдыгъун: -Bir şeyi- hırsızmak, çalmak. Дыгъу: Hırsız».

*Bu ifadeler bir şeyin bilinmez şekilde ortadan kaybolmasına ilişkin ifadelerdir ki, bilinen bir şeyin unutulması durumu da “гъу” ses anlamsalında ifade bulmalıdır:

«Щыгъупщэн: “Unutmak” bir anda başa gelen şeydir (щы) ki, bilinen bir şeyin aksiyonunu yitirmesi ve kaybolması olarak temel yuvasına ya da ideasına (гъу) çekilmesidir (пщэн); onun hatırlanması da zor (гугъу) olsa gerektir».

*Bir idea niteliği taşıyan “гъу” sesinin zamansal bulmasında ortaya çıkan “гъуэ” seslemi fizik olarak varolan bir şeyin ifadesidir ki, bir “yuva” ya da “varolanın yatağı” niteliği taşıyan bir anlam ifade eder. Bu temelde ortaya çıkan sözcük örnekleri aşağıdadır:

-«Гъуэ: Yuva; Açık sarı. Гъуэжь: Sarı (“kronik yuva” ya da “yuvalanım” anlamına gelir). Гъуабжэ: Ala, alacalı, boz. Гъуанэ: Delik. Угъуэным: Delmek».

-«Гъуэгу: Yol. ГъуэгурыкIуэ: Yolcu. Гъуэмылэ: Yol için azık. Гъуэлъын: Bir yuvaya uzanmak anlamında “yatmak”. Игъуэлъхьэн: Bir şeyin içine uzanmak, yatmak. Къэгъуэтын: Bulmak. Бэгъуэн: Çoğalmak, bereketlenmek».

-«Гъуазэ: Önder, yol gösterici (uygun bir “yuvayla karşılaştıran” ya da “yerini bulduran” anlamına gelir). Щыгъуэзэн: Konu olan şeyden “haberdar olmak”, bir şey hakkında “bilgi sahibi olmak”».

-«Гъуэщэн: Yuvasından ya da yatağından ayrılmak ya da sapmak anlamında “yanılmak, aldanmak; karıştırmak, kaybolmak”. Гъуэтэн: Olması gerekenden (yuva) dışarılanmak anlamında bozulmak, “küflenmek”».

-«Гъуэз: Bir organizmadan boşalan enerji, buğur. Гъуэмб: Çukur».

*Bir varolanın ortaya çıkması ya da bir varolanın kendi varoluş yatağında varlık kazanması zamanın bir fonksiyonudur ki, söz konusu varolanın yuvası ya da yatağı yukarıda ifade ettiğimiz “гъу”nın zamansal kazanmasında ifade bulur. Bu şeklide ortaya çıkan “гъуэ” seslemi “yuva” anlamına gelir. Bu sözcüğün bir ses ya da sözcük sonunda yer alması, söz konusu anlamın kılgılanma zaman ve mekanını ya da uygunluğunu ifade eder:

«Вэгъуэ: Çift sürme zamanı, -çift sürmenin uygun olması-. Тхъэгъуэ: Keyif sürme zamanı. Іуэху щIэгъуэ: İş zamanı. Лэжьэгъуэ: Çalışma zamanı. ЛIыгъуэ: Adamlık ya da olgunluk çağı. Зэманыгъуэ: Zamanı, çağı, yeri».

*Bir şeyin zaman ve mekanını bulması, söz konusu şeyin yerinin geldiğinin ifadesidir ki, bir kılgının yer bulması da “гъуэ” sesleminin soneklem olarak kendisini göstermesinde ifade bulur. Bir ses ya da sözcüğün bu şekilde “гъуэ” soneklemi almasında ortaya çıkan ifadeler başlıbaşına bir yeni anlam ve sözcük olabilir:

«Ужьыгъуэ: Açılınım zamanı, açılınım. ТIыгъуэн: Biyolojik olarak bölünme ve çoğalma zamanında ya da uygunluğunda olmak; bu anlamda hazır ve olgunlaşmış olmak. Фыгъуэн: “Çürüme durumu” olarak ifade edilebilecek olan bu sözcük “kıskanma potansiyelinde olmak” anlamına gelir. Ефыгъуэн. “Фыгъуэн”

olgusunu bir şeye yönelik olarak eylemek anlamında “kıskanmak”. Лыгъуэн: Kavrulmak. Гъэлыгъуэн: Kavurmak».

*Aşağıdaki sözcükler de aynı şekilde ortaya çıkar ve bir şeyin yeri ve zamanını ya da uygunluğunu ifade eder:

«Игъуэ: Uygun. Игъуэщ: Uygundur, yeridir, zamanıdır. Игъуэкъым: Uygun değildir, yeri ya da zamanı değildir. Игъуэр къэсащ: Zamanı geldi. Щыгъуэ: Söz konusu olan zaman. Сытым щыгъуэ?: Ne zaman?. Абы щыгъуэ → Апщыгъуэ: O zaman; o halde. Ар щыкIуэм щыгъуэ: O giderken. Ар щыкIуам щыгъуэ: O gittiğinde, o gittiği zaman. Ар щыкIуэнум щыгъуэ: O gideceğinde, o gideceği zaman. Щыгъуэ махуэ: Yas günü; ölmüş bir kişinin anılma zamanı».

*Aşağıdaki sözcükler de bir şeyin yuva bulması ya da ortaya çıkmasına ilişkin sözcüklerdir:

«Лъагъуэ: İz; ayak izi. НэгъуэщI: Başka. Дэгъуэ: “Bbirliktelikteki uyum, güçlü uyum” anlamında “fevkalade; tam uygun olan”. Жагъуэ: “Donma ya da şok olma durumu” anlamında “gücenme, gücenim”. Вагъуэ: “Kaynaşarak yuva bulmuş olan” anlamında olsa gerektir ki, “yıldız”.

“ГЬ-ДЖ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bu seslerin birbirinin ikamesi sesler olarak şivelerde bulunduğunu ifade etmiştik. Üzerinde çalıştığımız şivede “дж” sesinin yazılı hale getirilmiş olması nedeniyle, burada biz de bu sesi temel alacağız. Bu sesin kılgı ve kılgısal şeyleri ifade edecek şekilde dilsel işleyişte bulunduğunu ifade etmiştik ki, bu temel anlamdan itibaren dilsel işleyişte bulunduğu sözcük grupları aşağıda verilmiştir:

*Bu sesin fiil şeklindeki ifadesi “kılmak, etüd etmek, kurmak” anlamlarına gelir

«Джын: Kılmak. Иджын: İçinde kılmak. Иджыхьын: İçinde kıladurmak. ИджыкIын: Kılarak işin içinden çıkmak».

*Ortada olan bir şeyin hatmedilmesi ya da etüd edilmesi, onun bir şekilde kılgılanadurmasıdır ya da yeniden kılgılanmasıdır ki, bu bir etüd olabileceği gibi bir okuma da olabilir ve bir çağırma da aynı şeyin ifadesi olabilir:

«Джэн: Kıladurmak; Seslenmek, çağırmak. Къэджэн: Gözlemciye ya da referans noktasına doğru çağırmak. Еджэн: Okumak; Bir şeye seslenmek, çağırmak».

*Her şey zamanın sürekliliğinde sürekli olarak kılgılanmaktadır ki, bir kılgı olarak ifade edilebilir. Bir kılgılama anı olan “şimdi” de zamanın sürekliliğindeki bir birim –mekansal- kılgıdır:

-«Иджы: Şimdi».

-«Джыгъуэ: Kılgı zamanı; Birim kılgı. Iэджэ, Iэджджэ: Belirli bir zamanın ya da elde olan şeyin kılgılanım durumunda olması anlamında “çok”. Аджэ, аджджэ: Çok (çoğul kılgı). Щыджагъуэ: Kılgı zamanı, okuma zamanı anlamlarında “öğle vakti”».

*Bir bedenin kendi kılgısı, onun ortaya koyduğu bir yetenek ve estetik olarak kendisini gösterir:

«Удж: Dans; ritüel dans. Уджын: Dansetmek. Джэгун: Oynamak, dansetmek. Джэгу: Oyun, dans. ДжэгуакIуэ: Oyuncu, tiyatrocu, sahne ve gösteri sanatçısı».

*Herşeyin bir kılgı olmasında, daha önce ifade ettiğimiz “гъу” ses anlamsalı temelindeki kılgı görsel, sanal ve sanatsal kılgıları ifade edebilmektedir: «Гъуджэ, гъунджэ: Ayna. Гъуэзэджэ: Harikulade, mükemmel, sıradışı kılgı. Гъуазджэ: Sanat».

*Bir kılgı, herhangi bir davranış şeklini de ifade edebilir:
«Бзаджэ (бзэ-джэ): Dilsel ya da mantıksal olarak kılma durumuna olan anlamında “yaman, fena, altedilemez, öfkeli”. Фаджэ (фэ-джэ): Yüzüyle kılgılayan -ya da konuşan- anlamında “biçimsiz, ağzı burnu yamuk, suratsız”. Бзэджэнаджэ: Terbiye edilmemiş, savruk, rastgele davranışa sahip olan ve korku ile şiddet saçan. Нэджэ Іуджэ: Gözü ağzı yamuk ve oynaşan korkunç şey. Сымаджэ: Hasta».

*Bir kılgı insanın kültürel ya da genetik uğraşıları sonucunda da ortaya çıkabilir:
«Джэш, джэнш: Fasülye. Джэд: Tavuk. Джэдэщ: Kümes. ДжэдыкІэ: Yumurta».

*Bir kılgı, insanın ortaya koyduğu ustalık işleri de olabilir:
«Джыдэ: Keser. Сыдж: Örs. Джатэ: Özel olarak kılgılanıp biçimlendirilmiş olan “kılıç”. Джанэ: Gömlek. Афэ джанэ: Zırh gömlek, zırhlı giysi. Гъуэншэдж: Pantolon. Щэдж: Yığılarak düzenlenmiş büyük ekin topluluğu».

*Bir kılgı herhangi bir şeye şekil vermektir ki, ağaçların kesilmiş olmasından dolayı kelleşmiş olan bir arazi de, gözlenebilir bir yamaç da, sığlığından dibi gözüken bir su birikintisi de bu ses anlamsalda ifade bulabilir. Bir şeyin tersi de bir kılgı olarak bu ses anlam temelinde kurulur:
«Джафэ: Kavlak, düz ve bitkisiz arazi, kel arazi. Джабэ: Yamaç. Кэндж: Sığ. Пхэндж: Ters».

*Bir eylem sonucunda ortaya çıkan şeydir kılgı dediğimiz şey:
«Джэдэн: Belirsizce bir yerlere gitmek. Къэджэдыхьын: Başı boşça dolaşadurmak. Джэлэн: Sendeleyip yıkılmak, düşmek. Джылын: Gıdıklanmak. Пыджэн: Dürtmek. Теджын: Kalkmak».

“ГУ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Гу” sesi “гъ” sesinin açılımı (у) olarak ortaya çıkmış olan bir sestir. “Гъ” sesi, açılımı olan “гу” sesinde “г” şeklinde yazılmıştır. Bununla birlikte, “гъ” sesiyle aynı anlamda olduğunu ifade ettiğimiz “дж” sesi yazılı hale gelmiştir ki, bu nedenle de biz irdelememizi bu ses (дж) üzerinden yapıyoruz. Bu sesin (гъ-дж) bir “kılgı” anlamı olduğunu da ifade etmiştik ki, sürekli bir kılgı bir kılgı açılımı (у) olarak “гу” sesinde ifade bulur. Sürekli olarak kılgı durumunda olan her şey bu ses anlamında ifade bulur ki, böyle bir organ olan “kalp”ten başlayarak “гу” sesinin dilsel işleyişteki yeri geniştir. Her şeyin kılgısal olmasında, sürekli bir kılgı durumundan kılgılanım alanına kadar geniş bir anlam alanı mevcuttur. Bu anlam alanına ilişkin sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Kalp bir bedenin sürekli besleyicisi ve kılgılayıcısıdır ki, ilk ortaya çıkan ve tüm organların da kendisinden doğduğu temel bir organdır. Onunla ilgili ifadelerin bir temellik niteliği taşıdığı söylenebilir; bununla birlikte, herhangi belirli bir alan ve bölge, bir organizma ile herhangi bir organ ve bunların birçok

işlevi de “гу” ses anlamı temelinde ifade bulur. Bu ifadeden olarak, “гу” sesinin geçtiği sözcükler sadece kalple ilgili ifadeler olmayabilir. Ancak, bir bedenin kendisinden ortaya çıktığı ve temeline ilişkin olan bir organ durumundaki kalbin bedenin de her işlevinde temellik taşıdığı ifade edilebilirse, bu sözcüklerin ortaya koyduğu anlamlar daha iyi anlaşılabilir. Aşağıdaki sözcükler, bir organ olarak kalpten başlayıp, kalbe ve gönüle ilişkin ifadeleri içererek, sevgi ve nefret ile acı ve sevince varan duygusal anlamların “гу” ses anlam temelinde kurulmasına ilişkin örneklerdir:

«Гу: Kalp. Гу къабзэ: Temiz kalp ya da kalpli. Гу щабэ: Yumuşak kalpli. Гу быдэ: Sağlam kalp, kalbi katı. Гу махэ: Hassas kalpli. Гу мыгъуэ: Hassas ve rahatsız kalpli. ГумащIэ: Kırılgan, hassas kalpli. Гумзагъэ: Rahatsız, tedirgin. Гунэс: Tez canlı. Гу щIыIэ: Soğuk kalpli. Гу бзаджэ: Yaman kalpli, acımasız. Гукъутэ: Kalp kırma, kırgınlık. Гу цIапIэ: Berbat kalpli. Гу уз: Kalp ağrısı. Гууз: Acıklı. Гу бампIэ: Can sıkıcı. Гухэлъ: Aşk. ГухэщI: Canına okuma. Гущтэ: Ürküntü. ГущыкI: Tiksinti. Гущыхуэ: Samimiyet, yakınlık. Гусэн: Küsmek. ГущIэгъу: Acıma. Губгъанэ: Gücenme. И гур ебгъэн: Gücenmek. Гукъанэ: İçinde kalma, aklından çıkmama. ГуIэн: Şok acı duymak. ГуIэгъуэ: Şok acı. Губжьын: Kızmak. ГуфIэн: Sevinmek. ГуфIэгъуэ: Sevinç. Гукъыдэж: İştah, istek. Гукъеуэ: Dokunaklı. Гузэвэн: Acele etmek; paniklemek. Гузэвэгъуэ: Panik; acele. Гужьеин: Paniklemek, heyecandan bunalmak. Гужьеигъуэ: Bunaltıcı. Гужьгъэжь: Hınç, öfke. Гушхуэн: Cesaretlenmek. Тегушхуэн: Birine cesaretlenmek; biri ya da birşey üzerinde hakimiyete yeltenmek».

*Aşağıdaki sözcükler de bu örneklerden pek farklı oluşuma sahip değildir; ancak, “kalp” ve “gönül” işinden uzaklaşarak “гу” sesinin genel anlamda bir kılgı temelini ifade etmesinde ortaya çıkan anlamlara ilişkin örneklerdir:

«Гуапэ: İyilik, sevap, yakınlık. ГуащIэ: Ekşi. Гугъэ: Umut, niyet. Гугъэн: Ummak, ümidetmek. Гурыхь: Beğeni. Гурыщхъуэ: Şüphe. Гуэун: Bağırmak. Егуэун: Birine bağırmak, çağırmak. Гуауэ: Acı, dokunaklı».

*Bedene ilişkin her faaliyet aslında kalbe ilişkindir. Bununla birlikte, her organın kendisi bir kılgısal olmak ve belirli kılgısal işlevleri bulunmak bakımından bu ses anlam temelinde ifade bulabilir. Örneğin, “anlamak, hatırlamak, düşünmek” gibi eylemler beynin işlevleri arasındadır ve bu ses anlam temelinde ifade bulur. Ancak, bunların derinlik taşıyan kılgılar olarak ortaya çıkması durumunda, bedenin tümüne ve bedenin merkezi bölgesi olan kalbe ilişkin olmadığı da söylenemez. Aşağıda “гу” ses anlamı temelinde ortaya çıkan anlamların yukarıda verilmiş olan örneklerde olduğu gibi duygusal olmadığı ve duygusalllıktan uzaklaşarak anlama ve düşünmeye ilişkin ifadeler olduğu açıktır:

«ГурыIуэн: Anlaşmak, uyuşmak. КъыгурыIуэн: Anlamak. ГурыIуэгъуэ: Anlaşılır. Гурыхуэ: İşlek hafızalı, bilgili. Ар гурыхуэщ: O işlek hafızalıdır, bilgilidir. Гулъытэ: Dikkatli. Гулъытэ хуэщIын: -Bir şeyi- kaale almak, dikkate almak, gözardı etmemek. ГукъэкI: Akla gelen. ГукъэкI ищIакъым: Akıl etmedi, aklına gelmedi. Сигу къэкIакъым: Aklıma gelmedi. Губзыгъэ: Zeki. Гупщысэ: Düşünce. Гупщысэн: Düşünmek».

*Herşeyin kendisi bir kılgıdır ve bir kılgının ürünüdür; herşey durmadan kılgılanmakta olmak bakımından da bir kılgı alanıdır. “Гу” sesinin belirli bir “organ, alan, bölge, yer, şey” ifade edebilmesine şu sözcükler net örneklerdir:
«ГунэщI (гу нэщI: Boş alan - mide): Aç. Гупэ: Herhangi bir şeyin (гу) ön kısmı (пэ), ön tarafı, önü, ilerleme istikameti».

*Herhangi bir kılgının “гу” ses anlamında ifade bulmasında, kılgısal (гъ) açılınım (у) durumunun pekiştirilerek (щэ) ifadesi olarak ortaya çıkan sözcük, sonuna geldiği ifadenin de pekiştirmesidir:
-«Гущэ: Pekiştirme soneki. Мэуэ гущэ: Böylece, böylecene, böylelikle, böyle iyice».
-Ayrıca, bir bebeğin büyütülmesine yataklık ya da yuva işlevi gören bir araç da bir kılgısal açılınımın pekiştirilmiş olarak ifadesinde kendisini gösterir:
«Гущэ: Beşik».

*Bu örneklerde de kendisini gösterdiği gibi, kılgısal ya da kılgılanımsal olarak varolan herhangi bir “organ, alan, bölge, bir merkez ya da çevren” gibi bir tanım aralığına sahip olan herhangi bir şey “гу” ses anlamında ifade bulabilmektedir:
«Уэгу: Gök. Уэфэгу: Gökyüzü. ЩIыгу: Yer, zemin. ТIыгу: Çıkıntı alanı, ada. Хы тIыгу: Ada. ТIыгур: Kambur. Жьэгу: Ocak. Гъуэгу: Yol. Хугу: Cin darı (bir tahıl cinsi) içi. Iэгу: Avuç içi. Лъэгу: Ayak tabanı; zemin. Лъэгуажьэ: Diz. Джэгу: Oyun. Джэгун: Oynamak. Джэгуэн: Oynayadurmak; oyuncak. Бзэгу: Dil –organ olarak-».

*“Бзэгу”un bir dil (konuşma) merkezi olmasına karşın, onun bir “гу” olarak işlevsiz kalması bir eksiklik olarak “гуэ (гу-)” sesleminde ifade bulur:
«Бзагуэ: Dilsiz, ahraz».

*Bu işleyişle birlikte, “гу” sesi bir işlevsel merkezi ifade ederken, işlevsel olarak bir boş küme ile yararsız olarak ortaya çıkan bir kılgı ya da işlev de “гу” ses anlamında ifade bulabilir.
«Дэгу: Sağır. Бэгу: Çıban, yara».

*Bir organın genel standardının “гу” sesinde ifade bulması halinde, söz konusu organın bu standardın altında kalması “гуэ (гу-)” sesleminde, standardın üstünde olması da “гу+” olarak aynı seslemde (гуэ) ifade bulur:
«Дагуэ: İşitme organın eksikliği; kulaksız ya da eksik kulak. Пагуэ: Ucu keskin olmayan, küt uçlu. КIагуэ: Kısacık. Къуагуэ: Çatal, kaba, küt. КIэн къуагуэ: Çatal ya da büyük aşık –eklem kemiği-».

*Benzer şekilde, bedenden (гу) çıkarak (гуэ) bir çürük ya da yara (ф) niteliği taşıyan çiçek hastalığı da ifade bulur:
«Гуэрэф: Çiçek yarası, hastalığı».

*Bu örneklerde görüldüğü gibi, bir şeyin standardı dışında olması, konu edilen şeye (гу) ilişkin bir artış (+) veya eksilme (-) olarak “гуэ” sesleminde ifade bulur. Bu mantık doğrultusunda, bir şeye (гу) bitişme ve dahil olma ya da girme (гу+) ile bir şeyden ayrılma ya da çıkma (гу-) eylemleri de “гуэ” sesleminde ifade bulur:

«Къуэгуэн: Ardına yığmak. Дэгуэн: Arasına yığmak. Хэгуэн: İçine bandırmak. Игуэн: İçine bandırmak, batırmak. ЩIэгуэн: Altına sokuşturmak - yığmak. Iугуэн: Önüne yığmak. ГуэкIын: Bir şeyden ayrılmak. ГуэкIэн: Bir şeyde bitmek (bitki). Гуанэ: Budak. Гуэнэн: Bir şeyin arasında kalmak, bir şeyin arasına takılı kalmak. Гуэсын: Bir şeyin kenarında oturmak, bir şeye ilişik oturmak. Гуэтын: Bir şeyin kenarında durmak. Гуэлъын: Bir şeyin kıyısında yatmak. Гуэхун: Bulunduğu şeyden düşmek, ayrılmak. Гуэхуэн: Bir şeye sığmak. Гуэхъуэн: Bir şeye dolmak. Гуахъуэ: Anadut, yaba. Гуэн: Ambar. Гуэудын: Bulunduğu şeyden koparmak. Гуэдэн: Bir şeyin kenarına dikmek. Гуэдзын: Bir şeyin kenarından atmak. Гуэдз: Tahıl danesi. Угуэшын: Paylaşım yapmak, paylaşmak. Гуэшын: Paylaşmak; Bir şeyi yanında bulunduğu bir şeyden -sürerek- ayırmak. Гуэшэн: Paylaşadurmak, paylaştırmak; Bir şeyi bir şeyin yanına –sürerek- yanaştırmak».

*Bir çevren ifade eden “гу” sesinin merkezi bir yapıyı işaret etmesinde, düzgün bir merkezi yapıya sahip olan “teker”in ifade edilebilmesi kolaylıkla mümkündür. Buradan doğmuş olan “araç, araba” sözcükleri de “гу” ses anlamında ifade bulur. -Daha önce sözünü ettiğimiz “гущэ” sözcüğünün ortaya çıkışına temel olan bir yan da budur-:

«Гу: Araba. Выгу: Öküz arabası. Шыгу: At arabası. МэфIэгу: Ateş arabası anlamında “tren”. Гулъэ: Fazla yüklü, dolu araç. ГуплIэ: Araç ön merkezi; Yükün araç ön bölgesinde toplanması. ГупкIэ: Araç yükünün arka bölgede toplanması. Гупхэ: Araç arkası. Гупэ: Araç önü; Herhangi bir şeyin ön tarafı».

*Sürekli bir kılgı ifade eden ve her varolanın bir kılgı olarak ifadesinde kendisini gösteren “гу” sesi bir temelliği ifade etmektedir. Herşeyin kılgılandığı bu temellikte ifade bulabilmesinde, “гу” sesinin bir dişillik ifadesi olduğu söylenebilir. Nitekim, dilsel işleyişte de “гу” sesinin bir dişil ses olduğu kendisini göstermektedir. Bu ifadelerden olarak, her bir insan dişili, Tanrıça vs. sözcükleri temelselliği ve merkezi rolleri ifade edecek şekilde “гу”ye ilişkin (гуэ) olma anlamında ifade bulur:

-«Тхьэ гуащэ: Tanrıça. Псытхьэ гуащэ: Su Tanrıçası. Псыхъуэ гуащэ: Akarsular Tanrıçası. Псатхьэ, Псатхьэ гуащэ: Can Tanrısı, Tanrıçası».

-«Гуащэ: Bayan, prenses; kaynana; oyuncak bebek. Гуэщэшхуэ: Büyük prenses. Гуэщэжь: Yaşlı prenses, baş prenses; kaynana».

*Bu sesin bir dişil ses olması nedeniyle de, bu verdiğimiz sözcüklere benzer örnekler Adıgece dişil isimleri arasında bulunur ve kızlara takılan adlardandır:

«Гуэщдыгъэ. Гуэщпагуэ. Гуэщжан. Гуэщэжан. Гуэщэнур. Гуэщэнэ. Гуэщэпс. Гупсэ. Гулэ. Гулэз. Гунэ. Гуланэ. Мэзгуащэ. Хъурыгуэ. Жанпагуэ».

“Г” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bu sesin “гъ” ile “гь (дж)” arasında bir ses olduğunu ifade etmiştik ki, anlamsal yeri de bu iki ses arasındadır. Bir kılgının şeddeli bir eyleme olması durumunun ifadesi olduğu söylenebilir “г” ses anlamının. Bu ifadeden olarak, bir kılgının iyice ya da aşırı şekilde kılgılanması anlamında ifade edilebilecek olan “г” sesinin bulunduğu sözcükler aşağıda gruplar halinde verilmiştir.

*Bir şiddetli kılgı özelliğine sahip olan “barut” ile buna benzer şekilde toz halinde de bulunan ve biyolojik birşeyler için yararlı kılgısal özellikleri olan “baharatlar” bu sesin fiil formunda ifade bulur:
«Гын: Barut; Baharat. Гыныху: Bir tür baharat. Гыныплъ: Bir tür baharat. Джэд гын: Tavuk baharatı (kişniş)».

*Bir şeyin aşırı kılgısı ya da bir kılgının yüksekliği “г” ses anlamında ifade bulur:
«Жыг: Ağaç. Лъагэ: Yüksek. Пагэ: Gururlu, burnu havalarda».

*Aşırı ya da etkili bir kılgının ifadesi olan “г” sesi aşağıdaki sözcüklerin de oluşumuna neden olur:
«Гиен: Azarlayarak uyarmak. Гызын: Sarsılarak inlemek. Гыбзэ: Beddua. Бэгын: Şişmek. Гъуэгын: Ağlamak».

*Kendisi şişkin ve kılgısal zerrecikler kesesi olan bir organ da “г” ses anlamında ifade bulur:
«Гэ: Testis; Yumurtalık».

«Д, Т, ТІ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“Д” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Д” sesi sert bir ses olup güçlü ötümlü bir ünsüzdür. Bu fonetik özelliği onun anlamını da belirler. Bu ifadeden olarak, bir güç ifade etmek onun seslemsel doğasında mevcuttur; bir güç organize bir olgudur ki, bir birliktelikten doğar. Bu niteliğiyle de, birlikte varolan şeyler ve birlikte eylenen eylemler “дэ” sesleminde ifade bulur. Birlikte bulunan şeyler, hem bir güç ifade ederler ve hem de bir bilinmezlik niteliği taşırlar. Birlikte bulunan şeyler ve içinde bulunulan bir küme bir çerçeveleme olgusudur ki, böyle bir olgu ile bu anlamda ifade edilebilecek olan boşluk da “д” sesi anlamında ifade bulur. Anlaşılacağı üzere, bu ifadeler muhtelif anlam kümelerini ortaya koyabilecek şekildeki dilsel işleyişleri ifade eder; dilsel işleyişte böyle geniş kapsam alanına sahip olan “д” ses anlamı temelinde kurulan sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Öncelikle, sert bir ünsüz olan “д” sesinin zamansal (э) almasında ortaya çıkan “дэ” sesleminin “сэ”nın içinde bulunduğu ve onu güçlendiren ve güven altında olmasını sağlayan bir küme anlamı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu ifadeden olarak, “дэ” seslemi “сэ”nın içinde bulunduğu bir çoğulu ifade edecek şekilde “biz” anlamına gelen bir sözcüktür. Buradan da anlaşıldığı gibi, “дэ” seslemi birlikte bulunma durumunu ya da kapsam alanında bulunmayı ifade edecek şekilde dilsel işleyiş kazanan bir seslemdir.
«Дэ: Biz. Дэр дэру: Biz bize. Дэ докIуэ: Biz gidiyoruz».

*Bir bireyin içinde veya arasında bulunduğu çoğulun “дэ” olarak ifadesi yanında, birlikte eylenen ya da bir çoğul tarafından eylenen eylemler de bu ses anlamda ifade bulur:
-«ДэщIын: Birine arka çıkmak. ЗэдэщIын: Birbirine arka çıkmak, kollamak. ЗэдэщIэн: Birlikte -bir şey- yapmak. ДэIэпыкъун: Birlikte zorlamak, çekmek. ДэIун, ДэIуэн: Arasına sokmak; Dinlemek».

-Dinlemek eyleminin dinlenilen şeyin pasifçe tekrar edilmesi işlemi olduğu ifade edilebilir ki, konuşulan şeyin bu tekrarı konuşana eşlik etmektir ya da konuşanla birlikte konuşmaktır; Adıgecede "dinlemek" eylemi "birlikte konuşmak - ötmek" anlamına gelir:
«ДэIун: Dinlemek. ЕдэIун: Bir şeyi dinlemek. ДэIуэн: Dinleyedurmak. УдэIун: Susmak, teselli olmak».

*Birliktelik, içinde bulunulan bir kümeyi ifade eder ki, bir kapsam alanının ya da kuşatıcı olan bir şeyin ifadesi de "дэ" sesleminde kendisini gösterir:
«Дэ: Ceviz. Дей: Ceviz ağacı. Дэжьей: Ceviz gibi kabuklu yemişler; cevizgiller (fındık, fıstık vs.). Дэшхуэ: Ceviz. Дэ цIыкIу: Fındık. ЩIыдэ: Çiğdem; -yer altındaki kabuklu kütlesel bitkiler-».

*Bir kapsam alanını ya da bir şeyin arasını ifade eden "дэ" sesi böyle koşullar altında yapılan eylem ve olguların da ifadesinde kendisini gösterir:
«Дэтын: Bir şeyin arasında ya da içinde durmak. Дэсын: Bir şeyin arasında oturmak. Дэлъын: Bir şeyin arasında ya da içinde yatmak. Дэлъэн: Bir şeyin arasına ya da içine atlamak. Дэхуэн: Bir ara ya da iç duruma sığmak. Дэхун: Bulunulan bir ara ya da içten kovmak. Дэхъуэн: Bir şeyin içine ya da arasına dolmak. Дэхьэн: Bir şeyin arasına girmek. ДэкIэн: Bir şeyin arasında bitmek (bitki); Bir şeyin arasına dökmek».

*İçinde bulunulan bir şeyden çıkmak anlamı, bulunulan bir ortam ve seviyeden yukarı çıkma eyleminin de temeli olurken, soneklemin "еин" olması hali de bu durumu pekiştirir:
-«Задэ: Dik. Узэдын: Dikmek; doğrultmak, düzeltmek. Щхьэдэхын: Üstünden aşmak. ЩхьэдэкIын: Üzerinden aşmak. ДэкIын: Bir şeyin arasından çıkmak; -Yukarı- çıkmak».
-«Дэлъеин: Yukarıya atlamak, sıçramak. ДэпкIеин: Yukarı sıçramak. Дэпщеин: Yukarı tırmanmak. ДэщIеин: Yukarıya doğru inşa etmek. Дэхуеин: Yukarı sürmek».

*İçinde bulunulan bir şeyin ifadesi olan "дэ" sesinin fiil şekli (дэн) içinde olunacak şeyin eylenmesi anlamına da gelir ki, böyle bir şey giyilen ve içinde bulunulan giysi ve başka şeylerin dikilme eyleminin de ifadesini verir. Aşağıda, dikmek ve dikişle ilgili gereçler ile dikilmiş olan bazı şeylerin dilsel ifadeleri yer almaktadır:
-«Дын: Dikmek. Дэн: Dikmek, dikme eylemi içinde bulunmak. ХэдыкIын: Örmek, nakış işlemek. Iудэн: Kenarına dikmek. Гуэдэн: Ulamak olarak dikmek. Хэдэн: İçine dikmek, işlemek. Дэрбзэр: Terzi».
-«Дыд: Dikiş aleti, iğne, çuvaldız. Iуданэ: İplik. Данэ: İpek».
-«Лъэпэд: Çorap. Фэнд: Deri çuval. Фэндырэ: Deriden muhafaza».

*"Д" sesinin içinde bulunulan kümeyi ve birlikte yapılan eylemlerin ifadesini ortaya koyması yanında, onun bir güç ve bilinmezlik özelliklerini ifade edebildiğini söylemiştik ki, aşağıdaki sözcüklerin böyle niteliklere sahip olduğu ifade edilebilir:
«Дыгъэ: "Гъэ" olarak çalışan güç ya da şey anlamında "güneş". Дагъэ: "Гъэ" niteliğindeki şey anlamında "yağ". Дэгъуэ: Fevkalade, iyi (yerini bulmuş

özellikler birliği). Дахэ: Seçkin, özellikler birliğindeki sağlamlık anlamlarında "güzel". Дышэ: Çok sağlam, satınalmaya yarayan şey anlamlarında "altın". Дыжьын: Sağlam şey, tedavül aracı anlamlarında "gümüş". Быдэ: Sağlam, katı, sert. Куэд: Bir derinlik niteliği sağlayan şey anlamında "çok". Фадэ: İçimlik olan şey; içki; güç veren içecek».

*Bir şeyin kendisi, kendinde olandır ki, kendiyle iç içe olandır. O halde, bir şeyin tıpkısı kendinin kendi içinde olması olarak nitelendirilebilir:
«Дыдэ: Тıpkı. Ар дыдэ: Тıpkı о. Езыр дыдэ: Тıpkı kendisi».

*Ama, bir şeyin bir başkasına benzetilmesi, benzeyenin benzetilen şeye (дэ) yönelik olarak gösterdiği temayül (хуэ) ile ifade edilebilir:
«Хуэдэ: Gibi. Зэхуэдэ: Birbiri gibi, birbirinin aynı. Зэхуэгъэдэн: Birbiriyle aynı görmek, birbirine benzetmek. Шыд: Ata benzeyen anlamında "eşek"».

*İçinde bulunulan kümeyi ifade eden "д" ses anlamı bir şeyin kendi içinde ya da kendinde olması ile benzemek anlamlarının ifadesinde dilsel olarak iş görür hale gelmektedir ki, buradan, bir çoğul içinden bir şey seçmek anlamı da bu temelde kurulabilir hale gelir:
«Хэдэн: Seçmek, tercihte bulunmak. Яхэдэн: Aralarından seçmek, tercihte bulunmak, beğenmek. Хэгъэдэн: Seçtirmek, tercihte bulundurmak. Хадэ: Tercihler çoğulunun bir aradalığı anlamında "bahçe". Дахэ: İçinde bulunduğu grupta seçkin olan, seçilmiş ve tercih edilmiş olan, seçkin özelliklere sahip olan ve ifadenin tam anlamıyla nezih olan anlamlarında "güzel"».

*Çoğuldan bir seçme birlikte ya da beraberinde olunmak istenen bir şeyin tercih edilmesidir ki, bunun doğrudan "дэ" eylemek (дэн) olduğu ifade edilebilir. Yukarıda verdiğimiz "dikmek, dikiş" sözcüğüyle aynı seslem olan bu fiil "kabul etmek" anlamına da gelir; kabul edilen şey bir seçim ya da tercihtir de (хэдэн):
«Дэн: Kabul etmek. Сэ мыр содэ: Ben bunu kabul ediyorum».

*Konu "д" sesinin dilsel işleyişte seçme ve tercih etme işlevine kadar gelmişken, seçilecek olan seçeneklerin ortaya konması bizi bir çoğul kümeden bir tercih yapmak durumunda bırakmaktadır ki, bu durumda bir soru işaretiyle karşı karşıya kalırız:
«Дэтхэнэ: Hangisi. Дэтхэнэра ар?: О hangisi?. Дэнэ: Nere, nerede. Дэнэ кIуэрэ?: Nereye gidiyor?. Дапщэ: Kaç. Дапщэ хъурэ?: Kaç oluyor? Sayısı ne kadar? Дапщэщ: Kaçta, ne zaman. ЩыкIуэнур дапщэщ?: Ne zaman gidecek? Kaçta gidecek?».

*Herhangi bir şeyin kendinde kapsanmasının "д" ses anlamında ifade bulabilmesinde, herhangi bir şeyin işaret edilmesi de aşağıdaki ifadelerde ortaya çıkar:
«Мыдэ: İşte (yakın mekan). Модэ: İşte (uzak mekan). Адэ: İşte, orada (uzak); baba (içinde bulunulan ya da çıkılmış olan geçmiş şey ya da güç). Аддэ: Taa ora, orada (çok uzak)».

*Bu şekilde herhangi bir şeyin ifadesinde ya da işaret edilmesinde dilsel işlev kazanan "д" sesi giderekten belirsiz olan ya da bilinmeyen durumların ve belirsizleşme ile kayboluşların ifadesinde kendisini gösteren bir işlev de edinir:

«Дыкъын: Yok olmak, kaybolmak. Щхьэдыкъ: Unutkan. Думп хъун: Yok olmak, kaybolmak. КIуэдын: Kaybolmak».

*Bu şekilde ortaya çıkan kayboluşlar bir boş küme niteliği taşıyan, işlevsiz ya da yeterli işleve sahip olmayan şeylerin de ifadesinde kendisini gösterir:

«Дэгу: Sağır. Дагуэ: Kulaksız, yarım kulak. Уэд: Kuru, çelimsiz, etine dolgun olmayan, zayıf».

*Bir kayboluş olarak oluşan boş küme işlevi, bir insanın (хьэ) cansız bedenin ifadesinde kendisini gösterir:

«Хьэдэ: Cansız insan bedeni, ceset. Хьэдырыхэ: İnsanın ölümden sonra indiği yer. Хьэдэщ (Yunancadaki "hades" bu sözcüktür!): Ölülerin bulunduğu yer, ölülerin gömüldüğü yer, mezar. Хьэдэ Iус: Ölüye ait olarak dağıtılan şey - adak. Хьэдагъэ: Ölü için yas».

*Nedeni belirsiz olsa da, bir belirti ya da benzerlikle ifade edilebilecek olan şeyler ile bir sertlik ve güç durumunun "д" ses anlamında ifadesi aşağıdaki sözcüklerde kendisini gösterir:

«Лыдын: Parıldamak. Диин: Katılaşmak, sertleşmek, donmak (yağ için). Дыркъуэ: İz, darp izi. Удын: Dayak. Iэдэ: Tutacak, maşa, pense. Уадэ: Çekiç. Джыдэ: Örs. Шхыдэн: Öfkelenip kızmak (yiyecek gibi olmak). Уд: Bilinmez güçlere sahip olan açılınımsal anlamında "bilici, büyücü"».

"Т" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Д" sesinin, içinde bulunulan bir bütünü ya da kümeyi ve bir gücü ifade etmesinde, fonetik olarak bu sesin daha yumuşak ötümlü bir benzeri durumundaki "т" sesi bir bütünden taşan veya bir bütünü aşan ifadeler ortaya koyar. Bu anlamda, bir aşkınlık ifade eden bu ses, bir yüksekliğe ve bir platforma ilişkin ifadeler olarak dilsel işleyişte işlev görür.

Bir varolanı aşan bir anlam ifade etmekle bu ses anlam, bir dikey duruşu veya bir varolanı aşan ve bir varolandan ayrılan bir olguyu ifade eder. Bir aşma durumunu ifade etmesinde aşkın olgularla ortaya çıkan ya da bir güç inayetinde ortaya çıkan olgular, bu ses anlamın başa geldiği dilsel ifade ve sözcüklerde ifade bulur. Bu ifadelerden olarak, insan bakımından aşkın olan Tanrı da (Тхьэ) bu sesin (т) insan (хьэ) adının başına gelmesinde ifade bulur.

Bununla birlikte, bu ses anlamın (т) bir şeyi aşma ve bir şeyin dışına taşma anlamları ifade etmesinde, bu sesin doğrudan fiillenimi (тын) bir verme ve adama eyleminin ifadesidir ki, böyle bir olgunun insana özgü bir eylem olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

İnsan, varoluşu bakımından varolanların en üst tabakasında yer alır. İnsan, canlı varlığın cansız varlığı aşan bir varoluş olmasına benzer bir şekilde, canlı varlığı da aşan bir varlık olarak kendisini gösterir. İnsan, canlı varlıkların varoluşunun en üst tabakasındadır ve bu durumuyla genel olarak varoluşun üst tabakasındadır ve hiçle (цI) temas halindedir ve hiç sürendir (цIы-ху). Adıgecede insanın "цIыху" olarak adlandırması böyle bir olgudur. İnsanın varoluşa dahil olmakla birlikte varoluşun en üst tabakasında yer alıyor olması "hiç"le teması

sürdürmesini getirmektedir ki, böyle bir olgu, bir varolan olarak insanın önemli bir kozmik varoluşsal pozisyonudur. Onun bu pozisyonu, varolanlar bakımından bir aşkınlık olup, varolanlar bakımından bir Tanrısal niteliğe sahip olmasına ilişkin bir olguyu da beraberinde getirir.

Bu varoluş pozisyonu bakımından, varolanlar içinden yalnızca insan, bir aidiyet ilişkisinin gereği olmasa da karşılık beklemeksizin verme ve adama durumunda olabilendir. Varoluşun en üst tabakasında bulunan insanın bu pozisyonu gereğincedir ki, insan, Tanrısal bir nitelikle karşılıksız verme etkinliğine sahiptir. Öyle ki, insan almadan ve karşılık beklemeden verebilendir; onun varoluşsal pozisyonu bunu getirir ve bu pozisyonunun da Tanrı inayetinde gerçekleşen bir olgu olmasında, insan bu verme etkinliğini adeta Tanrı adına yapar; insan, Tanrıya da bu bakımdan adak borcu olandır. İnsan verebilendir ve adakta bulunabilendir.

Aşağıda "т" sesinin işlevlerinde ortaya çıkan sözcükler gruplandırılmıştır.

*Bir bütünden çıkan ve onu aşan eylemi ifade eden "т" sesinin fiilleniminde "vermek, adamak" eylemleri kendisini gösterir:
«Тын: Adamak; adak. Тыгъэ: Adak; adak yapılan şey. Етын: Vermek».

*Bir şeye göre yükseklik ile bir şeyin üstüne ya da üzerine ilişkin olan eylemler de bu ses anlamda ifade bulur. Bir aşma niteliği de taşıyan bu ses anlamı bir performans olarak aşmayı da ifade eder:
-«Тафэ: Plato ("тэ" olan yüzey -фэ-)».
-«Тесын: Bir şeyin üzerinde oturmak. Телъын: Bir şeyin üzerinde yatmak. Тетын: Bir şeyin üzerinde durmak. Теуэн: Bir şeyin üzerine vurmak. Теун: Üzerindeki yükü atmak anlamında "teselli bulmak". ТекІын: Bir şeyin üzerinden çekilmek; bir şeyin üzerindekinin (örneğin, rengin) çıkması; Bir yarışta birilerini geçmek. ТекІэн: Üzerine dökmek. ТекІуэн: Bir yarışmada başkalarını geçmek, yenmek; Bir şeyin üzerine yürümek. Техьэн: Bir şeyin üzerine çıkmak. Тенэн: Bir şeyin üzerinde kalmak. ТепІэн: Üzerini örtmek; Yorgan. Тепщэн: Bir şeyin üzerine üflemek; Bir şeyin üzerine sürünerek tırmanmak, abanmak. Тепщхьэн: Bir şeyin üzerine abanmak, çullanmak. Тепщэ: Prens, kral, yönetici. Тепщэгъуэ: İktidar».

*"Т" sesi bir aşkınlığı ve yüksekliği ifade ederken, dikey bir duruşu da ifade eder. Bu anlamda da, bir şeyin varolma hali, bir bütün ya da topluca varlık sürdürme hali, bir şeyin ayakta durması ile yukarı doğru kalkma gibi eyem ve olgular, konu olan ifadenin sonuna "т" sesinin gelmesiyle eylenmiş olur. Bu dilsel işleyiş bir toplumun adlandırmasında da kendisini göstermiş olmalıdır ki, eski toplum isimlerinin sonunda "т" sesinin bulunması sıkça karşılaşılan bir olgudur. Aşağıdakilerin bir duruş ya da ayakta kalma durumu olarak okunması mümkündür:
-«Хьэт: Hatti. Сыт: Ne. Хэт: Kim. Щыт: Dur, böyle. Хуит: Serbest, bağımsız. Щхьэхуит: Özgür».
-«Щытын: -Ayakta- durmak. Дэтын: Arasında durmak. Хэтын: İçinde ya da içlerinde bulunmak. Итын: İçinde durmak. Іутын: Önünde durmak. Іуэтын: Öfelemek. Іэтын: -Elle- kaldırmak. ФІэтын: Takılı –kurulu- durmak. ЗэфІэтын:

Ayakta durmak, hazır –kurulu- durmak. Къуэтын: Bir şeyin ardında durmak. Гуэтын: Bir şeyin kenarında –kıyısında- durmak. Къэгъуэтын: Bulmak».

*Sözcük sonunda bulunan bu sesin zamansal alması durumunda, konu olan şeyin olagitmesi ifadesi dışında, bir duruştan ötelenme anlamında gerçekleşen bozulma da ifade bulabilir; sonuna geldiği ses ve sözcüklere bağlı olarak başka anlamların da ortaya çıkabileceği açıktır. Bu cümleden olarak, "тэ"nın sona gelmesiyle ortaya çıkan muhtelif anlamlara ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

«Щэтэн: Parçalanmak. Щытэн: Islamak, gevşetmek. Лъэтэн: Uçmak. Гъуэтэн: Küflenmek. ТIэтэн: Bir dikiş-bağ-düğüm çözmek, düğmeyi açmak. Iуэтэн: Anlatmak, açık etmek, itiraf etmek. Iуэтэжын: İtiraf etmek, haber olarak anlatmak. Къэхутэн: Araştırmak, devşirmek. КъэхутакIуэ: Araştımacı. Къэхутэныгъэ: Araştırma».

*"Тэ"nın soneklem olarak kendisini göstermesinde bir yükseklik durumu ile olması gerekenden öte bir kılgı da ifade bulur:

«Матэ: Üzerinde durma ya da bulunma sağlayan bir taban anlamında "sepet". Iэмбатэ: Ele gelen nitelikte bir "ekin demeti". Джатэ: Kılıç. Шатэ: Sütün üzerinde oluşan tabaka anlamında "kaymak". ЩIыIэта: Soğukça».

*"Т" ses anlamı aşkın olanı ya da mevcut olanın dışına taşanı ifade edebilmektedir ki, tam kesin olmayan ya da meydana gelmemiş olan bir niyet ile "di-li geçmiş zaman" ifade edebilen bir ses olarak işlev görür:

«КIуэнт: Giderdi. КIуэнут: Gidecekti. КIуат: Gittiydi».

"ТI" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Д" sesi bir küme ya da kütleyi ifade ederken, onu aşan bir şey "т" sesinde anlam bulur; böyle bir aşma değil de, söz konusu kütlenin kendi içinde işleyen bir şeydir "тI" sesinin kılgıladığı anlam. Bir şeyin içine işleyen böyle bir etki, söz konusu kütlenin iç değişimine yol açabilir ki, böyle bir iç değişiklik söz konusu şeyin bütünlüğünün kaybolmasına ve parçalanarak çoğalmasına yol açabilir. İşte, bu ses anlam böyle bir etkiye sahip olan bir eril sestir. Bu anlam çerçevesinde oluşan sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Öncelikle, bu sesin eylenmesi ya da fiil olarak kendisini göstermesi bir şeyin içine nüfuz etme etkisinde olup, kazma ya da deşme eylem ve olgularına ilişkin ifadeler ortaya koyar:

-«ТIын: Kazmak, deşmek. КъэтIын: Kazmak. ТIэн: Kazadurmak, deşedurmak. ИтIэн: Kazma işlemini bir şeyin içine doğru yapmak. ЕтIэн: Bir şeye yönelik olarak kazmak. ИтIыхьын: Bir şeyin içinde kazma ya da deşme eylemi sürdürmek. ГуэтIын: Bir şeyden kazarak ayırmak. ГуэтIэн: Bir şeyin kenarında kazma eyleminde bulunmak; Bir şeyin kenarına dikmek. ЩIэтыхьын: Bir şeyin altını kazmak, deşmek».

-«ХэтIэн: -Bir şeye- dikmek. ИтIэн: Bir şeyin içine doğru kazadurmak; Bir şeyin içinde dikmek. ЩIэтIэн: Bir şeyin altına dikmek; Gömmek. ЯтIэ: Kazılabilir olan anlamında "toprak, çamur"».

*“ТI” sesi nüfuz edebilme ve içe işleyebilme niteliğinde bir ses anlamdır ki, bu niteliklere sahip olan ya da bu niteliklerle oluşan şeyler bu ses anlamda ifade bulur:
«ПIытIын: Ezmek. ТIатIэ: Yumuşak. ТIасхъэ: Hassas. ЩхьэкIуртIэ: Kafası karışık, bunak, beyni sulanmış».

*Nüfuz edilebilir ve birbirinden ayrılabilir olan şeylere ilişkin eylemde de kendisini gösterir “тI” ses anlamı:
«ТIэпIын: Bir dikişi ya da düğmeyi çözmek; açmak. Жыгхэр къотIэпI: Ağaçlar göveriyor, açıyor. ГъэтIэпIын: Çözdürmek, açtırmak. ТIэщIын: Soymak, çıplak hale getirmek. ЗытIэщIын: Soyunmak».

*Bir iç dinamik sonucunda bir kütlede oluşan genişleme “тI” ses anlamında ifade bulabilir. Böyle bir nitelik taşıyan kabarma ya da genişleme ile çıkıntı niteliği taşıyan şeyler de aynı ses anlamda ifade bulur:
«ТIыгу: Ada. ТIыгур: Kambur. ЩхьэтIыгу: Kafadaki çıkıntı. ЩхьэпхэтIыгу: Kafanın arka bölge çıkıntısı. НатIэ: Göz çevresindeki çıkıntı anlamında “alın”. НэтIэгу: Alın çevreni. ТIиин: Uç vermek, sivrilmek. ТIеин: Uç vermek, göze batarcasına belli olmak. КIэтIий: Barsak».

*Bir katlama, oturma ve çökme eylem ve olguları da “тI” ses anlamında ifade bulur:
«ТIысын: Oturmak. ГъэтIысын: Oturtmak. ИтIысхьэн: İçine oturmak. ИгъэтIысхьэн: İçine oturtmak. ЩIэтIысхьэн: Altına ya da içine oturmak. ХэтIысхьэн: İçine oturmak. ЕтIысэхын: Alta doğru oturmak, bir çökeltinin çökmesi. ГъэтIылъын: Yere bırakmak, bırakmak, yerleştirmek».

*“ТI” sesinin erilliğine en somut örnek, bir canlının olgunlaşmasını ifade etmesidir ki, böyle bir şey “тIы” durumu ya da yuvalanımı (гъуэ) olarak ifade bulur; çoğalma süreci de buradan başlar. Bir olgunlaşmadır çoğalmayı başlatan olgu; olgunlaşan bir şey ürer ve ikinci bir şey ortaya çıkar ki, “bir”den dışında başka şey oluşması “тI”nın bir işlevi olup, onun açılınım (у) kazanmasıdır. Böyle bir şeyin ilk adımı ya da böyle bir süreçteki ilk ürün “iki”dir:
-«ТIыгъуэн: Olgunlaşmak (örnekse, bir meyvenin en olgun hali).
-«ТIу: İki. ТIэу (тIо): İki kez. ТIуанэ: İkinci. ЕтIуанэ: İkincisi. ТIурытI: İkişer. ТIэурысэ (тIорысэ): Eski (iki kez kullanılan). ТIуащIэ: Duble, çifte, çatal».
-“ТIы” sesi çoğalmayı mümkün kılan bir sestir ve bir çoğalmanın ilk adımı ikinin ortaya çıkmasıdır. “Зы” dışındaki sayıların soneklem olarak kendisini gösterdiğini ifade etmiştik. Bu ifadeden olarak ve yukarıda ikiye ilişkin sözcükler yanında, “тI” sesinin sonuna geldiği sözcük anlamı çoğalmanın ilk adımına girmiş olup, söz konusu şeyin iki sayısı ortaya çıkmıştır:
«ЦIыхуитI: İki insan, iki kişi. IуэхуитI: İki iş. ШитI: İki at».

*Bir eril ses olması nedeniyle bu ses erkek canlıların isimlerinde de yer alır:
«ТIасэ: Olgunlaşma dileğiyle bir çocuğa hitap. ЩIалэ, ТIалэ: Çocuk, erkek evlat. ТIы: Koç».

*Bir çoğalma etkisi taşıyan “тI” sesinin sadece zamansal (э) almasıyla gideceği ya da uyacağı (кIу) şey kendiliğinden olan bir çoğalmadır, doğal bir erimdir; ki, bu fazla olmayan bir şeydir:
«ТIэкIу: Az».

*Her şeyin kendiliğindenlikle olacağına ermesi “тI” sesinin kendiliğinden işlemesine uygun olarak meydana gelebilmektedir ki, zamanın kendiliğindenliği ve sürekliliği olarak ötelenmesini ifade eden anlamlar da kolaylıkla bu ses anlamda ifade bulur:
«ТIэ: O halde, öyleyse. НытIэ: O halde. АтIэ: Öyleyse. НетIэ: Demin, biraz önce».

*Bu sesin eril bir ses olması dolayısıyladır ki, Adıge toplumunun erkek çocuklara taktıkları adlar bu sesin çokça kullanıldığı isimlerdir:
«ТIытIэ. ТIутIэ. ТIатIэ. ТIатIу. ТIатIэ. ТIатI. ТIарэ. ТIамыш. ТIамыщ. ТIахъу. ТIархъуэ. ТIыхъу. ТIатышэ. ТIаблыш. ТIыкъэ. ПIытIыш. ПIытIыхъу. ПIытIэ. ПIытIу. ПIатIэ. ПIатI. ПIутIэ. ПIутI. IутIэ. IутI. ХьэпIатI. ХьэпIатIэ. ХьэбатI. ХьэбатIэ. ХьэтIыш. ХьэтIышэ. ХьэтIу. ХьэтIутI. ХьэтIи. ХьэтIитIэ. ХьэтIыхъу. ХьэIутIэ. ХъутIэ....».

«Ж, ЖЬ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“Ж” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Ж” sesi yüksek frekanslı bir sestir ve dilsel işlevleri de buna uygun olarak yüksek hızlı ve sıklığı fazla olan periyota sahip olgu ve eylemlerdir. Bir koşma eylemi, suyun akışı ile akışkan eylemler, bıçağın keskinliği, birden bire meydana gelen olaylar, bir süreklilikte ortaya çıkma ve kaybolmalar ile genetik nitelikteki süreklilikler bu ses anlam temelinde kurulan anlamlardır. Bu nitelikleri nedeniyle de, bu sesin dilsel işleyişteki yeri az değildir ve birbirinden farklı olgular olarak anlaşılacak olan şeylerin ifadesinde kendisini gösterir. Aşağıda, böyle geniş anlamlar kurabilen bu sesin bulunduğu sözcükler gruplanarak örneklenmiştir:

*Bu sesin hızla meydana gelen olguların ifadesi olması nedeniyle, hızla gerçekleşen ötelenim ya da yol alma bir “koşma” eylemi olarak, “ж”nın zamansal (э) almasındaki fiilinde gerçekleşir:
«Жэн: Koşmak. Къэжэн: Gözlemciye doğru koşmak. Гъэжэн: Koşturmak. Тежын: Bir şeyin üzerinden koşarak geçmek; Birini hızla geçmek, koşarak geçmek. Хэжын: Bir şeyin –grubun- arasından hızla çıkmak. Хэжэн: Bir şeyin arasına hızla dalmak. Ижэн: Bir şeyin içine hızla girmek. ЩIэжэн: Bir şeyin altına ya da içine hızla girmek. ЩIэжын: Bir şeyin altından ya da arasından hızla çıkmak. Зэхэжэн: Hızla birbirine karışmak. Зэхэжын: Birbirinden hızla uzaklaşmak, hızla dağılmak. Зэдэжэн: Birlikte koşmak. Жьэхэжэн: Bir şeye – giriş, ağız- hızla yaklaşmak. КIэлъыжэн: Arkasından koşmak. Дэжын: Yukarı koşmak. Дэжеин: Bir dik şeyi hızla tırmanmak, koşmak, kaymak; Bir bitkinin yukarı doğru tırmanması. Къежэхын: Aşağı koşmak; Aşağı kaymak. ЕжэлIэн: Bir şeye hızla yaklaşmak ve onunla birleşmek, çakışmak».

*Bir şeye hızla yaklaşmak olarak ifade edilen son fiil bir yiyeceğe can atarcasına koşmanın da şeklini ortaya koymakta gibidir:
«МэжэлIэн: Acıkmak».

*Koşma ve hızlı olmaya ilişkin sözcükler bir kayağın ya da bir aracın seyrini de ifade ederler. Hız ile ilgili sözcük örneklerindendir şunlar:
«Жэр: Hızlı koşan, koşucu. Жэрыжэ: Hızla, koşarcasına, koşaraktan. Жыджэр: Hızlı iş gören. Жан: Hızlı, gözü pek. Лъэрыжэ: Kayak. Жажэ: Koşucu –at-. Жагъэ: Hızlılık, koşucu –at-. Жагъын (жа-гъэ-ы-н): Bir atın hızdan düşmesinde kullanılan ifade».

*Bir şeyin hızla gerçekleşmesini ifade eden “ж” ses anlamı bir şeyden birden bire ayrılma ve kesme ile birleştirme ve kaynaştırma niteliğiyle ortaya çıkan olgu ve eylemleri de ifade eder:
«Iужын: Bir şeyin önünden kaçmak. Iугъэжын: Bir şeyin önünden kaçırmak; Bir şeyi öne doğru kaydırmak. Iуж: Öne kaymış olan anlamında “sundurma”. Гуэгъэжэн: Bir şeye kaynaştırmak; Boşluk kalmayacak şekilde bir şeyi başka bir şeyle “birleştirmek”. Зэгуэгъэжэн: Birbirine kaynaştırmak; Birbirine bitiştirmek».

*Bu son sözcüğe benzer şekilde ortaya çıkan sözcüklerdir aşağıdaki örnekler. Ancak, bir akışkanın hareketini ifade etmesinde “ж” ses anlamı kendisini göstermektedir:
«Лъэмыж: Akmayan gövde anlamında “köprü”. Бынжэ: Çocuğa –besinin- akışını sağlayan anlamında “göbek”».

*Akışkan olan şeyin akışı kesintisizlik niteliğine sahip olup, “ж” ses anlamında gerçekleşme özelliğindedir:
«Жэн: Akmak. Псыр къож: Su –bir şeyden, örneğin musluktan- akıyor. Псыр мажэ: Su akıyor. Псыр йожэх: Su –aşağıya doğru- akıyor. Ижын: Bir şeyden akmak. Ижэн: Bir şeye akmak. Къижын: Bir şeyin içinden akmak; Bir şeyin akıyor ya da akıtıyor olması. Игъэжыхьын: Çalkalamak. Пыжын: Ucundan akmak; akıtmak. Пыгъэжын: Ucundan akıtmak; Sudan geçirmek. Хэжэн: Bir akışkanın bir şeye –suya ya da denize- akması, katılması, katışması. Зэхэжэн: Akışkanların birbirine katılması, katışması. Зэхэгъэжэн: Birbirine katıştırmak».

*Hızla gerçekleşen bir hareket olarak koşmayı ve akışkanların kesintisiz hareketini ifade eden “ж” ses anlamı, birden bire ve hızla gerçekleşen olayların ifadesinde de kendisini gösterir ki, bir “donma” olayı da böyle bir olgudur:
-«Жын: Donmak. Жэн: Donadurmak. Ижын: İçinde donmak. Ижыхьын: İçinde çepeçevre donmak. Тежыхьын: Üzerini kaplayacak şekilde donmak. Хэжэн: Bir şeyin içinde donmak, katılaşmak. Зэхэжэн: Birbirine kaynaşmak, donmak. Зэхэгъэжэн: Kaynaştırmak, birbirine dondurarak tutturmak. Зэхэжыхьын: Birbirine kaynaşmak, donar olmak».
-«Жэп (Tam değil de bir “ön donma”): Kırağı».
-«Жэхэфэгу: Taban (dondurulmuş, sıkılaştırılımış ev tabanı). Жэхапхъэ: Süpürge».
-«Жыр: Çelik. Жэз: Bronz».

*Bu işlem ve olguların tersi olup, bir bütün olan şeyin kesilmesi ve böyle bir iş için gerekli olan keskinlik ile birleşik ya da kaynaşık olan şeylerin birbirinden keskince ayrılması işlemleri de “ж” ses anlamda ifade bulur:
-«Гуэгъэжын: Bir şeyden bir parça kesmek. Зэгуэгъэжын: Bir şeyi ortadan kesmek, yarmak. Пыгъэжын: Bir bütünün bir ucunu –parçasını- kesmek. ФIэгъэжын: Bir canlıyı kesmek, başını kesmek».
-«Жан: Keskin, kesiciliği fazla. Сэ жан: Keskin bıçak. Гъэжанын: Keskinleştirmek».

*Bir kesintisizlik niteliğinden de beslenen bir anda olma ve keskin bir kopuş ile donakalma olgusu “ж” sesinin niteliğidir. Bu niteliğinden dolayıdır ki, üzerimize bir anda çökerek bizi olduğumuz durumdan bir anda koparak donakalmamıza yol açan uyku ile onun genel mekanı olan gece “ж” ses anlamında ifade bulabilmiştir:
«Жеин: Uyumak. Жэщ: Gece».

*Bir şeyin kesintisizlik niteliğiyle gerçekleşmesi bir temel şeyin kesintisiz ve süreklilikle işleyişinin de ifadesidir ki, bir kök ya da tohumdan ortaya çıkan bitkilerin sürgün niteliğiyle büyüme tarzları da “ж” ses anlamında ifade bulabilecek eylemlerdir:
«Къыдэжын: Bir sürgünün –kökten, tohumdan, daldan- ortaya çıkması. Дэжеин: Yukarıya uzanarak sürmek (örneğin, bir sarmaşığın hareketi). Жэпкъ: Sürgünün gerçekleştiği gövde anlamında “ot sapı, sap, kök sap”. Щхьэмыж: Başak. Жыг: Ağaç. Жылэ: Tohum».

*Bir süreklilik niteliği, parçacıklar arasında bir kopuşun izlenebilmesine olanak tanımayan bir işleyiştir ki, suyun akışı bu niteliktedir. Böyle akışkanlık niteliği gösteren şeyler yanında, bir şeyi akışkan hale getirme eylemleri de “ж” ses anlamında ifade bulmaktadır:
«Хьэжэн: Öğütmek. Хьэжыгъэ: Un».

*Bir şeyin süreklilik ve kesintisizlikteki işleyişi sonuçta birdenbirelik niteliği taşıyan olgulara neden olur ki, bu şekildeki işleyişleri ifade eden “ж” sesi insanın canlılığında ve ruhi durumunda da ifade bulabilmektedir:
-İnsanın normalde sürdürdüğü moral sağlığına ilişin ifadelerdendir şunlar:
«Гукъыдэж: Keyif, iştah, moral. Гукъыдэмыж: Keyifsiz, halsiz, hasta».
-Herhangi bir sıkıntıda kendisine koştuğumuz bir dostu ifadede ya da aramızda buzdan duvarların bulunduğunu söylediğimiz birini ifadede kendisini gösterir:
«Жэрэгъу: Bir sıkıntıda kendisine koştuğumuz dosttur; paylaşdaş, konuşdaş. Жагъуэ: Gücenim, gücenme. И жагъуэ хъун: Birinin zoruna gitmesi, gücenmek. Жэгъуэугъу: Küskün, dargın olunan kişi».
-“Söylemek” konuşmaktan ve sözün kendisinden farklıdır; o, bilinen ve varolan bir temele ilişkin olanın bir kesintisizlik niteliğinde ortaya konmasıdır; varolan bir anlamın ya da bilinen bir şeyin kesintisizliğinde gerçekleşen bir olgu olarak ifade edilebilir “söylemek”:
«ЖыIэн: Söylemek. ЖеIэн: Birine söylemek. ЖыIэгъуэ: Sözce, deyim. ЖыIэкIэ: Söyleyiş, Konuşma tarzı».

*Öyle ki, “söylemek” varolan bir şeyi ortaya koymak olarak yeniden yapılan bir eylem olarak nitelendirilebilir. Her şey böyle bir temelden itibaren bir süreklilikte oluş halindedir ki, hemen her şey tekrar başa dönmede ifade bulabilir:
«ЖыIэжын: Tekrak söylemek, bir şeyi açıklamak, itiraf etmek. КIуэжын. Tekrar gitmek, çıkageldiği yere dönmek. КъэкIуэжын: Tekrar gelmek, geri gelmek, çıkıp gittiği yerden geri dönmek. Хъужын: İyileşmek, tekrak –iyi- olmak. Хъуэжын: Değişimi (хъуэ) tekrar (ж) yapmak anlamında “değiştirmek, değişmek”; Tedavül anlamında “değişmek, değiştirmek”. Дыжын: Tekrar dikmek, yama vs dikmek. Дыжэн: Onarım olarak dikiş yapadurmak. ПIыжын: Beslemek, büyütmek (başkasının yaptığı büyütme olarak “tekrar”)».

*Her şey zamanın sürekliliğinde kesintisiz ve sürekli olarak kılgılanmaktadır ki, bu kesintisiz ve generatik kılgı “ж” ses anlamında ifade bulmaktadır. Her şeyin sürekliliğinde bir oluş söz konusudur ve olan şeyin formu yuvarlak ve küreseldir. Böyle bir oluş sürecinde, olmuş olan bir şeyin olagitmesinde olmuş olan olarak adlandırdığımız şey yeniden kılgılanabilmektedir ki, her doğal ve kozmik olgunun oluş süreci tekrarlara sahiptir. “Ж” sesi kesintisiz akışı ve temelin sürekliliğini ifade ederken, sonuna geldiği anlamı süreklilikte işleterek başa döndürür ya da tekrar kılgılanımını ifade eder:
«Хъун → Хъуэн → Хъуэжын → Хъужын. ЛIэн → ЛIэжын. Сэхын → Сыхыжын. Псэхын → Псэхыжын. Тхъэн → Тхъэжын. Гъун → Гъужын».

*Böyle bir süreçte, sürekli bir oluş ve değişimin herhangi bir anında ya da belirli bir zamanda, ortada bulunan bir şeyin hakikatle ilişkisi onun en başta ortaya çıkışındadır. İlk olanın temelliğinde, ilk olanın tekrarı ya da bir şeyin ilk önceki haline geri dönüş, orijinalle yapılan bağlantı olarak, temele ilişkin sürekliliğin ve temelden itibaren işleyen kesintisizliğin ifadesidir:
«Пэж: Gerçek, doğru».

*Bu sesin bir süreklilik ve kesintisizlik ifade etmesinde “zamansal ve mekansal uzaklıklar”, bizim bir süreklilik alanı olarak içinde bulunduğumuz “fonksiyonel mekan ve zamanın dışındaki bir işleyiş” olarak ifade bulur:
«Жыжьэ: Uzak. Жыжьагъэ: Uzaklık».

*Bir süreklilik ve kesintisizlik ile keskinlik işleyişini ifade eden “ж” ses anlamı, temele ilişkin olanın işleyiş sürecinin ifadesidir. Bu cümleden olarak, bu ses genetik bir sürekliliğin ifadesini verir. Kozmik ve doğal bir genetik süreklilik “ж” ses anlamının zamansal (э) olan bir fiiliyatıdır; nitekim, Grekolatin kökenli bir sözcük olarak dillerde “gen” ya da “jen” olarak bulunan seslem bu fiildir. “Гъэн” bir kılgılanım fiili iken, “жэн” bir sürekli ve kesintisiz işleyiş fiilidir. Böyle bir sürekli işleyiş hattını (лэ) ya da güzergahını bünyesinde taşıyan şey de bir ilk öz ya da tohumdur:
«Жылэ: Tohum, çekirdek; Soy. Жылапхъэ: Tohumluk. Жылагъуэ: Soy».

*Birbiriyle akrabalık ve soydaşlık ilişkisi bulunanların genetik sürdürüm alanı da “ж” ses anlamının bulunduğu bir sözcük olarak ortaya çıkar:
«Къуажэ: Köy».

*Bir temelin sürekliliğinde ve kesintisizliğinde genetik bir aktarımın ifadesi olan “ж” sesinin dişil bir nitelik taşıdığı açıktır. Bu nedenle de, taktığı

insan adlarını insanın cinsiyetine uygun olarak dişil ve eril seslerden seçme geleneğini doğal olarak yaşamış olan Adıge toplumunda kız çocuklara takılan isimler arasında “ж” sesinin bulunması doğaldır. Aşağıdaki isimler günümüze kalanlardan birkaç örnektir:
«Жан. ЖанцIыкIу. Жанпагуэ. Жанхужь. Жандэхъу. Жансер. Жансэт. Жангуащэ. Гуэщэжан. Нэжан. Нэхуржан...».

“ЖЬ” SES ANLAMI TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Ж” sesi yüksek freknaslı bir ses olup, bir kesintisizlik ve süreklilik ile bunun sonucunda da bir genetik aktarımın şimdideki gerçekleşimini ifade eden bir sestir. Bu sese benzemekle birlikte, frekansı daha düşük olan “жь” sesi de benzer şekilde bir sürekli işleyişi ifade eden ses anlamdır. Ne var ki, bu ses anlamın ifade ettiği işleyiş, “ж” sesinin keskinliğinde ifade bulan şimdideki işleyiş değil de, “ж”ye göre daha yayvan bir ses olmasına uygun olarak, şimdiye ulaşamayan ya da şimdi dışına yayılan işleyişlerdir. Bir sürekli işleyiş ve çalışma hali olmakla birlikte, şimdide bulunmayan bir işleyiş olmak bakımından, erken ya da geç bir işleyiş bu ses anlamda ifade bulur. Bu ses doğası gereği çalışkan bir sestir; ancak zamanında bir yerde olması pek beklenmemelidir. Doğası ve işlevi gereği, muhtelif olan ve günümüzde şekillenmiş olan görme biçimleri bakımından birbiriyle ters olarak algılanan anlamları kurabilen bu ses dilde geniş bir anlam marjına sahiptir. Bu sesin bulunduğu sözcük örnekleri aşağıda gruplandırılarak verilmiştir:

*Şimdiki zamanda bulunmayan işleyişleri ifade etmesi bakımından, bir süreklilik arzeden çalışmanın sonucunda eskimişlik niteliği bulunan ve geçmiş zamana ilişkin olan anlamlar bu ses anlamda ifade bulur:
«Жьы: Geç; Eski; Yaşlı. Жьыгъэ: Yaşlılık; Eskilik. Жьыфэ: Yaşlı –eski-görünüşlü. ЖьыкIэфэкIэ: Yaşlı haldekiler. ЖьыIуэ: İyice yaşlı, eski. Нэхъыжь: Büyük, yaşlı. ЛIыжь: Yaşlı adam. Шыжь: Yaşlı at. Выжь: Yaşlı öküz. Фызыжь: Yaşlı kadın».

*Bir eski veya yaşlı şeyin gerisinde bıraktığı zaman onun oluş sürecidir ve bu sürece göre de önündeki oluş ya da değişim süreci fazla uzun değildir. Bu ifadeler kronik bir durumun ifadesidir. Bir şey çok eski olmasa da, kronik ve değişmez olarak ifade edilebilir; böyle ifadeler bir güven ve sağlamlık atfedilme niteliğiyle birlikte, değişmez ve yenilenemezliği ifade etmesi bakımından hafif bir horgörünün de ifadesidir ki, böyle anlamlar yukarıdaki örneklerde olduğu gibi “жь” sonekleminde ifade bulur:
«Си фызыжь: -Kadim, kronik- karım. Адыгэжь: -Kronik, sağlam- Adıge. КIэгуэжь: Kısacık, kronik kısa. ЩIэлэжь: Sağlam çocuk. Ныбжьэгъужь: Kadim dost».

*Şimdide işlemeyen olarak eski olan bir şey kronikleşmiş bir haldedir de. Kronik bir durum değişmez ve iflah olmaz olarak da nitelenir ve bir köhnelik ona atfedilir. Köhnelik, işe yaramazlık atfedilerek ve bir beğenmezlik belirtisi olarak yukarıdaki önekler gibi de kullanılır:

«Адыгэжь; Тыркужь; Урысыжь. Іеижь: Kötü, -kötü şey-. ФІеижь: Piss, -pis şey-. ЦІэпІэжь: Rezil –herif-, -berbat şey-».

*Bazı temel renkler de bir kronik hal ile ifade edilir ki, bu durumda söz konusu renk "жь" sesinin sonuna geldiği ses anlamının en kronik ve iyi örneği olarak ifade bulur:

«Хужь: Kronik sürme ile bir şeyin sürmesinin en iyi olanağı anlamında "beyaz". Плъыжь: Kronik kızarma ile hazır olmanın en iyi örneği ya da göstergesi anlamında "kırmızı". Гъуэжь: Kronik yuva ve yatağını tam doldurma hali anlamında "sarı"».

*Kronik olan şey değişmez olandır ve cinsinin en iyi örneğini de ifade eder. Böyle adlandırmalar renklerle sınırlı kalmaz:

«Ижь: Kronik kılgısal, kılgıya en uygun olan, hareketli yön anlamında "sağ". Іэ ижь: Sağ el. Кхъужь: Kronik besin anlamında olmalıdır ki, "armut"».

*Bir eskilik, zamanının ya da tazeliğinin geçmiş olmasını ifade eder. Bir pişirme işlemini ve buna ilişkin olan şeyleri Adıgece bu ses anlamda ifade eder:

«Жьэн: Pişmek. Гъэжьэн: Pişirmek. Жьэрымэ: Kızartma kokusu; Bir kızartma yemeği cinsi. Жьэгу: Pişirme bölgesi anlamıda "ocak, şömine". ЖьантІэ: En yaşlının oturmasına uygun olan yer olarak şömine başı. Яжьэ: Kül».

*Bir geçmişlik halinin tazeliğin kaybı ve fonksiyonel dışılık olması bakımından, şimdiki zaman ve mekan dışının ifadeleri "жь" ses anlamında kendisini gösterir:

«Иужь: Sonra. И ужь: Arkası, gerisi, sonrası. Нэужь: Sonrasında, akabinde. Иджы нэужь: Şimdiden sonra. Абы нэужь: Ondan sonra. Абы и нэужьым: Ondan sonrasında, onun akabinde».

*"Жь" sesinin "eski, kronik, zamanı geçmişlik, tazeliğini yitirmişlik, sonra" gibi anlamları ifade etmesinden de görülmektedir ki, bu ses kastedilen bir fonksiyonellikteki ya da şimdiki zaman dışındaki işleyişleri ifade etmektedir. Konu olanın fonksiyonel ya da şimdiki zaman olmaması bakımından, şimdiye ya da kılgılanmanın belirtildiği zamana göre bir geçmiş ya da geç kalmışlık ile bir erken ya da zamanı gelmemişlik durumundaki işleyişlerin ifadesi "жь" ses anlamında ortaya konur:

«Жьы: Erken. Жьыуэ ежьащ: Erken -yola- koyuldu. Жьы дыдэу кІуащ: Çok erken gitti. Пщэдджыжь: Sabah; sabahın erken vakti».

*Bir önceki örneklere bakarsak (иужь, и ужь, нэужь) bir şeyin gerisinde bir şey bırakarak sürmesi, onun açılınımda (y) ya da gelişiminde mümkün hale gelir; nitekim, verdiğimiz bu örnekler açılınımın (y) ortaya koyduğu geride kalışlardır. "У" sesinin açılınımsal olmasında, şimdiki zamanın dışına taşan bir işleyişe sahip olması halindeki ifadesi (ужь), "y"nın en kronik ve en iyi örneğini ortaya koyar:

«Ужьын: Açılınmak, gelişmek. Ужьыгъуэ: Açılınım. Ужьыгъуэн: Açılınımlanmak».

*Bir açılınım bir işleme halidir, bir çalışma halidir. Bir şeyin bir doğrultudaki sürdürümün kronik hali olarak ifade bulur çalışmak:

«Лэжьэн: Çalışmak. Лэжьыгъэ: İş. ЛэжьакІуэ: Çalışkan; Çalışan».

*Çalışan şey aşınır, eskir, arızalanır, kirlenir. Eskime ve yıpranma da “жь” ses anlamında ifade bulur; kirlenmiş olan bir şeyin yıkanması bir tür eskitmedir de:
«ЖьыщIын: -Çamaşır- yıkamak. Лэжьэн: Eskimek. Лэжьащ: Eskidi. Лажьэ: Hata, defo. Лажьэ иIэкъым: Zararı yok, defosuz».

*Dur durak bilmeksizin sürekli çalışır durumda olan şeyler de “жь” ses anlamında ifade bulur:
«Мажьэ: Tarak. Жьын: Taramak. И щхьэцыр ежь: Saçını tarıyor. Дэжьеин: -Saçı- yukarı taramak».

*Böyle sürekli çalışır durumda olan da, böyle bir şeyin denetim altına alınması da, her tür kronik uğraş ve sürekli hareketlilik ifade eden kronik rahatsızlıklar da aynı ses anlamda ifade edilir:
«Хъыжьэ: Azimli, dur durak bilmez. КIэрыхъыжьэн: Birine bulaşmak, bırakmamacasına bir şeyin peşine takılmak. ПIэжьэжьэн: Uğraşadurmak, beceriksizce el yordama. ЕпIэжьэжьэн: El yordamı niteliğiyle bir şeyle uğraşadurmak. Жьажьэ: Titrek; Titrek ağızlı. ТхьэкIуэмэ жьажьэ: İşitmesi azalmış, uğultulu kulak. Iэжьэгъу: Zapt, denetim. Iэжьэгъу хуэхъун: Birini zaptetmeye çalışmak, denetim altında tutmaya çalışmak. Iэжьэ: Kızak».

*Bağlı olduğu şeyi sürekli olarak izleyen şey de aynı ses anlamda ifade edilir:
«Жьауэ: Gölge».

*Sürekli bir hareket halinde olan organlar da bu ses anlamda ifade bulur:
-«Жьэ: Ağız. Жьабзэ: Konuşkan. ЖьэрэIурэ: Geveze. ЖьакIэ: Sakal».
-«ЖьэдэIун: Ağzına sokmak. ЖьэдэIуэн: Ağzına sokar olmak. Жьэдэхьэн: Ağzına girmek. Жьэдэплъэн: Ağzın içine ya da girişten içeri bakmak. Жьэхэлъэн: Üzerine –önüne, ağzına- atlamak. Жьэхэхуэн: Ağza ya da girişe sığmak; Önüne düşmek».
-«Къэжьын (къэ-жьэ-ы-н): Kusmak».
-«Жьэжьей: Böbrek».

*Bir hareketin ve sürekli bir çalışma durumunun dur durak bilmeksizin işleyişi olarak kendisini gösteren “жь” ses anlamı, bulunulan zaman ve mekan dışında olan ya da ifade edilen bir zaman ve mekan dışında olan ve işaret eden işleyişlerin ifadesini ortaya koyar:
«Ежьэн: Birini beklemek; Bir şeye koyulmak, başlamak. Къежьэн: Bir şeyin başlaması; Bir yerden başlamak. Хуежьэн: Bir şeye başlamak; Biri için beklemek; Bir şeyi beklemek. Зэдежьэн: Birlikte işe başlamak, birlikte yola koyulmak. Ехьэжьэн: Bir şeyi götürmeye –taşımaya- koyulmak; Kaçırmak. Ехьэжьа цIыху: Yola koyulmuş insan, gayretli insan».

*Beklenen şey bekleyenin bulunduğu ya da kastettiği zaman ve mekanda olmayandır; başlanan şey şimdide kılgılanmış ya da kılgılanmakta olmayandır; bu ifadelerde bulunan merkez dışı özellikler “жь” ses anlamında ifade bulurlar. Zamanın sürekliliğinde geçmişten devralınan bir miras olarak kozmik genetik işleyişin sahnede olduğu noktanın ifadesi “ж” sesinde anlam bulur ki, bu zaman ve mekan olarak bir şimdidir ve kılgılanım anıdır. Bir gözlemci açısından,

kendisinin bulunduğu kozmik generatik sahnenin dışındaki zaman ve mekanlar da bulunduğu noktanın bir devamı niteliğindedir; ve o, bulunduğu sahneden itibaren devam eden sürekliliği “жь” ses anlamında ifade eder. Bu durumda, şimdide ve bulunulan mekanda bulunmayan ve fakat, bulunulan zaman mekanın bir devamı olan şey, şimdideki kozmik generatik kılgı sahnesinden (ж) itibaren, bu sahnenin bir devamı ve sürekliliğinde yayılan ve yayvanlaşan (жь) bir işleyişin (э) ifadesi olarak ortaya konabilir:
«Жыжьэ: Uzak. Жыжьагъэ: Uzaklık».

«Щ, Щі, Ш» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“Щ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Щ” sesi fonetik olarak “с” sesinin bir benzeridir ve ona göre daha sürtünmeli, sert ve somut olan bir sestir. Bu niteliğiyle de, “с” ses anlamın işleyişinde ortaya çıkarak açık hale gelen ve varoluşun mümkün temeli olarak dilsel işleyişte bulunan bir ses anlamdır. Varlığa ilişkin bir ifade olan “щ” ses anlamı, “с”nın işlevinde ortaya çıkan ve süreklilik arzeden varoluş ve varolmaya ilişkin anlamlar ifade eder. Varlığın imlenmesi ve anlaşılır olması niteliğiyle dilsel işleyişte bulunan “щ” ses anlamı varolanı ve varolmaya ilişkin olan her tür tarz ve durumu ifade eden bir ses anlam olup, varolanı ve her bir varolma durum ve tarzını varlık temelinden ifade eder. “Щ” ses anlamı varolanı varlığından ortaya koyan ve anlatan bir ses anlamdır.

Bir şeyin varolması ve varoluş tarzı “щ” ses anlamında ifade bulur. Varolanlar zamansal işleyişe sahiptirler ki, vaoluş ve varolan “щ” ses anlamında ifade bulan şeyin bir zaman aralığındaki (Iэ) işleyişi (щыIэ) olarak ortaya konmaktadır. “Щы” sesi varolmanın temeline ilişkin bir anlam ifade etmekte olup, aynı zamanda “üç” sayısının da karşılığıdır. Bu anlamda da, varolan (щыIэ) üçün (щы) bir zaman dilimindeki (Iэ) işleyişi olarak da ifade edilebilir ki, varlığın oluşa geçmesi ve varoluşun mümkün olmasının temelde üç unsurla koşullandığını ifade etmiştik. Burada da kendisini gösterdiği gibi, varlığın temeline ilişkin sayının üç olması günümüze ulaşan insani inanış bakımından yabancı bir husus değildir: Eski Yunan düşünürlerinin varlığı tahayyül tarzları da üçlü sistem şeklindedir; bununla birlikte, “trinite” kavramından “teslis” kavramına kadar, varlık ve oluş ile Tanrısal varoluş kavramı üçlünün bir arada bulunuşu olan bir sistem olarak algılanmış ve anlaşılagelmiştir.

Oluş ve varlığa ilişkin olarak, ilgili seslerin incelenmesinde de ifade ettiğimiz gibi, varolanda varlığın termodinamik bir yasayla -“сос” olarak ve aracılığıyla- süregittiğini ifade etmek mümkün görünmektedir. Varoluş, fonksiyonel zamanın sürekliliğinde “с” ses anlamın işleviyle süregiden bir “сос” olgusuyla mümkün olmaktadır ki, bu da üç ögeli bir olgudur. Bu olguyladır ki, şimdiki zamanın ve kılgının ortaya çıkması ile bunların aşılarak ya da bozularak müteakip şimdinin ve kılgının oluşu, böylelikle de oluş sürecinde varlığın sürekliliği garanti altındadır. Çağdaş bilimin “bing-beng” olgusu doğru bir önermeyse, bu olguyu karşılayabilecek olan Adıgece sözcük benzer seslemdeki

“пІэнкІын” sözcüğüdür ki, “yatağından çıkarak patlama” niteliğinde bir olguyu ifade eder. Bu patlamanın gerçekleştiği töz, Adıgecede bulunan “цІырхъ” sözcüğünde ifade bulan bir töz olmalıdır ki, bu sözcükte kapsanan anlam “hiçlik (цІы) olarak bulunan (р) -ya da bu nitelikteki- töz (хъы)”dür. O halde, bir töz olarak buradaki şey varlık dediğimiz şey ise, yatağından çıkan bir patlamayla dağılıp yayılmaya başlamış olmalıdır ki, zamanın da burada bir yayılma olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu ilk patlamanın hazırlanması sürecinin de bir “с” olgusuyla mümkün olduğunu ifade etmiştik ki, ilk patlamadan itibaren başlayan dağılma sürecinin zamanın bir sürekliliği olmasında, zaman ile “с” işlevi birlikte ve sürekli olarak bir “сос” yaratmak suretiyle varlık tözünün taşınması mümkün hale gelmekte olmalıdır. Bu süreçle de varlık görüye çıkarak varoluş gerçekleşmekte olmalıдır. Bu işlemin sürekliliğinde de varoluş sürekli kılgılanıyor olmalıdır. İşte, tüm bu süreç ile burada olanlar ve değişimler ile bunların varolma tarzları “щ” ses anlamında ifade bulmaktadır.

Biz varolanlar varoluştayızdır ve bizim varlığımız bakımından sınır varolmaktır. Bu nedenle de, varoluşa sahip olan varolanları bilebiliriz; varoluşun temeli olan varlığı ise varolanlar gibi bilmeyiz; bir varolan olarak biz varlığı varoluş ve varolanlar kapsamında kavrarız. Ancak, bu temelden itibaren ortaya çıkan oluş sürecinin mantığını taşıyan dilin işleyişinde “щ” ses anlamının varlığa ilişkin olduğu açıktır ki, kimi yerde “щ” ses anlamında varlığın ifadesini kavrarız. Bu sesin incelenmesinde adeta varlığı kavrarız ki, bu noktada kavramamızın sonuna gelmişizdir; kavramamızın sonuna gelmişizdir ki, akabinde kavramamızı yitiririz; bu noktada varlık kavramımızı kavramamızdan düşürürüz.

Dillerde bulunan “varlık” kavramı varolan ve varoluşa ilişkin ifade ve sözcüklerden çıkarsanan bir kavramdır. Bununla birlikte, doğrudan “varlık” kavramını veren bir sözcük yoktur dillerde, bulunamaz da. Çünkü, biz varolanlar ancak varolanları bilir ve ifade edebiliriz; bunun temeli ile dışını ve ötesini değil. Ancak, bu bilme etkinliğimizle varoluşun ötesine ilişkin kavramımız oluşur ki, dillerde açıkça ifade edilmemiş olsa da dilsel işleyişte kendisini gösteren “varlık” ve “hiçlik” dediğimiz kavramlar buradan gelir. Bu kavramları varolana ve varolmayana ilişkin dilsel ifadeler üzerinden kurar ve aşkın olarak kavramlaştırırız. Varlık ve hiçliğe ilişkin kavramımız, kozmik varoluşa uygun olarak oluşmuş olan dilsel arşivlerde kendisini gösterir. Böyle bir arşiv temelinde yürüttüğümüz etkinlik felsefenin de ortaya çıkışına ilişkindir ve onun bir etkinlik olarak sürmesinin temelinde yatan bir olgudur. Bir dilde varolan ve varoluşa ilişkin ya da olmayana ilişkin ifade ve sözcüklerin niteliği ile ilişkilerinde kendisini gösteren varlık ve hiçlik kavramı dillerin ontolojik ve felsefik niteliğinden gelir. Bu ontolojik ve felsefik niteliğin her dilde bir şekilde mevcut olduğunu ifade etmek mümkündür; ifade ettiğimiz gibi bir yapısal olgu ile ilişkinin varlığı mümkündür dillerde. Ancak, bu olgunun dilin oluş süreci ile ifade ve sözcüklerin ortaya çıkışına ilişkin en temelsel niteliklerde yattığını ifade etmek uygun düşer. Bu ifadeden olarak, dillerin bir varoluş sürecinin mantığında oluşması bakımından varlık ve hiçliğin tezahürlerini ve mantığını taşıması mümkündür ki, bu oluş süreci arşivine sahip olan dillerin bu mantığı daha anlaşılır

şekilde taşıyacağı açıktır. Konu olan bu olgunun da bir ses anlamsal dilin temel niteliği olduğunu ifade etmek uygun düşer. Bu ifadelerden olarak, felsefik etkinlikler bakımından yeni bir kavram icat etmeye gerek olmaksızın, bir ses anlamsal dil olan Adıgece felsefik ve ontolojik kavramları bize mevcut dilsel ifade ve sözcüklerde doğrudan verir. Varolanın bir zamansal olması ile varlığın zaman dışı bir kavram olmasına ilişkin olgular Adıgecede doğrudan kavranabilecek olgulardır ve bunlara ilişkin sözcükler mevcuttur. Bu doğrultuda da, varlığa ilişkin en önemli ve somut ifade "щ" ses anlamı temelinde kurulur.

Düşünme etkinliğimizde varlığı kavrama noktasında hiçlik kavramı da karşımız çıkar. Varlığı kavradığımız anda, geldiğimiz nokta itibariyle kavramamızı yitirmemizde hiçliklikle kuşatılmışızdır ki, burada hiçlik kendisini algımıza ve kavrama etkinliğimize sunmuştur. Oluşun mümkün olması varlıktan gelir ki, onun bir töz olarak bulunmasından sonra gerçekleşen oluş süreci onun açılımının bir tezahürü olan zamanladır. Bu oluş süreci varoluş sürecidir ki, varlığın taşınmasıdır. Varoluş sürecinde her varolan varlığın inayetinde ortaya çıkar; varlığının bir tezahürü olarak gerçekleşir. Bu bakımdan da her varolanda taşınır. Bir varolan olarak dil de onun inayetindedir ve mantığı doğrultusunda eklemlenerek inşa olur. Bu ifadeden olarak, en temelde bulunan varlık dilsel işleyiş olarak her varolanın ifadesinde kendisini gösterirken, oluş ve değişimin mümkün olmasında aynı şekilde hiçlik de varolanlar bakımından kaçınılmaz bir son tezahüründe vardır ve dilsel işleyişte kendisini göstermektedir. En temele ilişkin olan varlık ve hiçlik kavramları oluşun her adımı ve aşamasında ortaya çıkan varolma ve varolanlarda işlerlik kazanır. Her şeyin varolması ve bitimli olması varlık ve hiçlikten gelen tezahürlerdir. Bu süreçte, varoluşun her adımı ile burada ortaya çıkan varolma ve varolan her hal ve gidiş de varlığın varoluştaki tezahürü olarak "щ" sesinde ifade bulur.

Varolan (щыIэ) zamanın işleyişinde varlığın (щ) bir an ya da belirli zaman dilimi (Iэ) için görüye çıkışıdır. Oluşun her bir adımı bir andır (Iэ). Biz en temelde bulunan varlığı (щ) varolanlardan (щыIэ), onların varolma tarzı (щыIэкIэ) ve varoluşları (я щыIэгъуэ) ile doğrudan varoluşun (щыIэгъуэ) kendisinden kavrarız. Varlığın görüye çıkışının temeli üçtür (щы); üç varlıksal bir sayıdır ya da varoluşun mümkünlüğünün temel sayısıdır; varlık üçü bulması ile zamanın (э) fonksiyonelliğinde varoluş kazanır. Varlığın görüye çıkışı ve belirli bir varoluş kazanması süreci de bu zamanın her bir adımı ve belirli bir dilimi (Iэ) içindir; bu anın ve zaman diliminin bitiminde başka bir varoluş olarak hep görüdedir varlık ki, varoluş (щыIэгъуэ) hep vardır (щыIэ<u>ш</u>). Varlığın (щ) belirli bir zamansal (Iэ) işleyişi olan varolanın oluşunu yitirmesinde de, varoluşuna ilişkin olan bu üç (щы) unsur ya da varlık -zamandan arınarak- varlık yuvasına (щыгъуэ) çekilir. Varlığın (щ) görüye çıkması ve varoluşa geçmesi de varlığın bu yuvada (щыгъуэ) hazır hale gelmesiyle mümkündür; varoluşun bitimi de bu yuvada gerçekleşir. Her şeyin kendi yuvarında (гъу) kılgılanması ifadesi bakımından, varoluş ile her varolanın (щыIэ) yuvarının (гъу) "щыгъуэ" olduğu ifade edilebilir. Varolan ve varoluşun zamansal olmasında, onun kılgılanımına ilişkin olarak ifade ettiğimiz bu yuvar zamansızdır. Ancak, varlığın zamansala ve

olmaya hazır hale gelmesi bakımından, burasının (щыгъуэ) "varlık" ile "oluş"a ilişkin bir ara bölge olduğu ifade edilebilir. Her varolanın kendi yuvarında kılgılanması olgusunda, yuvar (гъу) olgusunu her varolanın kılgılanma temeli olarak ifade ederken, burada (щыгъуэ) böyle bir olgunun varlık (щ) bakımından bir yuva (гъуэ) niteliği olduğu açıktır ki, burada öncelikle yuvarın biz varolanlar bakımından kılgılanım temeli olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu itibarla da, varoluş ve zamansallık mantığı bakımından, varlığın da yuvarından bahsetmek biz varolanlar bakımından mümkünsüzdür; üstelik, bu sözcükte (щыгъуэ) varlığın (щ) oluşa hazırlanması söz konusudur ki, zamanın (э) da varlıktan geldiğini biliyoruz. -Nitekim, "щ" ses anlamının Adıgecedeki işleyişinde zaman da dahil olmak üzere her tür varoluş ve varolan ile bunların her bir aşaması ve tarzı ifade bulur-. Öyle anlaşılmaktadır ki, varlık (щ) ile onun oluş sürecindeki tezahürü olan varoluş (щыIэгъуэ) arasındaki doğrudan ilişki "щыгъуэ" noktasıdır; varoluşun bitimi de başlangıcı da buradadır. Bunun yanında, varolanın (щыIэ) yuvasından (гъуэ) bahsetmek gerekirse, bu da varolma alanıdır –varoluştur (щыIэгъуэ).

Zamansal olanın ve varlığın temeline ilişkin bir anlam ifade eden "щ" sesi her şeyin ortaya çıkış ve oluşları ile değişimlerine, varolanların biçem ve biçimleri ile bunların değişimlerine ilişkin bir ses anlama sahip olmak bakımından dilsel işleyişte geniş bir alana sahiptir. Tüm bu olgular varolma alanı ve varolana ilişkin olan olgulardır ki, "щ" ses anlamının dilsel işleyişte bu olguların ifadesinde kendisini gösterebilmesi, varolma ve varolanı varlığından ifade edebilmesinde yatar. Aşağıda bu işleyişle ilgili olarak ortaya çıkan sözcükler gruplandırılmıştır.

*"Щ" sesinin bir sayı ifade etmesinde ortaya çıkan örnekler aşağıdadır:
«Щы: Üç. Щэ: Üç kez; -Yüz-. Щырыщ: Üçer. Ещанэ: Üçüncü. Щимэ: Üçgen. ЩэнатIэ: Üç alınlı -yüzlü, üçgen prizma».

*Varlığı kavradığımız varoluş süreci ile varolanların mümkün hale gelmesi temelde üç unsurlu bir sistem olmalıdır ki, bu üçün zaman boyutunda işlerlik kazanmasında ortaya çıkan varolanlar belirli bir zaman için varoluş kazanırlar. Varlık, zamansal işleyişle varolanın ortaya çıkmasının ve söz konusu varolanın zamanla da değişimiyle başka varolanların ortaya çıkmasının temelinde bir üç unsur kendisini kavradığımız bir sistemdir ki, bir varolma sisteminin her adımının temelindedir. Varlık ile zaman ilişkisi üzerine doğrudan ifadeler aşağıdadır:
«ЩыIэ. Var. ЩыIэн: Varolmak, mevcut olmak. ЩыIэгъуэ: Varoluş, varolma. ЩыIэкIэ: Varoluş tarzı, varolma şekli».

*Öyle anlaşılmaktadır ki, varoluşun ve her varolanın temelinde yatan ve bunların kendisinden ortaya çıktığı tek temel olan varlık (щы) belirli bir zamansallık (Iэ) kazanarak görüye çıkmadan önce de kendi olarak vardır ya da kendi varlığındadır. Onun zamansal işleyiş bulmasında ortaya çıkan şeydir varolan. Her zaman ve zamanı (игъуэ) geldiğinde kendisinden bir varolanın ortaya çıkacağı varlık, kendinde ya da kendi yatağında olarak ifade bulmaktadır. Bu ifadeden olarak, şimdide bulunmayan bir şeyin varolmasına ilişkin ifadeler, geçmiş ya da gelecek kipi temelinde -kastedilen bir zaman ve durumun anılması ifadesinden ölmüş birinin anılması veya yasının tutmasına kadar-, varlığın

kendinde ya da yatağında oluşunda ifade bulmaktadır. Geçmiş ya da geleceğe ilişkin herhangi bir zamanda –ve tüm zamanlarda- varlığın oluşa gelmesi ve varoluştan çekilmesi noktası dilsel işleyişte "varlığın yuvalanımı" olarak ifade bulur:

-«Щыгъуэ: Herhangi bir şeyin meydana gelmesi öncesinde ve sonrasındaki bir ifade olarak "varlığın yuvalanım durumu" anlamındadır; Kastedilen zaman ve durum; Anma, -yas-».

-«Щыгъуэ махуэ: Ölmüş biri için anma günü; yas günü. Абы и щыгъуэ махуэ: Onun anılma günü; onun yas günü. Щыгъуэн: Anmak; Yas tutmak».

-Her bir olayın tüm zaman kiplerindeki cereyan etme durumlarının şimdiki zamanda dile getirilmesi "щыгъуэ" sözcüğü ile ifade bulur:

«Абы щыгъуэ: O zaman; o durumda. Апщыгъуэ: O halde; o zaman. ЩыкIуэм щыгъуэ: Giderken; gidiyor olduğunda. ЩыкIуам щыгъуэ: Gittiğinde; gittiği zaman. ЩыкIуэнум щыгъуэ: Gideceğinde; gideceği zaman. Щыпсалъэм щыгъуэ: Konuşurken; konuşuyor olduğunda».

*Bu örneklerde fiilin başına da "щ" gelmesine dikkat etmek gerekir ki, böyle bir ifade de başlıbaşına bir anlam kurar. Bununla birlikte, her olan şeyin temelinde "щ" ses anlamı bulunmaktadır ki, bir şeyin oluşu ile ortaya çıkış tarzının ifadesi söz konusu olan şeyin oluş zamanın da ifadesi olabilmektedir. Bu ifadeden olarak, varlığın ifadesi olan "щ" ses anlamı kendisi de bir varlıksal olan zamanı da ifade edebilmektedir:

«ЩыкIуэм: Giderken; Gitmekteyken. ЩыкIуэкIэ: Giderken; Madem ki gidiyor. ЩыкIуам: Gittiğinde. ЩыкIуакIэ: Madem ki gitti. ЩыкIуэнум: Gideceğinde. ЩыкIуэнукIэ: Madem ki gidecek. Щыпсалъэм: Konuştuğunda; Konuşurken. ЩыпсалъэкIэ: Madem ki konuştu; Konuşurken. Щыпсэлъар: Konuştuğu zaman veya yer. ЩыкIуар ищIэкъым: Ne zaman gittiğini bilmiyor».

*Bir şeyin varlığı (щы) zamansal işleyişteki (Iэ) varolma dışında, kendindedir ya da kendi yatağındadır (щыгъуэ); şimdide değil de, gelecekte ve/veya geçmişte varolma böyle ifade bulur. Benzer şekilde, bir temellik anlamında, kendisinden doğru şeylerin doğacağı hakikat de "щ" ses anlamı temelinde ifade bulur:

«Щыпкъэ (щы-пкъы-э): Hakikat, hakiki, özü doğru. ЩIыху щыпкъэ: Hakikatli insan, doğru kişi. Iуэху щыпкъэ: Hakiki iş, doğru iş».

*Bir fiilin başına "щ" sesinin gelmesi halinde, söz konusu eylem "щ" ses anlamından itibaren işleyiş kazanır. Bu durumda da, bir önceki örneklere benzer şekilde, söz konusu fiilin ortaya çıkış tarzı ya da şekli ile eylenme zaman ve mekanı, eylemin ilişkili olduğu kişi veya nesne ifade bulur. Varlığın ve varolanın varlığının ifadesi olması bakımından, "щ" ses anlamı varolan her şeyin de ifadesi olabilmektedir:

-«Щышынэн: -Kastedilen birinden, bir şeyden, bir yer veye zamandan- korkmak. ЩыукIытэн: -Kastedilen birinden- utanmak, çekinmek; -Kastedilen yerde ya da zamanda utanmak».

-«Щыпсэун: -Kastedilen yerde veya zamanda- yaşamak. ЩылIэн: -Kastedilen yerde veya zamanda- ölmek. Щымэхын: -Kastedilen yerde veya zamanda-

bayılmak. Щывэн: -Kastedilen yer veya zamanda- çift sürmek, kaynamak. Щызын: -Kastedilen yer veya zamanda- dolu olması, çokça bulunması. Щыпсэлъэн: -Kastedilen yer veya zamanda- konuşmak. ЩыIуэтэн: -Kastedilen yer veya zamanda- anlatmak. ЩыIуэтэжын: -Kastedilen yer veya zamanda- anlatmak, itiraf etmek. Щыхъун: -Kastedilen yer veya zamanda- meydana gelmek; -Bir şeyi öyle- zannetmek. Къыщыхъун: -Kastedilen yer veya zamanda- meydana gelmek; -Bir şeyi öyle- zannetmek, bir şeyin kendisine öyleymiş gibi gelmesi».

-«Щыщын: Bir yerden ya da bir gruptan olmak. Щысын: Oturmak. Щхьэщысын: Başında oturmak. ЩытIысын: -Kastedilen yer veya zamanda- oturmak, yerleşmek. Щытын: -Ayakta, dik- durmak; Bir duruş sergilemek; Öylecene olmak, durmak. Щхьэщытын: Başında durmak. Щылъын: Yatmak. Щыхун: -Yattığı ya da oturduğu yerden- kaldırmak, zorlamak suretiyle kaldırmak. Щыхуэн: -Bir şeyi bir şeye- sürmek. Къыщынэн: Olduğu yerde bırakmak. Щынэжын: Doğurulacak olan şeyi olduğu yerde bırakmak anlamında "düşük yapmak"».

*Bir varolma tarz ya da usulü de "щ" ses anlamında ifade edilmekte olup, insan bakımından bir varolma tarzı olan giyinmek ve soyunmak da aynı ses anlamda ifade bulur:

«Щыгъын (щы-гъэ-ы-н): Giyer durumda olmak; Giysi. Щыгъагъын: -Bir giysiyi- giymiş olarak durmak. ЩытIэгъэн: Giymek. Щыхын: -Giysiyi- çıkarmak, soyunmak».

*Bir toplama ya da devşirme eylemi öne doğru yapılan ve bir yere ilişkin olandır; bir ilk görüş de görülen şeye ilişkin olarak "щ" ses anlamında ifade bulur:

«Щыпэн: Toplayadurmak. Щыпын (щы-пэ-ы-н): Toplamak. Къэщыпын: Toplamak. Щыпэлъагъу: İlk görüş, bir şeyi ilk kez görme durumu».

*"Щ" ses anlamının her tür varoluş ile her tür varolanı ve onlara ilişkin olan her bir tarzı ifade etmesinde aşağıdaki sözcükler de ortaya çıkar:

«ЩыкIын: Çığırından çıkmak; olması gereken tarzdan çıkmak; dejenere olmak. Щыун: Yanılmak, şaşmak. Щыуэн: Yanılmak, şaşırmak. Щыгъупщэн: Unutmak. Къыщыгъупщэн: Bir şeyi bir yerde unutmak. ЩыщIын: Bir şeyin başa gelmesi. КъыщыщIын: Başına bir şey gelmek. ЩыщIэн: Mevcut fonksiyonundan eksilmek (örneğin, gözlerin yaşlılıktan dolayı bozulması)».

*"Щ" sesinin zamansal bulmasında anlamı ötelenmekte olurken, varolanın temeline ilişkin olanın ötelenimi ve sürdürümünde bir varolanın çokluğu yanında pekiştirilmiş olması da ifade bulabilmektedir. Bu anlamda, Adıgece "yüz" sayısı varolanın temelliğine ilişkin bir sayı olan "üç" sayısının ötelenimidir:

«Щэ: Yüz; -Üç kez-. ЩитI: İki yüz. Щищ: Üç yüz. ЩиплI: Dört yüz».

*"Щ" sesinin bir temel anlam ifade etmesinde, onun öteleniminde (э) ortaya çıkan "щэ" sesi bir varolanın varoluş tarzının olması gerektiği gibi olumlu bir işleyişte bulunmasını ifade edebilir. Böylece de, varolanın olumlu olarak ifadesinde ortaya çıkan çekicilikten başlayarak kurulan anlamsal süreç, bir varolanın ötelenimi ile yer değiştirmesi olarak kendisini gösteren avcılık

dönemine ilişkin sözcüklerin ortaya çıkmasından geçerek, alım satımla ilgili pazar ilişkilerinin ifadesini kapsayacak şekilde bir işlevsellik kazanır:
-«Щэн: Eda, ince, yetkin, iyi huy, alımlı. ЩэныфIэ: Edalı, alımlı, iyi huylu».
-«Ещэн: Ava yanaşmak, avlama peşinde olmak. ЩэкIуэн: Avcılık yapmak, avlanmak. ЕщэкIуэн: Ava sokulmak, avı ele geçirmeye çalışmak. ЩакIуэ: Avcı».
-«Щэн: Satmak. Щэжын: Geri satmak. Ещэн: -Bir şeyi ya da birine- satmak. Щэн къэщэхун: Satıp almak; alım satım, alışveriş. Щэхуэн: Satın alış yapmak. Щэхун: Satın almak. Къэщэхун: Bizzat satın almak. ЩакIуэ: Satıcı».

*Bir varolma durumunu ya da tarzını temele ilişkinlikle ifade eden "щ" sesinin ötelenimi̇nde bir şeyin alttan alta ya da gizlice sürmesi, sesizce işlerlikte bulunması, sessizlik ya da susmak gibi ifadeler de kurulur:
-«Щэху: Suskun, sessiz; Gizli. Iуэху щэху: Gizli iş. Щэхурылажьэ: Gizli ya da sessiz çalışan».
-«Зыущэхун: Susmak, sinmek. Зыущэхужын: Susmak, sessizliğe bürünmek. ЦIыху щэху: Sessiz suskun insan».
-«ЩэIун: İnlemek. ЩэIуэн: İnleyedurmak».

*"Щ" sesinin bir varolma tarzı içinde bulunmayı ya da bir yerleşiklik durumunu da ortaya koymasında, ötelenimi (э) halinde bu durumundan çıkması da ifade bulabilir. Burada, "щэ" sesleminin soneklem olmasında, sonuna geldiği ses ve sözcük anlamına da bağlı olarak, söz konusu anlamdan çıkarak varoluş biçimi ile bütünlüğünün kaybı olan bir işleyiş kendisini gösterir:
-«Гъуэщэн: Şaşırmak, kaybolmak. Хэгъуэщэн: Bulunduğu şeyde kaybolmak, belirsizleşmek. Хэгъуэщэжын: Belirsizleşmek, çıkmak (örneğin, bir lekenin belirsizleşmesi). Хэгъэгъуэщэн: Çıkarmak, belirsizleştirmek».
-«Къищэщын: Parçacık yapıdaki şeylerin bulunduğu yerden dökülmesi. Ущэбын: Ezmek, -parçalamak-. Гъэщэбэн: Yumuşatmak, -parçalamak-. Гъэущэбын: Ezerek yumuşatmak. Щабэ: -Parçacıklardan oluşmuş- yumuşak, -sert ve katının tersi-».
-«Хэщэтэн: İçinde parçalanmak; İçine gömülmek. Хэщэн: -Parçacıklardan oluşan bir şeyleri- yumuşak ya da sıvı bir şeyin içine serpmek. Пыщэн: Ucuna ya da ince bir şeye serpmek. Тещэн: Üzerine serpmek, yığmak. Дэщэн: Arasına serpmek, yığmak. Гуэщэн: Kenarına ya da yamacına serpmek, yığmak».

*Benzer bir olgu, bir varolma tarzının ötelenimini ifade eden "щэ" sesleminin sonuna gelen ses anlamlara bağlı olarak, ötelenme durumundaki bir varolma biçiminin kendi tarzını yitirmesi anlamının kurulmasıdır:
«Щэтэн: Bütünlüğü kaybetmek, çatlayarak parçalanmaya varmak. Щэщэн: Parçalanmak, dağılmak (örneğin bir vazonun parçalanarak dağılması)».

*"Щ" sesinin bir ses ya da sözcüğün sonunda bulunması hali, o ses ya da sözcüğün "щ" ses anlamındaki fiilenim halidir ki, bu durumda, o ses ya da sözcük anlamı "щ" anlamıyla eylenmekte ve belirli hale gelmektedir. "Щ" sesinin varolanı varlığında ifade etmesi bakımından ve sona gelmekle de bir fiil işlevi üstlenmesi nedeniyle, o ses ve sözcük anlamından itibaren ortaya çıkan bir olgu ifade bulmaktadır:

-«Пыщын: Bulunduğu yerden uç vermek, belli olmak; Sarkmak, dökülmek. Къыпыщын: Bulunduğu yerden sarkmak, kendini belli etmek; Sarkmak, dökülmek. Къэщын: Saç ya da tüylerin traş edilmesi (örneğin, koyun kırpmak). Хэщын: Bulunduğu yer ya da çoğuldan kendini belli etmek, ayırdediliyor olmak. Къыхэщын: Bulunduğu şeyden ayırdedilmek, uç vermek».
-«ФIэщын: İsim takmak. ФIэщыгъэцIэ: İsim, ad. ФIэщ хъун: İnanmak. ФIэщхъуныгъэ: İnanç».

*Böyle bir işleyişle fiil olan bir sözcüğün ortaya çıkabilmesi yanında, söz konusu ses ve sözcük anlamını kapsayan bir olgu ile o ses ve sözcük anlamının cereyan ettiği zaman mekan da ifade bulabilmektedir:
-«Кхъуэщын: Yiyeceklerin konulma ya da saklanmasına yarayışlı olan anlamında olmalıdır ki, “seramik, çömlek”. Гуэщ: Ambar. Мэщ: Yere kazılan çukur. Мащэ: Çukur (örneğin, foseptik çukuru). КIыщ: Metal işleri atölyesi. Шэщ: At ahırı, hara. Джэдэщ: Kümes. ХьэщIэщ: Misafirhane. Жэщ: Gece. Iэщ: Elde bulunan anlamında “mal varlığı”. Уэщ: Vurmalık anlamında “balta”».
-«Лъэщ: Güçlü. Iущ: Söyleyeceğini ve ne söylediğini bilen, söz ustası anlamında “akıllı”. Ерыщ: İnatçı. Зэгущ: Tutarlı. ЦIыху зэгущ: Tutarlı insan. Зэпэщ: Her açıdan tamam, eksiksiz. Iуэху зэпэщ: Bütün ya da tam iş, eksiksiz iş. Iуэху зэгъэпэща: Eksiksiz olarak ortaya konmuş iş. Ущиин: Olumlu yönde telkinde bulunmak, öreklemek, aklını başına toplamasını sağlamak».

*“Щ” sesinin bir ses ya da sözcüğün sonuna gelmesi halinde, söz konusu ses ya da sözcük anlamı var olmaktadır. Böyle bir işleyiş, söz konusu ses ya da sözcük anlamının varlığının gösterilmesi olarak Türkçedeki “dir” sonekinin işlevini de kapsar. Bu işleyişin bir şeyin olduğu şey olmasını ifade etmesi bakımından, geçmiş ve gelecek ya da geniş zaman olarak bir şeyin gerçeklik durumunun ifadesi ortaya çıkmaktadır; bir eylemin ortaya çıktığına ve var olduğuna ilişkin bir ifade kurulmaktadır:
-«Уэращ: Sensin. Сэращ: Benim. Дэращ: Biziz. Аращ: Onlardır; öyledir. Ахэращ: Onlardır. Ейщ: Onun, onundur, aittir. Хуейщ: İstiyor. ФIыщ: İyi, iyidir. Iейщ: Kötü, kötüdür. Ар шыдщ: O eşektir. Мор выщ: Şu öküzdür».
-«КIуащ: Gitti. КIуэжащ: Geri gitti. КIуэнущ: Gidecek. КIуэнщ: Gider. Хъунщ: Olur. Хъуащ: Oldu. Хъунущ: Olacak».

*Bu şekilde sona gelen “щ” sesinin zamansal (э) almasında ise, bir anlamın kendisinin kendi varlığında ortaya konmasından öte, söz konusu anlamın ötelenmesi ve pekiştirilmesi de kendisini gösterir. Böylece de, fiilsel ve niteleme işleyişleri ile birlikte, pekiştirilmiş bir anlamın ifadesinde yeni bir sözcük ve anlam da doğabilmektedir:
-«ФIыщэ: İyice. Куэдыщэ: Çokça. Куэдыщэщ: Çokçadır, çoktur bile. Мэуэ щэ: Böylecene. Мэуэ гущэ: Böylecene, iyice böyle. Хъуащэрэт: Olsaydı keşke. КIуащэрэт: Gitseydi keşke».
-«Гущэ: Beşik. Гуащэ: Prenses, bayan».
-«Гъущын: Kurumak. Гъущэн: Kuruyadurmak. Гъэгъущын: Kurutmak. Гъущэ: Kuru (yaş olmayan)».
-«Дыщэ: Altın. Iэщэ: Araç. Фащэ: Giysi».

“ЩI” SES ANLAMI TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“ЩI” sesi “щ” sesinin kesmeli ve bastırmalı telaffuzuna sahip olan bir sestir ve anlamsal olarak da “щI” sesinde ifade olan şey varolana ilişkin somut bir ifadedir. Bir varolanın bir yer işgal etmesinde ya da bizzat kendisinin bir yer niteliği taşımasında, “щIы” sesi başlıbaşına söz konusu yeri ifade eden bir ses anlamdır. Bir yeri ifade etmesinde de, varolana ilişkin olan herhangi bir kılgısal ya da uygulamalı eylem bu yere ilişkin bir fiildir ve böyle bir eylem “щIы” sesinin fiilleniminde (щIын) ifade bulur. Böyle bir eylem ya da amelenin sonucudur uygulamalı ya da deneysel olan bir bilgi; ki, deneysel bilgi yapılan amelenin sonucunda zamanla oluşan bir bilgidir. Bu ifadeler doğrultusunda, bu sesin (щl) zamansal (э) almasında ortaya çıkan “щIэ” seslemi bir “deneysel bilgi”nin ve bu süreçle ortaya çıkan şeyin de aynı zamanda “yeni” olmasının ifadesidir. Bu ses anlam çerçevesinde oluşan sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Bu sesin bir somut yeri ifade etmesinde, bir yere ve toprağa ilişkin olarak ortaya çıkan sözcükler aşağıdadır:

-«ЩIы: Yer. ЩIылъэ: Bir kütle olarak “yer”. Уафэрэ щIылъэрэ: Gökle yer. ЩIыпIэ: Bir temellik teşkil edebilecek şekilde “yer”, üzerinde bulunulacak bir yer. Зы щIыпIэ кIуащ: Bir yere gitti. ЩIыгу: Bir kılgısal alan olarak ya da bir bölge olarak “yer”, toprak parçası. Хэтсэну зы щIыгу диIэкъым: Ekecek bir toprağımız yok. ЩIы хъурей: Yer küre».

-«ЩIыб, ЩIыбагъ: Arka (kastedilen yerin dışı). ШIыбыку: Sırt, araka bölge. ЩIыфэ: Bir şeyin yüzeyi. КуэщI: Kucak. ЩIырыкIуэ: Yer elması. ЩIыIу: Üst; Düğme. ГущIыIу: Bir şeyin üstü».

-Yer altında olgunlaşan ve olumlu bir hal alan kimi cevherler ve elementler de “щIэ” ses anlamında ifade bulabilmekte olup, yerin derinliklerine ilişkin olan bu anlamlar yanında, yapma eylemi de söz konusu ses anlamda (щIы) ifade bulmaktadır ki, aşağıdaki örnekler her iki anlamı da içeren sözcüklerdir:

«ФIамыщI: Olumlu (фIэ) hal almış yapay olmayan (мыщI: el yapımı ya da üretilmiş olmayan) olarak tanımlanan “kömür”. МыщIэ: Yapılmamış olan ya da yapay olmayan şey anlamında “elmas”. ГъущI: Yuvarının (гъу) yaptığı (щI) – yani yuvarında biçimlenen- anlamı ile birlikte biçim verilebilen anlamında “demir”».

-Muhtelif nedenlerle insanın toprağı soğuk olarak algıladığı doğrudur. Adıge topokozmolojisinde “гъэ”nın toprak tarafından tutulması ya da toprağın “гъэ”ya egemen olması halidir kış mevsimi. Bu durumun da ifade ettiği gibi, soğukluk yerden ya da topraktan gelir; başka bir ifadeyle, toprağın –yerin (щIы)- egemenliğinin ya da işleyişinin söz konusu olduğu bir zaman dilimi ya da andır (Iэ) “soğuk”:

«ЩIыIэ: Soğuk. ЩIыIэ лIэн: Üşümek. ЩIыIэ хыхьэн: Soğuk almak. ЩIыIэ зыхэгъэхьэн: Soğuk almak, üşütmek. ПIыщIэн: Üşümek. ЩIыIэта: Soğukça, serin. ЩIымахуэ: Kış».

*Yer dediğimiz şeyin bir yüzeyi ifade etmesi haline bağlı olarak, onun derinlikleri ve iç bölgesi ya da alt bölgesinin söz konusu olması da “щI” ses anlamın ötelenim almasında (щIэ) ifade bulur:
-«ЩIагъ (щIы-э-гъэ-ы): Alt. ЩIы щIагъ: Yer altı. ЩIагъ-щIыIу: Alt-üst. ПащIэ: Burun altı anlamında “bıyık”».
-«ЩIэлъхьэн: Alta koymak. ЩIэнэн: Altta kalmak. КъыщIэнэн: Belirli bir şeyin altında kalmak. ЩIэлъын: Altında durmak, yatmak. ЩIэсын: Altında oturmak. ЩIэтын: Altında durmak. ЩIэхьэн, ЩIыхьэн (щIэ-ы-хьэн): Altına girmek. ЩIэхын: Altından almak, çıkarmak. ЩIэхун: Bir şeyin atından ya da içinden kovmak. ЩIэхуэн: Bir şeye ya da bir şeyin altına sığmak. ЩIэдзын: Bir şeyin içinden ya da altından atmak. ЩIэдзэн: Altına ya da içine atmak. ЩIэгуэн: Alta ya da içine sokuşturmak. ЩIэшэн: Altında ya da içine götürmek, sokmak. ЩIэшын: Altından ya da içinden çıkarmak. ЩIэуэн: Altına hamle yapmak; Altına dolmak. ЩIэун: Alttan hamle yapmak; Alttan taşarak çıkmak. ЩIэжэн: Altına ya da içeriye akmak; İçeri kaçmak. ЩIэжын: Altından ya da içeriden akmak; İçeriden kaçarak çıkmak. ЩIэгъэжын: Altından ya da içeriden kaçırmak, akıtmak; Bir şeyin sıvısını akıtmak, süzmek. ЩIэтIэн: Gömmek. ЩIэсэн: Ekmek, gömmek. ЩIэдэн: Altına dikmek (dikiş). ЩIэбзэн: Altına ulamak, dikmek. ЩIэбзэ: Astar».
-Gelişmekte ve büyümekte olan nesil de alttan gelen nesildir:
«ЩIэблэ: Yeni nesil. ЩIалэ: Ergen, genç; -genelde erkek çocuk anlaşılır».
-Ölmüş olan birinin ardında bıraktığı şeyler onun ortaya koyduğu işlerdir:
«КъыщIэнын, КъыщIэныжын: Ölerek ardında bırakmak».

*Her kütlesel varolanın kendisi bir yerdir ve bir yer işgal eder. Bu yeri ifade eden “щIы” sesinin fiillenimi (щIын) varolanın bizzat kendisine yönelik somut eylemdir ki, varolanın ya da yerin değişimi ile yapımına ilişkin olan uygulamadır. Böyle bir eylem somut bir şeyler yapmaktır:
-«ЩIын: Yapmak. ЩIыжын: Onarmak (geri yapmak). ЗыщIын: Kendini bir hallere sokmak, rol yapmak. ЗыпэщIын, ЗыпищIыжын: Öykünmek, taklit etmek. ТещIыхьын: Üzerine yapmak, inşa etmek. ЩIыкIэ: Yapma şekli, tarz, üslup, huy. ЩIыкIэншэ: Huysuz. ЩIыхь: Değer, nüfuz; elinden çok şey gelebilen. Зи щIыхьыр лъагэ: Nüfuzlu, değeri yüksek».
-Bir şey öznesi belli olmaksızın somut olarak meydana gelebilir, başa gelebilir: «ЩыщIын, КъыщыщIын: Başa gelmek, elinde olmadan başına bir şey gelmesi. ЩыщIэн: Fonksiyoneliğin azalması. ФIэщIын, КъыфIэщIын: Sanmak, bir şeyi öyle zannetmek».
-Aşağıdaki örnekler de yere ilişkin olan ya da uygulayımsal anlamlar temelinde ortaya çıkan sözcüklerdir:
«ЛъэщIын: Silmek. IэлъэщI: Havlu (el silmeye yarayan şey). НэIэплъэщI: Havlu. ХущIын: Bedeni yıkamak. ЗыхущIын: Yıkanmak, banyo yapmak. ЖьыщIын: Giysi yıkamak. ТхьэщIын: Bulaşık yıkamak. НэщI: Boş. УнэщIын: Boşaltmak. УщIын: Kapalı bir şeyi açmak, açık hale getirerek uzatmak, sunmak. ХуэщIын: Kapatmak. ХуэнщIын, УхуэнщIын: Elemek. ХуэнщIий: Elenmiş

olan anlamında “kepek”. ЕIунщIын: İttirmek. ТIэщIын: Soymak. ЗытIэщIын: Soyunmak. ЗытIэщIыжын: Geri –tekrar- soyunmak. КIэщI: Kısa».

*Bir uygulayımsal eylemin sürmesi “щI”nın zamansal almasında ifade bulur. Böyle bir uygulayımsal kılgı genellikle bir öznenin maharetiyle gerçekleşmekte ise de, bu nitelikteki kendi kendine olan şeyler de aynı ses anlamda ifade bulur:

-«МащIэ: Az. ЩIэн: Yapadurmak. ЩIэжын: Yeniden yapar olmak, tekrar yapmak, onaradurmak. ЛъыщIэж: Kanı yerde bırakmamak olarak intikam. ЕщIэн: Birine bir şey yapmak. ЩIэфын: Yapabilmek. ЩIэпэн: Tam yapmak; neredeyse yapmak. ЩIапIэ: Uygulama yeri, yapma yeri. Iуэху щIапIэ: İş yeri. IэщIагъэ, IэщIагъ: El işi. IэдэкъэщIэкI: -Ortaya koyanın kastedilmesinde- el işi, ürünü. ЩIакIуэ: İş yapan, iş yapıcı; Aba (altına girilen anlamında). ЩIэгъуэ: Yapma zamanı. Iуэху щIэгъуэ: İş zamanı. ЩIагъуэ: Yapılmış olan; Uygun olan; Yeni olan; Hayreti mucip şey. ЩIагъуэ ущIэ: Uygun ya da pek bir şeyler yapasın, beceresin».

-«ЩIэщIэн: Boyunduruk altına sokmak. ПыщIэн: Ucuna bağlamak. IущIэн: Önünü kapatmak. ХэщIэн: İçine yapmak, işlemek. ХэщIын: Azalmak. ТещIэн: Üstüне etmek. ТещIыхьын: Üstüне yapmak, üstüне inşa etmek. ДэщIэн: Arasına ya da içine yapmak. ДэщIыхьын: Arasına inşa etmek. ДэщIеин: Yukarıya inşa etmek. ЗэдэщIэн: Birlikte yapadurmak. ЗэдэщIын: Birbirini kollamak. ФыщIын, КъэфыщIын: Yolmak. ФыщIэн: Yolma işi yapmak, yoladurmak. ХъунщIэн, УхъуэнщIэн, УхъуэнщIын: Soymak; Budamak. ГъэзэщIэн: Halletmek, işin üstesinden gelmek, bitirmek. ГуэщIэн: Kenarına yapmak. ГуэщIыхьын: Kenarına inşa etmek. ГуащIэ: Ekşi (içe işleyen anlamında). МыIэрысэ гуащIэ: Ekşi elma. Псэлъэ гуащIэ: Acı söz. ГумащIэ: Hassas, kalbi kırılgan».

*Yapılan şeyin bilgisi zamanla oluşur; uygulayımsal bir eylemden sonra oluşan bilgi deneysel bilgidir ve “щI”nın zamansal (э) almasında ifade bulur. Bu bilgi edinilmiş olan yeni bir şeydir ve yeni şeylerin yapılabilmesine de temellik teşkil eder:

-«ЩIэ: Yeni. ЩIэн: Deneysel bilgi; Bilmek. ЩIэныгъэ: Bilim. КъэщIэн: -Bir şeyi bilfiil- bilmek. ЗэгъэщIэн: Öğrenmek. ЗищIэжын: Kendini bilmek; kendine gelmek. ЩIагъуэ: Hayreti mucip şey; Yeni durum. ГъэщIэгъуэн: Hayret etmek; Enteresan, ilginç. ЗыгъэщIэгъуэжын: Öğünmek, kendini öğmek».

-«ХьэщIэ: Yeni insan –tür- anlamındadır ki, “misafir”. ВыщIэ: Yeni ya da genç öküz. ШыщIэ: Yeni ya da genç at. ЛIыщIэ: Yeni adam; Yanaşma. IуэхущIэ: İş yapıcı, İşçi; Yeni iş. Iуху щIэ: Yeni iş. ЩIэрыпс: Yepyeni. ЩIэрыщIэ: Yepyeni, yenilenme; Yeniden. ФIыщIэ: İyilik (iyi şey yapma anlamında); İtibar».

*“ЩIэ” seslemi bir alt durumunu, yapadurmayı, deneysel bir bilmeyi ve yeni olan şeyi ifade edebilen bir seslemdir. Bir şeyin altında yatan şey o şeyin ortaya çıkmasının temelinde olan şeydir ve gerekçesidir. Aynı zamanda, bir şeyin ortaya çıkmasına gerekçe olan şey, o şeyin öncesindeki bir iş ve işlemdir ya da temelinde işlerlikte bulunan bilgidir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, bir şeyin gerekçesinin ifadesi ya da bir şeyin gerekçesiyle birlikte ifade edilmesi “щIэ” sesleminde kendisini gösterebilir. Aynı şekilde, gerekçesi de kapsanacak şekilde

bir şeyin arzulanmasına ilişkin ifadeler ile bir şeyin arzulanma nedeninin sorgulanmasına ilişkin ifadeler aynı seslemde ortaya konabilmektedir:
-«Мыр сыт къыщIэхъур?: Bu niçin oldu? ЩIэкIуэр сыт?: Gitme gerekçesi nedir? ЩIэкIуэн щыIэкъым: Gitme gerekçesi yok, gitmesine gerek yok. Зи щIысыр сыт?: Ne işe yarar, neye ilişkindir?».
-«ЩIэхъуэпсэн: Bir şeye ya da bir şey için imrenmek; Bir şeye imrenme gerekçesi. ЩIэхъуэпсэн щыIэкъым: İmrenmesine gerek yok. ЩIыщIэхъуэпсэр сыт?: -Kastedilen bir şey için- niçin imreniyor?. ЩIэбэгын: Bir şey için bayılmak, şişmek; Şişme ya da bayılma gerekçesi. ЩIыщIэбэгыр сыт?: Niçin bayılıyor, bayılma -şişme- gerekçesi nedir?».

“Ш” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Ш” sesi de yukarıdaki iki sesle fonetik benzerliği olan bir sestir ve anlam bakımından da varolanın ürününü ifade eden bir ses anlam olarak ortaya çıkar. Bu ifadeden olarak, özellikle canlı varlığın bir iç işleyişinde ortaya çıkan özsuyu ya da bir canlı yavru “ш” sesinde ifade bulur. Bir doğal ürünün ortaya çıkmasında kendisini gösteren eylemden itibaren de böyle bir çıkma ve sürme eylemleri “ш” sesinde anlamlandırılarak işler. Aşağıda “ш” sesi temelinde ortaya çıkan anlamların bulunduğu sözcükler gruplandırılmıştır.

*Bir canlı organizmada oluşan ve ortaya çıkan şeyler ile doğal olarak oluşan ürünlere ilişkin örnekler aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:
-«Шын: İrin. Шынбыб: İrin şişliği. Пэшын: Sümük».
-«Шыр: Yavru. Къишын, Къыришын: Yumurtadan yavru çıkarmak. Джэдым къыреш: Tavuk –yumurtadan- civciv çıkarıyor. Бзу шыр: Kuş yavrusu, civciv. Бгъэ шыр: Kartal yavrusu. Хьэ шыр, Хьэпшыр: Köpek yavrusu».
-«Гъэш: Yıllık ürün, ürün (ekin ya da hayvansal ürünler). Мэш: Ekin. Джэш, Джэнш: Fasulye. Шыбжьий: Biber. Ныш: Şölende verilen ya da misafire sunulan değerli ürün (genellikle bir baş hayvan)».
-«Къуэш: Kardeş. Си къуэш: Kardeşim. Зэш, Зэкъуэш: Birbirine kardeş. Зэкъуэшищ мэхъур: Üç kardeş oluyorlar. Шыпхъу: Kız kardeş. Си шыпхъу: Kız kardeşim, bacım. Зэшыпхъу: Bibiriyle kız kardeş. ЗэшыпхъуитI: İki kız kardeş».

*Yiyeceklere katılan tuz da bir doğal üründür:
«Шыгъу: Tuz. Шуун: Tuzlamak, tuza yatırmak, salamura ya da turşu yapmak. Шуугъэ: Tuzlu, tuzu çok. Мышу: Tuzsuz, tuzu az».

*Bir organizmanın özsuyu olan süt, organizmadan ötelenmiş ya da çıkmış olarak başlıbaşına bir üründür:
-«Шэ: Süt. Шэрэз: Süzgeç. Шэзын: Süzmek. Шатэ: Kaymak. Быдзышэ: Meme sütü. Анэ быдзышэ: Anne sütü. Мэлышэ: Koyun sütü. Къэшын: Sağmak».
-«Шэху: Beyaz krem. Шэхудэ: Krem ilaç. Шэплъ: Kırmızı krem. Мэзышэ, Мэзыш: Çam sakızı; ağaçlardan sızan yapışkan sakız».

*Bir ürünün doğal olarak ortaya çıkışını ifade eden “ш” sesinin zamansal (э) almasında ürünün başlıbaşına bir şey olarak ifade bulması yanında, söz konusu çıkma eyleminin de sürmesi ifade bulabilir. Böyle bir sürme eylemi, birlikte

götürme eyleminin de ortaya çıkmasına temel olmaktadır ki, aşağıdaki örnekler süregiden anlamında ya da birliktelikle gerçekleşen sürme ya da götürme anlamında ortaya çıkan örneklerdir:
-«Шэн: Götürmek, sürmek. Шэфын: Götürebilmek, sürebilmek. Хуэшэн: Götürme ya da sürmeye yeterli olmak; Birine götürmek. Егъэшэн: Götürtmek. Къэшэн: Getirmek; Gözde, sevgili. Хэшэн: Bir şeyin içine götürmek. Хэшын: Bir şeyden çıkarmak. Іушэн: Bir şeyin önüne götürmek. Іушын: Bir şeyin önünden götürmek. Гуэшэн: Bir şeyin yamacına götürmek. Гуэшын: Yamacından ayırmak. Дэшэн: Bir şeyin arasına götürmek. Дэшын: Bir şeyin arasından ya da içinden çıkarmak; Yukarı doğru götürmek. Ешэхын: Aşağı doğru götürmek, indirmek. Дэшеин: Yukarı doğru götürmek, çıkarmak, kaldırmak. Шиин: Uzatmak. Къэшиин: Anlatıcıya ya da referansa doğru uzatmak. Къишын: Bulunduğu yerden çıkarmak; Yumurtadan civciv çıkarmak. Блэшын: Yanından götürmek. Блэшэн: Yanına götürmek. Пышэн: Önüne götürmek. Пышын: Önünden götürmek; Önünü uzatmak, sündürmek. Пэрышэн: Önüne götürmek. Пэрышын: Önünden götürmek. КІэрышын: Peşini bıraktırmak; Temas halinde olduğu şeyden ayırmak. КІэрышэн: Yanaştırmak».
-«Пышэгъу: Muhatap. Пэш: Uca doğru uzatma olan "oda". Пашэ: Öncü, lider. КІашэ: Artçı. Баш: Sopa».
-"Olma" sözcüğünün sonuna "sürme" anlamı ifade eden bu ses anlamın gelmesi, olanın sürdürümü olarak ifade bulur ki, olan şeyin sürdürümü çok olmayı getirir:
«Хъушэ: Çokça; Sürü. Шы хъушэ: At sürüsü».

*"Шэ" sesleminin götürme ifade etmesinde, götürme eylemine özelleşmişlik dilsel işleyişte "шэ-ы" olarak kendisini gösterebilir ki, böyle bir ifadeyle ortaya çıkan "шы" sözcüğü "götürgeç" anlamı ifade etmekte olup, "at"ın adlandırılma şeklidir:
«Шыбз: Dişi at. Шыхъу: Erkek at. Шы бгъэрыпх: At göğüs bağı. Шу: Atlı. Шэсын: Ata binmek. Шыд: Ata benzeyen anlamında "eşek"».

*"Ш" sesinin bir varolandan ortaya çıkan ürünü ve bunun öteleniminin de (шэ) bir sürdürümü ifade etmesinde, birbirinden ayrılma ya da birbirine ulama ile sündürme ya da büzme eylemleri ifade bulur:
«Зэпышэн: Birbirine yanaştırmak, ulamak. Зэпышын: Birbirinden ayırmak; Sündürmek. ЗэІушэн: Uç uca yanaştırmak; Büzmek. ЗэІушын: Ayırmak; Açmak. ЗэщІэшэн: Büzmek. ЗэщІэшын: Sündürmek. Шыхьын: Sarmak».

*Bu ses anlamın çıktı ya da ürün ile sürdürüm ifade etmesinde kendi kendine sünen, olması gerektiği gibi olmayıp yamulmuş olan, ya da ait olduğu şeyden ötelenmiş ve mahrum kalmış olan anlamlar ifade bulur:
-«Іушэ: Yamuk ağızlı; Yamuk, çelimsiz. Нашэ: Şaşı. Щхьэшэ: Başı yamuk, eğri. Іэшэ: Eli sakat, çolak. Лъашэ: Topal».
-«Іэншэ: Elsiz, kolsuz. Лъэкъуэншэ: Ayaksız. Щхьэншэ: Kafasız. УкІытэншэ: Utanmaz. Анэншэ: Annesiz. Адэншэ: Babasız. Анэ адэншэ: Anne babasız. Къуэншэ: Oğulsuz, çocuksuz. Къуаншэ: Eğri, doğru ya da düz olmayan».

*Bir canlının ürün vermesi onun doğal halidir ki, onun ürün veremeyecek durumda olması, nutkun tutulması, kendine kapanarak kalması, bir şeylere katlanması gibi olgular da "ш" ses anlamında ifade bulur:
-«Ешын: Yorulmak. Зэшын: Kendi kendine yorulmak; Бıкmak. Езэшын: Бıкmak, usanmak, yorulmak. Зэшыгъуэ: Yorucu. Езэшыгъуэ: Бıктıрıсı».
-«Шынэн: Korkmak. Гъэшынэн: Korkutmak. Шынагъуэ: Korkunç. Шынэкъэрабгъэ: Korkak».
-«ШыIэн: Katlanmak, sabretmek».

*Katlanma eyleminin "çekmek" fiiliyle karşılanması söz konusu olsa da, "çekmek, tartmak" gibi "ш" sesinin bulunduğu pazar işlerine ilişkin anlamlara gelen aşağıdaki sözcüklerin Ortadoğu dilleri kökenli olduğu ve Adıgeceye oradan geçmiş olduğu ifade edilebilir:
«Шэкын: Çekmek, katlanmak; Tartmak, çekmek. ШэкыгъуафIэ: Katlanılabilir, kolaylıkla çekilir olan. Шэкыгъуей: Katlanılmaz, çekilmez. Бэшэк: Çok şeye katlanabilen, sabırlı».

«К-Ч, КУ, КI, КIУ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

«К-Ч» SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"К-Ч" sesleri birbirinin ikamesi olarak farklı şivelerde yer alan sestirler ve yazılı Khabardey şivesinde "ч" sesi kullanılmaktadır. Ancak, bu ses grubundaki diğer seslerin doğuşuyla ilişkili olması ve yazılışlarına da uyan bir harf olması bakımından biz burada "к" sesini yazmayı ve temel almayı uygun bulduk. Konu edilen bu ses Türkçedeki ince bir "*k*" sesidir ve duyulmasına uygun olan anlamlar ortaya koyar. Bu ifadeden olarak, ince ve sert bir şeyi koparmada ya da bir çatlama olayında duyulan sese benzeyen bu ses, böyle olayların ifadesinde kendisini göstererek dilsel işleyişte yer alır. Aşağıda "к" sesi temelinde oluşan sözcükler gruplandırılmıştır.

*Öncelikle, "çat" diye koparılan bir çubuğun adı (кы) olan bir sestir ve bir koparma ya da çatlama ifade eden eylemler bu sesin fiilleniminde ortaya çıkar:
-«Кы: Çubuk, çıta. Кы цIыкIу: Küçük çıta. Кы къуаншэ: Eğri çubuk. Кы захуэ: Düz çubuk. Кыщмыщ: Çalı çırpı».
-«Гуэкын: Koparmak. Къыгуэкын: Belirli bir şeyi ya da şeyden koparmak. Зэгуэкын: Birbirinden koparmak, ayırmak. ФIэкын: Takılı olduğu yerden koparmak. Хэкын: Dikili olduğu ya da bulunduğu alandan koparmak. Дэкын: Arasından koparmak. ЩIэкын: Altından koparmak».

*Bacakların ayrılması olan adım atmak da benzetme olarak bu ses anlamda ifade bulur:
«ЛъэбэкъуитI щы кын: İki üç (birkaç) adım atmak. Зыкъикын: Kıpırdamak, hamle yapmak. Зыкъик!: Kıpırda!».

*"К" sesinin zamansal (э) almasında bir çubuğun çoğalması anlamı ortaya çıkar ki, yığılmış çubuklar ile çubuklardan yapılan şeyler ve iyi çubuk olacak ağaç isimleri kendisini gösterir:

«Кэу: Çubuktan yapılan çevirme; çalı çırpı yığını. Кей: -Çubuktan yapılmış- fiçi; İyi çubuk olan bir ağaç cinsi. Кэщей: Şimşir ağacı».

*“К” sesinin zamansal almasında bir şeyin yarılması ve ayrılması olarak bir çatlama olayının kendisi de ifade bulur:
«Кэ: Dalak. Кэн: Çatlamak. Къэкэн: Bizzat çatlamak. Зэгуэкын: Birbirinden ayrılma olarak çatlamak».

*Birbirine yakın bir mesafe ve aralığın ifadesi olmak bakımından olsa gerektir ki, aynı ses anlam sığ durumun da ifadesinde kendisini gösterir:
«Кэндж: Sığ, derin olmayan».

“КУ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“К” sesinin ince ve tiz bir ses olmasında ince çatlakların ve adeta içsizcesine ince çubuğun ifadesini vermektedir; onun bir açılınım (у) kazanması bir iç durumu yaratmalıdır ki, “ку” ses anlamı burada kendisini gösterir. Aşağıda bu ses anlam temelinde ortaya çıkan sözcük örnekleri verilmiştir.

*Bir “iç” anlamı temelinde doğrudan ortaya çıkan sözcük örnekleri şöyledir:
«Ку: İç, çekirdek, orta. Ку нэф: İçi çürük, çürük çekirdek. Ку нэщI: İçi boş, boş çekirdek. КуцI: Bir şeyin en derin ve iç bölgesinin cıvık bölge olması da dahil olmak üzere, konu olan şeyin niteliğinin kayboluşuna ilişkin olması olgusu ile içteki yok ya da yoktan doğan öz anlamlarında “çekirdek”. КупщIэ: İçte yapılanan ya da oluşan anlamında “çekirdek”. Кулъ: İçte yatan ya da içteki organizma potansiyeli olan şey anlamında “çekirdek”. Нэкулъ: Kaynak içinde yatan ya da organizma potansiyeli bulunan kaynak anlamında “çekirdek”. Кугъу: Özü kemiren anlamında “ökse otu”».

*Bir içe ya da ortaya sahip olan şey bir derinlik veya çukurluktur:
«Куу: Derin. КууIуэ: Pek derin, derince. Кумб: Çukur».

*Bir iç ya da çukurluğun kapatılması da aynı ses anlamda ifade bulur:
«Кудэн: Tıkamak. Дэкуэн: Arasına sokmak. Хэкуэн: İçine sokmak, banmak. ЩIэкуэн: Altına sokmak. Iукуэн: Önüne sokmak. Цакуэ: Arasına girilen kıldan şey anlamında “aba, yamçı”».

*Bir orta kavramı da aynı ses anlamda ifade bulmaktadır:
«Ку: Orta. Ику: Ortası, içi. И ку: Ortası, ara bölgesi, çekirdeği. КуэщI: Kucak. ЩIыбыку: Sırt ortası. Зэхуаку: Ara (bir şeylerin arası). ЛIыку: Orta yaşlı adam. Курыт: Orta, ortalama olan. ЛIы курыт: Orta yaşlı adam. Хьэку: Fırın. Утыку: Meydan, orta yer. Хэку: Adıge ülkesi».

*“Çok olan şey” bir derinliğe sahiptir ki, iç veya ortasından söz edilebilir:
«Куэд: Çok».

*Bir iç ve özün ifadesi olan ve bu bakımdan da bir doğurganlık ile temelliği işaret eden “ку” sesinin sesler arasındaki yerinin dişil olması beklenir ki, öyledir. Adıge toplumunda kız isimlerine takılmış olan isimlerden örnekler aşağıda verilmiştir:
«Кунэ. Кукуэ. Куакуэ. Куцэ. Куацэ. Курэ. Кулэ. Нэку. Нэкунэ. Нэкурэ. Джыку. Хьэкукуэ. Хьэкунэ. Хьэкуцэ...».

“КI” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“К” sesinin kesmeli ve bastırılmış telaffuzu “кI” sesini verir ve aralarında fonetik benzerliğin de gösterdiği gibi anlamsal benzerlik ya da yakınlık da mevcuttur. Bununla birlikte, “кI” sesinin anlamsal olarak daha derin olduğunu ve varoluşsal niteliği bulunduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, koparılan (къыпыкын) çubuk (кы) “кI” ses anlamında ifade bulan şeyin bir parçasıdır.

Doğal olarak tohumdan sürgün vererek toprağın çatlamasıyla (кэн) ortaya çıkan ve bir bitki çubuğunun (кы) mümkün hale gelmesi ile büyümesinde ifade bulan bir ses anlamdır “кI” sesi. Onun fiil formu (кIын) bir bitkinin büyüme eylemidir. “КI” ses anlamı, bu olayın tam da bu ortaya çıkış noktasında kendisini göstermekte olmalıdır. Buradan itibaren de, ortaya çıkan şeyin büyümesi eylemi ile bu ve benzeri eylem ve olguların ifadesinde kendisini gösterir. Böyle bir olgu (кI) zamanın bir fonksiyonudur ve zamanla (э) da biter (кIэ). “КI” sesi bir zamansal süreç ifade eder ve böyle bir olguyu bünyesinde taşır; bu nedenle, zamansal süreklilik ile zamansal bitim onun anlamsal karakteridir.

Bir büyüme eyleminin her bir adımı da bir bitkinin ortaya çıkışına ilişkin bir eylemdir ya da bir tohumdan sürgün verme noktasına ilişkin bir eylemdir. İşte, “кI” ses anlamı temelde böyle bir olguyu ifade bakımından dilsel işleyişte mevcuttur. Böyle bir doğal işlemle bir sürgün olarak ortaya çıkma ve sürmenin ifadesini veren bu sesin dildeki işlevi az değildir. Her tür sürme, devam etme, çıkma, ayrılma ve son bulma olgu ve eylemleri “кI” ses anlamı temelinde ifade bulur. Bununla kalmaz, her vaolanın bitimli olması gerçeğinde, her şeyin dışındaki bir şeyle ilişkisi de aynı ses anlam temelinde kurulur.

Aşağıda bu sesin bulunduğu sözcükler gruplanarak verilmiştir.

*Bitkiye özgü olan ortaya çıkma ve doğal büyüme “кIы”nin fiillenimiyle ifade bulur:

-«КъикIыкIын: “Peyda olup (къ) kılgılanarak (и) ortaya çıkma (кIы) ve sürmek (кIын)” anlamında ifadesini bulan bu sözcük bir tohumdan sürgünün ortaya çıkması fiilidir (örneğin, patatesin göğermesi olgusu)».

-«КIын: Çıkmak, sürmek, büyümek. КъэкIын: Bitki için büyümek. КъэкIыгъэ: Bitki. КIыр: Gür ve güçlü sürgün –filiz –bitki. ».

-Aşağıdaki sözcükleri de yalnız bitkilere ilişkin anlamlarda okuyunuz:

«ДэкIэн, ДэкIын: Bir şeyin arasında bitmek. ДэкIыхьын: Bir şeyin arasında bitedurmak. ДэгъэкIэн, КъыдэгъэкIэн: Bir şeyin arasında büyütmek. ЗэдэкIэн, ЗэдэкIын: Birlikte büyümek, sürmek. КъуэкIэн: Bir şeyin arkasında büyümek. ХэкIэн, ХэкIын: Bir şeylerin içinde büyümek. ХэгъэкIэн: Bir şeylerin içinde büyütmek. ЗэхэгъэкIэн: Birbiriyle karışık büyütmek. ГуэкIэн: Bir şeyin kenarında büyümек. ГуэгъэкIэн: Bir şeyin kenarında büyütmek».

*Bir bitkinin büyümesi zamanın bir fonksiyonu olarak ve doğal bir şekilde gerçekleşen bir eylemdir. Böyle bir büyüme zamanla gerçekleşmektedir ki, zamanın ona getireceği şey de bu büyümenin bir son bulmasıdır. Sonlanmanın böyle ortaya çıkması dilsel işleyişte her “son, arka, geri vb” gibi ifadeleri mümkün kılar. Zamansal ya da mekansal olarak bulunulan ve bu nokta bakımından da önde

olan şey vardır ki, bu bakımlardan bir arka ya da geride kalma hep vardır; bu temelde de dilsel işleyişte ifadeler çoğalır. “КІ” sesinin zamansal (э) almasında ortaya çıkan “son” anlamı dilsel işleyişte her tür sonlandırma ve kısa kesmede olduğu gibi kaçınılmaz olan sonun uzatılması olarak da ifade bulur:
-«КІэ: Son; Kuyruk. КІэн: Eklem; Aşık kemiği. ІэфракІэ: Dirsek. ЛъэкІампІэ: Bacak arkasındaki bölge anlamında “baldır”. КІэбдз: Kuyruk sokumu. КІэтІий: Barsak. КІапэ: Kuyruk, arka uç; Kenar. КІасэ: Geç. КІапсэ: İp. КІанэ: Bir katı cismin küçük bir parçası, birimi».
-«КІэщІ: Kısa. КІагуэ: Kısa, küt».
-«КІы (кІэ-ы): Sap. УэщыкІ: Balta sapı. КІыхь (кІэ-ы-хь): Uzun».

*Bir şeyin kendi ekseninde ön ve arka ya da baş ve son taraflarının yer değiştirmesi eylemi dönmek olarak ifade edilebilir:
-«КІэрэхъуэн: Dönmek. КІэрахъуэ: Dön, dönen, döner; Toplu tabanca. ГъэкІэрэхъуэн: Döndürmek. ЗыгъэкІэрэхъуэн: Kendi kendine dönmek».
-Başlamış olan böyle bir dönme olgusunun devam etmesi sözcük sonuna gelen “кІын” sonekleminde ifade bulur:
«КъекІэрэхъуэкІын: Kendi ekseni etrafında dönmek. КъегъэкІэрэхъуэкІын: Kendi ekseni etrafında döndürmek».
-Bir değişme olgusu da, olmuş (хъу) olan şeye zamanın (э) getireceği bir olgudur ki, bu bir sürme (кІын) olgusunda gerçekleşir; bu, olmuş olan şeyin nihayet (кІэ-ы) bulmasıdır; değişim, olmuş (хъу) olandan çıkılmasıdır (кІын):
«ЗэхъуэкІын: Değişmek. ЗэгъэхъуэкІын: Değiştirmek».

*Bir şeyin arkasını dolanmak da buna benzer bir kurgudur. Yönelim (е) önkoşulunda yapılan bir eylemin (örneğin, “жэн”) arka (кІэ) bölgeye ilişkin olması ve oraya ilişkin olarak bitmesi (кІэ-ы) “кІын” fiillenimidir:
«ЕкІуэкІын: Bir şeyin etrafını dolanmak. ЕхуэкІын: Bir şeyi bir şeyin arkasına doğru sürmek -kovalamak. КъехуэкІын: Birini kovalamak. ЕжэкІын: Bir şeyin arkasına doğru koşmak».

*Bir şeyin arkasına ilişkin eylemlerle birlikte peşine düşme ya da arkasına takılma gibi ifadeler de “кІ” ses anlamında ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte, her şeyin bir sınırı ve sonu olması gerçeğinde, konu olan şeyin sınırdaşlığında gerçekleşen ve o şeye ilişkinlik taşıyan eylem ve olgular da aynı ses anлamında ifade bulabilmektedir:
«КІэрыкІын: Peşini bırakmak; Çıkmak (örneğin, bir leke). КІэрыгъэкІын: Peşini bıraktırmak; -Lekeyi- çıkarmak. КІэзызын: Titremek. КІэрылъхьэн: Kenarına bırakmak. КІэрыпхэн: Bir şeye bağlamak. ЗэкІэрыпхэн: Birbirine bağlamak. КІэрыпщІэн: -Bir şeye- yapışmak. КІэрыгъэпщІэн: -Bir şeye- yapıştırmak. ЗэкІэрыгъэпщІэн: Birbirine yapıştırmak. КІэрынэн: Olduğu ya da yapıştığı yerde kalmak. ЗэкІэрынэн: Birbirine yapışmak, birbirine takılı kalmak. КІэрыІулІэн: -Bir şeye- çakmak, ulamak, sağlamca tutturmak. КІэлъыжэн: Arkasından koşmak. КІэлъыкІуэн: Peşinden yürümek, arkasından gitmek. ЗэкІэлъыкІуэн: Birbirine gitmek, birbirini ziyaret etmek; Birbirine uymak. Іуэху зэкІэлъыкІуэ: Uygun iş, sağlam iş. КІэлъыплъын: Birine bakmak, kollamak; Birinin arkasından bakmak. КІэрыхуэн: Bir şeyin kenarına ya da yamacına sığmak; Bir yamaca -kovarak-

sürmek. КIэрыхун: Bir şeyin kenarından ya da yamacından kovmak; Yapmakta olduğu işten kovmak; Asılı ya da takılı olduğu bir şeyden düşmek. КъыкIэрыхун: Bir şeyden düşmek; Bir şeye geç kalmak; Bir şeyi ilişkide bulunduğu şeyden ayırmak, ondan kovmak. КIэрышын: Bir şeyden ayırmak, ondan çekmek. КIэрышэн: Bir şeye yanaştırmak; bir şeyle yüz yüze getirmek; Bir şeyi –örneğin, bir yamaca- götürmek, sürmek. КIэрыщIэн: Bir şeye ulamak -bağlamak. КIэрытын: Bir şeyin kenarında ya da yamacında dikili durmak. КIэрысын: Bir şeyin yamacında oturmak. КIэрылъын: Bir şeyin yamacında yatmak; Bir şeyin üzerinde bir şey olmak. Щыгъыным ятIэ кIэрылъщ: Giyside çamur var. КIэрылъхьэн: Bir şeyin yamacına koymak».

*Çıkma anlamından itibaren bir terk etme olgusunun da ifadesini mümkün kılan "кI" sesinin bir ses ya da sözcük sonuna gelmesi halinde, o sözcük anlamının sınırına ya da sonuna ilişkin olan bir eylemsel anlam ortaya koyar:

«ЩIэкIын: Bir şeyin içinden ya da altında çıkmak, dışarı çıkmak. ХэкIын: Bir çoğuldan çıkmak, ayrılmak; Bir lekenin çıkması. ИкIын: İçinden çıkmak. ИвыкIын: İyice kaynamak. ИлIыкIын: Bir şeyden ötürü ölmek. IукIын: Önünden çekilmek. БлэкIын: Bir şeyin kenarından geçmek; Bir şeyi herhangi bir konuda geçmek. КъуэкIын: Bir şeyin arkasından çıkmak. КъыкъуэкIын: Ortaya çıkmak. ТекIын: Bir konuda birini geçmek; Bir leke ya da rengin çıkması, rengin solması. ХэкIын: Bir çoğuldan çıkmak; Bulunduğu yerden çıkmak (bir renk ya da lekenin çıkması). ХэгъэкIын: Çıkarmak (işten çıkarmak ya da bir leke çıkarmak). ГуэкIын: Ayrılmak. ГуэгъэкIын: Ayırmak. ФIэкIын, КъыфIэкIын: -Takılı olduğu yerden- çıkmak. ФIэгъэкIын: -Takılı olduğu yerden- çıkarmak. IэщIэкIын: Elden kaçmak; Kurtulmak».

*Bir şeyden çıkma olayının o şeyi terketme ve sonuna ilişkin bir olgu olması "кIэ" sonekleminde ifade bulabilmektedir ki, buradan, sıvı ya da akışkan olan şeylerin bir şeyden dökülerek çıkması eylemi de ifade bulur:

«ЩIэкIэн: Altına dökmek. ХэкIэн. Bir şeylerin içine dökmek, katıştırmak. ИкIэн: İçine dökmek. ДэкIэн: Arasına dökmek. ТекIэн: Üstüne dökmek. Псы зытекIэн, Псы зытекIэжын: Üstüne su dökmek; Su dökünmek, duş almak».

*Bir şeyden çıkma anlamı ifade eden "кI" sesi sonek olması halinde, sonuna geldiği sözcük anlamı temelinde ortaya çıkan olgu ve eylemleri ifade eden sözcüklerin doğuşunu sağlar:

-«IэщIэкIын: Elden çıkmak. IэдэкъэщIэкI: Elden çıkma. Мы тхылъыр сэ си IэдэкъэщIэкIщ: Bu kitap benim elimden çıkmadır. ХэдыкIын: Bir şeye işlemek; nakış işlemek. ХэдыкI: Nakış, örgü. Гъэшхэкl: Tarım ve hayvancılık ürünü. ХэдэхэкI: Bahçe bostan ürünü. ЩэкI: Satın alınan ürün anlamında "kumaş". ГъущIхэкI: Demir işçiliği ürünü».

-Bu ifadeler bir alana ilişkin olarak ortaya çıkan ürünü ve dolayısıyla da bir ürünün cinsini ortaya koyarken, bir şeyin işlenerek nihai şeklinin verilmesine ilişkin ifadeler de "кIэ" seslemi bitimli olarak ortaya çıkar:

«ГъукIэ: Maden işçiliği, ustalığı; Maden ve demire biçim vererek işleyen usta. ГъукIэн: Maden ve demire biçim verme amelesinde bulunmak; maden ve demir

işletmesi yapmak. ДжэдыкIэ: Tavuktan çıkan ya da tavuk ürünü anlamında "yumurta"».

*Bir elden çıkma ya da emek ürünü olan şey bir beceri ve zanaattir, bir yetenek işidir. Herhangi bir şeyin yaptığı şey, onun yeteneği ve yapabilirliği olarak, konu olan şeyden ortaya çıkabilendir ki, bu tür ifadeler de "кI" ses anlamın filleniminde ifade bulur:

«ЛъэкIын: Organizmadan ya da bünyeden çıkabilen şeyi ifade bakımından "yapabilmek"; Bünyenin yeteneğinin ifadesi olmak bakımından "çekmek, katlanmak". ЛъэкI: Yeterlilik, güç. ЛъэкIыныгъэ: Yeterlilik, yetkinlik. ЗэфIэкI: Halletme, beceri. ЗэфIэкIын: Bitmek, hallolmak. ЗэфIэгъэкIын: Bitirmek, halletmek. ХузэфIэкIын: Bitirebilmek, halledebilmek».

*Aynı kurgu doğrultusunda, bu sesin soneklem olmasında kurulabilen başka ifadeler de aşağıdadır:

«ЩыкIын: Varoluşundan (щ) çıkmak (кI) anlamında "yabancılaşmak". Гу щыкIын: İğrenmek. ГущыкI: İğrenç. СэкIын: Varoluşun sürdürümüne ilişkin işleyişten (с) çıkmak anlamında "iğdiş etmek". УкIын: Dayaktan (уэ-ы) geçirmek (кIы-н) anlamında "döğmek". УкIытэн: Açılımdan (у) çıkarak (кI) ötelenmek (тэ-н) anlamında "utanmak"».

*Bu işleyiş, "кI" sesinin "bir kez" ifadesinin sonuna gelmesi halinde bizi "hiç kez"e götürür; aynı sesin "bir"in kılgısının söz konusu olduğu ifadenin sonuna gelmesi halinde de bizi bir şeyin kılgılanmadığı bölgeye götürür:

«Зэй, ЗэикI: "Bir kez (зэ) de (й), dahi" –olmaktan- çıkmak (кI); bir kez bile – olmamak-. ЗикI: "Bir" kılgısından çıkma anlamında "bir şey olduğu yok, hiç". ЗырикI: Hiç, hiçbir şey».

*Nihayet bulma (кIэ) bir şeyin sonunu ve bitimini ifade eder ki, konu olan şeyin tam dışından ya da nihayete erdiği noktadan ortaya konması işlevine de sahiptir. Bu ifadeden olarak, "bir" ya da "bir kez" ifadelerinin sonuna bunların nihayetini ve dışından ifade edilmesini sağlayan "кIэ" sesinin gelmesine ilişkin anlamlar aşağıdadır:

«ЗыкIэ: Bir olarak, bir ile. ТIукIэ: İki ile. ЗэкIэ: Bir olarak; Bir ile; Bir an için; Birden, tümüyle. ЗэкIкIэ: Tümüyle, büsbütün».

*"КIэ" sesinin sonek olmasında, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, soneki olduğu anlam tümüyle kapsanır; buradan, söz konusu anlama ilişkin olan ve ona göreli olan yeni ifadelerin de ortaya çıkması mümkün olabilir:

-«СэркIэ: Bence, bana göre. УэркIэ: Sence. ХэткIэ?: Kime göre?. ХэткIэй: Herkese göre, herkes için».

-Bir soru ya da bir işaret etme ve gösterme ifadelerinin sonuna "кIэ" sesi gelmekle, konu olan sorunun ilişkili bulunduğu şeyi ifade ederken, işaret etme ve gösterme ifadelerini bir yöne ilişkin kılar:

«ДэнэкIэ?: Ne tarafta?. АбыкIэ: O tarafta. МобыкIэ: Şu tarafta».

-Bir çekimli fiil ya da eylem durumundaki bir ifadenin sonuna gelen "кIэ" sesi sürmekte olan bir fiil ve eylemin sürmekte olduğuna ilişkin, eylenme tarzı ile eylemin gidişatına ilişkin ifadeler ortaya koyar:

«КIуэкIэ: Gitmekle; Gitme tarzı. КъэкIуэкIэ: Geliş şekli. ТхэкIэ: Yazma tarzı-şekli. Iуэху щIэкIэ: İş yapma tarzı. ПсэлъэкIэ: Konuşma tarzı-şekli».
-Fiil çekimi niteliği bulunmayan ve genel kurguya kavuşmuş olan bir sözcüğün sonuna gelmekle de, belirli olan bu sözcük anlamını dışarıdan ifade ve işaret ederek, o anlamla bir ilinti ortaya koyar; Türkçedeki "ile" işlevi ortaya koyar. -Bu durumda sözcüğün yapısal mimarisi olduğu gibi kalır-:
«ПсалъэкIэ: Söz ile. ХабзэкIэ: Adet olduğu üzere, usul olduğu üzere, temayüller doğrultusunda. ХабзэмкIэ: -Bilinen- usuller ya da temayüller doğrultusunda-çerçevesinde. ЛIыгъэкIэ: Zorla, zoraki. ФIыгъэкIэ: İyilikle».

"КIУ" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"КI" sesi bir bitkinin kendiliğinden ortaya çıkışı ve büyümesine ilişkin bir ses anlam olarak, söz konusu eylemin tekilliğini ifade eder. Böyle bir tekil durumun birbirinden ayrı iki şey tarafından uyumlu ya da paralel sürdürülmesi bu sesin (кI) açılınımı (у) olarak ifade edilebilir ki, "кIу" sesi böyle bir uyumu ifade eden bir ses anlamsaldır. Eylemlerin birbirine uyumu ya da iki şeyin birbirine paralleliği "кIу" sesinde ifade bulur. Buradan da anlaşılacağı gibi, "кIу" sesinin işlevsellik kazanması için en az iki şey gerekir ya da bir şeyin kendinde uyumunun söz konusu olması gerekir. O halde, bu sesin tekilliği bir anlam ortaya koymaz, başlıbaşına bir anlamı olmaz. "КIу"nın ortaya çıkması için en az iki "кI" olgusu gerekir; bu durumda aralarında bir ilişki mümkün hale gelir ve bu ilişki birinden diğerine bir açılımdır (у). Böylece, en az iki şey arasında bir ilişki ve karşılaştırma söz konusu olabilir; burada bir paralellik ya da uyumsuzluk ifadesi olmak bakımından, ilişkili bulunduğu anlamlara göre olumlu veya olumsuz olarak "кIу" sesi işlev görebilir.

Aşağıda bu ses anlam temelinde oluşan sözcük örnekleri verilmiştir.

*Kendi kendine ya da birbirine uyan şeylerin ifadesinde "кIу" ses anlamı kendisini gösterir:
«ЗэкIун: -Birbirine ya da kendi kendine- uymak. ЗэдэкIун: Birbiriyle uyumlu olmak. ЗэкIуж: Kendi kendine uyan, yakışan. ЩIалэ зэкIуж: Yakışıklı çocuk. КъекIу: Yakışık. ЛIы къекIу: Yakışıklı adam. ЕкIун: Uymak, yakışmak. ЕмыкIу: Uygun olmayan, yakışık almayan, ayıp».

*Ayrıca, "кIу" sesi soneklemi olduğu ses anlamı uyum eyleminde işletir ki, bu durumda ортaya çıkan ifade, soneki olduğu ses ya da sözcük anlamına uyan ya da giden anlamını kazanır:
«ЦIыкIу: Hiçle uyumlu olan ya da yok noktasına giden anlamında "küçük". ТIэкIу: Çoğalmanın başlangıcına uygun olan, dolayısıyla da çoğalma ihtiyacında olan anlamında "az"».

*İki şeyin birbiriyle uyumu Türkçede de onların birbirine gittiği şeklinde ifade edilmektedir. Bir uyumun olması için en az iki elemanın varolması gereği ifade edilmiştir ki, böyle bir uyumu ifade eden "кIу" sesinin kendisinin zamansal (э) alması halinde ortaya çıkan seslem (кIуэ) uyumlu bir yola koyulmuşluğu mümkün kılar. Bu durumda da, ilk ortaya çıkan eylem yürümek ya da gitmektir:

-«КIуэн: Yürümek; Gitmek. КIуэжын: Geri dönmek ya da tekrardan gitmek. КIуэфын: Yürüyebilmek, gidebilmek. КIуэпэн: Tamamen gitmek, yürümek. ЗекIуэн: Yürüyüş yapmak. ЗекIуэ: Yürüyüş, gezi, seyahat. КIэлъыкIуэн: Peşinden gitmek. ГъэкIуэн: Gitmesini sağlamak, göndermek. ДэкIуэн: Beraberinde gitmek; Varmak. ЗэдэкIуэн: Birlikte gitmek; Birbirine gitmek; Birbirine varmak. ТекIуэн: Üzerine gitmek; Yenmek».
-«КIуэтэн: İlerlemek, ötelenmek. КъэкIуэтэн: Gözlemciye ya da referansa doğru ilerlemek. ИкIуэтын: Çekilmek. КъикIуэтын: Geri çekilmek. IукIуэтын: Önünden çekilmek. ХэкIуэтэн: İçine çekilmek; Zamanın ilerlemiş olması anlamında "geç vakit olmak". КъекIуэкIын: Dolanmak, çevrelemek».
-«КIуэдын: Kaybolmak. КIуэдыжын: Geri kaybolmak; tekrar ya da iyice kaybolmak. КIуэдыгъуэ: Kayıp. КIуэдыгъуей: Zor ya da kötü kaybolan şey; iyice kayıp. КIуэдыгъуафIэ: Kolayca kaybolabilen. ГъэкIуэдын: Kaybetmek. КIуэсэн: Kaçmak, sıvışmak».
-«КъэкIуэн: Gözlemci ya da referansa doğru gerçekleşen "кIуэн" eylemi olarak "gelmek". КъэгъэкIуэн: Gelmesini sağlamak; Bir referans noktasına "göndermek". НэгъэкIуэн: Eylemi yapandan itibaren gerçekleşen ya da bir referans noktasına ilişkin bir eylem olarak "göndermek". КъэкIухьын (кIу-хьы → кIуэ): Gezmek; gezinti yapmak. КъэкIуэхьэкIуэ: Gezinti, gezmeye gitme olgusu».
-Bir gitme (кIуэ) ya da yola koyulma işinin bir ötelenim (э) niteliği bulunmaması hali, gitme ya da yürüme eyleminin yol alma niteliğinin gerçekleşmemesi hali "кIуэ-ы" olgusudur. "КIуэ" eyleminin bir şeyin kendisinin bir eylemi değil de, o şey üzerinde bir dış güç tarafından gerçekleştirilmesine ilişkin eylemler de "кIуэ-ы: кIу" değişimi temelinde ifade bulur:
«КIуриин (кIуэ-ы-р-ии-н): Yıkılmak, düşmek. ИкIутын (и-кIуэ-ы-т-н): -Bir şeyleri bulunduğu şeyden dışarı- dökmek. ИкIутэн (и-кIуэ-ы-тэ-н): -İçine-dökmek, boşaltmak.».

*Gitme ya da yürüme anlamlarında bir uyumlu yolda olmayı ifade eden "кIуэ" sesleminin bir ses ya da sözcüğün soneklemi olması halinde söz konusu ses ya da sözcük anlamı uygun bir şekilde yoldadır. Bir şeyi uygun şeklide yapabiliyor olmak ya da bir şeyin yapıcısı olmak da burada ifade bulur; nitekim, insan hep yoldadır ve bir şeyler yürür:
-«ХъуэкIуэн: Yayılmak. ХъуакIуэ кIуэн: Yayılmaya gitmek. ЩэкIуэн: Avlanmak. ЩакIуэ кIуэн: Ava gitmek. ВакIуэ кIуэн: Çift sürmeye gitmek. КъэкIухьэкIуэ кIуэн: Gezmeye gitmek, gezintiye çıkmak».
-«ЩакIуэ: Avcı. ВакIуэ: Çift sürücü. ЗэуакIуэ: Dövüşçü, savaşçı, kavgacı. БэнакIуэ: Güreşçi. ТхакIуэ: Yazar. ПсэлъакIуэ: Konuşmacı; Konuşkan. УсакIуэ: Şair. КъэфакIуэ: Dansçı. ДжэгуакIуэ: Oyuncu. ЛIыкIуэ: Elçi. ХакIуэ: Koyverilmiş anlamında "yılkı"».

*Bir "кIуэ" olgusunun "цI"ye yolalışı derine ve içlere giden bir ifadedir:
«КIуэцI: İç. КIуэцIырыхун: İçinden ya da arasından düşmek. КIуэцIылъын: İçinde –bir şeyin- bulunması. КIуэцIырыкIын: İçinden geçmek.

КIуэцIытIысхьэн: İçine oturmak. КIуэцIынэн: İçinde –bir şeyin- kalması. ЗэкIуэцIынэн: Kabız olmak».

*Bir uyum ifade eden “кIу” sesi “ку” sesiyle benzerliğin de işaret ettiği gibi dişil bir sestir. Bu durumda da Adıgelerin kız çocuklarına taktıkları isimler arasında bu sese rastlanır:

«КIурэ. КIулэ. КIунэ. КIуланэ. КIукIуэ. КIуакIуэ. ХьэкIунэ. ХьэкIукIуэ».

«КЪ, КЪУ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“КЪ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Къ” sesi ortaya çıkan bir şeyi işaret eden bir sestir. O kendi başına bir anlam ifade etmez; nitekim, kendisi varolan bir şey ifade eden değil de, herhangi bir şeyin oluş noktasını işaret ve ifşa eden bir ses anlamsaldır. Her türden şeyin ortaya çıkması noktasındaki bir durumu ifade eden bu ses, bitkilerin doğal olarak ve kendiliğinden ortaya çıkması noktasında kendisini gösteren ve büyümesini ifade eden “кI” sesinden de öte bir ortaya çıkma ya da peyda olmanın ifadesidir. Bitkinin ortaya çıkması da her ortaya çıkış gibi “къ” sesi anlamsalında kapsanan bir olgudur.

Seslerin seslemi sırasına göre ifade ve sözcük anlamlarının ortaya çıktığı Adıgecede, ses anlamların ardışıklığı anlamının kurulmasında anlamsal hiyerarşiye sahiptir. Bir sözcükteki ses sırası sözcük anlamına ilişkin bir anlamsal oluş sırasıdır ki, kurulan anlama göre de varlıksal olarak öncel olan ses başattır ve başta seslemlenir. Bu ifadelerden olarak, “къ” sesinin bir ortaya çıkma ve peyda olmayı ifade etmesi bakımından her olan şeyden öncel bir anlamsal olduğu açıktır ve sözcük başına gelme durumundadır. Bu durumda da, ortaya çıkış ve peyda olmayı ifade eden bu ses her eylemin ortaya çıkışına ilişkin bir ifade ortaya koyar ki, her fiilin başına gelerek o eylemin ortaya çıkışını da ifade eden bir yeni anlamın kurulmasını sağlayabilir. Böylelikle de mevcut fill sayısı ikiye katlanabilir.

Bir ortaya çıkış ifade eden bu sesin genellikle fiillerin başında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bir ortaya çıkış noktasının bir var-yok noktası olması gerçeğinde, bu ses bir fiil çekimi sonunda kendisini göstermekle söz konusu eylemi çıkış noktasına -yani kaybolma noktasına- götürebilmekte olup, söz konusu eylemi olumsuzlama bakımından işlev görmektedir. Aşağıda bu sesin bulunduğu sözcükler gruplandırılmıştır.

*Her fiilin başına gelebilen ve kendisinden itibaren de yeni fiil ve sözcüğün oluşumuna da yol açan bu sesin başında bulunduğu sözcüklerden örnekler aşağıdadır:

-Aşağıdaki sözcükler bir eylemin başlangıç durumuna ilişkin örneklerdir:

«КъыхэкIын: -İçinde bulunduğu bir şeyden- çıkmak. КъыдэкIын: Arasından çıkmak. Къыдэжын: Arasından koşarak çıkmak; Gözlemcinin ya da bir referansın söz konusu olduğu yukarı kısma doğru koşmak. Къыхэнэн: Bulunduğu şeylerin içinde kalmak. КъыхуэкIуэн: Gözlemciye ya da bir referansa -yönelik olarak- gelmek. Къыхуэнэн: Bir şeyin birine kalması. Къыпысын: Bir şeyin ucunda

oturmak. Къыпыкын: Koparmak. КъыфIэщIын: Sanmak. КъыгурыIуэн: Anlamak. КъыжыIэн: Söylemek».

-“Къ”нын zamansal almasıyla ortaya çıkan “къэ” seslemi ortaya çıkarak (къ) yola koyulmuşluk (э) ifade eder ki, gözlemci ya da kastedilen bir referansa doğru eylenen anlamlar ortaya koyar. Aşağıdaki sözcükler bu ifade temelinde okunmalıdır:

«КъэкIуэн: Yürümek anlamına gelen “кIуэн” eyleminin bir gözlemci ya da bir referansa göre ortaya çıkarak (къ) ötelenmesi (э) hal ve koşulunda gerçekleşiyor olması, konu olan gözlemci ya da refernasa doğru gerçekleşen bir yürüme eylemidir ki, bu bir “gelmek” eylemidir. Къэжэн: Gözlemciye doğru koşmak. Къэгъэжэн: Koşturmak. Къэвэн: Kaynamak. КъэкIын: Çıkmak (bitki için). Къэгубжьын: Kızmak. КъэIуэн: Ötmek, seslenmek, anlatmak. Къэпсэлъэн: Konuşmak. Къэфэн: Dans etmek. Къэфыхьын: Dans ededurmak. Къэсын: Yetişmek. Къэхъун: Olmak, meydana gelmek. Къэуэн: Hamle yapmak; Yıkılmak, çökmek. Къэжьын: Kusmak. КъэцIыхун: Bir şeyi bilmek, tanımak. КъэщIэн: Bir şeyi –kılgısal olarak- bilmek. Къэкъэн: Vaklamak. Дыркъакъэ: Çan (hayvanlara takılan çan, zil). Къэщын: Kıl ya da tüy kırpmak. Къэлэн: Görev. Къабзэ: Temiz».

-Aşağıdaki sözcükler de “къ” sesini izleyen “и” ile ortaya çıkan sözcüklerdir ki, bir mekan ya da mekansala (и) ilişkin olarak ortaya çıkan (къ) eylemlerin ifadeleridir:

«КъикIын: İçinden çıkmak. Къихьэн: İçine girmek. Къихын: İçinden çıkarmak. Къырихын: Bir şeyin içinden bizzat bir şeyi çıkarmak. КъищIэн: Bizzat bir şeyi yapmak ya da bilmek. КъырищIэн: Bir şeyi bizzat bir şeye yapmak. Къилъын: İçinden atlamak; Çıkışmak; Kızarak sıçramak. Къилъэн: İçine atlamak. КъиIун: Bir şey ötmek, söylemek; İçine sokmak. КъиIуэн: Bir şey söylemek; İçine sokmak. Къипсэлъын: Bir şey konuşmak; Bir şeyin içinden konuşmak».

-Aşağıdakiler de “къ” sesini izleyen ve bir yönelim ifade eden “е” ile ortaya çıkan sözcüklerdir ki, yönelimsel (е) ilişki temelinde ortaya çıkan (къ) anlamlar ifade eder:

«КъекIун: Yakışmak. Къеблэгъэн: Buyurmak. Къелын: Artakalmak, kurtulmak. Къесын: Kar yağmak. Къепсын: Esnemek. Къепсыхын: Oturduğu yerden aşağıya -süzülerek- inmek. Къешхын: Yağmur yağmak. КъекIуэкIын: Bir şeyin meydana gelmesi olarak dönmesi; Dolanmak».

*Ortaya çıkış noktasını işaret eden “къ” sesinin Adıgecede sözcük oluşumuna ilişkin etkenler bakımından genellikle sözcük başına gelmesi beklenir ki, yukarıdaki örnekler de bunun izlenebileceği örneklerdir. Ortaya çıkış noktasının aynı zamanda söz konusu şeyin kaybolma noktası da olabilmesi gerçeğinde, bir sözcüğün sonuna “къ” sesi gelmekle söz konusu sözcük anlamı olusuz işlerlik kazanabilir:

-«Дыкъын: Ortadan kaybolmak. Щхьэдыкъ: Unutkan».

-Bir fiil çekiminin olumsuzlanması da aynı şekilde gerçekleştirilebilir ki, sona gelen “м” ile de durum iyice anlaşılır hale getirilir:

«Хъункъым: Olmaz. Хъукъым: Olmuyor. Хъуакъым: Olmadı. Хъунукъым: Olmayacak. Хъуххэнукъым: Asla olmayacak. СыкIуэкъым: Gitmiyorum. УкIуакъым: Gitmedin. КIуэнукъым: Gitmeyecek».

-"Къ" sesinin zamansal almasındaki halinin (къэ) bir fiil çekiminde soneklem olarak kendisini göstermesi ve böylece kalması durumunda bir olumsuzlamanın tam olarak ortaya çıktığını gösteremez. Ama, bu durumun bir olumlu şey olmadığı da açıktır; nitekim, soneklemin bir sözcüğün fiil kısmı olması nedeniyle "къэ" soneklemi söz konusu sözcük anlamını ortaya çıkış ya da kayboluş noktasına götürmektedir. Ancak, çıkış noktasına –soneklem olması nedeniyle de kayboluş noktasına- ilişkin olan "къ" sesi sondaki "э" nedeniyle halen işlevseldir ki, anlam bu kaybolma noktasında eylenmekle (э) müphem bir durumdadır. Bu noktadaki anlam net olarak belli olmamakla birlikte, bir soneklem olarak kayboluş noktasını ifade eden "къ" ses anlamı noktasında bulunulmak bakımından da olumlu bir anlam olmadığı açıktır; buna karşın, tam olumsuzlanmadığı da açıktır. Bir fiil çekiminde "къэ" sesinin soneklem olması böyle bir ikircikli durumun ortaya çıkmasına neden olmakta ve olumsuzlama noktasındaki bir soru işaretini doğurmaktadır:

«Хъункъэ?: Olmaz mı? Хъукъэ?: Olmuyor mu? Хъуакъэ?: Olmadı mı? Хъунукъэ?: Olmayacak mı? УкIуэкъэ?: Gitmiyor musun? ДыкIуакъэ?: Gitmedik mi? КIуэнухэкъэ?: Gitmeyecekler mi?

*Ortaya çıkmış olan çıkıntılı bir şey ya da tam formunu bulmamış bir şey de "къ"nın zamansal almışlığındaki soneklem işlevinde ifade bulur. Böyle bir olgu, "къэ"nın ifade ettiğimiz müphem durumu nedeniyledir ki, bir form olarak bozuk ve tahrif olmuş bir durumdur ya da tamamlanmamış bir form niteliğindedir. Bu şekilde "къэ"nın soneklem olmasında ortaya çıkan sözcük örnekleri aşağıdadır:

«Дзэкъэн: Dişlerin bir girme ve koparmayı mümkün kılmasının bu seslemin ortaya koyduğu anlamdaki fiilleniminde ifade bulması uygun bir ifadedir ki, bu "dişlemek, ısırmak" eyelmleridir. Дакъэ: Kütük. Лъэдакъэ: Topuk. Пакъэ: Top ya da küt burun».

"КЪУ" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Къ" sesi bir ortaya çıkış noktasını ve buradaki eylemi ifade eden bir ses anlamsaldır ki, ortaya çıkmış olan bir varolan şeyin kendisinin ifadesi değildir; bu bakımdan da başlıbaşına bir anlam ifade etmez. Ancak, bu noktada ve böyle bir eylemin (къ) açılınımsalı (у) ortaya çıktığı noktada meydana gelmiş olduğu gibi kalan bir açılınımdır; ortaya çıktığı şeye bağlı olarak kalan bir şeyi ifade eder. Böyle ortaya çıkan bir şey "къу" sesinin oluşumu ile aynı olaydır ve bu ses anlamda ifade bulur. Aşağıda bu ses anlam temelinde oluşan sözcükler gruplandırılmıştır.

*Ortaya çıktığı noktada duran ve ortaya çıktığı şeye bağlı olanı ifade eden olgu ve eylemlere ilişkin örnekler aşağıdadır:

-«Къу: Dağ; Kulp. Къурш: Dağ. Къущхьэ: Dağ başı».

-Bir şeye uygulanacak olan çekme ya da ittirme gibi güç uygulama eylemleri için bir tutamak teşkil eden şey onun kulpudur; benzer bir işleve uygun olan bir kenarı da aynı şekilde ifade bulur:
-«Екъун: Çekmek. Некъун: -Gözlemciden itibaren- çekmek. Къекъун: -Gözlemciye doğru- çekmek. Зэдэкъун: Birlikte çekmek».
-Yardımlaşmak da biribirinin işinin ucundan tutmak ya da destek olmaktır ki, bu ses anlamın ortaya koyduğu ifadeler arasına girer:
«ДэIэпыкъун: Yardım etmek. ЗэдэIэпыкъун: Yardımlaşmak».
-Yardımlaşma birinin bir işinin bir parçasından tutmak veya destek olmaktır. Böyle tutulan bir yere yapılan bir güç odaklaması da konu olan yerin ya da o şeyin bütününde sıkılmasının ifadesidir:
«Къузын: Sıkmak. ЩIэкъузэн: Altını sıkıştırmak, bağlamak. ЗэщIэкъузэн: Birbirine sıkıştırmak, bağlamak. Текъузэн: Üstünü sıkıştırmak. Хэкъузэн: İçine sıkıştırmak».
-Tutulabilen ve sıkılabilen şey bir bütünün herhangi bir kenarı ya da parçasıdır ki, her bir bütün bu şekilde kenar ya da parçalardan oluşur. Bir bütünün kendisine tutulmuş olan ve kendisini oluşturan bu kenar ya da parçaların bütünden ötelenmesi eylemi söz konusu bütünün parçalanması ya da kırılmasıdır:
«Къутэн: “Къу”dan öte (тэ) olma (н) anlamında “kırmak” ve “kırılmak”. Зэхэкъутэн: Parçalamak. Хэкъутыхьын: Bir şeyin içinde parçalamak».
-Bu örneklerde de kendisini gösterdiği gibi, bu ses anlam bütünü oluşturan parçaların ifadesidir ve parçaların bütünden ayrılması bütüne ilişkin bir parçalanmadır. Bu ses anlam (къу) bir bütüne bağlı olarak kalan parçasının, kenar ve ucunun, kulp ile sapın ifadesini ortaya koyan bir ses anlamdır:
«Бэкъу: Bacak arası. Мэкъу: Doğal olarak ve kendiliğinden (мэ) kulp (къу) ya da sap olan anlamında “ot”. Щыкъу: Parçası haline geldiği bütünü işaret etmesinde kurulan bir ifade olarak “kayın birader” ve damat açısından eşinin tarafı. Хьэкъущыкъу: Kapkacak».

*Bir bütünden ortaya çıkan ve onun bir parçası olarak duran şeyler “къу” sesinde ifade bulmakta iken, söz konusu çıkıntılar çoğulluğu ya da aralarındaki alanın bağımsız ve başlıbaşına bir şey olarak kendisini göstermesi “къу” sesinin zamansal (э) almasında ifade bulabilir:
-«Къуэ: Vadi. Къуалэ: Vadi; uzanan vadi; dalgalı arazi. Къуэладжэ: Vadi, dere, uzanıp giden çukurluk. Къуэлэбзу: Yaban kuşlar, kır kuşları. Къуагъ: Bir şeyin ardı».
-«Къуэ: Oğul, bir anne ve babadan olma. Къуэш: Kardeş. Зэкъуэш: Bibiriyle kardeş. Адэкъуэш: Amca, babanın kardeşi. Унэкъуэщ: Aynı soy ve geniş aile üyeleri. ЛIакъуэ: Ölümlü. ЛIэкъуэлIэш: Ölümlülerden olma ölümlü olmak bakımından geçmişi uzun anlamında “soylu”. Лъэкъуэлъэщ: Güçlü geçmişten olma veya güçlü ayak anlamında “soylu”. Къуажэ: Genetik ilişkileri olan bir topluluğunun yerleşim yeri olarak “köy”».
-«Лъакъуэ: Bedenden ortaya çıkma anlamında “ayak”. -Бэкъу: Bacak arası-. Лъэбакъуэ: Adım. Бэкъуэн: Adım atmak».

-«Закъуэ: Yalnız. Закъуэныгъэ: Yalnızlık. Ныкъуэ: Yarım. Къуапэ: Kenar. Къуацэ: Çalı. КъуэщIий: Atık, çöp. Къуагуэ: İri, kaba, küt. Дыркъуэ: Bir şeyin yaptığı iz, yara, belirti. Къуэлэн: Ala».
-«Къуэсын: Bir şeyin ardında oturmak. Къуэсэн: Bir şeyin ardına koymak, ekmek. Къуэтын: Bir şeyin ardında durmak. Къуэдзын: Bir şeyin ardından atmak. Къуэдзэн: Bir şeyin ardına atmak. Къуэзын: Bir şeyin ardının dolu olması. КъуэкIын: Bir şeyin ardından çıkmak, ortaya çıkmak. Къуэхьэн: Bir şeyin ardına girmek, kaybolmak. Къуэхуэн: Bir şeyin ardına sığmak; Bir şeyin ardına sürmek. Къуэуэн: Bir şeyin ardına hamle yapmak. Къуэун: Bir şeyin ardından hamle yapmak. Къуэгуэн: Bir şeyin ardına sokuşturmak, yığmak. Къуэшэн: Bir şeyin ardına götürmek. Къыкъуэшын: Bir şeyin ardından çıkarmak. Къыкъуэщын: Bir şeyin ardından görünmek, uç vermek. Къуэлъын: Bir şeyin ardında yatmak. Къуэлъхьэн: Bir şeyin ardına bırakmak, koymak. Къуэлъэн: Bir şeyin ardına atlamak».
-«Хуэныкъуэн: İhtiyacı olmak. –Икъухьын: Dağıtmak-. ЗэщIэкъуэн: Toparlamak, bir araya getirmek. ЗыщIэгъэкъуэн: Bir şeye dayanmak, destek vermek. –ДэIэпыкъун: Yardım etmek-. ДэIэпыкъуэгъу: Yardımcı».
-Bir şeyleri bir arada kaynatmak parçaların birbirine karışmasıdır:
«Къэкъуэлъэн: Kaynamak. Къэгъэкъуэлъэн: Kaynatmak. ЗэщIэкъуэлъэн: Birlikte kaynamak».

«КХЪ, КХЪУ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

"КХЪ" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bu gruptaki seslerin bulunduğu sözcükler dilde fazla değildir, giderekten kaybolmaya yüz tutmuş sesler olduğu ifade edilebilir. Bu ifadelerden olarak da, ortaya çıkışına ilişkin temel anlamını tespit etmek zordur.

Bu sesin telaffuzuna dikkat edilirse, "къ" ve "хъ" seslerinin bir aradalığı şeklinde bir fonetiğe sahiptir. Bu bakımdan da, "кхъ" olarak yazılı hale getirilmiş olmasının uygun bir seçim olduğu ifade edilebilir. Bu sesin, içerdiğini ifade ettiğimiz seslerin anlamlarını da kapsadığını söylemek yanlış olmaz; nitekim, bulunduğu sözcük anlamları bakımından, bir ortaya çıkma ve temellik ifade ettiği söylenebilir. Bu sesin bulunduğu birkaç sözcük aşağıda verilmiştir:
-«КхъыIэ!: Lütfen! (önemli görülen bir şeyin olması için rica)».
-«Кхъэ: Mezar. Кхъэ лэгъунэ: Mezar odası. Кхъахэ: Ölmeye yüz tutmuş kişi için söylenir. Кхъащхьэ: Mezar başı. Кхъэщхьэдэсэ: Mezar başına dikeç».
-«КхъапIэ: Kepek; Mezar yatağı, mezar yeri, mezarlık».

"КХЪУ" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Кхъ" sesinin açılınım (y) almasında ortaya çıkan "кхъу" sesinin bulunduğu sözcük de fazla değildir. Ancak, bu sesin bulunduğu ve halen dilde varolan sözcük anlamları bakımından, bu sesin bir temel ihtiyacı ifade ettiği ve genellikle yiyecek şeylerin ifadesinde kendisini gösterdiği dikkatten kaçmaz. Aşağıda bu ses temelinde oluşan sözcüklerden örnekler verilmiştir.

*Bu sesin bulunduğu sözcük örnekleri aşağıdadır:
-«Кхъужь: Armut. Кхъужьей: Armut ağacı. КхъужьIэрысэ: Kültür armudu. КхъужьIэрысей: Kültür armut ağacı».
-«Къэкхъун: Osurmak».

*Bu sesin zamansal almasında da öncelikle insan için eski bir yiyecek olan bir hayvan ismi ortaya çıkar. Bu ismin etimolojik temelliğinde başka isimler de kendisini gösterir. Ancak, bunun dışındaki sözcüklerin de temel yiyeceklere ilişkin olduğu gözden kaçmaz:
-«Кхъуэ: Domuz. Кхъуафэ, Хьэкъуафэ: Yalak (ilk ürün domuz derisinden olmalı). Кхъуэфэжьей: Sandal, kayık. Кхъухь: Gemi, vapur».
-«Кхъуей: Peynir. Мэтэкъуей: Sepet peyniri. Кхъуей плъыжь: Kırmızı peynir».
-«Кхъулэ: Yiyecek parçacığı (örneğin, çorbadaki yiyecek tanecikleri); bu sesin kaybolmasına ilişkin bir olgu olsa gerektir ki, bu sözcük "къулэ" şeklinde de ifade edilmeye başlanmıştır. ЩIакхъуэ: Ekmek».
-«Кхъузанэ: Elek, tahıl tanelerinin elendiği alet.

«ХЪ, ХЪУ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

"ХЪ" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bu ses temel olan bir anlam ifade eder. Bir şeyin kendisinden doğduğu töz, her olan şeyin kendisinden ortaya çıktığı temel bu ses anlamda ifade bulur. Aşağıda bu sesin bulunduğu sözcükler gruplandırılmıştır.

*Bu sesin bir temel ve töz ifade etmesine ilişkin örnekler aşağıdadır:
-«Хъы: Ağ. ЦIырхъ: Yok sayılacak kadar az ya da küçük olana ilişkin olarak kullanılan bir ifade. Хъийм икIын: Zıvanadan çıkmak, temel ve tarzını tamamen terketmek, varoluş tarzını kaybetmek».
-«Хъыджэ: Temelsel olan, en temel kılgısal olan. Хъыджэбз: Genç kız».
-«Хъыжьэ: Peşini bırakmazcasına gayretli, temele ilişkin inatçı işleyişe sahip olan. КIэрхъыжьэн: Peşine takılmak ya da asılmak suretiyle bırakmamak».
-«Хъеин: Temelden sarsılmak, kıpırdamak. Гъэхъеин: Kıpırdatmak. Зыгъэхъеин: Kıpırdanmak, hareketlenmek. Зыгъэхъей!: Kıpırda, kıpırdan!. ЗэщIэхъеин: Temelden sarsılmak, hareketlenmek; Kalkınmak. ЗэщIэхъеиныгъэ: Kalkınma; Kıpırdanma».
-«Нэхъ: Bir temel karşılaştırma terimidir; bir farkı temelinden tesbit etmek bakımından iş başında olan bu sözcük başlıbaşına Türkçedeki "daha" anlamını da kapsar. Абы нэхъей: Onun gibi. Ар нэхърэ мыр: Ondansa -daha tercih edilir olarak- bu. Абы нэхърэ нэхъ инщ: Ondan daha büyük. Нэхъыжь: Daha yaşlı, büyük. НэхъыщIэ: Daha genç, küçük. Нэхъри: Daha da. НэхъыкIэ (нэхъ кIэ): Daha kötü (daha geri –sonda- anlamında). НэхъыфI (нэхъ фIы): Daha iyi. Нэхъапэ (нэхъ япэ): Önce. Уэр нэхърэ ар нэхъапэщ: O senden daha öncedir».

*Bu sesin zamansal almasında da anlam pek değişmez ve temel olan şeyin bir ötelenimi ya da işleyişini ifade eder:

-«Хъар: Bir ağ niteliği kazanmış olan anlamında “örgü”. Хьарзынэ: İyi örülmüş ya da işlenmiş olan şey anlamında “fevkalade”, pek ala. Хъарзынэщ: Gayet iyidir».
-Temelin (хъы) sürdürümünde (э) kendisini gösteren seslem (хъэ), soneklemi olduğu ses ya da sözcük anlamının en temelden varoluşunu sürdürmesini ifade edebilir:
«Гъэхъэн: Tüm varoluşunu ortaya koymak, gerçekleştirmek; elinden geleni ortaya koymak, gerçekleştirmek; tüm varoluşunun bir tür keyfini sürdürmek. Лъэхъэн: Ayağını bağlamak. Зылъэхъэжын: Kendi ayağını bağlamak, kendini kısıtlamak. Лъэхъанэ: Devir, dönem, çağ. Сыхъэн: Hassaslaşmak (örneğin, ellerin soğuktan çatlaması). Мэхъэшэн: İrkinti ve tiksinti arası bir duyguya kapılarak hassaslaşmak».

“ХЪУ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Хъ” sesi temel ve töz anlamında olup, onun açılınım (у) almasında kendisini gösteren “хьу” sesi bir temel ve tözden ortaya çıkarak açınlanan ya da oluşan şeyin ifadesi olur. Olma, oluş ve değişim ile bir artım ve pozitifliğe ilişkin olan sözcükler bu ses anlamda ifade bulur. Aşağıda bu sesin bulunduğu sözcük örnekleri gruplandırılmıştır.

*Oluşa ilişkin olan formun ifade bulmasından başlayarak, oluş ve olmaya ilişkin ifade örnekleri aşağıdadır:
-«Хъурей: Oluşa ait form ya da olmanın formu anlamında “yuvarlak”. Зэпэхъурей: Küre».
-«Хьу: Erkek; Eril, pozitif. Хъун: Olmak; Olumlu. Хьунщ: Olur. Хьуащ: Oldu. Хьунущ: Olacak. Хьункъым: Olmaz. Хьуакъым: Olmadı. Сыт хьун?: Ne olur? Сыт хъур?: Ne oluyor? Сыт къэхъуар?: Ne oldu?. Ар къэхъуху упсэу!: O oluncaya kadar yaşa!. Хъуфын: Olabilmek; Olabilir. Хъупэн: Tam olmak. Хъуххэн хуейкъым: Asla olmamalı».
-«Хъужын: Tekrar ya da yeniden olmak anlamında “iyileşmek, düzelmek”. Хъумэн: Olmuş olan şeyi –elde bulunanı- muhafaza etmek, korumak. ХъугъуэфIыгъуэ: Olan biten olumlu şeyler».
-“Хъу” sesinin bir ses ya da sözcük sonuna gelmesi halinde, söz konusu ses ya da sözcük anlamına bağlı olarak ortaya çıkan ya da oluşan yeni anlamlar kendisini gösterir. Bu şekilde ortaya çıkan sözcüklerin birbirinden çok farklı anlamlar ortaya koyabileceği açıktır:
«Къэгъэхъун: Oldurmak; Yaratmak. Къыдэхъун: Bir şeyin içinde ya da arasında bir şey meydana gelmek; Bir şeyin kendinde olumlulanması, artı değer kaydetmesi; Bir şeyin kendine –birine- şans getirmesi. КъехъулIэн: Birine olumlu şeylerin olması; bir şeyin birine şans getirmesi. TIэхъун: Kaşımak. ЗытIэхъун: Kaşınmak. ФIэхъун: Kendi elinde olmadan bir şeylerin olması; Kendine öyleymiş gibi gelmek; Tabi olduğu yerden sıyrılıp çıkmak. КъыфIэхъун: Elinde olmadan bir şeyler meydana gelmesi; Kendine öyleymiş gibi gelmek, sanrı; Tabi olduğu yerden sıyrılıp çıkmak. ФIэщ хъун: İnanmak; Ciddi olmak. ФIэщхъуныгъэ: İnanç. Щыхъун: Bir yerde bir şeyin meydana gelmesi; Öyle olmadığı halde

öyleymiş gibi sanmak. Къыщыхъун: Bir yerde birşeyler olması; Kendisine öyleymiş gibi gelmek. Хуэхъун: Olmak, uymak. Быхъу: Bol. Пэхъун: Biriyle dengede olmak. Зэпэхъун: Birbiriyle dengede olmak, birbirine uymak. Ехъун: Artmak, fazlası meydana gelmek. ХъунщIэн, УхъунщIэн: Soymak. Мыр къыщIэхъуар сыт?: Bu niçin oldu?. Сэхъун: Hassaslaşmak. Сэхъуджэн: Tiksinmek, hassaslaşmak. Сыхъуэн: Kuz toplamak. Сыхъуэ: Kuz (güneş görmeyen bölgelerde oluşan iz ya da tortu). Сыхъуэрэх: Kuzey. Унэхъун: Felakete uğramak, batmak (ironik anlamda ortaya çıkmış bir ifade olmalı ki, ses anlam olarak "ev olmak" anlamındadır; –oysa, ev de açılınım kaynağı anlamına gelir-). Зигъэунэхъужын: Kendini batırmak».

*Bu sesin oluş ve pozitiflik ile erillik ifade etmesinde erkek cinsi anlamı kendisini gösterir:

«ЦIыхухъу: -Cinsiyet olarak- erkek insan. ЛIыхъу: Erkek adam. ЛIыхъужь: Kahraman. Шыхъу: Erkek at. Шыдыхъу: Erkek eşek».

*Olmuş ya da olgunlaşmış olan bir şeyin olgunluğunu muhafaza etmek onu zamana karşı korumaktır; bir şeyin oluşmasını sağlamak ya da olmasına yol açmak da zamanı olumlu veya lehte kullanmaktır; bir şeyin olduğu gibi sürdürümü de bir ötelenim eylemidir; bir şeyin daha iyiye gitmesi de zamanla gerçekleşebilen bir oluştur; ki, tüm bu durumlar dilsel olarak "хъу" sesinin zamansal (э) almasında ifade bulabilmektedir. Bunlarla birlikte, ortaya çıkmış ve olacağına varmış olan ya da olgunlaşmış olan şeyin zamanla değişimi de kaçınılmazdır ki, olmuş ya da olgunlaşmış olanı ifade eden "хъу" sesinin zamansal almasında değişim de ifade bulur. Bu ifadelerden olarak, aşağıdaki örnekler "хъу-хъуэ" sesiyle başlayan ya da bu sesin soneklem olmasında kendisini gösteren -ve soneklemi olduğu ses ya da sözcüğe de bağlı olarak ortaya çıkan- muhtelif anlamlardaki sözcüklerdir:

-«Гъэхъун: Oldurmak; Hayvan yaymak; hayvanın beslenmesi. ХъуэкIуэн: Yayılmak. ХъупIэ: Yayla, otlak. Iэхъуэ: Çoban. Выхъуэ: Öküz çobanı. Шыхъуэ: At çobanı».

-«Хэхъуэн: Artmak; Büyümek. Ихъуэн: İçine dolmak. Игъэхъуэн: Doldurmak. Къигъэхъуэн: Bir şeyi doldurmak. ЩIэхъуэн: Altına dolmak. ЩIэгъэхъуэн: Altına doldurmak. Архъуанэ: Suyun anafor olduğu yer».

-«Лъыхъуэн: Aramak. Къэлъыхъуэн: Arayadurmak».

-«Щыхъуэн: Sürtmek. Пхъахъуэ: Ağaç törpüleme aleti, törpü. Ефэхъуэхын: Aşağı doğru sürüklenerek kaymak».

-«Хъуэжын: Değişmek; Değiştirmek. Зэхъуэжын: Birbiriyle değişmek, değiştirmek; Kendi kendine değişmek. ЗэхъуэкIын: Değişmek, dönüşmek, eskisinden farklılaşmak. УхъуэнщIын: Budamak».

*Olumlu şeylerin olmasını zamandan beklemek ya da dilemek ve olumlu olanın sürdürümü dileğini ifade etmek ile olumlu olan veya mevcut olan şeyin değişimi ve bozulmasını dilemek ya da olumsuz şeyler ifade etmek de "хъу" sesinin zamansal almasında ifade bulabilmektedir:

-«Хъуэхъун, Хъуэхъуэн: İyi dileklerde bulunmak; methiyede bulunmak. Хъуэхъу, Хъуахъуэ: Methiye, olumlu ve güzel dilekler. Ехъуэхъун, Ехъуэхъуэн: Birine methiyede bulunmak».
-«Хъуэн: Değişme, bozulma; Hakaret, küfür. Хъуанэ: Küfür. Хъуэнын, Хъуэнэн: Küfretmek. Ехъуэнын, Ехъуэнэн: Birine küfretmek».

*Bu sesin doğrudan ifade ettiği anlamın oluş, pozitiflik ve erillik olduğu açıktır ki, bir eril sestir. Bu durumda da, Adıge erkek isimlerinde kendisini gösterebilecek olan bir sestir:
«ТIыхъу. ПIытIыхъу. ХьэтIыхъу. ТIахъуэ. ТIархъуэ. ХъутIэ...».

«Х, ХУ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“Х” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Х” sesi bir temele ilişkin anlam ifade eder ve bu bakımdan da bir mekansal koordinat sisteminde ordinat işlevindedir. Yeryüzüne ilişkin ordinatın deniz seviyesi olmasıyla uyumlu bir şekilde bu ses başlıbaşına “deniz” anlamına da gelir; ayrıca, bir sayının da ifadesidir. Bu sesin bulunduğu sözcüklerden örnekler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Bu sesin bir sayı ifade etmesine ilişkin sözcükler şunlardır:
«Хы: Altı (6). Химэ: Altıgen. Хырых: Altışar. Хэ: Altı kez. Еханэ: Altıncı. Ехэнэрей: Altıncı, altıncısı. ЦIыхуих: Altı insan, kişi. ЛIих: Altı adam».

*Aşağıdaki sözcükler bu sesin deniz anlamına gelmesine ilişkin sözcüklerdir:
«Хы: Deniz. Хыв: Camuz (deniz öküzü). Хы гъунэ: Deniz kenarı. Ахын: Karadeniz».

*Bir şeyin rastgele bırakılması veya atılması bir yerde sabitlenmesiyle sonuçlanır ve burasının bir mekansal ordinat ekseni olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, bir şeyin aşağıya doğru eylemi ya da herhangi bir iniş eylemi ordinat eksenine doğru gerçekleşen bir eylemdir. Aynı zamanda, bir şeyin bulunduğu yerden alınması söz konusu şeyin bir tür kendi mekansal ordinat ekseninden alınmasına ilişkin eylem niteliği taşır. Tüm bu ifadeler temelinde ortaya çıkan sözcükler, bir mekansal ordinat ifade eden bu ses anlamda ifade bulur:
-«ХыфIэдзэн: Rastgele atmak, atmak. ХэутIыпщхьэн: Gideceği yere kadar bırakmak, koyvermek».
-«Ехын: İnmek. Къехын: Bulunduğu yerden inmek. Егъэзыхын: Aşağı doğru eğmek. Егъэзыхыгъуэ: İniş aşağı anlamında eğimli olan. Нехын: Gözlemciden itibaren inmek. Ежэхын: Aşağı doğru koşmak; Aşağı kaymak; Aşağı akmak. Къежэхын: Bir şeyden aşağı doğru koşmak, kaymak, akmak. Евыхын: Aşağı doğru çift sürmek. Епсыхын: Otuduğu şeyden aşağı inmek (attan inmek). Едзыхын: Aşağıya atmak. Ехухын: Aşağıya sürmek, kovalamak. Ехуэхын: Aşağıya doğru düşmek. Еуэхын: Aşağı doğru vurmak, hamle yapmak; Aşağı doğru yıkılmak. Елъэхын: Aşağı atlamak. ЕтIысэхын: Alta çökmek. Ешэхын: Aşağıya sürmek, götürmek. Ефэхъуэхын: Aşağıya sürüklenmek, kaymak.

Ехьэхын: Aşağıya indirmek. Къехьэхын: Bulunduğu yerden aşağı indirmek. ЕутІыпщхьэхын: Aşağıya bırakmak, salıvermek. Щхьэдэхын: Üsünden aşmak».
-«КІахэ: Aşağıda kalan bölge, aşağı doğru inen bölgesi. Абэзэхэ: Abaza bölgesine doğru inen bölgede oturan Adıge boyu».
-«Щхьэхын: Başı düşmek anlamında "üşenmek". Щхьэхынэ: Üşengeç. Мэхын: Bayılmak. Махэ: Hassas, zayıf, kırılgan, cansız. Сэхын: Tükenmek. Псэхын: Canı çıkmak».
-«Ухын: Bitmek; Bitirmek. Ихын: Bulunduğu yerden almak. ЩІэхын: İçinde bulunduğu yerden çıkarmak. Хэхын, Къыхэхын: İçinde bulunduğu çoğuldan çıkarmak. Зэхэхын: Birbirinden ayıklamak, ayırmak; Duymak, işitmek. Хэнэн: Bulunduğu yerde kalmak; Saplanıp kalmak. Къыхэнэн: Bulunduğu çoğulda kalmak. Хэнын: Bir şeylerden mahrum kalmak, payına bir şey düşmemek. Техын: Üzerinden almak. Іухын: Önünden almak, çekmek. Пыхын: Bir şeyin ucundan almak, kesmek. Зэпыхын: Bir bütün şeyi –ikiye- bölmek».

*Bir ordinat ekseni ifade edebilmekte olan "х"nın zamansal alması durumunda, ordinatsal bir eksendeki ötelenimi ya da temellik teşkil eden bir şeyin ötelenimini ifade etmekte olup, buradan bir çokluğun ifadesi de ortaya çıkabilmektedir. Bir çoğul ile bir çoğula ilişkin olan eylem ve durumlar bu seslemde ifade bulur:
-«Хэтын: Çoğul içinde bulunmak, bir grupta bulunmak, çoğul şeylerin içinde durmak. Хэсын: Bir şeylerin içinde oturmak. Хэсэн: Saplamak. Хэлъын: Bir şeylerin içinde yatmak; Bir şeylerin kapsanması, içerilmesi. Хэлъэн: Bir şeylerin içine atlamak. Къыхэщын: Bulunduğu yerden uç vermek, belli olmak. Хэшын: Çoğuldan çıkarmak. Къыхэшын: Bulunduğu çoğuldan çıkarmak. Хэшэн: Bir çoğula sokmak, götürmek. Хэпщэн: Bir şeylere katıştırmak. Хэдзэн: Bir şeylere atmak. Хэдзын: Bir şeylerden atmak, dışlamak. Зэхэдзын: Birbirinden ayırmak; Seçmek. Зэхэдзэн: Birbirine katıştırmak. ХэІэн: İçine el atmak, zorlamak; İçine işlemek, zoruna gitmek, gücenmek. КъыхэІэн: Bir şeyden dolayı gücenmek, bir şeyin birinin zoruna gitmesi. ХэщІын: Bir çoğulun ya da gücün kaybolması, azalması. ХэщІэн: Bir şeylere işlemek, bir şeylerin içine yapmak. ХэщІыкІын: Bir şeylerden bir şeyler çıkarmak, elde etmek, yapmak; Bir şeyleri anlamlandırmak, anlamak. Хэуэн: Bir şeylerin içine vurmak, hamle yapmak; Batmak. Хэун: Bir şeylerin içinde hamle yapmak. ХэІун: Bir şeylere sokmak. ХэІуэн: Bir şeylere sokadurmak. ХэтІэн: Saplayarak dikmek. ХэкІэн: Bir şeylere dökmek. ХэкІын: Bir çoğuldan çıkmak. Хэжын, Къыхэжын: Bir şeylerden koşarak çıkmak; Bir şeylerden akmak; Bitkinin bir şeyden sürgün olması. Хэгуэн: Bir şeylere banmak. Хэвэн: Bir şeyleri katıştırmak, karıştırmak, kaynaştırmak, alt üst etmek; bir şeyleri karıştırarak çift sürmek. КъыхэвыкІын: Kaynayarak çıkmak, bir şeylerin içinde kaynayarak çıkmak. Хэбзэн: İçine biçmek. Хэдэн: İçine dikmek (dikiş-nakış); Bir şeylerden beğenmek».
-«Хэт?: Kim. Хамэ: Yabancı. Хэхэс: Yabancılar arasında oturan, gurbette olan. Хэгъэгу: Ülke. Хэку: Adıge ülkesi. Хабзэ: Töre, gelenek, usül, adet, ahlak, etik».
-"Хабзэ" sözcüğü çoğul mantığı anlamındadır ve bu çoğulun bir insan toplumu olmasında da yukarıda verilmiş olan karşılıklarını kapsayan bir toplumsal mantık

anlamına gelir. Yukarıda verdiğimiz karşılıklarının tümünü aynı anda kapsayan bir sözcüktür bu ve bir bütün anlam ifade eder; her tür toplumsal ilişkiye ilişkin mantık bu sözcük kapsamındadır. Öyle ki, bir "хабзэ toplumu"ndan söz edilebilir ve Adıge toplumu böyledir. Böyle bir toplumda hukuk ve adaletin temel referansı da "хабзэ"dir ve onun toplumsal yaşamın değişen ihtiyaçlarına göre değişmesi ve gelişmesidir. Gerek "хабзэ" ve gerekse hukuk ve adaletin uygulayıcısı ve doğal olarak da temel yaratıcısı toplumun kendisidir ki, ne "хабзэ" ne de adalet ve hukuk sistemi dışarıdan ya da yukarıdan gelmez. Bu anlamda, "хабзэ"nin toplumun ilişkiler mantığı olması gibi hukuk ve adalet de topluma (хэ) ait olmsı (ей) bakımından ifade bulabilir (хей):

«Хей: Topluma aidiyet anlamında yasal olan. ХеяпIэ: Hukukun çevrildiği yer anlamında "mahkeme salonu". ХеящIэ: Hukukun çevrimi anlamında "mahkeme". Хеижьэ: "Хей" olanı çalıştıran, işleten, takip eden ve sürdüren anlamlarında "avukat"».

-«Хадэ: Bahçe. Дахэ: Güzel».

-«Ахэр: Onlar. Мыхэр: Bunlar. Зэкъуэшхэр: Kardeşler. ЦIыхухэр: İnsanlar. Быжхэ: "Вıj"lar . Къундэтхэ: "Kundet"ler. Хэт сымэ къэкIуахэр?: Kim gil geldi?. КъэкIуахэщ: Geldiler».

*"Х" sesinin bir ordinatsal eksen ifade etmesinde, meydana gelmiş olan herhangi bir şeyin yerini bulmuş olması bu ses anlamda ifade bulmaktadır. Meydana gelmiş olan bir şeyin tam da ortaya çıkması ve iyice yerini bulması ya da olup bitmiş olması ile bir şeyin bulunduğu yerden kıpırdatılamaması anlamında asla olamayacak ya da gerçekleşemeyecek nitelikte olması şeddeli bir ifadeyle "хх" sonekleminde ifade bulur:

-«Хъуагъэххэщ: Oldu bile; oldu bitti. КIуагъэххэщ: Gitti bile».

-«Хъуххэну зы Iуэхукъым: Olabilecek bir iş değil; olur şey değil. ПщIэххэн гуэркъым: Asla bilemeyeceğin şey; bilebilmen mümkün değil».

"ХУ" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Х"nın bir temel ve ordinat ekseni niteliği taşımasında, onun açılınım (у) almasıyla ortaya çıkan "ху" sesi bir temel sürme işlevini ortaya koyar. Bir sürme olanağının ortaya çıkmasında dilsel olarak geniş bir işlev kendisini gösterir. Aşağıda bu ses temelinde ortaya çıkan sözcükler gruplandırılmıştır.

*Bir sürme olanağı ve işlevi ortaya koyan "ху" ses anlamı iş yapmanın ve görmenin en iyi mümkünlüğünü ortaya koyan aydınlık ve beyaz rengin ifadesinde, her tür temel sürdürümün ifadesinde, sürdürüm zamanı ve sürme ile sürdürme olanak ve yeteneğinin ifadesinde kendisini gösterir:

-«Нэху: Gözün işlevini sürdürme olanağı anlamında "aydınlık". Нахуэ: Açık, net, anlaşılır. Iуэху нахуэ: Açık ve anlaşılır iş».

-«Хужь: Kronik "ху" anlamında "beyaz". Пэху: Burun kısmı beyaz. КIэху: Kuyruğu beyaz. Сэху: Yanık beyaz. Сырыху: Yanık beyaz, beyazla kırılmış sarı, sarışın. ШIэху: Beyaz bir ürün anlamında "mum". ХущIын: Beyazlatmak anlamında "yıkamak"».

-«Іуэху: Bir açılımın geldiği uçtan (Іу) ötelenimsel olarak sürdürümü anlamında “iş”. Щэху: Alt ve temel olarak sürme anlamında “sessiz, gizli”. Зыущэхун: Susmak. Хьэху: İnsanın sürmesi ya da izlemesi gereken şey ve de insanın bir şey sürmesine yarayan şey anlamında “ödünç”. ЦІыху: İnsan. ЦІыхун: Bilmek, tanımak. КъэцІыхун: Bir şeyi bilmek. КъэцІыхужын: Hatırlamak. Гъэпсэхун: Dinlendirmek, yorgunluk gidermek. Зыгъэпсэхун: Dinlenmek. Ехужьэн: “Ху” hareketini (жь) oluşturmaya yönelik (е) bir eylem olarak “kovalamak”».
-Bir şeyin sürülmesi (ху) o şeyin ortaya çıkmasına ilişkin bir süreçtir ki, bu süreç söz konusu şeyin ortaya çıkmasına ilişkin olarak süren zamandır. Bir şeyin ortaya çıkışı bir süreçtir ki, bir ses ya da sözcük sonuna “ху” gelmesi halinde, konu olan anlam sürme fiilinde işletilmekte olup, o anlamın ortaya çıkmasına kadarki süreç ifade edilmiş olmaktadır:
«Хъуху: Bir olma anlamı nedeniyle bir süreç de ifade eden “хъу” sesinin sonuna sürme anlamı ifade eden “ху” sesi gelmekle, söz konusu şeyin olmasına kadar süren zaman ifade edilmiş olur ki, ortaya çıkan bu sözcük “oluncaya kadar” olarak ifade edilebilir. Ар къэхъуху упсэу: O gerçekleşinceye kadar yaşayasın. Вэху: Kaynayıncaya kadar. Псыр къэвэху: Su kaynayıncaya kadar. КъэкІуэху: Gelinceye kadar. Ар къэкІуэху дэ дыкІуэжынщ: O gelinceye kadar biz geri gideriz».
-«Хун: Sürmek. Къэхун: Sürerek getirmek. Къэхужын: Geri getirmek –sürerek-. Къэхутэн: Derlemek, araştırmak. Ихун: Bulunduğu alandan sürmek, kovmak; Bulunduğu yerden düşmek. Дэхун: Aradan ya da içinden sürmek, kovmak; Arasından düşmek. ЩІэхун: Altından ya da içinden kovmak; Altından düşmek. Іухун: Önünden kovmak; Önünden düşmek. Пэрыхун: Başında bulunduğu şeyden kovmak; Başında bulunduğu şeyden düşmek. Техун: Üstünden kovmak; Üstünden düşmek. Щыхун, Къыщыхун: Oturduğu ya da yattığı yerden kaldırmak, kovmak. Щэхун, Къэщэхун: Satın almak. Хэхун: Bulunduğu yer ya da şeylerden kovmak, çıkarmak; Bulunduğu yerden düşmek. Зэхэхун: Bir arada bulunan çoğulu birbirinden ayırmak, dağıtmak; Ayırdetmek. Зэпкъырыхун: Birbirine takılı olan ya da kurulu olan bir şeyin birbirinden ayrılıp dağılması. Гуэхун: Kenarında ya da yanında bulunduğu şeyden kovmak; Kenarında ya da takılı bulunduğu yerden düşmek. Пыхун: Ucunda bulunduğu şeyden kovmak; Bulunduğu –uç- yerden düşmek. ФІэхун: Asılı bulunduğu ya da üstünde oturmakta olduğu yerden kovmak; Takılı ya da asılı bulunduğu yerden düşmek. Техун: Üzerinden kovmak; Üzerinden düşmek».

*“Ху” sesinin bir ses ya da sözcük başına gelmesi halinde, o ses ve sözcük anlamının önkoşulu işlevine sahip olur ki, bu durumda konu olan anlam ve eylem bu koşul altında gerçekleşir. Bu ifadeden olarak da, konu olan ses ve sözcük anlamının sürdürülmesi, sürdürülebilme yeterliliği ya da yeteneği ile başkasına yönelik olarak ya da başkası için eylenmesi ifadelerinin kurulması sağlanır:
«ХузэфІэкІын: Becerebilmek, halledebilmek. Хухэхун: İçinden kovabilmek; Biri için içinden kovmak. Хунэгъэсын: Yetiştirebilmek. Хурикъун: Yetebilmek; Bir şeye yeterli olmak; bir şeyin hakkından gelmek. Зыхурикъужын: Kendi kendine

yeterli olmak. ХущIэхьэн: Biri için bir şeye girmek; Bir şeye girmeye olanak bulmak; Bir şey için zamanı ya da olanağı olmak. СыхущIэхьэкъым: -Kastedilen şeye- vaktim yok, olanağım yok. Хущхъуэ: İlaç».

-Bir duruş ve pozisyon ifade eden sözcüklerin başına "ху" sesi gelmekle, konu olan duruşun bir sürdürüm koşulunda gerçekleşmesi sağlanır ki, o duruş ve pozisyonun sürdürümü anlamı kurulur ve konu olan duruşa sahip olmak ile başkasına karşı da sergiliyor olmak ifadeleri ortaya çıkabilir:

-«Хухэтын: Biri için bir şeyin içinde durmak; Kendinde –bir şeyler- duruyor olmak ("var biraz" gibi bir deyimi karşılayan bir ifadedir). Хущытын: Biri için –ayakta- durmak; Birine karşı bir duruş sergilemek; birine karşı belli bir tarzda davranmak».

-Bu anlamda, bir sürme koşulundaki kılgı ya da eylemsel durumda olmak da ifade bulurken, bunun da başka önekler –önkoşullar- altındaki tezahürü yeni anlamların ortaya çıkmasına yol açar:

«Хуит: "Ху" koşulunda kılgı (и) olarak durmak (т) anlamında "serbest". ЩхьэхуитKendinde ve kendi başını sürme durumunda olmak anlamında "özgür". ЩхьэхуэBaşka, ayrı, başlıbaşına».

*Bir şeyin sürmesini "ху" sesi ifade ederken, bir ötelenim ve zamansal almasıyla oluşan "хуэ" seslemi süren bir şey olarak varolma anlamını, süren şeyin konu olan şeye katılmasında gerçekleşen bir sürdürüm yeteneği anlamını, bir sürme olgusunun ötelenimsel karakteri bakımından da konu olan sürdürümün bir şey için ya da bir şeye yönelik olarak gerçekleşmesi anlamını, sürme olgu ve eyleminin ötelemesi ve devamı anlamını, sürdürülen şeyin sürme eyleminde olana bir katkı olarak ortaya çıkması anlamını ifade edebilmektedir:

-"Хуэ"nın bir sözcüğün öneki olması halinde, o sözcük anlamı "sürme (ху) durumunda (э) olan" ya da "süreduran" anlamlarında ifade bulur ki, bu anlamsal kurgu aynı zamanda "yeteneğine sahip olmak" anlamının da altyapısıdır. Bununla birlikte, bir sürdürümün ötelenmesi konu olan şeyin bir başka şeye yönelik olarak işlemesi anlamını da ortaya koyar ki, "bir şey için yapmak" anlamları da kurulur. Aşağıdaki örnekler genellikle bu anlamların tümünü kapsayan ifadelerdir:

«ХуэцIыхун: Bilebilmek; Biri için bilmek. КъыхуэцIыхун: Bir şeyi bilebilmek; Biri için bilmek. ХуэщIэн: Yapabilmek; Bilebilmek; Birine ya da biri için yapmak, bilmek. ХуэщIын: Biri için yapmak; Örtmek, kapamak (örneğin kapı). Хуэгъэвэн: Kaynatabilmek; Biri için kaynatmak. Хуэухуэн: Kurabilmek, ortaya çıkarabilmek, inşa edebilmek; Bu eylemleri biri için yapmak. Хуэхьын: Götürebilmek; Kaldırabilmek; Birine götürmek. Хуэхьыфын: Götürebilmek, götürebilmeye yeterli olmak; Kaldırabilmek, kaldırabilme yeterliliğinde olmak; Birine götürme yeterliliğinde olmak. ХуэкIуэн: Bir şeye doğru gitmek, yönelmek; birine ya da bir şeye gitmek; Biri için gitmek; -Biri ya da bir şey için- gitmeyi kabul etmek. Хуэпсэлъэн: Birine yönelik olarak konuşmak; Birinin hatırı için konuşmak. Хуэлэжьэн: Bir şey uğruna çalışmak; Biri için çalışmak; Birinin hatırı için ya da gayretiyle çalışmak. Хуэхъун: Bir şeye olmak, uymak; Biri için uygun olmak, birine gelmek».

-“Хуэ” sesleminin süredurmayı ifade etmesinde, sonuna gelen ses anlama uygun olarak yeni sözcükler ortaya çıkabilir:
«Хуэм: Sürme olgusunun kendiliğindeliği olarak “yavaş”. Хуэмыху: Sürdüremeyen ya yavaş süren anlamında “tembel”. Хуэдэ: Birlikte olma ya da aynı kapsamda olma anlamı ile sürdüredurulan şey olma anlamında “gibi”. Абы хуэдэщ: Onun gibidir. Хуэдэн: Gibi olmak; benzer olmak. Зэхуэдэн: Birbiri gibi olmak; birbirine benzemek. Зэхуэгъэдэн: Birbiri gibi ele almak, birbiri gibi görmek. Хуэзэн: Süreduranın odaklanması ya da “bir”leşmesi olarak “rastlamak”. Зэхуэзэн: Rastlaşmak, karşılaşmak, birbiriyle karşılaşmak. Хуэпэн: Önleme ya da öne uygun olma anlamında “giysi giydirmek”. Зыхуэпэн: Giyinmek. Зыхуэпэжын: Geri giyinmek. Хуэбэн: Süreduran şeyin fazlalaşması anlamında “sıcaklamak”. Хуабэ: Sıcak».

*“Ху” sesinin yönelimsel (е) ya da kılgısal (и) hali temelinde kurulan anlamlara ilişkin örnekler aşağıdadır:
-«Хуежьэн: Başlamak; Biri için yola koyulmak; Bir şey için ya da biri için bir şeyi beklemek. Хуепсэлъэн: Bir şey için biriyle konuşmak; Birinin hatırı için konuşmak. Хуегъэзын: Bir şeyi bir yere yöneltmek. Хуеин: İstemek, arzulamak. КIуэн хуейщ: Gitmek gerek. Зехуэн: Bir şeyi sürmek, kovalamak; Bir şeyin peşinde olmak, bir şey kovalamak. ЕхуэкIын: Yana doğru sürmek, kovalamak. КъехуэкIын: Kovalamak».
-«ХуищIэн: Birine ya da bir şeye yönelik olarak yapmak; Birinin hatırı için bir şey yapmak. Хуигъэзэн: Bir şeyi birine ya da bir şeye yöneltmek; Döndürmek; Birinin hatırı için bir şeye ya da birinin bir şeye ya da birine yönelmesi, dönmesi. Хуригъэзэн: Birini ya da bir şeyi bizzat birine ya da bir şeye yöneltmek; Hatırına yönelmek. Зыхуигъэзэн: Birinin –kendisinin- bir şeye ya da birine yönelmesi, dönmesi. ХуипIын: Biri için ya da birinin hatırı için bir şeyi beslemek».

*Bu seslemin bir sonek ve dolayısıyla bir anlamın eylem kısmı olması halinde, soneklemi olduğu anlamın sürmedurması, sürmesinin ötelenmesi ya da sürme durumunun belli koşullarda gerçekleşmesine ilişkin ifadeler ortaya çıkar:
-«ЩIыхуэн: Bir şeye katı olmayan bir şey sürmek. Щэхуэн: Yer değiştirmenin (щэ) sürdürümü (хуэ) anlamında “alış veriş yapmak”. Ухуэн: Kurmak, inşa etmek. ЩIыхуэ: Borç (Yapılması gerekli olan anlamında birinin üzerine düşen şey). Хьэхуэ-щIыхуэ: Borç-harç. Нахуэ: Aydınlık (нэху) olan (э) anlamında “açık, net, anlaşılır”. Захуэ: Bir olarak süreduran anlamında “doğru, düz”. Зэхуаку: Ara. ТIум я зэхуакум дэтщ: İkisinin arasında duruyor. Махуэ: Kendiliğinden süreduran anlamında “gün”».
-«Ихуэн: İçine düşmek; İçine sığmak. Дэхуэн: Arasına düşmek; Arasına sığmak. ЩIэхуэн: Altına ya da içine düşmek; Altına ya da içine sığmak. Іухуэн: Önüne düşmek; Önüне sığmak. Пэрыхуэн: Önüne düşmek; Önüne sığmak. Техуэн: Üzerine düşmek; Üzerine sığmak. Хэхуэн: İçine düşmek. Зэхэхуэн: Birbirine düşmek; Birbirine sığmak. Гуэхуэн: Arasına sığmak. Пыхуэн: Önüne sığmak. ФIэхуэн: Bir şeye takılabilme durumunda olmak anlamında “sığmak, uymak”».

*Bir sürme ifade eden “ху” ses anlamı insanın yaşamını sürdürümünde gerekli olan bir tahıl türünün de ismi olup, buradan muhtelif sözcükler ortaya çıkmıştır:
«Ху: Cin darı. Хугу: Cin darı içi. Хужьгъэ: Кepek. ХупцIынэ: Hamur. Ху пIастэ: Cin darı pastası».

«ХЬ» SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“Хь” sesinin iş yaparken ya da yorgunluk durumunda çıkarılan sesle aynı nitelikteki bir ses olduğu ifade edilebilir. Bu fonetik niteliğine uygun olarak, bu sesin dilsel işleyişte de götürme ya da taşıma ve bir iş sürdürme gibi eylemlerin ifadesinde kendisini gösterdiği açıktır. Böyle bir iş yapma niteliğine sahip olan insan ya da insansının kendisini tanımlamak bakımından da bu sesin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yük götürme ya da taşıma eyleminde bulunan bir varolanın da dilsel işleyiş bakımından “хь”nın zamansal (э) almasında ortaya çıkan “хьэ” seslemiyle ifade edilebileceğini belirtmek gerekir. Адıgecede insanın kendisine öncelikle takmış olduğu ismin “хьэ” olduğu açıktır. Bununla birlikte, daha sonra insanın kendisini faklı bir sözcükle adlandırdığı da (цIыху) anlaşılmaktadır ki, “хьэ” sözcüğünün insanın kendisini tanımlaması olarak dile girişinden sonra, bu anlamsal temeli koruyarak dildeki kullanımı ve değişim süreci dilde izlenebilmektedir. Bu sözcüğün (хьэ) dilsel işleyişteki anlamsal değişim sürecinin ilginç bir serüven olduğunu ve insanın değişimine ilişkin bir antropolojik süreç oluşturduğunu ifade etmek gerekir.

Адıgecede insanın kendi öncelinin bu seslem (хьэ) temelinde ifade edilmiş olması yanında, Адıge toplumunun gün geçtikçe ilişkilendirildiği “Hati” ismi de Адıgecede “Хьэт” olarak telaffuz edilir. Bununla birlikte, yaşadığımız çevrende kendilerini “хьэ” benzeri seslemlerle adlandıran tolumlar da vardır. “Hay” ve “Huy” bunlardandır; ayrıca Eski Yunanlıların kendilerine “Haleg” dedikleri de bilinir.

Aşağıda “хь” sesi temelinde oluşan sözcük örnekleri ile “хьэ” sözcüğünün dilsel kullanımdaki anlamsal değişim sürecine ilişkin örnekler verilmiştir.

*“Хь” sesinin fiil formuna girişi, götürmek ya da taşımak eylemini verir. Bu fiilin ortaya çıkmasından itibaren dilsel işleyişte muhtelif anlamların kurulması süreci başlamakta olup, bir eylemin sürüyor olması, taşıyabilmek ya da katlanabilirlikten beğeniye ve söze katlanabilme ile bu noktada ortaya çıkan güvene kadar muhtelif anlamlar ortaya çıkarak ifade bulabilir:
-«Хьын: Götürmek, taşımak. Хьыфын: Götürebilmek, taşıyabilmek. Къэхьын: Getirmek. Нэхьын: Gözlemci ya da bir referanstan itibaren taşımak, götürmek».
-Bir eylemin sürmekte olması ve uzaması, eylemin bir yeri tümüyle kapsayarak sürmesi, eylemin zaman alıyor olması anlamları “хь” sonekleminde ifade bulur:
«КъэкIухьын: Yürüyüş yapmak, gezinmek. Ивыхьын: İçinde kaynayadurmak. Ижьыхьын: İçinde pişmek, pişedurmak. Дэзэрыхьын: Arasına ya da bir alana

girerek dolmak. ДэщIыхьын: Arasına yapmak, kurmak, inşa etmek. Икъухьын: Dağıtmak. Ижыхьын: İçine akadurmak; İçinde donmak. Игъэжыхьын: İçinde çalkalamak; İçinde dondurmak. Зэхэзэрхьын: Birbirine karıştırmak. Зэхэвыхьын: Birbirine kaynamak, kaynaşmak. КъэщIыхьын: Etrafını çevrelemek. Шыхьын (шэ-ы-хьын): Sürme (шэ) eyleminin olduğu yerde (шэ-ы: шы) kalarak eylenmesi onun кIврIлмасына uygun düşer, “sarmak, sarmalamak”. КъэкIухьын: Gezmek, gezinti yapmak. ЩIыхь: Yapabilirliği ve bilgisi süren ya da yayılan anlamında “itibar”. Зи щIыхьыр ин: İtibarı büyük, yüksek itibarlı, muteber. КIыхь (кIэ-ы-хь): Uzun. КIэ кIыхь: Uzun kuyruk. Кхъухь: “Кхъу” götüren anlamında “gemi”. Лъэрмыхь: Bedenin taşınamaması anlamında “hantal”; Gebe için de kullanılır. Дзыхь: Güven. Зы гуэрым дзыхь хуэщIын: Birine güven duymak. Гурыхь: Beğeni. Абы игу ирихьынущ: Onun hoşuna gidecek; o beğecek».

*Yukarıdaki sözcükler bir eylemin sürmesi ve belli bir zaman alması anlamında ortaya çıkan ifadeleri de kapsayan örneklerdir. Böyle bir eylemin süregitmesi, bir süregiden eylemin varolması ve süren bir eylem olarak varolan ya da böyle bir nitelikte varolan bir şey de “хь” sesinin zamansal (э) almasında ifade bulur (хьы-э: хьэ):

-«Ивыхьэн: İçinde kaynayadurmak. Ижыхьэн: İçinde donadurmak; İçine ya da içinden akadurmak. Дэзэрыхьэн: Arasına ya da bir alanı dolduradurmak. Зэхэзэрхьэн: Birbirine karışadurmak. Пшыхь: Ertesi güne giden anlamında bir günün öncesindeki “akşam”. Дыгъуэспшыхь: Dün akşam. Пщыхьэщхьэ: Akşam. Пщыхьэщхьэпэ: Akşam üstü. ПщIыхь, ПщIыхьэпIэ: Rüya. ЕпщIыхьын: Bir şeye yönelik olarak rüya görmek. КъэкIухьэкIуэ: Gezinti. КъэкIухьакIуэ: Gezgin».

-«Ихьэн: İçine girmek. Илъхьэн: İçine koymak. ЩIэхьэн: İçine ya da altına girmek. ЩIэлъхьэн: İçeriye ya da altına koymak. Дэхьэн: Arasına girmek. Дэлъхьэн: Arasına koymak. Iухьэн: Önüне yaklaşmak. Iулъхьэн: Önüне koymak. ФIэхьэн: Takılabilen bir şeye girmek, olmak. ФIэлъхьэн: Takmak. Техьэн: Üzerine çıkmak. Телъхьэн: Üstüне koymak. Гуэхьэн: Yanıbaşına yanaşmak, birleşmek. Гуэлъхьэн: Yanıbaşına koymak. Ехьэжьэн: Alıp gitmek, kaçırmak. ЕхьэлIэн: Yanaştırmak. Ехьэхын: İndirmek. Дэхьеин: Yukarı doğru çıkarmak. Зехьэн: Çekip çevirmek. Щыхьэн: Geçimsizlik anlamında “üstüне kalkmak”; “çatmak”. Зэщыхьэн: Birbirine çatmak. Зэхэхьэн: Birbirine girmek. Зэхэхьэжын: Birbirlerine girmek, girmiş olmak; Birbirine tekrar katılmış olmak. Зэрзехьэ: Birbirine girmek anlamında “kavga gürültü, karışıklık”».

*Götürme ya da taşıma eyleminin sürmesi ya da sürmekte olması ile bir sürdürüm “хь”nın zamansal almasında ifade bulurken, bir taşıma eylemine ilişkin olan ya da taşımaya özelleşmiş olan bir varolan da dilsel işleyiş bakımından “хь”nın zamansal almasında ifade bulur. Bu anlamda, götüren ya da taşıyandır (зыхь) “хьэ”. Böyle bir adlandırma insansının ve nitelikler bakımından da en azından “homo erektus”un kendisine taktığı isim olmalıdır. Buradan başlayan sözcükler dilsel arşiv olarak Adıgecede karşımıza çıkar. Bilimsel tezlerde homo erektusun yürüyen adam olarak ifade edilmesinde, onun getir-götür ve ufak tefek

de yap-tak yeteneklerine sahip olduğu ifade edilir ki, bunlar “хь” ses anlamında ifade bulan olgu ve eylemlerdir. Bu bilimsel tezlerde homo erektusun aynı zamanda ilkel bir dil de kullanmakta olduğu ifade edilir ki, bu dilsel işleyiş bakımından da bu eylemleri (хьын) yapan olarak adlandırmış olmalıdır kendisini (хьэ). Aşağıdaki sözcük grupları “хьэ” sözcüğünün dildeki anlamsal değişim sürecine ilişkindir:

-Aşağıdaki sözcükler insansı ya da homo erektus dönemine ilişkin örnekler olmalıdır:

«Хьэлъэ: Götürümlük (хьэ) kütle (лъэ) ve de “хьэ” için “лъэ (yük, kütle)” anlamına gelir ve “ağır” demektir. Хьей: “Хьэ”ya ait olan anlamında bir ifade olup, birine seslenmede kullanılan bir deyimdir (Türkçedeki “hey” anlamındadır). Уэ хьей мыр щIэ: Sey hey bunu yap. Ар умыщIэ хьей: Onu yapma ya, yahu, hey. Хьей: Yine aynı sözcük aynı aidiyetle ifade bulur ve “insan dışkısı” anlamına gelir. Хьэмашэ: Erkeklik organı. ХьэкIутIэ: Dişilik organı. Хьэдэ: Ölü insan, insan cesedi. Хьэдэщ: Ölünün gömüldüğü ya da bulunduğu yer. Хьэдрыхэ: Ölünün indiği yer. Хьэдагъэ: Ölü için yas, ağıt. Хьэдэ Iус: Ölünün canına ulaşan adakları. ХьэщIэ: Yeni insan anlamında “misafir”. ХьэщIапIэ: Misafirlik. ХьэщIэщ: Misafirhane. Хьэгъэрей, Хэгъэрей: İnsan ağarlayan anlamında “ev sahibi”. Хьэху: Geri ödenmek üzere alınan şey, borç. Хьэулей: Avare. Хьэулеин: Avare olmak, boşta gezer. Хьэблэ: Aynı soy ve aileden insanların bulunduğu yerleşim yeri, mahalle. Хьэкъущыкъу: Kap kacak».

-Bir değişim gerçekleşmiş olmalıdır ki, aşağıdaki sözcükler “хьэ”yı olumsuzlayan ifadeler olarak dilsel işleyişte mevcuttur. Bu değişim homo sapienin (цIыху) ortaya çıkışı olmalıdır. Homo sapienin kendi öncelinden devraldığı dilsel işleyiş mirası kullanarak öncelini olumsuzladığına ilişkin olduğu anlaşılan aşağıdaki Adıgece dilsel veriler bu döneme ilişkin örnekler olmalıdır. Kendisinin bedensel ve kafa yapısı olarak değişmişliği ya da gelişmişliğinde kendi öncelini olumsuzlamasına ilişkin tespitler olarak değerlendirilebileceğimiz aşağıdaki sözcükler bu yapısal değişimin gerçekleştiği ve fakat homo erektusun halen bilinmekte olduğu bir dönem ürünü örnekler olmalıdır:

«Хьенапэ: “Хьэ” yüzlü veya suratlı anlamında “ayıp, yakışıksız, utanç verici”. ХьэIэ: “Хьэ” olan ya da “хьэ” olarak varolan (Iэ) anlamındaki bir olumsuzlama ifadesi olarak “hayır”. ХьэI: Bir önceki sözcüğün bir biçimidir ve “хьэ”nın olumsuzlanması (Iы) anlamında “hayır”. Хьэуэ: “Хьэ” olarak (уэ) anlamına gelir; “hayır”. Хьэмэрэ: “Хьэ”nın işaret edilmesiyle (м) birlikte şüpheli durum (мэ-рэ) yaratılmasında ortaya çıkan olumsuz soru şekli olarak “yoksa” anlamına gelir. Ара хьэмэрэ мыра?: O mu yoksa bu mu?».

-Belki tam da bu dönemde, genizsilliği ve kafa yapısı ile beslenme ve yaşam tarzı bakımından kendisinin önceline benzetmiş olduğu, etobur ya da ısırgan kimi canlıları da insan (цIыху) “хьэ” adılında ifade etmiş olmalıdır:

«Хьэ: Genizsil ve etobur olan köpeksi hayvanların genel adı; Bu isim bugün genel olarak “köpek” anlamındadır. Хьэпшыр: Köpek yavrusu. Хьэвей: Köpek dışkısı. Хьэ Iус: Köpek yemi, maması. ХьэщхъурыIуэ: Kuduz. Хьэщхьэвылъэ: Köpek başlı öküz beden ve ayaklı yaratık. Хьэпщхупщ: Isırgan sürüngenlerin genel adı.

Хьэдзыгъуанэ: Yaban arılarının genel adı. ХьэпIацIэ: Isırgan böceklerin genel adı».

-Anlaşıldığına göre, insanın öncelini yadsıması onun adını olumsuzlama işlevinde kullanmakla kalmamış, onu diğer yırtıcılara da benzetmiştir. Bununla da kalmamış olmalı ki, öncelinden çok sonraları kendisinin ekip biçtiği ilk ürüne de aynı adı vermiştir. Ya da, ilk tahıl olan arpanın devşirilip toplanarak götürülecek bir ürün olması niteliğini ifade etmek bakımından, bu ilk ekin cinsi "хьэ" olarak nitelendirilmiş olmalıdır. Bir tahıl türü olan çavdarın ismi de arpa (хьэ) adından gelmektedir. Bir ilk tahıl olan "хьэ" ile ona ilişkin olarak ortaya çıkmış olan sözcük ve ifadeler aşağıdadır:

«Хьэ: Arpa. Хьэдзэ: Arpa tanesi nitelemesinden ortaya çıkmış olan "tane, tahıl danesi"; Aynı zamanda "en ufak bir şey" anlamında kullanılır. Хьэсэ: Ekin düzeni; Bunun bir tahıл türü olduğu da ifade edilir ki, bu anlamda bir işlemden geçirilmiş olan kültür tahılı –kültür arpası- olmalıdır. ХьэпцIий: Çavdar. Хьэжэн: Öğütmek. Хьэжыгъэ: Un. Хьэлывэ: Kaynatılarak yapılan bir çörek cinsi. Хьэлыгъу: Ekmek. Хьэлыгъуанэ: Bir simit cinsi. Хьэнцэ: Yaba; Kürek. Хьэуазэ: Saman. Хьэку: Fırın».

*"Хьэ" seslemi temelinde ortaya çıkan bu ifadelerin de işaret edebilecekleri gibi, bu seslem insansı ve büyük olasılıkla da homo erektus ifade eden bir sözcük olarak Adıgecede bulunmaktadır. İnsan oluş sürecinin ve değişiminin bir gereği olarak, bu seslemde ifade olunan bir geçmiş tam da geçilen ve anılan bir dönemde yeni insan (büyük olasılıkla "homo sapien") tarafından yadsınan bir ifade olarak dilsel kullanımda kendisini göstermiş olmalıdır. Bu aşamanın geçilmesinden sonradır ki, bir kökensellik düşüncesinin kendisini göstermesi noktasında, artık, bu sözcük eski, kutsal ve yüce anlamlarındaki yüklemle kendisini göstererek dilsel işleyişte işlev tutar. Bu ifadelerden olarak, muhtemelen "хьэ" döneminde de kullanılmış olan isimleri de içerecek şekilde bu seslemden ortaya çıkmış olan isimler ile bu seslemin öneklemi olmasıyla ortaya çıkmış olan Adıge isimleri mevcuttur. Bu seslemin öneklem olmasıyla ortaya çıkan isimlerin daha sonralara, kökensellik ve eskiliğin bir değer olarak kendisini göstermesi noktasından sonrasına ait olduğu ifade edilebilir. Bu cümleden olarak da, mevcut isimlerin ya da soyadların başına bu seslemin gelmesi halinin bir eskilik, yücelik ve kutsallık ifade edebileceği açıktır. "Хьэ" sesleminin Adıgecede ve Adıge isimlerinin öneklemi olarak kullanılmasına ilişkin örnekler aşağıda gruplandırılarak verilmiştir:

-"Хьэ"nın insana ilişkin olarak eskilik, kutsallık ve saygınlığı ifade etmesinin altında onun daha önce insan anlamına gelen bir sözcük olması yatar. Nitekim, bir Adıge boyu olduğunun gün geçtikçe belirgin hale geldiğini ifade edebileceğimiz "Hati"ler ile ondan türemiş olduğu anlaşılan boy ve aile isim örnekleri mevcuttur:

«Hati: Хьэт ("Хьэ" olarak duran -ya da toplumu- anlamındadır). Hati'lerden olma ya da Hati oğulları anlamında bir Adıge boyu: Хьэтыкъуей. Hati'lerle ilişkili ya da Hati oğulları olduğu adlarından anlaşılan Adıge aile isimlerinden örnekler: Хьэтэ, Хьэтыжьыкъуэ, Хьэткъуэ, Хьэтыкъуэ, Хьэткъуий, Хьэткъут, Хьэткъущ».

-“Хьэ” sözcüğünün Adıgecede giderekten eskilik ve saygınlık ifadesi işlevinde yer almasının bir örneği, çok yaşlı ve saygıdeğer neneler için, genel olarak herkesin annesi ya da nenesi yüklemini de kapsayacak şekilde kullanılan şu ifadelerdir:
«Хьэнанэ. Хьэбабэ».
-Yukarıda “Hati”lerle ilişkili olarak kendisini gösteren Adıge aile isim örnekleri dışında, doğrudan doğruya “хьэ” sözcüğü temelinde oluşmuş olan Adıge aile isimleri az değildir ki, bunların kimilerinin “хьэ” dönemi kalıntısı isimler olduğu ifade edilebilir. Bu isim ya da sözcüklerin çok eskiliği ortadadır. Bununla birlikte, mevcut bir aile isminin ya da bir sözcüğün başında “хьэ” sesleminin yer almasıyla oluşmuş olan aile isimleri daha çoktur ki, böyle ortaya çıkan bir ismin saygınlık ve eskilik yüklemi kazandığı açıktır. Aşağıda her iki şekildeki aile isimlerine ilişkin örnekler verilmiştir:
«Хьэв. Хьэгъуэ. Хьэкъун. Хьэгъэс. Хьэдыгъу. Хьэх. ХьэмцІэ. Хьэмгъуокъуэ. Хьэгъундокъуэ. Хьэмдэхъу. Хьэнэ. ХьэІупэ. ХьэфІыцІэ. ХьэпащІэ».
-Aile isimlerinde olduğu gibi, kişilere takılan Adıge isimlerinin de başında “хьэ” seslemi bulunabilmektedir. Bunların da, aile isimlerinde olduğu gibi, “хьэ” dönemi ve “Хьэт” kalıntısı isimler ile daha sonrasında oluşmuş olan ve mevcut isimlerin başına “хьэ” sesleminin önek olarak gelmesiyle ortaya çıkmış isimler olduğu ifade edilebilir. Genel olarak “insan” ifade etmesi bakımından, cinsiyet ayırdetmeksizin bir bireye takılan Adıge isminin başına “хьэ” öneki gelebilmektedir. Böylece de ve yukarıda ifade ettiğimiz şekilde, söz konusu isme bir eskilik ve kutsallık anlamı yüklenmektedir. İsimlerin bu öneklemi alabilmesiyle de mevcut isimler ikiye katlanabilmektedir. Bu şekillerde oluşmuş olan Adıge isimlerinden birkaç örnek şöyledir:
«ХьэтІыхъу. ХьэтІу. ХьэтІыш. Хьэцуцэ. Хьэцунэ. Хьэбылэ. Хьэкунэ».
-Bu seslemin bir kutsallık ifade eder olmasında, yaşanmış olan hiristiyanlık döneminde dinsel olarak kutsal sayılan yüzler de Adıgecede bu seslem temelinde ifade edilebilmiştir:
«Хьэнапэ: Kutsal yüz, tanrısal yüz anlamında “ikon”».

«ЛЪ, Л, ЛІ» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“ЛЪ” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Лъ” sesi peltek bir “L” sesidir ve başlıbaşına “kan” anlamına gelir. Kan (лъы) zamanla (э) doku yapıcı bir maddedir ki, buradan itibaren de organ, organizma, organize olarak ortaya çıkan olgular “лъэ” seslemi temelinde kurulur. Burada kendisini gösteren süreçten de anlaşılacağı üzere, “лъ” sesi temelde bir organizasyonun ve bir kapsama alanının kendisinden itibaren mümkün hale geldiği bir potansiyel olgu ifade eden bir ses anlamdır. Bir doku, organ, organizma ile bunlara ilişkin bir kapsama alanı “лъ”nın öteleniminde ya da zamansal (э) almasında ortaya çıkan olgular olarak ifade bulur. Aşağıda bu ses temelinde oluşan sözcükler gruplandırılmıştır.

*Bu sesin “kan” anlamı temelinde ortaya çıkan sözcük örnekleri şunlardır:
«Лъы: Kan. Лъыпс: Sıvı olarak kan. Лъынтхуэ: Kan damarı. Лъыгъажэ: Kan akıtma. ЛъыщIэж: İntikam».

*Kanın zamanla doku yapması temelinde ortaya çıkan organ ve organizma anlamındaki sözcük örnekleri aşağıdadır:
-«Лъэ: Doku, organ, organizma. Лъэщ: Güçlü. Лъэщыджэ: Bir organizmanın kılgılanma durumu ya da kılgılama durumundaki organizma anlamında “hamile”. Лъапсэ: Kök; Soy. Лъахэ: Ülke, yaşam alanı; ortaya çıkılmış olunan köklerin bulunduğu yer; köklerin ve ayakların bulunduğu zemin. ЛъащIэ: Yapılmış olan “yaşam alanı”dır ki, bu ortamı sağlayan gereçler olan “mefruşat” da aynı sözcükte ifade edilir».
-Bir organ ya da kütleye sahip olan şey de küçük kütle parçalarından oluşur ki, parçalanması eylemi de küçük “лъэ” unsurlarına ayrılmasıdır:
«Лъэлъэн: Dokularına ya da parçalarına ayrılmak anlamında “parçalanmak, parça parça olmak, dağılmak”. Хэлъэлъэн: Parçacıkların bir şeyin içine dağılarak düşmesi. Зэхэлъэлъэн: Bir bütün olarak örülmüş bulunan bir şeyin çözülmesi, dağılması, parçalanması. КIэрылъэлъын: Bir şeyden parçacıkların düşmesi. ЗэкIэрылъэлъын: Birbirinden çözülerek ya da koparak dağılmak».
-Bir doku ya da organ maddi olan bir şeydir ve bir kütledir ki, aşağıdaki sözcükler “лъэ” sesinin kütle ifade etmesinde ortaya çıkan ifade örneklerindendir:
«Хьэлъэ: Ağır, yüklü (bir genel ifade olsa da, başlangıçta insan için olduğu açıktır). Гулъэ: Aracın çok yüklü ve ağır olması hali. Лъэрмыхь: Hantal, bedenini taşıyamaz durumda olan. Лъагэ: Kütlesel olarak aşırı kılgı anlamında “yüksek”. Лъахъшэ: Kütlesel olarak temele çeken ya da minimalize olan anlamında “alçak”».

*Bir kişinin ürettiği şey söz konusu organizmadan çıkma olarak ifade bulabilir; nitekim üreten de bir organizmadır. Aynı zamanda, katlanılan ya da çekilen şey de bir yük olarak ifade edilebilir:
-«ЛъэдэкъэщIэкI: “-Birinin- işi” anlamındadır ve birinin ürettiği şeyi ifade eder».
-«ЛъэкIын: Çekmek, katlanmak. ЛъэкI: Yapabilme gücü, birinin vargücü. ЛъэкIыныгъэ: Yapabilirlilik, yeterlilik, katlanabilirlik».

*Bir şeyin hareketi ya da yer değiştirmesi bir organizmanın ya da kütlenin bir eylemidir:
-«Лъэн: Atlamak. Илъэн: İçine atlamak. Телъэн: Üzerine atlamak. Хэлъэн: İçine atlamak. ЩIэлъэн: Altına ya da içeriye atlamak. Жьэдэлъэн: Ağız ya da girişten içeri atlamak. Жьэхэлъэн: Önüne ya da üzerine atlamak».
-«Лъэфын: Atlayabilmek; Sürüklemek. Лъеин: Fırlamak. ПкIэлъей: Merdiven. Лъэтэн: Uçmak. ЛъэщIын: Silmek. Лъэсын: Tahıl vs. gibi taneleri elle sudan geçirmek anlamında “yıkamak”. ЛъэIэсын: Eli yetişmek; ulaşmak, erişmek. Пылъэн: Asmak. Къэкъуэлъэн: Kaynamak».

*Bir kütlenin bir başka kütle ya da alana dahil olması eylemi ya da dahil olmuş olarak bulunması durumu “лъэ-ы: лъы” olarak ifade bulur:

«Лъыcын: Payına düşmek. Илъхьэн: İçine koymak. Илъын: İçinde bulunmak. Гуэлъын: Kenarında bulunmak. Гуэлъхьэн: Kenarına koymak. Хэлъхьэн: Bir çoğulun içine koymak, katmak. Телъхьэн: Üzerine koymak. ЩIэлъхьэн: Altına ya da içeriye koymak. ЩIэлъын: Altında ya da içeride olmak, yatmak. ФIэлъын: Takılı olmak. ФIэлъхьэн: Takmak. Iулъхьэн: Önüne ya da ağzına koymak. Iулъхьэ: Lokma. Iулъын: Önünde ya da ağzında durmak, yatmak. Пылъын: Ucunda –asılı- durmak; Peşinde olmak. Пылъхьэн: Ucuna asmak, koymak. КIэрылъын: Üzerinde ya da yamacında olmak. КIэрылъхьэн: Bir şeye yaslamak, takmak. Гъуэлъын: Bir şeyin yanında yatmak. Игъуэлъхьэн: Bir şeyin içine yatmak, yatarak uzanmak».

*Bir kütlenin farkedilmesi esasen bizzat o kütleye ilişme niteliği taşır ki, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, burada da "лъэ-ы: лъы" dönüşümü kendisini göstermektedir. Esasen, bulunduğumuz varolma alanı kütle ve alanlar ile organize şeylerle doludur ki, bir şeyin farkedilmesi kendisine ilişmedir ve ifade bakımından da kendisinden itibarenliği gerektirir. Kütlelerin birbirine göre ifade edilmesi de benzeri bir olgudur; her kütle de başkasına göreliğinde bir kütleseldir. Bu görelik de yine konu edilen bir kütleye ilişme ve kendisinden itibarenlik ile başka bir kütleye yönelimsellik eyleminde ifade bulabilir:

-«Лъытэн: Dikkate almak, kaale almak, saymak. Гулъытэ: Dikkat, farketme. Гулъытэ хуэщIын: -Bir şeye- dikkat etmek, hesaba katmak. Гулъытэншэ: Dikkatsiz, düşüncesiz. Зи щхьэ зылъытэж: Kendini bilen, haddini bilen, kendini hesaba ve dikkate alan».

-«Елъытэн: Bir şeye göreliği ortaya koymak. Абы елъытауэ мыр нэхъыфIщ: Ona göre bu daha iyi. Зэлъытэн: Birbiriyle mukayese etmek».

*"Лъэ"nın her tür organı veya kütleyi ifade etmesinde, bir bedenden ortaya çıkan bacak ya da ayaklar da bir organdır ve aynı seslemde ifade bulur. Ayak ve bacakların bir organdan (лъэ) çıkan bir organizma (къуэ) olarak ifade edilmesi ile başlıbaşına "лъэ" sesleminde ifade bulması temelinde ortaya çıkan sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:

-«Лъакъуэ: Ayak. Лъакъуэри зы лъэщ: Ayak da bir organdır».

-«Лъэбакъуэ: Adım. Лъэс: Yaya. Лъапэ: Ayak ucu, ayak parmağı. Лъэпэд: Çorap. Лъэдий: Uyluk (ayak dirseği ile diz arası). Лъэдакъэ: Topuk. Лъапщэ: Ayak bileği. Лъащхьэ: Ayak başı, bilek ekleminin alt kısmı. Лъэгуажьэ: Diz. Лъэбжьанэ: Ayak tırnağı. Лъашэ: Topal. Лъэужь: İz, ayak izi».

-Ayak ile ya da ayağa benzer durumlar da aynı kapsamda ifade bulur:

«Лъэхъэн: Ayakları bağlamak. Лъахъэ: Ayak bağı. Лъэрыжэ: Kayak. Лъэгурыгъажэ: Bisiklet türü araçlar. Лъэмыж: Köprü».

*Kütle bir kapsam alanına sahiptir ki, herhagi bir kapsam alanı ya da belirli bir boşluk da "лъэ" sesleminde ifade bulur:

«Iэлъэ: Elin içinde bulunduğu şey (ellik) anlamında eldiven. Iэлъын (Iэлъэ-ы-н): Yüzük. Фалъэ: İçinden bir şey içilen, içinden içmelik olan şey, içinde içimlik şey bulunan anlamlarında "kap, tas, bardak". Псы фалъэ: Su bardağı».

*Bu sözcüklerin sonuna gelen "лъэ" sesleminin işlevine dikkat edilirse, sonuna geldiği sözcüğün ifade ettiği kütleyi kapsayan ya da içinde söz konusu

kütleyi taşıyan şey anlamları ortaya koyduğu farkedilir ki, burada Türkçedeki "lik" soneki mantığının da kapsandığı anlaşılabilir. Bunlara benzer olmakla birlikte, "лъэ" sesleminin soneklem ya da öneklem olmasıyla ortaya çıkan daha soyut organize şeylere ilişkin ifade örnekleri de söz konusudur:
-«Псалъэ: Candan nüksederek ortaya çıkan organize şey anlamında "söz"; can-lık anlamında da okunabilir».
-«ЛъапIэ: Bir şeyin (лъэ) yerini (пIэ) bulması anlamında "değerli, pahalı". ПIалъэ: Bir yerinelik anlamında bir şeye ilişkin olan karşılık; bu anlamda, bir şeyin ederi; bir şey için tanınmış olan zaman dilimi, bir müddet, mühlet».
-Görme eylemi bir şeyin (лъэ) uzaktan (а) yuvarının (гъу) eylenmesidir (н):
«Лъагъуэ: Görü, iz. Лъагъун: Görmek».
-Bir zaman dilimi her şeyin kendisinde ortaya çıktığı bir kaynaktır (нэ) ve kendisine bağlı olarak varolduğu soyut organize (лъэ) bir temeldir (хь):
Лъэхъанэ: Belirli bir zaman dilimi, çağ, dönem».

*Bir kütle bir alan kapsayan şeydir ki, yeni bir kütlenin peyda olması ya da ortaya çıkması diğer kütlelere de ilişkin bir olgudur. Nitekim, yeni bir kütlenin kütleler alanında ortaya çıkması, mevcut kütleler alanına müdahale anlamına gelebilir ki, bu da mevcut kütleseller tarafından bu yeni kütlesele bir alan açılmasıyla gerçekleşebilir. Kozmik ve doğal olarak, söz konusu kütleyi ortaya çıkaran ve bir alana sahip kılan şey ya da onun ortaya çıkmasına neden olan şey de, esasen mevcut olan kütlesellerdir. Her durumda, bir kütlenin ortaya çıkması bir organize olaydır ve doğal olarak ortaya çıkan yeni alan ve kütleler kozmik ve doğanın bir işlevidir ki, her kütlesel şey kozmik açılınım veya işleyişin bir gereği ve sonucu olarak ortaya çıkar. İşte böyle bir olgunun kozmik oluş ile Tanrısal bir güçle ortaya çıktığı açıktır. Böyle ortaya çıkacak olan her bir yeni kütlenin Tanrısal ölçme ve değerlendirmeyle ortaya çıkması ve yerini bulması Adıge mitolojisinde "лъэ ölçme ve değerlendirme işlevi, -makamı" anlamına gelebilecek olan bir mitolojik yarı Tanrı kahramanın işidir. Bu yarı Tanrı "Лъэпщ"dır. O, her tür kütle ve organizma ile organizasyonun ölçülüp biçilerek ortaya çıkmasını sağlayan Tanrısal güçtür.

"Л" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Л" sesi Türkçedeki "L" sesinin aynıdır. "Лъ" sesiyle aralarındaki fonetik benzerlik dilsel işleyişte anlamsal komşuluğun da ifadesi olarak, "лъ" sesinde ortaya çıkan doku ya da organın üzerinde oluşan şu yumuşak koruyucu ve kaygan şey "л" sesi anlamında ifade bulur. Buradan itibaren de, bir şeyin üzerinde işleyen ve bir hat boyunca gerçekleşen bir işleyiş ve sürme eylemi bu ses anlamda ifade bulur. Aşağıda bu ses anlam temelinde oluşmuş olan sözcükler gruplandırılmıştır.

*Bir organ ya da kütlenin üzerini örten koruyucu yumuşak kalınlık anlamı temelinde oluşan sözcük örnekleri şöyledir:
-«Лы: Et. Шыл: At eti. Хьэл: Köpek eti. Кхъуэл: Domuz eti. Лы цIынэ: Taze et, pişirilmemiş et. Лы гъур: Kurutulmuş et. Лэпс: Et suyu».

-«ЛыцIын: Etin ateşe tutularak kavlanması. ГъэлыцIын: Kavlamak. Лыгъуэн: Kavrulmak. Гъэлыгъуэн: Kavurmak. Лыбжьэн: Kızarmak. Гъэлыбжьэн: Kızartmak. Лыбжьэ: Kızartma».
-«Мыл: Geçici olarak oluşan bu tabakanın bildiğimiz et olmadığına işaret eder gibi bir ifade olarak "buz"».

*Bir şeyin üzerinde oluşan böyle bir tabaka bir düzlük olup, üzerinde kayma ve sürme eylemlerine uygun bir zemindir. Bu tabakanın (лы) üzerinde kayma ve sürme işlemleri de onun zamansal (э) almasındaki eylemlerdir:
-«Лэн: Sürmek: Boyamak. Илэн: Bir şeye boyamak, bir boya sürmek; Bir şeyi boyamak. Зилэжын: Kendi kendini boyamak, boyanmak. Хэлэн: Bir şeyin içindeki şeylere boya sürmek. Зэхэлэн: Muhtelif şekillerde boyamak, karışık boyamak. Iулэн: Ucunda boyamak, ucunu boyamak. Къуэлэн: Ala, alacalı».
-«Лэн: Sürmek, devam etmek. Лей: Aşırı süregitme anlamında "fazla, artakalan, gereksiz". Псалъэ лей: Fazladan söz, gereksiz söz. Хьэулей: Gereksiz şeylerle uğraş sürdüren kişi anlamında "avare". ТIалэ, ЩIалэ: Büyüme ya da boy sürme çağında olan, yeni yetme, çocuk. Залэ: Bir sürümlük parça; az; bir parmak kadar pay. Къуалэ: Uzanan vadi, kır. Кхъулэ: Bir sürümlük –lokma- yiyecek parçacık. Хьэлэ: Bir şeyi bölmek ya da ayırmak için araya atılıp sürülen bir odun ya da demir parçası. Щхьэл: Bir hat boyunca sürülen baş anlamında "değirmen"».
-«Къэлэн: Bir başlangıçla boyamak, sürmek, devam etmek; Ortaya çıkarak ötelenme doğrultusunda sürdürmek anlamında "görev". Къелын (къе-лэ-ы-н): Artakalmak, tükenmeden kalmak, bitmemiş olmak. Джэлэн: Yıkılmak. Къэджэлэн: İşaret edilen bir başlangıçtan itibaren yıkılmak, devrilmek».

*Bir sürme ve devam etme ifade eden "лэ" sesleminin tekrarı kendiliğinden sürme anlamını verir ki, böyle bir eylemin bir sünme niteliği ifade edebileceği de söylenebilir; sünen şeyler de zaten gevşek şeylerdir. Diğer yandan, "л" sesinin "et" anlamı ifade etmesinde "лэ" sesleminin de etin kendiliğinden ötelenmesi ya da sünmesi anlamını da kurabileceği açıktır ki, gevşeme ve sünme olguları bu temelde de ifade bulur:
«Ланлэ, Лалэ: Gevşek. Гъэлэлэн: Gevşetmek. Илэлэн: İçine sarkmak, sünmek. Илэлын: İçinden sarkmak, sünmek. Къилэлын: Bulunduğu yerden sarkmak, sünmek. И бзэгур къолэл: Dili sarkıyor, düşüyor. Iулэ: Geldiği noktadan devam eden ya da dudakları sarkan anlamında "şaşkın, aptal". Зэпылэлын: Kendi kendine sarkıp dökülmek anlamında "gevşek olmak, dağınık ve hantal olmak". КIэрылэлын: Bir şeyden bir şeyler sarkmak. ЗэкIэрылэлын: Birbirinden sarkmak, dağılmak; Kendi kendine sarkmak, sünmek. Елэлэхын: Aşağı doğru sarkmak, sünmek. Къелэлэхын: Bulunduğu yerden sarkmak, sünmek».

*Buradaki sürme eylemi olağan bir yönde gerçekleşen, bu anlamda da düz bir zemin ya da hat izleyen bir eylemdir. Böyle bir eylem kesintisizlik niteliğine de sahip bir ogu ifade eder. Bir ışık ışınının bir hat boyunca kesintisizce ilerlemesi bu ifadelere uygun olan sürme ve devam etme olgusudur. Böyle bir sürme olgusunun temeli, ifade ettiğimiz gibi "л" sesinin yüzey ve yüzeye ilişkin olan anlamsal niteliğidir; bu bakımdan, bir yüzeyden yansıyan ışık ya da bir lambanın ışıması da bu ses anlamda ifade bulur:

«Лэн: Işıtmanın sürmesi; ışımak. Лыдын (лъэ-ы-ды-н): Parlamak, ışımak. Къэлыдын: Bir başlangıç ifade eder şekilde birden “parlamak, ışımak”».

“ЛІ” SES ANLAMI TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Л” sesinin kesmeli ve bastırılmalı telaffuzunda ortaya çıkan “лI” sesi bir organizma ya da kütlenin ete kemiğe bürünmesi anlamında yapılaşmasını, sağlamlaşması ile yapışık hale gelmesini ifade eden bir ses anlamdır. Bu ifadeden olarak da, en yetkin şekilde yapılaşmış bir organizma olan insan bedeni için, gelişimini tamamlayıp yapılaşmış olan yetişkin hali ifade eder. Bununla birlikte, sağlam hale getirilen ve yapıştırılarak ya da çakılarak birbirine ulanan şeyler de bu ses anlam temelinde ifade bulur. Bu anlamlarda bu ses anlamın bulunduğu sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır:

*Ataerkil bir süreçten olsa gerektir ki, gelişimini tamamlamış olan bir insanı ifade etmek durumunda olan bu ses başlıbaşına bir erkeğin olgun halini, bir “adam”ı ifadeye odaklanır:

«ЛІы: Adam. ЛІыку: Orta yaşlı adam. ЛІыфІ: İyi adam, iyi insan. ЛІыжь: Yaşlı adam. ЛІыщІэ: Yeni adam, hizmetli, yanaşma. ЛІыгъэ: Adamlık, olgunluk. ЛІыхъужь: Kahraman. ЛІыхъужьыгъэ: Kahramanlık. ЛІыкІуэ: Elçi, temsilci. ЗэуэлІ: Savaşçı».

*İki şeyi birbirine yanaştırarak yapıştırmak ya da çakarak ulamak, bir şeye koşarak abanmak ya da yapışmak da bu ses anlamda ifade bulur:

-«ЕгулІын: Açık olan bir şeyi “kapatmak”, -örneğin kapıyı- “örtmek”. еІулІэн: Önüne çakmak, iyice birleştirmek. ЩІэІулІэн: Altına çakmak. ЗэщІэІулІэн: Birbirine çakmak; Tutulmak, hareketsiz kalmak».

-«ЕжэлІэн: Bir şeye koşarak yanaşmak».

*Bu son ifade aç bir canlının bir yiyeceğe yanaşıp üzerine atılmasına benzer bir eylemdir. Bir canlının aç ve susuz kalması onun ölüm kalım meselesidir. Bu nedenledir ki, susamak ve acıkmak en ilkel biçimiyle ve canlının en doğal güdüsüyle suya ve yiyeceğe koşarak abanmak anlamında ifade bulur:

«МэжэлІэн: Acıkmak. Ар мэмэжалІэр: O acıkıyor. Псы хуэлІэн: Susamak. Псы сыхулІащ: Susadım (suya öldüm anlamında bir ifadedir). Псы хуэлІэ солІэр: Çok susadım (susuzluktan ölüyorum anlamındadır)».

*“ЛІы” sesinin bir olgun insanı ifade etmesinde, olgun ve özgür bir birey olarak yaşam yolculuğunda zamanın (э) insana getireceği şey, nihayetinde ölümdür:

«ЛІэн: Ölmek. ЗэдэлІэн: Birlikte ölmek. ХэлІэн: İçinde ölmek. ЩІэлІэн: Altında ya da içinde ölmek; Bir şey için ölmek. ІулІэн: Önünde ölmek».

*Tüm canlılar ölümlüdür; bu bakımdan da, bir canlının nitelenmesi onun bir ölümlü olmasında ayrımsanabilir. Bununla birlikte, yukarıda örneklerini gördüğümüz gibi, bir şeye tam yapışık olma halindeki bir ilişkililik de bu ses anlamda ifade bulmaktadır. Aşağıdaki soruların bu anlamı da içermesi yanında, başlangıçta bir canlının kastedilmesine ilişkin sorular olması daha büyük olasılık gibi görünmektedir. Bu soru sözcüklerinin bugün canlı olmasa da herhangi bir şeyi niteleyerek kullanılıyor olduğunu da belirtmek gerekir:

«ЛІэужьыгъуэ: Ölüme açılınım durumunda olan ya da ölümlü açılınsal olan anlamında “herhangi bir şey” kastededen bir sözcüktür. Сыт мыр зи лІэужьыгъуэр?: Bu neyin nesidir; bu neye ilişkin bir şeydir? ЛІэу?: Ne? ЛІэу пщІэр?: Ne yapıyorsun?».

“П, ПІ, Б” SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“П” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“П” sesi, bir varolana dahil olmamakla birlikte dış temassal bir bağlantı durumunu ifade eden bir ses anlamsaldır. Bir varolan şeyi değil de, söz konusu varolana ilişme noktasını ya da teğet olma noktasını ifade eder. Kendisi başlıbaşına bir varolan ifade etmez, bir varolanın dış ve temas noktasında ifade bulur. Bu durumdan dolayıdır ki, başlıbaşına “п” sesi bir anlam ifade etmez; ancak, ifade ettiğimiz işlevinin başlıbaşına bir varolan niteliği kazanması onun zamansal almasıyla gerçekleşir ki, burada öncelikle bir ön durum anlamı kendisini gösterir. Bu ifadelerden olarak, “п” sesi herhangi bir şeyin uç ya da ön ve burun kısmı ile bunlara ilişkin eylemleri, önceye ilişkin ya da önceleme ve önlemeyle ilgili eylemleri ifade edebilen bir ses anlamsaldır. Aşağıda bu sesin bulunduğu sözcük grupları verilmiştir.

*Bir varolanın dış ve temas noktasını ifade eden bu sesin öneklem olmasında ortaya çıkan eylem ve olgular bir varolana ilişme noktasındaki eylem ve olguların ifadesidirler. Bu sesin soneklemi olduğu ses ya da sözcük anlamı ön alan ya da önsel olan yeni anlamlara dönüşür:

-«Пысын: Bir şeyin ucunda oturmak. Пысэн: Bir şeyin ucuna asmak. Пытын: Bir şeyin ucunda durmak, bulunmak. Пылъын: Bir şeyin ucunda yatmak, bulunmak. Пылъэн: Asmak. Пыжын: Bir şeyden akmak. ПыкІын: Bir şeyden çıkmak; Vazgeçmek. ПыщІэн: Bir şeye bağlamak. Пыхын: Bir şeyin ucundan bir şey almak; Bir şeyin bir parçasını almak, kesmek. Пыхун: Bir şeyden düşmek; Bir şeyin ön kısmını sürmek. Пыхуэн: Bir şeye –uca- sığmak; Bir şeyin ucuna sürmek. Пыхьэн: Ucuna geçmek, girmek. Пышын: Bir şeyi bir şeyden –ucundan- ayırmak. Пышэн: Bir şeyi bir şeyin önüne ya da ucuna götürmek, yanaştırmak. Пыджэн: Dürtmek. Епыджын: Bir şeye dürtmek. Пыкын: Bir şeyden –ucundan- koparmak. Къыпыкын: Bir şeyden -itibaren- koparmak. Пыудын: Bir şeyden hamleyle koparmak. Пыдэн: Bir şeyin ucuna dikmek».

-«Зэпытын: Birbiriyle uç uca olmak; Kesintisiz ve sürekli olmak. ЗэпыкІын: Birbirinden ayrılmak. ЗэпыщІэн: Birbirine bağlamak; Bağlanmak. Зэпыхын: Birbirinden ayırmak. Зэпыдэн: Birbirine dikmek. Зэпыхун: Birbirinden kopmak. Зэпыхьэн: Birbirine geçmek. Зэпышын: Sünmek. Зэпыкын: Birbirinden kopmak, bir bütünün kopması. Зэпыудын: Kopmak. Пыуд: Ucuz».

-«Жэп: Donmaya doğru bir gidişi, donmaya temassal bir durumu, donma öncesi bir durumu ifade eder ki, “kırağı”. Гуп: Merkezi bir ilişki içinde olma anlamında “grup”. Гуэп: Arabanın ön kısmı. Нып: Ön olan, öne çıkan ya da çıkarılan anlamlarından “bayrak”. Дэп: Köz».

*Bu sesin bir varolanı değil de onunla temassal ilişki durumunu ifade etmesi bakımından, başlıbaşına bir anlama sahip olmasa da, zamansal almasında söz konusu uç durum bir varolan niteliği kazanır ve bir anlamlı ifade ortaya çıkar. Bu durumda bir canlının bizzat burnu ve ilgili eylemler ifade bulabilir:

-«Пэ: Burun. Пэжьгъынэ: Geniz. Пабгъуэ: Geniş ve yayvan burun. Пакъэ: Küt burun. ПэтИинэ: Sivri burun. ПащIэ: Вıуık. Пэшын: Sümük. Пэвей: Kuru sümük. Пэмэн: Koklamak. Епэмын: -Bir şey- koklamak. Пырхъын, Пырхъэн: Burundan ses çıkarmak, horlamak. Пагэ: Burnu yukarılarda anlamında "gururlu"».

-«И пэ: Burnu. Абы и пэр къуаншэщ: Onun burnu eğridir. Адрейхэм я пэхэр захуэщ: Diğerlerinin burunları düzgündür».

*Bu sesin zamansal almasında ortaya yalnız bir organ olarak burun değil, herhangi bir ön kısım, ön uç kısım ve bunlara ilişkin durumlar ile önsel ve önlemsel eylem ve olgular da ifade bulabilir:

-«Ипэ: Önü; Önce. ИпэкIэ кIуатэ: Öne doğru git, ötelen. Япэ: -Herşeyden- önce, öncelik. Япэрауэ мыр жыIэпхъэщ: Öncelikle şu söylenebilir. Япэм щыгъуэ мыр щыIэтэкъым: Önceden bu yoktu. Нэхъапэ: Önce, öncelikli, daha önce».

-«Пагуэ: Küt uç, kesik burun. ПамцIэ: Sivri burun, uç».

-«Напэ: Yüz. Iэпэ: El ucu; Parmak. Лъапэ: Ayak ucu; Parmak. Лъэпэд: Çorap. Iупэ: Dudak. КIапэ: Kuyruk, kuyruk ucu, arka uç».

-«Къуапэ: Kenar, uç. Тхьэмпэ: Yaprak. Бжьэпэ: Uçurum, zirve ucu».

-«Щхьэпэ: Yarar. Гуапэ: İyi, tatlı, rahatlatıcı. Псапэ: Sevap».

-«Пашэ: Önder. Пэш: Oda. Пасэ: Erken. Пэсэрей: Önceki, eski, eskiye ait. Пэсэрейхэр лъэщт: Eskiler güçlüydü. Пэж: Doğru. Пэжыгъэ: Doğruluk. ПэщIэдзэ: Başlangıç. Щыпэлъагъу: İlk görü. Пэрыт: Bir şeyin önünde ya da başında duran; Öncü, önder. Пэт, Пэтрэ: Bir şeyin önde durması ya da ön alması durumunu ifade ederek cümle içinde "rağmen" anlamı kurar. Ин пэтрэ лъэIэсыфакъым: Büyük olmasına rağmen erişemedi».

*"П"nın bir varolan bakımından dış ve temas durumu ifade etmesinde, söz konusu varolanla ilişkili somut eylem ve durumların ifadesi yanında, bir şeyi dışından saran ve etkileyen niteliklerdeki soyut ve psikolojik durum ve eylemler de ifade bulabilir:

-«Пэрысын: Başında oturmak. ПэрытIысхьэн: Başına oturmak. Пэрыхун: Başından kovmak. Пэуэн: Önüne vurmak. Пэун: Önleme yapmak. Зэпеуэн: Bibiriyle yarışmak. Лъэпэрэпэн: Tökezlemek. Хуэпэн: Giydirmek. Зыхуэпэн: Giyinmek. Щыпэн: Toplayadurmak. Къэщыпын: Toplamak».

-«Щхьэпэн: Yaramak. Пэлъытэн: Biri gibi saymak. Пэлъытэ: Gibi, sayılır. Ари абы пэлъытэ: Onu da ondan farzet. Зэпэсын: Beğenmek; kaale almak, göz önüne almak. Зэгуэпын: Kalbe ilişkin bir olgu olarak "canı sıkılmak". Хузэгуэпын: -Birine yönelik- canı sıkılmak».

-«ЗыпищIын, ЗыпищIыжын: Birini taklit etmek».

*"П" sesi bir şeyle dış temassal ilişkiyi ifade eder ki, bir şeyin meydana gelmesi ya da bir yer kaplaması söz konusu şeyin dışsal ilişkisinin ortaya konmasında ifade bulabilir. Bir şeyin tam olarak ortaya çıkması, onun dış temassal

ilişkisinin sürmesidir; başka bir ifadeyle, o şeyin “п”nın zamansal almasındaki eylenmesidir; “пэ”nın soneklem olmasındaki fiildir:
«Хъупэн: Tam olmak, tam da olmak, neredeyse olmak. КIуэпэн: Tamamen gitmek. ЩIэпэн: Tamamen yapmak. Шэпэн: Ciddi ciddi götürmek, sürmek. Къэщэхупэн: Tam da ya da neredeyse satın almak; ciddi ciddi veya tamamen satın almak».

“ПI” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“П” sesinin kesmeli ve bastırmalı telaffuzu olan bir sestir “пI” sesi. Bu durumda, “п” sesinde ifade ettiğimiz dışsal ve temassal ilişki üzerine yapılan bastırma işlemi, ilişkili olduğu varolanla daha sıkı bir ilişkiyi doğurur ki, bu ilişki söz konusu varolanla tam temasta bir ilişki olup onun beslenmesi olarak “пI” ses anlamında ifade bulur. Bu ses anlam temelinde oluşan sözcük örnekleri aşağıda gruplanmıştır.

*Bir varolanın dıştan tam temasla kapsanmasında ortaya çıkan besleme eylemi ile ilgili sözcük örnekleri şöyledir:
«ПIын: Beslemek. ПIыжын: Tekrar beslemek, tekrar büyütmek. ИпIыхьын: Bir şeyin içinde besleme eylemini sürdürmek. ХэпIын: Bir şeyin içinde beslemek. ХуэпIын: Besleyebilmek; Biri için beslemek. ПIысэн: Beslenim ekmek anlamında cinsel ilişkide bulunmak».

*Bir beslemenin sürdürülmesi, bir besleme yeri ya da herhangi bir şeyin içinde bulunduğu bir yatak ile bunlarla ilgili eylemler de “пl”nın zamansal (э) almasında ifade bulur:
-«ПIэ: Yatak, . ХъупIэ: Olma yeri; Yaylak. КIуапIэ: Gidecek yer, gitme yeri. Iуэху щIапIэ: İş yapma yeri. ШхапIэ: Yiyecek yeri, yemekhane, lokanta. ЩIыпIэ: Yer. Зы щIыпIэ: Bir yer».
-«ЛъапIэ: Değerli, pahalı. ПIалъэ: Eder, karşılık, mühlet».
-«IупIэн: Önünü kapamak. ЗэIупIэн: Kapatmak. ТепIэн: Üstünü örtmek; Yorgan».
-«ПIэжьэжьэн: Bulunduğu yerde hareketlenip durmak, debelenmek. ПIэрэпIэн: Kıpırdanmak. ПIэтIэуэн: Kıpırdanmak. ПIейтIеин: Çaresizce hareketlenmek, endişelenmek. ПIэнкIын: Yatağından çıkma şeklinde patlamak».
-«ПIащIэ: İnce, kalınlığı az. ПIытIын: Ezmek. ТIэпIын: Sökülmek. ГъэтIэпIын: Sökmek».

“Б” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“П” sesiyle “пI” sesi gibi dudaksıl olan bir sestir “б”sesi de. Yukarıda bu seslerin ortaya koydukları anlamda dış temassal ilişkiyle içerilen ve beslenen varolanın bu beslenip büyütülmesi işlemine ilişkindir “б” ses anlamında ifade bulan olgu. Bir varolanın dış temassal ilişkide beslenmesi “б” ses anlamsalında ifade bulur. Daha açık bir ifadeyle, “пIын” eyleminin objesi üzerinde gerçekleştirdiği işlem “б” ses anlamsalında ifade bulur; bu işlem sonucu olarak gerçekleşen olgu bir beslenmedir ki, beslenen şey besleme eylemi olarak “бын” sözcüğünde ifade bulur.

Buradan da, “б” sesinin beslenim durumu ile ilişkili olan bir açılınımsal ifade eden bir ses anlamsal olduğu açıktır. Bir ilişkili ve beslenim durumundaki açılınımsallık olması ve başlıbaşına bir açılınımsal ifade etmemesi nedeniyle de, başlıbaşına “б” sesi bir anlam ifade edemez. Bir ilişkili açılımsallığın besleme eylemiyle uyumluluğu söz konusudur ve böyle bir açılınımın canlıların gelişimlerine uygun olduğu ifade edilebilir. Bu ifadelerden, bu ses anlamsalın canlılık ve biyolojik nitelikteki açılınımsallığı kapsadığı da anlaşılmak gerekir. Aşağıda bu sesin bulunduğu sözcük örnekleri gruplandırılmıştır.

*Beslenen bir şeyin bir yavru olmasında ortaya çıkan sözcükler ile beslenim sağlayan ve beslenime ilişkin olan eylem ve olguları ifade eden söcükler aşağıdadır:

-«Бын: İlişkili açılınımsal olarak bir fiil formunda ifade bulur ve “yavru” anlamındadır. Бынжэ: Yavruya akış sağlayan şey anlamında “göbek”. Ныбэ: Karın».

-«Бэуэн: Nefes almak, nefeslenmek, soluklanmak. Бэуэгъуэ: Nefes alma durumu anlamında rahatlama, nefeslik. Ебэун: Öpmek. Бауэ: Öpücük. БэмпIэн: Sıkılmak, bunalmak, nefessiz kalmak. БэмпIэгъуэ: Sıkıntı, bunaltı. Хуэбэн: Sıcaklamak. Хуабэ: Sıcak. Бамэ: Koku. Бахъэ: Buhar».

-«Банэ: Diken. Бадзэ: Sinek».

*Bu ifadelere dikkat edilirse, bir canlılığa ve bir organizmaya ilişkin ifadeler olduğu açıktır ki, “б” ses anlamsalının ortaya koyduğu anlam böyle bir besleme ve ilişkili açılınımsallıktır. Böyle bir şey de bir çoğalmayı getirir ki, “б”nın zamansalında ortaya çıkan şey böyle bir çokluktur:

-«Бэ: Çok. ЦIыхубэ: İnsan toplumu. Бэгъуэн: Çoğalmak, bereketlenmek. Бэвын: Çoğalmak, kaynamak. Бэвыгъэ: Bolluk, bereket».

-«Бацэ: Yapağı. Бэлацэ: Saç ya da kıl ve tüylerin kabarık - dağınık hali. Сабэ: Toz».

*“Бэ” sesleminde ifade olan bir çoğul ilişkili ya da açılınımsal bir çoğuldur ve bolluk ifade eder ki, bol ve geniş olan şeyler ile bollaştırma ve çoğalmaya ilişkin anlamlar burada ifade bulur.

-«Бэн: Kapalı ve geniş boşluk; Kapalı mezarlık küp; Lahit. Быхъу (бэ-ы-хъу): Geniş, bol. Иубэн: İçini doldurmak. Iубэн: Önünü doldurmak».

-«Убэн: Ezmek. Убын (убэ-ы-н): Ezmek; Kötülemek. Ущэбын (ущэбэ-ы-н): Ezerek yumuşatmak. Щабэ: Yumuşak».

*Bu ses anlamsalın bir ilgili açılınım ifade etmesinde, bir nedenden ötürü kabarma ve uçuşma eylemleri ile bir şeye yönelik olarak ilişkili açılınım ortaya koyma eylem ve olguları da aynı ses anlamsalda ifade edilir:

-«Быбын: Kabarmak, uçuşmak, uçmak. Псы быб: İrin ya da su toplamış şişlik. Гъэбыбын: Uçurtmak, havalandırmak».

-«Ебэн: Eğilmek. Iэбэн: Elini uzatmak. EIэбын: Dokunmak. EIэбыхын: Aşağıya el uzatmak. Бэнэн: Güreşmek. Ебэнын: Biriyle güreşmek. Гуэбэн: Hamlamak».

-«Джабэ: Yamaç. Кумб: Çukur».

*Biyolojik olguların ifadesinde kendisini göstermesi gibi, kendiliğinden geçen zamanın işaret edilerek gösterilmesi de aynı ses anlamsalda ifade bulur:

«Нобэ: Bugün. Ныщхьэбэ: Bu akşam. Нышэдибэ: Bu sabah».

*“Б” sesi ilgili açılımsal bir anlam ifade etmektedir. Bu ifadeden olarak, “уэ” olan ikinci tekil şahsın -doğal olarak, kendi özelliğinin bir gereği olup kendinde ve kendiliğinden- eylemleri “у” öneklemiyle ifade olunurken, aynı şahsın ilişkili açılınımsallık niteliği taşıyan ya da ilişkiye geçerek ortaya koyduğu ve bir iş niteliği bulunan eylemleri “б” sesinin öneklem olmasında ifade bulur. Aşağıdaki sözcükler “уэ”nın kendiliğinden eylemlerinde “у” sesinin ikinci şahıs belirteci olarak kullanıldığı örnekler ile aynı şahsın bir iş niteliğiyle ortaya koyduğu eylemlerde şahıs belirteci olarak “б” sesinin kullanımına ilişkin örneklerdendir:

«УокIуэ: Gidiyorsun. БогъакIуэ: Gönderiyorsun. Уобауэ: Nefes alıyorsun. Богъэбауэ: Nefes aldırıyorsun. Уошхэ: -Yemek- yiyorsun; -yiyeduruyorsun-. Бошх: -Bir şey- yiyorsun. Богъашхэ: Yediriyorsun. Уоплъэ: Bakıyorsun. Болъагъу: Görüyorsun. Iуэху бощIэ: İş yapıyorsun. Куэд бощIэ: Çok biliyorsun; Çok –iş- yapıyorsun. Боухуэ: Kuruyorsun».

*Bir doğrudan açılınım ifade eden “у” ses anlamına karşın, “б” sesinin bir ilişkili açılınımsal ifade etmesi söz konusudur ki, verdiğimiz örnekler bu faklılığa ilişkindir. Böyle bir olgunun bir besleme olgusuyla uyuşum gösterdiği de açıktır. Bu ifadelerde kendisini açık eden şey, “у” sesinin eril olması yanında, “б” sesinin bir dişil ses olduğudur. Adıgece fiil çekiminde ikinci şahsın (уэ) eylem niteliğine göre kendisini gösteren “у” ve “б” şahıs belirteçleri yanında, Abazaca bu sesleri fiil çekimlerinde eril ve dişil özne belirteçleri olarak kullanmakta olup, anlaşılacağı üzere “у” sesini eril, “б” sesini de dişil özne belirteci olarak kullanmaktadır. Bu da, bir kez daha “у” sesinin eril, “б” sesinin ise dişil ses olduğunu gösteren bir olgudur ki, aşağıdaki adımlar buna ilişkindir:

-“Хьэ” sesi temelinde oluşan sözcük örneklerinin verilmesi sıradında, çok yaşlı ve saygıdeğer neneler için “Хьэнанэ” ve “Хьэбабэ” deyiminin kullanıldığını ifade etmiştik. Bunlardan ikincisindeki “бабэ” sözcüğü Adıgece dişil bir isimdir de.

-Bununla birlikte, ilk Anadolu tanrıçası olan Dağ Tanrıçası “Kubaba”nın Adıgece yazılışının kolaylıkla “Къубабэ” olacağı -bu çalışmanın gereği olarak da- bilinir durumdadır. Üstelik bu Tanrıçanın “Dağ Tanrıçası” olduğu ifade edilmektedir ki, “Къубабэ” söcüğü Adıgece ses anlamı temelinde “dağ (къу) ana (бабэ)” ya da “dişil dağ” ve de kolaylıkla “Dağ Tanrıçası” olarak ifade edilebilir.

-“Б” sesinin dişil ses olduğu kendi işlevinden de anlaşılmaktadır ki, bu ses Adıge toplumunda kız çocuklara takılan isimlerde yer bulur. “Б” sesi temelinde oluşmuş ve Adıgece dişil isimleri arasında bulunan isimlerden örnekler şunlardır:

«Былэ. Быцэ. Быцу. Быху. Быбэ. Булэ. Бубэ. Бабыху. Бабу. Бау. Бэт. Былыху. Абу. Дыбыбэ. Бабэ».

«Ф, ФI, В» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

“Ф” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Ф” sesinin fonetik özelliğinin gösterdiği gibi, güç imleyen bir ses olduğu söylenebilir. Bu fonetik özelliğine uygun olarak, bu sesin, canlılığın gereği olarak

canlıda bulunan ve onun açılınımıyla gelişiminde temellik işlevi gören bir ses anlam olduğu ifade edilebilir.

Bir şeyin kendi varoluşunun gereği olarak bulunan iç dinamiği bu ses anlamda ifade bulur. Bu ifadeden olarak, bir varolanın iç dinamiğinin onun niteliği olmasında ve bu iç dinamiğin dış yüzeyi ile görüntüsünü belirlemesinde bu ses anlam iş başındadır.

Bununla birlikte, herhangi bir şeyden çıkan şey de onun iç dinamiğinin gereğidir ki, bu olgu söz konusu şeyin bir yeteneği ya da yapabilme gücüdür. Bir şeyin mevcut bir şeyden ortaya çıkabilmesi ile bir şeyin bir öznenin gücünde ortaya çıkabilmesi anlamları ile yapabilirlik ya da yeterlilik ifadeleri bu ses anlam temelinde ifade bulur.

Bir iç dinamik, konu olan şeyin nitelik ve akibetini belirleyen bir olgudur. İç dinamiğin bir nitelik ile görünüm kazandırması ile bir yapabilirlik nedeni olması bu ses anlamda ifade bulmakla birlikte, bunların gerçekleşmemesi de konu olan şeyin iç dinamiğine bağlıdır ve konu olan iç dinamik ait olduğu varolanın çöküşüne de neden olabilir ki, bu da bu ses anlamda ifade bulur.

Bunlara ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.

*Bu ses anlam bir şeyin iç dinamiğini ya da bu iç dinamikte ifade bulan gücünü ifade eder. Bu ifadeden olarak, bu ses anlam bir varolandan ortaya çıkan bir güçtür; başka bir ifadeyle, bu ses anlam konu olan şeyin gücüdür ya da varolabilme ve eyleme imkanını ifade eder. Bu nedenle de, bu sesin (ф) bir anlam ortaya koyan bir ses ya da sözcük sonuna gelmesi halinde, söz konusu sözcük bir fiil formuna girerse, burada sözcük anlamının yapabilirliği anlamındaki bir fiil kurgulanmış olur. Bir şeyin bir güç ve yeterlilikle ortaya çıkması ya da meydana gelebilmesi, bir ses ya da sözcük sonuna güç ve yeterlilik anlamı ifade eden “ф” sesinin gelmesiyle kurulan bir fiille eylenir:

«Хъуфын: Olabilmek. Хьыфын: Götürebilmek, taşıyabilmek. КIуэфын: Gidebilmek. Жэфын: Koşabilmek. Шэфын: Götürebilmek, sürebilmek. Вэфын: Çift sürebilmek. ХузэфIэкIыфын: Başarabilmek. ЩIэфын: Yapabilmek».

*Bir organizmanın iç dinamiği olan ve canlılığın bir gereği olarak canlıda ortaya çıkan böyle bir güç söz konusu canlının gelişim ve açılınımına neden olmuyor ya da olamıyorsa sorun vardır. Söz konusu güç ve iç dinamik kendisini üreten organizmanın gelişimine yol açmıyorsa, onun çöküşünü sağlayacak şekildeki bir işleyiş kazanır. Bir canlı organizma bakımından, bir açılıma ve bir nitelik kazanmaya yol açmayan iç dinamik, ait olduğu biyolojik organizmanın çürümesinin nedeni olur. Bu durumların ifadesi, kendisi bir şeyden ortaya çıkan ve bir iç dinamik ile güç ifade eden bu sesin (ф) bir ses anlam ve sözcük sonunda değil de kendi başına fiillenmesi halidir. Nitekim, bu durumda, bir iç dinamik ve güç ait olduğu şeyin gelişimi doğrultusunda ve onun bir yeteneği olarak işlem görmemekte ve fiillenmemekte olup, kendi başına eylenme durumundadır. Bu durumda da, ait olduğu şeye zararlı ya da yıkıcı olacak bir işleve sahip olur. Canlı bakımından böyle bir yıkıcı iç dinamik, konu olan canlının çürümesine yol açan bir güçtür. Bu ifadelerden olarak, bu sesin (ф) doğrudan ve başlıbaşına fiillenimi çürüme anlamı ifade eder:

-«Фын, Фыжын: Çürümek. Хэфыхьын: Bulunduğu çoğul içinde çürüyedurmak. Зэхэфыхьын: Bir arada çürüyedurmak. Ифыхьын: İçinde çürümek. ЩIэфыхьын: Altında ya da içeride çürümek».
-Bu eyelmlerle ortaya çıkan çürüme ve çöküş niteliğindeki olgular da bu sesin soneklem olduğu anlamlar olarak ortaya çıkar:
«Нэф: Çürümüş göz anlamında "kör". Гунэф: Farkediciliği olmayan zihin (üretimsiz ve dikkatsiz, iyi işlemeyen kalp ya da beyin –zihin- anlamında)».

*Söz konusu iç dinamik ve gücün ait olduğu şeye bağlı olmaksızın işlemesi bu sesin doğrudan fiil formunda ifade bulur ki, bu da çürüme olgusunu ifade eder. Benzer şekilde olmakla birlikte, bir doğrudan fiilenim değil de, bir iç dinamik ve güç ifade eden bu ses anlam bir ses a da sözcük sonuna gelmeyip de, bir yuvalanım (гъуэ) eylemine dönüşmesinde de ortaya çıkan şey olumlu bir olgu değildir. Nitekim, burada konu olan iç dinamiğin ait olduğu şey doğrultusunda bir işleyişi söz konusu değildir (bir yapabilirlik ifade edecek şekilde bir sözcük sonuna gelmemiştir). Bu durumda, söz konusu iç dinamiğin (ф) ait olduğu şeyin yeteneğini sergilemek değil de, çıktığı yuvaya ya da kendine yuvalanıp (гъуэ) hapsolması hali ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki gibi doğrudan bir çürüme olmasa da, bir iç dinamik ve gücün başlıbaşına yuvalanması da benzeri bir olumsuz olgudur. Böyle bir olgunun, canlının açılım ve gelişimine değil de çöküşüne neden olacak bir işleyişe sahip olacağı ifade edilebilir. Burada, bir canlının iç dinamiği onun yeteneği ve açılımı ile dış temas ve ilişkiyi olumlu olarak sürdürmeyi kesmiş olup, kendi içinde ya da canlının bünyesinde kapalı kalmıştır. Bu enerji, canlının kendisine ve onun açılımı ile dışarıya karşı olumsuz bir işlev sürdürebilecek olan bir dinamiktir. Bu, söz konusu bünyenin bir tıkanma durumudur, yeteneğini ve yeterliliğini ortaya koyamama durumudur. Bu ifadeden olarak, bir üst canlı olan insanın zihinsel yeteneklerinin olması gerektiği gibi insani açılım ve gelişme göstermemesi de iç dinamiğinin tıkanması ya da kendi başına yuvalanması anlamına gelir. Bu olgu dilsel işleyişte kıskançlık olarak ifade bulmuştur; aşağıda verilen ses anlamsal kurgu dilsel işleyişte kıskançlığa özelleşmiş haldedir. Ancak, zihinsel dinamiğin kendinde yuvalanarak kalması anlamındaki böyle bir ses anlamsal kurgunun egoizmden narsizme kadar birtakım bireysel patolojik durumlara da ilişkin bir ifade olabileceği anlaşılabilir:
«Фыгъуэн: Kıskançlık içinde bulunmak; Potansiyel olarak kıskanmak; Kıskanmak. Ефыгъуэн: Kıskanma eylemini birine yönelik olarak eylemek, birini kıskanmak».

*Bir canlılığın gereği olarak ortaya çıkan ya da üretilen güç onun bir niteliğidir; aynı zamanda görünümüdür. Bir görünüş dış yüzeysel bir görüdür. Yalnız canlının değil, her varolanın bir yüzeyi, görünümü ve niteliği söz konusudur. Bu anlamlar bir şeyin iç dinamiğinin dışa yansımalarıdır ki, bir nitelik ya da görünüm olarak varoluş kazanması, "ф" sesinin zamansal (э) almasında ifade bulur. Bu ifadelerden olarak, canlılığın ya da iç dinamiğin bir gereği olan gücün (ф) zamansal (э) olarak kendisini göstermesi temelinde aşağıdaki ifade ve sözcükler kurulur:

-«Фэ: Yüzey; Deri; Görünüm; Nitelik; Renk. ЦIыхуфэ: İnsan görünümü. ЛIыфэ: Adam niteliği. Жьыфэ: Yaşlı görüntülü. Шыфэ лIыфэ: Eşgal ile ilgili bir deyim. И шыфэ лIыфэр дауэт?: Eşgali nasıldı; atının rengi adamın tavrı neydi?».
-«ФэрыщI: Nitelik ve görünüş yapan anlamında sahte davranışlı, rol kesen, yapmacık. Фаджэ: Davranış ve konuşmasında görünüş ve yüzü değişen; biçimsiz, suratsız. Джафэ: Kırpılıp temizlenmiş deri ya da görünüm, çıplak bölge».
-«Фащэ: Giysi. Афэ тафэ: Kılık kıyafet. Афэ джанэ: Zırh gömlek. Хьэфэ: Köpek derisi; Lastik».
-«Iэфэ: El derisi. Жьафэ: Ağız içi derisi. Ныбафэ: Karın derisi. Къуафэ, Хьэкъуафэ: Yalak (ilk üretildiği malzemenin domuz derisi olduğu anlaşılıyor). Къуэфэжьей: Kayık, sandal».
-«Уафэ: Gökyüzü. Iуфэ: Kıyı. Хы Iуфэ: Sahil, deniz kıyısı. ЩIыфэ: Yüzey; Sırt. И щIыфэр машхэ: Sırtı kaşınıyor».
-«Ныбэф (ныбэфэ-ы): Şişman. Гуэрэф: Hem derisel hem de çürümeye ilişkin anlamlarda “yara, egzama”. ФэрэкI: Hem derisel hem de çürüme anlamlarını içeren bir ifadeyle “çiçek yarası”».

*Bir deri görülebilen bir yüzeydir; bir şeyin görünümü görsel olan bir niteliktir. Bu ifadelerden olarak, “фэ” sesinde bir deri ifade olurken, bir görünüm ve nitelik ile bir renk de ifade olunur:

-«Псэлъафэ: Söz niteliği olan; sözlem. Жьагъафэ иIэщ: Pişirilmiş niteliği var; pişmiş gibi görünüyor. Жьафэу щытщ: Pişmiş gibi duruyor; pişmiş görünümü var. Iуэху щIафэ: Yapılabilir nitelikteki iş. Хъущафэу щыткъым: Pek olmuş görüntüsü yok. Тхьэнусыхафэ: Yakınmaklı, yakınma nitelikli. Хъурыфэ: Olmanın şekline ya da niteliğine sahip olan anlamında “kıvırcık”. Щхьэц хъурыфэ: Kıvırcık saç».
-«Фэ плъыжь: Kırmızı deri; Kırmızı görünüm. И фэр плъыжьщ: Derisi kırmızıdır. Ифэр плъыжьщ: Rengi kırmızıdır. Плъыжьыфэ: Kırmızı renkli. Фэ гъуабжэ: Ala deri, ala derili. И фэ (ya da ифэ) гъуабжэмкIэ соцIыху: Kırmızı derisinden (ya da renginden) tanıyorum. Ар гъуэбжафэщ: O ala renklidir. Гъуэжьыфэ: Sarı renkli, sarımtrak. Сырыхуфэ: Sarışın».
-«Плъыфэ: Renk. ПлъыфэцIэ: Renk isimleri».
-«Удзыфэ: Ot ya da çim rengi anlamında “yeşil”. Тхьэмбылыфэ: Akciğer rengi anlamında “eflatun”: Akciğer nitelikli. Къэхьэуафэ: Kahverengi; Kahve nitelikli».

*Adıgecede ev ya da hane ifade eden “унэ” sözcüğü bir açılınım (y) kaynağı (нэ) ya da yuvası anlamına gelir ki, böyle bir anlama sahip olan hanede ya da ortamda alınan karar ya da söz açılınımsal nitelik taşıyan bir karardır. Başka bir ifadeyle, açılınım (y) kaynağı (нэ) niteliği (фэ) taşıyan şeydir bu söz ve karar ki, o “хабзэ”ye uygun ve onu geliştirici nitelikteki bir açılınımsaldır:

«Унафэ: Yerine getirilmesi gereken karar. УнэфIэщI: Karar verici ya da karar mercii niteliği taşıyan kişiler».

*Bu ses anlamın canlılık ve iç dinamik ifade etmesinde, bunun bir nitelik kazanması tüm canlıların yaşamdan gelen bir yeterliliğidir ki, bu yeterliliğin de öncelikle canlının yaşamını sürdürmede kendisini göstereceği anlaşılır şeydir. Bu

ifadeden olarak, bir bitkinin yapabildiği dışsal şey öncelikle kökleri aracılığıyla topraktaki suyu emebilmektir. Bu emme işinin de köklerinin derisi (фэ) aracılığıyla gerçekleştiği de açıktır ki, bizzat deride gerçekleşen bu eylem "фэ-ы: фы" olarak ifade bulur. Bu kurgu, insanların ya da hayvanların bir şeyler içmesi ve içeceklere ilişkin ifadelerin de temelidir:

-«ЩIэфын: Alta ya da içeri çekmek; Emmek. ЩIифын: Bir şeyi emmek. ЗыщIифын: Bir şeyi içine çekmek; Emmek. Жыгым псыр зыщIеф: Ağaç suyu içine çekiyor, emiyor».

-«Ифын: Bir şey içmek. Ирифын: Bir şeyi içmek. Ефэн: İçmek. Егъэфэн: İçirmek. Зэдефэн: Birlikte içmek. Хэфын (хэфэ-ы-н): İçinden içmek».

-«Фалъэ: İçimlik kap. Псы фалъэ: Su kabı. Фадэ: İçki».

*Bir görünüm sunan deri yüzeyde ve bir kütlenin üzerindeki bir tabakadır. Bunun alt üst olması hali, söz konusu kütlenin devrilmesi ya da döner durumda olması anlamlarına gelebilir:

-«УфэрэкIын: Devrilmek, ters dönmek. ГъэуфэрэкIын: Devirmek. Фэрэзэн, Уфэрэзын: Bir eksen etrafında dönmek. Унэр къиуфэрэзыхьу щытщ: Evin etrafını dolanıp duruyor».

-Buradan da anlaşıldığı gibi, deri ya da yüzeye ilişkin eylemler de bu ses anlamda ifade bulmaktadır. Bir sürtünme eylemi derisel (фэ) bir eylemdir; sürtündüğü şeye temas etmesiyle gerçekleşen bir sürüme eylemi "фэ-ы: фы" olgusunda kendisini gösterir:

«Лъэфын: Sürümek. Илъэфын: İçinden sürüyerek çıkarmak. Илъэфэн: İçine sürüklemek. ЩIэлъэфын: Altından ya da içeriden sürükleyerek çıkarmak. ЩIэлъэфэн: Altına ya da içeriye sürükleyerek sokmak. Хэлъэфын: Bulunduğu çoğuldan sürüyerek çıkarmak. Хэлъэфэн: Bir şeylere sürükleyerek sokmak. Дэлъэфын: Arasından sürükleyerek çıkarmak. Дэлъэфэн: Arasına sürükleyerek sokmak. Хэфэхъуэн: Bir şeylerin içine sürüklenmek, sürüklenerek girmek ya da dalmak».

*Derinin temasında gerçekleşen ya da herhangi bir yüzeyinin sürtünmesiyle gerçekleşen eylemler dans ve oyunun da ortaya çıkış biçimini ifade eder:

-«Къэфэн: Dansetmek, oynamak. Къыдэфэн: Birine dansta eşlik etmek. Зэдэфэн, Къызэдэфэн: Birlikte oynamak. Къэфыхьын: Dansededurmak, bir bölgeyi dansederek arşınlamak».

-«Удэфэн: Bir benzetme olarak gökle dans etmeyi ya da çığırından çıkmayı ifade bakımından "şımarmak"».

"ФI" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Ф" sesinin bir canlılık ve iç dinamik gereği olarak kendisini gösteren bir gücü ifade eden ses anlamsal olmasında, onun kesmeli ve bastırmalı şeklindeki bir telaffuzu olan "фI" sesi, bir şeyin ortaya çıkmasını ya da meydana gelmesini ifade eder. Her varolanın varoluşu gereğince bir iç dinamiği "ф" ses anlamında ifade bulurken, bu olgu, konu olan varolanın niteliği ve ortaya koyabilirliği anlamında bir gücün ifadesidir. İşte bu nitelik ve gücün sürdürümü, konu olan varolanın

varoluşunu sürdürmesidir ki, bu sürdürümün her bir adımı varoluş bakımından ortaya çıkan bir pozitifliktir. Bu pozitiflik de "фI" ses anlamında ifade bulur. Varoluş sürecinde ortaya çıkan her bir şey bu kozmik sürecin gereği olarak bir pozitifliktir ve tam anlamıyla da "iyi"dir. Bu doğrultudaki bir pozitiflik anlamına sahip olan bu ses, iyi olan herşeyin ifadesini mümkün kılan bir ses anlamdır; nitekim, bir pozitiflik temelinde ortaya çıkan ya da peyda olan herşey iyidir. Bu anlam temelinde ortaya çıkan sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Bu sesin öncelikle bir iyi ifade etmesi söz konusudur ve bu sesin zamansal alması hali de iyi olarak sürme anlamı ifade etmektedir. Bu temelde oluşan sözcüklerden örnekler aşağıda gruplandırılmıştır:

-«ФIы: İyi. ФIыщэ: İyice. ФIыгъэ: İyilik. ФIыгъуэ: İyilik, iyi durumda olan. ХъугъуэфIыгъуэ: Ortaya çıkan –iyi- herşey. ФIырыфIкIэ къэхъукъым: Kolaylıkla ya da kolayca olmuyor (ortaya çıkan herşey bir pozitiflik olarak algılanmaktadır). ФIэрэфIэн: Olumlu kılmak, iyilemek, beslemek. ГъэфIэн: İyice beslemek; bir şeye iyi davranmak, gönendirmek. ЗыгъэфIэн: Kendine iyi bakmak; kendine özen göstermek; keyif sürmek. ФIэфIын: Hoşuna gitmek; Beğenmek; Kendisine –bir şeyin- iyi gelmesi. ЩхьэзыфIэфI: Kendini beğenen, kendini beğenmiş, özsever».

-«IэфI: Ortada ya da elde olan iyi anlamında "tatlı". IэфIыкIэ IуфIыкIэ: Ağız tadı veren şeyler. КъыIурIэфIын: Ağzına tatlı gelmek. УэфI: İyi hava. МэхуэфI: İyi gün. ЦIыхуфI: İyi insan. ГуфI: İyi kalp, iyi kalpli. ГуфIыпс: Gönlün sevinçli hali; Güleryüz. ГуфIэн: Kalbi sevinç dolmak; Sevinmek; Güler yüzlü olmak; gülümsemek. ГуфIэгъуэ: Sevinç; kalbin iyi durumda olması hali. ГуфIэкIэ: Sevinme şekli; Gülme ve gülümseme şekli. ГуфIакIэ: Kalp bölgesi olarak "döş, böğür"».

-«ЗэфI: Birbirine iyi ve barışık olan. ЗэфIын: Biriyle iyi olmak, barışık olmak. ЗэфIыжын: Barışmak. ЗэфIыныгъэ: Barış. Зэхуэфын: Birbirine -yönelik olarak- barışık olmak. ХуэфIын: -Birine ya da bir şeye- iyi olmak, uygun olmak. Ар абы хуэфIщ: O ona iyidir, barışıktır. ФIэфI хъун: İyi gelmek. Ар фIэфIщ: Onu tercih ediyor; o işine geliyor. Мыр фIэфIкъым: Bunu beğenmiyor; bu işine gelmiyor. КъыфIэфIын: Bir şeyin birine iyi gelmesi, uygun olması, tercih ediyor olması».

-«МафIэ: Kendiliğinden iyi olan ya da iyi olmakta olan anlamında "ateş"».

*Bu sesin "iyi" ifade etmesi bir şeyin pozitif olarak ortaya çıkması ve bunun da mevcut olanlarla uyumluluk içerisinde bulunmasında temellenir. Kozmik ve doğal olarak ortaya çıkan ve kılgılanmış olan her şey bir pozitiflik olarak iyidir. Böyle bir temelden itibaren, bir güçle ya da kendiliğinden ve iyilikle karşı konulamaz şekilde veya karşı koymaya rağmen oluşan eylem ve olgular bu ses anlamda ifade bulur. Bir şeyin bir başka şeye uyması ve uyuşması, ona takılması ve ondan çıkıp kurtulması, bir şeyin peyda olması ve elde olmayan bir şekilde başa gelmesi ile bir şeyin pozitif ya da iyi kılınması, bir şeyin ciddiye alınması ve inanılması, kısası, ortaya çıkan ve pozitiflik kazanan her şey bu ses anlamda ifade bulur:

-«ФIэхъун: Elde olmayan bir şekilde bir şeyin ortaya çıkması; Kendisine rağmen bir şeylerin olması; Bir şeyin bir şeye uyması, olması. ФIэхъуэн: Bir şeyin bir

şeye uyması, dolması, girmesi. ФIэхуэн: Bir şeyin bir şeye uygun olması, girmesi, takılabilmesi. ФIэхун: Bir şeyin takılı ve uygun olduğu şeyden çıkması, düşmesi; Birine rağmen sürmek, götürmek. ЗэфIэхун: Ayrılmak, biribirinden çıkmak, dağılmak. ФIэнэн: Bir şeye takılı kalmak. ФIанэ: Çapa. ФIэсэн: Bir şeye asmak. ФIэсын: Bir şeyin üstünde ya da ucunda -takılıymışcasına- oturmak. ФIэлъхьэн: Bir şeyi bir şeye takmak; Birine rağmen koymak. ФIэхын: Bir şeyi takılı ya da asılı bulunduğu şeyden çıkarmak, almak. ФIэтын: Bir şeye takılı durmak. ЗэфIэтын: Ayakta –dik ve sağlamca- durmak. ЗэфIэувэн: Ayağa kalkmak; Birbiriyle koordineli şekilde kurulmak. ФIэхьэн: Bir şeyin bir şeye girmesi. ЗэфIэлъхьэн: Bir şeyi birbirine geçirmek; parçaları birleştirmek. ФIэзын: Ucunda –birşeylerin- dolu olması. ФIэзэгъэн: Takılı olduğu yerde durmak; Bir şey ya da birinin doğru durmasını sağlayabilmek; biri için birinin zaptolması. ФIэIун: Ucuna takmak; Mayalanmak. ФIэIуэн: Ucuna takmak, asmak; Mayalanmak. ФIэшын: Takılı bulunduğu yerden götürmek, sürmek. ЗэфIэшын: Sündürmek. ЗэфIэнэн: Birbirine takılı kalmak; Birbirine tutuşmak, birbiriyle çatışma noktasına gelmek. ЗэфIэкIын: Birbirinden ayrılmak, çıkmak; Hallolmak. ЗэфIэгъэкIын: Halletmek, bir işin üstesinden gelmek; Takılı olan iki şeyi birbirinden ayırmak. ХузэфIэкIын: Bir işin üstedinden gelebilmek».

*Bir şeyi pozitif kılmak ya da var kılmak da bu ses anlam temelinde mümkündür ki, bu anlamda bir şeye bir artı durum ya da değer atfetme ve takma olgusundan ciddiyet ve inanca kadar ortaya çıkan moral olgular da bu ses anlamda ifade bulur. Kozmik bir süreçte ortaya çıkan her şeyin olumlu anlamındaki bir pozitifliği ifade etmesi bu ses anlamda dilsel olarak ortaya konmaktadır ki, böyle bir olgunun en temeldeki bir olgu niteliği bulunmasında varlığa aidiyet konumundadır; bu bakımdan da, değişmezlik ve güvenilirlik ifade eder. Böyle bir olgu ciddi bir olgu olduğu kadar inançsal bir olgudur da. Bu bakımlardan, bir olumluluk ve pozitiflik ifade eden bu ses anlam varlık ve varoluşsal bir anlam ifade eden “щ” ses anlamı ile birlikte bir şeyi pozitif anlamda var kılmak –birine isim takmak ve kalıcı kılmak-, ciddi olmak ve inanmak gibi ifade ve sözcüklerin kurulmasında kendisini gösterir:

«-ЦIэ- фIэщын: -İsim- takmak. ФIэщ хъун: İnanmak; Ciddiye almak. ФIэщхъуныгъэ: İnanç. Си фIэщ хъуащ: İnandım; Ciddiye aldım. Си фIэщщ: İnanıyorum, inancımdır; Ciddiyim».

*Bu ifadelerden sonra, “щ” ses anlamı yerine “щI” ses anlamının gelmesindeki değişen dilsel ifadeleri izlemek ve aralarındaki anlam farkını görmek uygun düşer:

«ФIэщIын, КъыфIэщIын: Sanmak; kendisine öyle gelmek. ЗыфIэщIыжын: Kendini bir şey gibi sanmak; kendini bir şey sanmak; böbürlenmek».

*Bu son örneklere benzer şekilde, olmama niteliğine sahip olduğu halde, peyda olma etkisinde ortaya çıkan bir şeyin pozitif hal alması temelinde aşağıdaki sözcükler de ifade bulur:

«КIыфI: Bir aydınlık doğal olarak pozitif ve iyi olmakla birlikte, onun karşıtı olan şey de zorunlu olarak olmak bakımından bir pozitiflik niteliğine sahiptir ki, bu anlamda ifade bulan bu sözcük “karanlık” anlamına gelir. УнкIыфIын: Kararmak,

sönmek. ГъэункIыфIын: Söndürmek, karaktmak. ФIыцIэ: Varolan ya da ortaya çıkan her şeyin bir pozitiflik olmasında, renk olarak yokluk olan –ya da "yok renk" olan- da bu niteliğiyle vardır ki, bu sözcük, bir renk olarak "yok ya da hiç (цIы) niteliğiyle varolan (цIэ)" -renk- anlamında "siyah"tır. ФIамыщI: Yapay olmayan ya da yapılmamış –insan elinden çıkmamış- olan pozitif anlamında ya da doğal olarak oluşmuş olan iyi şey anlamında "kömür"».

"В" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Ф" sesi canlıcılığın gereği olarak ortaya çıkan güç olup, bir şeyin zamanla (э) bir görünüş ve nitelik kazanması ile bir yüzey ve derinin (фэ) ortaya çıkması kendisinden oluşurken, bu sesten daha sert bir ses olan "в" sesi daha fazla ya da fazlalık olan bir gücü ifade eden bir ses anlamdır. Bu özelliğiyle de, bir aşırı gücü ve sonucunda da oluşan bir baskıyı ifade eden bir ses anlamdır. Bu anlamda da, bir yüzey ve zeminin sıkıştırılmasıyla sıkıca ve sağlam bir şekilde bastırılması ve basma eylemi ile bir şeyin alt üst olma ve kaynama durumu bu ses anlamda ifade bulur. Bu sesin bulunduğu sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Bu ses anlamsal temelinde kurulmakta olup, bir baskı anlamı oluşan ifadeler olarak, yüzeylerin birbirine yaklaşması ile sıkışma durumları, bir yüzey veya zemine yapılan baskı ile sağlamca bastırma ve basma eylemleri, sağlamca durma veya çakılıkalma eylem ve olguları ifade eden sözcük örnekleri aşağıda gruplandırılmıştır:

-«Увын: Dik durmak. Гъэувын: Dik durdurmak. Дэгъэувэн: Bir şeyin arasına koymak, durdurmak. Хэгъэувэн: Bir şeyin içinde durdurmak, yerleştirmek. ЩIэгъэувэн: Altına ya da içeriye koymak, durdurmak».

-«ЗэщIэувэн: Kurulmak, ortaya çıkmak, dikilmek, işler hale gelmek. Зэтеувэн: Birbiri üzerine kurulmak, dikilmek, inşa olmak».

-«УвыIэн. Durduğu ya da olduğu pozisyonda kalmak anlamında "durmak, stop etmek". ГъэувыIэн: Durdurmak. ЗэщIэувыIэн: İşleyen bir şeyin durması, stop etmesi».

*Bir aşırı nitelikteki güç ifade etmesinde, olması gereken nitelikte bulunmamak ve bunun dışında kalmak ile sıkışıklık anlamları bu ses anlamda da ifade bulur:

-«Гувэн: Gecikmek. Гъэгувэн: Geciktirmek».

-«Iув: Yüzey ve katmanlarının sıklığı ya da uçlarının olması gerekene göre aşırılığı anlamında "kalın". Iувыгъэ, Iувагъ: Kalınlık. Зэв: Birbirine yanaşma ya da bir ve tek hale gelme eğilimi gösteren yüzey ya da çeperlerin durumunu ifade bakımından "dar". Зэвыгъэ, Зэвагъ: Darlık».

-«Гузэвэн: Kalbi sıkışmak ya da daralmak anlamında "daral gelmek, acele etmek". Гузэвэгъуэ: Aciliyet».

*Bir şeyin deri ve yüzeylerine yapılan baskının söz konusu tabakaların içine işlemesi ve onların alt üst olmasına yol açması "в" sesinin zamansal (э) almasında ifade bulan eylem ve olgulardır. Bu temelde kurulabilen ve toprağın sürülmesi eylemini ifade edebilen sözcük örnekleri aşağıdadır:

«Вэн: Çift sürmek, toprağı alt üst etmek. Хэвэн: İçine sürmek. Зэдэвэн: Birlikte sürmek. Дэвеин: Yukarı doğru sürmek. Къевыхын: Aşağı doğru sürmek. Вэжын: Tekrar sürmek. ЩIэвыкIын: Altını sürmek. ВакIуэ кIуэн: Çift sürmeye gitmek. Вагъэ: Sürülmüş. Вабдзэ: Saban. Вы (вэ-ы): Öküz. Хыв: Manda».

*Bir alt üst olma eylemi bir kaynama eylemidir de. Bu ses anlam temelinde oluşan ifadeler toprağın sürülmesiyle sınırlı kalmayıp, benzeri muhtelif anlamların kurulmasında görülür. Aşağıda bunlara ilişkin sözcük örnekleri verilmiştir:

-«Вэн, Къэвэн: Kaynamak. КъивыкIын: İçten kaynayıp dışa sızmak. Гъэвэн, Къэгъэвэн: Kaynatmak».

-«Гъавэ: Kaynamalık anlamında "tahıl ürün". Тхьэв: Tanrının bereketi olarak ve karıştırılarak kaynatılma niteliğinde olan anlamında "hamur"».

-Kaynama olgusu bolluğu da ifade eder:

«Бэв: Çok, bol, bereket. Бэвыгъэ: Bereketlik, bolluk».

-Bir organizma içinde gerçekleşen kaynama işlemi sonucunda ortaya çıkan atık da kaynama ürünü olarak ifade bulur ve o toprağın verimliliği için bir gübredir:

«Пэвей: Burun içinde oluşan sümüğün katılaşmış hali. Вэнвей: Kaynayarak oluşan şey anlamında hayvanlara ait genel "dışkı". Хьэвей: Köpek dışkısı. Шывей: At dışkısı. МэлкIэвей: Koyun dışkısı. Джэдвей: Tavuk dışkısı».

-Bir kaynama ve alt-üst etme –sürme- eylemine gelmeyen şey de, kaynamayan ya da sürülemeyen olarak ifade edilebilir:

«Мывэ: Alt-üst edilemeyen anlamında kaynamayan ve sürülmeyen şey olarak "taş". Вагъуэ: Kaynamış şey veya kaynama durumunda olan anlamında "yıldız"».

«M, H» SESLERİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

"M" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"M" sesi en genizsil sestir ve insanın genizsil döneminden itibaren çıkardığı ilk ses olduğu ifade edilebilir. Bu sesin Adıgecede en az genizsillikle telaffuz edildiğini de ifade etmek gerekir. Bu sesin ifade ettiğimiz şekildeki eskiliği ve ilk ünsüz ses olma niteliği bakımından dildeki işleyişi de yoğundur. Bir şeyin farkedilmesi ve onaylanması ile reddi ve olumsuzlanması bu sesin işlevi arasındadır. Bir şeyin varoluşunun ilk farkedilişi olan bir ses olmak bakımından da, bir şeyin kendiliğindenliği ile kendi kendine olan şeyler bu seste ifade olunur. Bir şeyin olduğu gibi kabulü ya da tespiti bu ses anlamla mümkün hale gelir. Bu sesin genizsilliğine uygun bir şekilde de, koku ve koklama eylemi bu ses anlamda ifade bulur. Bu anlamların ortaya çıktığı sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Bir şeyin reddi ile olumsuzlama işlevine ilişkin örnekler aşağıdadır:

-«Мыхъун: Olmaz; Olmamak. Мыхъу мыщIэ: Olumsuz ya da yaramaz şeyler. МыкIуэн: Gitmemek. Мыгъасэ: Eğitilmemiş. Мыгъэса гъэсэнкIэ Iэзэщ: Eğitilmemiş eğitmekte ustadır (Adıge atasözü)».

-«Мыл: Et ya da kalıcı bir tabaka olmayan anlamında "buz". Мывэ: Kaynamayan ya da sürülmeyen anlamında "taş". ФIамыщI: Yapılmamış ve üretilmemiş olan ve

fakat pozitif olan anlamında “kömür”. Бжэмышх: Kendisi yenmeyen ve giriş olan şey. Лъэмыж: Köprü. БзэмыIу: Dilsiz; Dili uyuşmayan. Хуэмыху: Tembel».
-«ЕмыкIу: Ayıp, yakışıksız. Ахуэмыдэ: Bir pozitiflik sistemine uymamak bakımından olsa gerektir ki, “öyle olmayan” anlamında olumsuz bir Nart kadın kahramanı. Емзэгъ: Ахуэмыдэ’nın kızı olarak bilinen ve “uyuşmaz, geçimsiz” anlamında Nart kadın kahramanı. Емынэ: Genel olarak olumsuz olan ve “kaynak olmayan, kaynak olmayana ilişkin olan” anlamında Nart kahramanı».
-“Сыт” sözcüğü bir şeyin bir varolan olmakla birlikte, bilinemezliği bakımından “с” ve “т” olarak bir ifadedir ki, bu sözcüğün bir bilinemez olana ilişkin olmasında bir “ne”lik sorusu anlamı kurulur. Bu soruya verilecek açık bir cevabın bulunmaması halinde, konu olan belirsizlik gösterilmekle (мэ-ы: мы) bilinemez olmak bakımından bir olumsuzluk da (мы) kapsanarak bir cevap kurulur:
«Мыст: Şey».

*Bir genizsil ses olan “м” sesi doğal olarak burnun işlevindeki olgu ve eylemlerin ifadesini ortaya koyar:
-«Мэ: Koku. Мэ Iей: Kötü koku. Мэ дахэ: Güzel koku. ЦIыхумэ: İnsan kokusu. Къэбзэмэ: Temizlik kokusu. ФIеимэ: Kir kokusu. Фырымэ: Çürük kokusu. Бамэ: -Organik temelli- kötü koku. Жьэрымэ: Kızartma kokusu».
-«Пэмэн: Koklamak. Епэмын: Bir şeyi koklamak».
-Adıgece elmayı kokuya özelleşmişliğiyle veya kokusuyla ifade eder:
«Мэ, Мы: Elma. Мей: Elma ağacı. Мейкъуапэ: Maykop (elmalık kıyısı anlamındadır). МыIэрысэ, МэIэрысэ: Kültür elması. МыIэрысей: Kültür elma ağacı».
-Yalnız elma değil, bazı meyve ve bitkiler de kokuya ilişkin olarak ifade edilmiştir:
«МэракIуэ: Çilek; Dut. МэрэкIуапцIэ: Böğürtlen. Дыгъумэ, Сэрымэ: Nane cinsleri».
-Birçok Adıge yiyeceği de bu sesin bulunduğu sözcülerle adlandırılır:
«Мэрамысэ. Мэрэмэжьей. Мэжьаджэ. ХьэлIамэ».

*Bir şeyin farkedilmesi genizsil ya da kokusal niteliklerle sınırlı kalmayıp, genel bir farketme ve işaret edilme de giderekten “м” sesi temelinde kurulan ifadeler olmuş olmalıdır. İşaret edilen şeyin yakın ve anlatıcıyla aynı mekanda olması “мы, ми” ile ifade edilirken, uzak olanlar bir ötelenimle ya da bir yönelimsellikle veya açılınımsallıkla “мэ, ме (мэи), мо (мэу)” olarak ifade bulur:
«Мэ: Al; Aha, işte. Мэ тIэ: Al öyleyse, al işte. Мис: Bir şeyi bulunduğu mekansalda ve yakın planda işaret etmek olarak “işte”. Мес: İşte orada. Мыдэ: İşte -burada-. Модэ: İşte –orada-. Ар модэ щыIэщ: O ta oradadır. Мыр: Bu. Мор: Şu. Мыбы: Bunu. Мобы: Onu. Мыбдей: Burada. Мыбдейжыр: -Tam da- burası. Мыбдейр: Burası. Мыбдейм: Burada. Мыбдежым: -Bizzat- burada.».

*Doğası ve ortaya çıkışı bakımından, bir şeyin en temelde farkedilmesinin ifadesi olan “м” sesi kendi kendine oluşan ya da kendinde olan şeylerin fakedilmesi ve ifadesinde kendisini gösterir. Bu ifadeden olarak, doğal olarak ya da kendi kendine oluşan şeyler ile öznenin bir niteliği olan eylemlerin bir üçüncü şahıs kipinde eylenmesi bu ses anlamda ifade bulur:

-«Машхэ: Yiyor. МакIуэ: Gidiyor. Мажэ: Koşuyor. Мэбауэ: Nefes alıyor. Магъ: Ağlıyor. Мэхъу: Oluyor».
-«МафIэ: Kendiliğinden iyi olan anlamında “ateş”. МаскIэ: Yanmanın ürünü olarak ortaya çıkan anlamında “kıvılcım”. Махуэ: Kendi kendine süren –zaman- anlamında “gün”. Мэгъэ: İçinde bulunulan –fonksiyonel (“ма” değil de “мэ”) olan- yıl; bu yıl. Мазэ: Kendi kendine dönen anlamında “ay”. Мэз: Kendiliğinden bir olan; çokluğun birlikteliği, bir ya da bütün olan anlamlarında “orman”. Мащэ: Bir şeylerin doğal olarak konabileceği yer anlamında “mahzen, çukur”. Мэкъу: Kendiliğinden ortaya çıkan – biten anlamında “ot”. Мэш: Doğal olarak – kendiliğinden- ürün olan anlamında “ekin”. Мажьэ: Kendi kendine hareket eden – geçen- anlamında “tarak”. Матэ: Doğal ya da normal olarak üzerinde bir şey bulunabilen ya da altlık olan şey anlamında “sepet”. Малъхъэ: Doğal olarak ve temelde kan bağı oluşan anlamında “enişte”».
-Kendiliğinden ve doğal olarak ortaya çıkan eylemlerin ifadesi “м” ses anlamı temelinde kurulmaktadır. Bir şeylerin böyle ortaya çıkması en temeldeki bir oluşumdur ki, bizzat bir özne tarafından bir iş niteliğiyle yapılan ve ortaya konan şeylere göre işleyişi ve ortaya çıkışı hızlı ve fazla sayılmaz. Başka bir ifadeyle, yapılabilen şeyler de kendiliğinden olabilecek ya da doğal olarak ortaya çıkabilecek olan şeylerdir ki, bir şeyin bir özne tarafından bizzat yapması o şeyin çoğalma ve hızlanma olasılığını arttırır; bir şeyin bir özne tarafından ortaya çıkarılmasına göre, o şeyin kendiliğinden gerçekleşmesi daha az ve yavaş olması anlamına gelir:
«МащIэ: Az».
-“М” sesinin kendiliğindenliği ve kendi kendine olan şeyleri ifade etmesi, bir varolanın kendi gücünde varlığını sürdürmesini işaret ve ifade eder; bu anlamda, “м” olanağını kaybetmek, kendinde varolmaya ilişkin bir güç kaybıdır da:
«Мэхын: Bayılmak. Махэ: Hassas, güçsüz, baygın. Мэхъэшэн: Tiksinmek, irkinti duymak. МэжэлIэн: Acıkmak. Сымаджэ: Hasta».

*Bir şeyin olmakta olmasına ve varolmasına ilişkin belirtileri kendiliğinden ortaya koyan “м” sesinin bir ses ya da sözcüğün sonuna gelmesi halinde, söz konusu ses ya da sözcük anlamını olduğu gibi ve kendiliğindenliği içinde belirtme işlevi görür; onun kabulü ile anlaşılmasını sağlar. Bu temelde gösterilmiş olan bir şey ile, -bunu bir sözcüğün izlemesi halinde de-, izleyen sözcüğün anlamına ilişkin olarak ortaya çıkan anlamlar, Türkçedeki “i, e, de, den” hallerindeki işleyişleri kapsayan anlamlar olur:
-«Зым: Biri, birini, birine, birinde, birinden. Зэм: Birinde, bir defasında. Япэм: Önceden, önceleri, daha önce; öncelere, öncelerinde, öncelerinden. Ипэм: Önce, önceden; öne, önüne, önünde, önünden. И пэм еплъ: Burnuna bak. Ещанэм: Üçüncüsü. ЕтIуанэм: İkincisi, ikincisinde, ikincisinden. Ущыхуейм къакIуэ: İstediğinde gel. Сытым?: Neyi?. Сытым щыгъуэ?: Ne zaman –zamanda?. СытымкIэ?: Neyle; Ne tarafta –taraftan? Сытым укъырихужьа?: Seni ne kovaladı? Зыхуейм къырещтэ: İsteyen alsın. КIуэм еплъ: Gidene bak. Шым кIэлъыплъ: Ata bak -besle».

-Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, “м”nın sonuna geldiği ses ya da sözcük anlamına bağlı olarak şu ifadelerin de oluşumu anlaşılır:
«Хуэм: Yavaş. Гъум: Kalın».

*Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, bu sesin sona gelmesiyle kendisinden önceki anlamın içine baktırarak kabulü ile söz konusu ifadenin tamamlanması sağlanır. Aşağıdaki ifadeler, “м” sesinin bu işleviyle tamamlanıp olumsuzlamanın sağlanmasıdır:
«Хъункъым: Olmaz. Хъукъым: Olmuyor. КIуэкъым: Gitmiyor. Жэкъым: Koşmuyor».

*“М” sesinin sona ve başa gelmesiyle ortaya çıkan anlamlar yukarıda örnekleriyle ortaya konmuştur ki, bir sözcük içerisinde bulunması halinde de “м” sesinin işlevi değişmez ve yukarıda ifade edilmiş olan işleyişlere uyar:
«Думп: Kayıbolma hali. Кумб: Çukur. Тхъурымбэ: Yağ köpüğü. Iэхъуамбэ: El parmağı. Лъэхъуамбэ: Ayak parmağı. ЛъэмбыIу: Çömelik hal. Тхьэмбыл: Akciğer. ТхьэмщIыгъу: Karaciğer. IумпIэ: At ya da öküzün çekilmesine yarayan ip; yular. Тхьэмпэ: Yaprak. Хьэмбылу: Solucan. ХъумпIэрдзэдж: Karınca».

*Bu sesin zamansal alması halinin (мэ) bir ses ya da sözcük sonuna gelmesinde, “м” tarafından gösterilmiş olan anlamın bir ötelenimi ya da çoğalımı ifade eden bir anlam ortaya çıkabilir. Aynı şekilde, sona gelen bu seslem (мэ), “м” ile gösterilmiş ve sabit kılınmış bir anlamdan itibaren bir ötelenme ile çıkmayı ve dolayısıyla gösterilmiş ve sabitlenmiş olan anlamın değişimini ifade edebilir ki, böylece de bir sabit durum değil de olası olan bir gösterme işlemi gerçekleşebilir. Böyle bir soneklemde gerçekleşen bir eylem, gösterilmiş olan şeyin ötelenimiyle söz konusu şeyin zamana karşı korunmasını da ifade edebilir. Bu ifadeler temelinde ortaya çıkan sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır:
-“Мэ” seslemi bir sayının sonuna gelmekle, söz konusu sayı kadar taraf işaret edilir ki, ortaya çıkan şey bir geometrik formdur:
«Щимэ: Üçgen. ПлIимэ: Dörtgen. ЗэпэплIимэ: Dörtgen prizma. Химэ: Altıgen».
-Aynı seslem sonuna geldiği ses ya da sözcük anlamını olasılaştırabilir ya da mümkünlükleri çoğaltabilir:
«Хамэ: Yabancı. Iэмэпсымэ: Araç gereç. Сымэ: “Giller” ifade eden bir çoğaltma vurgusu. Хэт сымэ кIуэр?: Kimler gidiyor; kim gil gidiyor?».
-«Хъумэн: Korumak, kollamak, sakınmak. Зыхъумэжын: Kendini korumak».

*Bu verdiğimiz ifade örneklerine uygun olarak, bu seslemin soneklem olmasıyla ortaya çıkan fiil işleyişine ilişkin ifadeler aşağıda verilmiş olup, olasılık veya olasılıklar temelinde gerçekleşmişlikler ifade eden örneklerdir:
-«Хуей хуэмейми кIуэнумэ тхьэ: İstese de istemese de gidecek vallahi. Мыра хьэмэрэ мора жыхуэпIэр?: Söylediğin şu mu yoksa bu mu?».
-«Ар мэхъумэ!: -Beklentilerden biri olarak- “o oluyor!”. Мыр екIу хъуамэ!: -Gerçekleşmesi olası olan bir durum olarak- “bu iyi oldu!”. Мыхъумэ: Olmazsa. Ар мыхъумэ: O olmazsa. КIуэмэ: Giderse. Ар макIуэмэ: O gidiyor –bile-!. Ар мыкIуэмэ: O gitmezse. КIуамэ(!): Gittiyse; Gitti -bile-!. КIуэнумэ (!): Gidecekse; Gidecek –bile-!. Зи мыхъумэ: Hiç olmazsa. Армырмэ: Şöyle ya da böyle de olsa anlamında “şu-bu olsa” ya da “o-bu-ise”».

-«Армырми: Şöyle ya da böyle olsa da. Армырами: Şöyle ya da böyle olmuşsa da. Дэнэми: Neredeyse de; epeyce. Хъуми: Oluyorsa da, olsa da. Хъу мыхъуми: Olsa da olmasa da. Зи мыхъуми: Hiç olmazsa –da-. КIуэми: Gitse de. КIуами: Gittiyse de. КIуэнуми: Gidecekse de».

"Н" SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"М" sesini izleyen ikinci genizsil ses "н" sesidir. Bu yakınlıkları aralarındaki anlam komşuluklarını da verir. Nitekim, "м" ile bir şeyin farkedilişi ve kendiliğindenliğin tespiti söz konusu iken, farkedilen ya da tespit edilen bu şeye genizsi insanın ilk cevabı ya da tepkisi "н" sesiyle ortaya konur. Bu ifadeden olarak da, "н" sesi "м" sesiyle gerçekleşen farkediş ve tespit dolayısıyla ortaya çıkmış olan bir anlamın finale edilişi ve eyleme hazır hale gelişi ile herhangi bir eylemin başlamasını ya da uvertürünü ifade edecek şekilde dilsel işleyişte işlev görür. Bu temelde bir işleve sahip olan bu sesin bulunduğu sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Bu sesin başında bulunduğu bir ses ya da sözcük anlamı ortaya çıkış ya da referans noktasından başlar. Başka bir ifadeyle, "н" sesi söz konusu anlamın temelden itibaren başlamasını ifade eder veya sağlar; o anlama uvertür işlevi görür:

-«Ныкъуэ: Bir bütünden ortaya çıkan şeyi ifade eden "къуэ" sesleminin öneklemi "н" sesi olması halinde, söz konusu şeyin bir şeyden itibaren ortaya çıktığı ifadesi kurulur ki, burada, bir şeyin bir kısmı olduğu anlamı kurulur; bu anlamda bu sözcük "yarım"dır. Нып: Bir referanstan itibaren önde tutulan ya da ön olan şey anlamında "bayrak". Ныджэ: Bir kılgının başlangıç noktasının ifadesi temelinde kurulan "yerin –denizden- itibaren kılgılanması" anlamında "kıyı". Ныбэ: Karın. Ныбжь: Yaş; Gölge. Ныбжьэгъу: Yaşdaş; Arkadaş. Нысэ: Gelin. Ныш: Evden çıkan bir ürün olarak misafire "sunulan" yiyecek şey, şölen».

-Önüne geldiği eylemlerin bizzat bir şeydenliğini ya da itibarenliğini ifade eder:

«НыIухьэн: Bir yerin önüne varmak. НыIукIын: Bir yerin önünden çıkmak, çekilmek. НыхуэкIуэн: Birine –yönelik ya da özel olarak- gitmek. Нырижэн: Bir yerden itibaren ya da bir şeyle kaymak. НылъэIэсын: Bizzat bir şeye ulaşmak, uzanmak».

-Zamansal almakla, söz konusu uvertür işlevi değişmemekte ve ötelenmekte olup, yola koyulmuşluk ifadesi kurulabilmektedir:

«НэкIуэн: İfadenin muhatabına doğru gitmek. Нэсын: İlgili şeye ulaşmak, yetişmek, varmak. НэIэсын: İlgili şeye –elle- yetişmek. Нэхун: İlgili şeyi sürmek ya da ilgili şeye doğru sürmek, kovalamak. Нэшэн: İlgili şeyi bir şeye doğru sürmek, götürmek. Нэдзын: İlgili şey ya da şeyi atmak. Нэджэн: İlgili şeye doğru çağırmak, bağırmak».

-«НеIэн: İlgili şeyi çekmek ya da ilgili istikamete doğru çekmek. Нежьэн: Bir yerden itibaren ve/veya bir yere doğru yola koyulmak; Birini -bizzat- beklemek. Нехьэхын: Bir şeyi ve/veya bir inişe doğru indirmek. Несэн: Birinin birine ya da bir şeye alışması».

-«Нисэн: Bir noktadan itibaren bir şeyin içine saplamak, ekmek. Нихьэхын: Bizzat bir şeyi -bir inişe doğru- indirmek. Нигъэсын: Bir şeyi bizzat birine ya da bir şeye ulaştırmak».
-«НытIэ: Bir çoğalma (тIэ) durumunun başlaması (н) anlamında bir onaylama ifade eder; "Ya; işte; evet". НетIэ: Demin, biraz önce. Нобэ: Bugün. Ныщхьэбэ: Bu akşam. Ныжэбэ: Bu gece. Нышэдибэ: Bu sabah».

*Bir başlama ve uvertür ifade eden "н" sesinin zamansal almasında söz konusu uvertür durumunun sürmesi yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Bu sesin (н) başlangıç olarak başlıbaşına varolması da zamansal almasında ifade bulabilir; bu durumda ortaya çıkan anlam kaynak ya da göz ifade edebilir. Gözün bir kaynak ve odak niteliği bakımından, göz çevreni ile gözün fonksiyonuna ilişkin olgular da göze göre ifade bulur:
-«Нэ: Göz; kaynak. Нашэ: Dış bakışlı şaşı. Назэ: İçe bakışlı şaşı. НэфI: İyi göz. Нэф: Kör. Нэку: Göz içi, çukuru. Нэгу: Göz çevreni. Напэ: Yüz. НатIэ: Alın. НэтIэгу: Alın çıkıntısı, -çevreni. НэкIу: Göz çevreni, yüz. НэкIупэкIу: Göz çevreni, çehre, yüz».
-Gözün işlevini sürdürmesi temelinde kurulan ifadelerden örnekler aşağıdadır:
«Нэху: Aydınlık. Нахуэ: Açık. НаIуэ: Açık, net. НапIэ-зыпIэ: Göz açıyıp kapayıncaya kadar deyimine uygun bir ifade olarak "hemen"».

*Bu ifadeler genelde bir organ olarak göz ve göze ilişkin olgulardır. Bununla birlikte, "н" sesinin işlevine de uygun bir şekilde, bu sesin zamansal almasında ortaya çıkan kaynak ya da göz anlamı bir şeyin kendisinden doğmasının ifadesidir. Kaynak temel olan bir şeydir ki, herhangi bir şeyin başlaması ve ortaya çıkması ile temeline ilişkin anlamlar bu seslemde ifade bulabilir. Bu ifadeden olarak, "нэ" sesleminin önek olduğu ses ya da sözcük kaynağa ilişkin bir anlam ifade ederken, söz konusu seslemin soneklem olması halinde, söz konusu ses ya da sözcük anlamına kaynaklık eder ve bu şekilde ortaya çıkmış olan sözcüğün kendisi başlıbaşına bir kaynak olarak bir "varolan"dır, şeydir:
-«Нэкулъ: Kaynak içinde bulunan öz –kütle- anlamında "çekirdek". Псынэ: Su kaynağı, pınar. Нэз: Kaynağın odaklandığı ya da bir hale geldiği yer anlamında "kenar". Гъунэ: Yuvar kaynak anlamında "sınır, kenar, kıyı". ГъунапIэ: Sınır. Гъунапкъэ: Sınır. Гъуанэ: Delik. Анэ: Anne. Нанэ: Anneden önceki anne anlamında okunabilir ki, "nene". Унэ: Açılınım kaynağı anlamında "ev"».
-Benzer şekilde, bir ses veya sözcük sonuna gelmekle, konu olan ses veya sözcük anlamının eylenmesine yarayan bir "şey" anlamı da ifade bulur:
«Уанэ: -Atın sırtına- vurulan şey anlamında "eğer". ФIанэ: Takılarak –kullanılan- şey anlamında "çapa". Джанэ: Gömlek. Банэ: Diken. Данэ: İpek. Iуданэ: İplik. Пшынэ: Müzik aleti, mızıka».
-Sayının kendisi ilişkili olduğu şeye göredir ve bir temellik ifade etmez; sayının ilişkili olduğu şey sayıya kaynaklık eden şeydir ve bir şeyin kaçıncı şey (kaynak) olduğu sayıyı izleyen "нэ" ses bitimiyle ifade bulur:
«Езанэ: İlk, birinci. ЕтIуанэ: İkinci. Ещанэ: Üçüncü. ЕплIанэ: Dördüncü».
-En temel karşılaştırma "нэ" ve "хъ" ses anlamında gerçekleşebilirdi:

«Нэхъ: Daha. Нэхъапэ: Daha önce, öncelikli; daha önemli. НэхъыкIэ: Daha geri; daha kötü. НэхъыфI: Daha iyi. Нэхъ Iей: Daha kötü. Нэхъей: Gibi. Абы нэхъей: Onun gibi. Нэхъыжь: -Daha- yaşlı, büyük. НэхъыщIэ: -Daha- genç».

-Herhangi bir şeyin nerede bulunduğunu sormak bir kapsam ifade eden "дэ" ile bir kaynak belirten "нэ" seslerinin bir araya gelmesinde gerçekleşebilir. Ayrıca, bu iki sesin de dilsel işleyişte "şey" anlamında kullanılması ile "şey"in de bir belirsizlik ifade etmesi noktasında bu soru işareti daha da pekişir:

«Дэнэ: Nerede. Дэнэ щыIэ: -O- nerede. ДэнэкIэ: Ne tarafta, taraftan. Анкъэрэ дэнкIэ къанэрэ?: Ankara ne tarafta kalıyor -bulunuyor-?».

*Bir kaynak girilip çıkılan bir yerdir ki, oraya geri dönülebilir; bir kaynakta kalmak olduğu gibi yerinde kalmak ya da söz konusu yerde durmaktır, bir yere takılı kalmaktır. Bu ifadeler "ныn, нэн" soneklemlerinde ifade bulur:

«Угъуэнын: Delmek. ФIэнэн: Takılmak, takılı kalmak. Пшыным: Ödemek. Хэнэн: Saplanmak. Хэнын: -Bir şeyden- mahrum kalmak. Къэнэн: Kalmak. Къинэн: Bir şeyin içinde kalmak. Къыщынэн: Bir yerde kalmak, bırakmak. КъыщIэнэн: Bir şeyin altında ya da içerisinde kalmak, bırakmak. КъыщIэныжын: Ölünün arkasında bir şeyler kalmak. Щинэжын: Düşük yapmak. Iунэн: Önünde kalmak, bırakmak; Ucunda –takılı- kalmak. КъыIунэжын: Bizzat önünde kalakalmak. Бгынэн: Terketmek».

*"Н" sesinin bir ses ya da sözcük başında bulunması söz konusu anlamın başlangıçsal ya da açılışsallıkla ifade bulmasını sağlar. Bununla birlikte, bu sesin bir ses ya da sözcük sonuna gelmesi halinde, söz konusu anlam olduğu gibi korunarak finale olur. Bu işlevi nedeniyle de, bu ses fiile mastar niteliği kazandırır. Böylelikle de, fiil olan sözcükteki sesler gerçek ve fonksiyonel değerinde ya da işlerlik niteliğinde kendisini gösterirler. Her şeyin kendi olmak gibi bir eylemi bulunabilmesi söz konusudur ki, "н" sesinin sona gelmesinde her ses ve sözcük bir fiil niteliği kazanabilir:

-Bu anlamda, bir ses de bir ses varlık olarak fiillenir:

«Сын: "с" sesi olmak. Къын: "Къ" sesi olmak. Щын: "Щы" sesi olmak».

-Bu seslerin anlam ifade etmesinde –ses anlam olmaları halinde-, bu anlamın eylenmesini ifade eden fiiller ortaya çıkar:

«Сын: Yanmak; Anıt. Щын: Üç olmak; Ortaya çıkmak, aydınlanmak, sabah gün ışımak».

-Herhangi bir şeyin kendisi olmak anlamını ifade eden örnekler aşağıda verilmiş olup, bu örneklerden çoğunun aynı zamanda aynı ses anlamda ortaya çıkan mastar haldeki bir fiil olduğu da görülmektedir:

«Зын: Bir olmak; Elemek, homojenize etmek. TIун: İki olmak. Мывэн: Taş olmak; Kaynamamak. Уэн: Sen olmak; Patlamak. Сэн: Ben olmak; Ekmek. Вын: Öküz olmak; İlgili yeri sürmek. Шын: At olmak; İrin; Sağmak. Кхъуэн: Domuz olmak. Жьын: Eski ya da yaşlı olmak; Erken olmak; Pişmek; Taramak. Хьэн: Köpek olmak. ЛIын: Adam olmak».

*Bir sözcüğün sonuna "н" gelmesiyle söz konusu sözcüğün mastar haldeki bir fiile dönüşmesi durumunda, söz konusu sözcük (bu bir emir kipi de

olabilir) mimarisine uygun olarak biçimlenmiş sesler gerçek değerlerine dönerek işlevselliğe hazır hale gelir:
-«Къ<u>а</u>фэ (dans; dans et) → Къ<u>э</u>фэн (dansetmek). Пс<u>а</u>лъэ (söz, sözcük; konuş) → Пс<u>э</u>лъэн (konuşmak). Къ<u>а</u>кIуэ (gel) → Къ<u>э</u>кIуэн (gelmek). Гъ<u>а</u>вэ (kaynatımlık tahıl; kaynat) → Гъ<u>э</u>вэн (kaynatmak)».
-«Хъун: Olmak; Yayılmalık, yaylak. КIуэн: Gitmek. Джэгун: Oynamak. ЦIыхун: Bilmek; İnsan olmak. ЩIын: Yapmak; Yer olmak. ЩIэн: Yapadurmak; Bilmek; Bilgi».

*Bir sözcüğün sonuna "н" gelmesine karşın kimi sesler fonksiyonel dediğimiz değere gelmiyorsa, bu şekildeki fiilin işleyişi o sesin mevcut olan değerindedir:
«Лъагъу (gör), Лъагъуэ (görü, iz) → Лъагъун (görmek). Burada fonksiyonel değer "лъэ" olmasına karşın fiilde de durum değişmemekte ve "лъа" olarak kalmaktadır; nitekim, görme işi bir şeyi bir mesafeden ortaya koyma işlemidir ki, görme işinin nesnesi görmekte olan özneye göre uzak olan bir nesnedir».

*Fiil formunda olmakla birlikte, fiil dışında bir anlama sahip olan sözcükler vardır. Bir fiil formunda olmak bakımından, bir fiil anlamı olsa da, bunun yanında başka bir anlamı da olan sözcükler vardır ki, bu sözcük anlamlarının oluş şekli bir eylemsel nitelik taşımasından dolayı fiil formundadırlar:
«Бын: Yavru. Тын: Adak; Vermek. Шын: İrin. Шхын: Yiyecek; Yemek. Хъун: Yayımlık, otlak; Olmak. Блын: Duvar; Yedi olmak. Ин: Büyük; Sekiz olmak. Гуэн: Ambar. Сын: Anıt; Yanmak. Гын: Barut. Бжьын: Soğan. ТепIэн: Yorgan; Üstünü örtmek. Щыгъын: Giysi; Giyiyor durumda olmak. Кхъуэщын: Seramik, çömlek».

*"Н" sesinin sözcük başı ya da sonunda bulunması dışında sözcük içerisinde de bulunması söz konusudur. Bu durumda da işlevi yukarıdakilerden farklı değildir. Bu durumda da, sonuna geldiği sözcükleri finale ederek mastar şeklindeki fiile dönüştürür; müteakip anlam da, oluşan bu mastar fiilinden itibaren kurulur:
«Бынжэ: Yavruya –besin- akış –yolu- anlamında "göbek". IункIыбзэ: Anahtar (Iун: açıp kapamak; кIы: sap, kuyruk; бзэ: dil). Iэнлъэ: Tekne (hamur vs. için). Пхъуантэ (пхъуэн-тэ): Bavul. ЩхъуантIэ (щхъуэн-тIэ): Mavi. ЛантIэ (лэн-тIэ): Gevşek. Къуэншэ (къуэн-шэ): Oğulsuz. Быншэ: Yavrusuz. Къуаншэ (къуан-шэ): Eğri. Къуаншэ быншэ: Eğri büğrü. Нэпэншэ: Yüzsüz. ЩIыкIэншэ: Huysuz. Пхэндж: Ters. Ланлэ: Gevşek. Лъынтхуэ: Kan damarı. Гъунджэ: Ayna. Гъуэнлэн: İçi geçmek, pörsümek. Уэндэгъу: Ağır. Уэншэку: Döşek. ХъунщIэн: Soymak. ХуэнщIын: Elemek. ХуэнщIий: Kepek. ПхъэнкIын: Süpürmek. ПхьэнкIий: Çöp. УнкIыфIын: Kararmak, sönmek. IуэнтIэн: Kıvırmak».

*"Н" sesinin bir başlangıç ifade etmesinde ve zamansalının da bir kaynak anlamı ortaya koyması temelinde bir şeyin kendisinden doğmasını ifade ettiği açıktır. Bu nedenle de "анэ, нанэ" gibi ifadeleri ortaya koyabilmektedir ki, bu sesin de dilsel işleyişte bir dişillik işlevine sahip olduğu açıktır. Bu durumda da,

Adıge bayan isimlerinin bu ses temelinde ortaya çıkması söz konusudur. Nitekim, aşağıda bu sesin bulunduğu Adıgece kız isimleri verilmiştir:
«Ани. Ану. Нани. Нану. Нэху. НэхуцIыкIу. Нэхунэ. Нэхуржан. Нэжан. Нагъуэ. Хьэцунэ. Кунэ. Гунэ. Гуэщэнэ. Гуланэ. Синэ. Синэху. Синэмис. Динэ. Динэмис. Данэ. Дэнэху…».

«P» SESİNİN SÖZCÜK OLUŞUMUNDAKİ İŞLEVİ

"P" sesi Türkçedeki "r" sesidir ve gürültülü ötüme sahip olan bir sestir. Bu özelliği ile de dilsel işleyişte bir şeye dikkat çekilmesi ya da bir şeyin empoze ve kabul ettirilmesi işleviyle bulunur. Bu ifadeden olarak da, bir ses ya da sözcüğün sonuna gelerek, söz konusu anlama dikkat çekmek veya kabul ettirmek maksadıyla hep sonda bulunan bir sestir. Bu ses Adıgecede sözcük başında yer almaz ve başlıbaşına da bir anlam ortaya koymaz. Bu ifadelerin ortaya koyduğu gibi, Adıgecede bulunuşu bakımından "p" sesi tamamen işlevsel bir sestir; bu işlevi de onun fonetik karakterinden gelir. Bu sesin dilsel işleyişteki işlevlerine ilişkin örnekler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Bu sesin soneklemi olduğu anlamı empoze etmesiyle bir özne ya da nesne başlıbaşına ve kendinde olarak gösterilebilir, bir eyleme de dikkat çekilmiş olur:
-Böylece de kendinde ve başlıbaşına duran bir şey "p" sonekleminde ifade bulur:
«Ар: Başlıbaşına ve kendindeki bir üçüncü şey veya şahıs olarak "o". Мыр: Yakın plandaki bir şeyin dışsal olarak gösterilmesi ya da bir üçüncü şahsın gösterilmesi olarak "bu". Мор: Bulunulan yerden bir uzaklıktaki şeyin ya da üçüncü şahsın gösterilmesi olarak "şu". Уэр: Bizzat işaret edilerek ya da altı çizilen bir ifadeyle "sen". Дэр: Bizzat işaret edilerek ya da altı çizilen bir ifade olarak "biz". Уэр-сэр: Senli benli anlamında "sen-ben"».
-Böyle ifade edilen şeyler kendinde ve başlıbaşına gösterilen ve bizzat özne ya da nesneliği vurgulan şeylerdir. Bir eylemin böyle bir özneyle fiil çekimine tabi olması için, söz konusu eylemin o öznenin kendiliğinde bir eylemi veya öznenin özelliği olan bir eylemi olması gerekir; söz konusu eylemin bir iş niteliği taşımaması gerekir:
«Ар макIуэ: O gidiyor. Мыр инщ: Bu büyüktür. Мор магъ: O ağlıyor».
-Bir özne ya da şeyin "p" soneklemiyle altı çizilmesi ya da vurgulanması dışında, bir eylem de altı çizilerek ya da vurgulanarak ifade edilebilir:
«Ар макIуэр: O gidiyor. Мор магъыр: Şu ağlıyor. Уэ бощIэ → бощIэр: Sen biliyorsun; Sen yapmaktasın. Абы елъагъу → елъагъур: O görüyor. КIуэр хэт: Giden kim. Хэт кIуэр: Kim gidiyor. КIуэкъым → КIуэркъым: Gitmiyor. Хъукъым → Хъуркъым: Olmuyor. Мыхъур сыт: Olmayan ne. Сыт щIэмыхъур: Niçin olmuyor».
-Bir eylemin vurgulanarak ifade edilmesinde, söz konusu eylemi yapan özne de kendiliğinden kastedilmekte ve içerilmekte olup, söz konusu eylem ve yapan özne birlikte ifade bulmaktadır (Türkçede giden, gelen vs). Bu işleyişte aynı zamanda söz konusu olan eylemin niteliğinde özelleşmiş bir anlam ile söz konusu eylemin

yapıcısı ya da o eylemle özdeşleştirilmiş olan bir usta ve ustalık anlamı da ifade bulabilmektedir (Türkçede “gider, gelir, başarır” “koşucu, yürüyüşçü, yakıcı” vs.). Aşağıdaki örneklerin birçoğu her iki anlama da gelen sözcüklerdir:
«КIуэр; Giden; Yürüyüşçü. Жэр: Koşan; Koşucu. Уэр: Vuran; Vurucu, güçlü. Ухуэр: Kurulan; Kurucu. Хъуэр: İğnelem, aşağılama. Хъуэрыбзэ: İğneleyici ya da aşağılayıcı dil. Хъар: Örgü, örnek. КIыр: -Bitki için- ortaya çıkarak süren; Gür –bitki. Пхыр: Bitki demeti. Гъур: Kuruyan; Kuru. Пшэр: Şişman. Сыр: Yanan; Yakıcı. Шыр: -Bizzat- atın vurgulanması; Yavru. Гъэр: -Bizzat- yılın vurgulanması (eyleyen olarak); Tutsak, rehin. Зы гуэр, Зы гуэрэ: Bir şey».

*Bu şekilde bir vurgulama işlemi gerçekleştiren “р” sesinden sonra “ей” sonekleminin gelmesi, “р” ile vurgulanmış ve gösterilmiş olan anlamın aidiyet ilişkisindeki bir ifadeyi ya da söz konusu anlama özelleştirilmiş olmaya ilişkin bir ifadeyi ortaya koyar:
«Хъурей: Olana ya da oluşa ait olan ve oluşla ilişkili olan –form-, oluşun formu anlamlarında “yuvarlak”. Псэлъэрей: Konuşkan. Къэвэрей: Kaynatıcı, geveze. Япэрей: İlk olan, önceki, öncelikli. Иужьрей: Sonraki. Пэсэрей: Eski olan. ЕтIуанэрей: İkinci. Ещанэрей: Üçüncü».

*“Р” sesinin soneklemi olduğu ses ya da sözcük anlamı vurgulandığı halde, “р”yi bir ses ya da sözcüğün izlemesiyle oluşan bir bileşik sözcükte, “р”yi izleyen ifade vurgulanmış olan ifadeye ilişkin olan bir hal alır. Böylece de sözcük tamamlamaları ortaya çıkabilir:
«Зэрыз: Birer. ТIурытI: İkişer. Щырыщ: Üçer. ЩIэрыщIэ, ЩIэращIэ: Yeniden, yeni yapma, yepyeni. ТIэурысэ: Eski, ikinci kullanım. Жьэрымэ: Kızartma kokusu. Фырымэ: Çürük kokusu».

*“Р” sonekleminden sonra gelen ifade “р” tarafından vurgulanmış bulunan ifadeyle ilişkilenir. Benzer şekilde, “р” sesini “э” sesinin izlemesi halinde, “рэ”yi izleyen ses veya sözcükler “р”den önce bulunan ve vurgulanmış olan anlamın ötelenmesi altında söz konusu anlamla ilişkilenir. Bu işleyiş, “р”nın bulunduğu yere göre iki ayrı sözcük arasındaki bir ilişki de olabilir, bir sözcük işerisinde gerçekleşen bir ilişki de:
-«Абырэ дэрэ: Onunla biz. Уэрэ сэрэ докIуэр: Senle ben gidiyoruz. Ар хъурэ мыхъурэ тлъагъунщ: O oluyor mu olmuyor mu görürüz. КIуэрэ къэкIуэжмэ: Gidip (gidip de) –geri- gelirse».
-«Ирей: Olsun. Сыти ирейхъу: Ne olursa olsun. Ирикъун: Yeterli olmak. Ирикъунщ: Yeter. ИриIун: Bir şeyi bir şeye sokmak. Ирихун: Bir şeyi bir şeyden kovmak, sürmek. ИрищIэн: Birine bir şey yapmak. КъырищIэн: Birinin ilgiliye bir şey yapması. Пэрытын: Başında durmak. Пэрысын: Başucunda oturmak. КIэрыкIын: Peşini bırakmak, çıkmak. КIэрыхун: Peşinden düşmek; Bulunmakta olduğu yerin başından kovmak. КIэрэхъуэн: Dönmek».

*Bu sesin soneklemi bulunduğu ses ve sözcük anlamı vurgulanırken, soru kipi olanağı da kolaylaşır:
-«Сыт хъур?: Ne oluyor?. Сыт къэхъуар?: Ne oldu?. Сыт хъунур?: Ne olacak?. Хэт кIуэр?: Kim gidiyor?. Хэт къэкIуар?: Kim geldi?. Хэт кIуэнур?: Kim gidecek?».

-Vurgulanan sözcüğün “a” bitimi almasında söz konusu sözcük geçmiş ya da uzak tutularak bir nesnellik gerçekleştirilir ki, bir şeyin hem vurgulanarak gösterilmesi hem de uzak tutulmasıyla bir çelişik ya da anlaşılmaz durum yaratılmakta olup, burada bir soru kipi kurulmaktadır; bu, Türkçedeki “mi” ekiyle oluşturulan soru kipine benzer:
«Ара?: O mu?. Дэра?: Biz miyiz?. Фэра ар?: O siz misiniz?. Уэра кIуэр?: Sen mi gidiyorsun?. Ара хъунур?: Öyle mi olacak?. Мыра хъур?: Olan bu mu?».
-“Хьэ” sesleminin dilsel işleyişteki serüveninin olumsuzlama anlamında kendisini göstermesi noktasında ortaya çıkmış bir ifade vardır ki, Türkçede “yoksa” anlamına gelir. Bu sözcük, “хьэ”nın olasılaştırılarak gösterilmesini (мэ) izleyen bir şüpheli vurgulamayla (рэ) ortaya çıkan “хьэмэрэ” sözcüğüdür:
«Уэра хьэмэрэ сэра нэхъыжьыр?: Sen misin yoksa ben miyin daha büyük olan?. Ахэра хьэмэрэ дэра нэхъыфIыр?: Onlar mı yoksa biz miyiz daha iyi olan?».
-Bir sözcük anlamının “р” ile vurgulanması sonrasında olayın orada durmaması ve devam etmesi anlamı “р”yi izleyen “э” tarafından gerçekleştirilerek bir şüpheli durum yaratılmış olur ki, bu da bir soru imi ortaya çıkarır:
«Хъурэ?: Oluyor mu?. КIуэрэ: Gidiyor mu?. КъакIуэрэ: Geliyor mu?».
-Türkçedeki “acaba” benzeri bir işleve sahip olan ve “yerini buluyor mu” ifadesini ortaya koyabildiğini söyleyebileceğimiz “пIэрэ” deyiminin bir sözcüğün sonundaki “у, уэ (olarak)” sonekini takip etmesiyle de soru kipi gerçekleştirilir. Bu deyim sonuna geldiği sözcükle birlikte de ayrı olarak da yazılabilir:
«КIуэупIэрэ, КIуэу пIэрэ?: Gidiyor mu acaba?. КIуэнупIэрэ: Gidecek mi acaba?. Хъууэ пIэрэ: Oluyor mu acaba?. ХъуаупIэрэ: Oldu mu acaba?».

ÜÇÜNCÜ KISIM
BİLEŞİK SESLER TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER

«Д, Т, ТI» GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLERDEN SÖZCÜKLERE (ТХЪ, ТХЪУ, ТХ, ТХУ, ТХЬЭ; ТКI, ТКIУ)

“ТХЪЫ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir şeye göre dışsal güç ve aşkınlık ifade eden “т” ses efektinin bir temel ve tözsel durumu ifade eden “хъ” sesinin başına gelerek “тхъ” bileşik sesinin oluşumu bir dışsal ve aşkın güç temelinde oluşan temel ve tözsel bir olguyu ifade eder. Bu anlamda, bir dışsal güçle oluşan ve temele ilişkin eylem ve olguları ifade edecek şekilde ortaya çıkan sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:
-«Тхъын: Çizmek. Итхъын, Итхъэн: Bir şeyi çizmek. ЩIэтхъын: Bir şeyin altından bir şey –zorla, yırtarcasına ya da çatlatırcasına- koparmak. ЩIэтхъэн: Bir şeyin altını çizmek. ЗэфIэтхъын: Yırtmak. Зэгуэтхъын: Yırtmak. Зыкэтхъэжын: Kendini paralamak; çatlamak».
-«Тхъэн: Keyif sürmek. Тхъэгъуэ: Keyif».

“ТХЪУ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir aşkınlık ve dışsal olan şey ifade eden “т” ses efektinin olma anlamını veren “хъу” sesiyle birleşerek oluşan “тхъу” bileşik sesi bir şeyin bir aşkın güçle oluşabilmesine ilişkin anlamlar ortaya koyar.

*Bu ifadeden olarak bir sürtme eylemi bu ses anlamda ifade bulur:

«Тхъун, Къэтхъун: Sürüklemek, kürümek. Итхъун: Bulunduğu yerden sürüklemek, kürümek. Тетхъун: Üzerinden kürümek. Тетхъуэн: Üzerine kürümek, sürükleyerek kapatmak. ЩIэтхъун: Altından ya da içeriden kürümek. ЩIэтхъуэн: Altına ya da içeriye kürümek. ЦIэнтхъуэн: Kaymak. ТхъунщIын, КъэтхъунщIын: Sürtünmeli bir şekilde silmek. Хэтхъун: İçinden kürümek».

*Sürtünme eyleminin bir güçle ortaya çıkmasında, eylemin yöneldiği şey olduğu halden çıkarak bozulabilir, birbirine karışabilir. Böyle olgular da aynı ses anlamda ifade bulur:

«Хэтхъуэн: Kürüyerek bir şeye karıştırmak. Зэхэтхъуэн: -Birbirine- karıştırmak. Утхъуэн: Karışmak, bulanmak, duruluğunu kaybetmek. Псыр утхъуащ: Su bulandı. Гъэутхъуэн: Bulandırmak. Псыр умгъэутхъуэ: Suyu bulandırma».

*Zamanın ya da sorunların sonucunda saçın rengini yitirmesi ve kırlaşması da saçın olması gereken halini kaybetmesi olarak aynı ses anlamda ifade bulur:

«Тхъун, Тхъуэн: Ağarmak. И щхьэцыр тхъуащ: Saçı ağardı».

*Kendisi kolayca sürülen ve bir şeyin kolayca sürülmesini de sağlamakta olup, bu nitelikleriyle canlı organizmaya büyük yararı bulunan yağlar da aynı ses anlamda ifade bulur:

«Тхъу: Yağ. Тхъурымбэ: Yağ köpüğü».

“ТХ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir dışsal ve aşkın gücü ifade eden “т” ses efektinin ordinatsal yatay ve alt konum ifade eden “х” sesiyle bitimli olarak sesleminde ortaya çıkan bileşik ses “тх” sesidir. Bu birleşimin ifade edebileceği gibi, “тх” sesi bir dışsal güçle ortaya çıkan yatay ve temel bir oluşu ifade eder.

*Bu anlamda, bedenin yaptığı bir hamle ya da bir iç sıvının bir çırpıda dışarı atılması eylemleri de bu ses anlamda ifade bulur:

-«Утхэн: -Sıvı bir şey- serpmek. Утхэ: Arının peteğe bıraktığı sıvı. Еутхын: Bir şeye -sıvı bir şey- serpmek. Теутхэн: Üzerine –sıvı bir şey- serpmek. Хэутхэн: İçine –sıvı bir şey- serpmek. Убжьытхын, Убжьытхэн: Tükürmek. Хэубжьытхэн: İçine tükürmek. Теубжьытхэн: Üzerine tükürmek».

-«Тхэуэн: Tekme atmak, ayak ve vücutla gerinerek hamle yapmak. Шыр мэтхауэр: At tekme atıyor. Етхэуэн: Bir yöne doğru tekme atmak».

-«УтхыпщIын: Çırpmak. ЗыутхыпщIын: Silkelenmek; Kendi üzerini çırpmak».

*“Гъэ” eyleme anlamına gelir ve bu niteliğe sahip bir güç olan güneşin (дыгъэ) eylediği bir periyot olarak yıl da aynı seslemde (гъэ) ifade bulur. Adıge topokozmolojisine göre kış toprağın egemenliğindeki bir zaman dilimidir (щIымахуэ); ilkbaharın gelmesiyle “гъэ” işlemeye başlar ki, bu işleyiş de “гъэ”

inayetindeki bir gücün yayılması ve yeryüzünü kılgılamaya başlanması, yeryüzünde iz sürmesidir (тхы):
«Гъатхэ: İlkbahar».

*Her hangi bir şeyin sırtı söz konusu şeyin bitim hattını ifade eder. Bu anlamda, konu bir dağ ya da tepelik sırtı olsun ya da bir canlının sırtı olsun, söz konusu şeyin kendi gelişiminde kılgılanmış (тхы) olan bitim (цIы-э) çizgisidir sırt. İnsan sırtının da aynı sözcükle ifade edilmesi, insansının ayağa kalkmadan önceki haline işaret eder ki, söz konusu ismi verenler bunun bilincini taşıyor olmalıydılar:
«ТхыцIэ: Sırt».

*Bir dışsal güç ile ortaya konan bir şeyin bu ses anlamda ifade bulması noktasında, insanın yazma eylemi de benzer bir eylem olarak adlandırılabilir:
«Тхын: Yazmak. Тхэн: Yazadurmak. ХэтхыкIын, КъыхэтхыкIын. Bir şeylerden bir takım şeyler alarak yazıya aktarmak. ТхылъымпIэ: Yazma zemini anlamında "kağıt". Тхыпхъэ: Yazmalık anlamında "motif". Тхыпкъ, Тхыпкъэ: Yazı gövdesi ya da birimi anlamında "harf". Тхылъ: Kitap; Mektup. Тхыгъэ: Yazıt, yazılı şey. ТхакIуэ: Yazar. Тхыдэ: Tarih. Тхыдэтх: Tarih yazmanı».

"ТХУ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir dışsal ya da aşkın güç ifade eden "т" ses efektinin bir sürme eylemini ifade eden "ху" sesiyle bitiminde ortaya çıkan "тху" bileşik sesinin işaret ettiği anlam bir güçlü sürme ya da bir güç inayetinde devam etme olgusu olmalıdır:

*Bu sesin başlıbaşına seslemi bir sayının (5) ifadesi olup, bir bütün olarak bir olgunluk ifade eden dört (плIы) sayısını izleyen bir sayıdır. Dördün bu niteliklerini aşarak saymanın sürdürülmesi (ху) bir güç (т) inayetinde gerçekleşebilirdi:
«Тху: Beş (5). Тхурытху: Beşer. Тхуимэ: Beşgen. Тхуэ: Beş kez. Етхуанэ: Beşinci. Етхуэнэрей: Beşincisi».

*Kanın damarda dolaşımını sürdürmesi de kalbin gücüyledir:
«Лъынтхуэ: Kan damarı».

"ТХЬЭ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir güç ifade eden "т" ses efektinin bugünkü insanın öncelini ifade eden "хьэ" ismiyle birleşmesinden ortaya çıkan bu bileşik sesin insana ilişkin olduğu açıktır ve ortaya çıkışının eskiliği de ortadadır. Bu bileşik ses (хьэ) başlıbaşına "Tanrı" anlamına gelir. Bu bileşik sesin (тхьэ) bir güç inayetinde süren şey ya da bir gücün süredurması anlamlarını da ifade edebileceği açıktır ki, bunların da bir Tanrısal şeyi ifade edebildiği anlaşılır durumdadır.

Sözcüğün (тхьэ) insan (хьэ) sözcüğü temelindeki kurgulanması, öncelikle, Tanrının insanla ilişkili bir varlık olduğunu ifade eder; bir aşkın güç (т) ses anlamı efektindeki bu sözcük kurgusu (т-хьэ) Tanrının insanı aşkın olan bir varlık olduğunu ifade etmekle birlikte, insanın Tanrıya ilişkin bilincini gösterir: İnsanın Tanrı inayeti ve gücünde varolduğu ve eylediğine ilişkin olan insan bilincini ifade eder.

Bu bileşik ses temelinde oluşan sözcüklerin değerlendirilmesi, Adıgecede ifade bulmuş olan Tanrı anlayışını önemli ölçüde aydınlatmaktadır. Doğaldır ki, bu anlayış genel olarak günümüzde yaygın hale gelmiş olan Tanrı anlayışından farklıdır. Fakat, "тхьэ" sözcüğü ile onun bulunduğu sözcüklerin Tanrı ve Tanrısal olana ilişkin ifadeler olması noktasında, bu ifadelerin kozmik ve doğal oluşa uygun bir varoluş sürecinde oluşmuş olan bir Tanrı anlayışının sonucunda ortaya çıkmış olan dilsel ifadeler olması önem taşır. Böyle bir süreçte doğaldır ki, insanın Tanrıya ve Tanrısal olana daha yakın olacağı açıktır. Burada konu ettiğimiz "тхьэ" sözcüğü ve ondan türemiş olan sözcüklerin kompozisyonu bu çalışma boyunca kendisini gösteren oluş, varoluş, varolma ve varlık ile kozmik olguya ilişkin olarak ortaya çıkan dilsel ifadeler kompoziyonuna dahildir. Bu bakımdan, burada kendisini gösteren ifade ve sözcüklerin oluşturduğu anlayış Adıgecenin genel kozmik anlayışının bir parçasıdır. Dolayısıyla, "тхьэ" sözcüğünün kendisi ile bulunduğu dilsel ifadelerin Tanrı ve Tanrısal olana ilişkin doğrudan ifadeler olması noktasındaki değerlendirme, bu çalışma boyunca kendisini gösteren Tanrı anlayışı ve Tanrısal kompozisyon kapsamında yapılmayı gerektirir. Nitekim, bu sözcüklerin ortaya çıkması, bu dili konuşan insanın varlık ile varoluşa ve Tanrısal kavrayışına ilişkindir ve bu anlayışına uygun dilsel işleyişin sonucudur.

Bu bileşik ses sonundaki "э"nın değişmeden ve düşmeden dilsel işleyişte bulunması bu bileşik sesin Tanrı anlamında sabit kaldığını da gösterir. Hatırlanırsa, insansı anlamındaki "хьэ" sesleminde de "э" sesi değişmeden ve düşmeden her zaman olduğu gibi kalmaktadır.

Başlıbaşına Tanrı anlamına gelen bu bileşik ses temelinde oluşmuş olan sözcüler aşağıda verilmiş olup, bu sözcükler içerisinde -belki de günümüzün Tanrı anlayışı nedeniyle- anlamakta güçlük çekeceklerimiz mevcuttur.

*Çok Tanrılı olarak nitelenen dönemlere ilişkin Tanrı isimlerinin yalnızca bir kısmı bu bileşik ses temelinde ifade bulur; bu sözcüğün bulunmadığı ve Tanrı olarak anlaşılan isimler de mevcuttur. Yalnızca biliğimiz "Tanrı" anlamını ifade etmesi dışında "тхьэ" sözcüğünün bulunduğu diğer sözcük ve ifadelere dikkat edilir de, bu genel çalışma boyunca kendisini gösteren Adıge Tanrı anlayışı da göz önüne getirilirse, Adıgece arşivi bakımından, çok Tanrılı denen bir dönemin olmadığı ya da bunun günümüzde anlaşılma biçiminden çok farklı bir olgu olduğu ifade edilebilir. Tanrının tekliği ve bütünsel anlamına ilişkin dilsel ifadeler ile toplumsal anlayış örnekleri az değildir; ve bunların eski anlayışlardan bir intikal olduğu da anlaşılmaktadır ki, çok Tanrılı dönem olarak ifade edilen dönemdeki Tanrı isimlerinin Tanrıya ilişkin bir gücün bir alandaki tezahürü bakımından bir ifade olduğunu söylemek yanlış görünmemektedir. Aşağıda Tanrı ile -ifade edildiği gibi- Tanrıların adlarına ve Tanrıya yakarma ve ibadet sözcüklerine ilişkin örnekler verilmiştir:

-«Тхьэ: Tanrı».

-«Тхьэшхуэ: Büyük Tanrı. Псатхьэ: Can Tanrısı. Тхьэгъэлэдж: Ekin ve hasat Tanrısı, bereket Tanrısı».

-«Тхьэм елъэIун: Tanrıya yalvarmak. ТхьэлъэIу, ТхьэлъаIуэ: Tanrıya yalvarı; ibadet. Тхьэ Iуэн: Tanrı –adını- anmak anlamında "yemin etmek". ТхьэгуIэ:

“Tanrı kalbi peyda olsun ki” ya da “Tanrı niyet ve kılgısı üzerine” anlamlarında “vallahi” gibi bir yemin sözcüğü. ТхьэдыгъэIэ: “Tanrı-güneş peyda olsun ki” ya da “Tanrı gücü ve aydınlığı üzerine” anlamında “vallahi” sözcüğünü karşılayan bir yemin sözcüğü».

-Yalvarmak, ibadet etmek ve yemin etmek Tanrıya yönelik olan eylem ve olgular olup, bu sözcüklerin doğuşuna temellik eden şey insanın Tanrıyla ilişkisidir. “ЛъэIу, лъаIуэ, лъэIуэн” sözcükleri yalvarma anlamlarındadır ki, sözcüklerin kurgusundan da anlaşılacağı gibi, bir bedensel eylem olgusu taşıyan ifadelerdir; bedensel (лъэ) bir dille yapılan ve onun açılınımsal öne alınması eylemidir (Iуэн).

-Bu sözcüklerin yapısal niteliklerinde bir bedensel boyun eğiş söz konusudur ve bu yapısal niteliklerine uygun olarak “Тхьэ” sözcüğü ekleminde ifade buldukları da açıktır. Yalvarmak Tanrıya yönelik bir eylem olarak ortaya çıkmış olmalıdır ki, bunun dışında eylenmesi Tanrıyla yakın ilişkide bulunan insana yabancı olmalıdır. Nitekim, Adıge yaşamında da -Tanrıya yönelik olması dışında- yalvarmak olumlu bir eylem ve olgu değildir. Konu ile ilgili daha iyi bir örnek “yakarmak” anlamına gelen aşağıdaki sözcüklerdir ki, bu sözcüklerin Tanrı (Тхьэ) sözcüğü temelinde ortaya çıktığı daha açıktır. Tanrı sözcüğü başatlığında ortaya çıkan ve yakarı ifade eden aşağıdaki sözcüklerin şiirsel nitelik taşıdıkları da açıktır (ус, усэ). Sözcük kurgusundan da anlaşıldığı gibi ve özü gereği açılınımsal (у) olan şiir burada aşağı doğru inme (хы-э) niteliği taşır ki, şiirin böyle bir inişi özüyle çelişir ve şiirin doğasına yabancıdır, olumsuzdur. Söz konusu ettiğimiz aşağıdaki sözcüklerin Tanrı sözcüğü temelinden ortaya çıktığını dikkate alırsak, şiirsel niteliği bakımından özde çelişik bir kurgu taşısa da, Tanrı söz konusu ise şiirin dize gelişi de ifade bulmakta olup, insan bakımından Tanrıya yakarma eyleminin olumsuzluğu söz konusu olmasa gerektir. Adıge yaşamında genelde yakarı ve yalvarma -günümüzde de- olumsuzdur; aynı şekilde, yakarı şiiri de olumlu bir tarz değildir:

«Тхьэусыхэн (тхьэ-усы-хы-э): Yakarmak. Тхьэусыхэ: Yakarı. Тхьэусыхафэ: Yakarı niteliğinde olan».

*Herşey Tanrının inayetinde gerçekleşmektedir ki, bu gerçekleşme mantığını ifade edecek şekildeki işaretler ile işler Tanrı sözcüğü temelinde kurulan sözcüklerde ifade bulur. Bu anlamda ifade bulan ve günümüzde aile armaları olarak kullanılan işaretler uzak geçmişlerlerde Tanrısal -ya da totemsel- işaretler olarak ortaya çıkmış olmalıdır:

«Тхьэбзэ: Tanrı dili ya da Tanrısal mantık anlamına gelen “aile arması, damgası”. Iуэхутхьэбзэ: Tanrısal mantıkta kurgulanmış ve eylenmek durumunda olan iş anlamında “yapılması gereken herhangi belirli bir iş”. IуэхутхьэбзащIэ: Söz konusu işi yapma durumunda olan kişi».

*Burada yapılması gereken belirli işi ifade eden sözcük kurgusuna dikkat edilirse, bu işin Tanrısal bir mantık taşıyan veya Tanrının izniyle olması gereken bir iş olduğu açıktır ki, buradan, sözcüğün doğuşunda insanın Tanrıya yakın durduğu ve her tür işini Tanrısal iş olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Günümüz insanı ve anlayışı bakımından bu ifadenin ne kadar geçerli olduğu bir yana, halen söz konusu ifade yapılması gereken herhangi bir iş için kullanılmaktadır. Konu

ettiğimiz bu işin nasıl olması gerektiğini bilen ve işin yapılmasına önderlik eden kişi de –aşağıda verilen adlandırılmasından anlaşılacağı gibi- Tanrıya yakın ve Tanrısal kişidir ve söz konusu işin Tanrısallıkla ya da Tanrı adına yapılmasını sağlayan kişidir:
«Тхьэмадэ: Her iş ve yönetimin başındaki kişi, lider, önder, yönetici».

*Aşağıda verilen sözcükler de "Тхьэ" sözcüğü temelinde ortaya çıkmış olan ve muhtelif anlamlar taşıyan örneklerdir:
-«ТхьэIуэхуд: Kusursuz işler ve güzel kişiler için kullanılan bir ifade olup, "Tanrının güçlü ya da özenli işi" anlamına gelen bir sözcüktür».
-«ТхьэмыщкIэ: Tanrının yapmayacağı -ya da düşürmeyeceği- durumda (ТхьэмыщI-кIэ) olan anlamında "zavallı"».
-«Тхьэмпэ: Bir bitki yaprağını ifade eden bu sözcük "Tanrısal -ya da doğal-sürdürümün ucu" ya da "Tanrısal işleyişin ulaştığı nokta" anlamına gelir».
-«Тхьэв: Tanrısal karışım ya da Tanrısal bereket olarak ifade edilebilecek olan bu sözcük "hamur" anlamına gelir».
-«ТхьэщIын: "-Organ ya da bulaşık- yıkamak" olan bu sözcük "–Tanrısal-yapmak" anlamına gelir ki, konu olan şeyleri olması gereken şekle dönüştürmek olarak yorumlanabilir».
-«Тхьэлэн: Boğmak (?)».
-«ТхьэкIумэ: "Tanrıya uyma mümkünlüğü sağlayan" anlamında ifade edilebilecek olan bu sözcük "kulak"tır. ТхьэмщIыгъу: Karaciğer. Тхьэмбыл: Akciğer».
-«Тхьэгъуш (Тхьэгъэуш): Hiristiyanlık izleri taşıyor olmalıdır ve "Tanrısal uyarı" anlamına gelir ki, "çan"dır».
-«Тхьэгъу: Genelde "halka" anlamına gelen ve "bilezik" ya da "kulağa takılan halka şeklindeki küpe" için de kullanılan bir sözcüktür. Bu sözcük kurgusuna dikkat edilir ve "гъу" ses anlamındaki ifadelerimiz hatırlanırsa, bu sözcüğün doğrudan "Tanrı ideogramı" anlamını verebildiği açıktır ki, Tanrı ideogramlarının genel olarak çembersel ya da yuvarlak formlar olduğu da bilinir».
-«Тхьэгурмагъуэ: Bilici (Tanrının kalbi ya da kılgısı yuva buluyor –peyda oluyor- anlamındadır)».

*Bu örnekler dışında ve "тхьэ" bileşik sesini içermekle birlikte oluş biçimi farklı olan sözcük örneklerine burada yer vermek uygun düşer. Bir güç (т) inayetinde ortaya çıkarak sürme (хьы-э) anlamlarına gelen seslerin sıralanmasıyla oluşan "тхьэ: т-хьы-э" bileşik sesinin bulunduğu sözcükler vardır:
«Гъутхьэн: İşemek. Гъутхьэпс: Sidik».

"TKI" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Derine işleme ve nüfuz etme nitlikleriyle çoğalma sağlayan "тI" sesinin ortaya çıkma ve sürgün olma ifade eden "кI" sesiyle birleşmelerinden ortaya çıkan "ткI" bileşik sesinin bulunduğu sözcük örneği azdır:
«ТкIыбжь: Sirke tadı niteliğinde ekşi acı. Шхур ткIыбжь хъуащ: Yoğurt ekşidi. ТкIий: Keskin, sert. ЦIыху ткIий: Sert insan, sert adam».

“ТКIУ” БİЛЕŞİК SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Nüfuz ediciliğiyle çoğalmaya gerekçe olan bir gücü ifade eden “тI” temelinde ve efektinde uyma ve gitme anlamlarını ifade eden “кIу” sesinin işlerliği olarak ortaya çıkan “ткIу” sesi, söz konusu gücün etkisine uyarak ortaya çıkan sıvılaşma ve erime eylemlerini ifade eden bir bileşik sestir:

«ТкIун: Erimek. ЗэхэткIуэн: Birbiri içinde kendi kendine erimek. ЗэхэткIухьын: Kendi kendine eriyedurmak. КъиткIун: Bir şeyin içinden sızmak, damlamak. ТкIуэпс: Damla. ТкIуаткIуэ: Sıvı, eriyik».

«Щ, ЩI, Ш» GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLERDEN SÖZCÜKLERE (ЩТ, ЩХЪ, ЩХЪУ, ЩХЬЭ; ШХ, ШХУ)

“ЩТ” БİЛЕŞİК SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Varlığa ve varolana ilişkin olan “щ” ses efektinin bir aşmayı ifade eden “т” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “щт” bileşik sesi bir varolanın varoluş şeklini ya da hal değişimini ifade edebilir; bu anlamı ifade eden bu bileşik sesin “т” sesi bitimli olması bakımından söz konusu hal değişimi bir üst haldir, bir sıvının katılaşma halidir.

*Bu bileşik sesin doğrudan fiillenimi bir hal değişimi olarak bir üst hal (т) alma durumunun –sıvı halden katı hale geçme- ifadesidir:

«Щтын: Donmak. Ищтыхьын: İçinde donmak -donadurmak. Хэщтыхьын: Bulunduğu şeylerin içinde donmak. Тещтыхьын: Üzerinde donmak».

*Bu bileşik sesin zamansal (э) almasında ortaya çıkan ifade bir varolanın kendi durum ve konumundan çıkma, atma ve titreme ile donakalmasına ilişkin anlamları ortaya koyar:

-«Щтэн, Къэщтэн: Ürkmek. КъыхэщтыкIын: İrkilmek; uyurken irkilmek; Bir dokunun kendi kendine titreyerek atım göstermesi».

-«Щтэн, Къэщтэн: Kapmak, almak. Къэщтэжын: Geri almak, geri kapmak».

“ЩХЪ” БİЛЕŞİК SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Varlık ve varolana ilişkin bir temel ses anlam olan “щ” efektinin temel ve töz anlamındaki “хъ” sesiyle finale edilmesinde ortaya çıkan “щхъ” bileşik sesi bir varolanın temel ve tabana ilişkin bir olgu ve eylemini ortaya koyabilir:

-«Гъэщхъын: Eğdirmek. Щхьэр гъэщхъын: Başını eğmek. Нэщхъ: Gözün aşağı inmesi anlamında “çatık kaşlılık”».

-«Ищхъэрэ: “Ищхьэ” sözcüğünün tersi anlamında “aşağı, aşağısı”dır. Ищхьэ тет, ищхъэрэ щIэт: Üstte duran, aşağıda duran».

“ЩХЪУ” БİЛЕŞİК SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Varlık ve varolana ilişkin temel ses anlam olan “щ” ses efektinin olma ve oluş ifade eden “хъу” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “щхъу” bileşik sesi bir varlık anlamsal nitelikli oluş ifade eder ki, bu da, varoluşsal olan bir oluş biçimi

ile oluşun özünde bulunan bir süreklilik olarak değişim ve dönüşümü ifade edebilir.

*Değişim ve dönüşüm ile bir derinlik karakterine sahip olan renkler bu bileşik ses anlamda ifade bulur:
«Щхъуэ: Mavimsi boz renk. ЩхъуантIэ: Mavi. ЩхъуэнтIафэ: Mavimsi. ЩхъуэнтIагъэ: Mavilik; Yeşillik».

*Bu bileşik sesin bir dönüşüm ve değişim ifade etmesinde, bir organizma ya da psikolojinin değişimi de ifade bulabilir. Bu anlamda, sağlam olan bir canlı organizma ya da psikolojinin hastalanmasına ve de hasta olanın sağaltılmasına ilişkin anlamlar ortaya çıkabilir:
-«Щхъуэ: Büyü. Щхъуэ ехын: Büyü yapmak. Щхъухь, Шхъуэхь: Büyü. Щхъухь ехын: Büyü yapmak».
-«Хущхъуэ: İlaç».

*Bir değişim ve dönüşüm ifade eden bu bileşik sesin bulunduğu bir deyim bulunmaktadır Adıgecede ve bu deyim bir yemin hükmündedir. Bu deyimde bulunan sözcükler ile deyim aşağıda verilmiştir:
«Уащхъуэ: Göksel -ya da kozmik- değişim. Мыващхъуэ: Mavi taş ve değiştiren taş anlamında "göktaşı". "Уащхъуэ мыващхъуэ" ve/veya "уащхъуэ мыващхъуэ кIанэ": Kendisine ya da söylediklerine kesinlikle inanılması için başvurulan ve en son ya da mutlak inandırıcılık niteliği taşıyan bir yemin şeklidir. Mutlak inandırıcılık taşıyan bu yeminin kozmik değişime ilişkin olan "göktaşı" –ve/veya "göktaşı parçası"- üzerine bir yemin olduğu açıktır. "Kozmik değişim ile göktaşı"nın birlikte anıldığı ve daha açık bir ifadeyle "kozmik değişim niteliği olan göktaşı"nın konu edildiği bu yemin biçiminin göktaşının her şeyin değişimine yol açtığına ilişkin bir geçmişi işaret eden bir arşiv bilgisi niteliği taşıdığı açıktır ve çok eskilerden aktarılagelen bir ifade olmalıdır».

"ЩХЬЭ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Varlığa ilişkin bir temel anlam taşıyan "щ" ses efektinin insan anlamına gelen "хьэ" sözcüğüyle birleşik sesleminde ortaya çıkan "щхьэ" bileşik sesinin "тхьэ" sözcüğünün oluşumuna benzer bir nitelik taşıdığı açıktır. Bununla birlikte, "Тхьэ" sözcüğü insanı aşkın olan bir niteleme olurken, "щхьэ" sözcüğünün insanın kendisiyle ve varoluşuyla ilişkili bir temel anlam ortaya koyduğu açıktır. İnsanın kendi varoluşuna ilişkin en temel işlevlerin ifadesini ortaya koyabilecek olan bir anlama sahip olabileceği de açık olan bu bileşik sesin bulunduğu sözcükler aşağıda gruplandırılmıştır.

*Her varolan şeyin bir başı ve sonu olmasında, varolmanın temeline ilişkin olan "щ" sesiyle insan (хьэ) sözcüğünün birleşmesinden ortaya çıkan bu bileşik sesin (щхьэ) başlıbaşına insanın kendi başını ifade etmesi uygun olurdu. Buradan itibaren de, herhangi bir baş ve başlıbaşına bir birey ile başlangıç anlamları bu bileşik ses temelinde ifade bulabilir:
-«Щхьэ: Baş, kafa. ЩхьэкуцI: Beyin. Щхьэц: Saç. Щхьэфэ: Kafa derisi. Щхьэкъупщхьэ: Kafa kemiği, kafatası. Щхьэщыгу: Başın üstü, tepe. Щхьэшэ: Eğik başlı. Щхьэншэ: Kafasız. Щхьэдыкъ: Unutkan. ЩхьэкIуртIэ: Kafası

cıvıklaşmış ya da karışık anlamında “aptal”. ЩхьэзыфIэфI: Kendi başını (kendini) seven anlamında “özsever”».
-«Щхьэ закъуэ: Yalnız başına, yalnız, tek. Зы щхьэ: Bir baş, tek. Щхьэж: Kendi, kendi başına, kendi kendine, kendiliğinde, yalnız. Щхьэхуэ: Ayrı».
-«Псэущхьэ: Canlı baş, canlı varlık. ЦIыхущхьэ: -Her bir- insan. ЛIыщхьэ: -Her bir- adam, birey; Adam başı; Grup başı, başkan».
-«Блыщхьэ махуэ: Yedinin baş günü anlamında “pazartesi günü”. Щхьэнтэ: Üzerinde başın bulunmasına uygun şey anlamında “yastık”. Щхьэтепхъуэ: Baş örtüsü, başlık».
-«Щхьэмыж: Başak. Щхьэл: Değirmen».

*Bir şeyin başlıbaşına “baş” sözcüğüyle ifade bulması yanında, “baş” söz konusu şeyin üst kısmıdır; bir şeyin üstüne ya da üzerine ilişkin eylemler de “щхьэ” sözcüğü temelinde oluşan fiillerde ifade bulur:
-«Ищхьэ: Üst, yukarısı».
-«Щхьэдэхын: Üzerinden aşmak. ЩхьэпыркIын: Üstünden –üst ucundan- aşmak. ЩхьэщыкIын: Bir şeyin kendisinden bir şey çıkması, geçmiş olması; Bulunduğu yerden taşmak; Aşmak. Щхьэщыхьэн: Üzerine ya da tepesine varmak; herhangi bir şeye -açıkça görecek şekilde- yanaşmak; Bir şeyin başına ya da üstüne ulaşmış ya da gelmiş olmak; Bir yükseltinin başına çıkmak. Щхьэхын: Başı aşağı inmek ya da düşmek anlamında “erinmek”. Щхьэхынэ: Eringeç. Щхьэпэн: Herhangi bir şeyin “щхьэ” tarafından başlıbaşına ifade edilebilmesinde, ona ön olmak anlamında “yaramak”. Щхьэпэ: Yarar. Iуэху щхьэпэ: Yararlı iş».
-Bir şey başlıbaşına “щхьэ” sözcüğünde ifade bulabilmektedir ki, iki başın –ya da şeyin- birbirine yanaştırılması bir arada ele alınmak eylemi olarak bir benzetme işlemini ifade edebilir. Burada, birbirine yanaşan başların birlikte ele alınması ve aynı şey gibi değerlendirilmesi bakımından olsa gerektir ki, başka bir örneği bulunmayacak şekilde “щхьэ-ы → щхьы; щхь” işlemi gerçekleşir:
«Егъэщхьын (е-гъэ-щхьэ-ы-н): Benzetmek. Хэт ещхь?: Kime benziyor? –Абы ещхыщ: Ona benziyor. Хэт ар зэщхьыр?: O kime benziyor? –Ар зэщхьыр уэращ: Onun benzediği -kişi- sensin».

“Щхьэ”nın fizik olarak bir kafa ifade etmesi ya da herhangi bir şeyin başını ve başlangıcını ifade etmesi, söz konusu şeyin bir varolma (щ) niteliğinde ortaya çıkışına ve götürülüşüne (хьы-э) ilişkin bir ifadedir de. Nitekim, bu bileşik sesin kurgusundaki “щ” sesi varlık ve varoluşa ilişkin bir ses anlamdır ve bu temeldeki bir götürme ya da gitme eylemi de “щхьэ” bileşik sesinde ifade bulan bir anlamdır. Bu ifadeler bir şeyin oluşuna ilişkin olan şeyi, bir temellik teşkil eden şeyi, bir nedeni işaret etmekte olup, “щхьэ” bileşik sesi doğrudan doğruya bir nedensellik ve nedensel bir ifade ortaya koyabilir. Bir nedensellik soru kipi olabileceği gibi, bir cevaptır da. Aşağıda “щхьэ” sözcüğünün ifade ettiğimiz anlamlarında bir nedensellik –kozalite- olarak kullanılmasına ilişkin örnekler verilmiştir ki, bu ifadeler temelde yatan bir nedeni “neden, niçin, için, ama, fakat” olarak çevrilebilecek şekilde ortaya koyar:

«Щхьэ кIуэрэ?: Niçin gidiyor?. –Мобы щхьэ макIуэр: Şunun için gidiyor. Сыт щхьэ?: Ne için? –И Iуэхум щхьэ: İşi için. Хэт щхьэ?: Kim için? –Уэр щхьэ: Senin için. Ар щхьэ: Öyle ama; fakat. КъакIуа щхьэ хъуакъым: Geldi ama olmadı. Дежьа щхьэ къэкIуакъым: Bekledik ama gelmedi».

*Şimdi konu edilecek olan sözcük anlamının bu bileşik sesin ortaya çıkışından itibaren kurulan tüm anlamları kapsayan bir ifade olduğu söylenebilir. Yukarıda gördüğümüz gibi, bu bileşik sesin herhangi bir şeyi tek başına ifade edebilmesinden bir nedensellik ifadesi olmasına değin tüm anlamları kapsayan bir ifade vardır ki, aşağıda vereceğimiz bu ifadenin "щхьэ" sözcüğünün insana (хьэ) ilişkin olarak ortaya çıkmış olmasıyla tam uyuşan bir anlamı olduğu açıktır:
«Щхьэхуит (щхьэ-ху-и-т): Başını sürme durumunda olmak, nedensellik -ya da kozalite- temelinde sürme durumunda olmak, kendi nedenselliğinde durmak, kendini kendi nedenselliği temelinde geliştirmek, kendi varoluşu nedenselliği temelinde kendini kurup geliştirmek ve "kendini gerçekleştirmek" gibi anlamları kapsayan bu sözcük kısaca "kendini adam etmek" deyiminde ifade bulan bir sözcüktür ve Adıgecede "özgürlük" demektir».

"ШХ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir ürünü ifade eden "ш" ses efektinin inme eylemine ilişkin "х" ses bitimli olarak sesleminde ortaya çıkan "шх" bileşik sesinin bulunduğu sözcükler aşağıda verilmiştir:
-«Шхын: Yemek; Yiyecek şey. Шхыныгъуэ: Yiyecek şey. Шхэгъуэ: Yeme zamanı. ШхапIэ: Yeme yeri, yemekhane. Шхалъэ: Yemek organı, yemek kesesi, yiyeceklik anlamlarında "mide". Шхэн: Yiyedurmak; Kaşınmak».
-«Уэшх: Yağmur. Къешхын: -Yağmur- yağmak. Ущх къошх: Yağmur yağıyor».
-«Шхыдэн: -Yiyecekmiş gibi- kızmak, öfkelenmek. Зышхыхьыжын: Kendi kendini yemek, kendi kendine kızadurmak».

"ШХУ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir ürün ifade eden "ш" ses efektinin sürme anlamı ifade eden "ху" ses bitimlisi olarak ortaya çıkan "шху" bileşik sesinin bulunduğu sözcükler aşağıdadır.

*Sütün bir ürün olarak "ш" sesi temelinde ifade edilmesinde (шэ) onun zamanla mayalanmasında ortaya çıkan şey konu edilen bileşik seste ifade bulur:
«Шху: Yoğurt. Щхупс: Ayran».

*Bu bileşik sesin "э" almasında bileşik sesin soneklemi "хуэ" olarak kendisini gösterir ki, bu seslem (хуэ) sonuna geldiği anlamın sürmesinde (ху) ortaya çıkan şeyin kendisine eklemlenmesi işlevi sağlar. Bu işlevle birlikte, "шы-шэ" sesinin bir sürme ya da sürüp götürme anlamı da ifade ettiğini biliyoruz. O halde, gerek doğrudan süt sağlayan şey ifade etmesi temelinde, gerek bir ürünün (ш) üreten şeye katılması (хуэ) anlamında ve gerekse bir götürme (ш) eyleminin kendine katılması (хуэ) anlamında götürmeye ilişkin olan ifadeler olarak "шхуэ" sesleminin ortaya koyduğu anlamlarda kurulan sözcük örnekleri aşağıdadır:
-«Шхуэ: Kaba et, bacak ve meme eti. Шхуэл: Bacak ve meme kaba eti».

-«ШхуэмылакIэ: Yular».
-Bir şeyin kendisinden ortaya çıkan ürünün (ш) sürerek (ху) kendisine katılması (ху-э: хуэ), konu olan şeyin büyümesinin ifadesidir:
«Инышхуэ: Zaten büyük (ин) anlamına gelen bir sözcük sonuna böyle bir anlamın (шхуэ) eklenmesi "büyükçe" olabilirdi. ЦIыхушхуэ: Büyük insan. ЛIышхуэ: Koca adam, büyük adam. Iуэхушхуэ: Büyük iş, önemli iş. Жыгышхуэ: Koca ağaç, büyük ağaç».

«ЛЪ, Л, ЛI» GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLERDEN SÖZCÜKLERE (ЛЪХУ)

"ЛЪХУ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Kan anlamına gelen ve zamansalı da doku ve organ ifade eden "лъ" ses efektinin sürmesi (ху) olarak ortaya çıkan "лъху" bileşik sesi, oluşumundan da anlaşılacağı gibi, bir kandan sürgün olarak oluşan bir organizmanın ortaya sürülmesi ve yaşama kavuşturulması anlamını ifade eder:
-«Лъхун, Къэлъхун: -Bir şey- doğurmak. Лъхуэн: Doğum yapmak».
-«Бзылъхугъэ: Doğurgan anlamında dişi kişi. Хъулъхугъэ: Doğurtkan anlamında erkek. Щылъху: Doğurana aidiyet ifade eden bir sözcük, döl. Дэлъху: Kız için "erkek kardeş". Къуэрылъху: Oğul taraflı "torun". Пхъурылъху: Kız taraflı "torun". Мылъхукъуэ: Üvey erkek evlat. Мылъхупхъу: Üvey kız evlat. Мылъхуадэ: Üvey baba. Мылъхуанэ: Üvey anne».

«П, ПI, Б» GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLERDEN SÖZCÜKLERE (ПС, ПЩ, ПШ, ПХЪ, ПХЪУ, ПХ; ПЦI, ПЩI, ПКI, ПКЪ; БЗ, БДЗ, БГЪ, БГЪУ, БГ, БЖ, БЖЬ)

"ПС" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir varolan tarafından içerilmemekle birlikte onunla dış temassal ilişkide bulunma ve teğet durumunda olma anlamsalına sahip olan "п" ses efektinin yanmak ve her tür temassal ilişkiyi ifade eden "с" sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan "пс" bileşik sesi, oluşumunda yer alan seslerin özelliklerine uygun olan ifadeler ortaya koyar. Burada ortaya çıkan anlamın içerilmeme ve bir dış teğetsellikte kalmayacağı anlaşılmaktadır ki, bu temasta bir hissetme ve yanma olgusunun söz konusu olacağı açıktır. Bu anlamda çok hassas ve ince, temassal ve nüfuz edebilme nitelikleri taşıyan anlamlar bu bileşik ses temelinde ifade bulur. Bu bileşik ses anlam, adeta, suya sabuna dokunmayan nitelikte işlemekle birlikte, nüfuz edici ve temelde etkin olan şeylerin dilsel ifadesini ortaya koyabilen bir işleve sahiptir. Böyle bir ses anlamın soyut ve anlaşılması kısmen zor olan şeylerin ifadesinde kendisini göstereceği açıktır ki, birbirinden farklı anlayabileceğimiz birçok eylem ve olgu bu bileşik ses anlam temelinde ifade bulabilmektedir. Bu bileşik sesin ifade mümkünlüğünün en somut örneği,

başlıbaşına su anlamını ifade edebilmesi olsa gerektir. Bundan zamanla canın ortaya çıktığı da dilsel işleyişte ifade bulmaktadır ki, aşağıda bu bileşik ses temelinde oluşan sözcük örnekleri gruplandırılmıştır.

*Bu bileşik sesin doğrudan su anlamı olmasında ortaya çıkan sözcük örnekleri aşağıdadır:

«Псы: Su. Псынэ: Pınar, su kaynağı. Псыхъуэ: Dere, su havzası. Псыдзэ: Sel. ПсыIудзэ: Baraj. Псыф: Islak. ПсыIэ: Nemli. ТкIуэпс: Damla, su damlası. Дыщэпс: Altın suyu. ПсыкIэпсылэ: Sulandırılmış şey, sudan şeyler».

*Bileşik ses anlamın ifade mümkünlüğü yanında, suyun hafifliği ve nüfuz edebilirlik özelliği sulandırma deyimine benzer ifadelerin doğuşuna da temellik işlevi görmekte olmalıdır:

«Псыгъуэ: İnce. ПсынщIэ: Hafif; Çabuk. Iэмэпсымэ: Alet edevat».

*Bu bileşik ses anlamın ifade mümkünlüğü en somut olarak suyun tanımlanmasında kendisini göstermekte ise de, bir ışığın seyri de aynı ses anlamda ifade bulabilmektedir:

«Къепсын: Işımak. Дыгъэр къопс: Güneş ışıyor, doğuyor».

*Aynı bileşik ses anlam hapşırma ve öksürme eyleminde de kendisini gösterir ki, bu olgular aynı zamanda canlılığa ilişkin ifadelerdir de:

«Къепсын: Hapşırmak. Пскэн: Öksürmek».

*Suya sabuna dokunmayan cinsten, sabun köpüğü gibi hafif ve geçirgen, ince ve şeffaf, belli belirsiz ve kırılgan, teğetsel ve temassal, bilinmeksizin nüfuz edici ve sivri, çok ince dengeler vs. gibi olgular ile bunlara ilişkin eylemler bu bileşik ses anlamda ifade bulabilmektedir:

-«Епсыхын, Къепсыхын: Binilen yere temas ederek ve adeta süzülerek inmek; normalde ve özelinde attan inmek için kullanılan ifade».

-«Еупсеин: Dayamak. Псей: Çam (bu sözcüğün oluş şeklinin temelinde yatan nedenin, konu olan şeyin dayama ya da dimdik olma niteliğinden mi, yoksa cana ilişkin bir niteliğinden mi (?), hangisinin olduğu açık değildir; her ikisidir de)».

-«ЩIэрыпс: Yepyeni. Курыкупс: Tam –en- orta, tam ortası. Я курыкупсэм уитщ: Tam en ortalarında duruyorsun».

-«Упсын: Bir malzemeyi soyup sivriltmek. Кыр еупс: Çubuğu soyup sivriltiyor».

-«ПцIы упсын: -Yalan- uydurmak, yalan söylemek. ПцIыупс: Yalancı, uydurukçu».

*Gerçekliğin kıyısında ve temassal ilişkide kendisini gösteren yalan ve uydurma ile yeni bir şeyin ortaya çıkması olan yaratımın ince çizgisinde karşımıza masalsı şeylerin çıkacağı açıktır. Bununla birlikte, kimi şivelerde düşünce gibi ince ve fakat gerçekle tam temasta olması gereken bir yaratım eyleminin de bu ses anlamda ifade bulduğu görülür:

«Гупщысэ → Гупсысэ: Düşünce. Гупщысэн: Düşünmek. Гушыпсэ: Kalbin –ya da beynin- ince etkinliği anlamında "düşünce". Шыпсэ: Üretilen ince işleyişlere sahip öyküler olarak "masal"».

*Gerçekle temassal ilişkide ve yaratımın ince çizgisinde kendisini gösteren olgu ve eylemlerin ifade mümkünlüğü olan "пс" sesi suyun da (псы) ifadesidir ki, onun zamansal (э) almasında Tanrısal yaratımın bir aşaması

gerçekleşir. Su canlı oluşun temelinde yatan mümkünlüktür ve dilsel kurguda canın zamanla oluşumuna temellik eden şeyin su olduğu ifade bulmaktadır. Kendisinin ortaya çıkmasının mümkünlüğünü taşıyan sudan (псы) zamanla (э) canın (псэ) ortaya çıkabilmesi de güneşin "пс" ses anlamında ifade bulan ışımasına (къепсын) ilişkin olmalıdır ve bunu Adıgece şöyle ifade eder:
«Дыгъэр къопс псым хопсэри, псым псэр къыхохъукIыр: Güneş ışıyor suya yansıyor –da-, sudan can peyda oluyor».

*Böyle ortaya çıkan can sözcüğü temelinde oluşan ifadeler aşağıdadır:
-«Псэ: Can. Псэун: Canın açılınım hali ya da fonksiyon hali anlamında "yaşamak". Псэугъуэ: Yaşam. Псэущхьэ: Canlı varlık. Псэгъу: Birlikte yaşanan, yaşam birlikteliğinde olunan, eş. Псэхын: Canı çıkmak; Kayıplara karışmak. Псэхыжын: Yeniden kaybolmak; Canını –bizzat- teslim etmiş olmak. Псэхэх: Can alıcı. Псэф: -Hayvanlar için- hamile».
-«Псапэ: Candan öncel ya da canın önünde tutulan anlamında "sevap". Хуэупсэн (хуэ-у-псэ-н): Birine candan ilgilenerek özen göstermek. Еупсэн: Birine yönelik candan özen göstermek».
-«Хъуапсэ: Olan şeye canı gitme anlamında ifade edilebilecek olan "imrenme". Хъуэпсэн: İmrenme durumunda olmak. Ехъуэпсэн: -Bir şeye ya da birine- imrenmek».
-«Псэхун: Dinlenmek. Гъэпсэхун: Dinlendirmek. Гъэпсэхугъуэ: Dinlenme, dinlenme zamanı; dinlenme fırsatı. Зыгъэпсэхун: Kendini dinlendirmek, dinlenmek. Гупсэху: Gönül rahatlığı».
-«Къуэпс: Kök saçağı. Лъапсэ: Kök. Псалъэ: Sözcük. Псэлъэн: Konuşmak. Псэлъэгъу: Konuşdaş».

*Canın ortaya çıkmasına temellik teşkil eden su varoluş sürecinin bir aşamasında töz niteliğine sahip olan bir varolandır ki, bir doğal ve kozmik doğumun kendisinden ortaya çıkmasına kaynaklık etmektedir. Bu ifadelerin de göstereceği gibi su doğal olarak dişildir; doğanın ve yaşamın vazgeçilmezi ve tadıdır. Onun zamansal almasında ortaya çıkan can da aynı nitelikte olup, yaşamın mümkün olması ve sürmesinin temelidir, yaşamın ve yaşam tadının kendisidir. Bu ifadelerden olarak, bu bileşik ses Adıgece dişil isimler içinde de yerini almıştır:
«Гупсэ. Псынэ. Псанэ».

*Bu bileşik ses bir şeyi dış temassallığında tanımlama olanağı verir ve bir toplanmışlık ile tümelliğin ifadesi de burada mümkün hale gelir. Bu anlamda bir bütün anlamı burada ifade bulabilmektedir. Bu ифаде, canın bütünlüğüyle de örtüşen bir ifade olmakla, can sözcüğünden farklı bir anlamı olmak bakımından farklı telaffuz kazanmış olmalıdır:
«Псо: Bütün. Зы щIакхъуэ псо: Bir bütün ekmek. Псори: Hepsi, toplamı».

**

Bu bileşik sesin kendisi başka seslerle de kaynaşabilmekte olup, kendisinden türeyen bileşik seslerin de ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Aşağıda bu bileşik sesten ortaya çıkan yeni bileşik seslere ilişkin örnekler verilmiştir.

*Canlı bir organizmanın çıkardığı çatlak sesler can anlamı ifade eden sözcük efektinin (псэ-ы: пс) çatlama ifade eden “к” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “**пскэ**” bileşik sesinde ifade bulur:
«Пскэн: Öksürmek. ПскэIун: Öksürme sesi çıkarmak –taklidi yapmak».

*Sudan geçmek ya da su dökünmek anlamında ifade bulan yıkama eylemi, su sözcük efektinin (пс) geçmek –ya da çıkmak- anlamı ifade eden “кI” sesiyle birleşmesinden doğan ses “**пскIы**” bileşik sesidir:
«ГъэпскIын: Yıkamak. ЗыгъэпскIын: Yıkanmak».

*Bir temassal ve ince çizgide eylenen eylemlerin de “пс” ses anlamında ifade bulabilmesinde, böyle bir eylemden geçmek de “кI” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “**пскIэ**” bileşik sesinde ifade bulabilmektedir:
«ЩIэупскIэн: -Salıncakta- sallamak. ЗыщIэупскIэн, ЗыщIэупскIэжын: Kendini salındırmak, sallamak; bizzat kendi kendine sallanmak, salınmak».

*Benzer şekilde, “пс” bileşik sesinin sonuna “т” birleşmekle ortaya çıkan ve başlıbaşına bir anlamlı ifade olmayan “**пст**” bileşik sesi de sona “у” sesi almakla (**псту**) “иджы” sözcüğü sonuna gelerek bir ifadenin doğmasına yol açar:
«Иджыпсту: Hemen şimdi».

“ПЩ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir şeye dahil olmamakla birlikte, onunla dış temassal ilişki içinde olma durumunu ifade eden “п” ses efektinin varlığa ve varolana ilişkin temel bir ses anlam olan “щ” sesiyle birleşmesiyle ortaya çıkan “пщ” bileşik sesi, bir varolanın dış temassal ilişkisinde ifade olunmasıdır. Bir varolana dış temassal ilişkinin (п) varlığa ilişkin bir olgu (щ) olarak kendisini göstermesi, konu olan varolanın -dış temassal ilişkisinde- varlığının ortaya konmasıdır. Tam da bu nokta, bir varolanın ölçülmesi ve değerlendirilmesi etkinliğidir. Bir ölçme ve değerlendirme ifadesinden fizik olarak bir dış temassal ilişkide olmaya kadar muhtelif anlamlar bu bileşik ses anlamda ifade bulur. Bir fiziksel olgu olarak, bir varolana sürtünme ya da temas etme durumu burada ifade bulur. Bu bileşik sesin eylenmesi ya da fiil formunda ifade bulmasında kendiliğinden bir sürünme eylemi ile bir şeyin dış temassal ilişkide kavranması ve ortaya konması olarak bir ölçme eylemi ortaya konur. Bu temelde de ortaya çıkan anlamlar aşağıda gruplandırılmıştır.

*Ölçmeye ilişkin sözcük örnekleri şöyledir:
«Пщын, Къэпщын: Ölçmek. Къэпщытэн: Araştırmak. Егъэпщэн: Bir şeyi bir başka şeye ölçüştürmek. Зэгъэпщэн: Birbiriyle ölçüştürmek. Къэпщытапхъэ: Araştırılabilir olan. Зэгъэпщапхъэ: Ölçüştürülebilir olan».

*Bir şeyle temas ve sürtünme anlamı sürünme eylemini verir:
«Пщын: Sürünmek. Къэпщыхьын: Sürünedurmak. ЩIэпщхьэн: Altına ya da içeri sürünerek girmek, dalmak. КъыщIэпщын: Altından ya da içeriden sürünerek çıkmak. Хэпщхьэн: Bir şeylere –adeta sürünerek- dalmak. Къыхэпщыжын: Bir şeylerin içinden –adeta sürünerek- çıkmak. КIэрыпщхьэн: Bir şeye sürünerek tırmanmak».

*Bir şeyi salıvermek ya da rastgele bırakmak da bırakılan yerle temasa geçecek şekilde koyvermektir:

«УтІыпщын: Bırakmak, koyvermek, salıvermek. УтІыпщыжын: Tekrak salıvermek, serbest bırakmak. ХэутІыпщхьэн: Bir şeylerin içine salıvermek. ХэутІыпщхьэжын: Tutulduğu ya da ele geçirildiği yere “tekrar koyuvermek”. Хэгъэпщын: Bir sürüyü “geceletmek” de belirli bir yerde temassal ilişkide tutmaktır».

*Zaman da sürekli temassal ilişkide bulunduğumuz ve bizim kendisinde sürüklendiğimiz bir olgudur; sürekli olarak ileri ve önsel (п) açılım içindeki bir olgu (щ) olan zaman da aynı zamanda en iyi ölçektir. Bu ifadelerden olarak, belirli zamanlar ve anlar da geçip gitmekte olan belirli zamansal kriterler olarak “пщ” bileşik sesi temelinde ifade bulur:

«Пщыхьэщхьэ: Akşam. Пщэдджыжь: Sabah. Пщэдей: Yarın».

*Bir şeyin şişmesi de yüzeyinin genişlemesi olarak sürtünmeye ilişkin bir olgu olup, söz konusu varolanın dış temassal ilişkisinde gerçekleşen bir eylemdir. Şişirmeyi de sağlayan üfürme eyleminin kendisi temelde bir şişme olgusu olan eylemdir:

-«Пщын: Şişmek. Гъэпщын: Şişirmek».

-«Ипщэн: İçeri üflemek. ЩІэпщэн: Altına ya da içeriye üflemek. Епщэн: Bir şeye yönelik olarak üflemek. Тепщэн: Bir şeyin üzerine üflemek».

*“Пщ” bileşik sesinin bir şeyin yüzeyinde gerçekleşen temassal ve sürtünmeli olguları ifade etmesinde, bir şeye göre üst bölge ya da bir şeyin üst kısmı ifade bulabilir ki, böyle bir olgunun ifade bulması “пщ” bileşik sesinin zamansal almasını gerektiren bir olgudur. Bu ifadeler doğrultusunda gövde ve başa göre konumlanan “boyun” bu bileşik sesin (пщ) zamansal (э) almasında ifade bulur:

-«Пщэ: Boyun, ense. Пщэдыкъ: Ense kökü. ПщампІэ: Yaka. Абы и пщэр гъумщ: Onun ensesi kalındır. Ипщэ: Bir şeyin boyun ve üst yönü kısımı. Ипщэм тетщ: Üstte duruyor. Къуэжапщэ: Köyün üst kesimi, yukarı mahalle».

*Bir bütünü birleştiren ve bir arada tutan bölgedir boyun. Bu anlamı veren “пщ” bileşik sesi aynı zamanda varolmanın sürdürülmesi için gerekli olan bir öncel durumun da ifadesi olabilir. Bu ifadeler beslenme olgusunu da ifade edebilecek anlamlar ortaya koyabilir:

«ПщэфІэн: Yemek hazırlamak, pişirmek. ПщафІэ: Aşçı. ПщэфІапІэ: Mutfak».

*“Пщ” bileşik sesinin ifade ettiği anlam bir varolanın dış temassal olarak kapsanması ve içerilmesidir ki, bu temelde ortaya çıkan en temel işlev ölçme ve ölçüye ilişkin olgudur. Bu anlamda, bu bileşik ses başlıbaşına Adıge töresinde (хабзэ) bir ölçüt ve örnek olma durumunu da ifade eder. Bu ifadelerden olarak, her bir Adıge toplumsal biriminde bir ölçüt ve ölçek kişi bulunur. Toplumsal çevrim bu ölçek ve ölçütün merkeziliğinde döner. Bu bakımından, toplumun merkezi önderi konumunda bulunan “пщы” üstte duran ve direktifleri doğrultusunda toplumu yöneten ve güden değil, tolumun içinde ve merkezinde bulunan örnek ve saygın kişidir. Bu toplumsal sisteme ilişkin ve “пщы” kavramının niteliği üzerine birkaç ifade aşağıda verilmiştir:

-Adıge toplumsal düzeninin kendisini “пщы” sistemi olarak ifade etmek uygun düşer. Adıge toplumunda sosyal düzen toplumsal değerler bakımından medyan niteliği kazanan bir merkez çevresinde dönen bir sistemdir.
-Töre ve toplum değerleri toplamı bakımından “пщы” Gaus eğrisindeki “medyan” niteliğine sahip olandır. “Пщы” toplumun başında bulunan ve topluma sahip olan değil, aksine, toplumun kendi değerleri temelinde ortaya çıkardığı bir merkezi olgu olarak toplumun tümünün sahip olduğu bir medyan kişidir. Her birey bakımından değerlerin örneği ve bir ölçüt niteliği taşıyan kişinin bu medyan ve merkezi konumu bakımından her birey de kendi yerini doldurarak indüvidüel olarak vardır.
-Böyle bir geometrik sistemde, “хабзэ” temelinde bulunduğu yeri dolduran birey, -“пщы” dahil olmak üzere- diğerleriyle eşittir.
-Bireyin bu varoluşunda onun toplumsal bağı “хабзэ”dır ve bunun medyanı “пщы”dır. Toplumun en küçük birimi olan aileden başlayarak toplumun tümünü kapsayacak şekilde, her toplumsal birimde medyan niteliği bakımından merkezi konumda bulunan “пщы” nitelikte bir kişi mevcuttur.
-Bir “хабзэ” toplumunda örnek ve ölçüt niteliğinde olan “пщы” açıktır ki, “хабзэ”nın yaşatılması ve geliştirilmesi bakımından bir merkezi önder niteliğindedir; bu önderlik, önde ya da başta olmak ve yönetsel bir nitelik taşımak değildir. Böyle bir önderlik, toplumsal sistemin kendi doğrultusunda şekillendiği “хабзэ”ye uygun olarak ve dolayısıyla da Tanrısal ve kozmik nitelikleriyle yürütülmesi işlevidir ki, “пщы” bu temelde kronik bir “тхьэмадэ” işlevindedir. Ancak, “пщы” herhangi belirli bir iş bakımından değil, tüm toplumsal düzenin idamesinde merkezi konumu bakımından kronik “тхьэмадэ”dir.
-“Тхьэмадэ” sözcüğünü daha önce irdelemiştik ki, onun “пщы” ile arasındaki ayrım bakımından ve “пщы” kavramını daha iyi anlamak bakımından, bu iki sözcüğün kullanılmasına ilişkin bir karşılaştırma niteliği sunan şu örnek aydınlatıcıdır: Bir müzik topluluğunu yöneten şef o müzik grubunun “тхьэмадэ”sidir; bir enstrumanı en iyi çalan kişi o enstrumanı çalanların ve o enstrümanla yapılan müziğin halen mevcut olan “пщы”sıdır.
-Başta bulunmak ve yönetmek niteliği bulunmayan ve her bireyin indüvidüel olarak kendi merkezi konumunda bulunduğu sivil bir toplumsal düzenin işlerliğini garanti altında tutan ve sistemin döngüsünde kendisini gösteren bir medyandır “пщы”. Bir sistemde başta olan ya da yöneten birilerinin bulunmaması ve dahası yönetme kavramının bulunmaması –doğal olarak- insanlar üzerinde bizzat insanların tahakkümünün bulunmamasıdır; bu bakımdan da, böyle bir sistem bir başka insana sahiplik ve köleliğin bulunmadığı bir sistemdir.

*“Пщы” kavramı temelinde oluşan ve onun her toplumsal birimde bulunmasına ilişkin sözcük örnekleri aşağıdadır. Yukarıdaki açıklamaları dikkate almakla birlikte “пщы” sözcüğünü “prens” olarak ifade etmek mümkündür:
-«Пщы: Prens. Пщыгъуэ: Prenslik. Пщышхуэ: Büyük prens. Къэбэрдеипщ: Khabardey prensi. Къэбэрдей пщыгъуэ: Khabardey prensliği».
-Bir toplumun geneli bakımından bir prensin bulunması yanında, her bir şive veya lehçenin konuşulduğu bir çevre biriminin de prensinden söz edilebilir. Bununla

birlikte, bir arada oturan bir toplumsal birimin –bir köyün ve her ailenin- prensi de vardır:
«Жылагъуэм и пщы; Жылагъуэпщ: Soy prensi, önderi. Къуэжэпщ: Köy prensi, önderi».
-«ПщылI: "Prensin adamları" anlamına gelen bu sözcük Adıge sisteminin temel kaybına uğramaya başlaması ile değişim sürecinde ve günümüzde "köle" anlamına gelir».
-«Пщы унагъуэ: Prens ailesi ya da sülalesi».
-«Уэнэгъуэпщ: Aile büyüğü, -aile prensi-. Пщы, Пщыжь: Aile büyüğü, -aile prensi-; Kayınbaba. Пщыкъуэ: Kayın, -prens oğlu-. Пщыпхъу: Görümce, -prens kızı-».

*Adıge sosyal yaşamı yönetim kavramının ve dolayısıyla genel bir yönetici ve yönetilenin söz konusu olmadığı, yukarıda ifade ettiğimiz gibi sivil bir nitelik taşıyan bir sistemdir ki, bireylerin Adıgece özgürlük kavramındaki varlığı temelinde ve töresel yaşamda örnek ve ölçüt kişilerin merkeziliğinde dönen bir sistemdir. Fakat, artan dış tehditlere karşı koymak ihtiyacından dolayı, Khabardey prensi Beslen tarafından toplumsal sistemde gerçekleştirilen profesyonel askeri nitelikli yapılanma, mevcut "пщы" sistemiyle dışarıdan alınan "тет" sisteminin bir sentezini meydana getirmiştir. Bu temelde doğmuş olan anlayış yönetme kavramını da beraberinde getirmiş olup, mevcut Adıge sistemiyle çelişen bir anlayış olarak yavaş yavaş hayata geçmiştir. Aşağıdaki sözcük ve kavramlar konu ettiğimiz olgunun ortaya çıktığı Adıge toplumu olmak bakımından yalnızca Khabardeycede mevcuttur ve başka Adıge şivelerinde mevcut değildir:
«Тепщэ: Hükümdar prens. Тепщэгъуэ: İktidar».

*"Пщы" sistemi töresel bir temelde bireyin indüvidüel varlığındaki bir sistemdir ve herkesin örnek veya ölçüt olmaya temayül göstermesi bakımından da herkesin "пщы" mümkünlüğü taşıdığı bir sistemdir. Söz konusu toplumun mensubu bulunan herkes olagelen bu geleneksel yaşam tarzı ve törel yapısı gereğince "пщы" olmaya layıktır ve böyle çağrılmasının da yerindeliği açıktır. Bu ifadeden olarak, aşağıda vereceğimiz hitap şekli "bay, bayan, efendi, sör, mösyö" gibi ifadeleri karşılasa da, bunlar gibi başlıbaşına kullanılan ve etiket ya da marka niteliği taşıyan bir sözcük değildir. Ancak, bir sözcük karşılığı olmak bakımından bu hitap şeklini aşağıda "efendi" olarak Türkçeleştirdik:
«Апщий: Geçmişi (a) bakımından –ya da olageldiği şekilde- "пщы" durumunda (ий) olan –ya da layık olan- anlamında bir hitap şekli. ФIэхъус (фIэухъу) апщий: İyilikler –üzerine olsun- efendi. –Упсэу апщий: Varolasın efendi. ФIэхъусыж, ФIэхъусыж апщий: Evine ya da ülkesine dönmüş olana yönelik olarak kullanılan selamlama şekli olup "tekrar iyilikle" anlamına gelir. Гуп махуэ апщий: Grup günü –olsun- ya da grubunuz aydınlık –olsun- efendi (bir grubun selamlanması şeklidir). Гъуэгу махуэ апщий: Yol günü –olsun- efendi (Yolcuya selam şeklidir). Бэхъу (бэухъу) апщий: Bereketli olsun efendi (hasat toplama vs. şeklinde çalışma halinde olan kişiye verilen selam şeklidir)».

*Bir ölçüt olmak, ortaya çıkan şeylerin ölçümünü yapmayı ya da bir şeylerin ölçeğe uygun olmasını sağlayabilmeyi de ifade edebilir. Bu anlamda, her

organize şeyin ve her organizmanın varolanlar arasında ve mevcut ortamda bir yer edinebilmesini sağlamak, bir gövde ya da bünyeye kavuşmak, bedenine ya da kapsam alanına uygun bir kılıf ya da form bulmak, bir şeyin olması gereken kütlesini ölçüp biçerek uygun olanını tespit etmek ve ona yakışanı bulmak bir Tanrısal niteliktir:
«Лъэпщ: Mitolojide teknolojik yapı, madencilik ve demircilik Tanrısı».

**

"Пщ" bileşik sesinin "т" ile birleşmesiyle ortaya çıkan "**пщт**" bileşik sesi, ölçüyü kaçırarak yatağından çıkmayı ifade eden anlamlar ortaya koyar:

«Пщтыр: Kızgın, kaynar derecede sıcak. Хьэтхъупсыр пщтырщ: Çorba aşırı sıcaktır. Къэпщтын, Къипщтын: Aşırı kızıp köpürmek, yerinde duramayacak kadar kızgın olmak».

"ПШ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir şeyin dış teğetsel ilişkisini ifade eden "п" sesiyle bir ürün ve çıkma anlamı ifade eden "ш" sesinin birleşmesiyle ortaya çıkan "пш" bileşik sesi kaynağı ve nasıl gerçekleştiği belirsiz olan şeylerin ortaya çıkma hallerini ifade edebilir. Bu bileşik ses somut olarak bir şeyden türemeyen ve fakat soyut bir ortaya çıkma niteliğiyle peyda olan şeyleri ifade eder. Başka bir ifadeyle, bu bileşik ses ortaya çıkan şeyle –ürünle- ortaya çıktığı şey –kaynak- arasında somut bir illiyet bulunmaması niteliğiyle ortaya çıkma olgusu ifade eder. Bu niteliğiyle de birbirinden farklı anlamların ortaya çıkmasında kendisini gösteren bir bileşik ses anlamdır.

*Karşılığı olduğu şey somut olmayan ve bir değiş-tokuş niteliğindeki gibi somut mübadele niteliği bulunmayan ödeme olgusu bu ses anlamda ifade bulur:
«Пшынын: Ödemek. Пшыныжын: Tekrar ödemek, karşılığını vermek, bedelini ödemek».

*Bir enstrüman ile ondan ortaya çıkan müzik farklı varoluşsal kategorilere sahiptir; enstüman ile müzik arasındaki bu müphem ilişki bu ses anlamda ifade bulur:
«Пшынэ: Müzik enstrümanı, mızıka ("пшы" kaynağı anlamındadır). Пшыналъэ: Çalınmaya uygun olan ya da müzikal olan anlamındadır; "libretto, beste, güfte". Пшынауэ: Enstürman çalan, çalgıcı, mızıkacı. Пшынэ дыкъуакъуэ: Çatal mızıka anlamında "lir, arp". Іэпэ пшынэ: Elle çalınan (tuşlu) bir enstrüman, mızıka. ШыкІэ пшынэ: Keman sınıfından olan bir Adıge enstrümanı».

*Görünür bir somut belirtisi olmaksızın ortaya çıkan bulut da bu bileşik ses anlamda ifade bulur:
«Пшэ: Bulut. Пшэплъ: Ufuk. Пшагъуэ: Bulutlu, puslu».

*Taşlar somut olmakla birlikte, onlardan ortaya çıkan parçacıklar da bu bileşik ses anlamında oluşmuş olarak ifade edilmiştir:
«Пшахъуэ: Çakıl, kum».

*Adıgece gün akşamdan başlar ve kastedilen bir günün akşamı söz konusu günün öncesi akşamdır. Bu ifadeden olarak, kastedilen günün kendisinden doğduğu akşam da bu bileşik sesin bulunduğu bir sözcükte ifade bulur:

«Пшыхь: -Ertesindeki bir günün kastedilmesinde- akşam. Дыгъуэс пшыхь: Dün akşam. Мерэм пшыхь: Cuma akşamı (perşembeyi cumaya bağlayan akşam)».

“ПХЪ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“П” sesinin bir temel ve tözel durum ifade eden “хъ” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “пхъ” bileşik sesi dış temassal ve önsel nitelikli olup, temele ilişkinlik taşıyan olgu ve eylemlerin ifadesinde kendisini gösterir.

*Bu ifadeden olarak, hazır ve toplu olan şeylerin eski hale getirilmesi ya da tözel duruma dönüştürülmesi olarak dağıtılması ya da serpilip saçılması ile onların temizlenmesi eylemleri bu ses anlamda ifade bulur:

-«Пхъын: Serpmek. Хэпхъыхьын: İçine serpiştirmek. Къипхъын: İçinden serpmek. Ипхъэн: İçine ya da bir yerlere serpiştirmek. Тепхъэн: Üzerine serpmek. Тепхъыхьын: Üzerine serpiştirmek, serpedurmak. Хэпхъэн: İçine sermek. ЗэщIэпхъыхьын: Toplu duran bir şeyi dağıtmak, etrafa saçmak».

-«ПхъэнкIын: Süpürmek. ПхъэнкIий: Süprüntü, çöp».

*Bir önsel ve tözel ifade edebilmesinde bu bileşik ses anlamı temelinde, kendisinden ortaya çıkabilecek olan şeylere ilişkin bir ön hazır halde bulunan ya da işlenebilir olan şeylere ilişkin ifadeler ortaya çıkar. Bu ifadeden olarak, işlenebilir olan ya da bir ihtiyaç durumunu ve hammaddeyi ifade eden “пхъэ” sözcüğü “odun” olarak özelleşmiş bir sözcüktür. Bu temelde ortaya çıkan sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:

«Пхъэ: Odun. Пхъэбгъу: Tahta. Пхъах: Bıçkı. Пхъахъуэ: Ağaç zımpara; Ağaç zımparalayan kişi. ПхъащIэ: Ağaç ustası. Пхъэ Iэщэ: Ağaçtan yapılmış araç, “saban”. Пхъэ гуахъуэ: Ağaç yaba, dirgen».

*Bir hammaddenin bu bileşik ses anlamda ifade bulması uygundur ve bir hammadde kendisinden bir şeylerin ortaya çıkarılabileceği bir tözdür. Bu anlamda, kendisinden bir şeylerin ortaya çıkarılabileceği bir şey, belirli bir işe yarayışlı olma durumu, olabilirlik ve örnek olma anlamı bu bileşik ses anlamda ifade bulabilmektedir:

«Щапхъэ: Örnek. ЩIапхъэ: Yapılabilir olan; Yapmaya elverişli olan; Yapılması gereken. Хъупхъэ: Olması ya da meydana gelmesi mümkün olan. Къэхъупхъэ: Bir şeyin ortaya çıkması ya da meydana gelmesinin mümkün olması. ЖыIэпхъэ: Söylenebilir olan; Söylenmesi gereken».

*Aynı bileşik ses anlamın bulunduğu bitki ve meyve isimleri vardır:

«Пхъы: Havuç. Пхъэгулъ: Erik. Пхъэц: Badem».

“ПХЪУ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“П” sesinin oluş ve olma anlamı ifade eden “хъу” sesiyle birleşmesinde ortaya çıkan bileşik ses “пхъу” bileşik sesidir ve ön oluş ya da öncel oluş ile öne doğru olan eylem ve olguların ifadesini ortaya koyar:

-«Пхъу: Kız evlat. Шыпхъу: Kız kardeş, bacı. Пхъурылъху: Kızdan olan yeğen; kuzen, evlat, torun».

-«Пхъуэн: Öne hamle yapmak. Епхъуэн: Öne bir şeye hamle yapmak. Пхъуэтэн, Къэпхъуэтэн: Kapmak. Пхъуантэ: Çanta, valiz».

-«Іэпхъуэн: “Іэ” hazır ve ön olandır ki, onun hamle yapmak (пхъуэн) fiiliyle birleşmesinde ortaya çıkan bu sözcük “göç etmek, çekip gitmek” anlamına gelir. Іэпхъуэшапхъуэ: Göçebe. Щіэпхъуэн: Kaçmak. КіэлъыщІэпхъуэн: Peşinden kovalamak».
-«Тепхъуэн: Üzerini örtmek. Тепхъуэ: Üst örtü. Піэ тепхъуэ: Yatak örtüsü».

“ПХ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir dış teğetsel durumdaki ilişkili olmayı ifade eden “п” ses efektinin inme eylemini ve ordinatsal olmayı ifade eden “х” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “пх” bileşik sesi, bir şeyi dış temassallıkta kapama ya da bir şeyin önünü kapama anlamlarını ifade eder. Bu ifadelerden olarak, insanın ön ve arka bölgelerini kapatmak olarak başlayan bir örtünme olgusu bu bileşik ses anlamda ifade bulur. Burada, bağlama işleminin ses anlamsal olarak ifade bulması temelinde ortaya çıkan “bağlanılan yer”in adlandırılmasına ilişkin etimolojik temeller de açık hale gelmekte ve kendisini göstermektedir:
-«Пхэн: Bağlamak. Хэпхэн: İçine bağlamak. Тепхэн: Üzerine bağlamak. ЩІэпхэн: Altına bağlamak. ЗэщІэпхэн: Sarıp sarmalamak anlamında bağlamak. КІэрыпхэн: Bir şeye bağlamak. ЗэкІэрыпхэн: Birbirine ya da uç uca bağlamak».
-«Епхын: Bir şeyi ve/veya bir şeye bağlamak. Зэпхын: Birbirine bağlamak. Пхыр: -Ekin- demeti».
-«Пхэ: Kıç, kalça, arka. Пхэ къупщхьэ: Kalça kemiği. Пхащхьэ: Kıç üstü. Пхалъэ: Pantolonda kalçanın bulunduğu yer, kalçalık».
-«Пхэндж: Arkadan kılgı ya da okuma anlamında “ters”».
-Bağ ya da demet halini almış olan bütünlere ilişkin eylemler de bağlanmış olma durumunu ifade eden seslem temelinde ifade bulur:
«ПхырыкІын: İçinden geçmek. КъыпхырыкІын: İçinden ya da arasından –su- geçirmek, sızdırmak. ЗэпхырыкІын: Arasından ya da içinden geçmek. ПхырыІун: Arasına bir şey sokmak, saplamak».

“ПЛЪ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“П” ses efektinin bir doku ve organizma ya da organize şeyin temeline ilişkin bir ses anlam olan ve kan anlamına da gelen “лъ” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “плъ” bileşik sesi potansiyel bir organ veya doku anlamının çepersel bir nitelik göstermesi olan bir anlama sahip olur. “Лъ”nın kan ve dokuya ilişkin olmasında da, bu bileşik ses anlam bir doku ya da organizmanın içinde cereyan eden ve yüzeyine yansıyan bir olgu ifade eder. Bu ifadeden olarak, bu bileşik sesin kan ve dokuya ilişkin olan anlamlar ortaya koduğu da ifade edilebilir. Böyle bir bileşik ses anlam, herhangi bir organize şeyin ya da doku ve organın içinde cereyan eden bir olay ve bunun dışarı yansımasının ifadesidir; kanın devinim artışında çeperine yaptığı baskı bu bileşik ses anlamda ifade bulur.

Bu bileşik ses anlamda ortaya çıkan şeyin bir hazır olma ve kendini ifşa etme olgusunu ortaya koyacağı açıktır ki, “плъ” bileşik ses anlamı her varolanın iç dinamiğinin gereği olarak ortaya çıkan ve dışarı baskı yapan ya da dışarıdan belli olma niteliği bulunan bir içkin eylemi ifade eder. Bir varolanın varlığını

sürdürmesi ve oluş süreci “c” ses anlamı işlevinde mümkündür ki, ortaya çıkan her varolanın bu temeldeki varlığı bir iç dinamiği (ф) de oluşturur. Bu iç dinamiğin önsel organizasyonu da “плъ” bileşik ses anlamında ifade bulur. Her varolan, oluş ve iç dinamiği bakımından çeperine doğru yayılan bir organizasyona sahiptir ya da çeperine doğru bir örgenleşme eğilimi içindedir. Çeperine doğru içeriden gelen tepkiler bir örgenleşme ve içeriden dışa doğru bir örme ve örgüleme olgusunu mümkün kılar. Bunun belirli bir istikamete odaklanması sürecine girmesi de o istikamette örgenleşme ve organize olmayı getirir. Bir şeyin yöneldiği ve odaklandığı şey ve istikamet de aynı ses anlamda ifade bulur.

Böyle bir olgunun (плъ) bir organizma içinde cereyan etmesi, konu olan organizmanın hazır hale gelme çabası içinde olduğuna ilişkin bir olgudur. Bununla birlikte, bir istikamette kronik hale gelen böyle bir olgu (плъ), o istikamette bir yapılanmanın ve örgenleşmenin de ifadesidir ki, bir organizma bütününden organların ortaya çıkması olgusu böyle bir olgudur. Bir organizmanın bir istikamete yönelik olarak gerçekleştirdiği böyle bir olgu (плъ), o yöne enerji ve dikkat toplaması olgusudur. Bu olgunun (плъ) bir bakma eylemini de ifade edebileceği açıktır ki, göze ilişkin olan bakma eyleminin uzaklara yönelik olmasında da, bu bileşik sesin ötelenimsel (э) halindeki “плъэн” sözcüğü “bakmak” anlamını verir.

İşte bu gibi olgular “плъ” bileşik ses anlamında ifade bulan olgulardır. Aşağıdaki sözcüklerin bu temelde ortaya çıktığı ifade edilebilir.

*Böyle bir iç dinamik bir hazır olma veya bir şeye ısınma olgusudur:
«Плъын, Къэплъын: Isınmak, kızarmak. ЗэщIэплъэн, КъызэщIэплъэн: -Kendi kendine- ısınmak, kızarmak, -hazır hale gelmek-».

*Bir iç dinamikte ve canlının kan deviniminin artışı -bildiğimiz anlamda- bir kızma ve kızarmayı beraberinde getiren bir olgudur ki, kırmızı renk böyle bir dinamizmi en iyi ifade eden bir renktir:
«Плъыжь: Kronik “плъы” durumu olarak “kırmızı”. Плъыжьыфэ: Kırmızı renkli, kırmızımsı. ЦIыплъ: Kızıl, kızarmış olan».

*Bir şeyin iç dinamiğinin yansıması bu ses anlamda ifade bulurken, böyle bir yansımanın öncelikle bir renksel nitelik olduğu açıktır ki, böyle bir olgu yalnız yüzey rengiyle sınırlı kalmayıp, ilgili organizmanın başka niteliklerini de ifade edebilecek bir işleve sahiptir:
«Плъыфэ: Renk; Nitelik. ПлъыфэцIэ: Renk ismi; Sıfat».

*Bir organizmanın iç dinamiği ve dışarı yansıması olan bu bileşik ses anlam, söz konusu varolanın hazırlık ve eyleme geçmesini mümkün kılan bir olguyu ifade eder. Her şey bu bileşik ses anlamın ortaya koyduğu olguyla iç dinamiğe sahip olabilmekte ve dışarıya da hazır hale gelebilmektedir. Bir organizmanın dışarıyla teması ve dışarıda olup biteni bilebilmesi, ona karşı hazır hale gelmesi bu bileşik ses anlamda cereyan eden olayla mümkündür. Bu durumda da, bir organizmanın hazır olması ve yönelmesi gereken bir istikametin kronik hale gelmesinde, organizmanın bu yönü onun ön tarafı olarak biçimlenir ki, bu biçimlenme de aynı ses anlamın ifade ettiği olguyla mümkün hale gelir. Söz konusu organizmanın dışarıyla ilişkileri ile yönelimi ve hazır hale gelmesine

ilişkin organları da onun ön tarafı dediğimiz bölümünde biçimlenir. Bir canlının genellikle algılayıcıları ile saldırı ve savunma donanımları ön tarafındadır ki, gözler de birer algılama organı olarak uzaklara hazır olan bir organdır; gözlerin bakma eylemi de doğal olarak bu algılama ve hazır olma durumunu ifade eden bir sözcüktür:
«Плъэн: "Плъ" ses anlamının ötelenimi olarak ortaya çıkan "bakmak". Плъэгъуэ: Bakış. Къэплъэн: Eylem başlangıcı olarak, örneğin gözünü açıp "bakmak". Еплъын, Къеплъын: Bir şeye bakmak. Хэплъэн: Bir şeylerin içine bakmak. ЩIэплъэн: İçeriye ya da alta bakmak. ЩIэплъыхьын: İçeriye ya da alta göz gezdirmek. Теплъэн: Üstüне bakmak. КIуэцIырыплъын: İçinden ya da arasından bakmak. Зыплъыхьын: Bakınmak. Плъызын: Bakışın odaklanması anlamında "gözlerin dalması"».

"ПЦI" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Dıştan bir sarma ve besleme durumunu ifade eden "пI" ses efektinin hiç ve yokluk ifade eden "цI" sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan "пцI" bileşik sesi hiçe ya da yokluğa ilişkin olan, hiçi besleme ve hiçimsi olma anlamlarını, anlamsal olarak tam olmayan ve sahte durumların ifadesini ortaya koyar. Benzer şekilde, bir şeyin işlevini yitirmesi olarak geçmesi ya da bozulması, bir şeyin olması gerektiği halden daha ilkel duruma dönüşmesi ile bir katı halin kaybolması ve bunlara ilişkin eylemler aynı bileşik ses anlamda ifade bulur:
-«ПцIы: Yalan. ПцIы упсын: Yalan söylemek, uydurmak. ПцIыупс: Yalancı. КъэгъэпцIэн: Kandırmak. КъэпцIэн: Kanmak. ПцIырыпцI: Yalana yalan anlamında bir ifade olup sözel tarzda bir oyundur».
-«ФIыцIапцIэ: Siyahımsı. КъэрапцIэ: Karamsı, karayağız».
-«ПцIапцIэ: Eriyik. ЛыпцIэ: Etin geçmiş, bozulmaya ve çürümeye yüz tutmuş hali. ЗэхэпцIэн: Cıvıklaşmak. ХупцIынэ: Ezilmiş (пI) ve cıvık (цIынэ) hale gelmiş "xy" (bir tür tahıl) anlamında "hamur"».
-«ТеупцIэн: -Cıvık bir şeyi- üzerine atmak. ИупцIэн: -Cıvık bir şeyi- içine atmak, boşaltmak. ЗэхэупцIэн: -Cıvık bir şeyleri- birbirine katıştırmak. КъуэупцIэн: -Cıvık bir şeyi- bir şeyin ardına atmak, yığmak».
-Giyimli olmanın insan bakımında bir varoluş biçimi haline gelmesinde ve dilsel ifadelerin de bu şekilde ortaya çıkması noktasında, çıplak olmak insanın olması gereken varoluş halinde olmamasıdır. Varoluş halini kaybetmesi olarak da, dilsel işleyişte -adeta, katı halden sıvı hale geçmede olduğu gibi- bir hal kaybı niteliğinde ifade bulur. Giyimli bir varoluş bakımından bir hal kaybı olan çıplaklık, bir gerilemedir ve insan bakımından bir gerçek durum değil de yanlış, yalan ve sahte bir durum olarak ifade edilebilir:
«ПцIанэ: Çıplak. УпцIэныn: Soyarak çıplak hale getirmek. ЗыупцIэныn: Çırılçıplak soyunmak».

"ПЩI" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir şeyin dışından çevrelenerek beslenmesini ifade eden "пI" ses efektinin yere ilişkin olan ve yapma ile kılgısal bilmeyi ifade eden "щI" sesiyle

birleşmesi sonucunda ortaya çıkan “пщI” bileşik sesi bilme ve yapmaya yataklık etme ile bilme ve yapmayı kapsama durumları yanında, bir yeri kapsama ifadelerini ortaya koyar.

*Bu bileşik ses başlıbaşına bir sayı da ifade edebilmektedir ki, yapılan sayma işleminin tamamlanmış ve –bir periyotluk- sayma işleminin kapsanmış olmasını ifade eden bu sayı “on”dur. Aynı zamanda, on sayısı bir parmak sayma işleminin ikinci şahıs kipinde ifade edilmesi anlamında da okunabilir. Bir periyotluk sayma işleminin on sayısını vermesinde, her bir onlu tam sayı “tekabül ettiği sayı kadar onlu” olarak ifade edilir:

-«ПщIы: Оn (10). ПщIэ: Оn kez. ПщIэней: Onuncu. ПщIэнейрэ: Onuncusu, onuncu kez. ПщIырыпщI: Onar».

-«ТIэущI, ТIощI: Yirmi. ЩэщI: Otuz. ПлIыщI: Kırk».

*Bir bilme ve yapma durumunun kapsanmasında ortaya çıkan şey söz konusu bilme ve yapma eylem ve olgusuna yataklık eden ve onu taşıyan bir değerdir. Bu değer, konu olan bilme ve yapma olgusunu kapsayan ve dış temassal ilişkide gerçekleşen bir olgu olarak, bunlara ilişkin bir ölçümdür. Bu bileşik sesin zamansal almasında ortaya çıkan ifade “değer” anlamında varolur:

«ПщIэ: Değer, itibar. ПщIэшхуэ: Çok değerli, büyük itibar. ПщIэншэ: Değersiz, itibarsız. ПщIэ зимыIэ: Değeri olmayan; Değer biçilemeyen».

*Bir bilme ve yapma (щIы) olgusunu kapsayan (пщIы) şeyin ilgili bulunduğu şeyi (açılınımsal: y) açığa (Iy) çıkarması ya da ifade edilmesi bir netlik durumudur. Başka bir ifade kullanırsak, bilme ya da yapmayı kapsayan şeyin ön açılınımsal olarak sunulması bir bilme ve yapma kapsamının net ve açık olarak ifade edilmesidir:

«IупщI: Net, açık, anlaşılır».

*“Soru” bilmeye açılınım (y) sağlayan ve bilmeyi harekete geçiren bir kiptir. Aynı zamanda, bir “soru” ilgili olduğu şeyi bilmeyi de bir şekilde bünyesinde taşır:

«УпщIэ: Soru. УпщIэн: Sormak. ЕупщIын: Birine sormak. ЗэупщIыжын: Kendi kendine sormak. ЩIэупщIэн: Bir şeyin altında yatanı kurcalamak anlamında biri ya da bir şey hakkında sormak».

*“Soru” katlanmış ve kapatılmış olan bir bilmedir ya da bilme niteliği taşıyandır; onun açılması ya da netleşmesi cevaba giden yoldur. Bir bilme ve yapma olgusu dışında, bir yerin ya da bir şeyin (щIы) kapsanmasını da ifade eden bu bileşik ses (пщIы), -soru sözcüğüyle aynı kurguda- bir yerin ya da şeyin katlanması ile katlanmış olan şeyleri de ifade eder:

«ЩIэупщIэн: Altına ya da altını katlamak. ЩIэуплIэнщIэн: -İyice- altına ya da altını katlamak. УпщIэ: Kıl ya da tüylerin sıkıştırılması ve katlanması suretiyle yapılan kumaş cinci. IупщIэ: -Kumaştan bir- parça, kenar, pay. УпщIэтэн: Katlanılmışlığından ya da tabakalarından ayırmak ve ötelemek anlamında “parçalamak, kesip biçmek”».

*Ortaya çıkan bu anlamlarla birlikte, bu bileşik ses bir önsel yapma ve kılgıyı ya da oluşu, yatağında kılgılanmakta ve oluşmakta olan şeyler ile yatağa ve

temele ilişkin eylenen kılgısal ve nüfuz edici eylemlerin ifadesini ortaya koyarak muhtelif anlamların doğmasını sağlar:
-«КупщІэ: İçte oluşan anlamında "çekirdek"».
-«КъэпщІын: Bir şeyler devşirmek, toplamak; Temelden hareketlenmek; Bir bitki gövdesi ile bir göz ya da tohumda meydana gelen ve bir sürgün çıkma hali olan hareketlenme. КъэпщІыпщІын: Kendi kendine hareketlenmek olarak bir yoğurdun asitlenerek kaynamaya başlaması; Bir tohumun ya da gözün yarılması ve peyda olan filizlenme hareketi».
-«ПщІэн: Bir şeyin yatağına ilişkin eylem olarak altını yumuşatmak, "çapalamak". ХэпщІэн: Bir şeyin içine işlemek, -mayalanma dahil- içine işlediği veya nüfuz olduğu şeye katılmak, dahil olmak. ЗэхэпщІэн: Birbirine işlemek, birbiriyle bir bütün veya yeni bir yapı oluşturacak şekilde karışmak. ТепщІэн: Üstüne işlemek, yapışmak. ТегъэпщІэн: Üstüne yapıştırmak. КІэрыпщІэн: Bir şeyin ardına ya da üzerine yapışmak, işlemek. ЗэкІэрыпщІэн: Birbirine yapışmak. КІэрыгъэпщІэн: Bir şeye yapıştırmak. ЗэкІэрыгъэпщІэн: Birbirine yapıştırmak».
-«ПщІэнтІэн: Terlemek. ПщІэнтІэпс: Ter. ПщІантІэ: Avlu, evin önünde ve eve ait bölge».

*Bu bileşik sesin bir şeyin önsel oluşunu ya da kılgılanıma ilişkin olmayı ifade edebilmesinde, gerçeklikle ilgili olan ve ondan beslenen ve kimi yerde gerçekleşmiş ya da gerçekleşebilecek olanların taslağı ya da ön taslağı niteliği taşıyan olguların da ifadesi ortaya çıkabilmektedir:
«ПщІыхь: Rüya, hayal. ПщІыхьэпІэ: Rüya, rüya sahnesi. ЕпщІыхьын: Bir şeye ilişkin rüya görmek, bir şeyi rüyada görmek».

**

"ПІщІ" bileşik sesinin gitme ya da uyma anlamı veren "кІу" sesiyle birleşmesinden "**пщкІу**" bileşik sesi ortaya çıkar. Bu durumda da, öncelikle yukarıda verdiğimiz "хэпщын, хэгъэпщын" sözcüğünde ifade bulan anlama uyan (кІу) bir olgu ifade bulur; ya da "пІщІ" bileşik sesi temelindeki bir anlam olarak, bir şeyin içine girebileceği ve uyabileceği bir dış kılıfa (пІщІы: пщІы) gitme ya da uyma (кІу) anlamı kurulur. Her iki durumda da, bir şeyin saklanması ya da gizlenmesine ilişkin sözcüklerin ortaya çıkması gerçekleşir:
«ГъэпщкІун: Saklamak. ЗыгъэпщкІун: Saklanmak. ГъуэрыгъуапщкІуэ: Saklambaç».

"ПКІ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"ПІ" sesinin çıkma ifade eden "кІ" sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan "пкІ" bileşik sesi yatağından çıkma ya da fırlama gibi anlamlar ortaya koyar:
«ПкІын: Yatağından çıkmak, fırlayıp dikilmek. ПкІэн: Zıplamak. ПкІэлъей: Merdiven. ДэпкІеин: Yukarı doğru zıplamak. КъепкІыхын: Aşağı doğru zıplayıp atlamak. ЩІэпкІэн: İçeri ya da alta zıplayıp girmek. КъыщІэпкІыжын: İçeriden ya da alttan zıplayıp ya da fırlayıp çıkmak».

"ПКЪ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir şeyi kapsayıp besleme anlamı ifade eden “пI” sesinin bir doğuş noktasını işaret eden “къ” sesiyle birleşmesinden “пкъ” bileşik sesi ortaya çıkar. Birleşen seslerin anlamından da anlaşılacağı üzere, bir şeylerin kendisinden peyda olmasına ve ortaya çıkmasına yataklık eden ya da bu nitelikte bir arada bulunan şeylere ilişkin olan eylem ve olguların ifadesinde kendisini gösteren bir ses anlamdır:

-«Пкъы: Gövde, beden. Пкъыгъуэ: Gövde, kütle. Лъэпкъ: Soy, aile. Iэпкълъэпкъ: “Gövde ile kol ve bacak” anlamında “organ”. Блыпкъ: Omuz başı. Тхыпкъ, Тхыпкъэ: Yazı gövdesi ya da birimi anlamında “harf”».

-«ПкъырыкIын: Bünyeden çıkmak, bir şeyi (örneğin bir hastalığı) atlatmak. КъыпкъырыкIын: Bir şeyin birinin elinden ya da maharetiyle ortaya çıkması. ЗэпкъырыкIын: Birbirinden ayrılmak, bir gövdenin dağılması. Зэпкъырытын: Bir bütün olarak durmak; bütünsel olarak durmak. Зэпкъырылъын: Birbiriyle bağlantılı ve bir bütün olarak durmak. Зэпкъырыхын: Bir bütünün parçalarını birbirinden ayırmak. Зэпкъырылъхьэн: Parçaları birleştirerek bir bütün ortaya koymak. Зэпкъырыувэн: Ayakları üzerine kalkmak, durmak; inşa olmak. Зэпкъырыхун. Bir bütünün dağılması. Зэпкъырыхуэн: Parçaların birbirine uymasıyla bir bütün oluşturmak».

-«Щыпкъэ: Hakiki, doğru. Щыпкъагъэ: Hakikat, doğruluk. Iуэху щыпкъэ: Doğru iş, tam iş, hakikatli iş. ЩIыху щIыпкъэ: Doğru insan, dürüst insan, hakikatli kişi».

“ПЛI” SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir şeyi dıştan saran ve besleyen anlamında bir şeye yataklık eden veya yuva işlevini yerine getiren “пI” sesinin bir olgunluk ifade eden “лI” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “плI” bileşik sesi bir olgunluk durumuna yataklık etmeyi ya da olgunluk durumunda olmayı, dört dörtlük olmayı ifade edebilir.

*Bu bileşik ses başlıbaşına bir sayı da ifade eder ki, bu sayı “dört”tür. Bu bileşik sesin kurgusundan da anlaşılacağı gibi, dört sayısı bir bütün ifade eder ve dört dörtlük bir olgudur adeta. Varlık ve varolana ilişkin bir temel seste ifade bulan “üç” sayısının bir şeyin varolması veya ortaya çıkması için bir ön koşul olmasında, bunu izleyen ve aşan bir sayı olarak dört sayısı varolanın olgunluk kazanması ile varolanın kendisini daha somut olarak gösterdiği bir sayıdır; varolana ilişkin bir olgunluk durumu ifade eder. Bu sayı olgun bir bütündür ki, bir arada bulunan dört şey bir bütün olarak algılanır; bir arada bulunan dört harf ayırmaya gerek olmaksızın birden algılanabilen en çok sayıdır; bir arada bulunsa da dördü geçen eleman birden algılanmaz, ayırarak algılama gereği vardır. Dördün bir bütün ifade etmesinde onu aşma işlemi de bir gücü gerektiren bir ayırma ve sürme işlemidir ki, bu “тху” bileşik sesinde ifade bulan “beş” sayısıdır:

«ПлIы: Dört. ПлIэ: Dört kez. ЕплIанэ: Dördüncü. ЕплIэнэрей: Dördüncüsü, dördüncü kez. ПлIырыплI: Dörder. ПлIимэ: Dörtgen».

*Bu bileşik ses anlam olgunluk ve bütünlük niteliği taşıyan şeylerin ifadesinde kendisini göstermektedir:

«ПлIэ: Omuz. ПлIэIу: Omuz başı, sırtın üstü. IэплIэ: Kucak».

“БЗ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir ilgili açılınım ifade eden ve bu niteliğiyle de bir dişil ses olan “б” sesinin “bir” anlamına gelen ve soneklemi olduğu anlamın odaklanma durumunu ve bizzat kendisi olmasını ifade eden “з” ses bitimindeki seslemi olarak ortaya çıkan “бз” bileşik sesi, ilgili açılınım temelindeki bütünlüğü ortaya koyar. Bu anlamda, “бзы” bileşik seslemi ilgili açılınımsallık taşıyan şeyin bizzat kendisi olan bir anlama gelir. Bu bileşik sesin “dişi” anlamına gelmesinde de, dişi dediğimiz şey bir açılınımın ilgili olduğu şeyin bizzat kendisi olan bir bütün ve tek olan şey olarak tanımlanmaktadır. O, bir şeyin kendisinden açınlandığı bir bütün ve tek olan temeldir. Her açılınımın bir ilgililik taşıması noktasında, böyle bir açılınımsal şeyin temelinde yatan bütündür dişi. Bir gelişim, temeline ilişkinliğini kaybetmeksizin ortaya çıkan bir süreç olan bir eylem ise, bu gelişimin dişil nitelikte olduğu ifade edilebilir.

*Bu bileşik sesin cinsiyet olarak dişi ifade etmesindeki örnekler şunlardır: «Бзы: Dişi. Бзылъхугъэ: Doğurgan dişi anlamında “bayan”. ЦIыхубз: İnsan dişisi anlamında “bayan”. Хъыджэбз: Tözel dişi anlamında “kız”. Хьэбз: Dişi köpek. Шыбз: Dişi at. Макъыбз: Dişil ses».

*Dişilliğin temel bir varoluş niteliği taşımasında, bir şeyin temele ilişkin olarak açık hale gelmesi ya da açıklığının kaybı, açılınımsallığın ve gelişim olgusunun temele ilişkinlikte kendisini ifşa etmesi ve açık olarak göstermesi ile bir şeyin her bir aşamasının temele ilişkinlikte ifade bulması bu bileşik seste gerçekleşen olgu ve eylemlerdir:

«Бзыхун, Убзыхун: Dişil temelin sürmesi anlamında “açıklamak, netleştirmek”. БзыщIын, УбзыщIын: Belirsizleşmek, işleyişin ve açıklığın durması, susmak. Бзыгъэ: Dişilik; Dilim (Her dilin kendi işleyişi ile ifade kompozisyonu olması yanında ve Türkçenin ses anlamsal olmamasına karşın, “dilim” ve “dilmek” sözüklerinin “dil” kökünden geliyor olması da burada konu ettiğimiz olgu bakımından ilginçtir ve konu ettiğimiz kompozisyonun Türkçedeki izdüşümü olduğu da ifade edilebilir)».

*Dişil olanın doğurgan niteliği anlamında yaratıcı bir zihin de ifade bulur: «Губзыгъэ: Zeki. Губзыгъагъ, Губзыгъагъэ: Zekilik, zeka. ЦIыху губзыгъэ: Zeki insan. Ар цIыху губзыгъэщ: O zeki insandır».

*Bu bileşik ses ve dişil anlamında ifade bulan başka örnekler aşağıda verilmiştir:

-«Ебз: Bir şeye (bitki) yönelik olarak dişil işlev gören anlamında “gübre”».

-Bir kıvılcım ya da ışık ışını da ilişkili olduğu varolana ilişkin temel nitelik taşıyan bir şeydir. Başka bir ifadeyle, ait ya da ilişkili olduğu varolanın dişil ya da tözel temelliğini taşıyan elemanlardan oluşuyor olmak bakımından, bir şeyden çıkan ışınım ya da ışık ışını da bu ses anlamda ifade bulur:

«Нэху бзий: Işık ışını. Дыгъэ бзий. Güneş ışını. МэфIэ бзий: Ateş kıvılcımı».

-Bu bileşik sesin (бз) kılgılanımını (и) süren (ху) olarak ifade bulan bir ağaç cinsi vardır ki, onun dişil hormonu artırıcı etkisi olan bir bitki olduğunu günümüzün bilimsel araştırmaları ortaya koymuştur:

«Бзииху: Ihlamur».
-Bir varolan olarak uçma eylemine sahip olmak bakımından, kuş cinsi de dişil açılınımsal ya da dişil uçan olarak tanımlanmıştır:
«бзу: Kuş».

*Dişilin bir temel ve tözel nitelik taşımasında, onun zamansalı ve ötelenimi bir temelin kaybolmaksızın ötelenimini ifade edebilmektedir ki, böyle bir şey temelini kaybetmeksizin süren bir işlerliğin ifadesidir. Böyle bir işleyiş "dişilin ötelenimi" ya da "dişilin zamansallığı" olmak bakımından, dişilliğin ve temelin garanti altında olduğu bir işleyiştir. Bu şekilde kendisini gösteren bir işleyiş temel kaybı olmaksızın ve temeli taşıyan bir işlerlik olup, varolanın tözelliğini ve temelliğini kapsayan ve doğrudan doğruya söz konusu şeyin işleyişini ifade eden şeydir ki, konu olan şeyin mantığını ifade eder. Böyle bir işlerlik başlıbaşına da mantık dediğimiz şeyi ifade eder. Bununla birlikte, mantığın bir şeyin tözel ve temelsel işleyişini ortaya koyan şey olması bakımından, her varolanın varoluşunu sürdürmesine ilişkin olan bir işleyiş, konu olan varolanın mantığıdır. O halde, mantık dediğimiz şey başlıbaşına ifade edilebilirse de, daha çok bir varolana ilişkin olarak ifade bulur. İnsanın kendisinden nüksederek ortaya çıkan seslerle kurulmuş olan konuşma dilinin insan mantığın ve genelde ortaya çıkmış olan bir mantığın en somut argümanı niteliğini taşıması nedeniyledir ki, genelde dillerde dil ve mantık aynı sözcüklerde ifade bulur:
-«Бзэ: Dil; Mantık».
-«Тхьэбзэ: Tanrı mantığı, dili; Tanrısal işleyiş –mantığı-; Aile arması, damga. Іуэхутхьэбзэ: Belirli bir iş –mantığı-».
-«Бзэщхъун: Yanılmak, şaşırmak, hata yapmak, hedeften şaşmak; olması gereken mantığın değişmesi, mantığa ters düşmek. Бзэхын, Убзэхын: İşlerliğin –ve mantığın- durması, sinmek; nutku tutulmak, susmak».
-«Бзаджэ: Yaman, sinirli, mantığı keskin. Бзэджэнаджэ: Dili gözü oynak; olması gereken mantık ve stil dışına taşan; biçimsiz, patavatsız».

*İlgili açılımsal işleyiş (бзэ) olarak ifade edebileceğimiz mantık, bir şeyin temelini yitirmeksizin işleyişini ifade eder; her varolanın böyle bir işleyişi söz konusudur ki, bir mantığından söz edilebilir. Konuşma dili seslerden kurulu başlıbaşına bir mantıksal argüman olmak bakımından, başlıbaşına "бзэ" olarak ifade bulur. Bir varolanın açılımı ve işleyişi, söz konusu varolanın dişilliğinin (бзы) garanti altında olduğu bir işleyiş (э) olarak mantıktır (бзэ) ki, bu, bir şeyin temel ve dişil işleyişi olarak, bir varolanın kendinde mantığı ya da içkin mantığı olarak ifade edilebilir. Ancak, her bir varolanın varlığını sürdürmesini sağlayan bu içkin işleyişe karşın, varolanlar çoğulunun aralarındaki ilişkiler örgüsü de bir mantıksal argümandır ki, bu mantık, aynı zamanda çoğul içerisinde bulunan tekil bir varolanın kendi içkin mantığının da biçimlenmesinde rol oynar. Nitekim, bir varolanın ortaya çıkması varolmanın mümkün alanında gerçekleşir ki, söz konusu varolan daha başlangıçta varolmak bakımından verili bir mantıksal bölgede ortaya çıkabilir. Varolma alanı varolanların bulunduğu ya da kılgılandığı alan olmak bakımından bir işleyişler ve ilişkiler mantığı alanıdır. Her varolan çoğulunda –ve

daha açık biçimde de canlılarda- bu ilişkiler mantığı bir tekil varolan bakımından bir aşkın mantık olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, ilişkili açılımsal bir işleyiş olarak ifade ettiğimiz ve varolanın temelini ve dişilliğini garanti altında tutarak varoluşunu sürdürmesindeki içkin mantığın bu işleyişinde kendisini gösteren ilişkililiğin kendisi bir ilgili açılımsal olarak bir çoğul örgüdür ki, buradan da, varolanın içkin mantığının işleyişinde ortaya çıkan bir aşkın mantıktan söz edilebilir. O halde, bir varolanın ortaya çıkmasının mümkün alanı olan varolma alanı zaten konu olan tekil varolanın ortaya çıkışında verili bir mantık alanıdır ki, bu, konu olan tekil varolan bakımından verili aşkın mantıktır. Bu durumda, tekil varolanın ortaya çıkmasında kendisine verili mantık alanı ile bu tekil varolanın kendi içkin mantığıyla varoluşunu sürdürmesinde kurulan aşkın mantık birbiriyle uyumlu mantıklardır. Kaldı ki, her tekil varolanın varolma alanına bu uyumluluğu, zaten, varolma alanındaki her tekil varolanı aşkın olan bir varolma mantığının bizzat kendisinin sürdürümüdür. O halde, bir mantıksal işleyişten bahsetmemiz halinde, ifade ettiğimiz her iki durum bakımından, -bahse konu olan mantığın ilişkililikleri ve dışsallığı bakımından-, tekil varolan açısından bir aşkın ya da çoğul mantık söz konusudur; tekil varolan böyle oluşa gelir. Bu ifadelere konu olan sözcük aşağıda verilmiştir:

-«Хабзэ: İfade ettiğimiz ve tekil bir varolanın içkin mantığının ilişkililik niteliği bakımından ortaya çıkan aşkın mantık dediğimiz şey ile bir varolma ortamındaki bir tekil varolanın varlığını sürdürmesine ilişkin içkin mantığına dışsal etken olan bu varolma ortamı ve ilişkileri mantığı da tekil varolanı aşkın olan mantıktır ki, her iki durum da bu sözükte ifade bulur. Bu ifadelerden olarak, bu sözcük her tür varolanın varoluşunu sürdürmesinde kurulan aşkın mantık ile tekil bir varolanın ortaya çıktığı varolma alanı ve varolanlar çoğulunun mantığını ifade edebilen bir sözcüktir. “Бзэ”nin ilişkiliğinde ortaya çıkan bu mantık (хабзэ), “бзэ”ye sahip olanların –yani, her varolanın- aşkın mantığıdır; varolmanın ve varolanlar çoğulunun mantığı olmak bakımından da, tekil varolana aşkın olan ve onun uymak durumunda olduğu bir üst mantıktır. O halde, bu sözcük her tür dil ve mantığın işleyişine ilişkin bir mantığı ifade eden bir sözcüktür.

-Çoğul mantığı anlamında ve söz konusu çoğulun bir insan toplumu olması ile “хабзэ” sözcüğünün insan toplumuna özelleşmiş olarak kullanımında, “töre, adet, gelenek, sosyal ve hukuksal ilişkiler” gibi olguları ifade eden geniş bir toplumsal mantığın ifadesi olarak karşımıza çıkar. Bu sözcüğün çoğul ilişkiler mantığı ifade etmesi noktasında insana ilişkin olarak özelleşmiş hali bir topluma ilişkin ilişkiler mantığıdır. Bir Adıge bakımından bu mantığın başlıbaşına “бзэ” kadar (dil ve mantık kadar) önemli olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, toplumda bulunmanın mümkünlüğü ile tarz ve mantığını ifade eden bu olgu doğuştan itibaren dil gibi öğrenilen bir mantıktır; bu ilişkiler mantığının tıpkı Adıgece gibi doğal ve kozmik oluşuma uygun bir argüman niteliğine sahip olduğu da ifade edilebilir. Tekil bir varolanın uymak durumunda olduğu dışsal ve çoğul mantık bir Adıge bakımından “хабзэ”dir. İnsanın varoluşu ve insan ilişkileri sürecinde oluşmuş olan ve toplum olarak yaşamak bakımından Adıge olarak uyum gösterilen varolma alanı “хабзэ”dır. “Хабзэ” Adıge varoluşu bakımından doğayı ve Tanrıyı onaylayan ve

onlarla uyumlu yaşamı mümkün kılan bir aşkın mantıktır. “Хабзэ” yasalarla ya da direktif ve tavsiyelerle kurulmaz ve korunmaz. Nitekim, onun yaşamın doğal pratiğinde ve kozmik oluş sürecinde kendiliğinden kurularak gelişen bir olgu olduğuna ilişkin Adıge atasözleri de mevcuttur: “Хабзэр унафэкIэ яухуэркъым (“хабзэ” “унафэ”yle kurulmaz)”. “Хабзэ” tıpkı “бзэ” gibi, kozmik ve doğal oluş sürecine uygun olarak insan toplumunun ilişkileri sürecinde bir arada yaşam alanı olarak oluşmuş bir toplumsal ve insani mantıktır. “Хабзэ” bir Adıge bakımından Adıge yaşamındaki varlığının sürdürümünde uyum gösterilmesi gereken bir üst mantıktır ve oluşan gelenekler ile her tür sosyal ve hukuki ilişkinin referansı ve kapsayıcısıdır.

*Bu ifadelerden olarak, “хабзэ” sözcüğü her tür varolmanın mantığını ifade decek şekilde dilsel işleyişte bulunur:

-«ЦIыху хабзэ: İnsan adeti, -mantığı-. Лъэпкъ хабзэ: Soy adeti, -mantığı-. Адыгэ хабзэ: Adıge adeti. Тыркуу хабзэ: Türk adeti. Абы и хэбзэжьщ мыр: Onun –değişmez- adetidir bu. Бзэ хабзэ: Dil mantığı, işleyiş usulü. Бзэм и хабзэ: Dilin mantığı, dilin işleyiş usulü».

-Bununla birlikte, “хабзэ” sözcüğü her türden çoğulun ilişkililiği ile her bir tekil varolanın varolmasına ilişkin olan içkin mantığın ilişkililikle açılınımsallığında ortaya çıkan aşkın mantığı ifade eder. O halde, dilsel kullanımda sadece insana özgü değil, “хабзэ”, mantıksal ilişkinin söz konusu olduğu her tür ilişkililiğe –ve çoğul ilişkiye- ilişkin olan bir mantıksal işleyiş ifade eder. Bu ifadeden olarak, bir varolanın içkin mantığının ortaya koyduğu aşkın mantık anlamında “хабзэ” o mantığın işleyiş usulünü de ifade edebilir; aynı şekilde, bir dilin de kendi içindeki işleyişinde bir usül vardır ve bu “хабзэ”de ifade bulur:

«Бзэ хабзэ: Dil mantığı, usulü. Адыгэбзэ хабзэ: Adıgece usulü, kuralı. Тыркубзэ хабзэ: Türkçe kuralı. Псэущхьэ хабзэ: Canlı mantığı, işleyiş yasası, geleneği».

*Bir ortaya çıkış noktasından itibaren yolda olmayı ifade eden “къэ” sesinin mantık ifade eden “бзэ” sesine önek olmasında ortaya çıkan ifade, ortaya çıkarak işlemeye başlamasına ilişkin ve orijinale uygun olan bir mantık durumunu ortaya koyar. Bu anlam temelinde de aşağıdaki ifadeler kurulur:

-«Къабзэ: Temiz. Iуэху къабзэ: Temiz iş. ЦIыху къабзэ: Temiz insan».

-«Къабзэу лэжьэн: Temiz çalışmak; İyi çalışmak. Къабзэу кIуэн: İsteye isteye gitmek; tıpış tıpış gitmek».

-«Гъэкъэбзэн, Къэгъэкъэбзэн: Temizlemek. ХэукъэбзыкIын (хэ-у-къэ-бзэ-ы-кIы-н): Bir şeylerin içinden bir şeyler temizlemek, ayıklamak. ЩIэгъэкъэбзэн: Bir şeyin altından temizlemek. ЩIэгъэукъэбзын: Bir şeyin altını temizlemek. ЩIэукъэбзыкIын: Bir şeyin altından bir şeyleri temizlemek».

-«Хуэукъэбзын (хуэ-у-къэ-бзэ-ы-н): Biri için bir şey temizlemek, soymak; Temizleyebilmek, soyabilmek Гъэукъэбзын: Üzerindekilerden temizlemek ve arındırmak anlamında “soymak”. Къэукъэбзын: Bir şeyi –başlayarak- soymak. Укъэбзын: Soymak. ТеукъэбзыкIын: Üzerindekileri soymak, çıkarmak, temizlemek».

*Bir şeyin temele ilişkinlikteki işleyişini ifade eden mantık, söz konusu şeyin anlamının bizzat kendisini ortaya koyar. Bu anlamda, bir sözcüğün sonuna

“бзэ” seslemi gelmekle, söz konusu sözcük anlamının bizzat kendisi ortaya konmakta olup, böyle ortaya çıkan ifadeler Türçedeki ses uyum tekararlı pekiştirme ifadelerini de karşılar:
«Езырыбзэ: Tıpkı kendisi, bizzat kendi. Ещхьыбзэ: -Birine- tam benzer. Ахэр зэщхьыбзэщ: Onlar tıpatıp birbirine benzer. Нэхубзэ: Apaydınlık. КІыфІыбзэ: Kapkaranlık. ЩІэрыпсыбзэ: Yepyeni. Къэбзабзэ: Tertemiz. Макъыбзэ: Tıpkı ses, bizzat sesin kendi».

*Mantık olarak ifade ettiğimiz “бзэ” sözcüğünün aynı zamanda dil anlamına da geldiğini ifade etmiştik. Nitekim, insanın çıkarabildiği ve canının bir devamı niteliğindeki seslerle kurulan bir mantık argümanı –insan bakımından- insana ilişkin olan en somut mantıksal argümandır. Bu anlamda, yukarıda verilmiş olan “бзэ” seslemi ile onun bulunduğu her sözcüğü aynı zamanda “dil” anlamında da okumak mümkündür. Aşağıdaki örnekler konuşma dili ile bir organ olarak dile ilişkin olan ifade ve sözcüklerdir:
-«Бзэ: Konuşma dili; Dil. Бзэгу: Organ olarak dil. Бзагуэ: Konuşma özürlü, ahraz. БзэмыІу: Dil uyuşmazlığı olan, dil bilmez».
-«Бзеин: Yalamak. Ебзеин: Bir şey yalamak. Къэбзеин: Bir şeyi yalamak».
-«Еубзэн: Birine güzel dil dökmek. Убзэрэбзэн: Güzel konuşmak; güzel konuşarak şakımak. Еубзэрэбзэн: Birine güzel sözlerle iltifatta bulunmak. Убзэрабзэ: Tatlı dil. Бзэрабзэ: Güzel konuşma, şakıma. Бзабзэ: Konuşkan, çenesi düşük».
-«Адыгэбзэ: Adıge dili, Adıgece. Тыркубзэ: Türkçe. Урысыбзэ: Rusça. Усэбзэ: Şiir dili. Хъуэхъуэбзэ: Methiye –dili-. Хъуэрыбзэ: İğneleyici –küfürlü- dil. ЩІагъыбзэ: Kodlu dil; ard anlamlı dil; farklı ya da ikinci anlamlı konuşma şekli. ЩэкІуэбзэ: Avcı dili. Гъыбзэ: Ağıt, tragedya. Гыбзэ: Beddua».

*Dişilin bir temel ve tözel olmasında, temelin işlerliğindeki süreklilik ya da yolda olmaklık “mantık” olarak ifade edilmektedir ki, “бзэ” bir şeyin yapısallığı ve işleyişi ile bizzat kendisini de ifade edebilme olanağındadır. Bir şeyin yapısına uygun olan bir şey tasarlamak, planlamak ya da biçmek de bu bileşik ses temelinde ifade bulabilmektedir:
-«Бзын: -Bizzat- biçmek. Бзэн: Biçedurmak. Бзыпхъэ: Biçilebilir; Biçmelik; Biçmeye uygun. ЩІэбзэн: Altına uygun hale getirmek, biçmek. ЩІэбзэ: Astar. Тебзэн: Üstüne biçmek. Тебзэ: Üst kılıf».
-«Дэрбзэр: Terzi».

“БДЗ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir ilgili açılınımsallık ifade eden “б” sesiyle bir atım ifade eden “дз” sesinin birleşmesinden ortaya çıkan “бдз” sesi ilgili açılınımsal olarak ortaya çıkan atımsal durumları ifade eden bir bileşik sestir.
-«Бдзы: Atım; örneğin odunların yarılmasında arasına atılan parça. Бдзын: Atım eyleminde bulunarak yapılan yarma işi. Бдзумэ: Bu yarma işlemde kullanılan çekiç».
-«Бдзанэ: Bedende ortaya çıkan ve biyolojik atımsal nitelikteki şişlik, çıban».

*Adıgecede “balık” cinsi bu ses anlamda ifade bulur. “Бдзы” sesinin yukarıda ifade ettiğimiz anlamı “ilişkili olarak ortaya çıkan sert atımsal”dır ki, bu bileşik sesin zamansal almasında ortya çıkan “бдзэ” seslemi “sert atımsal olan şey” ya da “bünyesinden söz konusu sert atımsal şeylerin çıktığı bir şey” anlamlarına gelir. İşte, balık cinsinin böyle bir bünyeye sahip olan bir şeyden türediği, açıkça, balık cinsinin “Бдзэ-giller” olduğu ifade olunmaktadır. “Бдзэ”nin kendisi de Adıgece bir balık cinsi adı olup, bu “mersin balığı”dır. Burada balık cinsinin mersingiller olduğu ifade olunmaktadır. Adıgece balık sözcüğünün kurgusu bize balık cinsinin kökenine ilişkin bilgi vermekte olup, onun mersin balığından türediğine ilişkin bir etimolojik bilgi ortaya koymaktadır. -Mersin balığının sırtında dinozorlara özgü dikensi atımların olduğunu fark etmek de mümkündür-:

-«Бдзэжьей: Balık; “Бдзэ жьей” (mersin balığından olan, mersin balıkgilleri) ya da “Бдзэжь ей” (eski ya da kronik mersin balığına ait olan) olarak ifade edilebilir. Бдзэ: Mersin balığı.».

-Ayrıca, aşağıdakiler de doğrudan “Бдзэ” temelinde ortaya çıkan balık isimleridir: «Бдзэгей. Бдзафэ. БдзафIэ».

“БГЪ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir dişil ses olan ve ilgili açılınımsal ifade eden “б” ses efektinin eyleme ve eylemin durmasına ilişkin anlamlar ortaya koyan “гъ-гъэ” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “бгъ-бгъэ” bileşik sesi ilgili açılınımsal olan bir eylem durumu ile bu nitelikteki bir eylemin durmasına ilişkin anlamlar ortaya koyar.

*Bir ilgili açılınımsal eylemin durması veya eylenememesi ile bir ilişkinin eylenememesi veya kesintiye uğraması bu bileşik ses anlamda ifade bulur:

-Bu anlamda, doğurgan bir eyleme sahip olan bir dişinin (б) bu eyleme (гъэ) olanağının durması (гъэ-ы: гъы) bu bileşik ses anlamda ifade bulur:

«Бгъы-э: Бгъэ: Kısır».

-Benzer şekilde, birine karşı yönelememek ya da açılamamak ile içinden gelmemek olarak ifade edilebilecek olan gücenme durumları da ilişkinin kısırlaşması durumları (бгъы-э: бгъэ) olarak aynı ses anlamda ifade bulur:

«Губгъанэ: Gücenim. Губгъанэ хуэщIын: Birine gücenmek. Губгъанэ къыcхуомыщI: Bana gücenme; kusuruma bakma. Игу ебгъэн: -Birine-gücenmek. Абы сигу ебгъащ: Ona gücendim».

*“Б” sesinin “eyleme” ifade eden “гъэ” sesiyle doğrudan birleşmesinde eylem yönünde açılınımsal olan bir ifade ortaya çıkar:

-«Бгъэ: Göğüs, böğür. Бгъэгу: Göğüs çevreni. Бгъэрыпхэ: Göğüse –örneğin atın-bağlanan göğüslük. бгъэIулъ: Göğüslük, önlük. БгъэIупхъуэ: Göğüs örtüsü, önlük».

-«Жьыбгъэ: Yel, rüzgar».

-Göğüs ve böğür bölgesine ilişkin eylemler de bu temelde ifade bulur:

«Бгъэдэувэн: Böğründe durmak, dikilmek; yanına dikilmek. Бгъэдэтын: Yanında durmak. Бгъэдэлъын: Yanında ya da böğründe yatmak. Бгъэдэсын: Yanında ya da böğründе oturmak».
-Göğüs ve böğür bir ön cephedir ki, bu yöndeki hamleler de aynı temelde ifade bulur:
«Бгъэрын: Öne ya da göğüs yönünden -göğsü siper ederek- hamle yapmak. БгъэрыкIуэн: Taarruz etmek; ileri atılmak, saldırmak. БгъэрыкIуэ: Mütearrız».
-Aynı bileşik ses anlam geniş göğüslü ve saldırgan bir kuşun da adıdır:
«Бгъэ: Kartal. Бгъэ шыр: Kartal yavrusu».

“БГЪУ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Б” sesinin bir varolanın kapsam ve yatağına ya da yuvarına ilişkin anlam ifade eden “гъу” sesiyle birleşmesinden “бгъу” bileşik sesi ortaya çıkar. Bu bileşik ses varolana ilişkin olan yatağın ya da yuvarın ilgili açılınımsal temeldeki durumunu ortaya koyar. Bu temelde oluşan anlamlar varolmaya ilişkin bir açılınım ve genişleme durumlarıdır.

*Aynı bileşik ses bir sayı ifade eder ki, sayma eyleminin ortaya çıkış temeli bakımından az olmayan bir sayıdır bu; bu sayı temel sayma eyleminde ortaya çıkan ve doğrudan kendine özelleşmiş halde adlandırılabilen en geniş kapsamlı olan bir sayıdır:
«Бгъу: Dokuz (9). Бгъуэ: Dokuz kez. Бгъурыбгъу: Dokuzar. Ебгъуанэ: Dokuzuncu. Ебгъуэнэрей: Dokuzuncusu, dokuzuncu kez».

*Varolanın yatağı ya da yuvarının ilişkili açılınımsallıkla ortaya konması olan bu bileşik sesin genişlik ya da darlık ifade edebileceği açıktır ki, bir şeyin mümkün genişlikte ortaya konması ya da serilmesi eylemleri de aynı şekilde ifade bulur:
-«Бгъузэ: Dar. Бгъуэ: Ötelenen (э) “бгъу” anlamında “geniş”. Жьабгъуэ: Geniş ağız. Пабгъуэ: Geniş burun. Губгъуэ: Geniş ve yayvan bölge anlamında “ova”. Губгъуэрыс: Ovada oturan, ovalı. БгъуэщIагъ, БгъуэнщIагъ: Bir geniş yuvar ya da oyuk olup, alt ya da iç bölge niteliği taşıyan anlamında “mağara”. Ныбгъуэ: Bıldırcın».
-«Убгъун: Sermek, yaymak. Иубгъуэн: Bir yere sermek, yaymak. Теубгъуэн: Üzrine sermek. ЩIэубгъуэн: Altına sermek. Алэрыбгъу: Sergi (kilim, halı vs.)».

*Bu bileşik sesin bir şeyin yuvarı ile ilişkili açılınımsal olan bir yan yuvarı da ifade etmesi mümkündür. Bu temelde ortaya çıkan eylemler de yan yuvara ilişkin eylemlerdir:
-«Бгъу: Yan yuvar, yan. Ибгъу лъэныкъуэ: Yan kısmı. Ижьрагъу: Sağ taraf. Сэмэгурабгъу: Sol taraf».
-«Бгъурысын: Yanında oturmak. Бгъурытын: Yanında ya da yamacında durmak. Бгъурылъын: Yanında ya da yamacında yatmak, bulunmak. Бгъурыдзын: Yanından atmak. Бгъурыдзэн: Yamacına atmak. Бгъурыхун: Yanından kovmak».

“БГ” БİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

İlgili açılınımsal ifade eden “б” ses efektinin bir aşırı kılgı durumunu ifade eden “г” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “бг” bileşik sesi, ilgili açılınımsal bir aşırı kılgı niteliği taşıyan şeyleri ifade eder.

*Bu ifadeden olarak, ilişkili olduğu yeryüzünden ortaya çıkan bir aşırı kılgı olan yükseltiler bu bileşik ses anlamda ifade bulur. Ortaya çıkan bu anlama ilişkin eylemler de aynı bileşik ses anlam temelinde ifade bulur:

-«Бгы: Tepe, yükselti, bel, dağ. Бгыщхьэ: Dağ başı, dağ tepesi. Бгы лъабжьэ: Tepe ya da dağ dibi, alt bölgesi. Бгырыс: Dağlı».

-«Бгынэн: Dağda bırakmak anlamında “terk etmek”. Бгынэжын: Bırakmak, erk etmek».

-«Бгыкъу: Dağ tepesi, bel çıkıntısı; Evin tavanını tutan kalas».

*Bu son örnekte ifade olduğu gibi, bu bileşik ses anlam bir şeyi ayakta ya da dik tutan ve bir yapının çökmesine engel olan şeyi de ifade edebilmektedir:

«Бгы: Bel. Бгырыпх: Bel bağlamaya yarayan şey anlamında “kemer”».

*Bir şeye ilişkin aşırı bir öfke de bu ses anlamda ifade bulur:

«Бгэн: Beddua etmek. Ебгэн, Ебгын: Birine bedduada bulunmak».

“БЖ” BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

“Б” ses efektinin en hızlı ve kesintisiz işleyişleri ifade eden “ж” sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan “бж” bileşik sesi bir şeyle ilişkili olan hızlı işleyişleri ifade eder. Bu anlamda, bir varolana ilişkin olan ve fakat ona temas etmeyecek tarzda bir işleyiş niteliğine sahip olan sayı ve sayma eylemleri bu bileşik ses anlamda ortaya çıkabilecek ifadelerdir. Bu ifadelerden olarak da, bu bileşik ses temelinde ortaya çıkan ifadeler tümüyle sayı, sayma ve saymaca olan anlamlar ortaya koyar.

*Bu bileşik sesin bir sayı ortaya koymasına ilişkin ifadeler şöyledir:

«Бжын: Saymak. Бжэн: Sayadurmak. Бжыгъэ: Sayı. БжыгъэцIэ: Sayı ismi».

*Bir varolana ilişkin yuvar ifade eden ve bir yuva anlamının kendisinden doğabildiği ideal ve temel –bu ölçüde de soyut- olan “гъу” sesinin başa gelmesiyle bir sayım işlemini ifade eden bu “бж” ses bitiminde ortaya çıkan sözcük, öyle anlaşılıyor ki, zamanında “meydana gelecek olan şeyi bilen”i ifade etmekte ve “olacak olan şeyleri sayma” durumuna ilişkin bir anlam ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, söz konusu sözcük kutsal bir anlam ifade eder ve bugün de bu sözcükle anılan Adıge aile ismi ile gün ismi mevcuttur:

«Гъубж: Anlamını yukarıda ifade ettiğimiz bir Adıge aile ismi. Гъубж махуэ: Salı günü».

*Belirli bir mekana dahil olmayı sağlayan ve fakat belirlenmiş olan bu yer parçasına dahil olmamakla birlikte, bu belirli alana giriş çıkış aralığı olarak bırakılan yer, konu edilen bu belirli alana dahil sayılabilecek olandır:

«Бжэ: Kapı. Бжэкъу: Kapı kolu. Бжащхьэ: Kapı üstü. БжэIупэ: Kapı önü. БжэщхьэIу: Kapı giriş çıkıntısı. Бжэ къуагъ: Kapı ardı».

*Aşağıdaki sözcükler kapı ile onun yukarıda ortaya çıkış anlamına ilişkin örneklerdir:

-«Бжей: Kapı yapmaya yarayan ağaç ya da kapılık anlamında “çınar”. Бжэгъу: Kapı yapmaya uygun ve kuru ağaç direk çubuk».
-«Бжэмыш: Yiyeceklerin içeri girmesini sağlayan kapı işlevinde olan ve fakat kendisi yemlik olmayan şey anlamında “kaşık”».
-«Гъубжэ: Giriş çıkışı olan yuvar anlamında “orak”».
-«Гъуабжэ: Rengi geçmiş olan “boz, gri renk”».

*

Yukarıda ifade ettiğimiz şekilde, sayma etkinliğinin ilişkili bulunduğu bir şeye göre bir açılımsal niteliği bulunduğu ve bu niteliğinde de kesintisizlikle sürme işlemine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sayma etkinliğinin bu niteliği bakımından ortaya çıkan “sayı” sözcüğünün de bu nitelikteki bir ses anlamsal kurgu olduğu açıktır. Sayma etkinliğini ses anlamsal temelde ifade eden sayı (бжыгъэ) sözcüğünün bu niteliği yanında, Adıgecedeki her bir sayının da ses anlamsal temelde ve ortaya çıkışına ilişkin bir anlamı bulunduğu da açıktır. Saymaca anlayışımız ve kavramımıza karşın, sayı sözcüğü ve her bir sayı bu şekilde kendinde birer ses anlamsal ifadelerdir.

Sayıların her biri kendinde anlam ifade ederler ve bir “iligili açılım (б)” ile kesintisizlik (ж) niteliğinde işlem görmelerine ilişkin sayma işlemi (бжын) kapsamında olmak bakımından da, oluşun kesintisizliği ile generatik işleyişe ilişkin bir olguyu ortaya koyabilirler. Her bir sayı, sayıların sıralanmasına ilişkin yeri bakımından, bu niteliklerde bir ses anlamsal kurgudur. Başka bir ifadeyle, sayı sözcüğünün anlamsal niteliğinde sıralanan her bir sayı, sırasına uygun olan bir oluş ve varoluş biçiminin ifadesi olan bir sözcük olarak karşımıza çıkar. Bu ifade doğrultusunda, aşağıda, sayıların her birinin varoluşa ilişkin anlamı sayı sözcüğü olarak ifade bulan bileşik ses (бжын) anlamı dikkate alınarak irdelenmektedir:

-Başlangıçta “bir (зы)” vardır ve varlık birdir. Varoluş sürecinde bulunan her bir varolan da kendinde “bir”dir. “Bir” her şeyin başı ve kendindeliğidir. “Bir” teklik ifade eder; varolanların söz konusu olması noktasında da, her “bir” kendinde olmak bakımından, başkalarının bulunmasında ve kendinde başattır. “Bir” sayısı başat bir sayıdır; her bir başka şey “bir”e göredir ki, her şey konu olan bu “bir”den başlar. En genelinde de her şey “bir”dir ve kendinde “bir” olan her şey de bu “bir”e katılır. Tüm bu nitelikleri bakımından da, bir sayı olsa bile, “bir” sayısı sayıya gelen şeyi ifade eden sözcük başında yer alır.

-Her şey “bir”den doğarak ona katılır ki, birden (зы) ikinin (тIу) doğması da konu olan “bir” içinde içkin olarak gerçekleşen bir olgunun sonucudur. “Bir (зы)” içinde gerçekleşen içkin olgu (тI) birden (зы) ikinin (тIу) doğmasının gerekçesidir. İkinin birden doğmasına neden olan ve “bir” içinde gerçekleşen bu içkin güç bir çoğalmayı mümkün kılan içkin bir güçtür. İki (тIу) birdeki içkin gücün (тI) açılımsalıdır (у) ki, bu da ikinin (тIу) birden doğduğuna ve ona aidiyet ilişkisi içinde olduğuna ilişkin bir ifadedir. İkinin ortaya çıkmasıyla da açılımın ve çoğalmanın ilk adımı atılmıştır. Bir çoğalma “iki” ile mümkün hale gelmiştir. Çoğalma ile iki aynı şeydir; dilsel işleyişte yeri geldikçe de bu işleyiş karşımıza çıkar.

-“Bir”den “iki”nin doğmasından itibaren bir çoğalma başlamıştır. Birden ikinin doğması bir ilişki ve karşılaştırılabilirliğin mümkün hale gelmesidir. “İki”nin “bir”den doğuşu noktası “bir”e göre ortaya çıkmış olan bir açılımdır. Burada, ikinin ortaya çıkmasıyla birlikte, doğal olarak ve kendiliğinden üçüncü bir olgu kendisini göstermiştir. Burada, doğal ve kendiliğinden olarak bir varoluş sürecinin temeli atılmıştır ki, varoluş temelinin başlaması ikinin doğması noktasından itibaren başlar ve bu nokta üçün (щ) kendiliğinden kurulması noktasıdır. Gelinen bu nokta itibariyle, varoluş temelde bir üçlü unsur olarak karşımıza çıkmıştır ve üç (щ) varoluşun mümkün temeli olarak kendisini göstermiştir.

-Varoluşun mümkün olmasının temeli olan üçün (щ) ortaya çıkmasından itibaren varoluş bir süreç olarak mümkündür ki, üçü izleyen bu adım dörttür ve yatak ya da beslenim (пI) ile olgunluk (лI) ses anlamlarının bileşimidir (плIы). Bir varoluş temelinin atılmasından itibaren (“щы”den itibaren) varoluş için bir besleme yatağı (пI) ortaya çıkmıştır ki, varoluşun sürekliliği bakımından bu olgu bir olgunluk (лI) temelidir ve bir temel adımdır. Burası varoluşun sürekli beslendiği bir yataktır artık ve buradan itibaren, bu yatakta –varoluş yatağında- varolanlar beslenerek gelişir; dördün mümkün hale gelmesinden itibaren varolanlar ortaya çıkar. Her varolanın beslendiği bir varoluş temeline (щ) sahip olması noktasından itibaren, -varolanlar bakımından bir yatağın ve temelin (пI) söz konusu olması noktasından itibaren- varoluşun sürekliliği garanti altındadır; varoluş olgun (лI) bir temel (пI) niteliğe kavuşmuştur ki, varolanlar burada beslenir (плIы). Burası birden (зы) itibaren ortaya çıkan oluş sürecinde kendisini gösteren “dört (плIы)”tür. Varoluşun temeli olarak ifade ettiğimiz “щ”nın varoluşa gelmesi de onun yuvalanımı (щыгъуэ) noktasında mümkündür ki, burası da “щ”nın varoluşa gelmesinde üçün (щы) izlediği bir aşamadır. Bununla birlikte, varlık (щ) zamanla ve belirli bir zaman (Iэ) için varoluş kazanmaktadır ki, varoluşun ve her bir varolan bakımından bir temel boyutun dördüncü bir boyut olarak zaman olduğu da bilinir. Bu ifadelerde de izlenebileceği gibi, varoluş süreci dördüncü adımla ya da boyutla mümkün ve garanti altındadır. Dört sayısı bu bakımlardan dört dörtlük durumu ifade eden bir sayıdır; o, doğrudan bir bütün olarak algılanan en yüksek sayıdır da.

-Bir varoluş temelinin (щ) atılması ve varoluşun garanti altında bulunması (плIы) noktasından itibaren, varolanların oluşu garanti altındadır. Bu garanti altındaki işleyiş de, varoluş yatağının kurulduğu (плIы) noktadan itibaren gerçekleşen bir aşkın güç (т) olarak sürme ve devam etme (ху) olgusudur (тху). Varlığın görüye çıkması ve varoluşun mümkün olmasından itibaren, bu olgular her bir varolan şeyde aşkın olarak sürer ki, varoluşa ilişkin bu adım, aşkın bir süreç olarak “beş (тху)”te ifade bulur. Bununla birlikte, bir sayma etkinliğinin, bir beslenim temeli ve olgunluğunu ifade eden dörtten sonrasına geçmesi de bir güç inayetinde sürme etkinliği olsa gerektir: Bir dört dörtlük yapıdan ve bir bütün olarak algılanan dörtten fazla olan elemanların bir bütün olarak doğrudan algılanma ve sayılabilmesi de mümkün değildir ki, böyle bir grup elemanın sayılması dörtten itibaren ayırmayı gerektirir; bu olgu da “т” ses anlamı katkısını –efektini-

gerektiren bir işlemdir ve dörtten çıkarak sayma işleminin mümkün hale gelmesi de böyle başlayayıp sürebilir (xy).
-Böylelikle varoluş süreci bir aşkın güç inayetinde de garanti altındadır ve bir temele oturmuştur. Her varolan bakımından bir temel söz konusu olmuş ve varoluş süreci varolanların da ortaya çıkmasıyla garanti altına alınmış bir süreç olarak bir bakıma tamamlanmıştır. Bu durumda, varolmanın çoğalması olarak varolanların bulunduğu bir sistemden söz edilebilir ki, bir sistem olarak bir koordinat sistemi kendisini gösterir. Bu sistemin temeli ve referansı bir ordinattır ki, bu, -ilişkili bir açılımın (б) kensintisizliğindeki bir generatik (ж) süreç olan sayma etkinliği (бжын) bakımından- altıncıdır ve "хы" ses anlamında ifade bulur.
-Bu süreç bir varoluş süreci olmak bakımından bir bütündür ki, ilgili açılımsal (б) nitelikteki bir kesintisiz generatik (ж) sürecin tamamlanmış olması bir yedinci adımdır; ilgili açılınımsal (б) tamamlanmışlık (лы) yedi (блы) ifade eder. Yedinci adım, yukarıdaki süreçte ifade bulan varoluş sürecinin tamamlanmış bir periot olduğunu ifade eder. Bir varoluş sürecinin bir periyodunun tamamlanıp ete kemiğe bürünmüş (лы) hali yedinci adımdır. Bu adımdan itibaren gerçekleşecek olan oluş süreci yeni bir periyotun başlaması anlamına gelir, yeni bir kılgıdır ve yedinci adıma kadar işleyen sürecin bir ilk kılgısal periyot olarak temelde bulunmasında, aynı sürecin tekrarı niteliğindedir.
-Bir varoluş sürecinin ortaya çıkarak bir temele oturması ile ete kemiğe bürünmesinden itibaren bu bütün ya da bloktan çıkmak ve yeni bir kılgının kendisini göstermesi sekizinci adımdır (и). İlk periyot yedi adımda ortaya çıkmıştır ki, bunu aşmak ve yeni bir kılgıya başlamak sekizinci adımdır. Sekizinci adım, ortaya çıkmış olan ilk periyotun temel olması koşulundan itibaren başlayan yeni bir kılgısaldır; temelinde yedi aşamalı bir periyotun bulunması koşulunda yeni bir başlangıç nitliği bulunmak bakımından "bir"e benzer bir olgudur; o, ifade ettiğimiz koşullar altında bir ilk kılgıdır. Başka bir bakıma da, ortaya çıkmış olan yedi tabakalı bir periyodun bir bütün oluşturmasında ve bir niteliği bulunmasında, sekizinci adım birden ayrılan bir adım olmak bakımından "iki" işlevine benzer bir işleve sahiptir. Nitekim, bir bütün ile "bir" niteliğinden itibaren gerçekleşen bir adımdır ve de bu adım, periyot olarak ikinci bir periyotun başlamasıdır.
-Sekizinci adım, söz konusu oluş sürecinin tekrarının başlaması olarak bir yeni aşma olgusudur ve yedinci adımda kendisini göstermiş olan bloktan çıkma adımıdır ki, bu blokun bir temel ya da idea olmasında işleyen dokuzuncu adım "бгъу"dır. Bir yedi tabakalı periyotun bir bütün ve "bir" niteliğinden itibaren bir tür tekrarı olarak bir kılgının yeniden başlaması olan sekiz (и) ikinin de işlevsel niteliğine sahiptir. Böyle bir kılgının (и) "iki"nin işleviyle kendisini göstermesi yanında, bir kılgının yeniden ortaya çıkmasından itibaren de varoluş sürecinin ikinci periyotunun temeli yeniden atılmıştır. Bu tekrar sürecinin sekiz ile başlaması, ikinin işlevinin de gerçekleşmesidir ki, artık üç niteliğine sahip olan bir sayının ortaya çıkması söz konusudur. Bu sayı dokuz sayısıdır ki, şu ortaya çıkmış olan ilk varoluş periyodunun tekrarı bakımından bir temel olan bir sayıdır dokuz (бгъу). Bu ifadeden olarak, ilgili açılınımsal temelde (б) yedi katlı olarak ortaya çıkmış olan bir varoluş yuvarının (гъу) ifadesidir ki, bu yuvarın temel olmasından

itibaren de, bu yuvarda kılgının sürmesi bir ilişkili açılımsal niteliğiyle varoluşun ikinci periyodunun garanti altına alınmasıdır.
-Böylelikle varoluşun ikinci periyodunun temeli atılmıştır ki, bu temelde eylenen ya da yapılan şey dokuzu izleyen adımdır. Yedinin ortaya çıkmasından itibaren bir temel ortaya çıkmış ve bir şey kılgılanıp tamamlanmıştır ki, bu mekan artık bir temel ve kılgı yeridir. Burada eylemek ya da yapmak on sayısının ses anlamında ifade bulur. Varoluşun yedili adımında ortaya çıkan periyodun kendi yatağında eyleme ya da yapma olgusu, ikinci periyot olarak varoluşun garanti altında olduğuna ilişkin bir ifadedir ve bu "пщIы" sayısıdır.

*Yukarıdaki ifadelerle kalınmayıp, sayılar ses anlamsal temelde muhtelif ilişkilerde ortaya konabilir. Bununla birlikte, yukarıdaki adımlar herhangi bir genetik karakterin sürmesi olarak da ifade edilebilir ve okunabilir. Böyle bir okumada, bir genetik karakterin olgunlaşıp ete kemiğe bürünmesi noktası yedidir. Bu noktadan itibaren kendisini gösteren yeni bir adım ya da aşama, konu olan genetik bakımından yeni bir kılgı olmak bakımından sekizinci adımdır.

*Bu ifade ettiğimiz genetik süreç bir genetik karakter bakımından bir olgunlaşma ve değişim ile yaşam süresine ilişkin bir okumadır. İfade ettiğimiz süreç bir kozmik ve doğal süreçtir ki, kozmik sürece uygun olarak ortaya çıkmış olan bir genin olgunlaşmasına ilişkin bir süreçtir. Diğer taraftan, kozmik oluşa uygun olmayan bir genetik kılgı da doğaldır ki, bu süreçle elimine edilir. Başka bir ifadeyle, bu yedili adımda ortaya çıkan sürecin bir genetik karakterin kılgılanım süreci olması yanında, benzer bir sürecin kozmik olguya uyumlu olmayan bir genetik karakterin yok oluş sürecinin de adımlarını oluşturduğunu ifade etmek gerekir.

*Bu ifadelerden olarak, bir genetik karakter yedi aşamada olgunluğa erer; aynı zamanda, bir genetik karakter yedi jenerasyon sürer. Bir genetik karakterin sekizinci jenerasyonda değişimi söz konusudur ki, bu, konu olan genetik yapı bakımından yeni bir kılgıdır. Diğer taraftan, yedi genetik aşamada oluşmuş olan bir genetik sentezin temel olmasından itibaren, onun bir tamamlanmış genetik olgunluk olmasında bu yedili genetik süreç dışındaki bir olgun genetik yapıyla birleşmesi uygundur ki, bu birleşme ile yeni bir genetik sürecin kılgılanımı sekizinci adım olarak kendisini gösterir.

"БЖЬ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Б" sesinin bulunulan zaman ve mekan dışında bir sürekli hareketi ifade eden "жь" sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan "бжь" bileşik sesi, söz konusu sürekli hareketin bir şeyle ilişkili olmasında ifade bulur. Bu bileşik sesi oluşturan seslerin nitelikleri bakımından ve özellikle de "жь" sesinin işlek ve çalışkan bir ses olması nedeniyle, bu bileşik sesin dildeki işlevi ile ortaya koyduğu ifadeler çoktur ve muhteliftir.

*Bu ifadeden olarak, bir şeye ilişkin olan hareketli durum ya da bir şeye bağlı olarak sürekli değişen şeyler bu ses anlamda ifade bulur:
-«Бжьы: Boyunduruk».
-«Ныбжь: Gölge; Yaş. Ныбжьэгъу: Yaşdaş, arkadaş».

*Bir şeye ilişkin nüfuz edici ve yakıcı olgu ve eylemler de bu bileşik ses anlamda ifade bulabilir:
-«Бжьын: Soğan. Бжьыныху: Sarımsak».
-«Ибжьэн: Yakıcı etkide bulunarak nüfuz etmek. Ебжьэн: Bir şeye yönelik yakıcı ve nüfuz edici etkide bulunmak. ТкIыбжь: Yakıcı ve tahriş edici etki, sirke etkisi. Бжьыбжь: Yakıcı ve tahriş edici etki».
-«Губжь: Kızgınlık, öfke. Губжьын, Къэгубжьын: Kızmak, öfkelenmek. Егубжьын: Birine kızmak, öfkelenmek».

*Boynuz kulağı geçer misali, bir canlıdan yavaş yavaş ortaya çıkarak büyümekte olup, bu olayın da bir süreklilik taşıdığını ifade edebileceğimiz boynuz ve tırnak gibi taraksı şeyler ile bunlardan yapılan malzeme isimleri de bu bileşik ses anlamda ifade bulur:
-«Бжьэ: Boynuz; Kadeh. Бжьакъуэ: Boynuz».
-«Бжьэмий: Boynuzdan yapılan üflemeli çalgı; genelde üflemeli çalgılar aynı sözcükte ifade edilir».
-«Iэбжьанэ: El tırnağı. Лъэбжьанэ: Ayak tırnağı».

*Burada, kimi malzeme isimlerine ilişkin bir etimoloji kendisini göstermekte olup, genelde kadeh ve tas niteliği taşıyan şeyler aynı ses anlamda ifade bulmaktadır. Bunun dışında, avuç içi de aynı ses anlamda ifade bulur:
«Iэгубжьэ: Avuç içi kadehi anlamında "bardak, tas". Iэбжьыб: Avuç içi».

*Yukarıda ifade ettiğimiz sözcüklerde bulunan bu bileşik ses güz ya da sonbahar mevsiminin de adını ortaya koyar ki, "гъэ"nın eyleme zamanı (махуэ) olan yaza (гъэмахуэ) ilişkin (б) bir geçme (жь) durumuna giriş (хьы-э) anlamında bir ifade olmalıdır:
«Бжьыхьэ: "бжьы"ye girmek (хьэ), gitmek anlamında "güz". Бжьыхьэпэ: Güz başı. БжьыхьэкIэ: Güz sonu».

*İlgili açılımsal temelde bir hareketliliğin ifadesi olan bu bileşik sesin oluşumunda yer alan seslerin niteliği bakımından, bu bileşik sesin muhtelif anlamları ortaya koyabileceğini ifade etmiştik ki, aşağıdaki gruplar buna örnektir:
-Bir şeye ilişkin olan bir hareket ve olguyu ifade eden bu bileşik ses, bir odak ya da merkezin dışında olup da ona göreli ve bağıl işleyiş niteliği taşıması anlamında bir şeyin alt tarafını da ifade eder:
«Лъабжьэ: Alt. Илъабжьэ: Alt taraf. Абы и лъабжьэр щIэхуащ: Onun altı –dibi- düştü. Абы илъабжьэм щIэтщ: Onun altında duruyor».
-Bir organizmanın işlevine bağlı olarak ortaya çıkan sıvının dışarı atılması da bu ses anlamda ortaya çıkan ifade örneklerindendir:
«Убжьытхын, Убжьытхэн: Tükürmek».
-Nüfuz edici ve yakıcı bir etkisi olmak nedeniyle olsa gerektir ki, arı da aynı ses anlamda ifade bulur:
«Бжьэ: Arı. Бжьэпщ: Ana arı. Бжьэ матэ: Arı kovanı –sepeti».

"БЛ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

"Б" sesinin olgunlaşmış olan bir organın üzerini saran ya da bir kütlenin üzerinde bulunan tabakayı ifade eden "л" sesiyle birleşmesinden ortaya çıkan

“бл” bileşik sesinin, bir şeyin ilgili açılınımsal olarak ete kemiğe bürünmüşlük deyiminde ifade bulan bütünsel ve tamamlanmışlık niteliğinde ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, bir kılgının ete kemiğe bürünerek olgunlaşmış olması ve bir varolan niteliğiyle ortaya çıkmasıdır. Bu bileşik ses anlam, bir şeyin iligili açılımsal (б) temelde tamamlanması ve ete kemiğe bürünmesi (л) olan seslerin anlamsal birleşimidir: “Бл” bileşik ses anlamının ifade ettiği şey, ilgili açılımsalın (б) bir olgunluğa erişip tabakalaşması (л) ve kronik hale gelmesidir.

Bu bileşik ses aynı zamanda bir sayının (7) da adıdır. Yedi sayısı bir bütünsel işleyişi ve bir tamamlanmışlığı -bir bütünsel blok- ifade eden bir sayı olmalıdır. Bir şey yedi sayısında tamdır ve tamamlanmıştır; yedi kez yapılan şey tamamlanmış ve kutsanmış bir iştir. Yedi sayısının bir tamamlanmışlık ve blok ifade etmesinde, onu izleyen sekiz sayısı (и) bir bütünü aşan bir anlam ifade etmelidir ki, sekiz sayısını gösteren “и” sesi anlamsal olarak tam da bir mekandan çıkma ile yeni bir kılgı ya da başlıbaşına bir kılgı ve mekansal ifade eden bir sayıdır.

“Бл” ses anlamında ortaya çıkan şeyin bir tamamlanmışlık niteliği taşıması, genetik süreç ile bir genin olgunlaşarak tamamlanması olgusudur da. Bir genetik tamamlanmışlık yedi (блы) aşamalı genetik kılgı sürecini izlemekte olmalıdır ki, bir gen bu süreç sonunda olgunlaşmakta ve tamamlanmaktadır. Buradan itibaren, söz konusu gen ya da genetik karakter kalıcıdır ve müteakip kılgının (и) süreç bakımından bir sekizinci adım olmasında, sekizinci kılgısal adım için bir temeldir. Bir genin ya da genetik karakterin yedi jenerasyonda olgunlaşarak bir temel olmasında, konu olan gen ya da genetik karakter müteakip kılgı için bir yuvardır (гъу). Buradan itibaren oluşacak olan genetik sürecin alt yapısıdır ve kalıcıdır; bu temelden itibaren bu kalıcılığın yeni biçimler kazanması söz konusu olabilir.

Kozmik varoluş süreci bir generatik süreçtir ve canlılık bakımından bu süreç genetik süreç olarak ifade edilir. Bu süreç boyunca, ortaya çıkan her bir kılgı sürekli kılgılanmaktadır ki, varoluş süreci böyle devam etmektedir. Kozmik süreç, bir genel varoluş süreci olmak bakımından, ortaya çıkan her bir kılgının kendisine uyumlu olması sürecidir; ortaya çıkarak kılgılanım sürecine giren her bir kılgı ve varolan bakımından tabi olunan bir aşkın generatik süreçtir. Başka bir ifadeyle, ortaya çıkan her bir kılgı kozmik oluş sürecine tabi olarak sürekli kılgılanmakta ve olgunlaşmaktadır; diğer taraftan da, aynı kozmik oluş süreci, -bir aşkın oluş süreci olmak bakımından- varoluşa uygun olmayan kılgıların da kendisine uyumlu hale gelmesi yolunda işlev gören bir süreçtir. Bu ifadeden olarak, -özellikle de insan dediğimiz varolanın varoluşundan da kaynaklı olarak- kozmik oluşa uymayan kılgılar mümkündür ki, böyle bir durumda, bu kılgının kılgılanım süreci kozmik süreç tarafından elimine edilerek kendisine uygun bir varoluş sürecinin idamesini garanti altında tutmakta olmalıdır.

Böyle bir olgu da yedi basamaklı bir genetik süreç izlemekte olup, canlıcı bir yapı bakımından bir olumsuz kılgının genetik varlığı yedi jenerasyon sonunda aşkın bir süreç olan kozmik oluş süreci tarafından elimine edilmiş olmaktadır.

Böylelikle, bir olumsuz kılgı elimine edilmekte olup, konu olan olumsuz karakterin yaşandığı genetik yapı kozmik süreç içinde arınmaktadır; bu arınma süreci yedi jenerasyonu kapsamaktadır. Elimine sürecinin bir kılgı (olumsuz da olsa) bakımından yok oluş süreci olduğu da açıktır ki, herhangi bir genetik karakterin (olumlu ya da olumsuz) yok oluş süreci de -onun yedi jenerasyonda kılgılanarak müteakip genetik süreç için bir altyapı niteliğinde kendisini göstermesi süreci gibi- yedi jenerasyonladır.

Bir genetik birleşmenin bir sentez oluşturma süreci yedi kuşakladır. Bu süreç bir olgunlaşma sürecidir ve olumsuzlukların da elimine edilmesi sürecidir. Birleşen genetik unsurların bir yeni genetik sentez ve bütün oluşturması yedi kuşak sonundadır ki, yedi kuşak sonrası, mevcut bulunan bu genetik sentez temelinden itibaren ve bunun bir temel olmasında yeni bir genetik kılgı ile yeni bir genetik sentez sürecinin başlamasıdır. Sayıların anlamlarında da izlenebilecek bir olgudur bu husus.

Bu ifadelerde kastedilen kılgının her tür kılgı olduğunu ifade etmek gerekir ki, biyolojik ya da psikolojik ve etik kılgı ya da davranışlar kendi alanlarında bir genetik süreç başlatmakta olup, bunun kozmik olguya uyumlu olması ölçüsünde, bu olgulara ilişkin canlıcı işleyiş süreci sonunda olumlu bir temel ortaya çıkmaktadır ki, gelecek kuşaklar bu temel üzerinde sağlıklı olarak gelişme olanağındadır. Olumlu genetik işleyişlerin gelecek kuşaklar için genetik bir altyapı niteliği kazanması yanında, olumsuz davranış ve düşünceler kozmik oluşun aşkın işleyişinde elimine edilerek ortadan kaldırılma sürecine girmektedir ki, bu süreç de yedi jenerasyon kapsamındadır. Başka bir ifadeyle, yapılan bir olumsuz davranış ve düşünce yedi jenerasyonda varlığını sürdürmekte olup, onların davranış ve düşüncelerini olumsuz –kozmik varoluşa uygun olmayan- tarzda etkilemektedir. Birinin yaptığı olumsuzluk yedi göbek boyunca torunlarından çıkmaktadır. Genetik olarak aldığımız olumsuzluklar ve sakatlıklardan yedi ceddimiz içinde sorumlusu aranmalıdır. Bununla birlikte, bir olumsuz davranış yedi kuşak tarafından aynen tekrarlanıyorsa, -başka bir ifadeyle- aktarılmış olan genetik karakterin elimine edilmesi yolunda insanın davranışlar geliştirmiyor olması ve o insanın yaşamda da o aktarımın aynen tekrarı yönünde davranış sergiliyor olması halinde, aktarılmış olan ve elimine edilmesi uzayan bir karakter söz konusudur ki, bu karakter genetik olarak kalıcı hale de gelebilir; bu durumda, böyle bir karakter sürekliliğinin yedi kuşağı aşması da mümkün olur!…

Öyle anlaşılmaktadır ki, genetik gelişim ve eliminasyon ile arınma süreci olan yedili sistemin, bir canlının genetik sağlığı ile gelişmişliğinin temelinde yatan bir genetik basamaklar süreci olmak kadar, bir genetik yapıdan bir üst genetik yapının ortaya çıkması bakımından bir temel kozmik olgu olduğu da düşünülebilir. Bu durumda da, evrim sürecinin böyle bir yedili genetik basamak sistemi sürecini izleyerek oluşabildiği düşünülebilir. Başka bir ifadeyle, arınma ve olgunlaşma süreci olan bu yedili genetik basamağa uygun bir süreç izleyen genetik yapılardan ortaya çıkmış olmalıdır daha gelişmiş olan müteakip genetik yapılar. Bu süreç doğada bir doğal seleksiyon süreci olarak işlemekte olmalıdır. Bu sürecin devamında ortaya çıkan kimi gelişmiş genetik yapılara sahip olan

canlılarda da bu genetik sürece ilişkin hafıza ile canlıcı güdüler oluşabilir. Daha da gelişmiş olan insan bu sürecin bilincine varmış olmalıdır ki, eski uygarlıkların yaşam biçimleri genetiğe ilişkin bilgilerinin varlığını göstermektedir.

Tüm bu ifadelerin temeli, "бл" ses anlamının Adıgecedeki varlığına ilişkindir. Bu bileşik ses anlamın dilsel ve toplumsal niteliği, Adıgecede ortaya çıkan ifade ve sözcükler ile yedi sayısının toplumsal çevrimdeki kullanımına ilişkin olgularda izlenebilir. Bu ifadeden olarak, yedi sayısının anlamı ile buna uygun olarak da kültlerde ona atfedilen tamlık ve bütünlük anlamları dikkate alındığında, bir genetik tamamlanmışlığın yedi kuşakta gerçekleşmekte olduğunu ifade etmek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle, genetik tamamlanmışlık yedi kuşak gerektirmekte olmalıdır ki, yedi kuşak dahilinde bulunanlar halen genetik olarak akrabadır. Birbirinden yedi kuşak uzakta olanlar ise artık genetik olarak birbirine yabancıdır; aralarında bir genetik ilişki yoktur. -Bu ifadenin, bulunulan jenerasyon bakımından bir ifade olduğu anlaşılırdır-. Genetik tamamlanmışlık ve olgunluk niteliği kazanmış olan iki farklı genin birleşmesi sağlıklı bir genetik birleşme olmalıdır; sağlıklı genetik gelişim ve gelişmiş genetik kuşaklar da böyle ortaya çıkıyor olmalıdır. Gerçekten de böyle olsa gerektir ki, evliliklerde gözetilen "yedi kuşak yabancı olmak" koşulu "uygun genetik partner" olasılığını garantiye alma işlevini yerine getiren bir önkoşul olmalıdır. Burada bilinen yedi kuşak içinde olumsuz bir kılgının elimine edilmesi süreci gözetiliyor olmalıdır. Bu nedenledir ki, böyle bir gelenekte garanti altına alınan "geçmişi belli olmak" koşulu da "genetik tamamlanmışlık ve olgunluk" olasılığını garanti altına alma işlevini yerine getiren bir tercih olmalıdır. Bunların gözetilmesi temelinde gerçekleştirilen eş seçme gelenekleri gelecek kuşakların genetik sağlık ve gelişmişliğini garanti altına almaya ilişkin olarak işlevsellik taşıyan eski insani geleneklerdendir. Adıge geleneği de böyledir. Yedi kuşak geçmişini bilmek Adıgelerde adeta geleneksel bir zorunluluktur ki, bu gelenek evliliklerde genetik akrabalık olasılığını da ortadan kaldırır. Elbette ki, evlenen iki taraf için de tümüyle böyle bir geleneğin izlenmiş olması koşulunda ancak iyi bir genetik partner seçimi ile bir genetik akraba ile evlenmeme olgusu garanti altında olabilir.

Yedi sayısına ilişkin örnekler aşağıdadır:

-«Блы: Yedi (7). Блэ: Yedi kez. Ебланэ: Yedinci. Еблэнэрей: Yedincisi, yedinci kez. Блырыбл: Yedişer».

-«Блыщхьэ махуэ: Yedi başı olan gün anlamında "pazartesi"».

*Bu bileşik sesin fiil formundaki ifadesi, bir tamamlanışlığın ve blokun kendisi olma eylem ve durumunu ifade ediyor olmalıdır ki, ötesine geçilmesi zor bir engel anlamı ortaya çıkar:

«Блын: Duvar».

*Bu bileşik sesin zamansal alması, söz konusu blok ve bütünün ötelenimini ifade eder ki, bütünsel olarak bir yayılma anlamı burada kendisini gösterir:

-«Блэн: Yayılmak; Işımak».

-«Къэблэн: Yayılmak; Işımak, aydınlatmak. ЗэщIэблэн: Kendi kendine ya da tümüyle yayılmak, gelişmek; Işımak, aydınlatmak».

-«Ублэн: Yayılma ve gelişmenin açılınımsal temelde meydana gelmesi anlamında “başlamak”. Къэублэн: Bir işi başlatmak. ЩIэублэн: İşi yapmaya başlamak. Пэублэн: İşin başına geçerek işe başlamak, işe girişmek. Пэублэ: Giriş».

*Böyle bir bütün ve blok ile böyle bir yayılma olgusunun bir aradalık ve yakınlık niteliği de olduğu anlaşılır şeydir. Bununla birlikte, yukarıda ifade ettiğimiz gibi genetik arkabalık “блы” kapsamındaki bir olgudur:

-Biriyle “блы” kapsamında olmayı (э) eyleme (гъэ) durumunda olmak, aynı genetik akrabalık kapsamında bulunmaktır:

«Благъэ: Genetik akraba. Блэгъагъэ: Akrabalık».

-Akrabalık bir kapsam alanında bulunmaktır ki, fizik yakınlık da bu anlam temelinden itibaren ifade bulur:

«Еблэгъэн: Yaklaşmak ve yanaşmak anlamında “buyurmak”. Къэблэгъэн: Yakına gelmek, buyurmak. Къеблэгъэн: Anlatıcı ya da referans mekanına buyurmak. Къеблагъэ: -Buraya- buyur. Неблэгъэн: Gösterilen yere buyurmak. Неблагъэ: -Böyle- buyur».

*Bir hat boyunca ilgililikle açılınım bir uzanıp gitme olgusu ifade eder ki, uzun şeyler de bu temelde ifade bulur:

-«Блэ: Yılan. Блэ шыр: Yılan yavrusu. Блащхъуэ: Boz yılan. Благъуэ: Büyük yılan, ejderha».

*Işığın bir varolandan itibaren ve ona ilişkinlikle açılımı ya da yayılımı bir “блэн” eylemidir ki, bu olgu, ses anlamsal temeldeki kurgusuna uygun bir olgudur. Bir varolanın (щ) ışıması (блэ) durumunun ifadesi, “varolanın varlığında (щ)” ifade edilmesi ile aynı zamanda konu olan ışımanın (блэ) “gerçekleştiği zamanda (щ)” ifade edilmesidir. Böyle bir olgu “щ-бл” ses anlamları temelinde kurgulanmış olan bir ifade olur. Böyle bir olgu, varoluşsal bir olgu olmalıdır; önemli bir olgu böyle “щ”nın başatlığındaki bir ışıma (блэ) olarak ifade bulabilir. –Bu ifadenin değeri için, konuyla ilgili olarak “щ”nın işlevlerini ve varolanlara ilişkin ifade mümkünlüğünü hatırlamak uygun düşer-. Böyle bir kurgu (щы-блэ) -yukarıda ortaya çıkan sözcüklerin temel alınmasıyla- üç yılan olarak okunabilmektedir ki, bu okuma doğru bir okuma değildir; nitekim, üç yılan Adıgece bir ifade olarak “блищ” şeklindeki bir ifade olur. Ancak, bu yanlış okuma da dahil olmakla birlikte, her nedense -dil dışı veya dikkatimizden kaçan başka nedenlerle olsa gerektir ki-, yıldırım “üç yılan” olarak simgeleştirilmiştir; yıldırımın simgesel ifadesi mitsel olarak “üç yılan” halindedir. Ancak, onun anlamı ve okunması bu ifadelerimizde açıktır:

«Щыблэ: Varoluşsal bir temelde (щ) ve de olayın gerçekleştiği bir zamanın (щ) ifadesinde ortaya çıkan ışıma (блэ) anlamında “yıdırım”».

*Bir uzun nitelik taşıyan insan uzuvları da bu bileşik ses anlamda ifade bulur:

«Блыпкъ: Yedi birleşim yeri ya da kol birleşim yeri anlamında “omuz başı”. Iэблэ: Kol. ЩIэблэ: Alttan gelen nesil, yeni nesil. Хьэблэ: Birbiriyle akraba insanların oturduğu yerleşim yeri, -köy-; Mahalle».

*Bu bileşik ses temelinde ifade bulan uzun ve uzanma anlamları yanında, aynı temelde ifade bulan kolların bedenin iki yanında olmasıyla da uyumlu olacak

şekilde, yana ilişkin olan uzanıp gitme eylemleri de aynı ses anlam temelinde ifade bulur:
«БлэкІын: Yanından geçmek. БлэгъэкІын: Yandan geçirmek. Блэшын: Yandan geçirip götürmek. Блэшэн: Yanaştırmak. Блэжын: Yanından koşarak geçmek. Блэхун: Bir şeyin yanından kovmak. Блэплъын: Bir şeyin yamacından bakmak. УблэрэкІын: Yana yatmak, devrilmek. ГъэублэрэкІын: Yana yatırmak, devirmek».

«Ф, ФІ, В» GRUBU TEMELİNDE OLUŞAN BİLEŞİK SESLERDEN SÖZCÜKLERE
(ФТ)

"ФТ" BİLEŞİK SESİ TEMELİNDE OLUŞAN SÖZCÜKLER:

Bir güç durumunu ve buradan da bir nitelik ya da derinin ortaya çıkmasını sağlayan "ф" sesinin bir dikey durum ile aşma ya da taşma anlamını ortaya koyan "т" sesinin birleşmesiyle ortaya çıkan "фт" bileşik sesinin bulunduğu sözcükler aşağıda verilmiştir:
-«Ифтын: Bir şeyden fırlayıp çıkmak. Хэфтын: Bulunduğu çoğuldan fırlamak, hızla çıkmak. ЩІэфтын: Alından ya da içeriden fırlayıp çıkmak. ЩІэцІэфтын: Altından ya da içeriden kayarcasına fırlayıp çıkmak».
-«ЦІафтэ: Pürüzsüz ve kaygan zemin, cavlak, capcavlak. И щхьэр цІафтэу яупсащ: Kafasını capcavlak kazıdılar».
-«Фты: Cinsel organ».

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BU ÇALIŞMA ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

BİRİNCİ KISIM
SÖZCÜKLER VE DİLSEL OLUŞUM SÜRECİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

SES ANLAMSAL DİL ÜZERİNE -VE KÖK KELİME DİLİ-

Seslerin anlamlı temel birimler olarak bulunduğu bir dil, ses anlamsal bir dildir…

Konuşma dili sözcüklerden oluşur ve sözcüklerin de temel elemanları seslerdir. O halde, konuşma dilinin en temel elemanları seslerdir. Konuşma dili anlam ortaya koyan bir işleyiştir ki, onun anlamlar ortaya koymasının temelinde sesler ve kullanılması yatar. Bu durumda, konuşma dilinin ortaya koyduğu anlamlar seslere ilişkin olup, dilsel anlamın oluşum ve değişimi seslere ilişkindir. Anlamın oluşumunun elemanları bizzat seslerdir ki, onun değişimi de seslerle mümkündür.

Bu ifadeler sesin dilsel işlevine ve anlamsal niteliğine ilişkindir; buna karşın, konuşma dilinin temel elemanları olarak ifade ettiğimiz seslerin bir dilde anlamsal öge niteliği taşımaması, söz konusu dilin ses dili olmadığının ifadesidir. Günümüzde çoğu diller bu durumdadır.

Esasen, konuşma dili insanın bir canlı olarak ve canlılığının bir devamı niteliğiyle ses yeteneğinin ortaya çıkmasından itibaren başlar ve çıkardığı seslerin kullanımı sürecinde oluşur ki, bu oluşum sürecinin dikkate alınması halinde, temelde seslerin anlamsız olması düşünülemez. Nitekim, her konuşma dilinin ses işlevsel olduğu açıktır ki, bir dilde seslerin bizzat anlam ve anlamsallar olarak bulunmaması halinde de, seslerin irregüler anlamsallar olarak konu edilen dilsel işleyişte varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir.

Bununla birlikte, -bir sürecin sonunda ve bir tür yol kazası sonucu olarak dilsel işleyişte seslerin anlamı belirsizleşmiş ve irregüler anlamsallar haline dönüşmüşse de-, seslerin bir araya gelmesiyle oluşan ses grupları kök kelime adı altında anlamsal bloklar olarak dilsel işleyişte varlığını sürdürmekte olup, önek ve soneklemlerle dilsel işleyiş mümkün hale gelmektedir. Bu nitelikli diller kök kelime dilleri olarak ifade edilir.

Bir ses dilinde ise, sesler temel birim anlamsal elemanlardır ve sözcüklerin oluşumunda anlamsal ögeler olarak vardır. Sözcükleri oluşturan temel elemanlar olan seslerin anlamsal ögeler ve birimler olması noktasında da, seslerin kendileri de genellikle birer sözcük hükmündedirler. Bu ifadeye uygun olarak, Adıgecede genellikle seslerin kendileri de birer sözcüktürler ki, bunlar ses anlamlar olarak ifade edilebilir. Doğrudan sözcük niteliği bulunmayan sesleri ses anlamsal olarak ifade etmek uygundur ve bunlardan her biri dilsel işleyiş sürecinde diğer seslerle birlikteliğinde anlamlar –sözcükler- oluşturur. Bu şekilde anlam ve anlamsal niteliği bulunmamakla birlikte, dilsel işleyiş sürecinde ve anlamların oluşumunda işlevsel olan sesler de vardır ki, bunları da işlevsel sesler

olarak ifade etmek uygun düşer. Sesler, ifade ettiğimiz sınıflandırmaya uygun olarak süreklilik ve kesintisizlik niteliğindeki bir düzende dilsel işleyişte bulunurlar.

*

Sesler, kendilerini bünyesinden çıkaran canlının bir devamıdır ve onun mantığı doğrultusunda kullanımı sürecinde seslerden kurulu bir dil ortaya çıkar…

Ses çıkarabilme özelliğine sahip olan canlı ya da insansı, canlılığının bir gereği olan bu sesleri, kendisinin bir canlı organizma bütünü olmasından itibaren, kendi iç olayının ve tespiti ile tepkisinin bir uzantısı olarak şu veya bu şekilde kullanmaktadır. Onun canlılığının bir içkin eylemi ya da organzimasında cereyan eden bir olay, söz konusu canlının bir uzantısı olan seslerde kendisini açık eder, gösterir. Bu anlamda da, sesler söz konusu canlının canlılığının bir devamıdır. Canlı organizmanın içkin bir eylemi ile organizasyonu ve tespiti ile tepkisi o organizmanın canlılığının bir gereği ve devamı olarak çıkardığı ses olanağında ifade bulur.

Bu noktada, ses kendisini çıkaran organizmaya bağımlı bir öge olarak, onun canlılığının ve açılımının bir devamı niteliği taşır. Bu yeteneğin kullanılmasına ilişkin bir düzenin kendisini göstermesi, ilgili mantığın işlemesi anlamına gelir ki, bu bir dildir, konuşma dilidir. Böylece seslerin kullanımıyla oluşan bir dil, canlının açılımının ve onun mikrokozmik yapısının mantıksal niteliğini taşıyan birim anlamlar ile anlamsalların işleyişi olarak oluşur. Seslerin bu şekilde canlı tarafından kendisinin bir unsuru niteliğiyle kullanılması sonucunda, seslerden kurulu olarak ortaya çıkan ve mikrokozmik argümantasyon niteliği taşıyan dil, ses dili dediğimiz şeydir.

Böyle bir oluşa sahip olan bir dil, yalnızca sesleri kendisinin bir devamı niteliğiyle ortaya koyan mikrokozmozun mantıksal argümantasyonu niteliğiyle kalmaz; nitekim, o da genel kozmozun bir devamı ve unsuru durumundadır ki, seslerin anlamsal ögeler olarak korunduğu bir dil, konu edilen mikrokozmozun kendi oluşum mantığının ve açılımının bağlı olduğu ve kendisinin onun devamı niteliği taşıdığı ve inayetinde ortaya çıktığı genel kozmozun mantığının da ortaya dökülmesi ve anlatımı niteliği taşır.

Ses anlam ve anlamsalların dilsel işleyişte oluşturdukları işleyiş ve argüman canlıcı bir nitelik taşır. Seslerin kendileri, ortaya çıkışlarına ilişkin bir anlam ve anlamsal ifade ederlerken, dilde seslerin kullanımı ile ortaya çıkan her bir sözcük kendisine özgü bir yapı olarak değerlendirilebilir. Nitekim, bir sözcük salt bir şeyi gösteren bir ses grubu olarak değerlendirilebilecek bir materyal niteliği taşımaz. Böyle bir dilin işleyişi canlıcı bir işleyiştir; sesler cansız materyaller olarak bir şeylerin salt gösterimi işlevini yerine getiren elemanlar olmadığı gibi, sesler arasındaki ilişkiler ve bileşebilmeleri ile bir araya gelerek yeni anlamlar oluşturmaları da canlıcı bir ilişkidir; onların ortaya koyduğu sözcüklerin dildeki işleyişi de bu ifadeler doğrultusundaki bir işleyiştir. Nitekim, sesleri kullanan yapı canlı bir yapıdır ve sesler bunun devamındaki bir argümantasyon niteliği ve mantıkla işleyiş kazanırlar. Sesten itibaren ifadelerin oluşumu süreci birbiriyle kopukluğu bulunmayan bir kesintisizlik sürecidir ve bu

süreçte oluşan yeni olgular ve ortaya çıkan her bir aşama da canlıcı ve kozmik bir işleyiş niteliğine sahiptir.

*

Bünyesinden çıkaran canlı özne tarafından sesin kullanılmasında oluşan kronik, dilde ses anlamdır; söz konusu ses anlamın buradan itibaren ve bu temelde dilsel süreçteki kullanımı anlamının genişlemesi ve çeşitlenmesine yol açar…

Bir canlıda doğal olarak ses çıkarma yetisinin kendisini göstermesinde, ortaya çıkan seslerin her biri söz konusu canlının canlılığın bir devamı olarak belirli bir nitelik taşır. Süreç içinde, böyle belirli bir doğal tepki temelinde ortaya çıkan belirli bir ses ya da seslemin kullanılması ve tekrarlanması belirli bir kronik oluşturur.

Bu tekrarlama ve kronik, sesin ortaya çıkış sürecine ilişkin bir kroniktir ki, başlıbaşına belirli şeylere ilişkinlik taşır; bu belirli ilişkin olma hali, giderekten söz konusu sese ilişkin anlamlar olarak ortaya çıkar: Bir sesin, canlılığın bir devamı olmak bakımından, -doğal olarak- bir şeye ilişkin olarak çıkarılması ile süreç içinde o sesin doğal olarak benzeri durumlardaki tekrarı, doğal olarak, o sesin niteliğine ilişkin olan bir durumun iminin tekrarıdır ki, bu tekrar bir "kronik" oluşturur. İşte bu kronik, söz konusu sesin imlediği anlamdır; dilsel olarak anlam dediğimiz şey seslerin kullanımına ilişkin kroniklerdir. Seslerin kroniği ses anlam dediğimiz şeydir ki, bu temelden itibaren kullanımı –süreç içinde- konuşma dili denen olgunun oluşumuna temellik teşkil eder.

Esasen anlam dediğimiz şey, daha başlangıçta canlıcı işleyişin bir gereği ve devamı olarak ortaya çıkan sesin niteliğinde vardır. Bir varolanın ortaya koyduğu sesin kendisi de bir varolan şey olarak, kendisini ortaya koyan varolanın içkin bir organizasyonu olup, o varolanın –ya da canlının- iç olayı nedeniyle ve teknik donanımının (ağız, diş, dil, geniz vs.) aracılığıyla biçimlenerek ortaya çıkar. Bir sesin, başlıbaşına bir varolan olmasında ifade ettiği şey, kendisinin ortaya çıkmasına neden olan varolanın bir içkin organizasyonudur.

Seslerin doğal sesleminde ve kullanımında oluşan kronikler, ilgili olduğu şeyi ifade eden anlamlar oluşturur. Devamında, ses gruplarının oluşturduğu kroniğin sözcük olarak tanımlanmasında, sözcüğün kullanımına ilişkin kronik, o sözcüğün anlamı olarak sabitlenir. Esasen, bir ses grubunun doğal olarak birden fazla şeyi imlemesi ve ifade etmesi söz konusu iken, kullanıma ilişkin olarak oluşan kronik o ses grubunun ifade olanağını sabitler, spesifikleştirir, anlamı tek kılabilir.

Bir ses bir organize şey olarak ortaya çıkmakta ve varolanlar alanında kendi başına bir varolan olarak işleyiş kazanmaktadır. Bir varolan olan bu ses dediğimiz şey, kendisini ortaya çıkaran varolanın bir ürünüdür ve ortaya çıkmasına neden olan organizasyona ve biçimlendiren donanıma ilişkin bir niteliğine sahiptir. Kendisinin oluşmasına neden olan iç organizasyon sesin anlamsal niteliğidir; ortaya bir ses olarak çıkmasında aracı ve biçimlendirici olan araçlar da sesin fonetik niteliğini oluşturur.

Bir sesin canlı organizma içinden ortaya çıkması, kendisini seslendiren organizmanın ses donanımının biçimlendirmesinde gerçekleşir; ama, daha başlangıçta bir organize şey olarak organizma içinde oluşmasına neden olan içkin olayın niteliğinin taşıyıcısıdır ses. Ve ses dediğimiz şey, seslendiren ses organlarının verdiği fonetik nitelikler ile en temelden oluşmasına ve ortaya çıkmasına neden olan şeyin anlamsal niteliğini taşıyarak bir varolma alanı olan ses kümesinde yer alan bir ses varlıktır. Bu durumda da, ilişkili olduğu şey, -kendisini ortaya çıkaran varolanın içkin organizasyonunda ilişkili olduğu şey- açıktır; o, ortaya çıkış nedeniyle ilişkili olarak bir şeyler ifade eder. İfade ettiği bu şey doğrultusunda, kendisini üreten canlı varlık tarafından kullanımı ile kullanımının tekrarında oluşan kronik, konu edilen sesin imlediği ya da ilgili olduğu şeydir ki, bu, söz konusu sesin anlamıdır deriz.

Böyle bir doğal süreçte bir sesin belirli şeyleri ifade ederek kullanılması bir ses anlamsal kullanımdır ki, bu giderekten bugün anladığımız anlamda bir konuşma dili haline gelir. Bir konuşma dili, bu şekilde ortaya çıkış nedenine ve niteliğine ilişkinliğini sürdürmesi temeline sahip ise, bir dil böyle bir arşive sahipse, konuşma dilindeki sesler başlıbaşına bir anlam –ya da anlamsal- ifade ediyor ve bu bakımdan da bir sözcük –ya da sözcüklem- hükmünde ise ve aynı anlam ya da anlamsallar sözcükler içerisindeki seslerde de kendisini gösteriyor ve bu anlamda da, sesler anlamsal işleyişini muhafaza ediyor ve sürdürüyorsa, burada bir ses dili söz konusudur.

Ses anlamsal bir dilin işleyişinde sesler temel ögelerdir ki, ortaya çıkışlarına ilişkin olarak doğal anlam ve anlamsal nitelik taşırlar. Bu temel anlamın dilin işleyişi sürecinde korunması söz konusu olabilir ki, bu anlamın temelliğinde dilin işleyiş sürecine bağlı olarak anlam genişlemesi olarak ifade edilebilecek bir süreç de yaşanabilir. Bir anlamın temelliği yanında, ortaya çıkan bir sözcüğün anlamına özelleşebilen ses anlam, dilin müteakip işleyişinde bu spesifik anlamı temel alarak işlemeye başlayabilir ki, buradaki anlam, aynı zamanda söz konusu sesin en başta temel dediğimiz anlam kapsamında olan bir anlamdır. Bir ses anlam temelinde gerçekleşen anlam çeşitlenmesi ve genişlemesi, böyle bir dilsel işleyişle gerçekleşir.

İşte, ses anlamsal olan ve seslerin ortaya çıkışından itibaren doğal ve kozmik işleyişe uygun bir oluşum sürecini izleyen ve temel kaybına uğramamış olan Adıgece böyle bir dildir. O, seslerin başlıbaşına anlamlı ya da anlamsal olmasındaki bir işleyişe sahiptir; anlama sahip olduğunu ifade ettiğimiz sesler bu anlama ilişkin olarak da bir sözcük niteliğindedir. Aynı zamanda, dilsel işleyişin ve dilin doğurgan sürecinin bir gereği olarak, sözcüklerin oluşumuna temellik teşkil eden seslerin işlev ve anlamları da, kurulan sözcük anlamına ilişkin olarak uyumlu bir şekilde temel anlamı çerçevesinde spesifikleşerek çeşitlenmekte ve çoğalmakta olup, mevcut ses anlam açınlanmakta ve genişlemektedir ki, bu doğurgan süreç sonucunda da bir sesin sözcüklerde bulunuşu genellikle bir anlam kompozisyonu oluşturmaktadır. Anlam kompozisyonu dediğimiz şey, bir sesin dilsel işleyişteki kullanımında anlam çeşitlenmesi ya da genişlemesinin sonucunda ortaya çıkan anlam bandı ya da marjının okunması ve açıklanmasına ilişkin bir

ifadedir; bir sesin anlam bandındaki spesifik anlamların birbirine göreliğinde ortaya konmasıdır.

*

Seslerin kullanımındaki kronik, kullanan öznede hafıza oluşturur ve bu hafıza dilin kullanımına ilişkin bilincin altyapısıdır. Ancak, insanın dil oluş süreci kozmik ve doğaya uyumlu bir süreç iken, bu süreçte oluşan hafıza sonradan nankörleşir, insan bilinci de şaşar sonraki süreçte…

Ses çıkaran canlının sesini canlılığının bir devamı olarak kullanması noktasında, sesin kullanımına ilişkin olan bir hafızası söz konusudur. Bu hafıza, sesin kullanım olanağının ya da bilincinin altyapısıdır. Böyle oluşan bir yapılanma, seslerin bilinçli kullanımı olarak, dilin işleyiş sürecinde öznenin durumunu güçlendirir ki, bilinçli bir tutum sözcük ve konuşma mümkünlüklerini geliştirir. Bu süreç, gelinen bir noktayı ve burada oluşmuş olan birikimi temel alarak gelişen bir süreçtir ki, buradan itibaren de öznenin bu bilinçli yapısı altında dilsel anlamda ortaya çıkan ilklerin de mümkün olması sürecidir. Bu sürecin temelinde doğal ve kozmik bir süreç yatmakta olup, dilin oluş sürecinin her bir aşamasında mevcut hafıza ve bilincin bu temeldeki işleyişi doğal ve kozmik mantık doğrultusunda yeni bir aşamayı mümkün kılar, yeni bir aşamanın temelini oluşturur.

Ancak, insan ve bilincinden bahsettiğimiz anda, onun varoluşu bakımından kozmik oluştan ipleri koparma olanağında olduğunu da dikkatten uzak tutmamalıdır. İnsanın her zaman buna temayül gösterebilmesi mümkündür. İşte böyle bir durumda insanın hiçlemesi başlar ki, oluşmuş olan bilincine karşın ya da tam da bu bilincin bir oyunu olarak, kozmik oluşa uyumlu bir süreçle oluşmuş olan dilin de bu köklerden kopması gerçekleşebilir.

Dilin oluşum sürecinin kozmik ve doğal bir süreç olması, bu kozmik ve doğal mantığın sesler ile ilişkilerinde tezahür etmesidir ki, böylece ortaya çıkan bir dil, onu konuşan insanın mikrokozmik yapısına ilişkin olmakla birlikte, aynı zamanda genel kozmik bir mantıksal argümandır. Bu ifadelerden olarak da, bu doğrultuda oluşan insan diline ilişkin hafıza ve bilincin de böyle bir argümanı temelinde bulundurduğu ifade edilebilir.

İnsanın varoluşu bakımından bulunduğu kozmik pozisyon, onun kozmik oluştan kopuk etkinliklere de girişebilmesini mümkün kılar ki, böyle bir kopuştan itibaren hafıza nankörleşmeye ve bilinç şaşmaya başlar. İnsanda kozmik oluşa uygun olarak oluşmuş olan bilinç, insanın kozmik pozisyonu bakımından, başlıbaşına işleyiş kazanabilme olanağındadır ki, insan hafızası tam güvenilir değildir ve bilinci de yanılgılardan münezzeh değildir.

Başka bir ifadeyle, kozmik oluşa uyumlu olarak oluşmuş olan insan bilincinin kendisinin insanı kozmik oluşta konu ettiğimiz pozisyona bizzat yerleştirmiş olduğunu da ifade etmek mümkündür.

Her durumda, insan oluşmuş olan bilinciyle vardır ve bilinci doğrultusunda davranmak ve etkinliklerde bulunmak pozisyonuna sahiptir. Böyle bir etkinliğin de bizzat bilincin kendisinin oluşumunun temeli olan kozmik oluş sürecini dikkate almaması ve kozmik uyumu gözetmemesi halinde de, insan

bilincinin mantıksal altyapısından ve aidiyetinden kopması sürecini getirir. Böyle bir süreçle de, insanın giderekten temel mantığını yitirebilme sürecine girebileceği anlaşılır bir olgudur. Başlayan böyle bir sürecin aynı zamanda dilin oluşumuna ilişkin temel alt yapısını ve ses anlamsallığını yitirmesi olgusunu da getirebileceği kolaylıkla ifade edilebilir.

Ancak daha en başında, konuşma dilinin oluşumu canlının ses çıkarma yeteneğinden itibaren başlayan bir süreçtir. Böyle bir süreç, doğal olarak canlının mantığının bir devamıdır; canlının mantığının devamı olarak seslerin işleyişi ile bu işleyişin canlının kendisinde oluşturduğu geri besleme bilgisi canlıda bir iz bırakmakta olup, bu iz hafıza dediğimiz şeydir. Bu hafıza oluşum süreci bir dil oluşum sürecine paralel gelişen bir olgudur ki, canlının canlıcı mantığının oluşturduğu ses olanağının canlıcılığın bir gereği ve devamı niteliği taşıyarak ortaya çıkmasının ardından oluşan geri besleme izi canlı organizmada söz konusu sese ilişkin bir hafıza oluştururken, canlı giderekten bu hafızadaki sesi de bir reorganizasyonla kullanım olanağı edinir. Ses kullanma bilinci budur ve bu bilinç dilin oluşum sürecindeki bir aktördür.

Bu süreç, doğal olarak kozmik gelişim ve açılımın bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan canlının mantığının bir devamı olarak, kozmik ve doğal bir mantığın da devamı niteliğindedir. Kozmik mantığın oluşturduğu canlının bir devamı niteliğiyle ortaya çıkan sesin söz konusu canlıda hafıza oluşturması ve buna uygun olarak da kullanılması süreci, bir bozulma ve temel kaybına uğramadığı sürece, bir kozmik ve doğal mantık argümanı niteliği taşır. O halde, böyle bir oluş temelinden kopmamış ve bu temel argümanda gelişmiş olan bir dil, kozmik oluşun ve doğanın tanığı ve onları varoluşunda ifade ederek ortaya koyan anlatıcıdır.

*

Ses anlamdan itibaren yapılanan bir dil sağlam bir yapıdır; onun değişim ve dönüşümü de kendisinin bu sağlam ve doğal zemininde gerçekleşir…

Bir ses dilinin işleyişinin ses anlamlara bağlı olması gerçeğinde, sesler çoğalma eğilimindedir ve yeni seslerin ortaya çıkması yönünde bir doğal iç dinamik ve gereklilik söz konusudur. Bu ifadeden olarak, ses anlamsal bir dilsel işleyiş, seslerin kullanımı sürecinde yeni seslerin ortaya çıkması yönünde gelişir. Bu, öncelikle tekil seslerin artımı olarak yeni ses birimlerinin ortaya çıkması temeline ilişkin bir eğilimdir ki, konu olan canlının bir insan olmasında, bu eğilim onun ses çıkartabilme kapasitesini doldurma eğiliminde olur. Bununla birlikte, mevcut seslerin birleşerek ve kaynaşık olarak sesleminde bileşik seslerin de ortaya çıkması söz konusu olur.

Ancak, ses birleşmeleri de birleşen seslerin anlamına ilişkin olarak gerçekleşen bir olgudur ve bu anlamda da her sesin birleşip yeni bir ses –bileşik ses- oluşturması söz konusu değildir. Şu halde, seslerin birleşebilmesinde ve yeni bir sesin –bileşik sesin- ortaya çıkmasında söz konusu seslerin birbiriyle ses anlamsal ve işlevsel temelde uyumu ve birbirini tamamlayıcılık nitelikleri onların birleşmeleri için temel bir olgudur.

Bununla birlikte, seslerin ardışık olarak gelmeleriyle bir ses grubunun bir dilsel ifade olması yönündeki bir dilsel işleyiş ve gelişim de söz konusudur ki, bu ses gruplarının kronikler oluşturması ölçüsünde ortaya çıkan anlam dilsel işleyişte kullanılmaya başlar; bu anlamı oluşturan ses grubu kroniği bugün sözcük dediğimiz şeydir. Görülmektedir ki, dilin oluşumunda ve gelişiminde doğal olarak ses anlamsallık ve işlevsellik temel bir olgudur; temelinden kopma olmadığı sürece, dilsel olarak bir kazanım olan böyle bir ifade olanağı kaybedilemez.

Böyle bir doğal süreçte oluşan ses anlamların temel olduğu bir dilsel işleyiş doğal ve sağlam bir yapıdır. Dilin işleyişi ile ifadelerin ortaya çıkmasında doğal ve temel anlamlar söz konusudur ki, sözcük ve anlamlar bu temelde ortaya çıkmak bakımından sağlam ve doğal yapılardır.

Bu bakımdan, dilin temel kaybına uğramaması halinde ve bir sözcük anlamının işlevselliğini kaybetmemesi halinde, o anlam ve sözcük dilsel işleyişte kolay kolay değişmez. Doğal nedenler ve dış müdahaleler dışında anlamsal ve sessel değişim ve kayıp göstermez.

Doğal nedenlerle ve dilsel işleyiş sürecinde kendisinde meydana gelen değişimler de dilde bir temel kaybı ya da ses anlamsal bir işleyiş kaybı göstermez; bu temelde ses anlamsal matesisin korunmasındaki bir işleyişle dönüşerek doğal değişim gösterebilir. Bu yapı, kök kelime olarak tanımlanan ve anlamsız seslerden oluşmuş olan sözcükler gibi kolayca değişim gösterecek bir yapı değildir. Bu bakımdan, ortaya çıkmış olan bir ses ya da bir sözcük, dilin işleyişinde temelinden bir kopma olmadığı sürece, ifade ve anlamsal varlığını, -bu ölçüde de ses ve sözcük varlığını- muhafaza eder. Böylelikle de, dildeki bir anlamsal aktarım, söz konusu sözcüğün ortaya çıkması noktasındaki kurgusu temelinde mümkün haldedir ki, böyle bir dil insan bilimleri ile yaratılış ve oluş bakımından önemli bilgilerin arşividir.

*

Ses anlamsal bir dilsel işleyiş bakımından konuşan özne ses çıkarabilme kapasitesini doldurma temayülünde olur; böyle bir dilsel işleyişte, seslerin değişim ve dönüşümü ile kaybolması doğal bir süreç olarak dilsel işleyiş kapasitisini koruma ve kaybetmeme zemininde gerçekleşir.

İnsanın canlılığının devamı niteliği taşıyan sesini adeta kendisinin bir organı niteliğiyle kullanabilmesi sonucunda ortaya koyduğu ifade mümkünlüğünü çoğaltma eğilimi, doğal olarak kendisini gösteren bir eğilimdir. İnsan doğal olarak ifade mümkünlüğünü artırma yönünde ses çıkarabilmeye ilişkin olan bir açılınım içindedir ve bu eğilim onun fizyolojik ses kapasitesini doldurma temayülündedir. Bununla kalmayıp, süreç içinde mevcut seslerin birleşimiyle yeni ifade mümkünlüklerini de doğal olarak zorlamaktadır ki, bileşik sesler dediğimiz ses anlamsal molekülleri buradan doğar.

Bir ses dilinin işleyiş sürecinde ses anlamsal atomlarının ve ses anlamsal moleküllerinin kullanılması süreci gelişirken, diğer taraftan, bu seslerin ardışık gelmesiyle oluşan ses grupları da yeni ifade mümkünlükleri olarak kendisini göstermekte olmalıdır. Bu süreç dilin oluşum ve gelişim sürecine ilişkindir ki, dilin temel elemanları olan seslerin anlamsal nitelik kazanması temelinde dilin

gelişimine ilişkin sürecin de temelidir. Bu bakımdan, burada ortaya çıkmış olan ses anlamlar –mümkün olduğunca-, dilin işleyiş ve gelişim sürecince korunarak kullanılacak temel anlam ve argüman niteliği taşır.

Dilin gelişiminde kendi ifade mümkünlüklerini azaltma eğilimine girmeyecek olan insan için, bu argümanın ve dolayısıyla seslerin azalmasına ilişkin bir eğilim düşünülemez. Bu ifadeden olarak da, insanın ses kapasitesinin fizyolojik nedenlerle değişmemesi halinde ve dilin gelişim olanağının kısıtlanmaması ve temel kaybına uğramaması durumunda, bir dilde ortaya çıkmış bulunan ve halen bir temel anlam ifade eden seslerin dilden kendiliğinden düşmesi ve kaybolması düşünülemez.

İnsan fizyolojisinin değişim gösterme süreci söz konusu ise, dildeki seslerin de ortaya çıkışından itibaren değişimi ve dönüşümü söz konusudur. Ancak, bu süreç dilin ses anlamsal temelini yitirmesi süreci değildir; ses anlamsal temelde dilin matesisinin kaybolmadığı ve korunduğu bir dönüşüm ve değişim süreci olabilir ancak. Bu süreç, dilde bulunan kimi seslerin telaffuz edilemez olması noktasına doğru gidiyorsa, bir canlıcı işleyişin ve gizil dilsel bilincin bir gereği olarak, bu sesin ortaya koyduğu ifade ve anlamın komşuluk ilişkisindeki bir başka ses ya da seslere aktarılması süreci de yaşanmalıdır. Böyle bir fizyolojik değişim süreci, başlıbaşına bir sese ilişkin anlamın dilde ortadan kalkması ve kaybolmasının nedeni değildir; dilde kimi seslerin ve ses anlamın kaybolma süreci genellikle dış etkenlere (yaşamın ve ifadenin kısıtlanması, dilsel asimilasyon vb.) bağlı olan bir süreç olmalıdır.

Seslerin dilsel işleyişte korunmasına ya da kaybolmasına ilişkin olan şey, daha çok, söz konusu sesin dildeki işlevi ve kullanım sıklığıdır. Bu ifadeden olarak, genel yaşamı ve gelişimi kısıtlanmış olan Adıgece şivelerinde kaybolma eğilimine girmiş olan sesler mevcut ortam ve yaşam koşullarında kendi ses anlamının kullanımı ile ifade olanağı azalmış ve kısıtlanmış olan, bununla birlikte de bulunduğu sözcük sayısı az olan seslerdir.

Adıgece gibi bir ses dilinde kaybolmaya yüz tutmuş olan seslerin farkedilmesi zor değildir. Nitekim, dilin ses anlamsal ve canlıcı işleyişinin bir gereği olarak, kaybolma sürecine girmiş olan seslerin ifade olanaklarının süreç içinde komşu seslere aktarıldığı da izlenebilir. Bir sesin dilde kaybolma sürecine girmesi halinde, o sesin anlamının ve dilsel işlevinin uygunluk ölçüsüne göre komşu seslere aktarılması süreci yaşanmaya başlar.

**

Dilde ses anlamsal işleyiş kaybı, dilde bir bölgesinin kaybıdır; dil oluş sürecinde temel işleyişin kaybıdır…

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bir dilde sesler canlı varolanla bağlantılı olarak ses kümesinde bulunan ses varlıklardır ki, canlının canlıcılığına ilişkin ifadeler ortaya koyarlar ve söz konusu canlı tarafından da böyle anlaşılırlar. Sesin, kendisini çıkaran canlı varolanla anlamsal bağlantısındaki bu varolması ses dilinde bulunan bir arşivdir.

Sesin anlamsızlığındaki bir kök kelime işleyişine sahip olan bir dil, sesin kendisini çıkaran varolanla –insanla- konu ettiğimiz bu anlamsal deneyimdeki

bağını yitirmiş olmak bakımından, canlıcı ve kozmik temelde sesin işleyişiyle oluşan dilin bu başlangıçtaki oluşum süreci ile buradaki aşamalara ve bu bölgeye ilişkin değerlendirilebilir olan bir arşive artık sahip olmayan bir dil olarak değerlendirilebilir.

Kök kelime, seslerin anlamsız kabulü altında bir araya gelmesiyle oluşmuş olan bir ses grubudur ki, bir dilin oluşum ve işleyiş sürecinin buradan başlatılması, seslerden kurulu olan bir dilde ses ile kök kelime arasındaki bir bölgenin karanlık olmasıdır, anlamsızlığıdır. Bununla da kalmaz, ses ile insan -ve önceli olan insansı- arasındaki ilişki ile bu bölgeye ilişkin arşivin kayıp olarak ilan edilmesidir.

Oysa, konuşma dili seslerden oluşur ve günümüzün konuşma dili seslerin insansı tarafından çıkarılabilmesinden itibaren kurulmuş olan bir yapıdır. Ancak, gelinen noktada seslerin anlamsızlığında ilan edilmiş olan kök kelime denen yapı ile insan arasında seslerin anlamlı bulunduğu bir dilsel yapı vardır. Diller bakımından bu ilan erken ve talihsiz bir ilandır.

Erken bir ilandır; nitekim, ifade edildiği şekilde herhangi bir dilde seslerin tam anlamsızlığı söz konusu değildir ve -ne iyi ki- diller henüz böyle bir aşamaya gelmemiştir. Bununla birlikte, konuşma dilinin kök kelimelerden oluştuğuna ilişkin bu ilan, bir genel dilbilimsel ilan olarak, dillerde ses anlamsal işleyişler üzerinde yorumların yapıldığı ve ses anlamsal işleyişlerinin söz konusu olduğu dillerin varolduğu bir zaman ve mekanda yapılmıştır.

Bu ilan erken ve yersiz bir ilan olmak yanında talihsiz bir ilandır da; çünkü, böyle bir anlayışın bilimsel olarak iş başına geçmesi, halen dillerde bulunan ses anlamsal köklerin karartılması ve kaybolmasına çalışır. Ancak, bu bilimsel işleyişin en büyük zararının da ses anlamsal dillere olacağı açıktır. Kök kelime kavramının dilbilimsel bir temel olarak ilan edilmesi, mevcut olan ses anlamsal köklerin dillerde bulunmasına karşın ve bu ilanı yapanların yanıbaşında ses anlamsal dillerin bulunmasına karşın yapılmıştır.

Kök kelime dili tanımlamasında ses anlamsızdır ve değerlendirme dışıdır; ve fakat, kök kelime seslerden oluşur. Seslerin anlamsız bir aradalığında ortaya çıkan kök kelime bir materyal niteliği taşımaktadır ki, böyle anlamsız ve cansız bir blok oluşturan kök kelime ile konuşma dilini oluşturan canlı (insan) arasında dilde canlıcı bir işleyiş olan ses vardır. Konuşma dilinin insana ilişkinliğinde, seslerin anlamsız bir aradalığındaki bir ses bloku olan kök kelime konsepti bakımından bir dilsel bölge kayıptır; antropolojik bir anlamsal bölge, ses anlam bölgesi kayıptır. Dilsel işleyişte seslerin anlamsal ögeler olarak bulunduğu bir dil vardır ve kök kelime olarak ilan edilmiş olan diller bakımından da geçmişte böyle bir dilsel işleyiş ve bölgenin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Bir dil olarak, kök kelime dilinin oluşum sürecinin önceli ses dilidir. Ses dilinde anlamlı ve anlamsal ögeler olan sesler dilde değer birimleridir. Oysa, kök kelime dilinde anlamsız kabul edilen ve kök kelime konseptinde değerlendirme dışı olan ses, dil oluşum süreci bakımından değerlendirme dışı bir bölgedir; kök kelime dili bakımından kayıp bir bölgedir. Kök kelime konseptiyle, dil oluş sürecinde ses anlamsal temel süreç değerlendirme dışı bırakılmış olup, geçmişe

ilişkin en temel dil oluş arşivi kayıp bölge ilan edilmiştir. Bu konsept altındaki diller, dil oluş sürecinin ses anlamsal işleyiş bölgesinin düzenli bir arşivine ve yeterli bir şekilde değerlendirmesine sahip olmayan dillerdir.

Elbette ki, bir kök kelime de seslerden oluşur ve seslerin anlamsız olmasına karşın seslerin işlevinde ortaya çıkan bir blok anlamdır. Bu blok anlam en azından seslerin irregüler anlamsal işleyişine sahiptir ki, bu bakımdan da, kök kelime dilleri seslerin anlamsal işleyişine irregüler olarak sahiptirler ve ses anlama ilişkin bir spekülasyonu bünyelerinde taşırlar. Bununla birlikte, çoğu kök kelime dillerinde yer yer ses anlamsal işleyişler ile ses anlamsal bloklar mevcuttur ki, bunun okunması da bir ses anlamsal dil penceresinden mümkündür.

Bu ifadelerden olarak, kök kelime dilleri de seslerin oluşumuna ve dilsel işleyiş kazanmalarına ilişkin olarak, en azından düzensiz bir arşive sahiptirler. Ancak, konu olan konseptin de önemli bir katkısıdır ki, bu arşivin değerlendirilmesi ve kullanımından uzaktırlar; sesten itibaren dilin oluşumuna ilişkin olan doğal ve kozmik sürecin dilsel işleyişteki izdüşümünü görmekten ve değerlendirmekten uzaktırlar.

Bununla birlikte, yapıları gereğince konu edilen değerlendirmeye eklemli dillerin daha yakın olduğu ifade edilebilir ki, bu dillerin işleyişleri bakımından, kök kelime dillerine göre konu ettiğimiz arşive girebilme olanaklarına daha fazla sahip olduğu ifade edilebilir.

Günümüzde kök kelime bazlı bir dilbilim söz konusudur. Bu dilbilimsel disiplinler, düşüncenin ortaya konması ile ifade biçim ve olanaklarını temel ve hedef alarak yoluna devam etmektedir. Bu, dilin işleyişini temel alan ve buradan da dilin açılımı doğrultusundaki bir güzergahtır ki, bu anlamda ve genel olarak insana ilişkin konuşma dili üzerine cümleyi odak alan bir genel dilbilim niteliği taşır. Genel dilbilim insan mantığı ve gelişiminin cümle odaklı olarak konuşma dili aracılığıyla aydınlatılması ve ortaya konması doğrultusunda işleyen bir dilbilimdir. Ancak, böyle bir genel dilbilimin tüm dilleri kapsamına aldığı söylenemez ve genel olarak insana ilişkin olan bir dilsel geçmiş ile konuşma dilinin sesle ve doğrudan insanla ilişkisini ortaya koymayı göz ardı etmekte olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, ses anlamsal bir işleyiş ve ses dili üzerine yapılacak olan bilimsel araştırmaların güzergahı, konuşma dilinin temeline ilişkin bir güzergahtır ve böyle bir yolculuk, konuşma dilinin kalbine yapılacak olan bir yolculuk niteliği taşır.

*

Ses anlamsal bir dilden kök kelime dillerine gidilen güzergah üzerinde eklemli diller vardır…

Esasen, bir ses diliyle kök kelime dili arasında, kök kelime temelli bir okumayla tanımlanmış olan "eklemli diller"in bulunduğu ifade edilebilir. "Kökün değişmeceli nitelik taşıması" olarak ifade edilen eklemli diller, kök kelime konsepsiyonu temelindeki bu tanımlamaya uygunsa, böyle bir dilsel işleyişin kök kelime ile ses dili arasındaki bir dilsel işleyiş niteliğini taşıdığı ifade edilebilir.

Nitekim, eklemli dillerin nitelendirilmesinde kökün değişebilirliği ifadesi, verili olduğu şekilde tanımlanan bir kök kelimenin, içindeki bir ses çevreninde

yeniden yapılanabilirliği anlamındaki bir değişmeceyi ifade eder. Bu, verili bir kök kelimede bulunan bir sesin yeniden değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkabilen yeni bir kök kelime mümkünlüğüdür; verili bir kök kelimede bulunan seslerin kompozisyonunun değişebilmesidir. Bu ifadeler, ses odaklı olarak ortaya çıkan yapılanmaları ifade eder ki, eklemli dillerin kısmen kök kelime dilleri ve kısmen de ses anlamsal diller olduğu ifade edilebilir.

Böylece, insanın kendi organizmasının bir devamı ve canlıcı mantığının bir argümantasyonu olarak işleyiş kazanan konuşma dilinin, ortaya çıkmış olduğu bu niteliğini ve epistemini koruması temelinde işleyiş niteliği bulunan ses anlamsal dilden itibaren ortaya çıkan konuşma dili farklılaşması ve mevcut dillere ilişkin dilsel işleyiş sınıflandırması, bir "ses anlamsal dil"den başlayıp, yarı ses anlamsal ve yarı kök kelime dili niteliği taşıyan "eklemli diller"den geçerek "kök kelime dilleri"ne uzanan bir farklılaşma sürecinin ifadesidir. Bu temelde de, dillere ilişkin olan üç işleyiş sınıflandırmasının söz konusu olduğu değerlendirilebilir.

Bu sınıflandırmada hiç şüphesiz sınıflar arasında tam bir kopukluk olduğu ifade edilemez. Yapılan sınıflandırmanın keskin hatlarla ayrılamayacağı ve bir sınıflandırmanın da kendi içinde tamamen homojen olmadığı ifade edilebilir. Bir sınıflandırmada bulunan diller arasında bir önceki ya da bir sonraki sınıfsal kategorideki işleyişe yakın diller olduğu gibi, kimi dillerin kendi sınıfının en uç ya da en merkezi örneği niteliğine sahip olduğu da ifade edilebilir. Bu anlamda, eklemli dillerin kimilerinin ya da kimi işleyiş bölgelerinin ses anlamsal nitelik göstermesine karşın, kimilerinin kök kelimeye doğru bir eğilim gösterebildiği; bununla birlikte, kimi kök kelime dillerinin de eklemli ve yarı ses anlamsal işleyişlere veya işleyiş bölgelerine sahip olduğu ifade edilebilir.

Halen mevcut olan diller bu şekilde sınıflandırılabilirse eğer, insanın konuştuğu diller geneli bakımından, konuşma dilinin sesten başlayan bir sürece ve argümana sahip olduğu ifade edilebilir. Bu süreç, insanın mevcut konuşma dilinin ortaya çıkış epistemini koruyan ses anlamsal dillerin varlığından başlayıp, seslerin işlevsel ve yarı anlamsal temeldeki işleyişi olan eklemli dillerden geçerek, ses anlamın kaybolduğu ya da belirsizleştiği ve ses bloklarının dilsel işleyişteki varlığında ifade bulan kök kelime dillerinin işleyişine varan bir süreçtir. Mevcut diller bakımından dil oluşumuna ve farklılaşmasına ilişkin böyle bir sürecin varolduğu ifade edilebilirse, mevcut ses anlamsal diller, eklemli diller ve kök kelime dilleri genel olarak günümüzdeki insan dillerinin işleyiş marjını oluşturmaktadır.

Tüm bunlara karşın, kök kelime konsepti ve seslerin anlamsızlığının ilanı ile buradan itibaren dilbilimsel disiplinlerin yoluna devam etmesi, dillerde seslerin anlamsal temelde araştırılmasının önünü kesen ve böyle bir işi bilimsel olarak gayrimeşru ilan eden bir olgudur. Daha başlangıçta böyle bir ilan, araştırılmış olan ve temel alınan dillerin kendi olası ses anlamsal işleyişini ve her dilde kendisini gösterebilecek olan ses anlamsal blokların kaybolmasını sağlayacak şekilde işlev gören bir ilandır. Kök kelime dili olarak ilan edilmiş olan diller bir yana, mevcut

ses dilleri de –bilimsel olarak(!)- kök kelime konsepti altında işleme tabi tutulmakta ve ses anlamsal kökleri süreç içinde ortadan kaldırılmaktadır.

DİLSEL İŞLEYİŞ SÜRECİ VE SÖZCÜKLERİN OLUŞUMUNDAKİ ANLAMSAL TABAKALAR

Ses anlamsal bir dilde şivelerin oluşumu sürecinde ses anlamsal marjın kullanım farklılıklarının doğması süreci önemli bir etkendir. Birbirine şive olan veya aynı kökten olan diller, en temel anlamların ifadesi bakımından birbirine yakın olan dilsel ifade ve sözcüklere sahip iken, yaşam tarzlarının ve çevresel koşulların değişimine paralel olarak birbirinden uzaklaşan ifadelerin ortaya çıkması süreci de izlenebilir…

Ses anlamsal bir dilin gelişim ve çeşitlenmesi ile ondan yeni şivelerin ortaya çıkması süreci, seslerin anlamsal temelden itibaren dilsel işleyiş sürecinde anlamsal çoğalma ve çeşitlenmeleri sürecidir. Bir ses anlam başlangıçta tek bir anlam ifade ederken, dilsel süreçteki kullanımında bir anlamsal marja sahip olmaktadır. Bir sese ilişkin anlamsal marjın kimi yerlerinin kimi gruplar tarafından daha yoğun kullanılmaya başlanması ile konu olan sesin anlamsal kullanımının ayrışması, dilsel şivelerin oluşum sürecine ilişkin bir detaydır ve önemli bir olgudur. Dilin oluşum sürecinde, konu olan bir sesin anlamsal olarak çeşitlenmesi ile yaşam ve çevre koşullarıyla farklı kullanım argümanlarına dönüşmesi şivelerin oluşum sürecine ilişkin bir olgudur. Bu ifadeden olarak, birbiriyle şive ve lehçe durumunda olan ya da ortak kökten gelen diller arasındaki ses anlamsal ilişki de böyle bir olgunun değerlendirilmesini mümkün kılar. Başka bir ifadeyle, birbiriyle şive veya köksel ilişki içinde bulunan dillerde bulunan ifade ve sözcüklerin en temel kavramlarda birbirine daha yakın ve ortak olmasına karşın, yaşam tarzı ve dış çevresel ifadelerde biribirinden daha uzak ve ayrışık olduğu ifade edilebilir.

Bu ifadelerin örneğini Ubıhça ile Abazaca ve Adıgece arasında görmek mümkündür. Bu konuda geniş bir değerlendirmenin gerekli olduğunu ifade etmek gerekir. Bununla birlikte, dilsel ifade ve sözcükler bakımından, varlıksal ve varoluşsal ifadeler ile yaşam bakımından temel olan dilsel ifadelerin, anatomik ve yakın çevresel ifadelerin bu dillerde ortak ve yakın ifadeler olduğunu belirtmek gerekir.

Bir ses anlamsal dilin değişim sürecinde şiveden itibaren aynı kökten gelen dil niteliğinin oluşumuna ilişkin bu olguya benzer şekilde, ses anlamsal marja ilişkin olarak ortaya çıkan sözcükler de farklı anlamsal değerlerdedir. Dilin işleyişinde ortaya çıkan şivelerin de temeli bu olgudur. Ses anlamsal işleyiş temelinde sözcüklerin ortaya çıkması, varlıksal ve varoluşasal niteliklerden itibaren başlayarak yayılan ve daha yüzeysel ve çevresel niteliklerin söz konusu olduğu bir süreçtir. Sözcüklerin oluşumu temel ve varlıksal anlamlardan başlayıp ses anlamsızlığa kadar varan bir nitelik marjına sahiptir. Bilinebileceği gibi, ses anlamsız bir sözcük ses anlamsal bir dilin işleyişinin dışına çıkan bir yapının ifadesidir. Bu ifadeden olarak, ses anlamsal bir dilin işleyişi ile bu işleyişin bitimi

belirlidir. Bir ses anlamsal dilin bitimi ya da ses anlamsallığını yitirmesi noktası, ses anlamsız sözcükleri doğurmaya başlaması noktasıdır.

İşte, aşağıda işlenecek olan konu, sözcüklerin anlamsal niteliğinde değerlendirilmesidir ki, sözcüklerin varlıksal anlamlardan itibaren varolanlara ilişkin anlamlar ifade etmeleri sürecine ilişkindir.

*

Adıgece sözcük oluşum sürecinde anlamsal nitelikler bakımından farklı dilsel işleyiş bölge ya da tabakaları söz konusudur…

Dilsel işleyişin ilk tabakası dilsel işleyişin çekirdek ya da merkezi işleyiş bölgesidir ve varlık ile varoluşa ilişkin ifadeler bölgesidir…

Adıgecenin işleyişi sürecinde ortaya çıkan sözcükler anlamsal nitelikler bakımından aynı değerde değildir ve sözcüklerin bu farklı anlamsal nitelikleri dilsel yapıda anlamsal tabakalar oluşturur. Dilsel oluş sürecini de ifade eden bu dilsel anlamların tabakalaşmasında varlık ve varoluşa ilişkin anlamları bulunan sözcüklerin dilsel yapının merkezi işleyiş bölgesinde kendisini gösterdiği ifade edilebilir. Bu merkezi işleyiş bölgesini izleyen tabakalaşma giderekten varlık ve varoluş anlamlarından uzaklaşan sözcüklerin ortaya çıktığı dilsel işleyiş bölgeleridir.

Seslerin canlı varlığın bir devamı niteliğiyle ortaya çıkışı ve canlılığının bir argümantasyonunu taşıyarak işleyiş kazanması bir dilin ortaya çıkmasının ilk adımıdır. Canlının oluşumuna neden olan ve bir varolan olarak canlının ortaya çıkışında taşınan mantık, ortaya çıkmış olan böyle bir dilde de taşınan mantıktır. Böyle nitelikle işlerlik kazanan dil, bu oluş sürecinde doğal olarak varolana ve varlığa ilişkin bir mantıksal argümantasyondur. Bu bakımdan da, bu nitelikte ortaya çıkan dilsel ifadeler varlık ve varolana ilişkin anlamlara sahiptir. Bu niteliğinden dolayı da varolanı varlığında ifade edebilmektedirler.

Sesler varlığa ve varolana ilişkin bir anlam ifade eden dilsel birimler olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan, sözcüklerin ortaya koydukları anlamlara dikkat edilirse, öncelikle ses anlam temelinde bir dilsel ifade ile seslerin bu temel anlamında bir araya gelişleriyle bir varolana ilişkin temel bir durumun ifade bulduğu söylenebilir. Bu temel anlamda ortaya çıkan dilsel ifadeler doğrudan felsefik ve ontolojiktir. Başlıbaşına ses anlamların bir sözcük olarak kullanılması ile bu nitelikli sesler temelinde ortaya çıkan sözcüklerin geneldeki çoğunluğunun böyle olduğu ifade edilebilir. Özellikle varlık ve oluşsal nitelikli birim seslerin başlıbaşına ortaya koydukları temel anlam ile bu ses anlamlar temelinde dilsel işleyişte ortaya çıkan ve özellikle ikili sesten oluşan sözcüklerin çoğunlukla böyle olduğu ifade edilebilir.

Dilin bu nitelikli ifadeler ortaya koymasında, dilde varlığa ilişkin anlamların ifade bulduğu bir merkezi dilsel işleyiş bölgesi oluşur, dilsel işleyiş çekirdeği niteliği taşıyan bir dilsel bölge oluşur. Burası, dilsel işleyiş bakımından bir temel bölgedir; burası, bu bölgenin oluşumuna temel teşkil edecek şekilde ortaya çıkmış olan ses anlamlar –tek sesli sözcükler- ile bunların birleşmesinde ortaya çıkan ilk ya da temel sözcükler bölgesidir. Bu bölge varlık ve varolana ilişkin dilsel anlamların bulunduğu bölgedir.

Bu bölge dilin işleyişinde bir çekirdek bölge ya da bir temel tabaka olarak ifade edilebilir ki, dilin açılımında ve müteakip işleyişi sürecinde kaybolmadığı ve dil bu temelinden kopmadığı sürece, başlangıçtan itibaren ifade ettiğimiz şekilde ortaya çıkan ve orjinalliğini koruyan varlık ve varolana ilişkin felsefik ve ontolojik ifadelerin yer aldığı bir dilsel işlerlik bölgesi olarak varlığını korur. İfade ettiğimiz ses anlamlar ile bunların oluşturduğu ve öncelikle ikili seslerden oluşan sözcükler bu bölgede yoğunlaşır; bununla birlikte, dilin işleyişindeki ileri aşamalarda da varlığa ve varolana ilişkin olarak ortaya çıkan yeni dilsel ifade ve sözcüklerin de bu bölgeye katıldığını ifade etmek uygun düşer.

Böyle bir bölge bir şeyin ses anlam temelinde doğrudan ifade edilebildiği bir dilsel tabaka olup, varolanı varlığında ifade edebilecek olan bir işleyişe sahip olmak bakımından, daha ötesinin ya da derininin söz konusu olmadığı bir çekirdek dilsel ifade bölgesidir. Burada, ifade ettiğimiz şekilde olaylar ses anlam temelinde doğrudan ortaya konmaktadır ki, etimoloji denen disiplinin ulaşabileceği bir bölge de değildir, etimolojinin konusu olamayacak kadar derin bir dilsel bölgedir.

Bu çekirdek dilsel bölgede oluşan ya da bu niteliğe sahip olan ifade ve sözcükler Adıgecede sayıca hayli fazladır. Dilsel ifade ve sözcüklerin çoğunun felsefik nitelikli ifadeler olduğunu söylemek uygun düşer. Doğrudan varlık ve varolana ilişkin ifadeler olarak dilde bulunan sözcüklerin yanında, Adıgece mitolojik kahraman isimlerinin de varlık ve varoluş ile ilgili ifadeler olduğu açıktır ki, bunların da ifade ettiğimiz bu dilsel işleyiş bölgesinde yer aldığını ifade etmek gerekir. Bu dilsel çekirdek bölgesinde değerlendirilebilecek olan bazı sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:

«Сын: Yanmaktan simgeye kadar varolana ilişkin bir işleyiş. Mitolojik kahraman isimleri: “Ис, Имыс, Уэзырмэс, Уэзырмэдж, Сосрыкъуэ”. Гу: Sürekli kılgısal olan ve kılgı alanı olan. Иджы: “И”nın kılgılanımı anlamında “şimdi”. Джын: Kılmak, müşahade etmek, etüd etmek. Удж: Kozmik kılgı anlamında “ritüel dans”. Щы: Varolanın varlıksal temeli olan ve “üç”. ЩыIэ: “Щы”nın bir zaman dilimindeki işleyişi olarak “var”. ЩыIэгъуэ: Varoluş. Щыгъуэ: Bir şeyin ortaya çıkması ya da ortadan kalkması noktasındaki ifade; “щы” yuvası (гъуэ). ЩIы: Yer. ЩIын: Yapmak. ЩIэн: Bilmek. Хъы: Temel, töz. Хъун: Olmak. Гупщысэ: Düşünce. Ужьыгъуэн: Açılınım halinde olmak. ТIыгъуэн: Çoğalmaya uygun hale gelmek, olgunlaşmak. Фыгъуэн: Varoluş gücünün yuvalanmış olarak kalması anlamında açılımsal olmaması durumu; kendi olumsuz enerjisinin etkisi altında kalmak; -potansiyel- kıskançlık halinde olmak. ЦIыху: Hiç süren anlamında “insan”. ЦIыхун: Hiç sürmek anlamı temelinde kurulan bir ifade olarak “bilmek, tanımak”...».

Bu dilsel işleyiş bölgesinde yer alan sözcükler genelde varlık ve varolmaya, kozmik oluş ile doğal varlıkların varolmasına, eylemlerin varlıksal temeline ilişkin dilsel ifadelerdir. Bu ifadeler ses anlamsal temelde ortaya çıkan ve olguyu başlıbaşına oluşu ve varoluşu temelinden ortaya koyan ifadelerdir. Adıgecenin işleyişi ses anlamsaldır ki, bir olguyu temelden itibaren ifade eder ve

bu bakımdan varolanı varlığından ifade edebilme özelliğindedir ki, bu olgunun tam olarak izlenebildiği bölge burasıdır.

Esasen, buradan itibaren ortaya çıkan diğer bir dilsel işleyiş bölgesi de temelde ses anlamsal ve varolanı varlığında ifadeye ilişkin işleyişe sahiptir. Ancak, bu ikinci dilsel işleyiş bölgesindeki sözcüklerin ifade ettikleri olguların kendileri konu ettiğimiz bu merkezi tabakada ifade bulmuş olan alanlara ilişkililik taşımak bakımından, artık varolanı doğrudan varlığında ifade ettikleri şekilde değerlendirilemezler; ortaya çıkmış ve tanımlanmış olan bir varolma alanına ilişkinlik taşırlar.

Adıgecenin işleyişi boyunca ortaya çıkan ifade ve sözcükler temelde ses anlamsaldır ve genel olarak ses anlamların varlık ve varoluşa ilişkin temel ifadeler olduğunu ifade etmek gerekir. Adıgece ses anlamlara dikkat edilirse, bu şekilde felsefik ve ontolojik olmayan ve sıradan bir olayın ifadesi olarak kendisini gösteren az sayıda sesin olduğu da farkedilir.

*

Merkezi işleyiş tabakasında ifade bulan varolma alanlarına ilişkin olarak ortaya çıkan sözcükler dilsel işleyişin ikinci tabakasını oluştururlar…

Yukarıda ifade ettiğimiz dilsel çekirdek bölgesine ilişkin ifade ve sözcükler bir varolanı, ortaya çıkmasını ve oluşunu ses anlamsal temelde en temelinden –yani, varlığında- ifade edebilmektedir. Bu dilsel işleyiş bölgesi varolanı varlığında doğrudan ortaya koyan dilsel ifadeler bölgesidir. O halde, burada bir varolan varlığında ve kendinde olarak ifade bulmuştur ki, kendinde bir varolan ya da bir varolma alanı ortaya çıkmıştır. Bir kendinde ifade olarak bir varolan ya da varolma alanının ifade bulması halinde de, artık kendisine ilişkin dilsel ifadelerin mümkün alanı ya da varolanların kılgılanım alanı da ortaya çıkmıştır. Bir varolma alanında ortaya çıkan bir varolan bu alana ilişkinlikle varolur; başka bir ifadeyle, bu varolanın ifadesi bu varolma alanının temele alınmasında ya da kastedilmesinde dilsel olarak ifade bulabilir. İşte, dilsel işleyişte böyle bir bölge, ifade ettiğimiz merkezi dilsel işleyiş bölgesini izleyen bir bölge ya da dilsel işleyiş tabakası olarak kendisini gösterir. Burada, bir dilsel ifade ses anlamsal temelde ortaya çıksa da, bir varolanı doğrudan kendi varlığında ortaya koyan bir ifade olarak değil de, ortaya çıktığı varolma alanına ilişkinlikle ifade bulur.

Seslerin genelinde temel anlamından itibaren oluşan sözcük anlamlarının temelde felsefik ve ontolojik anlam ortaya koymaları dışında, dilin işleyişinde oluşmuş olan bir alana ilişkinlikle bir dilsel ifade olarak kendisini gösteren sözcükler vardır. Bu sözcüklerin ses anlam temelinde işlerliği söz konusu da olsa, doğrudan varlığı ya da varolanın varlığını ifade eden sözcükler olmayacağı açıktır. Nitekim, felsefik nitelikli de olsa, oluşmuş olan ve mevcut bulunan bir alana ilişkin bir durumu ortaya koyar; başlıbaşına varlıksal bir durumu ya da bir varolanı varlığında ve bağımsızca ifade etmez. Böyle sözcüklerin mevcut olan ve bilinen bir temelden itibaren anlamlanması söz konusudur.

Çekirdek dilsel işleyiş bölgesinde olaylar varlıksallığında ve oluşunda doğrudan ortaya konabilmekte olup, herhangi bir varolan varlığında ifade

bulabilmektedir. Böyle bir temel işleyişle ortaya çıkmış ve başlıbaşına bir alan haline gelmiş olması halinde, bu belirli alana ilişkin olarak ortaya çıkan ifadeler bu ikinci dilsel işleyiş bölgesidir. Bu tabaka, sözcüklerin belirli bir alana ilişkinlikle ortaya çıkmasının söz konusu olduğu dilsel bölgedir. Bu durumda da bu bölge, bir sözcüğün ortaya çıkmasının temelinde bir nedensellik ve kökenselliğin söz konusu olduğu bir dilsel işleyiş bölgesidir. Bu nedenle de bu bölge etimoloji disiplininin araştırma alanına giren sözcüklerin de ortaya çıktığı bölge niteliğindedir.

Bu tabakaya ilişkin iyi bir örnek "хь" ses anlamının incelenmesinde kendisini gösteren her bir aşama ve alana ilişkin sözcükler olabilir. "Хьэ" sesleminin kendisi "insansı" anlamındaki bir ifade olup, bu anlam temelinde oluşan sözcükler etimolojik olarak insana ilişkindir.

"Хьэ" sözcüğünün dilsel serüveni uzundur ve bu konu daha önce işlenmiştir. Bu seslemin sonraki dilsel işleyiş sürecinde bu sözcük anlamı değişim geçirerek muhtelif anlamlarda kullanılmıştır ki, bu süreçte oluşan her bir aşama bu ses anlamın dilsel serüveninde ortaya çıkmış olan başlıbaşına birer alandır. Bu alanlarda oluşan sözcükler de konu ettiğimiz dilsel işleyiş tabakası bakımından örnekler sunar. Aşağıda "хьэ" sesinin dilsel kullanımındaki bir aşaması konu edilmekte olup, ilk tahıl olarak ifade edilebilecek olan arpanın adlandırılması ve buradan itibaren ortaya çıkan sözcüklere ilişkin örnekler verilmiştir:
«Хьэ: Арра. Хьэжыгъэ: Öğütülmüş "хьэ" anlamında "un". Хьэуазэ: "Хьэ"nın savrulması ve ayrıştırılmasından oluşan anlamında "saman". Хьэдзэ: -Bir- diş "хьэ" anlamında bir "dane". Хьэлывэ: Belli bir et kalınlığı bulunan ve kaynatılmış olan "хьэ" anlamında "börek". Хьэлыгъу: Belli bir kalınlıkta hazırlanmış olan "хьэ"nın kurutulması anlamında "ekmek". Хьэку: "Хьэ"nın içine alınmasını ifade eden "fırın"».

Gerçekten de, "хьэ" sözcüğünün bir tahıl adı olduğu ve buna ilişkin olarak da ortaya çıkan çalışma ve teknoloji alanı bilinmeseydi, yukarıdaki sözcüklerin birçoğunun ortaya koydukları ifadeler ses anlamsal olarak bilinmezdi. Bu durumda da, yukarıdaki sözcüklerin etimolojik temelinin "хьэ" olduğu da açıktır. O halde, bir temel anlam ve alanın ortaya çıkmasından itibaren kurulan dilsel ifadelere ilişkin olan etimoloji, bu dilsel işleyiş tabakasına kadar gidebilen bir kökene ilişkinlik bilgisi sunabilmektedir. Oysa, çekirdek dilsel işleyiş tabakası dediğimiz ve başlıbaşına bir varolanın varlığında ortaya konabildiği bölge, ses anlamın doğrudan okunmasında kendisini gösteren ve başka bir ilişkiliğin söz konusu olmadığı doğrudan ifadeler bölgesidir ki, etimoloji kavramından öte ve daha temel olan bir işleyiş bölgesidir.

Yukarıda verilen örneklere benzer bir başka örnek de, yine bir tahıl (darı) cinsi olan "ху" ile ilgilidir. Burada da bu sözcüğün bir tahıl anlamında kullanılmasından itibaren kurulan sözcükler söz konusudur ve bu sözcüklerin etimolojik temelinden bahsetmek gerekirse, bu etimolojik temel "ху" sözcüğüdür. Ancak, "ху" sesinin neden bu tahılı ifade ettiği konusu ayrıdır ki, bu, muhtemelen söz konusu tahılın yaşamın sürmesinde (ху) temel bir besin niteliğine sahip olması olabilir ya da söz konusu tahılın beyazlığı (ху) nedeniyle böyle bir ifadeyle ortaya

konmuş olabilir. Burada, dikkat edilirse, etimolojik temelden ötesini ses anlamsal temele ilişkin olarak değerlendiriyoruz. Nitekim "ху"nın bir darı cinsini ifade etmesi, temelde ve tam olarak etimolojik bir olgu gibi görünmemektedir. Ancak, etimolojinin her tür kökenselliği konu etmesi söz konusu ise, burada konu olan darının beyazlığı ya da yaşamı sürdürme niteliği de etimolojik nedensellik oluşturabilse bile, bu, etimoloji sınırlarını zorlamak olur. Tekrar etmek gerekir ki, varlıksal nitelikli dilsel ifadelerin ses anlam temelinde kendisini göstermesinde bir etimolojik olgu söz konusu değildir. "Ху" sesi temelinde ortaya çıkan sözcüklerden örnekler aşağıdadır:

«Ху: Darı. Хуғу: Darı içi. Хужьгъэ: Darı kabukları, atığı. ХупцIынэ: Hamur».

Etimolojik olguya ilişkin olan iyi bir örnek de domuz (кхъуэ) derisinin (фэ) kullanıldığı ürünlerin dilsel ifadesinde kendisini gösterir. Dahası, domuzun (кхъуэ) kendisi bir temel besin niteliğini ifade ettiğini söyleyebileceğimiz "кхъу" ses anlamı temelinde ifade bulmaktadır:

«Кхъуэ: Domuz. Кхъуафэ: Yalak; Tekne. Кхъуэфэжьей: Tekne, teknegiller. Кхъухь; Кхъуэхь: Temel besin olan "кхъу" taşımaya yarayan şey anlamındadır ya da birçok domuz derisinden imal edilmiş olan şey anlamındadır; büyük olasılıkla da her iki durumu da kapsayan bir ifadedir. Bu ifadelerden olarak, bu sözcük "gemi, vapur" anlamındadır».

Etimolojik olguya ilişkin bir başka örnek, insanın örtünmesine ilişkin olarak ortaya çıkan ve buradan bağlamak fiilinin de doğmasına ilişkin olan bir bileşik sestir. Bu ifadeden olarak, "п" ve "х" seslerinin bileşimiyle ortaya çıkan "пх" bileşik sesinin ortaya koyduğu olgu, ilgili sesin işlenmesinde görülmüştür ki, böyle bir olgu insanın muhtemelen ilkin örttüğü bölgelerin de dilsel ifadesini ortaya koyar. Böyle bir eylem "bağlama" sözcüğünün de ortaya çıkmasına etimolojik temel oluşturur:

«Пхэ: Kış. Пхэн: Bağlamak. Пхыр: Bağ, deste, demet».

Dikkat edilirse, bir ses anlam temelinde bir varolma alanının ortaya konması -yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi- etimoloji konusu olan sözcüklerin oluşumunu mümkün kılar. Burada ses anlamların ortaya koyduğu varolma alanları, dilin merkezi işleyiş bölgesine ilişkin ifadeler olarak ortaya çıkarken, bu varolma alanları temelinde ortaya çıkan olgulara ilişkin ifadeler dilin ikinci işleyiş tabakasında yer alır.

Mevcudun ve verili olanın temele alındığı veya kastedildiği ve buradan itibaren de güncel işleyiş ve olguların ifadesinin yer aldığı bu dilsel işleyiş bölgesi dilsel işleyişte temel ve çekirdek bölgedeki ifade olanaklarından kopuk değildir. Dilin oluşumunda temelde yatan işleyiş müteakip dilsel işleyişten ayrı ve kopuk değildir; Adıgecenin işleyişinde kesintisizlik ve süreklilik söz konusudur.

Bu ifadeden olarak, bir sözcük bir alana ilişkin olarak ortaya çıkıyorsa da, bu ortaya çıkış felsefik nitelikli tanımlamalardan uzak değildir. Başka bir ifadeyle, bir alana ilişkin olarak ortaya çıkan bir sözcüğün oluşumu, o şeyin niteliği ya da oluş biçiminin tanımlaması olarak ortaya çıkan bir dilsel kurgudur. Buna ilişkin örnekler çok ve muhteliftir; aşağıdaki sözcükler bu anlamda ortaya çıkan olgulara ilişlin örneklerdir:

-«Удз: Açılımsal (у) atım (дз) olarak ortaya çıkan anlamında “ot”. Удз гъагъэ: “гъэ” inayetindeki (а) eyleme (гъэ) olan “удз” anlamında “çiçek”».
-«Бзиихy: Dişil (бзы) kılgı (и) süren (хy) anlamında “ıhlamur”. Кхъужь: Kronik (жь) temel besin (кхъу) anlamında “armut”. ХьэмкIутI: Bir tür “alıç”».
-«ЩIырыкIуэ: Yerin altından giden anlamında “yer elması”. Зэрыджей: Birbirine ilişkinlikle kılgılama niteliği bulunan şey anlamında bir tür “sarmaşık”. Щиху: Bulunduğu yerden yukarı (absissel) doğru süren anlamında “kavak”. Дэ: İçi olan anlamında “ceviz”. Дэжьей: İçi olanlardan ya da cevizgiller anlamında “fındık vs”. Джэш; Джэнш: Kılgılanmış –bakımdan ya da genetik işlemden geçirilmiş- olan ürün anlamında “fasulye”. Кугъу: Ağaç dallarında ortaya çıkarak onların kurumasına yol açan ve Türkçedeki “ökse otu”nu ifade eden bu sözcük “iç kurutan” ya da “özü kemiren” anlamına gelir».

Bu örnekler yanında, insanın kendi kullanımı ve yararı temelinde ortaya çıkan sözcüklerin de aynı dilsel işleyiş bölgesine ilişkin ifadeler olduğu söylenebilir ki, bunlara ilişkin örnekler aşağıdadır:
-«Шы: Götürgeç anlamında “at”. Вы: Çift sürmeye yarayan anlamında “öküz”. Хыв: Deniz öküzü anlamında “manda, camuz”».
-«Бжей: Kapılık malzemeyi kapsayan anlamında “çınar ağacı”. КIей: Çubukluk anlamında “dişbudak ağacı”. Уэздыгъей: Çıralık anlamında “çam ağacı”dır; ancak, “уэздыгъэ”nın kendisi “enerji (уэз) güneşi (дыгъэ)” ya da “enerji eyleyen şey” anlamında temel bir ifade olup, her tür aydınlatma ve ısıtma aracı için kullanılabilen bir anlama sahiptir».

*

Üçüncü dilsel işleyiş bölgesi ya da tabakası benzetme ve bilinen bir niteliğe kaydırma ile ortaya çıkan ifadeler bölgesidir ki, daha önceki tabakalarda ortaya çıkan ifade ve sözcüklerin kullanılmasıyla ortaya çıkan sözcükler bu bölgededir…

Bir alana ilişkinlikle ortaya çıkan dilsel ifadelerin bulunduğu ve örneklerini yukarıda verdiğimiz dilsel işleyiş bölgesini izlediğini ifade edebileceğimiz bir dilsel işleyiş bölgesi daha tanımlanabilir. Bu dilsel işleyiş bölgesi, bir bilinene kaydırma yoluyla ya da bir şeye özgü olan bir niteliğin referans alınmasıyla ortaya çıkan dilsel ifade ve sözcüklerin oluşturduğu dilsel işleyiş bölgesi ya da tabakasıdır. İkinci dilsel işleyiş bölgesinin belirli bir varolma alanının temel olmasında ortaya çıkan ifadeler bölgesi olmasına karşın, bu üçüncü dilsel işleyiş bölgesi bilinen bir varolanla ilişkilendirilmesi ya da bir varolanın niteliğinin referans gösterilmesi suretiyle oluşan ifadeler bölgesidir.

Bilinen bir şeyin referans alınmasıyla ortaya çıkan sözcüklere iyi bir örnek aşağıdadır:
«Нартыхy: Bilinen darının “хy” olmasında, ortaya çıkan bir başka darının iriliğini ifade etmek için, iri oldukları düşünülen -ya da bilinen- mitolojik öncüllerinin isimleri (Нарт) referans alınmıştır ki, bu iri darı “mısır”dır».

İfade ettiğimiz nitelikleri taşımakta olan sözcüklere ilişkin olan örneklerin genellikle ses anlamsal temelde oluşmuş olan sözcüklerin birleşmesiyle ortaya

çıkan bileşik sözcükler olduğu ifade edilebilir. Aşağıdaki örnekler böyle örneklerdir:
«Шхьэц (щхьэ-цы): Saç. Нэбжьыц (нэ-бжьы-цы): Kirpik. Набдзэ (нэ-бдзэ): Kaş. Нэгъуджэ (нэ-гъуджэ): Gözlük».

Burada renk isimlerini örnek olarak alırsak, dilsel işleyiş sürecinde oluştuğunu ifade ettiğimiz üç dilsel işleyiş bölgelerine ilişkin örnekler ortaya koyduğunu görebiliriz. Bu ifadeden olarak, temel renkler felsefik olarak ifade bulurken, bu temel renklerin bir alan olmasında, bu alanın kastedilmesinde ortaya çıkan yeni renksel ifadeler söz konusudur; bunun yanında, tali renklerin geneli bilinen bir şeyin renksel niteliği referans alınarak ifade bulmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi, temel renkler dilsel işleyişin çekirdek bölgesinde (birinci tabaka) yer bulan sözcükler olarak karşımıza çıkarken, bu temel renkleri temel alarak ortaya çıkan renksel ifadeler bir alana ilişkinlik taşıyan dilsel işleyiş bölgesindeki (ikinci tabaka) ifadelerdir; tali renkler ise, bir bilinene kaydırılarak ya da bir nitelik referans alınarak ortaya çıkan dilsel ifade bölgesinde yer alan sözcükler olarak karşımıza çıkar (üçüncü tabaka).

Aşağıda renklere ilişkin bu ifade sürecini gösterecek şekildeki sözcükler gruplandırılmıştır. Aşağıda ilk grup olan temel renklerden sonraki iki grup, ilgili olduğu alanda ortaya çıkan sözcükler ile buradan itibaren de bilinene ya da bir niteliğe kaydırma yöntemiyle oluşan sözcüklere bir geçiş niteliği taşıyan örneklerdir. En son gruptaki sözcükler bir bilinene kaydırma ile ya da bilinen bir şeye özgü olan bir nitelik referans alınarak ortaya çıkan sözcüklere iyi örneklerdir:
-«Хужь: Sürmenin en mümkün ya da kronik hali anlamında "beyaz". ФIыцIэ: Hiç niteliğindeki varolan anlamında "siyah". Гъуэжь: İyice yuvalanan ya da kronik yuva anlamında "sarı". Плъыжь: Hazır olmanın kronik hali anlamında "kırmızı". ЩхъуантIэ: Değişim ve dönüşümsel olarak çoğalma niteliğindeki varoluş anlamında "mavi"».
-«Сырыху: Yanık beyaz anlamında "sarışın". Сэнэху: Beyaz üzüm ve şarap. Сэнэплъ: Kırmızı üzüm ve şarap. ФIыцIапцIэ: Siyahi, tümden siyah. Гъуаплъэ: Sarı ve kırmızının karışımı olan bir rengi ifade eden bu sözcük, aynı zamanda "bakır"ın da adıdır».
-«Хужьыфэ: Beyaz renkli; Beyazımsı. ФIыцIафэ: Siyah renkli; Siyahımsı. Гъуэжьыфэ: Sarı renkli; Sarımtırak. Плъыжьыфэ: Kırmızı renkli; Kırmızımsı».
-«Удзыфэ: Ot rengi anlamında "yeşil". Тхьэмбылыфэ: Akciğer rengi anlamında "pembe". Къэхьэуафэ: Kahve rengi anlamında "kahverengi"».

Bu tabakada ifade bulan bir örnek de "цIэ" sözcüğü olup, bu sözcük bu tabakadaki dilsel işleyiş bakımından "bit" anlamına gelir. "Hiç" anlamına sahip olmakla "цI" sesi, ses anlamsal bakımdan merkezi tabakada ortaya çıkan bir sestir. Merkezi tabakada bir "varlık" durumunun karşıtı olan bir anlam (hiç) ortaya koymakla birlikte, bu ses (цI) dilsel işleyişin müteakip tabakalarında da iş başındadır ki, bir varolana ilişkin bitim durumu ya da bir hal kaybı gibi anlamların kurulmasını mümkün kılarak işlev görür. Dilsel işleyişteki bu sürecin geldiğimiz üçüncü tabakasının bir niteliği olan benzetme olgusunun söz konusu olmasında, bu ses (цI) yok denecek kadar küçük olan ve insan bakımından da hor görülüp

görmezlikten gelinmek istenen bir canlıya ilişkin bir ifade olarak, "hiç (цI) olarak varolan (ɔ)" kurgusunda ifade bularak karşımıza çıkar.

*

Ses anlamsal dilin en dış tabakası özel isimler (цIɔ) bölgesidir ve ses anlamsal işleyişin bitimi olarak da ifade bulur…

Dilin işleyişinde ses anlamsal temelde varolanı varlığında ifade eden anlamların ortaya çıkmasından başlayan süreç, varolanların ses anlamsal temelde tanımlanması ile bu temelde ortaya çıkmış olan mevcut bir alana ilişkinliğinde ifade bulan yeni sözcüklerin oluşumundan geçerek, bir varolana benzerliğine ilişkin sözcüklerin oluşumuna kadar varır. Tüm bu süreç bir ses anlamsal işleyiştir; fakat, benzetmeyle ortaya çıkan ifadeler ses anlamsal temeldeki yeni bir dilsel kurgu değil, ses anlamsal temelde ortaya çıkmış olan mevcut ifadelerin kullanılmasıyla ortaya çıkan dilsel ifadelerdir.

Benzetmenin kendisini gösterdiği noktada ortaya çıkan bir ifadenin işaret ettiği şeyin tamamen ses anlamsal temelde tanımlandığı söylenemez; bir ses anlamsal yaratı ya da özgün bir ses anlamsal kurgu değildir. Bir benzetme ve bilinene kaydırmayla oluşan bir sözcüğü oluşturan ögelerin kendisi ses anlam temelinde de kurulsa, bunların hazır ögeler olarak kullanılmasıyla ortaya çıkan sözcüğün kendisi ses anlamsal kurguyla ortaya çıkmamıştır; hazır malzemelerden bir inşaat gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan da, ifade ettiği varolanı varlığında ya da bir varolma temelinde ortaya koyan bir ifade değildir.

Böyle bir dilsel ifade varolanı varlığında ifade etmediği gibi, bir varolma alanına ilişkinlik temelinden de ifade etmez. Ancak, bu şekilde ortaya çıkmış olan ifade ve sözcükleri kullanır. Bir benzetme ifadesi, mevcut bir dilsel ifadeyi kullanarak bir şeyin işaret edilmesidir; bir dilsel ifade olarak, doğrudan ya da bir varolma temelinin kastedilmesinde kurulan bir ifade değildir. Bu ifade, bir varolanı ortaya koyan bir ifade değil de, hazır bir ifadenin kullanılmasıyla kurulan bir ifade olmak bakımından, ses anlamın işleyişinde ortaya çıkan yeni bir ifade değildir. Böyle bir olgu, ses anlam temelinden gelen yeni bir oluşum değil, ses anlam temelinde kurulmuş olan hazır ifadelerin takıştırılmasıyla oluşturulan bir ifade ortaya koymaktır.

Dilin işleyişinde gelinen ve örneklerini verdiğimiz bu son aşamanın işleyişinden sonraki bir adım, bir "özel ad" koyma sistemidir. Benzetme veya bilinene kaydırma yöntemiyle ortaya çıkan sözcükler bir ilişkilikle ortaya çıkan ifadeler de olsa, ses anlamsal yapısı bakımından, ilişkilendirildiği varolanın varlıksal yapısıyla ilgisizdir. Bu noktadan sonraki adım, özel ad olarak ifade edilebilecek olan bir dilsel işleyiş bölgesidir ki, bir özel ad ilişkili olduğu şeye herhangi bir şekilde ilişmeyen bir olgudur. Bir özel ad, takılan varolana ilişmeyen, onun varlıksal yapı ve niteliğine ilişkin olmayan, aynı zamanda da bir benzetme ilişkililiğiyle ortaya çıkmış olmayan bir sözcüktür. Özel ad bir ses anlamsal dil bakımından da takılan varolanla ses anlamsal olarak hiçbir ilişkililiği olmayan bir dilsel ifadedir.

Cinsiyetin bir varolma biçimi olması noktasında, canlıların genellikle cinsiyetine göre adlandırıldığı Adıgecede insana ilişkin özel isimlerin de cinsiyete

göre iki grupta toplanması söz konusudur ki, bu isimler eril ve dişil seslerden kurulu olarak kendisini gösterir. Burada, birer dilsel ifade olan özel isimler ile onların takıldığı birey arasında cinsiyet bakımından bir illiyet olduğu açıktır. Bunlara ilişkin örnekler eril ve dişil seslerde verilmiştir.

Bu isimler bugün de "анэцIэ (anne adı; ilk ad)" olarak ifade edilir. Bir çocuğun doğuşunda ona verilen bu isimlerin en azından söz konusu kişinin cinsiyetini ifade ettiği açıktır. -Böyle bir olgu, dilsel işleyişin ikinci bölgesine ilişkin bir ifade ortaya koymaktır-. Aynı zamanda bu ismin dilsel kurguda cinsiyet ifade etmesi dışında, bu cinsiyete uygun olan nitelemeleri de kapsaması söz konusudur ki, bunlar da ismi takanın olmasını istediği özellikler olarak değerlendirilebilir. –Böyle bir olgu da, dilsel işleyişin üçüncü tabakasına ilişkin olan bir benzetme veya kastetme olgusu olarak anlaşılabilir-. Her durumda bu isimler, bir bireyin cinsiyeti yanında diğer niteliklerini kapsaması gereken dilsel ifadeler olarak söz konusu toplumun ürettiği birey isim arşividir.

Ancak, bir insana takılan bir özel ad söz konusu kişiye ilişkin cinsiyet ile temenni niteliğindeki özellikler taşısa da, insan bireyi gibi bir değişken yapının kendisine atfedilmiş olan bu dilsel ifadeye uygun ve onunla sınırlı nitelikler alanında kalması düşünülemez.

Anlamsal ve varoluşsal tarzın dilsel ifadede kurulduğu ses anlamsal işleyişe uygun olarak, eski toplumsal varoluş tarzı dilsel işleyişteki bir ifade olan kişi özel adının da konu olan kişiye ilişkinliğini öngörürdü. Bu nedenle, doğuşunda eril ve dişil niteliği bakımından kendisine bir isim takılmış olsa da, bir kişinin kendi adını kazanması ve kendisinin kişiliğine uyan bir isim edinmesi ile edindiği ismin anlamının hak ve sorumluluğunu taşıması eski toplumlarda sürmüş olan bir adetti. Bu özel ismin süreç içinde kişinin değişen kişiliğine ve becerilerine göre değişebildiği de ifade edilebilir. Özel ada ilişkin olan bu eski kültürel uygulamalar, bir ses anlamsal süreçteki anlayışa uyan olgulardır.

Ancak, bir insan bireyine ilişkinlik taşıyan ve onun özelliklerini taşıyan özel isimin değişken olan insan bireyinde uygunlukla muhafaza edilebileceği düşünülemez. Onun değişen yapısına uygun olacak bir sürekli isim bulmak zordur; ona atfolunacak ve gerektiğinde değişebilecek olan bir özel isim sistemi onun değişken yapısının hızına erişemez. Bu durumda, özel isimlerle insan bireyi arasında bir ilişkisizlik hep baş gösterecek ve söz konusu olacaktır.

Ancak, ses anlamsal bir dil ile kozmik oluşa uyumlu yaşayan bir tarz bakımından, kullanılan ifadenin ilişkili bulunduğu varolana ilişkisiz kalması sürecinin hazmedilmesi ve oturması kolay bir olgu olmamalıdır. Böyle bir olgunun ses anlamsal işleyişe sahip olan bir dil konuşan insan mantığında kabul görmesi uzun bir süreç olmakla birlikte, böyle bir olguya ilişkin dilsel ifadenin de ses anlamsal mantığa uygun olarak yerine oturmasını gerektirir. Bu ifadeden olarak da, konu olan dilsel ifadenin ilişkili bulunduğu varolana ilişkisizliği özel isim adında ifade bulmalıdır: "цIэ". Aynı zamanda, özel isim sistemine ilişkin dilsel ifade (цIэ), konuşulan dildeki ses anlamsal işleyişe ilişkin bir süreç ve mantığın dışındaki bir olgu olduğunu ve bu dilsel işleyişin sonu olduğunu da ifade eder.

Özel isim sisteminin ses anlamsal dilin en dış tabakasını oluşturması ve ses anlamsız niteliğe sahip olması uzun aşamalar süreciyle gerçeleşen bir kronikleşme süreci olmalıdır.

Ses anlamsal bir dilde, bir dilsel ifadeye uygunluğun hak edilişi hak eden bakımından olduğu gibi, kişiyi bu isimle çağıranlar bakımından da bir değerdir. Ayrıca, böyle bir değer bilenler bakımındandır ve belirli bir toplumsal gruba ilişkindir. Konu olan dilsel ifadenin kökeni ile bir hak ediş olması bu grup bakımındandır ve bunun bu gruba özel kalan bir anlamı ile değeri vardır. Bu ismi kullananlar bunun dilsel ifade değerinin farkında olmak durumundadırlar ve bunu kullanmak kişiye ilişkin olan değerin de bilinmesi olgusunu gerektirmelidir. Bir ses anlamsal dilde ses anlamsız bir dilsel ifadenin kullanılmasının uygun olmaması gibi, bir insana ilişkin olan bu ifadenin de kullanılması o denli özeni gerektir ve özeldir. Böyle bir olgu, konu olan isimin anlamını ve değerini bilenler dışındakiler bakımından örtük bir olgu olarak kalır. Bu özel isim konu olan topluma ilişkindir ve giderekten bir tabu değerindedir. Kültürlerde özel isimlere ilişkin bu tabu niteliği olsa gerektir ki, o çevreye katılan bireyler bakımından o gruptaki isimler doğrudan kullanılmaz ve topluma yeni katılanların kişilere ilişkin uygun bir ifade bulmaları gerekmelidir. Eski toplumlarda saygın kişiler ile toplum büyüklerinin özel isimleriyle çağrılmamasına özen gösterilmesinin ve özellikle topluma yeni katılanların yeni isimler takmalarının altında böyle bir olgu olmalıdır.

Adıge tradisyonunda bulunan “цIэ лей” sistemi böyle bir olguya ilişkinlik taşır ve “fazladan isim” ya da “artı isim” anlamında ifade edilebilir. Günümüze kadar gelmiş olan böyle bir olgu, gelinlerin taktıkları isimlerdir ve itibar gören bir olgudur. Bununla birlikte, bu isim sistemi “анэцIэ” sistemi dışında bir olgudur. Günümüze intikal eden niteliği bakımından bu isim sisteminin Adıgece ses anlamsal temelli “анэцIэ”den farklılık gösterdiği ve giderekten de egemen olan dile kaydığı bilinir. Bu süreç sonunda da günümüzde “цIэ лей” ortadan kalkmıştır.

Her durumda, özel isim sisteminin atfolunan insana göre dilsel ifade olarak ilişkisiz kalmasına ilişkin süreç uzun bir süreçtir ve konu ettiğimiz tabu sisteminin de özel isim (цIэ) olgusunun ortaya çıkması ile onun dilsel ifade olarak anlamsızlaşması sürecinin bir parçası olduğu ifade edilebilir.

Bir ses anlamsal dilde ses anlamsal olarak ortaya çıkan bu dilsel ifadenin konu olan kişiyi özelinde ifade etmesi süreci ortadan kalmıştır ve böyle bir olgunun ses anlamsal olarak sürdürülmesi de zor bir ogu olsa gerektir. Sonunda bildiğimiz özel isim, bir ses anlamsal dilde ilişkili olduğu şeyle anlamsal ilişkisinin bulunmadığı bir dilsel ifadedir. Ses anlamsal bir dilde, ilgili kılındığı şeye ilişkisiz kalan bir dilsel ifadedir özel isim. Takıldığı varolanla alakasız olan bir anlamdır özel isim. Ses anlamsal olarak kurgulanmış da olsa, özel isim takıldığı varolanla ilişki bakımından saçma bir anlamdır, bir hiçlemedir.

Uzun bir süreçle de gelindiği anlaşılan ve kronik hale gelerek özelleşen özel isim sistemi, bu süreçle kazanmış olduğu yapısı bakımından, öyle anlaşılıyor ki, insanın kendisini özelinde ifade etmek noktasında ses anlamsal dilsel işleyiş

sisteminin bozuntuya uğradığı bir noktada ortaya çıkmıştır. Ses anlamsal bir dil, her bir insan bireyinin ifade edilebilmesi noktasında iflas etmektedir.

Özel ismin ilişkili bulunduğu varolana bu ilişkisizliği, ses anlamsal bir dilsel sistemin iflas noktası olarak ifade edilebilir; nitekim, bir özel isim hemen her zaman söz konusu kişinin kişiliğine veya varoluşuna ilişkisizdir. Bir özel isim söz konusu kişinin neredeyse herhangi bir şekilde kişiliği ve varlığıyla ilişkili değildir. Bu bakımdan, hiç süren (цIыхy) olarak ifade edilen insanın her bir bireyini varoluşunda ifade edemeyen özel isim, ses anlamsal dil sisteminin hiçleştiği (цIы) noktadır. Bu hiçleşme noktasına karşın, bir özel isim, takılana ilişmeyen bir dilsel ifade olarak, hiçin (цIы) bir dilsel ifade olarak varolma (э) niteliği kazandığı noktadır ki, isim anlamına gelen Adıgece "цIэ" sözcüğü tam da buna uygun bir ifadedir. İsim anlamına gelen "цIэ"nin tam da özel isim ifade ettiğini ve dile de buradan itibaren girdiğini belirtmek gerekir; bu husus "цIэ" sözcüğünün kullanımında kendisini göstermektedir.

Böylelikle, bir ses anlamsal sistemin bitimi, kendi ses anlamsal temelinde ifade edilmektedir. Bir ses dili olan Adıgece herhangi bir varolanın tükenişe gidişini "цIы" ses anlamında ifade etmektedir. "ЦIэ", bir ses anlamsal sistemin tükeniş noktasındaki durumun ifadesidir. Ses anlamsal bir dilin işleyişinde özel isim (цIэ) en dış tabakadır. Ses anlamsal kurgulanmış olsa da, bir ifade olarak ilgili olduğu varolana ilgisiz kalmak bakımından, bir hiç (цIы) niteliğiyle var (э) olan bir ifadedir özel isim (цIэ); bir ses anlamsal sistemde ses anlam ilgisinin yokluğudur. Bu ifadeden olarak özel isim (цIэ) sistemi, ses anlamsal bir dilin ses anlamsal işleyiş sisteminin bitimini ifade eden en dış tabakasıdır.

Adıgecenin ses anlamsal işleyişi temelinde ortaya çıkan sözcüklerin anlamsal nitelikleri çerçevesinde oluşan dilsel işleyiş tabakalarının bitiminin özel isimler bölgesi olduğu açıktır. Böylelikle de, özel isimlerin dış tabakasını oluşturduğu bir ses anlamsal dilsel işleyiş korpusu ortaya çıkmaktadır.

SES ANLAMSAL DİLDE KARŞIT İŞLEYİŞLER İLE ADIGECEYE GİREN YABANCI SÖZCÜKLERİN DİLDEKİ İŞLEYİŞİ

Öncelikle, ses anlamsal bir dilde özel isimler dilin en dış tabakasıdır ve dilin koruyucu kılıfıdır; onun ortadan kalkması dilin çıplak kalmasıdır…

Bir kişiyi kişiliğinde ifade etmeyen bir dilsel ifade olan özel ad sistemi ses anlamsal dilin işleyişinin bitim bölgesidir ve son tabakasıdır. Bir dilin özgür gelişiminin kısıtlanması halinde de en öncelikle değişim gösterecek olan dilsel tabaka kişilerin özel ad sistemidir.

Bununla birlikte, bir toplumda kendisini gösteren özel adlar da o toplumun dil sisteminin bir ürünüdür. Bu şekildeki özel ad sistemi, temelde dilin işleyişinin son halkası olsa da, o toplum da kendi dilsel yapısına uygun olarak oluşmuş olan dilsel ifadeler olarak korunmaktadır. Korunan şeyin dilin dış halkası olmasında, aslında, temelde korunan şey dilin bütünüdür. Nitekim, özel isim (цIэ) ses anlamsal bir dilin ürünü olan bir ifadedir ve ses anlamsal bir sistemin bitimi niteliğini ifade eden en dış tabakanın adıdır.

Adıge özel isimleri dil sisteminin en dış halkası olmak bakımından, toplumun kendi kültürel varoluşunun geri çekilmesine bağlı olarak, öne çıkan ve baskı ya da gelişiminin etkisi altına girdiği yeni kültür ve toplumların ad sistemine uyum göstererek öncelikle değişim gösteren dilsel ifadeler olmuştur. Bu süreç boyunca, dilsel temelinden ortaya çıkmış olan ve cinsiyet ayrımı da ifade eden temel birey ad sistemi "ana adı" niteliğiyle temelde işleyen saklı bir sistem olarak yakın zamana kadar korunmuşsa da, günümüzde bu gelenek de tamamen kaybolmuştur. Bu, Adıgecenin en dış halkasının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelir. Adıgece bu noktadan itibaren çıplaktır; buradan itibaren soyulmaya başlamıştır ve bu soyulma giderekten içine nüfuz etmektedir.

Konu ettiğimiz bu ana ad sisteminin yok oluşu sürecinde, öncelikle erkek isimleri ortadan kalmıştır. Dişil isimler daha uzun bir süre varlığını sürdürmüş olup, günümüzde dahi Adıgece dişil isimlerin yeni versiyonları yer yer ortaya çıkabilmektedir. Öncelikle eril isimlerin kaybolmuş olması ile dişil isimlerin daha uzun süre yaşama direnç göstermesinin nedeni, içinde bulunulan sistemin ataerkil olmasına ilişkin olmakla birlikte, bunun temelinde yatan bir nedenin de aynı zamanda, dilsel ifade olarak erilliğin (хъу) anlamı ile dişilin (бзы) temelliğine ilişkin tezahürler olduğu ifade edilebilir.

*

Ses anlamsal bir dil olan Adıgecede doğadaki seslerin taklidiyle oluşan sözcük sayısı çok azdır…

Ses anlamsal bir dilin işleyişinde benzetme ve bilinene kaydırma olarak kendisini gösteren işleyişin ileri bir örneği dil dışından duyulan seslerin taklididir. Hazır dilsel kurguların kullanılmasıyla yeni sözcüklerin ortaya çıkmasına ilişkin bir işleyiş, dilde bulunan sözcük ve ifadelerin kullanılması noktasını aşarak, ses anlamsal işleyiş dışındaki seslemsel algıların da dilsel işleyişte yer almasının yolunu açabilir.

Böylece ve giderekten, dildeki sesler ve anlamları temelinde olmaksızın, doğada varolan seslerin de kullanılmasıyla dilsel ifadelerin ortaya çıkması gerçekleşebilir. Doğada bulunan seslere benzetilerek gerçekleştirilen seslemler, dilin ses anlamı dışında dilsel ifadelerin de ortaya çıkmasına ilişkin örnekler oluşturur: Bir kuşun sesinin taklidiyle adlandırılması, bir şeyin çatlaması ya da patlamasında "çat" veya "pat" sesinin bir dilsel ifade kökü olarak kullanılması dilsel işleyişte bulunmayan ve ses anlam dışı olan doğal seslerin taklidiyle gerçekleşen ifadeler olarak, dilsel işleyişe girebilmektedirler. Adıgecede bu tür örneklere az da olsa rastlanmaktadır ki, bu şekilde ortaya çıkan ifade ve sözcüklerin varlığı ses anlamsal temelin dışındaki bir olgudur ve dilin işleyişi bakımından sonraki zamanlarda ortaya çıkmış örnekler olmalıdır.

Adıgecede bulunan aşağıdaki örnekler, konu edilen doğal seslerin kullanılmasıyla oluşan az sayıda sözcük yanında, bir anlatım cümlesinde geçen bir doğal ses taklidinin kullanılmasına ilişkin örneklerdir:

-«Пырхъын: Burada burundan (пэ-ы: пы) gelen sese benzetilerek ifade bulan sözcük "horlamak"tır. –Aynı zamanda "хъ" sesinin anlamı olan temelsel olgu da gözardı edilmemiştir-».

-Gök gürültüsü de çıkan sese ilişkin olarak ifade edilmiştir:
«Гъуэгъуэн: Gürlemek, gürüldemek. Уафэр мэгъуагъуэ: Gök gürlüyor».
-Olabildiğince çıkarılan bir ses olan böğürmek ya da anırmak gibi ifadeleri karşılayabilecek şekilde Adıgecede de bir sözcük oluşmuştur:
«Гъуэхъуэн: Anırmak, böğürmek».
-Benzer şekilde hayvanların çıkardıkları sesler de onların konu olan eylemi olarak ifade bulur:
«Буун: Büyük baş hayvanlar için kullanılan bu fiil "böğürmek"tir. Къэкъэн: Kümes hayvanları ve kuşların ötmelerine ilişkin bir fiildir ki, bunun genelde gagalarını kullanarak ötmeleri olduğu ifade edilebilir. Дыркъакъэ: Gagaların birbirine çarpması eylemine benzer bir olgu olmalıdır ki, bu sözcük anlamı "çıngırak"tır».
-Adıgecede bazı canlıların çıkardığı sese göre adlandırılması söz konusudur ki, bunlar da genellikle kuşlara ilişkindir:
«Къуаргъ: Karga. КIыгугу: Guguk kuşu. КIукIунау: Kukumav kuşu. Къыу: Kuğu. Къру: Turna».
-Duyulan ses benzetmeye ilişkin ifadeler daha çok aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, bir sesin taklit edilerek bir ifadede kullanılmasına ilişkindir ki, bunlar da dilsel işleyişte yer edinmemiş olan örneklerdir:
«"ЦIыз" жиIэу икудащ: "Pat" diye tıkadı. "Хъуащ" жери къефэхъуэхащ: "Sürüklenerek düşme sesi" diyerek –çıkararak- düştü».

Bu örnekler, dilin oluşumu sürecinde insanın ses olanağı doğrultusunda ortaya çıkan ses anlamsal işleyişe ilişkin örnekler değildir; ses anlamsal bir dilin oluşum sürecinin dışında ortaya çıkan ve dilde benzetme olanağının kullanılmasında tolere olan alanda oluşan örneklerdendir. Bu çalışma boyunca işlenen tema bakımından, bir dil başlangıçta ve temelde doğadaki seslerin taklidiyle kurulan ve gelişen bir oluş niteliğine sahip değildir. Doğadaki seslerin benzetilmesi ve taklidi temelinde oluşan dilsel işleyişler çok sonrasına ait dilsel argümanlardır. Doğadaki seslerin taklidiyle dilsel ifade ve sözcüklerin oluşması, dilin oluşum sürecinde çok sonralara rastlayan bir olgu olmakla birlikte, ses anlamsal bir dil bakımından ses anlamsal bir işleyişe karşıt olan dilsel olgulardır.

*

Avcı dili, ses anlamsal bir dilin ses anlam ilişkisiz kullanımıdır ve kodlama sisteminin ilk örneği olmalıdır…

Dilin işleyişi ses anlamdan itibaren başlayan bir süreçtir ve ses anlamsal işleyişin kaybolmadığı bir dil önemli bir arşivdir. Bununla birlikte, bir ses anlamsal dilde de her bir ifade ses anlamsal temelde ortaya çıkan ve varolanın varlığına ilişkin olan bir ifade değildir. Bununla ilgili olan ve doğrudan ses anlam temelinin söz konusu olamayabileceği dilsel işleyişlere ilişkin örnekler yukarıda konu edilmiştir. Böyle bir durum yaşamın bir gereği olarak da ortaya çıkabilmektedir. Nitekim, bir doğal yaşamda bir canlının ortaya çıkardığı seslerin o canlı bakımından anlamı, işitme yetenekleri olan diğer canlılar tarafından da anlaşılabilme durumundadır. Özellikle de, bu sesler ya da dilsel ifadeler bir canlıya ilişkin ise, süreç içinde bu ifadelerin söz konusu canlı tarafından anlaşılır

olacağı açıktır. İnsanın avlamak amacıyla peşine düştüğü bir canlıyı adlandırdığı dilsel ifade, giderekten söz konusu canlı tarafından anlaşılır hale gelir ki, insanın avına yönelik olan ifadelerini değiştirmesi ihtiyacı kendisini gösterebilir. Buradan da dilsel olarak bir kodlama sistemi ya da dolaylı ifade sistemi kendisini gösterir.

Bu zorunluluk nedeniyledir ki, özellikle insanın avı olmuş olan hayvan isimleri başlangıçtakine göre değişmiş ve söz konusu hayvan tarafından anlaşılmaz bir ifadeye dönüşmüş olmalıdır. Bu süreç, söz konusu ismin kronik hale gelmesi ve anlaşılırlığı sabit hale gelmesi noktasında tekrar değişmekte olmalıdır ki, bu durumda da, özellikle ve bir zamanlar insanın avı durumunda olan hayvan isimlerine ilişkin ses anlamsal temeldeki bir yargı yanlıştır. Nitekim, insanın geçmişinde avı niteliği taşıyan hayvan isimlerinin Adıgecede ses anlamsal temelde değerlendirilebilen dilsel ifadeler olmadığı açıktır.

Avı uğraş alanı olarak seçmiş olan bireylerin işlerini etkinlikle yerine getirmeleri için gerekli olan böyle bir mesleki terminoloji giderekten avcıların ortak bir anlaşma aracı haline gelebilir. Bu şekilde kendisini gösterebilecek olan bir avcı dili, bir ses anlamsal dil bakımından ses anlamsal olarak ilişkisiz olan bir işleyişin ya da ses anlamsız bir işleyişin ve bir kodlama sisteminin söz konusu olduğu bir dildir. Avcının avını adlandırmasına ilişkin bu kodlama sisteminin zamanla da değişmesi yanında, her avcı bakımından da farklılıklar gösterebileceği de açıktır. Böyle bir dilsel ifade sisteminin kişi özel isimleri (цIэ) sistemine benzerliği de açıktır ki, esasen "цIэ" sözcüğü bu şekilde ve niteliklerde takılan bir "isim" anlamına gelen bir sözcüktür.

Böyle bir kodlama sisteminin toplumda egemen hale gelmesi ise, dilin ses anlamsal işleyişinin kaybına yönelik olarak işlev görür. Dillerin ses anlam temelini yitirmesinde, insanın çok eski yaşam tarzı temelinde kendisini gösterebilecek olan böyle bir dilsel kodlama sisteminin etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Avcı dilinin oluşum gerekçesi, konu olan avın bilinen ve ifşa olmuş adının anılmamasıdır ki, avın adının avın anlamıyacağı şekilde değiştirilmesidir. Bu olgunun, dilsel işleyişte ses anlamların ortaya koyduğu olguya ilişkin olarak kullanılmaması olduğu açıktır. Tam da böyle olmamakla birlikte, Adıge sosyal yaşamında bir olgunun doğrudan anılmasının yakışıksız sayıldığı durumlarda konuya ilişkin ifade yerine başka bir ifadenin kullanılması da söz konusu olabilmektedir. Bu konuya bir örnek "hamile" anlamına gelen sözcüğün yerine başka sözcüklerin kullanılmasıdır. Hamile anlamına gelen sözcüğün sürekli değiştirilen bir niteliği olmuştur. Bu ifadeden olarak, "hamile" anlamına gelen "лъэщыджэ" sözcüğü temel anlamını korumakla birlikte, hamile olgusunun dilde "hantal (лъэрмыхь)", "ağır (уэндэгъу)" gibi sözcüklerle anılması süreci yaşanmaktadır.

*

Yabancı dilden giren sözcük kökleri bir ses anlamsal dilde kök kelime niteliğiyle işlem görür…

Bir dilin ses anlamsal işleyişinin ürünü olan dilsel ifadelerin kurgusuna uygun olarak kullanılmaması ve özellikle değiştirilerek kullanılması sistemi olan

ve bir gereklilik olarak avcı dili pratiğinde ortaya çıkan kodlama sistemi, bir ses anlamsal dilin işleyiş mantığına aykırı bir sistemdir. Bu sistemin gelişmesi ve egemen olması ölçüsünde, ses anlamsal dilsel işleyiş geri çekilir; giderekten de ortadan kalma sürecine girebilir.

Bir ses anlamsal dilin kendi içinde gerçekleşen böyle bir işleyiş dışında, ses anlamsal dil işleyişinin belirsizleşmesine yol açan bir başka şey de, başka dillerin etkisi altına girmesidir. Bu durumda, ses anlamsal bir dile giren yabancı dilsel ifadeler kendi dilinde ses anlamsal da olsa, girmiş olduğu dil sisteminin ses anlamsallığına uymayacağından dolayı, söz konusu dilin ses anlamsallığının belirsizleşmesi sürecine girmesine yol açabilir.

Adıgece böyle bir olay yaşamamıştır ki, ses anlamsallığını bugün de sürdürmektedir. Adıgecenin işleyişi ve sözcüklerin yapısı bakımından bir yabancı sözcüğün ayırdedilmesi kolaydır. Her ne şekilde ve zamanda dile girmiş olsa ve dilde işleyiş kazanmış olsa da, bir yabancı sözcük Adıgecede kolaylıkla ayırdedilebilmektedir.

Kendisine yeten bir dil olmak ve geniş ifade olanakları bulunmak bakımından, gerçekten Adıgece başka dillerden sözcükler ithal etmeye ihtiyaç duymayacak olan bir dildir. Ancak, günümüzde kendisine tanınan yaşama şansı en iyi olasılıkla bir ikinci dil niteliğidir ki, artık Adıgece, kullanımının söz konusu olduğu yerlerde yabancı sözcüksüz kullanılmamaktadır. Bununla birlikte, Adıgecenin ses anlamsallığı temelde işlemektedir ki, konuşulan bölgelerde dile girmiş olan sözcüklerin ses anlam temelinde algılanma ve anlamlandırılma eğilimi halen kendisini gösteren bir olgudur.

Adıgeceye girmiş olup, dilin işleyişinde yer edinmiş ve artık dilden bir ifade niteliği kazanmış olan yabancı sözcüklerin Adıgecedeki işleyişlerinin ses anlamsal olmayan dilsel işleyişlere ilişkin fikir verebilecek nitelikte olduğu ifade edilebilir. Ses anlamsal işleyişin kaybolmasına ilişkin etkenlerden bahsetmekteyiz ki, Adıgecedeki yabancı sözcüklerin dildeki işleyişleri, bir ses anlamsal dilin belirsizleşmesi ve temelinin kaybolması sürecinde bir kök kelime işleyişinin ortaya çıkabileceğine ilişkin bir fikir verebilmektedir. Aşağıda bunlara ilişkin örnekler verilmiş olup, yabancı kökenli sözcük anlamlarını karşılayan sözcüklerin Adıgecede bulunmasına karşın, konu olan sözcükler de dildeki varlığını sürdürmektedir. Ayrıca, yabancı kökenli olarak dile girmiş olan bu kök sözcüklerin kurgusuna dikkat edilirse, Adıgece sözcük kurgusuyla bir şekilde uyuşmadığı da açıktır ki, bunun ayırdedilmesini okuyucuya bırakalım.

*Aşağıda verilen sözcükler “шэк” kökünden gelir ki, bu kök çok eskilere dayanan zamanlarda pazar niteliği bulunan Ortadoğu dillerinden Adıgeceye geçmiş olup, bir kök kelime niteliği kazanarak dilsel işleyişte yer edinmiştir. Yapısal nedenlerle pazara uzak olan Adıge toplumuna bir pazar teriminin pazarın ve paranın ortaya çıktığı Ortadoğu’dan gelmesi uygun bir durumdur. Bu kök kelime pazar terimi olarak dile girmişse de, dilin işleyişine uygun olarak süreç içinde başka anlamlar da edinerek işlek hale gelmiştir. Bu anlamda, tartmaktan çekebilme veya katlanabilmeye, tartıya ve ölçmeye gerek olmaması anlamında da kuşku anlamına kadar varan anlamlar kurulur. Konu ettiğimiz sözcüklerin dile

girdiği zamanın çok eskilere dayanması nedeniyle dilsel işleyişleri de gelişmiş ve yayılarak farklı anlamların da ortaya çıkmasını sağlamışlarsa da, Adıgecenin kendi ürettiği pazar ifade ve deyimleri neredeyse mevcut değildir. Bu ifadeden olarak, almak-satmak anlamlarına gelen sözcüklerin de toplayıcılık ve avcılık etkinlikleri ile bir şeyin kendi alımlılığı bakımından ifade bulan sözcükler olduğu dilsel işleyişte izlenebilmektedir:

-«Шэкын: Tartmak. МэІэрысэ шэк: Elma tart. Гъэшэкын: Tarttırmak. Кхъужь егъэшэк: Armut tarttır. ШэкакІуэ: Tartıcı».

-«Шэкын: Katlanmak, çekmek. ШэкыгъуафІэ: Kolay katlanılır ya da çekilir olan. Шэкыгъуей: Katlanılması zor olan. Бэшэк: Çok şey çekebilen, çok şeye katlanabilen».

-«Шэк: Kuşku. Шэк хэлъкъым: Kuşkulanılacak bir şey yok, kuşkusuz. Шэкыншэ: Kuşkusuz».

*Bu örnekle birlikte, bir pazar ölçü aleti olan terazi de muhtemelen aynı dönemlerde ve aynı bölge kökenli bir sözcük olarak Adıgeceye girmiş olup, bu temel anlamından itibaren de bir kök kelime olarak dilsel işleyişte başka anlamlar da edinmiştir:

-«Тэрэзэ: Terazi; Denge».

-«Тэрэз: Dengede; Düzgün. Тэрэзу щыт: Doğru dur. Тэрэзыгъэ: Düzgünlük, dengelilik. Гъэтэрэзын: Düzeltmek, dengeye getirmek».

*Bu örneklerden sonra, daha yakın bir dönemde Türkçeden Adıgeceye geçmiş olan bir kök sözcüğe bakalım. Türkçe "sakınmak, saklamak" gibi sözcüklerin kökü olan "sak" kökünün Adıgeceye girişi muhtemelen beş yüz yıla yakın bir zamanı alır ve halen aynı anlamda dilsel işleyişte yer edinmiş olarak bulunur:

«Сакъ: Sakın, dikkat et. Сакъыныгъэ: Sakınım, Korunma. Хуэсакъ!: -Kastedilen bir şeye- dikkat et!. Хуэсакъын: Bir şeye dikkat etmek, bir şeyi koruyup kollamak. Зыхуэсакъын: Kendine dikkat etmek, korumak».

Yukarıdaki tüm örneklerin bir kök kelime niteliğiyle Adıgeceye girdiği açıktır ve bir kök kelime dilinde bir kökün işleyişine benzer bir işleyişe sahip olarak Adıgecede bulunmaktadır. Bununla birlikte, Adıgeceye girmiş olup, yukarıdaki örneklere benzer şekilde dilsel işleyiş kazanmış olan yabancı sözcük örneği çok değildir. Aynı zamanda, yakın zamanlarda dile girmiş olan yabancı kökenli sözcüklerin henüz yukarıdaki örneklere benzer şekilde rahat işleyiş kazanabildikleri söylenemez.

Bununla birlikte, dile girmiş ve yerleşik hale gelmiş olan yabancı kökenli sözcüklere ilişkin olarak yukarıda verilen tüm örneklere dikkat edilirse, konu edilen her bir kök kelimenin Adıgecenin işleyişinde hem önek hem de sonek alarak dilsel ifade bulabildiği açıktır. Burada, Adıgece bir ses dili olarak kendi işleyişini sürdürmektedir: Yabancı kökten dile giren ses blokunu olduğu gibi koruyarak anlamını muhafaza etmekte olup, onu adeta bir ses anlam niteliğiyle kendi dilsel işleyişinin gereği olan işleme tabi tutmaktadır. Adıgecenin doğal işleyişinin bir gereği ve sonucu olarak da, kök kelimenin tabi olduğu işlem hem önekli hem de soneklidir.

*

Adıgeceye giren yabancı kök sözcükler, Adıgecenin ses anlamsal işleyişi nedeniyle hem önekli hem de sonekli olarak işlem görür…

Açıktır ki, Adıgeceye giren yabancı sözcük köklerinin dildeki bu işleyişi bir kök kelime dilinin işleyiş modelidir. Bir ses anlamsal dile giren yabancı sözcük kökleri ses anlamsal dilin işleyişi bakımından anlamsız seslerden oluşan bir ses bloku olarak ya da bir anlamsal blok olarak işleme tabi tutulmaktadır: Konu olan ses blokunun ilgili olduğu anlamın korunması koşulunda, bu ses bloku (sözcük kökü) bir kök kelime dili işleyişi modelinde işlem görmektedir.

Bu örnek, yukarıda ifade edilmiş olan nedenler de dahil olmak üzere, her ne sebeple olursa olsun, ses anlamsallığını yitirmiş ve anlamsız ses bloklarına dönüşmüş olan sözcük köklerinin bir dilde önek ya da sonekle dilsel işleyişe tabi olmaları ile anlamlı dilsel ifadelerin oluşumuna ilişkin bir örnektir. Bu, bir kök kelime dilinin oluşum sürecine ilişkin bir örnek modeldir.

Ayrıca, yukarıda verilmiş olan yabancı sözcük köklerinin Adıgeceye girişinin üzerinden uzun bir zamanın geçmiş olması nedeniyledir ki, dilin işleyişinin bir unsuru olarak bir kök kelime niteliğiyle çalışır hale gelebilmiştir. Daha yakın zamanda ve günümüzde Adıgeceye girmiş olan yabancı kökenli sözcüklerin dilsel işleyişte henüz böyle bir kullanımı ve işlerliği yoktur.

Her bir kök kelime dilinin önekli ya da sonekli çalışma niteliği kazanmasına karşın, dile girmiş olan yabancı sözcük köklerini Adıgece kendi ses anlamsal işleyişinin bir gereği olarak hem önekli hem de sonekli olarak işleyişe tabi tutmaktadır.

SES ANLAMSAL BİR DİLDE İFADE VE SÖZCÜK YİTİMİ İLE KAYBOLAN SESLER ÜZERİNE

Yukarıda ses anlamsal bir dilin işleyişi sürecinde kurulan anlamsal katmanlar ile burada ortaya çıkan dilsel ifade ve sözcüklerin nitelikleri irdelenmiştir. Ses anlamsal bir işleyiş sürecinde, bu sürece karşıt işleyişlere de değinilmiş olup, yabancı sözcükler ile ses anlamsal bir dildeki durumu da değerlendirilmiştir. Bu ifadelerden sonra, bir dilin ses anlamsal işleyişinin kaybına ilişkin olarak aşağıdaki etkenler sıralanabilir:

-Özel isim sistemi anlayışının egemen olması sürecinin etkisi.

-Avcı dili ve kodlama sisteminin egemen olması sürecinin etkisi.

-Doğayı taklit sisteminin etkisi.

-Fazla sayıda yabancı sözcüğün dile girmesinin etkisi.

-Başka bir dilin tahakkümü ve asimilasyonu altına girmesindeki etki.

-Pazar diline dönüşmesinin etkisi ya da pazar dilinin etkisi altına girmesi.

Bir dilin ses anlamsallığını yitirmesine ilişkin olan bu hususlar, aynı zamanda ses anlamsal bir dilde sözcüklerin ses anlamsal temelde tanınmaz hale gelmesi ile kaybolmasına da etken olan hususlardır. Yukarıda sıralanan hususlarla birlikte, sözcüklerin yaşamda kullanım işlevselliklerini yitirmesi de bir dilde kaybolmaları bakımından önemli bir olgudur.

Tüm bu olgular ses anlamsal bir işleyişin tehtidi olarak seslerin dilde kaybolmasını da etkileyen hususlardır. Bununla birlikte, bir ses anlamsal dilde seslerin süreç içinde değişime uğraması ve kimilerinin de kaybı doğal olarak kendisini gösteren bir olgudur.

*

Seslerin dilden doğal olarak çekilme süreci, söz konusu sesin ortaya çıkışına ilişkin temelin belirsizleşmesiyle başlar; sesin kaybolması, konu olan sesin dilsel anlam ve işlevini başka seslere aktarması sürecini izler…

Bir ses anlamsal dilin temel ögeleri ve anlamsal temelleri seslerdir; anlamsal temellerin çoğalması temayülü seslerin de artmasını getirmiş olmalıdır ki, bu çalışma boyunca bu sürecin izlenmesi mümkündür. Ancak, ortaya çıkmış olan seslerin temel anlamı, kullanımına ilişkin olanakların kısıtlı olması veya süreç içinde kısıtlanmasına paralel olarak ortadan kalkmaya eğilim gösterir. Bu eğilim, doğal olarak söz konusu sesin birdenbire ortadan kalmasıyla gerçekleşmez. Nitekim, ortaya çıkışı da bir doğal sürecin sonucudur ki, ortadan kalması da böyle bir süreç izler. Bu süreç, söz konusu sesin komşuluk ilişkisinde bulunduğu sese ya da seslere kendi dilsel işlevini ve anlamını aktarması süreci olarak işler.

Adıgecede kaybolan seslerin böyle bir süreci izlediğini söylemek mümkündür. Nitekim, "кхъ, кхъу" seslerinin bulunduğu sözcükler bakımından anlamının anlaşılması zordur ve bu, ortaya çıkışına ilişkin temel anlamının kaybolmuş olmasından olsa gerektir ki, bugün bu seslerin anlamları bakımından bir temellik nitelikleri bulunmakla birlikte, dilsel işleyiş bakımından belirli varolanlara ilişkin bir temellik anlamı işlevi görmektedir yalnızca. Bu ifadeden olarak, bu seslerin dilin merkezi işleyiş tabakasına ilişkin bir değerlendirme yapmak bugün artık mümkün değildir; bununla birlikte, bugün ikinci dilsel işleyiş tabakasında yer alan sözcük anlamlarında kendisini göstermektedir.

Bu seslerin, temel anlamlarının kaybolmuş olduğuna ilişkin bu kanaat yanında, halen dilde kaybolma süreci yaşadığını ifade etmek mümkündür. Bu ifadeden olarak, günümüzde "кхъу" sesinin işlevlerinin bir kısmının "къу" sesine aktarılmakta olduğu bir süreci yaşamakta olduğu söylenebilir ki, bunun bir örneği, bir yemekteki yiyecek nitelikli parçacıkların "кхъулэ" olarak ifadesi yanında, aynı şeyin "къулэ" olarak da ifadesinin dilde kendisini göstermekte olduğudur. Buna benzer bir başka örnek olarak değerlendirilebilir ki, bir bitki türü hem "кхъуэныжь" olarak hem de "къуэныжь" olarak adlandırılmaktadır günümüzde.

*

Kaybolmaya yüz tutmuş bir sesin anlamını yitirmiş olmasından sonra dilsel işleyişte fonetik işlevsel niteliğe dönüştüğüne ilişkin örnekler vardır…

Adıgecede halen bulunan bir ses vardır ki, bu da kaybolma sürecindedir. Bu ses "хь" sesinin daha yumuşak telaffuzu olan ve Türkçedeki "*h*" sesiyle aynı değerde telaffuz olan bir sestir. Bu ses halen bazı şivelerde kullanılmakla birlikte, alfabede yazılı hale getirilmemiştir; bu sesi Türkçedeki yazımıyla kullanarak konu edebiliriz: "h". Bu ses halen yalnızca bir çoğul ifade eden sonek (hэ) niteliğiyle kullanılmaktadır ki, aslında bu kullanımda, konu olan çoğulun diğerinden (хэ)

farklı bir niteliği olmalıdır; örneğin, bu çoğul insan çoğulu olabilir. Bu sesin günümüze sadece bu sonek işleviyle ulaşmış olması söz konusudur ki, ses anlamsal niteliğiyle dilsel kullanımında anlamlarının zamanın süzgecinden geçerken diğer seslere aktarılarak dilsel işleyişten çekilme noktasına kadar geldiği ifade edilebilir. Günümüze ulaşan bu kullanımı da kendi doğal akışında dilsel işleyişten çekilmesi beklenmeksizin, yazılı hale getirilmemiş olmasından dolayı söz konusu ses (hэ) dilsel işleyişin dışına itilmiş olup, yeri "хэ" sesine bırakılmıştır: «Ahэр → Ахэр: Onlar».

Bu örnekten önce, anlamı belirsizleşmiş olan ve Adıgecede fonetik koruma işleviyle varlığını sürdürmekte olan bir sesin de yakın zamanlarda (20. yy.ın son yarısında) kaybolduğunu ifade etmek gerekir. İfade ettiğimiz yakın zamanlardaki kullanımında artık anlamsal işleyişe sahip olmamasından dolayı alfabeden çıkarılmış ve kaybolmaya terkedilmiş olan bu ses "а" ile "*h*" ya da "хь" arasında ve "kesmeli ve bastırmalı *h*: *h*I" ya da "kesmeli ve bastırmalı хь: хьI" sesi olarak tanımlanabilecek olan bir sesti. Bu ses halen yaşlıların telaffuzunda ve Abazaca şivelerinde yaşamaktadır. Bu ses son zamanlarında, yabancı kökenli olarak dile giren sözcüklerdeki "*а*" sesinin Adıgecedeki "а" sesiyle karıştırılmaması işlevini sürdürmekteydi. Bu ifadeden olarak, bir "Ayşe" sözcüğündeki "*а*"nın yerine telaffuz olan ses "hI; хьI" idi. Adıgelerin "bayram" için kullandıkları isim de bu sesin bulunduğu bir sözcüktü (hИид).

*

Ses anlamsal dilbiliminin yapılmamış olması nedeniyle seslerin değeri anlaşılmamaktadır ki, Adıgecede kimi sesler günümüzün dilbilimcileri maharetiyle kaybolmaya terkedilmiştir…

Dilde seslerin doğal kaybına ilişkin bu süreç, kaybolmakta olan sesin dilsel işlev ve anlamını komşuluk ilişkisinde bulunduğu seslere uygunluk ölçüsünde bir doğal süreçte aktarmasıyla gerçekleşmekte olduğu için, dilde bir anlamsal ve ifade kaybının meydana geldiğini söylemek güçtür. Böyle bir süreç dilin kendi doğal sürecidir ki, bir ses anlamsal işleyişe de doğal olarak zarar vermemektedir.

Ancak, bir sesi alfabede yazılı hale getirmemek ve bir sesin yerine diğerini tercih etmek suretiyle bir sesin kaybolmasına yol açmak, dilin doğal işleyişine ilişkin bir ifade olanağını ortadan kaldırmak anlamına gelir. Bu, bir ses anlamsal işleyişe bir darbe indirmektir. Böyle bir eylem de esasen dilin ses anlamsal bir dil olarak değerlendirilmemiş olmasının sonucudur. Bu ifadelerden olarak, üzerinde çalıştığımız şivede yazılı hale getirilmemiş olan sesler yanında, yerine bir başka sesin ikame olarak kullanılmış olduğu seslerin kaybolmaya terkedilmiş olduğunu ifade etmek gerekir.

Hazırlanan alfabe nedeniyle, yalnız bu şivede (Khabardeyce) kaybolmaya terkedilmiş olan seslere ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

«Yukarıda ifade ettiğimiz "h" ve "hI" seslerini yazılı hale getirmemek suretiyle, doğal olarak dilden çekilmeleri beklenmeksizin ortadan kaldırılmışlardır. "Гь (*ǧ*)" yerine "Дж (*c*)" sesi kullanılmıştır. Alfabede bulunmasına karşın, şivelerinde doğal olarak bulunan "К (*k*)" yerine yazımda ve telaffuzda sadece "Ч (*ç*) tercih

edilmiştir. Yazımda “КІ (*k*’)” kullanılmakla birlikte telaffuzda “ҶІ (*ç’*)” tercih edilmiştir».

KÖK KELİME DİLLERİNDE SES ANLAMSAL KÖKLER: TÜRKÇE ÜZERİNDE SES ANLAMSAL BİR İRDELEME

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı gibi, doğal olarak bir dil temelden itibaren başlayan bir dilsel gelişim göstermişse, öncelikle ses dili olarak ortaya çıkmış olmalıdır ki, müteakip süreçteki yol kazalarıyla ses anlamsallığını yitirerek kök kelime dili haline dönüşebilmektedir. Bu durumda da, bir kök kelime dilinde bir şekilde ses anlamsal işleyişler korunmuş olmalıdır; kök kelime dilinde ses anlamsal köksaplar vardır.

Konuşma dilinin seslerden oluşması nedeniyle, ses anlamsallığını yitirmiş olsa da, bir dil ses anlamsallığın irregüler işleyişlerine tabidir. Bir kök kelime dilinde ses anlamsal irregüler işleyişler yanında, ses anlamsal işleyiş bölgeleri mevcuttur ya da ses anlamsallığını genelde işlevsel olarak gösteren sesler mevcuttur. Bu ifadelerden olarak, bir ses anlamsal dil olan Adıgecenin önümüzde duran işleyişi bakımından, Türkçede bulunabilecek olan ses anlamsal işleyiş bölgeleri üzerine ya da ses anlamsal olarak işlev gören sesler üzerine bir irdelemenin yapılması uygun olacaktır.

Ses anlamsal olarak ifade ettiğimiz bir dilde, seslerin sözcüklerdeki işlevi ve ortaya koydukları anlamının söz konusu dilin işleyişinde bir düzen kurması gerekir. Adıgece sözcüklerin oluşumuna ilişkin olarak ortaya koyduğumuz çalışmanın gösterdiği gibi, bir sesin tüm sözcüklerde ortaya koyduğu anlamın temel bir anlam olması yanında, söz konusu sesin, bulunduğu sözcüklerde temel anlamdan itibaren değişen ve çoğalan bir anlamsal süreç izlemesi ile bir sesin dilde bulunuşunun bir anlamsal düzeni söz konusu olmalıdır. Böyle bir durumda bir dilin ses anlamsal bir dil olduğuna ilişkin bir yargı söz konusu olabilir.

Ancak, böyle bir sürekli işlev ve anlamsal düzen oluşturmasa da, bir sesin kök kelime dillerindeki kullanımında belirli bölgelerde sözünü ettiğimiz düzenli ve anlamsal işleyişe sahip olması söz konusu olabilir. Bu husus bir kök kelime özelinde farkedilmese de, bir ses anlamsal dil bakışı açısından farkedilebilir. İşte bu nedenlerle, Türkçedeki kimi seslerin dildeki kimi bölgeler bakımından kullanımının ses anlamsal nitelik oluşturduğunu söylemek mümkün olabilmektedir.

*

Bir konuşma dili seslerden oluşur ve sesler ortaya çıkma nitelikleri bakımından ünlü ve ünsüz sesler olarak iki gruptur. Ünlü sesler ünsüzlerin ötümünde işlev gören sesler olup, bir dilde ünsüzlerin de işler halde bulunmasını sağlayan seslerdir.

Bir kök kelime dili olan Türkçe doğal olarak seslerin anlamsal temelinde işleyen bir dil değildir. Ancak, her dil için bir ses özelliğinden ve seslerin seslemsel niteliği ile düzeninden bahsetmek mümkündür ki, Türkçede ünlü seslerin sözcükte bulunuşunun bir düzeni vardır.

Türkçe ünlü seslerin sözcükte bulunuş tarzına ilişkin olarak ses uyumlu bir dildir. Bu ifadeden olarak, bir Türkçe sözcükteki ünlü sesler benzer seslemsel niteliktedirler. Sözcükteki ünlü sesler ilk ünlüye göre seslemsel nitelik taşırlar; sözcükteki ilk ünlü ses müteakip ünlülerin ses açısını belirler; sözcükteki ilk ünlü ses açıklığı sözcük boyunca korunur. Başka bir ifadeyle, sözcükteki ilk ünlünün majör bir ünlü ses olması halinde, sözcükteki müteakip ünlü sesler de majör ünlü sestirler (*a, ı, u, o*); bir sözcük içerisindeki ilk ünlü ses minör ünlü ses niteliğindeyse, müteakip ünlü sesler de minör nitelikli ünlü seslerden oluşur (*e, i, ü, ö*).

Bu ifadelerden olarak, Türkçede bir sözcüğün ilk ünlü sesinin niteliği neyse sözcük bütünü bu niteliği korumakta olup, ünlü ses niteliği bakımından, sözcükte bir volüm ve değer değişimi yoktur; bir sözcük, ilk ünlü ses değeri niteliğini koruyarak dümdüz giden bir değere sahiptir. Sözcükler seslemlenmeye başladıkları ünlü ses doğrultusunda inişsiz çıkışsız şekilde ve aynı ses açısı seviyesindeki bir hattı izleyerek vardırlar. Bu, Türkçeye akıcı ve kolay seslemsel bir nitelik kazandırır. Türkçenin ses uyumlu bir dil olarak nitelenmesinin temelinde yatan olgu budur.

*

Ünlülerin bu düzeninde bir anlamsal nitelik söz konusu değildir. Ünlü seslere ilişkin bu genel olgu ile birlikte, kimi Türkçe ünlü sesler ile bulundukları sözcükteki işlevlerinin Adıgece ses anlamlarla örtüştüğü ifade edilebilir ki, bunlara ilişkin birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

*Adıgecede fiil çekiminde şimdiki zaman kipi olarak kendisini gösteren "o" sesi Türkçede de şimdiki zaman kipinde kullanılan bir sestir. Üstelik şimdiki zaman kipi ses Türkçenin ses uyumunu izlemeksizin hep "*o*" olarak kendisini gösterir ki, bu olgunun üzerinde çalıştığımız şivenin şimdiki zaman kipinde karşımıza çıkan olguyla örtüştüğü ifade edilebilir. Adıgece şimdiki zaman kipinde "o" sesi özne göstereninin izlerken, bir sonekli dil olan Türkçede şimdiki zaman kipindeki "*o*" sonda ve özne göstereninden öncedir. Bununla birlikte, Adıgecedeki "o" sesinin şimdiki zaman kipi işlevine uygun olmakla birlikte, bir ses uyumlu olan Türkçedeki şimdiki zaman kipi işlevindeki "*o*" sesinin ses uyumuna göre değişmemesi ve hep olduğu gibi kalması da ilgi çekicidir:

-«СокIуэ: Gidiyorum».

-Aynı sesin incelenmesi sırasında bir güç niteliği bulunduğunu ifade etmiştik ki, çoğu Türkçe sözcükteki kullanımında da "*o*" sesinin bu niteliğini görmek mümkündür.

*Bildiğimiz dillerin birçoğunda da benzeri yapıların bulunduğunu ifade edebileceğimiz gibi, Türkçede de bir sözcüğün sonuna gelen "*ye, ey*" gibi soneklemlerle aidiyet anlamı kurulabilmektedir. Aidiyet ifade eden bu soneklem Adıgecedekinin (ей) benzeridir. Böyle bir soneklemin aidiyet anlamını oluşturmasına karşın, gerek Türkçede ve gerek böyle bir yapının bulunduğu diğer dillerde aidiyet ya da sahip olmaya ilişkin dilsel ifade ve sözcükler farklıdır. Buna karşın, Adıgecede bir aidiyet soneklemi olan bu seslem (ей) aynı zamanda

başlıbaşına ses anlamsal olarak aidiyet anlamını ifade eden bir sözcüktür. Bu oluş biçimlerine ilişkin aidiyet ifade eden Türkçe sözcük örnekleri aşağıda verilmiştir:
-«Kurultay. Sayıştay. Yargıtay».
-«Türkiye. Teşvikiye. Tarabya. Burhaniye. Bahriye. Bahariye».

*Türkçedeki "ya o ya bu" ifadesindeki "ya (иа)"nın işlevi Adıgecedeki "e (иэ)" sesleminin aynıdır (ар е мыр).

*Türkçe "*i, e, de, den*" hallerinde Adıgece ses anlamsal okumaya uygun dilsel işlevlerin söz konusu olduğu ifade edilebilir:
-Bu anlamda, bir sonekli dil olan Türkçedeki "*i*" halinin, sonuna geldiği ifadeyi işaret etmek bakımından, Adıgece "и" işlevine uygun bir işlev yerine getirdiği ifade edilebilir.
-Benzer şekilde, "*e*" hali de, sonuna geldiği ifade bakımından bir yönelim işlevi oluşturur ki, bu Adıgecedeki "е (иэ)" işlevine uygundur.
-Türkçedeki "*de, den*" hallerinin de bir şeyin içine ilişkinlik ifade etmesi bakımından Adıgece "д" ses anlamıyla benzeştiği ifade edilebilir.
-İfade ettiğimiz bu işleyişler Adıgecede konu edilen ses anlamsal işleyişlere uysa da, bir ses anlamsal işleyişe değil de bir ses uyumsal işleyişe sahip olan Türkçede bu hallerin ses uyumundan kaynaklanan değişimleri Adıgecedeki ses anlamsallığa uymazlar. Nitekim, "*de, den*" hallerinin versiyonları olan "*da, dan*" için büyük uyumsuzluklar söz konusu olmasa da, "*i*" halinin ses uyumsal versiyonları olan "*ı, u, ü*" sesleri Adıgeceye göre okuma bakımından ses anlamsal uyumun kaybolmasını sağlar.

*Adıgece ses anlamsal olarak ifade bulan "Iy" sözcüğünün Türkçe "uç" anlamına gelmesi benzeri bir seslemsel ve anlamsal yakınlığın ifadesidir. Benzerlik bununla kalmaz; Türkçedeki "uç" sözcüğü "*u* olan (*ç*)" anlamına gelir.

*Adıgecedeki "Iэ" sesi bir zaman dilimini ifade eder ki, bu kısıtlı bir an ile geniş bir zamanı da kapsayabilen bir ses anlamdır. Benzer seslem olan Türkçedeki "an" sözcüğü ise kısıtlı ve kısa bir zamanın ifadesidir.

*

Ünlü seslerin dilin işleyişi dışında ve doğal seslemsel nitelikte ifade edebilecekleri anlamsal imler dışında, Türkçedeki ünlülere ilişkin herhangi bir genel ya da bloksal ses anlamsal nitelik tespit etmek zordur. Bunun yanında, genel bir süreklilik göstermemekle birlikte, ünsüz seslerin düzenli bir işlev görecek şekildeki işleyiş bölge ve bloklarından söz etmek mümkündür ki, buralarda ünsüzlerin anlamsal niteliği üzerinde irdeleme yapmaya değer.

Örneğin, Türkçenin işleyişinde "*m*" sesinin ifade ettiğimiz şekilde düzenli işlev gören bir işleyiş bölgesinden söz etmek mümkündür ki, burada ses anlamsal temeldeki bir irdeleme yerindedir. Bu sesin genizsil bir ses olduğuna dikkat çekmek ve ilk olarak seslemlenebilmiş olma olasılığı da taşıyan bir ses olduğunun da altını çizmek gerekir. Bu sesin Türkçede işlev gördüğü bazı anlamsal bölgelerden söz etmek mümkündür ve ifade ettiğimiz bu anlamsal işleyiş bölgelerindeki kullanımının da Adıgecedeki "м" sesinin ses anlamının benzeri olduğu ifade edilebilir.

Bu ifadeden olarak, bir olumsuzlama ile bir şeyin gösterilmesi ve mümkün kılınması "*m*" sesinin işlevleri arasındadır. Bir sonekli dil olan Türkçe fiil çekiminde olumsuzluk eki "*m*"dir:
«Gelme. Gitme. Yapma».

Burada, olumsuz işlevi yanında, bir eylemin yapılmasını mümkün kılma anlamı da kendisini göstermektedir ki, "gelme, yapma, gitme" ifadeleri aynı zamanda "gel, yap, git" köklerinin eylenmesini mümkün kılmaya ilişkin ifadelerdir ve konu olan kök anlamı olumlama ifadeleridir.

Bir kök anlamın "*m*" tarafından olumlu anlamda işletilmesine ilişkin Türkçe ifade örnekleri az değildir:
«Gözleme. Közleme. Balıklama. Yanlama».

Olumsuz bir ifade olan "gelme, gitme, yapma" ifadelerinin "olumsuz haliyle mümkün kılınması" da tekrar "*m*" sesi tarafından ifade edilmektedir; ya da bu "olması mümkün" anlamındaki ifadeler sonek olan "*m*" tarafından olumsuzlanmaktadır:
«Gelmeme. Gitmeme. Yapmama».

Benzeri şekilde, Adıgecedeki "м" sesinin de hem olumsuzlama hem de bir eylemi mümkün kılma işlevlerini görmüştük ki, Türkçenin kendi işleyişine ilişkin olarak, dilsel kullanımda "*m*" sesinin işlevlerinin de aynı olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, "*m*" sesinin Türkçedeki kullanımına ilişkin anlamsal işlev bu örneklerle de sınırlı kalmaz. "*M* " sesinin doğal olarak ortaya koyduğunu ifade ettiğimiz anlamına uygun olarak ve tıpkı Adıgecede olduğu gibi, Türkçede de bir işaret etme ve gösterme ya da verme anlamlarında kullanıldığı da bilinen bir gerçektir: "*me*!".

"*M*" sesinin doğal olarak bu şekilde işaret etme işlevinde kullanılması yanında, yakın zamana kadar dilin doğal işleyişinde izlenebileceği gibi, Türkçede "*m*" sesinin sözcük başına gelmediği de bir gerçektir. Bu husus, bir sonekli dil olan Türkçede -anlamı belirsizleşmişse de- işlevsel olarak varlığını sürdürmesi şeklinde yorumlanabilir.

Bir fiil, sonekli bir dil olan Türkçede ses uyumuna bağlı olarak "*mek, mak*"la bitmektedir. Bir sonekli dil olan Türkçe bakımından bu husus "*m*" sesinin değişmez bir kullanımıdır ve burasının da ses anlamsal bir işlev bölgesi olduğu ifade edilebilir: Buradaki "*m*" sesinin işlevinin, sonuna gelmiş olduğu kök kelime anlamını mümkün kılma ("gelme, gitme" örneklerinde olduğu gibi) işlevi olduğu açıktır:
«Gelmek. Gelmemek. Gitmek. Gitmemek. Yapmak. Yapmamak».

Bu örneklerde görüldüğü gibi, bir fiilin mastar halinin ortaya çıkmasında değişmez şekilde kendisini gösteren "*m*" sesini "*k*" sesinin izlediğini ve böylelikle sözcüğün son sesinin "*k*" sesi olduğunu biliyoruz. Bu, "*k*" sesinin düzenli bir işleyişidir. Yalnızca bu örnekle kalmaz; bu sesin Türkçede benzeri işlevleri yerine getirmesine ilişkin kullanım örneği az değildir.

"*K*" sesinin soneklem olması halinde kurulan sözcük anlamlarına dikkat edilirse, sondaki "*k*" sesinin kendisinden önceki sözcük kısmının anlamının doğması işlevi gördüğünü ifade etmek mümkündür. Bir sonekli dil olan Türkçede

sözcük sonuna gelen “*k*” sesinin ortaya koyduğunu ifade ettiğimiz bu işlevin, Adıgecede sözcük başına gelen “къ” sesinin ortaya koyduğu “bir şeyin ortaya çıkması noktası” anlamsalına benzer bir işlev olduğu söylenebilir. Aşağıdaki sözcükler Türkçe ses uyum özelliğine uygun olarak kurulmuş sözcükler olup, ifade ettiğimiz durumun örnekleri olarak değerlendirilebilir:
«Uçak: Uçma kökü olan “uç” sonuna “*k*” gelmekle ortaya çıkan sözcük anlamı “uçma eyleminin kendisinden doğarak mümkün hale geldiği şey”dir, “uçma alanı, mekanı”dır. Bıçak: Kendisinden biçme eylemi ortaya çıkan şeydir; biçmeye yarayan şeydir. Alçak: Alçalma eylemini doğurmaya uygun şeydir; alçalandır; alçalmaya uygun olandır. Kaçak: Kaçma eylemini yapan ya da yapması beklenendir. Yasak: Yasanın kendisiyle mümkün olduğu şey ya da yasanın mümkün olmasını sağlayan şeydir; Yasadan doğan şeydir. Yuvarlak: “Yuvar”ında işleyip (*l*) ortaya çıkan şey; yuvarında kılgılanmanın formu».

Türkçedeki kimi kullanımlarında “*r*” sesinin Adıgecede olduğu gibi (р) sonuna geldiği anlamı empoze etmeye benzer bir işlev ortaya koyduğu da ifade edilebilir. Bu sesin ifade ettiğimiz özelliği nedeniyle Adıgecede ses ya da sözcük başına gelmez ve hep bir ses ya da sözcük sonunda bulunur ve öncesindeki anlamı empoze eder. Türkçededе yakın zamana kadar dilin doğal işleyişinde bir sözcüğün “*r*” ile başlamadığı ya da sözcük başında “*r*” sesinin telaffuz edilmediği de bilinir. Bunların yanında, sonuç itibariyle iki dilde farklı anlamsal sonuçlar elde edilse de, “*r*” sesinin ifade ettiğimiz şekildeki kullanımlarından yeni ifade ve sözcükler ortaya çıkar:
-«Yapar. Koşar. Yürür. Gelir. Çizer»
-«Gelir. Gider. Yazar. Okur. Çizer».

Türkçede çokça kullanılan ve bir dilsel ifadenin fiil haline gelmesinde de sıkça kendisini gösteren bir sestir “*l*” sesi. “*L*” sesi, Türkçede ve bir çok dilde işlek ve bir hat boyu yayılım gösteren bir işleve sahiptir ki, bu nitelik Adıgecede de bir düz hat boyu sürmeyi ve yayılmayı ifade eden “лэ” sesleminin işleviyle örtüşür.

–Burada, Adıgecede “лэ” sesleminin “л”nin ötelenimi olarak ortaya çıktığını ve “л” sesinin bir şey üzerinde bulunan bir düz tabakayı ya da eti ifade eden bir ses olduğunu ifade etmek gerekir ki, buradan da, “лэ” sesleminin “л” gibi bir düz yüzey üzerindeki ötelenme olduğunu hatırlamak uygun düşer-.

Türkçede “*l*” sesinin ifade ettiğimiz anlamsal işlevde her sesten daha fazla kullanım olanağı bulunmakta olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Nitekim, Türkçede neredeyse her sözcük ya da sözcük kökü “*l*” bitimi alabilmektedir ki, bir sonekli dil olan Türkçede bir dilsel ifade “*l*” ile yola koyulabilmekte ve de yoluna devam edebilmektedir. Bir sözcük anlamının devamını ve yayılımını sağlayan “*l*” sesi Türkçede dilsel ifadelerin ötelenimini ve yayılımını sağlamaktadır. Bir yayılma olanağı sağlayan “*l*” sesinin Türkçede sıklıkla kullanımı, ses uyumu nedeniyle de akışkan bir niteliğe sahip olan dilin yayılımcı karakterini artırdığını ifade etmek yanlış olmaz.

Sözcükteki ünlü seslerin düzeni bakımından, sabit ses seviyesi ve düz bir ses hattında akışkan bir nitelik kazanan Türkçenin, yayılım işlevi gören “*l*” sesinin

de kullanım yaygınlığına sahip olması, sözcüklerin düz bir hat boyunca ve inişsiz çıkışsız şekildeki akıcılık ile yayılmacı nitelik taşımasını sağlayan özelliğidir. Aşağıda "*l*" sesinin Türkçedeki kullanımına ilişkin ifade ve sözcük örnekleri verilmiştir:

-«Ol. Olmak. Olagelmek. Gelmek. Gelin. Gelir. Gülmek. Gül. Güler. Bölmek. Bölük. Bölüm. Ölmek. Ölüm. Salmak. Sal. İl. İlgi. İlişkin…».

-«İle. Gelmekle. Seninle. Onunla».

-«Oylamak. Onaylamak. Sallamak. Kollamak. Ellemek. Ötelemek. Üflemek. Üfelemek. Yaralamak. Şakalaşmak…».

-«İlgili. Güllü. Ölümlü. Olumlu. Alımlı. Allı. Uslu. Puslu…».

-Türkçeye uymadığı ifade edilse de, "sel" soneki her tür karşı çıkışa rağmen "*l*"nin işlekliği ve Türkçedeki hatırı sayesinde olmalıdır ki, dilsel işleyişe yerleşmiştir:

«Sanal. Kurumsal. Bilgisel. Bilişsel. Duyuşsal. Dilsel. Ruhsal. Fiziksel».

*

Bu örneklerdeki gibi genel bir durum olmasa da, Adıgece ses anlamsallıkla kimi Türkçe sözcüklerdeki bazı seslerin işlevlerinin örtüştüğü tespit edilebilir. Bunlar genele yayılan bir olgu olmasa da, aynı kökten gelen ses anlamsal işleyiş blokları olarak Türkçede korunduğu ifade edilebilir. Genelde tüm dillerin doğal temelde aynı ses anlamsal kökten gelmelerinin mümkün olması yanında, kimi diller arasında birbirini etkilemeleriyle oluşan ortak yönler de mevcuttur. Bu ifadeden olarak, dillerde benzeri seslem niteliğinde olan ve anlamsal olarak da birbiriyle örtüşen dilsel ifade ve sözcüklere rastlamak mümkündür.

Bu ifadelerden sonra, Adıgece ses anlamsallığı açısından Türkçede bulunan bazı sözcüklerin Adıgece sözcüklerle benzerliklerine ilişkin örnekler vermek yerindedir:

*Türkçedeki "*k*"sesinin Adıgecedeki "къ" ve "к-ч" seslerinin –kimi yerde de "кI" sesinin- anlamlarını birlikte karşılayacak şekildeki sözcük örnekleri bulunduğu ifade edilebilir. Nitekim, "koparmak" örneğindeki ilk "*k*" sesinin Adıgecede bir eylemin ortaya çıkış noktasını ifade eden "къ" işleviyle örtüştüğünü izleyebilmek mümkünse de, bu "*k*" sesinin işlevinin aynı zamanda "к-ч" seslerinin anlamlarını da karşıladığı ifade edilebilir.

*Bununla birlikte, "kopuk" sözcüğündeki "*p*" sesinin sözcükteki işlevi Adıgecedeki "п" sesinin anlamıyla örtüşür. Nitekim, "къыпыкын/къыпычын" sözcüğü "koparmak" anlamına gelirken, "пыкын/пычын" sözcüğü de "kopmak" anlamındadır. -Bu örneklerde Adıgecedeki "къ" işlevi kendisini göstermektedir-. Ayrıca, «Koparılacak (къыпыкын/къыпычын) olan şey bir bütünün kenarı (пэ) ya da ucudur (Iy); bir şeyin kenar ya da ucuna tutunan (пыт) bir parçadır» ifadesinde Adıgece verilen sözcüklerle birlikte, altı çizilen seslerin Adıgece ses anlamlarına dikkat ediniz.

*"*P*" ile "п" sesleri arasındaki bu yakınlıkla birlikte, "*t*" ile "т" sesleri arasındaki yakınlık da kimi yerlerde kendisini göstermektedir. Adıgecede bir şeyin ötesine geçmeyi ya da bir aşkınlığı ifade eden "т" sesinin, bu

açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bir yükseklik ifade edebileceği de açıktır. Bu ifadelerden sonra, bu iki ses tarafından kurulan Türkçe "tepe" sözcüğü irdelenebilir: «Bu sözcük bir yükseklikle (т) birlikte bir uç ya da kenar (пэ) durumunu ifade eder ki, bu "uç", yükselti olan şeyin ucu ya da kenarıdır. Bu ifadenin tam da Adıgecedeki "тэ-пэ" seslerinin anlamlarıyla örtüşen bir durum ifade ettiğini söylemek mümkündür; öyle ki, "тэпэ" ses grubu Türkçedeki anlamıyla (tepe) aynı olan bir Adıgece sözcük de olabilirdi. Nitkim, Adıgecedeki "бжьэпэ" sözcüğü de benzeri bir anlam ortaya koyar».

*Türkçedeki "ağlamak, eylemek (eğlemek)" sözcükleri ile Adıgece "гъын (ağlamak), гъэн (eğlemek)" sözcüklerinin seslemsel yakınlıkları ile aynı anlamlı olmaları dikkate değerdir. Burada, ses anlamsal temelde "гъ-гъэ" ilişkisi dikkate alınırsa, konunun ilgi çekiciliği anlaşılır. Bu seslerin verdiğimiz ses anlamsal işlevlere benzer şekildeki işleyişlerine ilişkin başka örnekler de mevcuttur Türkçede.

*Türkçede "yuva" sözcüğünü Adıgece Kiril alfabesiyle "йува" ya da "йуа" olarak yazmak mümkündür ki, bu sözcüğün seslemsel niteliğinin Adıgece "гъуэ (yuva), игъуэ (yerini bulma, uygun olma)" sözcüklerine yakınlığı açıktır ve benzeri anlamlar ifade ederler.

*Adıgecede oluşa (хъу) ilişkin olan form olarak ifade bulan "хъурей" sözcüğünün "yuvarlak" anlamına geldiğini biliyoruz. Bu Adıgece sözcüğün Türkçe anlamı olan "yuvarlak" sözcüğünün de "yuvarında işlek olarak ortaya çıkan" anlamına gelmesi ilginçtir ve her iki dilde de oluşa ilişkin olan bir formun farklı açılardan aynı varoluşsal anlamda ortaya konması anlamına gelir.

*

Yukarıdaki örnekler ses anlamsal işleyişin söz konusu olduğu örneklerdir ve bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burada, Adıgecenin bir ses anlamsal dil olması temele alınarak Türkçe örnekler seçilmiştir. Esasen, konu olan dil bir kök kelime dili de olsa, ses anlamsal köklerine ilişkin bir incelemenin söz konusu olması durumunda ve böyle bir şeyin aydınlatılması ya da işleyiş bölgelerinin ortaya çıkarılması halinde, söz konusu dilin ses anlamsal işleyiş temellerinin de kendine özgü bir ses anlamsal işleyiş argümanı olacağını da ifade etmek gerekir. Ancak, Adıgece ses anlamsal işleyiş argümanı, ses anlamsal açıdan irdelenecek olan diğer dillere bir örnek argüman niteliğinde bir referanstır.

Ayrıca, dillerin ses anlamsal temelde birbirine daha yakın olmaları mümkündür ve bu dillerin doğası bakımından da doğaldır; nitekim, bu durumda tüm diller doğuşlarına ilişkin bir gürzergahta ele alınmaktadır. Yukarıda Adıgecenin ses anlamsal işleyişinde ortaya çıkan ses anlamların temel alınması halinde, ses anlamlara ilişkin işleyiş bölgelerinin bir kök kelime dili olan Türkçede bulunabilmesinin nedeni budur.

Yukarıdaki irdelemede, Adıgeceye ilişkin bir inceleme temele alınırken, irdeleme ve karşılaştırma uzatılmamış olup, verdiğimiz örnekler bir tür hatırlatma ve çağrışımla sınırlı tutulmuştur. Yukarıda örnek olarak seçilen seslerin ses anlamsal işlevdeki işleyişlerinin bulunduğu sözcük örneklerini de çoğaltmak mümkündür. Benzeri işleyişlerin bulunduğu başka ses anlamsal örneklerin de

olacağı açıktır. Açıkçası, böyle bir çalışma başlıbaşına bir çalışma niteliğinde olur ve birçok kitabın yazılmasına neden olabilir.

Yapılmış olan ses anlamsal irdeleme yanında, seslemsel ve anlamsal benzerliklerin bulunduğu ve aynı sözcüğün farklı versiyonu niteliği taşıyan sözcükler de bulunmaktadır Türkçe ve Adıgece olarak ki, böylesi örneklerden olan aşağıdaki sözcüklerin karşılaştırılması ile yorumunu da okuyucuya bırakalım:
-«Гусэн: Küsmek. Шхьэц: Saç. Уэгу: Gök. Къу: Kulp. КхъапIэ: Kepek. Псапэ: Sevap. Сырыху (Yanık beyazsı, sarışın): Sarı».
-«Дын; Дэн: Dikmek. Дэнэ: Nerede. Хьей!: Hey!. Хьэуэ: Hayır».
-«Къуаргъ: Karga. КIуркIунау: Kukumav kuşu. КIыгугу: Guguk kuşu. Къыу: Kuğu…».

*

Türkçeye ilişkin olarak yukarıda verdiğimiz örnekler çoğaltılabilir ve irdeleme daha da genişletilebilir. Yukarıdaki ses anlamsal olgulardan daha fazla argümana eski Türkçede rastlanabileceği de ifade edilebilir. Bununla birlikte, benzeri irdelemeler başka diller üzerinde de yapılabilir. Burada yapılan şey, ses anlamsal bir dilin bakış açısından kök kelime dillerinde bulunan ses anlamsal işleyiş olasılıkları üzerine bir irdelemedir.

Günümüzün Avrupa dilleri üzerinde yapılacak olan benzeri irdelemelerde Türkçedeki ses anlamsal işleyiş örneklerinden fazlasına rastlamak da mümkündür. Ancak, eski dillerin ses anlamsal işleyişlerinin bu dillerden daha fazla olduğu açıkça ifade edilebilir. Nitekim, batı dillerinde bulunan Latin ya da Yunan kökenli sözcükler ile bu dillere ilişkin işleyişlerin irdelenmesi halinde, ses anlamsal bakış açısından daha fazla dikkate değer hususların tespit edilebileceğini ifade etmek mümkündür.

Bir ses anlamsal değerlendirmede hiç şüphe yok ki, eklemli diller kök kelime dillerine göre çok daha fazla ses anlamsal işleyişe sahiptirler. Bu ifadeden olarak, gerek Arapça dilleri ve gerekse Kelt dillerinde ses anlamsal işleyişler daha fazla olmalıdır.

Yukarıda Türkçe üzerinde yapılmış olan irdelemede ortaya çıkan ses anlamsal ortaklıklar, günümüzde dillerin etkileşimi ile birbiriyle aynılaşma sürecinden kaynaklı bir benzerliğin ortaya çıkardığı yakınlıktan farklı bir olgudur. Nitekim, burada bir ses anlamsal bakış açısından konuya yaklaştığımızı hatırlatmak gerekir ki, bu bakış açısı, kök kelime dilleri açısından benzeri veya ortak kökenli sözcüklerin araştırılmasından -doğası gereği- farklı bir yaklaşımdır. Bu ifadeden olarak, sözcük benzerlik ve ortaklıklarını değil de, ses anlamsal işlevleri ve işleyiş bölge ve bloklarını araştırdığımızı hatırlamak gerekir.

Kök kelime temelli bakış açısından, dillerdeki ortak sözcükler önemlidir; çünkü, iki dilde ortak sözcükler ile sözcük köklerin ortaklığının söz konusu olması dil akrabalığı bakımından önemli argümandır. Ses anlamsal bakış açısından ise, iki dildeki ortak sözcüklerin çokluğu dil akrabalığı açısından başlıbaşına bir değer ifade etmez; bu, yakın dönemli bir ilişkinin varlığını ifade eder, bir dilsel akrabalık değil. Bununla birlikte, kök sözcüklerin çokluğu da bir dil akrabalığından çok, iki toplum arasında öncelikle geçmişteki bir ilişkinin ifadesi

olabilir. Her iki durum da bir dil benzerliğini değil de, iki toplumun bir ilişki içinde olmaları nedeniyle aralarında sözcük alışverişinin gerçekleştiğini ifade eder.

Oysa, iki dildeki ses anlamsallık ve ses anlamsal argümantasyonunun kullanılmasına ilişkin yakınlık daha uzak ve temeldeki bir akrabalıktır. Böyle bir akrabalık dil açısından genetik bir akrabalıktır; sözcük alışverişindeki gibi bir ticari akrabalık değil. Diller arasında böyle bir akrabalık vardır ki, bunun araştırılması ile dillerin oluşum süreci ve birbirlerinden farklılaşması sürecine ilişkin arşivlerin aralanmasının en iyi argümanı ses anlamsal bakış açısıdır.

Burada yapılan çalışma, Adıgece ses anlamlarının ve ses anlamsal işleyişinin Türkçede karşılık bulan işleyiş bloklarına ilişkindir. Öyle ki, Adıgece ses anlamları ve ses anlamsal işleyişi kısmen ve belirli formlarda Türkçede de sürmektedir; Adıgecenin ses anlamsallığının belirli renk ve biçimleri generatik olarak Türkçede mevcuttur. Böyle bir olgunun çevremizde bildiğimiz dillere ilişkin de söz konusu olması mümkündür ki, her dilde kısmen varolan bu ses anlamsal işleyişler toplamının ses anlamsal temelde Adıgecenin işleyişini tamamlayacak bir bütün ortaya koyabileceği de akla gelebilir. Nitekim, dil ses anlamsal temelden itibaren oluş süreci yaşamış olan bir yapıdır ve bu nedenle de diller arasında ses anlamsal temelde bir generatik ilişkisi söz konusudur.

Dillerin ifade birliğine ve benzerliği ile giderekten de yakınlaşmalarına ilişkin olan bugünkü dilbilimsel disiplinlerin işlevleri ile karşılaştırıldığında, ses anlamsal yaklaşımın dillerin köklerine ve geçmişteki akrabalıklarına ilişkin daha fazla argümanı devreye sokabileceği ifade edilebilir. Bu ifadeden olarak, ses anlamsal yaklaşım, dillerin geçmişte ses anlamsal temeldeki ortak köklerini açığa çıkarabilecek bir yaklaşımdır. Dillerin bu temeldeki inceleme ve araştırılması, dillerin daha derin köklerine ilişkin birer arşiv olarak ortaya çıkmasına yol açabilir. Böyle bir araştırmanın ortaya koyabileceği antropolojik olguların insani temelin çok daha aydınlatılmasına ve barışçı katkı sağlamaya yönelik bir çalışma olacağı da inkar edilemez. Köklerden korkmamak gerekir.

İKİNCİ KISIM
SES ANLAMLAR İLE DİLDEKİ İŞLEYİŞLERİ SÜRECİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

SES ANLAMSAL BİR DİL SÜRECİNDE OLUŞAN SES ANLAMSAL TABAKALAR

Sözcüklere ilişkin olarak ortaya çıkan dilsel işleyiş tabakalarının benzeri ses anlamların işleyişinde de ortaya çıkar; dilin işleyişine ilişkin olan bu iki farklı alanda ortaya çıkan tabakalar doğal olarak birbiriyle örtüşen niteliksel yapılara sahiptir. Bu nedenle de, aşağıda dilsel ifade ve sözcüklere ilişkin olarak daha önce ortaya koyduğumuz tabakaları konu ederek ses anlamsal tabakaların açıklanması sürdürülecektir…

Adıgecenin dilsel işleyiş tabakaları elbette ki ses anlamsal işleyişi temelinde kendisini gösterir. Bu ifadeden olarak, dilsel işleyişin en temelindeki tabaka bir merkezi dilsel işleyiş tabakası olarak, varlık ve varoluşa ilişkin ifadelerin ortaya çıktığı tabakadır. Burada, dilin temel birimleri olan seslerin varlıksal niteliklerdeki işleyişi söz konusudur. Ses anlamların varlığa ve varoluşa ilişkin olarak ortaya koydukları ifadeler dilsel işleyişin bu merkezi tabakasında yoğundur.

Bu tabaka, varolanın varlığının ifadesi olan, oluş ve varoluşsal ses anlamı olan, bizzat varlıksal anlamlara ilişkin olan seslerin ortaya çıktığı tabakadır. Seslerin ve sözcüklerin incelenmesinde varlıksal anlamlar ifade ettiğini gördüğümüz sesler dilsel işleyişin merkezi tabakasında ortaya çıkan seslerdir. Söz konusu seslerin başlıbaşına varlıksal anlamlar ortaya koyması ile başka seslerle birlikte varlıksal nitelikli yeni ifadeler ortaya koyması dilsel işleyişin merkezi tabakasında gerçekleşir.

Buradan itibaren ortaya çıkan varolma alanlarının bir temel olarak kendisini göstermesinde, artık, aynı seslerin bu varolma alanına ilişkin olarak dilsel ifadeler ortaya koyması söz konusu olabilmektedir. Burası artık dilsel işleyişin merkezi tabakasını izleyen işleyiş bölgesidir, merkezden dışa doğru dilsel işleyişin ikinci tabakasıdır. Dilsel ifade ve sözcüklerin ortaya koydukları anlamların varlık ve varoluşsal niteliklerde olduğu merkezi dilsel işleyiş bölgesinden itibaren dilsel işleyiş sürecinin dışa doğru yayılmasında ortaya çıkan ve bir varolma alanı üzerinde inşa olan bu ikinci tabaka, varolanın varolma hal ve durumlarına ilişkin anlamları ortaya koyan dilsel ifadeler bölgesidir.

Dilsel işleyişte ifade ve sözcüklerin ortaya koydukları anlamlara ilişkin olan bu sürece benzer şekilde, seslerin de bir valıksal anlamdan varolanlara ilişkin olguların ifadeleri olarak kendilerini göstermesi söz konusudur. Varlıksal anlam ifade eden bir ses, dilin merkezi işleyiş tabakasında varlıksal bir dilsel ifade ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, merkezi dilsel işleyiş tabakasında söz konusu ses anlamın ortaya koyduğu bu ifadenin bir varolma alanını da ifade etmiş olmasından sonra da, bu varolma alanında kendisini gösteren bir varolanın ifadesinde ya da bu varolanın varolma hallerinin ifadesinde tekrar iş başında olabilmektedir.

Bir varlıksal ifade ortaya koyan ses anlam, bu şekilde bir varolma alanı ortaya koyduktan sonra da, bu varolma alanına ilişkinlik ifade eden bir varolanın özelindeki bir varlıksal ifade ortaya koyabilmektedir ki, bu, bir varlıksal anlama sahip olan sesin ifade ettiğimiz iki tabakada da işlerlik göstermesini ifade eder. Bu şekilde bir varolma alanı temelinde ifade bulan bir varolanın kendisinin ve varolması özelindeki varlıksal durumunun söz konusu olduğu dilsel işleyiş bölgesi artık dilsel işleyişin ikinci tabakasıdır.

Kuşkusuz, seslerin genel bir çoğunluğu ses anlamsal olarak merkezi bölgede ortaya çıkar ve burada iş başındadır. Bununla birlikte, bu merkezi anlamsal niteliklerde dilsel ifadeler ortaya koymaları yanında, ifade ettiğimiz şekilde, dilsel işleyişin müteakip bölgelerinde de ifadeler ortaya koymaktadırlar.

*

Varlık ve hiçlik noktasından itibaren varoluşu temelden ortaya koyan ontolojik nitelikli ses anlamlar, oluş süreci boyunca kendisini gösteren varolanların varlık ve yokluğuna ilişkin ifadelerin ortaya konması bakımından da dilsel işleyişin müteakip sürecinde iş başındadırlar…

Merkezi tabakada oluşan varlıksal anlamlı sesler bir varlık ve yokluk noktasındaki ifadeler ortaya koyarlar. Sözcüklere ilişkin tabakalaşmada merkezi tabakada ortaya çıktığını ya da merkezi işleyiş niteliği bulunduğunu ifade ettiğimiz sözcükler böyle ortaya çıkar. Bununla birlikte, varlıksal nitelikli ses anlamların doğrudan varlık durumunu en temelde ortaya koymasından sonra, bu nitelikte değil de bu işleyişin bir varolma alanı olmasından itibaren ortaya çıkan varolanlara ilişkin olan hal ve gidişi de ortaya koyarak dilsel işleyişteki işlevini sürdürdüğünü ifade ediyoruz. Varolanların varlığına ilişkin olan bu olgu da, söz konusu ses anlamın başlangıçta var-yok noktasındaki bir ontolojik ifade olarak ortaya çıkması anlamına ilişkinlik taşıyan bir olgudur.

Anlatmak istediğimiz bu olguya bir örnek vermek gerekirse, anlam bakımından "hiç" ifade ettiğini söylediğimiz "цI" sesi varlığın yokluğu anlamında merkezi işleyiş tabakasına ait bir ses anlamdır ve işte burada "hiç" anlamı ortaya koyar. Ancak, dilsel işleyişin müteakip tabakalarında "цI" sesinin varolanların yok olmaya ilişkin niteliğini ya da varoluş tarzını ifade ettiğini söylüyoruz. Bu sesin merkezi ses anlamsal işleyişte ortaya koyduğu "hiç" anlamından itibaren, müteakip dilsel işleyişteki kullanımı bir varolma biçiminin tükenişini –örneğin, katı haldeki bir varolma tarzının kaybolması ve sıvılaşmasını-, katı bakımından sıvı hali, bir varolan şeyin kendi varlığı bakımından yok niteliğine uygun varoluşunu –örneğin, yok sayılacak kadar küçük olmasını veya küçülmesini-, varoluş tarzının sonunun gelmesini, tükenişe gitmesini vb. gibi ifadelerde kendisini gösterir.

Benzer bir durum "щ" sesi üzerine de izlenebilir. Bir varlığın temelini ifade eden ve varoluş ile varolanın bu temelde zamansal işleyişler olduğunu ortaya koyan merkezi işleyiş tabakasına ilişkin ifadelerin kurulmasını sağlayan "щ" sesi, müteakip dilsel işleyiş sürecinde ve tabakada varolanların varoluş hal ve gidişini ifade bakımından iş başındadır. Bu ifadeden olarak da, varoluşun temeline ilişkin bir ifade olan bu ses anlamın varoluşun bu temelde mümkün hale geldiğini ortaya koyduğu merkezi işleyiş tabakasından sonraki dilsel işleyiş süreci ve tabakasında bir varolanın bizzat yerine de geçebilmekte veya bir varolanı kastedebilmekte olup, varolanın varoluşuna ilişkin her bir tarzını ya da varoluş zamanını ifade bakımından iş başındadır.

Anlaşılan odur ki, ortaya çıkışlarında varoluşu varlık ve yokluğunda en temelden ortaya koyarak ifade eden bu temel ses anlamlar, en temelde ortaya konmuş olan varoluşa ilişkin ifadelerden itibaren, bu varoluş ve varolma alanlarında varolanlara ilişkin de varoluşsal anlamları ifade bakımından dilsel süreçte iş başındadırlar. Varlık ve hiçliğin en temel kavramlar olması ile varlığın oluşa geçişi ve varoluşun mümkün hale gelmesini ifade eden bu temel ses anlamlar, bu temelde ortaya çıkan varolanların da varlık ve hiçlik niteliğini

sürdürerek varolmalarını ifade bakımından müteakip dilsel süreçte işlev sürdürürler.

Konu ettiğimiz bu temel ses anlamların dilin işleyiş sürecinin müteakip tabakasında da iş başında olmaları, oluş sürecinde ve varoluşta ortaya çıkan varolanlara ilişkin hal ve tarzları ortaya koymak üzeredir ki, bu olgu, varolanların varoluşları ile değişim ve yok oluşlarının da varlık ve hiçliğin birer tezahürü olmasında temellenir.

*

Varlıksal nitelikli anlamlara sahip olan sesler ses anlamsal işleyişin çekirdek ya da merkezi tabakasını oluşturur. Bu işleyiş doğrultusunda ortaya çıkan varolma alanında aynı sesler tekrar iş başında olabilmektedirler ki, aynı seslerin bu ikincil işleyişleri ses anlamsal işleyişin ikinci tabakasını ortaya koyar. Bu işleyişin bir başka biçimi de, konu olan seslerin birleşerek bileşik ses anlamların ortaya çıkmasıdır ki, bu olgu da, bu tabakada gerçekleşen bir ses anlamsal işleyiştir. Bununla birlikte, bizzat ikinci tabakada ortaya çıkan birim sesler de söz konusudur…

Canlının bir yeteneği olarak ortaya çıkan sesler, canlının canlılığının bir devamı niteliğiyle bir anlam ya da ifade ortaya koyarlar ki, bu olgu giderekten konuşma dilinin oluşumuna ilişkin sürecin başlaması olarak ifade edilebilir. Varlıksal ifadelere sahip olan seslerin ortaya koydukları anlam ve ifadelerin tam da bu noktada kendisini gösterdiğini ve bu mirasın bir ses anlamsal dilde merkezi işleyiş tabakası olarak korunduğunu ifade etmek mümkündür. Seslerin kendileri fonetik olarak giderekten değişmiş olsa da, bu canlıcı nitelikteki miras dilin işleyişinde generatik olarak taşınmakta olmalıdır ki, konuşma dilinin müteakip süreci boyunca bu merkezi dilsel işleyiş bölgesine yeni dilsel ifadeler katılabilmektedir. Seslerin ortaya çıkması sürecinden itibaren kurulan konuşma dilinin işleyiş süreci boyunca, ortaya çıkışına ilişkin olan bu mirasını idame ettirmesi ölçüsünde, varlıksal ifadeler bu merkezi tabakanın bir işleyişi olarak ortaya çıkabilmektedir.

Konuşma dilinin giderekten açılınımı ve yayılmasına paralel olarak da, artık, bu merkezi tabakada ortaya çıkmış olan varolma alanlarına ilişkin ifadeleri temel alan ve bunların anlamlar olarak işaret ve kastedilmesinde, buradan itibaren ortaya çıkan yeni dilsel ifadeler, konu ettiğimiz ikinci tabakayı oluşturan dilsel işleyişlerdir. Dilin merkezi işleyiş tabakasında varlıksal anlamlara sahip olan sesler ikinci dilsel işleyiş tabakasında bir varolma alanına ilişkin olan varolanların durumlarının ifadesi olarak kullanılabilmektedirler.

Bununla birlikte, dilin işleyişi bakımından merkezi tabakada varlıksal ifadeler ortaya koyan seslerin bu ikinci tabakada ifade ettiğimiz anlamlarda kullanılması dışında, varolanların varolma durumlarını ifade edebilecek olan yeni seslerin de burada ortaya çıkabildiğini söylemek mümkündür. Burada, hangi seslerin bu niteliklere sahip olduğunu söylemek dile kolay gelse de, hangi seslerin burada doğduğuna ilişkin bir yorum yapmak o kadar kolay değildir. Nitekim, dilsel işleyişte giderekten bir anlam marjına kavuşabilen seslerde, süreç içerisinde bu anlam marjının daha temelsel anlamlarının da kaybolması söz konusu olabilir.

Ancak, burada varolanın durumuna ilişkin bir ifade ortaya koyan sesler bakımından mevcuttan hareket edilirse, örneğin bir "дз" sesinin böyle olduğunu ifade etmek mümkün olabilir.

Verdiğimiz bu örnek konu ettiğimiz dilsel işleyiş bakımından spesifik bir örnektir. Halen bilebildiğimiz anlamı bakımdan bu dilsel işleyiş tabakasında bulunan başka bir örnek "кхъ, кхъу" sesleridir. Bu seslerin dilde kayboluş sürecini yaşıyor olduğunu ifade edebiliriz ki, bu durumda da başlangıç anlamının kaybolmuş olabileceği söylenebilir. Bugün bu seslerin anlamının mevcut durumuyla varlığa ve varoluşa değil de, varolanlara ilişkinlik taşıyan anlamlar olduğunu biliyoruz; bu nedenle de, halen dilsel işleyişte ortaya koyduğu anlamlar bakımından, dilin bu ikinci işleyiş bölgesinde değerlendirilmesi uygun düşer.

Bununla birlikte, konu ettiğimiz bu dilsel işleyiş sürecinin bütününde bir kesintisizlik niteliği olduğunu hatırlatmak gerekir. Seslerin çoğunlukla merkezi tabakada ortaya çıktığı ve müteakip tabakalarda da işlem gördüğü daha önce belirtilmiştir. Bu ifadeden sonra belirtmek gerekir ki, konu ettiğimiz bu ikinci dilsel işleyiş bölgesinde ortaya çıkan sesler bu tabakada ve müteakip tabakada da işlem görür. Bu ifadeden olarak, bu ikinci tabakada ortaya çıkıp, varolanlara ilişkin özellikler ifade eden "к" ve "ч" seslerinin de aynı zamanda müteakip bölge olan benzetme alanında işlem görür. Ama, bu sesler ortaya çıktıkları tabaka öncesindeki tabakalarda işlem görmezler; nitekim, doğal olarak kendilerinin ortaya çıkışına ilişkin anlamlardan daha derin anlamlar ortaya koyamazlar.

Dilsel işleyişin ikinci tabakasında ifade ettiğimiz gibi tek ve birim seslerin ortaya çıkabilmesi ya da birtakım seslerin anlamsal olarak bu bölgeye ilişkinlik göstermesi yanında, Adıgecede bulunan bileşik seslerin de genelde ortaya koydukları anlam bakımından bu bölgede işlerlik gösteren sesler olduğu ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle de, bileşik seslerin ortaya çıkışlarına ilişkin dilsel işleyiş bölgesinin bu ikinci tabaka olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bileşik seslerin, kendilerini oluşturan iki sesin dilsel işleyişe geçmesiyle ortaya çıktığı açıktır. Bu seslerin ortaya çıkış anlamlarına göre, dilsel işleyiş kazanıp süreç içinde de birleşmeleriyle ortaya çıkan anlam daha yüzeysel bir anlamdır. Bunların birleşmesinde ortaya çıkan bileşik anlam, doğal olarak her bir ses anlamın varlıksal nitelikli olarak ortaya koyduğu anlam üzerinde tanımlanış olan bir anlamsal alana ilişkin olan birleşmedir. Birleşen seslerin kendi anlamları temelinde ortaya çıkmış olan bir alanda gerçekleşmektedir ses birleşimleri ki, buradaki anlam, birleşen seslerin birim anlamlarından derin değildir. Bu şekilde ortaya çıkan bileşik sesler, ortaya çıktıkları tabakada ve müteakip tabakada dilsel işleyişte işlev görür.

*

İkinci tabakada ortaya çıktığını ifade ettiğimiz birim ve bileşik seslerin dışında, dilin işleyişi sürecinde bir ve ikinci tabakada kendisini göstermiş olan seslerin temel alınmasından itibaren, bu anlamlara benzetilerek ortaya çıkan yeni sesler de söz konusu olabilmektedir ki, burası ses anlamsal işleyişin üçüncü tabakası olarak ifade edilebilir. –Doğal olarak ses anlamsal tabakalarda sözcük oluşumunda ifade ettiğimiz dördüncü tabaka söz konusu olmaz; nitekim, sözcük

anlamlarına ilişkin tabakalaşmanın sonu olan dördüncü tabakanın ortaya çıkması ses anlamın kullanılmasıyla olsa da, nitelik bakımından ses anlamsal değildir-…

Dilin işleyişinin merkezden dışa doğru bu yayılımında, bir varolma alanının kastedilmesi temelinde ortaya çıkan dilsel ifadelerin dilin ikinci tabakasındaki işleyişi olarak karşımıza çıktığını ifade ediyoruz ki, bu tabakayı izleyen tabaka, mevcut dilsel ifadelerin yeni ifade ve sözcüklerin ortaya çıkması için olduğu gibi kullanılmasıyla kurulan bir dilsel işleyiş tabakasıdır. Burası, bir varolma alanının kastedilmesinde ortaya çıkan varolanlar ve varolma durumlarına ilişkin dilsel ifadelerden sonradır. Burası, varolanın varlığına ve varolma durumlarının ifadesinden daha uzaklaşılmış olan bir dilsel işleyiş ve olanaklar alanıdır. Bu üçüncü dilsel işleyiş bölgesi, bu noktaya kadar oluşmuş olan dilsel ifadelerin olduğu gibi kullanılmasıyla oluşturulan ifade ve sözcükler bölgesidir. Burası, bir dilsel ifadenin ses anlam temelinde yaratıldığı ya da ses anlamsal temelden kurgulandığı bir bölge değildir. Anlaşılmaktadır ki, mevcut sözcük ve ifadelerin birleşmesiyle yeni bir ifade olarak ortaya çıkan bileşik sözcükler bu bölgede doğarlar.

Öyle anlaşılıyor ki, bu üçüncü dilsel tabaka, hazır olan ya da mevcut bulunan dilsel ifadelerin ortaya koydukları anlamın kullanıldığı ve bir benzetme olgusunun söz konusu olduğu bir bölgedir: Herhangi bir sözcük anlamına benzetmenin söz konusu olduğu ve benzerliklerin bir araya getirilmesiyle yeni bir dilsel ifadenin ortaya çıktığı bir bölgedir. Buradan itibaren de, bir varolanın durumuna benzetme ve kaydırma ile bir dilsel ifadenin kurulabilmesi de söz konusu olabilmektedir.

İşte bu üçüncü dilsel işleyiş tabakasında da kimi seslerin ortaya çıkabildiğini ya da kimi seslerin bu tabakadaki dilsel işleyişte işlevsel olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu ifadeden olarak, "ɯ" sesinin böyle bir niteliği olduğunu söylemek mümkündür. Bu sesin (ɯ) ortaya koyduğu anlam (kıl, tüy) bir canlıdan ortaya çıkan ve canlı bir nitelik taşımayan bir şeydir ki, bu, bir canlı bakımından canlılığının sona erdiği bir şeydir. Bu ses (ɯ), dilsel işleyişte bir temel anlam ortaya koyan ve varlık ile varolmanın ya da bir varolanın bitimini ifade bakımından kullanılan "ɯI" sesine benzer olan bir sestir. Bu ifadeden olarak da, "ɯ" sesinin konu ettiğimiz benzetmeye ilişkin dilsel işleyiş tabakasında "ɯI" sesine benzeyen bir ses olarak işlev gördüğünü ya da böyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

*

Dilsel ifade ve sözcüklere ilişkin anlamsal tabakalar ses anlamsal temelde oluşur. Ses anlamsal tabakalarla sözcüklere ilişkin tabakalar benzeri ve örtüşen süreçlerdir…

İfade ettiğimiz hususlara dikkat edilirse, ses anlamların dilsel işleyişteki varolma sürecinin de, dilsel ifade ve sözcüklerin değerlendirilmesinde kendisini gösteren dilsel işleyiş tabakalarında olduğu gibi, varlık ve varolanın varlığından bir varolma alanına ilişkin olan anlamlar sürecini izleyerek, bir benzetme noktasında ortaya çıkan ses anlamlara ulaştığı ifade edilebilir. Böylelikle, varlık ve varolanın varlığını ifade eden seslerden başlayıp, bir varolma alanının temele

alınmasında sadece varolanlara ilişkinlik taşıyan durumları ifade eden seslerden geçerken, bu süreç boyunca dilsel kullanımda kendisini göstermiş olan seslerin benzeri olan seslerin ortaya çıkarılmasına ve dilsel olarak kullanılmasına varılır.

Sözcüklere ilişkin anlamsal tabakaların irdelenmesinde dört tabakanın karşımıza çıkmasına karşın, ses anlamsal tabakalar üç tabakayla sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni, -daha önce de değinildiği gibi- sözcüklere ilişkin dördüncü tabakanın ortaya çıkmasında aranmalıdır. Ses anlamsal bir dilsel işleyişte ortaya çıkan sözcüklerin anlamsal tabakalaşması sürecinin sonu olan dördüncü tabaka ses anlamsız bir bölge niteliği taşımak bakımından, haliyle ses anlamsal tabaka olamaz. Ayrıca, dördüncü tabaka tek sesin (цI) ve tek sözcüğün (цIэ) bulunduğu bir tabakadır ve bu ses ile sözcük de konu olan ses anlamsal sürecin sonunu ifade eden ses anlam ve sözcüktür.

Böyle bir sürecin sonunda ses anlamsal tabakalaşmada üçüncü tabakada kendisini göstediğini ifade ettiğimiz "ц" sesinin "цI" sesine benzerliğini dikkate almakla birlikte, varlık anlamının tersi olan hiçlik anlamını ifade eden "цI" sesinin benzerinin ortaya çıkmasının ses anlamsal bir dilsel işleyişin en dış bölgesinde gerçekleştiğini değerlendirmek, konu ettiğimiz sürece uygun olduğu kadar, ilginçtir de.

Bu durumun, sözcüklerin oluşumuna ilişkin dilsel tabakanın sonunda kendisini gösteren "цIэ (özel isim)" olgusuyla örtüştüğü de açıktır: Varlık ve varolanlara ilişkin olguları ifade etme noktasında, hiç ya da olmayanın ifadesinin de ortaya konmasının bir ses anlamsal dilsel işleyişin merkezi işleyiş bölgesinde gerçekleşmesi uygundur; ancak, daha işin başında ortaya çıktığı ifade edilebilecek olan bu "hiç" anlamının (цI) dilsel işleyiş sürecinin sonunda ve en dış tabakasında -bir dilin ses anlamsal işleyişinin sonunda- artık bir varolan niteliğiyle (цIэ) kendisini göstermesi olgusu ilginçtir.

Böylelikle, başlangıçta ve merkezi dilsel işleyiş bölgesinde varlık ile varolanın olmaması durumunu ifade etmek bakımından ortaya çıkmış olan bir ses anlam (цI), ses anlamsal bir dilin bitiminde -bir varolana ilişkin olmamakla birlikte- varolana ilişkinlikle kullanılmak bakımından (bir özel isim olarak: "цIэ") ses anlamsal işleyişin sonuna ilişkin bir ifadedir; ve adeta, bir ses anlamsız dilsel işleyişi işaret etmektedir. Buradan itibaren de, dilsel bir ifade olarak bir varolanı ifade bakımından kullanılarak dilsel işleyişteki yerini alabilmektedir ki, aslında, artık başlamış olan bu ses anlamsız dilsel işleyişte tüm diğer sesler de kendisi kadar anlamsızdır, -anlam bakımından hiçtir-.

*

Dilin işleyişinde merkezi tabakadan dışa doğru yayılan ve anlam olarak varlıksallıktan uzaklaşan tabakaların oluşumunda hep ses anlamlar iş başındadır. Bu ifadeden olarak, merkezi tabakada ortaya çıkan bir ses anlam dilin işleyişi süreci boyunca her tabakada uygun anlamlar ortaya koyacak şekilde merkezden dışa doğru yayılan anlamsal marja sahip olabilmektedir. Her ses ortaya çıktığı tabaka ile müteakip tabakalarda iş başında olabilmektedir…

Dilin ses anlamsal temeldeki oluşumunda, ses anlamsallığın başlangıçtan itibaren dilsel kullanımda giderekten gevşemesi süreci sözcüklerin varlıksal

anlamdan başlayarak varlıksal anlam yitimi sürecini ifade eden merkezden çevreye doğru yayılışı süreciyle örtüşür.

Bununla birlikte, bu sürece paralel olan bir başka husus da, her bir sesin başlangıçtaki anlamından itibaren dilsel kullanım sürecinde kılgıladığı anlamsal genişleme sürecidir. Dilde bulunan her bir sesin ortaya çıkışındaki başlangıç anlamından itibaren dilin oluşum sürecindeki kullanımında, temel anlamının korunmasıyla birlikte, giderek temel anlamından uzaklaşma sürecinin bir anlamsal marj oluşturduğu ifade edilebilir. Bu anlamda da, bir sesin ortaya çıkışındaki anlam açık ve tektir; bir sesin başlangıçtaki anlamı var-yok noktasındaki açık ve net bir ifadedir. Ancak, bir sesin ortaya çıktığı tabakadaki temel anlamı yanında, aynı sesin dilsel kullanımda müteakip ses anlamsal tabakalardaki işleyişi nedeniyle temel anlamına eklenen işlevleri, konu olan sesin bir anlamsal çoğula ve bir anlamsal marja sahip olmasını getirir.

Bu ifadelere örnekler vermek gerekirse, "ɔ"nın bir limitasyonu olmak bakımından bir zamansal anı ya da bir "zaman dilimi"ni ifade edecek şekildeki bir anlamı olan "Iɔ" sesinin, süreç içinde "ortada bulunan şey" anlamından "elde bulunan şey" anlamına, oradan da "elsel eylemler" ile bizzat "el"in kendisini ifade edecek bir anlamsal marjın oluşumu sürecini yaşadığı ifade edilebilir. Burada, "Iɔ" ses anlamının ortaya çıktığı ve "zaman dilimi" anlamını ifade ettiği nokta ses anlamsal merkezi bölgedir; müteakiben dilsel işleyişte dışa doğru yayılan ve anlamsal olarak da varlıksallıktan uzaklaşan bir süreç söz konusudur ki, bu süreçle "ortada olan" ya da "elde olan" gibi anlamlar kurulur; bu sürecin sonunda "Iɔ" sesinin bir "el" ifade etmesi, gelinen sürece ilişkin bir oluş bakımından bir benzetmenin mümkün hale geldiği noktada gerçekleşir ve burası üçüncü tabakadır.

Başka bir örnek olmak bakımından, en temelde hiçliği ifade eden "ɪɟI" sesinin ortaya çıkışı ve dilsel işleyiş sürecindeki kullanımını konu edebiliriz: «Dilsel işleyişin tersi olan bir seslem niteliğiyle, havanın dışardan içeri çekilmesindeki sesleminde herhangi bir şeyin reddi ve yokluğunu ifade bakımından kullanılmış olması olası olan bu ses, süreç içinde diğer seslerin seslemine uygun hale gelerek, herhangi bir varolanın yokluğunu ifade bakımından kullanılır olmuş olmalıdır. Bu anlamda "ɪɟI" sesi "hiç" anlamını ifade bakımından merkezi anlamsal tabakada ortaya çıkmıştır. Bu noktada bir varlığın yokluğu anlamında "hiç" ifade eden bu ses, dilsel işleyişteki müteakip süreçte varolanın bitimi ile bir varolanın varoluşuna ilişkin bir kayıp ya da bir hal kaybı ve bir olguya ilişkin bir gerileme anlamlarının kurulmasına temel teşkil etmiştir ki, bu ifade ettiğimiz anlamlar "ɪɟI" sesinin ikinci tabakadaki tezahürleridir. Bu sesin üçüncü tabakada bir hiç veya yok niteliği atfedilerek bir benzetme ile ortaya konan "bit" anlamındaki kullanımını da biliyoruz (ɪɟIɔ). Bununla birlikte aynı seslemin (ɪɟIɔ) dilsel işleyiş tabakası olan dördüncü tabakada da karşımıza çıktığını ("özel isim" anlamında) ve bunun da ses anlamsal işleyişin sonunu ifade ettiğini biliyoruz. İşte tüm bu süreç, "ɪɟI" ses anlamına ilişkin olarak dilsel işleyiş sürecinde oluşmuş olan anlamsal marjdır».

Temelde varlık ve varolanın varlığı ile yokluğa ilişkin olan ve merkezi dilsel işleyiş bölgesi olarak ifade ettiğimiz bölgeyle ilgili bulunan anlamlar ortaya koyan sesler dilin işleyişi boyunca yukarıdaki örneklere benzer bir süreç izler. Bu seslerin dilde büyük çoğunluğa sahip olduğunu ifade ettik ki, varlığa ilişkin olarak ortaya koydukları ifadelerin bir varolma alanını ortaya koymalarında, buna ilişkin bulunan varolan ve varolma halleri ifade edebilecek şekilde de müteakip dilsel işleyiş bölgesinde işlevsellik kazanan seslerdir.

*

Gerek sözcüklerin oluşumu ve gerekse seslerin ortaya çıkışı ile her bir sesin de dilsel işleyiş sürecinde anlamsal çoğalması süreci birbiriyle ilişkili ve uyumlu bir bütünsel süreçtir. Bu süreç merkezden dışa doğru yayılan bir kesintisizlik sürecidir. Bu sürecin daha detaylı incelenmesiyle daha fazla tabakaların tespiti de mümkündür…

Adıgecenin ses anlamsal işleyişi üzerine olan yukarıdaki ifadelerin tümü bir ses anlamsal işleyişin başlangıcı ile işleyişi sürecini ve ses anlamsal işleyiş bitimine ilişkin bir bütün ortaya koyar. Burada, bir ses anlamsal işleyişin oluşturduğu bir dilsel işleyiş söz konusudur. Ses anlama bağlı olarak bir dilin işleyişine ilişkin olan bir bütün yukarıdaki irdelemede ortaya konmaktadır ki, bu bütünsel süreç kesintisiz ve merkezden dışa doğru açılan bir süreçtir.

Bu kesintisiz süreç bir açılım süreci olmak bakımından, merkezden dışa doğru gerçekleşen dönüşümde başlangıç ile sonuç arasında ya da bu dilsel açılımın her bir yerindeki ses anlamsal olgu homojen ve aynı değerde değildir. Bu bakımdan, ses anlamsal işleyişin irdelenmesi halinde farklı işleyiş karakterleri söz konusu olabilmektedir. Bu birbirinden farklı işleyiş karakteri oluşturan bölgeler dilsel işleyiş tabakaları olarak ifade edilmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz dilsel işleyiş tabakaları birbirinden kopuk değildir, aralarında kensinti yoktur ve sürekli bir dönüşümle merkezden dışa doğru bir açılım söz konusudur. Daha yakından yapılacak olan bir irdelemeyle ve daha küçük dönüşüm ve değişimlerin dikkate alınması halinde bu tabakaları çoğaltmak mümkündür; her bir tabakadaki ses anlamsal dönüşümü izlemek ve belirli bölgeler olarak tanımlamak da mümkündür. Böylelikle, dilsel işleyişteki dönüşümün daha detaylı bir analizini yapmak mümkündür. Ancak, yukarıda ifade ettiğimiz dilsel işleyiş katmanları bir genel değerlendirme ile dilin ses anlamsal sürecini ortaya koymak ve ses anlamsallığın kapsamı ile kaybolmasına ilişkin işleyiş çizgilerini belirlemek bakımından yeterlidir.

Dilin bütününde ortaya çıkan bu ses anlamsal varoluş yanında, seslerin kendilerinin de ortaya çıkışı ve anlamsallığını kaybediş noktaları söz konusudur. Tüm bu olgu, esasen varolma sürecine uygun olan bir olgudur. Yukarıdaki ifadelerden sonra, ses anlamsal bir dilin seslerinin varlık ve oluşa ilişkin ifadeler ortaya koyabilmesi temelinde, genel olarak varlık ve varolan ile oluşa ilişkin bir irdeleme yapmak gerekirse, Adıgece seslerinin bu süreç boyunca gerçekleşen her bir adımını ve süreçte ortaya çıkan her bir olguyu karşılayabilecek anlamsal kapasiteye sahip olduğunu ifade etmek yerindedir. Bu ifadeden olarak, Adıgece seslerinin genel bir ontolojik irdelemeyi nasıl ortaya koyabilecekleri bu

çalışmanın başından beri anlaşılabilecek olan bir husustur ki, aşağıda böyle bir irdeleme söz konusudur.

ADIGECE SES ANLAMLARIN ORTAYA KOYDUĞU ONTOLOJİK ANLAMLAR ÜZERİNE

Gerek dilsel ifade ve sözcük anlamlarının ve gerekse ses anlamların işleyişinde kendisini gösteren dilsel işleyiş tabakaları bu dilin yapısal oluş süreci ile mimari yapısına ilişkin önemli argümanlardır. Bu olgular, Adıgecenin kozmik oluş sürecine ve varoluşa uyumlu bir süreç izlediğine ve yapılaştığına ilişkin önemli işaretler olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte, dilsel işleyişte birim ses anlamların kendilerinin de benzeri bir süreç izlediği ve anlamsal marj oluşturduğu da izlenebilmektedir ki, dilsel işleyişin özellikle merkezi tabasında ortaya çıkan ses anlamların bizzat kendilerinin varlık ve varoluşsal niteliklerine daha yakından ve genel olarak değinmek ihtiyacı kendisini göstermektedir. Bu ifadeden olarak, burada seslerin varlıksal ya da ontolojik yapılarına kısaca değinilecektir…

Ses anlamsal işleyişe sahip olan Adıgecenin ortaya koyduğu ifadeler ses anlamsal işleyiş tabakaları oluşturarak, doğuşundan itibaren merkezden dışa doğru yayılan bir sürece sahiptir. Bu süreç, ses anlamsal olarak ortaya çıkıp merkezden dışa doğru yayılan bir süreç olmak bakımından, ses anlamsallığın da giderek azaldığı bir süreçtir. Canlının bir devamı olmakla canlılığın bir mantıksal argümanını taşımak bakımından, bir sesin ortaya çıkışında ve dilsel ifadeler olarak kullanılmaya başlanması noktasında, varlığa ve varoluşa ilişkin bir ifade olması doğaldır. Buradan itibaren başlayan dil, giderekten de ses anlamsallığın azaldığı bir süreç oluşturur.

Elbette ki, seslerin varlığında ve işleyişlerine ilişkin olarak ortaya çıkan bir varolan olan dilin ortaya koyduğu ifadeler, ortaya çıkışına uygun olarak, varolmaya ilişkindir; en temelde varolanların varlığına değgindir. Bununla birlikte ve bu nedenle de, varolmayan ve varlığı aşkın olanların da ifadesinde kendisini gösterir.

*

Dilsel işleyiş sürecinde, bir varolanın varoluşunun bitimi ile yok oluşa gidişini ifade eden “цI” sesi, ortaya çıktığı noktada en temelinden “varolma durumu olmayan”ı ifade eder. Bu ortaya çıkış niteliği nedeniyledir ki, dilsel işleyiş sürecinde bir varolanın küçülmesi ya da yok olması, yok sayılan bir şey ya da bir şeyin hiçlik niteliği “цI” sesinde ifade bulur. Dilsel işleyişte varolanlara ilişkin olarak böyle ifadelerin oluşumunu mümkün kılan “цI” sesi, ortaya çıkışında merkezi anлamsal tabakada varlık bakımından yokluğu –hiçliği- ile varlığın görüye çıkması olan varoluş bakımından varoluşa sahip olmayanı ifade eder. Dilsel işleyişin müteakip tabakalarında da, “цI” sesi varoluşla ortaya çıkan her bir varolan bakımından da varoluşlarının tükenişe geçmesi ile bitimlerini ve varolmayanı ifade eder. “ЦI” sesi en temelde varolmayacak ve varolmamış olanı ifade eder.

Varolanın bir tözden (хъ) itibaren oluşu (хъу) söz konusudur ki, “цI” sesi bu sürece girmeyenin ifadesidir. Varolmanın henüз gerçekleşmemesi noktasında, oluşun kendisinden gerçekleşeceği töz hiçlikle bir arada ifade bulur. Henüз oluş (хъу) sürecine girmemiş olan ve fakat varolmanın kendisinden ortaya çıktığı töz (хъ), varoluş süreci öncesinde “цI” ile birlikte bir toplam değerde ifade bulur (цIырхъ). Olan (хъу) bu tözden (хъ) gerçekleşen bir açılımdır (у) ki, varoluş bu süreçle gerçekleşir.

Bu ifadelerden olarak, bir “hiç” olarak ortaya koyduğumuz “цI” sesinde ifade bulan şey, en temelinde varlık ve varolanın mümkün alanı dışıdır. Ortaya çıktığı noktada bu sesin ifade ettiği şey, varlık ve oluşa ilişkin temel ontolojik tabakalara dahil olmayandır. Bunu açıkça ortaya koymak bakımından bir tabaka olarak ifade edersek –ki, buna bir tabaka denirse (!)-, “цI” bir hiçlik tabakasıdır.

Oluş sürecinin başlangıcı öncesinde, oluşun hazırlanmasına ve mümkün hale gelmesine nedensellik teşkil eden şey “с” sesinde ifade bulur. Oluş sürecinin başlamasına neden olan şey, bir hiçlikle (цI) birliktelik olarak ifade bulan (цIырхъ) varlıksal ya da varolana ilişkin tözün (хъ) hiçlikten kurtularak oluşa geçmesine neden olan şey, kendisinde gerçekleşen bir “с” olgusu olmalıdır. Buradan itibaren de oluşun sürdürümünün her bir adımı yine “с” mümkünlüğüyle gerçekleşmektedir.

Bir tözden itibaren gerçekleşen bir sürekli açılımın fonksiyonel bir ötelenme olmasında, zaman olarak adlandırdığımız bu ötelenimin her bir adımı temeldeki tözden itibaren gerçekleşen olma sürecinin bir adımını da oluşturur ki, zamanın her bir adımında “с”nın zamanla birlikte oluşturdukları bir dinamikle oluş gerçekleşir ve devam eder.

Bu sürecin mümkün olmasını sağlayan “с” olgusunun kendisi öyle anlaşılıyor ki, bir varolan değildir; varolmayı mümkün kılan ve varolmanın öncesinde gerçekleşen bir olgudur. Bu ifadelerden olarak, varoluşun mümkün olmasına nedensellik teşkil etmekle birlikte, “с” olgusu varolan ve varolma alanı dışında olan bir olgudur. Buna bir tabaka denmek uygun düşerse, bu tabakanın hiçlikle de ilgisi olmayan bir tabaka olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, “с”nın mümkün olması halinde hiçlik söz konusu değildir ve hiçlik “с” olmayan ya da “с”ya gelmeyendir.

Buradan, öyle anlaşılıyor ki, hiçlikle varlığın ya da varolanın ayrımını oluşturan tabaka “с” tabakasıdır: Hiçlikle birliktelikle bulunan tözün hiçlikten ayrılmasında etken olan “с” olgusu, varlığın sürdürümü ve varoluşun gerçekleşmesini tözden itibaren ortaya çıkmış bulunan zaman ile birlikte oluşturdukları termodinamik aracılığıyla sağlamaktadır. Ancak, “с” sesinin ifade ettiği şey zaman öncesinde kendisini gösteren bir olgudur ki, hiçlikle birlikte bulunan tözün ayrılması da buradan itibaren söz konusu olur.

“С”, varoluşun başlamasına ve sürmesine neden olan şeydir. Varoluşun ortaya çıkmasının mümkünlüğü olan “с” varolanın varlığında ve varoluşun geri çekilmesinde de kendisini gösteren bir olgudur. Bir varolan “с” ile varoluşa geldiği gibi, “с” ile de varlığını yitirir; varolanın ve varoluşun geri çekilmesi “с”nin kendisini göstermesiyle gerçekleşir.

Bu süreç varlık dediğimiz olgunun görüye çıkma ve görüden çekilme sürecidir. Varlığın görüye çıkmasından itibaren ortada olan şey, varoluş ve varolanların varlık alanıdır. Dilsel ifadede kendisini gösteren her şey, bir varolan bakımından burada ifade bulur. "Hiç" varlığın yokluğuna ilişkin bir ifadedir ve varolan bakımından varoluşun olmamasına ya da bitimine ilişkin bir olgudur. "Hiç" varoluşun nedenselliği olan "c"nın ilişmediğidir; o (цI) "c" olmayandır (мыс); "c"nın gerçekleşmediği yerdir "цI".

Ancak, -"hiç" gibi-, bir varlık olmama ve varolmama ya da bir varolanın varolmasının bitimi ile varoluşunun yok olması dışında bir olgu da vardır ki, bu, konu olan varolanı aşkın olan ve varolana göre bir dışarılık niteliği bulunan bir olgudur. Böyle bir olgu, varolma bakımından aşkın olandır ve varolanın kendini aşmasında ulaşılma mümkünlüğünde olandır; varolanın varlığı bakımından gerçekleşmesi mümkün olan ve varolanın erişmesi olasılığı bakımından varolanın üstünde olandır.

Böyle bir olgu "т" sesinde ifade bulur ki, bu da varolan ve varolma alanı bakımından bir dış bölgedir, bir aşkın olgudur. Bu bölge ya da olgu varlığın varolma alanı bakımından aşkın olan bir başka tabakadır. Bu tabaka (т), "c"nın varoluşu mümkün kılan niteliğinin aksine, varoluşun mümkün olması halinde söz konusu olan bir olgudur; "c"nın söz konusu olması koşulunda –varoluşun söz konusu olması halinde-, konu olabilecek olan bir tabakadır. Varoluş ve varolan bakımından aşkın olarak vardır "т"; varlığa ve oluşa aşkın olarak vardır.

Bu durumda, varlığı da kendisinden itibaren kavradığımızı ifade edebileceğimiz varoluş tabakası, "c" ile "т" arasında gerçekleşir. Varoluşun önceli olan tabaka "c" iken, varoluşa aşkın olarak kendisini gösteren tabaka "т"dır. Varoluşun mümkünlüğü ve sürekliliği temeldeki bir işleyiş olarak "c" ile mümkün iken, varoluşun mümkün hale gelmesi ile sürekliliği bir açılım olarak bir aşma sürecidir ve bu da "т" yönündedir; varoluşun açılımı, bir aşmayı ifade eden "т" yönündedir, onun söz konusu olması koşulunda gerçekleşir.

Biz varolanlar bakımından varlık vardır ki, bunun dışı da hiçlik olarak ifade edilir. Oysa yukarıda varlık ile hiçlik arasında –ya da varlık ile oluş arasında- işaret edilen ve de varlığın varoluşu sürecinde ona aşkın olmak bakımından işaret edilen tabakalar söz konusu edilmektedir. Varolanlar bakımından, temelinde ve kapsamında bulunulan varlık alanının tam kavranamaması ve tanımlanamaz olması bir olgu olarak dururken, bu tanımlanamaz olan varlık alanın dışında ve hiçlikle arasında bir tabaka olduğunu ifade edebilmek mümkün müdür? Diğer taraftan, varoluşun varlığın görüye çıkması olarak ifade edilmesinde, varoluşa hep aşkın kalan bir tabakanın varlık tabakasının dışında olarak tanımlanabilmesi mümkün müdür? Bu sorular cevabını kolay bulacak sorular değildir.

Ancak, bu seslerin dilsel işleyişteki bulunuşları böyle bir önermeyi zorlamaktadır. Bununla birlikte, "c" ve "т" ses anlamların ortaya koydukları olgu varlık ve hiçlik kavramları dışındaki birer temel tabaka olarak ifade edilemez ise de, bu ses anlamların varlık ya da varoluşun sınırlarına ilişkin önemli birer varlık kategorisi olduğu açıktır.

*

Bu tabakalardan sonra, biz varolanlar bakımından varolma alanı olan varoluş tabakasına gelelim. Bu varoluş tabakasının ortaya çıkması varlıkla mümkündür ki, varlık dediğimiz şey varoluşun temelidir. Biz varolanlar -doğaldır ki- varoluşa ilişkin deneyime sahibiz; burada görüye çıkmış olan varlıklarız ve varoluşumuz her varolan bakımından bütünsel bir nitelik taşıyan varlığa aittir.

Temel bir tözden (хъ) itibaren ortaya çıkan bir oluş (хъу) süreci varlığın görüye çıkma süreci olarak varolanın (щыIэ) ortaya çıkması ve varoluşun (щыIэгъуэ) mümkün olması sürecidir ki, bu olgu, temel tözden itibaren bir generatik (ж) süreçle gerçekleşir. Bu olgu, temel bir tözün söz konusu olmasında, "с" ile fonksiyonel zamanın (э) birlikteliğinde gerçekleşen bir süreçtir. Bu, varolma sürecidir ve tözden (хъ) itibaren "с" ile gerçekleşen bir zamansal (э) süreçte mümkün hale gelir.

Bu süreç varlığın ortaya çıkması ya da görüye çıkması sürecidir ki, her bir adımı varlığın (щ) kendisini gösterdiği ve üç (щы) ögenin bulunduğu bir süreçtir. Bu anlamda da, tözün taşınması süreci olarak değerlendirilebilecek olan termodinamik (сос) süreç de üçlü (щы) bir olgudur. Termodinamik süreç varlığın varolmaya hazırlanması süreci olarak ifade edilebilir.

Bu üçlü sürecin söz konusu olmasında ve üçün hazır bulunmasında, bir üçlü (щы) birimin belirli bir zaman (Iэ) bakımından işleyişi varolanın (щыIэ) ifadesidir. Her durumda bir varolan temelde bir üçlü unsurun –boyutun- varlığında mümkündür. Varolanların (щыIэ) varoluşuna (щыIэгъуэ) ilişkin bu süreç, "щы"nın mümkün olması halinde gerçekleşen ve zamansal bir işleyişe sahip olan bir süreçtir. Varlığın bir varolan olarak görüye çıkması belirli bir zaman (Iэ) içindir ki, burada "щы" ifadesi varlığın ifadesi olan bir dilsel anlam olarak kendisini göstermektedir. Ve varolanın, temelinde üç (щы) boyutla mümkün olmasında üç sayısı aynı zamanda varlığın (щ) varoluşa geçmesinin ifadesi olan bir önkoşul olarak kendisini gösterir.

Yukarıdaki ifadelerden olarak, varlığın görüye çıkması ve zamanda bir varoluş olarak işlerlik göstermesi hali "с" ile "т" tabakası arasında gerçekleşir. Burası varlık (щ) tabakasıdır. Varlığın görüye çıkması olan varoluş, varlığın zamanda işler halde olmasıdır ki, her varoluş bir zaman dilimi için gerçekleşir. Bunun mümkün olması "с", bu mümkünlüğe aşkın olan "т"dır. Tüm bunları varolmak bakımından kavrarız; kavradığımız an kavramamızı kaybederiz.

Ancak, dilsel ifadede varlık "щ" olarak kendisini göstermektedir; varoluş ile varolanın ve zamanın varlığı dilsel işleyişte "щ" ile ifade bulmaktadır. Zaman ile varolma alanı ya da herhangi bir varolan kendi varlığında ve oluşunda ifade bakımından, dilsel olarak "щ" ses anlamında ortaya konabilmektedir. Bununla birlikte, herhangi bir varolan ile varoluş kendi varlığı ve oluşu dışında da "с" ile "т" arasında olmak bakımından ifade edilebilmektedir.

Böyle bir ifade (с-т), herhangi bir varolanı kendine özgülüğü dışında, ama, genel bir varolan olmak bakımından ortaya koyan bir ifadedir: Her bir varolanın "щ" bölgesinde bulunduğunu açık eden bir ifade "с" ve "т" arasında olmak olarak da ortaya konabilir. Bu durumda, söz konusu varolan kendi

varlığında ve oluşunda değil de, herhangi bir varolan olmak bakımından ortaya konabilir; söz konusu varolan kendine özgülüğünde değil de, herhangi bir varolan ya da şey olmak bakımından ifade edilmiş olur. İşte Adıgecede herhangi bir şeyin belirsizce ifadesi olan "сыт"ın bir "ne" sorusu olarak ortaya çıkmasının nedeni budur. Aynı şekilde, böyle bir sorunun belirsiz cevabı olan ve bir şeyin belirsizce işaret ve ifade edilmesi olan "şey" anlamı da "с" ile "т" temelinde kurulan bir ifadenin gösterilmesiyle (м) gerçekleşir(мэ-ы-ст: мыст); başka bir okumayla da, "с" ve "т" olmayan (мы-ст: мыст) anlamıyla "щ" işaret edilir.

"Щ" sesi varlığı, varoluşu, varolanı ve varolanlara ilişkin bir olma durumu ile varlıksallığı ifade edebilen bir ses anlamdır. Bununla birlikte, bunun sınırdaşı olan tabakaları ifade eden ses anlamlardan (с-т) kurulu olan bir dilsel ifade de -içeriğine karışmaksızın- bir "щ" olgusunu ortaya koymaktadır ki, böyle bir ifade "щ"nın her tür mümkün ifadesini "ne"liğinde ve belirsizce karşılayan bir ifade olabilmektedir.

*

Burada konumuz olan varlık (щ) tabakasına ilişkin ontolojik gerçekler Adıgecedeki seslerin geneli tarafından ortaya konan ifadelerde dile gelir. Çağdaş ontolojinin konusu esasen ifade ettiğimiz bu tabakadır. Ancak, burada konumuz çağdaş ontoloji değildir ve kullandığımız ifadeler verili bir ontolojik bakışa değgin değildir. Bununla birlikte, ifadelerimizin niteliği ontolojiktir ki, ontolojik açıdan değerlendirilmesi okuyucunun işidir. Müteakip paragraflarda ses anlamlara varlığı ve oluşu ifade bakımından bir daha göz atılmaktadır.

*Varoluşun mümkün hale gelmesi ve sürekliliği "с" ile gerçekleşir; bitimi de aynı sürecin tersi olarak "с" ile gerçekleşir. Her varolanın varoluşu "с" ile mümkündür ve bitimi de "с" ile gerçekleşir. Bununla birlikte, varlığın zamanda (э) görüye çıkması olan varoluşun gerçekleşmesinde "с" zamanla birlikte iş başındadır. Bu bakımdan, her varolan varoluşta "с" durumuyla zamansaldır (э). Her varolan, kendi varoluş sürecinde "с"nın baş muhatabı olduğu bir zamansaldır (э). Bu şekilde, her varolan kendi varoluşu bakımından varoluşun müşahidi ve muhatabıdır; baş kişidir. Dilde müşahit ve anlatıcı kişi "сэ"dır.

*Varoluşun (щыIэгъуэ) sürekliliğinde bir şeyin (мыст) ortaya çıkması noktası ya da uygunluğu (игъуэ), söz konusu şeyin varlığının (щ) hazır halde bulunmasında ya da yuvalanmasında (щыгъуэ) ifade bulur. Yeri geldiğinde (игъуэ), bir varolanın (щыIэ) ortadan kalkması ya da varoluş (щыIэгъуэ) zamanını (Iэ) bitirmesi de, o varolanın varlığının çekilmesiyle (щыгъуэ) gerçekleşir. Varoluşun sürekliliğinde varolma halleri ile varolanların zamansallığı (э) limitlidir (Iэ). Varoluşun bu sürekliliği varlığın görüye çıkması bakımından süreklidir ve bu da termodinamik (сос) yasayla mümkün olmaktadır ki, "с"nın zaman ile gerçekleştirdikleri bu olgu varlığın görüye çıkışının hazırlanması olarak her varolma anından önce ve sonra gerçekleşen bir işlemdir. Ki, yukarıdaki ifadelere bakılırsa, böyle bir durumun varlık ve varolan bakımından ifadesi "щ"nın hazır olması ve çekilmesi olarak "щыгъуэ"dır.

*Bir varoluş süreci, eylenme mümkünlüğünde (гъ) fonksiyonel zamanca (э) eylenmekle (гъэ) sürdürülmektedir. Eylenme mümkünlüğü söz konusu

eylemenin eylenme potansiyelidir. Eylemenin gerçekleşmesi eyleme potansiyelinden gelir ve eylemenin son bulması bu eylenme potansiyeline dönüştür. Bir eylenme potansiyeli (гъ) bir varolmanın mümkün olduğu bir eylenme alanındadır; bu alan potansiyel bir eylenme (гъ) açılımı (у) olarak ifade bulur (гъу).

*Varolmanın potansiyel eylenme alanı, bir varolanın eylenme yuvarıdır (гъу) ki, fonksiyonel zamanın (э) kılıgısı sonucunda ortaya çıkan bir varolan bu yuvarın zamansal işleyişe kavuşmasıyla ortaya çıkan yuvasında (гъуэ) varolur. Bir varolanın yuvalandığı alan, onun varolmasının kılgılandığı yuvarıdır; söz konusu varolanın (щыIэ) varoluş zamanının (Iэ) bitiminde de çekildiği alan bu yuvardır (гъу). Varolanın eylenmesi ve zamansallık kazanarak ortaya çıkması, kendisine ilişkin ve uygun olan yuvarda gerçekleşmektedir ki, söz konusu varolanın kendisinden ortaya çıkacağı yuvar onun ideası olarak da ifade edilebilir. Herşey (сытри) kendi yuvarında (гъу) kılgılanarak varolmakta (щыIэ) ve zamanının (Iэ) bitiminde de yuvarına çekilmektedir ki, burada "her varolan yuvarlanarak ("yuvar"lanarak) ortaya çıkmaktadır" ifadesi Türkçe bakımından da uygun bir ifadedir: Varolan, yuvarında yuva bularak varolur; yuvarında yuvalanır; varoluşunun kaybı yuvasının çekilmesi olarak geri "yuvar"lanmasıdır. Varolma bakımından hep yuvarında kılgılanım ve yuvarına çekilme söz konusudur: Her varolan yuvarında ortaya çıkmakta ve varolmakta olup, yuvarına geri çekilmesi halinde de varoluşunu yitirmektedir.

-Herşeyin kendi yuvarında yuva bulması ve geri çekilmesi varoluş bakımından bir sürekli olgu olup, bu da "yuvar"lak bir olgu olarak kendisini gösteriyorsa, burada bir sonrasız dönüş olgusundan sözetmek uygun düşer. Böyle bir sonrasız dönüşte, her varolanın varlığı kendi yuvarında kılgılanarak varoluş bulmaktadır ki, bu olgu, günümüzün yeniden yaradılış inancının kaynağı olsa gerektir. Bununla birlikte, varoluşa ilişkin olan bu olgu, günümüze gelinen süreçte, insanın neredeyse kıymetli eşyaları ve elbiseleriyle birlikte yeniden yaşam bulmasına ilişkin bir inançsal süreç olarak yaşanmış olmalıdır-.

*Tüm bir varoluşun kendisi de varlığın görüye çıktığı bütündür ki, varoluşun (щыIэгъуэ) yuvarının (гъу) varlığın (щ) yuvası (гъуэ) olduğu da ifade edilebilir (щыгъуэ). Varlığın (щ) yuvasının (гъуэ) bilinmesinde varoluşun kılgılanacağı da (щыгъуэ) bilinebilirdir. Başka bir ifadeyle de, varlığın (щ) bir varoluşa (щыIэгъуэ) hazır hale gelmesi ya da yuvalanması (гъуэ) durumu (щыгъуэ), ortaya çıkacak olan varolanın (щыIэ) yuvarı (гъу) anlamına gelir ki, bu durumda, ortaya çıkacak olan varoluş (щыIэгъуэ) ve varolan (щыIэ) bilinebilir.

-Varlığın işleyişinin kendi inayetinde gerçekleştiği aşkınlık olan Tanrının (Тхьэ) kalbi ya da niyetinin (гу) bizzat (р) kendiliğinden (мэ) yuva bulması (гъуэ) hali de aynı şeydir ki, bu durumda da olacak olan şeyin yuvarı bilinebilir, dolayısıyla olacak olan şey bilinir. "Тхьэгурмагъуэ" bu ifadede ortaya çıkan ve bilici anlamına gelen bir sözcüktür. Olacak olan şeylerin kendiliğinden bilinmesi, konu olan şeyin yuvarının (гъу) malum olması (мэ) anlamına gelir ki, böyle bir olgu "мэгъу" olarak ifade edilebilir; "мэгъу" de bilici anlamında bir sözcüktür-.

*Her durumda (сыт щыгъуэй), oluşun (хъу) bir tözden (хъ) itibaren açılımsal (у) olması gerçeği altında, her varolan kendi yuvarında (гъу) "yuvar"lanarak oluşmaktadır ki, oluşun ya da varoluşun formu yuvarlaktır (хъурей); yuvarlak form oluşa (хъу) ait (ей) olandır (р).

*Bu oluş süreci bir tözden itibaren gerçekleşen bir genetik –generatik- (ж) süreçtir. Bir genetik sürecin kılgılanımı hep bir şimdide gerçekleşmekte olup, her şimdideki bir şey kendi önceline ve tözüne ilişkindir. Bir şeyin orijinal olmasına ilişkin en iyi doğrulama (пэж) söz konusu şeyin ilk ortaya çıkışına (пэ) ilişkin generatik (ж) bağıdır. Böyle bir süreklilikle oluş hep bir hareket halidir ki, şimdinin generatik kılgı niteliği dışındaki bu sürekli hareketin ifadesi "жь" ses anlamında ifade bulur.

*Bu süreklilikte herşey (сытри) birbirinden ortaya çıkmakta (кIы) ve ortaya çıkışına neden olan kozmik zamanın (э) bir işlevi olarak da nihayet (кIэ) bulmaktadır. Herşey (сытри) kendi yuvarında (гъу) yuva (гъуэ) bularak peyda olmakta (къ) ve kaybolmakta olup, her varolan şey ortaya çıkışında bağıntılı (къу) olarak ya da başlıbaşınalığında (къуэ) varolma niteliğindedir.

*Her varolanın bir sınırı (гъунэ) vardır ki, bu sınır varolanın yuvarının (гъу) ortaya çıktığı kaynak (нэ) olmak bakımından, varolanın yuvalandığı veya kendi yuvasının (гъуэ) beslendiği alanın ifadesidir. Bir varolan kendi sınırınca kendisinin varolmasında bir kaynağa (нэ) sahiptir; bu, yuvarının kaynak olarak tezahürüdür. Kendi yuvasındaki varolan, sınırında ve yuvarında kendi dışıyla temas halindedir; kendi sınırının her bir noktasında bir teğet (п) durumu söz konusudur. Kendi sınırı boyunca bir kaynağa sahip olduğunu ifade ettiğimiz varolan, temas halinde bulunduğu bu varolma alanında beslenmektedir (пI); bu besleme alanı kendi yuvasının (гъуэ) yatağıdır (пIэ), yuvarı (гъу) ve sınırının (гъунэ) temasındaki (п) dışarısıdır. Böyle bir durumda, bir varolanın varolma yatağına ilişkinliğinde beslenerek gelişimi ya da açılımı (б) söz konusudur.

*Herşey kendi yuvarında yuvalanarak varolmaktadır ki, her varolan böyle bir organizasyonla ortaya çıkmakta ve organize bir şey olarak ya da bir organizma (лъэ) olarak varolmaktadır. Herşey organize olma potansiyeline (лъ) sahip olduğu ölçüde bir organize (лъэ) şeydir ya da bir organizmaya sahiptir. Her organize şey ya da organizma varolmak bakımından bir potansiyele ve iç dinamiğe sahiptir ki, bu varolma gücüdür (ф). Bu gücün dışa yansıması o varolanın niteliğidir (фэ).

*Herşey (сытри) kendi organizması ya da organizasyonundaki (лъэ) gelişim gücünün (ф) bir nitelik (фэ) kazanmasıyla varlık kazanmaktadır ki, bu, varoluş geneline (щыIэгъуэ) uyumlu (екIу) olarak gerçekleşmektedir. Böyle bir uyumla (екIу) varlık bulan herşey olumludur ve iyidir (фIы). Bu varoluşa uymayan (емыкIу) şey olumsuzdur, kötüdür (Iей).

*Varoluşun mümkün hale geldiği temel olan varlık tek ve bütündür (з). Varlık ve onun görüye çıkışı olan varoluş her varolan şeyin kapsanmasıdır (д) ve her bir varolan da kendinde bir bütün (з) ve bir kapsama (д) sahiptir. Varoluş sürecinde bulunan her varolan, kendi tekliğinde (з) ve bütünlüğünde (д) birlikte (з-д) varoluş halindedir.

*Herşeyin bir (з) ve kendi kapsamında bütün (д) olması gerçeğinde varoluşun (щыIэгъуэ) süregitmesi (ху), varolanın kendisini aşması sürecinde varolması olarak bir varoluş sürecidir ki, bu süreç varolanın sürekli aşılması sürecidir ve varolmak bakımından bir aşkın (т) olgu hep varolagider. Varoluşta varolanlar bakımından bir aşkın olgu söz konusudur; her bir varolan bakımından kendisini aşan bir olgu söz konusudur. Varolan bakımından kendisini aşkın olan bir şeyin olması, varlık ile varlığın görü alanı olan varoluş bakımından da bir aşkınlığın söz konusu olması olarak değerlendirilebilir. Varolan ve varoluş bakımından kendisini aşkın olan şey, varolanın ve varoluşun kendisinde içkin olarak gerçekleşen bir aşkın olguyu da gerektirir; ki, böyle bir aşkınlık varolanın veya varoluşun açılımında mümkün hale gelebilmelidir. Öyle ki, bir varolan kendini aşkın olan şey doğrultusunda bir süreç olarak bir varoluşa sahiptir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, bir varolan kendi içinde gerçekleşen bir aşkın olguyla kendini aşabilir ve çoğalabilmesi de böyle mümkündür. Her bir varolan (щыIэ) yeri ve zamanı geldiğinde (игъуэ) olgunlaşarak (тIыгъуэ) çoğalma (тI) ve bir (зы) iken iki (тIу) haline gelme sürecini yaşar.

*Bu varoluş sürecinde, bir varolan (щыIэ) ve varoluş (щыIэгъуэ) bütünlüğü (д) bakımından bir sınır (гъунэ) ve bitim (кIэ) hep vardır. Bu ifadeden olarak, bir varoluş süreci kendi varolmasının varlığı dışında varolmayanla ve varlık olmayanla temas halindedir. Varoluş bütünü (щыIэгъуэ) kendi varlığı (щ) bakımından hiçlikle (цI) temastadır ve bu temastan olsa gerektir ki, yeri geldiğinde bitimlidir. Varlık hiçlikle bu temasın sürdürümünde varolagitmektedir ki, varoluş ile her bir varolan sınırlıdır. Varolma alanının ve her bir varolanın (щыIэ) oluş (хъу) süreci hiç (цI) sürme (ху) halindedir ki, varlığın varoluşunun ve her bir varolanın varoluşunun en dış tabakası hiçlikle temas halindedir. Her bir varolan bakımından ve varoluş bütününde hiçle temas hali söz konsudur ki, varolanların ve varlığın (щ) en dış tabakası hiçle (цI) temasta (п) sürer. Bir hiç (цIы) sürme (ху) olgusu, geneli bakımınan varlığın varoluşu sürecinde söz konusudur; aynı şekilde, her bir varolan bakımından söz konusudur ki, varolan ve varoluş sonlu olabilmektedir.

*

Burada, ses anlamsallığın varlığa ilişkin anlamlardan başlayarak merkezden dışa doğru yayılmasının söz konusu olduğuna ve bu anlamda da merkezden dışa doğru anlamsal ve varlıksal tabakalar oluşturduğuna ilişkin olan daha önceki ifadelerimizi hatırlamak gerekir. Bu anlamda, yukarıdaki ifadeler varlığa ve varoluşa ilişkin olan temel ses anlamlar olarak, ses anlamsallığın merkezi tabakasına ilişkin ifadelerdir. Yukarıdaki ifadelere dikkat edilirse, bunların varlığa ve varoluşa ilişkin genel ifade ve tespitler olduğu açıktır. Bu anlamda, yukarıda konu olan ses anlamlar varlık ve varoluşa ilişkin ilkeler veya kategoriler ifade eden ses anlamlar niteliğindedir.

Görüldüğü üzere, Adıgecede bulunan seslerin çoğunluğu bu nitelikli seslerdir. Bu niteliklere sahip olamayan sesler daha önce ifade ettiğimiz gibi, bir varolanın durumuna ilişkin olan sesler ile bir benzetmeyle ortaya çıkan seslerdir

ki, bunların ses anlamsallığın ikinci ve üçüncü tabakalarında işlevsel olan sesler olduğunu ortaya koymuştuk.

Burada ifade etmek gerekir ki, bu irdeleme seslerin ortaya çıkmasına ilişkin bir zamansal sıra mantığına ilişkin değil, seslerin anlamsal niteliklerine ilişkindir. Bu ifadelerde, seslerin ortaya çıkmasında varlıksal anlamlarıyla ilişkilendirilen bir sıra söz konusu değildir. Nitekim, daha sonra ortaya çıksa da merkezi dilsel işleyiş tabakasında anlamsal değer bulan ve işlevsel olan sözcükler vardır ki, haliyle seslerin durumu da benzerdir. Bu ifadeden olarak, her bir tabaka dilin işleyişi sürecinde genişlemekte ve zenginleşebilmektedir; ancak, genel olarak ortaya çıkışları merkezden dışa doğrudur.

Bu noktadan sonra konu edeceğimiz bileşik sesler için de geçerlidir bu son ifadeler; ki, onların da ortaya çıkışı tüm birim seslerin ortaya çıkışının bitmesini tamamen izleyen bir süreç olamaz. Ancak, bileşik seslerin ortaya çıkış süreci çoğu birim seslerin ortaya çıkışından sonrasındaki bir süreçtir; ve elbette ki, bileşik sesleri oluşturan seslerin dilsel kullanımını izleyen bir süreçte gerçekleşir.

*

Anlamlarına ilişkin ontolojik ilke ve kategorilerin ortaya çıktığını ifade ettiğimiz yukarıdaki sesleri izleyen ses anlamsal süreç, varlıksal anlamlarının azalması süreci olarak merkezden dışa doğru yayılır. Yukarıda konu etmediğimiz varlıksal anlamlı birim seslerle birlikte, yukarıdaki ses anlamların ortaya koyduğu varlıksal anlamlar temelinde ortaya çıkan varoluş karakteri taşıyan durumlar da, söz konusu seslerin bileşimiyle ifade bulmaktadır. Bu anlamda, genelde bileşik sesler yukarıda varlıksal anlamlara sahip olan seslerin temel olmasında, ortaya koydukları anlamların bileşimi niteliğinde anlamlara sahiptirler. Bu bakımdan, bileşik sesler birim seslerin ortaya koyduğu mevcut varlıksal anlamlar temelinde ortaya çıkan varolmaya ilişkin anlamlara sahiptirler. Bileşik sesler, kendilerini oluşturan birim seslerin ortaya koyduğu varlıksal oluş temelinde ortaya çıkan bileşik anlamlardır.

Bu bakımdan, bileşik seslerin anlamı en temel varlıksal nitelik taşımaz, varlığa ve varoluşa ilişkin temel ilke veya kategori ortaya koymaz. Ancak, kendisini oluşturan birim seslerin anlamlarına ilişkin olarak bir varolanın varolmasına ya da varoluşuna ilişkinlik taşıyan anlamlar ortaya koyabilir.

İşte bu anlamda ve yukarıdaki birim seslerin ortaya koyduğu varlıksal ilkeler doğrultusunda, varoluş sürecindeki yeni bir aşama olarak değerlendirilebilecek olan "canlı" da bir bileşik ses anlamda ifade bulur: «Bir varoluş sürecinde varoluş bütününün geldiği son aşama bakımından mevcut varoluş bütününün temas noktasının (п) "с" ses anlamında eylenmesiyle ortaya çıkan şeyin ifadesidir "псы" ve bu canlının ortaya çıkışına ilişkin bir temel adımdır. Zaman (э) içinde sudan (псы) can (псэ) ortaya çıkar; suyun (псы) bir töz (хъы) olmasındaki açılımsal (у) ya da oluş (хъу) süreci yeni bir varoluşu (щыIэгъуэ) ortaya çıkarır; ortaya çıkan şey bir varolan (щыIэ) olarak candır (псэ)».

Varoluş sürecinde ortaya çıkan bu yeni varoluş yukarıda ifade ettiğimiz temel varlıksal ses anlamların ortaya koyduğu varlıksal ve varoluşsal ilkelere

uyar. Ses anlamların ortaya koyduğu varlıksal ilkelerin geneli bu yeni varoluş (canlı) bakımından daha fazla çalışma sürecindedirler. Hatta, özellikle bazı ses anlamlar bu varoluş biçimi için daha etkin ilkelerdir (тI, пI, б, лъ, ф…).

Bileşik sesler kendisini oluşturan birim seslerin anlamsal bileşikleridir ki, varoluşa ilişkin ilke niteliğinde anlamlar ortaya koyamazlar; kendisini oluşturan birim seslere de bağlı olarak, mevcut varolanlara ilişkinlik taşırlar. Ancak, bu ilişkinlikte, bileşen seslerin anlamları ile bu bileşimin niteliğine bağlı olarak varolanlara ilişkin önemli anlamlar ortaya çıkabilir ki, ortaya çıkan bu anlamlar varlığa ilişkin genel ilkeler koymasa da, varolanlar bakımından önemli varoluşsal anlamlardır. Örneğin: «Bir aşkınlığa (т) ilişkin olan ve insanın (хьэ) kendisiyle ilişkilendirdiği Tanrı (Тхьэ) kavramı bir bileşik ses anlam olarak ifade bulur. Bir dişi (бзы) ve dişilin sürdürümünde ortaya çıkan mantık ve dil (бзэ) bir bileşik ses olarak ortaya çıkar. Bir varolanın varlığının (щ) açık hale getirilmesi onun sınırları ve kapsamıyla ifade edilmesi olarak dış temassallığında (п) ortaya konmasıdır ki, böyle bir anlamı bu ses anlamların bileşimi olan "пщы" bileşik sesi ortaya koyar; bu bileşik ses anlamın özellikle insana özgü varoluş ve zihinsel etkinlik bakımından önemi büyüktür».

Bileşik seslerin varolma bakımından ortaya koydukları anlamlar ilgili bileşik sesin irdelenmesinden izlenebilir. Bununla birlikte, varoluşun bir hiç sürme olgusu olarak kendisini göstermesi noktasında ortaya çıkan bir bileşik ses anlamdan söz etmek konunun finali bakımından uygundur ki, aşağıda bu olguya değinilmektedir.

*

Varoluşun temel ilkeleri doğrultusunda ortaya çıkan ve yeni bir varoluş tabakası niteliği taşıyan canlı ya da organik varoluş süreci, varoluşa ilişkin genel ilkelere tabi olmakla birlikte, bu ilkelerden kimilerinin daha fazla çalışmasını sağlayan bir varoluş sürecine sahiptir. Canlı varoluş tabakası cansız tabakayı izleyen bir tabaka olmak bakımından varoluşun üst tabakası olup, genel varlık ve varoluş bütününde hiçle temasta olan tabakadır ki, hiçin daha fazla etkilediği tabakadır, hiçe daha uyumlu tabakadır. Bu ifadeden olarak, organikler inorganiklerden daha fazla değişime tabi olan ve daha çabuk bitimli olabilen varolanlardır.

Bununla birlikte, varolanlara ilişkin her bir hal kaybının dilsel işleyişte "цI" ses anlamı temelinde ifade bulması gibi, canlı bakımından da cansız hale dönüş de bir hiçlenim olarak algılanır ve "цI" sesinde ifade bulur. Nitekim, oluş süreci aynı zamanda hiçten uzaklaşma sürecidir, bir açılım ve kendini aşma sürecidir ki, bir alt varoluş haline dönüş -bir regresyon olarak- bulunulan halden bir düşüş olarak "цI" ses anlamında ifade bulur. Öyle anlaşılmaktadır ki, varoluş hiçle birliktelikteki bir tözden başlayan ve böylece hiçten uzaklaşan bir süreç olması kadar, hiçin de sürmesinde mümkün hale gelen bir süreçtir: Varoluş ve varolan bakımından "hiç" hep sürekli olarak uzaklaşılan ve kaçılan, hep yanıbaşında taşınan, hep itilen ve sürülen ve fakat sonunda da hep düşülen bir olgudur.

Varoluşun ve varlığın hiç sürmesiyle varolmasında, dış tabaka olan canlı varoluş tabakasında en son varolanın da insan olması noktasında, kozmik varoluş bakımından insanın hiçle temasta olan bir varolan olduğu açıktır. Bu durumda, hiçle temas halinde olmak bakımından insan hiç (цI) süren (ху) bir varolandır (щыIэ); insan (цIыху), varlığında (щ) hiçle (цI) temas (п) halindedir.

Bu bakımdan da, insan varolan (щыIэ) ve varlığın (щ) sınırına (гъунэ) ilişkin bir deneyime sahiptir. Varolanın ve varlığının hiçle ilişkisindeki bir tabakada olmak bakımından, insan varolanın ve varlığın sınır deneyimine sahip olmalıdır ki, varolanların varoluşuna ilişkin bir iz sürme olanağındadır. İnsan varolanların varoluş izini dış çizgilerinden sürme olanağında olmak bakımından, kendi varoluşu ile sonuna ve akibetine ilişkin olan bir kavrama da sahip olmak durumunda olandır; varoluşu ile ölümüne ve sonrasına ilişkin bir kavrayışa sahiptir.

İnsanın hiçle temasından gelen kozmik varoluşu bakımından, hiç (цIы) sürendir (ху) ki, bu, bir varolanın (щыIэ) varlığını (щ) bitimine ilişkinlikle sürmektir. Bunun bir hiç (цIы) sürme (ху) eylemi (н) olmasında ortaya çıkan şey, insanın (цIыху) bilmek (цIыхун) eylemidir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, insanın bilmesi kendi kozmik varoluşunun bir gereği olarak ortaya çıkar ki, varoluşun dış tabakası olmak bakımından hiçle temasta bulunan ya da hiç (цIы) süren (ху) olarak tanımlanan insanın (цIыху) bu tanımından gelen eylemi (н) onun bilmesinin de (цIыхун) ifadesidir.

İnsanın hiç sürmesi genel anlamda kozmik varoluşa ilişkin bir olgudur; onun kozmik varoluştaki pozisyonunun gereği ve sonucudur. İnsanın existansiyel bir varlık olarak ifade edilmesi de burada açık hale gelmekte olup, bu ifade insanın bu varoluşuna ilişkindir. Yukarıdaki ifadelerden sonra, insanın existansiyel bir varlık olması Adıgecenin ses anlamsal temelinde daha açıklıkla anlaşılmaktadır: «Hiç süren insanın (цIыху) kendisi bir varolandır (щыIэ) ve varlığa (щ) ilişkindir, vardır. Ancak, onun varoluşu hiçle temas halindeki bir varoluştur ki, "var olmak (etre / щыIэн)" bakımından insan "dışsallıkla (ex / цIы)" "vardır (ist / щ)". İnsan hiçlikle temasta varolandır, hiç (цIы) sürendir (ху). "Existans" deyimi "varlık açısından dışsal (ex) olarak var (ist) oluştur (ans)": "Ex (цIы) ist (щы) ans (Iэн)"».

*

Hiç süren insan hiçle sürekli başbaşadır ve hiç hep insanın yanıbaşındadır; hiçle uyumlu olmak durumundadır insan. İnsan, ait olduğu varlık ile temasta bulunduğu hiçlik arasındadır ve varlığı hiçlik açısından, hiçliği de varlık açısından algılayabilir, deneyimleyebilir. Bununla birlikte, bu varoluşundan gelen hiçle temas deneyimi insanın hiçleşmesinin de her zaman yanıbaşında olmasının ifadesidir ve insan -varlığına karşın- her zaman hiçleşme mümkünlüğündedir. Bu varoluşu bakımından, insanın varlık ve varoluşa ilişkin olarak sürdürdüğü bilme eylemi yanılgılardan kolay kurtulamaz. "İnsan nisyanla maluldür" deyişi burada uygun düşer; ki, insanın nisyanla bu başbaşalığı onun varoluşundan gelir.

Varlığa ait olan insan varoluşu bakımından hiçle (цIы) temas (п) halindedir ki, onun bu varoluşu varlığın sınır çizgisinde ve varlığa dahil olmasında hiçi (цIы) sürmektir (хун). Ancak, varlıkta durarak hiç sürmek olan bu süreç, hiçle (цIы) sürekli olan bu temas (п) söz konusu varolanın hiç tarafından beslenmeye ve fakat varolan –dolayısıyla varlık- açısından da hiçin beslenmesine (пIы) yol açabilmekte olup, insanın kavrayışı hiç lehine işlerlik kazanabilmektedir.

Burada, varlık bakımından bir kavrama yerine hiçlik bakımından bir algılama gelişebilmektedir ki, varlık ve varoluşu ile bağlar koparak hiçlik beslenmektedir. Adıgece yalan sözcüğü bu ifadelere konu olan bir kurguya sahip olan "пцIы" sözcüğüdür. Böylelikle yalan ve yanılgı insana değgin olan olgular olmak bakımından, insanın varoluşu nedeniyle ortaya çıkabilmekle birlikte, insanın bizzat varlığa ve kendi varoluşuna aykırı düşmesinin sonucu olarak ortaya çıkan olgular olduğunu da ifade etmek mümkündür.

İnsanın varlığa ve kendi varoluşuna bu aykırı düşmesinde, varlık ve varlığa ilişkinlik yerine hiçin bir kaynak (нэ) olarak algılanması söz konusu olabilmektedir ki, bu da hiçi besleyen kaynak olarak "sahte" anlamına gelen "нэпцI" sözcüğünde ifade bulur. Bu örneklerden olarak, insan, varoluşu ve varlığından uzaklaşarak hiçe sürüklenmeye adaydır her zaman.

Varlığa ve varoluşa ilişkin ses anlamların ortaya koydukları ifade ve ilkeler varoluş sürecinde tüm herşeyin birbiriyle uyumlu (зэкIу, зэзэгъ) olması sistemidir, böyle bir pozitiflik (хъун) sisteminde ortaya çıkan herşey olumludur ve iyi (фIы, хъугъуэфIыгъуэ) olarak ifade bulur. Böyle bir pozitiflik taşımayan ya da böyle olmayan (Ахуэмыдэ: "Öyle olmayan" anlamında olumsuz mitolojik kahraman) şeyler bu sisteme uymayan (Емзэгъ: "Uymayan, geçinemeyen" anlamında olumsuz mitolojik kahraman) şeyler olarak olumsuzdur ve kötü (Iей) olarak ifade edilirler. Bu ifadeden olarak, insan varoluşunun hiç (цIы) sürme (ху) niteliğinin bir sonucu olarak ve insanın bir tür hiçlemesi olarak ortaya çıkan yalan (пцIы) ve sahte (нэпцI) şeyler varlık (щ) ve varoluş (щыIэгъуэ) sisteminde ortaya çıkması gerekenler gibi olmayan (ахуэмыдэ) ve onlarla uyuşmayan (емзэгъ, емыкIу) şeyler olarak olumsuz ve kötüdür (Iей).

ÜÇÜNCÜ KISIM
YAZI FORMU VE KAVRAMI, İNSANIN YAZMA ETKİNLİĞİ SÜRECİ ÜZERİNE

Yazı üzerine olan aşağıdaki yazılar, dil üzerine olan bu çalışmaya uygun olarak, öncelikle, yazı ve yazma sözcüklerinden başlar. Bu ifadeden olarak, bu kısımda, öncelikle dilsel arşiv alanında kalınarak, yazı ve yazmaya ilişkin olgular irdelenmektedir. Yazının ortaya çıkışı ile bir kayıt sistemi olarak kendisini gösterebilmesi koşullarının da kapsandığı bu irdeleme ve yorumlardan sonra, tarihsel süreçteki yazı anlayışı ve değişimi konu edilmektedir. Böyle bir süreç

izleyen aşağıdaki yazının, sonuçta, yazıya ve yazmaya ilişkin yeni bir yazı konseptini araladığı da ifade edilebilir.

Yazı ile, bir form olarak yapısal ve tarihsel ilişkileri bulunan kültürel form ve motiflere de yazı kavramı altında değinilmektedir. Bu ifadeden olarak, konulara ilişkin bir genel değerlendirme ile özelinde de Adıge motifleri ve aile armaları üzerinde yapılan inceleme ve değerlendirmeler bu yazının oluşmasına ilişkin ön çalışmalardır.

Motif ve damgalar ile arkeolojik nitelikli dokümanlar yanında, toplumların kullandıkları yazılar ile yazının tarihsel sürecine ilişkin olarak aşağıda verilen dokümanlar, konunun işlenmesinde bibliyografik kaynak niteliği bulunan yayınlardır:

-Kayıp Yazılar ve Diller. Johannes Friedrich. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

-Yazı -İnsanın Belleği-. Georges Jean. Yapı Kredi Yayınları.

-Yazı Kitabı. Carl Faulmann. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

-Hitit Çağında Anadolu. Sedat Alp. Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

-Anadolu Motifleri. Mine Erbek. TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.

-Altaylar'dan Tuna Boyu'na Türk Dünyasında Ortak Yanışlar (Motifler). Neriman Görgünay – Kırzıoğlu. TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.

-Oğuz Damgaları ve Göktürk Harflerinin El Sanatlarımızdaki İzleri. Neriman Görgünay. TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.

-Mu'nun Kutsal Motifleri. James Churchward. Ege Meta Yayınları.

**

Tarihin başlangıcı bugünkü yazı anlayışının ilk ürünlerinin kendisini gösterdiği zamana kadar gider. Daha doğrusu, bugünkü yazı anlayışının başlangıcı tarih olarak adlandırılır. Ancak, günümüzün anlayışına uymamakla birlikte yazı kavramı çok daha eskilere dayanır ve insan oluş sürecinin eski dönemleri boyunca var olmuş bir olgudur.

Yazı, gerek sözcük anlamında ve gerekse eşanlamlı olarak ifade ettiği olgular bakımından bugünkü yazı anlayışını aşan bir ifade olarak bulunur dillerde. Adıgecede yazmak (тхын) sözcüğü, bir "aşkın güç efektinde ortaya çıkarak bir zemin bulma" anlamına sahip olan "тх" bileşik sesinin fiil formudur. Böyle bir olgu günümüz insanının bir etkinliği olan yazma olgusuyla sınırlı değildir. Ancak, günümüzde insanın bir etkinliği olan yazı da "тх" bileşik ses anlamı temelinde ifade bulur. Konuya ilişkin örnekler "тх" bileşik sesinin incelenmesine ilişkin bölümden izlenebilir.

Elbette yazı sözcüğüne temel olan bu bileşik ses anlamı, kendisini ortaya koyan bir şeye –güce- ilişkinlikle ortaya çıkan bir olgu ifade eder. Bu ifade günümüzde bir etkinlik olan yazı için de geçerli olacak bir ifadedir ki, yazı da kendisini ortaya koyana ilişkin bir efekte sahiptir. Ki, yazı işaretlerinin analizi yazan güce ilişkin yapısal özelliklerin tespitidir de. Yazı (тхын) sözcüğü, "тх" bileşik ses anlamında gerçekleşen bir eylem (н) olarak ortaya çıkar ve böyle bir olgu da kendisini ortaya koyanın –yazanın- efektini taşır.

Ancak, yazma etkinliği dışında, yazı birimleri olan harflerin kendilerinin de geometrik olarak bir efekte sahip olduğu da açıktır. İşte yazı sözcük anlamı buna da ilişkindir; nitekim, bir geometrik form da bir güç inayetinde ortaya çıkan ve zemin bulan bir şeydir ki, ortaya çıkmış olan bu form ortaya çıkışına ilişkin bir efekte sahiptir. Geometrik form bir şey olarak kendinde bir efekte sahiptir. İşte burada konu edeceğimiz husus yazı ve harfin bu niteliğidir.

Yazının, yazan güç efektine ilişkin bir karakter olarak ortaya çıkması gibi, yazma eyleminde kullanılan harflerin de kendi geometrilerinde bir efekt taşıyan işaretler olduğunu ifade etmiş durumdayız. Bununla birlikte, yazı olgusunun öncelikle insanın bir etkinliği olarak başladığını ifade etmiyoruz. Nitekim, bir güç inayetinde ortaya çıkan bir işarettir yazı denen şeyi ifade eden bileşik ses anlam (TX); ki bu, insana ilişkinlikle kısıtlı bir olgu değildir. Ancak, bu bileşik ses anlamda (TX) ifade bulabilecek nitelikte olan insanın etkinlikleri de doğal olarak mümkündür ve yazı dediğimiz şey de böyle bir olgudur.

*

Eğer yazı yukarıdaki ifadeler doğrultusunda ortaya çıkmışsa, ortaya çıkışında bir yazı işareti kendi geometrisindeki efekti doğrultusunda anlaşılıp kullanılmış olmalıdır. Bir formun kendi efektinde anlaşılması, onun anlamıdır da. Yazının başlamasında -doğaldır ki-, geometrik formların doğal olarak taşıdığı efektte anlaşılması ve kullanımı söz konusudur.

Ancak, yazının başlamasında işaretle anlam arasındaki bu mütekabiliyet, günümüze intikal eden yazının kullanımında söz konusu değildir. Günümüzde yazı birimleri ya da harflerin kendi form efektine uygun olarak kullanılmadığı açıktır.

Günümüze intikal etmiş olan harf ve yazı işaretlerinin, yazı olgusunun tam da sözcük anlamında ortaya çıkışındaki güç ya da efekte uygun bir geometri ya da işaret olarak kullanıldığı ifade edilemez. Yazı ifade ettiğimiz şekilde ortaya çıkmışsa, günümüze gelinen süreçte ortaya çıkışındaki form ile anlam ilişkisi kopmuştur. Günümüzdeki yazının kullanım anlayışında, form ile anlam arasında bir efektif illiyet bulunmamaktadır.

Yazının başlangıcından günümüze kadar intikali, geometrik form ile efektinin ya da anlamının ayrıştığı bir süreçle gerçekleşmiştir. Bu bakımdan da, günümüzde harf dediğimiz form ile onun bir işaret sistemi olarak kullanılmasında kendisini gösteren anlam birbiriyle ilişkili değildir. Bir harfin kendi geometrisi ve dolayısıyla bir efekti bulunsa da, o harfin günümüz anlayışında bir yazı birimi olarak kullanılması bu efekte ilişkin değildir artık.

*

Yazı denen şeyin ortaya çıkışı ya da yazı denen şeyin bir form olarak algılanması, formun efekti çerçevesinde olmalıdır ki, konu olan form ya da yazı bir anlamsal ifadedir; bu anlam bu çerçevede bir varolana ilişkindir.

Ama, bir form genel olarak varolanın varlığına ilişkin ya da varoluşa ilişkin bir efekte sahip ise, burada genel algılama bakımından bir ortak değer ortaya çıkmaktadır. Çünkü, burada tekil bir varolana değil de, genel olarak varolanlara ilişkinlik söz konusudur. Bu yazı ya da geometrik form, varlığa ve

varoluşa ilişkin bir efekte sahiptir ki, bu genel bir kapsayıcı efekttir. Burada konu olan geometrik formun efekti kendinde bir anlam olarak yalın bir anlam değil de, birçok form anlamını birden kapsayıcı nitelik taşımak bakımından genel bir anlamdır.

Bu form, ortaya koyduğu efektin varlık ile oluşa ilişkin olması bakımından, varolanlara ilişkin bir genel anlam ve değerdir. Bu durumda, bu form birçok form efektini kapsayıcı ve geneldir ki, kapsadığı formlar bakımından aşkın bir değerdir. Varlık ve varoluşa ilişkin olan böyle bir form, tekil varolan bakımından da kapsayıcı bir efekte sahip olup, aşkın bir formdur.

Böyle bir form, doğaldır ki, insan bakımından etkileyici bir formdur, insana güçlü bir efekt veren bir formdur. Böyle bir form, varolan bakımından aşkın bir form olmak noktasında, Tanrısal bir gücü ifade eden bir formdur. Böyle bir form insan bakımından kutsaldır; çünkü, genel bir varlık efekti ile oluşa ilişkin bir hakikatin işaretidir, Tanrısal bir güce ilişkin bir nitelik taşır.

İşte böyle bir forma sahip olan yazı kutsaldır; böyle bir form, "ortaya çıkışına ilişkin güç efekti"ni (т) ortaya koymak (х) bakımından güçlü bir yazıdır (тх) ve Tanrısal bir mantığın (тхьэбзэ) ifadesidir bu.

İnsan açısından, bir yazı olarak değerli olan formlar bu şekilde bir genel ve kapsayıcı efektif anlam taşıyan işaretler olmalıdır; insanın bir varolan olmasında, insan bakımından aşkın anlamlar ifade eden bu formlar varlık ve oluş ile Tanrısal güce ilişkin olan anlamları ortaya koyan formlardır. Bu formlar doğaldır ki, insan tarafından kutsanan ve taşınma gereği duyulan formlar olarak kendisini gösterir; giderekten de insanın kendisi tarafından da oluşturulur –yazılır.

Her durumda, varlık ve varoluşa ilişkin olan ve dolayısıyla da Tanrısal bir anlam ya da mantık ifade eden geometrik formlar insan için değerlidir ve kutsaldır. Yazı sözcüğünün kendisi başlıbaşına bir kutsallık ortaya koymasa da, insan bakımından değerli olan böyle formlar kutsal olarak ifade bulur. Varlık ve Tanrıya ilişkin bir değer ifade eden böyle bir forma sahip olan yazı, insan için kutsaldır. İşte insanın değerli bulduğu yazı budur ve yazının başlangıcına ilişkin olan şey de bu tür yazıdır. Bunlar insan bakımından varlık ve varoluşun efektine sahip olan ve bunların duyumsanması ile anlaşılmasını mümkün kılan formlar olarak, insan için bir Tanrısal mantıktır (тхьэбзэ).

Yazı böyle işaretler sistemiyle başlamış olmalıdır ve bu işaretler kültürel motiflerin ortaya çıkmasına da temellik teşkil etmiş olmalıdır. Bu kutsal işaretler, uygunluğu ölçüsünde insanlar ve insan topluluklarınca taşınmış ve giderekten sahiplenilmiştir. İnsanın ve toplumların işaret ve motiflere (тхыпхъэ) ilişkin form kültürünün temeli bu kutsal işaretler sistemi olmalıdır. Bu ifadelerden olarak, Adıge toplumu tarafından oluşturulmuş ya da sahiplenilmiş ve birlikte taşınagelmiş olan aile armaları vardır ki, bunlar Tanrı dili ya da mantığı anlamına gelen "тхьэбзэ" olarak isimlendirilir.

Bir yazı olarak ortaya çıkan ve varlık ile varoluşa ilişkin bir anlam ortaya koyan bu formlar Tanrı mantığını taşıması ölçüsünde değerdirler. Bu anlamdaki yazı, insan için kutsal olabilmektedir. Tanrı mantığını taşıdığı ölçüde değerdirler bu yazılar. Burada yazı, bir şeyler anlatmak için değildir de, Tanrısal olması

ölçüsünde değerdir ve bu efekti ya da anlamı duyumsamak içindir. Burada yazı Tanrısal olması ölçüsünde vardır ve bu efekti almak için değerdir. Burada yazı, bunları ya da başka bir şeyleri anlatma aracı da değildir henüz.

Yazının "тхьэбзэ" eksenli olarak insan tarafından bu kullanımı giderekten bu formların anlatım aracı olarak da kullanılmasını getirmiş olmalıdır ki, burada da halen yazı bir form olarak kutsaldır. Bu formlar ekseninde oluşmuş olmalıdır insanın kültürel motifleri de. Giderekten, temel ve orijinden kopma sürecinin yaşanmasına bağlı olarak ve kozmik yaşamdan kopma sürecine de paralel olarak, artık yazı bir şeylerin anlatım aracı sürecine girmiş olmalıdır.

Ancak, yazının bildiğimiz şekilde bir anlatım aracı olması sürecinin başlaması, yazı formunun kendi efektindeki varlığı ile bir anlam ortaya koyması olgusunun potansiyel olarak bir anlatımı mümkün kılmasından kaynaklanır. Başlangıçta, insanın, varlık ve varoluşu efektinde kavradığı ve buradan da Tanrısal güç algısı içinde olduğu bu formlar, bir şeylerin anlatılması potansiyeline sahip olan formlardır. İşte bu olgu, yazının bir şeyler anlatmak ihtiyacının doğacağı süreçte kendisini bir temel argüman olarak sunacak olan bir olgudur.

Yazının ortaya çıkışı ve kullanımına ilişkin olguya karşın, onun kendi yapısında taşıdığı bir anlatım aracı olma potansiyeli, yazının ortaya çıkış konseptinden koparak günümüze kadar gelmesine yol açan özelliğidir. Öyle anlaşılıyor ki, yazının kendinde taşıdığı bu potansiyelin, yazının ortaya çıkışına uygun olarak kullanılmasının aşırı uygulamalarında gün yüzüne çıkmış olması olasıdır. Ortaya çıkış amacı dışına taşan kullanımların bu şekilde su yüzüne çıkmasına ve dönüşerek temeldeki konseptinden koparak günümüze kadar gelmesine neden olan şey, yazının kendinde taşıdığı ifade ve anlatım aracı potansiyeli olmalıdır. Bu sürecin, ortaya çıkışına ilişkin konsepti tam kaybetmesi noktası, yazı formu ile efekti arasında bir anlamsal illiyetin tamamen ortadan kalmış olması noktasıdır ki, işte, tarih denen medeniyetin başlamasına ilişkin olarak ifade edilen dönüm noktasının tam da burası olduğu ifade edilebilir.

Günümüze gelen yazının ifade ettiğimiz şekilde yazı formlarının efektif anlamını koruyarak intikal etmediği açıktır. Bununla birlikte, formların kutsallığı temelinde toplumların motiflerinde kültürel olarak taşıdığı işaretlerin de başlangıçtaki orijinalliğini koruduğu ve ilgili toplumlar tarafından bu anlamda anlaşılarak taşındığı da ifade edilemez. Bir kopukluk sürecinde form ve efekt ilişkisi insanın algısında kaybolmuştur süreç içerisinde. Ancak, yazının bilinen tarihindeki yayılımında, toplumlara intikal eden yazıya o toplumun kendi kültürel ve kutsal motiflerinden işaretlerin de dahil edildiği bilinen bir gerçektir. Nitekim, Fenike yazısından Yunan alfabesinin oluşumu ile bu Yunan alfabesinden de Latin alfabesinin oluşumu benzer bir olgudur. Fenike temelli yazının yayılması, toplumların mevcut kutsal işaretleri ile kültürel motifleri ve Runik işaretlerin yazıya harfler olarak dahil olmasıyla gerçekleşmiştir.

**

Günümüzdeki yazı olgusu ve harflerin yukarıda ifade ettiğimiz gibi form ve efekt ilişkisine sahip olmadığı açıktır. Bu ilişki süreç içerisinde kaybolmuştur. İnsan bakımından değerli olan yazı, yukarıda ifade ettiğimiz gibi varlık ve

varoluşa ilişkin bir efekte sahip olan işaretlere ilişkindir. Bu işaretlerin başlıbaşına kendilerinin kültürler tarafından muhafazası ve taşınması süreci yanında, insanın kültürel motifleri de bu işaretler ekseninde dönüşüm süreci yaşamıştır. Elbette bu süreç, form ile anlam arasındaki illiyetin insan algısında kopmasını da oluşturmuştur. Ancak, bu işaretlere ilişkin bir kutsallık algısı mevcuttur ve bu bakımdan da halen yazı bir mistikliğe sahiptir insanın algısında. Bu da, yazının ortaya çıkışındaki değeri ile mistiğinden gelir.

Yazı, ortaya çıkışında geometrik formla anlamın örtüştüğü ve varlıksal ya da Tanrısal bir güç ifadesini ortaya koyan bir anlamdır ki, daha başlangıcında bir kutsallığın ifadesidir; ortaya çıkışında bir kutsallık değeri vardır ve kutsallığın kaydı olarak kullanılmıştır. Elbette ki, ortaya çıkışına ilişkin bir kutsallık bir form olarak korunmamıştır süreçte; form ile anlam arasındaki kopuş aslında yazının kutsallığını kaybetmesidir. Ancak, buna karşın yazı, ortaya çıkışı ve kullanımından itibaren kutsal şeylerin kaydı olarak kullanılagelmiştir. O, bu anlamda en son dinsel metinlerin yazılmasında kullanılmıştır.

Yazının tarihinde, öncelikle yazının kendisinin kutsal olarak algılanmakta olduğu izlenebilir. Kutsal olarak algılanan bu şeyin kaydının kendisi de kutsal bir etkinlik olarak eylenir. Kutsal kabul edilen şeylerin kaydının da kutsal bir etkinlik olması, insan bakımından değerli ya da kutsal olan yazının başlangıç noktasıyla örtüşür: Varlıksal bir ifade ortaya koyan ve insan bakımından bir yazı olarak aşkın değer taşıyan yazı olgusuyla örtüşür. Her ne kadar, başlangıçtaki yazı, süreç içinde form ile anlamın ayrışmasını yaşamış olsa da, temelde kutsallığı baki kalır.

Başlangıçta, yazının ifade ettiği kutsallık, anlayan herkes bakımından eşittir; nitekim, bu formlar varlık ve oluşa ilişkinlik taşımaktadırlar ve bir varolan insanın algılamasında böyle bir iz bırakırlar. Ancak, bu anlamın algılanmasının giderekten azalmaya başlaması süreci söz konusu olmalıdır; insanın varolanı varlığında kavrama yeteneği giderekten körelmektedir; çünkü, köklerinden kopma süreci yaşamaktadır. İşte bu sürece paralel olarak da, konu olan formları anlayan insanlar azalmaktadır ki, bu anlamları halen algılayanlar varlığa ilişkin duyarlıklarını kaybetmeyenlerdir. Böyle bir süreç, yazının kutsallığının ona uygun kişileri gerektirmesi sürecidir de. Böyle bir süreçledir ki, yazı, tarih denen dönem içerisinde bilinen kimi kültürlerde rahipler tarafından kullanılır. Runik yazının böyle bir kullanımı söz konusudur; Mısır yazısı böyledir ve rahip yazısı anlamında hiyeroglif olarak adlandırılır.

Yazının kutsal ellerdeki bu kullanımı ve korunması tarih denen dönemde artık pazarın bir eksen olarak kendisini göstermesi sürecinde değişime uğrar. Bu dönemde yazı yalnız kutsal ellerin tekelinde kullanılacak bir araç olmaktan çıkarken, aynı zamanda yazının kutsal şeylerin yazımında kullanılmasına ilişkin tekelin de kırılması süreci yaşanır. Buradan itibaren yazı pazara girmiştir. Esasen, bir kopukluk çağı olan tarihi süreçte, bu köklerden kopuşun bir eksene oturmasını pazar sağlamaktadır ki, günümüz bakımından "Eksen çağı" olarak isimlendirilen böyle bir tarihsel dönemin, yazıya ilişkin kutsallık algısının da değişiminde en etkin dönem olduğu ifade edilebilir.

Pazar egemenliğini kurmuştur bu süreçte. Köklerinden kopuş süreci, tarih denen sürece geliş ile tarihin başlangıcından itibaren süregelen bir süreç olmakla birlikte, pazarın kendisini tam olarak ortaya koyması noktasında, her şeyin köklerinden kopukluk süreci bir eksene oturmuştur artık. Her şeyin köklerinden kopukluğu pazarın eksenliğinde varolma olanağına kavuşmuştur. Pazarın eksen haline gelmesi ve sonrasına ilişkin süreç, günümüzün yazı anlayışına yaklaşıma ilişkin olan değişim sürecidir de.

Başlamış olan bu süreçte Mısır hiyeroglif yazısı anıtsal şekilde yazılma anlayışından papirüslere de yazılabilmesi anlayışını kateder; giderekten de, daha kolay yazılabilir hale dönüşerek "hiyeratik" stilde yazılmaya başlanmıştır. Ancak, tüm bunlar halen kutsaldır ve hiyeratik yazı dahi halen ve mümkün olduğunca rahipler tarafından kaleme alınmaktadır. Gün gelir, pazar ihtiyaçları daha da ağır basmaya başlar ki, bu noktada yazının ne kutsallığı önceldir ve ne de onun kutsal ellerde yazılması. Üstelik, ne zamandır da Mısır yazısı (hiyeroglifler) kutsal da olsa, salt kutsal metinlerin yazılmasına ilişkin kullanımını terk etmiştir. -Bu ifadeden olarak, hiyeroglif yazı, kral ve soylular ile bunlara ilişkin olay ve olguların kaydedilmesi maksadıyla kullanılır olmuştu ki, bunlar da bir bakıma kutsallığa ilişkinlik kazanmış olanlardır gerçi-.

Kısası, pazarın yaşamın döndürülmesinde kutsalın önüne geçerek tam da günümüz anlayışındaki modernizmin köklerinin atıldığını ifade edebileceğimiz süreç özellikle Eksen Çağından itibaren Mısır yazısının da pazar ihtiyaçlarına ve dolayısıyla da halka açılması sürecine girmesine neden olmuş ve yazıyı kutsallığından arındırmıştır. Bu ifadeden olarak, Mısır hiyeratik yazısından günümüzün stenografik nitelikli yazısına benzer şekildeki "demotik" yazı stilinin ortaya çıkışı MÖ. 650'ye tarihlenir.

Ne var ki, ortaya çıkan işaretler, başlangıçtan itibaren insanda yazıya ilişkin oluşmuş olan kutsallık algısını ortadan kaldıramamıştır. Demotik yazı temelinde ortaya çıkan Arap yazılarına ilişkin kutsallık algısı süreç içinde yeniden başlar.

Yazının kutsallığından arınarak, pazara ve halka açılma süreci yalnız Mısır yazısına ilişkin olarak gerçekleşmiş değildir. Daha MÖ. 2900'e tarihlenen zamanda Mezopotamya'da ideogram temelinden dönüştürülen ideografik nitelikteki yazı kil tabletler üzerine kamışlarla yazılmaya başlamış olup, çivi yazısı ortaya çıkmıştır. Bu yazı, papirüslere yazılan Mısır hiyeroglif ve hiyeratik yazılarından daha da işlek bir yazı niteliği taşır ve Mısır yazılarından çok daha önceden bu hale dönüşerek pazara ilişkin daha pratik kullanım olanağı bulmuştur. Kuşkusuz bunun nedeni bölgedeki gelişmelere ilişkindir; nitekim, bu bölge pazarın doğup geliştiği ve paranın ilk ortaya çıktığı bölge niteliğindedir.

Bu yazı stili bölgeye yayılmış olup, zamanla da Anadolu'da kullanılmakta olan Luwi ideogram yazısının da yerini almıştır. Bununla birlikte, eski stil yazı hep daha bir kutsallık niteliğine sahiptir ki, Anadolu yazılarında genel hususlar ile pazara ilişkin yazılar çivi yazılarıyla kaleme alınırken, dinsel metinler ile kraliyet armaları ve kayıtları için uzun süre ideogram yazı kullanılmıştır.

Bir yazının kutsallık niteliği kullanımıyla pekişmektedir; bununla birlikte, bir eski yazı da hep daha kutsal olarak algılanmaktadır. Böylelikle de, adeta daha önce ifade ettiğimiz gibi bir yazı tarzının (form ile efekt ilişkisinde algılanması) ilk ortaya çıkışı işaret olunmaktadır. Yazının başlangıcına ilişkin bir kutsallık, köklerinden kopulması sürecinde terk edilen bir kutsallık algısında aktarılmaktadır. Yazının kendinde kutsallığı yanında, hep, terk edilen bir yazının kutsallığı izlenimi yazının tarihinde taşınan bir olgudur.

Yazının kutsallığı dönüşümlerle idame olmaktadır; onun kutsallığı sürekli olarak yeniden ikame olmaktadır adeta. Nitekim, günümüzde dahi harflere birtakım mistik ya da varoluşsal anlamlar yüklenmektedir. Harfler birtakım gizlere ilişkin olarak algılanmakta olup, birtakım gizleri taşıdığına inanılmaktadır. Harfe ilişkin olarak ifade edilen spekülatif yorum ve anlamların konu olan harfin geometrisiyle uzaktan yakından bir ilişkisinin bulunmadığını da izlemek mümkündür. Nitekim, günümüzde bir harfe yüklenen anlam ile hakkındaki yorumların harfin geometrisiyle bir ilgisi yoktur; bu durumda da, bu anlamsallaştırma ve yorumların gerçekle bir ilgisinin bulunmadığı açıktır. Burada ifade ettiğimiz şey, yüklenen anlamla formun kendisi arasında bir illiyet bulunmamasıdır; ancak, elbette bir harf de bir form olarak bir efekte sahiptir; ne var ki, günümüzün harfe ilişkin spekülatif yorumlarının harfin kendi formuna ilişkin bir efektif değer taşımadığını ifade ediyoruz. Günümüzde bu spekülatif yorumun kaynağının, formun bir işaret anlam olarak ortaya çıkışındaki olguya ilişkin bir intikal olduğu ifade edilebilir.

*

Mısır hiyeroglif ve hiyeratik yazı ideogram ve fonetik göstergeler ile determinitiflerden oluşan bir yazıdır. Determinitifler yazı bitimini ve yazıların birbirine karışmasını önlemek gibi işlevlere sahip işaretlerdir. Fonetik işaretler ses göstergeleridir ki, bir sözcük anlamını ifade edebilme niteliğinde olan bir resim ya da ideogram yazısında bir ses ya da ses grubunu ifade bakımından bir takım işaretlerin burada bulunuyor olması ilginçtir.

Bu olgu, kelime yazısı niteliği bulunan bir yazı stilinde dahi seslere ilişkin bir yazma olgusunun varlığını ifade eder. Bu olgu çivi yazısında da vardır; ideografik nitelikli olan çivi yazısı bazı ses ve hecelerin de yazımını kapsamaktadır. Bir kelime yazısında hece ve ses yazısının bulunması, söz konusu yazının süreç içinde önce hece ve sonra da harf yazısına dönüşebilmesinin nedeni olsa gerektir. Kelime yazısının kendi içinde taşınan bu özelliklerin süreç içinde baskın hal alması, hece ve harf yazısının oluşum süreci olsa gerektir. Yazının daha işlek ve diller bakımından da kapsayıcı niteliğe bürünmesi, ses yazı niteliği taşıyan bildiğimiz harf yazısının ortaya çıkmasına ilişkin süreçtir.

İdeogramlar bir ifade bütünüdür; bir şeyi bir bütün olarak ya da olduğu gibi ifade eder; bir dilsel ifade veya sözcük anlamı kapsar. İdeogram denilen şey, birtakım geometrik işaretler ya da resimlerden oluşan yazı işaretleridir. Resim herhangi bir nesnenin anlaşılmasını sağlayabilecek olan bir çizimdir ki, bunlar piktogram olarak ifade edilir. Piktogramların da ideogram olarak ifade edilmesi söz konusu olsa da, bir şeyin görüntüsü ya da çizimi olarak bir resim niteliği

bulunmayan ve fakat genel bir kavramsal niteliğe sahip olan geometrik formların ideogram adına daha uygun olduğu ifade edilebilir.

Her iki durumda, gerek ideogram ve gerek piktogram yazılar birer kelime yazısı niteliğindedir ki, görsel nitelikleri bakımından doğrudan (resim) ya da kavramsal olarak anlaşılabilen yazılardır. Böyle bir yazı, yazıldığı dili bilmese de, ifade ettiğimiz görsel yapıları nedeniyle okuru tarafından anlaşılabilecek nitelikte yazı tarzıdır.

Resim yazısı bir şeyin –nesnenin- resminin anlaşılır şekilde çizimidir ki, gören kişi tarafından yazının anlamı bir sözcükle ifade edilebilir. Birtakım geometrik şekillerden oluşmuş olan bir ideogram böyle değildir; onun anlaşılması, bakan kişinin algısına veya kavrayışına bağlıdır. Bu bakımdan da, ideogramların kavramsal olarak farklı yorumlanmaları da söz konusu olabilir. Bununla birlikte, geometrik formlar kendinde efektif anlamlar olmak bakımından, bir ifade olarak kullanılması halinde ifade ettiği şeyi bir varolan olarak ya da varolması bakımından ortaya koyar; varolanın varlığına ilişkin bir ifade ortaya koyabilir.

Böyle bir ideogram, bir genelliğe sahip anlam ortaya koyar; bu, genel olarak bir insani duyumda ya da bir düşünce biçiminde ya da bir kültürel anlayış bakımından anlaşılır olabilme durumundadır. İşte burada, daha önce ifade ettiğimiz gibi form ile efekti arasındaki illiyet söz konusudur. Öyle ki, bir form gerçekten kendinde bir efekte sahiptir ve genel bir insan algısına kendisini bu efektif anlamda anlaşılmak bakımından sunmaktadır; ki bu, yazının daha başlangıçtaki durumuna ilişkindir. Her bir form kendi efektindedir.

Bununla birlikte, kendi efektinde bulunan bir form bir toplum tarafından kültürel olarak işlenerek içselleştirilmekte olup, o kültüre özelleşmektedir ki, bu süreçte en son şeklini almış olarak ortaya çıkan form, ilk formun anlamının o kültür tarafından biçimlendirilip kodlanmış olan versiyonudur. Bu şekilde kültürel süreçte toplumların kendine özgü motif kültürü oluşur ki, bir işaret ya da motif bir kültüre özgüdür ve bu kültürde belirli bir anlamdadır. Bu durumda, bu işaret ya da motif o kültürde ilgili bulunduğu anlama ilişkin bir simge niteliğine sahiptir ki, ancak bu simge kültürüne sahip olan kişi tarafından da en doğru olarak algılanmaya açıktır.

**

Mısır hiyeroglif yazısında kavramsal nitelikli ideogramlardan çok piktogramlar bulunur; güzel resimleme yazılarıdır Mısır hiyeroglifleri. Buna karşın, Anadolu ideogram yazısında kavramsal nitelikli ideogramların fazlalığını ifade etmek yanlış olmaz. Ayrıca, bu ideogramlardan kimileri geniş bir bölgede ortak olarak kullanılma niteliğindedir. Örneğin Tanrı ideogramı buna örnektir ki, Mezopotamya'da da kullanılmış olan bu ideogram yuvarlaktır ya da daire formundadır. Bu ideogramın başka yörelerde de karşımıza çıkması, örneğin, eski Meksika ve Naakal tabletlerinde de bulunması ve aynı anlamlara sahip olması ilginçtir.

Tanrı ideogramının yuvarlak ya da daire formunda olmasına daha yakından bakmak gerekir. Bir daire ya da küre formunun bir form olarak en büyük bütünlük olduğunu da ifade etmek gerekir ki, bu, insani duyum temelinde genel

bir bütünsel algı olarak kozmik oluşa uygun bir formdur. Bu nitelik Tanrısal olanın algısına en uygun formdur. En büyük bütünlük, oluş kavramı bakımından, olan her şeyi kapsayan bir formdur; yuvarlak ya da daire formunun oluşa ait bir form (хъурей) olduğunu da biliyoruz. O halde, Tanrının gücüyle mümkün olan oluşun formu en büyük bütünlük ifade eden bir formdur ki, bu niteliklerin ifadesi olan yuvarlak ya da dairevi formun Tanrısal bir form –Tanrı ideogramı- olarak kullanılması uygun düşer. Adıgecede bugün "halka, bilezik" anlamına gelen "тхьэгъу" sözcüğünün çözümlenmesinde karşımıza çıkan anlamın "Tanrı (тхьэ) ideogramı (гъу)" anlamına tekabül etmesi de ilginçtir.

Anadolu ideogramlarında ya da dünyanın başka bölgelerine ait buluntularda muhtelif geometrik formlara rastlamak mümkündür. Bu formların günümüzdeki çözümlemelerine dikkat edilirse, genel olarak gerçekten de geometrik form efektine uygun anlamlarda kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu genel formlar dışında, kültürel olguların da ideogram yazı sisteminde bir işaret anlam olarak kendisini gösterebileceğini ifade etmiştik. Biraz önce ifade ettiğimiz yorumlar da dikkate alınırsa, insan toplumlarının kutsal işaretler olarak geliştirip taşıdıkları ve kültürel motiflerinde yer bulan formlar böyle bir süreç izlemiş olmalıdır. Bu süreçte oluşmuş olan ve kültürel nitelik taşıyan ideogramların anlaşılması gerçekten de konu olan kültürel olgunun bilinmesini gerektirir.

Bununla birlikte, kültürel anlayış bakımından ortaya çıkan form veya ideogramlara ilişkin anlamların dilsel ifadelerde de kendisini gösterebileceği düşünülebilir ki, bu şekildeki formların yorumunu yapabilmek için o dil ve kültürü bilmek önemlidir. Bu ifadeler doğrultusunda bir örnek olmak bakımından, Anadolu ideogramlarında karşımıza çıkan "ayak" resimlerini –simgelerini- Adıgece yorumlamak uygun düşer.

Esasen, "ayak" bugüne –bulunulan noktaya- gelendir, "geçmiş"tir. Böyle bir olgunun belirtilmesi veya altının çizilerek ifade edilmesi, konu olan şeyin belirli ve uzun olan bir geçmişi olduğuna ilişkin bir ifade ortaya koyar. Bu ifadeden olarak da, Adıgecede "güçlü ayak (лъакъуэ лъэщ)" ifadesi geçmişinin güçlü ve belli olması anlamına gelir. Bu yorumlar doğrultusunda da, ideogramlarda görülen ayak resmi ya da simgesi, konu olan kişinin bir "soylu" olmasına ilişkindir. Böyle bir gösterim ve burada ortaya çıkan görsel ifade dilsel ifadenin de açıkça ortaya koyduğu gibi, bir soyluluk ifadesidir. İdeogramlarda görülen ayak işaretinin bir soyluluğu işaret etmesinde, geçmişi belli olmak ve atalarına aidiyet taşımak olarak da ifade edilebilir ki, "ölümlülerden olma güçlü ayak" anlamında "лIакъуэлъэщ" sözcüğü ile "ölümlülerden olma ve ölümlü olanlardan ortaya çıkma" anlamında "лIакъуэлIэш" sözcüğü de aynı şekilde Adıgecede "soylu" anlamındaki ifadelerdir.

Anadolu ideogramlarında görülen ayak resimlerinden bazılarının bir yarım gamalı haç işareti olacak şekilde –dikey bir eksende bulunan ve biri aşağıya biri de yukarıya bakan ayakların- olduğu da dikkat çeker. Bu olgu da, güçlü ayak veya soyluluğun açılımsal ya da eylemsel –hareket- niteliğine ilişkin olmalıdır.

Nitekim, gamalı haçın da kendisinden ortaya çıktığı izlenebilecek şekildeki muhtelif gamalı haç biçimleri Adıge aile armaları arasındadır.

Örneğini verdiğimiz ayak resmine ilişkin okuma ve uygun yorumların benzerlerinin Anadolu ideogramları üzerinde Adıgece kültürel ve dilsel temelli olarak yürütülmesi mümkündür. Bu şekilde uygun yorumlarının söz konusu olduğu ideogram işaretleri az değildir. Anadolu ideogramlarının anlaşılması bakımından uygun mantıklar sunabilecek bir dildir Adıgece ve Adıge kültürü; ne de olsa, eski Anadolu ve Adıge kültürü Hati kültü temelinde ortak bir paydaya sahiptir.

Günümüze intikal etmiş olan geniş bir aile armaları arşivine de sahiptir Adıge toplumu ki, bu, eski yazı ve işaretlerin birçoğunu kapsayan bir arşiv olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte, bir ses anlamsal dil olmak bakımından, ideogram ve eski işaretlerin yorumlanmasında, kültüre özelleşmeler yanında, genel ve geniş bir kapsam alanı sunar. Adıgecenin geçmişten kalan izlerin anlaşılmasına ilişkin bir referans niteliği taşıdığı kolaylıkla ifade edilebilir ve bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür. Adıgece ve Adıge kültürü eski dil ve kültürler ile ezoterik anlamların çözümlenmesi ve anlaşılması bakımından önemli bir referans niteliği olan arşivler sunar.

*

Tam da burada, kültürel motifleri ve bunlara kaynaklık teşkil ettiği ifade edilebilecek olan aile armalarını konu etmek uygun düşer. Yazı olgusunun ifade bulduğu bileşik sesin (тх) anlamına ilişkin olarak ifade ettiklerimiz ile insan bakımından değerli olan yazılı formların (тхьэбзэ) Tanrısal mantığa ilişkin olması niteliği üzerine ifadelerimiz hatırlanırsa, toplumların yazı ve motif kültürünün bu değerli yazı işaretleri temelinde oluştuğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, Adıge aile armalarının ismi tamamen Tanrısal mantık veya dil anlamında "тхьэбзэ"dır.

Toplumların birtakım işaretleri sahiplendiği ve kendilerine özelleştirmiş bir tarzda taşıdıkları bilinir. İşte, aile armaları dediğimiz işaretler de böyle formlardır ve her toplum yakın zamana kadar bu işaretleri muhtelif maksatlarla değerlendirerek taşımıştır. Bu işaretlerin bilinen en son değerlendirilme tarzının sahip olma ve pazar kültürüne ilişkin olduğu da ifade edilebilir. Bu cümleden olarak, toplumların taşımakta olup değer verdikleri ve kutsallık atfettikleri bu işaretlerin söz konusu topluma özelleşmişliğinde, kendilerinin bir ayırt ediciliğini ifade bakımından oturdukları çevre ve mekana ilişkin olarak kullandıkları, en son da, sahip oldukları şeylerin ve malların işaretlenmesinde kullandıkları bilinir.

Adıge toplumunun da böyle işaretleri vardır ve yaygın bir kullanımı söz konusu olmuştur. Bu işaretlerin aileye özelleşmişliğindeki işlevinin konu olan aileye ilişkin bir totemsel anlam ifade ettiği de anlaşılmaktadır. Bu belirli formun konu olan aileye özelleşmişliğinin uzun süreliliğinde, konu olan form efektinin ya da aile kültürü bakımından insan algısındaki efektinin konu olan aile üzerinde kronikleşerek o ailenin yapısal ve kültürel niteliğine etken olabileceği de ifade edilebilir.

Aynı zamanda ifade edilebilir ki, bu formların çeşitlenmesi ve çoğalması ile özelleşmiş olduğu aile dışında kullanımı da kolay bir olgu olmasa gerekti. Bu

formdan efektif anlamını bozmaksızın ve böylelikle de aile kültürüne uygun bir biçimde bir ikinci form çıkarmak kolay değildi. Böyle bir olgu, konu olan ailenin çoğalarak büyümesinin bir aşamasına ilişkin olmalıydı ki, ortaya çıkan yeni formun temeldeki formla efektif anlamsal ilişkisi olmak zorunluluğu bakımından da, ilgili olacağı bu yeni ailenin efektif değerini de taşımalıydı. Ancak, daha sonraki ve özellikle pazarın eksenliğindeki süreçte, bu kutsal işaretlerin artık gerek özelleşmişlik niteliği ve gerekse olduğu gibi korunmasına ilişkin titizlik azalmış olup, yavaş yavaş versiyonları kolaylıkla ortaya çıkarak çoğalabilmiştir.

Bu işaretlerin toplumdaki varlığında, onun ailelere özelleşmişliğindeki kullanımına karşın, bu işaretleri öncelikle genel olarak toplumun oluşturduğunu ve kendi yapısı ile kültürel kimliğini yansıtan işaretler olduğunu da ifade etmek gerekir. Bununla birlikte, aynı formların, yazı (тхыгъэ) ve kutsal nitelikler taşıyan işaretler (тхьэбзэ) olarak da insanlığın ortak bir yaratımı olup, genel olarak insanlık geçmişine ilişkin geometrik form arşivleri olduğunu da eklemek uygun düşer. Nitekim, Adıge aile armalarının birçoğunun yaşanılan geniş coğrafyada başka toplumlarda da aynen ve benzeri olarak bulunduğu bilinir; bununla birlikte, uzak coğrafyalarda da aynı ve benzeri formlara rastlandığı olur. Aynı şekilde, dünyanın her köşesinde ve geniş bir geçmiş süreç boyunca da aynı formlara rastlanması söz konusudur.

Bu işaretler giderek çoğalmışsa da, bu çoğalmanın daha önceden varolan bir form üzerinden gerçekleştiği de izlenebilir. Bu ifadeden olarak bu formların incelenmesinde, doğaldır ki, mevcut her bir işaretin ilişkili bulunduğu temeldeki orijinal formların tespiti zor bir iş de değildir. Bu işlemin de, sonuçta, üç temel geometrik form temelinde oluşmuş formların bulunmasına kadar gideceği de açıktır. Bu değerlendirme sonunda, varlığın ve kozmik oluşun niteliklerini ortaya koyan, bu ifadeden olarak da, Tanrısal güçlere ilişkin olan geometrik formlar kendisini gösterir.

Bu formların genel olarak insanlığa ilişkin formlar olarak ortaya çıktığı anlaşılır bir olgudur ki, toplumların taşıyageldiğini ifade ettiğimiz formlar arasında ortaklıklar ve benzerlikler de kaçınılmazdır. Ancak, toplumun kendi yapısına ve oluşturduğu kültüre ilişkin olarak bu formların genel bir yapısından da söz etmek mümkündür. Bu ifadeden olarak, Adıge aile armalarının da ortak nitelikleri söz konusudur ve temel bir kısım formlardan çoğalmıştır. Bu işaretlerin incelenmesinde, mevcutların her birinin ortaya çıkmış olduğu temel formun tespitinde, genel olarak Adıge aile armaları içinde eğrisel ve dairevi nitelikteki formların baskın olduğu izlenebilir. Öyle ki, mevcut armalar içinde ancak %10 kadarı düzlemsel ve çizgiseldir ya da böyle elemanlara (kuyruklara ya da uzatma işaretlerine) sahiptir; diğerleri tamamen eğrisel ve dairesel karakterli formlardan oluşur. Burada ilave etmek gerekir ki, bu işaretler içindeki üçgen ve dörtgen formları da genel olarak düz ve keskin hatlı değil, köşeleri eğri olan formlardır. Eğri ve dairenin oluşa ve derinliğe ilişkin formlar olduğu bilinir ki, böyle bir olgu, konu olan toplumsal yapı ve kültürüne ilişkin de bir fikir vermektedir.

Bu ifadelerden sonra, yazının tarihsel seyrine ilişkin olarak kullanılan ideogram teriminin burada konu ettiğimiz aile arma ve işaretlerini de

kapsayabilecek bir kavram olduğu ifade edilebilir. Nitekim, yazı bakımından bildiğimiz ideogramların kendileri ile kökenlerinin de burada ifade ettiğimiz işaretler sistemi olduğu açıktır. Burada konu ettiğimiz işaretlerin, ideogram yazı tarzının geometrik formlara ilişkin işaretlerin kaynağı olan formlar olduğu da ifade edilebilir. Bununla birlikte, tarih sürecindeki yazının toplumlara intikali esnasında, toplumların sahip olduğu bu formların da bizzat yazıya girdiği bilinir. Ayrıca, burada ifade ettiğimiz işaretlerin genel olarak tamamen geometrik formlar olduğunu ve kavramsal nitelikler taşıdığını da ifade etmek gerekir. Bu ifadeden olarak, konu ettiğimiz bu formlar, resimsel işaretler veya resim yazısı (piktogram) niteliğinde değil de, tamamen ideogram ifadesine uygun düşen formlar olduğunu da ifade etmek uygun düşer.

*

Yazının tarihle başladığına ilişkin görüş, tarih denen çağımızın kendi yazı konseptine ilişkin bir ifadedir. Bu ifade, geometrik formların efektine ilişkin olma halinden kopma sürecinin ifadesidir; günümüze gelen yazı bu süreç sonunda oluşmuş olan bir yazı konseptidir. Yazı birimlerinin form olarak ortaya koydukları efektif anlamlardan kopuk olarak kullanılmaları süreci günümüze intikal eden yazı anlayışının tarihidir.

Bu sürecin pazarın ortaya çıkması ve egemen olma süreciyle daha da artan bir seyir izlediğini ifade etmek mümkündür. Pazarın insan yaşamında bir eksen haline geliş süreci yazının da değişim sürecidir. Bu sürecin, yazının ideogram niteliğinden başlayıp, hazır ideogramların dönüştürülerek kullanılması sürecinden geçerek, anlatılmak istenen şeye –nesneye- ilişkin işaretlerin geliştirilmesine yol açıp, resim yazısının ortaya çıkışını sağlayan bir süreç olduğu ifade edilebilir. Resim yazı işaretleri, ideogram ve ondan ortaya çıkmış ideografik işaretlerle birlikte, uzun bir dönem yazılı anlatım aracı olarak kullanılmıştır.

Bu süreç, yazı işareti olan geometrinin kendi efektindeki anlamı temelinden başlayıp, bu anlamın zayıflaması sürecidir. Bu süreç, bir şeyin "varolma"sına ilişkin efektte ifade edilmesi yanında, giderek, bir şeyin bir "nesne" olarak algılanması ve anlaşılmasına ilişkin resimsel işaretler sisteminin ortaya çıkış sürecidir.

Tüm bu süreç boyunca da, konu olan işaretler, -gerek ideogram ve gerekse ideografikler ile resim yazı işaretleri- birer bütün anlam ortaya koymaktadırlar. Bu durumda da, ortaya çıkan anlam dilsel olarak bir sözcükte ifade bulabilmektedir, sözcük hükmündedir. İşte, yazının gelişiminde önce sözcüklerin yazılmasına ilişkin yazı dönemi böyle bir dönemdir.

Kelime yazısı olarak ifade edilen bu yazı anlayışı, çivi yazılarıyla ve demotik yazılarla daha işlek hale getirilmiştir. Yazı işaretlerindeki bu değişim, kelime yazısı anlayışının sürdürülmesi olarak başlayıp devam etse de, yazı anlayışının giderekten sözcüklerin heceler olarak yazılmasının daha yaygın hale gelmesi ile birim seslerinin yazımını sağlayan harflerin ortaya çıkması sürecini yaşadığı izlenebilir. Bu sürece paralel olarak da, yazının her bir konuşma diline ilişkin olarak, giderekten de belirli bir dile özelleşmiş halindeki geliştirilmesi zorunluluğu kendisini gösterir. Harf yazısı, bir kelime yazısı değildir; bir harf

başlıbaşına bir sözcük anlamını ortaya koymaz. İdeogram ve resim yazılarına ilişkin olan kelime yazılarının aksine, harf yazısı, o dili bilmeyen için anlaşılır ifadeler ortaya koymaz.

Hece yazısından başlayan ve harf yazısının ortaya çıkmasına ilişkin olan bu süreç, anlaşıldığı üzere, bir bütünsel ifade tarzı ile anlamın anlaşılmasına ilişkin olan yazı tarzının kaybolması ve anlamsız işaretlerin kullanılmasıyla seslerin yazılmasının mümkün hale geldiği süreçtir. Tüm bu sürecin her bir aşaması bir öncekinden ortaya çıkmış olup, yazı anlayışları (kelime, hece, harf) birbirini izleyerek ve her bir yazı anlayışı kendisinden önceki anlayış ve işaretler sisteminden ortaya çıkmış olsa da, bu sürecin her bir adımı yazının başlangıcına ilişkin temelden koparak seyreden bir sürecin ifadesidir. Son olarak gelinen harf yazısının, resimsel ya da ideogram niteliği olmadığı gibi, geometrik formun efektine ilişkin olan anlamda da kullanılması söz konusu değildir.

Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, yazı işareti olan geometrik form kendi efektinde anlaşılan bir formdur. Başlangıçta, böyle bir form varlık ve varoluşa ilişkinliği ölçüsünde insan bakımından bir değerdir. Bu formların insanlar tarafından yazılmaya başlanması da kendi efektini algılamaya ilişkin olsa gerektir. Günümüze gelinen süreçte ve tarih dönemi boyunca kullanılan yazı anlayışlarından farklıdır bu yazı anlayışı; formun efektine ilişkinliğindeki bir ifade olmak dışında, anlatılmak istenen başka birtakım şeylerin anlatımı amacını taşımaz.

Bu ifadeden olarak, böyle bir yazı bir sözcüğün yazımı amacını taşımaz; o bir geometrik form olarak efektinde anlam bulan bir olgudur ve onun yazılması da bu efektin algılanmasına ilişkindir. Ama, böyle bir olgu bir anlamın yazılma olgusu olarak da potansiyel bir anlatım aracı olarak durur. Kendi anlamının yazımı ile bu formun kullanılması dahi, yazı denen olguyu ortaya çıkarır.

Ancak, kozmik olguya uyumlu ve varlık ile oluşu anlayıp, onunla uyumlu varolan insan bakımından, bu formların kullanılmasıyla bir anlatım sürecinin başlatılması gereksiz bir olgu olmalıdır. Söz konusu koşullarda böyle bir şeye ihtiyaç yoktur; anlatılmak istenen önemli bir olgu yoktur; çünkü, her şey oluş sürecine uygun seyretmektedir. Nitekim, konuşma dilinin kendisi, zaten bir anlatım aracı olarak kozmik dönüşüme uyumlu olan bir aktarım işlevini yerine getirmektedir. Varoluşa uyumlu varolma sürecinde dile gelmeyen ve unutulan bir şey yoktur. Ancak, bu süreçteki bir kopukluk geçmişe ilişkin bir kopukluk olarak bir hafıza kaybı anlamına gelir ki, işte böyle bir olgu bir şeylerin kaydedilmesini tetikleyebilir. Hafıza kaybının kapıyı çalıp geç duyulması noktasında bir anlatım ve kayıt aracı olarak başlar yazı.

Bu süreç, oluştan kopukluğun kendisini göstermesi süreciyle başlamaktadır ki, artık giderekten formlar da kendi efektlerinde algısını yitirir insan anlağında. Bir varoluş tarzının yitirilmesinde başlayan hafıza kaybı, unutmaya karşı kaydetmeyi ikame ederken, aynı varoluşun yitirilmesi geometrik formun efektindeki algılanmasının da önüne geçer ve buradan itibaren başlayan yazı da formun anlama ilişkiliğinin kaybolduğu işaretlere dönüşür. İşte bu süreç,

yazının ifade edilen şeyle efektif ilişkisinin kopması sürecidir ve günümüz yazı anlayışı ile tarih denen şeyin başlamasına ilişkin bir süreçtir.

*

Yazı olgusu, bir güç efektinde (т) ortaya çıkarak bir zemin (х) bulma olgusudur. Bu olgu, yalnızca insan etkinliği olan bildiğimiz yazma olgusunu ifade etmez. İnsanın yazı etkinliği de bu bileşik ses (тх) anlamında ifade bulur. Bu bileşik ses anlamda ifade bulan yazı olgusunun insan bakımından değerli bir olgu olması hali, bir form olarak ortaya çıkan bu olgunun varlık ve oluşa ilişkin bir kozmik gerçeği ifade etmesiyle başlar. Böyle bir olgunun Tanrısal güçlere ilişkin olması da bunların Tanrı mantığı (тхьэбзэ) olarak ifade edilmesini getirir. Buradan itibaren de bu yazı, insan için varlık ve kozmik oluş ifadesi olmak bakımından bir yazı kültünün temeli haline gelir. Bu temelde başlayan değerli ve kutsal etkinlik, insana ilişkin olarak bildiğimiz ve yazı dediğimiz olgunun kullanımı sürecini başlatır.

Geometrik formun efektinde algılanmasıyla potansiyel olarak başlayan yazma olgusuna ilişkin olarak ifade ettiğimiz bu süreç, yazının ideogram dediğimiz formların kullanımıyla bilinir. Yukarıda ifade ettiğimiz temelde başlayan ve zaman içinde ideogramlardan ideografiklere ve resim yazısına, oradan da simgesel işaret sistemine ve harflere dönüşümü sürecinin, dilde ses ve sözcük anlamlarına ilişkin olarak daha önce ifade ettiğimiz anlamsal tabakaların oluşum sürecine benzer bir süreç olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, yazının izlediği bu sürecin yazının başlangıcına ilişkin efektif anlamın kaybolması süreci olması bakımından, dilsel işleyişte ses anlamsallığın kaybolması süreciyle örtüşen bir seyir izlediği de ifade edilebilir.

Canlının ses çıkarabilme olanağında ortaya çıkan sesin, canlının bir devamı niteliğinde ve onun mantıksal argümanını taşıyan canlıcı bir yapı olarak kullanılması süreci dilin ortaya çıkması sürecidir. Burada ses bir ifadedir, anlamlı bir işarettir. Geometrik formun doğal olarak kendi efekti bulunmasında kendinde bir anlamı olmak gibi, ses de doğal olarak kendinde bir anlamdır. Bu noktada da, gerek ses ve gerek geometrik form bir varolanın varlığına ilişkin bir ifadedir. Bu şekilde ortaya çıkan ses formu ve geometrik form, varlığa ilişkin olan ifadeler sistemidir. Bu nokta, ayrı varoluşlara sahip olan her iki formun (ses ve geometrik) ortaya çıkışı ve bu doğrultuda da kullanılabilmesinin mümkün alanı olan merkezi bölgelerdir.

Buradan sonrası, bu formların ortaya koydukları anlamların işleyişi ve çoğalması sürecidir. Dilde merkezi işleyiş tabakasında ortaya çıkan varlıksal anlamların bir varolma alanını ortaya koymalarından sonra, bu varolma alanında ifade bulan sözcüklerin ortaya çıktığı ikinci dilsel işleyiş tabakasına tekabül edecek şekildeki bir işleyişi söz konusudur yazı bakımından da. -Bu ikinci işleyiş tabakası insanın bir ifadeler sistemini (konuşma ya da yazı) iyiden iyiye işletmeye başladığının da ifadesidir-.

Bildiğimiz yazı sisteminin temelinde yatan olgunun ideogram yazı tarzı olduğunu ifade etmek gerekirse, ideogramların yazı bakımından temel ve merkezi işleyiş tabakasını oluşturduğunu ifade etmek uygun düşer. Nitekim, yazıda birinci

tabaka formun efektinde algılandığı yazı tarzı olmalıdır ki, bildiğimiz yazı tarzları bakımından bununun ideogramlar olduğu ifade edilebilir.

Ancak, bunların kullanılmasıyla ortaya çıkan yeni formlar efektif anlamı bakımından daha karmaşık nitelikte ve sahip oldukları efektler de mevcut bulunan ideogramlar temelinde anlaşılır olabilen formlardır ki, bu formları da ideografik olarak adlandırabiliriz. Yazının işleyişine ilişkin olan bu ikinci aşamanın ses anlamsal bir dilsel işleyişteki ikinci tabakaya tekabül ettiği ifade edilebilir.

Böyle bir sistemin insan tarafından işletilmeye başlanmasında da, giderekten hazır ideogram ve ideografiklerin kullanılmasıyla birleştirilen ya da bunlara benzetilerek oluşturulan yeni formlar söz konusu olabilir. Bunlar da halen ideogram benzeridirler ve ideografikler olarak da ifade edilebilir ki, bu olgunun da benzetmeye ilişkin ses anlamsal işleyiş bölgesindeki olguyla örtüştüğünü ifade etmek uygun düşer.

Bu işleyişin kendisini göstermesini izleyen süreçte, giderekten, yazı formlarının kullanılması bir şeye benzetme olanağını da mümkün hale getirir ve işletir ki, bu şekilde ortaya çıkan formsal ifadeler artık varolmaya ilişkin olmak noktasından uzaktır; bir varolmaya ilişkin olmaktan çok, bir nesnenin görüntüsüne ilişkin olarak ortaya çıkarlar. İşte bu, resim yazısı dediğimiz şeyi ortaya koyar. Tüm bu olanaklar, dilsel anlatıma aracı olan yazı işaretinin kullanılmasına ilişkin olan ifade olanağı olarak, dilde benzetme tabakasının daha yüzeysel ifadeleriyle örtüşen bir aşamasına tekabül eder.

Gelinen bu noktadan sonrasında, yazıda çivi yazısı ve demotik yazı stilleri kendisini göstermektedir ki, varolan ve nesneye ilişkinliği temel alan bir yazı stilinin bu olanağı kaybetmesi süreciyle oluşmuş olan bu yazı stillerinde, yazı işaretleri aracılığıyla yazı işaretlerin ilişkili olarak kullanıldığı bir varolanı ya da nesneyi anlamak mümkün değildir artık. Bu, yazının anlamsallığından tamamen uzaklaşmasıdır. Dilsel işleyişte benzetmenin en dış yüzeyinde gerçekleşen ifadelerle örtüşür. Bu ifadeden olarak, dilin ve yazının kullanımına ilişkin bu aşama, dilde bir ses ya da sözcüğün ve yazıda da bir form ya da işaretin, kendisine ilişkin olarak kullanıldığı bir şeye herhangi bir efektif ve anlamsal mütekabiliyetinin bulunmaması aşamasıdır.

Bu süreç, dilde ses anlamsallığın merkezden dışa doğru yayılmasında ses anlamsal işleyişin gevşeme süreci olması gibi, yazıda da geometrik form anlamdan (ideogram) geometrik form anlamsalına (ideografik) ve oradan da bir şeye benzetme (resim) sürecine dönüşüm sürecidir; böylece yazıda geometrik efektin kullanılması ve dolayısıyla formla anlamın örtüşmesi süreci giderekten zayıflamaktadır.

Yazının izlediği bu süreç, sonuçta geometrik efektle hiç ilgisi olmayan ve kendinde bir değer ile anlamı bulunmayan çivi ve demotik yazısını izleyerek ortaya çıkan harf yazısına kadar gelir. Harf, bir işaret olarak kendindeki efekte ve kendinde anlama ilişkin bir kullanıma sahip değildir. Yazı sürecindeki bu olgu, ses anlamsal işleyişin bitim çeperi olan özel isimler (ɯIɔ) sistemiyle aynı değerde olan bir olgudur. Bugün kullandığımız harf alfabeleri tıpkı özel isimler gibi, işaret edilene anlamsal bir illiyeti bulunmayan işaretler sistemidir.

**

Tarih sürecinden günümüze gelişinde bir harf bir form olarak kendi efektif anlamında kullanım olanağına sahip değilse de, onun günümüze geliş sürecinde form ile anlam arasındaki ilişkinin dağılmış olan hallerini okumak zor değildir. Bu ifadeden olarak, tarih sürecinde yazı eyleminin kendisine ve yazı formu olan işarete bir kutsallık atfedilegemiştir. Bu olgu, yazının ortaya çıkış esprisiyle ilişkili bir olgudur; yazı (тхын) sözcük anlamının form ile efektif anlamı kapsaması ile insan bakımından varlığa ilişkin formların değerli efektif anlamlar ifade etmesi olan yazıya (тхьэбзэ) ilişkindir.

Yazının ortaya çıkışında form ile efekti bir bütün olarak vardır ki, bu bütünlük, temelinden itibaren değişim ve dönüşümler geçirmiş olsa da, tarih sürecinin bir dönemine kadar ideogram ya da resim yazıları ile onlardan dönüşerek oluşan ilk işaretlerde bir şekilde korunmuştur. Bu bütünlüğün parçalanması sürecinde ortaya çıkan harfler de aslında bütünsel bir anlam parçaları niteliğiyle ve kutsallık atfedilerek ortaya çıkmışlardır. Ancak, sonraki süreç bunun da bozulması sürecidir.

Bununla birlikte, tarih sürecindeki yazı, bir kelime yazısı niteliğine sahip olduğu dönemde dahi fonetik yazıyı da bünyesinde taşımıştır ki, bu, ses efektini vermese de sesin bir geometrik formda temsil edilmiş olduğuna ilişkin bir olgudur.

Yazının tarihsel süreçteki seyri hiç şüphesiz dilin de ses anlamsallığını yitirme süreciyle paralel giden bir süreçtir. Nitekim, yazının form efektinden kopması sürecinde olduğu gibi, ses anlamın yitmesine ve dillerin karışmasına da en önemli etki pazardan gelir. Tarih olarak isimlendirilen dönem pazarın giderek yaygınlaşma dönemidir ve pazarın eksen haline geldiği tarih dönemi, günümüzde kök kelime konseptini ortaya koyan bilimcilerin dahil olduğu Hint-Avrupa dil yapısının da ortaya çıktığı dönemdir.

Formun efekti ile ilişkisinde algılanması dağılmışsa da, buna ilişkin spekülatif algılar tarih boyunca devam etmiş olgulardır. Tarihi süreç bakımından yazıya ilişkin bu spekülatif algılar yazının tarihi süreçteki seyri bakımından yukarıda ortaya konmuş olan ifadelerde kendisini göstermektedir: Tarihi süreçte ve günümüzde yazıya ilişkin spekülatif algıların, form ile efekti arasındaki ilişkinin birbirinden ayrılması ve dağılması süreciyle gerçekleşmiş olan köksaplar olduğu ifade edilebilir.

Tarihi süreçte karşımıza çıkan fonetik işaretler ile kelime yazısı, bir sesin kendi efektinde yazılabilmesi ile bunun bir ses anlamsal dil bakımından bir kelime niteliğinde olması köklerine ilişkin köksaplar olarak değerlendirilebilir. Bu köksapların ortaya koydukları ipuçları göstermektedir ki, ses anlamsal bir dil, seslerin geometrik formlar olarak yazılabildiği bir fonetik yazı niteliği ortaya koyar; bu yazılanların bir ses anlam olması da bir kelime yazısı niteliği taşır. Yazının başlamasına ilişkin olarak ifade ettiklerimiz hatırlanırsa, yazı formunun kendi efektinde varolduğunu ve öyle de algılanmak durumunda olduğunu ifade etmiştik ki, bu durumda, bir ses anlamsal dil de sesin efektini veren geometrik

formda yazılı hale gelebilir. Böyle bir olgunun ses anlamsal bir dil bakımından değeri ve gerekliliği de anlaşılabilir bir gerçektir.

Diğer taraftan, konuşma dili ile yazma eylemi insanın iki farklı etkinliği olsa da, insan zihni bakımından benzer ve birbirini tamamlama niteliğinde olan etkinliklerdir. Yazı, geometrik formlar olarak ortaya koyduğu efektte bir "form anlam" iken, bu efektif anlamın dilsel olarak ifade edilmesi konu olan form anlamın okunmasıdır. Bu ilişkiye uygun olarak bir formun kullanılması bir anlam yazmaktır ki, bu, bir kelime yazısı ile aynı değerdedir.

Ses, ortaya çıkışına ilişkin bir canlıcı nitelik taşır ve ortaya çıkışına ilişkin efekte sahiptir; başlangıçta bu efektif anlama sahiptir; sesin efektine uygun kullanılmasındaki kronik onun dilsel anlamıdır. Bir ses anlam söz konusu ise, bu sesin kendisi sözcük dediğimiz şeydir artık ve birleşerek yeni sözcükler de oluştururlar. Her ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın, -bir ses ya da ses grubu-, bir sözcük, varlıksal nitelik taşıyan bir ifade olması ölçüsünde varolanlara ilişkin bir geometrik forma da karşılık düşer. Ses veya sözcük anlamının bir geometrik forma karşılık düşmesi, formların efektlerinde algılanması ile seslerin canlıcı işleyişinde ortaya çıkan anlamların örtüşmesi noktasıdır. Geometrik formların saf ya da sanatsal bir duyarlılıkla izlenmesindeki algının sesin canlıcı niteliğiyle kullanımındaki anlamla örtüşmesi noktası, bir konuşma dili olarak varolanı varlığında ifade eden bir sözcük ile aynı değerdeki bir yazı olgusunun buluşma noktasıdır.

*

Bir varolan temelde üç boyutlu olan ve bir zamansal olandır. Zamanın sürekliliğindeki sürekli kılgıdır mekan ve varolan; bunların sürekliliği ya da varoluşu da zamanın sürekliliğiyledir. Biz varolanlar mekansallarız ve bir varolanı mekansal olarak biliriz. Bu ifadelerden olarak, bir ses ya da varolanların bir niteliği olan bir renk de mekansal boyutunda algılanır, bilinir.

Renk dediğimiz şey bir varolanın kendi iç dinamiğinin yüzeye vurmuş özelliğidir. Renk, varolanın yüzeyine yansımış olan iç dinamiğidir ki, mekansal boyutuyla algılanan bir varolma halidir. Yüzeye yansımış olan iç dinamiğin oluşturduğu geometrik form karakterinin kendisine temas eden ışık ışınını yansıtması niteliğidir renk dediğimiz şey. Gelen ve temas eden ışık renginin geometrik formuna uygun olarak yüzeyin geometrik hareketidir bir şeyin rengi. Bu hareket, konu olan şeyin yansıtma yüzeyi dediğimiz yüzeyin dokusundan gelir, bu dokunun geometrisidir.

Varolanların olma hali biz varolanlar bakımından mekansallığı açısından algılanır ve kavranır. Bir sesi ya da rengi mekansallığı bakımından kavrarız. Bir renk bir varolanın yüzeyidir ki, kapsadığı alan bir geometrik alandır, renk bir kapsam alanı ya da bir geometrik form ortaya koyar. Ancak, bir renk yukarıda ortaya çıkış fiziğinde ifade edildiği gibi, kendi içinde de -ya da iç dokusunda da- geometrik bir boyuta sahiptir. Ses de aynı şekilde bir geometrik boyuta sahiptir. Gerek ses ve gerekse rengi biz geometrik boyutu bakımından –mekansal olarak- kavrarız. Bir ses ya da rengi bir sinyal olarak aldığımızda, yaptığımız şey, daha başlangıçta ses ve rengi geometrik boyutunda ele almaktır da.

Zamansal koordinat sistemine bağıl olarak bir mekansal koordinat sisteminin ortaya çıkmasında varolanlar bu sistemdedirler ve biz varolanlar açısından varolanlar mekansal sistem bakımından algılanırlar. Zamanın da böyle algılandığını ifade ettiğimiz hatırlanırsa, biz varolanlar bakımından görünür bir kütle olmasalar da elbette ses ve renk de mekansal ya da geometrik formlarında algılanır ve bilinebilirler.

Bir ses üç boyutlu olarak zamansal olan bir varolandır. Ses bir sinyal olarak "frekans, tını, genlik" dediğimiz üç boyuta sahip olan bir varolandır ve bunları bir sesin özellikleri olarak tespit ederiz. Bir renk de, bir sinyal olarak ele alındığında benzer özelliklere ya da boyutlara sahiptir (frekans, ton, parlaklık). Ses ve renk için farklı ifadeler kullansak da, bu özelliklerinin her biri ses ve renk için ortak olan boyutlardır. Her varolan zamanın bir kılgısı olarak vardır ki, zaman varolanın gizil boyutudur. Ama varolanın kendisi -zaman boyutu dışında- üç boyutlu ya da ögeli olarak vardır ki, bir varolan olarak her boyutunda da mekansallık ve zamansallık söz konusudur.

Zamanın sürekliliğinde sürekli kılgı vardır ki, birim zamanda gerçekleşen kılgı sayısı frekans olarak ifade edilir ve her bir varolan böyle bir farklı zamansal kombinasyonlardaki kılgıdır da. Zamanın sürekliliğinde kılgılanan süreklilik mekan dediğimiz şeydir ki, mekanın bir varolma alanı ya da bir varolan olmasında, her varolan geometrik formlarla vardır. Birim zamandaki kılgı miktarı (frekans) bu geometrik formların kılgı sıklığıdır ki, bir varolanın da böyle ortaya çıkmasında, yer aldığı mekandaki büyüklüğü o varolanın genliği olarak yine de bir geometrik niteliktir.

Ses ya da renk üç boyutlu bir sistemdir ki, daha önce çizdiğimiz koordinat sistemleri gibi bir sistem ortaya koyarlar. Bu sistem, zamanın sürekliliğinde ortaya çıkan mekansal koordinat sistemine dahil olan ve üzerinde inşa olan bir sistem olarak, ordinatının "frekans" olduğu absisinin "genlik" olduğu ve üçüncü ekseninin de "geometrik form" olduğu bir üçlü koordinat sistemidir. Her koordinat sisteminin ordinata bağıl olan bir sistem olarak var olmasında, renk ve ses de frekansa bağıl olarak varolan bir sistemdedirler. Bir ses ya da renk, bir sinyal olarak, kendilerine özgü bir frekansa sahiptirler; böyle olmakla bir renk ya da sestirler. Ses ile renk kavramını ya da varolma tarzını birbirinden ayıran temel değer, onların bulunduğu üçlü koordinat sisteminin ordinatı olan frekanstaki kılgılarıdır. Ses ya da renk dediğimiz olgulardan birinin ortaya çıkabilmesi ya da var olabilmesi, o ses ya da renge ilişkin olan bir frekans değerini gerektirir. Ses ya da rengi birbirinden ayıran değer, bir üçlü koordinat sisteminin ordinatındaki değer farklılığıdır. Ses, ordinatın daha düşük bir değerinde iken, renk daha yüksek bir değerindedir; ses frekansı renk ya da ışık frekansından düşüktür.

Daha önce çizdiğimiz mekansal ya da geometrik koordinat sistemi bir kapsama alanının ya da bir kütlenin gösterimine ilişkindir; bu bakımdan da, daha çok varolanın kapsam niteliğindeki varolmasına ilişkin bir sistemdir. Burada, ses ve rengin varoluşuna ilişkin olarak ortaya koyduğumuz koordinat sistemi, zamansal koordinat sistemine bağıl olarak ortaya çıkan mekansal koordinat sistemi dışında ve ona bağlı olan bir koordinat sistemidir. Bu ifadeden olarak,

bahsettiğimiz bu sistemin de zamansal ve mekansal koordinat sistemleriyle bağıl ilişkisi açıktır. Nitekim, ses ve renk dediğimiz olguları bir ortak koordinat sisteminde gösterdiğimiz zaman, bu sistemin de ordinatı doğrudan zamansaldır (frekans); diğer taraftan, bu ordinata göreli diğer bir boyutu olan absis, sistemdeki fonksiyonun genliği ya da gücü olarak, konu olan sistemin kılgı gücüdür ve o varolanın sistemdeki görünümünü ve geometrisini mümkün kılandır; bir diğer eksen de mekansal ya da geometrik formu ifade eden niteliğidir.

Buradan anlaşılacağı gibi, bu koordinat sistemi yalnızca renk ve sese ilişkin değildir; her varolan şey, bir frekansın ordinatlığındaki bir sistemdedir; her bir şey bu ordinat değerinde bir varolan niteliğine sahip olur.

Her şey zamana bağlı olarak kılgılanmaktadır ki, her şey kılgılanımına ilişkin bir frekansa sahiptir. Frekans dediğimiz şey zamana bağlı olarak ortaya çıkan bir kılgıdır. Her varolanın ortaya çıkmasına ilişkin bir zamansal kılgı boyutu vardır ki, bu frekanstır ve her varolan frekans ordinatlığındaki bir sistemde bir fonksiyondur. Böyle bir koordinat sisteminde belirli bir frekans sahasındaki kılgı renk dediğimiz fonksiyondur; bir başka frekans sahasında ya da bandında gerçekleşen kılgı ses adını verdiğimiz bir fonksiyondur.

Her varolanın mekansal olmasında, biz mekansallar bakımından varolanlar mekansal sistemde algılanır, bilinir. Sinyal olarak bu varolanlar biz varolanlar tarafından mekansal formlar temelinde algılanabilmektedirler; sesleri kulak dediğimiz algılayıcılarımızla, renk ve ışığı göz dediğimiz algılayıcılarımızla algılarız. Işık ya da renk frekansı altında bulunan bir frekans bandını da ısı olarak algılarız. Bu frekanslara sahip olan bu sinyalleri, ilgili frekanslara duyarlı organlarımızla algılarız. İlgili frekansa duyarlı organ, konu olan sinyalin geometrik formunda ve sinyal genliği seviyesinde harekete kapılarak (titreyerek) algılama işlevini yerine getirir; bu da beyin merkezinde işlem görür. Bunların dışında da sinyal dediğimiz varolanlar vardır ki, bunları somut olarak algılamak, sahip olduğumuz organlar (göz, kulak vb) dışında teknolojileri gerektirir. Bunların algılanmasına ilişkin yapay teknolojiler "radyo, radar, infrared ve kozmik sinyal algılayıcıları"dır.

*

Konumuz özelindeki koordinat sistemine tekrar odaklanırsak, bir ses ya da renk sinyalinin üç boyutundan biri frekanstır ki, bu, zamana bağıl olup, bu üçlü boyutun da ordinatıdır. Bir sesin yüksek ya da alçak ötümlü olması (volüm) koordinat sistemi bakımından absissel boyuta ilişkindir. Bir sesin niteliği, rengi ya da tınısından da söz edilir ki, bu da o sesin geometrik form boyutudur.

Frekansın ordinat olduğu ve genliğin de absis olduğu bir ses sinyali koordinat sisteminde üçüncü boyut işte bu geometrik nitelik boyutudur. Bir ses belirli bir frekansta ortaya çıkar; her bir sesin bir genliği vardır ki, yüksek ya da alçak ton dediğimiz şey budur; bununla birlikte, bir sesin tını özelliği ya da rengi olduğunu ifade ederiz ki, bu da o ses sinyalindeki geometrik karakterdir. Seslerin tınısı ya da karakteri denen şey geometrik formdur. Bu ifadeden olarak, her bir temel sesin geometrik karakteri temel geometrik formlardan biridir. Bu temel geometrik formlar üçgen, kare ve daire formlarıdır. Biz ses niteliğini ifade

ederken bu geometrik formlar yerine "ince ya da tiz, orta ya da tok, kalın ya da davudi" ifadelerini kullanırız.

İnsan seslerinden dişi seslerin daha ince, erkek seslerin daha kalın ya da tok olduğu bilinir. Bu ifadeden olarak, genel olarak dişi seslerin üçgen, erkek seslerin dörtgen ve daire formlarına sahip olduğu ifade edilebilir. Erkek ya da erillik bir pozitifliği de ifade eder; bu sözcüklerin bir kurucu karakter ifade ettikleri de açıktır ki, bu ifadelerin işaret ettikleri geometrik formlar dörtgen ve daireye ilişkindir. Dişi sesin üçgen form karakteri dişiliğin oluşa ilişkin temeldeki form olma haline de uyar.

Elbette, kadın sesleri genelde üçgen forma sahip olsa da, en düzgün forma bir soprano sesi sahip olmalıdır; diğerleri de köşeleri dörtgen ve daireye kayacak şekildeki ses karakterlerine sahip olmalıdır. Bir erkek sesinin müzikal bakımdan "tenor, bariton, bas" olarak sınıflandırılması da benzer bir olgudur. Bu ifadeden olarak, "tenor" ses temel geometrik formlardan üçgene kayan bir sinyal karakterindedir; "bariton" ses "dörtgen" ya da "kare" sinyal karakterine yakın olan, "bas" ses de "dairesel" sinyal karakterine kayan geometrik formlardadır. Bunların bir osiloskoptaki gösterimi de "tenor" için "üçgen dalga", "bariton" için "kare dalga", "bas için de "sinüzoidal dalga" karakterinde sinyalleri vermelidir.

Renk sinyali de ses sinyaline benzer bir yapıya sahiptir. Temel renkler dediğimiz "sarı, kırmızı, mavi" renkler sırasıyla temel sesler dediğimiz "ince, orta, kalın" seslerle benzer sinyal karakterlerindedir. Bu ifadeden olarak, ince olarak ifade ettiğimiz erkek sesi "tenor"un "üçgen dalga" karakterli bir sinyal olması gibi, "sarı" renk de "üçgen dalga" karakterli bir sinyaldir. Bunun devamı olarak, "bariton" sesin "kare dalga" niteliği "kırmızı" rengin de niteliği olan sinyal karakteridir; "bas" sesinin "dairesel" yani "sinüzoidal dalga" karakteri "mavi" rengin de sinyal karakteridir.

Şu halde, ses ve renklerin birer sinyal olarak geometrik formlar temelinde birbirine mütekabiliyet ilişkileri söz konusudur. Ses ve renk dediğimiz olgular farklı frekans bantlarındaki sinyaller olsa da, sinyal olarak sahip oldukları geometrik form karakterleri ölçüsünde kimi renkler ile kimi seslerin birbiriyle ortaklığı söz konusudur. Sesler ile renklerin aralarındaki temel fark frekanslarındaki farklılıktır. Aynı sinyal karakterindeki bir ses ile bir renk birbirine benzer etkilere sahip olarak algılanırlar: Bir "tenor" sesi "sarı" bir renk etkisi sağlar; bir "bariton" sesi "kırmızı" renk etkisi sağlar; bir "bas" sesi "mavi" bir renk etkisi sağlar. Birbirinin etkisini veren ses ve renkler ortak geometrik formlara sahiptir ki, elbette konu olan geometrik formlar ile de efektif illiyetleri söz konusudur.

Kimi renk ve seslerin bu mütekabiliyeti geometrik temeldedir; konu edilen geometrik formlar o renk ya da ses sinyalinin karakteridir. Bu ifadeden olarak, bu geometrik formlar da konu olan renk ve ses etkisini verirler. Bir dörtgen ya da kare formu "kırmızı" bir renk ile örneğin "bariton" ses efektini verir. İnsani duyum temelinde bir dörtgen ya da kare form bir kırmızı renk ya da bir orta ton sesin insanda oluşturduğu etkiyi oluşturur. Bir ses bir geometrik forma

sahiptir ki, bir müzik ritmi, bir dans formunu verebilir ya da bir hareket bir müzik ritmi ile aynı algıyı oluşturabilir.

En bütünsel nitelikteki geometrik form bir küredir ya da iki boyutlu gösterimde bir dairedir. Bunun dışında ve sistem olarak üçlü öğeden söz ettiğimize göre, bir geometrik form en azından bir üçgendir. Bunu izleyerek oluşabilecek olan bir temel geometrik form da dörtgendir ki, bu, üçgenin katlanmasıyla ortaya çıkan, bu bakımdan da geometrik olarak asgari formdan itibaren ilk hareket ve dolayısıyla da bir güç olgusunda kendisini gösteren bir formdur. Üçgenden itibaren başlayan bu hareketin sonsuz tekrarı daire ya da küredir ki, bu, kozmik oluş formuna ulaşmaktır.

Bir varolanın varolmasının önkoşulu üç boyutlu haldir ve bu temelde zamansal olmasıyla varolur; üç boyutunda görüye çıkan varolandır ve varolan geometrik olarak asgari üçgen formundadır. Üçgen form varoluşun en temel ve önkoşulsal geometrik formudur. Oluş ise geometrik olarak küreseldir. Bu durumda, varlığın olma haline ilişkin geometrik formlar üçgen ile küre formları arasındadır. Üçgenden daireye ilk adım dörtgendir; o üçgenden daire sürecinde ilk adımdır ve üçgenin katlanması formudur. Üçgenden daireye bir oluş sürecinde dörtgen bu süreçteki ilk adımdır, ilk inşadır. Varolmanın en temel geometrik formu olan üçgenden oluşa ilişkin geometrik form olan küre formuna ilk adım dörtgendir, en temelden genele giden ilk hareket dörtgendir. Dörtgen inşa ile kurmanın ve hareketin formudur.

İnsan algısında geometrik formlar bu ifadeler doğrultusunda etkindir. Gerek bizzat geometrik form ve gerekse bu geometrik forma sahip olan ses ve renk insan duyumunda ortak algısal etkilere sahiptir. Konu olan geometrik formların ortaya çıkışı ile ilişkileri nedeniyledir ki, örneğin sarı renk ve ince ses ile üçgen form insan duyumunda yaşamı tetikleyen etkiye sahiptir. Üçgen her bir varolan bakımından en temel formdur ve her varolanın temeline ilişkin bir etkiye sahiptir; yaşamı gıdıklayan ve yaşamsal sevinç etkisi yaratan bir formdur üçgen. Aynı irdeleme doğrultusunda, kırmızı renk ve orta ya da davudi ses ile dörtgen form insan algısında hazır olmaya ve harekete geçmeye, yapıp kurmaya ve saldırmaya ilişkin bir güç etkisi oluşturur; tüm bunlar, temelde dörtgen formun etkisi ve gücüdür. Diğer taraftan, mavi renk ve bas ses ile yuvarlak geometrik form ise, insani duyum temelinde dinginlik ve derinlik ile mistik algılar oluşturur. Daire, kozmik oluş formudur ve her formu kapsayıp aşan bir formdur; bu genel kapsayıcılığı nedeniyledir ki, bir enginlik ve derinlik ile dinginlik ve mistik algılar dairenin oluşturduğu etkilerdir.

Geometrik form temelinde ses ve renklerin bu mütekabiliyeti, sanatçı duyarlığında kendisini gösteren ortak algılar olmak bakımından, resim ve müzik sanatlarında birbirine mütekabil eserlerin ortaya konmasının mümkünlüğünü sağlar. Aynı şekilde bir resim ya da müziğin efektini veren bir dans –ve tersi- mümkün hale gelir. Ve sanatçı, bir müzik ya da resmi ortaya koyarken ses ve renkleri kullanmakla, konu olan frekanslarda işlem yaparak sanatın zamansal boyutla ilişkisini de ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, kullanılan renk ve seslerin geometrisindeki ortaklık mütekabil etkiler oluşturulabilmektedir ki, bu

etkilerin ortaklığına konu olan geometri bir dans ritminde sergilenerek konu olan müzik ve resme mütekabil bir etkinin danstan da gelmesi sağlanabilir. Sanatçı, seçtiği ses ve renk geometrisi ile de insanda mekansal etkiler yaratmakta ve insanın mekansal tutumunu oluşturmaktadır ki, ses ve rengin genliğini de kullanan sanatçı, bu etkiyi istediği değerde tutmakta olup, insani duyum temelindeki şiddetini de ayarlayabilmektedir.

Sanatçı sanat eserini ortaya koyarken, bu etkinliğiyle bir varolan olarak insanı varolanların mütekabiliyetine götürmektedir; bir varolan olarak insanın her şeyi kendi varoluşunda kavramasını mümkün kılmaktadır; eserinde onu bu temelde yeniden yerleştirmektedir ki, kopuk olarak yaşamış olduğu varoluş köklerinde yeniden yerliyurtlulaşmasını sağlamaktadır; onu eserinin geometrisine yerleştirmekte olup, yerleştirdiği bu geometride insana yeni bir tutum ve mekan kurmakta, onun bu geometrik formlar efektinde davranışını ya da zihinsel etkinlikte bulunmasını sağlayabilmektedir.

Varoluştaki her şeyin olduğu kadar, insanın zihinsel etkinliği de bu kozmik ortamda ortaya çıkmaktadır ki, her zihinsel etkinlik ile düşünce ve ürünlerinin de geometrik form karakterleri olduğu ifade edilebilir. Bunlar, o zihinsel etkinlik ve ürünlerin nitelikleridir. Zihinsel etkinlik ve ürünlerin geometrik niteliklere sahip olması kadar, her boyutta da zamansaldırlar.

*

Ses ve renk de, frekansın ordinatlığındaki bir sistemde farklı bölgelerde bulunan -farklı frekans değerlerine sahip olarak ortaya çıkan- olgular olmakla birlikte, sinyal karakteri olarak birbirine mütekabil kombinasyonlara sahip olan varoluş tarzlarıdırlar.

Ses insanın kendi kulaklarıyla duyabileceği bir frekans bandına sahiptir; renk de insanın gözü ile görebileceği bir frekans bandındadır. Bununla birlikte, ses ve renk alanlarının birer frekans bandı olarak bize göre birbiriyle simetrik konumda olmasını beklememelidir. Nitekim, orta ses dediğimiz bir ses frekans bölgesi görünür ışık tayfı ve renk bölgesinin en düşük bölgesindeki kırmızıyla mütekabiliyet ilişkisindedir.

Kimi ses ve renklerin bir sinyal olarak kendisini gösteren bu mütekabiliyeti, varoluş bakımından bir ana sinyal kaynağının harmonikleri olduğuna ilişkin olarak değerlendirilebilir. Örneğin, frekansları farklı da olsa sinyal karakteri olarak birbiriyle aynı olan kırmızı renk ile orta tondaki ses birbirinin harmonikleri durumundadırlar ki, ortaya çıkışlarına ve varoluşlarına ilişkin bir ana sinyal söz konusu olmalıdır. Birbirinin harmonikleri olması sinyal karakterinden gelir ki, orta ton ses ile kırmızı renk sinyal karakteri –geometrik formu- dörtgendir. Bu ortak geometrik form (dörtgen) ilk ortaya çıkışından itibaren zamanın sürekliliğinde sürekli kılgılanmakta olup, ilk kılgılanımın kaynak niteliğinden itibaren oluşan sürekli kılgılanımlar, orta ton seste ve kırmızı renkte yeniden karşımıza çıkar.

Bu, iki farklı varolma tarzlarına sahip olan bu iki varolanın birbiriyle ortak olan bir temelden geldiklerini ifade edebilir. Bu iki varolan zamanın farklı kombinatif kılgısıdır ya da farklı zamansal birikimle kılgılanmaktadırlar. -

Nitekim, her varolan zamanın bir kılgısı olmakla birlikte, birbirinden farklı zamansal argümanlardır; kılgılanımlarındaki zamansal argümanın farklı olması yanında, zamansal olarak varolma limitleri de farklıdır-. Bu ifadelerden olarak, birbiriyle aynı sinyal karakterinde olan bir renk ile bir ses zamanın farklı argümantasyonlarıdır ki, bu, zamansal boyuta ilişkin olan frekanslarının farklılığında ifade bulur.

Bir kırmızı renk ile bir orta ton ses aynı sinyal karakterindedir; geometrik form olarak birbiriyle ortaktır, aynı geometrik forma sahiptir. Ancak, zamansal birikimin farklı kombinasyonlarında ortaya çıkmaktadırlar, ayrı frekanslarda varolmaktadırlar. Bir kırmızı renk ile bir orta ton sesin ortaya çıkması, bir dörtgen formun iki farklı hızda tekrarıyla kılgılanmasıdır; bir dörtgen formun birim zamanda birbirinden farklı ve belirli tekrarındaki iki kılgısından biri orta ton sesin, diğeri de kırmızı rengin ortaya çıkmasına neden olur. Bu ifadelerdendir ki, kırmızı renk ile orta ton ses sinyali bir dörtgen form sinyalinin iki farklı harmonikleridir.

Esasen, her şey zamanın işleyişinin bir kılgısıdır ki, zamanda bir kez kılgılanmış olan sürekli olarak kılgılanmaktadır. Bu bakımdan, zamanın kılgısı olan mekansalın sürekli kılgılanmasında ortaya çıkan mekanın bizzat kendisi de sürekli kılgılanmaktadır. Bu ifadeden olarak, mekansal formlar da zamanın sürekliliğinde sürekli kılgı halindedirler. Bir üçgen formun sürekli kılgısında oluşan farklı kılgısal birikim bölgesinden biri ince ses, bir diğer bölge sarı dediğimiz renktir. Başka bir ifadeyle, bir üçgen formun birim zamana düşen tekrarları sürecindeki bir aralığı ince ses dediğimiz şeydir, bir diğer aralığı da sarı renk dediğimiz şeydir. Bu üçgen formun kılgılanım sürecindeki diğer aralıkları da başka sinyaller olarak nitelenir.

Zamanın sürekliliğinde bir sürekli tekrar söz konusudur ki, bu süreklilikte her şey yeniden kılgılanmakta ve bu sürekliliğin her bir adımında da yeni bir şey kılgılanmaktadır. Böyle bir varoluş sürecinde, ses ve renk aynı koordinat sistemi içinde yer alan ve ordinatın farklı değerlerine sahip olan fonksiyonlardır. Bu durumda, varoluşlarına ilişkin geometrik formları aynı ve fakat varolma zamansallıkları –frekansları- farklıdır.

Bu ifadeden olarak, her varolan mekansal boyutta algılanmakla, aynı geometrik forma sahip olan varolanlar aynı efektif algı oluştururlar. Mekansal boyuttaki bir algı temelinde, aynı geometrik forma sahip olan varolanlar mütekabiliyet ilişkisi içindedirler. Varolanlar mekansal boyutta ortak bir paydaya sahiptirler. Bu nedenle, biz varolan mekansalların algısında aynı geometrik forma sahip olan ses ve renkler aynı etkide algılanır. Bir orta ton ses ile bir kırmızı renk aynı geometrik forma (dörtgen) sahip olmak bakımından, insan algısında aynı efekte sahiptirler. Ses ve rengin farklı varolanlar olması yanında, varolmanın ortak paydası olan mekansal sistem bakımından, bir dörtgen geometrik forma sahip olan bir orta ton ses ile bir kırmızı renk, insan duyumu temelinde aynı efektif algıyı oluştururlar; aynı etkiyi oluşturan ve bir ortak anlamı işaret eden algılardır.

O halde, bir sesin geometrik formunun ortaya konması, konu olan ses efektinin yaratılmasıdır; ve insan duyumunda bir ses ile aynı etkiyi oluşturan geometrik form söz konusudur. Bu ifadeden olarak, bir orta ton sesin algısı onun

geometrisinin tam olarak ortaya konmasıyla sağlanabilir. Bir orta ton sesin insani duyum temelinde algısını verecek şekilde geometrik olarak yazılması mümkündür ki, bir dörtgen form insan algısında genel bir orta ton ses algısı olarak ifade bulur. Her bir ses için böyle bir yazım mümkündür ki, böyle bir olgu da konu olan ses geometrisinin –ses renginin- tam olarak ölçülerek ortaya konmasını gerektirir.

Görüldüğü üzere, bir geometrik form, insani duyum temelinde belirli efekte sahiptir ve muhtelif varolanların sahip olduğu etki temelde bir geometrik formdur. Bu bakımdan da, geometrik formlar ilgili bulunduğu muhtelif varolanların efektif algısı bakımından kullanılabilirler. Bir geometrik form mekansal bir temadır ve varolanların temeline ilişkindir; geometrik form, varolanların geometrik olarak –mekansal olarak- varlığı boyutudur. Bir geometrik formla birçok varolan algısı oluşturulabilir. Ancak, onun kullanılmasına ilişkin maksadın açık olması halinde, benzeri forma sahip olan işaretlerin birbiri yerine kullanılmasıyla birbirine ilişkin efektif anlam ve etki oluşturulabilir. Bu ifadeden olarak, örneğin, orta ton ses efekti bir kırmızı renk yerine kullanılabilir.

Bu ifadeler doğrultusunda, bir sesi tenor karakterinde çıkaran insanın ses karakterinin bir üçgen ya da sarı renkle ifade edilebilmesi yanında, herhangi bir birim sesin de geometrik formundan söz edilebilir. Bir ses birimi, kendisini seslendiren insana özgü olan ses rengine –geometrik karakterine- ilişkin olmayacak şekilde bir geometrik forma da sahiptir. İnsanın ses rengi dediğimiz geometrik form karakterinden münezzeh olarak, bir ses birimi de kendine özgü bir geometrik forma sahiptir. İnsanın konuşma dilinde bulunan seslerden her biri bir ses birimi olarak belirli bir geometrik forma sahiptir. Bu durumda da, insani duyum temelinde her bir sesin efektini veren bir geometrik form söz konusudur. O halde, dildeki ses birimleri kendi efektif anlamına ilişkin olarak geometrik formlarda yazıya gelebilir.

*

Yukarıdaki irdelemelerde, bir geometrik formun bulunduğu varoluş alanı doğal olarak geometrik koordinat sistemi iken, bir sesin varolması da frekans koordinat sisteminde olduğu ifade edilmiştir. Frekansın ordinat olduğu bu sistem, kendisi temelinde bulunan mekansal koordinat sistemine bağıl olduğu gibi, mekansal sistemin kendisinden ortaya çıktığı zamansal koordinat sistemine de bağıldır. Bu bakımdan da, bir ses geometrik niteliğe sahip olduğu gibi, daha temelden zamansal niteliğe de sahiptir; sesin ortaya çıkışı ve varolması zamansal ve geometrik niteliklerledir. Bir ses, bir geometrik formun birim zamanda belirli bir sıklıkla kılgılanmasıdır; bir ses, bir geometrik formun kılgılanmasına ilişkin bir frekansa sahip olan bir varolan olarak ortaya çıkar. Bir sesin geometrik niteliği onun geometrik form boyutudur ki, onun doğru ölçümü ve ortaya konması ses geometrisinin yazımıdır.

Yazı dediğimiz olgunun kendisi bir geometrik formdur. Yukarıdaki ifadeler, yazının bir geometrik form olarak kendi efektinde varolmasına ilişkin bir yazma olgusudur.

Bu ifadelerde ortaya konduğu gibi, formun kendi efektinde algılanmasında yazı dediğimiz olgunun ortaya çıktığı ve varolduğu ifade edilebilir

ki, tarihsel süreçte yazı dediğimiz geometrik formun kendi efektif anlamından koparak bütünlüğü kaybolmuş işaretler olarak günümüze intikal etmiştir. Yazı dili de konuşma dilinde olduğu gibi iç dokusunda anlamsızlaşma süreci yaşarken, bu iç dağılma ve kopukluğa bağlı olarak da, yazı işaretleri ile konuşma dilindeki sesler -birer varolan olarak- birbiriyle mümkün olan mütekabiliyet ilişkisini de kaybetmiştir.

Bir kopukluk süreci olan tarih, insan algısı bakımından her şeyin kendinde anlamsız varoluşu sürecidir. Bu süreçte, bir form kendi efektif anlamından kopuk olarak varolmakta, bir anlam da efektini vermeyen formlarda temsili olarak ifade edilmektedir. Bir formun ilişkili olduğu anlamdan kopuk varolması ile bir anlamın ilişkili olduğu formdan kopukça varolması, insani algı temelinde salt materyal ve ideal olarak algılanmalarının da temeli olsa gerektir. Simge ile simgelenen arasındaki ilişki kopukluğu simgenin salt bir form, simgelenen anlamın da bir idea olarak algılanmasını ve dolayısıyla insan etkinliğinde böyle işletilmesini getirir. Böyle bir işleyişin hızlanması giderekten simgenin kendi gerçek efektini oluşturması sürecini doğurur. Diğer taraftan da, ideal bir anlam da böyle bir işleyiş sürecinde kendi formuna kavuşma sürecini yaşar.

Günümüzde, böyle bir sürecin yaşanmakta olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Böyle bir süreç, özellikle insanın son dönemde geliştirmiş olduğu bilimsel disiplinlerin oluşturduğu bir ortamdır. Bu ortam, tarihi süreçte form ve efektin birbirinden kopmasıyla oluşan simge ve anlamın başlıbaşına işleyişlerini mümkün kılar. Bu ortam, simge ve anlamın işleyişinde ekstrem olguların da devreye sokulduğu bir süreçtir.

Bu ifadeden olarak, temel köklerden kopukluk süreci olan ve her şeyin simgesel ile temsili olarak ifade bulabildiği tarihsel sürecin gelinen noktasında, simgesel olan her şey simgesel olarak da temsil edilebilir olmaktadır; simge kendi simgesini yaratmaktadır. Böyle bir olgu, simgenin bir simge yaratma süreci olarak simgenin yaratıcı sürecidir ki, simgenin kendi simgesini yaratma sürecinin bu hızlı işleyişi simgenin gerçek efektini bulması sürecine girmesinin de mümkün olduğu bir süreçtir.

Bu ifadelere son dönemde ortaya çıkmış olan dijital teknoloji iyi bir örnek olabilir. Burada her şey sayılaştırılmakta ve işleyiş hızları artırılmaktadır. Her şeyin "1" ve "0" değerinde kodlanarak temsil bulması, bir varolanın var-yok değerinde temsili bir argümantasyonla ifade bulmasıdır ki, böyle bir olgunun değerlendirilmesi bir şeyin ölçümü bakımından önemli olanakların ortaya çıkmasını da sağlar. Bir şey var-yok değerinde ortaya konmakla, bir ifade kendinde değere kavuşma sürecine girmektedir. Bir şey kendinde değerle değil de temsili bir argümanla ve sanal olarak ortaya konmakla, paradoksal olarak, bir şeyin kendinde değeri mümkün oldukça varolma sürecine girebilmektedir. Böyle bir olgu, her varolanın kendi varoluş boyutlarında ortaya konmasının mümkün sürecinin doğması noktasıdır. Böyle bir süreç simgenin kendi efektif anlamına yeniden kavuşması sürecidir.

Bir formun kendi efektif anlamına kavuşması sürecine sokmakta olduğunu ifade ettiğimiz bu bir şeyi var-yok noktasındaki ifade mümkünlüğü, tarihi süreç olarak ifade ettiğimiz köklerinden kopma sürecinin en ekstrem işleyişidir ki, paradoksal bir olgu olarak, köklere tekrar kavuşma sürecinin de başlangıcı olarak ifade edilebilir.

Günümüzün dijital olanağı, sesin geometrisinin ölçümünü mümkün kılabilecek olan bir teknolojidir ki, sesler kendi efektif anlamlarında geometrik formlar olarak ortaya konabilecektir. Ses anlam efektini veren geometrik formlar mümkün olan en doğrulukla tespit edilebilecektir ki, bir konuşma dilindeki sesler kendi efektlerinde –kendi geometrisinde- yazılabilme olanağına kavuşmaktadır. Böyle bir olgunun özellikle ses anlamsal bir dil bakımından değeri ortadadır ki, ses anlamsal bir dil doğrudan efektif anlamında ve işleyişinde yazılma olanağına kavuşabilecektir. Bununla birlikte, her konuşma dili nasıl işitiliyorsa, aynı efekti veren geometrik formlardan oluşan harflerle seslendirilebilecektir. Bir dil, bilinmese de, konuşma sesleri kendi değerinde okunabilecektir.

*

Böylelikle, yazı olgusu ortaya çıkışına ilişkin değerinde yeniden kullanıma kavuşabilecektir. Ortaya çıkış temelinden koparak tamamen anlamsız işaretler sistemi olarak kullanılan yazı, tarihi süreçte girmiş olduğu anlamsızlıktan çıkarak ortaya koyduğu efekte ilişkinlik taşıyan geometrik formlar olarak kullanım olanağına kavuşur.

Böyle bir yazı konseptinin uygulanması, sesin bir ses varlık olarak, gerçek zamansal bir argüman boyutu olan "frekans" bir yana, konuşulan sese ilişkin gerçek "geometrik form" ile genlik boyutlarında ortaya konabilecektir. Bir konuşma dilindeki seslerin yazılı hale gelmesinde, frekansa ilişkin gösterimin çözümü bir yana, konuşma dilindeki birim seslerin geometrik olarak iki ya da üç boyutunda yazılı hale gelmesi mümkündür. Konuşma dilindeki birim seslerin kendi renklerinde ve varoluşuna ilişkin olan geometrik form karakterini taşıyacak şekilde ortaya konması mümkündür.

Ancak, ifade ettiğimiz tarihsel süreç nedeniyle günümüzde oluşmuş olan algılama ve kavrayış tarzının genel durumu bakımından, artık genel olarak her durumda, konu olan yazı formunun tekabül ettiği ses efektinde algılanması bir sanatçının sanatsal algısıyla mümkündür. Günümüz insanının algısının ve kavrayışının gelişerek insan geneli bakımından bir sanatsal algıya ulaşmasıyla, yazının ifade ettiğimiz şekildeki algılanması ve kavranması mümkün olabilecektir. Bu şekilde bir geometrik formun ilgili bulunduğu sese ilişkin efektif algısı, sanatçı duyarlılığı ve algısına ulaşmış olan insanlar için uygun olan bir yazı tarzıdır. Bir süreçle bunun insanlar bakımından genelleşmesi halinde de, varoluşa ilişkin zihinsel algılama köklerinden koparak tarih sürecinde temsili ifadeler ortamına sürüklenmiş olan insan, kopmuş olduğu zihinsel algılama olanağına yeniden kavuşarak, bir şeyi varoluşunda ve varlığında kavrama algısının geliştiği bir zihinsel yapının mümkün ortamında varlığını sürdürebilecektir.

Tarihi süreç olarak ifade ettiğimiz kopukluğun işleyişinin hızlanması sürecinin, bir taraftan da böyle bir olgunun altyapısının hazırlanması süreci olduğu

da ifade edilebilir. Böyle bir süreç, yazı olgusunun ortaya çıkış noktası olan geometrik formun efektif anlamında okunması noktasına dönüşüm süreci olur. Bununla birlikte, böyle bir olgu, günümüzün yazı konseptinin dahil olduğu tarihin başlangıcına ilişkin olan simgesel yazı olgusunun sonudur. Bu durumda, yazıyla başladığı ifade olunan içinde yaşadığımız tarihin de sonudur.

Yazının kendinde efektif değerinin bulunduğu bir geometrik form olarak ortaya çıkışında, onun bir anlatım aracı olma potansiyeli de söz konusuydu. Onun bu potansiyelinin süreç içinde harekete geçmesi, şüphesiz, ortaya çıkışına ilişkin konseptin ekstrem uygulamalarının sonucundadır. Bu yeni kullanım sürecinde yazı başlangıçtaki efektif anlamını kapsasa da, onun bir anlatımı mümkün kılma özelliğinin öne geçmesi ve bu yoldaki hızlı uygulamaları ile uygulamalarının sıklaşması olgusu, süreç içinde geometrik formun kendi efektine ilişkin olma durumunu kaybetmesine yol açmış olmalıdır. Bu süreçle de simgesel yazının doğması mümkün hale gelir. Bu sürecin tersinin de günümüzde mevcut yazı konseptinin ekstrem uygulamalarında mümkün hale gelebileceği ifade edilebilir ki, mevcut yazı konseptinin ekstrem uygulamaları sonucunda yazma etkinliğinin başlangıçtaki konseptinin yeniden oluşabileceği ifade edilebilir. Bu ifadeden olarak, simgesel yazı sistemi konseptinin söz konusu olduğu tarihi sürecin gelinen şu aşamasında, yazıda simgenin simgesinin ortaya çıkması, mevcut yazı konseptinin ihlali ve ekstrem uygulamaları olarak, simge formun kendi efektinde işleyişini yeniden devreye sokmasına yol açabilme durumundadır. Yazının başlangıçta ortaya çıkmasına ilişkin konseptin ekstrem uygulamalarıyla simgesel yazının ortaya çıkmasının tersi olan bu süreç, simgesel yazının ekstrem uygulamaları olarak, efektif anlamlı yazının mümkün hale gelmesi sürecidir. Bu da, simgesel işaretler kullanan yazı konseptinin, dolayısıyla tarih sürecindeki yazı konseptinin ve bu yazıyla anılmak ve adlandırılmak bakımından da tarihin sonudur.

Yazının ortaya çıkışı ve işleyişinde bir formun efektif anlamında kavranmasına ilişkin bir insan zihniyeti ve varoluşu, kozmik oluşa uyumlu bir varoluş sürdüren insan uygarlığı olarak ifade edilebilir. Böyle bir zihniyet ve varoluşun kaybı ile kozmik oluşa uyumlu bir varoluş sisteminden kopma ve simgesel yazının ortaya çıkması bildiğimiz tarih uygarlığıdır. Yazının ortaya çıkışına ilişkin olarak ifade ettiğimiz olgunun yazıda yeniden kendisini göstermesi de varolanın varlığında yeniden kavranması olanağına kavuşulduğu ve kozmik oluşa uyumun yeniden gerçekleşebildiği bir sürecin başlaması olmak bakımından, tarih sonrasına ilişkin bir uygarlığın başlaması olarak ifade edilebilir. Konumuz olan yazı konseptinin değişen niteliğinde ortaya çıkabileceğini ifade ettiğimiz bu yeni uygarlığın, varolanın varlığında kavranılabildiği, günümüzün sanatçı algısının genelinde insanların tümünde tezahür ettiği, ortalama insanının sanatçı algısına sahip olduğu bir uygarlık olabileceğini ifade etmek mümkündür. Böyle bir uygarlığın insan varoluşuna daha yakışan bir uygarlık olduğu da açıktır.

Böyle bir olgu, insan zihninde varolanın varlığında kavrandığı saf felsefe döneminin başlamasıdır. Formların efektif anlamında algılandığı bir dönem olmak bakımından, tüm insanların sanatçı algısına sahip olduğu bir dönemin

başlangıcıdır. Her şeyin kendinde bilinmesinin mümkün olmasının başlangıcı olmak bakımından, saf bilginin mümkün döneminin başlangıcıdır. Böyle olanaklar ortamında bulunan insan için kendini gerçekleştirmesinin başlangıç dönemidir. Varoluşun ve varlığın insani varoluş bakımından kavranabilmesinin mümkün süreci olmak bakımından da, insan için inanç ve bilginin kesiştiği, Tanrısal olanın insan anlağı bakımından bilinebildiği ve Tanrının aracısız olarak kavranabildiği bir dönemin başlangıcıdır.

Bu çalışma, kök kelime konseptinin ilanıyla üzerine ölü toprağı serilen ve yok sayılan ses anlamların canlılığını muhafaza ettiği bir dil üzerinedir.

Adıgecenin bir şivesi üzerine olan bu çalışmanın, tüm Adıgece-Abazaca şivelerine ilişkin doğrudan bir araştırma ve değerlendirme argümanı niteliği taşıması yanında, halen ses anlamsal işleyişi bulunan diğer Kafkas dillerinin incelenmesinde de bir başvuru argümanı olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte bu çalışma, ses anlamsal işleyişlere sahip olan diller ile kök kelime olarak ifade edilen dillerin ses anlamsal köklerinin aydınlatılmasında da kendisini bir referans niteliğinde sunar.

Adıgece üzerinde amatör bir ruh ve el yordamayla sürdürülen bir araştırma etkinliğinde ortaya çıkan bilgi ve düşüncelerin henüz taze kokusuyla ilk elden sunulduğu bu çalışmanın dil, felsefe ve bilgi sorunlarıyla ilgilenenler için orijinal ve şen bir bilme etkisi sağlayacağını ifade etmek yerindedir. Konu olan dilin mevcut dilbilimsel kumpasların dışına taşması gerçeği altındaki bu araştırılması ve sunumu, bu çalışmanın akademik dışı niteliğini de ifade eder.

Ses anlamsal köklerin aralanması, seslerden oluşmuş olan konuşma dilinin kökleri ile oluşum sürecine gün ışığının sızmasını sağlar. Dilin köklerine sızan bu aydınlığın izlenebilmesi, sesten itibaren oluşum süreci izleyen dilsel ifadeler aracılığıyla insanın düşünsel köklerine ilişkin parmak izini mümkün kılar. İnsanın oluş süreci ile köklerine ilişkin bu temas, antropolojik olduğu kadar, kozmik bir geometri algısı ile felsefik bir etkinlik olarak gerçekleşir.